

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

AA0004068110

REESE LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Received *Mar. 27*, 189*3*

Accessions No. *50860* Class No. *767*
Y212
v.183

PA
6105
V24

v.183

Valpy -

Southern Branch
of the
University of California
Los Angeles

Form L 1

PA
6105
V24
v.183

This book is DUE on the last date stamped below

Form L-9-15m-8,'26

Digitized by the Internet Archive
in 2008 with funding from
Microsoft Corporation

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA.

VOL. VII.

SOUTHERN BRANCH

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYNIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

EXCURSIBUS HEYNIANIS

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

76004

VOLUMEN SEPTIMUM.

F

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1819.

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYLANDI

(Cum notis et interpretatione)

IN USUM DELPHINI

VARII LECTORIBUS

NOTIS OBSOLETE

RECESSIBUS HEYLANDI

RECESSU EDITIONUM ET CODICUM

INDEXE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE REVISIT

170004

VOLUMEN SEPTIMUM

F

LONDINI

CLAUDE ET IMPRIMERIE A. J. VALLÉ

1819

Mandata dabat] Ut, 'Huc casta Sibylla Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.' *Idem*.

Orans mandata dabat] Hoc argumentum ad necessitatem contradunt aliqui, cum respectu ad ea quæ scripta sunt l. v. et quia hic *mandata* dicuntur, quibus ut filius pareat necesse est. Ego ad honestatem trahuco, quia mandata non eam vim inserunt, quam præcepta; imo sæpissime continent mandata rationem benevolentiae et obsequii. Cic. ad Q. Frat. 'tua mandata persequor diligenter.' Absit ut Quintus Marco præciperet seniori. Itaque bene coniunxit Poëta 'orans mandata dabat.' Præterea, qui poterat pater filio præcipere ut adiret infernos, quod in filii potestate situm non erat? scio hoc extremum posse eludi. *Cerd.*

Natique] In antiquioribus exemplaribus, *gnati*, quod nonnulli alii corrupte *geniti* scripsere. Probus autem Valerius hoc citato loco Metaplasmm esse ait, κατὰ πρόθεσιν. Quare *Gnati* scribendum, ut etiam in Mediceo codice habetur. *Pierius*.

118 *Lucis Hecate præfecit Avernis*] *Hecate* trium potestatum nomen est. Ipsa est enim Luna, Diana, Proserpina: sed solam Proserpinam dicere non potuit, propter lucos, qui Dianæ sunt. Item Dianam, quia *Avernis* ait. Unde elegit nomen, in quo utrumque constabat. Unde Lucanus de Proserpina ait, 'Hecate pars ultima nostræ.' *Servius*.

Hecate] Adi Liliu, et Natalem III. 15. Quid illis addam ad cognitionem hujus Deæ, nihil habeo. *C.*

119 *Si potuit Manes*] Nititur exemplis, quæ inferiora sunt per comparisonem: ut ipse videatur justius velle descendere. Nam Orpheus revocare est conatus uxorem: hic vult tantum patrem videre. Orpheus autem voluit quibusdam carminibus reducere animam conjugis: quod quia implere non potuit, a poëtis fingitur

receptam jam conjugem perdidisse, dura lege Plutonis: quod etiam Virgilius ostendit, dicendo *arcessere*: quod evocantis est proprie. *Servius*.

Manes arcessere] In antiquis *Manis*, non *Manes*. In Romano, et aliquot aliis *arcessere*. Utrumque vero *arcesso*, et *arcesso* recte dici alibi ex antiquis Grammaticis ostendimus. *Pierius*.

Manes conjugis] Pathos ab exemplo. Nam indignum videtur negari sibi, quod aliis indultum est. Deinde auget invidiam a causa dispari. Manes illic conjugis, hic patris: illic, arcessere, hic, videre, &c. Videatur Macrob. IV. 5. Fabulam de Orpheo habes G. IV. *Taubmann*.

120 *Fidibusque canoris*] Bene sonantibus chordis. *Fidibus* autem est a nominativo *hæc fidis*, ut sit pyrrhichius. Nam *fides*, jambus est. *Serv.*

Fidibusque] Singulari utuntur Persius Sat. VI. 'Atque marem strepitum fidis intendisse Latinæ:' et Hor. od. I. 27. 'fide Teia Dices,' &c. *Emmeness*.

121 *Si fratrem Pollux alterna morte redemit*] Ut diximus supra, Helena et Pollux de Jove nati immortales fuerunt. Nam Castor Tyndarei filius fuit: cujus mortem suo interitu fraterna pietas redemit. Quod ideo fingitur, quia horum stellæ ita se habent, ut, occidente una, oriatur altera: et iterum exemplum per comparisonem: quod quia pium est, se ad frequentiam contulit dicendo, 'Itque reditque viam totiens.' *Serv.*

Alterna morte] Minucius Felix Octavio: 'Castores alternis moriuntur, ut vivant.' Noster in Ciri: 'Illi etiam alternas sortiti vivere luces Tyndaridæ.' Martial. etiam epigr. X. 51. *Castorem alternum* dixit, hoc est, ἐτερήμερον. Castor et Pollux fratres fuere, e Leda geniti; hic patre Jove, ille Tyndaro: inde factum, ut hic immortalis esset, ille mortalis. Pollux autem pro fratre orans impetravit, ut, communicata immortalitate

tate, alternis viverent. Quod ideo fingitur: quia horum stellæ, id est, sidus Geminorum, ita se habent, ut occidente una, oriatur altera. Aliter tamen hæc Eustath. ad Hom. Odys. A. Videatur Pind. Nem. x. et Pyth. xi. *Taubmann.*

Alternæ mortē] Inde Pindaro Nem. x. παρ' ἀμείραν vivere dicuntur, et Lycophron appellat ἡμιθνήτους. Fabula est 80. apud Hyginum: alludit Stat. Theb. l. viii. ' (Quid enim mihi nuntius ambas Itque reditque domos?) emittam, et utrumque tenebo Tyn-daridem.' Sil. Ital. l. xiii. 'Victuram hinc cernit Ledæi Castoris umbram, Alternam lucem peragebat in æthere Pollux.' *Ire viam* noster Ge. iii. 77. et iv. 108. *ire iter.* Quæ illic notata, vide. Ovid. Fastor. i. 126. 'It redit officio Jupiter ipse meo.' Ad hunc consule Nob. Heinsium. *Emmeness.*

122 *Quid Thesca*] Durum exemplum. Unde nec immoratus est in eo. Dicit autem inferos debere patere pietati, qui patuerunt infanda cupienti. Nam hic ad capiendam Proserpinam ierat cum Pirithoo: et illic retentus fuit pœnas: ut, 'Sedet æternumque sedebit Infelix Theseus.' *Servius.*

Quid Thesca] Theseus, Ægei Athenarum regis filius, cum Pirithoo, Ixionis filio, ad inferos descendit ad rapiendam Proserpinam, ubi comprehensi et vincti sunt: Theseus tamen ab Hercule liberatus: sed alter occisus fuit. Dicit igitur: Si inferi sacrilego patent, quidni homini pio pateant? Censuram hujus loci vide apud Agell. x. 16. *Taubmann.*

Magn. Quid mem. Alciden] Melius sic distinguitur: licet quidam legant, *Quid Thesca magnum*: ut epitheton ei dent, qui per se non est magnus: nam Herculem etiam sine epitheto *magnum* intelligimus. Sed melius est *magnum* dare Herculi, quam sacrilego. *Servius.*

123 *Alciden*] Hercules Cerberum

rapturus descendit. Ita Ovid. Met. iv. 4. 'Est via declivis, per quam Tyrrinthius heros Restantem, contraque diem radiosque micantes Obliquantem oculos, nexis adamante catenis Cerberon attraxit,' &c. De rebus gestis Herenlis et Thesei copiose Herodot. et Plutarch. *Taubmann.*

Et mi genus ab Jove summo] Occurrit tacitæ quæstioni: tanquam Sibylla dixerit, Sed ii enim qui descenderant, a diis ducebant originem. *Sere.*

Et mi genus ab Jove summo] Hic propter egregias personas non habuit Æneas, quod minueret, vel quod augeret: verum quod in illis elucebat, hoc sibi jactat cum iis commune: nempe quod æque genus suum ab Jove ducat. Macroh. iv. 5. *Taub.*

Mi] Sic Juvenal. Sat. x. 8. 'Pallidulus mi, &c. fuit obivus.' *Emm.*

124 *Arasque tenebat*] Rogabant enim deos, ararum ansas tenentes. *S.*

Arasque tenebat] Precantes aram tenebant: unde Varro Rerum divin. l. v. aras primum ansas ait dictas. Ita Æn. iv. 219. item xii. 'Tango aras: medios ignes et numina testor.' Macroh. iii. 2. *Taubmann.*

Arasque tenebat] 'Sumtis in manu altaribus,' inquit Justinus xxiv. 2. 'precabantur jurabantque veteres.' Ad illum locum vide Bernegg. *Em.*

125 *Sate sanguine dicom*] Unde Æneas desiit, inde hæc sumpsit exordium. *Servius.*

126 *Facilis descensus Averno*] Legitur *Avernū* et *Averno*, id est, ad Avernum: sed si *Avernū*, inferorum significat: et lacum pro inferis ponit. *Idem.*

Facilis descensus Averno] Seneca in Furent. pluribus: Nec ire labor est; ipsa deducit via. Ut sæpe puppes æstus invitas rapit: Sic promus aër urget, atque avidum Chaos: Gradumque retro flectere haud unquam sinunt Umbrae tenaces.' In Græco epigr. Eis 'Αἴθην πάντες κατὰ βασις. *Cerda.*

127 *Noctes atque dies patet atri janua Ditis*] Id est, omni tempore homines in fata concedunt, et hoc poetice. Nam Lucretius ex majore parte, et alii integre docent inferorum regna nec esse quidem posse. Nam locum ipsorum quem possumus dicere, cum sub terris esse dicantur Antipodes? In media vero terra eos esse, nec soliditas patitur, nec centrum terræ: quæ si in medio mundi est: tanta ejus esse profunditas non potest, ut medio sui habeat inferos, in quibus esse dicitur Tartarus, de quo legitur, 'Bis patet in præceps tantum tenditque sub umbras, Quantum ad ætherium cæli suspectus Olympum.' Ergo hanc terram, in qua vivimus, esse inferos voluerunt, quia est omnium circumlorum infima: planetarum scilicet septem, Saturni, Jovis, Martis, Solis, Veneris, Mercurii, Lunæ: et duorum magnorum. Hinc est quod habemus, 'Et novies Styx interfusa coërcet.' Nam novem circulis cingitur terra. Ergo omnia, quæ de inferis finguntur, suis locis esse comprobabimus. Quod autem dicit, 'Patet atri janua Ditis, &c.' aut poetice dictum est, aut secundum philosophorum altam scientiam, qui deprehenderunt bene viventium animas ad superiores circulos, id est, ad originem suam redire, quod dat Lucanus Pompejo, 'Ut vidit quanta sub nocte jaceret Nostra dies; male viventium vero diutius in his permorari corporibus permutatione diversa, et esse apud inferos semper. *Serv.*

129 *Pauci, quos æquus amavit Jupiter*] Tria genera hominum dicit ad superiores posse remeare: quos diligit Jupiter id est, hos quos in ortu benignus siderum aspectus irradiat. Juvenalis, 'Distat enim quæ Sidera te excipiant modo primos incipientem Edere vagitus;' quos prudentia sublevat: nam hoc est, 'Aut ardens evexit ad æthera virtus.' Item religiosos, quos a diis genitos dixit. Con-

sequens enim est, ut deorum soboles religionibus vacet. *Idem.*

131 *Dis geniti*] Quia corporibus se infundebant potestates supernæ. Unde Heroës procreabantur. *Idem.*

Tencent media omnia silva] Causam reddit, cur non facilis sit animarum regressus, quia omnia polluta et inquinata sunt. Nam per silvas, tenebras et lustra significat, in quibus feritas et libido dominatur. *Idem.*

132 *Cocytusque sinu labens circumvenit atro*] Fluvius inferorum, dictus ἀπὸ τοῦ κακῶν, id est, lugere. Nam Homerus sic posuit. Est autem locus vicinus Acheronti: de quo diximus supra. Qui ideo luctuosi esse finguntur, quia, ut exposuimus in primis partibus libri, hæc sacra, morte hominis faciebant. *Idem.*

Circumvenit] In antiquis omnibus exemplaribus, quotquot versare contigit, uno exemplo scriptum legi, *circumvenit*: vulgata quidem lectio, *circumfluit*, minime displicet. Sed tot codices variis locis et ætatibus scriptos, non temere convenire credendum est. *Pierius.*

Cocytusque] Græce κακῶν, quod a κακῶν, cum gemitu flere atque ejulare, ut observat Torrent. ad Horat. od. II. 14. ubi meminit hujus infernalis fluvii: 'Visendus ater flumine languido Cocytus errans.' *Emmeness.*

134 *Bis Stygios innare lacus*] Modo, et post mortem. Quod autem dicit Ovidius, *Æneam inter deos relatum*, non mirum est. Nam, ut supra etiam diximus, necesse est, etiam relatorum inter deos apud Inferos esse simulacra: ut Herculis, Liberi patris, Castoris et Pollucis. Multi hoc non videntes, ad Sibyllam referunt, ut dicat: Vis me bis inferos cernere: modo: *et me cum lucis Heccate præfecit Avernis*: quod est paulo post dictura: quod si est, non bis hæc, sed tertio Inferos cernet; nam quandoque etiam ipsa morietur. Item hi supradictam non videntes rationem, dicunt

de se Sibyllam dicere. Nam si de Ænea dicat, non eum prævidet deum futurum: quod si est, caruit numine, et quemadmodum est de Miseno, vaticinatura? Unde referre nos debemus ad id, ut dicamus etiam post apothéosim apud Inferos remanere simulacra. *Stygios lacus.* *Styx* palus quædam apud inferos dicitur: de qua legimus, 'Di ejus jurare timent, et fallere numen.' Quod secundum fabulas ideo est, quia dicitur Victoria, Stygis filia, bello Gigantum Jovi favisse: pro ejus remuneratione Jupiter tribuit, ut dii jurantes per ejus matrem, non audeant fallere. Ratio autem hæc est: *Styx* mærorem significat; unde ἀπὸ τοῦ στυγερῶς, id est, a tristitia, *Styx* dicta est. Dii autem læti sunt semper, unde etiam immortales. Quia ἄφθαρτοι καὶ μακάριοι, id est, sine morte beati. Hi ergo quia mærorem non sentiunt, jurant per rem suæ naturæ contrariam, id est, tristitiam, quæ est æternitati contraria. Ideo jusjurandum per execrationem habent. *Servius.*

Bis Stygios innare lacus] Semel vidisse scimus Æneam inferorum regna, cum Sibylla descendens: nam Divis adscriptus. Inde Ovid. Met. xiv. 590. 'satis est inamabile regnum Adspexisse semel, Stygios semel isse per amnes.' *Emmeness.*

135 *Tartara]* Locus inferorum profundus: de quo Lucanus ad inferos dicit, 'Cujus vos estis superi.' *Serv.*

Tartara] Abyssus inferorum profundissima: unde Lucanus ad Inferos dicit, 'Cujus vos estis superi.' Plutarch. a frigore deducit, et τάρταρον tremere interpretatur. *Taub.*

Insano] Magno. *Servius.*

136 *Accipe, quæ peragenda prius]* Si vis, inquit, reverti, audi observationis præcepta. Et sub imagine fabularum docet rectissimam vitam, per quam animabus ad superos datur regressus. *Idem.*

Latet arbore opaca Aurcus] Licet de

hoc ramo, hi, qui de sacris Proserpinæ scripsisse dicuntur, quiddam esse mysticum affirmant, publica tamen opinione hoc habet: Orestes post occisum regem Thoantem in regione Taurica, cum sorore Iphigenia (ut supra diximus) fugit: et Dianæ simulacrum, inde sublatum, hand longe ab Aritia collocavit. In hujus templo post mutatum ritum sacrificiorum, fuit arbor quædam, de qua infringi ramum non licebat. Dabatur autem fugitivis potestas, ut, si quis exinde ramum potuisset auferre, monomachia cum fugitivo templi sacerdote dimicaret. Nam fugitivus illic erat sacerdos, ad pristinæ imaginem fugæ. Dimicandi autem dabatur facultas, quasi ad pristini sacrificii reparationem. Nunc ergo istum inde sumpsit colorem. Ramus enim necesse erat, ut unius causa esset interitus, unde et statim mortem subjungit Miseni; et ad sacra Proserpinæ accedere, nisi sublato ramo, non poterat. *Inferos* autem *subire*, hoc dicit sacra celebrare Proserpinæ. De reditu autem animæ hoc est: Novimus Pythagoram Samium vitam humanam divisisse in modum T literæ, scilicet quod prima ætas incerta sit, quippe quæ adhuc se nec vitiis, nec virtutibus dedit. Bivium autem T literæ a juventute incipere: quo tempore homines aut vitia, id est, partem sinistram; aut virtutes, id est, dextram partem sequuntur. Unde ait Persius, 'Traducit trepidas ramosa in compita mentes.' Ergo per ramum virtutes esse sectandas, qui est T literæ imitatio. Quem ideo in silvis dicit latere: quia re vera in hujus vitæ confusione, et majori parte vitiorum, virtus et integritas latent. Alii dicunt ideo ramo aureo inferos peti, quod divitiis facile mortales intereunt. Tiberianus, 'Aurum quo pretio reserantur limina Ditis.' *Servius.*

137 *Aurcus ramus]* Aurco ramo significatur Ratio vel potius Prudentia,

quam Plato discretam a reliquis virtutibus *oculum mentis* vocabat: et qua nihil non, quantumvis arduum, confici potest. Prudentiæ igitur Sole q. prælucente homo potest ab inferis remeare, id est, vitiis declinatis ad Virtutem redire. Nam per Ramum, qui literæ illius Pythagoricæ *Y* imitatio et imago est, innuit Poëta, Virtutes esse sectandas. Quem quidem Ramum ideo *in silvis et vallibus umbris* latere dicit, quia revera in hujus vitæ confusione, ex majori vitiorum parte Virtutis integritas latet: atque ita abstrusa paucis obvia est et parabilis. Videatur etiam Erasmus l. II. de Copia, item P. Crinitus x. 6. *Taubmann.*

Lento vimine] Flexili: ut 'Lenta quibus torno facili superaddita vitis.' Alias, gravi. *Servius.*

138 *Junoni infernæ*] Proserpinæ: ut, 'Sacra Jovi Stygio.' *Idem.*

Dictus] Dicitur. *Idem.*

Junoni infernæ] Pari circumflexione Statius, 'Stygiæque severos Junonis thalamos.' *Idem*: 'Jam complexa manu crinem tenet infera Juno:' et Silius: 'comites Junonis Avernae.' *Cerda.*

Junoni infernæ dictus sacer] Id est, Proserpinæ sacratus vel dicatus. Si enim Pluto dicitur Juppiter Stygius: ergo et conjux ipsius, Juno. *Turn.* xxviii. 48. *Taubmann.*

139 *Et obscuris claudunt convallibus umbræ*] Re vera nemus Aricinum densum est. *Servius.*

140 *Sed non ante datur*] Siye justis sine injustis: sic intelligentes removebimus quæstionem. Hinc enim dicit, 'Longo post tempore visum.' Ex eo enim quod dicit descendisse aliquos, ramum quoque depositum esse significat. *Idem.*

Telluris operta] Secundum eos, qui dicunt inferos in medio esse terrarum: quos Juvenalis dicit putari esse sub terris: ut, 'Esse aliquos manes et subterranea regna.' *Idem.*

Telluris operta] Signate dixit, *operta*. Constat Bonam deam et Tellurem eadem esse. Ubi autem Bonæ deæ fiebat mentio, *opertum* vocabant, quo viris ingredi nefas erat. *Cic.* ad Attic. I. 'Quasi in operto dicas fuisse.' Et in Paradoxis: 'Ut, si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares.' *Muret.* Var. xiv. 2. *Taubmann.*

141 *Decerpserit*] In codicibus aliquot antiquis *discerpserit* scriptum est, avellendus enim erat ramus: obiectaturque ita in conficiendo negotio difficultas, quum *decerpere* minus laboris quodammodo polliceatur. Plura tamen exemplaria manu scripta, *decerpserit* habent. *Pierius.*

Auric. quam quis decerps. arb. f.] De hoc ramo aureo *Ov.* Met. xiv. 113. 'et auro Fulgentem ramum silva Junonis Avernae Monstravit jussitque suo devellere trunco.' *Emm.*

142 *Pulchra*] Quæ rapi meruit. *Servius.*

Suum] Sibi charum. *Idem.*

143 *Non deficit alter*] Ne diceretur, ab iis, qui primo descenderunt, esse sublatum. *Idem.*

144 *Frondescit*] In naturam redit: et honeste locutus est 'dicens, 'Habet frondes sui metalli.' *Idem.*

Et simili frondescit virga metalli] Ad hunc locum vide *Cl. Gronov.* *Observ.* I. 11. ubi *Servii* interpretatio, *sui metalli* quid velit, edocet: dici *suum aurum*, sua poma, sui rami, pro nativo, pro eo quod est τὸ οἰκεῖον καὶ ἰθαγενές. De fruticibus aureis, et metallis frondentibus mentionem infert *Solinus* c. 24. ad quem locum consule *Salmas.* p. 292. *Emmeness.*

145 *Alte vestiga oculis*] Require omni intentione. *Servius.*

Rite repertum Carpe] Rite carpe, id est, cum observatione: non rite repertum. *Idem.*

147 *Si te fata vocant*] Hoc est, si quem fata vocant, facio sequetur. *Id.*

Non] In Romano codice, *nec*: ut sit repetitio cum eo, quod sequitur,

Nec duro poteris conrellere ferro. Sed magis placet *non*, ut in reliquis habetur. *Pierius.*

148 *Poteris*] Poterit quis. Tertiæ enim personæ significationem ad secundam transtulit, et generaliter loquitur. Nam ut de *Ænea* dicat, non procedit. Si enim dubitat, caret deo: nec potest de Misenò vaticinari. *Id.*

Duro ferro] Et genus esse potest et species. *Idem.*

149 *Prætereū*] Ac si diceret, Est et alia opportunitas descendendi ad inferos, id est, Proserpinæ sacra peragendi. Duo autem horum sacrorum genera fuisse dicuntur. Unum Necyomantiæ, quod Lucanus exequitur: et aliud Sciomantiæ, quod in Homero, quem Virgilius sequitur, lectum est. Sed secundum Lucanum, in Necyomantia ad levandum cadaver sanguis est necessarius: ut, 'Pectora tunc primum ferventi sanguine suppleant.' In Sciomantia vero, quia umbræ tantum est vocatio, sufficit solus interitus. Unde Misenus in fluctibus occisus esse inducitur. *Idem.*

Jacet] Vox cadaverum. Sophocl. in Elect. *θανών κεῖσθαι*: mortuus jaceres. Notanda periphrasis: *corpus exanimum* pro cadavere. *Cerda.*

Tibi] Ideo addidit tibi, ne *Amici* posset etiam ad Sibyllam referri. *Servius.*

150 *Incestat*] Polluit, et incestus est quæcunque pollutio. *Idem.*

Incestat] Non semper hoc verbum respicit propudiosas nuptias inter affines: nam Servius: 'incestus est quæcunque pollutio?' et Festus ad quodcunque facinus torquet: 'Incestus a Græco trahitur, nam illi facinus dicunt ἀνήκεστον.' Magnum pondus Tibullus, qui: 'Nunc feror incestus sedes adiisse Deorum.' Denique cum incestus dictus sit, auctore Isidoro, quasi non castus, fit periinde, ut de his dici possit, de quibus vox huc *castus*: atqui *caste* dicuntur fieri, quæ ex more et ritu sacrorum. Unde

Lucretius l. i. loquens de Iphigenia: 'Sed casta inceste, nubendi tempore in ipso, Hostia concideret mactatu mæsta parentis.' Hoc est, explicatore Germano, *particulariter, et præter fas et morem.* *Cerda.*

Incestat] *Incestum* dicitur flagitium in affines admissum, sed, teste Nonio Marc. c. 6. *incestare* est funere polluere. Infaustum enim videbatur et mali ominis, si quis corpus socii insepultum reliquisset, ut Herald, adversar. i. 9. *Emmeness.*

151 *Pendes*] Sollicitus es: ut, 'Ipse manu multo suspensum numine ducit.' Et proprie *pendere* est desiderare aliquid audire: ut, 'Pendetque iterum narrantis ab ore.' *Serv.*

152 *Sedibus hunc refer ante suis*] Apud majores (ut supra diximus) omnes in suis domibus sepeliebantur. Unde etiam umbras, *larvas* vocamus. Nam Dii penates alii sunt. Inde est, quod etiam Dido cenotaphium domi fecit marito. Ergo aut secundum istum locutus est morem, quamvis adhuc Trojani domos non habuerint: aut dicit, Refer hunc naturalibus sedibus, id est, terræ: nam in aqua perierat. Verum tamen illud est, ut intelligamus eam dicere *Sepeli cum*: nam Sepulchrum *sedes* vocatur. Horatius, 'Nulla certior tamen Rapacis orci fine destinata Aula divitem manet Herum.' Virgilius, 'Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen.' Persuadet autem sepulturam, ut possit recentis cadaveris uti anima: ut ait Lucanus, 'Non in tartareo latitantem poscimus antro, Assuetamque diu tenebris: modo luce fugata Descendentem animam primo pallentis hiatu Hæret adhuc orci.' *Idem.*

Sedibus hunc refer ante suis] Servius putat attingi morem, quo olim mortui in suis sedibus condebantur, quod hic tamen necessarium non est. Nam neque hoc perpetuum fuit, dicente Poëta in xi. de mortuis corporibus,

‘Finitimos tollunt in agros.’ Neque hoc jam placitum boni iudicii hominibus, qui hic per *sedes suas* terram ipsam capiunt condendis mortuis destinatam. Quam explicationem secundo loco eligit Servius ipse. Plinius VII. 55. loquens de mortuis: ‘quæ deinde sedes, quantave multitudo tot sæculis animarum velut umbrarum:’ ubi *sedes* capit pro loco, ubi futuræ animæ. *Cerda*.

Conde sepulero] Non est tautologia. Duo dicit, videlicet, refer ad sepulchrum, et relato terram injice, nam hoc est, condo. Græcis sepulchra *ἡρία* dicuntur, *παρὰ τὴν ἐπιχειομένην τοῖς νεκροῖς ἔραν*, ut scribit interpres Theocriti in *Pharmac.* id est, *ab ea quæ mortuis injiciebatur terra*: et hoc esse *καλύπτειν*, id est, condere, idem ait. *Idem*.

153 *Duc nigras pecudes*] Lucr. I. III. ‘Et nigras mactant pecudes, et Manibus Divis Inferias mittant.’ *Germanus*.

Prima piacula sunt] Ad expiationem pollutionis, quæ fuerat nata morte Miseni. *Servius*.

Piacula] Ἀφοσιώσεις, καθάρσεις, ἁγνισμοί. Unde et *piaculare sacrum* Livio, ἁγνυστήριον. *Germanus*.

154 *Sic demum*] Ad prostremum: hoc est novissime. Et hæc particula tam apud Virgilium, quam apud omnes idoneos auctores hoc significat, licet in aliis diversa significet. *Serv.*

Lucos Stygios regna invia rivis Aspicies] Seneca scripsit de ritu et de sacris Ægyptiorum: hic dicit circa Sienem extremam Ægypti partem esse locum, quem *Philas*, hoc est, amicas vocant: ideo quod illic est placata ab Ægyptiis Isis: quibus irascebatur, quod membra mariti Osiridis non inveniebat, quem frater Typhon occiderat. Quæ inventa, postea cum sepelire vellet, elegit vicinæ paludis tutissimum locum, quem transitu constat esse difficilem: limosa enim est et papyris referta et

alta. Ultra hanc est brevis insula inaccessa hominibus. Unde *ἄβατος* appellata est. Lucanus, ‘Hinc Abatos, quam nostra vocat veneranda vetustas.’ Hæc palus *Styx* vocatur, quod tristitia transeuntibus gignit. Sane ad illam insulam, ab his, qui sacris imbuti sunt, certis transitur diebus. Lectum est etiam, quod vicini populi cadavera suorum ad alteram regionem transferunt: sed si quis forte in fluvio percat, nec ejus inveniatur cadaver, post centum ei annos ultima persolvuntur officia. Hinc est tractum, ‘Centum errant annos, volitantque hæc litora circum.’ *Idem*.

Stygios regna invia] Antiqua omnino pleraque exemplaria legunt, *Lucos Stygios et regna invia rivis*: ut sit verus ejusdem generis cum eo, ‘Aut ovium fœtus, aut urentis culta capellas.’ Sed enim ego hæc libentius missa fecerim: ni quibusdam sit obsequendum, qui sibi omnia qualiacunque sint, ex antiquorum codicum fide flagitant explicari. Sunt vero etiam codices manu scripti, in quibus *lucos Stygis et regna invia* legatur. Sed enim ea omnino lectio probabilior, quæ in Mediceo, atque aliquot aliis absque copulativa particula, *Regna invia* appositively scriptum ostendit. *Pierius*.

Regna invia] Quæ contra naturam fiunt, non afferunt præjudicium generalitati. Unde ait, *Invia regna*, licet Hercules et alii transierint: et sit transiturus Æneas. Sed dictum est illud: ‘Evaditque celer ripam irremcabilis undæ.’ *Servius*.

155 *Press. ohm. ore*] Plato: ἐπεστομύλασθη. *Germanus*.

156 *Mæsto vultu*] Propter mortem amici, et rami inquisitionem. *Serv.*

Defixus lumina] Defixa lumina habens: per quod tristitia mentis ostenditur. *Idem*.

Mæsto defixus lumina vultu] Egregie hic Pontanus annectit Juvenal. Sat.

iv. 'Deprendas animi tormenta latentis in ægro Corpore, deprendas et gaudia: sumit utrunque Inde habitum facies.' *Cerda*.

157 *Ingrreditur*] Pro *graditur*: vacat præpositio: ut, 'Ingrrediturque solo, et caput inter nubila condit.' *Servius*.

Ingrreditur] Quia *Servius* *ingreditur* pro *graditur* positum ait, ita ut in vacare innuat, fuere nonnulli, qui vetusta abrasa lectione in exemplaribus manu scriptis, *egreditur* facerent. Sed enim *ingredi* pro *ire*, non tam apud Poëtas, quam etiam apud Oratores, sæpe reperitur. *Pierius*.

159 *Paribus curis vestigia figit*] Aut simili sollicitudine detentus incedit: aut *figit vestigia*, id est, stat subito: quod cogitantes facere consueverunt. *Servius*.

Paribus curis] Id est, συμπασῶν. Est hoc πρέπον veri amici: 'quia tristitiæ communicatio mœrentis animi quædam quasi allevatio est.' Verba sunt Achillis Alexand. l. vii. de Clitoph. et quidem allusum ad etymon Achatis, qui dictus ἀπὸ τοῦ ἔχους a sollicitudine. *Cerda*.

Vestigia figit] Est hoc quod alibi: 'vestigia firmat:' et postea, 'vestigia pressit.' Quod *Lucretius* l. v. 'Fixa pedum pono pressis vestigia signis.' *Idem*.

160 *Multa inter sese vario sermone serebant*] Hic proprie dictus est sermo, qui inter utrumque seritur. *Serv.*

Sermone serebant] Vetera quædam exemplaria. *serebant* pro *conferebant*: sed recte *Servia serebant* agnoscit, unde proprie sermo. *Pierius*.

Sermone serebant] Alludit ad etymon, nam sermo dictus, quia seritur. Sic in xii. 'Sermonesque serit varios.' Ita Græci pari indole σερμολογεῖν, et σερμολογία: et *Plutarchus*, σερμολογῶντες λόγους: integra pete a Germano. *Cerda*.

163 *Indignum morte*] Miserabili: non congrua ejus meritis: vel propter ani-

mæ etiam extinctionem, elementi contrarietate. *Serfius*.

Indigna morte] Quæ non convenit viro forti: ergo non tantus dolor fuisset, si in bello cecidisset. *Donatus*.

Morte peremptum] Ita *Lucretius* l. iii. 'Quo minus esse diu possimus morte perempti.' *Cerda*.

164 *Quo non præstantior alter*] Tale quid *Homerus* Il. ii. Τῶ δ' οὐπω τις ὅμοιος ἐπιχθονίων γένετ' ἀνὴρ: Huic nondum quisquam vir inter terrestres fuit similis. *Idem*.

165 *Ære ciere viros*] Enumerat quæ in tali viro essent dolenda: primo, quia *Æolides*, id est, nobili genere: secundo, quod summus artifex in sono tubæ. *Donatus*.

Viros] Homines fortes: quia imbelles nullis exhortationibus citari possunt. *Idem*.

Ære ciere viros, Martemque accendere cantu] Sic *Tac. hist.* ii. 29. 'omisso tubæ sono, quo miles ad belli munia cietur.' Pro *vocare* apud *Lactant.* iv. 1. 'per totum orbem septem soli fuerunt, qui hominum vocabulo cicerentur.' Inde *citatio* apud *Hyginum* pro signo vocali: et ut hic *Misenus* ob cantum laudatur, ita *canorus* ab *Ovid.* appellatur xiv. 102. et locus, quo conditus fuit, demonstratur. *Emmeness*.

Martemque accendere cantu] Hemistichium hoc dicitur addidisse dum recitaret. *Servius*.

Martemque accendere cantu] Nota verba *accendere*, et *cantu*: in quibus clara imitatio *Aristophanis* in *Irena*, τὸν πόλεμον ἐκζωπυρήσεται ἐνδοθεν κεκραγότες: Bellum accenditis intus clamantes. Grævus πόλεμον, Latinus *Martem*: ille ἐκζωπυρήσεται, hic *accendere*: ille κεκραγότες, hic *cantu*. Non alludit ab Græcis pugnam significari per βοήν, id est, clamorem: et quidem docti interpretes *Hmericum* illud de *Menelao*, βοήν ἀγαθὸς, explicant, bonus pugna. Ab clamore certe ver-

bum βοηθεῖν, militare. *Cerda.*

166 *Hectoris hic comes*] Maxima laus, quod nunquam nisi præcipuis comes esset. *Donatus.*

167 *Et lituo pugnæ et hasta*] Non solum tuba alios accendere poterat, sed et ipse pugnabat. *Idem.*

Lituo] Lituus medium instrumentum fuit inter tubam et cornu; non rectum prorsus, ut illa; nec totum incurvum, ut istud; quamvis scriptores interdum confundant. A tuba enim sejungit Lucanus l. i. 'Stridor lituum, clangorque tubarum;' a cornu Seneca, *Œdip.* 'sonnit reflexo classicum cornu, Lituusque adunco stridulos cantus elisit ære.' Inde jam cum tuba, jam cum cornu jungebatur. De tuba Horat. od. i. l. 'et lituo tubæ Permistus sonitus.' De cornu Juvenal. Sat. xiv. 'solvunt tibi cornua ventrem Cum lituis audita.' Cum autem esset incurvus, edebat sonum streperum et acutum. Eonius: 'Inde loci lituus sonitus effudit acutos.' et Horatius, od. ii. l. 'litui strepunt.' Seneca, ut vidisti, 'stridulos cantus.' Debes hanc Notam Lipsio de Mil. Rom. l. iv. et Delrio in Thyest. versu 574. Pontano in hunc locum. Adi Agellium v. 8. et me Ge. iii. ad illud, 'lituosque pati.' Dissidet a Virgilio Propertius el. iii. 18. a quo Misenus *tubicen* dicitur, non *liticen*. Sed cum Virg. consentit Statius Sylv. iv. a quo Misenus dicitur *liticen*. *Cerda.*

Pugnæ obibat] Lucretius, 'prælia obire.' Notat Jovianus, hic melius dici *obire*, quam *adire*, postulante hoc tenuitate præcedentis syllabæ: contra *Æn.* i. melius, *tot adire labores*, quam *obire*, ne in asperitatem incideret conjungens *tot* et *ob*. Ut vero hic *insignis lituo et hasta*; ita Homerus, κλυτὸς ἔγχεϊ, δουρὶ. *Idem.*

Lituo pugnæ obibat] Lituus aliquando virgam auguralem significat: hic, teste Macrob. Saturn. vi. 8. pro *tuba* sumitur, ut apud Ovid. Fast. iii. 215.

Delph. et Var. Clas.

'Jam stabant acies ferro mortique paratæ, Jam lituus pugnae signa daturus erat.' Qui lituo canit, liticen appellatur, ut Festus. *Pugnæ obire* esse tralatitium docet Salmas. exerc. Plin. p. 35. Nostrum imitatur Solinus c. l. 'victor ille omnium certaminum quæ obivit.' *Emmeness.*

168 *Vita spoliavit*] Ad bellum tulit: in quo victis tolluntur exuviae. *Servius.*

Spoliavit] Allusio ad morem militarem, quo spolia detrahuntur: inter spolia autem quid illustrius vita? ita etiam Tibull. l. iv. 'spoliorque relictis,' subaudi, annis. Itaque ex utroque magistro dices, *spoliare vita, annis*. Cæterum receptissimæ opinioni mortalium, acceptæque ab Homero, refragatur Dio Chrysost. orat. xi. ubi satis indicat, Hectorem fuisse interfectorem Achillis, non contra. *Cerda.*

170 *Non inferiora secutus*] Ubique Æneam Hectori comparat: ut, 'Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis.' *Servius.*

171 *Cava dum personat æquora concha*] Aut personare facit: aut Hystero-logia est, dum per cava æquora sonat. *Idem.*

Personat æquora concha] Ut apud Eurip. κόχλους φυσῶν, in Iphig. in Taur. 'concha inflata sonans,' ut infra l. x. 'Immanis Triton, et cærulea concha Exterret freta.' Ut autem hic *personare æquora*, Cicero *personare aures*. 'Vocibus Leptam nostrum cupio jam delectari talibus scriptis, etsi abest maturitas ætatis, tamen personare aures ejus hujusmodi vocibus non est inutile.' Quo tamen loco possem concedere neutraliter *personare* acceptum a Cicerone, tum auctoritate ductus amici mei viri eximii, tum his exemplis, quibus solennis est et ordinaria ea forma verbi hujus usurpatio, ut ibi: 'Cantu vocum, nervorum, et tibiæ tota vicinitas personabat:' et alibi: 'At vero te inquit

Virg.

9 E

lino personabant omnia vocibus ebriorum: et denique: 'Cum furialis vox secum illos facere acerbissime personabat: nisi et Virgilius hoc ipso libro de Cerbero, 'latratu regna trifauci Personat,' dixisset: et aures sonare improprium videretur, cum sonum accipiant, sentiantque potius: ut sub agendi verbo enuntiatum videri possit a Cicerone: sed non obliator. *Germanus*.

Personat æquora concha] Sic Horat. epist. i. l. 'Est mihi purgatam crebro qui personet aurem.' Illic Torrentium consule. Inde *concha* Apulejo Met. l. iv. dicitur *sonax*. Ignoto tubarum usu conchas habuerunt. Turneb. xxviii. 44. Hesychius κόχλοις τοῖς θαλαττίοις ἐχρῶντο πρὸ τῆς τῶν σαλπίγγων εὐρέσεως: etiam στρόμβος appellatur. Vide Nicandr. inrepr. signate Ovid. Met. i. 333. 'Cæreuleum Tritona vocat conchaque sonanti Inspirare jubet, fluctusque et flumina signo Jam revocare dato.' *Emmeness*.

Concha] Fortassis tubam intelligit περιφραστικῶς. Sic nonnulli interpretes. Poterit tamen proprie accipi, ut dicat eam fuisse dementia in Misenio, ut concha etiam marina personaret, unde Triton in majorem iracundiam exarsit, nam id proprium ejus instrumentum. Vide l. x. ad illud: 'Hunc velit immanis Triton, et cæreula concha Exterret freta.' *Cerda*.

Concha] Nam ante inventam a Tyrrhenis tubam, concha utebantur. Turn. xxviii. 41. Ita apud Euripid. κόχλους φυσῶν. *Taubmann*.

172 *Demens*] Improvidus, qui non consideravit, etiam deos in æmulationem posse descendere. *Servius*.

Demens] Latet hic affectus commiserationis, ut infra de Salmoneo, 'Demens qui nimbos, et non imitabile fulmen.' Pari affectu Homerus Il. i. Φῆ γὰρ ὅγ' αἰρήσειν Πριάμου πόλιν ἡματι κείνῳ Νήπιος: Putavit enim is captu-

rum Priami urbem die illo *Stultus*. Calaber l. i. bis inducit hunc affectum, loquens de Penthesilea, quæ superba promiserat Achillis interitum, Græcorum vastitatem, navium perniciem. Oppianus Halient. l. iii. ἐκδύναι μεμῶσσι Νήπιοι: emergere cupiunt *Stulti*. Exornavi credo et alibi hunc affectum. *Cerda*.

Vocat in certamina divos] Allusum ad adagium, noli cum Diis pugnare. Nusquam Dii magis exarsere in mortales. Exemplum in Minerva, et Musis. Illa apud Ovid. Met. vi. 'animum fatis intendit Arachnes. Quam sibi lanificæ non cedere laudibus artis Audierat.' Istæ apud Homerum Il. ii. invehuntur in Thamyris cantorem, quod gloriabundus diceret, relaturum se victoriam ab Musis, si secum canerent, etiamsi illæ essent Jovis filiae. *Idem*.

173 *Æmulus*] Modo ejusdem rei studiosus, alias inimicus invenitur. *Servius*.

Æmulus] Id est, ex provocatione adversarius: vel ὁμότεχνος. *Taubm*.

Æmulus] Complectitur studium imitandi cum livore hoc vocabulum, ut Non. Mar. c. 5. *Emmeness*.

Exceptum] Oppressum insidiis: quo sermone ostendit, eum tantæ fuisse virtutis, ut, ne a numine quidem, nisi insidiis opprimeretur. *Servius*.

Exceptum] Ut venabulo feram, quæ dum sua feritate plurimum posse credat, incauta ruens in ferrum, temeritatis penas dat. *Donatus*.

Æmulus exceptum] *Exceptum* dixit, ut feram venabulo: (est enim verbum venatorum) quæ dum feritate sua plurimum se posse arbitrabatur, sic incauta ruit in ferrum, et penam suæ temeritatis expendit. *Idem*.

Exceptum] Circumventum et oppressum insidiis: ac si virtute et artis peritia superari alias non potuisset. Ita *Æn*. iii. 'Excepit incautum, patriasque obtruncat ad aras.' Pari forma Græce ὑποδέχσθαι dicunt. *Taub.*

Triton] Penultima accentum habet, nam *Tritonis* facit. Si enim ultima habet, *Tritontis* facit: quod non procedit: ut, *Demophoon*, *Demophoontis*. *Servius*.

Triton] Quid addam Natalis operæ nihil habeo: lege illum VIII. 3. *Cerda*.

Triton] Neptuni ex Salacia F. ejusdemque tubicen. Revera autem piscis est, humani juvenis specie: de quo *Plinius*. *Lucanus* I. IX. 'Hanc, ut fama, deus quem toto litore pontus Audit ventosa perflantem litora concha.' *Taubmann*.

Si credere dignum est] Quasi incredibile sit, quod homo deum provocaverit. *Donatus*.

175 *Ergo*] Quia talis perierat: aut quia sic fuerat interemptus. *Servius*.

Ergo omnes magno circum clamore fremebant] Fremebant, inquit, quasi irascentes in naturam, quæ illum tam necessarium, tam optimum virum, comitem regis, indigna morte pressisset. Ergo planctus fuerunt non usitati; sed quibus querelæ quoque viderentur admixtæ. *Donatus*.

Ergo omnes, &c.] De toto hoc loco accuratissime agit J. C. *Scaliger* v. 3. *Taubmann*.

176 *Præcipue pius Æneas*] Æneam supra cæteros inducit, mortem cujuslibet dolere: ut, 'Nunc Amyci casum gemit.' Item, 'Casuque animum concussus amici.' Hinc ei dat circa sepulturam etiam sordida officia, quæ in aliis denegat locis. Qui enim de pietatis generibus scripserunt, primum locum in sepultura esse voluerunt. Unde cum pontificibus nefas esset cadaver videre, tamen magis nefas fuerat, si visum inseputum relinquerent. Genus autem fuerat sepulture injectio pulveris. Unde est, 'Aut tu mihi terram Injice (namque potes.)' *Hôratius*, 'Non est mora longa; licebit injecto ter pulvere curras.' *Servius*.

Præcipue Æneas] Eadem causa

etiam pius Æneas dolebat; sed plusquam cæteri. Ex superioribus apparet, quid doluerint omnes: nam supra dixit de Ænea et Achate, quod illius non solum mortem, verum etiam genus lethi doluissent. 'Ut venere,' inquit, 'vident indigna morte peremptum.' Indigna mors est, quæ non convenit viro forti: nullus enim, aut non talis existeret dolor, si in pugna cecidisset, et campo. *Donat*.

Jussa Sibyllæ festinant] *Σπείδουσιν ἐντολὰς*, ut supra sæpe *properare* active. *Germanus*.

177 *Aramque sepulcri*] *Pyram* dicit, quæ in modum aræ construi lignis solebat. Nam et sequitur, 'Congerere arboribus, cæloque educere certant.' Et aram, quæ ante sepulchrum fieri consuevit, intelligere non possumus: ut, 'Stant manibus aræ:' cum nondum facta sit funeratio, quæ præcedit sepulchrum. Probus tamen et cæteri commentatores, de hoc loco requirendum esse, dixerunt. *Servius*.

178 *Cæloque educere certant*] Ut hoc faciant, mente pertractant. Nam adhuc ituri ad silvam sunt. *Idem*.

Aramque sep. Cong. arb. cæloque educ.] II. H. τύμβον δ' ἀμφ' αὐτὴν ἑνα πολεὸν ἐξαγαγόντες Ἀκρίτον ἐκ πεδίου. Sæpe *Homerus* νηεὶν πῦρ, pro eo quod est, ut *Didymus*, ξύλα σωρεῖνσαι ἐνεκα τοῦ πῦρ ποιῆσαι. *Aram* autem sepulcri dixit, quod non solum secundum ipsa sepulcra, sed et in ipsis sepulcris aras antiqui struerent, in quibus DD. Manibus sacra oportunius fierent. Dixit autem *Maro* *Aram congerere* imitatione *Apollonii*, qui νήεον αὐτόθι βωμὸν ἐπακτίου Ἀπόλλωνος. Videtur autem in hoc membro *Maro* mihi illud *Homeri* II. H. respexisse, χεῦομεν ἀμφὶ πύρην τύμβον: ubi χέω, vel χεύω eam vim habet, quod est, ex humo egesta extruo: ut intelligat *Maro* ex mente forsan *Homeri*, aram, basinque sepulcri cumulatam, congestam, et aggeratam arboribus ad rogam pyramque destinatis; nam

quamvis ex ordine et œconomia poë-
matis pyrâ consumpta poëta Æneam
narrat imposuisse ingenti mole sepul-
crum; nihil tamen vetat, etiamsi ali-
ter sentire videatur Servius, quin
præstructo præparatoque jam sepul-
cri aggere aut fundamento, velut
epistylon et coronidem demum Æ-
neas rite imposuerit. *Germanus.*

*Aramque sepulcri Cong. arb. cœloque
educere certant*] Idem fere Sil. Ital. l.
xv. ‘alta sepulcri Protinus extru-
itur, cœloque educitur ara.’ De aris
monumenti aut sepulcri videndus Gu-
thlerius II. 19. *Emmeness.*

179 *Itur*] Eo, *e* brevis est: *itur*, *i*
longa invenitur. Ergo quia hoc ver-
bum breve est in origine, et in decli-
natione fit longum, ideo certa ejus
natura, nec in temporibus, nec in
participiis invenitur. Nam cum *itur*
longa sit, *iturus* brevis invenitur: ut,
‘Superumque in lumen *ituras*.’ Multi
tamen tentant dicentes *itur* propter
eo, quæ prima verbi origo est, per
diphthongum scribi debere: quod
non procedit, quia diphthongus sem-
per longa est. *I* autem et produci
potest et corripitur. Hinc est quod
fortuitus et producit et corripit. Ju-
venalis: ‘Non quasi fortuitu nec ven-
torum rabie: sed Iratus cadat in ter-
ras et vindicet ignes.’ Contra Hora-
tius: ‘Nec fortuitum spernere ces-
pitem Leges sinebant.’ Hic enim nisi
i litera longa sit, non stat versus.
Et hoc protulimus exemplum unius
sermonis, ne quis dicat *iturus* et *itur*,
ideo variam habere naturam, propter
temporum varietatem. Unde melius
est (ut diximus) originis considerare
rationem. Sane *fortuitus* ab *eundo*
est et a *fortuna* compositum. *Serv.*

Itur in antiq. silvan] Similis locus
apud Homerum Iliad. xxiii. ubi Pa-
troclo pyra instruitur. Et est egre-
gia *ὑποτύπωσις* sive tractatio exci-
dentium arbores. Hæc autem sump-
ta sunt ex Ennio: ‘Incedunt arbus-
ta per alta: securibus cadunt: Per-

cellunt magnas quereus: exciditur
ilex: Fraxinus frangitur: atque abies
consternitur alta: Pinus proceras
pervortunt: omne sonabat Arbustum
fremitu silvai frondosai.’ *Taubm.*

Antiquam] In qua essent arbores
multis sæculis auctæ. *Donatus.*

Stabula ferarum] Ergo majores feræ
ibi stare consueverant; quarum me-
tus arcebat homines, ne irent cæsum
ligna. Laus Trojanorum, qui non
sunt deterriti stabulis ferarum, ubi
multarum esset congeries et magna-
rum: nam de minoribus cubilia dice-
ret. *Idem.*

180 *Procumbunt picæ]* Picea, se-
cundum Plinium in naturali historia,
quinta species cedri est. Nam cæ-
dria dicta est quasi *καιομένης δρυὸς
ὕγρον*, id est, arboris humor ardentis.
Servius.

Securibus] Signate et proprie. Phi-
lostratus Icon. l. II. cum *πέλεκυν*, id
est, securim nominavit, subjicit, *ὅς καὶ
τὰ δένδρα αἰρεῖ τὰ μεγάλα*: quæ magnas
cædit arbores. *Cerda.*

182 *Advolvunt]* Vulgatam lectionem
ac volvunt cum particula conjunctiva
et verbo, cum Mediceo antiqua etiam
aliquot habent exemplaria. Sed in
Romano et in Longobardico, *advol-
vunt* verbo cum præpositione *ad* com-
posito legitur, quod magis placet: ut
in Georgicis, ‘Advolvere fœcis.’ *Pier.*

Advolvunt] Quod propter ingentium
illarum arborum magnitudinem, et
pondus ad pyram volentes trahere
cogerentur, cum ferre non possent.
Turn. XIII. 21. Alii convenientius
legi ajunt cum Mss. *Ac volvunt*. *Taub.*

183 *Nec non Æneas]* Bona œcono-
mia venit ad ramum. *Servius.*

184 *Accingitur armis]* Instruitur
officiis. *Idem.*

185 *Tristi]* Quamvis de morte ami-
ci tristis esset, non omittebat curam
rami investigandi. *Donatus.*

Tristi cum corde volutat] Locutio ista
usurpata prius Lucilio, Lucretio, Plau-
to, quod jam alii indicarunt. Primus:

‘non ante in corde volutas.’ Alter l. III. ‘mente volutent.’ Tertius Captiv. ‘in pectore hanc rem meo voluto.’ Repetit Virgilius Æneid. I. et IV. *Cerda*.

186 *Aspectans silvam*] Longe nobilior vox, *aspectans*, quam *adspiciens*: Scal. IV. 16. *Taubmann*.

Forte precatur] Vacat *forte*: et est versus de his, qui Tibicines vocantur: quibus additur aliquid ad solam metri sustentationem: ut, ‘Nunc dextra, nunc ille sinistra.’ Nec enim possumus intelligere eum fortuito rogasse. *Servius*.

Voce] In Romano codice, legere est *voce precatur*. In Longobardico ore. Sed enim Servius agnoscit *forte*, quod etiam in plerisque codicibus antiquis habetur. Addit vero Servius versum hunc ex eo genere esse, qui Tibicines appellantur, quibus aliquid additur ad solam metri sustentationem. Vacare enim adverbium *forte* putat. Sed enim intelligo, posteaquam hæc variæ lectiones, nostra cura collectæ, per manus hominum circumferri cæptæ sunt, aut ore, aut voce, peritorum iudicio magis approbari: nos vero hoc in medio ponimus. *Picrius*.

187 *Si*] Adverbium rogantis et optantis est per se plenum; sicut et *o*: licet Neoterici hæc jungant, et pro uno ponant. Persius, ‘O si Ebullat patruī præclarum funus.’ *Servius*.

Si nunc se nobis] *Si* particula est optantis, more Græcorum, qui *εἴθε* et *αἰθε* dicunt, ἀντὶ τοῦ ὀφελον, utinam. *Germanus*.

Si] Pro *utinam*. Stat. Achill. I. IV. ‘Saltem si soboles aptam quam mittere bello Possem, plena forent mihi gaudia.’ *Emmeness*.

188 *Quando*] Siquidem: et *ninium* vere cum ingenti dixit effatu: quasi mors prædicta falsa esse debuerit. *Servius*.

189 *Ninium, &c.*] Soph. in Antig. ὦ μάντι τοῦπος ὥς ἄρ’ ὄρθον ἤνυσας unde et ἀληθόμαντις, et ψευδόμαντις. Et

Hom. Od. E. πάντα θεὰ νημερτέα εἶπεν. Ut autem hic *ninium*, sic eadem forma ἄγαν sæpe Græci efferunt. Æschyl. in Agam. ἄγαν ἑλλην’ ἐπίσταμαι φάτιν. *Germanus*.

Heu ninium] Hæc parenthesi includi posse, censet H. Stephanus. *Taubmann*.

190 *Cum forte columbæ*] Auguria aut oblativa sunt, quæ non poscuntur: aut impetrativa, quæ optata veniunt. Hoc ergo quia oblativum est, ideo dixit *forte*. Bene autem a columbis Æneæ datur augurium, et Veneris filio et regi. Nam ad reges pertinet columbarum augurium: quia nunquam solæ sunt, sicut nec reges quidem. *Servius*.

Geminæ cum forte columbæ] Videatur et P. Victorius III. 14. Cælius Rhod. XVII. 15. censet, per *geminas columbas* mystice duas animæ alas designari, id est, contemplativam moralemque virtutem: quæ ad *ramum aureum*, id est, ad prudentiam altamque illam sapientiam, *auri* nomine sæpius significatam, hominem ducant: quæ etiam a *Venere* mitti dicantur: quod divinarum rerum amor eximius alis nutrimenta sufficiat, quibus erigamur atque in Deum transeamus: quod paulo post, vs. 202. significari ajunt: ‘Tollunt se celeres,’ &c. *Taubmann*.

191 *Ipsa sub ora*] Perite: ne si longius volarent, non ad eum pertinere viderentur. Nam moris erat, ut captales auguria certa sibi spatia designarent, quibus volebant videnda ad se pertinere. *Servius*.

193 *Maternas*] Veneri consecratas, propter fœtum frequentem et coitum. *Idem*.

Maternas aves] Id est, Veneri matri sacras: propter fœcunditatem scilicet: de quo Aristoteles. Græcis et περιστέρα dicitur παρὰ τὸ περισσῶς ἐρᾶν, id est, a crebro coitu. *Taubmann*.

194 *Si qua via est*] Si est ratio: et jam ex hoc loco esse incipit impe-

trativum, quod fuerat oblativum. *Servius*.

O] Posuit cum loqueretur cum columbis: O, cum preces torsisset ad matrem: illic enim ponitur, ubi simplex hortatio est et blanda. *Donatus*.

Cursumque per auras] *Cursum* vocavit impetum, et eundi officium. Nam et navium *cursum* dicimus. *Servius*.

195 *Opacat*] Id est, inumbrat. Notat hoc verbum, ut rarum et dignitatis plenum, Scalig. Poët. iv. 16. *Taubm.*

196 *Ne defice rebus*] Ne desere in rebus incertis. Et bene in silvis invocatur matrem, quam jam scit sibi visam esse habitu venatricis: ut in primo legimus. *Servius*.

197 *Diva parens*] Antiqua pleraque exemplaria cum Mediceo legunt *diva parens*. In Romano et aliquot aliis *alma*. *Pierius*.

Sic effatus] Proprie effata sunt augurum preces. Unde ager post pomeria, ubi captabantur auguria, dicebatur *effatus*. *Servius*.

Vestigia pressit] Quia ad captanda auguria post preces, immobiles vel sedere vel stare consueverant. *Idem*.

Vestigia pressit] Observabat diligentius: quia sciebat posse illas, præter adventum suum, aliquid propriis moribus nunciare. *Donatus*.

Vestigia pressit] Id est, substitit: quod etiam Scalig. observavit. Captantes autem auguria dicebantur, *Servare de calo*: ut etiam aves ipsæ, *Servatæ*: de quo Brisson. Formul. l. ii. hinc P. addit, 'Observans quæ signa ferant: id est, quæ ambulando indicia futurorum essent habituræ. *Taubmann*.

198 *Observans quæ signa ferant*] *Observare* enim et de calo et de avibus verbo augurum dicitur. *Servius*.

Quo tendere pergunt Pascentes] Hic jam optimum significatur augurium, quod pascabant. Nam Romani moris fuit, et in comitiis agendis et in bellis gerendis pullaria captare auguria. Unde est in Livio: quod cum quidam,

cupidus belli gerendi, a tribuno plebis arceretur, ne iret, pullos jussit afferri: qui cum missas non ederent fruges, irridens consul augurium, ait, *Vel bibant*; et eos in Tyberim præcipitavit: inde navibus victor revertens ad Africam, in mari cum omnibus, quos ducebat, extinctus est. Multi *pascentes* distinguunt: et absolutus est sensus. Alii dicunt *pascentes volando*: et referunt ad naturam columbarum, quæ exilientes pascere consueverunt. Alii *volando*, ambulando dicunt. *Vola* enim dicitur media pars pedis sive manus. *Idem*.

199 *Prodire*] *Prodibant*: infinitus pro indicativo. *Servius*.

Prodire volando] *Prodire* pedum est, *volare* alarum: sed quomodo ambulabant et volabant? Sed intellige *volam* esse mediam partem plantæ manus. Ergo *volabant*, id est, ambulabant per volam. Unde *involare* dicimus, cum aliquid furtim volæ manus subtrahimus. Item *involare* cum violenter manus in alique[m] diriguntur. Terent. 'In faciem involem venefico.' Ergo hic ambulare intelligit: nam cum alarum motum exprimere voluit, dixit, 'Cælo venere volantes:' cum autem demonstrasset ambulationem in eo, quod est prodire volando, et deinde volatum exprimere vellet, dixit, 'Tollunt se celeres, liquidumque per aëra lapsæ.' Ergo usque ad Avernum ambulaverant. *Donatus*.

200 *Quantum acie possent*] Est hoc, quod alio flexu dixit Varr. Lat. lin. l. vi. 'quaqua intuemur oculis:' ex emendatione Jos. Scal. Quod Virg. ipse *Æn.* i. 'Prospectum late pelago petit.' *Cerda*.

201 *Grave olentis Arverni*] Male olentis. Alibi bene olentis: ut 'Et graviter spirantis copia tymbæ Floreat.' *Servius*.

Grave olentis] Hac forma Ge. iv. 'grave olentia centaurea.' Et Ecl. iii. 'suave rubens Hyacinthus.' et Ecl. iv. 'suave rubenti Murice.' Eonius

etiam apud Tullium in Bruto: 'suave loquenti ore.' *Cerda*.

202 *Liquidumque per aëra lapsæ*] Non est aëris perpetuum epitheton: sed purum ait, Averni comparatione. Dicit autem eas alte volasse ad vitandum Averni odorem. *Servius*.

203 *Gemina*] In Longobard. *gemina* legitur, ut sit de columbis. Sed omnino melius *gemina super arbore*: cuiusmodi species tantopere optabatur. *Pierius*.

Gemina] *Geminae* legend. non *gemi-na*, ut in vulgatis. Primo libri aliquot veteres habent *geminae*. Deinde, credibile, utramque avem sedisse in una arbore, in illa (inquam) ubi aureus ramus, non in duplici. Tertio, supra dixit, 'geminae cum forte columbae.' Et in utroque loco videtur mihi Poëta alluisse ad partum columbarum, de quo ego jam locutus in Eclogis. *Cerda*.

Super arbore sidunt] Secundum antiquam licentiam. *Servius*.

204 *Discolor*] Nam per arborem viridem fulsit color aureus. *Donat*.

Auri aura] Splendor auri. Horatius, 'Tua ne retardet Aura maritos,' id est, splendor. Hinc et *aurum* dicitur a splendore, qui est in eo metallo. Hinc et *aurati* dicti, quorum favor splendidos reddit. *Servius*.

Auri] In Romano codice, *aur* legitur casu septimo, ut sit *Refulsit aur* splendore aureo, vel propter aurum. *Servius* tamen agnoscit *auri*: legitque, 'auri, hoc est, splendor auri.' *Pierius*.

Auri aura] Ut explicui explicant *Servius* hic, et *Lambinus* in Horatium: ut enim *Virgilius* dixit *aura auri* pro splendore auri, ita *Horatius* Od. II. 8. *auram* posuit pro nitore oris: 'tua ne retardet Aura maritos.' Sed certe *Horatius* aliter posset explicari. Tu lege *Ludovicum Carrion*. II. 20. ubi ad rem hanc tractat locum *Manilii*. *Cerda*.

205 *Brumali frigore viscum*] Bene *brumali* addidit. Tunc enim maturum

est, et auri imitatur colorem. Nam nova fronde viret: quod, ut ait *Plinius* in naturali historia de fimo turdellarum, in certis arboribus nascitur. Unde *Plautus*, 'Ipsa sibi avis mortem creat.' *Servius*.

Viscum] *Viscum* frutex est aurei sive crocei coloris, nascens in larice, abiete, quercu, robore, ilice, pinastro, terebintho. Satum nullo modo nascitur, nec nisi per alvum redditum, maxime palumbi ac turdi: hinc illud, 'Quod non sua seminat arbor.' De hoc *Plautus* in Fragmentis: 'Ipsa sibi avis mortem creat.' 'al. cacat.' De quo *Plin.* I. XVI. cap. ult. *Germ. Mistell. Taubmann*.

Viscum, quod non sua sem. arbor] Unde et in *Epigr.* *Argentarius* merulam admonet quercum vitare, sed in vite tutius considerare: *δρῦς γὰρ*, inquit, *ἐπ' ὀρνίθεσσι φέρει τὸν ἀνάρσιον ἰξόν*, 'H δὲ βότρυν, στέργει δ' ὕμνοπόλους βρόμιος.' *Germanus*.

Viscum, quod non sua, &c.] Ad hunc locum *Schedius* videndus, ubi de visco agit, c. 36. de Dis Germanis. *Emm*.

206 *Arbos*] Interesse plurimum ait *Caper* in libello de elegantis, utrum *arbos* an *arbor* dicatur. Siquidem *arbor* omne lignum dicitur: *arbos* vero non nisi fructifera. Veteres tamen codices huiusmodi differentiam non servant. *Pierius*.

207 *Teretes truncos*] *Teres* est rotundum aliquid cum proceritate: ut, 'Incumbens tereti *Damon* sic cœpit olivæ.' *Horatius*, 'Brachia et vultum teretesque suras *Integer* laudo.' *Serv*.

Truncos] Antiqui aliquot codices, *circumdare ramos* habent. Sed *truncos* nihil quicquam displicet. *Pierius*.

208 *Talis erat species auri frondentis*] *Κλάδου χρυσίζοντος*. Bracteam autem auream Græci χρυσοῦν πέταλον. *Germanus*.

209 *Bractea*] In Romano codice, et in Longobardico, *Brattea* duplicato t scriptum est. Juniores *Brachte*a per ch densum scribi volunt, contra omnes

orthographiæ regulas, etiam si *παρὰ τὸ βράχω*, *bractea* dicatur. Qui *brattea* duplici *tt* scripserunt, eo decepti sunt, quod in characteribus Longobardicis, *c* et *t* literæ eadem pene forma figurantur. Unde etiam errorem illum apud Martial. provenisse crediderim, quod *juventus* pro *juvencus* scriptum est eo versu: 'Cæsaris atque Jovis confer nunc schema. Juvencus Par onus ut tulerit: altius iste tulit.' Ita enim scriptum est in antiquo satis codice, quem mihi dono dedit Valerius Victor Viterbiensis, Adolescens ingenio et eruditione supra ætatem admirabilis. Quid enim illic agat *Juventus*, hac adinventæ lectione, non video. Ut vero ad Virgilium revertamur: in Longobardico, et aliquot aliis, *crepitabant* corrupte omnino legitur: non enim *folia bractea* dicimus epitheti forma. Est vero *Bractea* non tantum de metalli lamina, verum etiam de quacunque materia. Plinius, 'ut una arbor sæpius veniret, excogitatæ sunt ligni Bracteæ.' *Pierius*.

Leni crepitabant bractea] *Bractea* tenuissima lamina, ἀπὸ τοῦ βραχεῖν, quod est ἡχεῖν, a crepitando. Isid. l. xvi. 'Crepitabat tanquam bractea.' Nam ejus folia ea subtilitate natura produserat, ut aura spirante, quasi bractea crepitarent. *Nonius*.

210 *Corripit*] Ne prolixior esset narratio, non dixit quomodo ad ipsam arborem Æneas venerit, sed per aliam viam intellige pervenit. *Donatus*.

Extemplo] Bene verbo usus est augurum, ut diximus supra. *Servius*.

Extemplo] Bene utitur verbo augurum sive sacrorum. Hoc autem sacrificio patrato, a præcone pronunciabatur: quo significabatur, ut exirent ex templo. Quod quia cito fiebat, inde pro cito et propere sumi cæptum est. *Scal. Conject.* *Taubmann*.

211 *Cunctantem*] Aliud pendet ex alio. *cunctantem*, quia avidus, ut ostendat tantam fuisse avellendi cupiditatem, ut nulla ei celeritas satisfacere

posset. Nam tardantem dicere non possumus eum, qui fataliter sequebatur. Alii *cunctantem* ad auri naturam referunt, id est, mollem, quia paulatim frangitur, id est, lentescit. Alii *cunctantem* gravem dicunt: ut, 'glebas cunctantes, crassaque terga Expecta.' *Servius*.

212 *Nec minus*] Nihilominus ille deflebat. *Idem*.

Interea] Dum itur ad silvas. *Idem*.

Litore] Veteres plerumque sepulchra mortuorum collocabant ad maris litora. Sic in vii. 'Tu quoque litoribus nostris Æneia nutrix.' Sed et Ajacis, Hectoris, aliorumque Heroum tumulos collocatos fuisse ad maris litora, notum. Nota etiam Cærani historia illius, qui amatus est a delphine, ad ejus tumulum, qui prope litus, visa ingens delphinorum multitudo. Græcus Poëta de Achillis tumulo αἰγιαλῶ, &c. quod epitaphium ita vertit Henric. Stephanus: 'Adjacet ille mari, streperis celebretur ut undis, Cui fuerat genetrix Diva marina Thetis.' Huic mori vicinus alius, quo veteres ad annum ripas humabantur. De hoc alibi. *Cerda*.

213 *Ingrato*] Tristi: ut gratum, lætum aliquid dicimus. Alii *ingrato* dicunt gratiam non sentienti. *Serv.*

Cineri] Nondum cinis erat, sed mox, combusto cadavere, erat futurus. *Donatus*.

Cineri ingrato] Vel, cadaveri gratiam et officium non sentienti: vel nullam gratiam habituro. Auctor Cypæ: 'Quid cineri ingrato servas benevolentia certa?' Propert. el. i. 3. 'Omniaque ingrato largibar munera somno,' id est, officia non sentienti. Ego *ingratum* exposuerim, Trojanis tam amicis officium minus gratum, siye triste. *Taubmann*.

Suprema] In Romano codice, *suprema* duplicato *pp* notatum est hoc loco. Nempe quod veriti sunt mutam cum liquida non esse satis ad primam syllabam producendam. Et eodem

sane modo in Basilica D. Mariæ, cognomento Majoris, antiquo marmore notatum aspeximus, SUPPREMUM VERSUS MUNUS DONATUS ET ARAM. Sed enim exempla hujusmodi non sunt imitatione digna. *Pier.*

214 *Pinguem*] Aut de Græco translulit λιπαρὰν magnam: aut Hypallage est, de pinguibus tedis. *Servius.*

Principio pinguem] Ea adhibuerunt, quæ non solum pyrum instruerent, sed etiam facile incenderent. *Donatus.*

Pinguem tædis] *Teda*, arbor ex genere laricum, sed magis resinifera. Et forte *tadam* hic vocat, quam vs. 180. *piceam*: hic *robur*, quam ibidem *ilicem*: vide *Æn.* iv. 505. *Taubmann.*

Principio pinguem tædis, &c.] Locus sumptus ex Homero ubi agit de sepulcro Patrocli. Vide *Macr. Saturn.* v. 7. *Emmeness.*

215 *Ingentem struxere pyram*] Eo honestius censebatur funus, quo altior et grandior pyra. Supra, ‘cæloque educere certant.’ Appianus in Hispanicis de funere Viriati, ἐπὶ ὑψηλοτάτης πυρᾶς ἔκαιον: cremarunt in altissima pyra. Apud Herodianum l. iv. Antoninus in Festi, sibi carissimi, funere jubet, ξύλων πολλῶν ἀποροισθῆναι πυρᾶν: compluribus e lignis pyram strui. *Homerus* Il. xxiii. in funere Patrocli: Πόησαν δὲ πυρὰν ἑκατόμπεδον ἐνθα καὶ ἐνθα: *Fecerunt autem pyram centum pedum quoquo versus.* In funere Elpenoris *Odys.* xii. et in funere Hectoris Il. xxiv. magnæ fuisse pyræ indicantur, cum ibi dicatur ex incisis arboribus summum litus prominuisse, hic, adductam ἄσπετον ὕλην, *immensam materiam.* *Dionys. Hal.* l. x. scribit in Sicinii, viri fortissimi, funere maximum rogam militibus aggestum. *Seneca* in *Cet.* de rogo Herculis: ‘Adgeritur omnis silva, et alternæ trabes In astra tollunt, Herculi augustum rogam.’ Alii in *Seneca* præferunt *angustum.* *Cerda.*

Cui] In antiquis aliquot codicibus, pro cui suppositum est *tum*: quod si

diligenter advertas, non displicebit. *Pierius.*

Frondebis atris] *Aptis* ad funera. *Servius.*

Atris] Vel infaustis: ut *ater dies*, id est, infelix. Vel vere atris, nam eo virore frondes erant saturatæ, ut præferrent atriciem. Sunt qui in Poëta atras frondes intexentes, latera pyræ confundant cum cupressibus. Quibus favere potest, *Papin. Theb.* iv. qui in re simili: ‘frondes, atque omne cupressus Intexit plorata latus:’ et l. vi. ‘Tristibus interea ramis, teneraque cupresso Damnatus flammis thorurus, et puerile pheretrum Texitur.’ Et *Ovid.* qui *Trist.* iii. ‘Funeris ara mihi ferali cincta cupresso.’ Hi duo, præsertim *Papinius*, id muneris dant cupressui, quod *Virgilius* atris frondibus. Nihilominus tamen satius est dicere, *Virgilium* distinxisse atras frondes a cupressu, ut illæ latera intexerent, ista ante pyram locata esset, ex more, quem postea aperiam. *Cerda.*

216 *Intexunt*] Pari verbo in l. xi. de re simili: ‘Haud segnes alii crates, et molle pheretrum Arbuteis texunt virgis, et vimine querno.’ *Papinii* loca jam attuli. *Idem.*

Ante cupressos Constituunt] Cupressus adhibetur ad funera: vel quod cæsa non repullulat: vel quod per eam funestata ostenditur domus, sicut lætam frondes indicant festæ. *Varro* tamen dicit pyras ideo cupresso circumdari propter gravem ustrinæ odorem: ne offendatur populi circumstantis corona, quæ tandiu stabat respondens fletibus præficæ, id est, principis planetuum, quamdiu, consumpto cadavere, et collectis cineribus, diceretur novissimum verbum *Ilicet*, quod ire licet significat. Unde est, ‘Dixitque novissima verba.’ *Serv.*

Ante] Parte rogi anteriore. *Ovid.* *Trist.* iii. ‘Funeris ara mihi ferali cincta cupressu Convenit.’ Cætera vide *Æn.* iii. 64. et *Cæl. Rhod.* xxv. 2. *Taubmann.*

Cupressos] Hoc quoque originationis Græcæ in Romano codice, et quibusdam aliis, vocalis ejus naturam retinet, qua notatur apud Græcos: *cupressos* itaque scriptum invenitur, quum tamen omnes vulgo nunc *cupressos* per *u*, Latine proferant et scribant. *Pierius*.

217 *Armīs*] Nam virorum fortium arma, et cætera, quæ charissima haberent, cum ipsis consumebant. *Don*.

Super fulg. armīs] Magni viri nunquam soli comburebantur, sed cum armis, aut equis, aut canibus, aut famulis, rebusque aliis, in vita carissimis. *Taubmann*.

218 *Pars calidos latices*] Plinius in naturali historia dicit, hanc esse causam, ut mortui et calida abluantur, et per intervalla conclamentur: quod solet plerumque vitalis spiritus exclusus putari, et homines fallere. Denique refert quendam suppositum pyrae, adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari. Unde et servabantur cadavera octo diebus, et calida abluebantur: et post ultimam conclamationem comburebantur: unde traxit Terentius, 'Desine; jam conclamatum est.' *Servius*.

Aëna undantia flammis] Hoc est per flammās. Alibi: 'Nec se jam capit unda: volat vapor ater ad auras.' *Idem*.

219 *Lavant frigentis et unguunt*] Versus Ennii, qui ait, 'Tarquinii corpus bona fœminā lavit et unxit.' *Id*.

Lavant, &c.] Calida aqua lavabantur cadavera, monente Francisco Robertello, et Turnebo xxviii. 44. De hisce ritibus omnibus Kirchmannus. *Emmeness*.

Corpusque lavant frigentis] Id est, mortui. Plinius tradit, mortuos ideo calida ablui, et per intervalla conclamari: quod interdum spiritus vitalis exclusus putetur, et homines fallat. Unde et dies septem cadavera servabantur; et post ultimam demum conclamationem comburebantur: unde

tractum illud Terentii: 'Desine; jam conclamatum est.' *Taubmann*.

Unguunt] Uctorum cadaverum meminit etiam Herodot. l. i. et Juvenal. Sat. iv. Et lotio quidem hodieque durare alicubi traditur, præsertim in Creta et partibus Italiæ: sed unctio desiit. *Idem*.

220] *Tum*] In antiquis aliquot codicibus propter characterum similitudinem scriptum invenias, *cum membra toro*. Sed magis placet *tum*. *Pier*.

Defletu] Participium ab eo, quod est *fleor*, si tamen inveniat: alias sine verbi origine esse dicemus. *Serv*.

Toro] Pheretro, lectica, lecto, κλίνη; qui quidem lectus cum corpore comburebatur in pyra. Vide Des. Herald. Advers. i. 9. *Taubmann*.

Defleta reponunt] Ponere, et reponere, vocabula esse funebria, docet Pimponius. Ita Propert. 'An poteris siccis mea fata reponere ocellis?' *Idem*.

221 *Purpureas*] Ad imitationem sanguinis, in quo est anima: ut diximus supra: ut, 'Purpuream vomit ille animam.' *Servius*.

Purpuras] Ex precio vestium meritum mortui vult ostendere. Has vestes illum amasse, ex eo demonstrat, quia frequenter illis usus est: et propterea multis erant notæ. *Don*.

Purpureasque super vestes] Sc. Miseni. *Purpuras*, ad imitationem sanguinis, in quo est anima, quæ itidem *purpurea* Nostro dicitur. Et alludit forte ad paludamentum purpureum, quo viri principes in bello utebantur. Sic et Dido, Æn. iv. exuvias, quas caras habuerat, rogo imponit. Alii alio trahunt. *Taubmann*.

Velamina nota] Vel ipsi chara, vel animæ. Ex notitia etiam gignitur charitas: 'Hic inter flumina nota.' *Servius*.

Velamina nota] Quorum usus in bello frequens; unde illud Æn. xi, 'Conjiciunt igni,' &c. 'pars munera nota, Ipsorum clypeos, et non felicia

tela,' &c. Cornelia, de rogo Pompeji, apud Lucan. 'Collegit vestes miserique insignia Magni Armaque et impressas auro quas fecerat olim Exsuvias, pictasque togas, velamina summo Ter conspecta Jovi, funestoque intulit igni.' Nam more veterum, vestes cum mortuo aut condebantur, aut urebantur. Hom. de Achillis funere Odyss. Ω. Κάλεο δ' ἐν τ' ἐσθῆτι θεῶν. Vide et Lipsium Epist. Q. I. 7. *Taubmann.*

222 *Feretro*] Græce dixit. Nam *capulus* dicitur a *capiendo*. Unde ait Plautus, 'Capularis senex,' id est, capulo vicinus. *Servius.*

Subiere feretro] Ut 'Subeunt muro.' *Idem.*

Pars ingenti subiere feretro] Alludit ad Romanorum in clarorum virorum funeratione consuetudinem: qua feretrum præstantissimi quique subibant. Ita apud C. Tacitum l. I. de Augusti cadavere: 'Conclamant patres, corpus ad rogam humeris Senatorum ferendum,' &c. *Taubmann.*

223 *Subjectam*] Ita Propert. l. IV. 'Sic mæstæ cecinere tubæ: cum subdita nostrum Detraheret lecto fax inimica caput.' Inde et noster: 'subdita flamma medullis.' Lucret. l. VI. 'Subdebantque faces.' Græcis δᾶδα ὑφάπτειν. *Idem.*

More parentum] Propinquiorebus enim virilis sexus hoc dabatur officium. *Servius.*

Parentum] Propinquiorebus enim virilis sexus hoc dabatur officium, ut quidem *Servius* exponit: et hunc secuti omnes novitii, excepto Erythræo, qui *parentum* exponit, *genitorum*; atque id de patre juxta et matre intelligendum docet. Ita Lucanus l. VI. 'Fumantes juvenum cineres ardentiaque ossa E mediis rapit ipsa rogis, ipsamque, parentes Quam tenuere facem.' Notatque P. Lætus, si affines nulli fuissent, amicitiores accendisse rogam. Vide et Kirchm. de

funerib. R. l. III. *Taubmann.*

224 *Aversi*] A tergo enim faces rogo subdebant, ut oculis dolorem prohiberent: vel, ut significarent, se id invitos facere. *Idem.*

Facem] De fume, ut Varro dicit: unde et funus dictum est. Per noctem autem urebantur: unde permansit, ut mortuos faces antecendant. *Servius.*

Congesta] Copiose tradita. *Don.*

225 *Thurea dona, dapes*] Meritum viri ostendit ex multitudine specierum: et cum non dicat quanta, etiam plura intelliguntur. *Idem.*

Thurea dona, dapes] Stat. Theb. l. VI. 'Portant inferias arsuraque ferula primi.' *Emmeness.*

Dapes] Epulæ, quibus mortuo parentatum erat: *silicernium*: Vide Kirchm. de Fun. R. IV. 5. At Nasimb. adipem et carnes hostiarum intelligit. Ita Homerus scribit, cæsarium ante pyram ovium et boum adipe Patroclum a capite ad calcem cooperitum fuisse ab Achille: excoriataque hostiarum corpora cum melle et oleo in rogam ad lectum ipsius adhibita: ut sc. cadaver citius cremaretur. *Taubmann.*

Fuso crateres olivo] Diis superis tantum libabant: inferis vero sacrificantes etiam vasa in ignem mittebant, unde ait *crateres*: quod etiam Statius in Archeniori sepultura commemorat. *Olivum* autem ab *oliva* dixit; nam *oleum* ab *olea* dicitur. *Servius.*

Fuso crateres] Non paulatim, sed semel cecidit. *Donatus.*

226 *Collapsi cineres*] Horat. od. IV. 13. 'Dilapsam in cineres facem.' *Taubmann.*

Flamma quievit] Pyræ ingentis: quia, ut in quarto diximus, pro qualitate personæ pyræ fiebant: sepulchra etiam vel minora vel magna faciebant. *Servius.*

227 *Reliquias*] Ossa quæ restabant ex cadavere combusto. *Donatus.*

Reliquias vino lavere] Vino abluebant, quod erat colligendum. Ita vino nigro totus exstinguitur rognus Patrocli, Iliad. Ψ. et ossa ejusdem aurea phiala et duplici adipe conduntur. Ita Statius, ut magis probeat amorem Ursi, rognum ejus vino Setino restinctum dicit. Silv. II. 'nec quod tibi Setia canos Restinxit cineres.' *Taubmann.*

228 *Ossaque lecta*] Aut collecta, aut lecta, ideo quia ut supra diximus, nobiles nunquam soli comburebantur, sed cum dilectis equis, vel canibus, vel famulo. *Servius.*

Lecta] Ex cineribus lignorum. *Donatus.*

Ossaque lecta cado] Lecta scil. e cineribus lignorum et carnis. Ossa enim sola condi consueverunt, quæ flammis erant reliqua. Tibullus: 'non hic mihi mater, Quæ legat in mæstos ossa perusta sinus.' Hinc *ossilegium*, ὀστολογία: et *ossilegus*, ὀστολόγος: et *ossuaria*, ὀστοδοχεῖα, locus ubi ossa reponuntur. *Taubmann.*

229 *Ter socios*] Aut sæpius, aut re vera *ter*. Licet enim a funere contraxerit pollutionem, tamen omnis purgatio ad superos pertinet: unde et ait imparem numerum: aut quia hoc ratio exigit lustrationis. *Servius.*

Circumtulit] Purgavit. Antiquum verbum est. Plautus, 'Pro larvato te circumferam,' id est, purgabo. Nam lustratio a circumlutione dicta est, vel tedæ, vel sulphuris. Juvenalis, 'Si qua darentur Sulphura cum tedis.' *Idem.*

Socios pura circumtulit unda] Id est, aqua purgavit. Græcis est περιανύζειν, περικαθαίρειν, περιμάττειν: quod, quia res certæ certatæ februa circumferebantur ei, qui expiabatur, *circumferre* Latini vocarunt circumlustrare et circumpurgare. Is qui hoc faciebat, dicebatur ἀπομάκτης et περικαθάρτης, item περιστίαρχος, qui domum aut concionem urbemque lus-

trabat. Turneb. IX. 10. et XIII. 21. De tota re accurate Casaubonus ad Theophrasti Charact. et Sat. II. Persii; *pura* autem dicebantur quæ diis offerebant: Gr. καθαρά καὶ ἄγνά. Ita *pura aqua* Dion. Halicarnassæo est ὕδωρ ἄγνόν. Vide Herald. ad Arnob. I. VII. *Taubmann.*

230 *Spargens*] Quia res infernæ aguntur. In secundo Æneas Deos portaturus ait, 'Donec me flumine vivo Abluero.' Hic enim erat mos, ut diximus supra. *Servius.*

Spargens rore levi, &c.] Sparsio aquæ ramo fiebat. A quibusdam Rosmarinus, ut Ge. II. 'Vix humiles apibus casias roremque ministrat:' et quamquam ad sensum accommodatius est aquæ adsperginem et rorem intelligere: tamen adspergillum partim e rore marino, partim ex oliva felici fuisse factum, non incertum omnino sit existimare. Adspergillum tamen potius e lauru fieri solebat: ut apud Juven. Sat. II. 'lustrari, si qua darentur Sulphura cum tedis, et si foret humida laurus,' id est, aqua perfusa et madens ad adspergendum et purgandum. Sed vide Not. Æn. IV. 512. *Felicem* porro *olivam* ad oleastri discrimen, qui infelix est, dicit: ut Ge. III. 'Infelix superat foliis Oleaster amaris,' &c. Adspersione autem aquæ fieri solitam illam purgationem, docet etiam Pollux VIII. 8. Apud Maronem tamen non tantum aqua mundantur eluunturque, ut teda, ovis, sulphure, verres: cum addit, 'Lustravitque viros.' Sed Donatus, *domos* legit, et aquæ purificationem hominum et domorum fuisse dicit. Nam ante Maro de hominibus, 'Idem ter socios,' scripserat: et ut *lustravitque viros* retineas, nihil est necesse novam purgationem excogitare. Turnebus XIII. 21. *Taubmann.*

Felici olivæ] Arboris festæ: sed moris fuerat, ut de lauro fieret. Sane dicit Donatus quod hoc propter Au-

gustum mutavit. Nam nata erat laurus in palatio eo die, quo natus est Augustus: unde triumphantes coronari consueverant: propter quam rem noluit laurum dicere ad officium lugubre pertinere. *Servius.*

Lustravit viros] Quia totius classis pollutionem posuerat, idcirco omnes hic lustrat. *Donatus.*

Viros] In Romano codice, *lustravitque domos* legitur: quod improprie positum est. Classem enim totam non domos funere incestaverat Misenus. Sed enim potuit classem domos appellare, quia de sacrificiorum more, quum vera in promptu non sunt, simulata pro veris haberi soleant: hinc in quarto, 'Sparserat et latices simulatos fontis Averni.' *Pierius.*

Novissima verba] Id est, *ilicet.* Nam *Vale* dicebatur post tumuli quoque peracta solemnia. *Servius.*

232 *At pius Æneas*] Superiora cæteri compleverant: sepulchrum vero idcirco curavit Æneas, ut magna mole fieret: quia contemplabatur ejus maximum meritum. Arma etiam posuit, ut quibus in vita floruit, illis in morte ornaretur. *Donatus.*

Ingenti mole] Ædificat sepulcrum pro dignitate ac meritis defuncti. Plato vetabat, altius excitari sepulcrum, quam viri quinque totidem diebus exstrui possent: lapides non majores, quam ut possent defuncti laudes quattuor Heroicis versibus comprehendere. *Taubmann.*

233 *Imponit*] Antiqua omnia exemplaria, quæ legi, *imponit* præsentem tempore scriptum ostendunt, non *imposuit* in præterito. *Pierius.*

Suaque arma viro] Ipsi chara sculpsit in saxo. Nam supra ea jam legimus concremata. *Servius.*

Suaque arma viro, remunque, tubamque] Ex more, quo sepulcris imponebantur defunctorum insignia. Ergo in honorem Miseni fortis, nautici tubicinis, constituuntur arma, remus, tuba. Homerus in sepulcro Elpenoris

nautici viri Odyss. XII. Πήξαμεν ἀκροτάτῳ τύμβῳ εὐήρης ἑρετμόν: *Fiximus in summo sepulcro fabrefactum remum.* Apud Valerium Arg. III. Cyzicus, cum ad sepulturam ducitur, secum portat sceptrum, et regia insignia: 'Sceptrum manu veterum retinet gestamen avorum.' Tametsi ibi alia ratio assignetur. Aliquid ad hanc rem pertinet versus Euripidis in *Troad.* ubi Hecuba loquens de morte Astyanactis, ita ait, Θέσθ' ἀμφίτρονον ἀσπίδ' Ἑκτορος πέδῳ: *Figite in solo scutum Hectoris utrinque elaboratum.* *Cerda.*

Suaque arma viro, remunque, &c.] Sepulcris imponebantur defunctorum insignia, arma, ut Kirchm. III. 5. ad Misenum alludit Stat. Silv. I. III. 'Enthea fatidicæ seu visere tecta Sibyllæ Dulce sit, Iliacoque jugum memorabile remo.' Plura Feith. ant. Hom. I. 15. *Emmeness.*

234 *Monte sub æërio*] In æërio. Nam supra est positus. *Æërium* autem alii altum dicunt: alii nomen montis antiquum volunt. Unde est, 'Qui nunc Misenus ab illo Dicitur.' *Servius.*

Æërio] Hoc nomen monti illi apud priscos fuerat. Ergo mira brevitate et vetus et novum ponit nomen. *Æëternum per secula:* et propter meritum defuncti, et propter auctoritatem Æneæ, qui hoc voluit. Neque placet quod *Æëreum* non sit nomen proprium, sed significet altum: nam quod vetustum illud nomen fuerit, ostendit Maro, cum de Misenò dicat, qui nunc quasi inferat: dicitur nunc Misenus, qui olim dictus est *Æërius.* *Donatus.*

Qui nunc Misenus, &c.] Pompon. Mela II. 4. 'Misenum, id nunc loci, aliquando Phrygii militis nomen.' Propertius eleg. III. 18. 'Qua jacet et Trojæ tubicen Misenus arena.' *Cerda.*

Qui nunc Misenus] Sil. Ital. I. XII. 'Nec non Misenum servantem Idææ sepulcro Nomina.' *Emmeness.*

236 *Præcepta Sibyllæ*] Ut, 'Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunt.' *Servius.*

237 *Spelunca alta fuit*] Qua ad inferos descendebatur : non ubi fuerat Sibylla vaticinata. *Idem*.

Spelunca alta fuit] Similis plane et luculenta descriptio est apud Arbitrum in Satyrico, ab illis versibus : 'Est locus exciso penitus demersus hiatus Parthenopen inter magnæque Dicarchidos arva, Cocyta perfusus aqua : nam spiritus, extra Qui furit effusus, funesto spargitur æstu.' Lege reliquos. *Cerda*.

238 *Scrupea*] Lapillosa. Nam *scrupus* proprie est lapillus brevis, qui pressus solitudinem creat. Unde etiam *scrupulus* dictus est. *Servius*.

Scrupea] Fortasse a Pacuvio, qui in Nuptis : 'scrupulosam specum.' Aut ab Ennio, qui : 'Per speluncas saxis structas asperis pendentibus.' et ita *scrupea* erit saxosa. *Cerda*.

Lacu nigro] Aut alto : aut vere nigro inferorum vicinitate. *Tuta* autem, quia hinc lacu, hinc cingitur silvis. Dicit autem locum, quem nunc *Doliola* vocant. *Servius*.

Tuta lacu] Hoc facit natura loci, et non humanum artificium quod *tuta* sit. *Donatus*.

239 *Volantes*] Volucres, participium pro nomine posuit : ut, 'Plurimus Alburnum volitans cui nomen Asylo est;' licet illic sit etiam altera figura. Sane sciendum Lucretium et alios Physicos dicere aërem corporeum esse, unde aves sustinet : sed hunc cedere vaporì sulphureo. Unde aves in illis locis desertæ aëre, quo portari solent, concidunt, non odore, sed pondere. Quod potest esse verisimile, quia altius in eodem loco possunt volare : ut, 'Tollunt se celeres : liquidumque per aëra lapsæ.' *Servius*.

Quam super, &c.] Explicatur Averni lacus etymon, qui sic dictus quasi *ἄσπρος*, id est, sine avibus. Nam halitus inde effectus, aves enecabat, inde volatus ille non erat impunis avibus. Allusum fortasse ad Homeri versum, *Odyss.* XII. Τῇ μὲν τ' οὐδὲ πο-

τητὰ παρέρχεται, οὐδὲ πέλειαι : *Hac neque volucres prætervolant, neque columbæ.* *Cerda*.

Ullæ volantes] Id est, volucres : ita *Ge. III.* 'Plurimus volitans.' *Taub.*

240 *Talis halitus*] Refert causam, cur non possent volare, scilicet propter vim vaporis inde surgentis, quo statim necabantur. *Donatus*.

Talis sese halitus] Infectum aërem sic describit Sidon. *epist. I. 5.* 'Spiritus aëris venenatis flatibus inebriatus.' *Cerda*.

241 *Faucibus*] Sibi hæret, nam supra : 'Fauces graveolentis Averni.' Sic *Lucanus I. VI.* 'Tænareis faucibus.' *Idem*.

Ad convexa] Cæli curvitatē. *Serv.*

242 *Aornum*] Inolevit his temporibus consuetudo, ut *Aornum* scribatur etiam a literatis viris. Sed enim in antiquis codicibus omnibus quotquot habui, *Avernum* notatum observavi. *Pierius*.

Aornon] *G. Fabric. e Mss. et Aldo leg. Aornon. ἄσπρον*, id est, sine avibus. sc. antequam locus a J. Cæsare, arboribus excisis et purgata ripa, salubrior factus est. Nunc alia, inquit idem, vallis vicina inter Puteolos et Neapolim, quam *Sulphurariam* nominant, ejusmodi letalem spiritum emit, ad quam etiam avis nulla propius accedit. De Averno erudite etiam *Lucret. I. VI.* 'Principio, quod Averna vocantur, nomen id ab re Impositum est : quia sunt avibus contraria cunctis : E regione ea quod loca cum advenere volantes, Remigii oblitæ pennarum vela remittunt, Præcipientesque cadunt, molli cervice profusæ In terram, aut in aquam,' &c. *Taub.*

243 *Quatuor*] Procurabat Sibylla remedium ad transitum : nam si aves per altitudinem cæli citæ transire non poterant, quid homo efficeret per teterimum locum et tenebras transiturus tardo gressu? Numerus autem et color et reliqua, qua adhibentur, pertinent ad rationem sacrificii. *Donatus*.

Quatuor hic nigrantes terga] Signate dicit, *Quattuor*: quod numerus par inferis conveniat, perinde ut superis impar. Et sicuti his candida, ita illis furva hostia faciebat. Et quia inferis etiam sacra fiebant in effossa terra: ideo dixit, *hic*, id est, in aditu speluncae. Porro huic loco quædam e Tuscul. Cic. i. lucem fœnerari possunt. *Taubmann.*

Nigrantes] Dictum alibi de pecudibus nigris, inferis: quæ mactari soleant: inde Stat. Theb. l. iv. 'Velleris obsecuri pecudes armenta que sisti Atræa monet.' Nigræ etiam requirebantur vestes in sacris infernalibus, quibus imbutos oportebat esse sacerdotes. Ovidius in Ibide vs. 100. 'Et nigræ vestes corpora vestra tegant.' *Emmeness.*

244 *Invergit vinâ sacerdos*] In quarto ait, 'Media inter cornua fundit.' Et *fundere* est supina manu libare: quod fit in sacris supernis. *Vergere* autem est conversa in sinistram partem manu ita fundere, ut patera convertatur: quod in infernis sacris fit. Hæc autem pertinent ad victimarum explorationem: ut si non stupuerint, aptæ probentur. *Servius.*

Fronti invergit] De quo ritu Plutarchus, ut notat Serv. et Turneb. xiii. 21. Utitur verbo *invergere*, et Plautus Curc. i. 2. 'Invergere in me liquores suos sine ductim.' et Lucret. l. ii. 'In terras igitur quoque Solis vergitur ardor.' Ovid. Met. vii. 2. de sacris Medæ: 'Tum super invergens liquidi carchesia mellis, Alteraque invergens tepidi carchesia lactis.' Hostias etiam pronas sive cernuas inferis immolabant: quos autem superis destinarent, resupinabant: ut docet Pimpont. ex Apollonii Interprete. *Taubmann.*

245 *Setas*] Antequam pecudes in sacris immolarentur, capitis earum setæ ferro secabantur, quod Græci *κατάρχεσθαι* dicunt, quod est, post immolationem et mactationem, quæ

κατάσπεισιν dicitur, sacrificium incipere; mox hoc a sacerdote facto, jugulabatur hostia a victimariis vel popis. Ideo sequitur, 'Supponunt alii cultros.' Turn. xiii. 21. et xix. 17. Etiam Meursius ad Lycophr. notat, setas illas, quas e fronte victimæ evulsas cum molarum parte in ignem super aram conjiciebant, *ἀπαρχὰς* proprie dictas. *Idem.*

Setas] Duo addo loca ex Homero quem noster hic respexisse videtur Iliad. Γ. 273. 'Ἀρνῶν ἐκ κεφαλῶν τᾶμνε τρίχας: et Odyss. Γ. 446. Εὕχετ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλον. De hoc ritu Hartungius consulendus ii. 7. *Emmeness.*

247 *Voce vocans*] Non verbis, sed quibusdam mysticis sonis. Nam ut in Lucano legimus, varia numina invocantur: ut, 'Latratus habet illa canum, gemitusque luporum: Quod stridunt ululantque feræ, quod sibilat anguis Exprimit: et planetus fractæque tonitrua nubis: Tot rerum vox una fuit.' *Servius.*

Caloque Ereboque potentem] Hoc est, quod ait Hecaten, ut plenum numen ostenderet. *Idem.*

248 *Supponunt cultros*] Id est, victimas cædunt. Fuit autem verbum sacerorum, in quibus mali ominis verba vitabantur. Hinc est quod et *macte* dicebatur, quod magis angere significet. Dicimus autem *hic culter cultri*. Nam *cultellus* diminutivum est; *cultellum* penitus Latinum non est. *Idem.*

Supponunt cultros, &c.] Pro *supponere* Ovidius Met. vii. 599. *subjicere* utitur: 'subjectos tinxit sanguine cultros.' Hostias solebant veteres primum securibus cædere aut clavis, deinde prostratas suppositis cultris jugulare: *cultros supponere* est quod *ἐποτιθέναι σφαγίδας* Dionysius dixit, sub collo et jugulo ponere, quod est, jugulare. Sed *jugulare* in sacris ne dicerent, cavebant, cum ominis mali verbum sit, et sacra esset vitiaturum inauspicata voce. Hæc et plura

Turneb. xv. 12. et Saubertus ad-
undus de Sacrif. l. xix. qui Chou-
lilium et Giraldum errasse contendit.
Sacrificandi ritum enarrat Feithius
antiquit. Homer. i. 10. De cultris
dictum Ge. iii. 492. Popa autem
victimam jugulante, alius sanguinem
vase excipiebat, quod vas Attici σφά-
γιον, Homerus ἄμμιον vocat, quam vo-
cem exponit Summus ille Bochartus
de Bobus ii. 33. Latini pateras di-
cunt, quare Noster vs. seq. 'Tepi-
dumque cruorem Suscipiunt pateris.'
Emmeness.

249 *Succipiunt*] Antique. Nam mo-
do *suscipiunt* dicimus. *Servius.*

Succipiunt] Ne jam sacratus in ter-
ram cadat. *Donatus.*

Succipiunt] Ita *Servius Danielis*, P.
Lætus, Egnatius et hujus discipulus
P. Manutius contendunt, Poëtam an-
tiquo verbo *succipiunt*, pro *suscipiunt*,
usum esse: ut et *Æn.* i. 179. 'Suc-
cepitque ignem foliis:' quod et J. C.
Scaliger unice probat, Poët. iv. 16.
Taubmann.

Ipsæ] Omnia nigra inferis mac-
tat, et sterilem vaccam, quia nihil ab
inferis nascitur. Demonstrat qua-
tuor: colorem; genus animalis, cum
primo vellere intactum: ergo non at-
tonsum, et Veneris immune. *Donatus.*

Ipsæ] Non semper percussio hostiæ
fuit victimariorum, et poparum: sed
interdum magnorum principum. Fir-
mo hoc ex Athenæo, qui lib. xiv. ita
notat: Ἀγαμέμνων παρ' Ὀμήρῳ θύει
βασιλεύων: Agamemnon rex apud Ho-
merum sacrificat: et postea idem notat
ex Thrasymede filio Nestoris, qui pro
patre jam sene, neque valente id mu-
neris præstare, ipse securim arripit,
et κόπτει τὸν βοῦν, horem ferit. Apud
Philostratum de vita Apollonii vi.
15. Domitianus Imperator sacrificaba-
t. Sed et sacra nocturna, qualia
hic exhibet Maro, Iason quoque perfici-
t apud Apollonium Arg. iii. *Cerda.*

250 *Matri Eumenidum*] Id est, Noc-
ti: ut, 'Hunc mihi da proprium, vir-

go sata Nocte, laborem.' Et Eume-
nides dicuntur per Antiphrasim, cum
sint immites. *Servius.*

Eumenidum] De origine vocis dum
disputat Sanctius in Minerva l. iv.
p. 441. de antiphrasi hanc ut suam
profert ex Suida, qua *pias* et *mites*
esse ostendit. *Emmeness.*

Magnæque sorori] Id est, terræ.
Nam, ut supra diximus, nihil est aliud
nox nisi umbra terrarum. *Servius.*

251 *Ense ferit*] Ut eum contra um-
bras haberet consecratum. Hinc est,
quod ei dicit Sibylla, 'Tuque invade
viam, vaginaque eripe ferrum.' Item,
'Strictamque aciem venientibus
offert.' Hoc autem etiam Homerus
dicit. *Idem.*

Ipsæ Ense ferit] Nam ritu heroico
ipsi, qui sacrificabant, etiam hostias
cædebant: ut docet Turn. xxv. 12.
Et quidem ense feriisse, notat Ser-
vius, ut eum contra umbras haberet
consecratum. *Taubmann.*

Sterilemque tibi, Proserpina, vaccam]
Deæ congruam, nunquam enitenti. *S.*

Ipsæ atrî vell. agn. matr. Eum. ster.
tibi Proserp. vacc.] Ex Od. K. ἐλθὼν εἰς
ἰθάκην στειραν βοῦν ἥτις ἀρίστη, ῥέζειν
ἐν μεγάροις, πυρὴν τ' ἐμπλήσμεν ἐσ-
θλῶν. Ἐνθ' οὖν ἀρνείδον ῥέζειν, θηλὸν τε
μέλαιναν. Nimirum hic Maro Home-
rum secutus Diis Manibus vaccam
sterilem dicavit, ut et Apollonius:
ἐντομα μήλων, dicuntur ex pecudibus
castrati mares, qui inferis sacrifican-
tur, ut infœcundi, quales sunt verve-
ces, quorum capita in terram prona
inciduntur, cum contra, quæ celestibus
immolantur, resupinatis capitibus
mactari soleant, ut notavit ejusdem
Apollonii interpret. Convenit, quod
et observavit *Servius*, superiori loco,
'Invergit vina sacerdos.' *Germanus.*

Sterilem vaccam] Στειραν βοῦν Hom.
Od. K. Sterilis vacca dicebatur *taura*:
quæ prægnans, *horda*, ait Varro De
Re R. ii. 5. Proserpinæ autem ideo
mactatur: quia cum virum habeat
Plutonium, nunquam tamen enixa est.

Prudentius : ‘Rapta ad Tartarei thalamum Proserpina regis Placatur vaccae sterilis cervice resecta.’ *Taub.*

252 *Stygio regi*] Ita περιφράζεται Plutonium. Sic Pindarus Nem. I. Ζηνὸς Αἰτναίου. Homerus Il. I. Ζεὺς καταχθόνιος. *Cerda.*

Nocturnas aras] Quæ tota nocte arderent. *Inchout* autem perficit. Et est verbum sacrorum. *Servius.*

Nocturnas] Nam et tempus tenebrosum inferis convenit. *Donatus.*

Nocturnas aras] In quibus res divina noctu fieret, non interdiu : quod recepti moris erat in Plutonis sacris. Vide *Turn.* xxviii. 44. *Servius* : quæ tota nocte arderent. *Taubmann.*

253 *Et solida imponit taurorum viscera flammis*] Non exta dicit : sed carnes. Nam viscera sunt, quicquid inter ossa et cutem est. Unde etiam *visceratio* dicitur, ut diximus supra. Ergo *solida viscera*, holocaustum significat : quod, detractis extis, aræ superimponebantur, quæ nonnunquam abluta, elixa etiam ipsa reddebantur : unde infert, *Fundens ardentibus extis*. Quamquam alii pro parte totum velint : ut per *exta* totum animal intelligatur. *Servius.*

Solida] Holocaustum intelligunt *Servius*, et *Macrobius*. Ita *Seneca* *Œdip.* in sacro ferali : ‘solidasque pecudes Servio.’ Nam viscera (interprete Servio) sunt, non tantum exta, sed carnes, quicquid nimirum est inter ossa et cutem. Inde est, ut postea in *extis* debeas ex parte totum concipere συνεκδοχικῶς. *Arnob.* lib. vii. locutus est, ut Poëta : ‘si illibata, si solida concremari animantium viscera,’ ubi capiendum quoque holocaustum : sicuti fortasse apud *Apul.* I. x. ‘Mensaque posita, omne genus edulium solidorum, et illibata fercula jussit apponi.’ *Cerda.*

Solida taurorum viscera] Innuit majora sacrificia, quum solida corpora, tantum tergo detracto, imponebantur : quæ Græcis δλοκαντώματα et

δλοκαντώσεις dicuntur. *Oleum* vero ideo infundit, ut carnes facilius exurantur. *Arnob.* I. vii. ‘Si illibata, si solida concremari animantium viscera.’ *B. Ambrosius Instit. Virg.* c. 16. ‘Perfectorum autem est solida esca,’ interpretans ad *Hebr.* v. τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή. De *visceribus solidis* vide *Colvium*, *Apul.* I. x. Porro *imponendi* etiam verbum sacris solemnè esse, docet *Brisson.* *Form.* I. I. *Taubmann.*

254 *Pingue super oleum*] In antiquis aliquot exemplaribus, *pingue super oleum* habetur absque ulla interjecta particula, quæ intrusa videtur hic metri necessitate, ut sæpe alias perperam factum. Potest tamen non invenuste legi per figuram ἐν διὰ δύο, *Pingue superque oleum*, ut ‘*Molemque et montes.*’ Sed si etiam *pingue oleum* dicas, quæ particula secundo loco non invenuste ponitur. *Pierius.*

Oleum] Ut validius urerentur, oleum infundit. Ostendit igitur quo more, vel quibus, et qualibus, et quantis animalibus cæsis inferorum numinum favor acquiritur. *Donatus.*

Pingue super oleum, &c.] *Schedius* de *Dis German.* c. 29. docet oleum pro vino adhibitum in sacris Plutonis. *Emmeness.*

Extis] Extorum nomine veniunt præcipue jecur, pulmo, cor. Viscera autem dicuntur, quicquid inter ossa et cutem est. De exticina *Salmas.* *Plin.* exercit. p. 129. *Idem.*

255 *Ecce*] Ubicumque ponitur *ecce*, necessario sequitur aliquid, quod metum afferat vel admirationem. *Donatus.*

Primi sub lumina solis et ortus] Atqui hæc sacra per noctem fiebant : sed locutus est secundum Romanum ritum, quo dies creditur a medio noctis incipere. Illo autem loco, quo dicit, ‘Nox ruit, Ænea,’ non *venit*, sed *finitur* significat. Quamquam alii dicunt sacra hæc a media die incipere, et perducì usque ad mediam

noctem. Quod si est *nox ruit*, potest *venit* significare. *Servius*.

Ortus] Ne incertum esset quid sit *sub lumina solis*, addidit, *ortus*. *Donat.*

256 *Mugire solum*] Silius: 'Immutat tellus, rumpitque horrenda per umbras Sibila.' Nam cum ad sacra sua adventabat Proserpina, aut precibus evocata erat, terra tremere videbatur: rhedarum fulgor cernebatur: ut scribit Apollon. l. III. Vide *Turn.* xv. 8. et xvi. 4. *Taubmann.*

Moveri] Ita *Æn.* III. 'tremere omnia visa repente.' *Idem.*

257 *Visæque canes ululare*] Ita nymnis ostendebatur adventus. *Canes* autem, *Furias* dicit. *Lucanus*, 'Stygiasque canes in luce superna Destituam.' Sic ut etiam diximus supra. *Ululare* autem et canum et Euriarum est. *Servius.*

Visæque] In codicibus aliquot antiquis *visi* virili genere legitur, quod non ita placet. Nam et *visæ* feminino genere apud *Senecam* habetur: ubi etiam illud observavimus, pro 'juga cæpta moveri Silvarum,' *juga celsa* scriptum esse: ut participium illud *visæ* omnibus respondeat: 'Visum sub pedibus mugire solum?' et 'Juga celsa Silvarum moveri visa: visæque canes ululare.' *Pierius.*

Visæ ululare] Ita *Ter. Eun.* III. 2. 'Andire vocem visa sum modo militis.' Ad quod *Donatus*: Omnes sensus *visa* dicuntur, ab eo quod est certissimum oculorum. Ergo, *visa sum*, id est, sensi. *Taubmann.*

Canes] Nam et *Dianæ*, quæ eadem est *Trivia*, canes tribuuntur: et noctivagæ *Trivie* etiam nocturnæ canes, quas quidam (*Servius* et *Pomp. Sabin.*) *Furias* interpretantur. *Apollo* quoque ejus canes *χθονίας κόβας* vocat. *Horat.* Sat. I. 8. 'serpentes atque videres Nocturnas errare canes.' *Lucanus*: 'Stygiasque canes in luce superna Destituam.' *Turn.* xxviii. 44. et xiii. 12. *Idem.*

Per umbram] Ad omnia pertinet, quæ descripsit. *Donatus*:

258 *Adventante dea*] Ipsa scilicet *Proserpina*. *Servius.*

Profani] Qui non estis initiati. *Id.*

Procul o, procul este, profani] Qui *Sacris* non estis initiati, quos vulgo *Laicos* vocamus. Ita *Callimachus* laudes *Apollini* dicturus, profanos hac voce excludit: *ἐκὰς ἐκὰς ὁσῆς ἀλιτρός*; unde *Claud.* De raptu *Proserp.* l. I. 'gressus remove, profani.' *Medea* apud *Ovid.* *Met.* VII. 'procul hinc jubet ire ministros, Et monet arcanis oculos remove profanos.' Hæc autem *Sacra* dicebantur *ἀβέβηλα*, *Plinio* *opertanea*: opposita τοῖς *βεβήλοις*, ad quæ profanis accessus erat. *Taubmann.*

259 *Totoque absistite luco*] Hoc est, non tantum a spelunca, sed ab omni luci vicinitate discedite. *Servius.*

Toto luco] Ut penitus lucum relinquatis. *Donatus.*

260 *Invade viam*] Ingredere. *Serv.*

Vaginaque cripe ferrum] Ut videlicet amoveat irruentes umbras; et multo magis contra monstra, quæ futura postea obvia in ipso vestibulo. Sollemnis est hoc loco *Cæli* nota, asserentis, dixisse hoc *Platonicum Poëtam* ex doctrina *Platonicorum*, qui ajunt, dæmones timere enses; ac tela illis studiose prætendi. *Hortensius* dicit, re ipsa compertum dæmones ferri aciem formidare. Hoc sentit hic *Virgilius*, et ante illum *Homerus*, et post utrumque *Silius*. Apud *Græcum* enim *Ulysses* *Odys.* XI. ait, Αὐτὰρ ἐγὼ ξίφος ὅζῃ ἐρυσσάμενος παρὰ μηροῦ ἤμην, οὐδ' εἶων νεκρῶν ἀμεινὰ κάρηνα Αἵματος ἄσποτον ἔμην: *Ceterum ego gladio acuto stricto a femore ibam, neque sinebam mortuorum inania capita Ad sanguinem prope accedere.* Apud *Latinum* ita *Maga* alloquitur *Scipionem*, 'Eductumque tene vagina interritus ense.' An vero hæc tantum gentiliū opinio? Scribit diligentissimus *Delrius* *Disquis.* VI. 2.

sect. 1. quæst. 1. hanc quoque fuisse opinionem Judaicam, ut patet ex Thargumæo in cap. 3. Cantic. vers. 8. Sed hæc esse mera animorum ludibria, et aniles fabulas, certissimum est. Nam facile est dæmoni impedire rem hanc ictu cluso. Vide apud Delr. genus quoddam præstigiarum huic simillimum, quod adducit ex Saxone Hist. Dan. lib. v. de Oddone pirata Danico. *Cerda*.

Vagina eripe ferrum] Dæmones an sentire doloris vim possint, et cur iisdem enses offerantur, disputat Cælius II. 8. et X. 9. et 10. et Crinitus VI. 3. *Taubmann*.

Vaginaque eripe ferrum] Pro eo Ovidius Met. x. 475. 'Nitidum vagina deripit enses.' *Emmeness*.

262 *Furens*] Deo plena: aut certe similis furenti. *Servius*.

Aperto] Id est, quod semper patebat. *Donatus*.

Ille ducem haud, &c.] Similis ferme locus Aristidis orat. 5. sacror. serm. εἰσήειμεν δὲ ὑπὸ σκότῳ, καὶ ὑπὸ χειραγωγῷ: ingressi sumus per tenebras, et manu ducti. Quod Poëta haud timidis passibus, Martialis epig. IV. 8. 'gressu licenti.' *Cerda*.

Vadentem passibus æquat] Magnam fiduciam Æneæ ostendit. *Donatus*.

264 *Di, quibus imperium est animarum*] Plenus locus alta sapientia: de qua varie disserunt Philosophi. Nam dicunt per alios animas ad inferos duci: ut, 'Hac animas ille evocat orco Pallentes: alias sub Tartara tristia mittit.' Item per alios transferri: ut, 'Navita sed tristis.' Per alios purgari, ut, 'Aliæ panduntur inanes Suspensæ ad ventos.' Per alios vero ad summa revocari: ut, 'Lethæum ad fluvium deus evocat agmine magno.' Sciens ergo de deorum imperio varias esse opiniones, prudentissime tenuit generalitatem. Ex majore autem parte Syronem, id est, magistrum suum Epicureum sequitur. Hujus autem sectæ homines

novimus superficiem rerum tractare, nunquam altiora disquirere. *Servius*.

Di, quibus imperium] Dicturus quales esse sedes inferni asserantur, et quæ illic gerantur, quæ sunt incognita viventibus, ne temerarius videatur, veniam a diis petit: asserens non se auctore, sed aliis proferentibus illa dicere, ne sibi incognita, et in vulgus non proferenda videatur retigere. *Donatus*.

Di, quibus, &c.] Invocationes non tantum in initio operis locum habent attentionis excitandæ causa, sed etiam in medio. Voss. de Inst. Poët. III. 4. *Emmeness*.

Umbræque silentes] Secreta inferorum semper silentia: nam hominum. umbræ loquuntur: hinc est, 'Quæ sacra silentia norunt.' Invocat autem summum bonum, quod in silentio constare manifestum est. *Servius*.

Umbræque silentes] Hom. Od. Δ. νεκροὶ ἀφραδέες. *Germanus*.

265 *Et Chaos, et Phlegethon*] Elementorum confusio. Invocat autem rerum primordia, quæ in elementorum fuerant confusione. Per *Phlegethonta* inferorum fluvium, ignem significat: nam φλὲξ Græce, Latine ignis, est: unde secundum Heraclitum cuncta procreantur: et re vera sine calore nihil nascitur; adeo ut de Septentrione dicat, 'Sterili non quicquam frigore gignit.' *Servius*.

Chaos] Elementorum confusio. Operosissimam τοῦ χάους Genealogiam habes apud Aristophanem: sed verissimam apud Mosen Gen. I. Ovid. Met. I. I. de Chao: 'ruidis indigestaque moles, Nec bene junctarum discordia semina rerum,' &c. *Taubmann*.

Loca nocte tacentia late] Aut hoc est quod supra ait, 'Umbræque silentes:' aut vult ostendere esse partem mundi, in qua perpetuæ sunt tenebræ. Cum enim probatum sit quod legimus, 'Et minima contentos nocte Britannos,' sphaeræ exigit ratio

ut e contrario sit regio noctibus vacans. *Servius*.

Tacentia] In Romano codice, quia superiore carmine legebatur, 'Umbraeque silentes,' quasi ejusdem vocabuli insulsa esset repetitio, quæque ariditati atque inopiæ sermonis potius quam elegantiae adscribi posset; pro *silentia*, reposuere *tacentia*, quod nescio quid Catullianum sapit, 'Quum tacet nox.' *Silere* autem est Cornelio Frontoni, quum loquentis sermo comprimatur, ab ipsa significatione litteræ s. Tacet vero qui nec loqui quidem cœpit. *Silentia* tamen *Servius* agnoscit, et ita reliqua omnia legunt exemplaria. *Pierius*.

Tacentia] *Pierius silentia* probare videtur. Sic Val. Flacc. l. III. 'Stygia devexa silentia noctis.' Ovid. Fast. l. v. 'Mox etiani Lemures animas dixere silentum.' Apulejus Metam. XI. 'inferorum deplorata silentia nutibus meis dispenso.' Sed hoc arbitrio eruditi lectoris relinquo. *Emmeness*.

266 *Sit mihi fas audita loqui*] De alta dicturus prudentia miscet poeti-
cam licentiam. *Servius*.

Audita loqui] Q. d. Non cognita, sed tantum audita. Et licet Plato de Inferis multa disputet, pleraque tamen antiquitas sensit, quod Seneca, Consol. ad Marciam c. 19. ait: 'Cogita, nullis deflectum malis affici. Illa quæ nobis inferos faciunt terribiles, fabula est. Nullas scimus imminere mortuis tenebras, nec carcerem, (Erebi claustra) nec flumina (Phlegethontem) flagrantia igne, nec Oblivionis annem, (Lethem) nec Tribunalia, (Minois, Rhadamanti, Æaci) nec reos ullos in illa libertate tam laxa: nullos iterum tyrannos. Luserunt ista Poætæ, et vanis nos agitare terroribus. Mors omnium dolorum solutio et finis est,' &c. Ita Pythagoras apud Ovid. 'Quid Styga, quid tenebras, et nomina vana time-
tis?' Videatur et Macrobius. l. 19. de

Somnio Scip. *Taubmann*.

Sit numine vestro] Concedatur a vestro numine. *Servius*.

267 *Pandere*] Idem verbum in re simili Claudian. Rapt. 1. 'Vos mihi sacrarum penetralia pandite rerum, Et vestri secreta poli, qua lampade Ditem Flexit amor.' *Cerda*.

Alta terra, et caligine mersus] Bene junxit. Ex terris enim caligo procreatur, id est, umbra. *Servius*.

Res alta terra] In codicibus aliquot antiquis legere est, *res altas terra et caligine mersas*. Sed quanto melius est *alta terra*, ut emendatiores habent codices. *Pierius*.

Caligine mersus] Res omnes inferorum unis tenebris et caligine celebratæ. Ennius Andromacha, 'Acherusia templa alta, Orci pallida, Lethi obnubila, obsita tenebris loca.' Valer. Arg. III. 'superis incognita tellus, Cæruleo tenebrosa situ, quo flammea nunquam Sol juga, sidereo nec mittit Juppiter annos.' Poëta quidam apud Tullium, 'crassa caligo inferum.' Plinius IV. 12. cum respectu ad Virgilium dixit: 'pars mundi damnata a natura rerum, et densa mersa caligine,' de Riphæis montibus. *Cerda*.

268 *Obscuri sola sub nocte*] Aut Hypallage est, *Sub obscura nocte soli ibant*, aut *sub sola nocte*, id est, ubi nihil aliud est præter noctem. *Servius*.

Ibant] Sic loquitur Catullus, 'Qui nunc it per iter tenebricosum.' Et Theocr. in epigram. *ὄχεται εἰς ἄδαν*: *it in infernum*. Sophocles in Antigone, de illa moriente, *τὰν νεάταν ὁδὸν στρίχουσιν*: *Novissimum iter Euntem*. Poëta apud Plutarchum de consolatione Apoll. *Ἀπαντες εἰδὼν ἦλθον, καὶ λάθας δόμους*. Aristides in obitu Eteonei *ποπέλαν* dixit, loquens de hac re. *Cerda*.

Obscuri sola] In codicibus quibusdam antiquis ita legitur, *ibant obscura soli sub nocte*. Sed Donatus ait solam

esse noctem, cui lux nulla succedit. Et lectionem eandem agnoscere videtur Servius, dum hypallagen figuram notat. Est et *per umbram* unitatis numero in pluribus exemplaribus, quod nocti magis convenire videtur. Siquidem *umbræ* aliud quiddam significant. *Pierius.*

269 *Domos vacuas*] Nostri mundi comparatione. Simulachra enim illic sunt, quæ inania esse, non dubium est. Sola nox est, cui nulla lux succedit. *Servius.*

Vacuas] In quibus nihil videri potest, neque illic occurri. *Donatus.*

Domos vacuas] Sc. corporibus: etsi simulacris plenissimas: quæ tamen inania cum sint, nullum locum occupant. Ita apud Horat. *domus Plutonia*, dicitur *exilis*, quod inanis et vacua sit: ut exponit Turn. ix. 27. *Taubmann.*

Inania regna] Inanium: per quod ostenduntur vacua. *Servius.*

270 *Incertam*] Alii *inceptam* legunt: illic tamen recurrit. Nam *incertum*, incipientem, id est, minorem significat. *Idem.*

Incertam] In ipsis initiis positam. *Donatus.*

Incertam] Antiqui codices nonnulli cum Mediceo, *inceptam* legunt. Sed et *inceptam* et *incertam* eodem recurrere putat Servius. Nam et alias super hoc eodem loco dubitatum a Grammaticis. *Pierius.*

Luce maligna] Obscura. Nam malignum est proprie angustum: ut, 'Aditusque maligni,' id est, minores, obscuri. Sane sciendum Lunæ, licet minoris commemoratione, ostendere eum fuisse illic aliquid lucis. Nam aliter omnia, quæ dicturus est, videre non poterant. *Servius.*

Sub luce maligna] Id est, non penitus illustri, Æn. ix. 'sublustri noctis in umbra.' Scal. iv. 16. *Taubmann.*

271 *In silvis*] Quæ etiam illud exiguum lucis sua densitate possunt eripere. *Donatus.*

Ubi] Quando. Nam non est loci, sed temporis. *Servius.*

272 *Nox abstulit atra colorem*] Hoc et videmus; et tractatur ab Epicureis, rebus tollere noctem colorum varietatem. Unde et apud inferos omnia nigra esse dicuntur. Contra hos Academicici una repugnant. Nam squamas piscium lucere per noctem comprobatur. *Idem.*

Nox abstulit atra colorem] Aristoteles siquidem De animo l. ii.: φῶς ἐστὶ τοῦ διαφανοῦς ἐνέργεια, δοκεῖ δὲ τὸ φῶς ἐναντίον τῷ σκότειν ἐστὶ δὲ τὸ σκότος στέρησις τῆς τοιαύτης ἕξεως ἐκ διαφανοῦς. Nimirum et Aristot. De sens. et sens.: hanc tenebrarum rationem concisam reddit, ὅταν ἐνῇ τι πυρῶδες ἐν διαφανεῖ, ἢ μὲν παρουσία φῶς, ἢ δὲ στέρησις ἐστὶ σκότος. Aliam causam Lucret. l. iv. ex Democriti et Epicuri disciplina exequitur, quam in simulacra et aërem confert his verbis: 'Continuo rerum simulacra adapertha sequuntur, Quæ sita sunt in luce, lacessuntque ut videamus: Quod contra facere in tenebris, et luce nequimus. Propterea quia posterior caliginis aër Crassior insequitur, qui cuncta foramina complet, Obsiditque vias oculorum, ne simulacra Possint ullarum rerum conjecta moveri.' Nempe et ἀναπτύχαι ἥλιον, παρὰ τὸ ἀναπτύσσειν τὰ ἐν σκότει, ὅ ἐστιν ἐξαπλοῦν, καὶ δηλοποιεῖν, Enstath. Unde Maro: 'Jam sole infuso, jam rebus luce retectis.' *Germanus.*

273 *Vestibulum*] Ut Varro dicit, Etymologiæ non habet proprietatem: sed fit pro captu ingenii. Nam *vestibulum*, ut supra diximus, dictum ab eo, quod januam vestiat. Alii dicunt a Vesta dictum per imminutionem. Nam Vestæ limen est consecratum. Alii dicunt ab eo, quod nullus illic stet. In limine enim solus est transitus: quomodo *vesanus* dicitur non sanus, sic *vestibulum*, quasi non stabulum. *Servius.*

Vestibulum ante ipsum] In hoc erant

omnia, quæ cruciant vivos, aut defunctos affligunt. *Donatus.*

Vestibulum ante ipsum, &c.] Consentit ille locus Lucret. lib. III. 'Turpis enim fama, et contemptus, et acris egestas Semota ab dulci vita, stabilisque videntur, Et quasi jam leti portas cunctarier ante.' *Germanus.*

Vestibulum] Quid proprie sit vestibulum, post Servium copiosissime disputant Agellius XVI. 5. et ex hoc Macrobi. Sat. VII. 8. qui concludit, *vestibulum* aream dici, quæ a via domum dividat. *Fauces* autem iter angustum esse, per quod ad vestibulum de via flectatur. *Æneas* ergo cum videt fauces atque vestibulum domus impiorum, non est intra domum: sed de via videt loca inter viam et ædes locata. Vide et Floridum Succisiv. Lect. II. 12. Hujus autem vestibuli meminit et Plato in Axiocho, ut et reliquorum in Phædone: itemque Marsilius, in argumento hujus dialogi. *Taubmann.*

Faucibus Orci] Deum posuit pro loco: ut Jovem dicimus, et ærem significamus. Horatius, 'Manet sub Jove frigido venator.' *Orcum* autem Plutonium dicit. Nec per Charontem possumus intelligere inferos dictos, quia minor potestas pro imperio nunquam ponitur, sed illa quæ tenet imperium. Ergo alter est Charon. Nam *Orcus* idem est Pluton, ut in Verrinis indicat Cicero dicens, 'Ut alter Orcus venisse Eunam: et non Proserpinam, sed ipsam Cererem rapuisse videatur.' Alibi ait, 'Quia Ditem patrem emersisse ab inferis putant.' Dicimus autem et hic *Dis*, et hic *Ditis*. *Servius.*

Primisque in faucibus] In codicibus plerisque sane quam veteribus non inveniste legitur, *primis in faucibus* absque copulativa particula; sed ea inserta versum reddit canorum magis. *Pierius.*

274 *Luctus et ultrices posuere cubilia Cura]* Ea dicit esse in aditu infero-

rum, quæ vicina sunt morti: aut quæ post mortem creantur: aut quæ in morte sunt, ut pallorem. *Luctus* enim post mortem est. *Servius.*

Luctus] Quorum sordidus et miserabilis cultus est. *Donatus.*

Luctus] Stat. Theb. III. sic describit: 'stat sanguineo discissus amictu Luctus atrox.' Claudianus, 'scisso mærens velamine Luctus.' *Luctus* formam poteris etiam colligere ex his Senecæ in Furente: 'Unde iste, genitor, squallor, et lugubribus Amicta conjux? unde tam fædo obsiti Pædore nati? quæ domum clades gravat?' De luctu ait Dio Chrysost. orat. 16. βασιανίζόμενοι τῇ χαλεπωτάτῃ πᾶσῶν βασάνῃ: *torti difficillimo omnium tormento.* *Cerda.*

Cura] Conscientiæ, quæ puniunt semper nocentes. *Servius.*

Cura] Quæ quæcunque possident, torquent. *Donatus.*

Ultrices] Hanc Curarum carnificinam expressit Horatius III. 1. 'Post equitem sedet atra Cura.' Et nota vocem *cubilia*. *Curæ* ergo feræ sunt, et monstra: hæc enim in cubilibus, signata hac voce, delitescere, ab omnibus dicuntur, et ego jam de hac re. *Cerda.*

Ultrices Cura] Conscientiæ, quæ semper puniunt nocentes. *Juvenal.* 'quos diri conscia facti Mens habet attonitos, et surdo verberare cædit, Occultum quatiente animum tortore flagello.' *Taubmann.*

275 *Pallentesque habitant Morbi]* Mali hujus formam colligas a Dione Chrysost. orat. 16. ubi de illo, αἰσχροὺν θέαμα, turpe spectaculum. postea illi dat, μέλαιναν ἐσθήτα, nigram vestem. *Cerda.*

Tristis] Severa, quæ gignit severitatem. *Cicero*, 'Iudex tristis et integer.' *Servius.*

Tristisque Senectus] Et quia nostros contrahit vultus, et morti vicinos facit. *Donatus.*

Tristisque Senectus] Id est, severa, id

est, tetrica, dura: ut Serv. exponit. Cicero: 'Judex tristis et integer.' Probat hoc et Floridus II. 12. contra Beroaldum, qui *tristem* exponit, *querulan et morosam*, quod apud Cicero-nem et Senecam legantur, 'Senes morosi et anxii, et queruli atque diffi-ciles.' Et Horat. dixerit, in mores senum: 'Difficilis, querulus, laudator temporis acti,' atque inde Silius: 'Curæque insidiæque, atque hinc queribunda senectus.' *Taubmann.*

Tristisque Senectus] Recte *tristis*, nam ipsa *Senectus*, monente Terentio Phorm. IV. 1. 9. *morbus est*; ad quem locum Donatus ex Apollodoro Græca addit τὸ γῆρας ἐστὶν αὐτὸ νόσημα: hoc igitur senectuti cognomen vere imponendum. Legendus Seneca, qui epistola 30. mala senectutis recen-set, quæ tanquam βωμός ἐστι τῶν κα-κῶν; et 108. Virgilium laudat con-jungentem semper morbos et Senecutem. de senectute non spernenda sententia Epicharmi, quam tradit Ælian. var. hist. II. 34. *Emmeness.*

276 *Metus*] Huic pesti etiam personam attribuit Statius Theb. IX. 'stant uno margine clausi Spesque, audaxque Metus, simul et Fiducia pallens.' *Cerda.*

Fames] Non solum quæ egestatem affert victus, sed quæ cupiditatem rapiendi affert. *Donatus.*

Malesuada Fames] Impelluntur certe mortales ad rapinas et scelera omnia, urgente et imperante Fame. Ideo egregie Claudianus, 'Imperiosa Fames.' Quintilianus in Declam. de hoc malo: 'Animi tormentum est, corporis labes, magistra peccandi, dirissima necessitatum, deformissima malorum.' Seneca in epist. 'Venter præcepta non audit, poscit; appellat.' Oppianus Hal. III. cum dixerit, nihil esse λιμοῖο κακώτερον, *gravius fame*, adjicit rationem hanc, κρατεῖ μὲν ἐν ἀνθρώποισιν ἀπηνής: *imperat sane inter homines crudelis.* Philo I. I. de vita Mosis famem et sitim vocat do-

minas graves et difficiles: δέσποιναὶ γὰρ χαλεπαὶ καὶ βαρεῖαι. *Cerda.*

Malesuada Fames] Ita Plauto Mostell. I. 3. Iena dicitur *malesuada*: et alibi Amor *malesuadus*. *Famem* autem, non solum egestatem victus debennus accipere, quæ inopiæ causa suggerit prava consilia; sed istam quoque βουλὴν et 'sacram auri famem' locupletum, qua aliena violentè invadunt. *Taubmann.*

Ac] In Romano codice, in Mediceo, ac plerisque aliis antiquis, 'ac turpis' habetur, ut quodammodo jungat egestatem una cum ipsa fame. in aliis *et*. *Pierius.*

Turpis Egestas] Quæ turpes facit, et quasi harum rerum imagines facit, quas dicit esse apud inferos. Ideo, quia in quem ista concurrunt, sit mortalis, necesse est: unde deos immortales dicunt; quia ista non sentiunt, quibus mors creatur. *Servius.*

Turpis Egestas] Nam et macie deturpat faciem, et necessitate sordidum relinquit victum et vestitum. *Donatus.*

Turpis Egestas] Non paupertas, nam hæc virtus, sed egestas, quæ de luxuriosis ac perditis. Inde Cicero in Parad. correctione utitur: 'ista paupertas, vel potius egestas, et mendicitas tua.' Et Claudianus de mon-stris quoque inferorum, 'Et luxus populator opum, cui semper adhærens Infelix humili gressu comitatur egestas.' Lucretius, l. III. ad quem fortasse aspiravit Maro: 'Turpis enim Fama, et Contemptus, et acris Egestas Submota ab dulci vita stabili-que videntur, Et quasi jam lethi portas cunctarier ante.' Seneca in Thyeste inter monstra inferorum etiam Egestatem posuit. *Cerda.*

277 *Terribiles visu formæ*] Omnes scilicet quas supra dixit. *Servius.*

Terribiles visu formæ] Non re, sed visu terribiles dicit: id est, videri, non esse. Vide mihi, quæ hic dis-

putat divinus Seneca, Epist. 104. *Taubmann.*

Labosque] Antiqua fere omnia exemplaria legunt, *labos* per *s*, non *labor*. Quod vero sequitur soporem consanguineum esse mortis, ex Hesiodo sumptum, qui Theogonia somnum et mortem noctis filios fuisse dicit. Quod vero *Consanguineum* dixit, ita eum Claudianus imitatus, 'Te consanguineo recipit post fulmina fessum, Juno sinu.' Ea enim Jovis et soror et conjux. *Pierius.*

278 *Consanguineus Leti Sopor*] Secundum Homerum, juxta illud, 'Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.' *Servius.*

Consanguineus Leti Sopor] Id est, germanus frater: κασγυνητος θανάτοιο Homero Iliad. E. Odys. P. et Hesiodo et Orpheo. Ita Sophocles Teucrum fratrem Ajacis vocat ξῶναμον, id est, *consanguineum*. Seneca 'fratrem mortis' dixit, et Val. Flaccus 'fratri Somne simillime Leto.' Ita et Stat. III. et XI. consanguineos vocat fratres germanos; item Claudianus. Videatur Cujacius Observ. XI. 26. Aristoteles Somnum statuit 'confinium vivendi et non-vivendi,' unde et Petron. 'hic graves alius mero Obtruncat, et continuat in mortem ultimam Somnos.' *Taubmann.*

Consanguineus Leti] Macrobi. hunc locum Homero deberi docet Saturn. v. 7. de cognatione Somni et Mortis, cujus utriusque parens est Nox, agit Torrent. ad Hor. od. I. 24. Huc facit responsum Gorgiæ, quem senio confectum morboque implicitum, cum ex necessariis aliquis rogaret, quomodo se haberet, respondit (utur verbis Æliani Var. Hist. II. 35.) ἤδη με ὁ ὕπνος ἀρχεται παρακαλῖσθαι τῷ ἀδελφῷ: jam Somnus me incipit suo fratri tradere. *Emmeness.*

Mala mentis Gaudia] Generaliter omnium scelerum dicit: ac si diceret 'malæ mentis gaudia.' Ut, cum male fecerunt, gaudeant. *Servius.*

Mala mentis Gaudia] Hæc sunt quæ in scelera ducunt. Adulter enim et latro cum luctu de sceleribus voluptatem capiunt. *mala* ergo, quia apud inferos puniuntur. *Donatus.*

Mala mentis Gaudia] Q. d. *Malæ mentis gaudia*: generaliter ex omni scelere perpetrato. Seneca Epist. 59. Poëtam nostrum ait diserte quidem dixisse, sed parum proprie: cum nullum malum sit gaudium. 'Voluptatibus,' inquit, 'hoc nomen imposuit, et quod voluit, expressit: significavit n. homines, malo suo lætos.' Vide et Lipsium ibid. Alii *vindictam* interpretantur, alii ἐπιχαιρεκακίαν. *Taubmann.*

279 *Mortiferumque adverso in limine Bellum*] Mire, cum omnia in vestibulo, bellum vero in limine ipso posuit, quoniam nulla major est mortis causa quam bellum: et est familiare epitheton. *Servius.*

280 *Eumenidum thalami*] Furiae nunquam nupserunt; unde thalamos accipiamus habitationum loca, in quibus natæ sunt. Alii *thalamos* dicunt, qui facti sunt auctoribus Furiis: sed non procedit, quia ait, 'Terribiles visu formæ,' ut non videatur esse contrarium: quia Furias paulo post alibi dicit esse. Nam possunt hic natæ esse, et alibi manere, et abili officium exercere poenarum. *Idem.*

Ferrei] Ut thalami Furiarum ferrei sunt, ita apud Claudianum l. I. in Ruff. de sedilibus monstrorum inferni, 'Complentur vario ferrata sedilia cœtu.' Sed Poëta proverbialiter capi potest, cui thalami Furiarum dicuntur ferrei, a rigore et natura ferri, non quod vere ferrei essent. Itaque Prudentius in Perist. hym. 10. 'Quæ cautes illud perpeti spectaculum? Quis ferre possit æris aut ferri rigor?' Tibullus l. I. 'non tua sunt duro præcordia ferro Vincita, nec in tenero stat tibi corde silex.' Ovid. Met. IX. 'Nec rigidas silices, solidumve in pectore ferrum, Aut ada-

manta gerit.' Isti et alii plures proverbialiter locuti sunt. *Cerda.*

Eumenidum thalami] Duplex hic nodus. Cur Furiæ in aditu inferorum constituuntur, cum sciamus illas esse in Tartaro, profundissima parte inferorum, ad puniendos nocentes? Deinde, cum thalamus proprie sit, ubi vir et mulier *θάλλονσιν*, cur datur Furiis, quæ virgines sunt? Nihil hoc mirum: fabulæ plenæ his nebulis. Sed in re utraque Virgiliū Ovidius juvat. Apud illum Juno *Metam. iv.* 'sorores Nocte vocat genitas, grave et implacabile numen. Carceris ante fores clausas adamante sedebant, Deque suis atros pectebant crinibus angues.' Quid, quod Virgilius; non Furias in aditu constituit, sed earum sedes: nihilque vetat illas hinc inde discurrere. Pergo ad alterum. Idem Ovid. *Met. ii.* loquens de virginibus, 'Pars secreta domus, ebore, et testudine cultos Tres habuit thalamos, quorum tu, Pandrose, dextrum, Aglauros lævum, medium possederat. Herse.' Extremum hoc de thalamis monuit Janus Parrhas. in Claudian. i. Rapt. Ex Aristide idem indico, qui de Horis, quas antiquitas virgines fecit, *θάλαμον ὥρων* dixit; in oratione de laudibus Neptuni. Sed et interpres Homeri in *Il. iii.* hac voce signari simpliciter *οἶκον*, domum, adnotat. Damascen. *orat. ii.* de Nativit. Mariæ *παρθενικοῦ θαλάμου* dixit. *Idem.*

Discordia demens] In quam ex dementia incidimus; neque injuria dat sanguinem et serpentes. *Donatus.*

281 *Crinem vittis innexa*] Ut, 'Scissa comam,' et, 'Oculos suffusa.' *Servius.*

Vipereum, &c.] Ita Ovid. *Met. iv.* Fab. 10. de Furiis: 'Carceris ante fores clausas adamante sedebant: Deque suis atros pectebant crinibus angues.' Legatur totus locus qui elegantiss. *σύνουψιν* cuncti apparatus Orcini continet. Inprimis autem Seneca in Hercule Fur. a versu 669.

Luculenti etiam sunt, vel Scäligerō v. 13. judice, Claudiani versus in *Rufinum l. i.* 'Concilium deforme vocat, glomerantur in unum Innumera pestes Erebi: quascunque sinistro Nox genuit fœtu: nutrix Discordia belli: Imperiosa Fames: leto vicina Senectus,' &c. *Taubmann.*

282 *In medio*] Aut vestibulo: aut absolutum est, et intelligimus hanc esse eburneam portam, per quam exiturus est, quæ res hæc omnia indicat esse simulata, si et ingressus et exitus simulatus est et falsus. *Servius.*

In medio ramos, &c.] Transit a descriptione vestibuli, et venit ad interiorem partem, quæ non esset sub tecto. Fuit illic, inquit, ulmi arbor annosa: perinde, inquit, ingens, ingentibus ramis effusa, et opaca frondibus. Bene posuit annosam, et ingentem: sunt enim arbores, non tamen ingentes, nec opacæ, nec ornatae frondibus. In hac aut et antiquitas apparebat; et ramorum et frondium opacitas antiquitati respondens. *Donatus.*

Annosaque brachia] De arbore dictum etiam apud Stat. *Thebaid. l. i.* 'rapiunt antiqua procellæ Brachia silvarum.' *Emmeness.*

283 *Ulmus opaca, ingens*] Distinguenda sunt ista propter duo epitheta. *Servius.*

Ulmus opaca] Bene innuit, Somnia veri esse sterilia. Nam ulmus multos parit flores, fructus nullos. Silius *taxum* dicit: 'Dextera vasta comas, nemorosaque brachia fundit Taxus, Cocyti rigua frondosior unda. Hic diræ volucres, pastusque cadavere vultur, Et multus bubo; ac sparsis strix sanguine pennis, Harpyiæque foveant nidos, atque omnibus hærent Condensæ foliis; sævit stridoribus arbor.' *Taubmann.*

Pandit] Non aperit, sed expandit, id est, extendit; et dicunt quidam *pandit* ab eo quod est *aperit* venire, nam quod apertum, est latius diffu-

sum: hinc est, 'Patulæ recubans sub tegmine fagi.' *Servius*.

Somnia] *Habitatio Somni*, ut et 'triplex Somniorum genus' luculentissime describuntur ab Ovidio *Met.* xi. *Fab.* 12. et P. Statio *Theb.* x. 84. *Taubmann*.

Vulgo] *Passim, catervatim: an vulgo ferunt?* *Servius*.

284 *Vana tenere*] *Utrum καθόλου*, an quæ ex his vana sunt, et duo somniorum genera putantur, unum de cælo, ut, 'Visa dehinc cælo facies delapsa parentis Anchisæ,' quod est verum: aliud ab inferis, quod est vanum. *Idem*.

Vana] Quia ab Inferis. nam Vera mittunt Superi. *Homerus: καὶ γάρ τ' ὕπν' ἐκ Διὸς. Taubmann*.

Ferunt] Quia supra: 'Sit mihi fas audita loqui.' Non enim debuit auctor esse in incertis. *Idem*.

Foliisque sub omnibus] Qui de somniis scripserunt, dicunt quo tempore folia de arboribus cadunt, vana esse somnia: quod per transitum tetigit. *Vana* autem ideo, quia ab inferis. nam vera mittunt superi. *Homerus, καὶ τ' γάρ ὕπν' ἐκ Διὸς, somnium de Jove. Servius*.

Foliisque sub omnibus hærent] Qui de Somniis scripserunt, dicunt; quo tempore folia de arboribus cadunt, vana esse somnia: quod per transitum ingeniose tangit. Vide Jo. Saresber. in *Nug. Curial.* l. ii. 15. Porro loci hujus allegoriam explicat *Cælius* x. 9. *Taubmann*.

286 *Centauri in foribus stabulant*] Bene *in foribus*: quia ea, quæ contra naturam possunt creari, statim pereunt. *Servius*.

Stabulant] *Habitant*: et usurpative dixit, ut *populat, luctat*: nam *stabulor* dicimus. Et bene allusit: quia ex parte equi sunt. *Centauri* autem *Ixionis* et *Nubis* filii sunt. *Ixion* enim amatam *Junonem* de stupro interpellavit. Illa confessa *Jovi* est: et ejus voluntate *Nubem* in suam formam

conversam obtulit, unde feruntur nati esse *Centauri*. *Idem*.

Centauri in foribus] *Ortus* et *genituras monstrorum, Centaurorum*, et hujusmodi aut omnino, aut fere rejiciunt *Aristoteles, Galenus, Lucretius*: paucique *Philosophorum* generabilia monstra credunt: pauciores vitalia esse concedunt. *Plutarchus* tamen lib. An ratio brutis insit, non videtur usquequaque illis assentiri, ut qui *Ægipanum, Sphingum, Minotaurorum natales* ad promiscuum hominum cum brutis congressum referre videatur. *Germanus*.

Centauri] *Negarunt* hos esse multi ex antiquis. Ne, quæ alii conjunxerunt, repetam, lege *Magium* lib. *Miscell.* i. 20. *Delirium in Hercule. Enren. novis comment. versu 778*. Porro ad versum *Virgillii* contendit *Statius* in *Achill.* 'Centauri stabula alta patent.' et *Solinus* cap. 14. 'Ossam' (agitent) 'quos Centaurorum stabulis immorari juvat.' Ut vero in aditu inferorum hæc monstra, ita *Plutarchus* de genio *Socratis* ait, exaudiri rugitus plurimos, et gemitus animalium. *Cerda*.

Scyllæque bifformes] Bene plurali usus est numero. Nam *Scylla* filia *Nisi*, secundum alios in avem conversa est, secundum alios in piscem. Ergo etiam ipsa biformis fuit: sicut hæc in *Siciliæ freto*. Dictum autem est per poetæ licentiam. Quidam pluralem numerum pro singulari positum volunt, nam quæ in avem conversa est, nihil terroris habet. Harum sane fabulæ in *Bucolicis* plenius narratae sunt. *Servius*.

Scyllæque bifformes] Duæ memrantur *Scyllæ*: una filia *Nisi*; de qua *Ovid. Met.* viii. altera *Phorci*, conversa in monstrum marinum: de qua *Met.* xiv. *fab.* 1. et noster *Æn.* iii. *Servius* de priore tantum accipit, quæ secundum alios in avem, secundum alios in piscem mutata. *Taub.*

Bifformes] *Lucret.* l. v. 'Aut ra-

bidis canibus succinctas semimarinis Corporibus Scyllas.' *Idem.*

[*Centauri, &c.*] Hæc monstra conjungit etiam Stat. silv. l. v. 'Centaurusque, Hydræque greges Scyllæaque monstra:' et aliorum illic fit mentio. *Emmeness.*

287 *Centungeminus Briareus*] Centies duplex: secundum fabulas ipse etiam dictus est Ægæon. Qui, ut nonnulli tradunt, pro diis adversus Gigantes bella gessit; ut vero alii adfirmant, contra deos pugnavit, eo maxime tempore, quo inter Jovem et Saturnum de cælesti regno certamen fuit, unde eum a Jove fulmine ad inferos tradunt esse trusum. Alii dicunt, cum Juno et Minerva et Neptuneus cæterique dii Jovem ligare vellent, a Thetide Briareum adhibitum, Jovem vinculis exemisse. *Serv.*

[*Centungeminus Briareus*] De hoc gigante, qui Cœli et Terræ filius, videatur Hesiod. in Theogon. et Hom. Iliad. l. 403. ubi eum etiam ἐκατόγ-χειρα facit, et ab diis quidem *Briareum* dici, ab hominibus autem *Ægæonem*: quem egregie etiam noster pingit Æn. x. 565. 'Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt, Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem Pectoribusque arsisse,' quæ tamen secundum quosdam *Centiceps* etiam fuit. Ideo autem Custos additus est Orci vestibulo, ne Titanes ruptis vinculis vim inferis faciant. *Taubmann.*

[*Ac bellua Lernæ*] Hydram dicit, serpentem immanis magnitudinis, quæ fuit in Lerna Argivorum palude: sed Latine *Excetra* dicitur, quod, uno cæso, tria capita exercebant. Cum sæpe amputata triplarentur, admoto ab Hercule incendio, consumpta narratur, cujus felle Hercules sagittas suas tinxisse dicitur. Sed constat Hydram locum fuisse evòmentem aquas vastantes vicinam civitatem: in quo uno meatu clauso multi erumpébant; quod Hercules videns, loca ipsa exussit: quibus siccis clausit

meatus. Nam Hydra ab aqua dicta est, id est, ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Potuisse autem hoc fieri ille indicat locus, ubi dicit, 'Omne per ignem Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor.' Et utrum hic distinctio plena sit, an 'horrendum stridens' inferioribus jungendum sit: *stridere* enim bene Chimæræ datur, quæ et serpentes habet et flammæ. *Servius.*

[*Bellua Lernæ*] Dicta est alio nomine Excetra. Et observabis contra vulgus mediam corripit; nam Cicero II. Tusc. convertens versus Sophoclis: 'Hæc dextra Lernam tetram mactata Excetra Placavit.' Quæ hæc fera, et Herculis facinus ubique obvium: ut Virgilius hydram in foribus locat, ita Tibul. l. 3. in porta: 'Tum niger in porta serpens, tum Cerberus ore Stridet.' Ita Tibullum legit, et explicat ad imitationem Virgilio Josephus Scaliger. *Cerda.*

288 *Horrendum stridens*] Pro *horrende*: adverbium qualitatis derivatum in nomen. *Servius.*

[*Flammisque armata Chimæra*] Tithonis et Echidnæ filia, ore leo; postremis partibus, draco: media, capra, secundum fabulas, fuit. Re vera autem mons est Lyciæ: cujus hodieque ardet cacumen, juxta quod sunt leones: media autem pars hujus pascua habet, quæ capreis abundat; ima vero montis serpentibus plena sunt. Hunc Bellerophontes habitabilem fecit, unde Chimæram dicitur occidisse. *Idem.*

[*Chimæra*] De eadem Lucret. l. v. 'Qui fieri potuit, triplici cum corpore, ut una Prima leo, postrema draco, media ipsa Chimæra Ore foras acrem efflaret corpore flammam.' De hac etiam Hesiod. in Theogon. qui eam velocem pedibus, robustam, tripitem, et flammæ vomentem facit. Hanc interfecit Bellerophon, ut est apud Hom. II. vi. *Taubmann.*

289 *Gorgones*] Hæ Gorgones Phorci filiæ tres fuisse dicuntur, extrema

Africa circa Atlantem montem, quæ omnes unum oculum habebant, quo invicem utebantur: quarum nomina hæc fuerunt, Stheno, Euryale, Medusa: sed Medusa erecta favore Neptuni, ausa est crines suos Minervæ capillis præferre, qua re indignata dea, crines, quibus amatori maxime placuerat, in serpentes vertit, eamque excidi a Perseo fecit luminibus orbatam, fecitque, ut quisquis caput ejus vidisset, verteretur in saxum; sed Perseus, Jovis et Danaë filius, cum ad eam occidendam volaret, præ se scutum ferens speculi candore perlucidum, sicut Minerva monstraverat, in umbra ejus vidit caput Gorgonæ, et ita aversus accedens id amputavit, quod cum ad Polydecten regem pertulisset, isque negaret id ejus virtute confectum, conspicuum id regi fecit, cujus conspectu ille in saxum mutatus est, quod in Serifo insula hodieque ostenditur. Serenus tamen Poëta dicit Gorgonas puellas fuisse unius pulchritudinis, quas cum vidissent adolescentes, stupore torpebant: unde fingitur, quod si quis eas vidisset, vertebatur in lapidem. Sane quidam dicunt versus alios hos a Poëta hoc loco relictos, qui ab ejus emendatoribus sublati sunt, 'Gorgonis in medio portentum immane Medusæ, Viperæ circum ora comæ, cui sibila torquent, Infamesque rigent oculi, mentoque sub imo Serpentum extremis nodantur vincula caudis.' *Servius.*

[*Harpyiaque*] Aut jam mortuas intellige: aut secundum Platonem et alios, simulachra licet vivarum illic fuisse. Nam dicunt esse omnium rerum ideas quasdam, id est, imagines: ad quarum similitudinem procreantur universa. Hinc est quod in Statio Ampharaus Plutoni dicit, 'Omnibus finitor rerum videris: mihi vero et sator.' Harum autem simulachra bene apud inferos sunt: quia esse dicuntur Furie. *Idem.*

[*Tricorporis*] Heryli et Geryonis. *Idem.*

[*Tricorporis*] Hesiodus Geryonem tantum vocat *τρικέφαλον triciritem*. Sed Æschylus in Agamem. et Philo de legatione ad Cajum, *τρισώματον, tricorporem*. Æschylo hæsit Virgilius. Plutarchus in Politic. dat illi unam animam, sed *πολλὰ σκέλη, καὶ χεῖρας, καὶ ὀφθαλμούς: multa crura, manus, oculos*. Plautus Aulul. senas manus, cum ait: 'Cum senis manibus genere Geryonaceo.' Horatius xiv. 2. 'ter amplum Geryonem.' Rittershusius in Oppian. l. ii. venat. versu 620. Virgilium aliter explicat, quam interpretes omnes; ait enim: 'Harpyiarum triplex forma, aures ursorum, corpora vulturum, ora virginum: hinc eas Virgilius Æn. vi. vocat formam tricorporis umbræ.' Non placet. Quare dictus tricorpor in Natali invenies, vide etiam Cedrenum p. 140. Justinum lib. ult. Pausaniam Att. Diodorum l. iv. *Cerda.*

[*Tricorporis umbræ*] Geryonis, quem Hesiodus et Æschylus *γερυνόνα τρισώματον* et *τρικέφαλον* dixere. De hoc et Lucret. v. 28. 'Quidve tripectora tergeminis vis Geryonai?' Eundem Horat. ii. 14. *ter amplum* vocat; noster Æn. viii. *Tergeminum*: quem itidem Hercules interemit. *Tricorpor* seu *triceps* ideo fingebatur, quod una cum duobus fratribus tam concordie fide regnum Hispaniæ administravit, ut ii uno nomine *Geryones* dicerentur. Alii tamen aliter. Vide Claud. Minoem ad Embl. xl. Alciati. *Taubmann.*

291 *Offert*] Non ad feriendum, sed ad repellendas umbras. Unde *offert* dixit: sacerdos autem ferire prohibet. *Servius.*

293 *Cava*] Non solida, sed inani. Turn. xii. 15. Ita Prudent. adversus Phantasmaticos: 'Aërium, Manichæus ait, sine corpore vero Pervolitasse Deum, mendax phantasma, cavamque Corporis effigiem, nil con-

treectabile habentem.' *Taubmann.*

294 *Frustra ferro diverb. umbras]* Lucr. II. 'aërias quod sol diverberet undas.' Alludere autem videtur ad Epicuri inane, qui prima corpora tanta soliditate esse vellet, ut ictus omnes respuerent, et plagarum essent expertia, sicut inane est: 'Quod manet intactum, neque ab ictu frangitur hilum.' *Germanus.*

Frustra ferro] Landat Jul. Scaliger Virgilium, quod sapientissime dixerit, 'frustra ferro diverberet umbras.' Homerum risui exponit, quod dixerit manes timuisse enses et vulnera. Non satis teneo, in quo positus Homeri lapsus, neque quid rideat Scaliger. Nam Virgilius quoque videtur consentire cum Homero. Certe, ideo supra Sibylla dixit, 'Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum,' ut manes terrentur: aliter inepta esset præceptio. Et infra dicit Virgilius terreri umbras latratu Cerberi. Ubi etiã locum Senecæ adduco. Dicamus ergo, putavisse veteres, etiãsi falso, timeri a dæmonibus gladios: et hoc errore gentiliū ductos tam Virgilium quam Homerum. Certe apud Plutarchum in Apophtheg. Laconicis, Laco quidam in spectrum ἐπέδραμε τῇ λόγχῃ, *husta irrui.* Cæterum Virgilius hoc versu respicit proculdubio ad athleticam doctrinam. Nam Pollux inter verba, quibus athletæ se exercent aërem verberantes, ac ventilantes, adhibet verbum σκίμαχεῖν, *pugnare cum umbra.* Cerdæ.

295 *Tartarci quæ fert Acherontis ad undas]* Sequitur illud Pythagoricum dicens, tenuisse eos viam post errorem silvarum; quæ vel ad vitia vel ad virtutes, ut diximus, ducit. *Serv.*

Tartarci Acherontis] Acheronta vult quasi de imo nasci Tartaro: hujus æstuaria Stygem creare. De Styge autem nasci Cocytum: et hæc est mythologia. Nam Physiologia hoc habet, quia qui caret gaudio, sine

dubio tristis est. Tristitia autem vicina luctui est, qui procreatur ex morte. Unde hæc esse apud inferos dicit. *Idem.*

296 *Turbidus hic cæno]* Pro qualitate inferni fuit natura aquæ turbida, cænosa, odoris pessimi: utpote quæ ructaretur a cæno. *Donatus.*

Turbidus hic cæno, &c.] Eleganter et accurate hunc amnem tartareum describit Sil. Ital. I. XIII. 'Tristior hic Acheron sanie crassoque veneno Æstuat, et gelidam eructans cum murmure arenam Descendit nigra lentus per stagna palude.' Juvenal. III. 266. 'cænosum gurgitem' appellat: 'nec sperat cænosi gurgitis alnum.' *Emmeness.*

297 *Cocyto eructat arenam]* In Cocyto: scilicet per Stygem. *Serv.*

Cocyto eructat arenam] In aliquot antiquis codicibus, *Cocyti* legitur possessivo casu. Sed prior lectio magis recepta est. et *harenam* cum adspiratione ex Varronis observatione, uti alibi dictum. *Pierius.*

298 *Portitor]* Proprie qui portat: abusive etiã qui portatur *portitor* dicitur, sicut *vector*. *Servius.*

Portitor] Is proprie est qui portum observat, ut nullus ejus injussu in alienas regiones transeat. His igitur aquis tam male olentibus; tam horridis aspectu, erat par custos, nec dissimilis loco et regioni. *Donatus.*

Portitor] Qui Ovidio *Vector*, Ulpiano *lintrarius* est: *Fehrmeister*. Tibullus: 'Stygiae navita turpis aquæ.' Is enim pro stipe, vel (ut Lucianus ait) lupino, umbras in ulteriorem ripam trajicit. De eodem Propert. IV. el. ult. 'Vota movent superos: ubi portitor æra recepit, Obserat herbosos lurida porta rogos.' Juvenal. *Porthmea* vocat: 'tetrumque novitius horret Porthmea.' Ciceroni *Portitor*, publicanus est: ut et *Portorium*, vectigal quod ipse exigit; &c. Videatur Erythr. *Taubmann.*

Has horrendus aquas] Propter tria

flumina. *Servius*.

Horrendus] Charon ipse apud Euripidem in Alcestide vocat mores suos ἐχθροὺς γε θνητοῖς καὶ θεοῖς στυγνομένους: *Invisos hominibus, Diisque odiosos*. Ab Statio Syl. II. dicitur, 'trux navita,' in Epiced. in Glauciam. *Cerda*.

299 *Terribili squalore*] Id est, terribilis squaloris. *Servius*.

Terribili] In nonnullis omnino veteribus exemplaribus, *terribilis* habetur nominandi casu. Sed ablativo magis receptum. *Pierius*.

Terribili squalore, &c.] In hac descriptione Seneca Virgilio hæsit in Furen. 'Hunc servat annem cultu et aspectu horridus, Pavidosque manes squalidus gestat senex. Impexa pendet barba, deformem sinum Nodus coërcet, concavæ lucent genæ, Regit ipse conto portitor longo ratem,' et in Œdip. 'Quique capaci turbida cymba Flumina servat, durus senior, Navita crudus, vix assiduo Brachia conto lassata refert.' Claudianus Rapt. 2. Charonti dat 'impexos crines.' Paulinus in Paneg. Celsi 'tristem squallorem.' *Cerda*.

Charon] Kar' Antiphrasin, quasi Ἀχαλῶν. *Servius*.

Terribili squalore Charon] A torvis oculis Charon dictus, unde vs. 300. 'Stant lumina flammæ.' Hercules ob oculorum sævitiam dictus fuit *Charops*: ex eodem horrore *Charybdis* nominata videtur. Adeundus Thylesius lib. de color. c. 3. ubi de colore agit casio. De origine hujus nominis alia tradit Sanctius IV. de antiphrasi. *Emmeness*.

300 *Canities inculta jacet*] Veteres enim non solum comam ornabant, sed etiam barbam, ut nonnullas videmus statuas. Ideo dixit 'Inculta mento canities.' *Servius*.

Stant] Horrent. Et est polysemus, hoc est, multiplicatio sermonum, ut diximus supra. *Idem*.

Stant lumina flammæ] Inflexibiles

oculi, quasi flammam emittebant. *Donatus*.

Flammæ] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis *flammæ* legitur. Sive id genitivi casus sit, quod nequaquam placet: sive appositivè dictum, ut duo lumina, duæ flammæ videantur: sive, quod magis placet, facta est duarum vocalium transpositio, cum flammæa vellent scribere, veluti in antiquis aliquot exemplaribus scriptum observavi. Sed id postea corruptum, velut etiam illud, quod supra dicebamus, 'Protinus omnia,' versu dactylico. *Pierius*.

Stant lumina flammæ] Oculi horrentes et inflexibiles quasdam quasi flammæ emittebant: *Sere*, et *Donatus*. vel, pleni sunt flamma: uti Æn. XII. 'Stat pulvere cælum:' id est, pulvere oppletum est. *Turn.* XXVIII. 32. *Taubmann*.

301 *Nodo*] Valeant qui nudo legend. esse contendunt, quum nodo passim in antiquis codicibus tota libraria fide legatur. Et antiquæ statuæ tot ubique spectentur, in quibus ornatus ex humeris nodo religatus pendeat. *Pierius*.

Nodo] Non fibula, sed nodo. Ita de eodem Seneca in Hercule F. vs. 765. 'deformem sinum Nodus coërcet.' *Taubmann*.

Sordidus amictus] Sordidum erat velamen, neque tantum ut totum tegeret corpus: et non fibula, sed nodo nectebatur. *Donatus*.

302 *Subigit*] Subagit, sursum agit, regit. Et est polysemus sermo. Nam *acuit* significat: ut, 'Subiguntque in cote secures.' Et *compellit*: ut, 'Subitque fateri.' *Serius*.

Ipsæ ratem] Non agendi potestatem, sed pœnam habebat: quia multa simul officia implebat: nam dabat vela, vectabat corpora. *Subigebat*: id est, non sine labore agebat. *Donatus*.

Ratem conto subigit] Sententiam sic concipio: Continet semper navem in

adversam partem fluminis, ne præceps labatur secundo amne. Nam Ge. I. 'Non aliter quam qui adverso vix flumine lembum Remigiis subigit.' Et hæc esse videtur mens Servii, qui in hunc locum: 'subigit, subagit, sursum agit, rapit.' Est vero *contus* hoc loco, hasta nautica, longa et robusta, qua nautæ utebantur ad exploranda loca fluminum. Inde Græci (quod Lilius admonet in lib. de Naviigiis) *κοντώτα*, navigia dicunt, quæ impelluntur conto: quorum fit mentio ab Appiano, et Diodoro. Herodotus, genus quoddam pali, quo aguntur navigia, *πλήκτρον* vocat. Ab rate hac Charontis, nata paræmia, qua, quibus imprecamur, ad navem mittimus, qua usus Aristophanes in Lysist. *Χάρεϊ εἰς τὴν ναῦν, Ὁ Χάρων σε καλεῖ*: Abi ad navem, Charon te expectat. Cerda.

Conto subigit] Scholiaste Juvenalis præeunte ponto subiit nonnulli legunt, sed male. Vide Rutgersii var. lect. v. 10. Enmeness.

Velisque ministrat] Aut per vela: et est septimus. Aut velis obsequitur: et est dativus. Servius.

Velisque ministrat] Tacitus de morib. Germanor. 'Nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adjungunt.' Observata quædam circa hanc rem lege in Acidalio l. ix. animadvers. Q. Curtii. Cerda.

303 *Ferruginea*] Nigra, tristi. Nam lugubrem ostendit dicens, 'Cum caput obscura nitidum ferrugine textit.' Servius.

Subiectat] Proprium in hac re verbum, vs. 391. item Ecl. iv. 'Argo vehit heroas.' Sen. in Herc. Fur. 'transvectus unda tartari.' Unde et *Vectores* qui navi vehuntur. Gloss. *Transvehi*, διαπλεῦσαι. Ibid. *Vector*, πορθμεύς: *Vectura*, φόρετρον, ναῦλον. Et certe *navis* q. vehiculum est. Vide Des. Heraldi Advers. i. c. ult. Taub.

Corpora cymba] Omne quod potest videri, corpus dicitur: unde paulo

post discretionem fecit, dicens, 'Corpora viva nefas Stygia vectare carina.' Servius.

Corpora] Id est, mortuorum animas: nam omne quod potest videri, corpus dicitur. Unde 391. discretionem fecit: 'Corpora viva nefas Stygia vectare carina:' Nam et Plato in Phæd. tradit, animas, quæ non pure a corpore discesserunt, visibile aliquid secum trahere: quod nec Homerus tacuit, Iliad. xxiii. Taubmann.

304 *Jam senior*] Aut comparativum pro positivo posuit: aut, ut diximus, *senior*, est virens senex: ut *junior*, intra juvenem est: quam rem a Varrone tractatam confirmat etiam Plinius. Servius.

Cruda deo, viridisque senectus] Τὸ ἄλτιον: Ideo *cruda* et *viridis*, quia in deo: et bene *viridis** Idem.

Viridis] Non propter colorem, sed quæ adhuc non parum de pristinis temporibus retineret. *Cruda* et *viridis*: quia nondum tendebat ad maturitatem. Donatus.

Sed cruda deo vir. senectus] Hesiodus tale epitheton senectuti dedit, sed videris; an eadem significatione, de femina loquens: Ἰφθιμόν περ ἔδοντα εὔει ἄτερ δαλοῦ, καὶ ὠμῶ γήραϊ δῶκεν. Sane Gal. lib. De conserv. valetud. triplicem facit senectutem: primam vocari *crudam*, et ab ea ὠμογέροντας: secundam, circiter annum sexagesimum, a qua γέροντας: tertiam, decrepitam, a qua πεμπέλους. Hom. II. Ψ. ὠμογέροντα δέ μιν φασ' ἔμμεναι. Ger.

Jam senior: sed cruda senectus] *Senior* (inquit Turn. xxii. 18.) hic est, qui cum progressiore esset ætate; eam tamen bene ferret, ut senectus *cruda* et *viridis* videretur. *Cruda* autem est non *matura*, sed *viridis* adhuc: nam *matura* dicitur in iis, qui ea prope confecti sunt: ut apud Horat. 'maturusve senex:' et Æn. v. 'ævi matus Acestes.' Hesiodus *crudam senectutem* vocat, quæ ante diem venit, cum ait: καὶ ὠμῶ γήραϊ δῶκεν

unde et ὠμογέρων. Pimpontius tamen dubitare videtur, utrum hoc Hesiiodi de fœmina dictum huc quadret: et addit, Galenum facere *triplicem senectutem*: primam vocari *Crudam*, et ab ea ὠμογέροντας: secundam, circa annum LX. a qua γέροντας: tertiam, decrepitam, a qua πεμπέλους. Jam J. C. Scal. iv. 16. *viridem senectutem*, ut Æn. v. *viridem juventam*, ἀκμήν interpretatur. Porro idem Scalig. iii. 2. De *Expressione Personarum*, In his, inquit, versibus et ætas et habitus, et habitudo, et officium et instrumenta Charontis continentur. 'cui plurima mento Canities:' addit, *inculta*, et, *jacet*, sc. neglecta. 'Stant lumina flammæ,' i. e. rigida. σκληρόφθαλμον enim delineavit: cujusmodi homines vel crudeles vel pertinaces vel impudentes iudicamus. 'nodo dependet amictus;' non, fibula. Deinde attribuit ex officio instrumenta, 'Ipse ratem conto,' &c. ut ne remum quidem dederit in crassa ac lenta palude naviganti. Ætatem quoque peculiarem: 'sed cruda Deo viridisque senectus:' quales a veteribus Græcis dicti sunt ὠμογέροντες. Hæc Scalig. Taubm.

Deo] Charonti. Solent enim Poëtæ ministris deorum tribuere appellationem Dei, propter immortalitatem. De Charonte vide Aristoph. in Ranis. Idem.

307 *Pueri inuuptaq. p.*] Quos in spem posteritatis servandæ, convenerat in longum senium perducere. Distinguit sexus et ætates, ut ostendat mortem omnibus esse communem, nec moriendi esse ordinem. Donatus.

308 *Juvenes*] Qui adhuc suis commodis inservire patriæ potuissent. Id.

309 *Quam multa*] Ex hac comparatione, quanta fuerit turba ostenditur. Idem.

Autumni frigore primo] Extremitatem vult ostendere: quod ait Juvenalis, 'Jam lethifero cedente pruinis

Autumno.' Nam ejus prima pars fervet: ut, 'Totoque Autumni incanduit æstu.' Sane sciendum secund. Plinium, folia Autumnali tempore ideo cadere, quia omnis tunc in arboribus humor ætatis calore invenitur exhaustus. Ergo *cadunt*, non quia tunc siccare incipiunt, sed quia tunc eis deest humor. Servius.

310 *Lapsa cadunt folia*] Est hoc, quod Sidon. dixit lib. v. 13. 'dejectu caduæ frondis:' et Græci φυλλορροεῖν. *Cerda*.

311 *Glomerantur aves*] Bene rebus volitantibus animas comparavit, quæ et ipsæ volant. Servius.

Glomerantur aves] Uti grues, anseres, ciconiæ, et similes, quæ sub hiemem terras apricas, Solique expositas, et ἄνευ φρίκης, id est, horrore et frigore expertes, petunt. Bene autem volucris comparavit animas: nam et ipsæ volant. Taubmann.

Frigidus annus] Id est, hiems: a toto pars intelligitur. Horum autem versuum plenam, brevem, miramque rationem delibat Scaliger v. 3. et 6. et iii. 6. iv. 16. Idem.

312 *Inmittit apricis*] Quasi ἄνευ φρίκης, id est, sine frigore, ut diximus supra. Unde nonnulli et Africanam dictam volunt. Servius.

313 *Stabant orantes*] Volunt aliqui allusum ad morem oratorum, qui stabant. Tacitus Dialog. de oratoribus: 'Quod gaudium assurgendi assistendique inter tacentes, in unum conversos coire populum, et circumfundi coronam, et accipere affectum, quacunque orator induxerit.' Qui tamen mos non fuit perpetuus. Adi Polletum l. x. fori Rom. cap. 5. cum addit postea, 'tendebantque manus,' quamvis referri ad supplices possit: sed non dubium, quin etiam esset oratorum; et sic Poëta persistet in eodem more. *Cerda*.

Stabant orantes] Ecce cum tractu moræ videtur ipse versus stare. Scal. iv. 48. Taubmann.

Primi transmittere] Figura Græca est: ut primi transirent. *Servius*.

314 *Ripæ ulterioris amore*] Ad hunc locum verba Apuleji faciunt Met. I. vi. 'Nec mora, cum ad flumen mortuum venies, cui præfectus Charon, protinus expetens portorium, sic ad ripam ulteriorem sutili cymba deducit commeantes.' *Ennæus*.

315 *Tristis*] Asper et inmisericors, severus. *Servius*.

Tristis] Dirus, nunquam affabilis. *Donatus*.

Nunc hos] Nam omnes simul non poterat. *Idem*.

316 *Ast alios*] Nempe insepultos, ipsam litoris arenam contingere non sinit. Unde superstitiosum illud sepulturæ genus inventum, quod *Terræ injectio* dicebatur. De quo, versu 366. *Taubmann*.

Summos] In antiquis aliquot codicibus, *semotos* legitur. Cui nonnihil suffragari videtur adverbium *longe* pro valde. Magis tamen placet *submos*, quod et proprie et eleganter dictum est. *Pierius*.

317 *Æneas*] Ordo est: Æneas ait, Dic, o virgo. Cætera per parenthesim dicta sunt, id est, per suppositionem. *Servius*.

319 *Quo discriminè*] Quæ differentia. *Servius*.

Ripæ hælinquant] Repulsæ scilicet, non transeuntes. *Idem*.

320 *Vada livida*] Nigra. Et *lividum*, non nisi apud neotericos invenimus. Lucanus, 'Livor edax tibi cuncta negat, gentesque subactas.' *Idem*.

Vada livida] In Romano codice, *vada liquida* legitur: neque timendum esset syllabæ ex auctoritate Lucretii, nisi et *Servius livida* agnosceret. Et epitheton id inferis amnis, quippe turbidis et cænosis conveniret. Præterea *vertunt* in aliquot habetur exemplaribus. Sed *vertunt* magis poeticeum est. *Pierius*.

Vada livida] Statius Theb. I. 'um-

Delph. et Var. Clas.

brifero Styx livida fundo.' Tibullus l. III. alio flexu, sed pari significatu. 'pallida Ditis aqua,' et, 'luridus Orcus aqua.' *Cerda*.

321 *Breviter*] Ne qua fieret rebus necessariis mora. *Donatus*.

Longæva sacerdos] Sibyllam Apollo pio amore dilexit: et ei obtulit poscendi quod vellet arbitrium. Illa hausit arenam manibus: et tam longam vitam poposcit. Cui Apollo respondit posse fieri, si Erythræam (in qua habitabat) insulam relinqueret, et eam nunquam videret. Profecta igitur Cumas tenuit: et illic defecta corporis viribus vitam in sola voce retinuit. Quod cum cives ejus cognovissent, sive invidia sive miseratione commoti, ei epistolam miserunt, creta antiquo more signatam: qua visa, quia erat de ejus insula, in mortem soluta est. Unde nonnulli hanc esse dicunt, quæ Romana fata conscripsit, quod, incenso Apollinis templo, inde Romam allati sunt libri, unde hæc fuerat. *Servius*.

Longæva sacerdos] Ovidius de hac Sibylla Met. XIV. 'vivacisque antra Sibyllæ:' et Sibylla ipsa postea de se, 'Nam jam mihi sæcula septem Acta vides.' Aristoteles de mirabilibus vocat *πολυχρονιατάτην παρθένον*. Proptius I. 24. proverbialiter, 'At me non ætas mutavit tota Sibyllæ.' Idem II. 2. 'Etsi Cumææ sæcula vatis agas.' Ovid. Fast. III. 'Invenias illic, qui Nestoris ehibit annos: Qui sit per calices facta Sibylla suos.' Auson. 'Vincas Cumanam tu quoque Deiphoben.' Citantur etiam versus veteris Poëtæ, qui pro exemplo longæ admodum ætatis inducit tres fœminas Hecubam, Sibyllam, Æthram matrem Thesei: 'Quædam haud junior Hectoris parente: Cumææ soror, ut puto, Sibyllæ: Æqualis tibi, quam domum revertens Theseus reperit in rogo jacentem.' Fabula, quam hic narrat *Servius*, consentanea in nonnullis est cum his quæ scribit Ovidius Met.

Virg.

9 G

xiv. Adi utrumque. *Cerda*.

Longæva sacerdos] Nam etiam Aristoteles Σίβυλλαν πολυχρονιωτάτην παρθένον vocat. Vide Ovid. Met. xiv. 4. *Taubmann*.

Longæva sacerdos] Sunt, qui hanc vixisse dicunt ad Tarquinii usque tempora, quos refutat Salmas. Plin. exerc. p. 76. et de sacerdote idem p. 80. *Emmeness*.

322 *Deum certissima proles*] Ex eo quod subire inferos potuit. Ideo autem *certissima*, quia multi ad gloriam generis simulant se numinum filios: ut Romulus ex Marte, Alexander ex Jove Hammone. Hoc ergo excludit. Sic alibi de Hercule, 'Salve, vera Jovis proles.' *Servius*.

Deum certissima proles] Natus ex homine, non immerito paves: sed nihil debes metuere, quia a diis principium ducis. *Donatus*.

323 *Cocytî stagna*] Non auget moram, quia respondet ad id quod non interrogat, sed minuit: nam curat ne postea interroget. Stagnum igitur, inquit, Cocytî nomen: palus vero, quæ ex superfusione aquæ efficitur, Styx appellatur. Nec indiget probatione, quod inseputi non transportentur: quoniam cernit ibi quos sepe lîre non potuit. *Idem*.

324 *Et fallere numen*] Ut supra diximus, sive propter Victoriæ favorem Stygis filiæ. Nam dicitur statuisse Jupiter, ut si quis fefellisset ejus numen, uno anno et novem diebus ab ambrosia et nectare prohiberetur. Ratio autem est, quam supra diximus. Ideo per Stygem dii jurant, quia tristitia contraria est æternitati. *Servius*.

Jurare timent et fallere] Id est, juratum numen fallere, seu pejerare. Ideoque Seneca in Thyeste vs. 666. Stygem *undam* vocat, 'quæ facit in cælo fidem:' et Lucan. l. vi. 'timorem superum' appellat. Nam pejeranti novennio nectare et ambrosia cendum: decimo v. anno a deorum con-

sortio exulandum fuit. *Servius* tamen uno anno et novem diebus ambrosia et nectare prohibitum ait. Vide Hom. Il. O. et Od. E. Hesiod. in Theogon. et inprimis Delrium in Hercul. Fur. 710. Sed et Cæl. xxvii. 5. et J. Meurs. in Lycophron Casandr. Item Not. Æneid. ix. 104. *Taubmann*.

Jurare timent et fallere numen] Jujurandum Diis sanctius non fuit, quam per Stygias aquas jurare. Homer. Odys. E. 185. Καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ (ὅστε μέγιστος Ὀρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι). Apoll. Biblioth. l. i. Τὸ δὲ τῆς στυγὸς ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐν ἄδου ῥέον, Ζεὺς ἐποίησεν ἕρκον, ταύτην αὐτῇ τιμὴν διδοὺς; ἀνθ' ὧν αὐτῷ κατὰ τιτάνων μετὰ τῶν παίδων συνεμάχησε: *Jupiter Stygis aquam de scopulo per inferorum loca fluentem jurisjurandi religione decoravit: quod ipsi contra Titanas una cum filiis opem tulisset*. Inde Apulejus Metam. l. vi. 'Diis etiam, ipsique Jovi formidabiles aquas istas Stygias, vel fando comperisti? quodque vos dejeratis per minima Deorum, Deos per Stygis majestatem solere.' Alludunt passim Poætæ. Noster Æn. xii. 816. 'Adjuro Stygii caput implacabile fontis.' Ovid. Metam. ii. 45. 'promissis testis adesto Dis juranda palus.' Sil. Ital. l. xiii. 'At magnis semper Divis, regique Deorum Jurari dignata palus.' Aliorum testimonia sexcenta præterire satius est. *Emmeness*.

325 *Inops inhumataque turba est*] Duo dicit, id est, nec legitimam sepulturam habet, neque imaginariam. *Inopem* enim dicit sine pulveris jactu (nam *ops* terra est), id est, sine humatione. Vult autem ostendere tantum valere inanem, quantum plenam sepulturam. Nam et Deïphobi umbra transvecta est, cui Æneas cenotaphium fecit: ut, 'Hunc egomet tumulum Rhæteo in litore inanem Constitui.' Bene autem *sepultos*, id est, fletos; nam sine fletu sepultura non

est; unde legimus, 'Inhumata, infletaque turba;' facit supradicta flumina transire, quibus luctus nomen imposuit. *Servius*:

Hæc omnis, quam cernis, &c.] Fuerunt gentiles in hoc errore. Tertulian. lib. de anima: 'Creditum est insepultos non ante ad inferos redigi, quam justa perceperint, secundum Homericum Patroclum, funus in somnis ab Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferorum posset, arcantibus eum longe animabus sepulcorum.' Locus Homeri, cuius meminit Africanus scriptor, habetur Il. xxiii. Statius quoque Theb. i. de hac inferorum lege, 'Laius extincti nati quem vulnere nondum Ulterior Lethes accepit ripa, profundi Lege Erebi.' Idem infra attingit Noster in persona Palinuri. Et Lucanus lib. i. 'umbræque erraret Crassus inulta.' Et libro vi. de illo, quem Magia excitavit ad incantationes, qui insepultus jacebat, ita ait: 'primo pallentis hiatu Hæret adhuc orci.' Ante Latinos Euripid. in Troadib. sub persona chori loquentis de Priamo, ὦ φίλος, ὦ πόσι μοι, Σὺ μὲν φθίμενος, ἀλαλνεῖς Ἀθάπτος, ἀνδρὸς. Observa autem, animas istas, juxta Virgilium, acceri ab ipso Charonte, ne transmitterent fluvium: nam supra de illo: 'Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos, Ast alios longe summos arcet arena.' *Cerda*.

326 *Portitor ille Charon*] Græci Poëta νεκυγῶν et νεκυστόλον vocant. *Germanus*.

Portitor ille Charon] Qui etiam *Porthmeus* dicitur. Juvenal. Sat. iii. 265. 'tetrumque novitius horret Porthmea.' Petron. in Satyr. 'vix navita Porthmeus Sufficiet simulacra virum traducere cymba.' Quid *portitor*, dictum supra vs. 298. *Emmeness*.

327 *Rauca fluentia*] Aut rheumata dicit: aut bene pluraliter, quia de tribus loquitur. *Servius*.

Et rauca] In antiquis omnibus

exemplaribus, quotquot habui, pro *nec rauca*, legere est *et rauca*. *Pierius*.

328 *Sedibus ossa quærent*] Id est, prius quam corpus in naturam suam redeat, id est, in terram. *Servius*.

Quærent] In Mediceo, et aliquot aliis, *quærint* legitur: sed finitivus modus eleganter etiam, cum *quam* jungitur, ut alibi ex Grammaticorum præceptis, et ex auctorum usu ostendimus. *Pierius*.

Sedibus] Id est, sepulcris. Am. Marcellin. l. xxii. et Vetus Inscriptio: HANC. SEDEM. SIBI. VIVI. POSUERUNT. Sic *Apostolorum sedes* legitur in Jure. Eadem significatione et *domus* appellatur sepulcrum; Tibull. iii. 11. Et *domus æterna*, in Inscriptionibus; et *stabula cadaverum*, Tertull. de Resurrect. c. 37. *Taubmann*.

Ossa quærent] Unde in Inscript. REQUIETORIVM. εὐναστήριον. Hinc Cassiodorus epist. vi. 8. 'Defunctorum sacram quietem' dicit. *Idem*.

329 *Centum errant annos*] *Centum annos* ideo dicit, quia hi sunt legitimi vitæ humanæ, quibus completis potest anima transire ripas, id est, ad locum purgationis venire, ut redeat rursus in corpora. Sane sciendum, quia cum *terram* dicimus, *hæc ops* facit: si *Nympham* dicamus, *hæc opis*: si *divitias*, *hæc opes* numero tantum plurali. *Servius*.

Centum errant annos] De mysterio et præstantia numeri denarii (qui decies sumptus dat centenarium) sive *decussis*, et doctrina Platonica, quo Poëta respicit, accurate disputat Cælius xxii. 14. *Taubmann*.

Littora] Supra dixerat *ripas*, nunc *litora*. Itaque *litus* dicitur etiam de fluminibus, non de mari solum. Ita Propertius eleg. i. 2. 'Eueni patriis filia litoribus.' Est Euenus fluvius. Sed hoc alibi. *Cerda*.

330 *Stagna exoptata revisunt*] Lethæi scilicet fluminis. *Servius*.

331 *Vestigia pressit*] Scilicet cogitatione tardatus, et intentionem con-

stantis ostendit. *Idem.*

332 *Putans*] *Reputans. Idem.*

Multa putans] Ἀφαίρεσις, pro reputans. Terent. 'Dum hæc puto, præterii imprudens villam.' Putamus enim instantia: reputamus præterita. *Donatus.*

Sortemque animo miseratus iniquam] Iniqua enim sors est puniri propter alterius negligentiam. Nec enim quis culpa sua caret sepulchro. Bene autem *animo*: quasi re præsaga: ut alibi, 'Præsaga mali mens.' Ipse enim Æneas insepultus jacebit: ut, 'Mediaque inhumatus arena.' *Serv.*

333 *Mortis honore*] Sepultum: ut, 'Quisquis honos tumuli.' *Idem.*

334 *Leucaspim*] Videtur ab albo clypeo Sophocli. Adrastum intellexisse: hic autem nomen est proprium. *Germanus.*

Ductorem classis] Apertum exemplum *classem* dici etiam unam navem. Nam legimus, 'Unam quæ Lycios fidumque vehebat Orontem.' *Servius.*

335 *Quos, simul a Troja*] Revocat in memoriam legenti, qui isti essent, et ubi, et quando, et qua vi periissent. Et simul, ne quis daret vitio Æneæ, quod suos non sepelisset: quoniam sepelire non potuit. *Donatus.*

336 *Auster*] Hic distinguendum. *Servius.*

337 *Sese agebat*] *Sese* agere, est sine negotio incedere. *Idem.*

Sese Palinurus agebat] Qui in vita naves, mortuus seipsum agebat. Sic Ter. Andr. iv. 2. 'quo hinc te agis?' ubi Interpres: *Agere se*, tardi et tristes dicuntur. Ita enim P. Manutius, contra Servium, Donatum, aliosque hæc exponit: quem Erythræus, Nascimb. et alii sequuntur. *Taubmann.*

338 *Qui Libyco nuper cursu*] Bene *Libyco*. Navigatio enim non a diverticulo, sed ab intentione accepit nomen. *Servius.*

339 *Effusus in undis*] Archaïsmos est: quanquam Donatus esse ordi-

nem velit, *dum servat sidera in undis mediis. Idem.*

In undis] Non effusus in undis, ne sit vitium in casu: sed effusus cum in undis esset. *Donatus.*

340 *Multa mæstum cognovit in umbra*] Prudentiores dicunt animas recedentes a corporibus, sordidiores esse, donec purgentur: quæ purgatæ incipiunt esse clariores. Unde ait paulo post, 'Donec longa dies perfecto temporis orbe Concretam exemit labem, purumque reliquit Ætherium sensum, atque auræ simplicis ignem:' id est, non urentis, ut est Solis. Inde est quod aliæ animæ Lunarem circumulum, aliæ solstitialem retinere dicuntur pro modo purgationis. Bene ergo Palinurum obscura umbra circumdata dicit: et vix agnitum, qui nec ad loca quidem pervenerat purgationis, sicut etiam alibi de Didone dicturus est, 'Agnovitque per umbram Obscuram.' *Servius.*

Multa umbra] Hoc excusat, quod amicum non statim agnoverit. *Donat.*

341 *Quis te, Palinure, deorum*] *Quis deus*, debuit dicere: sed Græce dixit τίς θεῶν; *Servius.*

342 *Eripuit nobis*] Bene nobis. Gubernator enim communi perit periculo. *Idem.*

Sub æquore mersit] Tmesis est, 'Medio æquore summersit.' *Idem.*

343 *Dic age*] Hortantis adverbium: unde est et *age* sta, et *age* facite. *Idem.*

344 *Delusit Apollo*] Non quidem mendax erat Oraculum, sed ἀμφίβολον: nam vs. 360. prensat visam ab se Italiam: sed non eo fato, quo Æneas. *Taubmann.*

345 *Qui fore te ponto*] Nihil dixerat de Palinuro Apollo: sed tacendo de suis adversis, boni aliquid promississe videtur. *Donatus.*

346 *Venturum Ausonios*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. *Servius.*

Fides est] In codicibus aliquot antiquis, *en hæc promissa fidesque*. Sed

vulgata lectio magis satisfacit. *Pier.*

347 *Cortina*] *Cortina* dicta est, aut quod cor teneat; aut quod triplos septus erat corio serpentis, ut supra dicitur: aut certe secundum Græcam etymologiam *ὑπὲρ τὴν κόρην τείνει*, id est, quod extendit puellam: ut, 'Majorque videri.' *Serrius.*

Phæbi cortina] Locum Oraculi dixit, pro ipso Oraculo: Est autem *cortina* proprie *τρίπους* et *λέβης*, in qua lana suffecta succos ebibit: ut notat Scalig. ad Varron. qui eandem etiam a rotunditate dictam ait: quod, ut *cortes*, ita hæc rotunda esset. Ita Severus in *Ætna*, theatri capacitate convexam et sinuosam appellavit *cortinam*: 'magni cortina theatri:' atque adeo Ennius hemisphaerium cæli: 'Corpore cæruleo cava quæ cortina recepat:' ut notat Turn. vi. 20. In ejusmodi autem cortina Phæbades vaticinantes sedebant. *Taubmann.*

348 *Nec me*] Hic distinguendum, ne sit contrarium. Nam eum somnus dejecit. Quamquam alii frustra dicant, quod credebat Phorbantem; cum extinctis divinandi sit concessa licentia: et nunc jam sciat somnum fuisse. *Serrius.*

Nec me deus] Servius et Fabric. distinguunt: 'nec me: deus æquore mersit.' Ne dicat contrarium illi, 'Ecce deus ramum Lethæo rore madentem,' &c. Vide ibid. Contra Francisc. Campanus in Quæstione Virgiliana pag. 253. Steph. Edit. vulgatam distinctionem, 'nec me deus æquore mersit,' animosissime et plurimis armis defendit, ut et Jos. Castalio Observat. Decad. x. 2. qui ait, Palinurum hoc ignorasse: itaque negare se a deo submersum. Quin ipsum fateri, se casu præcipitasse, nullo impellente, &c. *Taubmann.*

Deus] Cognovit vim illam esse divinam, sed quis deus fuerit ignorat: quia nullum vidit nisi Phorbantem. *Donatus.*

349 *Numque gubernaculum*] Ut sit

verisimile, quod post triduum tetigit litus Italiæ. *Serrius.*

Vi revolsum] Ostendit pro viribus pugnasse, ut excuset factum. *Donat.*

351 *Præcipitans*] Dum præcipitaret. *Serrius.*

Præcipitans] Hic unice necessaria nota illa, quam adhibui Ge. iv. ad illud 'prius haustus sparsus aquarum,' ubi *sparsus*, pro, spargens. *Cerda.*

Maria aspera juro] Aut execratio est: ut, 'Iliaci cineres.' Aut certe jurat, quasi navita, per maria. *Serv.*

353 *Spoliata armis*] Propter amissionem gubernaculi. *Idem.*

Armis] Gubernaculo, clavo. De hoc autem affectu Palinuri, qui in media morte de Principe suo Ænea sollicitus est, videatur Scaliger iii. 19. *Taubmann.*

Excussa magistro] Nove dixit, de qua fuerat magister excussus. *Serv.*

Excussa magistro] Figura hæc venustissima est. Sueton. Aug. c. vi. 'Tenetque civitatem opinio.' Martialis l. i. 'Serinia da magnis;' pro, committe scriniis libros magnos. Virg. infra: 'Nomen et arma locum servant;' pro, locus servat nomen et arma. *Cerda.*

Excussa magistro] Pro, cui gubernator excussus erat. Non abludit ab hac forma Taciti illa Annal. l. xiv. 'Exuere magistrum.' *Taubmann.*

354 *Surgentibus undis*] Non quia tempestas fuerit favente Neptuno: sed tumens fuisse significat. Nec de Æneæ peritia desperavit: sed propter perditum gubernaculum. *Serrius.*

355 *Hybernas*] Asperas: et retulit ad affectum natantis. *Idem.*

Tris notus, &c.] Locus Homeri Od. v. Ἐνθα δύο νύκτας, δύο τ' ἡμέρας κίματι πηγῶ Πλάζετο: Hic duas noctes et duos dies in fluctu nigro Errabat. *Cerda.*

356 *Vix lum. quart. Prosp. Ital. sum. subl. ab unda*] Ex Hom. Od. E. ἔπλετο νημεμένη, ὅδ' ἄρα σχεδὸν εἰσίδε

γαῖαν, ὃξὺ μάλα προΐδων, μεγάλου ὑπὸ κύματος ἀρθέls. Et Euripides in *Hec.* τριταῖον ἤδη φέγγος αἰωρούμενος. *Adnabam* autem, Eurip. προσενηχόμεν. *Germanus.*

Lumine quarto] Ennius in *Medea Creontis* ore: 'Si te secundo lumine hic offendero, Moriere.' Id est, secundo die. Illud *Tullii* pro *Milone*, 'centesima lux hæc est, ab interitu *Clodii*,' alii adducunt, sed nemo expendit. Credo itaque latere in *Tullio* affectum illum, quem jam expendi in *Virgilio*, et signari lætitiā, quæ exorta est Romano populo ab interitu *Clodii*. *Cerda.*

358 *Adnabam]* Et hic distingui potest, paulatim *adnabam*, ut sequentibus jungatur, 'terræ jam tuta tenebam.' *Servius.*

Jam tuta tenebam] Signat hic *Apolinē* λοξίαν, qui ita responsa dabat, et involuta omnia, et obscura. Dixerat *Apollo*, *Palinurus* perventurum ad *Italiam*, sed oraculum fidem tantum habuit in hac adnotatione, et scopulorum prehensione, qua sibi jam tutus esse *Palinurus*, et in *Italia* videbatur. *Cerda.*

Terræ jam tuta] In codicibus aliquot antiquis legere est, *adnabam* terræ et jam tuta: quæ quidem particula eo loco inserta, narrationis cursum quodammodo videtur impedire. *Pierius.*

359 *Gens crudelis]* *Lucanorum*. Et dicit eum a *Veliensibus* interemptum: ut, 'Portusque require *Velinos*.' Sane sciendum *Veliā*, tempore, quo *Æneas* ad *Italiam* venit, nondum fuisse. Ergo anticipatio est, quæ, ut supra diximus, si ex poetæ persona fiat, tolerabilis est: si autem per alium, vitiosissima est, ut nunc de *Palinuro* ait: quanquam alii ad divinandi scientiam referant, quasi ab umbrâ dictum. *Velia* autem dicta est a paludibus, quibus cingitur, quos *Græci* ἔλη dicunt. Fuit ergo *Helia*: sed accepit digammon, et

facta *Velia*, ut *Enetus*, *Venetus*. *Servius.*

Ni gens crudelis] Tale quid *Od.* *Λ.* οὔτε μ' ἀνάρσιοι ἄνδρες ἐδηλήσαντ' ἐπὶ χέρσου, &c. Sequens autem versus *prensantem*, &c. vim illius referre videtur *Od.* *Λ.* de *Sisypho*, in adversum et assurgentem montem nitente: ἦτοι δ' μὲν σκληριπτόμενος χερσίν τε ποσίν τε, ut et *Apoll.* χηλὰς σκληρίπτοντε, de bobus. Alludit autem *Maro* ad *Ulyssē* *Homericum*: qui cum naufragus terræ, beneficio *Inus*, adnasset, importuosum litus et maris altitudine et objectu procurentium scopulorum, capere non poterat: eo loco, cui initium est: οὐ γὰρ ἔσαν λιμένες νῆων ὄχοι, οὐδ' ἐπιωγαί. Ille autem versus *Homericus* huic *Maroniano* respondet: ἀμφοτέρησι δὲ χερσὶν ἐπεσσύμενος λάβε πέτρης, τῆς ἔχετο στενάχων. Post autem paulo non *uncas*, sed *θρασεῖας χεῖρας* dixit: ὥς τοῦ πρὸς πέτρῃσι θρασεῖαν ἀπὸ χειρῶν ῥινοὶ ἀπέδρυνθην. Item ad ἀκρωνυχίαν videtur etiam *Poëta* alludere, quæ vel ἀπὸ τοῦ ὄνυχος, id est, jugo montis nomen habet, vel quod, qui scandunt et contendunt in supremos arduosque montes, vel ipsis unguibus, ut uncis, niti consueverint. Tale quid *Lycophron* de *Ulyssē*, καὶ χεῖρας ἄκρας, αἷς κρεαγράφτους πέτρας Μάρπτων ἀλιβρώτοισιν αἶμα χθῆσεται Στόρυγξι. *Germanus.*

360 *Prensantemque uncis manibus]* De naufragio *Lucilii* *Satyr.* l. x. 'Tu naufragio expulsus uspiam saxis fixus asperis *Evisceratus* latere penderes saxa spargens tabo.' Et de naufragio etiam *Seneca* *epist.* l. lxxi. 'Quæ putas me passum, dum per aspera erepo, dum viam quæro, dum facio.' Locutus vero est *Virgilius* ex imitatione *Homeri*, qui de *Ulyssē*, Ἀμφοτέρησι δὲ χερσὶν ἐπεσσύμενος λάβε πέτρης: *Utraque* vero manu irruens apprehendit petram: et addit, τῆς ἔχετο στενάχων, quam tenuit ingemiscens. Hanc adrepentis hominis difficultatem ita

expressit Dio Chrysost. orat. 7. *προβὰς τάνυ χαλεπῶς πρὸς τι ὑψηλόν.* Est hoc fere, quod dixit Philo in lib. de confusione linguar. *ἀντὶ μὲν γὰρ ποδῶν χερσίν, ἀντὶ δὲ χειρῶν ποσὶ χερῆται:* *pedes funguntur officio manuum; manus, pedum.* Adreptantes per præcipitia *πετροβάτας* vocat Appianus *ἐμφυλ.* l. iv. Plautus in Rudent. de iisdem, *saxum capessere.* Loquitur enim de fœmina, passa naufragium, et ascendente ad scopulum ad vitam tuendam. Hic tu nota, Homerum dixisse *λάβε, ἔχετο*, perfecta locutione, a quo tamen prudentissime recessit Virgilius, et per imperfectum, *jam tuta tenebam*, ad signandam rem, quæ caruit successu. Cum historia Virgiliana similis ea, quæ habetur in Œdip. Senecæ de Lajo interfecto, quem ‘subita prædonum manus Aggressa ferro, facinus occultum tulit.’ *Cerda.*

Prensantemque uncis manibus] Quod est naufragorum. Sic Sil. Ital. l. iv. ‘Ille celer nandi, jam jamque apprehendere tuta Dum parat, et celso connixus corpore prensat Gramina summa manu.’ *Emmeness.*

Capita aspera] Aspera saxorum, quæ ex montis radicibus, veluti capita, in mari extant. *Donatus.*

Montis] Saxi: ut, ‘Fertur in abruptum magno mons improbus actu’ pro saxo. E contrario, ‘Saxi de vertice pastor:’ pro montis. Nam sunt ista reciproca. *Servius.*

361 *Prædamque*] Vel prædonem e navi dejectum: vel hostem deturbatum, qui Lucanis prædæ esset. *Taub.*

362 *Me fluctus habet*] Quia secundum Philosophos corpus solum nostrum est, quod nobiscum perit. Anima enim generalitatis est: et adeo non est nostra, ut etiam in aliâ corpora plerunque transeat. Ergo *me*, corpus meum: quod est hominis proprium. Est autem Homeri, *αὐτοὺς δ’ ἐλάτριά τεύχε κύνεισσιν.* *Servius.*

Versant in littore] Ne in profundo esse videretur. *Donatus.*

In littore] Exemplaria quædam vetera, in litora accusativo casu legunt: quod nescio quid magis miserabile præ se ferret, dum cadaver scopulis illidi sæpius ostenderet. Quamquam in littore casu sexto minime displicet, ut longe plures habent codices. *Litus* enim non tam de sicco, quam etiam de asperginibus et extrema maris ora intelligitur. *Pierius.*

363 *Cæli jucundum lumen*] Bene *jucundum* addidit. Est enim apud inferos, sed non *jucundum.* *Servius.*

Per jucundum] Quia apud inferos non est *jucundum.* Quasi dicat, per id ad quod cupis remeare. *Donatus.*

Quod te per c.] Obtestatio ex Od. A. de qua Macrobr. v. 7. Scalig. v. 3. Omnia, inquit, precantis excussit loca, longe melius, quam Homerus. Certe illa malorum suavissima deprecatio est, cum a mortuo excitatur apud vivum vitæ memoria: ‘quod te per cæli lumen:’ et addit, *jucundum.* Est enim et apud inferos lumen, sed non *jucundum.* Neque ambitiosam petiit sepulturam: sed, ‘aut mihi terram Injice:’ et, ‘namque potes.’ *Taubm.*

364 *Per genitorem*] Cujus causa tot subis labores. *Donatus.*

Per spem] In antiquis omnibus exemplaribus quotquot habui, *spes* numero multitudinis legitur: non Poëtis tantum, verum et oratoribus notum. Fab. Quintilianus, ‘O meas spes inanes.’ *Pierius.*

Per spem surg.] De hoc Æn. x. 524. *Taubmann.*

365 *His, invicte, malis*] Qui inferos subire potuisti. *His* autem, ac si diceret, Quæ cernis. *Servius.*

His malis] Captat hinc commiserationem. *Donatus.*

Eripe malis] Sic Petron. ‘Eripe me latroni eruento.’ *Emmeness.*

Terram Injice] Bene ante majus petiit, ut vel hoc impetraret. Terræ autem injectio secundum pontificalem ritum poterat fieri et circa cadaver, et circa absentium corpora quibusdam solennibus sacris. *Servius.*

Terram Injice] Ostendit facilitatem. *Donatus*.

Mihi terram. Injice] Ita et Græci γῆν ἐπιβάλλειν dicebant. Erat genus sepulturæ, quod per *injectionem glebæ* fiebat; ut cum quis in cadaver insepultum incidisset: nam insepultum relinquere, nefas habebatur, quod porca expiandum esset. Horat. Od. I. 2. 8. 'licebit Injecto ter pulvere curras.' Atque eadem erat et Græcis opinio, et pulveris injiciendi religio: postquam Buzyges primum Athenis diris eum devoverat, qui cadaver insepultum præterisset. Vide Turn. xvi. 22. et xxv. 6. et Cæli. xvii. 20. Terræ autem hanc injectionem, secundum Pontificalem ritum, potuisse fieri et circa cadaver, et circa absentem corpora quibusdam solemnibus sacris. *Taubmann*.

366 *Namque potes*] Quia ubique eum rerum divinarum inducit peritum. *Servius*.

Portus require Velinos] Renova laborem quærendi. *Donatus*.

Velinos] Nempe vocandos aliquando Velinos, per ἀναχρονισμόν. Est enim *Velia* Lucaniæ oppidum, post annum demum amplius sexcentissimum, quam Æneas in Italiam venit, conditum. Itaque hic locus, qui vapulat apud Agell. x. 16. defenditur a Pontano in Antonio. Excusat quoque Turneb. xvii. 1. hanc usurpationem ex verbali notatione et significatione, quod *Velinus* sit palustris, παρὰ τὸ ἔλος, quasi dicat, Require portum palustrem. *Taubmann*.

Portus require Velinos] Ad hunc locum similia exempla habet Rutgers. var. lect. iii. 2. *Emmeness*.

367 *Si qua via est*] Si est ulla ratio. *Servius*.

Aut si qua via est] Ostendit illum posse, et quia tanto vir est corporis robore, et animi ingenio: quia natus ex diis, quia Venerem matrem habet, quia sibi majora dii concesserunt, quando viventi hunc descensum permiserunt. *Donatus*.

Diva creatrix] Rerum omnium generaliter. *Servius*.

Diva creatrix] Venus mater: quæ *creatrix* vel tui, vel generaliter rerum omnium. *Taubmann*.

368 *Credo*] Antiqui plerique codices, *crede* legunt imperandi modo: ut asserendo adesse numen Æneæ, argumentetur ab eo, quod facile fieri possit. Sed enim hujusmodi lectio satis mihi nequaquam facit. *Pierius*.

369 *Innare*] Navigare: more suo. *Servius*.

370 *Da dextram*] Præsta auxilium. Umbra enim nunquam tenetur: ut, 'Ter frustra compressa manus effugit imago.' *Idem*.

Da dextram] Patroclus apud Hom. Il. xxiii. simili fato ab Achille petit manum sibi dari, καί μοι δὸς τῇ χειρᾷ: Nazianzenus orat. 24. δίδωμι δεξιάν κοινωνίας: *do dextram societatis*. Cerda.

371 *Sedibus ut saltem*] Ut saltem in morte requiescam sedibus placidis. Et bene: quia nautæ semper vagantur. *Servius*.

372 *Cæpit cum talia vates*] Respondet Sibylla, cui leges inferorum notiores essent. *Donatus*.

373 *Tam dira cupido*] Cupiditas ex deorum ira veniens, aut certe magna: ut, 'An sua cuique deus fit dira cupido?' *Servius*.

374 *Severum*] Tristem: et hæc reciproca sunt: ut contra, 'judex tristis, et integer,' id est, severus. *Idem*.

375 *Eumenidum*] Circa quem habitant Eumenides, per Antiphrasim dictæ. *Idem*.

Ripamve injussus abibis] *Abco*, intus eo, sicut supra diximus: quanquam alii *adibis* legant. *Idem*.

Abibis] Placet Servio *abibis* legere, et elocutionem eam, *abco* in Tuscos, figura simili superius commendavit, super eo versu, 'Quo regnum Italiæ Libycas averteret oras.' Sed enim antiqua pleraque exemplaria non minus hic *adibis*, quam superius *adverte-ret* legunt. Opinio vero Servii, ut *abibis* legendum sit, ejusmodi lectio

in Mediceo, et nonnullis antiquis aliis exemplaribus invenitur, mihi, ut elegantior et eruditior figura, sane quidem placeret; nisi Valerius Probus *adibis* legendum admoneret, loco hoc in testimonium citato, ubi *ad* præpositionem semper brevem esse tradit: sive loquelis, sive casibus inserviat. *Pierius.*

376 *Desine fata deum flecti sperare precando*] Fata quæ semel decreverunt: et locutus est secundum Epicureos, qui dicunt, 'Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.' *Servius.*

Fata] Fatum dixit judicatum, cuius firmitas moveri non possit. *Don.*

Desine, &c.] Sentit Fatale decretum de insepultis non trahendi, immutabile esse. 'Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.' *Taub.*

377 *Duri casus*] Impossibilis ad mutationem. *Servius.*

378 *Longe lateque per urbis*] De historia hoc traxit. Lucanis enim pestilentia laborantibus, respondit oraculum, manes Palinuri esse placandos. Ob quam rem non longe a Velia et lucum, et tumulum cenotaphion ei dederunt. *Servius.*

379 *Prodigiis acti cælestibus*] Compensiose et pestilentiam ortam, et petitum significavit oraculum. *Idem.*

Piabant] Placabunt, expiabant. *Idem.*

Ossa piabant] Ὀστέα δαΐσσοισι: hoc est, velut procurationibus expiabant, luent cædem Palinuri. Alia est autem nonnunquam hujus vocis vis, ut apud Propert. eo loco: 'Nam quid Medæ referam quo tempore matris Iram natorum cæde piavit Amor?' hoc est, piaculo quodam satiavit. *Germanus.*

381 *Æternum*] In æternum; et est adverbium. *Servius.*

Æternumque locus Palinuri nomen habebit] Simile illud, quod de Miseno præcessit: ac similis quoque Pelori historia, qui innocens in mare Sicu-

lum ab Annibale præcipitatus, sepulcri honorem et statuum obtinuit; atque ab se loco nomen reliquit. Narrat Valerius ix. 8. Lege Plinium iii. 5. Similis Canobi, qui gubernator fuit navis illius, qua vehebatur Menelaus, quique mortuus nomen loco dedit, quod in Ægyptiaca scribit Aristides ex Græcis, et Ammianus l. xxii. Itaque tres gubernatores Palinurus, Pelorus, Canobus, navium, Æneæ, Annibalis, Menelai, submersi nomen locis dedere. Canobum alii dicunt *Canopum*, ut et Canopicum ostium, cui nomen dedit. Ab historia Pelori illustrabitur Horat. od. ii. 13. 14. 'navita Bosphorum Pænus perhorrescit:' memor quippe ruinæ naucleri Punici. *Cerda.*

Palinuri] Plus est quam si *tuum* diceret. *Servius.*

382 *Parumper*] Id est, paulatim lætari cæpit. Spem enim solam non præsens acceperat beneficium. Unde bene dictum est: quasi ab eo magna moderatione dolor recessit. Alii *parumper*, valde parum volunt. *Idem.*

383 *Gaudet cognomine terra*] Nominis sui similitudine. Facit autem *hic* et *hæc cognominis*. Nam in Plauto lectum est, cum una de Bacchidibus diceret, 'Illa mei cognominis fuit.' Quod autem communi genere in *e* misit ablativum, metri necessitas fecit. *Idem.*

Terra] In antiquis porro omnibus exemplaribus, quotquot versare contigit, scriptum animadverti *tærræ* genitivo casu; nempe ut *cognomine* substantivum sit: aliter ex Prisciani præceptione ablativum in *e* mittere non posset. Sed enim alia quoque adjectiva in *is*, quorum neutrum exeat in *e*, ablativum casum in *e* et in *i* mittere reperiuntur: ut *a cæleste sagitta* dictum ab Ovidio. *Pierius.*

384 *Ergo*] Placet explicatio Canteri iv. 26. ut hic *ergo* sit, *inde*. Sicut in Propertio iii. 2. et quia similis vox igitur, sæpe in Plauto ponitur pro, *inde*, *deinde*, *postea*. Demum

quia Græcum *εἶτα* sæpe Cicero vertit ergo. *Cerda*.

385 *Navita*] Epénthesis : ut, *Ma-
vors*. *Servius*.

Inde ut Stygia prospexit ab unda] Ut, 'Siculo prospexit ab usque Pachyno.' Et hinc ostenditur, quod diximus juncta esse hæc tria, Acheronta, Stygem, Cocytum. De his autem nascuntur alia : unde est, 'Et novies Styx interfusa coërcet.' *Id*.

386 *Per tacitum nemus*] Aut solum : aut ipsos tacitos, id est, tacite. *Idem*.

387 *Adgreditur dictis*] Hoc sermone ostendit iratum. *Idem*.

Atque increpat ultro] Ad hunc credo locum spectat Statius in epicedio patris l. v. *Silvar*. optans, ut 'nullo sonet asper janitor ore.' *Cerda*.

Increpat ultro] Non compellatus ad-
oritur atque incusat eos iratis dictis. Nam et verbum *aggredi* vehemens est. *Taubmann*.

388 *Quisquis es, armatus*] Bene a proscriptione cœpit : ac si diceret, Nihil pium molitur armatus. *Servius*.

Quisquis es, &c.] Personam imperiosam *Nautæ* in Charonte expendit *Scalig*. iii. 16. *Taubmann*.

389 *Quid venias*] Cur? nam adverbium est. *Servius*.

Jam istinc] A loco, in quo es. *Id*.

390 *Locus est*] In Romano codice absque verbo substantivo legitur, 'hic locus et somni.' *Pierius*.

391 *Corpora viva*] Quia, ut supra diximus, sunt corpora etiam mortuorum, quæ tantum videntur, id est, umbræ. *Servius*.

392 *Nec vero Alciden*] Dat exempla eorum, qui apud inferos illicita commississent sub occasione, quod deorum originem ducerent. *Donatus*.

Nec vero Alciden me sum lætatus euntem *Accepisse lacu*] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'nec vero Alciden nec sum lætatus : ut sit ordo, Nec vero sum lætatus accepisse lacu nec Alciden, nec Thesca : sitque ne-

gatio illa, quæ superabundare videbatur, ad majorem intensionem, ut apud Græcos frequentissimum. Quod vero non procedere ait *Servius* Alcidae nomen ἀπὸ τῆς ἀλκῆς impositum fuisse, quia cognomina dentur ab accidentibus, et Hercules id nominis a prima ætate habuerit : quid, obsecro, obstat, quin cognomen id Herculi et a prima infantia, et ab accidentibus inditum agnoscamus? qui passim legamus eum in eunabulis, laud multo postquam est natus, geminos angues suis manibus suffocasse, magnasque ea ætatula præ se tulisse vires, et indomitum robur. *Pierius*.

Me sum lætatus euntem] Læctum est et in Orpheo, quod quando Hercules ad inferos descendit, Charon territus eum statim suscepit ; ob quam rem anno integro in compedibus fuit. Ideo ergo *non lætatus*, scilicet propter supplicium suum. Sane Alciden volunt quidam dictum ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, id est, a virtute, quod non procedit : quia a prima ætate hoc nomen habuit ab Alceo patre Amphitryonis. Et scimus agnomina ab accidentibus dari. *Servius*.

393 *Lacu*] Ita nunc vocat, quam supra *fluvium, stagna, paludem*. *Cerda*.

Thesca Pirithoumque] Vide *Horat*. *Carm*. iii. 4. 79. 'Amatorem trecentæ Pirithoum cohibent catenæ.' *Hom*. θησεία περὶ πόον τε θεῶν ἐρικυδέα τέκνα. *German*.

Thesca] Fabulas jam libavi explicans : et illa satis. Qui plura volet, legat *Alciatum Parerg*. x. 8. ubi et de etymo *Pirithoi*. *Cerda*.

394 *Quamquam*] Ac si diceret, Hoc in te nondum probavi : scilicet per simulationem ; nam noverat. *Serv*.

Dis quamquam geniti] Nam Hercules, Jove, quod certum : Thesens, Neptuno, quod, præter alios, notat *Muretus* in Scholiis ad *Propertium*. *Plutarchus*, quamvis illius paternum genus ad *Erechtheum*, maternum ad *Pelopem* referat, sed tamen de illo,

et Romulo ait: ἀμφω μὲν ἀνεγγύω καὶ σκοτίῳ γενόμενοι δόξαν ἔχον ἐκ θεῶν γεγονέναι: ambo illegitima et obscura stirpe, opinionem habent divinorum naturalium. Porro Pirithoum Jupiter ipse agnoscit filium ex uxore Ixiona, loquens cum Junone II. iv. Nondum vidi, vel si vidi, non subit, qua fabula ductus Muretus nepotem dicat, non filium. Verba Jovis sunt: ἡρασάμην Ἰξιονίης ἀλόχοιο, ἣ τέκε Πειρίθοον, θεόφιν μήστωρ ἀτάλαντον: captus fui amore Ixioniae uxoris, Quae peperit Pirithoum, deis. prudentem similem. Piet hoc manifestius adeunti locum. Hoc etiam astruunt natales ipsius Pirithoi, et ratio nominis. de quo vide Alciatum dicto loco. *Cerda.*

395 *Tartareum*] Una injuria, privare omnes inferos suo custode. *Donatus.*

Custodem] Hesiodus in Theog. δεινὸς δὲ κύνων προπάροιθε φυλάσσει: *Sævus canis custodit præ foribus.* Propert. III. 4. 'Num tribus infernum custodit faucibus antrum Cerberus.' Valer. Flaccus Arg. III. vocat illum, canem Eumenidum. Horatius Od. III. 11. janitorem aulae inferorum: sicut et Virgilius infra. Ad idem pertinet dici de illo a Tibullo I. 3. 'iratus excubat ante fores.' Ergo qui custos, qui janitor, qui excubitor est, recte fingitur a Statio et Tibullo esse in foribus ipsis inferni. Prior Theb. II. de illo, 'recubans in limine.' Posterior I. 3. 'Tum niger in porta serpentum Cerberus ore Stridet.' Scio hunc versum aliter ab aliis legi. Acceperunt ab Hesiodo, quem jam adduxi. Sed cur Virgilius, non canem, aut Cerberum, sed signate *custodem*? Invenio acumen ex affinitate vocum ista, *custodem in vincla.* Nam quæ audacia facere, ut custos vincitorum sit ipse in vinculis? hoc ausus Hercules. *Idem.*

In vincla petivit] Hercules a prudentioribus, mente magis, quam corpore fortis inducitur, adeo ut duode-

cim ejus labores referri possint ad aliquid. Nam cum plura fecerit, duodecim tantum ei assignantur, propter agnita duodecim signa. Quod autem dicitur traxisse ab inferis Cerberum, hæc ratio est: quia omnes cupiditates et cuncta vitia terrena contempsit, et domuit. Nam Cerberus terra est, quæ est consumptrix omnium corporum. Unde et Cerberus dictus est quasi κρεαβόρος, id est, carnem vorans. Unde legitur 'Ossa super recubans.' Nam ossa citius terra consumit. *Servius.*

396 *Ipsius a solio regis*] Atque Cerberus statim post flumina est: ut, 'Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci Personat.' Nam illic quasi est aditus inferorum. Solium autem Plutonis interius est. Ergo aut ad nuturam canum referendum est, qui territi ad dominos confugiunt: aut *solium* pro imperio accipiendum est. Ut alibi *arces* pro imperio posuit: ut, 'Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.' cum Indi usque ad primos venerint fines, non usque ad arces. *Idem.*

Ipsius a solio] Alia ipsius regis injuria. *Donatus.*

Tremement] Injecit timorem Hercules illi, qui neminem timuit. *Id.*

397 *Hi dominam Ditis*] Aut de Græco tractum est, quia uxorem *δέσποιναν* dicunt: aut *Ditis thalamo*, ut dominam Charon ad se retulerit. *S.*

Hi dominam Ditis] Pejus conati sunt quam ille. Quot hic loca sunt accusationis? Facere vim uxori alienæ: uxori regis et præsentis: ipsi quoque reginæ: et hæc a persona. A loco vero, de ipso thalamo, quem nosse præter maritum nemini licuit. A facto, extrahi, quem honeste tangere non licuit. *Donatus.*

Dominam Ditis] *Dominæ* peculiariter vocabantur reginæ et Augustæ, i. Imperatorum et Regum uxores: ut Græcis *δέσποινα*: quo nomine hic Proserpinam honorari aiunt Turneb.

xxi. 6. et inprimis Cælius xxiv. 17. Videatur et Pimpontiſ. Alii, ut Donatus, Nascimb. et hæſitanter etiani Servius, non cōiungunt *Dominam Ditis*: sed dominam ipsius Charontis intelligunt. *Taubmann.*

Adorti] In antiquis plerisque exemplaribus, *adorsi* legitur: bonaque eorum pars, in quibus *adorti* legitur, *t* illud supposititium habet, abrasa prius s. litera. *Pierius.*

398 *Quæ*] In antiquis plerisque codicibus, *quæ* legi: ut sit, *contra quæ*: ea scilicet, quæ Charon objecerat. Sane in Mediceo *quæ* scriptum apparet ex nota diphthongi, licet superinducto apice, lectionem aliquis mutare tentaverit: in quibusdam *quem*. Id.

Breviter] Quia quæ justa sunt, longo sermone non egent. *Donatus.*

Amphrysia vates] Apollinea: et est longe petitum epitheton. Nam Amphrysus fluvius est Thessaliæ, circa quem Apollo spoliatus divinitate a Iove irato Admeti regis pavit armenta; ideo quia occiderat Cyclopes fabricatores fulminum, a quibus fulminibus Æsculapius extinctus est, Apollinis filius, quia Hippolytum ab inferis herbarum potentia revocaverat. *Servius.*

399 *Hic*] Veteres aliquot codices, *hinc* de loco legunt: ut sit, *hinc*, scilicet a nobis. Placet tamen et *hic*, ut in Mediceo est. *Pierius.*

Nullæ insidiæ] Loquitur ergo contra, ut dixit. Nam loquitur contra illa quæ suspicabatur. *Donatus.*

Absiste moveri] Pari forma (notante Rittershusio) Columella xxii. 19. 'Nec absistat id facere:' et Phædrus, 'Amare absistite.' *Cerda.*

Absiste moveri] i. desine moveri. Simili forma Æn. viii. 'absiste precando,' i. precari. Et Livius: 'absistere obsidendo,' i. obsidere. Vide C. Rittershus. ad illud Phædri, p. 41. 'vos timere absistite.' *Taubmann.*

400 *Nec vim tela ferunt*] Ac si diceret, Tantum repellunt. *Servius.*

Nec vim tela ferunt] Cōsūtut, quod ille vehementer timebat. Fertur enim ferrum plerumque, non ut inferatur, sed ut repellatur injuria. *D.*

Nec vim tela ferunt] Possit videri allusio ad Græcam Parœmiam Ἀρὴς τὸ πᾶντος: ubi enim ferrum est in manu, jus omne confunditur, et id potuit Charon timere, ubi armatum vidit: ita Lucanus lib. i. 'ferrique potestas Confundit jus omne manu:' et Seneca in Hippol. 'Pro jure vires esse.' Hanc itaque suspicionem Sibylla amovet. *Cerda.*

Nec vim tela ferunt] Eo se pacto purgat Orpheus ad inferos descendens. Ov. Metam. x. 20. 'non huc, ut opaca viderem Tartara, descendi: nec uti villosa colubris 'Terna Medusæi vincirem guttura monstri.' *Emmeness.*

Licet] Fas est. et concedentis adverbium, sicut *Esto*. *Servius.*

Antro] Apud Senecam, nisi codices corrupti sunt, legere est, 'licet ingens janitor Orci.' Reliqui codices *antro* legunt. *Pierius.*

Ingens janitor antro] Cerberum innuit, canem triformem: dictus autem quasi κρεαβόρος. Mortis symbolum. *Hartung.*

401 *Æternum*] Adverbium est, ut supra: et subauditur bis, et *aternum* latrans, et *aternum* terreat, id est, semper latrans. *Servius.*

Æternum latr. exsang. terr. umbras] Κέρβερε δειμαλήην ὑλακὴν νεκύεσσιν ἰάλλων' Epigr. 3. Et Propert. in leonam: 'Cerberus ultor Turpia jejuno terreat ossa sono.' *German.*

Terreat umbras] Ita Seneca in Fur. 'Hic sævus umbras territat Stygis canis.' *Cerda.*

402 *Casti*] Sic dictam Proserpinam vult Germ. ut ab Homero ἀγνὴν Περσεφόνην, *castam puramque Persephonem*. διὰ τὸν (ut ait Eustathius) πυρὸς ἀγνισμὸν τῶν νεκρῶν, quod mortui igne purificentur. Sed possit quoque Poëta simpliciter accipi, ut Ge. ii.

‘Casta pudicitiam servat domus.’ Quod Horatius vertit Epod. II. ‘Quid si pudica mulier.’ *Idem.*

Patru] Quia Jovis est filia ex Cere. *Servius.*

Servet] Obtineat, custodiat, inhabitet, ut, ‘Sola domum et tantas servabat filia sedes.’ *Idem.*

Servet limen] Custodiat domum. *Æn. VII.* ‘tantas servabat filia sedes.’ *Taubmann.*

403 *Troius Æneas]* Id est, a diis originem ducens. *Servius.*

Pietate insignis et armis] Propter illud, ‘Panci quos æquus amavit Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus.’ *Idem.*

Pietate et armis] Nam propter pietatem descendit ad patrem: propter vero fortitudinem non reformidavit pericula, quæ sunt apud inferos. *Donatus.*

404 *Erebi]* *Erebus* proprie est pars inferorum: in qua hi, qui bene vixerunt, morantur. Nam ad Elysium non nisi purgati perveniunt: unde est, ‘panci læta arva tenemus.’ Hinc fit, ut quærat, an animæ de Elysio in corpora possint redire? et deprehensum est non redire, quia per purificationem carent cupiditate. *Serv.*

405 *Si te nulla movet]* Necessitate vult persuadere, quia scit manes nulla re flecti: ut, ‘Scirent si ignoscere manes.’ *Idem.*

Pietatis imago] *Pietas* per periphrasim dicta: ut *Vis Herculeu*, id est, *Hercules.* *Idem.*

406 *Aperit]* Nudat: ut, ‘Aperire procul montes ac volvere fumum.’ *Idem.*

407 *Tumida ex ira tum corda residunt]* Sic et Horat. ‘difficili bile tumet jecur.’ ab Homeri imitatione utrumque: ἀλλά μοι οἰδάνεται κραδίη χόλῳ et Apollon. 3. φρένες αἰακίδαο Νεισθεν οἰδάνεσκον et Pers. ‘sub pectore mascula bilis Intumuit, quam non extinxerit urna cicutæ.’ *Germ.*

408 *Nec plura his]* Nec est aliquid

ulterius dictum vel a Sibylla, vel a Charonte post ramum visum. *Serv.*

409 *Fatalis virgæ]* Ut secutum est, ‘Si te fata vocant.’ *Idem.*

Longo post] Aut adverbium, aut præpositio antique posita. *Idem.*

410 *Cæruleam advertit puppim]* Cui hic color detur undis, et mari, nihil mirum detur etiam navibus. *Valer. Arg. VIII.* ‘cærulei timor æquoris.’ *Claudian. 2. Ruff.* ‘vada cærulea.’ et 3. *Cons. Honor.* ‘Nutrit equos, qui summa freti per cærulea possint Ferre viam.’ *Catull.* ‘Nunc e cæruleo creata ponto.’ Huc pertinet, *Neptunum* aquarum deum dici cæruleum oculis, teste *Tullio Nat. I.* ‘Cæsios’ (ait) ‘oculos Minervæ, cæruleos Neptuno.’ Hoc mihi placitum. Vel tu sequere sententiam *Thylesii*, qui ait, cærulei coloris esse speciem nigram, eoque olim vestitu Græcas fæminas amictas solere funus producere, indeque colorem hunc pro tristi capî, atque ideo a *Virgilio* dici *Cymbam Charontis cæruleam*, id est, *tristem.* Certe *Theocritus* in encomio *Ptolomæi* vocat *Charontis ναῦμα κνάνεον.* Est hoc, quod supra de nave ejusdem *Charontis* ‘ferruginea cymba.’ Nam in gloss. *ferrugineum*, γλαυκὸν, κνάνεον. *Cerda.*

411 *Alias animas]* Quo facilius *Æneam* ferret. *Donatus.*

Juga] Græce dixit: ζυγὰ enim dicunt, quæ transtra nominamus. *Servius.*

Juga] Sunt juga tabulæ illæ navi-
cularum prominentes ad latera, quibus aqua arcetur. Explicui ‘sedes nauticas.’ Docte enim ex *Eustathio* observat *Germ.* esse juga ναυτικὰς καθέδρας et inde naves dici ἑκατονζύγους, πολυζύγους, quæ centum multasve sedes habeant. Ad hunc locum pertinent, quæ dixi l. v. ex *Lilio* ad illud, ‘Considunt transtris.’ Itaque ex interpretatione etiam *Servii*, juga hic sunt transtra, ubi sunt remiges; nam animæ ipsæ vice remigum fun-

gebantur, ideo *sedebant*; nam sedent in transtris remiges, quod habes ex *Æn.* iii. 'Linquere tum portus jubeo, et considerare transtris.' et ex iv. 'Præcipites vigilate, viri, et considite transtris.' Et quidem remigasse animas, non solum liquidum ex locutione *sedebant per juga*, sed quia ipse *vates* sup. 'vel quo discrimine ripas *Hæ* linquunt, illæ remis vada livida verrunt.' *Cerda*.

412 *Laxatque foros*] Tabulata vacuat: ut supra, 'Et campos jubet esse patentes.' Multitudine enim remota quasi laxantur spatia. *Serv.*

Foros] Ut hic *foros* de navi, ita *Æn.* iv. 'Compleessemque foros flammis.' Explicui vero vectorum loca secutus Bulengerum, qui ait, sermonem translatum a Circo, in quo subsellia dicta sunt fori. Livius l. x. 'A Tarquinio loca divisa patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati.' Juvat Sosipater, qui ait, foros navium esse, ubi sedent nautæ. Neque male ad sedes has nautarum referat quispiam verba Ciceronis de Senect. 'Cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant, ille clavum tenens sedeat in puppi.' Sunt qui referant ad *καταστρώματα* navium, cum Lucian. dixerit, διὰ καταστρωμάτων πρέχειν, quæ respondent 'Tullianis illis, 'per foros cursent.' Sunt autem *καταστρώματα*, tabulæ quædam, quibus navis superiore ex parte strata est, quæque nautas discurrentes ac milites propugnantes sustinent. Sed, ut redeam ad foros Virgilianos, possit etiam quispiam accipere concava navium latera, quæ dicta sunt fori, a ferendo. Nam *Ge.* iv. 'Complebuntque foros, et floribus horrea textent.' Id est, cavos alveolos. *Cerda*.

Alveo] Fluminis scilicet: et per Synæresim *Alvo* facit. *Servius*.

Alveo] Acepi capacitem naviculæ, et cavum ipsum. *Servius* male de fluminis alveo intelligit. *Proper-*

tius clare l. iii. 'Aut quidnam fracta gaudes, Neptune, carina? Portabat sanctos alveus ille viros.' Et Livius l. xxi. 'alveos informes raptim faciebant,' id est, naviculas. Id etiam fit liquidum ex Livio et Plutarcho collatis. Ait prior loquens de natalitio Romuli: 'tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in secco aqua destituisset,' &c. Ait posterior de eadem re loquens in vita Romuli, ἐνθέμενος οὖν εἰς σκάφην τὰ βρέφη, κατέβη μὲν ἐπὶ τὸν ποταμὸν, ὡς ῥίψων: ubi alveus Livii, et Plutarchi scapha, idem sunt. Quin ex Livio adverto, alveos esse idoneos transmittendis stagnis, et locis vadosis: quæ res apte congruit cymbæ, Charontis transmittenti paludinosum Cocytum. Verba Livii l. x. sunt: 'fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum apte planæ alveis fabricatas complent.' *Cerda*.

Alveo] Sc. cymbæ. Et notat Pim-pont. alveum et in cymba et curru dici. *Propert.* 'Aut quidnam fracta gaudes, Neptune, carina? Portabat sanctos alveus ille viros.' Ita quam Plutarchus σκάφην, Livius *alveum* appellat, quo Romulus et Remus expositi sunt. *Taubmann*.

413 *Ingentem*] Bene hunc solum dicit, ut per transitum ostendat purgatoris animi homines etiam corpora habere leviora: quod de Sibylla vult accipi. *Servius*.

Ingentem] Aut quod revera esset magnus, aut comparatione exiguæ navis, quæ ad incorporeas animas vehendas inventa esset. *Donatus*.

Ingentem Ænean] Cum studiose fecerint aliquot eruditi homines, ut indicarent locos Homerici, in quibus omnem præ cæteris operam posuisse videtur Fulv. Ursinus, hic tamen prætermisus est, teste Mureto Var. Lect. viii. 5. de sutilibus naviculis Gell. xvii. 3. Plin. iv. 16. et vii. 56. L. Gyrard. de navig. vii. Turn. xxviii. 45. qui hanc Charontis cym-

ham novitatis causa fabricatam existimat. *Emmeness.*

Gemit sub pondere] Præclare conjungit duo hæc verba. Nam *gemo* Latinum a Græco γέμω, id est, *plenus sum*, ducitur. Inde Græcis γέμος, est *onus navis*. Recte ergo cymba gemit sub pondere et onere. Vidit hoc Jos. Scal. in Conjectan. *Cerda.*

Cymba Sutilis] Turnebus vult novitatis aucupio a Marone confingi hic sutilem cymbam, quales fuisse Britannorum scribit Plinius. Tamen ego dubius hæreo, num affinitate elementorum *s*, et *f*, futilis potius cymba Charontis dicta sit a Marone, quæ et rimosa, et paludem accipere ab eo dicatur, ut carie et situ obsoleta fatiscens: in qua significatione *futilis* est Grammaticis, hoc est, profluens, nec satis fideliter commissum liquorem continens: nisi si forte Maro ad veteramenta alludat, quæ crebris suturis interpolantur et renovantur, ut navigia tempestatibus annisque evicta, multis sæpe tabulatorum et fororum centonibus coassulatis resarciuntur. *Germanus.*

414 *Sutilis*] Intexta, per quod fragilem ostendit. *Servius.*

Multam accepit rimosa paludem] Est hoc, quod Appianus dixit l. v. Civil. de navi confracta: Καὶ τὴν θάλατταν ἄθρόως ἐδέχετο: *confertim mare accepit*. Senecam jam dedi idem cum Virgilio dicentem. Paulinus ita epist. 42. 'navis undam combibit.' iterum: 'Quo cymba multam duxerat rimis aquam.' *Cerda.*

415 *Tandem*] Aut propter pondus Æneæ, quod est melius: aut propter paludis magnitudinem: aut propter cœni densitatem. *Servius.*

Tandem] Aut mora fuit, quia navis præter solitum esset onusta: vel ex affectu Æneæ, qui properabat ad patrem. *Donatus.*

416 *Informi lino*] Magno, sine forma. *Servius.*

Ulla] Herba palustris. *Idem.*

417 *Cerberus*] Pansanias in Lconicis scribit, Homerum primum omnium, Ditis canem appellavisse illum quem Hercules extraxit, neque nomen proprium imposuisse, neque de ejus figura quicquam fabulatum, uti de Chimæra et aliis monstris; posteriores tamen Cerberum appellavisse, et cum cætera cani fecissent similem, tria tamen illi capita assignasse. Seneca in Furente, Virgilio insistens, ita cecinit: 'Hic sævus umbras territat Stygius canis, Qui terna vasto capita concutiens sono Regnum tuetur: sordidum tabo caput Lambunt colubri, viperis horrent jubæ, Longusque torta sibilat cauda draco, Par ira formæ.' *Cerda.*

Latratu trifauci] Hoc frequentissimum de Cerbero. Nam Sophocles in Trach. 'Ἄδου τρίκρανον σκύλακα, *Plutonis tricripitem canem*. Tibullus l. iii. 'Nec canis anginea redimitus terga catena, Cui tres sunt linguæ, tergeminumque caput.' Ovidius Met. vii. de hoc cane, 'Implevit pariter ternis latratibus auras.' Mitto eundem iv. ejusdem operis. et Senecam in Œdip. a quo *triceps* dicitur, et in Furente dantur illi *terna capita*. a Propertio iii. 18. *tria colla*. et v. ejusdem lib. 'tribus faucibus.' Horatius de illo ii. 19. 'ore trilingui.' Statius Silvar. v. 'tergeminus custos.' Propert. iv. 7. 'Tergeminus canis.' Mitto etiam Tullium Tuscul. i. et Pausaniam in Lacon. Sed ita hoc frequens, ut tamen Hesiod. in Theog. illum vocet πεντηκοντακέφαλον, *feram quinquaginta capitum*. Facit hunc numerum duplo majorem Horatius ii. 3. nam centum dat: 'Demittit atras bellua centiceps Aures.' Isacius quoque ἔχει ἑκατὸν κεφαλὰς. Fortasse illi dantur tot capita errore aliquo, nimium a serpentibus, qui oberrant toto tergo, scribente sic Apollodoro l. ii. ἔχει δὲ οὗτος (præcessit Cerberus) τρεῖς μὲν κυνῶν κεφαλὰς, τὴν δὲ οὐρὰν δράκοντος, κατὰ δὲ τοῦ νώτου παντοίων

ἔχεν ὄφεων κεφαλὰς: *Habet hic tria canina capita, caudam draconis, at in tergore variorum serpentium capita.* Juvat Tibulli versus i. 3. 'Tum niger in porta serpentum Cerberus ore Stridet.' Vide, ut det illi stridorem per serpentium capita. Sed de serpentibus, quibus vallatus, dicam postea. *Cerda.*

418 *Personat*] Aut personare facit: aut per regna sonat: et quia de animabus dicturus est, bene facit ante Cerberi commemorationem consumptoris corporum. Lucanus, 'Qui viscera sævo Spargis nostra cani.' Tunc enim animæ locum suum recipiunt, cum fuerit corpus assumptum. *Serv.*

419 *Horrere videns jam colla colubris*] Fingitur enim pro pilis habere serpentes: et est Hypallage. In collo ejus horrebant colubræ. *Idem.*

420 *Medicatis*] Sunt codices admodum vetusti, in quibus 'medicatam frugibus offam' legas: Sunt qui ultimam syllabam abrasam ostendent, ut incertum sit utrum *medicatis*, an *medicatam* scriptum fuerit. Servius tamen *medicatis* agnoscit. *Pierius.*

Melle soporatum, &c.] Offam ex melle et speciebus soporiferis confectam. Ita Æn. v. de ramo Somni dixit, eum 'vi Stygia esse soporatum.' Alias *soporatus* proprie dicitur, qui sopitus est et conquiescit. Ita *dolor soporatus*, apud Curtium, est, qui interquievit. At vero pernegat Turnebus vim ullam esse in melle soporandi: et si maxime sit, quid aliis frugibus hic fuisset opus? itaque legit, *Melle saporatum*: et addit, Mel ad gratiam saporis tantum adjici frugibus medicatis: quod veteres in omni dulciario solitos esse, qui saccharum nondum noverant. *Saporata* igitur melle *offa* diceretur; et *medicatis frugibus*, non, quod frugibus saporata sit, sed ita dictum est, ut illud Æn. vii. 'Ille Quirinali lituo parvaque sedebat Succinctus trabea.' Non enim succingi poterat lituo.

Vide eundem xxviii. 45. et xxix. 6. accuratissime de hac re disputantem, Quin et in pervetusto Prisciani libro clare sic scriptum legi, idem annotat, Cui accedit etiam Hadr. Junius Medicus, qui itidem pro vitiosa, ut ait, voce *soporatum*, legendum contendit, *melle saporatum*, id est, delibutum. Qua quidem voce utitur et Sept. Florens, in Libro de Spectaculis. 'Nemo venenum temperat felle et helleboro, sed conditis pulmentis, et bene saporatis et plurimum dulcibus id mali injicit:' itemque Ammianus l. xxx. 'neque saporatis indigeant cibis,' &c. *Taubmann.*

Offam] Hinc est et diminutio *offella*: sed *f* non geminat. In diminutione enim plerumque multa mutantur. Quod autem ait *melle* alludit ad corpora quæ plerumque cum melle obruuntur. *Servius.*

Soporatum offam] Ψωδόν, μύστιλλον *Canicam*, Festo. Pacuvius: 'Qui apud te quasi servus est canicæ panem.' *Taubmann.*

Medicatis frugibus] Quibus adpersum fuit aliquantum papaveris ad conciliandum somnium. Vide Petr. Vict. Var. iv. 3. Pro *soporatum* Salmas. exerc. Plin. p. 1282. *saporatum* legit, ut, 'saporatus succus, saporatus sanguis.' *Emmeness.*

421 *Ohjicit*] Verbum signatum. Ex Minutio jam audisti *jactum offulæ*. Horatius epod. cum allusione ad canem: 'Projectum odoraris cibam.' Euripides quoque apud Athenæum l. iii. ἐκβάλλειν λέιπανα κυσίν: *Projicere reliquias canibus*. Herodotus l. ix. narrans fœminæ unius crudelitatem in alteram, μαζοὺς ἀποτεμοῦσα κυσὶ προέβαλε: *mamillas præcidens projecit canibus*. Philostratus l. viii. (de vita Apollon.) 12. μείλιγμα τοῖς κυσὶ προβεβλήσθαι. Philostratus Junior in Iconib. pari verbo vocat ἀπορριπτούμενα, quæ canibus projiciuntur. Seneca (de Ir.) iii. 37. 'Irasceris erga catenarij cani? et hic, cum multum

latravit, objecto cibo mansuescit.' Joan. Chrysost. hom. de juramentis, hominem, qui canem cibatur, vocat *βίπτοντα*. *Cerda*.

Rabida] Est rabies canum. *Athem.* I. III. *κυνικήν λύσσαν* dixit: *caninam rabiem*. Et *Ge.* III. 'canibus rabies venit.' *Idem*.

422 *Inmania terga resolvit*] Est hoc, quod Ausonius in epigram. 'terra terga supina dedit.' *Idem*.

423 *Totoque ingens extenditur antro*] Per hoc magnitudo ejus ostenditur: sicut ait in tertio de Polyphemo. *Servius*.

Totoque ing. extend. a.] Similis locus *Æn.* III. de Cyclope: 'jacuitque per antrum Immensum.' Et infra de Tityo: 'per tota novem, cui jugera corpus Porrigitur.' *Cerda*.

424 *Occupat Æneas aditum*] Raptim ingreditur. *Servius*.

Occupat] Celeritatis verbum est. *Ovid.* *Metam.* II. 150. de Phaëtonte, celeriter ascendente currum patris: 'Occupat ille levem juvenili corpore currum.' *Justin.* I. 9. 'Magus ante famam amissi regis occupat facinus.' Vide *Torrent.* ad *Horat.* *Epist.* I. 7. 66. 'Vilia vendentem tunicato scruta popello Occupat, et salvere jubet prior.' *Emmeness.*

Sepulto] Dormiente, sine pulsu, id est, motu. *Servius*.

Sepulto] Firmat vox ista superiorem lectionem *soporatam*. Nam ita solutus est in somnum Cerberus, ut eo sepultus esse dicatur. *Cerda*.

425 *Evadit*] Modo, transit. *Servius*.

Inremeabilis undæ] Aut perpetuum est epitheton, ut diximus supra, ut sit magna pietatis et meriti quod ipsi concessum sit reverti: aut ipsi etiam *Æneæ* inremeabilis. Nam per aliam egressus est portam: ut, 'Portaque emittit eburna.' *Idem*.

Inremeabilis] Idcirco de morte *Hesiod.* *Theog.* *ἔχει δ' ὃν πρῶτα λάβῃσιν Ἀνθρώπων*: Retinet quem semel arripuit

Delphi. et *Var. Clas.*

hominum. *Orpheus* in hymno, *Κακυτοῦ ἀνυπόστροφον οἶμον*: *Cocytī semitam irremeabilem*. Non alia mente, quam allusione ad hanc sententiam, dixit *Apul.* de *Asin.* I. VI. 'inter Orci caneros jam ipsos adhæsisti.' Sed locus iste jam supra in hoc libro illustratus. *Cerda*.

426 *Continuo auditæ voces*] Novem circulis Inferi cincti esse dicuntur, quos nunc exsequitur: nam primum animas infantum tenere dicit. Secundum, eorum qui sibi per simplicitatem adesse nequiverunt. Tertium, eorum qui evitantes ærumnas se necarunt. Quartum, eorum qui amaverunt. Quintum, virorum fortium esse dicit. Sextum nocentes tenent, qui puniuntur a iudicibus. In septimo, animæ purgantur. In octavo, sunt animæ ita purgatæ, ut redeant. In nono, ut jam non redeant, scilicet in campo *Elysio*. *Servius*.

Vagitus et ingens] Fletus infantum. *Idem*.

Continuo, &c.] Dividit loca, ut etiam *Plato Polit.* I. x. sic et *Silius* I. XIII. sic alii. De quibus divisionibus dicam in sequentibus *Notis*, ut necessarium videro. Ergo, erant infantes in prima Inferorum parte. Hic tu cognosce doctrinam gentilium circa hanc rem. Detinebantur infantes hoc loco tantum temporis, donec implerent ætatem illam, quam victuri essent, si justum cursum ætatis confecissent. Docet me hoc *Tertullianus* de *Anima*: 'Aiunt et immatura morte præventas eo usque vagari isthic, donec reliquatio compleatur ætatis, quæ cum pervixissent, si non imtempestive obiissent.' Nota etiam discrimen *Plauti* ab reliquis. Certe reliqui animas præmature obeuntium constituunt trans flumen: atqui *Plantus* in *Mos-tell.* scen. 'Habeo *Neptune*.' ita ait: 'Hic habito, hæc mihi dedita est habitatio: Nam me *Acheruntem* recipere *Orcus* noluit, Quia præmature vita careo.' *Plutarchus* etiam de ge-

Virg.

9 H

nio Socratis, nulla facta mentione fluviorum ponit *μυρίων κλαυθμόν βρεφῶν*: *multorum puerorum vagitum*. Cerda.

Continuo, &c.] Novem Circulis Inferi cincti sunt. In primo sunt Infantum animæ. 2. Damnati falso crimine: quippe qui sibi per simplicitatem adesse nequiverant. Istis Minos præsidet. 3. *αὐτόχειρες*. 4. Amantes. 5. Bellatores. 6. Nocentes, quibus pœnæ infliguntur, præside Rhadamantho: ut sunt Titanes, Aloidae, Salmoneus, Tityus, Lapithæ, Ixion, Pirithous; Jurisconsulti, mali-Tutores, Avari, Adulteri, Milites impii, Perfidi. In septimo, Anima purgantur. In octavo ita sunt animæ purgatæ, ut redeant. In nono, id est, in Campo Elysio, ita perpurgatæ sunt, ut jam non redeant in corpora: quia per purgationem carent cupiditate. In isto versantur Poëtæ, heroës, sacerdotes, artifices, ac benefici. Hæc autem de circulis sive sedibus Inferorum pleraque sumpta sunt e libro Platonis de Rep. x. ubi Erus quidam Armenius narrat, quæ apud Inferos viderit. *Taubmann.*

427 *Animæ flentes*] Poëtice dixit. Sane *ploratus* tantum lachrymarum est: *placatus* tantum vocum: *flatus* ad utrumque pertinet. quæ plerumque confundunt poëtæ. *Servius.*

Infantumque animæ] Sedes Infantum, quem *Limbum* a Catholica Ecclesia nominari, annotat Erythræus Venetus. *Taubmann.*

In limine primo] Quia de prima hi subrepti sunt vita. *Servius.*

In limine primo] Aiunt interpretes primum limen, et partem Inferorum assignari infantibus, ut qui vix limen vitæ et partem attigerunt, quemadmodum Lucanus dixit l. ii. ‘nec primo in limine vitæ Infantis miseri nascentia rumpere fata.’ *Cerda.*

428 *Exsortis*] Expertes: quos Græci *ἀκλήρως* dicunt. *Servius.*

Dulcis vitæ exsortis] Quos dulcis vita cito deseruit, et fecit *exsortes*, id

est, extra sortem vivendi majorem *Donatus.*

Ab ubere] Ad augmentum miserationis, quod insontes a matris uberibus rapti, ante extinguerentur quam loqui cœpissent. *Idem.*

Raptos, Abstulit atra dies] Male *raptos* legitur in codicibus nonnullis sane quam antiquis. Sed quod *abstulit una dies* in vetustis itidem habetur exemplaribus, lectorem ambiguum faceret, nisi longe plures codices *atra* legerent, et epitheton id longe plura, et quid magis proprium, et huic sententiæ accommodatius, significaret. *Pierius.*

Raptos] Vox propria. Rapi enim dicuntur infantes, quique cadunt ætate tenera. Vetus inscriptio: ‘In primo ætatis flore receptus.’ Altero non procul a Circo Flaminio: ‘Rapta sinu matris jacet hic miserabilis infans.’ Item in ædibus Cardinalis Cæsarii; ‘Persephone nostris invidit pallida votis, Et præmatio funere te rapuit.’ Suetonius etiam in Calig. c. 8. ‘duo infantes adhuc, rapti.’ *Cerda.*

429 *Abstulit atra dies*] Muretus Var. Lect. xiii. 2. existimat Poëtam ad consuetudinem veterum respicere: apud quos, qui juvenes immaturam mortem obierant, albescente cælo ante Solis exortum, a propinquis offerri solebant: quod nefas opinarentur tanti mali spectatorem esse Solem. Atque eam ob causam dies ipsa eos auferre ac rapere dicebatur: quod, ut primum dies apparere cœperat, auferebantur. *Taubmann.*

Acerbo] Immature: a pomis translatio est. *Servius.*

Funere acerbo] Id est, immaturo: translatio a pomis. Et mortem juniorum proprie *acerbam* dici, ad Plaut. Amphitr. i. l. diximus. *Taubmann.*

431 *Sine sorte*] Sine judicio. Traxit autem hoc ex more Romano. Non enim audiebantur causæ, nisi per sortem ordinate: tempore enim, quo causæ agebantur, conveniebant omnes. Unde et *Concilium* ait. Et ex

sorte dierum ordinem accipiebant, quo post diem trigesimum suas causas exsequerentur. Unde est, 'Urnā movet.' Juv. 'Gratia fallacis prætoris vicerit urnā.' *Servius*.

Nec vero hæ sine sorte] Budæus in Comment. idem censet *dicās sortiri*, et *causas*, sub his verbis: 'Sortes a Judicibus educebantur, et quæ prima dica exierat, prima agebatur: unde illud Virgilii: 'Nec vero hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes:' et illud *Satyrici*: improba quamvis Gratia fallacis prætoris vicerit urnā.' *Cicer. in Verr.* 'Deinde cæteras dicas omnes illo foro M. Posthumius Quæstor sortitus est: hanc tu illo conventu reperiere sortitus.' *alibi*: 'Adveniet dies, quo die ex instituto dicas sortiturnum edixerat.' Nannius tamen vult Ciceronem pro eodem habuisse 'sortiri iudicium, sortiri iudices, sortiri dicas.' *Germanus*.

Nec vero hæ sine sorte datæ] Allusum ex mente interpretum ad sortiendi rationem in Romano foro. Budæus in Comment. locum hunc sic tractat: 'sortes a iudicibus educebantur, et quæ prima dica ex urna exierat, prima agebatur, unde illud Virgilianum: 'Nec vero hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes.' Itaque, sicuti in foro locus dabatur causis ex sortitione, sic ex eadem sedes Inferum a iudice. Porro his verbis putat Budæus, 'dicās sortiri,' esse idem quod *causas sortiri*. Contra quem valide insurgit Nannius *Miscell. l. ix.* dicitque, 'dicās sortiri,' esse idem quod, 'iudices sortiri,' non 'causas.' Puto victoriam Nannii esse: usus enim urnæ in Romano foro sortiendis iudiciis deservit. Adi Manutium de Legibus, Franciscum Polletum v. 7. vel potius Philippum Broïdæum. Quin ipsum etiam Budæum, qui id aperte docet in annotationibus reliquis ad Pandectas. Id satis innuit Poëta addens, 'sine iudice,' quasi sors iudicium esset, non causarum. Itaque potius est, ut credam allusum in re

signata sortium, ad Græcum quam ad Romanum morem, quod postea aperiā. *Cerda*.

432 *Quæstor]* Quæsitores autem sunt qui exercendis quæstionibus præsent. Et notandum, quia Minoëm, quasi crudelem, introducit: quod ei epitheton et Plato et Homerus dant. Nam Æacus et Rhadamanthus fratres mitiores sunt. *Servius*.

Quæstor Minos] Et inquirendi et urnæ agitandæ habet potestatem. *Donatus*.

Minos urnā movet] Hom. Od. Δ. de Minoë: ἐνθ' ἦτοι μίνωα ἴδον διὸς ἀγλαὸν υἶδν, Χρῦσεον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νεκέεσσι, ἤμενον, οἱ δέ μιν ἀμφὶ δίκας ἔφροντο ἀνακτα. Ut autem *movet i urnam*, sic sæpe Hom. *κυνέην πάλλ'* ἀχιλεὺς, ἐκ δὲ κλήρος θόρε, &c. cum galea in deijiciendis et ducendis sortibus inter Græcos pro urna esset. Idem Il. Ω. μεταπαλλόμενος κλήρῳ λάχεν. *Germanus*.

Minos] Unus ex tribus iudicibus apud inferos, cujus meminit Horat. iv. 7. 'Cum semel occideris, et de te splendida Minos Fecerit arbitria.' Senec. in Agam. 'Quæstor urna Cnossius versat reos.' et in Furent. 'Non unus alta sede quæstor sedens Iudicia trepidis sera sortitur reis, Auditur illo Cnossius Minos foro.' De variis sortiendi generibus Hadr. Junius animad. II. 5. *Emmeness*.

433 *Vitasque et crimina discit]* De his Plato in Gorgia et Axiocho, et de Leg. v. Hunc locum, ubi iudices sedentes inquirunt, quam quis vitam in corpore olim vixerit, 'Campum veritatis' nominabant. *Taubmann*.

434 *Mæsti loca]* Ideo *mæsti*, quia, ut diximus supra secundum Platonem, graviter puniuntur eorum animæ, qui sibi inferunt mortem. *Servius*.

Mæsti] Quia, secundum Platonem, graviter puniuntur ἀποθάναντοι. Aptè autem hic locus priori iungitur: namque illi vi occiduntur; hi sponte sibi necem inferant. Omnino videatur

Macrob. I. 13. In Somn. Scip. Utrum sibi mortem inferre homini liceat. Taubmann.

435 *Insontes*] Dicitur causa facti; nihil enim fit, nisi quod faciendi habet necessitatem. *Donatus*.

Lucemque perosi] Figurata dixit; nam *perosus illius* dicimus. Sane *perosus* et *exosus* de eo tantum, qui odit, dicitur. *Servius*.

Lucemque perosi] φιλέω et συγγείν φάος, frequens apud Eurip. *Germ*.

436 *Projecere animas*] Quasi rem vilem. *Servius*.

Projecere animas] Videtur *projicere animas* dixisse Poëta Græcorum imitatione, canente Homero II. I. αἰεὶ ἐμὴν ψυχὴν παραβαλλόμενος πολεμίζειν, hoc est, discrimini intrepide me obijciens, et ριψοκινδυνῶν. Eurip. autem in Rheso non παραβάλλειν, sed προβάλλειν dixit: χρηὶ δ' ἐπ' ἀξίοις πονεῖν, ψυχὴν προβάλλοντ' ἐν κύβοις δαίμονος; et in Ione, σὰν ψυχὰν ἀπέβαλον τέκνον. Catull. 'Ipse suum Theseus pro caris corpus Athenis Projicere optavit potius, quam talia Cretam Funera Cecropiæ,' &c. Plutarch. ad verbum, προίεσθαι τὸν ἑαυτοῦ βίον. Eos autem, qui tædio paupertatis, amoris, tristitiei, et adversarum rerum mortem consciverunt, de quibus Maro, Aristot. Eth. I. III. δειλοὺς non ἀνδρείους censet, quod non, ut honestum, mortem fortiter ferant, sed præ animi mollitie malum visum declinent et fugiant, his verbis: τὸ δ' ἀποθνήσκειν φεύγοντα πενίαν, ἢ ἔρωτα, ἢ τι λυπηρὸν, οὐκ ἀνδρείον, ἀλλὰ μάλλον δειλοῦ; μαλακία γὰρ τὸ φεύγειν τὰ ἐπίπονα, καὶ οὐχ ὅτι καλὸν, ὑπομένει, ἀλλὰ φεύγων κακόν. Idem Aristot. Eth. E. ubi de justitia et jure agit, negat sub finem libri, quenquam a seipso injuria affici posse, cumque docet, qui sibi manus attulerit, non tam in se, quam civitatem admisisse, his verbis: ὁ δὲ δι' ὀργὴν ἑαυτὸν σφάπτων, ἐκὼν τοῦτο δρᾷ παρὰ τὸν ὁρθὸν νόμον, ὃ οὐκ ἐὰ ὁ νόμος, ἀδικεῖ ἄρα, ἀλλὰ τινα, ἢ τὴν πόλιν, αὐτὸν δ' οὐ; ἐκὼν

γὰρ πάχει, ἀδικεῖται δ' οὐθελς ἐκὼν. διὸ καὶ ἡ πόλις ζημιοῖ, καὶ τις ἀτιμία πρόσεσσι τῷ ἑαυτὸν διαφθείραντι, ὡς τὴν πόλιν ἀδικοῦντι. Idem quoque Aristoteles ἀποβάλλειν τὴν ψυχὴν dixit De animo I. II. ἔστι δὲ οὐ τὸ ἀποβεβληκὸς τὴν ψυχὴν, τὸ δυνάμει ἐν ὥστε ζῆν, ἀλλὰ τὸ ἔχον. *Germanus*.

Projecere animas] Fortasse ex Catull. qui de Nupt. 'Ipse suum Theseus pro caris corpus Athenis Projicere optavit.' Simili forma saepe Græci. Nam Aristot. de Anim. II. ἀποβεβληκὸς τὴν ψυχὴν. Euripides in Ione, ψυχὰν ἀπέβαλον; et in Rheso, ψυχὴν παραβαλλόμενος. Plutarchus quoque ad verbum προίεσθαι τὸν ἑαυτοῦ βίον. Integra habet *German*. *Cedrenus*, ἀπορρύζας τὸ πνεῦμα. *Lucanus* dixit: 'animas effundere viles.' *Martialis* pari indole, de his, qui se interficiunt, I. 9. 'facili sanguine.' *Ovidius* alio flexu: 'Sanguinis atque animæ prodige Galle tuæ.' Dignus est, qui in memoriam revocetur mos ille, quem fuisse apud nonnullas gentes ex Ege-sippo et Josepho commemorat *Lilius* in lib. de vario sepeliendi ritu, ut videlicet dextra illius, qui se interfecisset, amputaretur prius, cadaver duceretur ad sepulturam: ne scilicet membrum, quod vesano furore in corpus sævierat suum, cum eo pariter sepeliretur. *Cerda*.

437 *Et duros perferre labores*] *Homerus* Achillis umbram introducit loquentem, et dicentem libentius se apud superos cuncta adversa tolerare, quam apud Inferos imperare. Quod autem ait, 'Æthere in alto,' poëtice dictum est. *Æther* enim superius est: sed nostrum habitaculum *ætherem* vocavit, Inferorum comparatione. *Servius*.

438 *Fas obstat*] *Jura naturæ*. *Id*. *Tristique*] *Tristi* unda palus inamabilis: ne si *tristis* dicamus, duo sint epitheta. *Idem*.

Fas obstat, tristisque palus inamabilis

unda] In Romano codice, *fas obstat* videtur esse debuisse. Nam s tantum litera desideratur in verbo *obstat*. Et Servius in castigatis exemplaribus, *fas obstat* agnovisse videtur, quum præsertim exponit, *fas*, jura naturæ. Quamquam neque ea lectio displicet *fata obstant*. Quod vero sequitur ‘tristisque palus,’ lectionem eam reprehendit Servius, ne duo sint epitheta, mavultque *tristi unda* legere, ut in codice Mediceo et in Porcio est. Sed enim plerique codices antiqui *tristis* legunt: et in aliquot etiam *unda* cum diphthongo ultima syllaba, ut duæ primæ dictiones in recto sint *tristisque palus*, reliquum possessivi *inamabilis undæ*. Sunt et qui legant *innabilis*, a *No, nas*, quod in veteribus exemplaribus non memini me legere. Sed nescio cur ea lectio ‘Tristisque palus,’ appositively ‘inamabilis unda,’ quenquam offendere debeat; tametsi longe elegantior ea est, quæ legit ‘palus inamabilis,’ addita ratione cur *inamabilis*, ‘tristi’ quippe ‘unda,’ quam *στυγερὴν* Homerus appellat, ubi fluvius Acheron, ejusdem etymologiæ. *Pierius*.

Inamabilis unda] Multi *innabilis* legunt. Servio tamen et P. Læto, Agellio II. 6. H. Stephano, et Scalig. IV. 16. magis probatur *inamabilis*, *στυγερὰ*. Idcirco addit, ‘Styx interfusa coercet.’ *Taubmann*.

439 *Novies Styx interfusa*] Quia qui altius de mundi ratione quæsiverunt, dicunt intra novem hos mundi circulos inclusas esse virtutes, in quibus et iracundiæ sunt et cupiditates: de quibus tristitia nascitur: id est, Styx. Unde dicit novem esse circulos Stygis, quæ Inferos cingit, id est, terram, ut diximus supra: nam dicunt alias esse purgatores extra hos circulos potestates. *Servius*.

Et novies Styx interf. coercet] Admonuit me Passeratius hanc novenariam Stygis convolutionem ἀνίστασθαι et subindicare novendialia sacra, quibus peractis, novissimis verbis mor-

tuus valere et salvere jussus conclamabatur, septem ante diebus servatus, octavo incensus, nono denique sepultus: unde et Horatius: ‘Novendiales spargere pulveres.’ et Æn. V. ‘Præterea si nona diem mortalibus alium Aurora extulerit,’ alludens πρὸς ἑννὰτα, hoc est, novendialia justa, quibus et respondebat epulum funebre totidem dierum, quod, ut Græco more περιδειπνον, instaurabatur et agitabatur a Romanis Diis Manibus libantibus, ut ex illo Maronis eodem lib. colligitur: ‘Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris Factus honos,’ &c. Causam autem docet Plinius ritus antiqui in conservandis tot dies mortuis, qui et calida abluebantur, et per intervalla conclamabantur, quod solet plerumque vitalis spiritus exclusus putari, et homines fallere, ut constitit in eo, qui pyra suppositus, adhibitis ignibus erectus est, nec liberari tamen potuit. Vide Aristot. De somno et vigil. et Leonicum interpretem, ubi agit de differentia et consensu somni, apoplexiæ, præfocationis vulvæ, veterni, et id genus morborum. Malo autem in superiore perseverare sententia, quam Servio subscribere, qui ad purgationes, nescio quas, et mysticos virtutum circulos, hæc Stygis involnera refert. *Germanus*.

Adligat] Obstringit, impedit. Leguntur autem hi versus etiam Ge. IV. sub finem. *Taubmann*.

440 *Hinc*] In Romano codice, et aliquot aliis manu scriptis, *hic* habetur: magis tamen placet *hinc*, ut est in reliquis exemplaribus. *Pierius*.

Partem fusi monstrantur in omnem] Plures vult ostendere eos, in quibus libido dominatur. *Servius*.

Fusi in omnem partem] Quocunque oculos tendere poterant. *Donatus*.

441 *Lugentes campi*] Quasi lucis egentes; quod et amoribus congruit. *Servius*.

Lugentes campi] Loquitur Maro ex

doctrina, qua putabant veteres, Cocytum lugentium fletu et lacrymis increscere. Inde campi juxta Cocytum ripam 'lugentes' dicti. Claudianus Rapt. 1. alludens ad hanc rem, dixit, 'presso lacrymarum fonte resedit Cocytus.' et in Ruff. 1. 11. 'Est locus infaustis, quo conciliantur in unum Cocytus Phlegetonque, vadis inamœnus uterque Alveus, hic volvit lacrymas, hic igne redundat.' Silius 1. XIII. 'Ultimus erumpit lacrymarum fontibus amnis, Ante aulam, atque aditus, et inexorabile limen.' Inde hic fluvius dictus Cocytus *παρὰ τὸ κωκύω*, et *κωκύζω*, id est, lugeo. Firmat hanc rem contraria sententia. Pindarus enim apud Plutarchum, in tractatu, an recte dictum sit, *λάθε βιώσας*, ubi describit sedes beatorum, inter alia ait: *πεδῖον καὶ ποταμοὶ τινες ἀκλανστοὶ καὶ λεῖοι διαρρέουσι*: *Camprum perfluunt fluvii quidam fletus ignari ac lævès*. Ab eodem in opere de orbe Lunæ inducuntur animæ in his locis *ὀδυρόμεναι*, *lamentantes*. Cerda.

442 *Durus amor*] Immitis, inexorabilis. *Servius*.

Hic quos durus amor] Ex imitatione Homeri, qui amantibus peculiarem locum assignat in inferno, Odyss. XI. *Νύμφαι τ', ἡῖθεοί τε πολύτλητοί τε γέροντες, Παρθενικάί τ' ἀταλά, νεοπενθέα θυμὸν ἔχουσαι*: *Sponsæque, juvenesque, et multa passi senes, Virgunculæque tenellæ novo luctu affectum animum habentes*. Cerda.

Tabe peredit] Corpore defluente paulatim. *Servius*.

Peredit] In antiquioribus aliquot exemplaribus, *peremit* legitur: quod minime placet, quum *peredit* ideo proprium sit, quod 'Amantum est mollis flamma medullas.' *Pierius*.

Tabe] De amore quoque Propertius 1. 15. 'Hypsipyle nullos post illos sensit amores, Ut semel Æmonio tabuit hospitio.' et III. 6. 'Gaudet me vacuo solum tabescere lecto.' Nec non Ovidius Met. 1. III. nam loquens

de Narcisso, ita ait: 'Ecquid cum vestræ tot agantur sæcula vitæ, Qui sic tabuerit, longo meministis in ævo.' *Cerda*.

Tabe peredit] Unde eleganter in Epigr. Gr. *ἔρως γυναικόσπος*, q. membra corporis depascens vocatur. Ita Æn. IV. 'est mollis flamma medullas.' *Taubmann*.

443 *Secreti celant calles*] Amantibus congruit. *Servius*.

Secreti] Per *secretos* intellige in *abdito constitutos* aut *separatos*. *Donat*.

Secreti celant calles] *Τὸ πρέπον*. Nam amantes in occulto plerumque et secessu constare et confabulari solent: vel alludit ad domos meretricum, quæ fere in angiportibus habitant. Hor. 1. 25. 'Invicem mœchos annis arrogantes Flebis, in solo levis angiportu.' *Taubmann*.

Myrtæ silva] Quæ est Veneri consecrata. *Servius*.

444 *Curæ non ipsa in morte relinquunt*] Hoc est, etiam illic amant, et habent peractorum imaginem criminum: sicut etiam de piis dicturus est, 'Quæ gratia curruum Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes Pascere equos, eadem sequitur tellure repositos.' Sane sciendum, ut diximus supra, loqui eum de amore generali: sicut etiam Plato in Symposio tractat. Nihil enim interest, quid quis amet, dummodo amore teneatur. Notandum etiam (nam rarum est) quia cum masculino genere supra usus sit, ut, 'Hic quos durus amor,' tantum fœminarum ponit exempla: non quod desint viri; sed elegit sexum impatientem ad amandum. Tamen paulo post etiam Sichæi facturus est commemorationem. *Servius*.

Curæ non ipsa in morte relinquunt] Tanta fuit vis amoris, ut post mortem ab iisdem curis non desererentur. *Donatus*.

Curæ non ipsa in morte relinquunt] Est hoc, quod Propertius 1. 19. de re alia: 'Trajicit et fati litora mag-

nus amor.' ibidem : 'Non adeo leviter nostris puer hæsit ocellis, Ut meus oblito pulvis amore vacet.' Quod Tibull. l. iv. 'Nulla mihi stant finem te fata canendi.' Sed hoc alibi negat idem Propertius, cum ait l. 17. curas amatorum una cum corpore sepeliri. Verba ejus : 'Illic si qua meum sepelirent fata dolorem.' Sed Poëta omnino videtur reddidisse illud Theocr. εἰδ. καὶ εἰς Ἀἶδα κακὸν ἔσσεται ἄλγος ἔρωτος : et apud inferos etiam erit dolor amoris. Cerda.

445 *His Phædræm*] Hæc filia fuit Minois et Pasiphaës, uxor Thesei : quæ privignum Hippolytum, amore capta, de stupro interpellavit : et despecta, apud maritum eum falsi criminis detulit : qui iratus invocavit Ægeum patrem, ut Hippolyto, curus agitati, immitteret phocam : quo facto, et Hippolyto interempto, Phædra amoris impatientia laqueo vitam finivit. *Servius*.

Phædræm] De industria sexum elegit amoris impatientem : cum exempla viro- rum non deessent. De Phædra lege Ovidii Ep. Heroid. iv. et Euripid. in Hippolyto. Hæc laqueo se suffocavit. *Taubmann*.

Procrinque] Filia Iphidi, uxor Cephalæ fuit, qui cum venandi studio teneretur, labore fessus, ad locum quendam adire consueverat : et illic ad se recreandum Auram vocare. Quod cum sæpe faceret, amorem in se movit Auroræ, quæ ei canem velocissimum Lælapam nomine donavit : et duo hastilia inevitabilia : eumque in amplexus rogavit. Ille respondit jusjurandum se habere cum conjuge mutæ castitatis. Quo audito Aurora respondit, 'Ut probes igitur conjugis castitatem, muta te in mercatorem.' Quo facto ille it ad Procrin, et oblati muneribus im- petratque coitu, confessus est, mari- tum se esse : quod illa dolens, cum audisset a rustico quodam amare eum

Auram, quam invocare consueve- rat, ad silvas profecta est, et in frutetis latuit ad deprehendendum mari- tum cum pellice. Qui cum more solito Auram vocaret, Procris egredi cupiens fruteta commovit : spe- rans Cephalus feram ; hastam inevita- bilem jecit, et ignarus interemit uxorem. *Servius*.

Procrinque] Neque illud placet, quod in Romano codice, *Procrin* legi- tur. Non enim *Procris* locum habet inter amantes ; sed *Procris* Cephalæ uxor. Præterea sumpsum hoc ex Hómero est, apud quem Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἶδον legitur. *Pierius*.

His Phædræm Procrinque, &c.] Ver- sus Homeri, Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἶδον, καλὴν τ' Ἀριάδνην. et post pauca : Μαῖράν τε Κλυμένην τε ἶδον, στρυγερὴν τ' Ἐριφύλην. Ex utroque versum suum compegit Maro, primi extrema, extre- mi prima amputando. *Cerda*.

Procrinque] De hac Ovid. Met. vii. 27. et 28. Hæc a marito sed impru- dente interfecta est. *Taubmann*.

Mæstamque Eriphylen] Hæc Am- phiarai, anguris Argivi, uxor fuit : quæ latentem bello Thebano mari- tum Polynici prodidit, monili accep- to, quod ante uxori dederat : qui ductus ad prælium hiatu terræ periit. Cujus filius Alcæon postea in vin- dictam patris matrem necavit : et est, ut Orestes, furore correptus. Vituperatus sane Virgilius quod *mæs- tam* dixerit, quam στρυγερὴν legit, id est, nocentem. Licet *mæsta* sit a *Styge*. *Servius*.

Mæstamque Eriphylen] Hom. Odyss. Α. στρυγερὴν τ' ἐριφύλην : Pindarus Nem. Oda 9. ἀνδροδάμαντα vocat. fuitque Amphiarai auguris Argivi uxor. Meminit hujus et Propert. iii. 11. et Cic. Verr. vi. *Taubmann*.

Mæstamque Eriphylen] Στρυγερὴν τ' ἐριφύλην. Homer. Odyss. Α. *Hartung*.

446 *Crudelis nati*] Sc. Alcæonis : qui eam, quod, monili accepto, mari-

tum bello Thebano latitantem prodidisset, interfecit: ob quod matricidium, perinde ut Orestes, in furorem actus est. De quo disputat Aristoteles Ethic. III. *Taubmann.*

447 *Euadnenque*] Uxor Capanei fuit, quæ se in ardentem mariti rogam præcipitavit. *Servius.*

Et Pasiphaën] Hæc, ut diximus, tauri amore flagravat. *Idem.*

Laodamia] Uxor Protesilai fuit: quæ cum maritum in bello Trojano primum periisse cognovisset, optavit ut ejus umbram videret: qua re concessa, non deserens eum, in amplexu ejus periit. *Servius.*

Laodamia] In Romano codice, et plerisque aliis manu scriptis, recte notatum est per *a* vocalem primam in media syllaba *Laodamia*: ita enim Λαοδάμεια apud Græcos scribi neminem, vel mediocriter doctum, ignorare crediderim. Quod vero Latini vocalem eam in *o* mutarint, adhuc mihi non constat. Auditorus vero haud gravate sum, siquis ab antiquo aliquo auctore traditum id ostenderit. *Pierius.*

448 *Nunc femina, Cæneus*] Cænis virgo fuit, quæ a Neptuno pro stupri pretio meruit sexus mutationem. Fuit etiam invulnerabilis, qui pugnando pro Lapithis contra Centauros, crebris ictibus fustium paulatim fixus in terra est: post mortem tamen in sexum rediit. Hoc autem dictum Platoniceum illud ostendit, vel Aristotelicum, 'Animas per μετεμψύχωσιν sexum plerumque mutare.' *Servius.*

449 *Revoluta*] In codicibus quidem omnibus vulgatis, et aliquot ex his antiquioribus, *revoluta* scriptum est. In Romano *revocata* legitur. *Pierius.*

Figuram] Id est, sexum. *Cænis* enim Elati Lapithæ F. principio formosissima puella erat: deinde optione a Neptuno, ob stuprum, impetrata rogavit, ut in virum fortissimum transformaretur, et quidem invulnerabi-

lem: quo facto *Cæneus* vocabatur. De quo Ovid. Met. XII. 5. Vide et Nascimb. et Proverb. 'Cænei hasta.' *Taubmann.*

451 *Errabat*] Vagabatur. Et bene allusit: quia et amaverat, et se interemerat: ut quasi incertum esset, quem circulum posset tenere. *Servius.*

453 *Obscuram*] Recenti morte: ut diximus supra. *Idem.*

Umbram obscuram] Cum dicit *umbram obscuram*, habuit aliquid luminis. Id enim est *obscurum*, quod ostendat aliquam lucem, sed et maximas habet mixtas tenebras. *Donatus.*

Qui] In antiquis plerisque codicibus *qui* legitur. Sed et *quis* reperitur. *Pierius.*

455 *Demisit lacrimas*] Non cogitavit flere: nam dolor verus, repentinos fletus, non coactos, excludit. *Donat.*

456 *Infelix Dido*] Veniali utitur statu, et excusat se per necessitatem, ne mortis causa fuisse videatur. *Servius.*

Infelix Dido] Personarum et causarum ratio habetur; Dido fuit aspera, propter recentis facti causam: cujus quantus dolor fuerit, ostendit exitus. Acerbitas etiam vulneris, et aspectus auctoris, dolorem duplicabat. Æneas autem se reum agnoscit, et, interposita purgatione, factum fatetur. 'Infelix Dido.' Ostendit dolorem, quod miserabiliter ferat: et augetur, quod ferro perierit. *Donatus.*

Verus mihi nuntius] Κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligendum, quod sit nuntius Didonis interitus; alii ad ignem referunt visum; alii ad Mercurium, qui ait, 'Certa mori.' Sed in neutro ei etiam mortis genus est significatum: et hinc dicit, 'Ferroque extrema secutam.' Sane qui nuntiat, genere tantum dicitur masculino. Quod autem nuntiat, licet neutro dicatur, apud Catullum tamen invenitur et masculino. *Servius.*

458 *Funeris heu tibi causa fui*] Ac

si diceret, 'Qui fueram ante voluptatis.
Idem.

Per sidera] Firmamentum ponit purgationis, quia apud illam fide carebat: et quia hominum testimonium adhiberi non poterat, adhibet deorum.
Donatus.

459 *Per superos, &c.*] Valet, Per Superos et per Inferos. Per superos, et si quod apud inferos iusjurandum est religiosaque asseveratio, Turneb. xxiii. 3. *Taubmann.*

Si qua fides tellure sub ima est] Ubi promissa exitum non habent. Respexit autem ad Orpheum, qui receptam perdidit conjugem. *Servius.*

Et si qua fides] Quia nesciebat, quod genus iusjurandi apud inferos esset, posuit generalem iurationem.
Donatus.

460 *Invitus*] Non te fugi, sed potiorum iussis cessi. *Idem.*

Tuo de littore cessi] Quasi dicat, Mutavi locum, sed te in animo retinui.
Idem.

461 *Quæ nunc has ire per umbras*] Argumentatur ex eo, quod est Inferos subire compulsus, invitum se reliquisse Carthaginem. *Servius.*

462 *Senta situ*] Squallida. Et est translatio a terra inculta. *Situs* autem proprie est lanugo quædam ex humore procreata. Et fit in locis Sole carentibus. *Idem.*

Senta situ] *Sentis* est spina: inde *sentum*, et *senticosum*; spinis horridum, et incultum. Utique ἀκανθῶδες. *Situs* autem est, squallor ille, qui, ut plurimum, vetustate contrahitur. Loca ergo *senta situ* erunt, squallore obsita, atque horrida, qualiaque describit Seneca in Fur. loquens de infernis locis: 'Et fœda tellus torpet æterno situ.' et iterum: 'Immotus aër hæret, et pigro sedet Nox atra mundo, cuncta mœrore horrida, Ipsaque morte pejor est mortis locus.'
Cerda.

Loca senta situ] Scal. iv. 16. *Situs* est lanugo quædam ex humore pro-

creata; ut fit in locis Sole carentibus.
Taubmann.

463 *Nec credere quivi*] Argumentationem tetendit: ac si diceret, Si credidissem, forte etiam Deorum iussa contemnerem. *Servius.*

Nec credere quivi] Mendacio verisimili tutatur causam. Ipsa primo silendo, et se avertendo, et postremo fugiendo, ostendit iram. *Donatus.*

Nec credere quivi] Locus, ut apparet, sumptus ex Calab. l. v. apud quem Ulysses purgans se de morte Ajacis, ita ait: Εἰ γὰρ μοι κέαρ ἐνδον ἐν στέρνοισιν ἐώλην Κεῖνον ἀλαστήσειν καθ' ἐὼν νόον, οὐτ' ἂν ἔγωγε ἦλθον ἐριθ-μάλων νίκης ὑπέρ: Etenim si mihi cor intus in pectoribus sperasset, Ipsum id ægre laturum sua mente, non equidem ego Venissem concertaturus de victoria.
Cerda.

465 *Siste gradum*] Discedere eam datur intelligi. *Servius.*

Siste gradum] Est hoc quod Aristophanes in Pluto. στῆθ', ἀντιβόλῳ σε, στῆθι: siste, obsecro te, siste. Est etiam locus in Lysistrata ejusdem huic similis: Τί μοι μεταστρέψετε; ποῖ βαδίζετε; Quid nunc abitis? quive vultum avertitis? *Cerda.*

Aspectu] Quamvis nonnulli dicant codices esse veteres, in quibus *aspectui* scriptum inveniatur, ea, quæ apud Virgilium frequentissima est, figura: magis tamen placet *aspectu* per *u*: quia multa ea terminatione, acquisitivo casu posita reperiuntur apud Virgilium, Ciceronem, et Cæsarem.
Pierius.

Aspectu] Vide Agell. iv. 16. et Indic. Erythræi Virgil. *Taubmann.*

466 *Extremum fato quod te adloquor, hoc est*] Aut quia Deus futurus est: aut, quod melius est, quia post mortem tenebit alterum circulum, viris fortibus scilicet, non amantibus datum. *Servius.*

Adloquor] Non dubito, quin in hunc locum aptari possit eruditio Mureti ii. 4. de vi verbi hujus *alloquor*, et

allocutione. Nam sermo Æneæ in hoc loco totus est παραμυθικός, καὶ παρηγορικός, id est, *consolatorius*: vult enim levare Didonem a mœstitia, et curis, in quibus erat; nam postea clarissime, ‘Lenibat dictis animum.’ Exemplis Mureti adjungo Senecam, qui ad Marciam c. 1. ‘fatigatæ allocutiones amicorum,’ id est, παραμυθίαι: et ad Helviam: ‘Quid quod novis verbis, nec ex vulgari et quotidiana sumptis allocutione, opus erat homini ad consolandos suos,’ &c. Et Pollucem, qui inter verba blanditiarum, et salutationis, adhibet πρόσρησιν, et προσηγορίαν. *Cerda.*

467 *Torva*] Pro *torve*: id est, terribiliter. *Servius.*

Torvatuentem] Epitheton ab oculorum sævitia, de quo Erythræus in indice. Desumptum ab Homero qui Il. B. 235. ἰπὸδρα ἰδών. quod Æneæ evenit, idem et Ulyssi accidit cum alloqueretur Ajacem, qui mortuus inimicam mentem non deposuerat, quam susceperat contra Ulyssem vivus. Vide Homeri Odys. A. 562. *Emmeness.*

468 *Lenibat dictis*] Pro *leneibat*. et antique dixit: ut, ‘Squamis auroque polibant,’ pro *poliebant*. Majores enim in omnibus conjugationibus imperativo *bam* addebant, et faciebant imperfectum ab indicativo: quod in tribus adhuc observatur: in quarta etiam *e* additur, ut *nutri*, *nutriebat*. *Servius.*

Lenibat] In codicibus aliquot antiquis, *leneibat* per *ei* diphthongum in pene ultima scriptum observavi, ut in veterum inscriptionibus *deico*, *ameicus*, et similia. Quo loco super Priscianus ait, ‘Tertiæ et quartæ conjugationis præteritum imperfectum a prima præsentis formari, *o* in *e* mutata, et addita *bam*, excepto *Eo*, quod *ibam* facit, et derivatis. Antiquos vero, in his præsertim quartæ, loco vocalium transmutato, pro *i* et *e*, *ei* diphthongum proferre solitos, ut *leneibam*, po-

leibam.’ Sed enim quum hujusmodi descriptionem non in verbis tantum ejus conjugationis et temporis, verum in aliis etiam, et in syllabis a formatione non pendentibus, atque etiam in nominibus, in præpositionibus, et in adverbis reperiamus; magis mihi placet Victorini sententia, qui refert Nævium et Livium Andronicum, quum longa syllaba scribenda esset, duas vocales posuisse, præterquam quæ in *i* literam inciderant, eam enim per *ei* scribere maluisse. Quam verò differentiam in his Lucillius ponere commentus sit, quo distingueret similia voce, alibi ex Velio Longo retulimus. *Pierius.*

Lacrimasque ciebat] Sibi, non Didoni, vel profundeabat: aut certe illud dicit, Sermo quidem ejus lachrymas exciebat, sed illa immobilis mansit. Nam *ciere* est proprie alteri fletum movere. Tractum autem est hoc de Homero, qui inducit Ajacis umbram, Ulyssis colloquia fugientem, quod ei fuerat causa mortis. *Servius.*

469 *Ille solo fixos, &c.*] Eundem iræ habitum dat Hor. Regulo III. 5. ‘Torvus humi posuisse vultum,’ et Virgilius Palladi l. I. Ex his, quæ ibi dico, potest locus iste illustrari in quoque Æn. IV. aliquid est de intuitione illorum, qui alios odio habent: inde quoque ad hunc locum petatur. Sed hic non omitam elegantem Plinii locum XI. 37. ‘In oculis animus inhabitat. Ardent, intenduntur, humectant, connivent: hos cum osculamur, animum ipsum videmur attingere.’ Adeo in oculis apparent affectuum omnium indicia. *Cerda.*

Aversa] In codicibus aliquot antiquis, *adversa* legitur, quod minime placet. *Pierius.*

470 *Incepto sermone*] A principio orationis. *Servius.*

Nec magis incepto, &c.] Harum particularum conjunctionem ‘magis quam si, minus quam si, nihilominus quam si, nihilo plus quam si,’ ut ple-

nas veteris elegantiae, et observat et exemplis probat Godescalc. l. de ling. Latin. *Cerda*.

Voltum] In codicibus aliquot antiquis, *voltu* casu septimo legitur. Sed *voltum* quarto casu figuratius est. *Pierius*.

471 *Dura silex*] Saxi est species; generalitas enim esse non potest sequente specialitate. Nam 'cautem Marpesiam,' Parium lapidem dicit. Marpesos enim mons est Pari insulae. *Servius*.

Marpesia cautes] Ab eruditione, ait Scal. iv. 16. ut *Arvisia*, *Amphrysia*. Ita Stat. Theb. v. 'Illa velut rupes immoto saxea visu Hæret.' Notatur autem marmor *Parium*. *Marpesos* enim mons est insulae Pari. *Taub*.

472 *Tandem*] Quasi diu deliberaverit. *Servius*.

Tandem corripuit sese] Augmentum iræ suæ Æneam refugiendo testata est, et ut fuerat inimica, ita discessit. Dicitur ad quem locum, 'in nemus umbriferum' seu frondosum, ad Sichæum suum, qui unum cum ea gerebat animum, et amore mutuo consimilique tenebatur. *Donatus*.

Corripuit] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et plerisque aliis antiquis, legere est *corripuit sese*: tametsi *proripuit* placere magis video eruditis auribus. *Pierius*.

473 *Umbriferum*] Umbrosum, frondosum. *Servius*.

Pristinus] Prior; quod difficile invenitur. Nam de hoc sermone quaerit et Probus et alii. *Idem*.

474 *Respondet curis*] Aut pari eam diligit affectione: quod in Ænea non fuit, qui plus amatus est, et amantem deseruit: ut expressio rei supradictae sit. *Idem*.

Æquatque Sichæus amorem] Aut certe respondet curis: par est mortis similitudine: ferro enim uterque consumptus est. *Idem*.

475 *Percussus*] Veteres omnes codices, quos legi, fere passim *percussus*

legunt. Videnturque mortales tot ætatibus differentiam neglexisse, quam inter *Perculsum* et *Percussum* Grammatici statuere. *Pierius*.

476 *Prosequitur lacrimans longe*] Oculis eam sequebatur humentibus. *Servius*.

Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem] Ultima hujus carminis dictio est, (quæ in nonnullis editionibus invenitur) nusquam in antiquis exemplaribus habetur. In Romano codice versus totus ita legitur, 'prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.' Erat vero etiam in codice Longobardico *miseratur*: sed inde abrasum fuit, et *miseratus* repositum. In Mediceo, 'Prosequitur lacrimas longe et miseratur euntem.' Sed *lacrimas* pro *lacrimans* scriptum, ut sæpe reperitur in veterum monumentis. *Pierius*.

477 *Datum molitur iter*] Peragit. *Datum* autem dixit, aut ratione fati concessum: aut oblatum fortuito, quod *τυχόν* dicunt: an injectum? *Servius*.

Arva tenebant Ultima] Atqui multa adhuc supersunt; sed dixit quantum ad Y pertinet literam. In his enim, quæ dixit, mista sunt virtutibus vitia. In his autem, quæ dicturus est, nocentum pœnas a piorum segregat meritis. Nam Inferi (ut diximus supra) humanam continent vitam: hoc est, animam in corpore constitutam. Hæc autem quæ dixit, mista esse manifestum est. Licet enim in viris fortibus laudetur virtus, est tamen vituperabile alienum imperium cadibus occupare. Item amare privignum, crimen est: virtus, maritum. Alii distinctione mutata dicunt, 'Tenebant arva, quæ ultima viri fortes frequentant,' id est, quæ possident ultima. *Idem*.

478 *Ultima*] Sc. eorum, qui iudicum sententiis adhuc subjiecti sunt: nam reliqua arva seu circuli iudicatos continent. De quo Serv.

qui et ad literam Υ Pythagoricam illam respectum putat: item Nas-cimb. quanquam hic etiam 'ultima arva' exponit primam partem campi istius, quam sit ingressus Æneas: quomodo auctor ad Heren. dixerit, *ab ultimo initio*: et Cic. Offic. I. 'ultimum in amicitia,' id est, primum. Hic autem commemorat bello cæsos, et præcipue qui ad Thebas et Tro-jam. *Taubmann.*

Frequentant] Obvius sensus bonus est, et commodus. Sed potest esse alius; ut dicat, *frequentant*, id est, celebrant loca ista, faciuntque illa clara a claritudine quæ est in ipsis. Præcessit enim 'clari bello.' Esse autem *frequentare* idem interdum, quod celebrare, jam notavit Janus Dousa in schediasmate ad Sulpiciæ carmen hoc, 'Musa, quibus numeris Heroas, et arma frequentas.' Id est, concelebras: et in Virgilio sermo quoque est de ducibus. *Cerda.*

479 *Hic illi occurrit Tydeus*] Al-theæ et Cenei filius, quem in bello Thebano Menalippus extinxit. *Serv.*

480 *Parthenopæus*] Hic Atalantæ et Martis, sive Milanionis filius, rex Arcadiæ fuit, qui Thebana bella puer admodum petiit. *Idem.*

Tydeus, Parthenopæus, et Adrasti pall. imago] Parthenopæum, non Menalippæ filium, ut vult Servius, sed Atalantæ asserit Eurip. in Phæniss. ὅδ' ἐστὶ παρθενοπαῖος ἀταλάντης γόνος idem quoque in Suppl. ὁ τῆς κυναγοῦ δ' ἄλλος ἀταλάντης γόνος Παῖς παρθενοπαῖος εἶδος ἐξοχώτατος, Ἀρκὰς μὲν ἦν. Cui Euripidis sententiæ astipulantur illi Sophoclis in Col. versus: ἔκτος δὲ παρθενοπαῖος ἀρκὰς ὄρνυται, Ἐπώνυμος τῆς πρόσθεν ἀδμήτης χρόνῳ Μητρὸς λοχευθεὶς πιστὸς ἀταλάντης γόνος. Interpres tamen Æschyli in ἐπτά filium Antiopes Parthenopæum facit, quam et Parthenopen vult dictam, et filio nomen ferisse de suo: quod consentire possit cum Sophoclis hoc loco, nisi quod ille Parthenopæum Anti-

opæ, hic Atalantæ filium dare vide-tur. Tydeum autem, Partheno-pæum, et Adrastum conjunxit Poëta, quod (meo iudicio) ab Euripide me-morentur junctis copiis expeditionem Polynicen Thebas agentem secuti, ut item a Sophocle in Colon. Et Eustathius in eum Iliad. Δ. locum, οὐ μὲν τυδέϊ γ' ὦδε φίλον πτωκαζέμεν ἦεν, docet, Adrastum Argivorum re-gem, monita oraculi secutum, Tydeo Deipylam, et alteram item filiam Ar-gian Polynici in matrimonium elo-casse. 'Multum fleti,' sæpe πολύ-κλαυτοι, et πολύκλαυστοι Græcis. *Ger.*

Parthenopæus] Atalantæ filius, se-cundum Euripid. in Phæniss. et Dio-dor. I. v. Vide et Stat. Theb. I. IV. Propert. I. I. *Taubmann.*

Adrasti pallentis imago] Rex Sicyo-nis Adrastus primo fuit, post Argivo-rum, socer Tydei et Polynicis. Quod autem ait *pallentis*; aut epitheton est umbræ: aut illud respexit, quia in bello Thebano, consumptis sex ducibus, solus aufugit. Fugæ autem comes semper est pallor. *Servius.*

Adrasti pallentis] Sunt autem quos epitheton palloris induxerit ad cre-dendum, hunc locum ad Adrastum referri debere, qui ab Homero meti-culosus, supplex, et ad genua hostis provolutus ad deprecandam mortem describitur: cujus mentionem facit Plutarch. in lib. De aud. Poët. his verbis de Trojanis: καὶ τῶν μὲν ὑπεπ-τάκασιν ἐνιοὶ τοῖς πολεμοῖς, ὥσπερ ὁ ἄδραστος, οἱ ἀντιμάχου παῖδες, ὁ λυκάων, αὐτὸς δ' ἔκτωρ δεδμένος περὶ ταφῆς τοῦ ἀχιλλέως· ἐκέλευν δὲ οὐδεὶς, ὡς βαρβα-ρικοῦ τοῦ ἱκετεύειν, καὶ ὑποπλίπτειν ἐν τοῖς ἀγῶσιν ὄντος, ἐλληνικοῦ δὲ τοῦ νικᾶν μαχόμενον, ἢ ἀποθνήσκειν. Tamen mihi verius Adrasto; Tydei socero, convenire videtur; tum quod Tydei mentio est propinqua, tum quod pal-lor et metus ex fide historiæ et fuga merito ei attribuitur. *Germanus.*

481 *Hic multum fleti*] Id est, no-biles, quorum mortem magna sequitur

lamentatio. *Servius.*

Multum fletu] Quia propter suas virtutes magnum reliquerant luctum. *Donatus.*

Ad] Pro apud. *Servius.*

Caduci] Qui bello ceciderint, id est, mortui, a cadendo. Unde et *cadavera* dicta. *Idem.*

482 *Longo ordine]* Ingenti multitudine, ut ‘Pueri et pavidæ longo ordine matres:’ non ad ordinem stantes. Sane in minus est: *In longo ordine*, in ingenti multitudine. *Idem.*

483 *Glaucumque, Medontaque, Thersilochemque]* Vix in Medonte cognosci aliquid potest de mente Poëtæ. Persequitur, ut vides, nomina Trojanorum. In Glaucō verus est, nam fuisse hunc Trojanum, filiumque Antenoris, et interfectum ab Agamemnone, Dictys narrat. Potest etiam Poëta accipi de Glaucō alio, qui venit in auxilium Trojanorum, cujus fit illustrissima mentio in Il. vi. Transeo ad Medontem, in quo falsus videtur Poëta. Nam hujus nominis Trojanus nemo, videtur facta allusio ad verum Homerī Il. xxi. ubi Achilles, ἔλε Θερόλοχόν τε, Μύδωνα τε, Ἀστυπύλόν τε: *interfecit Thersilochemque, Mydonaque, Astypylonque.* unde suspicio est doctis legend. in vate, *Glaucumque, Mydonaque, Thersilochemque.* Qui quod Medon semper inter Græcos? Nam Il. xv. Medonta et Iasium Æneas spoliāt. et Il. ii. mentio fit Medontis, qui erat Oilei nothus filius. Præterea Odys. iv. et in epist. Penelopes, apud Ovidium (hoc Nascimbænus vidit) mentio fit alterius Medontis Græci, qui fuit unus e procis Penelopes. Itaque libenter amplector conjecturam, et in Virgilio *Mydona* lego, non *Medonta*. De Thersilocho, illum fuisse Trojanum, ex versu Homérico adducto, satis est liquidum. *Cerda.*

484 *Tris Antenoridas]* Multi supradictos accipiunt: quod falsum esse Homerus docet, qui eos commemo-

rat. *Servius.*

Tris Antenoridas] En alius nodus. Ego Servium sequor, qui ait, non accipiendos tres superiores, ut multi volunt, sed alios; nam Homerus alios ab illis facit filios Antenoris. Nomina ipse non adducit. Sunt illi, Arebilo-chus, Acamas, Helicon. Pomponius Sabinus his versibus alios nominat: ‘Tres Antenoridas Polybumque, et Agenora durum, Æqualemque Athamanta deis, juvenilibus annis.’ *Cerda.*

Cereri sacrum] Sacratum: nomen pro participio. *Servius.*

Sacrum Polybæten] Ostendit numina suis in morte juvare non posse. *Don.*

Polybæten] Nominis hujus proprii pene ultima varie scribitur in antiquis codicibus. Nam et *Polybæten*, et *Polybuten*, et *Polybotem* legas, præter varietates alias, quæ vulgaris in codicibus existunt. Sane quidem *πολυπόλης* proprium viri nomen apud Græcos. Sed hic Pirithoi filius, ut Homerus, Il. M. τὸν μὲν περικλυτὸν υἱὰ κρατερὸν πολυπόλην. Qui quidem in Trojanorum comitatu quid agat, non video: neque succurrit nunc, inter Trojanos nomen id positum: alia vero forma et significatio *πολυβοῦτης* est, unde sibi forte Virgilius nomen ex commodo suo confinxerit. Neque enim ita se Latini Græcis addixere, ut non jus sibi esse voluerint, non tantum literas et syllabas, verum totum etiam interdum nomen, quod ab ipsis mutuo caperent, variandi. *Pierius.*

485 *Idæumque]* Quem aurigam legimus Priami. *Servius.*

Idæumque] Auriga fuit Priami, cujus mentio fit Iliad. xxiv. Dat illi adhuc in Inferno currus. Nam, quo quis studio delectatus fuisset in vita, eodem tenebatur apud manes: de quo alibi. *Cerda.*

Etiam] Adhuc: ut, ‘Quæ cura nitescentes Pascere equos, eadem sequitur tellure repositos.’ *Servius.*

Etiam] Id est, adhuc. Nam, ut

Plato ait, Gorgia, disjuncta anima, simulacrum corporis eundem habitum apud Inferos servat, quem, homine vivente, po-sidebat. *Taubmann.*

Currus] In Romano codice, *currum* unitatis numero absque ulla collisione legitur: et ita prius in quibusdam aliis legebatur, qui nunc abrasi sunt: non ita tamen, ut non *currum* antiquam lectionem inspicias. Probus tamen, ut alibi diximus, Virgilium ait hujusmodi concursum, nisi faceret synalepham, summa vitasse diligentia. *Pierius.*

Arma tenentem Circumstant animæ] In omnibus cod. quos versavi, punctum vidi post *tenentem*. Quod referendum omisso puncto videtur ad *circumstant*. *Emmeness.*

487 *Nec vidisse semel satis*] Musæus: κρόνον δ' οὐχ εἶπον ὀπωπῆς. *Germanus.*

Usque] Diu: et est adverbium. *Ser.*

488 *Discere caussas*] In antiquis codicibus, Romano, et aliquot aliis, *poscere caussas* legitur; eodem modo, quo etiam in primo legi ostendimus. *Pierius.*

489 *Proceres*] Non tantum ordine, sed meritis. *Donatus.*

Phalanges] Ac si tota Græcia ad Inferos migrasse videretur. Ostendit igitur quanti Æneam hostes fecissent in bello: ostendit etiam non sine multa sua cæde vicisse Græcos. *Idem.*

491 *Trepidare*] Pro *trepidabant*. *Servius.*

Trepidare] Tanaq. Faber l. II. epist. 71. ut probet Æneam apud inferos formidabilem fuisse, locum Ovidii miseris modis torquet, qui est Met. XIV. 116. ubi *Orco* legendum perpetram censet. *Emmeness.*

492 *Ceu quondam petiere ratīs*] Ostendit vitia nec morte finiri. *Servius.*

Pars tollere vocem exiguam] Ὁξυφώνους appellant manes, quia acutam quandam vocem habent, de qua disputat Gevartius ad Stat. Silv. II. in princ. et quemadmodum clamor hic dicitur frustrari hiantes, sic Stat. Theb.

IV. manium clamorem falsum vocat. *Emmeness.*

493 *Frustratur hiantis*] Decipit clamare cupientes. Nec nos moveat quod aliis umbris verba dat, his silentium. Timorem enim exprimit, qui vivis quoque adimit vocem: ut, 'Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.' *Servius.*

494 *Laniatum corpore toto*] De hac carnificina Deiphobi, ita Dictys Cretens. l. v. 'Menelaus Deiphobum, quem, post Alexandri interitum, Helenæ matrimonium intercepisse supra docuimus, exsectis primo auribus, brachiisque ablatis, dein naribus, ad postremum truncatum omni ex parte, fœdatumque summo cruciatu necat.' Ab hac historia, et Poëtæ versibus præclare Seneca in Agamemnone, 'incertos geris, Deiphobe, vultus,' quia vix agnosci poterat præ deformitate: et Ausonius in epitaph. 'Et deformato corpore Deiphobus,' Tryphiodorus loquens de morte Deiphobi, tantum signat vulnus ventris, μεσὴν κατὰ γαστέρα τύψας, scilicet Menelaus. Dares Phrygius redditus versibus, *temporum*: ita enim ait l. VI. 'Impete Deiphobum primo petit, utraque jacto Tempora transadigit jaculo.' Quæsi vi sedulo, an aliquis poëta similem descripsisset carnificinam, ut illum compararem cum Virgilio: sed nemini placuit. Proferam tamen Lucani versus e l. II. qui essent boni, si abesset Virgilius: ait ille: 'Avulsæ cecidere manus, exsectaque lingua Palpitat, et muto vacuum ferit aëra motu: Hic aures, alius spiramina naris aduncæ Amputat; ille cavis evolvit sedibus orbes; Ultimaque effodit spectatis lumina membris.' Calaber l. XII. tantum libavit hanc carnificinam: nam de Sinone ita ait, Οὐδ' ὁμῶς καὶ ρίνας ἀπὸ μελῶν ἐτάμοντο: *Aures simul et naves a membris rescant*: Trojani scilicet, ut veritatem ab illo extorqueant. *Cerda.*

495 *Deiphobum videt*] Qui Helenam duxerat, mortuo Paride. Ad cuius domum primum ire necesse erat, ubi fuerat causa bellorum: ut, 'Jam Deiphobi dedit ampla ruinam, Vulcanus superante, domus.' *Servius*.

Lacerum] Pro *laceratum*: id est, habentem ora dilacerata. *Idem*.

Lacerum crud. ora, Ora man. amb. &c.] Ἡκρωτηριασμένον. Talem etiam scdationem, et partium extremarum obtruncationem, et decurtationem μασχάλισμα Græci vocant, et κολοβάματα, et actum μασχαλίζειν, ut Sophocles in Electra de Agamemnone ab Ægisto trucidato, ἐμασχαλίσθη. Fuit autem insigni immanitate tyrannus Epeiri Echetus, qui hospites et advenas omni partium extremitate decurtabat: unde et ἔχρετισμός proverbio cessit. *Germanus*.

496 *Populata*] Vastata: id est, deformia sublatis auriibus. *Servius*.

Populata] Vastata. ita Ge. I. 'populant farris acervum.' Scal. iv. 16. *Taub.*

497 *Truncas*] Truncatas. *Servius*.
Inhonesto] Fædo, deformi, turpi, ut Terentius, 'Illumne, obsecro, inhonestum hominem, quem mercatus est here, senem, mulierem?' *Idem*.

Truncas inhonesto, &c.] Truncatas fædo et deformi vulnere. Græci hoc ῥυνοκοπέσθαι dicunt. Ita apud Martialis et Athenæum adultero nares abscinduntur: quod notat Turn. XXVIII. 46. Cæterum, morem trucidandi hoc loco plenissime videre est: de quo dictum Æneid. III. 'patriasque obtruncat ad aras.' Vide, quæso. *Taub.*

498 *Pavitantem*] Ne agnosceretur timentem. *Servius*.

Pavitantem] Quia præ pudore nolebat agnosci. De hac efficacia vide Scal. III. 26. Poët. *Taubmann*.

Tegentem] Tegere volentem. Nam truncatis manibus quid tegebat? Tegere autem est celare: ut e contra nudare est indicare: ut, 'Trajectaque pectora ferro nudavit.' *Servius*.

Tegentem] Non quia posset mani-

bus, sed quia toto se corpore subtrahere conabatur, aut totum avertere. *Donatus*.

Dira supplicia] Id est, vulnera supplicii loco inflictæ. Euripidi sunt ἀγρία τραύματα. *Taubmann*.

499 *Notis vocibus*] Amicabilibus. *Servius*.

501 *Quis*] Non tam interrogantis hæc sunt, quam admirantis et dolentis. Admiratur primo; cogitare quempiam potuisse tot adversa supplicia in viro tam forti: deinde quod ausus esset implere: deinde quod totum corpus supplicio insectatus esset. *Donatus*.

Optavit sumere] Elegit ut sumeret. *Servius*.

Sumere pænas] Soph. in Electra ἀντίποινα λαμβάνεις. Demosthenes Philip. II. ita extulit, δίκην ὑποχεῖν. *Cerda*.

502 *De te*] Pro, in te. *Servius*.

De te] Pro, in te: ἐμφατικῶς. Sunt autem hæc omnia non interrogantis, sed admirantis et dolentis. *Donatus*.

503 *Vasta de cæde*] Antiqui omnes codices legunt *vasta te cæde*, pronomine secundæ personæ accusativi casus interposito, pro *vasta de cæde*. *Pierius*.

Fessum procubuisse super acervom] Magna laude afficit: non enim dixit occisum, sed procubuisse lassatum. *Donatus*.

505 *Egomel*] Quasi dicat, Non aliis commisi. *Idem*.

Rhæteo in litore] Ubi erat asylum Ajacis: sicut in Sigæo Achillis. Et bene illic, quasi ubi tutus esse poteram. Sane *Rhætium* dicitur, et facit *Rhæteum*; sicut est Cythereia, a Cytherea. *Servius*.

Rhæteo in litore] In Romano codice absque præpositione, *Rhæteo litore* scriptum est: non ita in aliis, et longe melius ea inserta sonat. *Pier.*

Inanem] Quia inter hostes confusos jacens reperiri non potuisti. *Don.*

Tumulum inanem] Intelligit tumu-

lum honorarium seu imaginarium, qui iis constituebatur, quorum corpora haberi non poterant. Græcis *κενοτάφιον* est. Ita de hoc Deiphobi tumulo Ansonius: 'Non habeo tumulum, nisi quem mihi voce vocantis Et pius Æneas et Maro composuit.' Solebant enim manes mortuorum ad tumulum vocare. Ita idem Anson. 'cui defuit urna sepulcri, Nomine ter dicto pæne sepultus erit.' Vide Turn. xxii. 10. *Taubmann.*

506 *Voce vocavi*] Non est pleonasmus, sed signat modum; nam vociferanter et clamanter (sic dicam) fiebat vocatio ista, ideo *voce*. Ideo Æn. i. 'nec jam exaudire vocatos.' attollebatur enim vox a vocantibus, ut exaudirentur. Ceterum ad hanc rem, in qua sum, sumpta occasio Ansonio ad versus istos: 'Proditus ad pœnam sceleratæ fraude Lacænæ, Et deformato corpore Deiphobus. Non habeo tumulum, nisi quem mihi voce vocantis, Et pius Æneas, et Maro composuit.' *Cerda.*

507 *Et arma*] Depicta scilicet. *Servius.*

Et arma locum servant] In Longobardico codice, *locus* nominativo casu legitur. Sed ita *servat* etiam singulare esse debuisset. *Locum* tamen quarto casu castiorem esse lectionem ostendit locus alter in vii. 'Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen Hesperia in magna, siqua est ea gloria, signat.' *Pierius.*

Servant] Obtiñent. *Servius.*

Tc] Pro *tuum corpus*: ut, 'Nunc me fluctus habet.' *Idem.*

Te, amice] Feci quod potui, non quod volui, quia te reperire non potui. *Donatus.*

508 *Ponere*] Ita Horat. Sat. i. 9. 'Omnes composui.' Tibullus iii. 2. 'Sic ego componi versus in ossa velim.' *Taubmann.*

509 *Atque hic Priamides*] In Romano codice, et in quibusdam aliis adhuc antiquis legere est, *ad que*

Priamides: in Longobardico, *ad quem*: quorum utrunque pluribus magis placere video, quam quod in vulgatis habetur exemplaribus. *Pierius.*

Relictum] In nullo ex his veteribus codicibus inveni verbum *est*, quæ phrasis magis Virgiliana videtur. Quæ tamen particula in quibusdam editionibus invenitur. *Idem.*

510 *Omnia solvesti*] Quia constituto tumulo manes vocavit. *Servius.*

Et funeris umbris] Sepulturæ meæ umbris. Nam funus illic esse non potuit, ubi nec cadaver quidem fuerat. *Idem.*

Funeris umbris] Adumbratione sepulturæ in inani sepulcro. Turneb. xxiii. 3. *Taubmann.*

511 *Fata mea, et scelus exitiale Lacænæ*] Secundum Mathematicos, qui dicunt etiam inimicitias ex fato descendere. Unde ista conjunxit, *fatum* et *scelus* Helenæ, per quæ illi mors contigit. *Servius.*

Lacænæ] Ad integram cognitionem loci hujus sciendum, Helenam, interfecto Paride, cecidisse in nuptias Deiphobo, statuente hoc Priamo. Sed Helena ipsa apud Euripidem Troadib. ait: Βλέδ' ἔκεινός μ' οὐτος ἀπώσας πόσις Διήφοβος, ἄλοχον εἶχεν ἀπόντων Φρυγῶν: *Per vim autem hic novus me rapiens maritus Deiphobus, uxorem habuit invitis Phrygibus.* Additque, sæpe se voluisse demittere faniibus e muro, ut rediret ad Græcos: quæ tamen Hecuba eludit, et mendacii Helenam arguit. Insistit porro Virgilius hoc loco narrationi Agamemnonis Odys. i. ubi pariter Græcorum dux narrat Clytemnestræ facinus adversum se. *Cerda.*

512 *His mersere malis*] Κατέκλυσε πόνων, et κακῶν, apud Eurip. *Infra*, 'fortunæ mersit.' *Germanus.*

Monumenta] Sermo medius, dictus ab eo, quod moneat mentem: unde est hic de malis. Econtra in tertio, 'Manuum tibi quæ monumenta meorum Sint, puer.' *Servius.*

513 *Falsa inter gaudia*] Videndus Plato in Philebo, ubi disputatur, an dici queant gaudia vera et falsa, ut opiniones veræ et falsæ; et in eam sententiam sit discessio, ut dici possint veræ et falsæ voluptates. Propertius 'inanem lætitiā' dixit III. 6. 'Num me lætitia tumefactum fallis inani.' *Cerda.*

514 *Egerimus*] Rī metri necessitate corripuit. *Servius.*

Meminisse necesse est] Cicero, 'cui placet, obliviscitur: cui dolet, meminit.' Ergo quia dolet, meminerit necesse est. *Idem.*

515 *Fatalis*] Mortifer: ut 'Fati ferumque ensem.' *Idem.*

Fatalis equus] Seneca in Agamem. de Durateo: 'Fatale munus Danaum.' De eodem Petronius, 'uteri notavit fata:' et Æn. II. 'fatalis machina.' Ausonius in epigram. venusto: 'Carminis Iliaci libros consumpsit asellus. Hoc fatum Trojæ est, aut equus, aut asinus.' *Cerda.*

Saltu] Equum cum dixisset, saltum dat, ex animalis huius natura. Ennius quoque in Alexandro apud Macrobi. 'Nam maximo saltu superavit Gravidus armatis equus, Qui suo partu ardua perdat Pergamā.' Potest etiam fieri levis allusio ad lætitiā Græcorum ex capta urbe. Inter notas enim lætitiæ *πήδημα σώματος* Pollux constituit v. 10. *Idem.*

Super ardua venit Pergamā] Aut quod in arce est positus; aut quia, dejectis muris, supra tractus est. *Serv.*

516 *Gravis*] Gravidus: ut, 'Graves tentabunt pabula fœtas.' Supra autem dixerat, 'Fœta armis.' *Idem.*

Gravis] Ita de Trojano equo Poëta metaphora ducta a pręgnantibus. Vidisti jam in Ennio *gravidus*: et Lucret. I. I. 'Nec clam durateus Trojanis Pergamā partu inflammasset equus nocturno Grajugenarum.' Sed hoc alibi exornavi. *Cerda.*

Gravis alvo] Id est, gravidus, ita de eodem Æn. II. 237. 'scandit fa-

talīs machina muros, Fœta armis.' Ita Ennius: 'Nam maximo saltu superavit Gravidus armatis equus, Qui suo partu ardua perdat Pergamā.' *Taubmann.*

Alvo] In Romano codice, *alveo* legitur. Sed magis placet *alvo*, ut in aliis habetur: et in secundo eodem modo dictum, 'Nota conduntur in alvo.' *Pierius.*

517 *Illa*] Propter odium, nomen non posuit: sic supra *Lacænæ* dixit. *Donatus.*

Chorum simulans] Helena ea nocte simulavit, se sacra Bacchi celebrare circa equum, ac tum facibus, quæ erant in ministerio horum sacrorum, Græcis signum dedit. Diversa est ab hoc Homeri narratio Odys. IV. ubi nihil de sacris Bacchi, nec de facibus; tantum ait, machinam illam ter lustratam ab Helena. De eadem Tryphiod. *τῆς πεπιστεῖχονος, τὴν εἰς κυνίην.* Præclare vero Poëta, *simulans*. Nam Helena re quidem usitata in sacris potuit Trojanos decipere. Etenim in sacris et ludis sollemnis fuit mos jactare lampades. Græci *λαμπάδου χεῖν* dicunt. Latini fere omnes *jactare*, aliqui *rotare*. Claudian. epithal. Palladii: 'Et vibrare faces, et noctem dicere ludo.' Discurrebant enim in choris, tradebantque sibi invicem lampades, quod ex Herodoto, Pausania, Platone, et aliis jam observavit Delrius novis comment. in Agam. versu 350. Lege illum. *Cerda.*

Evantis] Evantes Phrygias; aliter non stat versus. *Evantes* autem Bacchantes a Libero qui *Evan* dicitur. *Chorum* autem ait multitudinem in sacra collectam. *Servius.*

Evantis] Ὀργιᾶζειν, χορεύειν. *Evan* dictus est Bacchus: inde Bacchæ ipsæ *Evantes*, quod Servius admonet. Sed cum Propertius Evantes inducat, facta etiam mentione chori, ut hoc loco Poëta, 'Egit ut Evantes dux Adriana choro;' existimo tunc

Bacchum vocatum hoc nomine, cum Bacchæ choreas celebrarunt, inde hic ex peritiis Virgilius locutus; præcedit enim 'illa choros simulans.' In *Æn.* vii. etiam in choris Bacchi canitur, 'Evoë Bacche.' Inde signate Statius in *Silvis*: 'Bassaridum jactator Evan,' et Theb. v. 'et a summis auditus montibus Evan:' propter clamorem Baccharum. *Cerda.*

Circum Ducebat] Divisit in duo versus unam partem; sed ideo quia est composita. Lyrici vero etiam incompositam partem orationis in duos dividunt versus. *Servius.*

520 *Confectum curis*] Atqui vacaverat gaudiis; sed illuc ostendit, quod ait Statius, 'Stant veteres ante ora metus.' Nam curæ ferebantur suo impetu ex pristino bellorum tumultu. Alii hanc ipsam curam volunt: quod habebat conjugem perniciosam maritis. Unde sequitur, 'Egregia interea conjunx,' per Ironiam. *Idem.*

521 *Infelix thalamus*] Vel quia in eo talem habui uxorem; vel quia ibi tot suppliciiis sum affectus. *Donatus.*

523 *Egregia*] Pari εἰρωνεία, qua supra, 'Egregiam vero laudem.' Ut autem, 'arma omnia tectis Emovet,' sic et eadem significatione *Od.* Π. ὅσσα τοι ἐν μεγάρουσιν ἄρτια τεύχεα κεῖται, 'Ἐς μυχὸν ὑψηλοῦ θαλάμου καταθεῖναι αἰέρας Πάντα μάλα, nempe ut omnem procis armorum capiendorum facultatem adimeret. *Germanus.*

Conjunct] Ex hoc nomine detestabilis scelus facit, quod violatum sit conjugium, quod sacrum esse oportet. *Conjunct.* Non dixit *men*, sed quæ multorum fuisset, neque se amaret. *Donatus.*

Conjunct] Dictum jam neque codices antiquos, neque veteres inscriptiones ullam huic nomini scribendo legem præfixisse: veteres tamen Grammaticos uæ literis, unæ terminandum id adnotasse. *Pierius.*

524 *Capiti subduxerat ensem*] Veteres gladium vel suspensum habebant

in cubiculo, ut de Catone testatur Appian. l. ii. de bell. civili p. 489. vel sub pulvino conditum servabant, quod de Holoferne notum. Vide de hac re disputantem Ramirez. ad Martial. l. i. epigramm. 43. Recte *subduxerat*, id est, furtim subtraxerat, ut Donat. ad Ter. E. iv. 7. 25. De subducto gladio loquitur Corn. Nep. in Alcibiade c. 10. 'ille autem sonitu flammæ excitatus, quod gladius ei subductus erat, familiaris sui subalare telum eripuit.' *Emmeness.*

525 *Vocat Menelaum, et limina pandit*] Ante pandit, et sic vocat: ut, 'Subeunt luco, fluviumque relinquunt.' *Servius.*

526 *Id magnum sperans fore munus amanti*] Putavit se vitia præterita præsentibus posse celare, quod etiam sequens indicat versus. *Idem.*

528 *Quid moror*] Similis locus l. ii. 'Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolve? Quidve moror?' Et l. iv. 'Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater Destruat.' Itaque advertat studiosus Virgilii, similem locum usurpandum in conquestione et infelicitate, non in lætitia. *Cerda.*

Inrumpunt thalamo] In Romano codice, ac plerisque aliis, *inrumpunt thalamos* accusativo casu legitur. Sed *thalamo* dandi casu, magis poëticum videtur. *Pierius.*

Additus] In codicibus antiquis pene omnibus, *additus* participii, non verbi voce scriptum est: *additur* tamen non displicet. *Idem.*

Comes additus una] Ulysses dedisse se comitem interfectoribus Deiphobi, Homerus etiam narrat *Odyss.* viii. Αὐτὰρ Ὀδυσσῆα προτὶ δώματα Διηφόβοιο βήμεναι ἦντο Ἄρηα, σὺν ἀντιθέῳ Μενελάῳ: Cæterum Ulysses ad domum Deiphobi Conscendisse Marti similem cum eximio Menelao: et Triphiodorus, ποτὶ δώματα Διηφόβοιο Στελχουσιν Ὀδυσσεὺς τε, καὶ εὐχάρτης Μενέλαος: Ad ædes Deiphobi Adventant Ulyssesque, et bene

comatus Menelaus. Cerda.

529 *Æolides*] Ulysses: qui ubique talis inducitur. Nam Anticliæ filius est, quæ ante Laërtæ nuptias clam cum Sisypho, Æoli filio, concubuit. Unde Ulysses natus est. Hoc ei et in Ovidio Ajax objicit, 'Quid sanguine cretus Sisyphio.' Alii *Ilidem* legunt, de quo nusquam legimus. *Servius.*

Di talia Grajis] Pulchra apostrophe, et multa continens. Ostendit autem tanti sceleris solos Deos ultores esse posse. *Donatus.*

Di talia Grajis] In antiquis codicibus et *Di*, et *Grais*, unico tantum *i* notata sunt: de quibus alibi. *Pierius.*

Di talia Grajis] Facta hæc imprecatio ex opinione veterum, qui putabant animas sejunctas a corpore, corporeis adhuc affectibus retineri. In fine hujus libri habes Anchisæ verba hæc: 'Quin et supremo cum lumine vita reliquit, Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes Corporeæ excedunt pestes.' Intelligit hæerere in ipsa anima separata a corpore affectus, qui insunt in eadem conjuncta cum corpore. Inde itaque iracundia hæc Deiphobi ardentis in Græcos. Probat rem hanc Magius *Miscell.* III. 5. ex Ovidio *Fast.* v. apud quem umbra Remi occisi a Celere pari iracundia, 'Sæve Celer, crudelem animam per vulnera reddas, Utque ego, sub terras sanguinolentus eas,' et Suetonio, apud quem Nero fatetur exagitari se specie matris, quam occidijusserat. Livius quoque scribit, Virginie manes per domos ad petendas pœnas vagatos. Marianorum animæ Sullam sollicitabant; Orestem matris umbra; Pausaniam phasma Cleonices ab eo trucidatæ. Sed hujus rei seges magna est in Delr. nostro *Disquis. Mag.* Huc pertinent, quæ ego attuli *Æn.* IV. ad illud: 'Omnibus umbra locis adero; dabis, improbe, pœnas.' *Cerda.*

530 *Pio*] In Romano codice, *pios*

legitur: sed id librarii potius imperitia, quam ita quis legendum autemet. *Pierius.*

Si] Siquidem. *Servius.*

531 *Age fare*] Quærit optime Deiphobus: sed Poëta optimo consilio abscondit responsionem, ne dicta iterum dicenda sint. *Donatus.*

Vicissim] Quia ipse narraverat. *Servius.*

Age fare vicissim, Adtulerint] In antiquis aliquot, *attulerunt* finitivo modo habetur: et (*age fare vicissim*) per interpositionem, sequitur enim, *Pelagine venis*, non *venias*: quamquam puncta ipsa figuram elocutionis mutare possunt. *Pierius.*

532 *Pelagine venis erroribus actus*] Non ad Inferos, sed ad locum in quo Inferorum descensus est: id est, ad Avernum, si intra terram sunt Inferi. Alii altius intelligunt, qui sub terra esse Inferos volunt, secundum chorographos et geometras, qui dicunt terram *σφαίροειδῆ* esse, quæ aqua et aëre sustentatur: quod si est, ad Antipodes potest navigatione perveniri: quia quantum ad nos spectat, Inferi sunt, sicut nos illis. Hinc est, quod terram esse Inferos dicimus: quam illud sit, quia novem cingitur circulis. Tiberianus etiam inducit epistolam, vento allatam ab Antipodibus, quæ habet, 'Superi Inferis salutem:' qua occasione tractat reciprocum hoc, quod diximus supra. Nam prudentiores, etiam animas per *μετεμψύχων* dicunt ad alterius climatis corpora transire; nec in eo orbe versari, in quo prius fuerint. Unde ait Lucanus, 'Regit idem spiritus artus, Orbe alio, longæ canities si cognita vitæ.' Sciendum tamen Homericum esse. Nam et illic Elpenor similiter Ulyssem interrogat. *Serv.*

534 *Sine sole domos*] Non est contrarium, 'Solemque suum, sua sidera norunt.' Illud enim de campis Elysiis dicit. *Idem.*

Sine sole domos] Ita Euripid. dixit,

ἀνγλούς δόμους, et ἀνγλούς μυχοῦς. Neque hoc contrarium illi est. vs. 641. 'Solemque suum, sua sidera norunt.' Illud enim de Campis Elysiis dicitur. *Taubmann.*

535 *Hac vice sermonum*] Hæc sacra, ut diximus supra, præter unius diei spatium non tenebant. Unde veretur Sibylla, ne inanibus fabulis datum, id est, statutum et legitimum tempus teratur. Quod autem dicit, 'Aurora medium axem trajecerat:' illud ostendit, quod secundum Tuscos diei ortus est a sexta diei hora. Ortus enim diei habet Auroram. Donatus tamen dicit Auroram cum quadrigis positam, Solem significare. *Serv.*

536 *Trajecerat*] *Trajicere* vocabulum proprie nauticum, cum quippiam in litus, ripamve ulteriorem transvehitur, habetque sub agendi significatione frequenter duos accusandi casus, ut apud Cicer. 'Rhodanum copias trajeci:' aliquando autem ablativo contentum est, pro περαιῶσθαι ut Liv. bel. Pun. II. 'Annem vado trajecit:' sed per metaphoram, ut hic, ad caelestia quoque refertur: Cic. De divinat. 'Assyrii trajectiones, motusque stellarum observaverunt.' Et Propert. 'Verba per ostium trajicere:' ut et Græci διαπορθμεύειν ad alia quoque transferunt, resque amatorias, ut Agathius Epigrammate πορθμεύειν φίλημα dixit calicem ab amasia delibatum, propinatumque amatorii. *Germanus.*

Medium trajecerat axem] Jam apud superos mortales nox erat media. Hinc autem colligit Macrob. I. 3. Saturn. *Noctem civilem* a meridie incipere: ut *Diem* a medio noctis. Vide ibid. ut et Agell. III. 2. *Trajicere* autem vox nautica est. Cicero: 'Rhodanum copias trajeci.' Livius: 'Annem vado trajecit:' ita Propert. 'verba per ostium trajicere.' *Taubmann.*

537 *Datum tempus*] Hæc enim sacra præter unius diei spacium, hoc est, xxiv. horas, non tenebant: unde

noctu descendendum, et altera nocte rursus emergendum. *Idem.*

538 *Sed comes*] Quæ illi propterea juncta fuit, ut omnibus instrueret ignorantem. *Donatus.*

Breviterque] Quod congruit moram objurganti. *Servius.*

Breviter] Ne longitudine sermonis tempus tereret, cum ipsa brevitas admoneret. *Donatus.*

539 *Nox ruit*] Si per diem sacra celebrantur, *Ruit* est *imminet*: si per noctem, *finitur*. *Servius.*

Nox ruit] Diverso significato dicitur *Æn.* II. videlicet de adventante nocte, et 'ruit Oceano nox.' Hoc non est contra me, nam in Poëtis similia multa. Certe in Virgilio ex multorum explicatione, 'cadentia sidera,' sunt, vel desinente nocte, vel appetente. Cum ventus dicitur *cadere*, duplex quoque est significatio, dicitur vel de vento incipiente, et incumbente ad procellas; vel de eodem cessante jam, et desinente minas: quod in Georgicis probavi. *Cerd.*

Flendo] Proprie: nam et lachrymæ et gemitus fuerant. *Servius.*

540 *Findit in ambas*] Compendiosius, quam si *duas* diceret. Poteramus enim etiam tertiam sperare. Sic Sallustius, 'Inter secundum atque ultimum bellum Carthaginense,' non ait 'tertium.' *Idem.*

In ambas] Honesta locutio, *in ambas* potius quam *in duas*: intellige enim quod ambas vias dixerit, quæ essent natæ ex una. *Donatus.*

Hic locus est, partis, &c.] Locus aperte Platonis in Gorgia, ubi de his locis scribens, ita ait: ἐν τῇ τριόδῳ, ἐξ ἧς φερεται τὼ ὁδῶ, ἡ μὲν εἰς μακάρων νήσους, ἡ δ' εἰς τάρταρον: in trivio, ex quo gemine tendunt viæ, altera quidem ad insulas beatorum, altera autem ad Tartarum. Pertinent etiam ad illustrationem hujus loci, quæ idem Plato scripsit in Phædone; ubi ait, hoc iter σχέσεις τε καὶ τριόδους πολλὰς ἔχειν *habere multos anfractus et multos trami-*

tes. Quod inde elicit, nam opus est ducibus, et si una tantum esset via (ait ille) nemo erraret. Inde supra de Ænea, 'ille vadentem ducem sequitur:' et Æneas ipse petit ad Sibyllam, 'doccas iter, et sacra ostia pandas.' Hanc duplicem viam Tibullus attigit *el.* 1. 3. 'Sed me qui facilis tenero sum semper amor, Ipsa Venus campos ducet ad Elysios.' et deinde: 'At scelerata jacet sedes in nocte profunda Abdita, quam circum flumina nigra sonant.' et Horatius 11. 13. 'Sedesque discretas piorum.' Discretionem vero harum viarum Propertius constituit, non hoc loco, quo Poëta, sed ab initio tranati amnis Inferorum. Sic enim loquitur *el.* 1v. 7. 'Nam gemina est sedes turpem sortita per amnem, Turbaque diversa remigat omnis aqua.' *Cerda.*

542 *Iter Elysium*] Ad Elysium: de quo supra diximus. *Servius.*

Hac iter Elysium] Ἡλύσιος Græcis παρὰ τὸ λῦσιν μὴ ἔχειν. *Germanus.*

Elysium] De hoc varii varia: vide vel P. Crinitum v. 11. *Taubmann.*

Malorum] Impiorum: ut 'Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.' *Servius.*

At læta malorum] Ad hunc locum legendus Lactant. vi. 3. et 4. *Emm.*

543 *In pia Tartara*] Ubi puniuntur impii. *Servius.*

544 *Ne sævi*] Ne irascere. Terentius, 'Ne sævi tantopere.' Et antique dictum est: nam nunc *ne sævius* dicimus, nec imperativum jungimus adverbio imperantis. *Idem.*

Ne sævi] Homerus χαλεπαλνει. Plautus Epid. 'si quid sæviat senex.' *Cerda.*

545 *Explebo numerum*] Ut diximus supra, *Explebo*, est minuam. Nam ait Ennius, 'Navibus explebant sese, terrasque replebant:' quem Caper secutus cum de præpositione *Ex* tractaret, hoc exemplum posuit. Sensus ergo est, Minuam vestrum numerum, et reddar tenebris. Nam circa Æ-

neam et Sibyllam aliquid lucis fuisse intelligimus: quippe circa vivos. Unde paulo post, 'Respicit Æneas subito.' Et reliqua. Alii *Explebo*, male putant *complebo* esse, umbrarum scilicet, a quibus discesserat, numerum. Alii *explebo numerum* dicunt esse, Finiam tempus statutum purgationi, et in corpus recurrant. *Servius.*

Explebo numerum] Id est, Ad tenebras revertens implebo numerum umbrarum. Atque extenuatione usus, *numerum* vocat, ordinem quasi vilem et abjectum: quomodo Flaccus dixit, 'Nos numerus sumus.' Quæ quidem sententia Nascimbænio aliisque simplicissima et verissima judicatur. At Servius etiam ille Dan. et Caper. et P. Lætus aliique exponunt; Minuam vestrum numerum: ut scil. e tribus vos duo tantum remaneatis. Ennius: 'Navibus explebant sese, terrasque replebant.' Et notat P. Merula ibid. Glossarium Fornerii hoc indicare, dum *Explere* interpretetur, ἀποθάλλειν, ἐκτίθεσθαι. Aliorum opiniones vide apud Serv. Sed et Macrobius 1. 13. de Somn. Scip. subtiliter de his disputat: et hæc ipsa Poëta verba laudat: quæ Beroaldo et aliis quidem valde placeant, aliis tamen non item. Videatur et Cælius xxii. 9. item Nascimb. *Taubmann.*

Reddarque tenebris] Nam legimus, 'Clausæ tenebris et carcere cæco:' ut sit sensus, Irasceris mihi quasi homo: nonne et ego homo futurus sum? Alii dicunt cur irasceris? in locis his sum, quamdiu vitæ per vim erepta expleam tempus; post *tenebris*, id est, meis sedibus reddar. Sed hæc omnia, congrua loco non esse, manifestum est. Non enim intelligere possumus, Sibylla aliud volente, scilicet ut abscederet; Deiphobum ad aliud respondisse. *Servius.*

546 *I decus, i, nostrum*] Aut, *I, decus nostrum*, ulere melioribus fati, inferorum scilicet hac comparatione: quia ait supra, 'An quæ te fortuna

fatigat, 'Ut tristeis sine Sole domos, loca turbida adires?' Aut certe, *I, decus, et fatis utere nostrum melioribus*: id est, quam aut ego aut tu habuimus. *Idem.*

Melioribus utere fatis] Placavit Sibyllam, et Æneæ felicia ominatus est. *Donatus.*

547 *In verbo vestigia torsit]* Est hoc, quod Catull, de Nupt. Pelei: 'pedem reflexit.' *Cerda.*

Torsit] In Romano codice *pressit* legitur. Est vero idem *premere vestigia* atque ingredi. Quia tamen de digressu loquitur, melius est *torsit*. *Pierius.*

548 *Subito, et sub rupe]* In aliquot codicibus antiquis versus hic non habet et copulativam. Sed locus hic particulam eam omnino exigere videtur. *Idem.*

Rupe] Rupem hanc, quæ est ad Tartarum, Homerus vocat petram Odyss. x. ad quam ille constituit Phlegethontis et Coeyti in Acherontem influxum. Scias hic tam a Virgilio, quam ab Homero, discriminari Tartarum ab Inferno. De Homero satis multa Spondanus; de Virgilio id certum. Nam Æneam facit Infernos aduentem, nunquam tamen Tartarum. Ex quo enim Æneas Charontis fluvium transmisit, pedem in Inferno posuit: jam hic tantum videt Tartarum, nunquam ad illum advertit; docetur solum a Sibylla de rebus, quæ intus essent. Porro locum nocentium Virgilius nominat Tartarum, Plutarchus in opere, λέγει βιώσας, appellat έρεβος, και βάραθρον, *Erebum, et barathrum*; distinguitque hanc partem ab Elysiis: et de Consol. ad Apollonium vocat Tartarum, δίκης και τίσεως δεσμωτήριον: *justitiæ carcerem, atque ultionis*. Quæ verba sumpsit a Platone, qui in Gorgia: τὸ τῆς τίσεως τε και δίκης δεσμωτήριον, ὃ δὲ τάρταρον καλοῦσι: ubi ait vocari Tartarum justitiæ atque ultionis carcerem. Observa, rupem hanc dici, si-

nistrum, ex doctrinæ ejusdem Platonis de Rep. l. x. qui ἀδίκους, id est, *injustos* constituit εἰς ἀπιστεράν, ad lævam. Sic sup. 'at læva malorum. Exercet pœnas,' et ad impia Tartara mittit.' *Cerda.*

549 *Mœnia lata videt]* Tartarum dicit, quem vult esse carcerem Inferorum. Quod autem ait *lata*, nocentum exprimit multitudinem. *Serv.*

Mœnia lata videt] Locum describit idoneum coercendis reis. Primo triplici muro clauditur, ne facile evadere possint. Portæ ita sunt robustæ, ut neque vi divina, neque humana possint frangi. Postremo omnia fluvius claudit, qui et saxis et flammis transitum prælibet. *Donatus.*

Triplici circumdata muro] Valde munitionum indicat locum. *Servius.*

550 *Quæ rapidus, &c.]* Silius, et Claudianus Poëtam imitantur. Prior lib. xiii. 'late exundantibus urit Ripas sævus aquis Phlegethon, et turbine anhelio Flammiarum, resonans saxosa incendia torquet.' et infra: 'Ardenti Phlegethonte natat, fervoribus atris Fons rapidus furit, atque ustas sub gurgite cautes Egerit, et scopulis pulsat flagrantibus ora.' Posterior Rapt. ii. 'dominis intransitibus ingens Assurgit Phlegethon, flagrantibus hispida rivis Barba madet, totoque fluunt incendia vultu.' Plutarchus loquens de his locis, ποταμῶν φλεγομένων, *ardentium fluxiorum*, in opere de aud. Poëtis. *Cerda.*

551 *Torquet]* Trahit, volvit. *Serv.*

Sonantia saxa] In Romano codice, *tonantia saxa* legitur: quod non æque placet. *Pierius.*

552 *Porta adversa, ingens]* Distinctione excludendum est vitium de duobus epithetis. *Servius.*

Solidoque adamante] Lapis est durissimus, et tantæ soliditatis, ut nec ferro possit infringi: quem hircino sanguine frangi dicunt. *Idem.*

Solido] Ex Theocrito haud dubie, qui in Ptol. στεροῖο ἐξ ἀδάμαντος. Sic

Statius Theb. III. 'solidoque datos adamante lacertos.' *Cerda*.

Adamante] Dictum hoc κατ' ἐξοχήν, et proverbiali quadam specie, qua dura omnia dicuntur esse adamantina. Statius l. VII. de regia Martis, 'clausæque adamante perenni Dissiluere fores.' Apud eundem l. III. equi Martis, 'mandunt adamanta:' et Mars ipse apud Horat. inducitur 'tunica adamantina:' apud Manilium lib. I. Discordia vincitur 'catenis adamantis.' Idem sermo creberrimus Græcis. Apud Hesiodum in Theog. quispiam dicitur habere, θυμὸν ἀδάμαντος: apud Platonem Polit. x. ἀδαμαντίνως ἔχειν dicitur, qui se habet firmiter: apud Athenæum l. XIII. ex Pindaro, qui amore non vincitur, dicitur habere cor ἐξ ἀδάμαντος, ἢ ἐξ ἀδάμαντος. Promethæus in Æschylo alligatur ἀδαμαντίναις πέδῃσιν, et ἀδαμαντίνου σφηνός. Pindarus Od. Pyth. IV. ἀδαμαντίνον ἄροτρον. Oppian. venat. III. ἀδαμαντίνον ἄροτρον. Æschines contra Ctesiphontem loquens de Demosthene mere proverbialiter: Καλκοῖς καὶ ἀδαμαντίνοις τείχεσιν, ὡς αὐτὸς φησι, τὴν χώραν ἡμῶν ἐτείχεσε: arcis muris, et adamantinis, ut ipse ait, regionem nostram munivit. Cedrenus etiam proverbialiter p. 524. ἀδαμαντίνους δ', ὡς φέτο, δεσμοῖς τὴν βασιλείαν ἀσφαλισάμενος: adamantinis vinculis, ut ipse putabat, regnum communiens. Signate invenio hanc vocem datam rebus Infernis. Nam hic in Virgilio columnæ Tartari sunt ex adamante. Ovidius Met. IV. Inferni fores facit 'clausas adamante:' et viæ ipsæ inferorum in Propertio el. IV. 12. nam ait: 'Non exorato stant adamante viæ.' Theocritus quoque in Pharmaceut. καὶ τὸν ἐν Ἀἰδῷ κινήσεις βάδαμντα. *Cerda*.

553 *Vis ut nulla virum*] *Virum* non ad sexum retulit, sed ad virtutem; hoc est, virorum fortium: ut Cicero, 'Virum res illa quærebat:' cum de viro forti diceret. Per hoc autem

ostendit nullum de Tartaro ad superiores posse remeare, ne numinum quidem favore. *Servius*.

Ferro] In Romano codice et aliquot aliis antiquis, bello pro ferro habetur, hoc est, magno quantumlibet conatu. Sed lectionem vulgatam ferro nunquam ego mutaverim. *Pier*.

554 *Staf*] Eminet. *Auras* autem Inferis congruas intelligamus. Statius de Mercurio ait, 'Pigræ auræ ejus impediabant volatum.' De illo enim loco multi quærunt, 'Quis tantus plangor ad auras?' Et Pollio dicit Æneæ et Sibyllæ, quas illi secum traxerant: cum constet, esse etiam illic auras. *Servius*.

Ferreæ turris] Hoc quoque dictum κατ' ἐξοχήν: sed alibi firmo. Ab Homero Il. VIII. portæ Inferni dicuntur ferreæ, pavimentum æreum: Ἐνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός. Ita et Statius Theb. VII. communis ferro Martis regiam: 'Ferrea compago laterum, ferro arcta teruntur limina: ferratis incumbunt tecta columnis.' Joan. Chrysost. homil. de Morte proverbialiter, εἰ γὰρ λίθος ἦν, εἰ γὰρ σίδηρος. *Cerda*.

555 *Palla cruenta*] Cruor veteribus invisus erat: et eo omnia contaminari censebant. Turn. XXVIII. 46. *Taubmann*.

556 *Vestibulum exsomis*] In Longobardico, in Mediceo, et aliquot aliis veteribus exemplaribus *exsomis* legitur. Et in aliquot detrita s littera post x, *exomis*. Id enim in plerisque aliis dictionibus asperitatis evitandæ caussa, multi facere consueverant. *Pierius*.

Vestibulum] Sic vs. 574. 'cernis custodia qualis Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?' De excubiis habitis in vestibulo Pignor, de servis. p. 215. *Emmeness*.

557 *Exaudiri*] Exaudiebantur. *Scriv*.
Et sæva sonare Verbera] Sunt antiqui codices, in quibus *sonore*, hoc est,

sonitu legatur; quo vocabulo etiam alibi usus est Virgilius. Sed et illud etiam, 'Verberaque insonuit,' dixit. *Pierius.*

Sonare] Adverti hoc verbo signari furem Eumenidum. Seneca *Œdip.* 'Tum torva Erynnis sonuit.' Statius *Theb.* II. 'sæpe Eumenidum vocesque manusque In medium sonnere diem;' et VIII. 'Addit acerba sonum Theumesi e vertice crinem Tisiphone.' In XI. uni Furiarum dat somnum, ex quo alteri innotuit: 'Accipit illa sonum.' Cyrillus in Nahum dixit, *φωνή μαστρυών*: sonitus verberum. *Cerda.*

558 *Tractaque catenæ*] Et genitivus singularis potest esse, et nominativus pluralis. *Servius.*

559 *Streptitumque exterritus hausit*] Hoc est, hausit, et exterritus est: et Hypallage est. *Idem.*

Hausit] In Romano codice, *hasit* habetur, et ita legebatur in Longobardico; quod transverso calamo deletum est, appositumque *hausit*, aliena manu et atramento. *Servius hausit* agnoscit, et hypallagen figuram. *Pier.*

560 *Scelerum facies*] Species: ut supra, 'Visa maris facies, et non tolerabile numen.' *Servius.*

Scelerum] Ut explicui, ita omnes. Sed fortassis *scelerum*, posuit pro, *sceleratis*: ut Terent. 'ubi est scelus qui me perdidit,' pro *sceleratus*. Quæ enim sequuntur in Poëta, videntur hoc facere, ut sit sententia: Quæ est facies sceleratorum? quibus urgentur pœnis? quis illorum plangor? Nam verbi illius *urgentur*, nullum est aliud suppositum. *Cerda.*

Quibusce Urgentur pœnis] Velius Longus quàm Attii consuetudinem improbet, de subjicienda *u* vocali post litteram *g* in plerisque verbis, Virgilium absque *u*, *urgentur*, scripsisse, hoc loco teste contendit. *Pierius.*

561 *Qui tantus plangor ad auras*] In Romano, et Longobardico, *qui tantus plangor*, legitur. Et alibi dictum ab

eodem Virgilio, *Qui casus agat res contra Grammaticorum præceptiones* Carisius observat. *Quis tantus*, &c. in non nullis legas. Sunt et codices, ubi pro *auras*, scriptum invenias *ad aures*, quod non æque placet. *Idem.*

562 *Vates sic orsa*] In Romano codice *tunc vates hinc orsa*. Sed magis placet, *sic orsa*, ut in aliis habetur. *Idem.*

Dux inclute] Magna Poëtæ copia: quoties enim Sibyllam loquentem inducit cum Ænea, toties principia cum ejus laude variavit. *Donatus.*

563 *Nulli fas casto*] Pio. Et hæc responsio ostendit Æneam quidem voluisse ingredi, sed quasi pium prohibitum. *Servius.*

Nulli fas casto] *Castus* Latinis, qui Græcis *ἀγνός*: non solum τὰ ἀφροδίσια respiciunt, sed pium, mundum, purum, intemeratum significant, ut credo præmonuisse me supra eo loco; 'casti maneant in religione nepotes.' *Germanus.*

Insistere limen] *Insisto* illam rem dicimus, non *illi rei*: quod qui dicunt, decipiuntur propter, 'Insto illi rei.' *Servius.*

Sceleratum insistere limen] *Limen* idcirco *sceleratum* dixit, (ut indicavit mihi Passeratus; cum sequentibus quæ ad hunc locum attinent) quia furiarum sedes est in limine: ut I. IV. 'Ultricesque sedent in limine Diræ;' item hoc I. VI. 'cernis custodia qualis Vestibulo sedeat:' item: 'Tisiphoneque sedens palla succincta cruenta; Vestibulum insonnis servat noctesque diesque.' At sedes ea Furiarum vocatur *scelerata*. Ovid. *Metam.* IV. 'Carceris ante fores clausas adamante sedebant, Deque suis atros pectebant crinibus angues: Quam simul agnorunt inter caliginis umbras, Surrexere deæ: sedes scelerata vocatur:' item Tibul. *Eleg.* I. 3. 'At scelerata jacet sedes in nocte profunda Abdita, quam circum flumina nigra so-

nant: 'Tisiphoneque impexa feros pro crinibus angues sævit, et huc illuc impia turba fugit.' *Germanus.*

Insistere limen] Cic. Orat. 3. 'Quoniam igitur modo tantum munus insistemus.' Non decipiuntur, qui hinc verbo dativum jungunt. Adeundus Sanctius, qui in Minerva p. 167. hunc Servii errorem pluribus refellit. *Emmeness.*

561 *Sed me*] Quia occurrebat, Unde ipsa cognovisti? *Servius.*

565 *Deum pœnas docuit*] Aut quas Dii nocentibus statuerunt: aut Titanum, quos legimus Deos ex terra progenitos. Aut re vera dicit pœnas Deorum. Fertur namque ab Orpheo, quod Dii pejerantes per Stygem paludem, novem annorum spatio puniuntur in Tartaro. Unde ait Statius, 'Et Styx perjuriam divum Arguit.' *Idem.*

566 *Rhadamanthus*] Rhadamanthus, Minos, et Æacus filii Jovis et Europæ fuerunt: qui postea facti sunt apud Inferos iudices. *Idem.*

567 *Subigitque fateri*] Compellit ad confessionem. *Idem.*

568 *Furto latatus inani*] Latebra non valde profutura, quippe quæ fuerant publicanda post mortem. *Id.*

569 *Distulit in seram*] Gravem: ut Sallustius, 'Serum bellum in angustiis futurum.' *Idem.*

Distulit] Nam quamvis homines scelerati tacuerint, non tamen pœnas evaserunt, sed in aliud tempus distulerunt. *Donatus.*

Commissa piacula] Propter quæ expiatio debetur. *Servius.*

Commissa piacula] Commissum piaculum est, cum aut scelus, aut fraus, aut flagitium factum est, cuius causa piaculum dandum, vel sacra facienda sunt piacularia. *Turneb. xxviii. 46. Taubmann.*

570 *Ultri*] Tametsi Furia omnes ultrices dicantur, ut alibi dixi; sed peculiariter hoc nomen convenit Tisiphonæ: τίσις enim Græcis ultio est.

Statius Theb. viii. 'Sed quid ego hæc ita? Tartareas ulciscere sedes, Tisiphone.' iterum, 'plus erigit ultrix Tisiphone.' Eodem spectat, vindicem dici ab eodem hanc Furiam l. i. Atque adeo credi potest, ab hac una Furiis reliquas dici ultrices. *Cerda.*

Accincta flagello] Aut hoc dixit quod videmus, quia qui longo flagello utitur, ut id post ictum in se revolvat, necesse est. Aut *Accincta* dixit, instructa ad verbera scilicet, id est, nocentes flagello quatit ipsa præparata. *Servius.*

Flagello] Hoc armantur Furia. Stat. Theb. xi. de una Furiarum, 'Diva ter admoto tetigit thoraca flagello.' Valer. Flacc. l. viii. 'torto Furiarum erecta flagello Prosilit.' Et nota ex triplici genere verberationis, assumptum deterius, quod omnino servile, relictis videlicet fustuario et virgis. Omnis enim verberatio fiebat aut fuste, aut virgis, aut flagello. Extrema hæc turpissima, inhonestissima, crudelissima, ac præterea servilis. 'Ex quibus caussis,' inquit Marcellus J. C. L. servor. ff. de pœnis, 'liber fustibus cæditur; ex his servus flagellis cædi, et domino reddi jubetur.' Ab hac pœna Horatius signat Menam servum, Epod. iv. 'Sectus flagellis hic triumviralibus.' Merito ergo res plenissima dedecoris assignata a Poëta ad carnificinam nocentium. Addunt Poëtæ, flagella ista esse viperea. Statius Theb. vii. 'Has ubi vipereo tactas per utramque flagello Eumenis in furias,' &c. Ideo Valer. Arg. vii. 'Ipsam (Orstem) angues, ipsam horisoni quatit ira flagelli.' *Cerda.*

Flagello] Inde apud Stat. Theb. ii. 'sæpe Eumenidum vocesque manusque In medium sonuere diem.' *Emmeness.*

571 *Torvosque*] In antiquis aliquot exemplaribus, *tortos* legitur. Sed *torvos* in pluribus habetur. *Pierius.*

572 *Intentans*] Commodissime. Nam

in hoc verbo insunt minæ et peculiaris quidam furor, quod monuit Doussa Præcidan. i. 5. Hac enim phrasi nsi Tacitus, Hirtius, Livius, Cicero, et Petronius ipse sæpe, ut cum ait: 'intentavi in oculos Ascyli manus.' Pete reliqua ab illo. Huc trahit quoque 'digitorum intimationem' apud Senecam. Inde et Virg. 'intendant omnia mortem.' Eodem verbo usus Seneca in Furiis, nam in Medea, 'Aut cui cruentas agmen infernum faces Intentat.' Et Philosoph. ep. 14. 'Nihil habent, quod intentent.' Et ep. 71. 'In oculos nunc mihi manus intentat ille.' *Cerda*.

Intentans anguis] Furiis in capite et manibus habere angues ad maiorem incutiendum terrorem fabulantur poetæ. Quædam dicta Ge. iv. 482. Catull. in Argonaut. 'Eumenides quibus anguineo redimita capillo Frons expirantis præportat pectoris iras. Et obstantes rejecit ab ore colubras.' Ovid. Met. iv. 490. de Tisiphone: 'Nexaque vipereis dissendens brachia nodis.' *Emmeness*.

Vocat agmina sæva sororum] Aut impetus; ut de Harpyiis dixit; aut serpentum agmina, quos pro comis habent. *Servius*.

Agmina sæva sororum] Nescio qua consensione poetarum dictum est *agmen* de Furiis, etiamsi tantum sint tres. Credo, ad signandas illarum iras. Valer. Flacc. Arg. ii. 'velut agmina certant Eumenidum.' Seneca in Thyeste, 'dira Furiarum agmina.' et in Furent. 'agmen horrendum anguibus Megæra ducat.' Omitto multos. Statius vocem mutavit, nam pro *agmine* dixit *aciem*. Theb. i. 'quis funera Cadmi Nesciat? et toties excitam a sedibus imis Eumenidum bellassæ aciem?' Seneca *turbam* nominat, cum ait in Medea, 'Quonam ista tendit turba Furiarum impotens?' Nondum reperi *exercitum*. Possit illo uti, qui velit. Male itaque quidam interpretes per *agmina* intelli-

gunt Harpyias. Nam cur non Virgilius loquatur, ut poetæ alii? Quid, quod nomen *sorum* de Furiis dicitur, ut patet ex Statio, Theb. ii. 11. et 12. quæ tu vide. *Cerda*.

573 *Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ Pand. portæ*] Mittuntur, inquit, post verbera ad æternum supplicium. Et est secutus ordinem juris antiquum. Nam post habitam quæstionem, in Tullianum ad ultimum supplicium mittebantur. Alii hoc a poetâ dictum volunt, ut illa loquente intelligamus portam esse patefactam. Alii continuant narrationem. *Servius*.

Sacræ] Execrabiles. *Idem*.

574 *Cernis, custodia qualis*] *Custodia* est quæ custodit, non quæ custoditur. Usurpatum est autem sicut *hospita*, sicut *neptis*. Nam hic et hæc *custos* facit. Ea enim quæ in o exeunt, ut *fullo*: in os, ut *nepos*: in es, ut *hospes*, fœminina ex se non faciunt: quæ autem invenimus, usurpata sunt. Unde et dissimilia inveniuntur. Nam *custos, custodia* facit: et *nepos, neptis: hospes, hospita*. *Servius*.

Custodia qualis] Non expressit quæ esset, ut quicquid tetrum, horrendum, ac detestabile esset, contuens colligeret æstimatio. Ergo suppressit specialitatem, ne sola putaretur, quæ forte posuisset. *Donatus*.

Custodia] Pro custodibus. ita Tibull. i. 9. 'poterat custodia falli:' id est, custodes. *Taubmann*.

575 *Vestibulo sedcat*] Megæram significat. *Servius*.

Sedcat] Ut ostendat assiduitatem et continuationem facti. *Donatus*.

576 *Quinquaginta*] Hoc autem dicit, Cernis hanc, quam sæva sit? est intus alia. *Servius*.

Atris inmanis hiatibus] Quæ est sævior quam Hydra fuit. Multi ipsam Hydram volunt, quod non procedit. Nam eam in aditu legimus Inferorum: ut, 'Ac bellua Lernæ:' quam alii tria volunt habuisse capita: alii

novem: Simonides quinquaginta dicit. *Idem.*

Quinquaginta atris] De artificio hujus versus, in quo voracitas feritæque Hydræ exprimitur, curiosissime disputat *Barthol. Maranta Venusin.* Nam *A* et *I.* alternatim replicantur: horumque lector per vices aperire et claudere os cogitur, quæ mandentium imago est. Præterea ex repetito elemento *Q.* crassum illum spiritum, quem verisimile sit ex tali monstro efflari, ostendi: illudque, *gint atris*, propter concursum ejusdem literæ morari oris apertionem, quod majorem terrorem incutiat. Sed et Syllabæ *hi* et *hy* aviditatem et hiatum repræsentant. Denique per repetitum *S.* serpentinum sibilum aptissime expressisse, &c. Videantur ibidem longe plura. *Taubmann.*

Hydra sævior intus] Plurimi intelligunt Tisiphonem, quæ Hydra ista, quæ in aditu posita est, sævior sit. Quos Nascimb. copiose refutat: et de una eademque Hydra capit; quæ pro necessitate huc illucque arcessatur: sicuti et Furiæ, quæ perinde suos in aditu Inferorum thalamos habeant; tamen hic etiam ad Tartarum collocantur. Allegoriam autem quinquaginta horum capitum tractat Plato in *Euthydemo.* *Idem.*

577 Tartarus] Vel quia omnia illic turbata sunt, ἀπὸ τῆς παραχῆς: aut quod est melius, ἀπὸ τοῦ ταραλίσσειν, id est, a tremore frigoris. Sole enim caret. *Servius.*

Tum Tartarus ipse] Hesiod. in *Theog.* τόσσον ἔνερθ' ὑπὲρ γῆς, ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαλῆς, ἴσον γάρ τ' ἀπὸ γῆς ἐς τάραρον ἠερόεντα. Et hic versus tam Græci quam Latini supra positi sunt. Ut autem Græci τάραρον et τάραπα dicunt, sic et Latini eadem sexus mutatione et usu vocis delectati sunt, quam *Servius* ἀπὸ παραχῆς, vel τοῦ ταραλίσσειν deducit. *Tartarum* vero etiam pœnis exercendis locum deputatum, memoravit Plato, et in

Phædone aquarum principium, fontem, et conceptaculum esse, ipsasque evomere et resorbere statuit, ipsumque nec fundamentum habere nec firmamentum, sed semper circa medium spiras agere, atque motum sursum deorsumque in amnium rivos exundare et influere: aquas item nonnullas ex eo plerisque in locis stagnare, ejusmodi sit mare: omnes autem ad principium, unde fluere cœperint, in orbem relabi. Eam tamen Platonis sententiam his opportunissimis argumentis *Aristotel.* *Meteor.* l. II. refellit: Συμβαίνει δὲ τοὺς ποταμοὺς ῥεῖν, &c. Decernit autem idem *Aristot.* aquæ quidem mare proprium locum, non principium tamen, ut quæ extra mare generetur, et sursum in aëre, et intra terram ipsam, fluxuque orta in mare, ut opportunissimum receptum, finemque feratur. *Germanus.*

578 Bis patet in præceps] Ideo in *præceps* addidit, quia potest quid etiam sursum patere. Videtur autem hoc prudentioribus ideo dictum, quia secundum rationem Sphæræ, Sol, cum in unam concesserit partem, duæ quasi Tartarum faciunt: una a qua discessit; et altera, ad quam nunquam accedit: quod melius sphæræ indicat ratio. Hoc autem dicit, *Tartarus* ipse bis tantum in *præceps* patet, et tendit sub umbras. *Servius.*

Bis patet in præceps] Ut si cæli altitudo sit centum, profunditas Inferni sit ducenta; ne Aloidæ, qui manibus cælum tangerent, ex infimo Inferno fastigium possent tangere, et inde abire. *Donatus.*

Bis patet in præceps, &c.] Quemadmodum *Homerus*, cujus locum citat *Macrobius* Saturn. v. 3. et *Hesiodus* æquale spatium statuunt, ita et *Apolodorus* in princ. l. 1. Τάραρος τόπος ἐρεβώδης ἐστὶν ἐν ᾧδου, τοσοῦτον ἀπὸ γῆς ἔχων διάστημα, ὅσον ἀπ' οὐρανοῦ γῇ: *Tartarus* locus est tenebrosissimus, qui tantum a terra distat quantum a cælo

terram abesse ferunt. Emmeness.

579 *Quantus suspectus*] Id est, altitudo ad Olympum ætherium: et deest est. Servius.

580 *Hic genus antiquum terræ*] Id est, primum. Titanas enim contra Saturnum genuit: Gigantes postea contra Jovem. Et ferunt fabulæ, Titanas ab irata contra Deos Terra, ad ejus ultionem creatos; unde et Titanes dicti sunt ἀπὸ τῆς τίσεως, id est, ab ultione. De his autem solus Sol abstinuisse narratur ab injuria numinum: unde et cælum mernit. *Idem.*

Titania pubes] In Romano codice, proles legitur. Sed non displicet *pubes*. Quia Hesiodus ait eos centesimum adhuc annum agentes in sinu matris lactentis decubuisse: quamquam etiam si non respicias ad Hesiodum, *Pubes* pro qualibet juvenum manu non indecenter positum esse dixeris. *Pierius.*

582 *Aloïdas geminos*] Aloëus Iphimediæ uxorem habuit: quæ compressa a Neptuno, duos peperit, Othum et Ephialtem: qui digitis novem per singulos menses crescebant: Freti itaque altitudine, cælum voluere subvertere: sed confixi sunt Dianæ et Apollinis telis. *Aloïdas* autem sic dixit, ut de Hercule *Amphitryoniades* dicimus. *Servius.*

Geminos] Sui similes. *Idem.*

Aloïdas geminos] Fabulam de Otho et Ephialte petraetat Apollod. l. i. Biblioth. Ἀλωεύς ἔγημεν ἱφιμέδειαν ἥτις Ποσειδῶνος ἠράσθη, καὶ συνεχῶς φοιτῶσα ἐπὶ τὴν θάλασσαν, χερσὶν ἀρνομένη τὰ κύματα τοῖς κόλποις ἐνεφόρει. συνελθὼν δὲ αὐτῇ Ποσειδῶν δύο ἐγέννησε παῖδας ὧτων καὶ Ἐφιάλτην τοὺς Ἀλοείδας λεγομένους: geminos peperit Othum et Ephialten, quos Aloïdas appellarunt. Plura illic, et apud Hyginum fab. 28. qui mutuis telis occubuisse testatur. Attingit etiam Claudianus de bell. Getico: 'Quid mirum si regna labor mortalia vexat? Cum gemini fratres,

genuit quos asper Alous, Martem subdiderint vinculis, et in astra negatas Tentarunt munire vias,' &c. In hoc loco Maronem non adæquare majestatem Homeri exponit Macrobi. Sat. v. 13. *Emmeness.*

Inmania] 'Namque novem cubitos ambo crevere novennes In latum; longumque novem corpus fuit ulnas:' Ut de his Hom. Od. xi. vel, ut Apollodorus l. i. de Orig. Deor. qui quotannis latitudine cubitum, longitudine vero ulnam crevere: et nono ætatis anno Jovi bellum moverunt. Male autem vulgus cum Natali Com. Gigantes et hos Aloïdas confundunt. Vide Spondan. ad Hom. Jam de arte Carminis, Scalig. v. 3. videatur. *Taubmann.*

585 *Crudelis penas*] Sævas, nimias. Nam non dicit indignas ferentem, qui sacrilegus fuit. *Servius.*

Salmonea] Salmoneus Æoli filius fuit, non regis ventorum, sed ejusdam apud Elidem, ubi regnavit: qui, fabricato ponte æreo, super eum agitabat currus ad imitanda tonitrua: et in quem fuisset jaculatus facem, eum jubebat occidi. Hic postea verum fulmen expertus est. *Idem.*

Salmonea] Virgilius hunc impium agnoscit, et ita fere omnes. Nam Didymus in Homerum, δυσσεβῆ vocat, impium: Hesiodus; ἄδικον, injustum, et ὑπέρθυμον, superbissimum. Galenus, quod vidi in Junio, παραπλήγα recordem. Suidas eodem filo impium nominat, et dedisse pœnas impietatis. Quin ipse Salmoneus sibi furorem dat l. ii. epigramm. ait enim, ἀντεμάνην. Aliiter Homerus de illo sentit, nam vocat ἀμίμονα, inculpatum, quo epitheto solet ille excellentes duces ornare; et filiam ejus Tyro εὐπατέριαν appellat, id est, 'bono patre natam.' Aitque Eustathius, Salmonem expressisse fulmina, non ut esset in Jovem impius, sed ut artifex egregius: quemadmodum Archimedes finxit urentia fulgura ex speculis, et

aliis quidam terræ motus est æmulatus. Ferunt fabulæ fuisse Salmoneum filium Æoli, et fratrem Sisyphi. Et in his adhuc est dissidium. Sed quid hoc persequar? *Cerda*.

Salmones] Æoli filium statuit Apollod. l. i. bibl. qui fabulam totam narrat, sed contractius Hyginus fab. 61. 'Salmoneus, Æoli filius, Sisyphi frater, cum tonitrua et fulmina imitaretur Jovis, sedens quadrigam faces ardentes in populum mitteret et cives, ob id a Jove fulmine ictus est.' De artibus, quibus sonitum excitaverit, agit uberius Gronovius in *Observat.* III. 15. *Emmeness*.

586 *Sonitus*] Quo autem artificio tonitru in scenis olim ederetur, docet P. Crinitus II. 10. *Taubmann*.

587 *Invectus equis*] De Carro Jovis vide et *Turneb.* IX. 9. *Idem*.

588 *Mediæque per Elidis urbem Ibat evans*] Hinc est indignatio, quod in ea civitate Jovem imitabatur, in qua specialiter Juppiter colitur. *Servius*.

589 *Honorem*] In antiquis omnibus, quos habuerim, *honorem* unitatis numero legitur: ut de una tantum fulminandi scilicet prærogativa intelligatur. Sane vero *honores* numero multitudinis, pro titulis et dignitatibus poni videas ab auctoribus: 'Honores habiti, honores decreti.' *Pierius*.

590 *Demens*] De dementia sine fortitudine, sed inani gloriæ adjuncta, qualis hic Salmoneus, qualesque belluæ latebant sub corio Alexandri, Domitiani, Cambysæ, aliorum, videatur Scaliger *Poët.* III. 19. *Taubmann*.

Non imitabile fulmen] Βρονταῖον interpreti Aristophanis est machina quædam ad edendum sonum velut tonitruum. Vide *Claudiana tonitrua*. *Germanus*.

591 *Et cornipedum pulsu simularat equorum*] In codicibus plerisque vetustis, *cornipedum pulsu* legitur: et *simularet*, uti etiam in Mediceo est, elegantiori elocutionis forma: quam lectionem e multis exemplaribus

inique sublatam animadverti, e literæ vestigio membranis adhuc pertinaciter adhaerescente. In nonnullis legitur *cursu*. *Pierius*.

592 *Densa inter nubila telum Contorsit*] Ostendit fulminis caussam et originem. *Servius*.

Inter nubila telum Contorsit] Est hæc loci hujus sententia: Jovem non simulato fictoque fulmine Salmonei commentum imitationemque contrivisse, sed vero genuinoque fulmine, ut quod ἐργαστικώτερον sit, et vehementius, penetratiusque, hanc interpretationem suggerente *Lucretio* l. II. 'Perfacile est animi ratione exolvere nobis, Quare fulmineus multo penetratius ignis, Quam noster fluat e tedis terrestribus ortus. Dicere enim possis cælestem fulminis ignem, Subtilem magis e parvis constare figuris, Atque ideo transire foramina, quæ nequit ignis Noster hic e lignis ortus, tedaque creatus.' Quæ respondere videntur huic *Maroniano*, 'faces, nec fumea tedis Lumina,' &c. *Germanus*.

593 *Ille*] *Scalig.* IV. 34. hoc pronomen redundare ait: elegantiae tamen causa tolerari. *Taubmann*.

Faces] Non *faces*, nec *fumea tedis Lumina*, uti Salmoneus, qui illis imitari telum fulminis studebat. Vide et *Macrob.* IV. 4. *Idem*.

Fumea lumina] Id est, terrena. Nam æthereus ignis caret fumo: solo enim splendore viget. *Servius*.

Nec fumea] In antiquis exemplaribus, *nec fumea*: in quibusdam *non fumea*. *Pierius*.

Præcipitem adegit] Est hoc, quod Aristophanes in *Irena*, κάτω κάτω πίψας. *Cerda*.

595 *Nec non et Tityon*] Tityus secundum alios filius Terræ fuit: secundum alios a Terra nutritus. Unde elegit sermonem, quo utrunque significaret: nam *aluminum* dicit. Hic amavit Latonam: propter quod Apollinis confixus est sagittis. Et

damnatus hac lege apud Inferos, ut ejus jecur vultur exeat: quanquam Homerus vicissim dicat duos vultures sibi in ejus pœnam succedere. Sane in usu est *vultur*: licet Cicero *vulturius* dixerit, quod quidem potest esse et derivativum. Ennius, 'Vulturis in campo miserum mandebat hominem.' Declinatur autem hic *Tityos*, hujus *Tityi*: sicut *Delos Deli*. Servius.

Tityon] Monoptoton declinatur. Nam *Tityonem* diceret, si per casus variari potuisset. *Donatus*.

Nec non et Tityon] Vide de *Tityo* Lucret. l. III. eo loco, 'Qui non sola novem dispersis jugera membris.' De eo et Hom. Od. Δ. καὶ τιτυὸν εἶδον γαίης ἑρικυδέος υἱὸν Κεῖμενον ἐν δαπέδῳ, ὃ δὲ ἐννέα κεῖτο πέλεθρα, Γῦπε δέ μιν ἐκάτερθε παρημένω ἦπαρ ἔκειρον Δέρτρον ἔσω δύνοντες, ὃ δ' οὐκ ἐπαμύνατο χερσὶ, Λητῷ γὰρ ἤλκυσε διδὸς κυδρὴν παράκοιτιν. *Tityi* quoque mentionem facit *Apollo*. Argon. I. ἐν δ' ἀπόλλων φοῖβος δίστοεύων ἐτέτυκτο Βούπαις, οὐπω πολλὸς ἔην, ἐρόντα καλύπτρης Μητέρα θαρσαλέως τιτυὸν μέγαν ὅν ῥ' ἔτεκέν γε Δῖ' ἑλάρῃ, θρέψεν δὲ καὶ ἅψ' ἔλοχεύατο γαῖα: ubi vide interpretem. *Germanus*.

Nec non et Tityon] Fabulam *Tityi* tradit *Hyginus* fab. 55. *Apollod.* l. I. *Biblioth.* *Ovid.* *Metam.* IV. 456. ad quem locum consulendus nobiliss. *Heinsius* x. 43. *Juv.* Sat. XIII. 51. et plures alii. Qui *omniparentis* *alumnus* dicitur apud *Stat.* *Theb.* l. I. *terrigena*, idēque rectius quam *omnipotentis*, ut ex narratione fabulæ. *Nostrum* de formicis imitatus est *Apuleius*, quas *Metam.* l. VI. appellat 'terræ *omniparentis* agiles *alumnas*.' *Enn.*

Omniparentis] Vetera omnino exemplaria pleraque, *omniparentis* cum Porcio legunt: quanquam in aliquot ex abrasis litterarum apicibus, *omnipotentis* scriptum animadverti. In *Mediceo* compendiose scriptum est *omnipotentis*; sed aliena manu correctum *omniparentis*. Sane vero *Arusianus*

Messus, nisi codex mendosus est, *omnipotentis* videtur agnovisse. Utcunque vero, nequaquam mihi displicet *omniparentis*, vulgata lectio. *Pierius*.

Terræ omniparentis alumnus] Sic et γᾶ παντρόφος: et *Lucret.* l. v. 'Omniparens eadem rerum commune sepulcrum.' Et *Epigr.* παμμήτορα γῆν, et *Æsch.* πολύθρεπτον et idem in χορηφ. καὶ γαῖαν αὐτὴν, ἥ τὰ πάντα τίκτεται, Θρέψασά τ' αὖθις τῶν δὲ κύμα λαμβάνει. et idem γῆν παμφόρον. et *Orph.* Arg. I. ῥέην παμμήτειραν. *Germanus*.

596 *Per totu novem cui jugera corpus Porrigitur*] Quantum ad publicam faciem, magnitudinem ostendit corporis: sed illud significat, quia de amatore loquitur, libidinem late patere, ut ait supra, 'Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem Lugentes campi.' Sane de his omnibus rebus mire reddit rationem *Lucretius*: et confirmat in nostra vita esse omnia, quæ finguntur de Inferis. Dicit enim, *Tityon* amorem esse, hoc est, libidinem: quæ secundum *Physicos* et *Medicos* in jecore est: sicut risus in splene, iracundia in felle. Unde etiam exesum a vulture dicitur in pœnam renasci: etenim libidini non satis fit, re semel peracta, sed recrudescit semper. Unde ait *Horatius*, 'Incontinentis aut *Tityi* jecur.' Ipse etiam *Lucretius* dicit per eos, super quos jamjam casurns imminet lapis, superstitiosos significari; qui inaniter semper verentur, et de diis et cælo et locis superioribus male opinantur; nam religiosi sunt, qui per reverentiam timent. Per eos autem qui saxum volvunt, ambitum vult, et repulsam significari: quia semel repulsi, petitores ambire non desinunt. Per *rotam* autem ostendit negotiatores, qui semper tempestatibus turbibusque voluntur. *Scrius*.

597 *Rostro*] Notandum reliquit *Athen.* l. III. proprie hoc dici de suis, et inde transferri ad alia animalia. Quin notat ex poëta quodam

dici etiam *ῥόγχος* de Diis. *Cerda*.

Voltur] Virgilius unum tantum adhibet, Homerus duos. Claudianus, Horatius, Seneca, Virgilio hærent. Primus Rapt. II. 'laterisque piger sulcator opaci.' Alter Od. III. 4. 'Incontinentis nec Tityi jecur Relinquit ales.' Tertius in Furente: 'Præbet vulneri Tityus æternas dapes.' Idem tamen in Thyeste Homero institit, 'Aut pœna Tityi semper accrescens jecur, Visceribus atras pascit effossis aves.' Tibullus quoque l. I. 'Porrectusque novem Tityus per jugera terræ Assiduas atro viscere pascit aves.' Lucretius itidem l. III. 'Nec Tityum volucres ineunt Acheronte jacentem.' Vidisti obiter, ut aliqui horum suos versus exornaverint Virgiliana Musa. De natura vulturis, appetentis carnes, multa hic conferri poterant. De Vulturio lege Columnam in Ennium: vide Plutarchum opusculo, *λάθε βιώσας*, circa finem, ubi aperit quid mythologice signet hæc vulturum carnificina. *Cerda*.

Voltur obunco] In Romano, et aliquot aliis codicibus antiquis, *voltur abunco* legitur. In Mediceo *adunco* habetur. *Pierius*.

598 *Tondens*] In antiquis fere omnibus exemplaribus, quæ tractarim, *tondens* habetur: pro decerpens, et leviter abrodens. Sunt tamen, quibus *tundens*, ut in Mediceo est, magis placeat: nempe quia ejusmodi est gestus avium pascentium. Vel ut cum eo conveniat, quod dictum est immortale jecur; adeo ut non abrodi, sed *tundi* tantum a vulture videretur. *Idem*.

Tondens] Ita Servius, J. C. Scalig. Passerarius, et fere omnes, legunt. Græcis *κέρων*. Certe et Hom. de eodem *ἦπαρ ἐκείρον*, id est, *jecur tondabant*, dixit, item Sen. Agamemn. act. I. 18. 'Ubi tondet ales avida fœcundum jecur:' quod sapit metaphoram ab herbis restilibus et re-

pullulantibus: quo sequentia alludunt, 'fœcundaque pœnis Viscera:' item, 'nec fibris requies datur ulla renatis.' Alii legunt, *tundens*, id est, tundendo despascens, ut solent alites. Porro noster, ut et Hor. secuti Æschylum, unum vulturem nominant; Lucretius et Tibullus plures, secundum Homerum. *Taubmann*.

Fœcundaque pœnis] Fœcunda in pœnam. *Servius*.

Fœcunda viscera] Dio Chrysost. cum respectu ad Prometheum orat. 8. *οἰδοῦντος καὶ αἰχρόντος τοῦ ἥπατος*: tumente et crescente hepate. *Cerda*.

599 *Rimatur*] Pascitur: ut, 'Rimantur prata Caystri.' *Servius*.

Rimatur] Multis in locis Prudentius imitatus est Virgilium in Peristeph. hym. x. 'Non rupta sulcis dissecatis viscera? Animam nec intus abditam rimamini?' et in Apotheosi: *rimatur exta*. iterum: 'Rimantes digitos costarum in vulnera cruda, Mersimus.' Non abeunt illa ejusdem in Perist. hym. x. 'Scrutare vel tu nunc latebras faucium.' et hym. XI. 'canis costarum cratibus altos Pandere secessus.' *Cerda*.

Habitat] Scal. Poët. v. 3. singula verba loci hujus expendit, eumque contendit cum simili Homer. Ulyssæ l. XI. Sane omnia ista, quæ finguntur de Inferis, Lucret. l. III. luculenter docet, in nostra esse vita. Dicit, *Tityon* amorem esse aut libidinem, quæ in jecore sit, ut risus in splene, iracundia in felle. Unde etiam exesum a vulture dicatur *renasci*: etenim libidini non satis fit, re semel peracta, sed recrudescit semper: unde Horat. Od. III. 4. 'Incontinentis Tityi jecur.' Per eos, super quos *casurus* imminet *lapis*, superstitiosos significari, qui inaniter semper verentur, et de Diis, de cælo et locis superioribus male opinantur: nam *religiosi* sunt, qui per reverentiam timent. Per eos, qui *saxum volunt*, ambitum vult et repulsam significari:

quia semel repulsi petitores ambire non desinunt. Per *rotam* autem ostendit negotiatores, quia semper tempestatibus turbinibusque curarum circumaguntur. *Danaïdum* porro *dolium* eos significat, quorum animus nullis bonis unquam satiari potest. Vide ibid. apud Lucret. plura; quædam etiam apud Macrobr. i. 10. de Somnio Scip. *Taubmann*.

Habitat] Illo in loco continuo est: ut apud Petron. 'habitare iu culina.' *Emmeness*.

600 *Fibris*] *Fibræ* sunt eminentiæ jecoris. *Servius*.

601 *Quid memorem Lapithas*] Hi populi Thessaliæ fuerunt, quibus imperabat Ixion, amicissimus (ut diximus supra) Jovi, Phlegyæ filius, qui post nubis coitum fictæ in formam Junonis, cum se de ejus stupro jactaret, ab irato Jove ad Inferos trusus est, et illic religatus ad rotam circumfusam serpentibus. *Idem*.

Quid memorem Lapithas] Genus est transitus per omissionem; et ponitur, ne continuatio narrationis horrescat. *Donatus*.

Ixiona] Dictum de hoc alibi. Ejus tormenti causas duas commemorat Pindarus Pyth. II. Prior, ὅτι τ' ἐμφύλιον αἷμα πρόστιτος οὐκ ἄτερ τέχνας ἐπέμιξε θνατοῖς: Quod cognatum sanguinem non sine fraude miscuit inter homines. Posterior, quod Διὸς ἄκοιτιν ἐπειρώτο, uxorem Jovis tentaverit. Cur Pirithous in Tartaro sit, jam supra vates ore Charontis. *Cerda*.

Pirithoum] Et hic unus de Lapithis fuit, qui descendit cum Thesco ad rapiendam Proserpinam. *Servius*.

602 *Quos super atru silex*] Hanc penam alii dant Tantalò. In his Euripides in Oreste, et Pindarus Olymp. i. nam loquens de Tantalò, οἱ πατὴρ ὑπερκρέμασε καρτερὸν αὐτῷ λίθον: Illi pater (Jupiter) super appendit validum lapidem. Ab his forte sumpsit Plutarchus, qui de superstit. Tantalò etiam dat λίθον: et ab Archi-

locho apud eundem in Politicis, Ταντάλου λίθος usurpatur proverbialiter. Dio Chrysost. orat. 6. ait, Tantalò semper imminere πέτρον. Didymus non solum lapidem nominat, sed ait, impositum Tantalò montem Sipylum. Idem scribit Plutarchus in opere adversus Stoicos. Contra, rotæ volneri subjiciunt Ixionem Tibullus, atque Ovidius, præter eos alii. Prior, 'Illic Junonem tentare Ixionis ausi Versantur celeri noxia membra rota.' Posterior Met. iv. 'Volvitur Ixion, et se sequiturque fugitque.' Sed placitum Poëtæ, ut in re fabulosa (nescio enim an alia sit ratio multis Virgilianis locis expediendis aptior) Tantalì lapidem dare Ixioni, huic rotam auferre. *Cerda*.

Lapsura, cadentique] In codicibus plerisque veteribus *que* particula post participium *cadenti* vel minime notata est, vel sublata, in aliquot aliena manu adscripta. Est et *lapsura*, per characteristicon sui thematis: de quo alibi. *Pierius*.

603 *Adsimilis*] Valde similis, ad enim vacat; et a majoribus ad ornatum adhibebatur: ut Horatius, 'Qua populus adsita certis Limitibus vicina refugit jurgia.' *Servius*.

Lucent genialibus altis] Aliud est. Tantalus rex Corinthiorum amicus numinibus fuit, qui cum frequenter eos susciperet, et quodam tempore defuissent epulæ, filium suum Pelopem occidit, et Diis epulandum apposuit. Tunc abstinentibus cunctis, Ceres humerum ejus exedit, et cum eum Dii per Mercurium revocare ad superos vellent, eburneus ei est humerus restitutus: sicut supra, 'Humeroque Pelops insignis eburno.' Ideo autem sola Ceres dicitur comesse, quia ipsa est terra, quæ corpus resolvit. Per Mercurium autem ob hoc fingitur esse revocatus, quod ipse est Deus prudentiæ, per quam Philosophi deprehenderunt παλιγενεσίαν vel μετεμψύχωσιν. Tantalus autem

hac lege apud Inferos dicitur esse damnatus, ut in Eridano Inferorum stans, nec undis præsentibus, nec vicinis ejus pomariis perfruat. Per hæc autem avaritia significatur; ut etiam Horatius, 'Quid rides? mutato nomine, de te Fabula narratur.' *Idem.*

Genialibus] Veluti genialibus. Nam *geniales* proprie sunt, qui sternuntur puellis nubentibus: dicti a generandis liberis. *Idem.*

Genialibus] Ait Festus: 'Genialis lectus, qui nuptiis sternitur in honorem Genii, unde et appellatur.' Vide in hunc locum notam Jos. Scaligeri. Juv. Sat. 10. 'Tyrius genialis in hortis Sternitur.' Horat. ep. i. 1. 'Lectus genialis in aula est.' Igitur lecti hi; aut tori Virgiliani ita sunt magnifici, ut repræsentent nuptiales, ac perinde voluptuosos et jucundos. *Cer.*

Genialibus toris] Sic Hor. Epist. l. i. 'lectus genialis in aula est?' ad quem locum consule Torrentium. Cic. pro Cluent. l. v. 'lectum illum genialem, quem biennio filiae suæ nubenti straverat.' *Emmeness.*

604 *Aurea fulcræ*] Quibus fulcimur, id est, sustinemur. *Servius.*

Fulcræ] Sustentacula sunt lectorum, de quibus Ciaccon. p. 9. Juv. Sat. xi. 75. *nobile fulcrum* pro ipso lecto sumit. *Emmeness.*

Paratæ] In Rom. codice legere est *paternæ*, quasi adsimulata esset ea edulii species, quam pater ex filio discondierat. Sed omnino *paratæ* magis eruditis auribus satisfacit. *Pierius.*

605. *Regifico luxu*] Regali ambitu. *Servius.*

Luxu] Vox mensarum, ubi illæ exstructissimæ, lautissimæ, apparatissimæ: in Æn. i. 'regali splendida luxu.' Silius lib. xi. in et ciam conviviali, 'stapet inconsuetus opimæ Sidonius mensæ miles, faciemque superbi Ignotam luxu oculis mirantibus haurit.' Sed attributum, *regifico*, ad eandem pertinet magnificentiam: ita in

Dolph, et Var. Clas.

i. 'regali splendida luxu.' Et Plautus Persa: 'Basilice agite Elentheria,' id est, regifice: et iterum: 'Basilico accipere victu,' id est, regio. Cicero ex Ennio in Tuscul. 'Vidi ego te constante ope barbarica, Tectis cœlatis, laqueatis, Auro, ebore instructam regifice:' subandi, domum, aut mensam Priami. *Cerda.*

Regifico luxu] Hunc locum omnes de Tantalò Jovis F. Corinthiorum rege capiunt, qui opibus et luxu clauerit, teste Suida. Aiunt hac poena affici, quod mysteria quædam Deorum divulgasset: de quo Eurip. in Oreste; et Seneca in Thyeste, act. i. Alii, quod Pelopen filium suum Diis, quos convivio acceperat, epulandum apposuisset: de quo Ovid. Met. vi. 6. Unus Nascimb. contra it, et potius de Phineo rege Arcadiæ intelligit, qui cum filiis suis, impulsu novercæ, oculos ernisset, ira divina et ipse cæcus factus est: immissæque Harpyiæ, quæ cibos appositos ei auferrent: ut est apud Apollon. l. ii. et Val. Flaccum l. iv. Cum præsertim Tantalus ab Homero cæterisque alia lege damnatus prædicetur: quasi in palude, aut Eridano infernali ad labrum usque inferius consistat: qui tamen, quoties se ad bibendum inclinet, ad ima usque vada absorbeat: arboresque pyri, Punicæ mali, ficus, olivæ, ori impendere: quorum tamen fructus cum captet, capere nullos possit vi ventorum et nubium ablatos. Ita Ovidius: 'Quærit aquas in aquis: et poma fugacia captat.' Horat. Sat. i. 1. fabulæ hujus *μυθολογίαν* in avaros, qui quæsitis frui nolunt, trahit: 'Tantalus a labris sitiens fugientia captat Flumina,' &c. Beroaldus e Macrobo. ad omnes avaros, non ad unum aliquem referendum censet. *Taubmann.*

Furiarum maxima] Id est, sævissima, hoc est, fames: ut, 'Vobis Furiarum ego maxima pando.' Unde et famem prænuntiat, ut hanc esse

Virg.

9 K

Furiarum maximam doceat. *Servius*.

Furiarum maxima] Per Furiarum maximam recte et convenienter famem intelligas, qua hominem enecare, pro sævissima pœna habetur, et inter crudelitatis exempla refertur: l. 1. cod. de Cust. reor. Quintil. decl. 12. 'felix pestilentia, felix præliorum strages, denique omnis mors facilis, fames aspera vitalia haurit, præcordia carpit, &c. durissima necessitatum, deformissima malorum. Imo ne apud Inferos quidem ulla pœna est fame gravior.' De abominanda sævitia Tiberii Suet. in ejus vita c. 54. Recte concludit Sallustius, 'ferro quam fame æquius perituros.' Erravit igitur toto cœlo Antigonus, qui ne videretur sævus in amicum Eumenem, 'quotidianum victum ei amoveri jussit; nam negabat se ei vim allaturum, qui aliquando fuisset amicus.' Hæc Corn. Nepos in Eumene cap. 12. cum 'Fame mori sit miserrimum?' de quo Adagio Erasm. *Emmeness*.

606 *Et manibus*] Illorum scilicet, non suis. *Servius*.

Prohibet contingere] Est hoc, quod Plutarchus dixit de Tantalo, in libro de vitando aere, ἐργουσι γεύσασθαι τῶν ἰδίων. *Cerda*.

607 *Facem attollens*] Iniciens ignem avaritiæ, ut abstineant. *Servius*.

Intonat ore] Nonnulli codices, in crepat legunt. Sed multo majoris horribilitatis est inonat dicere. *Pier*.

608 *Quibus invisi fratres*] Hæc quidem constat dicta esse generaliter. Possunt tamen et ad speciem trahi: ut Ægyptum et Danaum, Atreum et Thyesten, Eteoclem et Polynicem significare videatur. Bene autem dicendo *invisi*: per id, quod leve est, etiam majora complexus est. *Serv.*

609 *Pulsatusve parens*] Item quod levius est dixit, parricidii comparatione. Possumus autem Œdipum accipere, Laii extinctorem. *Idem*.

Pulsatusve parens] Seneca Controv.

ix. 4. 'Qui patrem pulsaverit, manus ei præcidatur.' Quid intersit *Pulsare* et *Verberare*, docet Chr. Colerus Parg. c. 36. *Taubmann*.

Et fraus innexa clienti] Ex lege duodecim tabularum venit, in quibus scriptum est, 'Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto.' Si enim *clientes* quasi colentes sunt, *Patroni* quasi patres; tantundem est clientem, quantum filium fallere. Et hoc posse fieri ex Horatii dictis intelligimus: qui cum loqueretur de avaris potentibus, ait de vicino cliente, 'Pellitur paternos in sinu ferens deos.' Urbano tamen hoc displicet; et dicit rarum esse hoc magisque contrarium, cum magis patronos decipiant frequenter clientes. Vult autem intelligi prævaricatores, qui patroni sunt clientium, quos nunc *susceptos* vocamus. *Servius*.

Fraus innexa clienti] Vide Agell. v. 13. *Taubmann*.

610 *Divitiis incub.*] Etiam Cic. dixit: 'Pecuniæ spe atque animo incubare.' *Idem*.

Divitiis soli incubuere repertis] Cic. pro Cluent. 'Hic ille planus improbissimus, quæstu judicio pastus, qui illi pecuniæ, quam condiderat, spe jam atque animo incubaret, contrahit frontem.' Liv. l. viii. ab urb. cond. 'Liberes fœnore plebem Romanam, et istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas:' ἐπικειμένους, ἐγκειμένους. *Germ.*

Divitiis incubuere] Sic Ge. ii. 507. 'defossoque incubat auro:' ad quem locum actum de hoc verbo. *Emmen.*

611 *Nec partem posuere suis*] Bene addidit *suis*, id est, cognatis, affinibus. Hæc enim fuerat apud majores donandi ratio: non profusa passim; nam hoc est velle inaniter perdere. Unde Cicero ait in libris legum, 'Stipem prohibeo, nam augeat superstitionem et exhaurit domos. Dignis igitur largiendum est.' Unde Horatius, 'Cur eget indignus quisquam te di-

vite?' id est, indignus paupertate. *Serrius.*

Nec partem posuere suis] Ponere ad opes verbum applicavit quoque Valerius iv. 3. de abstinencia: 'Deinceps ex iis vocemus, quorum animus aliquo in momento ponendi pecuniam nunquam vacavit.' Ponere autem nonnunquam eam vim mihi habere videtur, ut *cumulare* et *asservare* significet, ut Prop. i. 'Tu pedibus teneris positas fulcire pruinas.' *Germanus.*

Quæ maxima turba] Eurip. *ὧν ἀριθμὸς πολλός.* *Idem.*

612 *Ob adulterium cæsi]* Si occisi, Ægysthum significat Thyestæ filium; si re vera cæsi, Sallustius, quem Milo deprehensus sub servi habitu verberavit in adulterio suæ uxoris Faustæ, quæ fuerat Syllæ filia. *Serrius.*

Quique ob adulterium cæsi] Quam acriter lex Julia vindicarit adulterii crimen, liquet ex facta etiam extraneis accusandi potestate, et patri et marito; non ex æquo tamen, adulterum impune occidendi. *Germanus.*

Quique arma secuti Impia, nec veriti dom. fall. dext.] Hoc loco videtur blandiri Augusto: quia contra Cæsarem patrem ejus, multi, quibus ignovit, arma susceperant. Est namque ejus dictum, 'Dare quidem se veniam Pompejanis: sed ab ipsis quandoque esse periturum.' Ut *arma impia*, civilia dixerit bella: quæ moverunt Pompejani contra acceptæ veniæ fidem: sed non procedit. Nam si *arma impia* dixit bellum civile, tangit et Augustum et Cæsarem, qui et ipsi bella civilia tractarunt. Item si culpat eos qui contra fidem datæ veniæ dimicarunt, tangit Augustum. Nam transierunt ad eum ab Antonio duo milia equitum, per quos est victoriam consecutus. Horatius, 'Adhuc frementes verterunt bis mille equos Galli canentes Cæsarem.' Fecit præterea injuriam Augusto vel Cæsari, si eos *dominos* dixit: quod apud majores invidiosum fuit. Nam

patres patriæ dicebantur, non *domini*. Juv. 'Roma patrem patriæ Ciceronem libera dicit.' Melius ergo est, ut bellum, a Sexto Pompejo Pompeji filio in Siculo freto gestum, accipiamus. Nam occiso patre Siciliam tenuit: et collectis inde servitiis vastavit sex annis ultro citroque Siciliam: postea victus est ab Augusto et Agrippa. Horatius, 'Minatus urbi vincla quæ detraxerat Servis amicus perfidis.' Et hoc sensu tam *arma impia*, quam dominorum congruit commemoratio. *Serrius.*

Quique arma secuti Impia] Servius hoc refert ad Sextum Pompejum, qui collectis servitiis vastavit Siciliam. Alii ad Spartacum, qui servorum fugitivorum collecta manu bellum concitavit. Turnebus xxii. l. ad unum Menam, in quem Horatius scripsit oden quartam Epod. Nam hic, cum esset libertus Sexti Pompeji, defecit a patrono, et ad Augustum transiit prodita classe. Atque adeo Turnebus conjungit hæc omnia, 'quique arma secuti Impia, nec veriti dominorum fallere dextras.' Hoc non omnino placet Germano, nec nobis. Rationem illius tu vide. Nostra hæc est. Nam male Poëta cum allusione ad rem Menæ nominaret *dominorum dextras*, cum longum sit discrimen inter dominos et patronos. Et quidem Sextus Pompejus patronus erat Menæ, non dominus. Quid quod Augusti arma Virgilius non *impia* diceret. Itaque satius est, verba disjungere; et per illa, 'quique arma secuti Impia,' intelligamus omnes aggressores bellorum civilium: reliqua de servis nequam. *Cerda.*

613 *Dextras]* In antiquis aliquot exemplaribus, *dextram* unitatis numero. Sed melius *dextras*, quum *dominorum* itidem multitudinis numero positum sit. *Pierius.*

614 *Inclusi]* Fortasse cum allusione ad Romanum morem, quo vulgo servi in custodiis erant, et ergastulis tene-

bantur inclusi. *Cerda.*

Ne quære doceri] Similes locutioni huic structuræ adducit Lambinus in Horat. Od. i. 11. ad illud, 'Tu ne quæsieris scire,' &c. Lege illum. *Id.*

Pœnam expectant] Quod gravius est. Nam in expectatione et præsens metus est et dolor futurus. In ipsa autem pœna, solus est dolor. *Servius.*

615 *Forma viros*] Regula. Singulis enim sceleribus statuta sunt supplicia ex more Romano, quem sequitur. *Id.*

Fortunave mersit] Catull. 'queis merser fortunæ fluctibus ipse.' *Germanus.*

616 *Saxum ingens volvunt alii*] Sisyphum dicit, qui Deorum consilia hominibus publicavit. *Servius.*

Saxum ingens volvunt] Sisyphum notat. Vide Adag. *Sisyphus.* Ovid. 'Sisyphus est illic saxum volvensque petensque.' Quidam per hoc intelligunt homines laboriosis quidem, sed irritis conatibus vitam terentes. Ita vetus P. apud Cic. i. Tuscul. 'Sisyphu' versat Saxum studans nitendo: neque proficit hilum.' Vide et Aristotelem Ethic. i. iii. *Taubmann.*

Radiisque rotarum] Ixionem dixit, ut alibi ostendit, 'Atque Ixionii vento rota constitit orbis.' Licet supra dixerit, 'Quos super atra silex.' Nam de his fabulis variæ sunt in ipsis auctoribus opiniones. *Servius.*

Radiisque rotarum Destr.] Ixionem intelligit. De quo Seneca in Agam. 'Ubi ille celeri corpus evinctus rotæ In se refertur: item Ovid. Met. iv. 10. 'Volvitur Ixion, et se sequiturque fugitque.' Respexit ad supplicium Rotæ, quod nostra hodierna longe atrocius. Græcis dicebatur τροχίσσθαι. Rotæ enim inserebantur, et radiis membratim distenti convulsique, lentitudine mortis maximo cruciatu perimebantur. Apud Josephum in Maccabæis hujus crebra mentio, ut: 'Illigari igitur mole pedibus appensa, atque innecti rotæ jubetur Maccabæus: ita etiam in gyrum cir-

culi porrectus, ut solutis hinc inde visceribus venisque distentis dolores ipsius et pœnæ crescerent.' Vide Turneb. vii. 16. et J. Langlæi JC. Otium Semestr. x. 3. Macrobi. in Somn. Scip. vide: e quo Beroaldus docet Ixionem hic non intelligi, sed hæc in genere dici: cum de eo superius jam sit actum. *Taubmann.*

617 *Æternumque sedebit, Infelix Theseus*] Contra opinionem. Nam fertur ab Hercule esse liberatus, quo tempore eum ita abstraxit, ut illic corporis ejus relinqueret partem. Frequenter enim variant fabulas poëtæ. Hippolytum Virgilius liberatum ab Inferis dicit: Horatius contra, 'Neque enim Diana pudicum liberat Hipolytum.' *Servius.*

Sedet, æternumque sedebit, Infelix Theseus] Hunc locum, quem Higynus apud Agell. x. 16. illi superiori 122. dissentaneum censebat, vindicant acerrime J. Baptista Pius, Sylloges iii. 9. Facis Gruterianæ, et Jov. Pontanus in Antonio. Passeratius censet, Maronem in hoc secutum Apollon. i. i. quæ vide apud Pimpointum. Disputatque de eo G. Fabricius sane accuratius. Signate autem dicit; *sedet, sedebitque*: nam cum Pirithoo ad rapiendam Proserpinam descendens super quadam petra consedit, a qua licet semel ab Hercule avulsus fuerit (vide et Cælium iv. 8.) post mortem tamen destinatus est, ut in memoriam istius rei, æternum in ignescente ista petra persideat. Alii, ut hæc salverent, legebant, 'Infelix Terens,' cuius quidem tyranni inhumanitas nota est; quod tamen Fabricio non probatur. Sed cur tamen Theseus, qui Athenarum conditor, et in Deorum numero habebatur, hic affligitur? An, quia Proserpinam rapere aggressus est? Porro Læv. Torrentius in Sueton. Cæsare, c. 4. ubi docet *Sedendi* verbum in luctu usitatum esse, de iis qui mortuis feriabantur; notat, hic quoque non alium, quam pœnitentia lugentem hoc

verbo describi. Rob. Titius r. 11. scribit: Thesea dici *æternum sedere*, quia insidens rupi apud Inferos partem natium avulsam ibi reliquisset, tanquam sui vicariam, καὶ τοποτηρητήν τινα, ideoque dici *æternum sedere*, quia πυγῇ etiamnum in saxo relicta sit. Quamquam alii non γλουτοῦ μέρος hæsisse saxo; sed contra saxum, τῷ γλουτῷ ὑποσηλωσθαι. Sed enim post omnes omnium sententias Υἱο Villiomarus in Locos Controv. Titii r. 14. omnino cum Hygino verba ista ἐν τοῖς μνημονικοῖς ἡμαρτημένοις Virgilii habet; quæ tolli potius, quam solvi ab Interpretib. meruerint: cum manifesta sit ἀντιλογία. Taubmann.

618 *Phlegyasque miserrimus omnis Admonet*] Si *Phlegyas* est nominativus singularis, hoc dicit, *Phlegyas* omnes admonet apud Inferos pœnas ferentes. Si autem *Phlegyas* accusativus pluralis est, Theseum omnes *Phlegyas* admonentem debemus accipere. Hi, namque, secundum Euphorionem, populi insulani fuerunt satis in Deos impii et sacrilegi. Unde iratus Neptunus percussit tridente eam partem insulæ, quam *Phlegyæ* tenebant, et omnes obruit. *Phlegyas* autem Ixionis pater habuit Coronidem filiam, quam Apollo vitiauit; unde suscepit Æsculapium. Quod pater dolens, incendit Apollinis templum, et ejus sagittis est ad Inferos trusus. Statius: 'Phlegyam subter cava saxa jacentem Æterno premit accubitu.' Serv.

Phlegyasque miserrimus omnis] Tale quid apud Platonem de Aradiæo in Inferis cruciatio; ubi, ex solennibus et ritu judiciorum, editi in nocentem exempli ratio popularibus proclamatione significatur: τὸν δὲ ἀραδιαῖον καὶ ἄλλους συμποδίσαντες. χεῖράς τε καὶ πόδας, καὶ κεφαλὴν καταβαλόντες, καὶ ἐκδεύραντες, εἰλκον παρὰ τὴν ὁδὸν ἐκτὸς, ἐπ' ἀσπαλάθων κνέμποντες, καὶ τοῖς αἰετῶσι σημαίνοντες, ὧν ἕνεκά τε ταῦτα ὑπομένοιεν, καὶ ὅτι εἰς τὸν τάρταρον ἐμπεσοῦμενοι ἄγοιντο. Servius sub nomi-

nandi casu vel ad *Phlegyam*, Ixionis patrem, referri posse putat, qui ob compressam ab Apolline Coronidem suam filiam, Ixionis sororem, incenso Apollinis templo, confossus Dei ultoris telis ad Inferos detrusus fuit: vel sub accusandi casu ad populos *Phlegyas*, qui ob impietatem, concussa a Neptuno ea parte insulæ quam incolabant, obruti omnes fuerunt. Profecto et Hom. eorum mentionem facit Il. N. ubi de Marte et Phobo: Τῶ μὲν ἄρ' ἐκ θρήκης ἐφύρους μετὰ θωρήσσεσθον, Ἡὲ μετὰ φλεγύας μεγαλήτορας. Videtur tamen *Phlegyas* doctis quibusdam sub nominativo potius accipiendum, cum hic Virgilii versus imitatione illius Pindari Pyth. II. constare videatur, nisi quod patri tribuit Maro, quod filio Pindarus: nempe eadem species proponitur a Pindaro Ixionis rota raptati, quæ hic fere *Phlegyæ*: nimirum inquit ille, θεῶν δ' ἐφετμαῖσιν ἱξίονα φαντὶ ταῦτα βροτοῖς λέγειν εἰν πετρῶντι τροχῷ παντῇ κυλινδόμενον, τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς ἐπιχομένους τίνεσθαι. *Phlegyas* tamen populos insigni impietate fuisse, et ὑβριστὰς memorat Hom. in hym. in Apoll. Ἱεῖς δ' ἐς φλεγύων ἀνδρῶν πόλιν ὑβριστῶν; Οἳ διὸς οὐκ ἀλέγοντες ἐπὶ χθονὶ ναιετάασκον Ἐν καλῇ βήσση κηφισίδος ἐγγύθι λίμνης. Tu ipse interpone judicium tuum. Infelicem autem Theseum appellasse videtur, quod se filii nece et parricidio contaminasset; ut post paulo eadem ratione Brutum: 'Infelix, utcunque ferent ea fata nepotes.' Germanus.

620 *Discite justitiam*] Hoc est, vel nunc in pœnis locati. Servius.

Discite justitiam, &c.] Versus in sano sensu auro expendendus: qui quidem status et summa est omnium Tragædiarum, et compendium universæ Ethices. Testatur G. Fabricius, se ex Laz. Bonamico viro gravi et fidei pleno audivisse, puellam in agro Patavino fuisse fanaticam, quæ Græce et Latine, omnium literarum ante insaniam expers, optime locuta sit. Quæ cum

interrogata esset, quænam esset præstantissima apud Virgil. sententia, hunc ipsum versum clara voce ter pronuntiasset. *Taubmann.*

621 *Vendidit hic auro patriam*] Etiam hæc licet generaliter dicantur, habent tamen specialitatem. Nam Lasthenes Olynthum Philippo vendidit: Curio Cæsari viginti septem millibus sestertiis Romam. De quo Lucanus: 'Gallorum captus spoliis et Cæsaris auro.' *Servius.*

Vendidit hic auro patriam] Hæc licet generaliter in proditores patriæ dicantur, de C. Jul. Cæsare tamen fere omnes intelligunt; qui viginti septem millibus sestertiis, e Gallia Romam missis, Curionem, et hujus opera plebsque e Nobilitate suos faciebat: qui postea eundem sibi, eversa libertate, dominum præficiebant. Lucanus: 'Gallorum captus spoliis et Cæsaris auro.' Item: 'Emere omnes, hic vendidit urbem.' *Taubmann.*

622 *Fixit leges pretio atque refixit*] Possumus Antonium accipere secundum Ciceronem in Philippicis. *Fixit* autem ideo, quia incisæ in æreis tabulis affigebantur. *Servius.*

Leges pretio refixit] Omnia hæc scelera posuit Maro, ut viventes ad bonos mores metu pænæ reduceret. *Donat.*

Fixit leges pretio, &c.] Quod Antonium, Clodium, Verrem, ipsumque adeo Tribonianum per avaritiam fecisse, proditum est. *Fixit* autem ex eo dicit, quod leges in æs incisæ in publico fixis tabellis proponebantur: quæ cum avellerentur, dicebantur *refigi*. Ovid. 'nec verba minantia fixo Ære ligabantur.' Cicero in Philipp. 'Num figentur rursus hæc tabule, quas vos decretis vestris refixistis?' Vide et Turneb. xxv. 30. *Taubmann.*

Fixit, &c.] Græce παραπήξαι. Inde tabulæ, in quibus edicta, leges, &c. incidebantur, παραπήγματα appellabantur. Vide Salm. Plin. exerc. p. 741. *Emmeness.*

623 *Hic thalamum invasit natæ*] Thy-

estes, unde Ægyptus natus est, item Cinyras. Nam quod Donatus dicit, nefas est credi, dictum esse de Tullio. *Servius.*

Vetitosque hymenæos] Legibus scilicet. Nam dicendo *vetitos*, ostendit fuisse ut est apud Persas hodie. Unde Donatus male ait, natura et legibus vetitos. *Idem.*

624 *Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti*] Illic sunt et qui fecerunt, et qui conati sunt. Dicit autem secundum Romanum ritum, in quo non tantum exitus punitur, sed et voluntas. *Id.*

625 *Non, mihi si linguae centum sint, oraue centum, Ferrea vox*] Lucretii versus sublatu de Homero: sed *Ærea vox* dixit. *Idem.*

Non mihi] Necessario generalitas injecta est, ne cuncta descripsisse videretur: quoniam fuit impossibile latitudinem tantam plene complecti: vel ne contemptui haberentur pænæ propositæ ex quotidiana meditatione. Plus quam etiam metus injicitur, cum infinita formido est. *Donatus.*

626 *Ferrea vox*] Hoc κατ' ἐξοχήν, et proverbialiter. Opp. ἄλιευτ. σιδήρειον νόημα. σιδήρειον νόον. σιδηρείας δδύνας. Calaber l. v. σιδήρεον ἦτορ. et l. xii. σιδήρεον κῆρ. Homerus Od. v. et Il. x. σιδήρεος θυμός. et Il. xxiii. σιδήρεον μένος. Vocatur his ferrea, cogitatio, mens, dolores, cor, fatum, animus, robur. Æschylus in Prometh. flexu isto dixit: σιδηρόβρων τε καὶ πέτρας εἰργασμένος: Animo ferreo, atque ex petris compactus. Ab hac forma non abit alia, qua ἀντὶ τοῦ σιδήρου infertur χαλκός. ita Homer. Il. ii. χάλκεον ἦτορ. et Pind. Od. vi. Νέμ. χάλκεος οὐρανός: cor, calum arcum: et vocibus compositis, sic Homer. Il. i. χαλκοβατὲς δῶ: domus nixa æreis fundamentis. et Pind. Isthm. vii. Χαλκόπεδον θεῶν ἔδραν: Sedem decorum, cui arcum parvimentum. Latini utrique formæ hæserunt. Ovid. in Phæd. 'Scribe, dabit victas ferreus ille manus.' Lucretius quoque *æream vocem* dixit. Omitto infinitos, nam hi

tibi facile occurrent. *Cerda.*

Scelerum comprehendere formas] Ut, 'Aut quæ forma viros fortunave meruit.' *Servius.*

627 *Possim]* In antiquis pene omnibus, *possim* non inveniste: in nonnullis, *possem*. *Pierius.*

628 *Longæra sacerdos]* Euripid. πολυχρόνιος παρθένος. *Taubmann.*

629 *Perfice munus]* Hoc est ramum redde. Nam supra ait, 'Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus Instituit.' *Servius.*

630 *Cyclopum educta caminis]* Hoc est, magna. Ita enim cujuslibet rei magnitudinem significant: adeo ut Statius Argivorum muros ab ipsis dicat esse perfectos. *Idem.*

Cyclopum educta caminis] Intelligit, ærea ista aut ferrea esse, id est, invicta: ita supra, vs. 554, 'stat ferrea turris ad auras.' Sed et turres inventum esse Cyclopum, testatur Aristoteles. Vide Turneb. xxviii. 46. *Taubmann.*

Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis] Præteribo, quod in aliquot antiquis exemplaribus, *hac celeremus* legitur, quasi viam alteram, qua progrediendum esset, indicarit Sibylla. Illud non fuit dissimulandum, quod varie legitur *educta*. Nam codices aliquot *obducta*, hoc est, circumducta, habent. Aliquot absque præpositiva compositione *ducta* tantum: ut alibi, 'Pars ducere muros.' et apud Livium, 'Murum duxit.' Sunt tamen quibus *educta* satisfaciât magis utpote numerosius, et quod *caminis* de loco positum sit. *Pierius.*

631 *Fornice]* Arcu. Cicero, 'Vidit ad ipsum fornicem Fabianum.' *Serv.*

Fornice] Ea enim est camera, in arcum ducta. *Donatus.*

Adverso fornice] Vulgata aliquot exemplaria *in fornice*. Sed codices omnes antiqui, quotquot habui, *adverso fornice* absque ea præpositione interjecta legunt. *Pierius.*

632 *Hæc ubi]* Antiqui nonnulli co-

dicēs, *hic ubi* legunt. Sed *hæc dona* magis omnino placet. *Idem.*

634 *Corripiunt spatium]* Raptim peragunt. *Servius.*

Corripiunt spatium] Id est, raptim carpunt et peragunt. Turn. ix. 27. *Taubmann.*

635 *Occupat Æneus aditum]* Ingredditur: sicut supra diximus. *Servius.*

Recenti] Semper fluenti. Dixit hoc propter paludem Stygem. *Idem.*

636 *Spargit aqua]* Purgat se. Nam inquinatus fuerat, vel aspectu Tartari, vel auditu scelerum atque pœnarum: et *spargit*, quasi se inferis purgat. *Idem.*

Ramumque adverso in limine figit] De munere hoc, quo gâudebat Proserpina, jam supra. Fortassis hac mente scriptum est a Propertio el. ii. 13. 'Sat mea, sat magna est, si tres sint, pompa, libelli, Quos ego Persephonæ maxima dona feram.' Ut dicat hos libellos pro ramo sibi futuros, quos offerat Proserpinæ. *Cerda.*

638 *Devenere locos lætos]* Ut metu pœnarum malos deterruit, ita bonos spe felicitatis ad virtutes hortatur. Primo ergo regionum bona prosequitur: deinde, quæ ex his locis capiantur commoda, et qui sint ii, qui hujuscemodi bonis perfruantur. *Donatus.*

Devenere locos lætos] Vir quidam non indoctus, qui nuper et Virgilium scholiis illustravit, ubicunque apud hunc auctorem se offert hoc verbum *devenire* cum accusativo (sapientem occurrit) *advenire* legendum contendit, quod *devenire* locos, et *speluncam*, sine præpositione ipsi duriusculum videatur, cum et simplici verbo Poëta accusandi casum subjunxerit non semel: 'sitientes ibimus Afros:' et, 'rapidum Cretæ veniemus Oaxem:' et, 'fines venturum Ausonios:' et, 'delato Ortygiæ dicturus Apollo:' ut et Sophocl. ἐπεὶ γὰρ ἦλθον πατὴρς ἀρχαίων τάφον et Hom. τὸδε τέτρατον ἵκετο τέκμων Αἰγῆς et Eurip. in Bacch.

ἤξει δὲ βάκχας, ὃ θανάων δώσει δίκην et idem, στεῖχε νῦν ὧ παῖ τὸν ἀρισταίου et, μόλη δῶμα τοῦμόν et, βαρβάρους ἀφίξομαι. *Germanus.*

Amœna vireta] Virentia: et est satis usurpatum. *Amœna* autem, quæ solum amorem præstant: vel, ut supra diximus, quasi *amunia*, hoc est, sine fructu, ut Varro et Carminius docent. Alludit autem ad insulas fortunatas. Nam et sequenti hoc indicat versu. *Servius.*

Vireta] In antiquis exemplaribus, *virecta* per *ct*, et a viridi actu *virectum* dictionem esse Grammatici tradunt. *Pierius.*

639 *Fortunatorum nemorum, &c.*] De Campo Elysio, qui et Paradisus vocatur, multi multa et admiranda tradidere. Et scribit Tertullianus, item Euseb. et Irenæus, quæ de Inferis, vita æterna, et Paradiso commentati sunt Socrates, Plato, alique, pleraque hausta e libris Prophetiis et gente Judaica ad suum sensum depravasse. Fortunatarum tamen Insularum descriptio et situs videatur apud Muret. v. 1. Variar. Lect. *Taubmann.*

640 *Largior hic campos æther et lumine vestit Purpureo*] Non nostro largior, sed quam est in cætera Inferorum parte. Aut revera largior, si Lunarem intelligis circulum. Nam, ut supra diximus, campi Elysii aut apud Inferos sunt, aut in insulis fortunatis, aut in Lunari circulo. Lucanus, 'Illic postquam se lumine vivo Induit.' *Servius.*

Largior] Hic ostendit nihil deesse ex iis, quæ sunt apud superos, adeo ut fortunati et beati appellari meruerint. *Donatus.*

Largior hic campos æther et lumine vestit Purpureo] In codicibus aliquot antiquis legere est, *largior hic campus*: inde altero membro, *æther et lumine vestit Purpureo*. In quibusdam aliis, *largior hic ær campos*: quod veriti sunt ponere *Æthera* apud inferos,

quum tamen et 'Solem suum, et sua sidera norint.' Sed vulgata lectio, quæ est *largior hic campos æther*, magis placet. *Pierius.*

Æther] Putant quidam, Poëtam Anaxagoræ sententiam, de quo Metaph. i. Aristot. secutum, accepisse *ætherem* pro igne mundum ambiente et complente, suffragante illo, 'et lumine vestit Purpureo.' Alii tamen malunt pro *ære* accipere, ex illo 887. 'Æris in campis latis:' ut *lumen* hic *purpureum* referatur ad splendorem Solis et illustrationem Elysii: vel accipiatur, ut *Æn.* i. 'lumenque juventæ Purpureum.' Et quidem *purpureum* pro pulchro dici, ob coloris istius præstantiam, notat etiam Turneb. xxviii. 46. Ita Horat. od. iv. 1. 'Purpureos olores' dixit; Albinovanus 'nivem purpuream.' *Taubmann.*

Lumine vestit] Sic Apuleius lib. de Mundo: 'Sinceriore interdum luce vestitur:' ita emendat Colvius: vulgo legitur, *vescitur*. Defendi potest. Sic enim dici quit *vescitur luce*, ut a Virgilio, 'vescitur anra.' Redeo: Cicero in Phæn. 'Quam cum perpetuo vestivit lumine Titan.' De lumine Elysiorum signate scribit Plutarchus de sera vindicta: ubi ait, beatos, τῷ φωτὶ διαφέρεσθαι ὥσπερ ἐν γαλήνῃ: *vagari in lumine tanquam in tranquillitate*. De hoc lumine Elysiorum multa Plato in Phædone. *Cerda.*

Lumine vestit] Ita Lucret. l. ii. 'Quam subito soleat Sol ortus tempore tali Convestire sua perfundens omnia luce.' Arnob. l. i. 'Siderum Sol princeps, cujus omnia luce vestiuntur, atque animantur.' Tertullianus: 'Æqualitas circumfusi æris pari luce vestiens angulos.' Tale quid forte Prudent. in Symmach. 'Unde seges late crinitis fluctuet agris, Denisus et gravidis se vestiat æquor aristis.' Sic et Græci ἰμάτια πόλεως murum dicunt. *Taubmann.*

641 *Purpureo*] Dat hunc colorem

lumen, ut Valer. Arg. i. de face crinita: 'Lumenque innoxia fudit Purpureum.' Virgilius ipse Æn. i. 'lumenque iuventæ Purpureum.' Hoc attributum luci dat Catullus de Nupt. Pel. 'Purpureaque procul nantes a luce refulgent.' Ovidius et Seneca, dici, credo ab luce qua dies splendet. Ille Fast. iii. 'Purpureum rapido qui vehit axe diem.' Hic in Herc. Et. 'quaque purpureus dies Utrumque clara spectat Oceanum rota.' Neque abit illud Petronii in fragm. 'Indica purpureo genuit me litore tellus, Candidus accenso qua redit orbe dies.' *Cerda.*

Solemque suum] Sibi congruum: ut, 'Fessosque sopor suus occupat artus.' *Servius.*

642 *Pars in gramineis*] Ostendit quanta animi serenitate in voluptatibus honestis vivant. *Donatus.*

Palæstris] Luctationibus, Græce dixit. *Servius.*

Palæstris] *Palæstra* multa significat, interque alia, imo proprie, locum exercendis corporibus idoneum. Sic Cicero Arpinatem describens, palæstram nominat: et Terentius in Phorm. 'ecceum a sua palæstra exit foras.' De loco etiam capiendus Plautus Bacchid. 'ante solem orientem nisi in palæstram veneras.' Male itaque aliqui in Virgilio explicant, *palæstris*, id est, luctis. Nam quidem Plautus dicto loco statim inter alios ludos, luctum quoque nominat. Addo auctoritatem Turnebi, et Mercurialis, explicantium hic non luctam, sed locum luctæ. Ille xviii. 46. hic Gymn. i. 9. Scio, a Pollice, et a Budæo (qui a Polluce accepit) palæstram, generale esse nomen, ita ut *παλαιστράι*, id est, *luctatores*, significant quoque *δρομεῖς*, *πίκτας*, *δισκοβόλους*, *άλτικους*, id est, *cursores*, *pugiles*, *juculantes disco*, *contententes saltu*. Sed hic tantum abest, ut pro his capiam, ut neque pro ipsa lucta: sed pro loco, ut dixi, luctæ.

In voce *gramineis*, respicit morem, quo, ut plurimum, veteres exercebant luctas in locis gramine consitis, ut victi inde gramen evellerent, victorique præberent, quod insigne, gloriosum. Tamen hic *gramineis* explicari simpliciter potest, id est, herbosis. *Cerda.*

Palæstris] *Palæstras* hic luctas accipiunt, a quibus dissentit Turn. xxviii. 46. aitque 'gramineas palæstras,' loca esse herbosa, vacua, in quibus se exercebant ludo et lucta. Idem censet Marc. Donatus Dilucid. l. i. *Taubmannus.*

Palæstris] Ædificii genus apud Græcos, cujus ædificationem et porticum rationem tradit Vitruvius v. 11. in quibus Athletæ, pugiles, &c. se exercebant. De vocis origine Mercurialis de Art. Gymn. ii. 8. de varia significatione idem i. 9. Videndus etiam Panvinus de Lud. Circens. l. i. 'Per æ scribendum contendit ex Græca etymologia Dausquius. Varia hic studia enarrat, nam iisdem mortui delectantur, quibus vivi. Inde Ovid. Metam. l. iv. 'Parsque forum celebrant, pars ima tecta tyranni: Pars alias artes antiquæ imitamina vitæ.' Idem noster vs. 653. et seqq. *Emmeness.*

643 *Contendunt ludo*] Non odio. *Servius.*

644 *Choreas*] *Re* corripuit propter metrum. Alibi ait secundum naturam: ut, 'Juvat indulgere choreis.' Ergo aut Systolen fecit, aut Antithesin i pro e ponens. Nam Græcum est nomen. *Idem.*

Plaudunt choreas] Ductum ab illo Od. Θ. *πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν* ubi *χορὸς* pro loco destinato choreis: ut superius eodem lib. *λείψαν δὲ χορὸν, καλὸν δ' εὐρυαν ἀγῶνα*. Fortasse etiam pro *choro*, et loco tripudiis dicato, *choreas* hic accipit Maro. *Germanus.*

Plaudunt choreas] Non tantum accusativum cognatum, sed et alios re-

cupit. Stat. silv. l. i. 'aquas plaudere natatu.' Plura dabit exempla Sanct. Minerva p. 180. *Emmeness.*

645 *Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos*] Orpheus Calliopes Musæ et Cægri fluminis filius fuit, qui primus Orgia instituit: primus etiam deprehendit harmoniam, id est, circulatorum mundanorum sonum, quos novem esse novimus: e quibus summus, quem *ἄναστρον* dicunt, sono caret; item ultimus, qui terrenus est. Reliqui septem sunt, quorum sonum deprehendit Orpheus; unde utique septem fingitur chordis. *Longam autem vestem*, aut citharædi habitum dicit, aut longam barbam; nam a contrario imberbes, *investes* vocamus. *Servius.*

Nec non Threïcius] Ostendit citharædam, inter honestas enumerari artes. Est enim musica. *Donatus.*

Sacerdos] Quia et Theologus fuit, et Orgia primus instituit. Ipse etiam homines de feris et duris composuit. Unde dicitur arbores et saxa movisse, ut Dens. *Servius.*

Threïcius l. cum v. sacerdos] Orpheus Thracius Calliopes Musæ F. qui hic *sacerdos* dicitur, quia primus ex Ægypto arcana ceremoniarum transtulit, et orgia instituit: unde et Horatio vocatur 'sacer interpresque deorum.' Longo autem syrmate, hoc est, veste fluxa et proluxa humumque verrente, tibicines fidicinesque nos esse, vel ex Horatio notum, in Arte: 'traxitque vagus per pulpita vestem:' item e 4. ad Herenn. 'Talis et illa notatur apud Tibull. iii. 4. 'Ima videbatur talis illudere palla.' De quo et Turneb. xxviii. 46. et xviii. 35. *Servius longam vestem* exponit etiam longam barbam: cum *resticeps* dicatur barbatus: et e contrario *imberbis etiam investis*. *Taubmann.*

Longa cum veste] Habitus musicus fuit olim demissus ad pedes, ideo notanter *longa veste*. Apulejus Florid. ii. 'Eique prorsus citharædicus sta-

tus, Déam conspiciens canenti similes, tunicam picturis variegatam deorsum ad pedes dejectus ipsos,' &c. Vide uti locum istum legat Lipsius Elect. ii. 21. Redeo. Inde Horatius ad Pisones, 'traxitque vagus per pulpita vestem.' et Martialis l. iv. 'Musa nec insano syrmate nostra tumet.' Callistratus de statua ipsiusmet Orpheï, *χιτῶν δὲ ἐξ ὤμων ἀπαγόμενος εἰς πόδας: tunica ab humeris deducta ad pedes.* Huc spectant Tibullus et Propertius, qui in descriptionibus Phœbi patris musicæ, illi hunc habitum assignant. Ait ille el. iii. 4. 'Ima videbatur talis illudere palla.' Hic el. ii. 31. 'Pythius in longa carmina veste sonat.' Utrique adjungo Valerium Arg. l. i. qui ministrum Phœbi pari habitu ornat, ita inquit: 'Hic vatēs, Phœbique fides non vana patentis Mopsus, puniceo cui circumfusa cothurno Palla imos ferit alba pedes.' et Ovidium Fast. vi. 'et ut hanc tibicina cœtum Augeat, in longis vestibus ire jubet.' *Cerda.*

646 *Obloquitur numeris*] Dicendo *obloquitur*, chordarum expressit laudem, quas dicit verbis loquutas. *Obloqui* enim non est, nisi contra loquentem loqui. *Servius.*

Obloquitur numeris septem] Nimirum ἀπὸ τῶν ἐπταχόρδων ἁρμονιῶν et Epigr. Græco de Thebis, σῆς χειρὸς ἀμφίων ἄπρονος χάρις, ἐπτάπυλον γὰρ Πάτρην ἐπταμίτῳ τείχισας ἐν κιθάρῃ. Eurip. quoque in Alceste. et Iphig. ἐπτάτονον χέλυν vocat: et Pind. in Pyth. Od. 2. φορμίγγα ἐπτάκτυπον, et in Nem. ἐπτάγλωσσον. Callimachus autem in Deli hymno est auctor, Apollinem numero septenario chordas citharæ definivisse, quod septies cyeni Latonæ in nixu accuivissent, ἐνθεν ὁ παῖς τόσσας δὲ λύρῃ ἐνεδήσατο χορδὰς "Ἐσπερον, ὁσσάκι κύκνοι ἐπ' ὠδίνεσσιν ἔεισαν. Fulgentius tamen hunc Maronis locum ad septem Musicæ genera mavult referre, Diastemata, Systemata, Phthongos, Tonos, Meta-

holas, Melopœcias. *Obloquitur* autem a Poëta videtur dictum, ut a Græcis ἀντιμελίζειν, et ἀντιφωνεῖν. Plato de Leg. Z. de citharædis, ἀποδιδόντας πρόσχορδα τὰ φθέγματα τοῖς φθέγμασι. *Germanus*.

Obloquitur] Explicni non de ipso loquente, sed de loquente cithara. Ita Lucretius l. iv. 'Et citharæ liquidum carmen, chordasque loquentes.' Si quis capiat de Orpheo pulsante pariter et canente, firmabit sententiam suam Tibulliano illo: 'Sed postquam digiti fuerant cum voce locuti:' et illo Propertiano III. 3. 'carmina nervis aptat.' In quibus non canitur aut assa voce, aut assa lyra: sed voce pariter et lyra ad eum modum, quo pastores Virgiliani: 'Tu calamos inflare leves, ego dicere versus.' *Cerda*.

Obloquitur] Laus chordarum, quæ non sonare, sed verbis quasi loqui videbantur. Græci habent suum ἀντιμελίζειν et ἀντιφωνεῖν. Alii, *Obloquitur* numeris, interpretantur, *Cecinit* modulis ac rhythmis: ut et fides increpuisse, et simul voce cecinisse intelligatur. Sed vide et Turneb. xxviii. 30. *Taubmann*.

Numeris] Rhythmis, sonis: ut, 'Numeros memini, si verba tenerem.' *Servius*.

Septem discrimina] Quia omnes chordæ dissimiliter sonant. *Idem*.

Septem discrimina vocum] Ita et Euripid. ἐπτάτονον χέλυν vocat: et Pindarus φόρμιγγα ἐπτάκτυπον, item ἐπτάγλωσσον. Sed et Eustath. ἐπταχόρδου lyrae meminit. De Orphei lyra sive cithara; et cur septem chordas habuerit, a multis curiosissime disputatur. Tu vide mihi Turneb. xix. 30. et *Serv.* *Taubmann*.

647 *Jamque eadem dig. &c.*] Id est, intus canit et foris. Manus enim sinistra carpit chordas digitis, quod *intus canere est*: tacita quadam musica nec foris audita, sed artificii tantum intellecta. At manus dextra pectine

chordas pulsatur, *canitque foris*, id est, canit, quod etiam alii audiant: nec enim tacita est ejus, ut sinistra musica; sed canora. Turn. xiv. 4. et xxviii. 46. *Idem*.

Jam pectine pulsatur eburno] *Jam*, nunc. Hoc autem *pecten* declinatur ut *lien*, carmen. *Servius*.

Pectine] Notat Nascimb. tempore Julii III. Romæ statuam Orphei marmoream erutam esse, quæ sinistra citharam, dextra pectinem tenuerit; inde censet, ubi pecten in hac re a Poëtis ponatur, revera pectinem intelligi, non plectrum. *Taubmann*.

648 *Hic genus antiquum*] Quod non omnes viros fortes in Elysio visos esse commemorat, hæc ratio est: quia isti divinos meruerant honores; quod Tydeo, vel his, quos supra memoravit, non contigit. Nam ideo *antiquum* addidit, quasi et illis Elysii non contigerint campi, si eis annorum non derogasset vetustas. *Serv.*

Hic genus] Videtur mihi hic versus factus cum oppositione ad illum, ubi nocentium catalogus, 'Hic genus antiquum terræ Titania pubes:' ut pari modulo incipiat catalogus felicium. *Cerda*.

649 *Magnanimi heroës*] Catull. 'o nimis optato sæclorum tempore nati Heroës salvete Deum genus.' *Germanus*.

Heroës] Ἡρώες ἄνδρες apud Schol. Homeri ad Iliad. A. 4. de Heroibus Feith. ant. Homer. i. 1. *Emmeness*.

Nati melioribus annis] Plerumque enim virtus decoloratur temporis infelicitate. Cicero, 'Ut illa laus temporum, non hominum fuisse videatur.' *Servius*.

Nati melioribus annis] Aut felicio-ribus quam ii erant, in quos calamitas belli Trojani incidit: aut, quibus majori in honore virtus erat, quæ plerumque decoloratur temporis infelicitate. Cicero: 'Ut illa laus temporum, non hominum fuisse videatur.' Catullus: 'O nimis optato sæclorum

tempore nati Heroës! Taubmann.

650 *Ilusque, Assaracusque*] Trojani reges fuerunt. *Servius*.

Trojæ Dardanus auctor] Hunc in septimo inter Deos dicit relatum: ut, 'Et numerum divorum altaribus auget.' Sed, ut diximus supra, Homerum sequitur, qui inducit simulacrum Herculis apud Inferos visum. *Idem*.

651 *Miratur*] In antiquis sane omnibus codicibus, Longobardico excepto, *miratur* est singulari numero: ut de Ænea tantum id dicatur. Quid enim Sibylla miraretur, quæ sibi alias innotuerant? Sunt tamen, in quibus *mirantur* legas. *Pierius*.

652 *Stant terræ*] Antiqui plerique codices, *stant terra defixæ*, legunt, ablativo casu, pro *terræ*. Utrumque enim dicitur eleganter. *Idem*.

Defixæ hastæ] Subaudis *Inanes*. Item, 'equos inanes.' *Servius*.

Terra defixæ hastæ] Notat Turnebus Poëtam morem antiquorum respexisse, qui hastæ posteriorem partem etiam præpilabant ad defigendum humi, quam οὐριαχὸν Græci, στύρακα, et σαρρωτήρα appellabant. Hom. ἔγχεα δὲ σφιν Ὀρβ' ἐπὶ σαρρωτήρος. σαρρωτήρι autem ἐπιδοραῖς opponitur, utpote cuspis, et pars hastæ prior. *Germanus*.

653 *Per campum*] In antiquis aliquot exemplaribus, *campum* legitur unitatis numero: sed non displicet *campos* pluraliter, ad amplitudinem indicandam. *Pierius*.

Quæ gratia currum] Detrahit unum u licentia, qua Latinitas Græcos secuta genitivo plurali syllabam aut addit aut detrahit. Hoc loco detraxit: sicut 'Arma virum.' Contra addidit, 'Altum pæcudumque genus,' pro *aditum*, sicut Græci μουσῶν ἐλικωνιάδων. *Servius*.

Curruum] Sunt antiqui codices, *Medicens* et alii, in quibus *curruum* integra dictione scriptum habeatur. Prisciano placet syncopam fieri: ne-

que tamen negat *uu* duplex scribi posse, ut fiat synalœpha cum subsequente versu. *Currum* tamen reperias. *Pierius*.

654 *Nitentis*] Pingues; ab eo quod sequitur, id quod præcedit, intelligis. Per omnia autem, quæ dicturus est, intelligendum hoc, 'Quæ gratia fuit vivis, eadem sequitur tellure répostos.' *Servius*.

655 *Eadem seq. tellure repostos*] Anacreon contra, ὁ θανὼν οὐκ ἐπιθυμεῖ. *Germanus*.

Eadem sequitur, &c.] De his ex disciplina Platonica sumptis videatur Cælius x. 9. et Macrob. i. 9. in Somn. Scip. *Taubmann*.

657 *Vescentis*] Omnia in unum læta convenerant: honestorum personæ: cætus justorum: apparatus epularum: lætitia, cantus: locus herbescente viriditate hilaris et odore lauri jucundus, nemorosus, atque undarum perennium copia semper apricus. *Idem*.

Pæana canentis] Proprie Apollinis laudes, quod nunc congruit propter lauri nemus: abusive omnium deorum. Sic *Orgia* proprie Liberi: abusive, omnium Deorum sacra. *Serv.*

658 *Odoratum*] Pro *odorum*: ut diximus supra. *Idem*.

Inter odoratum lauri nemus] Ita etiam de his locis Tibullus i. 3. 'Floret odoratis terra benigna rosis.' Virgilius infra inducit, 'Riparumque toros, et prata recentia.' Plutarchus de sera vindicta constituit partem istam, ὕλη καὶ χλωρότητι, καὶ χλόαις ἀνθέων ἀπάσαις διαπεποικιλμένον: *Silva, viriditate et omnigenis floribus ornatam*. Additque: ἐξέπνει δὲ μαλακὴν, καὶ πραεῖαν αὔραν, δσμάς ἀναφέρουσαν ἡδονῆς θαυμασίας: *exhalabat autem lenem auram et mollem, quæ odorem exhibebat suavitatis maximæ*. Pergit pluribus Plutarchus. In opere etiam de orbe Lunæ adumbrans partem istam beatorum, ait: καὶ τὴν νῆσον εὐωδίᾳ κατέχεσθαι πᾶσαν: *totam insulam occu-*

pavi suavi fragrantia. Libat Propertius has voluptates IV. 7. 'Mulcet ubi Elysias aura beata rosas.' Consonant ista cum doctrina Epicuri, qui dicebat, τέλος τῶν ἀγαθῶν καὶ σοφῶν ἁνδρῶν τὴν ἡδονὴν εἶναι. Verba sunt Ciceroni: 'finem bonorum et sapientium esse voluptatem.' *Cerda.*

Unde superne Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis] Eridanum Aratus in cælo esse dixit laud longe a cæto. Hic et in terris est, qui in Italia, id est, in Venetia, *Padus* vocatur: quem alii etiam ad Inferos volunt tendere, alii nasci apud Inferos, et exire in terras. Ideo autem ista finguntur, quia de Apennini parte oritur, quæ spectat Inferum mare, et tendit usque ad superum. Ergo hic sensus est, Canebant in locis, unde superne, id est, ad superos plurimus Eridani amnis per silvam volvitur. Namque verisimile est: quoniam legimus de Aristæo, 'Omnia sub magna labentia flumina terra Spectabat diversa locis.' Et congrue: nam omnis humor ex terræ nascitur venis. Alii *Eridanum* pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum. Nam legimus 'Fluviorum rex Eridanus:' et amant poëtæ, pro appellatione, ponere magnæ rei proprietatem: ut alibi, 'Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis.' Melius tamen est, si distinguamus, 'Unde superne plurimus,' Unde ad superos plurimus, id est, magnus amnis volvitur per silvam Eridani, id est, populos. Fabula namque hæc est: Eridanus Solis filius fuit: hic a patre impetratum curram agitare non potuit, et cum ejus errore mundus arderet, fulminatus, in Italiæ fluvium cecidit: et tunc a luce ardoris sui, Phaëthon appellatus est, et pristinum nomen fluvio dedit. Unde mixta hæc duo nomina inter Solis filium et fluvium invenimus. Postea ejus sorores flendo in populos versæ sunt: ut in decimo, 'Populeas inter frondes umbramque sororum.' Et hoc Virgilius: nam alii

in alias arbores dicunt. *Servius.*

Unde superne Plurimus] Canebant in locis, unde ad superos *plurimus*, id est, magnus amnis volvitur: quippe qui xxx. annibus augeatur. *Taub-Eridani]* Qui *Padus* vocatur. Sicut autem in cælo consecrarunt astrologi Eridanum, sic et in Elysiis ponit eum Maro, vel cælestis illius imitatione, vel patriæ commendatione inductus, cum sit in Italia fluviorum rex. Sic Catonem umbris dare jura scripsit, ne Græci tantum exercendis Inferorum judicii præfecti viderentur; interesse putans ad patriæ ornamentum et Catonis laudem, hominem Romanum illic judicare. Turn. XXII. 1. *Taubmann.*

660 *Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi]* *Manus*, id est, multitudo eorum qui ob patriam passi sunt vulnera: et est figurate dictum. Sane animadvertendum, quod ait Horatius in arte poëtica, 'Et simul et jucunda et idonea dicere vitæ.' Nullam enim majores nostri artem esse voluerunt, quæ non aliquid reipublicæ commo- daret. Unde Virgilius hoc per transitum facit. Nam dicendo puniri patriæ venditores, contra præmia defensoribus solvi: nihil aliud, nisi fugienda vitia, et sectandas esse docet virtutes. *Servius.*

Hic manus, ob patriam, &c.] Locum communem eorum, qui dicti φιλοπό- λεις, et φιλοπολῖται, plures conjunxerunt. Erasmus variis in locis. Rittershusius in Oppianum, et in Homerum Spondanus, Brusonius lib. et cap. 5. Auctor. πολυανθ. Pierius in Hieroglyph. Andreas Eborensis, interpretes aliqui hic in Virgilium. Ideo abstinco, res enim ista facile parabilis. Non omitam tamen verba Tullii, qui cadentes pro patria in Elysiis constituit, ut hic Virgilius. Loquens de legione Martia, quæ cecidit dimicans contra Antonium, ait: 'Vos vero, qui extremum spiritum effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti.' Reliquorum exemplis adjice, quæ de

Chæremone narrat Agathias lib. II. *Cerda*.

661 *Sacerdotes casti, dum vita manebat*] Quasi quis castus posset esse post mortem : sed aliud dicit ; id est, qui fuerunt casti dum in communione vitæ versarentur. Nam hi qui sacra maxima accipiebant, renuntiabant omnibus rebus : nec ulla in his nisi minimum cura remanebat. Herbis etiam quibusdam emasculabantur : unde jam coire nec poterant. Dicit ergo eos sacerdotes, qui casti fuerunt etiam ante sacra suscepta. *Servius*.

662 *Pii vates*] Vaticinantes, non mendaces. *Idem*.

Phæbo digna locuti] Aut veridici, qui talia loquebantur, qualia decebant Apollinem. Multi enim mentiebantur : ut in Lucano Phæbas, ad quam Appius Claudius, ‘ Et nobis dabis, improba, pœnas, Et superis quos fingis, ait.’ *Idem*.

663 *Inventas aut qui vitam excoluere per artis*] Qui erudierunt et ornaverunt vitam per inventa artificia. Significat autem Philosophos, qui aliquid excogitaverunt, unde vita colebatur. *Idem*.

Inventas aut qui vit. exc. per artis] Ἀλφειστὰς ἄνδρας Hesiodi innere videtur, τοῦτέστι, ἔφευρετὰς καὶ ἐπινοητικούς. Nimirum Orpheus in hym. Palladem εὐρεσίτεχνον vocat. Aristot. lib. Polit. B. memorat hanc inter alias leges Hippodami legislatoris, ut præmia inventoribus decernerentur : ἐτίθει δὲ νόμον περὶ τῶν εὕρισκόντων τὴν πόλει συμφέρον, ὅπως τυγχάνωσι τιμῆς. Videntur hæc autem ex Platonis fere desumpta symposio. φρόνησιν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν, ὧν δὴ εἰσι καὶ οἱ πάντες ποιητὰι γενήτορες, καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὐρετικοὶ εἶναι. *Germanus*.

664 *Quique sui memores alios fecere merendo*] Et quia aliquos sui memores fecere præstando : ut, ‘ Nunquam, regina, negabo Promeritam,’ id est, præstitisse. Terentius, ‘ Ego, Charine, neutiquam officium liberi esse homi-

nis puto : cum is nihil promereat, postulare id gratiæ apponi sibi.’ *Serv.*

Alios] Non placet quod in exemplaribus plerisque veteribus aliquos legitur. Plus enim est alios dicere. *Pierius*.

Memores fecere merendo] Prop. ej. IV. ‘ Sim digna merendo, Cujus honoratis ossa vehantur aquis.’ *Germ.*

Quique sui memores alios fecere merendo] Vide ut locum istum tractet, explicet, expendat S. Augustin. Virgilium admiratus l. XXI. de Civit. cap. ultim. ubi versum istum comparat cum doctrina Evangelica. *Cerda*.

Quique sui memores, &c.] Horum virtutes enarrat Macrobius in somn. Scip. I. 8. *Emmness*.

665 *Omnibus his nirea cinguntur tempora ritta*] Per quod eos ostendit meruisse divinos honores : ut diximus supra. *Servius*.

Omnibus his] Omnia commoda consequuntur honestatis cultores ; locum, sidera, lucem, prata, nemora, cibos, delicias, studia artium, ut non privati vita, sed ad aliud vivendi genus transisse videantur. *Donatus*.

667 *Musæum ante omnis*] Theologus fuit iste post Orpheum : et sunt variae de hoc opiniones. Nam eum alii Lunæ filium, alii Orpei volunt, ejus eum constat fuisse discipulum. Nam ad ipsum primum carmen scripsit, quod appellatur ‘ Cratera.’ *Serv.*

Medium nam plurima turba Hunc habet] Locus huic similis est apud Aristidem in oratione funebri Alexandri Poëtæ præceptoris sui, ubi ait, hunc in Inferno circumdari ab choris Poëtarum et historicorum, conantium enixe, ut ad se Alexander divertat. ποιητῶν χοροὺς ἱστασθαι περὶ ἐκείνον. Qui attente legerit Aristidem, inveniet Græcum hunc multis in rebus Virgilio hæsisse. *Cerda*.

668 *Humeris extantem suspicit altis*] Quasi Philosophum, ac si diceret Platonem. Alludit enim poëta. Nam Plato ab humerorum dictus est latitudine. Athleta enim fuit, qui post

omnium victoriam, se philosophiæ dedit. *Idem.*

Humeris extantem] Hanc exsuperantiam Gr. ὑπερῶσαν et ἀκρωψίαν vocant. Servius, Nascimb. aliique putant allusum ad Platonem, unde sua potissimum hauserit Poëta. Certe ob humerorum latitudinem dictus est Plato: atque ob corporis illud robur primum athleta fuit, deinde se Philosophiæ tradidit. Mirantur autem multi hic Maronem honorifice Musæi meminisse, de Homero siluisse: ac Græci quidem nonnullam ei livoris hac de causa labem adspargunt, &c. De quo Turneb. XVIII. 46. *Taub.*

669 *Felices*] Utpote quæ post depositam vitam, talia loca ac delicias sint assecutæ. *Donatus.*

Tuque, optime vates] Quia theologus fuit. Et sciendum hoc loco Sibyllam jam a numine derelictam: unde et interrogat, quod alias non faceret. *Servius.*

670 *Quæ regio Anchisen, quis habet locus*] Bene et generalitatem requirit et speciem, quo possit facilius inveniri. Nam locus in regione est. *Id.*

Illius ergo] Propter illum, vel causa illius. Ergo autem conjunctio fuit; sed per accentus mutationem in adverbium transit: et est sola particula, quæ habet in fine circumflexum. Multi male putant nomen esse indeclinabile: et dicunt positum esse pro causa (Causa autem nomen est quod ponitur pro ratione) qui casus declinatione caret. *Servius.*

Illius ergo] Lucret. l. III. 'Inter-eunt partim statuarum et nominis ergo.' *Germanus.*

671 *Magnos annis*] Aut magna fluenta: aut quia novem sunt, quæ odiosum fuerat commemorare per singula. *Servius.*

673 *Nulli certa domus*] Id est, habitatio, quam animæ tandiu certam habent, quandiu in corporibus sunt: post quorum solutionem vagantur pro vitæ merito in circulis. *Idem.*

Nulli certa domus] Totum hunc locum laudat Scal. Poët. v. 16. Hic autem innuitur, animam a corpore secretam nullius loci spacio includi; sed pro vitæ merito in circulis vagari. *Taubmann.*

Lucis habitamus opacis] Varia dicit, quæ pro vitæ varietate contingunt. In his autem locis Heronum animæ coluntur. *Servius.*

674 *Recentia rivis*] Virentia: rivorum scilicet caussa. *Idem.*

Rivis] In Romano codice, *sileis* pro *rivis* legitur. Sed enim *Rivi* in caussa sunt, cur prata sint recentia. *Pierius.*

Prata recentia rivis] Virentia, rivorum caussa: ita Hor. Od. III. 4. 'frondem novam' pro virenti dixit. Alii *sileis* legunt. *Taubmann.*

675 *Voluntas*] In codicibus aliquot antiquis, *voluptas* habetur. Errore, ut puto; quia alibi simili indiligentia *voluptant*, pro *volutant* scriptum animadverti. *Pierius.*

Si fert ita corde voluntas] Lucret. III. 'Si fert ita forte voluntas.' *Germanus.*

676 *Jugum*] Ita enim dividuntur montes, in radices, latera, jugâ, vertices, pro locorum qualitate. *Servius.*

Facili jam tramite] In codicibus aliquot antiquis, *facili vos tramite* legitur: sed jam in antiquioribus habetur. *Pierius.*

678 *Dhinc summa cacumina linquunt*] Non linquit. hoc enim dicit: Æneas et Sibylla, perducti ad summum, in plana descendant. *Servius.*

679 *Penitus, convalle virenti*] Valde virenti: ut, 'penitusque sonanteis Accestis scopulos.' *Idem.*

680 *Inclusas animas*] Non re vera inclusas: sed multitudine separatas, quo facilius agnoscerentur. *Inclusas* autem, aut segregatas: aut secundum ritum antiquum. Multitudinem enim si numerare non poterant, eam in locum certum includebant per partes, et ex unius numero quanta esset videbant. Quod Xerxes de suo fecit

exercitu. *Idem.*

681 *Lustrabat studio recolens*] Circuibat, studiose tractabat. *Idem.*

Lustrabat] Oculis. *Donatus.*

Recolens] Animi intentione. *Idem.*

682 *Carosque nepotes*] Posterios: sic ut per nurus fœminas dicunt. *Serv.*

683 *Fataque fortunasque virum, moresque, manusque*] Felicitas enim aut fatalis est, aut fortuita, aut ex virtute descendens. *Idem.*

Fata, fortunas, mores, manus] Propositio est eorum, quæ deinde prosequitur. *Donatus.*

685 *Alacris*] Ipse alacris. Et sciendum antiquos et *alacris* et *alacer*, et *acris* et *acer*, tam de masculino quam de fœminino genere dixisse. Nunc masculino utrumque damus: de fœminino *alacer* et *acer* nunquam dicimus: licet Ennius dixerit: 'Æstatem Autumnus, post acer hiems sit.' Nam inde est 'alacer.' *Servius.*

686 *Genis*] Palpebris. Ennius de dormiente, 'Imprimitque genæ genam.' *Idem.*

Excidit ore] Quasi seni: quod circa Anchisen reservat, ut, 'Tantumque nefas patrio excidit ore.' *Idem.*

687 *Venisti tandem*] Hoc ad effectum pertinet desiderantis. Alias oritur quæstio, quod dicit, 'Sic equidem ducebam animo.' *Idem.*

Venisti tandem] Vide colloquium Ulyssis cum Anticlea matre apud Inferos, Od. A. Ut autem *venisti tandem*, sic Od. P. ἦλθες τηλέμαχε γλυκερὸν φάος. *Germanus.*

Spectata] Probata: ut, 'Et rebus spectata juvenus.' Hoc autem dicit, 'Tua pietas mihi semper probata, nunc etiam 'iter durum' vicit, scilicet Inferorum. *Servius.*

Spectata] Legi *expectata*, et explicui cum oppositione ad illud, 'Sic equidem ducebam animo rebarque futurum, Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.' Hoc enim expectantis est. Alii legunt, *spectata*, hac sententia: Probata est mihi tua

pietas per labores, ac dura itinera. Ad eum modum, quo Ovidius dixit, 'spectatur in ignibus aurum,' id est, probatur. Quod Græci δοκιμάζονται, διακωδωνίζονται. Lectionem hanc sequitur Passeratius, quem Germanus advocat; et Germ. ipse, prolato in Paralip. vetere codice, in quo est *spectata*. Sequitur Jos. Scal. in Catull. et addit translationem duci a probationibus operum, quæ dicuntur *spectationes*, ab Agellio, et aliis. Sequitur Servius: nam tametsi in illo semper legatur *expectata*, sed ejus verba aliud indicant: sunt vero hæc 'expectata, probata, ut rebus spectata juvenus,' &c. Potes hos sequi. Ego in primum inclino, nam ita hic videtur assumi vox ista, ut Æn. II. 'quibus Hector ab oris Expectate venis?' *Cerda.*

689 *Et notas audire et reddere voces*] Familiariter loqui. *Servius.*

Audire et reddere] Ex Catullo de nupt. Pel. 'Nec missas audire queunt, et reddere voces.' Usurpavit quoque Æn. I. *Cerda.*

690 *Rebarque futurum*] Arbitrabar, ratiocinabar esse venturum. Per quod intelligimus fataliter Æneam ad Inferos descendisse. Non enim nisi fatalia deprehenduntur. *Servius.*

691 *Nec me mea cura fefellit*] Nec decepit me dulcissimus filius. Nam vocativus est, *mea cura*, id est, tu: et dictum est sicut, 'Veneris justissima cura.' *Idem.*

Mea cura] Id est, Spes mea: quia spei cura est comes. H. Steph. *Servius mea cura* pro vocandi casu habet, et exponit, 'dulciss. fili.' *Taubmann.*

692 *Quas ego te terras, &c.*] Pietatis magnitudo ostenditur, cum pater ejus ingemit casibus. *Servius.*

Quas ego te terras] Romanus codex, et aliquot alii vetusti, *quas ego per terras* legunt. Mihi prior lectio facit satis: quia etiam si per legas, te pronomen desideraretur. *Pierius.*

694 *Libyæ tibi regna nocerent*] Aut quia de Junone ait Venus: 'Haud

tanto cessabit cardine rerum.' Aut, quod est melius, illud dicit: Timui ne dum apud regna Carthaginis voluptatibus vacabas, imperium fatale derelinqueres. *Servius*.

695 *Tristis imago*] Severa, terribilis: ut supra, 'Et turbida terret imago.' *Idem*.

696 *Sæpius occurrens*] Κατὰ τὸ σῶπμενον *sæpius* ei dictum intelligimus: aut certe, Egit me tua imago ad hæc tendere limina, quam sæpe videre consuevi. *Idem*.

Occurrens] Respicit ad illud v. 'Aeterna per alta Congressus pete, nate, meos.' Cum addit *sæpius*, intelligendum κατὰ σῶπην. Nam semel apparuisse Anchises legitur. *Cerda*.

Tendere adegit] In codicibus aliquot pervetustis, legere est *adire coëgit*. Sed omnino lectio hæc ex aliqua paraphrasi desumpta est, pedestris enim et exilis est. Illud vero *tendere adegit* longe sublimior phrasis et elegantior. *Pierius*.

697 *Stant sale Tyrrheno classes*] Affectionis est filii etiam ea indicare, de quibus non interrogatur. *Servius*.

699 *Largo fletu*] Nato ex gaudio. *Idem*.

Rigabat] In antiquis plerisque *rigabant* plurali numero est. Sed de Ænea tantum hoc dictum volunt multi, quod absurdum dicunt dare lacrimas Anchisæ, in beatorum jam numerum adscito. Sed fecit hoc Poëta ad affectum mutæ pietatis exprimendum. *Pierius*.

700 *Ter conatus ibi col. dar. brach.*] Supra ex Hom. de Eurydice et Crensa. Sæpe autem Eurip. ἀμφιθεῖναι, et περιβάλλειν δέρην χεῖρας. *Germanus*.

701 *Ter frustra*] Sæpius: finitus pro infinito. *Servius*.

703 *Interea videt Æneas*] Εἰρμὸς est hoc loco, id est, unus sensus protentus per multos versus: in quo tractat de Platonis dogmate, quod in Phædone positum est περὶ ψυχῆς, de quo in Georgicis strictim, hic latius loqui-

Delph. et Var. Clas.

tur. De qua re etiam Varro in primo divinarum plenissime tractavit. Hoc autem continet: Æneas dum per Inferos pergeret, respexit fluvium quendam loci remotioris: ad quem innumera multitudo tendebat animarum. Interrogavit patrem, quis esset fluvius, vel qua ratione ad eum pergerent animæ, Pater ait, Lethæus est: pergunt autem; ut potantes oblivionem patiantur, et incipiant in corpora velle remeare. Stupefactus Æneas interrogat: Dic pater, animæ, quæ per præteritam vitam tot supplicia pertulerunt, possunt habere votum revertendi in corpora? Non est verisimile, liberatas de corporis carcere ad ejus nexum reverti. Suscepta narratione, hæc Anchises exequitur: primo debere fieri, ut redeant, deinde posse, deinde velle: quæ quoniam obscura sunt, aliis sub divisionibus innotescunt. Quid est debere? Cuncta animalia a Deo originem ducunt: quæ quia nasci cernimus, revertuntur sine dubio, unde cuncta procreantur. Deinde posse sic probat: quia immortales sunt animæ, et sunt, quæ possunt reverti. Tertium est, utrum velint: quod dicit fieri per Lethæum fluvium. Et hoc est, quod dicturus est: sed incidentes quæstiones faciunt obscuritatem. *Idem*.

Valle reducta] Is locus dicitur reductus, qui habet vias non recta continuo tendentes, sed ejusmodi, ut tibi in lustrando redendum recurrendumque sit. Sic Mæander flexus habet reductos, sic multi horti reductas vias, sic Horatius bis dixit, 'reductam vallem' ad imitationem Nostri, videlicet Od. i. 17. et in Epod. ii. Sed de hac re dictum jam et in Georg. et Æn. i. *Cerda*.

704 *Seclusum*] In Romano codice, *reclusum* legitur: sed enim Virgilius hujus dictionis primam libentius corripere solet. *Pierius*.

Virgulta sonantia silvæ] Quæ est

Virg.

9 L

juxta prærupta fluminis. *Servius.*

Silvis] *Servius* *silvæ* legit; et Romanus illi codex adstipulatur. Reliqui etiam variant. Advertendum autem, *silvæ* apud *Servium* accipi genitivo casu. In *Mediceo* *silvis* habetur. *Pierius.*

705 *Domos placidas*] Campos Elysios. *Servius.*

Prænata] Præterfluit, et contrarie dictum est. Nam non natant aquæ, sed nos in ipsis natamus. Ennius igitur secutus est, qui ait, ‘Fluctusque natantes.’ Sane de hoc fluvio quæritur a prudentioribus, utrum de illis novem sit, qui ambiunt Inferos, an præter novem: et datur intelligi, quod ab illis novem, qui ambiunt Inferos separatus est. Namque volunt, eum esse imaginem senectutis: nam animæ nostræ vigent et alacres sunt, et plenæ memoria a pueritia usque ad virentem senectam; postea, in nimia senectute, omnis memoria labitur, qua lapsa, mors intervenit, et animæ in aliud corpus revertuntur. Unde fingunt poëtæ animas, Lethæo hausto, in corpus redire. Ergo *Lethæus* est oblivio, morti semper vicina. *Idem.*

706 *Hunc circum*] Signate, non, circa: quia hic non solum proximitas indicatur. Ita statim, *circum lilia*: ut notet, animas et apes in globum commeantes ad flumen, ad flores: ita etiam *Georg. i. de Zonis*, ‘Hanc circum extremæ dextra lævaque trahuntur:’ ut notet, non proximitatem, sed vertiginem. *Cerda.*

Gentes populique] Innumerarum gentium et populorum animæ. *Servius.*

Innumera gentes] Ut ille ἔθνη ἀνὰ πῖπτα. *Germanus.*

707 *Ac velut, &c.*] Illustrabitur hic locus illis, quæ dixi *Æn. i. ad illud*: ‘Qualis apes æstate nova per florea rura, Exercet sub sole labor.’ Cur dicat *æstate*, satis illustratum, imo explicatum *Ge. iv.* ubi quæsi, quo tempore apes se dent ad laborem

suum. Cur *serena*, ibi quoque: nam apes non se credunt cælo nubilo. *Cerda.*

708 *Floribus insidunt*] *Insido illi* rei: ut, ‘Insidat quantus miseræ Deus.’ *Insisto* autem *illam rem*, ut, ‘Nulli fas casto sceleratam insistere limen.’ *Servius.*

Circum Lilia funduntur] Hoc est, circumfunduntur; *Lilia* autem pro quibuslibet floribus, speciem pro genere posuit. *Idem.*

Candida Lilia] Arripuit a Nostro *Propertius i. 20.* De variis liliorum generibus non solum candidorum, lege *Plinium*, qui docet, qua arte ex candidis fiant purpurea. *Cerda.*

711 *Flumina porro*] Longe remota: et est Græcum adverbium. Bene autem *Æneam* longe a Lethæo facit: quia adhuc juvenis est. *Servius.*

712 *Quirè complerint*] In vetustis quibusdam exemplaribus legere est, *quidve*, hoc est, quorsum, quanam de causa; sed non ita placet. In aliquot aliis *quique viri* habetur: quod rectius mihi succedere videtur, *Quæ flumina, Quique viri.* Est et *comple-runt* finitivo modo in bona codicum antiquorum parte. In aliquot, ut in *Mediceo*, *complerent* per *e.* Nusquam vero *complerint* per *i.* legi. *Pierius.*

Agmine ripas] Cursu, impetu: per quod ostendit cito iri ad senectam: quia tota celeritate usus labitur vitæ. *Servius.*

713 *Tum pater Anchises*] Interrogat *Æneas* quis fluvius sit, et quare animæ illum petant. Ad utrunque breviter respondet, *Esse animas*, quæ in alia corpora reverti volunt, et fluvium esse Lethæum. *Donatus.*

Animæ, quibus altera fato Corpora debentur] Sciendum, non omnes animas ad corpora reverti. Aliquæ enim propter vitæ merita non redeunt; aliquæ redeunt propter malam vitam; aliquæ propter fati necessitatem. *Servius.*

714 *Lethæi ad fluminis undam, &c.*] Si

anima æterna est, et summi spiritus pars: qua ratione in corpore non totum videt; nec est tantæ prudentiæ tantæque vivacitatis, ut omnia possit agnoscere? quia, cum coeperit in corpus descendere, potat stultitiam et oblivionem: unde non potest implere vim numinis sui, post naturæ suæ oblivionem. Obliviscitur autem, secundum poëtas; præteritorum, secundum Philosophos, futuri: unde medium tenuit dicendo *Oblivia*. Idem.

Lethæi ad fluminis undam] Hinc, credo, ducto argumento, aut certe consentiente, Romæ Erycis fanum fuit, ubi ea figura et figmento Amor positus stabat, ut eodem gestu facem undæ immergere, et latices Lethæos propinare videretur, tali emblemate ἀντρέως dictus, quod ægras ab amore mentes sanare crederetur: cuius meminit Ovid. l. ii. De remed. am. his versibus: 'Est prope Collinam templum venerabile portam; Imposuit templo nomina celsus Eryx: Est illic Lethæus Amor, qui pectora sanat, Inque suas gelidam lampadas addit aquam. Illic et juvenes votis oblivia poscunt, Et si qua est duro capta puella viro.' *Germanus*.

715 *Securos latices*] Qui securos faciunt; ut *morbos pallidos* dicimus, quod pallidos faciunt. *Servius*.

Securos latices] Ut Cicero securam recordationem dixit præteriti doloris: et Epigr. iii. σὺ δ' εἰ θέμις ἐν φθιμένοισι τοῦ λήθης ἐπ' ἐμοὶ μή τι πίνης πόματος. Horat. Epod. 'Pocula Lethæos ut si ducentia somnos Arente fauce traxerim.' *Germanus*.

Oblivia] Docent autem Philosophi, quid anima, ad ima descendens, per singulos circulos perdat: unde etiam Mathematici fingunt, quod singulorum numinum potestatibus corpus et anima nostra connexa sunt: ea ratione; quia, cum descendunt animæ, trahunt secum torporem Saturni, Martis iracundiam, libidinem Veneris, Mercurii lucri cupiditatem, Jovis regni deside-

rium: quæ res faciant perturbationem animabus, ne possint uti vigore suo et viribus propriis. *Servius*.

Longa oblivia potant] Sic Lucan. l. iii. 'Me non Lethææ, conjux, oblivia ripæ Immemorem fecere tui.' *Taubm.*

717 *Jam pridem*] Ex quo ait, 'Tum genus omne tuum, et quæ dentur mœnia disces.' *Servius*.

Jam pridem] Respicit ad illud *Æn.* v. 'Congressus pete, nate, meos.' Jam enim dudum nato apparuerat Anchises, monueratque ut descenderet ad se ad Inferos: nunc aperit, cur hoc voluerit, 'Jam pridem (inquit) cupio prolem enumerare meorum.' *Cerda*.

718 *Quo magis Italia*] Ex hoc ostendit se magna dicturum. *Donatus*.

Quo magis Italia mecum lætere reperita] In codicibus aliquot antiquis, *lætare* imperativo modo: deque re præsentis, ad solidiorem gaudii caussam. In omnibus deinde pro *tandem*, uno exemplo, *mecum* scriptum est. In Romano totus versus ita mutatus, 'quo magis Italiam mecum lætare repertam.' Jam enim in Italiam descenderat Æneas, eamque repertam esse, plurimum gaudebat. Sed eo magis gaudendum ait Anchises, quod non tantum erroribus finis sit impositus, quodque sedes fato debitæ jam apprehensæ; sed quod, præter hæc, tot illustres viri sint ex suo genere propagandi, totque et tantæ sanguini suo. accessiones præparatæ: quocirca, Lætare, ait, nunc magis ac magis. *Pierius*.

719 *O pater*] Nova brevitās. Nam dicendo *pater*, qui loquatur, ostenditur. *Servius*.

Ad calum hinc ire putandum est] Miscet Philosophiæ figmenta poëtica: et ostendit tam quod est vulgare, quam quod continet veritas et ratio naturalis. Nam secundum poëtas hoc dicit; Credendum est, animas ab Inferis reverti posse ad corpora? ut *calum* superos intelligamus, id est, nostram

vitam. Secundum Philosophos vero hoc dicit: Credendum est, animas corporis contagione pollutas, ad cælum reverti? *Servius*.

O pater, anne] Non poterat non mirari, quod ad tanta incommoda vitæ redire vellent. *Donatus*.

O pater, anne, &c.] Lege versum integrum, et admirare Virgilium, qui ipsa carminis difficultate exprimit Æneæ sensum, vix credentis animas inde evasuras. Est hic *cælum* mortalis vita; ut mortales, ipsi *superi*, respectu inferiorum. Ita supra, 'superasque evadere ad auras.' Cum allusione ad hoc significatum dixit Plautus Aulul. 'superi incœnati sint, et cœnati inferi.' In Seneca Tragico reperies multa exempla. *Cerda*.

720 *Sublimis animas*] Non omnes, sed sublimium. *Servius*.

Sublimis animas] An, illustres et nobiles? ut plerique. An hæc est sententia: Fierine potest, ut animæ, quæ nunc sunt in Inferno, iterum supernæ et sublimes reddantur? *Cerda*.

Ad tarda reverti Corpora] Animæ comparatione, qua velocius nihil est. Uno enim momento potest universa currere. *Servius*.

Ad tarda] In codicibus aliquot antiquis, *in tarda* legere est. Utrumque placet. *Pierius*.

Ad tarda reverti corpora] De transmigratione animarum videndus Lactant. vii. 22. 'Poëtæ vero cum scient hoc seculum malis omnibus redundare, oblivionis animum induxerunt, ne malorum ac laborum memores animæ reverti ad superos recurrent,' &c. *Emmeness*.

721 *Quæ lucis miseris tam dira cupido*] Ut id desiderent, propter quod se sciunt penas dedisse, scilicet vitam. *Servius*.

Cupido] In codicibus aliquot antiquis *cupido est*, una plus dictione legitur. Sed absque ea suavius. *Pierius*.

Quæ lucis miseris tam dira cupido] Supra in Georg. 'regnandi veniat

tam dira cupido.' Docte notavit Dion. Lambinus, cupidinem masculine semper ab Horatio hac significatione usurpari. Observavi etiam Euripidem in Iphig. eandem significationem et ἀφροδίτη dedisse: μέμνη δ' ἀφροδίτη τις ἐλλήνων στρατῷ πλεῖν ὡς τὰ χύστα βαρβάρων ἐπὶ χθόνα. Quin ut hic *lucis cupido*, Euripidi in Herc. οὐδὲ τοῦ βίου πόθος θανεῖν ἐρύκει με et Sophocli. in Tyr. βίου μοι τοῦ μακράωνος πόθος idem in Trach. τίς ὁ πόθος αὐτοῦς ἔκετ' ἢ θεῶν βία. Lucret. l. iii. sub finem: 'Quæ mala nos subigit vitæ tanta cupido? Et sitis æqua tenet vitæ semper hiantes.' *Germanus*.

722 *Dicam equidem; nec*] Lucret. vi. 'Expediam; neque te in promissis plura morabor.' *Idem*.

Suspensum] Sollicitum, incertum: ut, 'Multo suspensum numine ducit.' *Servius*.

723 *Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit*] Hystero-proteron. Post hunc enim versum sequi debuit, 'Dicam equidem: nec te suspensum, nate, tenebo.' *Idem*.

Suscipit Anchises] Aggreditur Anchises relationem, et ordine suo singula prosequi cepit. Occasione futuræ relationis, altior tractatus inducitur, ut ostendat poëta, ex quibus constet hominum genus, vel cæterorum animalium: et unde moveantur in gaudium; unde vertantur in metum; unde diversis cupiditatibus teneantur; unde animæ nutrimenta suscipiant. *Donatus*.

Suscipit] In probatoribus codicibus antiquis, *suscipit* habetur: quod significat *respondet*. Et in Evangelica lectione, multa eo modo reponenda animadvertas: recte quidem prius traducta, sed imperitia sæculi postmodum corrupta. Huic vero lectioni Prisciani etiam subscribit auctoritas dicentis, illi ὑπολαμβάνω pro *respondet*. ὅδε ὑπολαμβάνω ἔφη. Nos, *suscipiens inquit*. Hinc Virgilius, 'Suscipit An-

chises, atque ordine singula pandit: pro, respondit ad interrogationem Æneæ. *Suscipit* agnoscunt nonnulli codices. *Pierius*.

724 *Principio cælum ac terras, camposque liquentis*] Interrogatus Anchises, quare animæ velint reverti ad corpora, quasi aliud dicit, tamen illoc recurrit: quod Græce τὸ πᾶν dicitur, id est, omne quod est. Quatuor sunt elementa: terra, aër, aqua, æther: et Deus. Præter hæc nihil est aliud: et hoc mundum non possumus dicere: nam mundus non est totum. Ergo Deus est quidem spiritus divinus, qui per quatuor infusus elementa gignit universa. Igitur si de elementis et Deo nascuntur omnia, unam originem habent, et par est natura omnium. Sed videamus quid in nobis est a Deo: et quid a quatuor elementis. Quantum datur intelligi, ab elementis habemus corpus, a Deo animam: quod ideo probatur, quia quod est in corpore, terra, humor, anhelitus, calor (quæ omnia videntur, sicut etiam elementa) animus invisibilis est: sicut etiam Deus, unde originem ducit. Illa præterea irrationabilia sunt sicut corpus: contra Deus habet consilium, sic etiam animus. Deinde elementa mutari videmus, quorum perire mutari est, sicut etiam corpus: quod inde originem ducit: contra, Deum non perire, manifestum est, ergo nec animus perit, qui inde originem ducit: nam pars semper sequitur genus. Huc igitur tetendit primam intentionem suam, ut animos immortales diceret. Sed occurrit illud, Si immortales sunt, et unum habent principium: qua ratione non omnia animalia sentiunt similiter? Et dicit non esse in animis dissimilitudinem, sed corporibus, quæ prout fuerint, vel vivacia, vel torpentia, ita et animos faciunt, quod potest etiam in uno eodemque corpore probari. In sano enim corpore alia est vivacitas mentis, in ægro pigrior, insanis invalida

et ratione carens, ut in phreneticis cernimus; adeo cum ad corpus venerit, non natura sua utitur, sed ex ejus qualitate mutatur. Inde Afros versipelles, Græcos leves, Gallos pigrioris videmus ingenii: quod natura climatum facit, sicut Ptolemæus deprehendit, qui dicit translatum ad aliud clima hominem naturam ex parte mutare: de toto enim non potest; quia in principio accepit sortem corporis sui. Ergo anima pro qualitate est corporis. Et qua ratione res melior est in potestate deterioris? Atqui divinus animus debuit corpus habere in potestate, non mortale corpus naturam animi corrumpere. Sed hoc ideo fit, quia plus est, quod continet, quam quod continetur: ut si leonem includas in caveam, impeditus vim suam non perdit: sed exercere non potest: ita animus non transit in vitia corporis, sed ex ejus conjunctione impeditus, nec exerceat vim suam. Occurrit et illud: Omne quod corrumpitur, æternum non est: si animus insanit, irascitur, desiderat, timet, caret æternitate, cui sunt ista contraria: nam passio æternitatem solvit. Quod ideo falsum esse dicimus, quia animus nihil per se patitur, sed laborat ex corporis conjunctione. Et aliud est per suam naturam corrumpi; aliud per contrarium rei alterius. Videmus enim tale aliquid, ut in lucerna, quæ per se clara est, et locum in quo est sine dubio illuminat: sed si qua re tecta fuerit et inclusa, non perdit splendorem proprium, qui in ea est (remoto namque impedimento apparet) nec tamen quia impeditus est ejus vigor, ideo etiam corruptus. Ita ergo et animus quandiu est in corpore, patitur ejus contagionem; simul atque deposuerit corpus, recipit suum vigorem, et natura utitur propria. Si ergo recipit naturam suam, quare pœnas apud inferos patitur? Ideo, quia res quæ simul diu fuit, non potest deposita ipsa re sta-

tim ad suum nitorem reverti: ut si speciem candidam missam in lutum polluas, et eam statim auferas, non iccirco sordibus caret, sed absoluteionem requirit, ut in pristinum nitorem possit redire. Sic anima, ex eo quo datur corpori, inquinata, etiam si corpus deponat, necesse habet purgari. Si ergo purgantur et recipiunt naturam, cur volunt reverti? Quia potant (inquit) obliuia. Est etiam illud ambiguum: Aut ut præteritarum obliuiscantur pœnarum; aut certe ut ignaræ futuri, habeant redeundi desiderium in corpora, quod sine passione non fit: nam animus in quo est passio meretur reverti. *Seruius.*

Cælum] Pro aëre et *athere* posuit: ut, 'Jam cælum terramque.' *Idem.*

Ac terras] In Romano codice *terram* unitatis numero scriptum est. Alibi tamen eadem pene sententia dictum: 'Deum ire per omnes Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.' *Picrius.*

Principio cælum ac terras] Per *cælum* hic a plurimis intelligitur aër et *ather* (de quo tamen ambitiosissime disputat P. Lætus) per *campos liquentes*, mare: quod Lucret. *campos* vocavit *natantes*. Tractat autem locum ex Platoniceorum doctrina, 'Mundi animam esse Deum:' quem hic *Spiritum* appellat: Plato *νοῦν*, id est, *mentem*. De quo Servius admodum copiose: item Crinitus vi. 12. Cælius xx. 11. Macrob. in Somn. Scip. i. 14. et 17. *Taubm.*

Camposque liquentes] Id est, maria. *Seruius.*

725 *Lucentemque globum lunæ*] Ideo usus est participio, ut ostendat eam suum lumen non habere. Nam *lucens*, est, quod aliunde illuminatur; *lucibile*, quod per se lucet, ut patulum et patens: *Patulum* est quod semper patet; *Patens*, quod et aperitur et clauditur, ut oculus. *Globum* autem ideo, quia dicitur luna σφαῖρα esse. *Idem.*

Titaniaque astrâ] Aut stellas dicit:

aut Solem, quem supra unum fuisse de Titanibus diximus. *Idem.*

726 *Spiritus*] Divinus scilicet: et unum est, sive mentem dicat, sive animum, sive spiritum. *Idem.*

Intus alit] Vegetat, et in æternitatem custodit: quia mistus est, et nulla pars est elementis sine Deo. *Id.*

Per artus] Per elementa: quæ membra sunt mundi. Corporalia namque sunt, quæ possunt videri. *Id.*

727 *Mens agitat molem*] Magnitudinem mundi meus agitat: et si, ut Cicero dicit in Tusculanis, 'æternum est quicquid in æterno motu est,' sine dubio etiam animus æternus est. Semper enim in motu est, adeo ut ne nobis quidem quiescentibus conquiescat. *Idem.*

Magno se corpore miscet] Aut Antiptosis est, pro corpori: ut, 'Haret pede pes, densusque viro vir:' quod potius credendum est. Aut certe secundum eos locutus est, qui dicunt corporalem esse: et cum ita diffiniunt, *πῦρ νοερόν*, id est, ignem sensualem. Quod si verum est, corpus est: nec per Antiptosim dixit, sed per diffinitionem, *magno corpore*, id est, non communi. *Idem.*

728 *Inde hominum pecudumque genus*] De quatuor elementis et Deo. *Seruius.*

730 *Et cælestis origo Seminibus, quantum non noxia corpora tardant*] Quod supra diximus: In tantum, inquit, in omnibus viget pars divinitatis, in quantum sinit corporum qualitas. *Idem.*

Ignis est ol. rig. et cæl. origo] Lucret. ii. 'Denique cælesti sumus omnes semine oriundi, Omnibus ille idem pater est.' Inde et herœs ex disciplina Homeri in aquis mortem perhorrescebant, quod igneam animam extingui aqua crederent. Recurre ad superiorem locum Æn. i. 'O terque quaterque beati.' Videtur autem poëta alludere ad Democriti dogmata, quem sequebatur Si-

ron: qui quidem Democritus animam ignem statuebat, et se maxima agilitate moventem, et aliud, ut docet Aristot. l. i. De animo: *φασὶ γὰρ ἔνιοι καὶ μάλιστα καὶ πρῶτως ψυχὴν εἶναι τὸ κινεῖν*, &c. Germanus.

Ignis est ollis vigor et caelestis origo] Veteres philosophi animam ignem esse censuerunt, quam sententiam a Zenone, Stoicorum principe, probatam esse et propagatam non uno loco Cicero testatur. Eum vide de Fin. bon. et mal. iv. 5. Tusc. quæst. i. 10. de Nat. Deor. iii. 14. Huc faciunt illa Lactant. l. de Opif. Dei. c. 8. 'Eo igitur mens, et ignis ille divinus tanquam cælo tegitur,' &c. *Emmeness.*

732 *Terrenique hebetant artus*] In quantum non hebetant artus. *Servius.*

Moribundaque membra] Morienti similia, hoc est, semper morientia. Nunquam enim in eodem statu sunt: sed aut minuuntur, aut crescent. Ergo animus idem est: sed uti viribus suis non potest propter conjunctionem. *Idem.*

733 *Hinc metuant, cupiantque: dolent, gaudentque*] Ex corporis conjunctione, et hebetudine. Varro et omnes Philosophi dicunt, quatuor esse passiones: duas a bonis, duas a malis opinatis rebus. Nam *dolere et timere*, duæ opiniones malæ sunt: una præsentis, alia futuri. Item *gaudere*, et *cupere*, opiniones bonæ sunt: una præsentis, altera futuri. Hæc ergo nascuntur ex ipsa conjunctione. Nam neque animi sunt, neque corporis propria. Pereunt enim facta segregatione. *Idem.*

Met. cup. dol. gaud.] De hisce quatuor affectionibus Macrobius in Somn. Scip. i. 8. *Emmeness.*

Neque auras Dispiciunt] Nam quia coheret corpori, obliviscuntur naturæ suæ, quam *auras* vocavit. *Servius.*

Neque auras Dispiciunt] In antiquis omnibus codicibus quos viderim, eodem exemplo legitur, *Neque auras*

despiciunt. Alicubi etiam *respiciunt*, habetur. *Pierius.*

734 *Clausæ tenebris, et carcere cæco*] Definitiones sunt corporis. *Servius.*

Clausæ teneb. et carcere cæco] Alludit forsitan ad illud Platonis, *σῶμα ἡμῶν σῆμα.* Germanus.

Clausæ tenebris] Definitiones corporis sunt: nam et Græcis corpus nostrum *δέμας*, hoc est, *vinculum*, nuncupatur: et Platoni *σῶμα* nostrum q. *σῆμα*: unde Cic. de Repub. l. vi. 'Qui e corporum vinculis tanquam e carcere evolaverunt.' Taubmann.

735 *Quin et supremo cum lumine vita reliquit*] Quia, ut diximus, occurrit debere eas statim, post corpus depositum, redire in suum vigorem: et dicit non posse. Quæ enim diu conjuncta sunt, invicem se tenent, et trahunt reliquias sordium antiquarum. *Servius.*

736 *Non tamen omne malum*] Cedit quidem, sed non omne. Nam remanet: quod, ut purgetur, necesse est. Inde est, quod dicit, 'Eadem sequitur tellure repostos.' Bene autem *miseris*, quæ etiam post corpus habent corporis damna. Unde est, 'Nec funditus omnes Corporeæ excedunt pestes.' *Idem.*

738 *Diu concreta*] Conjuncta et conglutinata. *Idem.*

Inolescere] Crescere, ut 'Udoque docent inolescere libro.' *Idem.*

739 *Ergo exerceantur pænis*] Quia, deposito corpore, sordes supersunt. Pænas autem minime perferunt animæ: sed illius conjunctionis reliquæ, quæ fuit inter animam et corpus. Nam licet ista duo per se pænas perferre non possint: homo tamen perfert, qui de his duobus est factus. *Idem.*

740 *Supplicia expendant*] Ideo agunt supplicia, non ut animas puniant, sed ut eas peccatis exuant pristinis. *Idem.*

Aliæ panduntur inanis Suspensæ ad ventos] Loquitur quidem poetice de

purgatione animarum; tangit tamen, quod et Philosophi dicunt. Nam triplex est omnis purgatio: aut enim in terra purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, deditæ scilicet corporalibus blandimentis, id est, transeunt in corpora terrena; et hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia: nam cœlestis nihil perurit. Aut in aqua, id est, transeunt in corpora marina, si paulo melius vixerint. Aut certe in aëre, transeundo scilicet in aëria corpora, si satis benè vixerint: quod in Statio legimus, ubi de anguriis tractat: unde etiam in sacris omnibus tres sunt istæ purgationes. Nam aut teda purgantur et sulphure; aut aqua abluuntur, aut aëre ventilantur, quod erat in sacris Liberi. Hoc est enim, quod dicit in secundo Georg. 'Tibique Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu:' nam genus erat purgationis. Et in ipsis purgationibus bonorum meritorum secutus est ordinem, ut ante aëriam, inde aquæ, post ignis diceret purgationem. *Idem.*

743 *Quisque suos patimur Manis*] Supplicia, quæ sunt apud Manes: ut si quis dicat, iudicium patimur, et significet ea, quæ in iudicio continentur. Est et aliud verius. Nam cum nascimur, duos Genios sortimur. Unus est, qui hortatur ad bona; alter qui depravat ad mala: quibus assistentibus post mortem, aut asserimur in meliorem vitam, aut condemnatur in deteriore: per quos aut vacationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo *Manes*, Genios dicit: quos cum vita sortimur. *Idem.*

Quisque suos patimur Man.] Nam si bonus ad Inferos venit, bonos patitur manes: si malus, malos. *Donatus.*

Quisque suos patimur Manis] Ut Turnebus explicet xxi. 1. in promptu est, ille non mihi probatur: sicuti neque Servius, quem multi sequuntur: refert enim hos manes ad Genios.

Mihi placitum, dici *pati manes*, ut, pati furias. Nam Ælius Stilo (citatur hunc Lilius syntag. vi.) ait, nihil esse aliud manes, quam Deos Inferos. Patimur igitur manes, erit, patimur deos Inferos tortoresque. Plutarchus de ira dixit, τὸ δὲ κυλαστικὸν, ἐριννυῶδες, καὶ δαιμονικόν· οὐ θεῶν δὲ, οὐδὲ Ὀλύμπιον: *punitio furiarum est, et daemonum: non deorum, non cœlestium.* Objiciet aliquis, cur dictum: 'Quisque suos patimur manes?' nonne potius, 'Quisque nostros patimur manes?' vel, 'Quisque suos patitur manes?' Ego Poëtam laudo, qui tres orationes in unam ineluit: has scilicet, 'omnes patimur nostros manes, ego meos, quisque suos.' Ergo ita verba conjunxit, ut sententia ad tres illas referri queat. Porro Poëtæ verba pro adagio esse possint, ad explicandum, omnes mortales, suo quemque incommodo, esse obnoxios. Observa imitationem Ausonii: 'tormenta quæ sæva gehennæ Anticipat, patiturque suos mens conscia manes.' *Cerda.*

Manis] Notum est inveniri *manes* pro pœna, ut apud Stat. Theb. viii. 'At tibi quos, inquit, manes, qui limite præceps Non licito per inane ruis?' Sed aliam addo Sanctii sententiam in lib. de Antiphrasi c. 2. ubi sic hunc Maronis obscurum locum interpretatur: 'Quemadmodum,' inquit, 'qui alios læserunt, aut necaverunt, patiuntur lemures, et larvas intersectorum, ut Orestes et alii; sic Anchises et alii boni viri patiebantur proprios manes, id est, non prius transibant ad Elysios, quam propria crimina purgarent.' Plura illic. *Emmenes.*

Exinde] Una pars orationis est, et in tertia a fine accentum habet, licet penultima longa sit. Quod factum est, ut ostenderetur una pars esse orationis, ne præpositio jungeretur adverbio, quod vitiosum esse non dubium est. *Servius.*

Exinde] Post exanimationem. *Donatus*.

Amplum] Ut ostendat non illis paucis paratam esse latitudinem hanc, sed pluribus, modo ita vivant, ut illuc venire mereantur: sed quia pauci mereantur, pauci diffusam latitudinem merentur. *Idem*.

744 *Pauci læta arva tenemus*] Non omnes. Qui enim minus purgantur, statim redeunt ad corpora. *Servius*.

745 *Donec longa dies perfecto temporis orbe*] Quia etiam post purgationem opus est tempore, ut perseveret in purgatione: et sic redeat. Et quæritur, utrum animæ per Apotheosin (de quibus ait, 'Pauci læta arva tenemus') possint mereri perpetuam purgationem, quod non potest fieri. *Merentur* enim temporis multi, non perpetuitatis: et quæ male vixerunt, statim redeunt: quæ melius, tardius: quæ optime, diutissimo tempore sunt cum numinibus. Paucae tamen sunt, quæ et ipsæ, exigente ratione, licet tarde, coguntur reverti. *Idem*.

Longa dies] Longo tempore est opus, ut fiat talis purgatio, qualis fuit, antequam in corpus perveniret. *Donatus*.

Perfecto temporis orbe] Finito legitimo tempore. *Servius*.

Orbe] Orbis pro certo annorum numero et conversione passim sumi apud Nostrum, testatur Salmas. *Plin. exerc. p. 822. Emmeness*.

746 *Concretam*] Affixam et inhærentem. *Servius*.

747 *Ætherium sensum*] Siderum *πῦρ νοερόν*. *Servius*.

Auræ] Antiqua omnia exemplaria quæ legi, *auræ* quidem legunt: verumque absque collisione scandendum offerunt. Sed enim ab eruditissimis omnibus, *auræ* trisyllabum receptum video. Et unum hunc inter eos quatuor locos, quibus ea diæresi Virgilius sit usus, enumerat Valerius Probus. *Pierius*.

Ignem] Sensualem: id est, Deum.

per quod, quid sit anima, ostendit. *Servius*.

Auræ simplicis ignem] Non urentis. *Simplicis* autem, nostri comparatione: qui constat de ligno et aëre. Ille enim per se plenus est et æternus, quia simplex. Omnia enim *σύνθετα*, id est, composita, exitum sortiuntur. Unde et atomos, perpetuas dicunt, quia simplices sunt, nec recipiunt sectionem. *Idem*.

748 *Has omnes*] Ac si diceret, *etiam has omnes*. Nam supra non *omnes* dixit, sed 'Animæ quibus altera facta Corpora debentur.' *Idem*.

Rotam volvere per annos] Exegetur statutum tempus per annorum volubilitatem. Est autem sermo Ennii. *Idem*.

Mille rotam volvere per annos] An in voce *rota* lateat aliud ab eo quod explicui, me latet. De spatio mille annorum loquitur Plato de Rep. x. et ex Platone multa Cælius. Poëtæ sententiam adumbravit Silius l. xiii. 'Hac animæ cælum repetunt, ac mille peractis Oblitæ Ditem redeunt in corpora lustris.' Cicero in Somn. loquens de hac re, non certum numerum posuit, tantum dixit: 'corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seclis, revertuntur.' Itaque millenarius numerus Poëtæ videtur capiendus pro multiplici. Præsertim cum in Phædro Platonis loquentis de hac re, inferatur mentio non solum *χιλιοστοῦ*, sed etiam *τρις-χιλιοστοῦ ἔτους*: *millium annorum*, sed etiam *trium millium*. Quin ibidem mentio fit decem millium: et Aristophanes de re alia loquens in Vesp. *πόλεις χίλαιο*, *urbes mille*: ubi Scholiastes, *ἀντὶ τοῦ πολλὰ*. - *Cerda*.

749 *Deus evocat*] Non dicit quis: sicut supra, 'Dii quibus imperium est animarum.' Sed alii Mercurium volunt propter hoc, 'Animas ille evocat Orco Pallenteis, alias sub Tartara tristitia mittit.' Et est ratio: nam

νοῦς dicitur, id est, sensus: quo Philosophiam, quæ hæc indicat, intelligimus: quia ipse etiam invenit literas. *Servius*.

Deus] *Servius* Mercurium accipit propter illud, *Æn.* iv. 'animas ille evocat Orco Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit.' Placet hoc *Magio Miscell.* iv. 11. Ad hanc Mercurii potestatem allusit *Aristophanes* in *Irena*; nam loquens cum illo: ἀλλ' ἔα τὸν ἄνδρ' ἐκείνον οὐπὲρ ἔστ' εἶναι κάτω: *Quin ab inferis virum hunc ne quæso turbassis situm.* Ab hac potestate, qua *Mercurius* putabatur præesse mortuis, factum ut huic Deo sacra quæpiam fierent post dies triginta a mortuo homine. *Cerda*.

Evocat] *Sumpta* metaphora ab militibus evocatis: ideo signate *agmine*. Qui isti sint, obvium ubique, et in *Lipsio* non semel. Sed quoniam vocem hanc *Mercurio* attribuit *Poëta*, eo spectat, Deum hunc dici πομπαῖον, et πομπέα, a potestate, quam illi *Maro* hoc loci attribuit. Voces istæ ubique passim obviæ. Nunc mihi de priore ante oculos *Sophocles* in *Ajace*, de posteriore *Laërtius* in vita *Pythagoræ*. Hanc *Mercurii* potestatem fusius attigi *Æn.* iv. *Idem*.

Agmine magno] *Impetu*: et dictum est imperative ἀπειλητικῶς. Non enim blanditiis inductæ redeunt: sed necessitate quadam coguntur, ut potantes velint reverti. *Servius*.

750 *Inmemores*] Vel præteritorum, vel futurorum. *Idem*.

Ut] In codicibus aliquot antiquis, *supera* in *convexa* est: quod non ita placet. *Pierius*.

751 *Rursus et incipiant, &c.*] Putant docti plerique illa *Persii*, 'Nec fonte labra prolixi Caballino, Nec in bicipiti somniasse Parnasso Memini, ut sic repente poëta prodirem,' capienda de hac animarum transmigratione, cum aliusione ad historiam et somnium *Ennii*. Quasi dicat *Persius*: Non mihi in somnis transfusa est poësis, uti *Ennio*

accidit. Dicunt videlicet, *Ennium* somniasse, transfusam in se *Homeri* animam, inde exstitisse magnum vatem. Huc videtur alludere *Horatius* *epist.* iii. 50. 'Ennius et sapiens, et fortis, et alter *Homerus*.' Quem in locum ita *Porphyrus*: 'Ennius in principio *Annalium* somniasse scripsit, admonitus, quod secundum *Pythagoræ* dogma, anima *Homeri* in suum corpus venisset.' Huc etiam credunt alluisse *Lucretium* l. ii. 'In pecudes alias divinitus insinuet se, Ennius ut noster cecinit.' Ista *Ennii*, *Lucretii*, *Horatii*, *Persii* consensio digna est, quæ notetur. *Cerda*.

752 *Dixerat Anchises*] Antedicta de reversione animarum probatio huc tetendit, ut celebret *Romanos*, et præcipue *Augustum*. Namque qui bene considerant, invenient omnem *Romanam* historiam ab *Æneæ* adventu, usque ad sua tempora summam celebrasse *Virgilium*. Quod ideo latet, quia confusus est ordo: nam *eversio* *Ilii*, et *Æneæ* errores, adventus, bellumque manifesta sunt: *Albanos* reges, *Romanos* etiam consules, *Brutos*, *Catonem*, *Cæsarem*, *Augustum*, et multa ad historiam *Romanam* pertinentia hic indicat locus. Cætera quæ hic intermissa sunt, in ἀσπιδοποιῶν commemorat. Unde etiam in antiquis invenimus opus hoc appellatum esse non *Æncidem*, sed gesta *populi Romani*. Quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte, sed a toto debet dari. *Servius*.

753 *Turbanque sonantem*] Aut quæ tunc propter festinationem sonabat, aut *turbæ* perpetuum est epitheton. *Idem*.

Turbanque sonantem] Supra de *Harpyis*: 'Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis.' *Germanus*.

Turbanque sonantem] Imitatur *Homerum*, qui et ipse animas stridere ac sonare dixit. Sed et *turbæ* perpetuum est epitheton. *Turneb.* xxii. 1. *Taubmann*.

751 *Longo ordine*] Non quo nati sunt, sed quo apud Inferos stabant. Non enim eo, quo regnarunt, dicturus est ordine. *Servius*.

Possit] In antiquis plerisque codicibus *posset* habetur. Et *longo ordine*, secus a Servio No. Marcellus interpretatur, ingenti multitudinie. *Pier*.

755 *Adversos legere*] Considerare, relegere. *Servius*.

Venientum discere voltus] Videtur ita dixisse ut Eurip. *μαθεῖν* in Phœniss. cum ad spectandum de muris Polynicis exercitum Antigone a pædagogō invitatur, ἀλλ' εἰσόρα τὸ πρῶτον, εἰ βούλει μαθεῖν. *Germanus*.

756 *Nunc age*] Proponit se dicturum prolem Trojanam, et nepotes: inde ex Italo sanguine commixtos: et fata sua: ergo exequitur specialiter, quos generaliter in primo libro tetigit. *Donatus*.

Dardanium prolem] Albanos reges, qui tredecim fuerunt de Æneæ et Laviniae genere. Unde ait, 'Itala de gente.' *Servius*.

758 *Industrijs*] Hoc nomen notitiæ fuit, non meriti. Unde etiam in metricis invenitur. Nam et *nobiles* et *illustres* vocantur. *Idem*.

In nomen ituras] In gentem, ut Statius, 'Nomen Echionium matrisque genus Peridiæ.' *Idem*.

Nomen] Notat Achilles Statius in Catullum, *nomen*, pro familia hic sumi. Ita ipse Catullus, 'non decet Tam vetus sine liberis Nomen esse.' et Livius l. i. 'Per seipsum nomen Cennium impetum facit.' *Cerda*.

Nostrumque in nomen ituras] Vir quidam doctus profitebatur nuper apud me, se ut plerosque Grammaticos antiquos mirari quoque, quomodo Maro salvo decore et fide historiæ sub persona Anchisæ, Romanorum animas recensere, designare, et indicare Æneæ potuerit, qui necdum nati essent: cum absurdum videatur Romulum aut Numam apud Inferos demonstrare, qui nec in humanis, nec

genitura adhuc ulla foissent. Animadvertendum tamen fortasse, Poëtam perite a parte nostri meliore animā individua denominasse, non a corpore, et eum Platonis in Phædone locum imitatum, ubi ζῆν et τεθνάναι opponit, mutuoque se consequi docet, animosque ex disciplina Pythagoræ vices alternare, et varia sortiri corpora, hinc ex superis ad Inferos migrare, in alia corpora temporis intervallo aliquo remigraturos: ut mirum non sit, si Anchises fatorum peritus filio aperuerit, quæ quibus personis et nominibus devotæ destinatæque jam tum essent apud Inferos animæ. Locus autem ille apud Platonem sic habet: παλαιὸς μὲν οὖν ἑστὶ τις λόγος οὗτος οὗ μεμνήμεθα, ὥς εἰσιν ἐνθὲνδε ἀφικόμεναι ἐκεῖ, καὶ πάλιν γε δεῦρο ἀφικνούνται, καὶ γίγνονται ἐκ τῶν τεθνεώτων· καὶ εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχει, πάλιν γίγνεσθαι ἐκ τῶν ἀποθανόντων τοὺς ζῶντας ἄλλο τι ἢ εἰεν ἂν ἡμῶν αἱ ψυχὰς ἐκεῖ· οὐ γὰρ ἂν πάλιν ἐγίγνοντο μὴ οὔσαι, καὶ τοῦθ' ἱκανὸν τεκμήριον τοῦ ταῦτ' εἶναι, εἰ τῷ ὄντι φανερὸν γίγνοιτο ὅτι οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν γίγνονται οἱ ζῶντες ἢ ἐκ τῶν τεθνεώτων. Recolendum autem illud, quod prius paulo Maro ex decretis Pythagoræ dixit, 'animæ, quibus altera fato Corpora debentur.' *German*.

Ituras] Etiam si fortasse videri possum doctis nimis anxie grammaticam agere, et tenuia moleste insectari, non temperabo tamen mihi, quin eo periculo lectorem admoneam, conjugata omnia, supini, participiorum, verbalium nominum, quæ sunt ab eo verbo, tam simplici, quam composito, ejusmodi *iter*, *itum*, *iturus*, *ambitus*, *reditus*, *abitus*, *ambitio*, τὸ ἰ semper corripere, ut hic Maronis contextus satis clare demonstrat, et moduli ratio harum vocum, *præteritus*, *aditus*, per sua genera variatarum, item et *obitus* apud Maronem et Lucretium, 'Morte obita quales dicunt volitare figuras:.' quo magis mendum aliquod latere apud Nasonem Metam. i. mihi

susplicato venia dabitur, eo loco, 'ambitæ circumdare litora terræ,' cum idem, 'itum est in viscera terræ,' contracta modulatione dixerit. *Id.*

760 *Ille (vides) pura juvenis qui nititur hasta*] Æneas, ut Cato dicit, simul ac venit ad Italiam, Laviniam accepit uxorem: propter quod Turnus iratus, tam in Latinum, quam in Æneam bella suscepit, a Mezentio impetratis auxiliis. Quod et ipse ostendit dicens, 'Se satis ambobus, Teucrisque venire Latinisque.' Sed, ut supra diximus, primo bello periit Latinus. Secundo pariter Turnus et Æneas. Postea Mezentium interemit Ascanius, et Laurolavinium tenuit: cujus Lavinia timens insidias, gravida confugit ad silvas, et latuit in casa pastoris Tyri. Ad quod alludens ait, 'Tyrusque pater, cui regia parent Armenta.' Et illic enixa est Silvium. Sed cum Ascanius flagraret invidia, evocavit novercam, et ei concessit Laurolavinium: sibi vero Albam constituit: qui quoniam sine liberis periit, Silvio, qui et ipse Ascanius dictus est, suum reliquit imperium. Unde apud Livium est error: qui Ascanius Albam condiderit. Postea Albani omnes reges dicti *Silvii* sunt ab hujus nomine: sicut hodieque Romani imperatores, *Augusti* vocantur: Ægyptii, *Ptolemæi*: Persæ, *Arsacidæ*: Latini, *Murrani*: ut, 'Murrani hic atavos et avorum antiqua sonantem Nomina, per regesque actum genus omne Latinum.' *Servius.*

Pura] Sine ferro: quod sit signum pacis, et non belli. *Donatus.*

Pura juvenis qui nititur hasta] Id est, sine ferro. Nam hoc fuit præmium, apud majores, ejus qui tunc primum vicisset in prælio: sicut ait Varro in libris de gente pop. Rom. *Servius.*

Pura hasta] Quæ est sine ferro. Sic argentum purum opponitur emblematis calato. Locus purus, area est non ædificata: prout solum opponitur graminoso et novali. *Pura vestis,*

quæ purpura non prætexta est. *Tur-
neb. xxix. 1.* Quidam tamen *hastam puram* h. l. exponunt *ἄναιμον καὶ ἀνάλμακτον λόγχην*, id est, incruentam hastam: ita Propert. iv. 3. 'Pura triumphantes hasta sequatur equos,' id est, innoxia et incruenta. Antiquis autem *pura hasta*, et *parma alba*, insignia et præmia erant tyronum, et eorum, qui tunc primum vicissent in prælio. Vide Cæl. xxi. 16. *Taubm.*

Pura hasta] Inter præmia militaria numerat Valtrinus de re Mil. vi. 4. Ea Posidem spadonem donavit in Britannico triumpho Claudius, libertis nimium obnoxius, ut de eo Suet. c. 28. *Emmeness.*

Nititur] Nonius videtur legere, *innititur*. Tu adverte, utrum magis conveniat: Anchisen Æneæ juvenem ostendere hastæ innitentem; an qui hasta veluti adversus hostem nitatur. *Taubmann.*

762 *Italo commixtus sanguine*] Sunt codices admodum antiqui, in quibus legere est, *Italo mixtus de sanguine*. Vulgata tamen lectio plures fautores habet. *Pierius.*

763 *Silvius Albanum nomen*] Quia omnes *Silvii* dicti sunt. *Servius.*

Albanum nomen] Quia omnes Albani reges ab eo dicti sunt *Silvii*. Sicut hodieque Romani Imperatores *Cæsares* vel *Augusti* vocantur: Ægyptii olim *Ptolemæi*: Persarum *Arsacidæ*: Latinorum *Murrani*: ut Æn. xii. 'Murrani hic atavos,' &c. At in hoc Silvio variant auctores. Livius quidem Ascanii filium fuisse scribit: at Dionysius Æneæ: in silva tamen natum omnes prædicant. *Taubmann.*

Tua posthuma proles] Posthumus est post humationem parentis creatus. Per hoc autem Æneam cito ostendit esse perituum, et statim infert consolationem dicens, 'Quem tibi longævo:' id est, Deo. *Æcum* enim proprie æternitatis est, quæ non nisi in Deos venit. Ennius, 'Romulus in cælo cum diis genitalibus ævum De-

git? Male autem vindicavit usus: per quem dixit, 'Longævusque senes.' *Servius*.

Tua postuma proles] Sunt literati, qui *postuma* sine aspirationis nota scribant, hic τηλυγέτην significari volentes, deducentes *postumum* a *post*, ut *postrenus*, et *extimus* et *extumus* ab *extra*, et *intimus* et *intumus* ab *intra*. Quorum sententiæ illud mire blanditur, quod jurisconsulti non solum eum *postumum* vocant, qui mortuo patre natus est, sed et qui post testamentum patris. *Germanus*.

Tua postuma proles] Id est, Silvius post alios liberos ultimusque genitus: Homero τηλυγέτης est: quasi patre ætate procul progresso natus: alias et *Proculus* dicitur. Confirmat hanc sententiam etiam Auson. epist. 14. 'Ut quondam in Albæ mœnibus Supremus Ænea satus.' Turneb. xviii. 1. Vide et Gul. Canterum Nov. Lect. ii. 10. Alii aliter. Vide Agell. ii. 16. *Taubmann*.

764 *Quem tibi longævo*] Displicet non indoctis item Servii interpretatio, qui hic *longævum* pro indigite Deo accipit. Utcunque sit, observavi poetâs Græcôs sæpe et δολιχαίωνας θεοὺς, et μακράωνας simpliciter deos dicere. Ut autem hic 'educet serum conjux,' infra Euander de Pallante, 'mea sola et sera voluptas,' τηλύγετον innuens. *Germanus*.

765 *Educet silvis*] Ovidius Fast. iv. 'Postumus hinc: qui, quod silvis est natus in altis, Silvius in Latia gente vocatus erat.' Dionys. l. i. Antiq. loquens de hoc Silvio, ὅν φασιν ἐν τοῖς ὄρεσιν ὑπὸ τῶν νομέων ἐκτραφῆναι: quem dicunt nutritum in montibus a pastoribus. Livius: 'Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus.' Quo testimonio vides, Sylvium hunc fuisse filium Ascanii, non Æneæ. *Cerda*.

766 *Unde*] A quo: ut, *Genus unde Latinum*. Nam posterius ejus fuerunt, qui postea apud Albam regnaverunt

civitatem. *Servius*.

767 *Proximus ille Procas*] Standi ordine, non nascendi. Nam sextus est rex Albanorum. Item Numitor tertiusdecimus fuit. *Idem*.

Proximus] Teste Livio, *Procas* est xiii. ab Ascanio: ut *Capys* sextus; vel, ut alii, septimus: *Numitor* vero xiv. vel xv. Albanorum rex. *Taub.*

768 *Reddet*] In Romano codice reddat legitur, optativo modo non invenuste. *Pierius*.

770 *Si unquam regnandam acceperit Albam*] Æneas scilicet Silvius. Et hic ostendit omnes Albanos reges, *Silvios* dictos. Recepit autem a tutore, qui ejus invasit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiæ per transitum tetigit. *Servius*.

Regnandam accep. Albam] Passive, ut supra, *regnata Lycurgo*: et infra, *regnata per arva*, more Græcorum, qui ἀνάσσεσθαι, βασιλεῦσθαι, τυραννεῖσθαι ὑπὸ τίνος dicunt. *Germanus*.

771 *Ostentant, asp. vires*] Imitatione Græcorum, qui δύνανται δεῖξαι militari et castrensi verbo utuntur, quod sæpius tamen aciem, et totum exercitus robur respicit. Demosth. pro Ctesiph. τί οὖν βούλεται; καὶ τίνος ἕνεκα τὴν ἐλάτειαν κατέληφε, πλησίον δύνανται δεῖξας, καὶ παραστήσας τὰ ὕπλα τοὺς μὲν ἑαυτοῦ φίλους θρασεῖς ποιῆσαι καὶ ἐπαῖραι, τοὺς δ' ἐναντιουμένους καταπλῆξαι; *Germanus*.

772 *Atque*] Antiqui omnes codices, quotquot legi, *atque umbrata* per conjunctionem copulativam, non per *at* et relativum *qui* scriptum habent: alii *atque* conjunctim. *Pierius*.

Umbrata] Ab hoc Statius Theb. vi. 'Nuper Olympiacis umbratus tempora ramis.' Cum sapore ad Virgilium Claudian. Paneg. in Olib. describens Romam: 'Flava cruentarum prætenditur umbra jubarum.' Itaque, quod Virgilius de corona, Claudianus de júbis galeæ. Ego de Joanne Austriaco filio Caroli V. fratre Philippo

Secundi, juvene maris victore, et Turcarum, 'Ille genas levis toto spectante Senatu Prodiit, insigni rostrorum umbrante corona, Non minor Augusto, postquam freta carula classe Placavit, dives spoliis orientis, et auro.' Latini quidem ab Lucret. qui l. III. 'et inumbrant ora coronis.' *Cerda.*

Civili tempora quercu] *Civica* debuit dicere: sed mutavit. At e contra Horatius; 'Motum ex Metello consule civicum,' pro *civilem*. Querceam autem coronam accipiebant, qui in bello civem liberassent: ideo, quia ante causam vitæ in hac arbore hominibus fuit, qui glandibus vescebantur: Aliæ enim erant murales: aliæ agonales, id est, lemniscatæ. Muralis dabatur ei, qui prior murum ascendisset. *Servius.*

Civili tempora quercu] *Civilem* dixit festam, pacificam, ut est laurus et oliva. *Donatus.*

Civili tempora quercu] Id est, corona civica ex quercu: quæ dabatur iis, qui civem servassent, hoste interfecto. Sicius Dentatus, qui *Achilles Romanus* dictus est, et cxx. præliis pugnavit, earum quatuordecim meruit. Uti ea perpetuo licebat: ludos inibant, assurgi iis a Senatu in more erat, et sedendi jus proxime senatum habebant. Sola hæc omnium coronarum pretiosa metalla non accipiebat: quoniam nefas visum est, hominem lucri causa servare. Vide Agell. v. 6. *Taubmann.*

773 *Hi tibi Nomentum, et Gabios*] Hæc civitates sunt priscorum Latinorum ab Albanis regibus constitutæ; quanquam Collatiam Tarquinius constituisse dicatur: qui, ut erat superbus, eam ex collata pecunia constituit: unde et *Collatia* dicta est. Potest tamen fieri, ut ab Albanis fundata sit, aucta a Tarquinio, sicut supra de Tarento diximus; quod Taras fecit, auxit Phalantus. Romam etiam Romulus fecisse dicitur, quam ante

Euandër condidit: ut, 'Tunc pater Euandrus Romanæ conditor arcis.' *Servius.*

Nomentum] *Νόμειον*. Est hæc mediterranea Latinorum urbs apud Livium et Ptolemæum. Lege *Ortelium. Cerda.*

Gabios] De Gabiis oppido ita Strabo l. v. *Γάβιοι μὲν ἐν τῇ Πραινεστίνῃ ὁδῷ*: *Gabii siti in via Prænestina*. Scribit Solin. *Gabios a Galatio et Bio, Siculis fratribus, conditos*: et inde fortassis nomen pluralis numeri. *Idem.*

Urbemque Fidenam] *Fidenæ* dicuntur ut *Thebæ*: sed dixit ut Juv. 'Atque vetus Thebe centum jacet obruta portis.' Nam varietati studet. Unde etiam ait *Pometios*, cum dicatur numero singulari *Pometia*. *Servius.*

Urbemque Fidenam] Latinorum colonia. *Fidenæ* sunt Livio, Ptolemæo *Φιδῆναι*, Straboni *Φεδῆναι*, Livio Plinioque *Fidenates* populi. Urbem hanc delevit M. Æmilius Dictator. Strabo libr. v. *Fidenas*, et Collatiam numerat inter *πολίχνια* oppidula, deinde inter *κάμας*, vicos. Atque distare a Roma stadia triginta. *Cerda.*

Nomentum] Oppidum Latino nomini adscribendum, ut Claver. Ant. Ital. II. 9. ubi etiam de Collatia et *Fidenis*, quod plerisque plurali numero effertur. Græce *φιδῆναι*. De Gabiis, quod oppidum positum est inter Romam et Præneste, idem l. III. de *Pometia*, quæ etiam *Succsa Pometia* nunc sine *n*, olim *Pomentia* urbs Volscorum, III. 8. sed hæc notiora nomina. Recte minus non nulli *Castrum Inii* confundunt cum *Castro Novo*, imitantes Servium: quam disputationem dilucide expedit idem hic auctor Ant. Ital. III. 5. Absolute *Castrum* apud Sil. Ital. I. VIII. ubi male per minorem litteram in aliquibus codicibus scribitur. *Emmeness.*

775 *Laude pudicitiae, &c.*] Hic versus spurius videtur: in nullis codicibus, quos consului, extat. *Emmen.*

776 *Pometios*] In antiquis omnibus

codicibus, quos habuerim, *Pometios* per *t*, non per *r* legitur. *Pierius*.

Castrumque Inii] Una est in Italia civitas: *Castrum novum* dicitur. De hac autem ait, *Castrum Inui*, id est, Panos, qui illic colitur. *Inuus* autem Latine appellatur, Græce Πάν. Item Ἐφιάλτης Græce, Latine *incubo*. Idem *Faunus*, idem *Fatuus*, *Fatuellus*. Dicitur autem *Inuus* ab ineundo passim cum omnibus animalibus; unde et *incubo* dicitur. *Castrum* autem civitas est. Nam *castra* numero plurali dicimus: licet legerimus in Plauto, ‘*Castrum pœnarum*:’ quod etiam diminutio ostendit: nam *castellum* dicimus. *Servius*.

Bolan] Urbem hanc in Samnitibus constituit Otelius. De populis Bolanis mentionem facit Plinius II. v. Inter Latii oppida. Expugnavit Martius Coriolanus in gratiam Volscorum contra Romanos Romanus ipse, sed exul. vide Dionysium Antiq. I. VIII. *Cerda*.

Coram] Coræ urbis Strabo meminit I. v. Plin. II. 5. dicit Coranos ortos a Dardano Trojano: id ipsum Solinus. Inde fortassis mentio poëtica. Tacitus Annal. II. Coræ mentionem facit, promontorii in Etruria. Propertius el. IV. 11. et Nomentum Coræ, cum ait: ‘Nec dum ultra Tiberim belli sonus, ultima præda Nomentum, et captæ jugera pauca Coræ.’ *Idem*.

Bolanque] In Samnitibus ponunt hanc urbem multi, sed Livius Æquorum facit: cui sententiæ subscribit Cluver. Ant. Ital. II. 16. qui etiam in urbibus Volscorum III. 8. meminit Coræ. *Emmeness*.

777 *Hæc tum nomina, &c.*] *Nic. Erythræus* nomina, quibus hodie oppida ista vocentur, recensens, *Bola*, inquit, oppidum Latii sine vestigiis. *Alba longa*, nunc sedes Episcopalis. *Nomentum*, vulgo *Lamentano* ab Urbe mill. pass. et in Sabinis. *Gabii* prope Præneste, ab Urbe mill. pass. 20. *Fidenæ* urbs, hodie *Castel Jubileo*, ab

Urbe mill. pass. 5. *Collatinæ arces*, in montibus, ab Urbe mill. pass. 4. ad viam Tiburtinam. *Pometii*, in Latio, nunc tantum urbis cadaver. *Castrum Inui*, nunc *Cornetto*; sedes et ipsa Episcopalis. *Cora* inter *Velitras* et *Scnæ*, apud *Sermonetam*. *Taub*.

Nunc sunt sine nomine terræ] Atqui in Catalogo hinc est dicturus aliquas civitates: sed ex persona sua præoccupat. *Servius*.

778 *Quin et avo comitem sese Mavortius addet Romulus*] Amulius, et Numitor fratres fuerunt, sed Numitorem regno Amulius pepulit; et Iliam ejus filiam, sacerdotem Vestæ fecit. De hac et Marte nati sunt Remus et Romulus: qui, cum adolevisent, occiso Amulio, Avum Numitorem in regnum revocarunt: et cum eo uno anno regnaverunt. Postea, propter angustias imperii, Romam captatis anguriis condiderunt. Ergo ‘avo se addet comitem,’ aut avito se junget imperio, aut certe, secundum Ennium, referetur inter Deos cum Ænea. Dicit namque Iliam fuisse filiam Æneæ; quod si est, Æneas avus est Romuli. Unde etiam addidit, *Assaraci*. Nam hoc epitheton non sine causa est introductum; quod est proprium Æneæ. Nam Assaracus pater est Capys, Anchisæ, Anchises Æneæ. *Servius*.

Assaraci] Trojani: nam Trois f. *Assaracus* pater est Capys, *Capys* Anchisæ, *Anchises* Æneæ. *Ili* igitur orta ex sanguine Trojano. Vide et G. Merul. ad Enn. pag. 164. *Taubm*.

780 *Educet*] Phrasis propria Virgilii, ita supra: ‘Quem tibi longævo serum Lavinia conjux Educet silvis Regem.’ *Cerda*.

Viden] *Den* naturaliter longa est. Brevem tamen eam posuit secutus Ennium; et adeo ejus est immutata natura, ut jam ubique brevis inveniat. *Servius*.

Viden] Corripit hanc syllabam etiam Stat. Theb. x. ‘Ipsa dedi, viden’

ut jugulis consumserit ense.' Horatius producit Sat. i. 1. 'Illuc, unde abii, redeo. Nemon' ut avarus.' *Emmeness.*

Geminæ stant vertice cristæ] Omnino in omnibus hoc egit Romulus, ut cum fratre regnare videretur, ne se reum patricidii judicaret. Unde omnia duplicia habuit, quasi cum fratre communia. Etenim ad captanda auguria montem Palatinum Romulus tenuit: Aventinum Remus, qui prior sex vultures vidit: postea Romulus duodecim. Et cum ille tempore, ille numero de condenda urbe certarent, orta contentione de urbis nomine inter exercitum, a Romuli militibus Remus occisus est. Fabulosum enim est, quod a fratre propter muros dicitur interemptus. *Servius.*

Geminæ stant vertice cristæ] Græci a geminis cristis, *δικούφους* et *διλόφους* vocant. *Germanus.*

Stant] Alii l. *stent*: male. *Taubm.*

781 *Et pater ipse suo superum jam signat honore*] Merito virtutis Mars Romulum Deum esse significat. *Superum* enim accusativus est singularis, ab eo quod est *superus*, *superi*. *Servius.*

Signat] In antiquis *stant* finitivo modo est. Ita *signat* in inferiore versu: quod male quædam exemplaria *signet* scribunt: legitur et *stent*. *Pierius.*

Et pater ipse suo, &c.] Q. d. Viden' uti Mars ipse, Romuli pater, filium jam superum et Deorum numero adscriptum suo honore, et divinitatis et cognominis, facit insignem! Divinitatis quidem, ut divini honores illi tribuantur, templum condatur, Flamen creetur, dies festus instituitur: cognominis vero, ut non secus ac pater, *Quirinus* posteris nominetur; et loca publica, Mons et Porta, inde appellentur. Unde Romulus Ovidio etiam 'Novus Mars' nuncupatur, *Fast.* l. i. Nam certum est, Romulum etiam, cum in vivis ageret, *Quirinum* cognominatum.

Vide G. Merulam ad Ennii *Annal.* l. i. ubi hanc vocem ab Hebræo trahit: item Horat. *Od.* iii. 3. Porro *superum* Servius pro Accusativo casu habet, alii pro Genitivo contracto. *Taubmann.*

782 *Illa*] Quam tibi sæpe fata promiserunt. *Servius.*

Inclita] Græcum est. Nam *κλυτὸν gloriosum* dicunt. *Idem.*

Roma] De *Romæ* etymo, deque potentia ipsius, accuratissime J. Lipsius in *Admirandis*. Ab *Erinna* *poëtria* nominatur Roma *θυγατὴρ ἄρως*, id est, *Filia Martis*. *Taubmann.*

783 *Imperium terris*] In quantum tenditur terra. *Servius.*

Animos æquabit Olympo] Magnanimitate æquabitur cælo. De hoc autem loco et Trogus et Probus quærunr. *Idem.*

784 *Septemque una sibi muro circumdabit arcs*] Bene urbem Romam dicit septem inclusisse montes, et medium tenuit. Nam grandis est inde dubitatio: et alii dicunt breves septem colliculos a Romulo inclusos, qui tamen aliis nominibus appellabantur. Alii volunt hos ipsos, qui nunc sunt, a Romulo inclusos, id est, Palatinum, Quirinalem, Aventinum, Cælium, Viminalem, Æsquilinum, et Janicularem. Alii vero volunt hos quidem fuisse, aliis tamen nominibus appellatos: quæ mutata sunt postea, ut de omnibus rebus legimus fieri, ut de multis locis, et de fluminibus legimus: ut sæpius, 'et nomen posuit Saturnia tellus.' *Idem.*

Septemque una sibi, &c.] Adi Donatum de urbe Roma i. 13. qui negat, sub Romulo pomerium occupasse septem montes. *Emmeness.*

785 *Prole virum*] Virorum fortium. *Servius.*

Felix prole virum] Εὐανδρος, ut Lacedæmonem poëta. Hanc, ut turritam hic, *πυργόφρον* Epig. Poëta vocat: et Apoll. l. x. *διωδύμου ὑκρύδεντος, ἑθρονον μητέρα συμπάντων μακάρων.*

Hic autem Virgillii locus ex illo Lucetii manasse videtur l. II. 'Quare magna Deum mater, materque ferarum, Et nostri genitrix hæc dicta est corporis una; Hanc veteres Grajūm docti cecinere poetæ sublimem in curru bijugos agitare leones,' &c. Rileam autem Sophocl. in Philoct. λεόντων ἑφεδρον vocat. De ea Propert. 'Vertice turrigero juxta dea magna Cybelle.' Ut autem *felix prole*, et *leta Deum partu*, certe et Aristoteles Eth. I. non parvum felicitati esse adminiculum et subsidium εὐτεκνίαν quoque docet; sed nec ἀτεκνον felicem omnino dici posse; carentiam enim externorum bonorum felicitatem ipsam inquinare: ἐνίων δὲ τητῶμενοι ῥυπαίνουσι τὸ μακάριον, οἷον εὐγενείας, εὐτεκνίας, κάλλους· οὐ πάντῃ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ιδέαν παναισχῆς, ἢ δυσγενῆς, ἢ μονώτης καὶ ἀτεκνός· ἐτι δὲ ἴσως ἦττον, εἰ τῷ πάγκακῳ παῖδες εἶεν, ἢ φίλοι, ἢ ἀγαθοὶ ὄντες τεθρᾶσι. *Germ.*

Qualis Berecynthia mater] Phrygia. Nam Berecynthos, castellum est Phrygiæ juxta Sangarium fluvium, ubi mater Deum colitur. Per hanc autem comparisonem nihil aliud ostendit, nisi Romanos duces inter Deos esse referendos. *Servius.*

786 *Turrita*] Quia ipsa est terra, quæ urbes sustinet. *Idem.*

788 *Omnis supra alta tenentis*] Ὑπέρτατα δάματ' ἔχοντες. *Germanus.*

789 *Huc geminas nunc flecte acies*] Totum visum tuum huc dirige, et huc specialiter intueri: sic Asper. *Serv.*

Huc geminas] Asper et Fabric. vetustum hoc laudant: 'Huc geminas huc flecte acies:' ut repetitione excitetur attentio. *Taubmann.*

790 *Hic Cæsar et omnis Iuli Progenies*] Ut, 'Julius a magno demissum nomen Iulo.' *Servius.*

791 *Cæli ventura sub axem*] Nam cum Augustus patri Cæsari ludos funebres exhiberet, stella per diem apparuit; quam, persuasione Augusti, Cæsaris esse populus credidit. Hinc

est, 'Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.' *Sub axem* ergo, id est, ad divinos honores. *Idem.*

792 *Hic vir, hic est*] c litera pro duplici, non nisi in monosyllabis habetur: ut, 'Hoc erat, alma parens.' Per eorum scilicet privilegium. Unde falsum est, quod Terentianus dicit, eam pro metri ratione vel duplicem haberi vel simplicem. Nam si hoc esset, etiam in dissyllabis, pro duabus haberi debuerat, quod nusquam invenimus. Literæ enim naturam servari, et in polysyllabis, convenit. *Idem.*

Vir] Vir hic ad similitudinem Saturni regnabit: ex quo illud videtur astruere, quod felicitas regnandi generi ejus attributa videatur. *Donatus.*

793 *Divi genus*] Cæsaris, qui factus est Deus. *Genus* autem dicit non solum jure adoptionis, sed consanguinitatis. Nam Atiæ filius fuit, quæ erat soror Cæsaris. Hic autem Augustus Cæsar hoc nomen accepit a patre adoptivo. Nam ante *Octavianus* dictus est a patre Octavio. *Serv.*

Augustus Cæsar, divom genus] In Romano codice, in Mediceo, et plerisque aliis legere est, *divi genus*; id quod in nomismatum etiam inscriptionibus invenias, ut in nummo pulcherrimo, a cujus altera parte C. Cæsaris caput habetur, titulus est *divos Julius*: ab altera vero parte Augusti Octaviani caput, cum inscriptione *Augustus divi f.* ad quem titulum crediderim hoc loco Virgilium adluisse. Prætereo vero lapidum inscriptiones, quæ sunt et in Capitolio, et alibi, in quibus *divi f.* scriptum observavi. Sane etiam in Porcio codice *divi genus* prius fuit. In eo vero quem Janus Vitalis præstantissimi ingenii, neque vulgatæ eruditionis juvenis mihi tradidit, dubio procul *divi genus* legitur. *Pierius.*

794 *Sæcula qui rursus Latio*] Sub Saturno dicit aurea sæcula fuisse in orbe terrarum; sub Augusto tantum in

Italia. *Servius*.

Regnata per arva] In Romano codice legere est, non inepte forsitan, *regnata per annos*: ut sit *sæcula regnata*, non *arva regnata*. Vulgata tamen lectio adhuc in pretio est. *Pierius*.

795 *Garamantas*] Populi inter Libyam et Africam, juxta *κεκαυμένην*. *Servius*.

Indos] Populi orientis extremi. *Id.*

Super et Garamantas et Indos] Faciet id, quod Saturnus in Italia: atque insuper pacabit ipsum orbem. *Donatus*.

796 *Jacet extra sidera tellus*] Nulla terra est, quæ non subjaceat sideribus. Unde perite addidit, 'Extra anni solisque vias:' ut ostenderet duodecim signa, in quibus est circulus Solis. Significat autem Mauro-rum Æthiopiam, ubi est Atlas: de qua ait Lucanus, 'Æthiopumque solum: quod non premeretur ab ulla Signiferi regione poli, nisi poplite lapso Ultima curvati procederet ungula tauri.' *Servius*.

797 *Anni Solisque*] *Annum* pro nocte, *Solem* pro luce posuit. Vult ergo aliquid ulterius etiam esse Poëta, quod Sol nesciat, et mundus excludat. Ergo melius Cæsar, qui ad tantum spatium imperium proferet, quam Saturnus, qui in sola regnavit Italia. *Donatus*.

798 *Torquet*] Sustinet. *Servius*.

Aptum] Vicinum, ut diximus supra. *Idem*.

799 *Hujus in adventum*] In Romano codice et quibusdam aliis legere est, 'Hujus in adventum.' Quam lectionem spero eruditis auribus placitum magis, quam 'hujus in adventu.' *Pierius*.

Jam nunc et Caspia regna] Fines Assyriorum, in quibus sunt *πύλαι* Caspiæ. Quod autem dicit verum est. Nam et Suetonius ait in vita Cæsaris, responsa esse data per totum orbem nasci invictum imperatorem. *Serv.*

Caspia regna] Fines Assyriorum, in

quibus sunt *πύλαι* Caspiæ. Alii non has tantum, sed et alias ad Orientem gentes, Medos, Armenios, Hircanos, Persasque intelligunt. *Taubmann*.

800 *Mæotia tellus*] Scythica, cujus palus est Mæotis. *Servius*.

Mæotia] Alibi *Mæotia* absque c litera passim in antiquis codicibus scribi adnotavimus. Ita hoc loco habetur. Agnoscunt tamen et *Mæotica*. *Pierius*.

801 *Septem gemini*] Septem fluvii. *Servius*.

Turbant] Turbantur. *Idem*.

Turbant trep. ostia Nili] Sic et absolute et neutraliter Lucret. l. ii. 'Corpora quæ in solis radiis turbare videntur.' Eadem quoque forma exultit et Tacit. l. iii. 'Neque Deorum principibus, si una alterave civitas turbet, omissa urbe,' &c. Sic apud Eurip. Supp. *ταράσσειν* pro *ταράσσεσθαι* accipi videtur: ὃ μέλειαι μελέων ματέρες λοχαγῶν, ὥς μοι ὑπ' ἡπατι δείμα χλοερὸν ταράσσει. Et Lucret. l. vi. 'Dissimiles inter se res turbareque mistas:' et v. 'sinit hæc violentis omnia verti Turbinibus, sinit incertis turbare procellis.' Sed et Nilum septemgeminum vocat Catull. 'Sive qua septemgeminus colorat Æquora Nilus.' *Germanus*.

Trepidi ostia Nili] Est qui putet legendum, *tumidi*, non *trepidi*, tum propter incrementum Nili, cum quo quadrat tumor: tum etiam, quia Horat. eo epitheto Nilum ornat, Od. iii. 3. 'Qua tumidus rigat arva Nilus.' Sed nihil tamen muto, nam cum turbatione egregie trepidatio. *Cerda*.

802 *Nec vero Alcides*] Nunc comparat illum Herculi, deinde Libero patri, qui ambo plurima loca superarunt. Laudat ergo alios, ut potiorum Cæsarem faciat. Sic assentator ille Terentianus Gnatho, cum dictum esset: 'Magnas vero gratias Thais Mihî?' respondit, *ingentes*: ut æstimationem audentius assentatione etiam superaret: nam si *magnas* respon-

disset, non promerebatur patrocini-um. *Donatus.*

Tantum telluris obivit] Ideo a Græcis Hercules πολύπλαγκτος, et ab Horatio Od. III. 3. *vagus.* Cerda.

Nec vero Alcides tantum telluris obivit] Peragrasse et pererrasse quia orbem dicitur Hercules, inde etiam Horatio dicitur 'vagus Hercules,' Od. III. 3. *Emmeness.*

803 *Fixerit aripedem cervam*] Pro *aëripedem.* Vicit autem Cerinitim cervam dictam a loco. *Fixerit* autem *statuerit.* *Servius.*

Fixerit aripedem] In Romano codice et quibusdam aliis, *fixerat aripedem* legitur, et exacta specie *fixerat* hic positum Carisius agnoscit. Ita enim ipse præteritum plusquam perfectum appellat, quæ quidem figura Græcanica est, et elegantissima. Neque tamen ierim inficias ubi *aripedem* Episyralæphen esse notat *fixerit* scriptum esse. Sed quum superius tempus et modus sit expressus, errore alterum hoc librarii omnino transcriptum esse credendum est. *Pierius.*

Æripedem cervam] Sunt qui *aripedem* pro *aëripedem* accipiant. Alii, ut ab Homero, ἵπ' ὄχεσφι τιτύσκετο χαλκόποδ' ἵππων, Il. Θ. et de tauris Æætae Apoll. I. III. καὶ οἱ χαλκόποδας ταύρους κάμει, χάλκεα δὲ σφέων ἦν στόματ' ἐκ δὲ πυρὸς, &c. qui et χαλκῶνυχες. Sophocl. quoque in Elect. χαλκόποδα ἐριννὺν vocat: Pindarus quoque *aripedes* tauros Colchicos dixit, καὶ βόας οἱ φλόγ' ὑπὸ ξανθῶν γενύων πνέον καίόμενοι πυρὸς, χαλκῆαις δ' ὀπλαῖς ἀράσσεσκον χθόν' ἀμειβόμενοι. et Aristoph. in Equit. χαλκοκρότων ἵππων κτύπος. et Calab. I. VI. ubi de gestis Herculis agit, hoc huic cervæ epitheton assignat: κεμὰς δ' εὖ ἤσκητο βοῇ πόδας. *Germanus.*

Erymanthi Pacarit nemora] Mons Arcadiæ ubi aper ferocissimus fuit. *Servius.*

804 *Pacarit*] In Mediceo, et ple-

risque aliis veteribus exemplaribus, *pacarit* habetur. Si *placarit*, ad monstri feritatem referri debet: si *pacarit*, ad loci quietem, qui hoste veluti sublato quiescere cœpisset. *Pier.*

Lernam tremefecerit arcu] Pro Hydra paludem ipsam posuit; et intelligamus ante eam sagittis fuisse confixam: post exsectam et adustam. *Servius.*

Tremefecerit] Veluti superius *fixerat* in codicibus aliquot antiquis legebatur, ita in iisdem etiam *tremefecerat* habetur, eadem specie modoque. *Pierius.*

805 *Juga flectit*] Ἠνιοστροφεῖ, Eurip. Ut autem, *celso Nysæ de vertice*, Apollon. I. II. Bacchum νυσῆιον νῖα vocat; Catull. 'Sæpe vagus Liber Parnassi e vertice summo Thyadas effusus euantes crinibus egit.' *Germ.*

806 *Nysæ de vertice*] Mons est Indiæ, de quo loquitur. Cæterum est et Nysa civitas, in qua Liber colitur: unde *Nysæus* dictus est. *Servius.*

Nysæ] De hac urbe Mela III. 7. 'Urbium quas incolunt Nysa est clarissima et maxima, in qua genitum Liberum patrem arbitrantur.' Justinus contra conditam a Baccho affirmat. XII. 7. *Emmeness.*

Tigris] De Bacchi tigribus, lyncibus, pantheris, tum alibi a me dictum, tum in promptu sunt loca Ovidii Art. I. et in epist. Nemesiani ecl. III. Martialis epigr. VIII. 26. Senecæ in Medea, Sidonii in Burgo. Extremi solum versus adduco: 'Forte sagittiferas Euan populatus Erythras, Vite capistratas cogebat ad esseda tigres.' Itaque his missis, hic tantum adnoto, scribi a Plutarcho in præceptis Conjug. tigres sonitu tympanorum ἐκμαίνεσθαι παντάσῃσι, καὶ διασπᾶν ἐαντάς: *furere, ac se ipsas dilacerare.* Non aliter atque elephantum furunt colore splendido, tauri puniceo. Idem repetit lib. de superstitione. Ista ergo fortasse causa, cur dati Baccho furoris Deo, in cuius semper

comitatu erant tympana: ut videlicet furor Bacchi feræ hujus furoribus juvaretur. *Cerda.*

Tigris] Bacchi vehiculum a tigribus tractum et a lyncibus multis declarat Scheff. de Re vehic. i. 18. *Emmen.*

807 *Et dubitamus*] Pro *dubitas*. Miscuit personam suam. Est autem sensus, Cum tibi sit tanta præparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere, id est, gloriam? *Servius.*

Et dubitamus] Fuit ornamenti, quo impelleret filium, ne frangeretur tarditate veniendi. *Donatus.*

Virtutem extendere] In Romano codice hemistichius ita legitur, ‘virtute extendere vires.’ Plerique vero alii, qui priorem lectionem offerunt, abrasi sunt: nam et apex supra ultimam vocalem in *virtute*, et dictio tota *factis* aliena manu et atramento notata inspicuntur. Sed quamvis plurimum ita veteres codices legant, non tamen pervincunt, ut ea vulgata lectio ‘virtutem extendere factis’ displicere possit. *Pierius.*

808 *Aut metus*] Est aliquis timor, qui te regnis Italiæ revocet? *Servius.*

809 *Quis procul ille autem*] Nunc redit ad Romanos reges, qui septem fuerunt: Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus. Mira autem utitur phantasia: ut quasi ostendat se non agnoscere eum, qui de gente Romana non fuerat. Romulo enim mortuo, cum anno senatus regnasset per decurias, tædiosum visum est, et quæsitus est rex. Sed cum in urbe nullus idoneus esset inventus, orta est bona Pompilii fama, quod esset apud Cures civitatem Sabinorum. Rogatus itaque per legatos accepit imperium: qui ferociam populi a bellis ad sacra contulit. Unde etiam *Numa* dictus est ἀπὸ τῶν νόμων, ab inventionem et constitutione legis: nam proprium nomen *Pompilius* habuit. Hic etiam canus fuit a prima ætate: ad quod

alludens ait, ‘Incanaque menta.’ Item propter sacerdotium: ‘Ramis insignis olivæ.’ *Servius.*

Quis procul ille] Multa dat signa, ut cognoscatur in multitudine. Magna autem laus, ut per modicas vires ad magnum tendat imperium. *Donatus.*

Quis procul, &c.] Non abludit hic locus ab Euripidis loco in Phœniss. imo fortasse inde expressus: τίς οὗτος ὁ λευκόλοφος, Πρόπαρ ὅς ἄγει στρατοῦ; *Quis hic est, qui album cristam in casside habet, Qui anteit exercitum?* *Cerda.*

810 *Incana menta*] Catull. ‘Smyrnam incana diu sæcula provoluent:’ supra: ‘barbas, incanaque menta,’ de hircis. *Germanus.*

Incanaque menta] Numam a prima ætate canum fuisse, interpretes hic et alibi asserunt. Vide, si placet, quæ de hoc hominum genere scripsit Delrius Prolog. ii. 1. et Cælius xxiv. 5. Crinitus iv. 15. Sed me nescio quod blandimentum invitat, ut ad senectutem canitiès ista referatur, et ad obsitam Numæ sapientiam, qua imperium firmavit. Nam illud de vera canitie in prima ætate qui firmetur de Numa, non video. *Cerda.*

811 *Regis Romani*] Multa quidem vetera exemplaria, mutato numero, Tritimimerim faciunt, *Romani regis*. Sed vulgata lectio, spondæo suspensio, multo plus omnino videtur habere gravitatis. – *Pierius.*

Primam] In plerisque codicibus antiquis *primam* legitur, hoc est, adhuc recentem. Nam ante Numam Romulus leges tulit. In Mediceo, *primum* est: et addita paraphrasis, *in principio*. Probant et aliqui *primus*. *Idem.*

812 *Curibus parvis, &c.*] De Numæ Pompilii Justitia, Religione, et patria legendus Livius i. 18. et seqq. et Ovid. Metam. xv. a principio, et vs. 408. et seqq. *Emmeness.*

813 *Cui*] In aliquot veteribus exemplaribus, *quod* scriptum. Cujusmodi lectiones plerasque missas fa-

cio, quum tam paucos videam, qui rerum hujusmodi eruditione delectentur. *Pierius.*

814 *Otia qui rumpet patriæ*] De hoc Livius, 'Inde Tullum, qui ferocior Romulo fuit, quam Numæ similis.' *Servius.*

Otia qui rumpet patriæ] Quia ut Livius l. 22. 'undique materiam excitandi belli quærebat.' Quare Juvenal. Sat. v. 67. eum *pugnacem* vocat, qui omnem militarem disciplinam, artemque bellandi condidit. Plura Florus l. 2. *Emmeness.*

Resides] Pigros, ociosos, nimium sedentes. *Servius.*

815 *Desueta triumphis*] A consuetudine triumphandi dissuescentia. *Id.*

Et jam desueta triumphis Agmina] Totum hoc in Romano codice longe diversa lectione habetur, quum ibi scriptum sit, 'et magnum deinde triumphum Agmina:' quod quo pacto quadrare possit, non intelligo; quum neque ordo structuræ ullus, neque sententia congrua discernatur: quare me ad vulgatam refero lectionem. *Pierius.*

816 *Jactantior Ancus*] Amans populi favorem. Hic Ostiam fecit. *Ancus* autem dictus ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, id est, a cubito, quem incurvum habuisse dicitur. *Servius.*

Jactantior] Jactat se, quisquis plurimum sibi arrogat. *Donatus.*

Jactantior Ancus] De Anco honorifice Lucet. l. III. 'Lumina sis oculis etiam bonus Ancu' reliquit, Qui melior multis quam tu fuit, improbe, rebus.' Quod autem 'gaudentem popularibus auris' dixit, videtur ex Enripide circumlocutione δημοχαριστήν vētisse: qui de Ulysse in Hecub. πρὶν ὃ ποικιλόφρων κοπίς, ἡδυλόγος, δημοχαριστὴς λαερτιάδης πέλθει στρατιάν, ubi alii δημοχαρηστὴν scribunt, hoc est, δοξοκοποῦντα, et κενοδοξοῦντα. Ancum autem primum Fortunæ templum Romæ fundasse est auctor Plutarch. in lib. De fort. et virt.

Rom. his verbis: πρῶτος μὲν γὰρ ἰδρύσατο τύχης ἱερὸν μάρκος ἄγκος ὕνομα θυγατρίδους, καὶ τέταρτος ἀπὸ ῥωμύλου γενόμενος βασιλεὺς, καὶ τάχα ποντὴν τήν τύχην τῇ ἀνδρίᾳ παρωνόμασεν, ἥ πλείστον εἰς τὸ νικᾶν τύχης μέτεστι. *Germ.*

817 *Auris*] Favoribus. Unde et aurarii dicuntur favitores. *Servius.*

Popularibus auris] Hi sunt favores populi, quos non quærent sapientes. *Donatus.*

Auris] Pulchre *Servius*: *auris, favoribus: inde et aurarii dicuntur favitores*; et *Ancus* quidem populi et patrum favore regnum habuit, quod expresse Livius. Porro *populari aura* pro favore plebis, paræmiam sapit: ita enim dictum Livio l. XXIV. 'Perseus levi aura spei objecta.' Hor. Od. III. 2. 'Arbitrio popularis auræ.' Tullio, 'ventus popularis, venti concionum.' Hieronymo ad Nepotianum, 'ne rectum iter precum tuarum frangat aura popularis.' Cypriano epist. 2. 'caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita est.' Parco exemplis, nam congesta ab aliis. Gr. dicunt istos δημαγωγούς. *Cerda.*

818 *Vis et Tarquinius reges, animamque superbus*] Unus enim de Tarquiniis fuit superbus. *Servius.*

Tarquinius] In codicibus antiquis *Tarquinius* quadrisyllabum pro *Tarquinos* legitur: ut si, quæ pene ultimam præcedit, syllaba non corripitur ratione numeri polysyllabici, certe κατὰ συνίησιν duæ ultimæ in unam coëant, quando sunt qui secundam a principio syllabam longam existiment. Hoc eodem modo sæpius apud Ovid. ex veteribus codicibus legi, 'Illic Tarquinius mandata latentia nati.' Et eodem poemate, 'Ultima Tarquinius Romanæ gentis habebat.' Qui si dicant his quoque locis *Tarquinius* trisyllabum scribi debere, certe quadrisyllabum in eo pentametro non negabunt, 'Natus ait Regis, Tarquiniusque vocor.' *Pier.*

Vis et Tarquinius, &c.] Ex hoc Vir-

giliano colorem traxit Silius l. XIII. 'Si studium et sævam cognoscere Amilcaris umbram; Illa est, cerne procul, cui frons nec morte remissa Irarum servat rabiem.' *Cerda.*

Animamque superbam] Ita, ubi de regibus Rom. agit Horatius, meminit Tarquinii, Od. i. 12. 'Romulum post hos prius, an quietum Pompili regnum memorem, an superbos Tarquini fasceis.' Sed hic de Bruto consule loqui Virgilium, non obscurum est. *Emmness.*

819 *Ultoris Bruti, fascesque videre receptos*] Vis videre etiam ultoris Bruti fasces receptos? Historia autem hoc habet: Tarquinius ob multa quidem, *Superbus* est dictus; præcipue tamen ob hanc causam. Mandavit aliquando cuidam satelliti, ut cujusdam oppidi omnes principes interimeret. Profectus ille grandem multitudinem reperit. Quod cum ei renuntiasset deambulanti cum virga in hortis, detractans ille responsioni, capita decussit papaverum, ut satelles, quid fieri vellet, agnosceret. Hujus filius vitiauit nobilissimam matronam Lucretiam. Quod illa dolens, se interemit. Tunc ejus avunculus Brutus, raptus ex ejus corpore gladio, processit ad populum; et de hac re concionatus est. Quo facto omnibus placuit, ne reciperetur rex, qui tunc Ardeam expugnabat. Propter quod se Tarquinius cum liberis ad Porsennam regem Tusciæ contulit; et bellum gessit gravissimum contra populum Romanum. Tunc duo creati sunt consules, Brutus et Tricipitinus, pater Lucretiæ, qui et Tarquinius dicebatur; ob quod solum est urbe depulsus, et in ejus locum subrogatus est Valerius Publicola: quo mortuo, item alter est factus; et alter similiter. Quod cernens tædiosum esse Virgilius, Brutum solum posuit, qui annum solus implevit. Sed Bruti filii amici erant filiis Tarquinii: cum quibus cum iniissent consilium, ut

eos per noctem intrmitterent, proditi sunt a servo Vindicio, et a patre interempti sunt. Ideo ergo *ultoris*, scilicet et libertatis publicæ, et Lucretiæ pudoris. *Servius.*

Fascis] Sunt hi bacilli aliquot teretes, loro colligati in modum fascis, unde et nomen habuerunt. De his docte Lipsius Elect. i. 23. *Cerda.*

820 *Sævasque securis*] Quæ sævierunt etiam contra liberos. *Servius.*

Sævasque securis, Infelix] Quamvis ob commodum publicum te laudent, tamen infelix eris propter natos cæsos. *Donatus.*

821 *Natosque*] Plerique codices antiqui *gnatos* una plus litera scribunt, ut solitos esse veteres ait Victorinus. At Cornelius Fronto tam asseveranter *gnatum* a *nato* distinguit, ut *gnatum* cum *g* filium dicat; *natum* vero, vel pullum, vel quid hujusmodi, cum significatione temporis, ut sit potius participii vox, quam nominis. *Pierius.*

Natosque pater] De hoc Bruti facto loquuntur Plutarchus, Dionys. Antiq. v. et Valerius Max. v. 8. Sed inter omnes elegi verba Livii ii. quæ mihi admirationem injiciunt. Ait ille: 'Missi lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater vultusque et os ejus spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pænæ ministerium.' Notanda verba Tullii pro Roscio: 'Magna oportet esse vitia atque peccata filii, quibus incensus, parens potuerit animum inducere, et naturam ipsam vincere, ut amorem illum penitus insitum ejiceret ex animo, ut denique se patrem esse oblivisceretur.' *Cerda.*

822 *Pulchra pro libertate*] Ingenti arte loquitur consideratione personarum. Factum enim laudat dicens, *pulchra pro libertate*: personam vituperat. *Servius.*

823 *Utunque ferent ea facta minus*

res] Etiamsi lauderis a posteris, non extorquere vim naturæ debet amor patriæ. *Idem.*

Ferent ea facta] In antiquis omnibus exemplaribus, quotquot habere potui, *ea facta* sub voce participii scriptum animadverti, pro *ea fata*. Quam lectionem divus etiam Augustinus de civitate Dei III. videtur agnovisse: cujus verba, quod ad Virgilianæ sententiæ declarationem faciunt, subjicere non pigeat. Quod factum Virgilius postquam laudabiliter commemoravit, continuo clementer exhorruit. Quum enim dixisset, 'gnatosque pater nova bella moventis Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,' mox exclamavit et ait, 'Infelix: utcumque ferent ea facta minores.' 'Quomodo libet,' inquit, 'ea facta posterī ferant, id est, post ferant, et extollant; qui filios occidit, infelix est.' Et tanquam ad consolandum infelicem, subjunxit, 'Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido.' *Pierius.*

Infelix: utcumque ferent ea facta minores] Scire licet, tantam fuisse priscis patribus in liberis potestatem, ut in eos citra iudicium capitaliter constituere possent. Unde Valerius I. v. 'Bruti æmulatus exemplum Casius, filium, qui tribunus plebis Agrariam legem primus tulerat, postquam illam potestatem deposuit, adhibito propinquorum et amicorum consilio, affectati regni crimine domi damnavit, verberibusque affectum necari iussit.' Eam tamen effusam potestatem revocatam constat lege Inauditam, II. ad leg. Cornel. de sicar. nec id temere, cum et in servos erudum immanequē dominorum imperium coercitum humanitate legum fuerit. *Germanus.*

824 *Vincet amor patriæ*] Nimirum et Plutarch. in Polit. præcep. ex poëta aliquo, ἐγγενὲς καὶ φρονήματος μεγάλου τὸ ἀναφωνῆσαι, φιλῶ τέκν', ἀλλὰ πατρίδ' ἐμὴν μᾶλλον φιλῶ. Valerius v. 8. sub titulo, qui severi adversus li-

beros, tragicæ huic asperitati patrocinaus, 'Exuit,' inquit, 'patrem, ut consulem ageret; orbisque vivere, quam publicæ vindictæ deesse, maluit.' *Germanus.*

Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido] De hoc Bruto Sil. Ital. l. XIII. 'Sed raptabat amor priscos cognoscere manes, Nunc meritum sæva Brutum immortale secari Nomen.' Totum hunc Maronis locum imitatus videtur poëta de Camillo, Curio, aliisque mentionem faciens. Juvenalis Sat. VIII. 263. hanc Historiam attingens pro *pulchra*, dicit 'dubia pro libertate:' ubi etiam de Deciiis, qui se pro patria devoverunt: de patre se devovente ad Vesperim in bello Latino Livius x. 26. de filio in Gallos idem præstante c. 29. de quibus Propert. IV. 1. 'Tunc venere animi Decii, Brutique secures.' et idem III. 11. 'At Decius misso prælia rupit equo.' Cicero hanc tractans Historiam l. I. Tusc. quæst. c. 37. Nepotem tertium fuisse memorat: 'Non cum Latinis decertans pater Decius, cum Hetruscis filius, cum Pyrrho Nepos se hostium telis objecissent.' De his omnibus præclare de Rep. Roman. meritis consulendus Claudian. de quarto consulatu vs. 400. et seqq. et quid dictum Ge. II. 169. 170. vide. *Emmenes.*

825 *Quin Decios*] Quin imo Decios respice. Hi duo fuerunt qui Mures dicti sunt: pater et filius. Horum alter se bello Gallico, alter Samnitico vovit pro republica, cum terra et mari universum bello vellent exercitum perdere. *Servius.*

Drususque procul] Et hi duo fuerunt. Horum prior vicit Hasdrubalem. Alter est filius Juliæ, sororis Augusti. *Id.*

Sævumque securi aspice Torquatum] Hic Gallum quandam in ponte Anienis, singulari certamine superavit, et ejus sibi torquem imposuit: unde nomen accepit. Hic ad urbem pergens, præcepit filio, ut tantum castra metaretur: ille, provocatus ab hostibus,

naeta occasione, victoriam consecutus est. Reversus postea pater laudavit fortunam populi Romani: sed filium, ut dicit Livius, 'Fustuario supplicio necavit.' Ergo *sævum securi*, *sævum jure* occidendi, non ferri genere. Nam securi non animadvertit in filium. *Id.*

826 *Referentem signa Camillum*] Brenno duce, Galli apud Alliam fluvium, deletis legionibus, everterunt urbem Romam absque Capitolio: pro quo immensam pecuniam acceperunt. Tunc Camillus absens Dictator est factus; cum diu esset apud Ardeam in exilio propter Vejentanam prædam, non æquo jure divisam; et Gallos jam abeuntes secutus est: quibus interemptis aurum omne recepit et signa. Quod cum illic appendisset, civitati nomen dedit. Nam *Pisaurum* dicitur, quod illic aurum pensatum est. Post hoc tamen factum rediit in exilium. Unde rogatus, reversus est. *Idem.*

Camillum] Tzetzes in Chiliadibus Camilli, aut Cadmilli, nomen refert ad Cadmum, et Græcum *κάμειν* quod est *ornare*: unde et *κόσμος* et *κοσμέω* literarum commutatione. Goropius Hieroglyph. l. i. ait, vocis hujus originem esse 'malum revelo.' Et sic olim generatim omnes ingenuos pueros vocatos, quod puerili quadam simplicitate, citra ambages, omnia revelent. Est itaque Camillus, qui mala detegit. Non inepte quispiam referat hoc etymon ad Camilli facinus, quod in explicatione recensui. Hujus viri elogium est hoc in Plutarcho lib. de exsil. *Κάμιλλος* 'Ρώμης δεύτερος κτιστής, 'Camillus Romæ alter conditor.' *Cerd.*

827 *Paribus*] Ita etiam Ge. i. ad signanda bella civilia, 'paribus concurrere telis.' et Lucanus, 'pares aquilas.' *Idem.*

Fulgere] Ab eo quod est *fulgo fulgis*, accentum habet in prima. *Serr.*

Paribus quas fulgere cernis in armis] Infra l. ix. 'paribus non invidet armis.' *Germanus.*

Fulgere] Lege Senecam Nat. Quæst. i. 56. *Cerda.*

828 *Et dum nocte prementur*] Bene allusit. Nam concordiam in humilitate tenuerunt: cum nobilitate vero in bella venerunt. *Servius.*

Nunc et dum nocte prementur] In antiquis legere est *prementur* futuro tempore, quod multo magis placet, quam *preuntur*, quum præsens per adverbium *nunc*, sit jam expositum. *Pierius.*

829 *Si lumina vitæ*] Imitatione Lucretii l. x. 'Unde animale genus generatim in lumina vitæ Redducit Venus.' Sunt tamen qui hic *limina vitæ*, malint ex eodem Lucretio: *vitæ cum limen iniret*: et *limen leti*, apud eundem: adeo ut emendandus mihi videatur locus ille ejusdem Lucretii l. i. ubi de Epicuro, 'Ipse Epicurus obit decurso lumine vitæ:' nam pro *lumine*, *limine* omnino legendum existimo; *ἔκφυρον* enim videtur decurrere lumen vitæ: est enim luminis et ignis decurrere potius quam decurri. Præterea *decurrere limen* transfertur elegantius a spatio et curriculo hippodromi, ut partem pro toto accipiamus: nam *limen* pro *carceribus* et ipse Maro supra usurpavit: 'Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt.' *Germanus.*

831 *Aggeribus socer Alpinis*] A munimentis Alpium. Hæc enim Italiæ murorum exhibent vicem. *Socer* vero, quia Pompeius habuit Juliam filiam Cæsaris, quæ in partu periit. Unde etiam isti inter se facile dimicare potuerunt. *Servius.*

Arce Monæci] De Liguria, ubi est portus Monæci Herculis. Dictus autem *μόνοικος*, vel quod pulsus omnibus illie solus habitavit: vel quod in ejus templo nunquam aliquis Deorum simul colitur: sicut in Jovis, Minerva et Juno: in Veneris, Cupido. *Idem.*

Arce Monæci] Tacit. Ann. l. xix. Monæci meminit. 'Fabius Valens e sinu Pisano sævitia maris, aut adversante vento, portum Herculis Mo-

næci depellitur.' Hinc scilicet ducto Herculi nomine, quod (ut interpres docet) communem cellam cum alio Deo repudiaverit, et ex augurali esset disciplina suam Deorum cuique ædem dicare: ut constat ex illo Valerii l. i. In qua cum Marcellus quintum consulatum gerens templum Honori et Virtuti, Clastidio prius, deinde Syracusis potitus, nuncupatis votis debitum consecrare vellet, a collegio pontificum impeditus est, negante, unam cellam duobus diis recte dicari: futurum enim, si quid prodigii in ea accidisset, ne dignosceretur, utri rem divinam fieri oporteret, nec duobus, nisi certis diis, una sacrificari solere. Ea pontificum admonitione effectum est, ut Marcellus, separatis ædibus, Honoris ac Virtutis simulacra statueret. *Germanus.*

832 *Adversis instructus Eois*] Orientis enim auxiliis est usus. *Servius.*

833 *Pueri*] Nam quisque cum nascitur, puer est. Tanquam autem optimus pater, recte consulit posteris, eosque sapienter admonet. *Donatus.*

Adsuescite bella] Mire dictum. Ab ipsi enim quasi consuetudinem fecit populus Romanus bellorum civilium. Septies enim gesta sunt a Cæsare contra Pompeium in Thessalia. Item contra ejus filium Magnum in Hispania. Item contra Jubam et Catonem in Africa. Mortuo Cæsare, ab Augusto contra Cassium et Brutum in Philippis, civitate Thessaliæ. Contra Lucium Antonium in Perusia, Tusciæ civitate. Contra Sextum Pompeium in Sicilia: Antonium et Cleopatram in Epiro. *Servius.*

Adsuescite bella] Sic cum accusativo hoc usurpat verbum, bene stante pro hac lectione Torrentio, Horatius Sat. i. 4. 'insuevit pater optimus hoc me ut fugerem.' Vide etiam Sanctii Minervam in *assuesco* et *insuesco*. *Em.*

835 *Tuque prior, tu parce*] Cæsari dicit, quem clementem circa Pompejanos legimus: cui vult tunc hoc esse

mandatum. *Servius.*

836 *Projice tela manu*] Subest vis quædam huic verbo. Cæsar Bel. civil. l. iii. 'Cum plures arma projicerent, ac fugæ simile iter videretur.' Hom. II. Ε. χεῖρὸς δ' ἔκβαλεν ἔγχος. Græci ῥίπτειν ὕπλα, unde ῥίψασπις. *Germanus.*

Sanguis meus] Ad hanc rem pertinent verba Aristotelis ex ethic. l. viii. ad Nicomachum, διό (inquit) φασὶ ταντὸν αἷμα καὶ ῥίζαν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Loquitur videlicet de amore, quo se fratres diligunt: id est: 'quamobrem dicunt, meum eundem sanguinem, meam radicem, et similia.' Inde etiam Horatius de Augusto in carmine sæculari: 'Clarus Anchisæ, Venerisque sanguis.' Juppiter apud Silium lib. tertio loquens ad Venerem: 'tenet, longumque tenebit Tarpeias arces sanguis tuus.' Clarius Thyestes apud Senecam dixit 'sanguinis mei,' pro, liberis meis. Et Statius Theb. iii. qui Virgilio hærens: 'vos, o superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis.' Virgilius etiam in Æn. vii. 'tu sanguinis ultimus auctor.' Potest in hunc locum aptari nota illa, quam ego Æn. i. ad illud: 'Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci Audierat.' Porro non placet, qui ex Rufiniano admonet legendum in Virgilio *sanguis pius*, pro *sanguis meus*. Et quidem vulgarem lectionem defendit locus Statii. *Cerda.*

Sanguis meus] Rufinianus Rhetor malit, *sanguis pius*. Taubmann.

837 *Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho*] Mummium significat. *Serv.*

Ille triumphata, &c.] Sententiam, quam sequor de L. Mummio, sequuntur fere omnes interpretes, alii etiam, videlicet Servius, Nascimbænus, Hortensius, Germanus, Corradus in Comment. ad Brutum, Jovianus in Antonio, quem vide; nam et egregie Poëtam explicat, et defendit a calumniis Agellii, et Higyni. Non bene Alciatus Parerg. v. 21. Q. Cæcilium Me-

tellum accipit: neque alii, qui alium a Mummio, ut patebit adesti Livium l. LI. et LII. Justinum l. XXXIV. Orosium v. 2. Eutropium iv. 3. Florum l. II. Paterculum l. I. Hi enim omnes, alii etiam ita de Mummio, Achæis, et Corintho loquuntur, ut veluti digito monstrent, de Mummio accipiendum Poëtam: neque parum ad id ipsum conducunt, quæ scribuntur a Pausania in Eliacis prioribus, atque in Achaicis. *Cerda.*

Ille triumphata] Stephanus in lect. Virgil. p. 17. reprehendit Donatum, qui *triumphata* interpretatur *triumphis ornata* et ad Capitolium refert. Qua in re et metro et Latinitati vim afferre eum asserit. *Emmeness.*

839 *Eruet ille Argos, &c.*] Vapulat hic locus apud Agellium x. 16. quem tuetur Pontanus in Antonio. Alii hæc de Q. Curio Dentato, et Pyrrho, Epirotarum Rege, intelligunt. Quos omnes refutant Nascimb. et Hortensius, et simpliciter *Paulum Æmilium* intelligunt, qui *Æaciden*, id est, Persen vicerit, et, Macedonia direpta, in triumpho ante currum egerit: quo facto Æacidarum regnum corruit. Macedonum autem et Epirotarum Reges ab Achille ortum traxisse constat. Propert. l. iv. el. ult. 'Et Persen proavi simulantem' (alii l. *tubulantem*, id est, tumefacientem) 'pectus Achillis, Quique tuas proavus fregit Achille domos.' Euripides, in Oreste, *Argos*, urbem Peloponnesi, sedem regiam facit Agamemnonis. *Taubmann.*

840 *Ipsumque Æaciden*] Necesse est ut ille subaudiamus. Pyrrhum enim, quem Æaciden dicit, Curius et Fabricius vicerunt, ferentem Tarentinis auxilium. Hic postea fugit in Græciam, et illic est occisus in templo. Argos vero et Mycenæ alii vicerunt. *Servius.*

841 *Ultus avos*] Aut hic distinguendum, ut sit, *Troja Minervæ*, pro *Trojana*; principale pro derivativo; aut certe *avos Trojæ*: non quos Troja

habuit avos; sed qui de Troja fuerunt, id est, avos Trojanorum. *Idem.*

Ultus avos Trojæ] Vehementer reficit animum filii, interitum Græciæ et ultionem Trojæ promittens. *Don.*

842 *Magne Cato*] Censorium dicit, qui scripsit historias: multa etiam bella confecit. Nam Uticensem, præsentem Augusto, contra quem pater ejus et dimicavit, et Anticatores scripsit, laudare non poterat. Supra autem Minervæ templa temerata per stuprum Cassandræ dicit. *Servius.*

Magne Cato] M. Porcium Catonem Censorium majorem intelligit: qui et *τριμέγιστος* dictus: fuit enim maximus Orator, max. Imperator, et max. Senator. In eum exstat distichon: 'Portius hic mordax, glaucis subrufus ocellis, Interiens Erebo sedes non comperit ullas.' *Taubmann.*

Cosse, relinquit] Cossus tribunus militum consulari potestate fuit. Hic regem Tuscorum Lartem Tolumnium, a loco dictum, occidit: et secunda post Romulum opima spolia revocavit. Erit autem nominativus hic *Lar, hujus Lartis*. *Servius.*

Cosse] A. Corn. Cossum notat: de quo Livius l. iv. ab U. C. *Taubmann.*

Quis te tacitum relinquit] Simili formula utitur Horat. Od. iv. 9. 'Non ego te meis Chartis inornatum silebo, Totve tuos patiar labores.' *Emmeness.*

843 *Quis Gracchi genus*] Gracchos seditiosos constat fuisse: nobiles tamen genere. Namque per Corneliam, nepotes Scipionis Africani fuerunt. Unde Juvénalis ad eam, 'Tolle tum precor Hannibalem.' Ergo Scipiones dicit per Gracchi genus. Duo autem fuerunt: major Africanus, Æmilianus minor, qui obsidione Carthaginis ab Italia revocavit Hannibalem. *Serv.*

Gracci genus] Nobilissimum hoc Romæ, conjunctum etiam affinitate cum Scipionibus, unde a Poëta hic etiam conjunguntur: minor enim Cornelia Africani filia nupsit T. Sempronio Graccho (nam Major Nasicæ

nupserat) ex qua Sempronius duodecim filios reliquit superstites, et, cæteris amissis, tres tantum superfuere, Tib. et C. Gracchi, adolescentes ingenii seditiosis, et filia una Sempronia, quæ nupsit minori Africano. Hinc apparet, non omnino respuendum Servium, qui per genus Gracchi Scipiones signari ait. Ego libenter intellexerim per genus, Tiberium et Cæm Gracchos: per Gracchi Sempronium ipsum. *Cerda.*

844 *Scipiadas*] Hi gemini fratres fuerunt; qui cum fortissime dimicarent in Hispania apud Carthaginem novam, quæ *Spartaria* dicitur, insidiis intercepti sunt. *Servius.*

Duo fulmina belli Scipiadas] Cicero pro Corn. Balbo: 'Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. et Pub. Scipiones extincti occidissent:' et Lucret. l. III. 'Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror, Ossa dedit terræ proinde ac famul infimus esset.' Ita et duo lumina civitatis Cicero quoque, ut et Epig. l. III. δισσὰ φάη μίλητ'ε, &c. *Germanus.*

Geminos Scipiadas] Aliqui hic capiunt duos illos Scipiones fratres, Publium et Cneum, qui in Hispania obierunt. His non deest ratio aliqua, cum dicat Cicero pro Balbo: 'Et cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. et P. Scipiones extincti occidissent.' Sed certius est, debere accipi utrunque Africanum, cum addat, *Cladem Libyæ*. Id etiam perspicuum fit ex imitatione Lucretii, qui l. III. dicit: 'Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.' Cui versui Virgilius institit, Manilius etiam, 'Scipiadæque duces fatum Carthaginis unum.' *Cerda.*

Fulmina belli] Præconium hoc usurpatum ab aliis in mentione virorum militarium. Testimoniis Ciceronis et Lucretii adductis, adjunge Silium l. VII. 'aut ubi sunt nunc fulmina gentis Scipiadæ.' Apud Pausaniam in Atticis Ptolemæus appellatus est cog-

nomento *fulmen κεραυνός*, propter eximiam in bellicis rebus gerendis alacritatem. *Idem.*

Cladem Libyæ] Scipiones. *Servius.* *Parvoque potentem*] Paupertate gloriosum ac regibus imperantem. Hic legatis Samnitum respondit; Romanam non aurum habere velle, sed habentibus aurum imperare. Horat.: 'Vivitur parvo bene.' Vide Agell. l. 14. *Taub.*

Parvoque potentem Fabricium] Adnecto hic verba Maximi IV. 3. de Fabricio: 'continentiæ suæ beneficio sine pecunia prædives, sine usu familiaris abunde comitatus: quia locupletem illum faciebat, non multa possidere, sed modica desiderare. Ergo domus ejus, quemadmodum ære, et argento, et mancipiis Samnitum vacua; ita gloria, ex his contemptis parta, referta fuit.' Fabius declam. 268. Fabriciis et Curiis proprio et signato elogio dat abstinentiam. *Cerda.*

845 *Fabricium*] Paupertate gloriosum. Hic est qui respondit legatis Samnitum aurum sibi offerentibus, Romanos non aurum habere velle, sed aurum habentibus imperare. *Serv.*

Serrane serentem] Attilius quidam senator fuit, qui cum agrum coleret, evocatus propter virtutem meruit dictaturam. *Serranus* autem, a serendo dictus est. *Idem.*

Sulco, Serrane, serentem] *Sulcos* legit Turnebus. *Serranus* autem, qui et *Serranus*, prius Attilius dictus, a serendo hoc cognomen sortitus est: unde Plin. XVII. 3. 'Serentem invenerant dati honores Serranum,' unde cognomen. *Germanus.*

Serrane] Salvianus l. I. de Providentia scribens de priscis moribus Romanorum: 'Non despiciebant tunc, puto, pauperes cultus, cum vestem hirtam ac brevem sumerent: cum ab aratro arcesserentur ad fascēs.' Manilius l. IV. 'Serranos, Curiisque tulit, fascēsque per arva Tradidit, eque suo Dictator venit aratro.' Alludit Sidonius Epist. l. VIII. 'Quid

Serranorum æmulus, et Camillorum, cum regas stivam, dissimulas optare palmatam?' Servius nulla historiæ fide scribit, Serranum vocatum ex aratro ad Dictaturam: dicere debuisset, ad Consulatum. Hoc idem parum caute suis marginibus addiderunt Manutius, alique. Fortasse hi omnes decepti sunt *μημονικῶ ἀμαρτήματι*. Nam Serrano attribuitur, quæ Romani scriptores dant Cincinnato. Hic enim ex aratro primum vocatus est ad Consulatum, deinde ad Dictaturam. Lege Dionysium l. x. Antiq. et Senecam de brev. vitæ: et Orosium II. 12. et Eutropium l. i. Serranus tantum, ad Consulatum. Simili errore Cedrenus involvitur, apud quem L. Quinctius Cincinnatus vocatur ex aratro ad Consulatum: et addit id factum Nerone imperante, quod falsum. Si quis enim dicat, hunc alium fuisse Cincinnatum, vix credam, tacentibus aliis Romanis Scriptoribus. Cæterum occasione hujus possem excurrere ad loquendum de hac rerum frugalitate, vocante me occasione, cum olim agros honestissimus quisque coleret. Sed tu lege aurea Plinii verba XVIII. 3. Columellam l. i. rei rusticæ in præfatione, Symmachum VII. 15. Quibus adjuuge locum Sidonii jam indicatum, et versus istos Lucani l. i. 'quondam duro sulcata Camilli Vomere, et antiquos Curiorum passa ligones, Longa sub ignotis extendere rura colonis.' *Cerda*.

846 *Quo fessum rapitis Fabii*] Cur me, o Fabii, fessum ad vestram trahitis narrationem? Aut certe *fessum* tristem: ut, 'Ter fessus valle resedit,' scilicet propter eorum mortem. Nam trecenti sex fuerunt de una familia; qui conjurati cum servis et clientibus suis contra Vejentes dimicarunt, et insidiis apud Cremeram fluvium interempti sunt. Unus tantum superfuisset Fabius Maximus, qui propter teneram adhuc pueritiam in

civitate remanserat. Hic postea cum Hannibalis impetum ferre non posset, mora eum elusit, et ad Campaniam traxit: ubi deliciis Carthaginensium virtus obtorpuisset. Notandum est de secunda persona dictum. Ille autem est, de quo ait Ennius, 'Unus qui nobis cunctando restituit rem.' Sciens enim Virgilius quasi pro exemplo hunc versum posuit. *Servius*.

Quo fessum rapitis Fabii] In Romano codice, *quo gressum rapitis* habetur: ut ex hoc tacite ad trecentos illos adludat, una pugna trucidatos: Quos omnes ad bellum missos, ut apud Ovidium est, 'Abstulit una dies.' Sed elocutio illa, 'Rapere gressum,' insolita videtur, magisque placet, 'Quo fessum rapitis' legere, ut variata in orationis genere figura loquendi, non Anchisem tantum longa ea nomenclatura delassatum levet, verum etiam lectori consuluisset videatur. *Pierius*.

Quo fessum rapitis Fabii] Plantus Menæch. 'Quo rapitis me? quo fertis me?' *Cerda*.

Fabii] Fabiorum familia ab Hercule est. Horum CCCVI. (uno, propter teneram adhuc pueritiam domi relicto) in bello contra Vejentes ad fluvium Cremeram uno prælio ex insidiis interfecti sunt cum servis et clientibus conjuratis. Ovid.: 'quamvis cecidere trecenti, Non omnes Fabios abstulit una dies.' *Taubmann*.

Tu maximus] Hoc cognomen Q. Fabio prudentia peperit, non victoriæ, etiam si magnæ et multæ. Lege Livium l. IX. ad finem: uti vero apparet ex eodem Livio l. XXX. non primus ex gente sua habuit hoc cognomen, sed ante illum alii. Verba Livii sunt: 'Vir certe dignus fuit tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, et majoribus præliis avus insignis Rullus: sed omnia æquare unus hostis Annibal potest.' Hic clare ait

non incepisse a Quinto hoc cognomen: et indicat, illo prius honestatum Rullum. *Cerda.*

847 *Restituis*] In Romano, in Mediceo, et aliis quibusdam antiquis exemplaribus, *restitues* futuro tempore positum est: quod non displicet. *Pierius.*

Cunctando restituis rem] Q. Fabius missus est adversum Annibalem in summa rerum trepidatione, cum videlicet jam crederent ad urbem ipsam hostem venturum infestis signis, post duplicem victoriam ad Trebiam et Thrasymenum, quibus cæsi et fusi Romani. Cum vero Fabius nollet cum hoste acie configere, ne feroci Annibali, et tot victoriis exultanti, territum militem objiceret, tantum se opponens, illius conatus elusit: unde et *Cunctator* dictus, et cunctando Romanam rem restituisse. Scribit hoc late Livius, et Romani Scriptores: vetus inscriptio Florentiæ, qua continentur Fabii res gestæ: ANNIBALEM COMPLURIBUS VICTORIIS FEROCEM SUBSEQUENDO COERCUIT. Ovidius: 'Scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci, Cui res cunctando restituenda foret.' Manilius lib. i. 'invictusque mora Fabius.' Claudianus de bel. Getic. 'lento lustramine Pœnum Compressit Fabius.' Silius lib. vii. pari ferme modulo, 'lento Pœnum moderamine lusit.' Auctor de viris illustribus: 'Fabius Annibalem mora fregit.' Pulchre Valer. Max. cap. 7. 'Fabius Maximus, cujus non dimicare, vincere fuit.' Cæterum versus Virgilianus ad verbum expressus est ab Ennio Annal. l. xii. quem Ennii versum citant Cicero in Catone, et Livius lib. xxx. Adagium adduco, quod in Varrone Rust. i. 2. videlicet, 'vultis igitur interea vetus proverbium, quod est, Romanus sedendo vincit, usurpemus, dum ille, venit?' habere ortum a Fabio Maximo, quo allusit Silius l. xvi. 'peperitque se-

dendo Omnia cunctator nobis.' *Cerd.*

848 *Excudent*] Alii cudendo efficiunt: et est rhetoricus locus. *Serv.*

Spirantia] Animata. Horatius, 'Et molles imitabitur ære capillos.' *Id.*

Excudent alii spir. mol. æra] Contrarium reddidit Horat. 'Quid sculptum infabre, quid fusum durius esset.' Hanc autem molliter excudendi artem et loquendi formam Turnebus ad illud Callistrati retulit: εἶδες ἂν ὅτι καὶ στερεὸς ὦν εἰς τὴν τοῦ θήλεος εἰκασίαν ἐμαλάττετο. Ut autem, *vivos duc. de marm. vul.* Lucret. v. 'Et prorsum quamvis in acuta et tenuia posse mucronum duci fastigia procudendo.' *Ducere vultus de*, statuarium est vocabulum, et item fusorium, respondetque illi barbaro vocabulo, quod *relevare* dicimus. Apulejus Florid. l. i. 'modos omnes effigiandi complectens, de Alexandro: edixit universo orbi suo, ne quis effigiem regis temere assimularet ære, colore, cælamine, quin ipse solus eam Polycletus ære duceret, solus Apelles coloribus delinearet, solus Pyrgoteles cælamine excuderet:' quamvis codex *excluderet* habeat. *Germanus.*

Excudent alii] Dictum hoc propter Corinthios facile credat, qui legat Strabonem l. viii. et Plinium xxxiv. 8. ubi loquens de nobilitate operum ex ære, principe loco affert Corinthios, quod firmat exemplis magnorum principum. *Cerda.*

Spirantia] Ammianus l. xxii. 'Spirantibus signorum figmentis.' Poëta statim *vivos vultus*. Ita Ausonius: 'Viva tibi species vacca Myronis erit.' Propertius el. ii. 31. 'Atque aram circum steterant armenta Myronis, Quattuor artificis vivida signa boves.' et el. iii. 8. 'Gloria Lysippo est animosa effingere signa.' id est, animata. *Æs* illud, quo facta Myronis vacca, ἐμπνονν dicitur lib. iv. Anth. quod Ausonius reddidit, *æs spirans*. Hujusmodi *æs τροχίαν, καὶ χυτὸν* appellat Pollux l. vii. quasi rotile, et

fusile. *Idem.*

Spirantia mollius æra] Q. d. Tanta arte simulacra a Græcis ducentur, ut, deposito metalli rigore, in mollitudinem vivi animantis æs concessurum sit. Ita Horat. in Arte: 'et molles imitabitur ære capillos.' Turneb. XXII. 1. *Taubmann.*

Ducent] Translatum hic esse hoc verbum, tractumque a marmoribus aut metallis, quæ proprie dicuntur *duci*, Turnebus admonet XVIII. 11. Probat, nam laminæ Græcis dicuntur *ἐλάσματα*, quod malleis ducantur, formenturque in effigiem. Cui addo Aristophanem, qui in Pluto, Apollinis tripodem vocat *χρυσήλατον*, id est, ex auro ductili: quasi dicat, *χρυσῶ ἐληλασμένην*, videlicet ab *χρυσός*, et *ἐλαύνω*: et Philostratum Icon. II. qui *σφρηγίσματα*, recensens habitudinem picti Herculis: et Cedrenum, qui auream platanum, leones aureos, vultures aureos, Imperatorum Græciæ *σφρηγίστους* quoque dicit, quasi malleis ductos: et Apulejum Florid. lib. I. apud quem Alexander jussit, ne quis effigiem suam 'temere assimilaret ære, colore, cælamine; quin solus eam Polyctetus ære duceret, solus Apelles coloribus delinearet, solus Pyrgoteles cælamine exenderet.' Possim etiam uti testimonio Callixeni Rhodii apud Athenæum I. XI. ubi loquens de vase, *συνηγμένον εἰς μέσον ἐπιεικῶς: molliter cedens ad medium.* Possim (inquam) hoc uti, nam quod Græcis est *ἄγω*, Latinis est *duco*. Cæterum, ut Poëta in arte æris Corinthios intellexit, ita in marmorea fortasse Cretenses, aut Parios. *Cerda.*

Ducent] Sic Horat. Epist. II. 1. 'aut alius Lysippo duceret æra.' Marmor, ebur, æs arte molliori discimus ex Junio de Pict. vet. III. 4. inde Ovid. Fastor. III. 832. 'Quique facis docta mollia saxa manu.' Apud Junium plura *περὶ τῶν ἐμψύχων πλασμάτων*: de *visis figmentis*: quæ hic *spirantia æra*. Et Juvenal. VIII. 102. vitam

adscribit ebori, 'Et cum Parrhasii tabulis, signisque Myronis, Pheidia-cum vivebat ebur.' *Emmeness.*

849 *Vivos voltus*] Hoc est quod dixit *spirantia*. Et per *æs*, Corinthios indicat: per *marmor*, Parios: per *actionem causarum*, Athenienses: per *Astronomiam*, Ægyptios et Chaldæos. *Servius.*

850 *Orabunt causas melius*] Ut verum est, gratiam Principum valere plurimum apud subditos! Certe Maro hoc scripsit suo lenocinans Principi Augusto, qui artibus militaribus præstitit, quas illi ut daret unice, non dubitavit artes alias Romanis adimere. In arte certe eloquentiæ Romani Græcis præstiterunt, Demostheni Cicero. Ita hic ad Brutum: 'Quo enim uno vincebamur a victa Græcia, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis communicatum.' Ita etiam Leg. I. 'Putant, te historiam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus.' Itaque potius crediderim, quæ dixi de lenocinio Augusti, quam quæ alii volunt de Poëta, volente præferre Demosthenem Tullio, sugillatione quadam. *Cerda.*

Orabunt causas melius] Nihil detrahendum literatæ Græciæ. Habuit tamen Roma in eloquentia viros, quos Græciæ opponere potuit. Verbis utar quæ de Æsopo dixit Phædr. II. 10. Occupavit Demosthenes, ne primus foret Cicero, qui tamen studuit, ne solus esset Demosthenes eloquentiæ princeps. *Emmeness.*

Describent radio] *Describere*, est partiri, et, quasi terminis positis ac per limites dividere, ac suam cique partem attribuere. *Radius* virga est, qua Geometræ lineas indicant: ita Cic. Tuscul. V. 'Archimedem a pulvere et radio excitare.' *Taubmann.*

852 *Tu regere imperio populos*] Eadem locutione fere noster utitur Æn. I. 153. 'Ille regit dictis animos et pectora mulcet.' Sic Quintil. I. 1.

Orat. Instit. 'regere consiliis urbem :'
quod ψυχαγωγείν. Vide notas ad locum citatum. *Emmeness.*

853 *Hæ tibi erunt artes*] Nempe pacis et belli, quibus Imperium Romanum initio partum est, et postea amissum est, cum illis artibus retineri facile potuisset, ut Sallust. bell. Catil. qui has etiam artes, ad servandam Rempublicam necessarias, conjungit in Orat. de Ord. Rep. in princ. 'In posterum firmanda respublica non armis modo, neque adversus hostes, sed, quod multo majus, bonis pacis artibus.' Flor. in proëm. 'tantum operum pace belloque gessit.' Illas autem artes dicitur Augustus revocasse, ut Horat. Od. iv. 15. *Em.*

Paci morem] Leges pacis. *Servius.*

Pacique] In Longobardico, et quibusdam aliis codicibus vetustis, *pacis* genitivo casu legitur: quam lectionem Servius agnoscit: alii tamen *paci* malunt. *Pierius.*

(*Hæ tibi erunt artes*) *pacique inponere morem*] Nimirum civilis scientiæ totius potissimæ partes belli administrandi, pacisque tenendæ et utendæ, ratione et solertia contineri videntur; cum bellum non alium finem, quam sibi oppositam pacem spectare videatur, nec motus omnes bellici alio, quam in quietem desinere possint: unde non tantum voluit poëta, Romanum belli artibus præ cæteris gentibus, sed et pacis studiis et more excellere, ut assuetudine et institutione paci colendæ se dederet et consecraret. Scilicet et Aristoteles Pol. l. ii. pugnans in Laconicam rempub. Lycurgum notat, quod cives ad bellum tantum victoriamque, non item ad pacis cultum instituerit et duxerit; ut qui felici successu sæpe prælium experirentur, pacis autem otia ferre et ducere nescirent; utpote ad virtutis partem non solidam, integramque virtutem conformati, et in otio languentes, et invicem tumultuantes, his fere verbis: ὥδὲ δὲ τῇ ὑποθέσει τοῦ νο-

μοθέτου ἐπιτιμήσειεν ἂν τις, ὕπερ καὶ Πλάτων ἐν τοῖς νόμοις ἐπιτετίμηκε, πρὸς γὰρ μέρος ἀρετῆς ἢ πᾶσα σύνταξις τῶν νόμων ἐστὶ, τὴν πολεμικὴν αὐτὴ γὰρ χρησίμη πρὸς τὸ κρατεῖν, &c. Ut autem hic *morem paci*, in eandem partem accepit et l. viii. 'Saturni gentem, haud vincolo, nec legibus, æquam Sponte sua, veterisque Dei se more tenentem.' *Germanus.*

Paci inponere morem] Sulpicia illa, quæ floruit sub Domitiano, in suo Satyrico, 'duo sunt, quibus extulit ingens Roma caput, Virtus belli, et Sapientia pacis.' *Cerda.*

Pacique inponere morem] Malunt non nulli, *moremque inponere paci*, ut hoc se accepisse a præceptoribus testatur Scal. Poët. iv. 48. sed priorem lectionem probat propter graviolem et corpulentiolem sonum. Plura illic. *Emmeness.*

854 *Parcere*] Id est, veniam dare: vide Non. Marc. c. 4. *Idem.*

Parcere subjectis et debellare superbos] Deficiet me tempus memorantem testes hujus præconii, te legentem. Aliquos subjicere e re erit: jam de clementia in victos, jam de virtute in superbos, jam de utroque simul, ut se auctores obtulerint, qui mihi hanc notam suppeditant. Gordianus in nummis exprimi fecit Romanam, inter taurum et leonem, immanem utramque bestiam, ad significandum, Romanam urbem ferocissimas gentes atque immanissimas subjecisse. Idem voluerunt significare Severus imperator, et Antoninus, cum fœminam excudi fecerunt in aversa nummorum parte leoni insidentem. De Tiberio prædicat Tacitus Annal. ii. 'victis graves pœnas, in deditionem venienti paratam clementiam.' Legati Carthaginensium apud Livium l. xxx. de Romano populo dicunt: 'Plus pene parcendo victis, quam vincendo imperium auxisse.' Imperator Trajanus de se ipso apud Cæsarem Julianum in sermone

Cæsarum, πρῶτος μὲν πρὸς τοὺς ὑπηκόους, φοβερὸς δὲ πρὸς τοὺς πολεμίους διαφερόντως γενόμενος: *subjectis mansuetus, hostibus formidolosus præ cæteris castitii*. De Augusto Horatius in carmine sæculari, 'Imperet bellante prior, jacentem Lenis in hostem.' Id est, est superior pugnacissimis, est lenis in humiles et jacentes. Sulpicia illa poëtria quæ supra, 'duo sunt, quibus extulit ingens Roma caput, virtus belli, et sapientia pacis.' Propertius pari sententia el. II. 16. 'Cæsaris hæc virtus, et gloria Cæsaris hæc est, Illa, qua vicit, condidit arma manu.' Ubi prædicat virtutem, qua vicit Cæsar: et gloriam, qua arma condidit. A Tacito Annal. I. 'Romana clementia' usurpatur, ut maxima, et a Curtio libro IV. 'Romana mansuetudo.' Propert. el. III. 22. de Romanis: 'Nam quantum ferro, tantum pietate potentes Stamus, victrices temperat illa manus.' Sic legendum in Propertio, quod censuit jam chorus doctorum: Non, 'temperat ira manus,' nam ira quem temperat? Juvat hanc lectionem Propertianus versus, quem jam præmisi, ex el. II. 16. sicut enim ibi, 'Illa, qua vicit, condidit arma manu:' ita hic, 'Victrices temperat illa manus.' *Cerda*.

855 *Atque hæc mirantibus addit*] Transitus quidam, ne una et continua narratio tædiosa sit. Hinc enim generibus varietas nascitur, et quasi nova initia aliarum narrationum fiunt. *Donatus*.

Mirantibus] Æneæ et Sibyllæ. *Taubmann*.

856 *Spoliis Marcellus opimis*] Hic Gallos et Pænos equestri certamine superavit. Viridomarum etiam Gallorum ducem manu propria interemit, et opima retulit spolia, quæ dux detraxerat duci: sicut Cossus Larti Tolumnio. *Servius*.

Spoliis Marcellus opimis] Ἀκροθίλια vocant. *Germanus*.

Marcellus] M. Claudius Marcellus M. Claudii f. qui a *Marte*, ob peritiam rei militaris nomen accepit; Græcis litteris apprime eruditus: primum Ædilis Curulis, inde Augur: post etiam Consul: qui et 'Romanorum Ensis' dictus est. Is Gallorum ducem *Viridomarum* manu propria interemit, et *opima spolia* retulit. Ea enim proprie *opima* sunt, quæ dux Rom. duci hostium in prælio detraxit: quorum tanta raritas, ut intra annos paullo minus DXXX. tantum trina contigerint nomini Romano. Vide tamen et Tiraquellum ad Alex. ab Alex. I. 14. *Taubmann*.

Marcellus] De hoc agit Florus II. 4. Alius est ille, de quo Horat Od. I. 12. 'Crescit occulto velut arbor ævo. Fama Marcelli.' Ad quem locum consule Torrentium, de quo infra vs. 862. Spolia autem opima suspensa in templo Jovis Feretrii, de quo Donatus de urbe Roma II. 10. *Emmeness*.

857 *Supereminet omnis*] Virtutis scilicet genere. *Servius*.

858 *Rem Romanam*] Statum reipublicæ. *Idem*.

Rem Romanam] Ab Ennio Annal. I. 'Qui rem Romanam, Latiumque augescere vultis.' Alibi: 'Moribus antiquis res stat Romana virisque.' Ovid. Met. xv. 'Fundamine magno Res Romana valet.' Symmachus IX. 25. 'Ob rem Romanam sæpe literas mittens.' Cape Poëtam signate cum respectu ad bellum, nam de bello etiam Cicero pro leg. Manil. 'res a L. Lucullo summo viro est administrata.' *Cerda*.

Turbante tumultu] Ideo *tumultu*, quia res in Italia adversus Gallos geritur. *Servius*.

Tumultu] Docte, ut omnia, nam hic sermo est de Gallis: et *tumultus* proprie est, aut domesticus, id est, Italicus: aut Gallicus. Verba Festi ita legit Scaliger: 'Tumultum dici, ait Verrius, quia is non aliter, quam

ab Italicis et Gallicis hostibus imminerat Italiae. Itaque non alium quam Gallicum, aut domesticum timebant.' Quam lectionem ibi defendit Scaliger. Servius in hunc locum: 'ideo tumultu, quia res in Italia adversus Gallos geritur.' Sed quid his opus, ubi est Tullius? ejus hæc sunt, Philippi. VIII. 'Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiae finitimus, præterea nullum tumultum nominabant.' *Cerda.*

859 *Sistet*] Confirmabit, corroborabit. *Servius.*

Sistet eques: sternet Pænos, Gallumque rebellem] Parum me movet, quod in Romano codice *equis* legatur, quum eadem sit sententia, sive *eques*, sive *equis* dicas. Illud curiosius animadvertendum, quod in plerisque veteribus exemplaribus coma præjecta est dictioni, *eques*, ut clausula superioris membri sit, *sistet*, totumque id simul legatur, 'Hic rem Romanam magno turbante tumultu *Sistet*.' Inde altero membro, *Eques*, sive malis, '*Equis* sternet Pænos, Gallumque rebellem.' Nam quum ad eam diem rem Punicam equitatu potiore esse, pluribus præliis comperitum esset: Marcellus is, qui primus Hannibalem terga ostendere docuit, equis rem gessit, hostemque ab obsidione Nolæ turpiter recedere coëgit: et eo genere pugnae sæpius res hostiles adflixit. *Pierius.*

860 *Tertiaque arma patri*] Capta hic tertia, opima spolia suspendet patri, id est, Jovi. *Servius.*

Tertiaque arma] Non placet quod in Romano codice legitur, '*tristiaque arma*,' quum ex Numæ Regis lege Tertia spolia opima Quirino suspendenda essent, quod Interpretes tangunt. Apud Livium quidem legimus Flamines institutos a Numa Marti, Jovi, et Quirino. Nihil ibi de spoliis. Idem quarto ab urbe condita de Cosso ait, 'Spolia in aede Jovis

Feretrii prope Romuli spolia, quæ opima appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit.' Ubi adnotandum est vulgata exemplaria una plus dictione legere, 'quæ prima opima appellata.' Sed in veteri codice, *prima* non habetur. Satis enim est dixisse *sola*. *Pierius.*

Tertiaque arma] Id est, opima spolia. Quæ Plutarchus vocat jam *τιμία*, jam *κάλλιστα*, in vita Marcelli, jam *λάφυρα*. *Cerda.*

Capta Quirino] Qualia et Quirinus ceperat, id est, Romulus, de Acrone rege Ceninensium: et ea Jovi suspenderat. Possumus, et quod est melius, secundum legem Numæ hunc locum accipere, qui præcepit prima opima spolia Jovi Pheretrio debere suspendi, quod jam Romulus fecerat. Secunda Marti, quod Cossus fecit. Tertia Quirino, quod fecit Marcellus. *Quirinus* autem est Mars, qui præest paci: et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit. Ergo aut suspendet patri, id est, Jovi: aut suspendet patri Quirino. Varie de hoc loco tractant commentatores, Numæ legis immemores: cujus facit mentionem et Livius. *Servius.*

Suspendet capta Quirino] Quamvis Servius agnoscat *capta*, mavult tamen Passeratius *rapta*, ut Ge. III. 'Et duo rapta mann, diverso ex hoste tropæa.' *Germanus.*

862 *Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis*] Tria sunt secundum Carminium: pulchritudo, ætas, virtus. Significat autem Marcellum filium Octaviæ, sororis Augusti, quem sibi Augustus adoptavit. Hic decimo sexto anno incidit in valetudinem: et periit decimo octavo in Bajano cum ædilitatem gereret. Hujus mortem vehementer civitas doluit: nam et affabilis fuit, et Augusti filius. Ad funeris hujus honorem Augustus sexcentos lectos intrare civitatem jussit: hoc enim apud majores glori-

osum fuerat. Etiam dabatur pro qualitate fortunæ: nam Sylla sex millia habuit. Igitur cum ingenti pompa relatus, et in campo Martio est sepultus. Ergo modo in Augusti adulationem, quasi epitaphion ei dicit. Et constat, hunc librum tanta pronuntiatione Augusto et Octaviæ esse recitatum, ut fletu nimio imperrerent silentium; nisi Virgilius finem esse dixisset, qui pro hoc ære gravi donatus est, id est, massis. Nam sic et Livius *argentum grave* dicit, id est, massas. *Servius*.

863 *Sed frons lata parum*] Omen est mortis futuræ. Ex contrario alibi, 'Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.' *Idem*.

Sed frons lata parum] Omen erat mortis propediem futuræ: ita 867. 'Sed nox atra,' &c. Contra Ecl. iv. 'Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.' Nam annos natus xviii. in Bajano, imo potius aquarum frigidarum lotionibus in Stabiano, quæ *Dimidia* vocatur, ab Ant. Musa medico per imprudentiam, vel etiam (ut nonnulli suspicantur) consulto enectus est. De quo accuratissime Jos. Scaliger Notis ad Propert. iii. 16. *Taubmann*.

864 *Quis, pater, ille, virum*] Interrogat Æneas, cum admiretur formam juvenis et tristitiam in fronte, quis sit. *Donatus*.

Virum qui sic comitatur euntem] Marcellum, cui similis est. *Servius*.

866 *Quis strepitus*] Propter ædilitatem. *Idem*.

Instar] Similitudo; et est nomen quod non recipit præpositionem. *Ad instar* enim non dicimus, quod Probus declarat. *Servius*.

Quantum instar in ipso] In Romano, et aliquot aliis codicibus antiquis est, quod in non nullis codicibus reperitur, non habetur: sed appositum addit ornatum orationi. *Pierius*.

Instar] Symposius Poëta *mediocre instar* dixit faciens omen, versu isto,

'Nec mediocre fuit magni certaminis instar.' Erythræus explicat, *instar, id est, similitudo*, et ait esse nomen, et variari, *instar instaris*. Firmari hoc potest, tum versu Symposii jam adducto; tum isto Claudiani Raptus l. i. 'Hastaque, terribili surgens per nubila gyro, Instar habet silvæ.' Non displicent tamen, qui hanc vocem referunt ad superiorem Claudium Marcellum: ut dicat Poëta, magnam esse similitudinem, magnum instar huic Marcello Octaviæ cum illo Marcello Claudio. *Cerda*.

Instar] Pro exemplari positum hoc loco, ut Hadrian, de Serm. Lat. Ulpianus de novi operis nunciatione L. 'Stipulatio: si proponatur instar quoddam operis, quasi facies quædam facti operis.' *Emmeness*.

867 *Sed nox atra caput trist. cir. umbra*] Supra ii. 'Sed nox atra cava circumvolat umbra.' Eurip. in Hipp. σκότος ἀμπίσχον κρύπτει νεφέλαις et Æsch. στυγία γὰρ ἐπ' ἀχλὺς τις πεπότηται et Epig. iii. κῦάνεον θανάτου ἀμφεβάλλοντο νέφος et Nicand. de morsis a phalangio, qui caligine et vertigine tentantur, νύξ δὲ περὶ κροτάφοις et Calab. viii. ὁλοή δέ μιν ἀμφεχύθη νύξ. *Germanus*.

Sed nox atra caput, &c.] Græcos, quos æmulatur Virgilius, adducit Germanus: adjiciam ego comparisonem Virgili cum illis. Ergo Euripid. in Hippol. σκότος ἀμπίσχον κρύπτει νεφέλαις. Æschylus, στυγία γὰρ ἐπ' ἀχλὺς τις πεπότηται. lib. iii. epigrammatum: Κῦάνεον θανάτου ἀμφεβάλλοντο νέφος. Nicander, νύξ δὲ περὶ κροτάφοις. Calaber l. viii. 'Ολοή δέ μιν ἀμφεχύθη νύξ. In quibus Virgilio est nox, quæ illis caligo, tenebræ, nubes; etiamsi extremi duo, noctem quoque dixerint. Virgilius circumvolat, quod illi, volo, amplector, circumdo, occulto. Virgilius caput, Nicander tempora. Virgilius atra, illi κῦάνεον, στυγία, ὁλοή. *Cerda*.

868 *Lucrimis ingressus obortis*] Romanus codex, uti etiam superius ob-

servatum, et hic, et alibi *obortis* legit, non *abortis*, et *lacrimis* more suo per *i* Latinum absque adspiratione. *Pierius*.

Ingressus] *Ingre*di h. l. incipere loqui, ut Ge. II. 'tibi res antiquæ laudis et artis *Ingre*dior.' *Taubmann*.

869 *O nate*, &c.] Incipiunt hinc versus illi, quos vocant aureos. Vide notam Budæi l. III. de Asse p. 341. de pecunia persoluta Virgilio ab Octavia propter hos versus. Excurrit enim summa supra aureos quinque mille. De versu etiam sequenti, 'ostendent terris,' &c. Vide Spartianum in vita *Ælii Veri* non longe ab initio. Ista et similis citasse sit satis; notas integras compingere, otiosum. *Cerda*.

Ingentem l. ne quære] Tale illud *Lucan*. l. VI. 'Tu fatum ne quære tuum cognoscere: *Parcæ*, *Me* reticente, dabunt.' *Taubmann*.

870 *Ostendent terris hunc tantum fata*] Parum illucescet: quia mox peribit. *Servius*.

Ostendent] Metaphora ducta ab arboribus et re rustica: ideo postea signate *propago* pari consecutione. *Cicero* in *Catone*: 'adolescencia significat ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodatæ sunt.' Dicuntur enim arbores ostendere, cum spes est in illis futuræ ubertatis. Inde illustrabis infinita auctorum loca, quæ ego hic nolo, in quibus semper hoc verbum cum respectu ad arbores. Versus *Virgilii* habere potest formam proverbii. Uti illo poterimus, quoties de puero aliquo ominantur brevi illum vitam finitum. *Gordianum Augustum* patrem eo versu usum scimus tanquam proverbio aliquo in auguranda *Gordiani filii* immatura et acerba morte. Sed obsecro, lector, an fallitur *Virgilius*? qui solum, 'Ostendent terris hunc tantum fata, nec ultra Esse sinent,' quo innuit brevem admodum

vitam. An (inquam) fallitur? Nam *Propertius* el. III. 18. quæ tota est de hoc *Marcello*, ita scribit: 'Occidit, et misero steterat vigesimus annus. Tot bona tam parvo clausit in orbe dies.' Certe neque *Dio* neque *Plutarchus Marcelli* annos attingunt, qui tamen de ipso. 'Tacitus de illo *Annal*. l. I. per initia ait, donatum ab *Augusto Pontificatu* et *Ædilitate* 'admodum adolescentem.' Post quæ verba innuit illum statim obiisse. Et II. de eodem *Marcello*, ita: 'flagrantibus plebis studiis ereptum, breves et infaustos *Pop. Rom.* amores.' Alii legunt: 'flagrantibus plebis studiis, intra juventam ereptum,' &c. Certe *Virgilius* satis duxit affectus excitare, et ideo noluit ullam annorum supputationem, quæ est historiæ; sed tantum animum movere, ut *Poëtam* decebat. *Cerda*.

Neque] In pluribus antiquis codicibus, nec monosyllabum est. Sed enim neque ultra, ea vocalium collisione nescio quid miserabilius ostendit, versu etiam ejulatum quodammodo emitte. *Pierius*.

871 *Nimium vobis*, &c.] Apostrophe ad Deos, cum indignatione. Q. d. Invidistis, superi, gloriæ Romanæ, et vestris muneribus: nam felicitas vestrum munus est. *Taubmann*.

Propago] Quod quidam tradunt, vocabulum hoc de vite sumptum primam producere; de homine, corripere; futile esse docent *Probus*, *Erythr.* et *Lucret.* quos videas. In *Casibus* quidem variat modulum *Syllabæ*, sed non in significato. *Idem*.

872 *Visa pot. superi*] Cum indignatione dicit, Invidistis et gloriæ Romanæ, et vestris muneribus. Nam felicitas vestra sunt munera. *Serv.*

Superi] In Romano codice, *superis* legitur. Sed neque id placet. Longe enim melius est, 'Visa potens vobis, o superi,' quam 'vobis superis.' *P.*

Proprius] Perpetua: ut, 'Propriamque dicabo.' *Servius*.

Propria] Id est, perpetua : ita Æn. III. 'da propriam, Tymbræe, domum.' Proprium enim nunquam avellitur ab essentia : et est contrarium communi. Scal. Poët. IV. 16. *Taubmann*.

873 *Mavortis Campus*] In quo est sepultus. *Servius*.

875 *Funera, cum tum. præterl. rec.*] Propter sexcentos lectulos. *Idem*.

Funera, cum tumulum] Servius historicique auctores sunt funus Marcelli lectis sexcentis ornatum curatumque fuisse, hoc honoris genere a Græcorum consuetudine deducto, qui in funeratione, et funebri pompa sæpe tororum mentionem faciunt, ut Eurip. in Suppl. de Theseo; qui et armis Argivorum cadavera receperat, et rite sepeliverat : κ' ἄστρωσε γ' εὐνὰς, καὶ κάλυψε σώματα. *Germanus*.

Cum tumulum præterlabere recentem] Fuit hoc e more veterum, ut constituerent sepulcra ad amnium ripas. Hecubæ tumulus (quem Græci κυνὸς σῆμα appellant, et Plinius IV. 11. Cynossema) statuitur ab Strabone I. XII. ad amnem Rhodium. Pelopis a Pindaro Od. Olymp. 1. ad Alpheum : Ἀλφειοῦ (inquit) πόρῳ κλιθεὶς τύμβον ἔχον. Aryadis ab Philostrato in Heroicis, ad Orontan. Ceyx apud Hesiodum in scuto sepelit filium Cygnum ad Anaïri ripas. Valerius Arg. V. loquens de Phaside fluvio, 'Ac dum prima gravi ductor subit ostia pulsu, Populcos flexus, tumulumque virentia supra Flumina cognati medio videt aggere Phryxi.' Aristoteles in Pæplo (si illius est liber hic) Peneleum tumulat ad Cephissum amnem. Versus Aristotelis ita vertit Canterus : 'Hunc ad Cephissi rapida abscondere gementes. Fortem Bæoti flumina Peneleum.' His idem mos attingitur Æn. III. ubi uxor Hectoris inducitur ferias manibus conjugis ad ripas fluvii, 'Ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam Libabat cineri Andromache, manesque vocabat Hectorum ad tumulum.' *Pausaniam*

omisi, in quo vidi morem istum millies, videlicet, in Atticis : in Achaicis, ubi loquitur de Andræmone : in Bæotiis, ubi de Asphodico : in Phocicis, ubi de Tityo, et sæpe alibi. *Cerda*.

877 *In tantum spe tollet avos*] Eriget generis antiquitatem. Et rhetorice spem laudat in puero, quia facta non invenit. Est autem Ciceronis in dialogo, 'Fanni, causa difficilis laudare puerum. Non enim res laudanda, sed spes est.' *Servius*.

In tantum] Notarunt jam alii, hanc esse unicam vocem. Ita et Propertius el. III. 5. 'Nunc maris in tantum ventis jactamur.' *Cerda*.

Spe] Neque id satisfacit, quod in Romano codice legitur *spes*, quamvis antiquo declinatu genitivi casus esse potest, ut sit, In tantum spei. *Pier*.

Spe tollet avos] Ciceronis verbasunt, 'non rem laudandam in puero sed spem :' ad quæ verba disputat Schottus nod. Ciceron. III. 5. Recte ille omnium præceptorum intelligentissimus Quintil. Inst. Orat. I. 2. 'in pueris elucere spem plurimorum' docet. *Emmeness*.

Nec Romula quondam] Pro Romulea : ut, 'Quos Africa terra triumphis Divæ alit.' *Quondam* autem, potest et præteriti esse et futuri. *Servius*.

879 *Heu pietas, heu prisca fides*] Elogium Marcelli hujus hoc habet Vellejus I. II. 'Sane, ut aiunt, ingeniarum virtutum, lætusque animi, et ingenii, fortunæque, in quam alebatur, capax.' Seneca ad Marciam c. 2. hoc : 'Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem ; sed et frugalitatis continentiaque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum ; quantumcunque imponere illi avunculus, et (ut ita dicam) inædificare voluisset laturum.' *Cerda*.

880 *Se quisquam impune tulisset*] *Emmianus* Ann. I. 'Nec pol homo quisquam faciet impune.' Horat. Epod.

17. 'Impune ut urbane nomine im-
pleris meo?' *Cerda*.

881. *Seu cum pedes iret*] Inclusit
hoc hemistichio, et versu altero, Ho-
meri item hemistichium, et versum
alterum. Sed quod discrimen? Ergo
Græcus *Odyss. ix.* ἐπιστάμενοι μὲν
ἄφ' Ἰππων Ἀνδράσι μάρνασθαι, καὶ ὅθι χρὴ
πέζον ἔδοντα: *Docti quidem ab equis*
Cum hominibus pugnare, et cum opus,
peditem esse. *Idem.*

882 *Foderet calcariibus armos*] Spe-
cies pro genere. *Equi armos* pro
equo posuit. Non enim possunt *armi*
calcaribus fodi. *Servius.*

Armis] Armus in quadrupedibus
idem, quod in hominibus humerus. De
lepore Horat. Sat. II. 4. 'Fœcundi le-
poris sapiens sectabitur armos,' id est,
caro illa quæ in summo circa armos et
spinam est: noster de equo *xi. 497.*
'Iudantque jubæ per colla, per ar-
mos:' et de homine, pro ipso hu-
mero eodem libro, 664. 'latos huic
hasta per armos Acta tremit.' *Emm.*

883 *Fata aspera rumpas*] Posse ali-
qua ratione fata dirumpi, per trans-
itum docet. *Servius.*

884 *Tu Marcellus eris*] Talis, qualis
fuit Marcellus. *Idem.*

Tu Marcellus eris] Lege Suetonium
in Augusto c. 63. Senecam in conso-
latione ad Martiam cap. 2. Vellejum
lib. altero, Tacitum l. i. *Cerda.*

Manibus date lilia] Affectum dolen-
tis expressit dicendo, *date*: cum non
essent præsto qui darent. *Manibus*
plenis, plena officia significat. *Do-*
natus.

Manibus date lilia plenis] Epigr. III.
βάλλεθ' ὑπὲρ τύμβου πολὺὰ κρίνα: unde
et Anacreon de rosâ: τόδε καὶ νοσοῦ-
σιν ἄρκει, καὶ νεκροῖς ἀμύνει. Alludit,
credo, Maro Marcellum lugens ad
Græcorum morem, qui conspergere
floribus sepulcra ante diem morte
immatura interceptorum solebant,
referentes ad momentanei vigoris et
ævi brevitatem, quæ flores carpit,
humanos casus, ut constat ex epistola

Græca Petales ad Simalionem, ubi
objectat illa amatoris lacrymis qui-
dem se ab eo rigari ac perlui, corol-
lisque et floribus, ut intempestivos
tumulos, consterni, necessariis autem
muneribus prorsus destitui, his ver-
bis: ἐγὼ δὲ ἡ τάλαινα θρηνηδὼν οὐκ
ἐραστὴν ἔχω; στεφάνιά μοι καὶ ῥόδα
ὥσπερ ἄωρφ τάφῳ πέμπει· quamvis non
inconsiderate alii ἄωρον τάφον, sepul-
crum exoletum, παρετὼν, cariosum,
sentum, et vietum accipiant, ut quod
renovare, interpolare, et floribus vel-
uti fucare antiqui solebant. *Germ.*

Manibus date lilia] Manes herbarum
et florum amenitate gavisos fuisse ex
Scedio cognosce l. de Dis *Germ. c.*
49. ubi ex antiquissimis monumentis
illud eruit. *Emmeness.*

885 *Purpleos flores*] Ut sæpe di-
ximus, propter sanguinis similitudi-
nem: quia aut anima, aut animæ est
sedes. *Servius.*

Nepotis] Posterius. Non enim re-
vera nepos fuit. *Idem.*

886 *His saltem adcumulem donis*] *Observavit* in Catullum Achilles Sta-
tius dici dona, et munera de his quæ
dabantur mortuis. Nam Catullus
ipse: 'Ut te postremo donarem mu-
nere mortis.' iterum: 'Tradita sunt
tristes munera ad exsequias.' et Virg.
Æn. xi. 'decorate supremis Muneri-
bus.' Ovidius, 'in cineres ultima
dona dedit.' et in epist. 'Jam dabis
in cineres ultima dona meos.' Vetus
inscriptio: 'C. Iul. Fabian. anno
xix. Fabia. Paula. amita. munus.
supremum.' *Cerda.*

Inani Munere] Secundum Epicureos,
non profuturo. *Servius.*

Fungar inani Munere] Nempe quod
officium honorarium illud Anchisæ
ἀποτρόπαιον non esset, nec ad averten-
dum Marcelli fatum quidquam profi-
ceret. Vide eum locum *Æn. xi.*
'vano mæsti comitamur honore.'
Certe pari sententia Eurip. in Iphig.
in Taur. videtur dixisse, δέσποιν' ἔξαν-
δάσω τὰν ἐν θρήνοις μούσαν, νέκυσιν μέ-

λεον, τὰν ἐν μόλπαϊς αἶδας ὕμνεϊ δίχα παίδων. *Germanus.*

Inani Munere] Constat, cum Virgilius hunc Librum præsentè Augusto et sorore Octavia pronunciasset, atque ad hunc locum pervenisset, Octaviam Marcelli matrem defecisse: et ægre refocillatam, dena sestertia, id est, ccl. Coronatos pro singulis versibus dari jussisse. *Taubmann.*

887 *Sic*] Ista noscentes. *Servius.*

Sic tota passim regione vagantur] Non complevit omnia, quæ apud Inferos agebantur: esset enim vitium si totum vellet suo carmine complecti, quia et longum et impossibile. *Don.*

888 *Aëris in campis*] Collisionem fecit. Locutus est autem secundum eos, qui putant Elysium lunarem esse circulum. *Servius.*

Aëris in campis] An, quod inanis tota illa plaga sit corporibus carens, animasque et umbras aërias eorum vice habeat, et aëre vacuo diffusa sit et obsessa? aërem enim inanem appellari non est inusitatum. Sed et Græci *vias aërias* ἡερόεντα κέλευθα dicunt pro caliginosis, quæ ad Orcum ferunt. *Turneb.* xi. 19. Sed vide et *Serv.* et *P. Lætum*, et *Hortens.* qui censent, Poëtam secundum eos locutum, qui Elysium putarint Lunarem circulum esse. *Taubmann.*

890 *Incenditque animum*] Nam supra ait, ‘Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?’ *Servius.*

891 *Exin*] Deinde. Confert autem in compendium narrationis proximitatem. Sic *Terentius* propter longum actum ait, ‘Intus despondetur, intus transigetur, si quid est quod restat.’ *Idem.*

Exin bella] Narravit primo læta, tristia prætermisit, præterquam de Marcello: deinde docuit quomodo quædam æquo animo ferre posset. *Donatus.*

894 *Sunt geminae Somni portæ*] Pro somniorum. Est autem in hoc loco *Homerum* secutus. Hoc tantum dif-

fert, quod ille per utramque portam somnia exire dicit: hic umbras veras, per quas somnia indicat vera, et poëtice apertus est sensus. Vult autem intelligi falsa esse omnia quæ dixit. *Physiologia* vero hoc habet. Per portam corneam oculi significantur, qui et cornei sunt coloris, et duriores cæteris membris, nam frigus non sentiunt: sicut etiam *Cicero* dicit in libris de natura Deorum. Per eburneam vero portam os significatur, a dentibus. Et scimus quia quæ loquimur, falsa esse possunt: ea vero quæ videmus, sine dubio vera sunt. Ideo *Æneas* per eburneam emittitur portam. Est et alter sensus: Somnum novimus cum cornu pingi; et qui de somnis scripserunt, dicunt ea quæ secundum fortunam et personæ possibilitatem videntur, habere effectum: et hæc vicina sunt cornu. Unde cornea vera fingitur porta. Ea vero quæ supra fortunam sunt; et habent nimium ornatum, vanamque jactantiam, dicunt falsa esse. Unde eburnea, quasi ornatio porta fingitur falsa. *Ser.*

Sunt geminae Somni portæ, &c.] *Turneb.* iv. 14. *Somni* dictum arbitratur pro somniis. ut dicantur somniorum duæ portæ: exemplo *Homeri*, qui *δνειρέησι πύλῃσι* scripserit, &c. Jam vero symbolice, per *Portam corneam* Oculi significantur, quia et cornei sunt coloris, et duriores cæteris membris: per *eburneam*, Os, a dentibus: quæ enim loquimur, falsa esse possunt; at quæ videmus, sine dubio vera sunt. *Plautus* noster: ‘Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem. Qui audiunt, audita, dicunt: qui vident, plane sciunt.’ *Jo. Saresberiens.* in *Nug. Curialium.* ii. 4. hanc causam ponit: quod cornu sit pervium visui, qui non facile errat. Ebur contra, vel ad tenuissimam laminam rasum, visus acumine non penetretur, &c. Etiam *Didymus* ad *portam eburneam* spectans, ‘ideo,’ inquit, ‘quæ ex ore exeunt, falsa esse

possunt: quia quæ cibo quis potuque oppletus per somnium viderit, confusa atque adeo a vero remota sunt.' Idem etiam ex etymo τοῦ ἐλεφῆρασθαι, id est, *decipere*, hæc exponit. Ad has Poëticas portas etiam Socrates apud Platon. in Charmide, respexisse videbitur, cum ait: 'Audi jam meum somnium: sive per cornu, sive per ebur emerserit.' Videatur Servius: Macrob. I. 3. in Somn. Scip. Floridus II. 24. Alciatus παρέργων VI. 8. Muretus Var. XI. 7. Dum igitur Maro Æneam porta eburna egredientem facit, sagaci lectori suspicandum relinquit, talem esse totam illam *τεραπελογίαν*, qualia Somnia ex Inferis eadem illa porta exire dixisset: hoc est, falsa esse omnia quæ de istis narraverit. Quo pacto autem hac apparente palinodia fidem superiorum Oraculorum non convellat Poëta noster, ut nec Homerus suo commento huic non absimili, copiose docuit Jo. Auratus Poëta regius carmine ad Germ. Val. Pimpontium. Denique J. Meursius Comment. in Lycophr. Cassandram docet, veteres, eos qui diutius peregrinarentur, *ad Inferos descendisse* dictitare solitos: neque aliter intelligendum Ulyssis et Æneæ descensum, &c. Ejusmodi *Somniorum portas* fingit etiam Val. Flacc. Argon. I. I. *Taubmann.*

Sunt geminæ Somni portæ] Torrentius ad Hor. Od. III. 27. Somni dici pro *Somni* docet: 'Ludit imago vanas quæ porta fugiens eburna Somnium ducit.' *Emmeness.*

896 *Candenti elephantō*] Pro ebore candido, de cujus Candoris pretio et honore passim veteres poëtæ, quos memorat Bochart. Hist. animal. de elephantis II. 24. *Idem.*

897 *Ad cælum*] In nostram terram, et vivorum regionem, respectu scil. inferiorum. Nam 'sicut dii nobis, (ait Macrob.) ita nos defunctis superi habemur; quibus nostra regio velut cælum.' *Taubmann.*

Falsa insomnia] Id est, somnia. *Serv. Insomnia*] De hac voce consulendus Charisius I. I. instit. gramm. *Emmeness.*

898 *His ubi*] In Rom. cod. et aliquot aliis legere est, *his ibi tum*: quod si advertas, melius quadrabit. *Pier.*

900 *Secat*] Tenet. Unde *sectus* dicimus, ab eo, quod propositum non tenent. *Servius.*

Viam secat] Quid enim prius facere debuit, quam suos revisere? *Donatus.*

Ille viam, &c.] Eadem ratione Homerus absolvit Odys. I. XI. ubi per-lustrati quoque Inferi: atque etiam Sil. I. XIII. quo libro versatur in eadem inferiorum lustratione. vs. Homericis sunt: *Αὐτίκ' ἔπειτ' ἐπὶ νῆα κίων, ἐκέλευον ἑταίρους Αὐτοῦς τ' ἀμβάλλειν, ἀνά τε πρυμνήσια λῦσαι*: *Statim deinde ad naves profectus, jussi socios Et ipsos ascendere, oramque solvere.* Siliani: 'Hæc vates, Erebiq; cavis se rettulit umbris, Tum lætos socios juvenis, portumque revisit.' *Cerda.*

Secat] Ita Græci τέμνειν ὁδὸν dicunt, *viam secare*, quod Galeni et Platonis testimonio Budæus indicat in Comment. Et Turn. XIX. 17. ex Euripide in Phœn. Incidi et ego in loca ejusdem Eurip. atque Aristoph. qui dicunt τέμνειν κέλευθον. In Græco etiam epigr. τέμνειν πόρον. Aristides quoque περὶ τοῦ παραφθέγμ. dixit, σχίζειν ἀέρα, καὶ θάλατταν: *secare, finire aërem, mare.* *Idem.*

Navis] Quod ant. cod. *navis* per *i* non *naves* scriptum ostendunt, id etiam in vet. Prisc. cod. eodem modo scribitur. 'Fessas non vincula navis: Quoque magis fessas cupiam dimittere navis: Muneraque in navis.' et ita reliqua. *Pierius.*

901 *Cajeta portum*] A persona poëtæ, Prolepsis. Nam Cajeta nondum dicebatur. *Servius.*

Cajeta portum] Ita Ovid. Met. XIV. 'Litora adit nondum nutricis habentia nomen.' *Taubmann.*

Recto litore] Atqui nullum litus

rectum: sed dicimus 'rectam vitam agere,' quando nihil aliud agimus nisi iter continuum, et nullo alio actu illud rumpimus: nam cupida suorum meus, nihil aliud agere debuit. *Donatus.*

902 *Anchora de prora jacitur*] Pari verbo Calaber l. XII. ἐνὰς δ' ἐνθ' ἔβαλον κατὰ βένθος: ibi anchoras in profundum jecerunt. Xenoph. ἀναβ. III. ἀφ' ἐλς ἀγκύρας. *Cerda.*

Stant litore p.] Scal. Poët. IV. 29. Si quo in loco palilogia λέξεως Virgil. objici potest, sane ista fuerit. *Litore*, hic: *litore*, versu præcedente: *Litoribus* sequenti.

Cæterum observat Servius, etiam ille Danielis, Poëtam controversiarum more Epilogos dedisse sex istis prioribus libris, quos etiam βιωτικοὺς esse voluerit. Nam singulis res singulas dedisse: ut primo Omina, secundo πάθος, tertio Errores, quarto ἦθος, id est, Mores, quinto Festivitatem, sexto Scientiam. Epilogos autem sic variasse, ut in primo esset miseratio Didonis, secundo mors Creusæ, in tertio Anchisæ, in quarto Didonis, in quinto Miseni, in sexto Marcelli acerbum defleret interitum. Vide et Notas prima Æneide extrema. *Taubmann.*

ÆNEIDOS

LIBER VII.

Tu quoque litoribus nostris, Æneia nutrix] Ut et in principio diximus, in duas partes hoc opus divisum est. Nam primi sex libri ad imaginem Odysseæ dicti sunt: quos personarum et allocutionum varietate constat esse graviores. Hi autem sex ad imaginem Iliadis dicti sunt, qui in negotiis validiores sunt. Nam et ipse hoc dicit, 'Majus opus moveo.' Et re vera tragicum opus est, ubi tantum bella tractantur. *Servius.*

Tu quoque] Sicut Misenus, Palinurus etiam. *Idem.*

Tu quoque]-Viderat apud Inferos, quam necessarium esset defunctis sepulchrum: ergo ut pius nutrici illud instituit. Meruerat enim ipsa; quia tam pium, religiosum Romani imperii principem, prudentem fortemque virum nutrierit. *Tu quoque* repete: inde et optime conjunge: 'At pius Æneas ingenti mole sepulchrum Im-

ponit, suaque arma viro remumque tubamque:' deinde remotis iis, quæ de Inferis narrantur, sequere: 'Tu quoque litoribus nostris,' &c. *Donat.*

Tu quoque] Quæ admirandæ memoriæ videris supremo officio conjungi mernisti. *Donatus.*

Tu quoque] Simile exordium illud, 'Te quoque, magna Pales.' Et Columellæ: 'Hortorum quoque te cultus, Silvane, docebo.' Symposii: Hæc quoque Symposius de carmine lusit inepto. *Cerda.*

Tu quoque litoribus, &c.] Homerus, primus ille doctrinarum et antiquitatis parens, Opus confecit librorum XLIX. Et eorum quidem XXIV. Odysseæ titulo, speculum esse voluit βίου θεωρητικοῦ, in persona Ulyssis: totidemque Iliados, titulo πρακτικοῦ, in Achille. At noster Poëta, Latinorum sine exemplo maximus, omnia XI. libris, atque in uno Æneæ, com-

plexus est. Quorum quidem sex, qui imaginem Odysseæ possident, hactenus absolvimus; explicaturi deinceps etiam reliquos: qui, ut illi in personarum et allocutionum varietate graviores sunt, ita hi in negotiis validiores, et vere tragici: omnes enim in cædibus positi sunt. Quam variis tamen condimentis unius et ejusdem cibi fastidium levari Poëta, per suas partes ordine docuit Scaliger III. 9. Poëtices. *Taubmann.*

Tu quoque] Recte hæc particula, quod ad tempus separatum est, hic copulat: medio enim de Inferis tractu sublato, versus hic Miseni exsequiis (Æn. VI. 235.) jungitur, facitque integram orationem. Sicut autem ibidem *Misenus* et post (381. dictum est) *Palinurus* nomina fecere promontoriis, in quibus sepulti sunt; ita nutrix *Æneæ Cajeta* huic portui nomen indidit. Alii tamen hunc portum ἀπὸ τοῦ καλεῖν dictum censent, quod classis Trojana casu ibidem sit incensa. Strabo autem a *civitate*: quod *Lacones* curva appellent *cajeta*. Idem.

Litoribus] Quod *litus* ubique simpliciter scripserim, id me movit, quod in antiquioribus codicibus ita scriptum inveni. Et vetera quædam monumenta nomen id unico *t* notatum ostendunt, ut illud apud ædem D. Laurentii in Lucina, 'Litore Phocæico pelagi vi exanimatas.' Non enim abraduntur, aut transcribuntur marmora veluti codices. Præterea uti per unum *t* scribatur, deposcere videtur analogia: sive a *Lido*, *lidis* forte descendat; quippe quod assidue fluctibus illidatur; sive, ut multi volunt, a *Lino*. Nam litus est ex M. Tullii Arbitri sententia, quousque maximus fluctus a mari provenit. Ti. Donatus aliquanto simplicius, ubi aqua maris finitur, ita et finis terræ, quæ litore jungitur: ideoque alibi dixit Virgilius; 'Navis sicco litore subductas,' quia est, et udum litus.

Sed hoc etiam animadvertendum tris continuos versus vocabulum idem repetere, 'Tum se ad Cajetæ recto fert litore portum. Anchora de pro-ra jacitur, stant litore puppes: Tu quoque litoribus nostris, Æneïa nutrix.' Quod si quis tertium hoc nihil facere ad superiora dixerit, quia sit alterius libri principium; videant unum esse corpus totam Æneida, duodecim veluti membris compactum: neque ita ut in Georgicis heterogeneum, quod ibi ostendunt proœmia distinctas materiās, argumentaque dissimilia dividentia, Agrorum quippe cultum, Arborum naturam, Armenorum curam, Apum studium. At Æneis uno tantum comprehenditur argumento, De rebus ab Ænea gestis; librique ipsi ita invicem colligati sunt, ut verborum etiam structura uniuscujusque finem cum alterius principio connectat. Hinc 'omnes conticuere,' quamprimum audire Dido poscere ab Ænea, ut 'ab origine prima ederet insidias Danaum, casusque suorum.' Et postquam jam 'non spes opis ulla dabatur, Resque Asiæ, Priamique gens, superbumque Ilium, et omnis Troja conciderat, Diversa exilia, et desertas quærere terras dis auspiciis' coactus est Æneas; qui ad finem usque tertii libri 'Fata renarrabat Divom cursusque docebat.' 'At Regina gravi jamdudum saucia cura, Vulnus alit venis.' Cui dum Iris Junonis jussu dextra 'crinem secat, omnis et una dilapsus calor, atque in ventos vita recedit:' 'Interea medium Æneas jam classe tenebat Certus iter.' Qui, Palinuro mox in mare excusso, quum 'amisso fluitantem errare magistro navem sensisset, animum concussus amici casu, Sic fatur lacrimans: O nimium cælo et pelago confise sereno, Nudus in ignota, Palinure, jacebis harena.' Ab Avernis inde quum se 'ad Cajetæ portum recto litore tulisset, arrepta tellure,' dum interim 'stant

litore puppes, Nutrix ejus Cajeta æternam moriens litoribus nostris famam dedit.' Atque ita libri reliqui invicem connectuntur. *Pierius.*

Nostris] Hoc est, Italicis: ut, 'Non eadem arboribus pendet vindemia nostris.' Non, ut Donatus ait, in comparisonem Oceani navigabilibus. *Servius.*

Nostris] Italis. Ergo ibi est sepulta, ubi ipse cum suis esset regnatorus. Honoratur ergo a loco. *Donatus.*

Æneia nutrix] Hanc alii Æneæ, alii Creusæ, alii Ascanii nutricem volunt. Lectum tamen est in Philologis in hoc loco classem Trojanorum casu concrematam. Unde Cajeta dicta est, ἀπὸ τοῦ καλεῖν. *Servius.*

Æneia nutrix] Hujus etiam meminit Ovid. *Metam.* xiv. 441. 'urnaque Æneia nutrix Condita marmorea, tumulo breve carmen habebat: Hic me Cajeten notæ pietatis alumnus Ereptam Argolico, quo debuit igne, cremavit.' Sic xv. 716. *Emmeness.*

2 *Æternam moriens*] Argumentum a contrario: nam crevit fama, cum deberet morte minui. *Donatus.*

3 *Nunc*] Etiam his temporibus, quibus hæc scribuntur. *Idem.*

Servat] Tenet, possidet: ut, 'Servantem ripas, alta non vidit in herba.' *Servius.*

Et nunc servat honos sedem tuus] Nunc etiam, quando hæc scribo, contemplatione honoris tui, quæ Æneæ Imperii Rom. conditoris nutrix fuisti, honos illi loco defertur. Alii per hypallag. exponunt: Sedes servat possidetque honorem, et tumulus nomen tuum. *Sedes* pro sepulchro etiam Æneid. vi. 153. *Taubmann.*

4 *Hesperia in magna*] Propter Hispaniæ discretionem. *Servius.*

Si qua est ea gloria] Secundum Epicureos. Bene autem interest funeri, postquam ab Inferis rediit: sicut interfuit ante quam descenderet, ut medium actum ostenderet. *Idem.*

Si qua est gloria] Sciebat nihil sen-

tire mortuos, sed ut satis faceret religioni. *Donatus.*

Si qua est ea gloria] Ex eorum sensu, qui nullum sensum officiorum funebrium ad mortuos pervenire ajunt. Fecerit igitur hoc Æneas, ut religioso in nutricem suam affectui satisfaceret. Porro de quatuor horum versuum dignitate, cum simplici tum figurata, videatur Scalig. *Poet.* iv. 16. *Taubmann.*

Ossaque nomen signant] Turneb. xxi. 22. dictum censet, quod sepulchra quædam sint sine nomine ignobilium capitum et ingloriorum: at vero Cajetæ sepulchrum memorabile fuerit posteritati nomenque habuerit. Sic et Ovid. *Met.* xii. 'tumulo quoque nomen habenti Inferias dederat cum fratribus Hector inanes.' Nisi potius de nominis inscriptione capiendum, quod in tumulo incidebatur: quod non item in vilium et ignobilium hominum bustis fieri solebat. *Idem.*

Ossaque nomen signant] Salmas. *Plin.* exercit. p. 1220. Maronem ad Homerum versum alluisse monet, Τύμβω τε, στήλη τε, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανάτων signanterque locutum; nam Græci sepulchrum non tantum μνήμα, sed et σῆμα vocant. *Homer.* *Iliad.* φ. 322. σῆμα τετεύχεται. Sepulchrum igitur vel extitit, vel titulus, qui in Cajetæ monumento olim erat inscriptus, ad tempora Virgillii et ultra, Cajetæ sepulchrum signabat. De titulis sepulcrorum videndus Gutherius de *Jure Manium* ii. 26. *Kirchm.* iii. 19. *Emmeness.*

5 *Exsequiis*] *Exsequi*, pro funerare, *Cic.* etiam *Tusc.* i. dixit: unde *exsequia*; quod multi cadaver ejus, qui efferebatur, sequebantur. *Ἐντάφια* Græcis, Turneb. ix. 18. *Taubmann.*

6 *Aggere composito t.*] Dictum ex Græcorum consuetudine, qui τάφον χῶσασθαι dicunt. *Exaggerare* autem terram solebant, et quo altius educeretur, eo honorificum magis erat. At-

que a timore illo terræ, nomen *tremulis* partum est. Turneb. iv. 14. *Idem*.

Aggredi comp. t.] Ficinus pereruditus Platonis interpres *χῶμα* nominat *aggrerem* sepulcri. Cicero *sepulcrum* ipsum. Vide Guther. de jure Manium II. 22. *Emmeness*.

Quierunt] Hebrus *quierant* legit. *Servius*.

7 *Tendit iter velis]* Quia prout vela extensa fuerint, ita etiam cursus extenditur, in quo navis est iter. Nam ait supra, 'Flecte viam velis.' Et aliud est 'iter velis tendere,' aliud 'per vela iter.' Et multi dicunt improprie dictum, multi nimium proprie. Constat tamen secundum illud dictum, quod ait, 'Flecte viam velis.' Quod si dicimus, bene procedit, et, 'tende viam velis:' ut in ipsis velis ratio sit viæ. *Idem*.

Tendit iter] Hic plenam habes constructionem, pro qua simpliciter *tendere*. Vide Sanctii Min. 310. *Emm*.

Relinquit] Non placet *relinquit* tempore præterito, ut codices plerique veteres habent. Nam et *tendit*, et *aspirant*, præsentia sunt. *Pierius*.

8 *Aspirant auræ in noctem]* Quia, ut diximus, temporum mutatione ventus vel minuitur vel augetur. *In noctem* autem, circa noctem. Et quotiens tempus exprimitur, accusativum regit ista præpositio. *Servius*.

Adspirant auræ in noctem] Ad verbum Apollon. Arg. I. ἐπιπνεύσουσιν ἄηται. Sed cur *in noctem*? Erutum hoc ex Philosophia, ut docet Aristotel. Meteor. II. 5. Nam Sol (inquit ille) καταπαύει πνεύματα, compescit flatus; qui solent excitari nocte adventante; cum enim maceret halitum, facit ut auræ conquiescant. Vide plura in illo. Unde et Plutarchus de Isid. et Osirid. loquens de aëre, νύκτωρ πυκνοῦται, noctu densatur. Notat etiam Gæm. crebram esse mentionem apud Cæsarem nocturnæ auræ in navigatione. *Cerda*.

9 *Luna negat]* Liptotes. Nam dicit,

Large præstat: ut, 'Munera nec sperno.' *Servius*.

Tremulo sub lumine] Ita enim mobilitas aquæ facit videri. *Idem*.

Tremulo sub lumine] Pereleganter et e proprietate luminis stellarum tremuli, Lucretius etiam splendorem illarum vocabat *tremorem*. 'Dum tremor est clarus, dum cernitur ardor eorum.' Ita idem *tremulum jubar Solis*, dixit; item *tremorem Solis*, et *tremulos Solis ignes*: et *ignis tremorem*, id est, micationem: nam eadem et *tremor* motus est, Gr. *τρόςμος*; et *tremere*, moveri. Ita Propert. 'Armorum radiis picta tremebat aqua.' Sic et Cic. in Consulatu II. dixit: 'claro tremulos ardore cometas.' Macrob. VI. 4. Turneb. VI. 6. Gifan. Indice Lucret. *Taubmann*.

Splendet, &c.] Sic Horat. od. II. 5. 'Albo sic humero nitens, Ut pura nocturno renidet Luna mari.' *Emmeness*.

10 *Circææ raduntur litora terræ]* Ut diximus supra, mons iste antehac insula fuit. Paludibus enim a continenti segregabatur: quas exclusit limus de Albanis montibus fluens. Et dicebatur *Æeus* ab horrore transeuntium, quo homines mutabantur in feras. In hoc summo oppidum fuit, quod et *Circæum* dictum et *Circæi*. Nam utrumque Livius dicit. *Servius*.

Circææ terræ] Mela II. 5. nominat domum *Circæ* aliquando *Circejos*: de quo oppido Liv. II. 39. Ea loca ut fugeret Æneas monetur Metam. XIV. 247. plura de Circejis terris Cluver. ant. Ital. III. 7. et Theophrastus hist. plant. V. 9. *Emmeness*.

Raduntur litora] Verbum nauticum, ut apparet ex hoc loco, et ex I. III. ubi, 'Projectaque saxa Pachyni Radimus.' Et ex I. V. ubi de nave certantium, 'Radit iter lævum interior.' Itaque Lucretius a mari locutionem accepit, cum scripsit I. IV. 'Scilicet expletis quoque janua raditur oris.' Flumina etiam dicuntur 'radere litora,' pro stringere: Græci *παρὰ λείψ*

dicunt: et Apoll. l. iv. ποταμοῦ παρεμέτρειον ὄχθας. Itaque proprie dicuntur radi litora, arenæ, cautes. Omnino quod in v. 'Stringat sine pal-mula cautes.' Et quod Horat. od. r. 10. 'Nimium premendo Litus ini-quum.' Cerda.

11 *Dives*] Non addidit cuius rei; cum soleat: ut, 'Dives equum, dives picta vestis et auri.' Servius.

Inaccessos] Inaccessibiles, inacce-dendos. Nam Ulysses illuc venit. Ergo *inaccessos*, ad quos nullus debeat acce-dere: ut, 'Aut illaudati nescit Busi-ridis aras:' hoc est, illaudabilis. Nam ab Isocrate constat esse laudatum. *Idem*.

Solis filia] Circen Solis filiam etiam facit Hesiodus in Theog. et Cicer. l. iii. de Nat. D. et ante illos Homer. Odys-s. x. Porro Virgiliano hoc loco decep-tus Plinius xiii. 16. accipit Homeri versus, quos jam adhibui de Circe, cum Græcus tamen de Calypsone scripserit. Redeo. Interpres Apollo-nii: Κίρκην τινὲς μὲν Αἰήτου ἀδελφὴν, τινὲς δὲ Θυγατέρα φασὶν εἶναι: *Circen alii Ætæ sororem faciunt, alii filiam*. Hom. Od. sororem facit. Adducit deinde prædictus interpres Dionysium Milesium, qui scribit, Circen vere fuisse filiam Ætæ, ac proinde soro-rem Medæ; assignatque illi matrem Hecaten filiam Persei. Hoc verosi-milius. Poëtæ tamen filiam faciunt Solis, fortasse, quia magica omnia vim a Sole capiunt. Diodorus l. v. narrat Solis fuisse duos liberos, Æetan, et Persen, Æetan regnasse in Colcho, Persen in Taurica, utrumque effærum. Ex Perse ortam Hecaten doctissimam maleficiorum, quæ, sublato patre, Æe-tæ nupsit, ex quo genuit filias duas, Circen et Medeam: filium unum Æ-gialeum. Hæc ille multis. Homerus tamen Persen ipsam facit matrem Circes: μητὺρ ἐκ Πέρσης. De loco, ubi Circe habitavit, quam Poëta, et alii vocant insulam, ait Dionys. l. iv. Antiq. fuisse rupem instar peninsulae in

mari Tyrrheno. Non multum abeunt quæ Diodorus l. v. scribit. Arist. περὶ θανμακονσμ. meminit montis circa Ita-liam, quem vocat Circæum, ubi ait nasci venenum mortiferum. Cerda.

12 *Assiduo*] In Romano codice, *ad-siduo* per *d* scriptum est. Eos vero reprehendit Caper, qui *asseduus* pro-ferre malebant: quod eadem litera *e* in *sedeo* primitivo reperitur: dici enim *adsideo* notat; unde *adsiduus*. Contra cuius sententiam Fl. Sosipa-ter, *adsiduus*, ait, quidam per *d* scri-bunt, quasi sit a *sedendo* figuratum; sed errant. Nam quum a Servio Tul-lio populus in quinque classes divisus esset, ut tributum, prout quisque pos-sideret, inferret: ditiores, qui asses dabant, *assidui* dicti sunt. Et quoniam soli negotiis publicis frequentes ade-rant, eos qui frequenter adsunt, *assi-duos* ab assibus dixerunt. Hinc ait Gellius, '*Assiduum* in duodecim tabulis et pro locuplete et facile munus facie-nte, dictum ab assibus, id est, ære dando, quum id tempora Reipub. pos-tularent, aut a muneris pro familiari copia faciendi assiduitate.' Et alibi, '*Assiduum* quasi per Antitheton oppo-nit Proletario.' Ex quibus manifestius constat, quid sibi velit M. Tul-lius, quum in Topicis argumentum ex vi verbi sic assumi posse docet: 'Quum lex Ælia Sanctia assiduo assiduum vindicem esse jubeat, locupletem ju-bet locupleti. Locuples enim assi-duus, ait, Ælius, appellatus est ab asse dando.' Pierius.

Resonat cantu] Resonare facit. Ser-vius.

Cantu] Scilicet ad leniendum labo-rem telæ. Noti hac de re versus Ovi-diani. Inde Pastor Eclog. ix. quærit cantum ad levandum iter: 'Cantantes ut eamus ego hoc te fasce levabo.' Plutarchus adhibet initium musicæ non solum voluptatem, sed etiam do-lorem. Hoc idem satis indicat Maxi-mus dissert. 25. ubi ait multos non posse tolerare virtutem nisi τερετίζον-

τας, καὶ ψάλλοντας, *minurientes, et cantantes*. Vide, quæ jam ego Georg. l. 1. ad illud, 'Interea longum cantu solata laborem Arguto conjux percurrit pectine telas.' Homerus quoque eandem Circen inducit canentem inter texendum : ὦ φίλοι, ἔνδον γάρ τις ἐπιχομένη μέγαν ἰσθὺν Καλὸν ἀοιδιάει. Et de eadem : Κίρκης δ' ἔνδον ἄκουον αἰδούσης ὀπὶ καλῇ. Sic et Claudian. Rapt. l. 1. de Proserpina lanificio occupata ait : 'Ipsa domum tenero mulcenis Proserpina cantu.' Ammianus *incantationes Circeas* dixit l. xxx. ad signandas incantationes. Horat. epist. 1. 2. Circen vocat meretricem, cui fœminarum generi annexæ, ut plurimum, istæ cantiunculæ. Itaque, sive laboriosam consideres, sive incantatricem, sive meretricem, illi quadrat poëticus cantus. *Cerda*.

Superbis] Nobilibus, propter antiquam magnitudinem. *Servius*.

13 *Odoratam*] Pro odoriferam. Et hoc ideo, quia usus olei apud majores non fuit, præcipue in Italia. *Servius*.

Urit odoratam] Vigilans et voce et odorato lumine, ad se incautos attrahere nitebatur. *Donatus*.

Cedrum] Ut Cedrus tanquam oleo madens, incendia semper insidiis nutrit, ita et voce, id est, cantu insidiatur. *Idem*.

Nocturna in lumina cedrum] Ex antiqua consuetudine dictum. Ignitulum enim vel focum in mediis ædibus habebant, in quo tedas urebant luminis causa. Turneb. iv. 14. Et olei usum apud majores non fuisse, præcipue in Italia, monent Interpretes. *Taubmann*.

Cedrum] An Cedrus in deliciis fuerit Circes disputat Salmas. Plinian. exercit. p. 951. Cedri in Syria præstantissimæ teste Theophrasto Plant. v. 9. *Emmeness*.

14 *Arguto pectine*] Garrulo, stridulo, sonanti : ut, 'Forte sub arguta condeserat ilice Daphnis.' *Servius*.

Arguto tenuis] Hic versus fuit a

Virg. in Georg. usurpatus. *Argutum* autem *pectinem* vocare videtur Poëta, ut radium textorium Græci *κερκίδα* vocant, παρὰ τὸ κρέκειν, a strepitu, quem inter texendum edit, ut ex Eurip. in Electra observavi : πρεσβ. οὐκ ἔστιν εἰ καὶ γῆν κασίγνητος μολῶν Κερκίδος ὕψω γνολῆς ἂν ἐξύφασμα σῆς. — ἡλεκτ. εἰ δὲ κᾶκρεκον πέπλους, Πῶς ἂν τότ' ὦν παῖς, νῦν ἔχρη ταῦτ' ἂν φάρη ; ubi κρέκειν πέπλους ἐστὶ κερκίδι ὑφαίνειν. *Germanus*.

Percurrens pectine telas] Aut manu percurrens : aut ictu pectinis, ut videmus : aut quia apud majores stantes texebant : ut hodie linteones videmus. Est autem Homeri, qui ait, ἰσθὺν ἐπιχομένην. *Servius*.

15 *Gemitus iræque*] Gemitus irascentium leonum : ἐν διὰ δυοῖν. *Idem*.

16 *Sera sub nocte*] Quasi eo tempore, quo naturali libertate uti consueverunt. 'Sub sera nocte,' per noctem seram. *Idem*.

Sera] Cum omnes hanc syllabam producant, quid venit in mentem Tullio scribenti in Arat. 'Occidit Andromache clarum caput, et sera pistrix.' Fortassis legendum ; *fera*. *Cerda*.

Rudentum] Naturaliter *ru* longa est. Persius, 'Findor ut Arcadiæ pecuaria rudere dicas.' Systolem ergo fecit. *Ruditus* autem proprie est asinorum clamor : ut *grunntus*, porcorum : *ranarum*, *coax* : quæ nomina a sono vocis constat esse composita. *Servius*.

17 *Sætigerique sues*] Ab Lucret. qui l. v. 'Sætigerique pares suibus silvestria membra.' Utitur Maro eodem epitheto l. xi. et xii. loquens de suibus oblati in sacrum. *Suam* etiam meminit Nazianz. Carm. 50. attingens hanc fabulam, ὅπως καὶ σὺβεςσιν ἀρήξη. *Cerda*.

Præsepibus] Caveis, ubi aluntur. Non enim re vera præsepia habent. *Servius*.

19 *Dca sæva*] Aut per se, aut herbis potentibus sæva. Circe autem

ideo Solis fingitur filia, quia clarissima meretrix fuit: et nihil est Sole clarius. Hæc libidine sua et blandimentis homines in ferinam vitam ab humana deducebat, ut libidini et voluptatibus operam darent. Unde datus est locus fabulæ apertæ. Horatius, 'Sub domina meretrice fuisset turpis et excors.' *Idem*.

Potentibus herbis] Harum origo tota a Circe; nam alioqui Italia benignissima terrarum fuit. Plin. xxv. 2. 'Certe quid non replevere fabulis Colchis Medea, aliæque, in primis Itala Circe, Diis etiam adscripta? Unde arbitror natum, ut Æschylus e vetustissimis in poëtica, refertam Italiam herbarum potentia proderet.' *Cerda*.

20 *Induerat*] Silius l. II. 'cui vultus induta pares.' et Æneid. I. 'pueri puer indue vultus.' Horat. quoque Epod. 17. ad auram Maronis: 'Setosa duris exsuere pellibus Laboriosi remiges Ulyssei Volente Circe membra.' Sed Virgilius ad Homeri auram, qui de Circe Odyss. x. τοὺς αὐτὴ κατέβλεψεν: quia delinimento quodam dementabat homines, idque 'potentibus herbis,' ait Virgilius. Homerus autem ἐπεὶ κακὰ φάρμακα ἔδωκεν, dabat videlicet bibenda venenata pocula. Sic a Maximo Tyrio dissert. 6. vocatur γυνὴ φαρμακίς, mulier venefica. Ab Ovid. el. III. 1. de Pont. 'vertendis nata figuris.' *Cerda*.

Induerat in vultus] Respondent hæc phrasi Græcæ apud Platonem, ἐνδύεσθαι εἰς γένη τῶν θυρίων. Lucret. l. IV. 'induere se in fraudem' dixit. Corrumpebatur autem in illis tantum sensus: animus manebat idem: ut notat Servius. *Taubmann*.

Circe] Notes hic ab Horatio ep. I. 2. inflecti *Circam*: nam ubi vulgares codices legunt, 'et Circes pocula nosti?' antiqui (quos sequuntur jam docti) exhibent: 'et Circeæ pocula nosti.' *Idem* in Symmacho observavi l. 47. ubi ait, 'suada Circeæ pocula.' *Cerda*.

In vultus ac terga ferarum] Corrumpebatur in illis sensus. Animus namque idem manebat. Οἱ δὲ συνὼν μὲν ἔχων κεφαλὰς φωνὴν τε ψυχὰς τε καὶ δέμας· αὐτὰρ νοῦς ἦν ἔμπεδος, ὡς τὸ πάρος περ. *Servius*.

In vultus ac terga ferarum] Veteres quidam codices, *in vultus et terga* legunt. Sed ac magis placet: quia magis unit. *Pierius*.

Terga] Ita Propert. IV. 5. 'Et sua nocturno fallere terga lupo.' *Cerda*.

In vultus ac terga ferarum] 'Ulysses in insulam Ænariam evasit ad Circen Solis filiam, quæ potionem data homines in feras bestias commutabat,' &c. vide Hygin. fab. 125. *Emmeness*.

21 *Pii paterentur Troës*] Ergo impii qui pertulerunt. Impii autem propter occisa Solis armenta. *Servius*.

23 *Neptunus ventis implevit vela s.*] Physice autem locutus est. Motu enim aquæ ventus creatur, ut videmus in bombis organorum. *Idem*.

Ventis implevit vela secundis] Est hoc quod Plutarchus in Catone dixit non longe ab initio, πλησίστιος φερόμενος. Euripides prius dixerat, πνοὰς πλησίστιους: ut hic implevit; ita Orpheus, οθόνας ἀκάτου πλήρωσεν ἀήτης. *Cerda*.

24 *Præter vada fervida*] Periculosa navigantibus: et est Tmesis. *Servius*.

26 *In roseis fulgebat lutea bigis*] Lutea est crocei coloris, ut, 'Croceo mutabit vellera luto.' Unde multi jungunt *inroscis*, id est, non rubicundis, ne sit contrarium. Tamen secundum Homerum dictum est, qui interdum ροδοδάκτυλον, id est, rosei coloris digitos habentem, interdum κροκόπεπλον dicit Auroram, id est, crocei coloris veste circumdatam. *Id.*

Aurora in roseis, &c.] Unde Homero ροδοδάκτυλος ἥως, et κροκόπεπλος, et χρυσόθρονος est. *Taubmann*.

Lutea] Pacuvius in Thyeste, 'Non illic luteis aurora bigis.' Quis sit hic color jam in Eclogis. Statius Theb. II. dixit, 'auroræ pallore.' *Cerda*.

Bigis] Dat hic auroræ bigas, ut et

Pacuvius jam adductus; et Val. Arg. II. 'Roseis auroram surgere bigis.' In Æneid. VI. tamen quadrigas assignavit: 'Hac vice sermonum roseis aurora quadrigis Jam medium æthereo cursu trajecerat axem.' Ab Theocrito in Hyla aurora dicitur ἀλεύκιππος, ab equis splendidibus, quibus vehitur. Lycophron in Alexandro ait auroram vehi Πηγάσου πετροῖς, *alis Pegasi*. Hom. Odys. XXIII. Ἡὼ πῶλοι ἄγροισι: *Auroram vehunt equi*. Quod videlicet Æneid. V. 'Auroram Phaëtonis equi jam luce vehebant.' *Cerda*.

27 *Cum venti posuere*] Cum ortu diei quiescere. *Posuere* enim, quiescere est: sicut contra, *ferre*, *flare* dicimus; ut, 'Fieret vento mora nequa ferenti,' id est, flanti. *Servius*.

Posuere] Subaudi, vel se, vel flatus. In primum inclino. Sic *præcipitat*, id est, præcipitat se, et alia innumera. Sic etiam Statium explico I. V. 'Rauca Paretonio decedunt agmina Nilo, Cum fera ponit hiems:' id est, ponit se. Nisi quis in Virgilio et Statio subaudiat, *freta*. Nam Horat. od. I. 3. de Noto, 'tollere, seu ponere vult freta.' Sidon. II. 2. 'flabra posuere.' Noster in Æn. X. 'Tum Zephyri posuere.' *Cerda*.

Venti posuere] Id est, cessavere: Scal. IV. 16. De hac autem forma loquendi dictum ad illud Æn. I. 'Tum prora avertit:' et inprimis ad Plant. Mil. act. 2. sc. 6. 'iræ leniunt.' Vide et Agell. XVIII. 12. ita Cic. 'terra movet,' pro *movetur*. *Taubmann*.

Posuere] Sic Ovid. Epist. Heroid. VII. 'Jam venti ponent,' &c. Inter verba activa passive sive absolute usurpata Vechnerus Hellenol. I. 12. numerat *ponere*. Quem vide. *Emm*.

Omnisque repente resedit flatus] *Omnis*, id est, et qui ripæ est, et qui pelagi, qui *altanus* vocatur. *Servius*.

Resedit flatus] Sic Horat. od. III. 3. 'nostrisque ductum seditionibus bellum resedit,' hoc est, quievit. Vide Torrent. *Emmeness*.

28 *Luctantur*] Pari verbo Æn. VIII. 'remo ut luctamen abesset.' *Cerda*.

Tonsæ] Remi dicti a decutiendis fluctibus: sicut *tonsores* a tondendis et decutiendis capillis. *Servius*.

Tonsæ] Sunt remi, aut potius imæ remorum partes, quas vocant palmulas. Dicuntur *tonsæ*, non a tondendis fluctibus, quasi illis, ut ferro, tondentur, quamvis hoc et *Servius*, et *Festus*; sed verius a tundendis fluctibus. Hoc enim aptius ad naturam remi. Græci aut κώπας, aut ἑρετμοὺς vocant; Lycophron σπάθας. Probe itaque *luctantur tonsæ*, apparet enim tanquam luctæ simulacrum inter remos et aquam. Ea voce usi multi. Lucret. I. II. 'Antennas, proram, malos, tonsasque natantes.' *Ennius* ad explicandum conamen remigum: 'referunt ad pectora tonsas.' Quem ita imitatur Silius I. XI. 'Et simul adductis percussa ad pectora tonsis.' *Cerda*.

Tonsæ] Id est, remi: ut enim *remus* a radendo, (Scalig. IV. 16.) ita *tonsæ* a tondendo, id est, distringendo, vel etiam tundendo fluctus. *Ennius* de gest. remigantium: 'Prona petunt: exin referunt ad pectora tonsas.' Vide P. Merulam ibid. p. 405. *Taubmann*.

29 *Atque hic Æneas ing. &c.*] Sic autem lætus fuit Æneæ adventantis in Italiam ingressus, ut elementa ipsa obsequi, et aves gratulari viderentur. *Donatus*.

Lucum prospicit] In quo erat fluminis nomen. Diximus enim nunquam sine religione esse lucum a Virgilio positum. *Servius*.

30 *Hunc inter*] Per hunc. Terentius, 'Dum rus eo, cæpi egomet mecum inter vias.' Est autem crebra Frontonis elocutio. *Servius*.

Amæno] Umbroso, silvis circumdato. *Idem*.

31 *Vorticibus*] In Romano codice, in Mediceo, et in plerisque aliis sane quam vetustis passim *verticibus* per *e* scriptum observes. Tametsi *Caper*,

ut alibi diximus, differentiam interjicit. Sed enim Arusianus Messus non alia ratione *vortex* pro *vertex* scribi solitum tradit, quam *volnus*, pro *vulnus*: atque ita quoquo scribatur modo, idem significare. Quid vero contra Plinius, quid Sosipater tradant, in primo dictum eo versu, 'Torquet agens circum, et rapidus vorat æquore vortex.' Addam illud ex Quintiliano, ut Arusianum recte sensisse videamus, Quod *Vortices*, et *Vorsus* primo Scipio Africanus in *e* literam secundam vertisse dicitur. *Pierius*.

Multa flavus arena] Epitheton proprium. Et sciendum exitum Tiberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Æneas castra constituit. Nam aliter non procedit, quod ait: 'Murorum in parte sinistra Opposuerunt aciem: nam dextra cingitur amni.' Postea enim in Lauro-lavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur. *Servius*.

Flavus arena] Cur Tiberim hic et Æn. ix. 816. *flavum* vocat, cum ob albicantes aquas *Albula* etiam diceretur? Respondent quidam, non tam attendendam vocabuli vim, quam transumptionem existimandam esse. Cum enim homines *flavi* pulchri videantur, ex eo dicunt factum esse, ut *flavum* etiam pulchrum significaret: cum et Hesychius *ξανθὸν flavum* et *pulchrum* interpretetur. Turneb. tamen xxii. 7. putat ob arenam ita vocari. *Flavum* Horatius etiam od. i. 2. et ii. 3. appellat. *Taubmann*.

Flavus arena] Sic Ovid. Met. xiv. 448. 'In mare cum flava prorumpit Tiberis arena.' Vide Nobiliss. Heinsium, qui *flavum* hunc anmem pluribus docet. *Emmencss*.

32 *Prorumpit*] Quia *vorticibus*, ideo *prorumpit*. Utraque enim voce apte signatur rapiditas. Sic Æneid. i. 'rapidus vortex.' Et quidem *prorumpit* majestate est plenum, quasi ipse fluvius viam sibi aperiat vel renitente mari. Fluvios, qui cum hac majes-

tate mare adeunt, *γεναιοτάτους* vocat Maximus dissert. ii. *generosissimos*. Nonnus l. xxi. *ἐρέβγεται ἕδος ὑδάσπης*. Inest majestas in voce: et de Asopo l. xxvii. *βαρύδονκος*. Quod Poëta de vorticibus, idem Nonn. de eodem Hydaspī *βαθυδνεῖ κόλπῳ*. Hac prorup-tione Poëta significat ostia fluminum, quæ Ovid. Trist. ii. vocat *egressus* loquens de Istro. *Cerda*.

33 *Adueta ripis volucres*] Bono compendio usus est. *Servius*.

34 *Æthera mulcebant cantu*] Lenibant. Corporalia enim sunt elementa, ut diximus supra. Non enim mulce-tur, nisi quod corporale est. Supra enim ait, 'Totamque infusa per artus.' *Idem*.

Æthera mulcebant cantu] Lucret. l. iv. 'Et mundi speciem violare serenam, Aëra mulcentes motu.' *Germ*.

35 *Flectere*] Ita in v. 'flecte viam:' et Ovid. in Trist. 'fleximus in lævum cursus.' *Cerda*.

Sociis] In codicibus aliquot anti-quis, *socios* accusativo casu legitur; quod minime displicet. *Pierius*.

Advertere proras] Ita Ge. iv. 'Ter-ris festinem advertere proram.' Di-cit vero hoc Poëta sui memor. Quip-pe in Æn. ii. Creusa locum istum sig-naverat Italiam prædicens: 'Ad ter-ram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit ag-mine Tiberis.' *Cerda*.

36 *Succedit*] Quasi hospitio accep-tus Æneas ab fluvio. Nam l. iv. 'Quis novus hic nostris successit se-dibus hospes?' Et l. iii. 'parvæ suc-cedimus urbi.' Ad imitationem Vir-gilii Silius l. i. inducit navem Sagun-tinorum adentem Italiam eodem lo-co, ad quem Trojana classis appellit: 'Donec Laurentes puppis defertur ad oras, Qua pater acceptis Anienis ditior undis In pontum flavo descen-dit gurgite Tiberis.' Ait Festus, Æna-riam dictum locum, quo Æneas clas-sem Troja adveniens appulit. Quod Latini *succedere urbi, muro, fluvio*;

Græci ad verbum προσμυγῆναι πόλει, τείχει, ποταμῷ. *Idem.*

37 *Nunc age*] Hic est sequentis operis initium. Antedicta enim ex superioribus pendent. *Servius.*

Erato] Vel pro Calliope, vel pro qualicunque Musa posuit sane. *Idem.*

Nunc age, qui reges, Erato] Videtur hoc principium desumptum ex Apoll.

III. Εἰ δ' ἄγε νῦν, ἐρατῶ, παρά θ' Ἰσταςσο, καὶ μοι ἔνισπε' ubi interpres: τὴν ἐρατῶ φασὶν ὄρχησιν εὐρηκέναι... εὐλόγως δὲ ὁ ἀπολλώνιος μεμοιρῆσθαι τὴν ἐρατῶ φησὶ τῶν τῆς ἀφροδίτης ὀργίων, λέγω δὲ τῶν γαμικῶν· γάμοις δὲ ἄρα καὶ ὄρχησιν ἔπεται. Cujus Apollonii exemplo ne imperite et otiose Virgilius videatur Erato hic invocasse, attendendum forsitan est, ex Laviniae nuptiarum procreatione et ambitu, tanquam flabello, totum quod canendum Poëta suscipit bellum, exarsisse: quamvis auctorem interpres laudet non vulgarem, qui contenderit, nihil interesse unam an omnes Musas invoces, quia Πᾶσαι εἰσαΐουσι μίᾱς ὅτε τοῦνομα λέξεις. Poëta etiam in Epigr. ὅσαι μούσαι καὶ οἶαι, nullas cantandi amoris partes Erato videtur attribuisse his verbis, "Τμοῖς ἀθανάτων ἐρατῶ πολυτερπέας εὔρε. *Germannus.*

Quæ tempora rerum] Quia, ut diximus supra, secundum Lucretium, tempora nisi ex rebus colligantur, per se nulla sunt. *Servius.*

Tempora rerum] Quia tempora, nisi ex rebus colligantur, per se nulla sunt. Lucret. l. i. 'Tempus item per se non est: sed rebus ab ipsis Consequitur sensus, transactum quid sit in ævo: Tum quæ res instet; quid porro deinde sequatur,' &c. *Taubmann.*

38 *Latio antiquo*] Quia duo sunt, vetus et novum; sicut et in jure lectum est. *Servius.*

Fuerit] In quibusdam antiquis codicibus, fuerat legitur, exacta specie. Sed fuerit magis placet. *Pierius.*

39 *Exercitus*] Στόλον intellige, nam hic de navalibus copiis est sermo. Itaque quæsit vocem mediam Poëta

Delph. et Var. Clas.

respondentem Græcæ. Nam sicut στόλος, quæ vox proprie signat 'copias navales,' tamen etiam aliquando terrestres, ut apud Arr. l. iv. Sic exercitus, qui sæpissime terrestris est, a Poëta pro navali sumitur. *Cerda.*

Adpulit oris] Est hoc quod idem Poëta, 'quas vento accesserit oras.' 'Libyæ vertuntur ad oras.' 'Cretæis sistet in oris.' et multis aliis. *Cerda.*

40 *Exordia pugnae*] Cervi interitum. *Servius.*

41 *Tu vatem, tu, diva, mone*] De invocatione, quæ in medio fit operis, vide Voss. instit. poet. III. 4. *Emm.*

Dicam horrida bella] Non abit ab hac pollicitatione illa Ge. l. iv. 'Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis Mores, et studia, et populos, et prælia dicam.' *Cerda.*

42 *Actos*] Aut collectos, aut re vera compulso: quod est verisimile, propter illud, 'Longa placidas in pace regebat.' *Servius.*

Actos in funera reges] In sua, non Trojanorum funera. Quum enim animis ferocitate exagitatis, in alienum exitum ruerent, ipsi, Trojanis e diverso certantibus, ceciderunt. *Don.*

Manum] Sic Græci χεῖρα capiunt pro copiis. Herodian. l. III. δεῖσθαι τοῖνυν χεῖρὸς πλείονος πρὸς βοήθειαν τοῦ τόπου: egere majoribus copiis ad loci tuitionem. Eurip. Rhes. πλήρη πεδία πολεμίας χερός: pleni campi hostilis manus. Latinos quid numerem? Do unum Ammianum, qui l. xvi. de Juliano Cæsare loquens, ita ait: 'Ira exundante substridens, cum erumpere sæpe conatus, paucitate præsentis manus impediretur.' *Cerda.*

Totamque sub arma coactam] Collectam: ut, 'Tityre, coge pecus.' Totam autem Hyperbolicè dixit. *Serv.*

44 *Major rerum mihi nascitur ordo*] Claudian. Stil. l. i. commutavit ita; 'magnum mihi panditur æquor' *Cerda.*

45 *Majus opus morco*] Tib. 'Seu tibi par poterunt, seu, quod spes abnuvit,

Virg.

ultra, Sive minus, certeque canent minus, omne movemus Hoc tibi, ne tanto careat mihi nomine charta.' *Germanus*.

47 *Hunc Fauno, et nympha genitum Laurente Marica Accipimus*] Quidam Deus est Fatuellus: hujus uxor est Fatua. Idem Faunus, et eadem Fauna. Dicti autem sunt *Faunus* et *Fauna* a vaticinando, id est, fando. Unde et *fatuos* dicimus inconsiderate loquentes. Ergo *Faunæ* et *Fatuae* nomen quasi asperum fugit poeta: et Maricam dicit uxorem fuisse Fauni. Est autem *Marica* Dea litoris Minturnensium juxta Lirim fluvium. Horatius, 'Et innantem Maricæ litoribus tenuisse Lirim.' Quod si voluerimus accipere uxorem Fauni Maricam, non procedit. Dii enim Topici, id est, locales, ad alias regiones nunquam transeunt. Sed potest dictum esse per poeticam licentiam, 'Laurente Marica,' cum sit Minturnensis. Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere; cujus fuit sacellum juxta Maricam; in quo erat scriptum ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΡΡΟΔΙΤΗΣ. Sane Hesiodus Latinum Circes et Ulyssis filium dicit: quod et Virgilius tangit dicendo, 'Solis avi speciem.' Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est Hygini qui ait Latinos plures fuisse, ut intelligamus poetam abuti (ut solet) nominum similitudine. *Servius*.

Hunc Fauno, &c.] De hoc Fauno sic Lactant. i. 22. 'Ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit: sic ante Pompilium Faunus in Latio. Qui et Saturno avo nefaria sacra constituit, et Picum patrem inter Deos honoravit, et sororem suam Fatuam Faunam, eamque conjugem consecravit.' De hoc uxoris nomine videndus Macrobius Saturn. i. 12. et Justinus XLIII. 1. ubi de origine nominis, quod *Fauni* et *Fatuae* appellentur, quia *fatuari* dicuntur, qui inspirari solent: sic et

infra hic vs. 81. *fatidicus* appellatur, cui rem divinam faciebant veteres, teste Horat. Plura illic. *Emmeness*.

Marica] Id est, Circe: nam Lactant. i. 21. auctor est, Circe, postquam ab humanis excessit, Maricam Minturnensium numen effectum. Inde Latinus apud Hesiod. Circes F. dicitur. Quod si Servius observasset, tot se ambagibus non induisset: ut notant Turneb. xxi. 22. et Parrhas. ad Claud. Proserp. p. 176. et Erythræus. *Taubmann*.

48 *Accipimus*] Propter varias opiniones hoc adjecit: ut Sallustius, 'Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere in initio Trojani. *Servius*.'

49 *Ultimus auctor*] Primus: ut *supremum*, summum dicimus, 'Pro supreme Jupiter.' *Idem*.

Ultimus auctor] Quia primus fuit Latinus, a quo factum est initium narrandi: ergo iste *ultimus*. Ut in scalis, si descendas primus est summus, ultimus qui est imus: si ascendas contra fiet. Sic Cicero in rhetoricis inquit: 'Ab ultimo principio hujus præceptionis.' Hinc de Latino ipsum dicere sequentia indicant: quamvis posset credi de Saturno. *Donatus*.

Ultimus] Id est, primus: ita Catull. Carm. iv. 'ultimam originem' dixit. Cicero: 'pueritiæ memoriam recordari ultimam.' Id. 'ab ultimo principio,' dixit. Sic Terent. 'extremam lineam' amoris vocavit, quæ *prima* etiam dicitur: idque, quoniam, ut Philosophi docent, idem quodammodo est primum et ultimum. *Taubm.*

Ultimus auctor] Sic Corn. Nep. in vita Attici, c. 1. 'Pomponius Atticus ab origine ultima stirpis Romanæ generatus;' id est, primaria. Plura de hoc vocabulo Torrent. ad Horat. Od. i. 16. *Emmeness*.

50 *Filius huic, &c.*] Est hoc, quod de stirpe Gelonis ait Val. ii. 2. cnius genus, abolita reliqua stirpe, redac-

tum est ad unicam filiam Harmoniam. Paria ferme Statius Theb. l. i. loquens de Adrasto: 'Hic sexus melioris inops, sed prole virebat Fœminea, gemino natarum pignore fultus.' Ab Statio Claudian. 'Ætnææ Cereri proles optata virebat.' Iterum eodem lib. Stat. 'Huic primis, et pubescensibus annis Mira decore pio servabat nata Penates.' *Cerda.*

Fato divum] Pro eodem Virgilius sumit *fatum*, *imperium*, *jussa*, *præcepta*, *mandata*, *monita*, cum nimirum sermo est de Diis. De fato hic audis. De reliquis subijciam testimonia. In l. v. 'Et Jovis imperium.' In l. ii. Venus ad filium: 'tu ne qua parentis Jussa time, neu præceptis parere recusa.' In l. iv. de Jove, 'Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras.' In l. vi. 'An monitu divum.' His adde *pacem*, *mentem*, *numen*. In l. x. Venus ad Jovem, 'Si sine pace tua.' In l. v. Æneas, 'Haud equidem sine mente, reor, sine numine divum.' *Idem.*

51 *Primaque oriens erepta juvena est*] Per transitum tangitur historia. Amata enim duos filios, voluntate patris Æneæ spondentes Laviniam sororem, factione interemit. Unde et *crepta* dixit, quasi per vim: hos alii cæcatos a matre tradunt, postquam, amisso Turno, Lavinia Æneæ juncta est. *Fato* autem dicit voluntate. Nam dii id fantur quod sentiunt, non ut homines, de quibus lectum est, 'aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere.' *Servius.*

Primaque oriens] Non nascendo, sed motiundo extincta est: et quod magis dolendum, in ea ætate extincta est, unde spes cæperat. *Donatus.*

52 *Sola domum et tant.*] Ἐπικληπτὴν virginem significat: non quod orba aut parentibus aut gentilibus esset, sed quam universum jus succedendi, aut tota hereditas respiceret: in qua etiam significatione ἐπικληρος ab Aristot. in Polit. accipitur: item

et Ethic. viii. ἐπικληροὶ γυναῖκες ἄρχουσι et Plutarch. οἱ χρημάτων ἕνεκα λαμβάνοντες ἐπικλήρους, quibus παγκληρία, παμπησία, hoc est, ἡ πᾶσα κτήσις et κληρονομία obvenit, aut obventura est. Vide autem apud Aristot. lib. Pol. E. 'orta bella et seditiones ex nuptiali causa, propter orbas et bene dotatas puellas.' Ut autem hic *matura viro*, Plutarch. in Lycurgo πεπείρους καὶ ὀργώσας παρθένους, maturas et virorum appetentes. *Matura* autem simpliciter, ut hic, γάμου ὥραία, et ὥριος dicitur. Quod autem hic notat Servius in jure pubertatem non solum ab annis, sed et corporis habitu spectari solitam, ut et supra eo Eclog. loco observavit, 'Alter ab undecimo jam tum me ceperat annus;' nescio an Romana omnino jura respexerit, cum marium quidem antiquo jure Romanorum, non item puellarum, nuda corpora explorarentur. Quod me movet, ut credam Servium Platonis leges potius respexisse, qui ita lib. De leg. ii. statuit, τὴν δὲ τοῦ τῶν γάμων χρόνον συμμετρίαν τὴν καὶ ἀμετρίαν ὁ δικαστὴς σκοπῶν κρινέτω, γυμνοὺς μὲν τοὺς ἄρρενας, γυνῶν δὲ ὀμφαλοῦ μέχρι θεωμέουσι τὰς θηλέας. Non omittendum item κρόβαλον a Græcis indicium Naturæ in pupis dici, et pilos in loco obscæno. *Germanus.*

Domum] Non hic in vulgari significatione, sed pro bonis et hereditate. Sic Græcis οἶκος. Nam Odys. l. i, ἔδοντες οἶκον ἑμὸν: devorantes *meam domum*, pro, meas facultates et bona. Sic. Odys. l. iv. ἐσθιέται μοι οἶκος. *Cerda.*

Sedes] Cum hic servare domum, et sedes, sit expectare hereditarium Imperium, non dubium quin *sedes* posuerit pro paterno domicilio. Ita Ovid. Trist. iv. Eleg. i. 'Hic ego sollicitæ jaceo novus incola sedis.' Inde *sedes* *figere*, pro acquirere domicilium, Latini dicunt. Et Virg. de Antenore, 'sedesque locavit.' Suetonius c. 1. Vitell. cum dixit, 'quosdam

ex Vitelliis subsedissee Nuceriæ,' nihil aliud dicit, quam ibi Vitellios domicilium fixisse. Ammian. l. xvii. 'Sedes alias suscipere' dixit, pro; domicilium commutare. Virgilium imitatur Statius Theb. l. i. 'Huic primis et pubescentibus annis Mira decore pio servabat nata Penates Intemerata toris:' id est, expectabat paternos Penates et domicilium. Itaque recte quadrat in hunc locum Germani nota, qui ait, Poëtam indicare Virginem ἐπικληρίτιν, id est, quam jus succedendi, et hereditas tota respiceret; utique ut signetur παγκληρία, καὶ παμπησία: ad quam rem advocat etiam Aristotelem et Plutarchum. Vide in illo. Est quidem virgo ἐπικληρος, quæ nullos habet aut fratres aut sorores συγκληρονόμους, sed tota illi hereditas cessura est. *Id.*

53 *Jam matura viro, jam plenis nubilis annis]* Non est iteratum, sed secundum jus dictum: in quo et ex annorum ratione, et ex habitu corporis, ætas comprobatur. Primum ergo ad habitum, secundum ad annos pertinet. *Servius.*

54 *Multi]* Et quia unica esset, et quia senis filia, ex quo regnum pro dote veniret. *Donatus.*

Latia] Latium pars est Ausoniae. Unde dixit primo quod minus est: sic intulit, 'Totaque Ausonia.' *Serv.*

Multi illum magno e Latia] Eurip. in Iphig. ταύτης οἱ τὰ πρῶτ' ὠλβισμένοι μνηστῆρες ἦλθον ἑλλάδος νεανίας et Pind. Pyth. Od. 9. τὴν μάλα πολλοὶ ἀριστῆες ἀνδρῶν αἵτεον σύγγονοι, πολλοὶ δὲ καὶ ξένοι, ἐπεὶ θαρῆν εἶδος ἐπλετο. *Petere* autem *procari* esse alibi docet *Serv.* et *Catull.* Non si se Jupiter ipse petat. Eurip. in Elect. ταύτην ἐπειδὴ θαλερὸς εἶχ' ἥβης χρόνος, μνηστῆρες ἦτουν ἑλλάδος πρῶτοι χθονός et *Calab.* i. Πολλὰ δ' εὐχετόων τοκαὶ οἰκία νῶσθήσαντες τοίης—ἀλόχοιο παραλεχέεσσαν ἰαῦσαι Et *Hom. Od. Δ.* Penelopen πολυμήστην βασίλειαν vocat, quæ a tot procis ambiretur. *Germ.*

55 *Petit ante alios pulcherrimus]* Aut ante alios petit: aut pulcher ante alios. *Servius.*

Ante omnis] Subaudi *pulcherrimus*: non autem ante omnes petiit. Omnia autem supradicta in laude sunt Æneæ, ne ignobilem, aut sibi imparem ducere videatur; quoniam illam vicini spreviscent. Uterque a Saturno est. Ab illo enim Jupiter, ab Jove Venus, a Venere Æneas. Sic a Saturno Picus, a Pico Faunus, a Fauno Latinus, a Latino hæc. Ergo par sauglis, sed virtus in Ænea major. *Donatus.*

Ante alios pulcherrimus] Hanc constructionem illustrat *Sanct.* in *Minnerva* p. 107. *Emmeness.*

56 *Avis atavisque potens]* Id est, majoribus, quos per hæc duo conjuncta vocabula designarunt auctores, ut jam observatum a *Torrentio* ad *Horat.* Od. i. 1. *Idem.*

57 *Miro amore]* Nova intemperantia. *Servius.*

Properabat] *Hom. Od. Θ.* Οἱ δὲ γάμον σπεύδουσι. *Germanus.*

58 *Sed variis]* Propter apes, et incendium, et oraculum Fauni. *Serv.*

Portenta] Signa, quæ sunt media: a portendendo. Nam et bona et mala sunt portenta. *Idem.*

59 *Laurus erat]* Latinus post mortem fratris Lavini, cum Lavinium amplificaret, ab inventa lauro, *Lauro-lavinium* id appellavit. *Idem.*

Laurus] Ponit portenta, quibus connubium Turni prohibebatur. *Donatus.*

In penetralibus] Penetræ est omnis interior pars domus, licet sit inlecta. Unde laurum in penetralibus fuisse non est mirum. *Servius.*

Penetralibus altis] *Hom. Il. X.* μυχῷ δόμου ὑψηλοῦ. *Germanus.*

60 *Metu]* Religione, quæ nascitur per timorem. *Servius.*

Metu] Δέει, οἰονεὶ δεισιδαιμονία. *Germanus.*

Metu] Id est, metu religioso, vel

religione. Sunt enim reciproca. Sic Ter. Heaut. act. II. 1. 'Nam, Nihil esse mihi, religio est dicere.' Connexa enim sunt 'Metus et religio.' unde Statius: 'Primus in Orbe deos fecit timor.' Ita Petronius horrorem pro religione et reverentia quadam dixit: ut et Lucret. *horrifice*, pro, venerande. *Taubmann.*

61 *Primas cum conderet arces*] *Primas*, circa laurum supple. Nam jam civitas fuerat. *Servius.*

65 *Stridore*] De hoc apum stridore, bombo, aut susurro jam ego. Georg. I. IV. ad illud, 'stridere apes utero.' Hic adjungo ab Ælian. Var. hist. x. 20. explicari per cantum: nam loquens de apibus, quæ Platónico ori insederant, ἐν τοῖς (inquit) χεῖλεσιν αὐτοῦ καθίσασαι ὑπῆδον. *Cerda.*

Trans æthera] Ætherem pro aëre posuit. *Servius.*

Trans æthera] Supra 'liquidum ignem' dixit. *Germanus.*

66 *Obsedere apicem*] Verbum oppugnationis est *obsedere*, quo usus signate propter bellum futurum. *Servius.*

Per mutua] Invicem; et est absolutum. Melisus qui de apibus scripsit ait: 'Duobus pedibus se tenent: et duobus alias sustinent.' *Idem.*

Pedibus per mutua nexis, &c.] De hoc prodigio actum Ge. IV. 257. et Silius Ital. meminit I. VIII. ubi etiam notandum verbum *obsidere*, de bubone dici: 'Obseditque frequens castorum limina bubo, Nec densæ trepidis apium se involvere nubes.' Ad quem locum Dausquium consule. *Emmeness.*

68 *Vates*] Divinus; per quam autem artem non dixit, nec nomen ejus: sed datur intelligi conjecturis eum quibusdam futura dixisse. *Servius.*

69 *Virum*] Non dixit, Cernimus virum veluti præsentem, sed Cernimus virum externum adventare. *Don.*

Partis petere agmen eadem] Intellegimus ab inferiori mari apes venisse,

unde et Trojani. *Partes autem eadem summitates rerum petere dicit, sicut apes apicem lauri, per quam advenarum victoria prænuntiatur. Serv.*

Et partis petere agmen eadem] In Romano codice, et quibusdam aliis legere est *partis petere agmine*, ut ex comitatu potentem eum subindictet. *Pierius.*

71 *Castis*] Piis: et sciendum Latinum sacrificasse astante Lavinia. *Serv.*

Castis] Commune sacrorum epithetum. Ita I. III. 'Hac casti manent in religione nepotes.' Val. Arg. I. r. 'Stat casta cortina domo.' Quicquid enim castum est opponitur scelerato. Insinuat I. VI. 'Nulli fas casto sceleratum insistere limen.' *Cerda.*

72 *Et juxta*] In antiquis aliquot codicibus, *ut juxta genitorem adstat* legitur, quod non displicet: quia structura est ita colligata magis, 'Adolet dum altaria flammis, Ut juxta genitorem adstat Lavinia virgo, Visa (nefas) longis comprehendere crinibus ignem.' *Pierius.*

73 *Nefas*] Absoluta parenthesis: est autem Hypallage. *Servius.*

Nefas] Ita locutus Ovidius etiam in re prodigiosa; 'nefas visu mediis altariibus anguis Exit.' Uterque nihil aliud significat, quam prodigium ejus esse rationis, ut non facile fari queas. *Cerda.*

Comprehendere crinibus ignem] Cum ignis crines comprehendat. *Servius.*

Comprehendere ignem, &c.] Cæsar: 'flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ quinque.' Sic et Eurip. de Glauca pharmacis Medæe et dolo malo conflante, Χρυσοῦς μὲν ἀμφὶ κρατὶ κείμενος πλόκος θαυμαστὸν ἴει νῆμα παμφάγου πυρὸς, Πέπλοι δὲ λεπτοὶ σὺν τέκνων δωρήματα Λευκὴν ἑδαπτον σάρκα τῆς δυσδαίμονος. *Germanus.*

74 *Flamma crepitante*] Ipse Ge. I. 'crepitantibus urere flammis.' Lucret. I. VI. loquens de lauro: 'Terribili

sonitu flamma crepitante crematur.' Trahat fortasse aliquis ad bonum Laviniae omen hanc crepitationem et sonitum flammaram. Hoc qui velit, adeat quæ jam ego Eclog. viii. ad illud, 'fragiles lauros.' *Cerda.*

76 *Insignem gemmis*] Tale illud *Æneid.* i. 'et duplicem gemmisque, auroque, coronam.' Sic itaque et corona Laviniae aurea erat, et auro insertæ gemmæ. Sicuti in poculo, 'pateram gemmis, auroque poposcit.' Has coronas cum gemmis dici Joanni Chrysostomo στεφάνους λιθοκολλήτους Germanus alicubi observavit. Claudian. de laudib. Stilicon. loquens de corona Serenæ: 'Vile putas donum solitam consurgere gemmis?' videlicet comam Serenæ. Accipit Virgilium Paschalius ix. 1. de diadematē, quod gemmis ornatum. Nam diademata, dici coronas, frequens est. *Idem.*

Fumida] In fumo est causa lachrymarum et belli. *Servius.*

Tum fum. lum. ful. Invol. ac totis] *Servius*, incendium bellicum, inquit, significat: his enim duobus ab augurio distat Ascanii, fumo, et aspersione flammaram: cujus prodigii fit mentio supra l. ii. ubi et *Ser.* Ignis autem quo purior est, hoc ἀκαπνότερος. Vide et illum superiorem locum lib. præcedente, 'Non ille faces, et fumea tædis lamina:' ubi et *Servium*. Ut autem *Vulcanum* hic pro igne, *Eurip.* in *Orest.* πῦρ ἀνήφαιστον ἐρωτικὸν vocat. *Germanus.*

77 *Volcanum spargere*] Incendium bellicum significat. His enim duobus hoc ab augurio distat Ascanii: fumo, et aspersione flammaram. *Servius.*

81 *At rex*] Non dixit, virginis pater: nam publicus status quam filiae potior fuit. *Donatus.*

Sollicitus monstris] *Fabric.* notat, antiq. Donati exemplar legere; 'sollicitus monstrorum:' ut, 'securus pelagi:' 'egregius animi.' *Taubmann.*

Fauni] Faunus ἀπὸ τῆς φωνῆς dictus,

quod voce, non signis, ostendit futura. *Servius.*

82 *Lucosque*] In lucis. *Idem.*

Lucosque] Alludit *Horat.* Od. i. 4. 'Nunc et in umbrosis Fauno decet immolare lucis,' &c. et Od. i. 7. 'Tiburni lucus.' *Emmeness.*

Sub Albunea] In Albunea. *Servius.*

Alta] Quia est in Tiburtinis altissimis montibus. Et *Albunea* dicta est ab aquæ qualitate, quæ in illo fonte est. Unde etiam nonnulli ipsam *Leucotheam* volunt. Sciendum sane unum nomen esse fontis et silvæ. *Id.*

Sub alta Albunea] *Albunea*, fontis et silvæ nomen: de quo *Turneb.* xxx. 5. Eadem *Tibullo* el. ii. 5. 69. *Albuna* dicitur. In eodem *Laurentinorum* nemore *Oraculum Fauni* erat toti olim Italiæ celebratum. *Quibusdam* et *Leucothoë* nominatur. *Taub.*

83 *Albunea*] Hujus mentionem facit inter *Sibyllas* *Lactant.* i. 6. 'Decimam *Tiburtem*, nomine *Albuneam*, quæ *Tiburi* colitur, ut *Dea*,' &c. Hic et nemori et fonti idem nomen inditum videtur: de quo (et quemadmodum noster 'sacro fonte sonat') sic *Hor.* Od. i. 7. 'domus *Albuneæ* resonantis,' et præceptus *Anio*, ac *Tiburni lucus*. Festa, sacris fontibus dedicata, *Varro* et *Festus* *Fontinalia* appellant. Sed supra actum de sacris fontibus. *Emmeness.*

Sacro Fonte] Nullus enim fons non sacer. *Servius.*

84 *Mephitim*] *Mephitis* proprie est terræ putor, qui de aquis nascitur sulphuratis: et est in nemoribus gravior ex densitate silvarum. Alii *Mephitin* Deam volunt *Leucotheæ* connexum: sicut est *Veneri Adonis*, *Dianæ Virbius*. Alii *Mephitin* *Junonem* volunt, quam aërem esse constat. Novimus autem putorem non nisi ex corruptione aëris nasci; sicut etiam bonum odorem de aëre incorrupto: ut sit *Mephitis* Dea odoris gravissimi, id est, grave olentis. *Idem.*

Mephitim] Putor est corruptus.

Indicat Persius aquas Albunæ sulphuratas esse, et inde provenire istum putorem; scribit enim Sat. III. 'Turgidus hic epulis, atque albo ventre lavatur, Guttore sulphureas lente exhalante mephites.' Cum enim flatum crudi stomachi vocet mephitem sulphuream, videtur respicere ad naturam aquæ. Ex Persio Sidon. III. 13. 'Exhalatus e concavo molarum computrescentium mephiticus odor.' Homerus similem exhalationem provenientem ex aquis calidis vocat *καπνὸν, fumum*. Lege illum Iliad. XXII. ubi loquitur de fontibus Scamandri. Calab. l. I. *λευγαλή ὁδμή*. Ait Servius ex sententia aliquorum, Mephitim esse Deum Leucotheæ connexum; aut Junonem; nam Juno aër est, atqui putor nascitur ex corruptione aëris, ac proinde (ait) Mephitis erit Dea odoris grave olentis. Pertinent ad hanc opinionem numinis verba Taciti l. XIX. 'Solum Mephitis templum stetit ante mœnia, loco seu numine defensum.' Itaque constitutum est numen, quod averteret nocuos halitus. Ait Priscian. l. VII. duci vocem a Græco *μεσίτης*, mutatione σ in φ. Scaliger tamen in Conjectan. ait esse vocem Etruscam; Etruscos autem ab Syris accepisse: Syrorum vero lingua hac voce significari gravitatem, aut exhalationem et flatum spiritus. *Cerda*.

85 *Hinc Italæ gentes*] Commentatio oraculi ipsius. *Servius*.

Italæ gentes] Ergo omnes. *Donatus*.

Enotria tellus] Proprie Sabinorum tractus. *Servius*.

86 *In dubiis*] Ergo majoris meriti erat oraculum. *Donatus*.

Huc dona] Ponit morem petendi oraculi. *Idem*.

87 *Cum tulit*] In codicibus aliquot antiquis, *qum tulit*, quod legebatur per q et o, effecit, ut alii postmodum unica dictione scribere cœperint, *contulit*. Sed, enim in antiquioribus codicibus duæ sunt partes, *cum tulit*;

sive malis *quum*, sive *quom* scribere. *Picrius*.

Sub nocte silenti] Per noctem silentem. *Servius*.

88 *Incubuit*] *Incubare* dicuntur proprie hi, qui dormiunt ad accipienda responsa. Unde est, 'ille incubat Jovi,' id est, dormit in Capitolio, ut responsa possit accipere. *Idem*.

Incubuit] *Incubare* dicuntur, inquit Servius, qui dormiunt ad accipienda responsa. Plaut. in Curenl. 'Namque te incubare satius fuerat Jovi, qui tibi auxilio in inveniendo fuit.' Nescio autem an hunc fatidicum incubitum respexerit Propert. hoc versu, 'Experior somnum, et de te mihi somnia quæro.' *Germanus*.

Ovium pellibus incubuit] Apoll. I. *μαλακοῖς ἐπὶ κώσιν οἶων*. Videtur autem hic morem Maro respexisse Dodonæ silvæ fatidicæ, cujus sacerdotes *σελλοὶ* ab incubando *χαμαικοῖτοὶ* dicebantur: ut videre est apud Sophocl. in Trach. *Μαντεῖα καὶνὰ τοῖς πάλαι ξυνήγορα*, ὅ *τῶν ὀρεῶν, καὶ χαμαικοιτῶν ἐγὼ Σελλῶν ἐσελθὼν ἄλσος εἰσεγραψάμην Πρὸς τῆς πατρίδας καὶ πολυγλώσσου δρυός*. Qui sacerdotes etiam *χαμεννάδες* et *χαμεύναι* dicebantur. Vide apud Serv. quid sit *incubare Jovi*. Pelles autem villosas et ovium et vervecum, quas hieme lectis superponebant, *κώδια* vocabant, ut *ψιάθους*, quas æstate. Hoc autem Maronis, 'Ovium pellibus incubuit,' videtur manare ab illo Lycophronis, *Δοραῖς δὲ μήλων τύμβον ἐγκοιμωμένοις Χρήσει καθ' ὕπνον πᾶσι νημερτῇ φάτιν*. *Idem*.

Pellibus incubuit] Ad Amphiarai Oraculum alludi putant. Cur autem pellibus, et præsertim arietinis, incubuerint, somnii significationem captantes, docet J. Baptista Pius cap. 10. Annot. Post. item Calius XXVII. 14. Apud Seythas pellis incensio, jurisjurandi religionem habebat. *Taubmann*.

Somnosque petivit] Tib. 'Non arces, non vallus erat, somnumque petebat

Securus varias dux gregis inter oves.' *Germanus.*

Pell. incub. somnosque pet.] Recte Germanus locum adhibet Lycophronis, ad quem operæ pretium est legas Meursii commentarium, ubi dormivisse et cubuisse veteres in Deorum templis discas ex Cicerone et Petronio, ut vera responsa consequerentur. Græci ἐνκοιμάσθαι ἐν τῷ ναῷ appellant: ut Salmas. de verbo *incubare* p. 440. exerc. Plin. Verba Plauti hæc illustrant Curc. i. 1. 61. 'leno ægrotus incubat in Æsculapii fano.' aliam tamen rationem profert Mercurialis art. Gymn. i. 1. *Emmeness.*

89 *Multa modis simulacra]* Ipse Æn. i. 'Ora modis attollens pallida miris.' Lucret. l. vi. 'rerum simulacra vagari Multa modis multis.' Plautus: 'Res nimum miris modis mirabiles.' Intellige per *simulacra, species, imagines, τὰ εἰδωλα*; et lege, quæ Heral. in Æneid. vi. *Cerda.*

90 *Et variis audit voces]* Scilicet propter multa simulachra. *Servius.*

Et variis audit voces] Quales solitæ audiri in lucis plenæ horroris et formidinis: ut quam inter alia prodigia ipse affert Georg. i. 'Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes Ingens; et simulacra modis pallentia miris,' &c. *Cerda.*

Fruitur] Pascitur: quod de rebus tantum bonis dicimus. *Servius.*

91 *Acheronta adfatur Avernis]* Potestates quæ sunt in Acheronte, ad quem per Avernum venit. Hoc autem ideo, quia Faunus infernus dicitur Deus: et congrue; nam nihil est terra inferius, in qua habitat. Hinc est, quod eum Horatius inducit nocentem, dicens: 'Levis incedas, abeasque parvis Æquus alumnis.' *Id.*

92 *Pater ipse]* Aut honoris est, aut re vera pater Laviniae. *Idem.*

Pater ipse] Ergo non misit alterum, sed ipse perrexit, ut et patris et regis diligens adhiberet officium: pro molibus plumis et ornatu regio, non re-

cusavit pellicem stratum. *Donatus.*

93 *Centum]* Aut pro qualitate fortunæ: unde et rite dixit. Aut finitum pro infinito posuit. *Servius.*

Centum lanigeras mactabat rite bidentis] Oves subaudiendum monet Sanct. Minerv. p. 329. Quod tamen non perpetuum, nam et de cornigeris hostiis dicitur. De bidentibus, utpote Diis acceptioribus, disputantem lege Bochartum l. ii. de ovibus c. 43. et notas ad Æn. iv. 57. *Emmeness.*

94 *Effultus]* Lege quæ jam Eclog. vi. ad illud, 'Ille latus niveum molli fultus hyacintho.' Et hic adjice Lucillium, qui, 'pulvino fultus:' et Juvenalem, qui, 'fultusque toro meliore recumbet.' In quibus, et aliis locis nihil est aliud *fulcire*, quam ἐρείδειν, ut etiam in Pers. Sat. 5. 'tibi torta cannabe fulto Cœna sit in transtro?' Est vero in Poëta ἐν διὰ δυοῶν, *tergo stratisque*, pro *tergis stratis*. *Cerda.*

Tergo] Pro *tergoribus*, id est, coriis. *Servius.*

Atque harum effultus tergo] Tametsi non probo lectionem atque earum ex codicibus nonnullis antiquis, quæ κατὰ συνίησιν stare posset; fuit tamen adnotandum, quia non uno tantum loco repertum erat. *Pierius.*

95 *Subita vox]* Propter meritum petentis. *Donatus.*

Vox reddita luco est] Ut divino, ex veterum superstitione. Sic Alaricus apud Claud. de Bel. Get. 'Hortantes his adde Deos, non somnia nobis, Nec volucres, sed clara palam vox reddita luco est.' Ubi et formam retinuit. Sic Æneid. iii. 'Vox reddita fertur ad aures,' etiam in re oraculorum. Consultor enim percontabatur, oraculum *reddebat*, id est, respondebat: qua notione Catull. de Nupt. Pelei, 'Nec missas audire queunt, aut rededere voces.' *Cerda.*

Conubiis] Pro utraque lectione stant quædam exemplaria, per simplex *n*, et duplex *m* scribi: consule Dausq. orth. *Emmeness.*

97 *Thulamis neu crede paratis*] Prop-
ter Turnum. *Servius*.

98 *Venient*] *Melius Veniunt*, ut
jam eos venire significet. *Idem*.

Veniunt] In antiquioribus omni-
bus exemplaribus, quotquot habui,
venient legere est futuro tempore:
‘quanquam *veniunt* instanti tempore
magis efficax videtur, et magis inter-
preti Servio satisfacit: nisi quis di-
cat oracula de futuris esse debere.
Pierius.

Generi] Plurali usus est pro sin-
gulari. *Servius*.

99 *Ab stirpe*] *Stirpem* cum de ge-
nere dicimus, tantum fœmininum est:
cum de arbore, et masculini generis
et fœminini invenitur: ut, ‘Sed stir-
pem Teuceri nullo discrimine sacrum.’
Contra Horatius, ‘Stirpesque raptas,
et pecus, et domos.’ *Idem*.

100 *Sub pedibus*] Sub imperio suo
ac potestate. *Idem*.

Utrumque Oceanum] Id est, mare
Eoum et Occiduum. Sic apud Hor.
Od. II. 2. ‘uterque Pœnus Serviat uni.’
Turn. xxx. 5. Amplitudinem impe-
rii Romani arguit, a septentrione in
meridii propagandi. Ea enim lati-
tudo est Zodiaci. *Taubmann*.

101 *Aspicit*] *Helenius* ‘Respicit.’
Idem.

102 *Responsa*] Sunt codices anti-
qui, in quibus hæc præcepta scriptum
est. Illud enim præcipiendo dictum
fuerat, ‘Ne pete connubiis natam
sociare Latinis:’ monendo vero ‘ex-
terni venient generi,’ et quæ sequun-
tur. Sed enim Latinus superius re-
sponsa petierat: et hujusmodi oracula
elegantè et usitate responsa nuncu-
pantur. *Pierius*.

Monitusque] *Alibi monita* dixit. Ut,
‘Carmenis Nymphæ monita, et Deus
auctor Apollo.’ *Servius*.

103 *Non ipse suo premit ore Latinus*]
Quo a se repelleret generos. *Idem*.

104 *Sed circum late volitans*] *Tme-*
sis est circumvolitans. *Idem*.

Circum] Cum eo quod est, *tulerat*,

jungendum est, ut sit, *circumtulera-*
Donatus.

106 *Gramineo rip. rel. ab ag. clas-*
sem] Cæs. Bel. civ. I. III. ‘Neque
lignandi, neque aquandi, neque naves
ad terram religandi potestas fiebat.’
Græcis autem λογῶνες dicuntur saxa
in portu, de quibus naves religari
solent: et funem nauticum, quo na-
vis in litore religatur, πείσμα, et πρυμ-
νήσιον, τὸ ἀπὸ γείου σχοινίον Græci
vocant. Propert. I. III. de Pœti nau-
fragio: ‘Nam tibi nocturnis ad saxa
ligata procellis Omnia detrito vincula
fune cadunt.’ *Germanus*.

Religavit classem] Sic Horat. Od. I.
32. pro *ligare* sumit: ‘sive jactatam
religarat udo litore navim.’ Græcos
id appellare ἐπ’ ἀγκυρῶν ὀρμίζεσθαι tes-
tatur ad hunc locum *Torrentius*. *Em-*
meness.

108 *Corpora sub ramis deponunt*] Ex
Lucret. I. ‘Hinc fessæ pecudes per
pabula læta Corpora deponunt.’ Cat-
tul. ‘Magna progenies Jovis, Quam
mater prope Deliam Deposuit oli-
vam.’ *Germanus*.

Sub ramis] *Pari voluptate* Hor. Od.
II. 11. ‘Cur non sub alta vel platano?’
&c. Lege reliqua. *Pari* Ovid. Fast.
III. ‘Plebs venit, et virides passim
disjecta per herbas Potat.’ *Cerda*.

109 *Adorea liba*] *Ador* proprie est
genus farris. *Liba* autem, sunt pla-
centæ de farre, melle, et oleo, sacris
aptæ. *Servius*.

Adorea liba] Quæ mox *Cereale* so-
lum appellat: item *patulas quadras*:
item *mensas*. Erant autem mensæ
panicæ, quas *Dionysius* ἱπρία καρπῶ
πεποιημένα πυλίνου, dixit. Turn. xxx.
5. *Tellerbrodt*. *Taubmann*.

Adorea liba] ‘Ador farris est ge-
nus, edor quondam appellatum ab
edendo: vel quod aduratur, ut fiat
tostum, unde in sacrificio mola salsa
efficitur.’ Ad quæ verba Festi vide
Scaligerum. Ejus laudem narrat *Pli-*
nus XVIII. 8. trecentos annos usi
sunt eo Romani, primusque fuit Latio

cibus, ut c. 7. inde *adorea liba*, quæ ex farre illo confecta erant. Sumitur et *adorea*, pro *laude*, juxta Plinium jam citatum c. 3. Ab *adoreus* est *adoreosus*, idem quod *gloriosus*, ἔνδοξος Græce, ut in vetusto Glossario. *Emmeness.*

Per herbam] In antiquis plerisque codicibus, *per herbam* unitatis numero legitur: et ita in veteribus Prisciani codicibus scriptum est, eo citato versu: sed *herbas* legere magis nunc placet eruditis viris. *Pierius.*

110 *Subjiciunt epulis*] Subponunt in epularum locum. *Servius.*

Ille] Qui per Harpyjam vaticinatus est: ut, 'Quæ Phœbo pater omnipotens.' *Idem.*

Ille] Priscianus agnoscit, *Jupiter ille*. Quæ quidem lectio prius erat in codice Mediceo. Ait vero Priscianus, *ille* demonstrativum est. 'Terentius in Eunuchis, "Viden" tu illum, Thais?' Relativum, Virgilius in septimo, 'sic Jupiter ille monebat.' Apud Servium ipse scriptum est. Sed nihil prohibet, quin *ille* illic etiam esse potuerit, et ita legi, *ille* qui per Harpyjam vaticinatus est. *Pierius.*

111 *Et Cereale solum*] *Solum*, omne dicitur quod aliquid sustinet. Unde de mari supra ait: 'Subtrahiturque solum.' Sic nunc panicias mensas, id est, epularum sustentaculum, *solum* vocavit. *Servius.*

Cereale solum] Id est, sustentaculum epularum: ideo dixit, 'subjiciunt epulis.' Nam *Solum* dicitur omne id quod aliquid sustinet. Ovid. Met. 1. 'Astra tenent cæleste solum.' Notetur autem hic exemplum parsimoniæ militaris: de quo Scal. Poët. III. 18. *Taubmann.*

Pomis agrestibus] Attingit conviviolum illud, quod Græci vocant ἀραιον, et ἀραιον. *Cerda.*

112 *Forte aliis*] Abundat *forte*. *Servius.*

Consumtis] Athen. I. III. καταναλίσκω ad eam rem; et Strabō ἀναλίσκω

I. XIII. loquens de hac ipsa Æneæ historiæ. Et Æn. III. 'malis absumere mensas.' *Cerda.*

Morsus] In plerisque veteribus codicibus, *morsum* singulari numero scriptum est. Sed parvi hoc momenti. *Pierius.*

114 *Violare*] Cum allusione ad ritus veterum, quibus mensa omnis habebatur pro re sacra, non solum illæ, in quibus sacrificia peragebantur, et quæ erant pro aris; sed omnes, in quibus dabatur epulis opera. Arnob. I. II. 'Sacras facitis mensas salinorum appositu, et simulacris Deorum.' Qui legit, quæ Plinius scripsit XXVIII. 2. ab eo loco, 'Recedente aliquo ab epulis,' &c. aperte videbit, mensas fuisse veteribus sacratissimas. Sed hoc jam ego fuse Æn. I. Itaque apte hic *violo*, ut in re sacra, et, *malæ audaces*. Nam quæ audacia rem sacram violare? *Cerda.*

115 *Fatalis crusti*] Ad negotium respexit Æneæ, cui hic erat finis laborum. *Crustum* autem et *crusta* neutraliter dicimus de his quæ comedi possunt. Horatius, 'Ut pueris olim dant crustula blandi Doctores.' Juv. 'Nos colaphum incutimus lambenti crustula servo.' Fœminino autem genere fragmenta dicimus, quæ comesse non possumus: ut, 'Concrescent subitæ currenti in flumine crustæ.' *Servius.*

Crusti] Sic legendum codicum omnium arbitrio, non *frusti*. Nihil enim allucet, quo mutem veterem lectionem. Admonet Julius Scal. voces *triticeum* et *panis* non esse e gravitate heroici carminis, ac proinde semper Cererem, et hic *crustum* usurpatum. Vocat *fulale*, quia in eo sita fata. *Cerda.*

Quadris] Aut mensis: et est Antonomasia. Nam supra orbem dixit. Aut *quadris*, fragmentis accipimus: ut, Juvenalis, 'Ut bona summa putes aliena vivere quadra.' *Servius.*

Quadris] Quadra proprie ad in-

strumentum mensarum pertinet, cui cibis incisus et seissus imponitur: ut vs. 125. 'Accisis coget dapibus consumere mensas.' Pro mensis hic accipi vult Servius, quæ primum fuerant quadratæ, et postea rotundæ: ut Ciacconius de Triclinio p. 25. *Emmeness.*

116 *Consumimus*] In Mediceo codice et aliquot aliis antiquis *consumpsimus*, præterito tempore, scriptum est. *Pierius.*

117 *Adludens*] Aut vacat *ad*: et ludentem significat. Aut certe *Adludens*, ad responsi fidem verba componens. *Servius.*

Adludens] *Adludere* pro jocari apud Phædr. III. 20. 'intempestive qui occupato adluserit.' In eadem notione usurpat Cicero de Orat. I. ut Turnebus III. 5. *Emmeness.*

Laborum finem] Scilicet maritimo- rum. Nam in terra multa passurus est: ut ait Sibylla, 'Sed terræ graviora manent.' *Servius.*

118 *Primumque loquentis ab ore Eripuit pater*] Hoc est, Adhuc loquente Ascanio, intellexit famem quam fata prædixerant. *Idem.*

119 *Eripuit*] Quasi e faucibus vocem rapuerit. Ita in omine quoque Spartianus et Valerius. Ille in Severo: 'Sibi omen futuræ felicitatis arripuit.' Hic de Paulo Æmilio I. 5. 'Arripuit igitur omen Paulus, eque fortuito dicto quasi spem certam clarissimi triumphi animo præsumpsit.' In hac re solemne fuit *omen accipere*. Sed et extra omen verba hæc usitata fuisse satis liquidum ex nota Germani, qui adducit Euripidem, Sophoclem, Platonem, qui usi verbis simillimis in sermone, primus in Hercule, ἀρπάζειν, alter in Ajace, ξυναρπάζειν, tertius in Gorgia, προαρπάζειν ἀλλήλων τὰ λεγόμενα. *Cerda.*

Eripuit pater] Προήρπασε φήμην, Hom. Aviditatem notat imponendi finem tot expectationibus. Quasi eam vocem e faucibus ei rapuerit,

nec expectarit ut totam eloquere- tur: ita protinus se eam vocem agnoscere dixit, et omen accipere. *Omen* enim est, quod ab hominis ore excipitur, quod hic Æneas, qui esset Pontifex et sciens auguriorum, facit. Scal. III. 15. Turneb. xxx. 5. *Taubmann.*

Stupefactus] In codicibus aliquot antiquis, *stipefactus* habetur: ut, *Obstipuit*, et similia. Sed nos usum sequamur. *Pierius.*

Numine pressit] Oraculi fide ab Heleno et Anchisa prædicti. *Pressit* autem vocem Ascanii, quo posset ipse numina deprecari. *Servius.*

120 *Fatis mihi debita tellus*] Bona Periphrasis est, ne fatalis diceret, quod est medium: et in precibus nihil ambiguum esse debet. *Idem.*

Salve fatis mihi debita tellus] Frequentissimum hoc accedentibus ad exoptatum locum. Ulysses accedens ad Ithacam Odyss. XIII. κῦσεν δὲ ξείδαρον ἄρουραν, Ἀντίκα δὲ νύμφης ἡρήσατο χεῖρας ἀνασχών, Νύμφαι νηϊάδες κοῦραι Διὸς, &c.: *Osculatus est autem alman tellurem, Statim autem Nymphis supplicavit sublatis manibus, Nymphæ Naiades filie Jovis, &c.* Ovidius Fast. I. I. 'Dique petitorum, dixit, salvete locorum, Tuque novos cælo terra datura Deos. Flumina- que et fontes, quibus utitur hospita tellus, Et nemorum Nymphæ, Naiadumque chori.' Scholiastes Apollonii I. II. τοὺς ἐπιδημούντας ἔθος ἦν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ θύειν θεοῖς ἐπιχωρίοις, καὶ ἥρωσι. *Quibus* ait, morem fuisse, ut qui ad locum aliquem accederent, sacrificarent Diis et Heroibus illius loci. *Servus* apud Plautum Bacchid. 'Herilis patria salve, quam ego bien- nio Postquam in Ephesum abii conspicio lubens.' Alter in Sticho: 'Salvete Athenæ, quæ nutrices Græciæ. O terra herilis patria te video lubens.' Catullus: 'Salve, o venusta Sirmio, atque hero gaude, Gaudete vosque Lydiæ lacus undæ,' &c. Hæc

lætitia osculo significabatur. Præmisi jam locum Homeri Odyss. xiii. et adjicio alterum Odyss. iv. ubi de Agamemnone attingente patriam, Καὶ κῦει ἀπτόμενος ἦν πατρίδα: et osculabatur attingens suam patriam. Non satis osculum, imo adoratio. Euribates apud Senecam Agam. 'Delubra, et aras cœlitum, et patrios lares Post longa fessus spatia, vix credens mihi, Supplex adoro.' *Cerda.*

121 *O fidi Trojæ salvete Penates]* Æneæ scilicet, non Trojæ, quam nequiverere servare. *Servius.*

122 *Hic domus]* Aut familia: ut, 'Da propriam, Tymbræe, domum.' Aut ordo est, Hic est patria, hic domus. Ante enim patria est, sic domus. *Idem.*

125 *Accisis]* Undique concisis vel consumptis: et hoc est apud nos *ac*, quod apud Græcos ἀμ. Hinc est, 'Amsancti valles,' id est, undique sancti. *Idem.*

Accisis] In codicibus aliquot antiquis, *ambesis* legitur: ut in iii. 'Ambesas subigat malis absumere mensas.' *Servius*, *accisis* agnoscit, et particulas *ac*, *oc*, *an*, idem apud nos præstare dicit, quod apud Græcos ἀμ: et crediderim ego, *ambesis* loco hoc ex paraphrasi desumptum esse. *Pierius.*

Accisis] Ἀμφικόποις. *Turneb.* xxx. 5. opinatur *Servium* *ancisis* agnoscere: quod sit, *ambustis*. Quidam leg. *ambesis*. *Taubmann.*

Mensas] Quæ fiebant ἐκ τῶν σκληροτέρων μερῶν τῶν ἀρτῶν, ut ait *Didymus*, id est, e durioribus panis partibus compactum frustum. Vide et *Cæli*. vii. 12. *Idem.*

128 *Hæc erat illa fames]* Ac si diceret, Hoc fuerat timendum periculum: quod pericula determinat. *Servius.*

Suprema manebat] In Romano codice *suprema* manebant. Ac de *supremo* quidem alibi, quibus locis, quibusque marmorum testimoniis aliquando gemino pp scribi solitum,

Quod vero *manebant* plurali numero scriptum sit, subintelligendum esset, *adversa*. Nam *Celeno*, quum multa horrenda moneret, supremum hoc addidit, ut gravissimum infortunium. Fuitque semper *Æneas* super obscena ea fame sollicitus, qua quidem *adversa* omnia terminanda *Helenus* pollicetur, futurumque ut sit requies ea certa laborum. Placet et *manebat*, quod esset ea fames 'exitii positura modum.' Nam quo ad labores, 'Ter-ra graviora manent.' *Pierius.*

130 *Lumine solis]* Pro Sole millies. Ita *Lucret.* l. i. 'Visuque exortum lumina Solis.' Et Græci passim, φῶς ἡλίου. *Cerda.*

131 *Quæ loca, quive, &c.]* Tale illud *Æn.* i. 'Ut primum lux alma data est, exire, locosque Explorare novos, quas vento accesserit oras, Qui teneant,' &c. Quæ imitatio sumpta ab Homero Odyss. vi. Ὡμοὶ ἐγὼ, τέων αὐτε βροτῶν ἐς γαίαν ἰκάνω; Ἦ β' οἷζ' ὕβρισται τε καὶ ἄγριοι, οὐδὲ δίκαιοι; Ἦ ἐ φιλόξενοι, καὶ σφιν νῆος ἐστὶ θεοῦδής; *Heu mihi*, quorumnam hominum ad terram veni? Anne hic injurii et agrestes, neque justi? Aut hospitales, et ipsis est mens Deorum reverens? Pari ingenio idem *Ulysses* Odyss. x. Δὴ τότ' ἐγὼν ἐτάρους προΐειν πέθεσθαι ἰόντας, Οἱ τινες ἄνθρωποι εἶεν ἐπὶ χθονὶ σίτον ἔδοντες: At tunc ego socios præmisi sciscitatum profectos, Quinam viri essent supra terram pane vescentes. *Idem.*

Habeant] Habitent. Hoc enim frequentativum est, ab eo quod est *habeo*. *Servius.*

Habeant] *Habere* pro habitare frequenter in usu, ut Græcis τὸ ἔχειν. *Plautus* in *Prol. Aulul.* vs. 5. 'qui nunc hic habet.' *Homer.* *Iliad.* A. 18. δόλμπια δάματ' ἔχοντες. *Musæus* ἔχω γέλτονα πόντον. *Nob.* *Heins.* ad *Ovid.* *Metam.* iv. 772. 'Cujus in introitu gemmas habitas e sorores,' ex melior. *Cod.* reponit *habuisse*. Vide *Salmasium* in *Notis* ad *Tertull.* de *Pallio* p. 249. *Emmeness.*

Ubi mania gentis] Laurolavinium flicit. *Servius.*

133 *Nunc pateras libate Jovi]* Ab eo quod continet, id quod continetur. *Idem.*

Nunc pateras libate Jovi] Lactantius hic intellexit Anchisen a filio consecrari. 'Anne,' inquit, 'potest aliquis dubitare, quomodo religiones eorum sint institutæ, cum apud Maronem legat Æneæ verba sociis imperantis, Nunc pateras,' &c. 'cui non tantum immortalitatem, verum etiam ventorum tribuit potestatem: Poscamus ventos, atque hæc mea sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.' *Germanus.*

134 *Anchisen genitorem]* Bene Jovem et Anchisen, qui causa oraculi fuerunt. *Servius.*

Reponite mensis] Aut timore verborum Ascanii interrupta renovate: aut *reponite*, frequenter ponite, id est, crebro libate, bibite. *Idem.*

Vina reponite mensis] *Reponere* verbum esse convivale constat: unde et infra l. viii. 'Jubet sublata reponi Pocula.' Hinc fit ut quidam existimarint *repositia* dicta, quasi *repositia*, hoc est, τὴν μετέορτον ἡμέραν, qua apud maritum novum instaurabatur et veluti reficiebatur potatio. *Germanus.*

135 *Tempora ramo Implicat]* Diebus festis ita epulabantur, coronati. *Servius.*

136 *Geniumque loci]* Apollinem vult intelligi. In tutela enim ejus tota fuerat regio: ut, 'Quam pater inventam primas cum conderet arces, Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus.' Aliter iniquum est, si cum omnes invocet, Apollinem prætermittat: præsertim cum Helenus dixerit, 'Aderitque vocatus Apollo.' *Idem.*

Primumque deorum] Quia ipsa est mater Deorum. *Idem.*

Primumque deorum Tellurem] Recurre ad illud l. iv. supra: 'prima et Tellus, et pronuba Juno.' *Germ.*

137 *Nymphasque, et adhuc ignota precatur flumina]* Bonum ordinem sequitur. Sic alibi, 'Nymphæ Laurentes, Nymphæ genus omnibus unde est.' *Servius.*

138 *Noctem, noctisque orientia signa]* Quæ noctem sequuntur: ut Nymphas flumina. Invocat enim sibi conjuncta. *Idem.*

139 *Idæumque Jovem]* Vide quæ dicta ad Georg. iv. 152. Sic Hom. Κρονίῳ Ἰδαίου. Meminit et Callimachus in Hymno ad Jovem, Ζεὺ δὲ μὲν Ἰδαίοισιν ἐν οὐρεσί φασι γενέσθαι. *Emmeness.*

Phrygiamque ex ordine matrem] Aut contigue, quia Idæum dixerat Jovem: aut certe rite, id est, more solenni. *Servius.*

140 *Duplicis]* Duos. Cælo autem, Venerem: Erebo, Anchisen. *Idem.*

141 *Cælo clarus ab alto]* In serenitate, quod est augurii. Nam si cælo nubilo fuerit, caussa est. *Idem.*

Clarus] Faustum omen, si sereno et claro cælo intonaretur. Itaque idem hic dicit per *clarum Jovem*, quod in ix. per *cælum serenum*, cum ait: 'Andiit, et cæli genitor de parte serena intonuit lævum.' *Cerda.*

Clarus intonuit] Boni ominis augurium, et certissimum divinitatis argumentum sunt tonitrua in puro et in nubilo cælo: ut Horat. Od. i. 34. Videatur Turneb. xxii. 20. et Alexand. v. 15. *Taubmann.*

142 *Radiis et auro]* Radiis aureis. *Servius.*

Radiis ard. lucis et auro] Νεφέλην χρυσαίζουσαν, et χρυσοειδή. *Germanus.*

Ardentem nubem] Alii fulmen, nubem ardentem dicunt, ut Lucanus, 'Atque ardens aëre solo,' quos hoc loco secutus est. Alii fulmen dicunt aëris scissione ardentem rimam, quos alibi sequitur dicens, 'Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.' *Servius.*

144 *Diditur]* In antiquis *diditur* quo sæpe utitur Lucretius pro *spars*

gitur, diffunditurque: in aliis deditur. Pierius.

Diditur] Verbum *dido*, est distribuo. Itaque *rumor diditur*, est; rumor spargitur. Horat. Sat. II. 2. 'munia didit,' id est, partitur. Lucretius l. III. 'Sensiferos motus quæ didit prima per artus.' Inde in VIII. 'tua terris didita fama.' Itaque nihil est aliud, *rumor diditur*, quam rumor distulit. Ita Tacit. Ann. XI. 'Didita per provincias fama.' Quod Plutarch. in Anton. et Græci alii, λόγος διήλθεν, et πολλὸς ἦν λόγος, et λόγος διήει. *Cerda.*

Rumor] Alcinius Parer. I. 6. sic definit: 'Rumor is videtur, qui recenter emanavit, et per ora hominum circumfertur.' Quadrat hæc definitio in hunc locum, ubi rumor subito conceptus, ac recenter emanans in omnes serpit. Inde Stat. Theb. II. 'fuso rumore,' quo innuit famam primo serpentem, qui sane locus Statii ad imaginem Maronis; ait enim: 'Ergo alacres Argi fuso rumore per urbem Advenisse duci generos.' Præclare Ovidius Eleg. Trist. III. 12. vocavit *gradum famæ*: 'Et fieri famæ parsque gradusque potest.' *Idem.*

145 *Condant*] In antiquis aliquot codicibus, *condent* habetur, futuro tempore modi finitivi. Sed *condant* eodem tempore modi optativi elegantius est, et vocale magis. *Pierius.*

146 *Certatim instaurant epulas*] Id est, 'Et vina reponite mensis.' *Serv.*

Omine magno] Cælesti dicit. Alibi, 'Nam te majoribus ire per altum Auspiciis manifesta fides.' *Idem.*

147 *Vina coronant*] Pro *pateris*. *Idem.*

148 *Cum prima*] Vetera aliquot exemplaria *primo* legunt, adverbialiter. Sed *prima* lampade multo magis placet. *Pierius.*

150 *Diversi*] Id est, euntes quisque in diversa: sic in IX. 'Diversi circumspiciunt,' id est, in diversa, locutione poetica. Supra clare posuit, 'a por-

tu diversi.' *Cerda.*

Hæc fontis stagna Numici] Ista jam ab incolis discuntur. Quod autem ait *stagna*, verum est. Nam Numicus ingens ante fluvius fuit, in quo reperiuntur est cadaver Æneæ et consecratum: post paulatim decrescens, in fontem redactus est: qui et ipse siccat, est, sacris interceptis. Vestæ enim libari non nisi de hoc fluvio licebat. *Servius.*

Numici] *Numicius*, Græce νομικιος, teste Dionys. Halic. I. I. Latii flumen est, super quod situs est Æneas, ut Livius I. 2. Alludit Ovid. Metam. XIV. 598. 'Litius adit Laurens; ubi tectus arundine serpit In freta flumineis vicina Numici undis. Hunc jubet Æneæ, quæcunque obnoxia morti Abluere,' &c. Hinc gens Numicia, in qua oriundus T. Numicius Priscus Cons. de quo Livius II. 63. Meminit etiam viæ, quæ a Numicio nomen sortita est, Horat. epist. I. 18. 'Brundisium Numici melius via ducat, an Appi.' Ejus extat etiam in eodem libro epistol. 6. ad Numicium scripta. *Emmeness.*

152 *Tum satus Anchisa*] Quamvis fati fideret, tamen humanitatis officium putavit ad regem legatos mittere, ne ob superbiam alienos fines invadere videretur: interim non expectato de pace responso urbem designat, tantum spei in fati reposuerat. *Donatus.*

Ordine ab omni] Ex omni qualitate dignitatum: quod apud Romanos in legatione mittenda, hodieque servatur. *Servius.*

153 *Oratores*] Legatos: sic XI. 103. 'Jamque oratores aderant ex urbe Latini.' Quid tamen sit differentiæ inter legatum et oratorem docet Albert. Gentilis de legationibus I. 2. *Emmeness.*

Augusta ad mœnia] Augurio consecrata. Hinc paulo post illud est, 'Tectum augustum, ingens.' Et nisi in angusto loco consilium senatus ha-

bere non poterat. Unde templum Vestæ non fuit augurio consecratum, ne illuc conveniret senatus, ubi erant virgines: nam hæc fuerat regia Numæ Pompilii. Ad atrium sane Vestæ conveniebatur, quod fuerat a templo remotum. *Servius*.

154 *Ramis velatos Palladis*] Statius Theb. II. 'ramus manifestat olivæ Legatum, causasque viæ.' Ergo, quia pacem petitori, velantur ramis Palladis. Et Sil. I. XIII. rannum olivæ vocat, 'pignora pacis.' Sed vide in VIII. meminit 'paciferae olivæ.' *Velatos* explicat gestantes velamenta in manibus, quem locum illustro infra in hoc libro, ad illud, 'Præferimus manibus vittas.' *Cerda*.

155 *Donaque ferre viro*] Ex more receptissimo. Quid enim aptius ad flectendos animos illorum, ad quos destinata legatio? Legati Hispanorum dant Annibali apud Silium I. II. 'Clypeum sævo fulgore micantem Oceani gentes ductori dona ferebant, Callaicae telluris opus, galeamque coruscis Subnixam cristis, vibrant cui vertice conii Albentes niveæ tremulo nutamine pennæ.' Inde Æneid. XI. Venulus Legatus: 'Postquam introgressi, et coram data copia fandi, Munera præferimus, nomen, patriamque docemus.' *Cerda*.

157 *Designat mania*] Plenius hoc Æn. V. 755. 'Interea Æneas urbem designat aratro.' Ad quem locum consule Servium. *Designare* Donato ad Ter. Ad. I. 2. 7. est rem novam facere. *Emmeness*.

Fossa] Sulco: et sunt ista reciproca. Nam et *Sulcum* ponit pro *fossa*: ut, 'Ausim vel tenui vitem committere sulco,' id est, fossa. *Servius*.

158 *Moliturque locum*] Præparat. *Idem*.

Primasque in litore sedes] Ideo *primas*, quia imperium, Lavinium translaturus est. Et sciendum civitatem, quam primo fecit Æneas, Trojam dic-

tam, secundum Catonem et Livium: quod ipse dicit, 'Nec te Troja capit.' *Idem*.

159 *Castrorum in morem*] Brevem scilicet. *Idem*.

Pinnis atque aggere cingit] Muro, in quo pinnæ sunt: et est Synecdoche. *Aggere* autem, fossa. *Id.*

Pinnis] *Θηρίκοις*. *Germanus*.

Pinnis] Hanc vocem proprie habere in galeis militariibus, atque inde tractatam ad muros, docet Varro de Lin. Lat. I. IV. nam de pinnis loquens ita ait: 'Ab his, quas insigniti milites habere in galeis solent, et in gladiatoribus Samnites.' Edificium, cui insunt pinnæ, *περίπτερον* vocat sanctus Propheta Amos cap. 3. *Cerda*.

Aggere] Intelligit vallum, quod solebat erigi ad labrum fossæ interius. Fiebat ex aggestis cespitibus; ideo signate Maro *aggere*. Est enim *agger* aggesta terra, una cum sudibus. Sudes Virgilius omisit, contentus nominasse aggerem. Nominant alii. Ammian. I. XXXI. 'Vallum sudibus densis, et fossarum altitudine cautius astruebatur.' Itaque et sudibus, et aggesta terra fiebant militaria munimina, præsertim cum raptim extruerentur. *Idem*.

160 *Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum*] Hypermetrus versus. *Servius*.

Jamque iter emensi] Frequenter poëtae Græci ἀναμετρεῖν ὁδὸν, κέλευθον, ἄλλα, dicunt. *Germanus*.

Turres ac tecta] Primo enim altiora ædificia, deinde cum propinquius acceditur, humiliora cernuntur. *Donat*.

Turres ac tecta Latinorum] In codicibus nonnullis admodum vetustis, *turris ac tecta Latini* legitur. *Servius* *Latinorum* hypermetrum agnoscit: quod etiam in Mediceo codice habetur. In plerisque aliis aliena id manu scriptum, priore abrasa lectione. In Porcio *orum* ultimæ duæ syllabæ derasæ sunt; sed fuit hæc eorum imperitia, qui figurarum id genus in

carmine non intelligebant. Porro Asper Grammaticus, ita *Latinorum* Virgilianum putat, ut versum etiam in suos pedes dividendo, neque syllabam, neque literam ullam deerrare permittat: exempla quoque insuper alia eggerit, quibus Virgilium Hypermetro libenter usum ostendat. Est etiam in aliquot antiquis, *turris et tecta*, pro *ac tecta*: quod in aliorum sit arbitrio. *Pierius*.

Latinorum] Versus hypermeter, cuius extremum in duas in syllabam sequentis, per concretionem: Quos versus Scaliger libenter appellet *δολιχοῦρους*, et *ἐπιούρους*: II. 31. *Taubmann*.

161 *Muroque subibant*] Alibi per accusativum: ut, 'Æneæ subiit mucronem, ipsumque morantem Sustinuit.' Et hoc secundum naturam est. Nam, 'it sub mucronem,' dicimus. Nam per dativum figuratum est. *Servius*.

Muroque] In Romano codice, *muros*, per accusativum est: quod secundum naturam esse ait *Servius*; *muro* vero, per dativum figuratum. *Pierius*.

Muroque subibant] Hom. Iliad. O. *δούρο δὲ τεῖχος ἀνάγκη*. et Od. M. *ὑπήλθετε δῶμ' αἰδᾶο*. *Germanus*.

162 *Pueri, et primævo flore juvenus*] Bene Romanæ militiæ exprimit morem. Nam post pubertatem armis exercebantur: et sexto decimo anno militabant. Quo etiam solo sub custodibus agebant. Nec est contrarium, 'Longa populos in pace regebat.' Nam licet in pace essent, exercitium tamen vigeat armorum. *Servius*.

Primævo flore juvenus] *Isid.* IX. 3. refert ad primam tyrocinii ætatem, quæ erat ab anno decimo sexto. *Cerd*.

Ante urbem pueri, &c.] Laudat Virgilium P. Victorius var. lect. xxx. 6. quod diligenter exposuerit instituta priscorum Latinorum, et qua disciplina imbuere pueros suos soliti fue-

rint. Illa quippe institutio finem habebat, fortitudinem militarem et scientiam rerum bellicarum. Videtur hic attingere tyrocinia Romanorum, teste Turn. xxvi. 22. ut ex sequentibus versibus satis liquet. *Emmeness*.

163 *Domitantque in pulvere currus*] Equos sub curribus. *Servius*.

In pulvere] Quia ibi melius animalia domantur, ubi difficilior tractus est. *Donatus*.

Currus] Equos sub curribus: ita XII. 'Infrenant alii currus,' id est, equos. *Scaliger*.

164 *Acris arcus*] Fortes: et est *κατάρχησις*, nam acrimonia mentis est. *Servius*.

Lenta] Molliæ. *Idem*.

165 *Ictu*] Jaculatione. *Idem*.

Ictu] Non ut sese ferirent invicem, sed ut destinata percuterent. *Don*.

166 *Prævectus*] In codicibus omnibus antiquis quotquot habui, uno exemplo legitur *prævectus*. Quod magis ostendit anticipationem. Est et ubi loco particula *quum*, scriptum sit *tum*. Sed hoc ob similitudinem litterarum *c* et *t*, quæ eadem pene forma sunt in notis Longobardicis, ut alibi dictum. *Pierius*.

167 *Ingentis*] Ex stupore nuntii laus ostenditur Trojanorum. Et bene novitatis ostendit opinionem. Ingentes enim esse, quos primum vidimus, opinamur. *Servius*.

Viros ingentis ignota veste] Nam ex inpræmeditata re, et perturbato animo, putavit se vidisse illos ultra humanam formam. Extollit autem regiam Latini a pulchritudine ædificii, et ab ornatu triumphali, non a pictura fabularum. *Donatus*.

Reportat] Aut *re* vacat: aut *re* pro ad posuit, ut sit *adportat*. *Servius*.

168 *Intra tecta vocari*] Dissentit hoc loco a Romana consuetudine. Nam legati si quando incogniti venire nuntiarentur, primo quid vellent, ab exploratoribus requirebatur: post ad eos egrediebantur magistratus mi-

nores : et tunc demum senatus extra urbem postulata noscebat, et ita, si visum fuisset, admittebantur. Sed hoc prudenter fecit ; Latinum namque memorem vult esse responsi, et avidum satis ad externos videndos, per quos promittebatur felicitas. *Idem.*

169 *Solio medius consedit*] Ut supra diximus, *Solium* est veluti armarium de uno ligno, ad regum tutelam factum. Secundum alios, a soliditate dictum. Secundum Asperum per Antistichon, quod solum unum capit : quasi *sodium*, a sedendo. Nam et *sella*, quasi *sedda* dicta est. *Idem.*

Consedit] Quod regibus, ducibus, et iudicibus convenit. Phædr. fab. iv. 17. ‘consedit genitor tum Deorum maximus.’ et Ovid. Met. xiii. ‘consedere duces.’ Ascon. Pædian. ‘consedit Pompejus ad ærarium.’ vide Taubm. Æn. i. 56. ubi etiam de solio, quod majestatem conciliat, quem βασιλικὸν θρόνον appellat Beda de Orthogr. Vide Guther. de jure maritimum ii. 21. *Emmeness.*

170 *Tectum augustum, ingens*] Domum, quam in Palatio diximus ab Augusto factam, per transitum laudat : et quasi in Lauro-lavinio fuisse commemorat. *Servius.*

Augustum] Vel quia domus fuit regum, vel quia reges ipsi sibi regnandi auspicia sortiebantur ; illic enim potestatem sumebant et fasces erigebant. *Donatus.*

Tectum augustum] Hanc regionem deinde nominat templum ; unde, credo, in hoc initio *augustum tectum*, templum respiciens. Quæ sint augusta aperit Sueton. in Aug. ‘Loca religiosa, et in quibus augurati quid consecratur, augusta dicantur.’ Et Ovid. Fast. i. ‘Sacra vocant augusta patres, augusta vocantur Tempa sacerdotum rite dicata manu.’ Huc allusit Cicero Leg. ii. scribens : ‘Bene vero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides consecrantur manu, quarum omnium Ro-

mæ dedicata publicè templa sunt. Et in Orat. pro Domo : ‘Cum suis dicat se manibus consecrasset, quæ tua fuit consecratio?’ Ergo in Apul. Flor. iv. nominante, ‘augusta loca Cytheronis,’ cur non capiam templa ibi dicata Apollini ? et *augustum* ait cum blandimento ad suum Principem. Quo etiam usus Ovid. Trist. el. i. 1. ‘Ignoscant augusta mihi loca, Dique locorum ; Venit in hoc illa fulmen ab arce caput.’ Ceterum ad Maronis Musam Statius Silv. iv. ‘Tectum augustum, ingens, non centum insigne columnis, Sed quantæ superos, cælumque, Atlante remisso, Sustentare queant.’ Tectior fuit in imitando Ovid. Met. ii. ‘Regia Solis erat sublimibus alta columnis.’ Et tectissimus Claud. in Cons. Honorii vi. ‘subnixasque jugis immanibus ædes.’ *Cerda.*

Tectum augustum, &c.] Ἀσὺνδετον, et *inconjunctum* : figura laudabilis, de qua Scal. iv. 28. et ii. 32. Domum autem Augusti, in Palatio factam, per transitum laudat. *Taubmann.*

Tectum Urbe fuit summa] Interpretatur ἀκρόπολιν, id est, arcem : ut supra : *alta Ceraunia*, pro *Acrocerania* : Turneb. l. xxx. Hunc autem versum Scal. ii. 29. ἀπλολόγον vocat : cujus dictio et dimensio et concinnitas simplex ac inelaboratæ similis : cujusmodi et ille Ovidii, ‘Regia Solis erat sublimibus alta columnis.’ *Idem.*

171 *Urbe fuit summa*] Veteres codices nonnulli una cum Mediceo, *summa*, nonnulli *media* legunt. Utrumque placet. Si *summa*, propter arcem, quæ solita est editori loco poni : si *media*, quia domus regia in medio esse debet, ut de angue in orbem voluto cum domo in medio sita, quod imperatorem significet, in commentis Ægyptiorum habetur. *Pierius.*

172 *Horrendum*] Venerandum : non quod horroris sit. *Servius.*

Horrendum silvis] De religione silvarum poetæ multa. Lucanus in de-

scriptione luci III. 411. 'Arboribus suus horror inest.' Ut hoc loco *regia Pici*: sic apud Horat. ep. I. 11. 'Cræsi regia Sardis,' scilicet *domus*. De specu etiam dicitur, ut apud nostrum I. VIII. 'At specus et Caci detecta apparuit ingens Regia.' *Emmeness*.

173 *Hic sceptrâ accipere*] Hoc in palatio fiebat. *Servius*.

Hic sceptrâ accipere] In antiquis plerisque codicibus, *hic sceptrâ accipere*, hoc est, in loco consistentibus. Quanquam placet et *hinc*, de loco adverbium, veluti etiam omen erat, coronas laureas Cæsaribus triumphaturis ex eo carpere Laureto, quod in Vejentano Livia post Augusti statim nuptias pangi jusserat: de quo plura Suetonius. Neque vero illud dissimulabo, esse codices veteres, qui *sceptrum* unitatis numero legant: quod aliorum arbitrio relinquimus. *Pierius*.

Primos attollere fascis] Cui et contrarium, *fascies summittere*. Alludit autem ad Capitolium, moremque Romanorum, apud quos magistratus omnes fascibus insigniri soliti, fascies ex Capitolio rite et more majorum desumebant. Est et ad idem allusio elegans apud Tacit. Ann. lib. XX. ubi inducitur acerrimus belli in Pop. Rom. instinator concitorque Tullius Valentinus, dissuadente Julio Auspice, et pacis bona dissertante et asserente, subjecta præcedentibus hac clausula: 'Quod bello caput? unde jus auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent? Nondum victoria: jam discordia,' &c. In eo siquidem tumultu, potiusque bello justo, Galliarum civitates cum fœderatis, incerto imperio, et æqua æmulatione bellum suscepturæ videbantur, nullo duce, vel imperatore constituto, in cujus verba juraretur. *Germanus*.

174 *Curia templum*] Quia, ut diximus supra, curia non est nisi in augurato loco. *Servius*.

Hoc illis curia templum] Legatos,

cum apud Græcos tum apud Latinos, in templis olim auditos esse, luculenter docet J. Brodæus Miscell. IV. 17. *Taubmann*.

175 *Hæ sacris sedes epulis*] In Romano codice, *hæc*, unitatis numero legitur: ut sit, *Hæc sedes*. In reliquis plurale est. In Mediceo, *sacræ sedes*. Sed melius *sacris*, ut in Porcio. *Pier*.

Hæ sacris sedes epulis] Nam in templo epulum Deorum dari solebat apud Romanos: Turn. XXX. 5. *Taubmann*.

Ariete cæso] Hoc sacrificium in janua palatii fiebat festis diebus. *Serv*.

176 *Perpetuis mensis*] Longis, ad ordinem exæquatis sedentium. Majores enim nostri sedentes epulabantur: quem morem habuerunt a Laconibus et Cretensibus, ut Varro docet in libris de gente populi Romani: in quibus dicit quid a quaque traxerint gente per imitationem. *Servius*.

Perpetuis mensis] In longum compositis, atque ad ordinem sedentium exæquatis. Constat enim Romanos et alios vetustissimis et heroicis illis temporibus sedentes epulari solitos: postea, ut et Græcos, et omnem fere Orientem hodieque, accubuisse. Vide et Cæl. XXVII. 25. De ritu accubendi videatur Lipsius Antiq. I. III. et I. XIII. ad Tacitum, et P. Ciacconius, et G. Stuckius. *Taubmann*.

Perpetuis mensis] De accubitu veterum legendus Mercur. de art. Gymn. I. 11. *Emmeness*.

177 *Veterum*] Perpetuum epithetum. Tibull. 'Sic veteris sedes incoluistis avi.' Alibi: 'Ritus ut a prisco traditus extat avo.' Et adhuc: 'Quos tulit, a prisco traditus extat avo.' Sed quis nescit fumum imaginum? quis non quæ de atrio, ubi illæ sitæ, ab atricie, et antiquitate? Parco. Quos Virg. 'avos veteres,' Silius I. VIII. 'clarique dein stant ordine patres.' *Cerda*.

Ex ordine] Prout sibi successerant. Sane intelligendum est, ita ut nati

fueraut, sic eorum imagines fuisse compositas. *Servius*.

Ex ordine] Ita ut nati fuerant. *Donatus*.

178 *Ex cedro*] Quod lignum non facile consumitur vetustate. Hoc genus ligni tineam nescit: corruptionemque ex antiquitate non sentit; unde est *cedria*, quæ chartam reservat. Hinc est illud, 'Et cedro digna locuti.' Aut *Cedria peruncta*, quoniam ligna custodit ac conservat. *Servius*.

Cedro] Ex cedro factæ, quia hoc lignum cariem non sentit: vel *Cedria uncta*, quæ ligna conservat. *Donat.*

Antiqua e cedro] In veteribus codicibus, quos legerim, vel *antiqua e cedro*, absque α littera, quod omnino suavius videtur: vel absque ulla præpositione *antiqua cedro*, ut in Mediceo habetur. *Pierius*.

Ex cedro] Ob æternitatem materiæ, de qua multa ex antiquis observavit Junius de Pict. Vet. III. 11. Vide quæ Cerda notavit Ge. II. 443. *Emmeness*.

179 *Vitisator*] Non inventor vitis, sed qui genus vitis demonstravit Italibus populis. *Servius*.

Vitisator] Pro hac sententia clare Ovid. Fast. I. Nam de Saturno, 'Fuscum rate venit ad amnem Ante pererrato falcifer orbe Deus.' Ubi falcem Saturno, ut Virgilius attribuit. De imitatione moneatis; nostrum conjunxisse quæ divisit Lucret. I. II. 'Tristis item vetulæ vitis sator æqua fatigat.' Est hoc, quod Ovid. Met. IV. 'genialis consitor uvæ.' Macrobius, et Lilius Poëtam rejiciunt ad imitationem Accii: 'O Dionyse, pater optime vitisator, Semele genitus Euechia.' *Cerda*.

Sub imagine falcem] Aut statuæ exprimit gestum, ut dicat, Ita tenebat falcem, ut eam sub vultu haberet: aut *sub imagine*, sub theca dicit, quæ falcis est similis. *Servius*.

Curvam servans sub imagine falcem] *Servans falcem*, hoc est, perpetuam te-

nens. *Sub imagine*, sic accipiendum: quod sic eam teneret, ut ejus visu semper delectaretur; utpote amator vitium, quarum culturam omnem putatio falcis antevenit. Sub imagine ergo; sub oculis imaginis suæ tantum: quoniam mox sequitur: 'Saturnusque senex.' Ecce patefecit, quid sit, sub imagine servans falcem: sic enim sub imaginis oculis fuit; ut ferentis aspectibus semper esset objecta. *Curvam* cur dixerit, manifestum est: sic enim formatur: erecta quippe aliam speciem facit. *Donatus*.

Curvam servans sub imagine falcem, Saturnusque senex] In multis codicibus interpunctio est, quæ si absit sensus manifestior videtur. Missis etiam quæ ex Servio Dan. et Donato proferuntur, verba annecto Servii, quæ in vulgato exstant codice, teste Cl. Gronovio Observ. II. 15. 'Quare sub imagine falcem? cum imagine enim pictus est Saturnus. Solvitur: aut scil. pro *in* posuit, aut ipsius quoque falcis non veritas, sed imago, vagina quædam falcis putatur.' Ex his δ $\pi\acute{\alpha}\nu\upsilon$ hanc probat explanationem, postquam optimorum testimonio docuit *sub* pro *in* sumi: 'servans sub imagine falcem,' est, cujus imago et vinitoriæ falcis instar tenet. Fabulam habet Apoll. Biblioth. I. I. falcem $\acute{\alpha}\rho\pi\eta\nu$ $\acute{\alpha}\delta\alpha\mu\alpha\nu\tau\iota\nu\eta\nu$ a Tellure matre datam esse Saturno. Juvenalis a Saturno sumptam affirmat Sat. XIII. 39. 'Sumeret agrestem posito diademate falcem.' Inde Ovid. Saturnum 'senem falciferum' appellat Fast. I. 234. 'Thuscum rate venit in amnem, Ante pererrato falcifer orbe Deus.' *Emmeness*.

180 *Saturnusque senex*] Antiqui reges nomina sibi plerumque vendicabant Deorum. Ergo Saturnus rex fuit Italiæ. Nam et supra ait, 'Vetereffigies ex ordine avorum.' Iterum infert, 'Aliique ab origine reges.' Hinc est quod apud Cretam esse dicitur Jovis sepulchrum. Gabalus etiam Romanus imperator So-

lem se dici voluit. Nam *Heliogabalus* dictus est. *Servius*.

Janique bifrontis] Dignum est animadversione, in numismate Adriani exhiberi Janum quadrifontem, videlicet in partem anteriorem et posteriorem, in dextram et sinistram. Quem bifrontem vocant reliqui: Ovidius Metam. xiv. 'Ancipitem Janum' dixit, sicut ei Nazianzenus ad Nimesium ἀμφιπρόσωπον, de re tamen alia loquens. Cum allusione ad Janum utrinque oculatum dixit Pers. Sat. 1. 'quos vivere fas est Occipiti cæco:' quasi nihil admittant, quo debeant optare oculos Jani. *Cerda*.

Janique bifrontis] Cur Janus διπρόσωπος, videatur Athenæus xv. p. 692. Edit. Casaub. inprimis Vicent. Cartharius de Imaginib. Deorum. Idem etiam *Quadrifrons*, alicubi exhibetur: a quatuor anni temporibus: quemadmodum *biceps*, a solertia præteritorum et futurorum. *Taubmann*.

181 *Vestibulo*] Hic interdum locus statuarum, qui præpe atrium, vel vere ipsum atrium. Juvenal. Sat. vii. 'Æmilio dabitur quantum petet; et melius nos Egimus: hujus enim stat currus athenæus, alti Quadrijuges in vestibulis, atque ipse feroci Bellatore sedens curvatum hostile minatur Eminus, et statua meditatatur prælia lusca.' *Cerda*.

Ab origine] Pro *Aboriginum reges*: sed est metro prohibitus. *Servius*.

Alii ab origine reges] Refert se a specialitate ad generalitatem, ut et compendio uteretur, et numerum augeret: in generalitate enim infinita æstimatio est, et plus intelligitur quam veritas habet. *Donatus*.

182 *Martia qui*] In Romano codice, *Martiaque* legitur, per particulam copulativam, ut cum regibus eos etiam pari propemodum honore decoratos indicet, qui pro patria pugnando vulnera passi fuerint. Sed longe omnino magnificentius id ornamenti regibus ipsis addere. *Pierius*.

Pugnando vulnera passi] Pugnando

quasi reges. *Servius*.

Vulnera passi] Ut gloriam ex defensione libertatis ostenderet. *Donatus*.

183 *Sacris in postibus*] Ubi spolia consecrabantur. *Servius*.

In postibus arma] Indicia hæc sunt virtutis. *Donatus*.

In postibus arma] Postes ornabant veteres donis in honorem Deorum suspensis, vel etiam spoliis hostium. Horat. epist. 1. 1. 'Vejanius, armis Herculis ad postem fixis.' Pers. Sat. 6. 'Ac jam postibus arma, Jam chlamydas regum, jam lutea gausapa captis, Essedaque, ingentesque locat Cæsonia Rhenos.' Inde *superbos* nominant postes. Vide *Æn.* 11. 504. Lips. de Mil. Rom. dial. v. 17. De curribus consecratis diis meminit Schefferus de Re Vehic. 1. 18. *Emmeness*.

184 *Captivi*] Pro *captivorum*: nota figura est. *Servius*.

Curvæque secures] Omnia sine numero posuit, ut plus arbitraremur. *Donatus*.

185 *Cristæ*] Galeæ. A parte totum posuit. *Servius*.

Ingentia] Ut ostendat quanto labore retracta sint. *Donatus*.

186 *Ereptaque rostra carinis*] Bene de omni genere præliorum, spolia illic demonstrat fuisse. *Servius*.

Carinis] Ut appareat etiam navali bello illos vicisse. *Donatus*.

Ereptaque rostra carinis] Rostra Græci ἐμβόλους vocant, unde προεμβολίδα, προέμβολον, et rostratas naves χαλκεμβόλους, rostris armatas, quibus a victoribus mutilari per injuriam et ignominiam solebant, quod ἀκρωτηριάζεσθαι dicebant. Herod. in Thal. καὶ τῶν νηῶν καπρίους ἐχουσέων τὰς πῶρας ἡκρωτηριάσαν, καὶ ἀνέθεσαν εἰς τὸ ἱρὸν τῆς ἀθηναίης ἐν αἰγίνῃ. Unde et rostra, quæ erant in foro Romæ ad Palatinas radices, congesta fuisse, Livius auctor est, et naves Antiatum partim in navalia subductas, partim incensas, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuisse. Augustus quoque, devicta Ægypto, qua-

tuor ex rostris, columnas ingentes conflavit, imitatus Duilium, qui navali certamine, victis Pœnis, rostratas prius columnas posuerat, ut admonet Serv. supra, Ge. III. in eum locum, 'Navali surgentes aere columnas.' Sed et Homeri interpres in eum locum II. I. στεῦται γὰρ νηῶν ἀποκόψειν ἄκρα κόρυμβα, τουτέστι, inquit, ἀκροστήλια: unde et ἀκροτομείσθαι pro ἀκρωτηριάζεσθαι. Ut autem supra χαλκεμβόλους νῆας, sic et Æsch. in Pers. αὐτοὶ δ' ἀπ' αὐτῶν ἐμβολαῖς χαλκοστόμοις Παλοντο. Germanus.

187 *Quirinali lituo*] *Lituus* est incurvum augurum baculum, quo utebantur ad designanda cœli spatia. Nam manu non licebat. *Quirinalem* autem ex persona sua dixit, qualem postea Quirinus habuit. Nam tunc adhuc non fuerat Romulus. Vel *lituum*, id est, regium baculum, in quo potestas esset dirimendarum litium. *Servius*.

Lituum] Id est, regium baculum, in quo potestas esset dirimendarum litium. *Donatus*.

Quirinali lituo] *Lituus*, præterquam quod militare est instrumentum, erat etiam olim augurum, 'incurvum, et leviter a summo inflexum bacillum.' Verba sunt Tullii de Divin. I. I. Agell. v. 8. 'Lituus virga brevis, in parte, qua robustior est, incurva, qua augures utantur.' Plutarch. in Romulo loquens de lituo augurali, ἔστι δὲ καμπύλη ῥάβδος, ἥ τὰ πλινθία καθεζομένους ἐπ' οἰωνῶν διαγράφειν: Est incurvus baculus, quo, qui augurabantur sedentes designabant loca. Cicero de Divin. I. I. 'Quid? lituus iste vester, quod clarissimum est insigne auguratus?' Et infra, eundem dat Attio Navio auguri describenti regiones. Apul. Apol. I. 'auguribus lituus.' Ergo Picus, quia augur, cum lituo est. Sed cur lituus dicitur Quirinalis? Audi ibidem Plutarchum: τὰ δὲ ἄλλα τὸν ῥώμυλον διαφέροντως θεοσεβῆ, ἔτι δὲ μαντικὸς ἰστοροῦσι γενέσθαι, καὶ φορεῖν ἐπὶ μαντικῇ

τὸ καλούμενον λίτουν: *Mire alioquin Romulum tradunt fuisse religiosum, augurandique peritum, atque ob eam scientiam lituum gestasse.* Cic. adducto loco: 'Nempe eo (lituo) Romulus regiones direxerit tunc, cum urbem condidit.' Itaque, quia Romulus, qui lituum gestabat, dictus est *Quirinus*, factum ut lituus ab eo dicatur *Quirinalis*. *Cerda*.

Quirinali lituo] Dictum per defec-tionem: pro, Picus Quirinali lituo erat: vel, lituum Q. tenens: neque enim succinctus erat lituo. Tale Cic. 'Roscius histrio summa venustate.' Sic dicimus: 'statua grandi capite,' scil. erat: uti curiose disputat Agellius v. 8. et Turnebus IX. 10. et XXVIII. 45. et XXX. 5. et Tremellius sive is potius Franc. Junius sit, ad Genesin XXIV. 22. Sic Hom. οἶνον καὶ σῖτον ἔδοντες. Quam ellipsin analogicam vocat: quia ex altero membro deprehenditur suppleri aliquid ἀναλόγως oportere. *Lituus* autem, baculus erat in manu incurvus, quo augures utebantur ad designanda cœli spatia: quia manu non licebat. *Donatus*, atque etiam *Servius*, baculum regium exponunt, in quo potestas esset dirimendarum litium. *Quirinalem* vocat Poëta, ex persona sua, qualem scil. Quirinus sive Romulus postea habuit: quem Pico hic tribuit, quod augurum disciplina ab Aboriginibus manasse credita sit, auctore Dionysio. *Taubmann*.

Parva] Vel quia trabeæ non ex-tant, aut non magni pretii sunt: quia veteres non erant ambitiosi cultus. *Donatus*.

188 *Succinctus trabea*] Toga est augurum, de cocco et purpura. *Serv.*

Trabea] *Trabea*, vestis erat, quæ quasdam tanquam discolors pan-norum trabes habebat: propriamque fuisse equitum, non etiam regum, ducum, vel augurum, docet, contra Grammaticos, Lipsius Annal. Taciti I. III. atque inde 'Trabeata agmina'

dici equites a Statio. Aliamque a *Palmata* et *Picta veste* fuisse, docet Turn. xxviii. 23. *Parvam* autem vocat, aut vere talem; aut non magni pretii, pro sæculi frugalitate. *Taubmann*.

Ancile] Scutum breve. Regnante Numa, cælo hujusmodi scutum lapsum est: et data responsa sunt illic fœce summam imperii, ubi illud esset. Quod ne aliquando posset anferri, aut ab hoste cognosci, per Mamurium fabrum multa similia fecerunt: cui et diem consecrarunt, quo pellem virgis feriunt ad artis similitudinem. Dicimus autem *hoc ancile*, et *hæc ancilia*. *Anciliorum* vero usurpavit Horatius, 'Anciliorum et nominis et togæ oblitus.' Septem fuerunt paria, quæ imperium Romanum tenerent: Acus matris Deum, Quadriga fictilis Vejorum, cineres Orestis, sceptrum Priami, velum Ilionæ, Palladium, ancilia. *Serrius*.

189 *Picus equum domitor*] Ovid. Met. xiv. 'Picus in Ausoniis, proles Saturnia, terris Rex fuit, utilium bello studiosus equorum.' Iterum de eodem: 'tergumque premebat Acris equi.' *Cerda*.

Conjux Aurca] Nam aliter non stat versus. Et *aurca* per Ironiam dixit. *Conjux* vero, non quæ erat, sed quæ esse cupiebat: ut, 'Quos ego sim totiens jam dedignata maritos.' Fabula talis est: Picum amavit Pomona Dea pomorum, et ejus volentis est sortita conjugium. Postea Circe, cum eum amaret, et spernereetur, irata eum in avem picum Martium convertit: nam altera est pica. Hoc autem ideo fingitur, quia augur fuit: et domi habuit picum, per quem futura nosebat: quod pontificales indicant libri. Bene autem huic supra *lituum* dedit: quod est augurum proprium. Nam *ancile* et *trabea* communia sunt cum Diali, vel Martiali sacerdotibus. *Serrius*.

Conjux] Non fuit, sed esse voluit.

Talia multa in Poëtis, et in Nostro non pauca. In ii. Coræbus dicitur gener Priami, qui tamen nunquam Cassandram duxit, sed voluit ducere. In ix. 'Excepere auræ vulnus;' quod nullum fuit: nam ante ictum detorta hasta, sed Pandarus, qui jaculabatur, ad vulnus Turni hastam destinarat. *Cerda*.

190 *Aurca*] Ironice, quasi intelligat pessima, et indignationem citat, quod talem virum ita tractasset. *Donatus*.

Versumque venenis] *Φαρμακευθέντα*. *Taubmann*.

191 *Fecit avem Circe*] Fabulam hanc fusius habet Ovid. Metam. xiv. Græcum est ἀπὸ πτερίδωσσε. *Emmeness*.

Sparsitque coloribus alas] Ovid. 'Purpureum chlamydis pennæ traxere colorem,' &c. Eas et Græci a varietate plumarum *καταγράφους* vocant. *Taub*.

192 *Tali intus templo divom patria-que Latinus*] In antiquis nonnullis exemplaribus legere est, 'tali intus temploque Deum patriaque.' Sed illud, *templo divom*, in pluribus habetur, aut *tali intus divum templo*, ut in Mediceo est. *Pierius*.

Templo divom] Attingit morem a nemine, quod sciam, animadversum. Excipi Legatos in templis Deorum usitatissimum fuit. Itaque templis pro regia utebantur. Firmat hunc morem Val. Flac. Arg. l. iv. apud quem Medea sic loquitur cum Jasone: 'Phæbi genitoris ad aras Ventum, ait: huc adytis jam se de more paternis Rex feret; hic proceres audit, populosque precantes Alloquiis facilis præsens pater admovet æquis.' Apud Silium l. i. non longe a fine, Legati Saguntini audiuntur a Romano Consule in templo. Omitto versus, quippe multos. Apud eundem l. xi. Legati quoque Capuani in templo audiuntur. Hinc etiam illustrabis locum *Æn*. i. ubi Dido audit in templo Junonis, Trojanos in Africam impulsos. Postquam hoc scripseram, incidi in Brodeum eandem rem ad-

monentem Miscell. iv. 17. qui et firmat testimonio Demosthenis de falsa legat. obijcientis ut crimen Æschini, quod huic mori non paruisset. *Cerda.*

Tali intus templo] Revertitur a digressionem. Porro Græcismus est, *intus*, pro *in*: ἀντιμερία, adverbium pro præpositione. Græcis frequentior, quam Latinis, loquendi modus. *Hart.*

194 *Placido prior edidit ore*] Bene placido. Legatorum enim fuerat, ut ipsi ante loquerentur. Sic in secundo, ‘Utro flens ipse videbar.’ *Servius.*

195 *Dicite, Dardanidæ*] Aut ex veste eos Trojanos esse cognoscit, quæ erat proprie gentium singularum. Aut κατὰ τὸ σιωπῶμενον intelligimus famam, quæ eos venire nuntiaverat, eandem etiam Trojanos esse dixisse. Unde infert, ‘Auditique advertitis æquore cursus.’ *Dardanidæ* autem, ac si diceret cognati. *Servius.*

Dicite, Dardanidæ] Primus verba facit, ut facilitatem suam et benevolentiam in eos demonstret. Potuit autem ex veste Latinus, qui multa experientia esset, Trojanos cognoscere: quod non poterant per tenebram ætatem illi, qui erant extra portas. *Donatus.*

Neque enim nescimus, &c.] Similis locus Æneid. i. ‘Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem?’ *Cerda.*

197 *Quid petitis*] Confert Macrobius. v. 8. hunc locum cum Homero ex Odyss. Sed Scaliger. Poët. v. 3. Quanto, inquit, barbara Polyphemi persona inferior est regia majestate, tanto versus nostri Græcis illis compositiores. Nam recte primum quæritur, Quare venerint? Deinde ipse met venatur causas: Necessarium, Utile, Fortuitum. Et signate omnia illa ponuntur; multa: et patiuntur: et alto: nulla enim spes ibi nisi a Fortuna. *Taubmann.*

198 *Vada cærulea*] Cæruleum est viride cum nigro, ut est mare. *Serv.*

199 *Errore viæ, seu tempestatibus acti*] Duo quærit. Si voluntate venistis, quid petitis? Si necessitate, tempestas vos an error adduxit? *Id.*

Errore viæ] Quia in obscuro cælo, in quo via est navigantibus, ab illa errare possunt: vel vi tempestatis inde abstrahi. *Donatus.*

200 *Qualia multa*] Ad duo respexit: errorem et necessitatem. *Servius.*

Qualia multa] Veteres aliquot codices, *Qualia sæpe mari* legunt. Sed multa interpretes agnoscunt. *Pierius.*

Qualia multa] Talis est vocum similitudo coherentia Apoll. i. ii. δούρατος ὠρέξαντο πελωρίου, οἳα τε πολλὰ ‘Ραισθείσης κεκέδαστο θοοῖς συναρρηρότα γόμοφοις. Duo autem hi Virgiliani versus videntur manasse ex illis Apollonii i. iv. εἰ δέ τι τῆς δὲ πόρου μαίεσθ’ ἄλδς, οἳα τε πολλὰ Ἄνθρωποι χατέουσιν ἐπ’ ἄλλοδαπῇ περὶ ὄντες. Addam et illud Hom. Od. Δ. οὐτασμένος οἳα τε πολλὰ γίνεται ἐν πολέμῳ, ἐπιμῖξ δέ τε μαίνεται ἄρης. *Germanus.*

201 *Portuque sedetis*] Ante enim pro portu erat illic exitus fluminis. *Servius.*

Portuque sedetis] Ita Sid. Apollinaris, Ep. i. 1. ‘Mihi jam pridem in portu iudicii publici sufficientis gloriæ anchora sedet:’ ut Joh. Savaro Gallus e Mss. legit. Ibid. ep. 8. *naves sedent.* Id. Carm. 2. ‘portumque petenti Tam placido sedeat mihi carminis anchora portu.’ *Taubmann.*

202 *Ne fugite*] Ne fugiatis, ne ignoretis. *Servius.*

Ne fugite hospitium] Non modo concedit, quod sua auctoritate jam sumpserant, quod ripas intrarant, sed ultra id, hospitium offertur: ex cognatione autem, quæ Trojanis cum Italis est, ostendit eos posse capere omnem fiduciam. *Donatus.*

203 *Saturni gentem*] Laus generis. *Servius.*

Haud vinclo nec leg. æquam, Sponte sua] Ad aureos Latii incompertosque mores alludit Maro, quos etiam mag-

na veneratione revolvit Tacit. l. iii. ubi agitat licentiam et multitudinem legum Romanarum, libidine magis quam judicio rogatarum, aut in ambitionem, clarorumve virorum exilium, vel exitium tendentium, his fere verbis: 'Ea res admonet, ut de principiis juris, et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit, altius disseram. Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine pœna aut coercitionibus agebant, neque præmiis opus erat, cum honesta suapte ingenio peterentur, et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui æqualitas, ac pro modestia et pudore, ambitio et vis incidebat, provenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere, quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant, maximeque fama celebravit Cretensium, quas Minos,' &c. *Germanus.*

Haud vincolo nec legibus æquam] Prædicat de ætate aurea Saturni fuisse homines sponte virtuti deditos, nulla vi aut vincolo, nullis carcæribus, cogente nemine. Huc refero Maximum diss. 20. ubi loquens de Saturni ævo, ait, βίον ἀπόλεμον, ἀσίδηρον, ἀφύλακτον, εἰρηνικὸν, ἀπεριμάτῳ. Vides, ut inter reliquas virtutes vocat ἀφύλακτον, ut qui nulla egerent custodia, sed boni essent ἀτομάτως. Sed signatissima sunt Ovidii loca duo: primus libris Fastorum, et Metamorph. Utrobique enim sermo est de ætate aurea Saturni. In priore loco Janus ita loquitur: 'Proque metu populum sine vi pudor ipse regebat, Nullus erat justis reddere jura labor.' In posteriore Poëta ipse ait: 'Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo Sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat. Pœna metusque aberant: nec verba minantia fixo Jere ligabantur;

nec supplex turba timebat Judicis ora sui, sed erant sine judice tuti.' Hanc ætatem adumbrat Justinus loquens de Regibus, qui primi in orbe fuerunt, scribit: 'Populus nullis legibus tenebatur, arbitria Principum pro legibus erant.' Ut etiam Columella Præfatione sui operis, cum ait: 'Nam sine caudicibus olim satis felices fuere, futuræque sunt urbes.' Ubi enim leges, ad quas inviti rapiantur cives, ibi et caudicibus. Itaque hos abesse, indicium est voluntariæ virtutis. Sed clarissime Apostolus Paulus veram hanc felicitatem exprimit apud Basilium Episcopum Seleuciensem l. i. Teclæ. βία γὰρ καὶ φόβος ἀρετῆς οὐκ ἂν ποτε γένοιτο δημιουργός· ἐθελούσια γὰρ καὶ οὐκ ἀνάγκης, τὰ καλὰ: *Violentia enim et metus minister non est capessendæ virtutis: voluntaria enim et non necessitate expressa, honesta sunt.* Cerda.

204 *Sponte sua, veterisque dei se more tenentem]* Xenocratis est: qui cum primus Philosophiæ scholam apernisset, (quod antea in porticibus Philosophi tractarent,) et interrogatus esset, quid præstare posset discipulis; respondit, 'Ut id voluntate faciant, quod alii jure coguntur.' *Serv. Veteris]* Antiqui: ac si diceret, Aurei sæculi imagine vivimus. *Idem.*

Tenentem] Sunt veteres codices, in quibus *ferentem*, pro *tenentem* scriptum invenias. Sed quum superiore versu facta sit mentio vinculi et legum, *tenentem* magis placet. *Pierius.*

205 *Fama est obscurior annis]* Ac si diceret, Nisi esset, jam vos sciretis. *Servius.*

Fama est obscurior annis] Scaliger ita explicat: 'Haud ita multi sunt anni, sed fama pervagata non est.' Est hoc quod Ovidius dixit Fast. vi. 'Unde datas habeat vires obscurior ævo Fama.' *Cerda.*

206 *Aurumcos ita ferre senes]* Apud veteres historiæ hoc genus fuit, ut majores natu antea posteris indi-

carent: quod hic indicat locus. Lucanus apertius, cum esset de Antæo narraturus, ait, 'Cognita per multos docuit rudis incola patres.' Quia adhuc nec annales erant, nec historiæ. *Aurunci* vero, Italiæ populi antiquissimi fuerunt. *Ferre* autem, quasi cum ostentatione jactare. *Servius*.

Auruncos] Quanquam non sum nescius, quod subijciam risu a multis excipiendum esse, dicam tamen in codicibus aliquot antiquis *Auricomos* positum ab iis, qui forte, quid sibi vellet *Auruncos*, minus intelligebant. *Pierius*.

Auruncos] Fuerunt hi populi antiquissimi Italiæ. Non negligenda hic Servii Nota, fuisse apud veteres hoc historiæ genus, ut majores natu antea acta posteris indicarent, ut videlicet facta nullo alio instrumento tantum cognitioni traderentur mortalium. Probat ex Lucano, qui, de Antæo loquens, 'Cognita per multos docuit rudis incola patres.' Apud Ovid. el. II. 2. de Pont. senex quidam narrat successum Orestis ac Pyladæ, uti ab aliis audierat. Circa scribendi rationem video in antiquis legi *Auruncos*, non *Aruncos*. Dionysius quoque et Tzetzes *Ἀυρονκοὺς* nominant. *Cerda*.

Ferre] Quasi cum ostentatione jactare. Fuit autem priscis atque adeo barbaris hodieque solenne, ut majores natu res gestas exacte narrarent liberis, qui vice commentariorum essent. *Taubmann*.

His ortus ut agris, &c.] Adstruit, inter Trojanos et Italos nullum generis esse discrimen. Nam *Dardanum* in his terris Jove (ex Electra Atlantis filia, et Corythi regis Italiæ uxore) genitum in Phrygiam profectum esse, Iliumque condidisse, inde isse Samothraciam: post a Corytho, sive monte sive oppido, ad cælum inter Deos sublatum esse, &c. Vide Interpp. *Idem*.

207 *Dardanus*] Jupiter cum Electra Atlantis filia, Corythi regis Italiæ

uxore, concubuit. Sed ex Jovis semine natus est Dardanus: ex Corythi Iasius. Dardanus profectus ad Phrygiam, Ilium condidit: Iasius vero Thraciam tenuit, ubi est Samos: quam hic Samothraciam nominavit. Nam Junonis alia est Samos insula. Quanquam civitas Thraciæ, quæ est Cephalenia, Samos dicatur. Unde postea cum responsum esset, 'Antiquam exquirite matrem,' et Æneas Italiam peteret, profectus ad Thraciam, Samothracas Deos sustulit, et pertulit secum propter originem matris, quod superius plenius dictum est. *Servius*.

Dardanus] Jam explicat quod proposuerat, cum dixit: 'Dicite, Dardanidæ.'

Idæus Phrygiæ penetravit ad urbis] Quia erant et Cretæ, addidit *Phrygiæ*, ad discretionem. *Servius*.

Penetravit] In Romano codice, et quibusdam aliis, *penetravit* legitur: quod melius quadrat, ut *penetravit*, quam *penetravit*. *Pierius*.

209 *Corytho*] Oppidum et mons dicti a rege Corytho, ut putatur a quibusdam, patre Dardani ibi sepulto. *Servius*.

210 *Stellantis cæli*] Heroice profecto: ita Lucret. I. IV. *Cælum stellans* dixit, ubi sereno cælo *stellans*, id est, lucent sidera ac stellæ: *Gisan*. Sed quomodo in cælo est Dardanus, quem I. VI. apud Inferos vidit Æneas? Solvitur: quod ex superstitione gentili tribus tria reddidit: Animam cælo; Corpus terræ; Umbram Inferis. *Taubmann*.

211 *Addit*] Augēt, adjectione scilicet nominis sui. *Servius*.

Augēt] In nonnullis antiquis codicibus, *addit* legitur: ut alibi, 'Decus addite Divis.' Sed enim melius *augēt* dicendo numerum. *Pierius*.

212 *Voce secutus*] Plerumque enim consentimus et taciti. *Servius*.

213 *Rex*] Conciliatio ab honore, inde a genere. *Servius*.

Rex, genus egregium] Cum se benevolum ostendisset Latinus, non multum laboravit in texendo exordio Ilioneus, nec tamen penitus omisit. *Donatus.*

Genus] Notetur locutio poetica pro filio; nam Latinus filius fuit Fauni. Sic de Circe Tibull. l. iv. 'Solis genus.' et infra in hoc lib. de Ænea, 'egregium Veneris genus.' et in l. vi. 'Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes.' *Cerda.*

Fauni] Unde hoc cognovit Ilioneus? nempe ex simulacris, quæ erant in vestibulo. Brevissime autem amplectitur quæcunque dixit Latinus; nec potuit in tanta brevitate magis extollere genus Trojanum. *Donatus.*

214 *Succedere terris*] Ut, 'Succedoque oneri.' *Servius.*

Terris] Sunt et qui *tectis* legant. Codices tamen emendatiores *terris* plurimum habent. *Pierius.*

215 *Nec sidus*] Aspectus siderum. Nam tempestatem supra dixit: nec est bis idem positum. *Servius.*

Nec sidus regione viæ] Lucret. 'Recta regione aversa viæ.' Idem II. 'Sed nihil omnino recta regione viæ Declinare.' Supra Virg. l. II. 'nota excedo regione viarum.' *Germanus.*

216 *Urbem Adferimur*] Ad urbem ferimur. *Servius.*

218 *Extremo veniens*] Id est, primo. Nam alias *rediens* diceret, non *veniens*. Idem.

Sol aspicebat] Usitatum Poëtis, aliis etiam ad explicandam magnitudinem Imperii alienius recurrere ad cursum Solis. Dionys. l. I. loquens de magnitudine Romæ: ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρους ποιησάμενοι τῆς δυναστείας: *Terminavit Ortu et Occasu fines Imperii sui.* Petron. 'Qua mare, qua terræ, qua sidus currit utrumque.' Hujus rei testimonia conjunxi plurima l. vi. loquens de Romano Imperio. *Cerda.*

219 *Ab Jove principium*] Plus dixit quam Latinus. Ille enim Dardanum ex Italia venisse, hinc utrique generi a Jove principium esse demonstrat:

et confirmandæ rei causa, rem sæpius repetit. *Donatus.*

Dardana pubes Gaudet avo] Generis origine. Nam avus non est Trojanorum Jupiter; sed Æneæ solius, per Venerem. *Servius.*

220 *Suprema*] Ut enumeratione majorum ipse videatur finis, propinquior causa ostenditur Æneas, quia nepos erat Jovis. *Donatus.*

De gente suprema] Ennius Annal. v. 'de stirpe suprema.' *Cerda.*

222 *Quanta per Idæos*] Ad illud respondit: 'Auditque advertitis æquore cursum:' id est, Non mirum est hæc te audisse, quæ universus orbis agnovit. *Servius.*

Quanta] Ut commiserationem concitaret, narrandæ erant calamitates; sed removendæ erant moræ, ut quamprimum legationem exponeret: ergo breviter illa tangit. *Donatus.*

Quanta per Idæos, &c.] Virgilium imitatus est Sil. Ital. l. xvi. 'Quanta per Ausonios populos torrentibus armis Tempestat ruat, &c.' *Emmeness.*

223 *Tempestat*] *Tempestat* vocabulum medium: nam aliquando εὐδία, alias χειμῶν καὶ ζάλη Virg. 'Unde hæc tam clara repente Tempestat?' et idem: 'pelagi tot tempestatibus actus.' Jurisconsultus in terra et mari peræque tempestatem accipit l. non exigimus. II. Si quis cautionibus, his verbis: 'Quod diximus ei succurri, etiam ei qui tempestate aut vi fluminis prohibitus non venit: tempestatem intelligere debemus, sive marina, sive terrestris sit: tempestatemque intelligere debemus, talem, quæ impedimento sit itineri vel navigationi.' Unde et Plin. 'Tempestates vocamus, in quibus grandines, procellæ, cæteraque similia intelliguntur: quæ cum acciderunt, vis major appellatur.' *Tempestat* item pro *tempore* simpliciter. *Germanus.*

Actus] Conflus. *Servius.*

Utrque] Tale illud Georg. 'utro-

que ab litore.' Tale, 'uterque Sol,'
'utraque domus cæli,' et similia. *Cerda.*

224 *Fatis*] Per transitum et Trojanos eximit culpa, et Græcorum deterit laudem. *Serius.*

Concurrerit] In Romano codice, *concurreret* habetur: sive familiari vitio *i* mutarit in *e*: sive, vel tunc auditum dicat, quum res gereretur. Utunque autem, magis placet *concurrerit*, perfecto præterito. *Pierius.*

Orbis] Sumit pro mundi partibus. Ita tres orbis mundi, erunt tres partes mundi. Propert. el. II. 16. pro Africa posuit: loquens enim de Antonio fugiente in Africam post bellum Actiacum, 'extremo quærere in orbe fugam.' Ita Ovid. Fast. I. v. 'Seu quis ab Eoo nos impius orbe lacesset:' id est, ab Asia: nam statim Europam signat, 'Seu quis ab Occiduo Sole domandus erit.' Idem in epist. Laodamiæ ad Protesil. 'Dum tamen arma geris diverso miles in orbe.' Ipsa erat in Europa, ubi *diversum orbem* sumit pro Asia. Notes ab Ovidio *diversum* dici ad signandam Asiam atque Europam, quod idem animadverti in Tullio pro Lege Man. ubi loquens de Europa atque Asia dicit, 'in locis disjunctissimis, maximeque diversis.' Cum Plin. dixit VIII. 3. 'Cetera in nostro orbe cessere luxuriæ,' Europam intellexit. *Cerda.*

Orbis] *Orbis Asiæ*, et *Orbis Europæ*, dicitur, ut a Marcellino *Orbis Eous*, et *Orbis Occiduus*, pro Imperio Orientali et Occidentali: et *Orbis Rom.* pro imperio Rom. Turn. xxx. 5. De eadem autem re et Catull. Carm. 64. 'Troja (nefas) commune sepulcrum Asiæ Europæque: Troja virum et virtutum omnium acerba cinis.' *Taub.*

225 *Audiit*] Tale quid Horatius ad significandam magnitudinem cladis: 'auditumque Medis Hesperix sonitum ruinae.' Statius Theb. I. I. 'Novit et Arctois si quis de Solibus horret.' Prudent. Apoth. 'Novit et At-

lantis pridem plaga perfida Mauri.' Est vero hoc quod Propertius dixit Eleg. II. 10. 'Et si qua extremis tellus se subtrahit oris,' &c. *Cerda.*

Tellus extrema] Ut est Britannia et omnium insularum Oceani. *Serv.*

Refuso] Reflno, ut Lucanus indicat: et est hoc Homeri, ἀντὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπε ῥόον ὠκεανοῖο Νηῦς ἀπὸ δ' ἔκετο κύμα θαλάσσης εὐρυπόροιο. *Idem.*

Refuso] *Refusum Oceanum* explicat Turn. refluxum, fluentem; ut Homer. ἀψόρρον, ἀψόρροον. Ego capio longe et late diffusum atque extensum, ad eum modum quo Seneca ad Martiam: 'Litora in portum recedentia.' et Seneca alter in Thyeste: 'In multa dives spatia discedit domus.' Quibus nihil aliud, quam magnitudo explicatur.' *Cerda.*

Refuso] i. e. refluxo seu refluxente: quem ἀψόρρον, ἀψόρροον Hom. vocat. q. d. Si quis procul habitat. ut Ecl. I. 'Et penitus toto divisos orbe Britannos.' Turneb. et Scal. IV. 6. *Taubmann.*

Audiit, et si quem tellus extrema refuso] Præteribo *audit* unico *i*, quod pro duplici oblongiore nota scribi solitum est. In Romano codice *siquam* legitur feminino genere, ubi intelligendum esset *terram*, aut *plagam*. Sed enim virili genere melius. *Pier.*

226 *Summoveo*, &c.] Id est, si quis procul habitat. Est hoc quod statim, 'si quem dirimit plaga Solis:' et quod de Britannis, 'toto divisos orbe.' Itaque *summoveo*, *dirimo*, *divido*, in Poëta idem sunt. Propert. el. IV. 10. dixit: 'Qua se summota vindicat ara casa.' Observa obiter idem dictum a Propert. hoc versu, quod a Virg. in IX. de spelunca: 'tuta lacu nigro nemorumque recessu.' *Cerda.*

Et si quem extenta plagarum Quatuor] Audierunt etiam illi qui separantur Zona ea, quæ est in medio quatuor, id est, fervens. Significat autem Antipodas. *Serius.*

227 *Iniqui*] Intemperati vel ar-

dentis. *Idem.*

Solis iniqui] Putabant videlicet veteres, Zonam quintam et mediam esse inhabitabilem propter immoderatum calorem. Hanc partem cœli Poëta per *iniquum Solem*, per *mediam plagam* signat. Seneca in *Cæt.* ita: 'Et omnis ardens ora, quam torret dies.' Lucan. 'Quaque dies medius flagrantibus æstuat horis.' Adverti locum T. Calpurnii, ubi constituens quatuor mundi partes, postremo recurrit ad mediam Zonam: sic enim ait *Eclog.* 1. 'quacunque Notum gens ima jacentem, Erectumque colit Boream: quæcunque vel Ortu, Vel patet Occasu, mediove sub æthere fervet.' *Cerda.*

228 *Diluvio ex illo]* Ex illa vastitate. Alii distinguunt, et mutant sensum: ut sit, Quos dirimit plaga Solis ardentis, ex quo mundus est constitutus: hoc est, ex quo chaos esse desiit. *Servius.*

Diluvio] Non bello: nam ex bello aliquid remanet, ex diluvio vero nihil; nam omnia tollit. *Donatus.*

Tot] Pro multa. *Servius.*

Tot vasta] Post calamitatem belli durior casus nos exceperit. *Donatus.*

229 *Dis sedem exiguum patriis]* Pia et verecunda petitio. *Servius.*

Dis sedem exiguum] Facilem et honestam petitionem ostendit. Ex commemoratione autem Deorum, etiam hominibus petere videtur: namque numinibus præbentur sedes cultore neglecto. *Donatus.*

Dis sedem exiguum] Pia et verecunda petitio: qua modicum quid; nec sibi, sed Diis, concedi postulat; et quidem in litore deserto. Si tamen agendi artem consideramus, latenter etiam pro cultoribus Deorum locum petit. *Taubmann.*

Litusque rogamus Innocuum] Non quod nulli noceat; sed cui vindicatio nullus possit nocere. Aliter serpentes *innocuos* dicimus. *Servius.*

Litus] Ut demonstret quod ad ho-

mines pertinet, nec difficile, nec onerosum. *Donatus.*

230 *Cunctis undamque auramque patentem]* Ista enim communia sunt. *Servius.*

Cunctis undamque auramque patentem] Ita vere est. Justinian. l. 11. Instit. tit. 1. de rerum divisione: 'Et quidem naturali jure communia sunt omnia hæc, aër, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur.' Calaber etiam l. 1. dixit, *Ξυδὸν δ' αὖ πάντεσσι φάος καὶ ῥήχυνος ἀήρ*: *Communis est lux omnibus, et multifluus aër.* Ovid. *Metamorph.* vi. 'Quid prohibetis aquis? usus communis aquarum est.' Inde gravis illa querela ejusdem Ilionei l. 1. 'hospitio prohibemur arenæ.' Quid autem Poëta velit per *auram patentem*, facile est: quid per *undam patentem*, non ita facile. Puto illum velle significare profluentem undam. Nam Justinian. in adducto testimonio, *aër, aqua profluens*; et Tullius *Officiorum* l. 1. in justitiæ præceptis numerat (notavit hoc Germ.) non prohibere aqua profluente. Itaque *aqua patens* Virgilii, et *aqua profluens* juris, eadem est. Sed quid tandem *aqua profluens*? Ait Hotomanus *aquam profluentem* dici ad discrimen illorum fontium, qui privati sunt, et proprii: ad discrimen etiam stagnorum, quæ conclusa in domibus. Cicer. *Nat.* 11. 'Nam ut profluens amnis aut vix aut nullo modo, conclusa autem aqua facile corrumpitur,' &c. Itaque *patentem* vocat, quæ parabilis facile, et vilis pretii, ut loquitur Plato in *Euthyd.* his verbis: τὸ γὰρ σπάνιον, ὃ Εὐθύδημε, τίμιον, τὸ δὲ ὕδαρ εὐωνότατον ἔριστον ὄν, ὥς ἔφη Πίνδαρος: *Rarum enim, o Euthydeme, pretiosum; aqua tamen vilissimi est pretii, quamvis optima, ut ait Pindarus.* Ab Horatio etiam *Sat.* 1. 5. aqua dicitur 'vilissima rerum?' a quo Propertius eandem *vilem* vocavit *el.* 111. 15. *Cerda.*

231 *Indecores*] *Decus decoris, pecus pecoris, nemus nemoris, o* in genitivo correptum est: omnia enim in *us* exeuntia neutra, in genitivo singulari penultimam corripiunt, excepto *pelagus*, quod Græcum est; unde et *ulceris* dicitur secundum regulam, licet de hoc nomine aliud auctoritati placuerit. *Decor* vero *decoris* facit penultimam in genitivo productam: omnia enim in *or* exeuntia in genitivo producuntur, exceptis *v. arbor, marmor, memor, immemor, æquor*: unde quæritur, *indecores*, a quo sit nominativo; ab eo quod est *indecus* non potest venire, quia lectum non est, et quia *decus* neutrum regit genus, non masculinum. Restat ut dicatur ab eo quod est *indecor* venire *indecores*, nam et lectum est. Sed *decor decoris* facit, producta penultima, quam Virgilius corripuit. Ergo aut systole est, aut certe dicendum hujus nominativum non inveniri, sicut in multis nominibus fit; quod et melius est: nam systole sine exemplo fieri non debet. Verecunde autem hoc dicit, sua conjunctione etiam ornari Italos. *Serv.*

Non crimus indecores] Noluit dicere, Ornabimus regnum; ne sit arrogans. *Donatus.*

232 *Levis*] Nec pro levi dicimus, quicquid præstiteris. *Idem.*

Abolascet] Abolebitur: et usus est inchoativa forma, cum opus non esset. *Servius.*

233 *Trojam*] Id est, Trojanos. *Id.*

234 *Fata per Æneæ juro*] Quem jam novit Latinius, oraculo scilicet Fauni: per quod audivit, 'Externi venient generi.' *Idem.*

Fata per Æneæ juro] Ita Prop. iv. 7. 'Juro ego fatorum nulli revocabile carmen.' *Cerda.*

235 *Sive fide, seu quis bello est expertus et armis*] In his enim dextera comprobatur fide et virtute. *Serv.*

Fide] Laudat fidem, quæ necessaria est in societate regni. *Donat.*

Bello est expertus] In Mediceo

absque verbo *est* legitur, 'sive fide sive quis bello expertus et armis.' In qua lectione Pentemimeris ratione cæsurae produceretur. *Pierius.*

Sive fide, seu quis bello est expertus et armis] Vides in hoc versu dextram et fide bonam, et bello acrem. Non ab hoc dissimiles locos Poëtarum Passerat, advocat in Propert. ubi uni eidemque manui diversa attribuantur. Id Lucanus ad Pisones: 'Pocula sumit ea, qua gessit fulmina, dextra.' Ovid. Trist. iv. 2. 'Vincula fert illa, qua tulit arma, manu.' Claudian. 'et sensit in uno Lethalem, placidamque manum.' Propert. l. ii. 'Illa, qua vicit, condidit arma, manu.' Et, 'qua cuspidem vulnus Senserat, hac ipsa cuspidem sensit opem.' Plaut. Pseud. 'Manu salutem mittunt benevolentibus, Eadem malam rem mittunt malevolentibus.' Non puduit viri docti operam transcribere, et in lectione Poëtarum præ mortalibus versatissimi. Utinam aliorum auctorum incubrationes adjunxisset. Ut vero dextra Æneæ dicitur potens et ferro et fide, ita Tullius in Orat. pro Dejot. vocat Julii 'dextram, non tam in bellis et in præliis, quam in promissis et fide firmiorem.' Et Propertius iii. 22. 'Nam quantum ferro, tantum pietate potentes.' Sed quidem Virgilium aspirasse ad versus Homericorum Iliad. ii. videtur certum. Ait hic: ὦ πόποι, ἦ δὴ μυρί' Ὀδυσσεὺς ἐσθλὰ ἔοργε, Βουλὰς τ' ἐξάρχων ἀγαθὰς, πόλεμόν τε κορύσσω: O Dii, certe infinita bona Ulysses fecit, Consilia incipiens præclara, bellumque instruens. *Cerda.*

237 *Vittas*] Quæ pendebant in ramo religatæ. Alibi, 'Et vitta comptos voluit prætere ramos.' *Serv.*

Præferimus manibus vittas] Ita viii. 128. et 664. 'cui me Fortuna precari Et vitta comptos voluit prætere ramos?' Græcis est τὴν ἰκετηρίαν προτείνειν quod filo lanceo velatum esset caduceum. Historici et Poëtæ *lanam*

et infulas et vittas et velamenta seu velamina, item *velatum colum* appellant: Græci etiam *στέμματα*, id est, vellera. Ita Plant. Amphitr. act. i. l. 'Orare velatis manibus:' ita Æn. xi. 'velati ramis oleæ:' nam ramus oleæ lana involvebatur: ita Livius l. i. 'Legatus capite velato, (filum lanæ velamen erat) Audi Juppiter,' &c. Qui enim caput cinctum licio laneo habebant, *velati* dicebantur. Videatur Scalig. in Conject. et Turn. iv. 15. et v. 7. et viii. 16. Taubmann.

Ac verba precantia] In codicibus plerisque veteribus legere est, vel *et*, vel *ac verba precantia*, hypermetro versu. In aliquot vero aliis satis inemendate, 'Proferimus manibus vittasque precantia verba.' Nam quum *precantia* omnino legerent, neque hypermetrum agnoscerent, ita carmen inturbare sunt adgressi. Quoniam vero non temere credendum tot in codicibus *precantia* scriptum esse, eam ego lectionem minime rejecerim. Sunt tamen qui *precantum* legunt. Sane vero in colloquiis de pace, *precari verba* dicuntur: ut illud apud Livium libro decimo de secundo bel. Pun. 'Itaque infecta pace, ex colloquiis quum se ad suos recepissent, frustra verba precata renuntiant, armis decernendum esse:' *precata* enim in veteri codice habetur, quod in vulgatis *pacata* substitutum est. Pierius.

239 *Sed nos fata*] Horum insignis mentio in his libris. In iv. 'fatisque datas non respicit urbes.' In viii. 'Sed mea me virtus, et sancta oracula Divum.' In ii. Creüsa: 'Ad terram Hesperiam venies,' &c. In iii. 'antiquam exquirite matrem.' Inde in iv. arva Italiæ dicuntur fatalia. Nihil demum crebrius in tota Æneide. Livius etiam l. i. ait, Æneam fuisse profugum, 'fatis ducentibus.' Cerda.

240 *Egere*] In codicibus aliquot antiquis, *cogere* legitur: quod forte

cogere fuit κατὰ συνίησιν, ut illud, 'Trojæ veopulencia deerit;' et, 'Vir gregis ipse Caper deerraverat.' Ut cunque vero, *imperiis egere*, castior mihi lectio videtur. Pierius.

Hinc Dardanus ortus Huc repetit, jussisque ingentibus arguet Apollo Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada sacra Numici] Quia plerique sunt qui vel nævos ex Romano præsertim codice requirunt, subjicienda ex eo lectio est, quæ mihi minime probatur, 'Hinc Dardanus ortus Hunc repetit, jussisque ingentibus arguet Apollo Tyrrhenum et Thybrin et fontis vada sacra Numici.' *Idem*.

241 *Huc repetit*] Scilicet Dardanus, id est, Æneas, qui et Dardanus, ut diximus supra, vocabatur. Et bene non *petit*, sed *repetit*, quasi ad sua. Servius.

Huc repetit] Dardanus ex hac terra ortus est: in hanc nos revocat, qui ab eo oriundi sumus, et nos huic terræ repetit et vindicat. Ita Cic. pro Archia: 'Chii suum vindicant: Salaminii repetunt.' Turn. xxx. 5. Nam parentes in posteris (ut annotat P. Faber Semestr. iii. 8.) vivere existimantur: quæque illi hodie faciunt, hi facere dicuntur. Taubmann.

Ingentibus] Deliis, quæ magna constat fuisse. Servius.

242 *Tyrrhenum ad Thybrim*] Cur Tyrrhenum? An quia ab Etruria Latium dirimit? an quia Servius putat referendum hoc nomen ad Tybrim regem Etruscorum? Scribit enim hunc regem Latium latrocinii infestantem, circa hunc fluvium occisum, a quo et nomen. Alii aliter sentiunt de hoc nomine. Regem quidem hujus nominis Virg. agnoscit in viii. 'Tum reges asperque immani corpore Tybris.' De orthographia nominis varius quoque dissensus. Cerda.

243 *Dat præterea*] Quomodo *præterea*, cum nihil prius dederit? Sed sic conjunge: Misit nos ad te Æneas et *præterea*, id est, ultra, ad id quod misit,

dat munera, parva respectu prioris fortunæ. *Donatus.*

Fortunæ parva prioris] Bene medium tenuit. Nam ne laudare videtur, ait *parva*, ne deformare (nam durum est aliquid ab infelicibus accipere) ait, *fortunæ prioris.* *Servius.*

Fortunæ parva prioris Munera] Sic et Tacit. Ann. I. II. de Maroboduo: 'Scripsit Tiberio non ut profugus aut supplex, sed ex memoria prioris fortunæ; nam multis nationibus clarissimum quondam regem ad se vocantibus, Romanam amicitiam prætulisse.' *Germanus.*

244 *Reliquias Troja ex ard. re.]* Hunc locum illustrat *Servius* Ecl. II. 4. 'nec tuta valle reperti Capreoli,' a difficultate. Sic ille, qui periculosissima aggredi sustinet, dicitur 'cibum e flamma petere,' ut *Donatus* ad Ter. E. III. 2. 38. Munera illa *Homérus* Od. K. 40. nominat *κειμήλια.* *Emm.*

245 *Hoc pater Anchises auro libabat ad aras]* Pateram significat. *Servius.*

Hoc pater] Nam etsi per se non sint, magna sunt tamen, quia talium virorum fuerant. *Donatus.*

246 *Hoc Priami gestamen erat]* Diadema dicit. Nam sceptrum dicturus est. *Servius.*

Hoc Priami gest.] De Diadema intelligendum. Candida fascia est, qua regum frons præcingebatur, *ταυρία λευκή.* De diadema dici potest nihil, quæ *Brissonius* non notaverit de regn. Persico I. I. *Emmeness.*

247 *Sacerque tiaras]* Pileum Phrygium dicit. Et sciendum *hic tiaras* per usurpationem dictum: nam *hæc tiara* dicitur. Melius ergo *Juvenalis*: 'et Phrygia vestitur bucca tiara.' *Servius.*

Tiaras] Pileus est quo Phryges utuntur, cum celebrant sacra: unde *sacrum* dixit. *Donatus.*

Tiaras] Hoc ornamentum capitis, quod et *κράτος* dicitur et *κράτα*, erectum soli reges Persarum gestabant: duces vero, cæteræque ab rege illustres personæ, inflexum et demissum.

Plutarch. περί φιλαδέλφ. de Ariamene et Xerxe de regno post Darii mortem contententibus: Ξέρξης δὲ παρὼν ἔπραττεν ἄπειρ ἢν βασιλεῖ προσήκοντα: ἐλθόντος δὲ τοῦ ἀδελφοῦ, θεῖς τὸ διάδημα, καὶ καταβαλὼν τὴν τιάραν, ἣν φοροῦσιν ὀρθὴν οἱ βασιλεύοντες, ἀπήντησεν αὐτῷ καὶ ἡσπάσατο. *Germanus.*

Tiaras] Tegumentum est capitis, quod ortum a Semiramide, teste *Justino* I. 2. sed, ut supra monui, nihil proferri posse de diadema; illud affirmandum quoque de tiara. Vide igitur *Brissonium* de regn. Pers. I. II. *Solerium* sect. 8: de pileo, quæ sua prælaudato debet et *Bayf.* de re Vest. c. 20. De habitu regum, cum jus dicerent, vide *Feith.* ant. Homer. II. 4. Quid sceptrum sit, dictum *Æn.* I. 78. *Emmeness.*

248 *Iliadumque labor vestes]* Eadem significatione *πόνος* etiam accipitur: unde et *χρυσοπόνητα φάρα* *Euripidi.* Quin et *πόνος* pro vestis squalore apud *Sophoclem* in Colon. ἐσθῆτι σὺν τοιαύτῃ, τῆς ὀδυσιλῆς γέρων γέροντι συγκατόκηκεν, πόνος πλεῦραν μαραινών. Et *Hom.* πέπλοι παμποίκιοι ἔργα γυναικῶν. *Germanus.*

Iliadumque labor vestes] Solebant matronæ texere vestes suas: ita *Augustus* 'nulla nisi domestica veste usus est, ab uxore, et sorore, et filia, neptibusque confecta,' ut *Suet.* in ejus vita c. 73. ad quem locum consulendus *Casaubonus.* Sic noster *Æn.* IV. de *Læna*: 'dives quæ munera Dido fecerat, et tenni telas discreverat auro.' Nec tantum vestes, quibus dum viverent utebantur, sed etiam ἐσθήματα ἐντάφια, de quibus *Æn.* IX. 488. 'aut vulnera lavi Veste tegens: tibi quam noctes festina diesque Urgebam, et tela curas solabar inanes.' Plura *Feith.* antiq. Homer. IV. 3. *Emmeness.*

249 *Defixa Latinus]* Vide, quot voces ad eam rem aptæ. Hic est *defixio*, obtutus, teneo, immobilitas, hære, oculorum intentio. Quid plura potuit? In Homericis *Ulysse* *Iliad.*

III. tantum sunt duo. Ait enim: *στάσκειν, ὑπαὶ δὲ ἴδεσκε κατὰ χθονὸς ὕματα πῆξας*. Vides enim stantem, hoc enim ad stuporem facit et figentem in terram oculos. Eadem nota altæ cogitationis in Livio est l. ix. 'Consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis quidnam esset acturus Legatis recessit.' Et l. viii. in historia Manlii filium necantis: 'Itaque velut emerso ab admiratione animo cum silentio defixi stetissent.' Est hoc, quod in amoribus Lucian. *κάτω κεκυφώς*. De Scipione magno Principe Silius l. xv. 'Has lauri residens juvenis viridante sub umbra Ædibus extremisolvebat pectore curas.' Sic magnos Principes Æneam et Achaten cogitabundos infert Maro l. viii. 'defixique ora tenebant Æneasque Anchisiades et fidus Achates.' Et Adrastum Stat. l. i. 'stupet omine tanto Defixus senior.' Ac Philippum regem Macedonum Libanius Declam. xv. *ἀλλ' ἐνεθυμήθη πρὸς αὐτόν: cogitabat secum*. Cerda.

250 *Obtutu tenet ora*] Ordo est: Latinus defixa tenet ora: et *obtutu*, id est, intuitu, solo hæret immobilis. Servius.

Obtutu] Notetur locus Apul. Flor. l. i. transferentis hanc vocem ad animum: 'Arbitrabatur homines non oculorum, sed mentis acie, et animi obtutu, considerandos.' Cerda.

Soloque immobilis hæret] Philo dixit de homine cogitabundo, *πεπήγμισιν αἱ κόραι*, quia videlicet in his hominibus pupillæ immotæ sunt. Describit utique Poëta hic Latinum *ἀτερίζοντα, καὶ μὴ παραβλέποντα*. Idem.

251 *Intentos volvens oculos*] Cogitantis est gestus: sic de Boccho Sallustius, 'Vultu et oculis pariter atque animo variis.' Servius.

Intentos oculos] Quod est capientis consilium: nam oculi per diversa vagantes, secum animum trahunt, et a fixa cogitatione abstrahunt. Sed si *intentos*, quomodo *volvens*? Quia tacitarum cogitationum est, movere ocu-

los, cum animi æstus per diversa rapiunt: ita quo ierit redieritque animus oculorum signis ostendit. Donat.

Regem Picta movet] Quippe regem, et in purpura Iliadum labor. Servius.

254 *Volvit*] In codicibus aliquot antiquis, *volvens* legitur: quod usque ad verbum ait protraheretur: id vero mihi satis nequaquam facit. Pierius.

Volvit sub pectore sortem] Sortem hic usurpavit, ut Græci *κλήρον*, et *κλήρους*, profato, effato, et responsis. Superius siquidem Faunum fatidicum genitorem et supra, Lycias sortes, 'arcanæque fata': sic fata Deum rex Sortitur: Eurip. in Phœn. sub persona Tiresiæ ad filiam, *κλήρους τέ μοι φύλασσε παρθένω χειρί, ὅς ἐλαβον οἰωνίσματα ὀρνίθων μάθων θάκοισιν ἐν ἱεροῖσιν, οὐδ' ἀμαντεύομαι*. Et Pind. Pyth. Od. iv. *μάντις ὀρνίχεςσι, καὶ κλάροισι θεοπρεπέων ἱεροῖς μόψος ἄμβασε στρατὸν πρόφρων*. Germanus.

255 *Ab sede profectum*] In antiquis omnibus codicibus *ab sede*, in aliis *a sede*, et in aliquot, *profectum*, sed syllaba repugnante, prima enim in *provehor* longa est, 'Provehimur pelago.' Pierius.

Profectum] *Profecto*, vel *Profecto* (id est, ratiocinando) legendum censet Scottus observ. poet. ii. 49. Sed tota errat via, et Pierii sententiæ subscribendum. Emmeness.

256 *Portendi*] Porro tendi, prædici, significari. Servius.

Paribus auspiciis] Pari potestate: et tractum est ex comitiis, ut diximus in quarto. Servius.

257 *Huic*] In Oblongo codice Vaticanæ bibliothecæ, et in Mediceo, *hinc*, adverbium, scriptum observavi. In reliquis omnibus *huic*: quod apte quadrare videtur, 'Hunc portendi generum, Huic futuram progeniem virtute egregiam.' Sed neque inconcinnum est *hinc* legere. Pierius.

258 *Que virens occupet orbem*] Est hoc quod supra: 'quorumque a stirpe nepotes Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens Aspicit Ocea-

num, vertique regique videbunt.' *Cerda.*

259 *Tandem*] Post diuturnam cogitationem. *Donatus.*

Lætus] Quia repererat felices exitus. *Idem.*

Ait] Si cum oratione Ilionei conferas quæ Latinus respondit, brevissime respondet: et brevius adhuc, si cogites negotii gravitatem de diligendo successore, et nuptiis natæ. Quibus rebus quid gravior? Itaque hic quadrant verba Sidonii l. 1. de Theodorico: 'intromissis gentium Legationibus, audit plurima, pauca respondet.' Pari Regiæ majestatis decoro in l. post multa ejusdem Ilionei verba, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Cerda.*

Di nostra incepta secundent] Secundum priscam consuetudinem locuturus de publica utilitate, id est, pace, et de regis nuptiis, facit ante Deorum commemorationem, sicut in Catonis orationibus legimus. Hinc est in divinatione Ciceronis, 'Si quid ex aliqua vetere oratione, Jovem ego optimum et maximum.' Ipse etiam Virgilius alibi, 'Præfatus divos solio rex inquit ab alto.' *Servius.*

Nostra incepta] Quod magnopere desideramus, compleri optamus: hoc optatum pertinet ad nuptias filiæ, de quibus diutius cogitaverat. *Donatus.*

Di nostra incepta secundent] Istiusmodi formulas collegit diligenter Brisson. de form. l. 1. Hoc eodem verbo noster utitur Ge. iv. 397. 'Expediat morbi causam, eventusque secundet.' et Æn. iii. 36. 'rite secundarent visus,' &c. id est, prosperarent, ut Non. Marc. l. ii. qui hoc etiam exemplum habet Propertii l. iii. 'Jam liquidum nautis aura secundet iter.' *Emmeness.*

260 *Augurium*] Propter ea quæ dicta sunt supra. *Servius.*

Trojane]. Nam nomen Ilionei ignorabat. *Donatus.*

Quod optas] Id est, pax. *Servius.*

Dolph. et Var. Clas.

Quod optas] Brevis, sed plenissima promissio. *Donatus.*

261 *Nec sperno*] Quia dixerat, 'fortunæ parva prioris Munera.' Et est Liptotes: id est, libenter accipio. *Servius.*

Munera nec sperno] Hinc Ovid. in epist. Helenæ ad Paridem: 'Aut ego te potius, quam tua dona sequor. Atque ea non sperno.' *Cerda.*

Non vobis rege Latino] Par illud Ge. iv. ubi Aristæus ad matrem, 'te matre relinquo,' videlicet honorem mortalis vitæ. *Idem.*

262 *Uber agri*] Ubertas. Alibi, 'Pecorique et vitibus almis Aptius uber erit.' Et est major petitione promissio. Nam illi tantum litus petierant. *Servius.*

Uber agri] Pro, ubertas agri. Ita loquutus Symmach. ep. i. 7. 'His quippe mensibus Campania nitet agri ubere, et arbusti honore.' Noster alibi: 'et fertilis ubere campus,' id est, fecunditate. *Cerda.*

264 *Sociusve*] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis, *sociusve* legitur: quod magis placet, quam *sociusque*. *Pierius.*

266 *Pucis erit*] Fœderis: ab eo quod sequitur, id quod præcedit. *Ser.*

Tyranni] Græce dixit, id est, regis. Nam apud eos tyranni et regis nulla discretio est: licet apud nos incubator imperii, *tyrannus* dicatur. Sane apud Græcos hic et hæc *tyrannus* declinatur. *Idem.*

Tyranni] Hoc nomen posterioribus sæculis infamatum est: nam reges quoque *tyranni* dicebantur. *Donatus.*

Tyranni] Aristophan. in nubibus Jovem vocat θεὸν τύραννον: et in Plut. διὸς τυραννίδα. Et Isocrat. in laudatione Helenæ, de Theseo dixit τυραννεῖν, et τυραννῶν: quem justissime et præclare ibidem regnasse prædicat, νομίμως καὶ καλῶς. Et in Euagor. τυραννίδα accipit simpliciter pro regno. Ait enim τυραννίδα εἶναι καὶ τῶν θεῶν ἀγαθῶν, καὶ τῶν ἀνθρώπων μέ-

γιστον, καὶ σεμνότατον. Huc pertinent verba Probi in Miltiade: 'Tyrannusque fuerat appellatus, sed justus. Non enim erat vi consequutus, sed suorum voluntate, eamque potestatem bonitate retinuerat. Omnes autem et habentur et dicuntur Tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quæ libera fuit.' Plutar. in Dione proverbialiter dixit, ἦν δὲ οὐσία μεγάλη τῷ Δῶνι, καὶ σχεδὸν τι τυραννικὴ πομπή, καὶ κατασκευὴ περὶ τὴν δαίταν: *Ingentes erant Dioni facultates, tyrannicusque prope domi splendor et instrumentum*, id est, Regius splendor. Dio enim non Tyrannus, imo eversor Tyrannidis in Sicilia. Ex hac itaque antiquorum significatione, et hic Virgilius Æneam *Tyrannum* vocat; ut postea Latinum ipsum; nam Furia 'Laurentis tecta Tyranni Celsa petit.' Et Valer. Flac. in Arg. 'Nunc precor ad vestri, quicumque est, ora Tyranni,' id est, Regis: et Seneca in Œt. de Hercule moriente: 'Quis sic triumphans lætus in curru stetit Victor? quis illo gentibus vultu dedit Leges Tyrannus? quanta pax obitus tulit?' Postea detorta est vox ad eum, qui enormiter et injuste dominatur. *Cerda.*

268 *Est mihi nata*] Male multi arguunt Virgilium, quod Latinum induxit ultro filiam pollicentem. Nec oraculum considerantes, quia Italo dari non poterat; nec Æneæ meritum, quem decebat rogari. Nam antiquis mos fuit meliores generos rogare. Sic Terentius, 'Hac fama impulsus Chremes, Ultro ad me venit, unicam gnatham suam' Cum dote summa filio uxorem ut daret. Hesiodus etiam περὶ γυναικῶν, inducit multas Heroïdas optasse nuptias virorum fortium. *Servius.*

Est mihi nata] Verecunda oblatio, et adversus omnem exprobrationem munita: ne forte illud dici posset Terentian. 'Aliquid monstri alunt, et quoniam nemini obtrudi potest, itur ad me.' *Donatus.*

Est mihi nata] Sic et Alcinous Nausicaam filiam Ulyssi offert. Od. H. Παῖδά τ' ἐμὴν ἐχέμεν, καὶ ἐμὸς γαμβρὸς καλέεσθαι. *Germanus.*

269 *Sortes*] Modo abusive pro oraculis posuit. Nam non proprie dicuntur, *sortes*; hic autem a Fauno oraculum, non *sortes*, acceperat. *Servius.*

Sortes] Cicero loquens de obscuritate oraculorum de Divinat. II. 56. 'Sors ipsa ad sortes referenda:' et paulo post, 'Sors illa edita opulentissimo regi Asiæ,' id est, oraculum. *Emmeness.*

Plurima cælo Monstra sinunt] Aut per augmentum dixit: aut et alia visa intelligamus. Nam duo, plurima non sunt. *Servius.*

270 *Generos externis adfore ab oris*] Signate, ut supra, *externa a sede*. Quasi communicat Latinus id, quod objici poterat, videlicet Æneam non esse externum, quia a Dardano Italo. Ait itaque Latinus, considerandam non tam generis, quam loci disjunctionem: ita ille oraculum interpretans, quo fuerat pronunciatum, 'Externi venient generi.' Ideo itaque, *ab oris, ab sede*. Ceterum, ex perlustrato hoc loco Adrastus apud Stat. Theb. II. 'Sed mihi nec Sparta genitos, nec ab Elide missos Jungere fas generos.' *Cerda.*

271 *Hoc Latio restare camunt*] Hoc Italiani manere significant. Nam sic dicimus, 'hoc mihi restat:' id est, manet me illa res. *Servius.*

272 *Poscere fata*] Stephanus in lect. Virg. in non nullis codicibus legi *pascere* testatur. Sed non placet. *Emmeness.*

273 *Mens augurat*] *Auguro* dicimus, secundum Plinium, cum presagio mentis futura colligimus: *Auguror*, vero tunc, cum futura veris captamus auguriis. *Servius.*

Augurat] *Dici auguro*, probat Nonius testimoniis Actii, Emii, Pacuvii, Tullii, Virgilii. Lege illum. Cum sententia Latini optantis aptari Æ-

neæ Deorum fata, affine illud Sallust. Jug. 'Ubi Marius haruspiciis diæta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur.' *Cerda.*

Opto] Ad laudem Æneæ. *Donatus.*

274 *Numero omni]* Utrum equorum numero, an legatorum? Sed si de equis trecentis dixit, perite locutus est: nam in legione non nisi trecenti equites erant, quæ tamen legio habebat sex millia virorum. Per quod ostendit unam habuisse legionem Latinum. Item alio loco, 'Tercentum scutati omnes, Volscæte magistro.' *Servius.*

275 *Stabant terc.]* Notes hic studium veterum in alendis equis: Ge. III. 'Pascit equos.' Hic adjungo Lærtii locum in Empedocle, οἰκταὶ ἵππο-τροφεύσαι λαμπραὶ ἦσαν: *Familia, quæ equos alerent, illustres erant.* Spartianus: 'Ipsi principes viri equilia sedulo pascebant, unde equos anti- quæ et generosæ notæ ac nominis, et ad circum et ad bella haberent.' *Cerda.*

Nitidi] Hanc vocem dicit de pinguedine, Ge. I. 'interque nitentia culta.' In Æn. VI. 'nitentes equos' dixit. *Cerda.*

In præsepibus altis] Multa non propter se, sed propter aliud dicuntur. Nam per *præsepia alta*, equorum magnitudo monstratur. Homerus βαθύ-πεπλος 'Ελένε, id est, longas vestes habens. *Servius.*

Præsepibus] Hæc Homer. II. VIII. vocat κάπας a verbo κάπτειν, quod est, *edere*; itaque κάπαι sunt præsepia, in quibus jumenta edunt. Sic βο-υκάπαι, boum præsepia. Inde est ut καπηλεύω, *caupo*, et καπηλείον *caupona*, non dicantur a vino, quod male plerique putant, sed a cibo. *Cerda.*

276 *Ordine]* Pro merito singulorum. *Servius.*

277 *Instratos ostro]* Stratis purpureis ornatos. *Donatus.*

Instratos] Non placet quod in plerisque legitur exemplaribus, *instruc-*

tos, quum equos *insterni* dicatur, et stragula quæ dorso insternantur. *Pierius.*

Instratos] Putat Brisson. l. III. de Regno Persico, dictum hoc a Virgilio exemplo Persarum. Nam horum vectatio, quæ prius acris tota et militaris, versa est in luxum ac molli- tiem. Neque enim tam ornatus gratia, quam ut molliter insiderent, minusque succuterentur, equos stragulis insternere apud eos invaluit. Sic ferme ille. Sed potius credo adumbratum a Romano Poëta morem Romanorum, quibus in bello usus fuit stramentorum. Silius l. V. de equo Flamini Consulis, 'Stat sonipes, vexatque ferox humentia fræna, Caucasiam instratus virgato corpore tigrim.' Frontinus II. 4. in quodam stratagemate: 'Agasones lixasque armatos simul ire jussit, jumentorumque magnam partem instratorum centunculis, ut per hoc equitatus species objiceretur.' Dixit vero *instratos*, ut intelligas clitellas ex purpura, aut talia hujusmodi; nam apud antiquos Romanos sellarum usus in equis non fuit. *Cerda.*

Ostro] Ex decore Regiæ majestatis. Sic equus Didonis in Æn. IV. 'ostroque insignis et auro.' In Ovid. Metam. VI. leges, 'Conscendunt in equos, Tyrioque rubentia succo Terga premunt.' De equo Honorii Claudian. Paneg. 4. 'Ipse labor, pulvisque decet, confusaque motu Cæsaries. Vestis radiato murice Solem Combibit, ingesto crispatur purpura vento.' Silius de equo, 'Illum Sidonio fulgentem ardore tapeta.' Livius l. XXIV. 'Cum tibi viro liceat purpura in veste stragulata uti, matrem familias tuam purpureum amiculum habere non sines; et equus tuus pretiosius instratus erit, quam uxor vestita.' Ita legit Lipsius, non, *lectus tuus.* Idem.

Alipedes] Putat Ursinus dæctum epithetum a Lucret. qui l. VI. 'Nari-

bus alipedes ut cervi sæpe putantur.' *Idem.*

Tapetis] Tertio declinatur hoc nomen, *tapetum tapeti*: ut *templum templi*. Unde est *his tapetis*, hoc loco. Item, *hoc tapele*, hujus *tapetis*, ut *sedile, sedilis*. Unde est, 'Qui forte tapetibus altis Extractus.' Declinatur et Græce ὁ τάπητος, τάπητος. Unde est, *Pulchrosque tapetas, τοὺς ταπήτας*. *Servius.*

Pictisque tapetis] Pari ambitione Ovid. Met. viii. 'Purpureusque albi stratis insignia pictis Terga premebat equi, spumantiaque ora regebat.' *Cerda.*

278 *Demissa monilia pendent*] Suspendeda pronuntiatio est: et ambitus major est. Nam *monilia* non nisi hominum dicimus: quæ nunc ad laudem pro phaleris posuit. *Servius.*

Monilia] Ornati in formam mulierum: mirum autem benevolentiae in Trojanos signum. Nam qui pedites venerant, non debebant ad futurum generum nisi equites redire. Æneæ vero mittit bigas, honoris virtutisque causa. *Honoris*, ut curru vectus, ad socerum cum dignitate veniret. *Virtutis*, quia currus et equi instrumenta bellorum sunt: et ne ad generum potentissimus rex leve donum mittere videretur, equos mirifice laudat. *Donatus.*

Monilia] Quidam phaleras intelligunt, quidam δερβιστήρας, sive περιδέραιον ἵππου, ex Hesych. intelligunt. Vide P. Victor. xxxiii. 12. *Taubmannus.*

279 *Tecti auro*] Aureis stragulis. De hac autem jucunda simplicitate, qua auctor τὸ *aurum* toties repetit, videatur Scal. iv. 29. *Idem.*

Tecti auro, &c.] De aureis equorum ornamentis Schefflerus de re veh. i. 16. *Emmencus.*

281 *Spirantis naribus ignem*] Hanc esse notam generosi equi multis aperui ad illud, Ge. iii. 'Collectumque premens volvit sub naribus ignem.'

Sed Poëta hic signatius, quam ibi: nam cum respectu ad fabulam; equos enim Solis spirare ignem par erat. Ita enim Ovidius, atque Eurip. de equis ejusdem Solis. Ille Metam. i. ii. 'Nec ibi quadrupedes animosos ignibus illis, Quos in pectore habent, quos ore et naribus efflant, In promptu regere est.' Hic in Phœniss. 'Ἡλιε θααῖς ἵπποισιν εἰλίσσων φλόγα: Sol volvens flamma celeribus equis. Versus ipse sumptus ex Lucret. qui l. v. 'Et Diomedis equi spirantes naribus ignem.' *Cerda.*

Spirantis naribus ignem] Tiberii equum narrat historia ἐκ στόματος σπινθηροβολῆσαι. *Taubmann.*

282 *Putri quos dædala Circe*] Ingenuosa: et hoc fingit eam fecisse. Tractum autem est de Homero, qui tales equos habuisse inducit Anchisen. Et bene est compositum ad illud, quod supra ait, 'Trojæve opulenta decrit:' ut Trojanis nihil de prisca rerum copia abesse videretur. *Gentem* autem abusive dixit de equis, cum *gens* hominum sit. *Servius.*

Dædala] Vivacissimo ingenio, ut Dædalus fuit. *Donatus.*

Dædala Circe] Id est, ingeniosa: vel a δαιδάλλειν, id est, artificiose facere, aut variegare, vel ab ingenioso illo Cretensium fabro Dædalo. Ita Lucret. dicitur Dædala tellus, a varietate illa rerum: et Dædala Minerva, a varietate artificiorum, Ennio: eidemque Lucret. 'Dædala verborum lingua:' et, 'Dædala signa polire:' item 'Dædala carmina,' &c. Quoniam autem supra fidem et naturam est, equos hosce de genere Solis esse, ideo prudenter Deæ facinus hoc attribuitur. Vide Scal. iii. 3. et 4. ubi locum hunc a reprehensione Criticorum vindicat. Quippe eadem ratione potuit Circe suffurari semen equorum, qua Solis esse filia. *Taubmann.*

283 *Nothos*] Materno ignobiles genere. Est autem hoc nomen Græcum:

nam in Latinitate deficit. *Servius.*

Subposita de matre nothos] Matrem hic suppositam dixit nove, cum subiectos partus dicamus τὰ νόθα καὶ ὑποβολιμαῖα βρέφη, καὶ ὑποβληθέντα, καὶ ὑποτεθέντα. *Germanus.*

Furata] Vide Not. *Æn.* vi. 24. *Taubmann.*

Supposita de matre nothos furata creavit] Ad hunc locum vide *Maer.* vi. 6. *Emmeness.*

281 *Donis dictisque Latini*] Equis : et pacis nuptiarumque promissione. *Servius.*

Donis] Propter equos. *Donatus.*

Dictis] Nam pacem reportant. *Id.*

285 *Sublimes in equis*] *Lucret.* l. ii. de Cybele : 'Sublimem in curru biungos agitare leones.' *Germanus.*

286 *Inachiis sese referebat ab Argis*] Bene *Inachiis*. Non enim una est Argos : fuit enim et in Italia, quam Diomedes condidit : quæ primo Argi, post Argyrippa, post Arpi dicta est. Fuit et in Thessalia. *Lucanus*, 'Ubi nobile quondam, Nunc super Argos erat.' Fuit et haud longe ab Athenis, quod a siti Argos Dipsion dictum est : apud quos magna erat societas inter eos qui uno puteo utebantur. Unde et *fratrias* dixerunt ἀπὸ τοῦ φρέατος, quas tribus vocamus. Et notandum, quod ubi bonus sequitur eventus Trojanos, Juno removetur : et congrue, quasi numen inimicum, quod præsens posset nocere. *Servius.*

287 *Aurasque invecta tenebat*] Per elementum suum ibat. *Idem.*

289 *Prospexit*] Non dubium, quin intelligat Iunonem ὑποβλέψασαν δεινὸν καὶ θηριώδες : est enim ὑποβλέπειν, graviter, et hostiliter, ac torve intueri. Ceterum similis fictio est apud Nonnum l. xxii. ubi Juno videns Indos morem Baccho gerentes, omnia turbat, illorum animis impetum immitens. Et l. xi. Luna ex aëre intuetur odio et invidia Ampelum exultantem. Similis apud Statium Theb. l. vii. ubi Bacchus videns exercitum

appropinquantem Thebas, altricem domum, ingemit, et conatur omnia disturbare. *Cerda.*

Ab usque] *Ab usque* et *ad usque* usurpative dicimus. Præpositio enim nec adverbio jungitur, nec præpositioni. *Usque* autem, aut præpositio est, aut adverbium. *Servius.*

Ab usque] Nota, præpositionem etiam jungi præpositioni, ut et adverbio ; contra *Servium*. Sic *Iuante*, apud *Propert.* ii. 2. *Deprocul*, apud *Plaut. Persa* iv. 2. ut *desub* apud *Florum* : ita passim, *desubito*, *derepente*, *abusque* : ita *subposteaquam*, apud *Cic.* teste *Fabricio*. *Taubmann.*

Ab usque] Vide *Hadrian. Card.* de serm. Latino. *Emmeness.*

Moliri] Pro *ædifico* frequens in hoc vate. Sic supra ; 'molirique aggere tecta.' In i. 'molirique arcem.' In iii. 'classem molimur.' In hoc lib. 'moliturque locum,' id est, ædificat et construit locum. Verum est addi vim. *Cerda.*

290 *Jam fidere terræ*] Per dativum jungendum, aliter non procedit. Ut, 'fidere nocti.' *Servius.*

Fidere] Antiqui plerique codices, *sidere terræ* legunt, ut eo significato *considerare* sæpe dictum : quod enim proxime futurum videbatur, jam actu esse sibi proponit : ideoque etiam illud eodem modo dictum, 'Moliri jam tecta videt.' *Priscianus* tamen *fidere terræ* agnoscit : perinde ac illud etiam, 'fidere nocti.' *Pierius.*

291 *Stetit*] Quod solet esse cogitantum, id est, stare. *Servius.*

Stetit acri fixa dolore] Tale quid *Apollon.* ἐπεὶ χόλος αἰνὸς ὕπαρξε Κύπριδος. *Germanus.*

Stetit] Non sponte, sed invidia et dolore fixa. Mores feminarum examinat *Scal.* iii. 13. *Taubmann.*

292 *Quassans caput*] *Lucret.* l. ii. 'Jamque caput quassans grandis suspirat arator.' Et *Virg.* l. xii. 'Ille caput quassans, Non me tua fervida terrent,' &c. *Germanus.*

293 *Heu stirpem*] Oratio pathetica: ejus initium ab eephonesi abruptum est: neque etiam convenit indignantes leniter incipere: tota enim stricta sententiarum brevitate, crebrisque figurarum mutationibus, velut inter æstus iracundiæ, fluctuat. Videatur Macrobi. iv. 2. *Taubmann.*

Fatis] Voluntatibus. *Servius.*

Fatis contraria] Qui contrariis fatibus nascuntur, immortales inter se inimicitias exercent: confirmat etiam Deos fatibus agi: dolet igitur Juno, quod debuissent timere fatis sua Trojanis, et non timuerint: dolet quod superiores semper evaserint; et quicquid excogitare potuerit, vicerent. *Donatus.*

295 *Capti potuere capti*] Cum felle dictum est. Nam si hoc removeas, erit oxymorum. Dicit autem omnia, quæ contigerunt, non videri contigisse, quia non obfuerunt. *Capti* autem *capti* sic dixit, ut Cicero, 'Ut in uberrima Siciliae parte, Siciliam quæreremus.' *Servius.*

Num capti potuere capti] Sic pari ὁμοῦρῳ lusit Lucret. l. i. 'Ut puerorum ætas improvida ludificetur Laborum tenuis, interea perpotet amarum Absynthi laticem, deceptaque non capiatur.' Et Eurip. in Alcest. eadem figura: κόμιζε πρὸς θεῶν ἀπ' ὁμμάτων Γυναῖκα τήνδε, μή μ' ἔλῃς ἡρημένον et Catull. 'Nequicquam tacitum cubile clamat:' Cic. in Verrem, 'Si tacent, satis dicunt.' *Germanus.*

Num capti] Sic Petron. de Equo Troj. 'Ibat juvenis capta, dum Trojam capit:' ita Manil. l. iv. 'Captus et captis Orbis foret.' V. N. *Æn.* xi. sequiturque sequentem. *Taubmann.*

Num capti, &c.] Desumptum hunc locum ex Ennio Ann. x. testatur Robert. Tit. loc. Controv. viii. 21. qui similes ex veteribus locutiones congressit, et præ cæteris Rittershusium ad Oppian. i. 260. κυνεγ. παλιγγενεσσαν, vel fortunam Trojæ ægre

quamquam tulit Juno, renascebatur tamen ex Trojæ cineribus Roma. Vide Ovid. Fast. i. 523. 'Victa tamen vinces, eversa que Troja resurges,' &c. Quo genere usurpetur *Stirps*, docet Charisius inst. Gramm. l. i. *Emmeness.*

296 *Medias acies*] Per gladios et per ignes non extremos, sed medios, quibus nulla possunt esse graviora pericula. *Donatus.*

297 *At (credo) mea numina tandem*] Nec fatigata destiti, nec satiata requievi. *Servius.*

At (credo) mea numina] Nec fessa sum odiis, nec quievi saturata. *Don.*

At (credo)] Ironice. ἄλλ' οἶμαι, Demosth. qua significatione *pulo* est apud Poëtas. Fabric. rectius legi censet: 'an, credo, mea numina tandem Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi.' Dicit enim se nec fatigatam destitisse, nec satiatam quievisse. *An, credo*, in Ironiis vim habet. *Taubmann.*

At (credo), &c.] Sic auctoritate se destitutam quæritur *Æn.* i. 41. *Emmeness.*

298 *Exsaturata*] In Oblongo illo pervetusto Vaticanæ bibliothecæ codice *exatiata* legitur, præter differentiam, quam Cornelius Fronto ponit, ut *Satiatus* ventris, *Saturatus* animi sit. Contra quem Fl. Sosipater ita: 'Saturitas in cibo tantum dicitur; in cæteris vero, satietas.' Sed Virgilius, 'Odiis hand exsaturata quievi,' dixit, superstitiosa nimirum utriusque observatione, quum et *satur* et *satio*, *saturitas* et *satietas*, ad omnes sensus pertinere M. Tullii, Sallustii, Columellæ, et aliorum auctorum testimoniis comprobetur; quæ ideo non apposui, quod ea omnibus in promptu esse satis sciebam. *Pierius.*

299 *Patria excussos*] Satis signate locutus est. *Servius.*

Excussos] Non dixit, *Exactos*, ut Cicero et Livius: sed *excussos*; in quo mira vis. Ita *Æn.* v. 'excussa que pec-

tore Juno est.' Æn. ix. 'Excutiat Teucros vallo.' Scal. iv. 16. *Taubmannus*.

300 *Obponere*] In antiquis aliquot codicibus, *exponere* habetur, quasi ipsa quoque Juno sese periculis objecerit. Sed *obponere*, quod in pluribus habetur, omnino melius, et conatum adversus Trojanos ingentem ostendit. *Pierius*.

Me obponere ponto] Plus est, quam si diceret tempestates. *Me* autem per physiologiam imbres, tonitrua, tempestates. *Servius*.

301 *Absumta in Teucros vires*] Propt. 'Dixerat, et pharetræ pondus consumpsit in arcus:' et Catul. 'Auxia in assiduos absumens lumina fletus.' Sic Græci ἀναλίσκειν εἰς. Plutarch. in lib. πότερον ἀθηναῖοι πλεόν ἀνηλωκὼς φανέται ὁ δῆμος εἰς βάκχας καὶ φοινίσσας, καὶ οἰδίποδας, καὶ ἀντιγόνην, &c. et eodem: ὡς ἀμαρτάνουσι μέγала ἀθηναῖοι τὴν σπουδὴν εἰς τὴν παιδίαν καταναλίσκοντες, τοῦτέστι στρατευμάτων ἐφόδια καταχορηγοῦντες εἰς τὸ θέατρον. Et Póëta Græcus queritur in se arcum pharetramque Amoris exhaustam et consumptam, εἰς ἑαυτὸν φαρέτραν ἀνηλωμένην ἔρωτος. *Germ*.

302. *Aut Scylla mihi*] Bene mihi: ac si diceret, Etiam quæ per suam naturam solent nocere, me rogante, non potuerunt obesse Trojanis. *Serv.*

Vasta] Sunt quidem antiqui codices, in quibus *dira Charybdis* habeatur. Sed *vasta* longe decentius dictum, idque ex Synepεία Catulli, 'Quæ Syrtis, quæ Scylla mihi, quæ vasta Charybdis.' *Pierius*.

303 *Conduuntur Thybridis alveo*] *Condi* proprie dicuntur, qui sibi statuunt civitatem. *Conduuntur* ergo, sedem stabilem locant. Sallustius, 'Parte conditor orbis terrarum.' Et sunt propria verba, quæ nulla ratione mutantur: nam ut 'sacerdotes creati,' 'virgines capi' dicimus. *Servius*.

Thybridis alveo] Non *undis*, sed *alveo* legendum hic, disces ex Nobiliss.

Heinsio ad Ovid. Metam. v. 624. et Pontano ad Macrobiurn Saturn. iii. 1. *Emmeness*.

304 *Securi*] Emphasis non vulgaris: nam hæc securitas pro contemptu est: ut Æn. i. 'securus amorum germanæ,' id est, contemnens. Ovid. ad suum librum Trist. i. 'Denique securus famæ liber ire memento.' Quasi suus liber sit projecti jam pudoris, et profligatæ verecundiæ. *Cerda*.

Pelagi] Propter illud, 'Sed terra graviora manent.' *Servius*.

Securi pelagi] Musæus Leandrum ἀπειθήσαντα θαλάσσης. *Germanus*.

Securi pelagi] Ita Æn. i. et x. 'securus amorum,' id est, contemptor; secretus ab amorum cura et metu. Scalig. iv. 16. *Taubmann*.

Mars perdere gentem] Bene belli et vastationis quærit exempla in rebus hujusmodi: sicut in primo, naufragii. Pirithous Lapitharum rex cum uxorem deduceret; vicinos populos Centauros, etiam sibi cognatos, et Deos omnes, excepto Marte, ad convivium convocavit. Unde iratum numen immisit furorem, quo Centauri et Lapithæ in bella venerunt. *Servius*.

Mars perdere gentem] Ab exemplis iras suas accendit, et ostendit minores Deos ad plenum se defendisse. Comparat causas, delicta, et personas. *Donatus*.

Mars perdere gentem] Ut πάθος augetur, jungitur argumentum a minore. Pirithous Ixionis F. Lapitharum rex nuptias celebrans, vicinos Centauros et omnes Deos, præter Martem, invocat, qui iratus Furorem immisit, qui Centauros cum Lapithis committeret. Ovid. Met. xii. 5. obiter. *Taubmann*.

305 *Lapithum*] An voces συγκοπεῖσαι, concisæ seu contractæ, accentu insigniendæ sint, disputat in Orthograph. Dausq. c. 9. *Emmeness*.

Concessit] Ideo dixit, ut ostenderet minora numina, nisi impetraverint, nocere non posse. Statius de Ve-

nere, 'Infandum natæ concessit honorem.' *Servius*.

Concessit] Nota, minora numina, nisi impetraverint, nocere nemini posse. Sensus est: Jupiter concessit Dianæ suas iras in Calydonem effundere: vel; ita ulcisci Calydonem, ut iræ suæ satisfaceret. Est autem Calydon civitas Ætoliæ, regia Cenei, qui, cum omnibus Diis, excepta Diana, de primitiis sacrificasset, irata Dea aprum immisit omnia vastantem, qui tandem a Meleagro interfectus est. Hanc Fab. describit Hom. II. I. et Ovid. Met. VIII. 5. *Taubmann*.

306 *Antiquam genitor Calydonia Diana*] Ceneus Calydonis rex de primitiis omnibus numinibus sacrificavit, excepta Diana: quæ irata aprum immisit: qui cuncta vastabat, donec a Meleagro occideretur. *Servius*.

Calydonia Diana] Vide fabulam apri Calydonii Iliad. I. I. *Germanus*.

307 *Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente*] Hæc est vera lectio: sic et sensus procedit, ut uterque ablativus sit. Nam si *Calydona* legas, vitium erit, nec sensus procedet. *Scelus* autem pro *pana* posuit: ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Ut, 'et scelus expendisse merentem.' *Servius*.

Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente] Priscianus, ubi non semper copulativas eosdem casus sibi adjungere disserit, testimonium hinc citat: ubi scriptum agnoscat, 'Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merentem:' pro 'quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente.' Utrumque tamen melius, accusativo vel ablativo casu quibusdam in codicibus inveniri, ut sit *concessit* verbum. Cui subiiciatur per repetitionem, 'Quod scelus, aut Lapithas tantum, aut Calydone merentem:' vel in modo consequentiæ (ut jam passim legitur) 'Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente.' *Pierius*.

Quod scelus, &c.] Id est, quam sceleris pœnam? ita Æn. II. 'scelus expendisse merentem.' Ut igitur iras suas accendat Juno, non solum personas, sed et causas sive delicta componit. *Taubmann*.

308 *Ast ego*] Designat stomachum hæc particula: sic I. 50. 'Ast ego, quæ divum,' &c. Ovid. Epist. Heroidum XII. 'At tibi Colehorum,' &c. ad quem locum consulendus Nobiliss. Heinsius: idem docet Macrobius Saturn. IV. 2. *Emmeness*.

309 *Quæ potui infelix*] Id est, nocens, irata: ut contra, *Sis felix*, id est, propitia: sicut diximus supra. *Servius*.

Potui] Non placet Canterus II. 2. qui locum hunc et alia quæpiam tam Virgilii quam aliorum explicat, verbi hujus vi adempta, ita ut 'Antenor potuit penetrare,' sic tantum, Antenor penetravit: et hic, 'nil linquere inausum quæ potui,' sit, nihil reliqui inausum. Loca alia vide in eo. Imo vis tota orationis posita in expresso verbo: ibi enim dolet Venus se non posse quod mortalis Antenor: hic dolet Juno potentiam suam rejecisse in nihilum. *Cerda*.

Nil linquere potui] Pro, nihil inausum reliqui. Elegans verbi *Possum* usus: de quo plurima G. Canterus Nov. Lect. II. 2. *Taubmann*.

Linquere potui] Pro nihil inausum reliqui: de hac locutione vide Torrent. ad Horat. Od. III. 3. 'possit dare jura,' pro 'jura det:' sic noster Æn. XII. 'quam propter tantos potui perferre labores:' ut monet Sciopp. verisim. II. 20. *Emmeness*.

Memet] Multum efficax, ait Scal. ita Catullus: 'Conjugis infido consoler memet amore.' *Cerda*.

In omnia verti] Sic in XII. 'Verte omnes tete in facies.' Quis scit, an utroque in loco alluserit Poëta ad naturam Dei Vertummi, qui 'formas Deus aptus in omnes?' ait Ovid. Metamorph. XIV. Vel alludit ad vete-

rem parēciam πάντα δρᾶν, omnia facere, de irritō conatu. Sen. epist. 125. 'Quid formam colis? cum omnia feceris, a multis animalibus vin- ceris.' Martial. Epig. II. 14. 'Omnia cum fecit, sed renuente Deo.' Idem.

310 *Vincor ab Ænea*] Nomen proprium pro convitio posuit: quasi dicat, ab uno, eodemque vitiosissimo. *Donatus*.

Vincor ab Ænea] Alibi Maro: 'mortali vincor ab hoste:' ut Poëta Græco Epigr. οἶμοι, ὑπὸ θνητοῦ λείπομαι ἀθά- νατος. *Germanus*.

Vincor ab Ænea] Ita in Græco Epi- gram. Οἶμοι, ὑπὸ θνητοῦ λείπομαι ἀθά- νατος. Ita Juno eadem apud Sen. in Furent. 'De me triumphas:' loquitur de Hercule. Est enim hoc intol- lerabile, ut et illud nostri alibi: 'mortali vincor ab hoste.' Tolerabi- lius si Dii a Diis: sic Neptunus apud Euripidem non erubescit fateri se superari ab Junone et Pallade. Ora- tio tamen ipsa tota est ad ἀῤῥῆσις, et incrementum, neque enim Juno victa ab Ænea, sed a fatiis, quæ inviolabi- lia. Explicat hoc ipsa in 1. 'mene incepto desistere victam, Nec posse Italiam Teucrorum avertere regem? Quippe vetor fatiis.' Huc trahendum illud ejusdem lib. 'Ilium in Italiam portans, victosque Penates.' Victi enim dicuntur non tam relatione ad Græcos, quam ad fata, quæ jubebant eos Troja migrare. *Cerda*.

311 *Inplorare quod usquam est*] Ac si diceret, etiam humilia. Quod autem Juno ubique alieno uti introducitur auxilio, physicum est. Natura enim aëris per se nihil facit, nisi alie- na conjunctione, ventorum scilicet, qui creant nubes et pluvias. *Servius*.

312 *Flectere si nequeo superos, &c.*] Eadem vis huic versui, ac trito pro- verbio, 'omnem lapidem movere.' Quod alia forma concepit Plutarch. in Amator. ἀκίνητα κινεῖν, movere im- mobilia: et in vita Dionis, πᾶσαν μη-

χανὴν αἴρων, movens omnem machinam. Alia Oppian. Cyn. I. 1. ἐρεῖλει πάντα λίθον, &c. Perscrutatur omnem lapidem. Ab Virgiliana Junone:—Junonis ejus- dem minæ apud Senecam in Furent. contra Herculeum: 'Educam, et imo Ditis e regno extraham Quidquid relictum est.' Et Valer. Arg. I. III. ubi Juno eadem, et contra eundem Herculeum: 'Furias, Ditemque mo- vebo.' Plutonis apud Claudian. Rapt. I. 1. 'patefacta cibo Tartara, Satarni veteres laxabo catenas.' Et Magæ apud Lucanum I. VI. 'tibi pessime mundi Arbiter immittam ruptis Tita- na cavernis, Et subito feriere die.' Et Statii Silv. III. 'Aspera que invitæ perfringam viscera terræ.' Verbum *morebo* dat idem Junoni Valer. Flac. Arg. I. V. in re simili: 'Verum alios tunc ipsa dolos, alia orsa movebo.' Et Manilius lib. I. 'imunque Ache- ronta movere.' *Cerda*.

Flectere si nequeo superos, &c.] Hanc orationem vultu valde irato pronun- tiavit Juno, juxta præceptum Horat. de art. Poët. vs. 106. 'tristia mæ- stum Vultum verba decent, iratum, plena minarum.' *Emmeness*.

313 *Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis*] In Mediceo codice ita legitur, 'Non dabitur (esto) regnis prohibere Latinis:' forte mutatum ab iis, qui Tritemimerim brevem au- fugiebant. *Pierius*.

315 *Atque moras tantis licet addere rebus*] Ostendit Deos retardare posse fata; non penitus tollere. Ut, 'de- cemque alios Priamum superes per annos.' Quæ autem dicit, etiam a Creusa dicta sunt, ut, 'regnumque et regia conjux Parta tibi.' *Servius*.

At trahere, atque moras, &c.] Nimi- rum et Eurip. in Herc. ἐν ταῖς ἀναβο- λαῖς τῶν κακῶν ἔνεστιν ἔκρη. Tota au- tem hujus loci æconomia et com- mentum, de Junone Argis redeunte, constat Homeri imitatione Ὀδ. E. Neptunum ab Æthiopia revertentem inducentis, et protinus Ulyssis sche-

diam immissa tempestate conquassantem, eo loco cui initium est: Τῶν δ' ἐξ αἰθιόπων ἀνίων κρείων ἐνοσίχθων. Ut autem hic, 'At trahere, atque moras:' &c. Neptunus ea iracundia secum ratiocinatur, ut, quamvis Ulysses jam Phæacum terræ propinquaverit, et pene applicuerit, ubi naufrago tutum etiam receptum fata dederint, nihilominus illi facessere negotium constituat: his: Καὶ δὴ φαίηκων γαίης σχεδὸν, ἔνθα οἱ αἶσα Ἑκφυγείν μέγα πείρας διζύος ἦ μιν ἰκάνει· Ἄλλ' ἔτι μὲν μιν φημι ἄδην ἐλάαν κακότητος. Atque ut hic paulo ante: 'stetit acri fixa dolore, Tum quassans caput:' Hom. prius: ὅδ' ἐχώσατο κηρόθι μᾶλλον· Κινήσας δὲ κάρη προτὶ θυμῷ μύθησατο θυμόν. Germanus.

316 *At licet amborum*] Magnum factiosæ inimicitiae consilium, ut dissiparet populos, cum regum concordiam non posset rumpere. Convertitur autem ad virginem, veluti ipsa cum Ænea aliquid egisset. Donatus.

Excindere] In Mediceo codice, *excidere* legitur. Sed *excindere* plus est. Pierius.

317 *Coëant*] Proprie, cum in legibus *coire* dicatur de matrimonio; sic, *matrimonium coire*, et *matrimonio coito*, et talia huiusmodi, quæ suppeditat Brissonius l. iii. de verb. significat. Sententiam Silius arripuit ad rem suam l. ii. ubi Juno loquens cum Furia: 'Hac mercede Fides constet delapsa per oras.' Volebat scilicet everti consilia Fidei. Ita et Æneid. viii. 'poscant acies, et fœdera rumpant.' Cerda.

Mercede] Eodem plane sensu dixit Cic. Tuscul. iii. 'Nam istud nihil dolere non sine magna mercede contingit immanitatis in animo, stuporis in corpore.' Quod Achilles Statius translatus ex Crantore jam docuit, qui ante Tullium: τὸ γὰρ ἀνάδινον τοῦτο οὐκ ἄνευ μεγάλων ἐγγίνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ· τεθηριῶσθαι γὰρ μὲν σῶμα τοιοῦτον, ἐνταῦθα δὲ ψυχὴν. In his lo-

cis merces somitur non vere pro mercede, sed pro malo, et nocummento, ut etiam apud Callimach. in hymno Dianæ: Οὐδὲ γὰρ Ἀτρείδης ὀλίγῳ ἐπεκόμισε μίσθῳ: Neque enim Atrides parva se mercede iactavit. Id est, non parvo damno. Cerda.

318 *Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo*] Ambitosæ execrationes. Servius.

Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo] Ita Orph. Arg. de Medea: "Ἐδνον ἐννάλιον τε, δρακοντείων τ' ἀπ' ὀδόντων. Tale quid apud Eurip. in Ione, φερνάς γε πολέμου, καὶ δορὸς λαβὼν γέρας· et Æsch. in Agam. de Helena: λιποῦσα δ' ἄστοϊσιν ἀπίστορας κλόνας, Λογχιμούς τε καὶ ναυβάτας ὀπισμούς, Ἀγροσά τ' ἀντίφερνον ἰλίῳ φθοράν· ubi interpres: ἀντίφερνον, ἤγουν, ἀντὶ προικὸς φθορὰν καὶ ἀπώλειαν κομίσασαν. Vocat idem ἐλένην δορίγαμβρον ἀμφινεικῇ. Pronuba autem Græcis dicitur προμνήστρια, προμνηστρίς, νυμφεύτρια, νυμφαγωγός. Ut autem *manet te*, sic Græci μένειν sæpe accusativo jungunt. Eurip. Androm. οὐδὲ τοὺς ἀπόντας ἐκ δόμων Μείναντες· et, ἦλθον δὲ τὰς σὰς οὐ μένων ἐπιστολάς· et passim. Germanus.

219 *Bellona te m. pronuba*] Προμνήστρια, νυμφεύτρια. Ita Lucan. l. viii. Cornelia: 'Bis nocui mundo: me pronuba duxit Erinnys.' Taubmann.

Bellona pronuba] Crudelitatis scilicet Dea. Pronubæ dicuntur, quæ sunt in obsequio nubentis. Donatus.

Nec face tantum] Tantummodo. Servius.

320 *Cisseis*] Regina Hecuba, secundum Euripidem filia Cissei, quem Ennius, Pacuvius, et Virgilius sequuntur. Secundum Homerum filia Dimantis fuit. Hæc se facem parere in somniis vidit, et Parin creavit, qui causa fuit incendii. Ergo nunc hoc dicit, 'Talis erit Veneri partus suus.' Nam sicut per Parin Troja incensa est, sic per Æneam reliquæ Trojanorum. Comparatio autem injuriosa. Nam Veneri Hecubam, Parin Æneæ, He-

lenam Lavinia comparavit. *Idem.*

Jugules] Conjugales, matrimonio et sanguine conceptos. *Idem.*

321 *Idem*] Talis, similis. *Idem.*

Partus suus] Sic et Ciceroni *Juno-nis aureus partus*, de Augusto. Græci ita τόκον, et γόνον, et λόχευμα dicunt. *Germanus.*

Et Paris alter] Victorii face alii hunc locum illustrarunt, quos sequor. Mira contumelia in Æneam, qua vult Juno illum similem fore Paridi delicto, molli, libidinoso; ducta ex Euripide in Troadib. ubi Tragicus hæc dat verba Andromachæ ad Hecubam: Φεῦ, φεῦ ἄλλος τις Αἴας, ὡς εἴοικε, δεύτερος Παιδὸς πέφηνε σῆς: *Heu, heu: Ajax, ut vides, alter Natæ apparuit tuæ.* Ubi contumeliose Ajax δεύτερος. Eadem contumelia Virg. in x. 'muris iterum imminet hostis Nascentis Trojæ, nec non exercitus alter.' Adjungo simili dolore dictum a Philoctete Epig. iv. artificem statuæ suæ esse alterum Ulyssem. Nam videlicet statuarius fecit, ut æterna esset memoria dolorum, quos semel passus est ab Ulysse. Versus sunt: Ἐχθρὸς ὑπὲρ Δαναοῦς πλάστῃς ἐμὸς, ἄλλος Ὀδυσσεύς, *Ὅς ξμνησε κακῆς οὐλομένης τε νόσου: *Plastes meus supra Græcos mihi inimicus fuit, vere Ulysses alter, Qui mihi in memoriam revocavit dirum ac pestilentem morbum.* Eodem lib. ubi sermo est de statua Medæ: ἤ τις Ἰήσων δεύτερος; nunquid alter est Jason? *Cerda.*

322 *Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ*] Sic tædæ recidivæ, ut Pergama. *Servius.*

Recidiva] *Recidiva Pergama* quidam dici putant, quod bis reciderint: semel ab Hercule, et iterum ab Agamemnone: quæ Euripid. in Troadib. παλιμπετῇ vocarit. Quidam sump-tam arbitrantur metaphoram ab arboribus, quæ aliis sectis repullulant; ut hic ea sint *recidiva P.* quæ a reliquiis Trojanorum renoventur: tanquam ἀναφυόμενα, παλιμφυῖ et παλιμ-

πλαστῇ: quæ Serv. Æn. x. 57. *tenascientiū* interpretatur. Sed sic modulus syllabæ τοῦ *cado* reclamaverit: qua caussa motus videri possit Ascensius, ut *recidiva* exponeret, iterum casura: Sed tamen doctiores plerique malunt; 'post ruinam instaurata.' De quo dictum Æn. iv. 344. Certe Scalig. ad vers. Propertii iv. 1. 'Dicam, Troja, cades: et Troiā Roma resurges?' notat: Canam, inquit, fortunam et caducæ et recidivæ Trojæ. Canam ἰλίον ἄλωσιν, et adventum Æneæ in Italiam, quæ fuit τροίας παλιγγενεσία. Sunt tamen qui *rediviva* legant: pro quibus et Propert. videtur facere iv. 1. 'Arma resurgentis dicam victricia Trojæ.' Certe *redivivum ædificium* est, ex vetusto renovatum. Est enim verbum tectonicum: unde a veteribus magistris *redivivus* vertitur παλίγκτιστος. Ita Catull. Carm. 17. 'Pontem inredivivum' dixit, qui prolapsus denuo instaurari non posset, auctore Scaligero. Sed vide mihi Notas Æn. iv. ubi accuratiora, et credo etiam veriora, attulimus. *Taubmann.*

323 *Horrenda*] Ex causa magnæ iracundiæ vehementer commota. Descriptio autem Alectus ostendit eam esse aptam tanto negotio. *Donatus.*

324 *Luctificam Alecto*] Græcus accusativus est. Hujus autem declinationis tres tantum casus usurpamus, genitivum, ut *Alectus*, nominativum, et accusativum, ut *Alecto*. *Servius.*

Luctificam Alecto] Ἀληκτώ, οἶονε μὴ λήγουσα unde et sæpe apud Hom. ἄλληκτον πολεμίζειν, ἥδὲ μάχεσθαι. *Germanus.*

Luctificam Alecto] Apud Ovid. Metamorph. iv. Tisiphonem 'Luctus comitatur euntem.' Eadem ibidem affert secum 'et scelus et lacrymas.' Alecto apud Claudian. in Ruff. l. i. inter alios comites sequitur 'scisso mærens velamine Luctus.' *Cerda.*

325 *Infernis tenebris*] Vel hæc una re infamis locus. Inde in vi. loquens

de inferno *noctem* vocat. Euripid. Hecub. dixit: Νεκρῶν κευθμῶνα, καὶ σκότου πύλας: *Mortuorum latebram, tenebrarum portas.* Lucret. l. iv. 'lucis egens Tartarus.' Ovid. Met. iv. 'caliginis umbras.' Stat. Theb. i. 'caligantes campos.' Virg. Georg. iv. 'Stygiis tenebris.' et in i. 'Styx atra.' Martial. l. i. 'Stygias umbras.' Silius l. xii. 'infernis nebulis, pallente umbra, noctem profundam.' Inde ipse Pluto Ἀδης Græcis, quod Virg. reddit in vi. 'sine Sole domos.' Ovid. in Metamorph. x. 'Umbrarum dominum.' Alii 'opertum Deum, opacum, tenebrosum.' Cerda.

327 *Odit et ipse pater Pluton*] Venerationis est *ipse pater*. Nam Furiae, Acherontis et Noctis sunt filiae. *Serv.*

Odit] Eandem et Claud. 'invisum numen' vocat: ita Lucan. l. ix. de Medusa: 'Hoc monstrum timuit genitor, ipsaque sorores Gorgones,' &c. *Taubmann.*

Odit et ipse pater Pluton] Sic et Ditem patrem Cic. de nat. Deor. vocat. 'Terrena autem res omnis atque natura Diti patri dedicata est, qui dives, ut apud Græcos πλούτων, quod recidunt omnia in terras, et oriantur e terris.' Etymi quoque ejus rationem reddit Lucianus περὶ θυσίων, διὰ τὸ πλουτεῖν τοῖς νεκροῖς. Idem et πλουτεὺς, et ἄδης. Ut autem *Odit et ip. pat. Plut. od. sup.* sic et Hesiod. in Theog. τὰ τε στυγέουσι θεοὶ περ. . δεινὸν δὲ καὶ ἀθανάτοισι θεοῖσι τοῦτο τέρας. *Germanus.*

Et ipse] Καὶ αὐτός, ut Hom. Od. K. de Circe: θεὰ δ' ἐλάειρε καὶ αὐτή. *Id.*

Pluton] Ita et Claudian. Rapt. i. 'Jamque viam Pluton superas molitur ad auras.' Ita in correctissimis, non *Pluto*. Sed Virgilium quidem cœgit ratio metri. *Cerda.*

329 *Atra*] In veteribus plerisque codicibus, *pullulat ora*, figurate positum invenias: quamvis, *atra*, magis placeat eruditis. Est et illud more quodam suo scriptum in Romano co-

dice, 'pollulat ora colobris?' ejus descriptionis rationem alibi retulimus.

Atra] Quia niox dicturus 'sata Nocte.' Itaque quæ filia est noctis, *atra* est: nam hoc idem Noctis epithetum Noster in Æn. v. 'Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.' *Cerda.*

330 *Quam Juno, &c.*] Ex decoro tantum, *acuit, fatur*. Non tenuit Silius l. ii. ubi Juno inducitur 'palmas tendens' ad Tisiphonem. Fæde. Pari fæditate Ovid. Metamorph. l. iv. nam Juno ad Furias, 'Imperium, promissa, preces confundit in unum.' Satis enim *imperium*. Idem.

His acuit verbis] Inritavit et instigavit ejus insaniam. *Servius.*

Verbis] In antiquis aliquot codicibus, *dictis* legitur. *Picrius.*

330 *Proprium*] Aut tibi aptum: aut certe perpetuum, indefessum, usque ad finem perducendum. Et sciendum, ideo Furiae nihil pro præmio dari, quia præstatur hoc ipsum Furiae, ut bella commoveat, et ut dicatur defendisse Junonem. *Servius.*

Proprium] Ergo non laborabis, quia nihil peto alienum a te. *Donatus.*

Proprium] Id est, perpetuum: multis hoc monet Non. Marcell. c. 4. *Emmencus.*

Da] Non precatur, sed imperat: ut sit ratio personarum. *Donatus.*

Hunc mihi da, &c.] Ex hoc loco Silius l. ii. ore Junonis ad Tisiphonem: 'Et palmas tendens, hos, inquit, Noctis alumna, Hos muros impelle manu, populumque ferocem Dextris sterne tuis, Juno jubet ipsa,' &c. Non dissimilis Plutonis oratio ad Tisiphonem apud Statium Theb. l. viii. 'Sed quid ego hæc ita? Tartareas ulciscere sedes Tisiphone, et si quando novis asperrima monstris Triste, insuetum, ingens, quod nondum viderit ather, Ede nefas, quod mirer ego, invadeantque sorores.' Præstat Silio Statius: non enim fero illud 'palmas tendens.' Neque enim preces istæ sunt appellandæ, quæ indignæ Ju-

none ad Furiam, sed mera imperia. Inde Virg. 'Hunc mihi da proprium,' &c. Scio apud August. nominari preces, sed hoc ille ex lata verbi (*do*) significatione, non stricta. Verba ejus l. iii. de Civit. cap. 13. 'Aut fortassis Alecto illa infernalis Furia, jam eis, favente Junone, plus in illos habuit licentiæ, quam cum ejus precibus contra Æneam fuerat excitata.' *Cerda*.

Sata nocte] Æsch. in Enn. ἐρινὺς νυκτὸς παῖδας, ἀπαῖδας, et παρθένους vocat: unde et manavit proverbium, de quo Suidas, ἀεὶ παρθέναι αἱ ἐρινὺς. Euripides autem eadem pene compellatione utitur sub persona Iridis ad Lyssam in Herc. νυκτὸς κελαινῆς ἀνυμέναιε παρθένε: et Sophocl. sub Ajacis persona ad mortem voluntariam se accingentis, καλῶ δ' ἄρωγός τὰς ἀεὶ παρθένους. Recurre ad illud supra: 'ferreique Eumenidum thalami.' *Germanus*.

Sata nocte] Dissident fabulæ de ortu Furiarum. Omitto: et do tantum quæ pro Virgilio. Lycophron vocat νυκτὸς κόρας, puellas Noctis. Æschyl. Eumen. νυκτὸς τέκνα, Noctis filias. Sophoc. in Œdip. γῆς τε, καὶ σκοτοῦ, quod in idem recidit: nam si filiæ Tenebrarum, certe Noctis. Adjungo Latinos. Ovid. Metamorph. iv. 'sorores Nocte genitas.' Stat. Theb. xi. de quapiam: 'Erebo sata virgō.' Valer. Flac. Arg. iii. 'quem Nocte sata, quem turbidus horret Armipotens.' Neque vero dissidet Virgilius ab his, qui illas faciunt filias Terræ: in his est Hesiodus: nam supra Juno 'Terras horrenda petivit.' Sic solet Maro unico verbo diversa adjungere, et gratiam carmini. Ut vero hic habes matrem; sic supra patrem: 'odit et ipse pater Pluton.' *Cerda*.

Laborem] In Romano codice, *laborum*, legitur: quippe hunc ex laboribus tuis: sed elocutio non placet. Castior enim lectio *hunc laborem*, id

est, *hanc operam*, quod expositive statim subjungit. *Pierius*.

332 *Infracta*] Aut valde fracta: aut quæ fuit antehac semper infracta. Ut, 'Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.' *Servius*.

Cedat fama loco] Vincatur. Cicero, 'Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus.' *Idem*.

Infractave cedat] Disce loqui, et conjungere res affines: *infracta, et cedat*, utrumque militare est. De primo l. xii. 'Latinos Marte infractos.' In ix. 'infractæ ad prælia vires.' De altero in l. x. 'cedebant pariter, pariterque ruebant, Victores victique.' In xi. 'agmina cedentia.' Scriptorum, et unius in primis Livii, finis nullus. *Cerda*.

Cedat loco] Loco moti dicuntur, qui victi sunt, teste Donato. Alludit Ter. Phorm. prol. vs. 33. 'Grex noster motus loco est.' *Emmeness*.

333 *Ambire Latinum*] Amplecti, circum retinere: et dictum est non ab ambitu. Nam *ambio ad illum* dicimus, non *ambio illum*. *Servius*.

Obsidere] Explica, domicilium locare, et sedes figere. De qua sedis nota jam supra. Nisi quis recurat ad arma hostilia: ut dicat Juno, ne sine hostem esse in Italia, et in eam grassari. *Cerda*.

335 *Tu potes unanimos*] A majore ad minus. *Servius*.

Unanimos] In antiquis plerisque codicibus, *unanimos* legitur, et *unanimis*, utrumque recte, ex proba Grammaticorum disciplina. *Pierius*.

Tu potes unanimos] Scilicet et σύγγονοι ἐρινὺς Æschylo notantur. Celebris fuit ara concordiae fraternæ apud Græcos, et Agathium Ep. l. iii. cui βασιδὸς δημοφροσύνης. Vide Plutarch. περὶ φιλαδελ. *Germanus*.

Armare in prælia fratres] Ge. ii. 'gaudent perfusi sanguine fratrum.' Claud. in Ruff. i. ubi de Megæra dicitur: 'Non, nisi quæsitum cognata sede cruorem, Illicitumque bibit, pa-

trius quem fuderit ensis, Quem dederint fratres.' Sophocl. in Elect. de fratribus διπλῇ φύλοπις, duplex dissidium. Cerda.

336 *Versare*] Vertere : et usus est frequentativo ad vim augendam. S.

Tu verbera t. &c.] Verbera et faces, id est, litium motiones et caussas potes alienis tectis immittere. Taubm.

337 *Tibi nomina mille*] I. e. facies : ut, 'Etsine nomine corpus.' Mille autem secundum Euripidem : in cujus tragœdia dicit Furias non esse unius potestatis, sed se fortunam, se Nemesin, se fatum, se esse necessitatem. Ita dicit etiam Asper. Servius.

Nomina] Per nomina formas ostendit, in quas conversa mutabat, quod poterat vocitari. Donatus.

Tibi nomina mille] Ut inter magna et præcipua numina Alecto collocare Juno videatur, eam πολυώνυμον dixit : ut et Isis μυριώνυμος Græcis et Ægyptiis. Germanus.

Tibi nomina mille] Quot enim facies scelerum, tot ipsi et nomina. In precationibus autem, cujus Numinis potentia magna erat, ejus vires commemorabant, et pro officiis nomina attribuebant, quorum enumeratione dignitas Dei crescere videbatur. Vide Turneb. xi. 19. Taubmann.

338 *Fecundum concute pectus*] Plectum pectus malitiæ efficacia. Serv.

Fecundum] Nocendi artibus redundans. Sollicita autem in causa sua, sæpius rem commendat. Ordinatam autem consilium est ; primo enim fœdus vertendum fuit, ut via pateret ad bellum. Donatus.

Fecundum] Εὔτοκον, πολυτόκον, hic δολοτόκον, ut et, licet aliquantulum diversa significatione, μυθοτόκον κραδίην poëta dixit. Germanus.

339 *Disjice*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot legi, *dissice*, s. geminato et unico i scriptum observavi, et hic, et in aliis locis ; ea forte ratione ut concitatus erantaretur, quod in imperiosus, in ausus, in odiosus fieri solitum a veteribus ostendi-

mus. Pierius.

Compositam pacem] Quam Latinus dederat. Servius.

Sere] Ut ex satis alia rursus fœcundè pullularent. Donatus.

Crimina belli] Caussas. Ut, 'Crimen amor vestrum.' Servius.

Sere crimina belli] Livius l. xxi. 'ex bellis bella serendo : ' et l. xxxi. 'bella ex bellis seri.' Ammian. l. xxi. 'studia sevisse discordiarum.' Propertius l. iii. loquens de Medea, 'armigera prælia sevit humo.' Tacitus in Hist. 'prælia serere.' Sallust. Hist. i. 'bellum serunt.' Altius quiddam Virgilius ; nam non bellum, aut prælium, sed 'belli crimina.' Quod vero Virg. *crimina*, Ammian l. xv. 'tetra venena serens,' ubi de calumniis loquitur. Cerda.

340 *Velit*] Plus, *velle*, est, quam cogi. *Velit* primo, deinde poseat, et si non detur, rapiat : nam rapit, qui sine jubentis auctoritate invadit. Donatus.

Arma vel. p.] Ὀπλομαίνειω. Germ.

Rapiatque juventus] In antiquis quibusdam codicibus legere est, 'Arma velit, poseatque simul Trojana juventus,' quod si admittendum sit, magnitudo rei, quam petit, demonstrabitur, si qui placida nunc pace quiescunt, et quibus jam certa laborum requies promissa est, 'Arma velint poseantque simul.' Quanquam posito *velle*, et *poscere*, tumultuantium furem ostendat, addito *rapiatque*. Nam et antiqua paraphrasis est, Contra Trojanos. Pierius.

341 *Exin*] Statim, et est adverbium ordinis. Servius.

Exin] Ex eo momento. Donatus.

Exin] Sonora vox. Scalig. iv. 16. Taubmann.

Gorgoneis] Pessimis, sævis : a Gorgone. Servius.

Gorgoneis] Fuit ea forma, qua fingitur Gorgone. Donatus.

Gorgoneis ven.] Sævis pessimisque. Ita Ovid. 'Lumina Gorgoneo sævis angue micant.' Vide Ovid. Met. iv.

15. *Taubmann.*

343 *Tacitum*] Pro tacite; bene autem obsedit, quasi quæ insidiabatur. *Servius.*

Tacitum] Sine strepitu, quoniam in mœrore jacebat, cum audiret filiam dandam Æneæ: vel ipsa tacita, ut facilius nescienti obtemperet. *Don.*

Obsedit] Ita Ovid. in iv. 'aditumque obsedit Erinny's,' videlicet ut hostis. Inde infra, 'Arte nova speculata locum.' *Cerda.*

345 *Curæque iræque coquebant*] Perverso ordine respondit. Nam ira in Trojanos est: cura vero de nuptiis, et primo adventu Teucrorum. *Coquebant* vero, macerabant. *Servius.*

Femineæ] Vehementissimæ et impatientes. Vide Scal. iii. 13. *Taub.*

Femineæ ard. cur. ir. coquebant] Ex Ennio, 'curam, &c. Quæ nunc te coquit, et versat sub pectore fixa:' inversa illa Homeri forma, *εἴπερ γὰρ τε χόλον καὶ αὐτῆμαρ καταπέψῃ* nam Homerus dedit coquendi partes personæ, Maro passioni. Aristot. lib. De morib. Δ. ubi de iracundis disputat, et amaris: *ἐν αὐτῷ δὲ πέσαι τὴν ὀργὴν χρόνου δεῖ· εἴσι δὲ οἱ τοιοῦτοι ἑαυτοῖς ὀχληρότατοι, καὶ τοῖς μάλιστα φίλοις.* *Germanus.*

346 *Huic dea*] Figura perturbata. Namque talis est ordo, Huic Dea unum anguem in sinum conjicit, et usque ad intima subdit præcordia, quæ sunt loca cordi vicina, quibus sensus percipitur. *Servius.*

Unum] Quia unum ad perditionem præsentium arbitrata est satis esse. *Donatus.*

Anguem] Injecit partem sui, id est, furoris. *Servius.*

Unum de crinib. anguem] Catul. Eumenidum vocat capillum anguinum, vertens, ni fallor, epitheton Orphei, qui *ἐριννὺς ὀφιοπλοκάμους* et Tib. 'Impexa feros pro crinibus angues.' *Germanus.*

347 *Sinum*] Sinus dicitur, qui potest aliquid excipere et tenere. *Don.*

Inque sinum præcordia ad intima subdit] Eodem fere modo Apulejus de amore loquens Metam. l. ii. 'ubi primam sagittam sævi Cupidinis in ima præcordia mea delapsam excepi:' et x. 'isti tui oculi ad intima delapsi præcordia.' *Emmeness.*

349 *Levia*] Pulchra. *Servius.*

Levia pectora labsum] In quibusdam antiquis codicibus, *levia corpora labsum*, legitur. Sed pectora receptum magis. *Pierius.*

350 *Attactu nullo*] Sine morsu; sine sensu. *Servius.*

Voluitur attactu nullo, &c.] Hanc anguium insinuationem nullo sensu corporis Ovid. Metamorph. iv. ita imitans expressit his versibus, 'Inoosque sinus, Athamanteosque pererant, Inspirantque graves animos, nec vulnera membris Ulla ferunt, mens est quæ diros sentiat ictus.' *Cerda.*

Fallitque furem] Injicit furem sine accipientis sensu. *Furem* autem, quod furore teneatur. Nam nondum furebat. *Servius.*

351 *Vipeream animam*] Pulsa scilicet humana. *Donatus.*

Vipeream inspirans animam] Ita Ge. iv. de apibus: 'venenum morsibus inspirant.' *Cerda.*

Fit tortile col. Aur. ing. &c.] Infra xi. 'Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ.' *Germanus.*

352 *Tania vitta*] *Tania* est vittarum extremitas. *Servius.*

Tania] Id est, vitta. *Donatus.*

354 *Udo sublaba veneno*] Hypallage sensus, venenum enim *udum* dixit, quod est de udo corpore. Namque serpentum uda sunt corpora, adeo ut qua eunt, viam humore designent. *Servius.*

Ac dum prima lues udo sublaba veneno] In codicibus aliquot antiquis *at dum* legitur. Missum vero facio, 'uno sublapsa veneno:' quod habetur in Romano codice, quum *udo* Servius agnoscat, cui reliqui veteres codices

adstipulantur. *Pierius.*

355 *Pertentat sensus*] Vox Poëtæ familiaris. Supra, 'tremor pertentat equorum Corpora:' et item, 'Latonæ pertentant gaudia pectus:' et l. v. 'blanda vicissim Gaudia pertentant mentem.' *Germanus.*

Atque ossibus implicat ignem] Nostrium imitatur Stat. Achill. l. II. 'totisque novum bibit ossibus ignem.' *Emmeness.*

356 *Percepit*] In Romano codice, quod minime displicet, 'toto concepit pectore' legitur: etsi plus est, *percepit.* *Pierius.*

Necdum animus percepit, &c.] Non dubium, quin ex Catul. 'Non prius ex illo flagrantia declinavit lumina, quam toto concepit pectore flammam Funditus, atque imis exarsit tota medullis.' *Cerda.*

357 *Solito matrum de more locuta est*] Nondum ad plenum furebat. Unde per muliebrem iracundiam mista asperitate loquebatur. Nam hoc est *matrum de more.* Paulo post enim furore quatietur. *Servius.*

359 *Exsulibusne datur*] Propter dissuasionem figurate loquitur, *exules* vocans eos, qui propria regna repetebant. *Servius.*

Exsulib. datur] Non fuit utendum principio: nam nec benevolus reddendus erat, qui esset pater: nec attentus, qui de re esset sollicitus: nec docilis, cum causam sciret. Incipit ergo a quæstionibus deformans negotium: et ita agit cum marito, quem revereri oportuit, ut suadere potius quam reprehendere videatur. Sunt ergo argumenta: Nullus postulat. Pater ingerit. Erit in navi thalamus filiar, quando datur ei, qui perpetuis erroribus damnatus est. Omnis vita ducetur in fluctibus. Nulla conjugis gratia, nullum decus uxoris, quam pater non tradidit, sed abiecit non amplius visuram. Ergo non propagatio sanguinis, sed orbatio est, et domus nostræ solitudo perpetua. An-

tea autem gesta exempla sunt perfidæ ipsorum. Est autem maximum scelus rumpere fidem Turno. Responsa Deorum sunt cum maxima cautela consideranda, quia implicita sunt et involuta. *Donatus.*

Ducenda] *Abducenda.* *Servius.*

Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris] In antiquis *exsulibus* per æs veteribus Grammaticis adsentientibus. Præterea totus versus in nonnullis codicibus antiquis ita legitur, 'Exsulibus ducenda datur Lavinia Teucris.' In sexto enim dubitatum est, utrum *Lavini* prima correpta poni debeat eo loco 'in regna Lavini Dardanidæ venient:' quod nonnulli *Latini* legere malunt. Si quis vero orationem absque *ne*, languere dixerit, Poeta ipse tradit, Amatam initio mollius locutam esse. Inemendate vero codices aliquot, *exulibus abducenda* legunt: nam collisionem ejusmodi in principio Virgilius non admisisset: qui vel parcissime, vel fere nunquam, ea utatur, vel in medio, ubi plus licentiæ esse solet. Sed enim quantum pertinet ad syllabam, in primo, 'promissa Lavini mœnia.' Et paulo post, 'regnumque ab sede Lavini.' Et a Tibullo, 'Ante oculos Laurens castrum murusque Lavini est,' prima nimirum brevi positum est. Et apud Asprum Grammaticum antiquo codice, *ducenda Lavinia* legitur. *Pierius.*

362 *Prædo*] Quasi piratam dicit hominem diu in mari morantem. *Servius.*

Abducta virgine prædo] *Prædo* hic γαμοκλόπος in Epigr. ut et de Medea Pind. Pyth. Od. IV. κλέψεν τε μήδειαν σὺν αὐτῇ, τὰν πελῆας φόνον' et Lycoph. γυναικόκλωπες. *Germanus.*

363 *At non sic Phrygius*] Legitur et *An non*, sed hoc absolutum est. Si autem *At* legeris, copulativa particula est, ad ornatum solum pertinens. Horatius, 'At o Æorum quicquid in cælo regit Terras et huma-

num genus? *Servius*.

[*At non*] In aliquot codicibus, *an non* habetur. Sed *at* magis placet eruditis. *Pierius*.

366 *Quid consanguineo*] Filius enim est Veniliæ, sororis Amatæ. *Servius*.

367 *Si gener externa petitur de gente Latinis*] De qualitate transit ad finem. Nam vult Turnum extraneum esse definire per callidam argumentationem, quia imperio Latini non subjacet: cum Oraculum de Latinis omnibus caverit. Postea etiam huic argumento alia subvenit argumentatione, Turnum Græcum esse ab Acrisio commemorans, per quod duas res agit latenter. Nam dicendo originem considerandam, docet et Turnum esse ab Inacho Acrisio, et Æneam Latinum esse a Dardano. *Serv.*

368 *Premunt te jussa*] Urgent, in hoc loco compellunt. *Idem*.

369 *Omnes, &c.*] Per callidam argumentationem definit Turnum esse extraneum; quia non subiaceat imperio Latini: cum tamen Oraculum de omnibus Latinis caverit. Postea et huic occurrit, Turnum Græcum esse, ab Acrisio rege Archivorum ortum: et Æneam contra Latinum esse, a Dardano. Vide et P. Victor. xxvi. 5. *Taubmann*.

372 *Inachus Acrisiusque patres*] Danaë Acrisii regis Argivorum filia, postquam est a Jove vitata, pater eam intra arcam inclusam præcipitavit in mare: quæ delata ad Italiam, inventa est a piscatore cum Perseo, quem illic enixa fuerat, et oblata regi, qui eam sibi fecit uxorem: cum qua etiam Ardeam condidit, a quibus Turnum vult originem ducere. *Servius*.

Inachus] Hujus ævo floruisse Moses scribit Clemens Strom. i. 10. *Cerda*.

373 *Dictis*] Hinc *Dictio*, ut Græcis *φήμη*, pro Oraculo sumitur: forte quod Oracula etiam *λόγια* dicantur. Livius l. viii. 'Data dictio erat,' &c. Pacuvius: 'Flexa, non falsâ autu-

mare Dictio Delphis solet.' *Taub.*

374 *Contra stare*] Æsch. in Prom. τυφῶνα θοῦρον, πᾶς ὅς ἀντίστη θεοῖς. G.

[*Contra stare*] Non dubium, quin representet imaginem rupis ejus, de qua ipse in l. vi. 'Nec magis incepto vultum sermone movetur, Quam si dura silex, aut stet Marpesia cautes.' Et de eodem Latino in hoc libro: 'Ille velut pelagi rupes immota resistit.' *Cerda*.

377 *Sine more furit*] Sine exemplo: et hoc jam contra decus est regium. *Servius*.

Lymphata] Percussa furore lympharum, sicut Cerritos a Cerere dicimus. *Idem*.

Sine more furit lymph. per urbem] Epigramm. Οἷ' ἀνέδην βάρχευεν, ὅτ' ἐς δῖον ὄσον ἐφοίτα. *Germanus*.

Lymphata] Antiquis *lymphare*, idem quod *Oblucinare* erat, utrumque ἐν-θουσιάζειν, et furore corripi. Ut enim a luco *Oblucinare* dicebant, quod lucos diis sacros existimarent, et qui in illis multum versarentur, Deorum occursu et præsentia furore agitari: sic eum cui conspectæ Nymphæ essent, *νυμφόληπτον* vocabant; et *lymphatum*, furiosum, &c. Vide et Heinsium ad Silli illud l. i. 'ruit ocyus amens, Lymphato cursu.' *Taubmann*.

378 *Turbo*] Catullus hoc *turben* dicit, ut hoc carmen. Hic *turbo*, unde *turbinis* facit. Nani si *Turbonis* sit, erit a proprio nomine genitivus: ut Horatius, 'Turbonis in armis.' *Serv.*

Turbo] *Turbonem* ait Sosipater Carisius a Virgilio vocari, qui apud Tibullum *turben* est: 'Namque agor ut per plana citus sola verberare turben.' ut obiter locum etiam apud eum indicemus. esse vero qui passim, hic *Turben* dici debere putent: quia et homo, et tempestas, et buxum eodem possint nominativo perhiberi. Sed hoc stulte dictum ajant nonnulli. Nam alii sic distinguunt, ut *Turbo turbonis*, si proprium sit hominis nomen: cujusmodi apud Cornelium Tacitum invenias;

Turbinis, si procellam voluerimus exprimere: ‘aut in eo,’ inquit Plinius, ‘nominando, qui est in lusu puerorum.’ Sed Cæsar de analogia secundo, *Turbonem*, non *Turbinem* etiam in tempestate dici debere ait, ut *Caro caronis*, non ut *Homo hominis*. Pierius.

Ceu quond. tort. v. s. verb. turbo] Verba et sententia Epig. I. III. respondere videntur huic loco: ὁ δ’ ἄρ’ ὑπὸ πληγῇσι θαὺς βέμβικας ἔχοντες, Ἔσ-
τρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ. Et Hom. Od. N. de equis: ὁρμηθέντες ὑπὸ πληγῇσιν ἰμάσθλης. Tibullus quoque I. 5. hanc comparisonem mutuat videtur: ‘Namque agor ut per plana citus loca verberare turbo, Quem celer assueta versat ab arte puer.’ Item Horat. Sat. II. 7. ‘Duceris, ut nervis alienis mobile lignum:’ nisi fortasse melius ad νευρόσπαστον referetur, ut docte observavit Dion. Lambinus: quod elegantissimis verbis circumscripsit Plato Legum I. quæ quia Lambini sententiam firmant, non piguit hic intextere: τόδε ἴσμεν, ὅτι ταῦτα τὰ πάθη ἐν ἡμῶν οἶον νεῦρα ἢ μή-
ρινθοι ἐνοῦσαι. Germanus.

380 *Habena*] In antiquis aliquot codicibus, *habenis*, numero multitudinis. Sed *habena* magis placet. Pier.

Habena] Alii hanc vocant, *scuticam*. Græcum Epigram. σκυτάλην: in quo tamen sunt qui legant, non ὑπὸ σκυτά-
λαις, sed ὑπὸ πληγῇσι. Virg. statim, ‘Dant animos plagæ.’ Poëta his omnibus explicat verbum βεμβηκίζειν, quod est, ‘in gyrum agitare, et instar turbinis puerilis.’ Aristophan. in Vesp. Ἡμῶν πρόσθεν βεμβηκίζωσιν ἑαυτούς: *Versent se coram nobis instar turbinis*. Scholiastes rem explicat verbo στρέ-
φω. βέμβιξ (inquit) ἀργαλείον δ’ μάστιγι στρέφουσιν οἱ παῖδες: turbo est instrumentum, quod verberare vertunt pueri. Et statim verbo διώκεσθαι ὡς μάστιγι διω-
κόμενος στρέφεται. Cerdia.

381 *Stupet inscia supra Impubesque manus*] Sunt qui legant, ‘super inscia turba.’ Sed enim in Mediceo, et aliquot aliis antiquis codd. legere est,

‘stupet inscia supra Impubesque manus:’ quanquam et *impubis* recte, quorum neutrum Priscianus excludit. Pierius.

382 *Impubesque manus*] Aut multitudo puerorum: aut a parte totum posuit, ut pro manu puerum ipsum intelligas. Servius.

Buxum] Ita etiam Persius Sat. III. turbinem vocat, ‘Neu quis callidior buxum torquere flagello.’ Ita etiam Statius Theb. VII. Adducam versus, ut Virgilium illustrem, imo explicem. Ait ille, ore Bacchi enumerantis artes molles quas sciunt bacchantes, ‘mea tantum prælia norunt; Nectere fronde comas, et ad inspirata rotari Buxa: timent thyrsos nuptarum, et prælia matrum.’ Vides ergo ut Virgilius, Amatam, quam perpetuo bacchantem inducit, cum buxo rotato comparet, tanquam cum re bacchantibus cognata. Non dico, *buxa*, Statii esse turbinem: nam in eo tibiæ sunt; sed buxum affine esse bacchantibus. Cerd.

Volubile buxum] Pro turbine. Sic apud Ovid. Met. x. 667. ‘aurum volubile’ pro pomo. Emmeness.

385 *Simulato numine Bacchi*] Talem patiebatur furorem, ut speraret se Liberi sacra celebrare. Non enim ipsa simulabat; quod est sanorum. Nam et paulo post dicturus est, ‘Alecto stimulis agit undique Bacchi.’ Servius.

In silvas, simulato numine Bacchi] In codicibus nonnullis pervetustis legere est, ‘in silvis, simulato nomine Bacchi.’ ut, *Evolat absolute* ponatur, et in silvis res geratur. Sed enim prior lectio mihi castior videtur, remque magis augere, numinis vi intercedente; nisi nomine eo modo scriptum sit, quo *fonus* in legibus duodecim tabularum, Pierius.

Quin etiam in silvas] Similis historia apud Paus. Corinth. παντα ταῖς γυναι-
ξιν ἐνέπεσεν, ἐκφοιτῶσαι δὲ ἐκ τῶν οἰκῶν, ἐπλανῶντο ἀνὰ τὴν χώραν: *Invasit feminus furor, atque egressæ domibus, vagabantur per agros*. Cerdia.

386 *Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem*] In antiquis quibusdam exemplaribus, *adorsa*, legitur, uti superius etiam observatum. Præterea etiam in Romano codice, 'majorem exorsa furorem,' absque particula copulativa habetur. *Pierius*.

388 *Quo*] Ut. *Servius*.

389 *Evohe*] Bacchantis vox est. *Id.*

Evohe] Sunt in *evohe*, qui unam tantum adspirationem notent, eamque interjiciant inter ultimas vocales duas. Sunt qui statuant in medio, duabus hinc inde vocalibus adnotatis *evhoe*. Sunt qui etiam dictionem incipiant ab adspiratione, *hevhoe*. Apud Carisium una tantum in medio sita adspiratione scribitur *evhoe*. Sane apud nos *oe* ex *oi* diphthongo Græca factum est. Nam quod illi *ἐνοῖ*, nos *eroe* dicimus. Demosthenes in oratione contra Ctesiphonem, *βάκχικόν τι ἐπιφθεγμὰ ἐστὶ τὸ ἐνοῖ*. quare potius *Euæ* spondeum esse dicendum. Hor. secundo Carminum, 'Euæ recenti mens trepidat metu.' Et alibi, 'Euæ Bacche precor.' Catullus, 'Euæ Bacchantes, Euæ capita inflectentes.' *Pierius*.

Euæ] Bacchantium vox, *Εβοῖ*. Satiricus: 'satur est, cum dicit Horatius, *Evoe*.' unde *Evan*, Liberi patris cognomen: et *Evius*, cœtus Bacchicus. Poëta etiam *Evantes*, supra declinavit. Charisius tamen *Euhoe* scribit: aliqui etiam *Hevhoe*. Quidam etiam *Evohe* *τρισυλλάβως*, et cum nota afflatili inter duas ultimas vocales, sed imperite: ut docet Erythræus. Bacchicum furorem describit etiam Catullus in Galliambico Carm. 59. et Columella in Hortis. *Taubmann*.

390 *Tibi sumere thyrsos*] Sumebant: infinitivi sunt pro indicativis. *Servius*.

Thyrsos] *Thyrus*, hasta aculeata, hedera vel pampinis vitium implexa, quam in Orgiis Bacchi quatiebant. Hinc et Propert. III. 3. 'Hæc hederas legit in thyrsos.' inde *θυρσοφόροι*,

et *θυρσοπλήγες*, id est, *thyrsos percussi*, qui Bacchi furore concitantur. Hinc Lucret. I. dixit, 'acri Percussit thyrsos laudis spes magna meum cor.' *Taubmann*.

391 *Choros*] In plerisque veteribus codicibus cum Romano et Mediceo legitur *choros*: non tamen displicet *choro*. *Pierius*.

Sacrum tibi pascere crinem] Ita et Græcis *τρέφειν κόμην* et *πλόκαμον*: et Bacchus ipse *ἄβροκῆμης* et *κισσοκῆμης* dicitur. Inde Tibullus de hoc et Apolline, qui et ipse *κουροτρόφος*: 'Et decet intonsus crinis utrumque deum.' Quod autem Baccho crinem sacrasse et nutrisse dicit; alludit ex antiquorum superstitione ad *θρεπτήριον πλόκαμον*: ubi Diis, quorum tutelæ se manciparant, pro sospite secundaque valetudine, crines alebant. Vide et Turn. VII. 14. *Taubmann*.

394 *Domos*] In cod. aliquot antiquis *domus*, forma declinationis quartæ, nisi mutatum sit *o* in *u*: ut, *sacerdus Dei Brotontis*, in antiquo marmore in aede sancti Martini in Montibus. *Pierius*.

Ventis dant colla, comasque] Est hoc, quod Æneid. I. '*dederatque comas diffundere ventis*.' Quod Ovid. Metamorph. I. 'Et levis impulsos vero dabat aura capillos.' Quod Val. Flac. 'multa spirat coma flexilis aura.' Martialis etiam l. X. dixit, capillos redire 'jubente vento.' et Horat. l. IV. 'recreare vento Sparsum odoratis humerum capillis.' Idem dixit Catul. etiamsi abstinens a vento, eo versiculo, 'splendidas quatiunt comas.' Sed Poëta omnibus certe signatius, allusit quippe ad morem bacchantium, quas hæ feminæ imitabantur; atqui bacchantibus solutæ erant comæ ad notam furoris. *Cerda*.

396 *Pampincas hastas*] Pampinis tectas. *Servius*.

Pamp. hastas] Hinc vitis dicitur *mystica* Tibullo III. 6. Turneb. XXI. 32. *Taubmann*.

Incinctæ pellibus] Nebridarum scilicet. *Servius*.

Pampineasque ger. inc. pell.] Epig. I. VI. *κισσῷ τὴν στέρποις νεβρίδ' ἀναπτομένη.* Ut autem *hastas* hic, eodem quoque loco Poëta Græcus, καὶ τὸ δίθυρον τοῦτο τὸ λογχωτόν. Eurip. in Phœn. οὐδ' ὑπὸ θυρσομανεῖ νεβρίδων μέτα δινεύεις. unde et νεβρίδα φέρειν, de vinolentis, et νεβριδόπεπλος βάκχος. Descripsit et Bacchi solennia et orgia Tac. Ann. I. XI. magno cum toto hoc Maronis loco consensu, his verbis: 'At Messalina non alias solutior luxu, adulto Autumno, simulacrum vindemiæ per domum celebrabat, urgeri præla, fluere lacus, et fœminæ pellibus accinctæ assultabant, ut sacrificantes vel insanientes Bacchæ, ipsa crine fluxo, thyrsum quatiens, juxtaque Silius edera vinctus, gerere coturnos, jacere caput, strepente circum procaci choro.' *Germanus*.

Pellibus] Nebridum scilicet, id est, cervorum sive hinnulorum: alii etiam, damarum: P. Lætus vulpium etiam pellibus bacchantes tectos ait. Vide et Adag. 'Nebrida ferre.' *Taubmann*.

397 *Pinum sustinet*] Facem pineam, sicut in Liberalibus fit. *Servius*.

Pinum] Ideo Amata pinum gestat, ut quæ caneret nuptias. Celebratissima arbor fuit pinus ad conficiendas faces nuptiales. Virgilius ipse in Ciri, 'Promuba nec castos incendet pinus odores.' Seneca in Med. 'pronubam thalamo feram Ut ipsa pinum.' Ibidem in Choro, 'Multifidam jam tempus erit succendere pinum.' Ovid. Fast. II. 'Dum tamen hæc fient, viduæ cessate puella, Exoptat puros pinea læda dies.' Catul. in Carmine Nuptiali: 'pineam quate tadam.' Varro I. II. de vita Populi Rom. 'Cum a nova nupta ignis in face afferetur, de foco ejus sumptus, cum fax ex pino ablata esset, ut eam puer ingenuus afferret.' Idem Varro in Gerunto διδασκάλῳ. 'Mulierem tota Roma, quæ noctu nubere solita, eti-

amnum pinea fax indicat.' *Cerda*.

398 *Nata Turnique canit hymenæcos*] Hic aperte expressit dementiam. Nam cum consecraverit filiam Libero, hymenæum canit ejus et Turni. *Hymenæus* autem, nunc carmen nuptiale dicitur. *Servius*.

399 *Sanguineam torquens aciem*] Supra de Didone, 'Sanguineam volvens aciem.' *Germanus*.

Sang. torq. aciem] Est hoc, quod I. IV. 'Sanguineam volvens aciem.' Indicat torvum intuitum. Græci βλέπειν *μανικόν*, atque etiam *τραγωδικόν*: nam in tragædiis torvi, et truculenti oculi. *Cerda*.

Torvum] Pro *torre*. *Servius*.

400 *Io*] Vox clamantis: et est tragicus sermo. *Idem*.

Io matres] Inde Turnebus, 'Io Bacchæ, non Io *Bucche* scribit. Nunc tamen Virg. 'Evohe Bacche fremens.' *Germanus*.

Io] Omnes pene affectus continet, dolentes, exultantes, furentes. De primis Ov. Fast. IV. de Proserp. rapta: 'Illa quidem clamabat, Io, charissima mater, Auferor.' De alteris Dio loquens de militibus in Claudii libertum jocantibus, *συμβόησαντες ἐξάφνης τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον ἰὼ, Σατουρνάλια*: *Clamantes statim illud tritum, Io, Saturnalia*. De tertiis Val. Flac. Arg. VI. 'Sponte sua strepuere tubæ, Mars sævus ab altis Hostis, Io, conclamat equis.' In Virgilio possis capere aut primos, aut ultimos. Primos propter illud, 'Si quæ piis animis,' &c. ultimos propter torvitatem, et aciem sanguineam. *Cerda*.

Io matres, audite ubi quæque, Latine] Sunt qui ex Prisciano legant, *ubi quæque*, atque ita in Mediceo, et antiquis omnibus codicibus Vaticanæ bibliothecæ legere est. Verba vero Prisciani ponere non pigeat, 'o matres audite, ubiquæque Latine,' pro *quæcunque*. Potest tamen hic, et ibi, pro *ubiquæque* accipi. Atque ego crediderim ex hac Prisciani paraphrasi supra

dictionem scripta credidisse multos, ubicunque, pro ubiquaque reponendum esse: atque ita legitima sublata dictione adulterinam insertam. *Pierius.*

Audite, &c.] Par illud Homericum *Iliad. XVIII. ΚΑΥΤΕ ΚΑΣΙΓΝΗΤΑΙ ΝΗΡΗΙΔΕΣ, ὅφρ' εὖ πάσαι Εἶδεν' ἀκούουσαι ὕσ' ἐμῶ ἐνι κήδεα θυμῶ:* *Audite, sorores Nereides, ut bene omnes Sciatis audientes quanti meo insint dolores animo. Integro Virgilio loco Silius l. iv. representans querelas Imilces uxoris Annibalis. Lege ab eo loco, 'Clamat, Io, conjux quocunque in cardine mundi.' Cerda.*

401 Piis animis] Id est, maternis. *Servius.*

403 Crinalis vittas] Quæ solarum matronarum erant. Nam meretricibus non dabantur. *Idem.*

Solve crinalis vittas] Nam hic videlicet habitus Baccharum, quod jam supra ex Heliodoro et aliis firmavi. Hic exhibeo *Ovid. Metamorph. l. iv. 'Pectora pelle tegi, crinales solvere vittas, Serta comis, manibus frondentes sumere thyrsos.'* Et *Livius l. xxxix. 'Matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tyberim.'* Nonnum *Dionys. l. xiv. de quapiam Baccha, Πλοχμοὺς εἰλικόντας ἐπαιθύσσουσα κάρηνων:* *Comas intortas movens capitis.* Solutas quippe intelligit, ut *Catull. 'Splendidas quatiunt comas.'* *Claud. de iv. Cons. Hon. 'Crinemque solutæ Mænades.'* *Cerda.*

Vittas] Hortatur, ut deponat signum matronalis verecundiæ: huic enim usui vittæ serviebant. *Ovid. de Art. l. 'Este procul, vittæ tenues, insigne pudoris.'* *Idem Metamorph. II. de virgine Nonacrina, 'Vitta coërcuerat neglectos alba capillos.'* *Valer. Arg. l. viii. 'Ultima virgineis tum flens dedit oscula vittis.'* Inde amissa virginitate idem *Ovid. de Sylvia* sic scribit *Fast. III. 'Decidit ante sacros lanea vitta focos.'* Videntur autem Poëtæ locuti ex Romano more, quo matronis in usu erant vittæ. *Val.*

Max. v. 2. 'Sanxit Senatus, ut feminis semita viri cederent, confessus plus salutis in stola, quam in armis fuisse, vetustisque anfrum insignibus novum vittæ discrimen adjecit.' Quippe illigatæ comæ pudorem indicant, solutæ licentiam. *Idem.*

Vittas] Iis discernebantur matronæ honestæ a meretricibus. Quod nos docet *Plaut. Mil. Glor. III. 1. 196. 'utique eam huc ornatam adducas matronarum modo, capite compto, crines vittasque habeat, assimuletque se tuam esse uxorem.'* Vittas sumebant nuptiarum die; *Propert. l. iv. 'Quæ mihi deductæ fax omen prætulit, illa Traxit ab everso lumina nigra rogo: Et Stygio sum sparsa lacu, nec recta capillis Vitta data est, nupsi non comitante Deo.'* Faciunt tamen commentatores mentionem et virginalium vittarum *Æn. II. 168. Emeness.*

Capite orgia] De his jam alibi. Hic adnoto, nullum fortasse locum illustriorem esse isto Maroniano ad sciendum, quæ sint orgia. Ait enim, *capite orgia.* Sunt ergo orgia, thyrsus, rami, pelles, et cætera omnia, quibus peragi solita Bacchi festa. Id, ni fallor, indicat hic locus. Hinc traduci vocem ad significanda festa, nihil est mirum. Quia vero hæc vox tota est sacrorum, notabis obiter, inde fortasse dici Græcis ὄργαδα terram illam, quæ sacra Diis est eorumque cultui attributa. *Pollux l. I. ἡ δὲ ἄνερος θεοῖς γῆ, γῆ ἱερὰ καὶ ὄργάς:* *Tellus inculta, ac Diis sacra, orgas dicitur.* Innuit quippe in voce ἄνερος eam coli non posse ad usus mortalium. Non enim aliter ζῶα ἄνερα dicuntur sacra Diis animalia. *Cerda.*

406 Acuisse furores] Utsupra, 'Quam Juno his acuit verbis.' *Servius.*

Acuisse] Ut supra *stimulis*, ita hic *acuisse*, pari vocabulorum consecutione. Deinde, sicut Juno *Furiam acuit dietis*, ita ipsa *furores acuit.* Præclare *furores*; nam quid aliud Furia? *Homerus, Calaber, et Græci*

Poëtæ passim ὠτρύνειν ad rem hanc: *Cerda*.

407 *Consiliumque omnemque domum vertisse Latini*] Quod habuerat: ut filiam dando Æneæ, bella removeret, quæ significaverat fumus angurii. *Servius*.

Vertisse] Prætereamus quod in ple-risque codicibus est, *concilium*: non enim id placet. Legitur etiam *ever-tisse*. Sed hoc quoque minus proprium. *Pierius*.

Vertisse] Pari phrasi in x. 'Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fun-do Conamur?' Utrobique locutionem sumptam a tempestatibus facile tibi persuadebis, si adeas, quæ jam ego Æneid. l. i. ad illud, 'totumque a se-dibus imis.' Indidem sermonem traxit Maximus dissert. 36. ἄνω καὶ κάτω στρεφομένοσ τῆς γῆς, καὶ τῆς θαλάττης: sursum deorsumque conversis terra et mari. Ibid. πάντα ἄνω καὶ κάτω ἐπι-παράξῃ. *Cerda*.

408 *Fuscis tristis dea toll. alis*] Με-λανόπτερος et Ep. l. iii. μελανοπέπλους εὐμενίδας. *Germanus*.

Dea] Ita errore Gentilium dictæ Furia, sic infra, 'invisum numen:.' et in 12. 'successum Dea dira negat.' Orpheus in hymno Τισιφώνη τε, καὶ Ἀλκιδῶ, καὶ δῖα Μεγαίρα. Ovid. *Meta-morph.* viii. vocat *Deas* pœnarum. Valer. Arg. i. *ultrices Deas*. Clau-dian. l. i. in Ruff. 'Hinc Dea prosi-luit, Phœbique egressa serenos Infe-cit vultus.' Euripid. *Oreste*, θεὰς εὐ-μενίδας dixit, et in *Androm.* αἵματω-πόως, *Deas* *cruenti aspectus*. Nonnus l. xxxi. Μεγάρην θέαναν. Dinar-chus oratione contra Demosthenem, et Æschines contra Timarchum sæpe Furias θεὰς σεμνὰς, *severas Deas*. Pau-sanias Corinth. meminit fani Furia-rum. *Cerda*.

Alis] Ita in xii. 'ventosasque ad-didit alas.' Claudian. de Megara i. in Ruff. 'Pigraque veloces per Tartara concutit alas.' Euripid. *Oreste*: Αἰ, αἰ,δρομάδες δὲ πτεροφόροι: *Hæu, hæu, per-*

nices o pennigeræ. Loquitur de Furiis. *Idem*.

410 *Acrisioneis Danaë*] Patronymi-cum est. Nam male putant, 'Acrisio-neis colonis.' Sola enim venerat, non cum colonis. *Servius*.

Acrisioneis Danaë] Quæ ad Danaës fabulam pertinent, vide enarrationem interpretis Apollonii in eum locum l. iv. οἶα δὲ καὶ δανάη πόντῳ ἐνι πῆματ' ἀνέλθη Πατὴρ ἀτασθαλίῃσι. *Germ.*

411 *Præcipiti delata noto*] Intra ar-cam, ut diximus supra, et ut a pluri-mis dicitur. *Servius*.

412 *Magnum tenet Ardea nomen*] Bene allusit. Nam *Ardea*, quasi *ardua* dicta est, id est, magna et nobilis: licet Hyginus in Italicis urbibus ab au-gurio avis, *Ardeam* dictam velit. Illud namque Ovidii in *Metamorphosi* fa-bulosum est, incensam ab Hannibale *Ardeam*, in hanc avem esse conver-sam. Sciendum tamen *Ardeam* per Antiphrasin dictam, quod brevitate pennarum altius non volat. Lucanus, 'Quoque ausa volare, *Ardea* sublimis pennæ confisa natanti.' *Servius*.

Locus Ardea quondam] Antiqui ali-quot codices legunt, 'locus ardua quondam:.' ut non temere dictum a Servio sit, 'Bene allusit:.' Nam *Ardea*, quasi *ardua* dicta est. Est et pro-tenet, 'manet ardua nomen' in Me-diceo, et aliquot aliis antiquis codici-bus. *Pierius*.

Magnum] Apron. l. *tantum*. Taub-mann.

Ardea] Oppidum Italiae, colonia Mycenarum. Vide Serv. Danielis. Fabulam tractat Ovid. *Met.* xiv. 13. *Idem*.

Ardea] Teste Salmasio in Plin. exerc. p. 57. derivatur *Ardea* ad ἐροδὶς pro quo Siculi ἀροδὶς, unde Latinum *ar-deus* et *ardea*, ut *merulus* et *merula*, &c. A Danaë condita an sit hæc civitas, disputat Cluver. *Ital. Antiq.* iii. 5. *Emmeness*.

413 *Sed fortuna fuit*] Id est, ita evenit: ut exponit Scal. iv. 16. vel,

ita Fortuna tulit, ut Turnus quietem carperet: vel dictum ut illud /En. II. 'Fnuimus Troës,' id est, olim floruimus. *Taubmann.*

414 *Mediam nigra*] Codices nonnulli pervetusti legunt, *jam media nigra*: ut utrumque sit noctis epitheton: alterum temporaneum, alterum proprium. In aliis invenio, *jam media nigram*. Sed vulgata lectio magis placet. *Pierius.*

415 *Membra Exuit*] Bene *exuit*. Nam Dii cum voluit videri, induunt se corporibus propter mortalium oculos. Nam incorporei sunt. *Servius.*

Furialia membra Exuit: in voltus] In veteribus aliquot codicibus legere est, *furialia membra Exit, et in voltus*. In aliquot aliis, quod minus placet, *exuit, et vultus* absque *in*. Sed illud mihi adridet, ut figuratum magis, *exit, et in voltus*. Quanquam non improbo *exuit*, cujus antitheton subjunctum statim videam, 'induit albos cum vitta crinis.' *Pierius.*

416 *In voltus sese transformat anilis*] Videtur imitatus illud Homericum Iliad. I. III. ubi Venus se in anum convertit, ut Helenam alloquatur: *Γρηὶ δέ μιν εἰκνία παλαιγενεὶ προσέειπεν: Ἀνὴν αὐτὴν ὁμοίῃς νεύλαϊ ἴψαμ ἀλοκνῆτα ἐστ.* Et Virgilium Claudianus in Ruff. I. ubi Megæra Ruffinum deceptura, 'Tunc in canitiem mutatis sponte colubris Longævum mentita senem, rugisque severas Persulcata genas, et ficto languida passu Invadit muros Elysæ.' Atque etiam Sil. I. II. qui de Tisiphone, 'Protinus assimulat faciem mutabile monstrum Tyburnæ, gressumque simul, sonitumque loquentis.' Nonnus in re simili dixit I. X. *νόθον εἶδος ἀθηήτοιο Μεγαίρης: falsam imaginem invisibilis Megaræ.* *Cerda.*

417 *Frontem obscenam*] Latet in voce diritas omnis. De quo alibi: Certe ab ista obscenitate non abeunt verba Poëtarum *incesto, polluo, inficio*, et similia. Statius Theb. XI. 'Illas ut summo vidit Pater altus Olympo

Incestare diem.' De Megæra Claudian. in Ruff. I. I. 'hæc terruit Herculis ora, Hæc defensoris terrarum polluit arcus.' Et, 'Phæbique egressa serenos Infecit radios.' *Idem.*

Rugis arat] Nota senectutis, a qua ego aliquando: 'Cana ætas rugis, et frontis aratra senilis.' Plant. Bacchidib. 'Persulcat frontem.' Horat. Epod. VIII. 'Cum sit tibi dens ater, et rugis vetus Frontem senectus exaret.' Ubi vetus Scoliastes: 'Rugis tanquam sulcis proscindat.' Poëta *ἀδέσποτος*: 'Sulcatum rugis corpus, proscissio vultus.' Ovidius plenus est hac locutione, cujus loca jam alii conjunxerunt. Claud. de Eutropio dixit, 'Jamque adeo lassata cutis, sulcisque genarum Corruerat.' *Cerda.*

Induit] Bene Junonis sacerdotis personam sumit, ut majore auctoritate loqueretur. Pulchre autem dixit, *exuit et induit*, veluti cum vestitus permutationem facimus. Exnimus enim nostrum, et induimus alienum. *Donatus.*

Albos Cum vitta] Id est, etiam vitas albas. *Servius.*

Albos] Dixit Mimnermnus apud Stob. serm. 115. senectutem imminere capiti, *γῆρας ὑπὲρ κεφαλῆς ἐπικρέμαται*. Ab canis videlicet, qui hanc habent sedem. *Cerda.*

418 *Cum vitta*] Nihil notius, quam vitta usos, qui sacris operarentur; talem enim se fingit Furia. Sacerdos Vestalis dicitur a Juvenale Sat. IV. 'vittata.' Ovid. Met. V. 'Cererisque Sacerdos Amphycus albeniti velatus tempora vitta.' Catul. de Nuptiis Pelei loquens de Parcis, quæ sacra veteribus: 'At roseo niveæ residebant vertice vittæ.' Propertius IV. 10. 'Talibus Alcides: at talibus alma Sacerdos Puniceo canas stamine vincta comas.' *Idem.*

Ramum innectit olivæ] Aut coronam accipit: aut ramum illigat vittis. Quod aperte in octavo ostendit, 'Et vitta comptos voluit prætere

ramos.' Supra etiam, 'Præferimus manibus vittas.' *Servius*.

Ramum iniecit olivæ] Non refero ad morem supplicum, quem supra aperni; nam hic nulla necessitas: neque ad insigne pacis, de quo loquor in VIII. hic enim potius ad bella exhortatur Furia. Tantum inducta olea ex usu, quo illa sacris serviebat, et hic se Furia sacris assimulat inservire. Itaque ad hunc locum illustrandum pertinent, quæ iam dixi l. VI. ad illud, 'Spargens rore levi, et ramo felicitis olivæ.' Similiter Statius Theb. l. II. ubi Lajum inducit apparentem dormienti Eteocli sub persona Tiresiæ, dat illi oleam. Adjungam totum locum, quia totus ad Virgilii vestigia: 'Tum senior, quæ jussus agit, neu falsa videri Noctis imago queat, longævi vatis opacos Tiresiæ vultus, vocemque et vellera nota Induitur: mansere comæ, propexaque mento Canities, pallorque suus, sed falsa eucurrit Infula per crines, glaucæque innexus olive Vittarum provenit honos,' &c. *Cerda*.

419 *Fit Chalybe*] Sic Æn. v. 'Fit Beroë.' *Taubmann*.

Junonis anus, templique sacerdos] Ordo, ut Junonis templi anus sacerdos. *Servius*.

421 *Fusos patiere labores*] Probus de temporum connexionem libellum composuit, in quo docet quod cui debeat accommodari: ex quo intelligimus hanc, quam fecit, arduam esse connexionem. Nam *Patiere*, futuri temporis est; *fusos* vero participium est præteritum. Est autem sensus, Patieris ut tot tui labores fundantur incassum, id est, in irritum cadant. Et *incassum*, tractum est a retibus, quæ casses vocantur. *Servius*.

422 *Transcribi*] Tradi. Sermo autem hic tractus est de pecunia. Nam *scribi*, est dari. Horatius, 'Scribe decem Nerio, non est satis, adde Cicutæ.' *Rescribi*, reddi. Horatius,

'Dictantis quod tu nunquam rescribere possis.' *Idem*.

Et tua Dardaniis transcribi, &c.] Imperiumne jam tuis meritis debitum, ad indignos et advenas sine labore transferetur? Bis itaque intelligendum est, *sceptra transcribi*. Quod autem ait, *tot labores*, a qualitate adjecit pondus dictioni: quod ait, *tua*, laudis loco accipiendum: *Dardaniis* vero convitio: utpote qui sua perdidissent, et invadere ceperent aliena. *Donatus*.

Transcribi sceptra] Proprie coloni dicuntur, *transcribi*: quod nominatim in tabellas referebantur. Notat Tusanus Græcos etiam ita usurpare μεταγράφειν, et μετατρέπειν. *Donatus* et *Servius* censent sermonem derivatum a pecunia, quæ in foro et de mensa alteri acceptum fertur, et scribitur: unde *Scribi*, est dari, et *Rescribi*, reddi, apud Horat. Sat. II. 3. 'Scribe decem Nerio.' Videantur et Notæ ad illud Æn. v. 'Transcribunt urbi matres.' *Taubmann*.

423 *Rex tibi conjugium, et quæsit*] In antiquis aliquot codicibus non habetur et, sed id librarii negligentia: et enim eo loco positum addit versui gravitatem. *Pierius*.

424 *Abnegat*] Cum tantis periculis et uxorem et dotem quæsieris. *Don.*

Quæritur heres] De jure traxit. Ut non generum, sed heredem diceret. Nam per coëmptionem facto matrimonio, sibi invicem succedebant. *Servius*.

Externusque in regnum] Dicit omnia, quæ hominem fortem ad prælium, propter regnum, movere possint. Dat præterea vincendi fiduciam, asserendo Junonem afflaturam, cui causa displicebat. Addidit metum, ne, si cunctaretur, firmatos arctiore fœderis vinculo superare non posset. *Donatus*.

Externusque in regn. quær. heres] *Servius*, de jure traxit, ut non generum, sed heredem diceret: nam per

coëmptionem factò matrimonio, sibi invicem succedebant. Vide illud supra Georg. I. 'generum Tethys emat omnibus undis:' et Budæum in Pandect. et Boëth. Topic. II. de matrimoniis per coëmptionem, usum, et confarreationem. *Germanus.*

Heres] Ex monumentis veterum si-
ne diphthongo scribendum monet
Dausquius, ab *herus* derivari con-
tendens, quia *heredes*, pro dominis
sumpti. Sunt tamen qui *hæredes* quasi
αἰποῦντες, *capientes*, dici malint. *Emm.*

425 *I nunc, &c.*] Simile illud, 'I,
sequere Italiam ventis, pete regna
per undas.' Itaque, ut ibi cum Ita-
lia venti, cum regnis undæ, ita hic
cum periculis ingratitudo. Non abit
illud Petronii Sat. 'Qui paulo ante
jactabas vires imperii tui, de tam
magna navē ne tabulam quidem nau-
fragus habes. Ite nunc mortales, et
magnis cogitationibus pectora im-
plete.' *Cerda.*

I nunc, &c.] Formula concessionis,
quæ plena est stomachi, et impreca-
tionem non mediocrem testatur. Ho-
rat. Epist. I. 6. 'I nunc, argentum
et marmor vetus æraque et artem
Suspice.' Ad quem locum plura
Lambinus. *Emmeness.*

426 *Tyrrhenas, i, sterne acies*] Ut, 'I,
sequere Italiam ventis.' Sane notum
est bello multum potuisse Tyrrhenos,
et fuisse præcipue infestos Latinis.
Ut, 'Hi bellum assidue ducunt cum
gente Latina.' *Servius.*

I, sterne] Veteres aliquot codices
legunt, *Tyrrhenas et sterne*. Ut, *Tes-
tilis et rapido*. Sed *i*, geminatum ver-
bum longe venustius et elegantius.
Pierius.

427 *Hæc adeo tibi me*] Addidit anc-
toritatem, quia scit anui credi diffi-
cile. *Adeo* autem, valde scilicet
jussit: ut Terent. 'Adolescens
adeo nobilem.' *Servius.*

Tibi] Contra meritum laborum ir-
risio. *Tibi*, qui male gesta, possis
tua propria fortitudine corrigere.

Tibi, suscepto jam genero. *Donatus.*

Me] Sacerdotem suam, templi cus-
todem, cujus fidem nosset. *Idem.*

428 *Ipsa palam furi*] Habet empha-
sin *Ipsa*, quasi dicat, Quæ omnia pos-
test, tuæ causæ favet. *Idem.*

Ipsa palam, &c.] Invenit Ursin. imi-
tationem Homer. Iliad. XVIII. 'Ἡρῇ
με προέηκε Διὸς κυδρὴ παράκοιτις: *Juno
me præmisit Jovis gloriosa uxor.* *Cerda.*

429 *Quare age*] Particula hortan-
tis. Sic in VIII. 'Quare agite, o juve-
nes.' Catull. in Nupt. Juliæ et Man.
'Quare age, huc aditum ferens,' &c.
Idem.

430 *Latus*] Alacer, festinus. Nam
lætari non poterat, qui perdebat ux-
orem. Sic supra in primo, 'Vela
dabant læti.' *Servius.*

Lætus] Vox nata ad omen. Ita
apud Statium Theb. I. XII. in re
simili, 'Ite alacres, tantæque precor
confidite causæ.' Est hoc, quod eti-
am de Annibale Silius I. III. 'Nec
mora, commotum promissis ditibus
agmen Erigit in collem.' Dionys.
I. VI. ore Dictatoris Roman. ἵτε προ-
θύμως ἅπαντες ἐπὶ τὸν ἀγῶνα: *ite
prompte omnes ad prælium.* Etenim
πρόθυμοι sunt ita prompti, ut etiam
alacres. Sane in vultu ducis lætitia
pro omine est militibus. Curtius de
Alexandro I. IV. 'Haud alias tam
alacrem viderant Regem, et vultu
ejus interrito certam spem victoriæ
augurabantur.' Darius apud eun-
dem: 'Ite alacres, et spe pleni,' &c.
Cerda.

Phrygios] Quasi dicat imbelles et
inertes. *Donatus.*

Flumine pulchro] Ut supra, 'Flu-
vio Tyberinus amæno.' *Servius.*

431 *Pictas*] Nam luxuriosos hæc
pictura denotat. *Donatus.*

Pictas carinus] Hunc morem et
elegantiam veterum multa aperiunt.
Vates ipse sæpe. Hic ut vides: et
in Æneid. V. 'pictas abiete puppes.'
in VIII. 'pictasque innare carinas.'
in Georg. IV. 'Et circum pietis vo-

hitur sua rura phaselis.' Ovid. in Metamorph. vi. 'Ut semel ingressa est pictæ Philomela carinæ.' Lucan.

l. iii. 'non robore picto Ornatas decuit fulgens tutela carinas.' Ab Homero Iliad. ii. naves dicuntur *μιλοπαρρη* a pictura: et Aristides in 2. Platonica naves exhibet inunctas *μίλτω*, *minio*. Valer. Arg. i. in fabrica primæ navis: 'picturæ varios superaddit honores.' Athen. de nave Hiero. l. v. ἡ δὲ ναὺς πᾶσα οἰκείαις γραφαῖς ἐπεπόνητο: *universa autem navis aptis picturis erat laborata*. Apulejus Florid. l. iv. 'navem extrinsecus eleganter depictam.' Maximus Tyrius dissert. 31. in commendatione navis cujusdam περιεβέβλητο δὲ ἡ ναὺς πολλὰς μὲν χράς ἡδίστας ἰδεῖν: *Accedebant colores, quæ navem commendarent varii, ut visu jucundissimi*. Herodotus l. ii. τὸ δὲ παλαιὸν ἅπασαι αἱ νῆες ἦσαν μιλτηλεφές: *veteri instituto naves omnes erant rubrica delibutæ*. Cerdæ.

432 *Calestum vis magna jubet*] Aut per definitionem, ipsa Juno est vis Deorum: aut per augmentum, suasit primo per se, deinde per Junonem, postremo per omnium vim Deorum. Servius.

Calestum vis] Ergo debet audacius fieri. Donatus.

Rex ipse] Qui te sefellit, cujus imperium tua defensione servasti. Idem.

433 *Parere fatetur*] In codicibus aliquot antiquis, *parere jubetur*, legere est, quod non ita receptum mihi videtur. Pierius.

434 *Sentiat*] In virtute et minis, ut Ovid. Trist. i. l. 'Nunc te prole tua juvenem Germania sentit.' Et Propert. ii. 10. 'Sentit et illa tuas postmodo capta manus.' Cerdæ.

Turnum experiatur in armis] Id est, probet contra se, quem pro se laborantem non probavit. Servius.

435 *Hic juvenis vatem inridens*] Caluit, quia juvenis. Horatius, 'Non ego hoc ferrem calidus juvena, Consule Planco.' Idem.

Juvenis] Non mirum, si juvenis mulierem et anum in re bellica contempsit. Donatus.

Juvenis vatem inridens] Nam videlicet, τὸ νέον ἅπαν ὑψηλὸν ἐστὶ, καὶ θρασύ: *sunt omnes juvenes superbi, et audaces*, dixit Metrod. apud Stob. serm. 50. omnino proni ad irrisionem, et contumeliam. Huic ætati ἀκόλαστον καὶ ἄλογον attribuit Plutarch. in Opere de virt. Morali. Signanter Horat. quem in hunc locum advocat Servius: 'Non ego hoc ferrem calidus juvena.' Posset et Aristotelem Rhet. ii. 12. διαθέρμοί εἰσιν οἱ νέοι: *juvenes calidi sunt*. Ibidem notans mores juvenum, ἀδικήματα ἀδικοῦσιν εἰς ὕβριν, quia nunquam injuriæ illorum sine contumelia. Cerdæ.

Orsa] Id est, dicta. Scal. iv. 16. Taubmann.

436 *Thybridis undam*] Romanus codex, Porcius, et aliquot alii veteres legunt, *Tybridis alveo*. Sed *undam*, plerique malunt. Pierius.

Classis invectas Thybridis alveo] Hic Turnus per somnum consentanea respondet: ut apud Hom. Od. Δ. Penelope eidolo sororis a Pallade immisso, illis versibus, quibus est initium, τὴν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα περίφρων πηνελόπεια, Ἥδ' ὃν μάλα κνώσσοῦσα ἐν ὄνειρείῃσι: πύλῃσι. Non ita dissimili genio est illud Od. A. Telemachi ad matrem Phemii fidicinis cantum inhibentem: ἄλλ' εἰς οἶκον ἰούσα τὰ σάυτης ἔργα κόμιζε, Ἰστοντ' ἡλακάνην τε, καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευε Ἔργον ἐποίχασθαι, μῦθος δ' ἀνδρεσι μελήσει Πᾶσι. Germ.

440 *Victa situ senectus*] Temporis longinquitate, ex qua nascitur situs. Servius.

Verique effata] Cassa veritatis. Id.

Veri effata] Id est, cassa veritatis. Vel, quæ cessavit vera dicere: Scal. iv. 16. vel, cui sunt effatæ et exhaustæ vires ad dicendum quod verum est: ut innuat illam cœpisse delirare. Taubmann.

441 *O mater*] Inrisionis est, non

honoris. *Servius.*

O mater] Irrisio est aperta. *Don.*

O mater, curis nequicquam exercet] *Mater* hic in invidiam et contemptum, ut docet Eustathius γέρον, προσφώνησιν Græcis nonnunquam ad venerationem, nonnunquam miserationem, ad contumeliam nonnunquam usurpari; Certe et illud supra, 'fortunate senex,' sapere potest προσφώνησιν honoris, nam et γέροντες Homero dicuntur simpliciter honore digni viri, etiam si ætate senectam non attigerint, ut Romanis, *patres* interdum. *Germanus.*

412 *Falsa ratem formidine ludit*] Quia *ratem*. Nam eam defendebant a bellis, si non ætas, saltem religio sacerdotis. *Servius.*

444 *Bella viri*] Vide Adag. 'Bellum Cononi curæ fuerit.' Ita Iliad. H. Hector ad Andromachen: Πόλεμος δ' ἀνδρέσει μελήσει Πάσι, ἐμοὶ δὲ μάλιστα. *Taubmann.*

Bella viri pacemque, &c.] Talis est Ovidii locus *Metam.* l. II. 'Vel quid nata vide, vel quid sis passa: columque, I, cape cum calathis, et stamina pollice torque: 'Bella relinque viris.' Quem imitatus est Claudian. in *Eutrop.* l. 271. *Emmeness.*

Gerant] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, *gerent*, futuro tempore scriptum observavi: quod multo magis placet: quia ex affirmativo modo sententia videtur absolutior. Si *gerunt* malueris, sententia definitiva est, ex morum consuetudine. *Pierius.*

445 *Exarsit in iras*] Communis sermo habet, *ardeo illa re*: sed figuratius, *ardeo in illam rem* dicimus: et est specialis Cornelii elocutio. *Serv.*

446 *Oranti*] Loquenti. Unde etiam *oratores* dicimus. *Idem.*

Subitos] In antiquis aliquot exemplaribus *subito* adverbium est: sed epitheton receptius, *subitus*, in non nullis *subitos* legas. *Pierius.*

Tremor occupat artus] Vicinitate scilicet Furie. Nam tremor furoris est. *Servius.*

Tremor occupat artus] Il. Θ. τρόμος ἔλλαβε παῖδιμα γυῖα. *Germanus.*

447 *Dirigere oculi*] In Romano cod. et in quibusdam aliis scriptum est *deriguere* per *de*, pro *dirigere*: significat vero utcumque legeris *induruere*, quod est insanie signum. Inde apud Plautum in *Menechmis*, interrogat Medicus eum, quem insanum esse credebat, 'Solentne tibi unquam oculi duri fieri.' *Pierius.*

Deriguere oculi] Sunt hi, quos Maximus Tyr. dissertat. 40. explicans ait, ὥσπερ ὅν ἐῖ τις ἦν δύναμις ὀφθαλμοῖς ὀρᾶν αἰεῖ, καὶ ἀποτείνειν διηνεκῶς τὴν ὕψιν, καὶ δέχεσθαι τὴν προσβολὴν τοῦ φωτὸς, καὶ μηδὲν αὐτῇ δεῖν καλυπτόντων βλεφάρων. Is videlicet oculus, qui perpetuo aciem intendit, lucemque admittit, nec palpebris connivet. Et dissertat. 35. ὀφθαλμοὶ διηνεκῶς δεδorkότες. *Cerda.*

Sibilat] Ita scilicet expressa Furie ferocitas, ut apud Ovid. *Met.* IV. 'notæ sonnere colubræ; Parsque jacent humeris, pars circum pectora lapsæ Sibila dant.' Stat. *Silv.* III. 'Furiarum sibila.' et *Theb.* VIII. 'acutique tubas, et sibila miscet Tisiphone.' Eadem Tisiphone apud eundem *Theb.* I. 'fera sibila crines virenti Congeminat.' Ubi pulchre *virenti* cum respectu ad colubros. Nonnus l. XXXII. dat hoc verbum flagello Megaræ, σύριξ ἐν ἡχος ἰμάσθης: *sibilabat sonitus flagelli.* et XXII. δρακοντοκόμοιο Μεγαίρης. Tisiphone apud Stat. *Theb.* XI. inducitur cum 'adstridentibus hydri.' *Idem.*

448 *Tantaque se facies aperit*] Remoto anili vultu, quem finxerat, et quo se induerat. Sic supra de Venerē, 'Et vera incessu patuit Dea.' *Servius.*

Flammea] In Romano cod. *fumea*. Sed enim hic *flammea*, lectio castior: nisi velimus ad pineam faciem adludere, quam intorserit, qua alibi eodem modo circumscribitur a Virgilio, 'Nec Fumea tedis lumina.' Nam et Ovidius, et eum secutus Claudianus fin-

gunt Furiæ etiam facem gestare : et inferius Virgilius ait, 'Sic effata facem juveni coniecit et atro Lumine fumantes fixit sub pectore tedas.' Sed utcumque hæc accipiantur, placet hic de oculis dictum, ut in VL 'Lumina flammea,' non sine codicum varietate legi diximus. *Pierius.*

450 *Geminos erexit crinibus angues*] Similes. Nam omnes eam dixit erexisse, non duos. *Servius.*

Geminos] Id est, similes : nam omnes erexit, non duos : ita Cic. in Vatin. 'Consorti quidem in lucris atque furtis, gemino et simillimo nequitia,' &c. Idem pro Roscio : 'Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia.' Varro, *geminum* semper capit pro simili : ut, 'Gorgones geminæ : cum earum tres sint. *Taubmann.*

Erexit] Furiis datur quidam furor, qui explicatur per verba *attollendi*, *erigendi*, et similia. Inde in VI. 'Exsurgitque facem attollens.' Ita hic, angues erecti, ut ibi fax sublata. Claudian. l. I. Ruff. de Alec. 'et totos serpentum erexit hiatus.' Valer. Arg. l. VIII. 'Furiarum erecta flagello.' Statius Theb. l. VIII. 'rectique ante ora cerastæ velavere Deam.' et in XI. de Tisiphone, 'Crinalem attollit longo stridore cerastem.' Prolyxo irata describitur ab eodem l. V. 'erecta genas.' De serpentibus Cereris Claud. 'levant colla, erecti roseas cristas.' Non abit ab Statio Theb. l. I. cerastas, quibus Tisiphone armatur, induci astantes. Ait enim : 'Centum illi astantes umbrabant ora cerastæ.' Ammian. l. XVII. 'Ad indignationem justam Julianus erectus.' *Cerda.*

451 *Verberaque insonuit*] Pro verberibus insonuit, id est, per verbera. *Servius.*

Verberaque insonuit] Pari furore Erinys apud Silium l. II. 'Et dirum insonuit Stygio bis terque flagello.' Iterum : 'verbera Erinys Incutit, atque atros insibilat ore timores.'

Nonn. l. XXI. *μῦστίγα* dat *Megæaræ*. *Cerda.*

Verberaque insonuit] Nove dictum : Scal. IV. 16. Notetur autem ars poetæ summa, qui hæc ita descripsit, ut legenti animum et capillos horrescere credideris. *Taubmann.*

Rabido ore] Habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

Rabido] In Romano, et paucis aliis, *rabido* : legitur per *b* in quibusdam *rapido* per *p*. *Pierius.*

Rabido ore] Apud Ovid. Met. IV. Tisiphone affert, 'Et scelus, et lacrymas, rabiemque et cædis amorem.' Apud Claudian. in Ruff. l. I. una Furiarum, 'Quæ nova corrumpit nostros clementia mores? Quo rabies innata perit?' Inde Euripid. Orest. Furiæ vocat *δρακοντάδεις κόρας*, *puellas viperinas* ; quod non ad serpentes solum, sed ad virus et rabiem earum referri potest. De iisdem statim : *εἰ μ' ἐκφοβοῖεν μανίσι, λυσσῆμασι* : *si me terrefacient furore, rabie*. Recte itaque apud eundem in Hercule insano leges Rabiem natam Nocte, *νυκτὸς ἐκγονον λύσσαν*, quia Furiæ quoque, quarum est rabies, nocte quoque sunt satæ. *Cerda.*

452 *En ego victa situ*] Pejus non potuit oburgare metuentem, quam in illum regerere, quæ protulerat. *Donatus.*

En ego victa situ, &c.] Acerba repetitio, quæ rhetorum filiis mimesis appellatur, qualis est Æn. IV. 377. *Emmeness.*

453 *Falsa formidine*] In Romano codice, *falso* adverbialiter scriptum est. Sed longe melius, *falsa formidine*, ut objecta per verba eadem eludat. *Pierius.*

454 *Respice*] Multi hic distinguunt et superioribus jungunt, ut sit sensus, *Respice* eam, quam dicis *falsa* deludi formidine. *Servius.*

Ad hæc, adsun] Id est, ad regum arma, et ad bella. Quomodo ergo dicis quod superflue his inferar rebus, ad quas veni? Alii *respice* ad

hæc legunt, ut sit quasi demonstrantis, 'Respice, bella et lethum gero.' Idem.

(Respice ad hæc) adsum] Ad hæc; bella, et letum, quæ manu gero. Quidam distinguunt, 'Respice: ad hæc adsum d.' Taubmann.

455 Bella manu letumque] Contra illud, 'bella viri pacemque gerant.' Donatus.

456 Facem juveni conjecit] Satis considerate facem juveni conjecit, quæ cito exardescit et desinit. Supra vero, Amatae serpentem injecit: quod in mulieribus semper viget venenum. Servius.

Facem juveni conjecit] Alludit Juvenalis ad hæc Maronis Sat. VII. 68. 'qualis Rutulum confundat Erinny's, Nam si Virgilio puer, et tolerabile desit Hospitium, caderent omnes a crinibus hydri.' Emmenness.

Atro Lumine fumantis fixit tædas] Atri luminis. Ut, 'Et pulchra faciat te prole parentem.' Atro autem lumine, furiali, inferno, alias ratione caret. Servius.

Atro lumine] Atrum lumen, ex Eurip. in Troad. reddit Victorinus αἴγλαν μέλαιναν. Talis est autem Eurip. versus: ἐν δόμοις δὲ παμφαῖς σέλας πυρὸς Μέλαιναν αἴγλαν ἔδωκεν παρ' ὕπνῳ. Germanus.

457 Fumantis tædas] Ἀῖδας ψολόεσσας. Idem.

Sub pectore] Ubi fellis locus est, id est, iracundiæ. Servius.

*458 Olli] In Romano codice, et in quibusdam aliis legere est, 'Illi ingens somnum rumpit pavor.' Sed vulgata lectio venustior habetur: et olli, agnitum a Grammaticis: in nonnullis legitur, *rupit*. Pierius.*

*Olli somnum ingens rumpit pavor] Similis pavor Eteoclis, excitati a somno, apud Statium Theb. I. II. 'Illi rupta quies attollit membra, toroque Erigitur plenus monstis.' Tu reliqua. Est hoc quod Hippoc. vocat ἐνύπνιον φοβερὸν libell. de morbo sacro, *horrendum insomnium*. Cerda.*

*459 Perfudit toto proruptus] Et hic, perfudit, eodem præsentis tempore. Alibi enim adnotavimus rem gestam per præsentis temporis formam enarrari, majoris esse vehementiæ, nisi putare voluerimus *n* illud in antiquis fuisse accentus notam. Præterea sunt vetusti codices, in quibus *præruptus* legatur: sed *proruptus* omnino melius. Pierius.*

T. proruptus corpore sudor] Lacrimæ, omnis fere gravius commotionis comites: quæ etiam somniantibus Turno fluunt. Casaub. ad Pers. Sat. II. Taubmann.

*460 Fremit] Cum clamore deposcit. Bene autem *amens*, quia in thoro requirebat. Servius.*

*Arma amens fremit; arma toro] Credam Poëtam instituisse vel veteri Poëtæ, qui: 'Tela famuli, tela, propere, sequitur me Thioas' vel mori Romano, quo, instante conflictu, inclinabatur, *arma, arma*. Livius lib. VII. 'Conclamatum ad arma, concursumque in muros.' Ammianus I. XXVII. 'Cum undique ad arma conclamaretur.' Eidem mori (ut credi par est) institerunt Ovidius, et Horatius. Prior Met. XIV. 'Certatimque omnes uno ore arma, arma loquuntur.' Posterior Od. I. 35. 'Ad arma cessantes, ad arma Concitet, imperiumque frangat.' Sicut etiam Statius Theb. I. VII. 'Arma, arma, insani,' &c. et I. III. 'vociferans arma, arma viri.' Et Silius I. IV. 'Arma viri, rapite arma viri.' Vide vero præcipitantiam versus et sententiarum. Talis ea Eurip. Supplicib. λάβετε, φέρετε, πέμπετε. Cerda.*

Arma amens fremit; arma] Illa repetitio habet suam venustatem. Tale est illud Ovidianum Met. XI. 377. 'cuncti cocamus et arma, Arma capessamus:' ad quem non pœnitebit consuluiss. Nob. Heinsium, qui plura hujusmodi exempla observavit. Emmenness.

Toro] Lib. Æneid. ad illud, 'fidum capiti subduxerat ensem,' aperio mo-

rem, unde hic locus potest illustrari. Testimoniis ibi adductis adijunge Livium l. xxxix. 'Ad nutum scorti Consul stricto gladio, qui super caput pendebat,' &c. Et Nonnum l. xxvi. Νήδυμον ὕπνον ἄκοντοφόρων ἐπὶ λέκτρων: *Profundum somnum dormiebant sagittiferis in lectis.* Atque etiam Theocrit. idyl. xxiv. ubi Amphitruoni ξίφος Κλυτῆρος κεδρίνῳ περὶ πασσάλῳ αἰὲν ἄωρτο: *Gladius pendebat semper ad lectulum ex claro cedrino.* Et Plutarchum in Pelopida, ubi loquens de Alexandro Tyranno Phææorum, τὸ ξίφος ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς κρεμάμενον, dicit gladium ad caput illius fuisse suspensum. In vita Alexandri ait idem Plutarch. habuisse semper hunc ducem sub pulvino gladium. Eundem morem attingit bis aut ter in vita Catonis Uticensis. *Cerda.*

461 *Scelerata insania belli*] Nihil enim tam insanum, quam desiderare id, per quod possis perire. *Servius.*

Scelerata insania belli] Describit multis Græcorum ὀπλομανίαν. Videtur etiam mihi signare hominem, quem Græci vocant ἀρειμάνιον, sive ἀρειμανῆ, id est, furem insanumque bellandi amore. Quam vocem ita solvit Homerus μαίνεται δ' ὥστε Ἄρης: *furerebat ut Mars.* Nonnus l. xxvi. conjunctam adhibuit, ἀρειμανέες μάχῃται. Pulchre ait Maximus dissert. 14. τί ἂν ᾗ θυμοῦ παρασκευαστικώτερον πολέμου καὶ ὅπλων; *Quis major iracundie fomes est quam bellum et arma?* Ad lucem Virgilio Statius l. vii. 'ferus omni peccatore sævit Martis amor.' Ibidem: 'ferrique insana voluptas.' Et l. xi. de Polynice contacto a Furia: 'Ardet inops animi,' &c. facitque illum, ut percussus est a Furia, non jam cupientem Regna, sed spirantem 'et scelus, et cædem.' Sic de Turno, 'scelerata insania belli.' *Cerda.*

462 *Magno veluti*] Ornatus Poëticus in parabolis similitudinibusque maxime consistit. *Donatus.*

463 *Virgea*] De virgis: unde facta est flamma validior. *Servius.*

Costis] Lateribus. Et bene antiquum respexit morem: nam ollas non suspendebant; sed positis circum circa ignem adhibebant. *Costis* autem, id est, lateribus: ut, 'Tardi costas agitator aselli.' *Idem.*

Aëni] *Vasis*, subaudiendum monet Sanct. Minerv. p. 347. ut *ficilia*, *Corinthia*, &c. Ad locum quod spectat, plenissimam complectitur descriptionem, qua noster Homero palmam præripuisse videtur, teste Macrobi. Saturn. v. 11. Utitur et Silius l. v. eadem similitudine: 'Ut multo accensis fervore exuberat undis, Clausus ubi exusto liquor indignatur aheno.' *Emmeness.*

464 *Exultantque æstu latices*] Q. Serenus ita scripsit: 'Igne lapis candens datur exultantibus undis.' Ovid. Metam. vii. 'Interea calido positum medicamen aheni Fervet, et exultat, spumisque tumentibus albet.' Hippocr. lib. de flatib. dixit, ἀπὸ τοῦ λεβήτων ἀτμός ἀνέρχεται πολλὸς ἐψομένου τοῦ ὕδατος: *exsultat vapor multus ab aqua cocta in lebetibus.* Nonnus l. x. ἀναπτομένοιο δὲ πυρσὺ Φοίνιος ὕδατόν τι λέβης ἐπεπάφλασεν ἀτμῷ: *incenso vero igne Rubens lebes aqueo bulliebat vapore.* *Cerda.*

Furit intus aquæ Fum.] Nec immerito: nam potest esse et alterius rei amnis. Ut, 'Fluvios videt ille cruoris.' Hanc autem diæresim Tucca et Varus fecerunt. Nam Virgilius sic reliquerat, 'Furit intus aquæ amnis,' et 'exuberat ut aquæ amnis:' quod satis asperum fuit. Notandum quod in toto Virgilio non reperiuntur, nisi quatuor diæreses: hoc loco, et in *Æn.* iii. ut, 'Aulæ in medio libabant pocula Bacchi,' et in vi. ut 'auræ simplicis ignem,' et in ix. 'dives pictæ vestis et auri.' *Servius.*

Aquæ] Sane Servius *aquæ* repositum a Tucca, et Varo asserit, quum Virgilius, *aquæ amnis* scriptum reliquisset, ut in vulgatis est Servii commentariis, quod an sit fide dignum, alii viderint. Nam Probus Valerius

quum Virgilium quatuor locis tantum Diezcuxi usum ex æ diphthong. in a et i asseveret, unum ex his recenset, 'furit intus aquai.' In antiquis vero codicib. omnibus quotquot versare contigit, *furit intus aquæ vis* scriptum animadverti: neque tot codices temere conyenire crediderim. Præterea si Virgilius usquam varietatis amator fuit, in hac præcipue comparatione eam affectasse videtur. Aquam enim effervescentem dicere cum velit, modis circiter senis eandem sententiam variavit. Mira eloquentiæ vis, et sermonis copia, ubertasque facundiæ vere redundantis, dum enuntiatur, 'Undantis Aheni, Exultant æstu latices, Furit intus aquæ vis, Fumidus atque alte spumis exuberat amnis; Nec se jam capit unda, volat vapor ater ad auras.' Quocirca quum veteres codices, *aquæ vis* legant: et unum plus membrum in hac varietate, neque id indecorum acquiratur, si aliter quam *aquai* legendum sit, (Valerio enim libenter suas partes integras relinquo) eo modo Virgilium crediderim scriptum reliquisse. Præterea ita habetur in Servii commentariis manu scriptis, quæ mihi Petrejus Zancus juvenis utraque lingua optime peritus legenda dedit, quamvis vulgata, *aquæ amnis*, habeant. *Pierius.*

Aquai] Ita multi legunt, et agnoscunt diæresin. In his Cælius xxvii. 6. Nonnulla ad hanc rem hic Servius. Et præit ipse Vates, qui *aulai, pictai*. Qui tamen legeret, *aquæ vis*, ut in plerisque veterum exemplaribus, *οὐκ ἀτόπως* legeret; nam ex Græcorum imitatione. Homerus enim Odys. xiii. *ἰς ἀνέμοιο, vis venti*: et Od. vi. *ἰς Τηλεμάχοιο, vis Telemachi*. Vide illud Æneid. iv. 'odora canum vis.' *Cerda.*

Aquæ vis] Ita Ms. Servius. Sic Hom. *ἰς ποταμοῖο ἰς ἀνέμου*. Et hanc lectionem germanam esse, contra Tuccam et Varum (qui testantur Virgil. scripsisse, *aquæ amnis*) itemque Pro-

bam, Macrobius, Crinitus (xviii. 2.) Cælius (xxvii. 6.) Cornutus, et alios, docent Erythræus et Fabricius: qui quidem Poëtæ iudicium omnibus anteponit: et addit: Quod si quis contendere vult, illi Pythagoreorum quasi voce respondeo; *ποιητῆς ἔγραψε*. At cæteri illi leg. *aquai* *Fumid.* &c. *Taubmann.*

Aquai] Ad hunc locum vide H. Stephani Virgil. lectiones p. 23. et 24. *Emmeness.*

466 *Nec jam se capit unda*] Melius quam si diceret, 'Nec jam vas undam capit.' *Servius.*

Nec jam se capit unda] Lucret. 'capiunt irarum pectora fluctus.' Sic et exuberantes cyathos Græci *ὑπερφιάλους* vocant, qui infusam humoris nimiam copiam rejectant et respuunt; quam capere et continere nequeant; quam vocem ad homines Homerus transtulit, quos et *superfluentes* eadem metaphora Catull. dixit. Ovid. Metam. vii. 'Interea calido positum medicamen aheni Fervet, et exultat, spumisque tumentibus albet.' Et Calab. l. v. in hoc argumentum de Ajace furente: *μέλαν δέ οἱ ἔξεν ἦτορ* *Εὔτε λέβης ἀλίσσων ἐπ' ἐσχάρῃ ἡφαίστοιο* 'Ροιβηδὸν μάλινται ὑπάλ πυρὸς αἰθομένοιο, Γάστρην ἀμφὶ δὲ πᾶσαν ὅτε ξύλα πολλὰ θέρηται' *Ἐννεσίης δρηστήρος ἐπειγομένου ἐν θυμῷ Εὐτραφέος σιάλοιο περὶ τρίχας ὥς κεν ἀμέρσῃ*. Aristot. lib. περὶ ζώων, ubi de cordis pulsu agit, et apostematum inflammationes ebullitioni et fervori similes facit, hunc effervescentis aheni actum innuere his verbis videtur: *ἡ δὲ συμβαίνουσα σφύξις τῆς καρδίας, ἡ ἀεὶ φαίνεται ποιούμενη συνεχῶς, ὁμοία φύμασιν ἔστιν, ἣν ποιοῦνται κίνησιν μετ' ἀληθδόνος*, &c. *Germanus.*

Volat vapor] Ita Manil. l. i. 'volucris fumo.' Et Nonnus l. xxiii. *ἡερόφοιτος κάπνος, fumus ærivicagus*. Illustrabis satis hunc locum his, quæ dicta jam a me Ge. ii. ad illud, 'fumosque volucres.' Hic ad rem Poëtæ pertinent verba Hippocratis lib. de flatu-

bus: ὥς γὰρ ἀπὸ τῶν λεβήτων ἀτμός ἀνέρχεται πολὺς ἐφομένου τοῦ ὕδατος: Quemadmodum enim ab aqua in lebetibus ebulliente vapor copiosus erchitur. *Cerda.*

Volat vapor ater, &c.] Fumus et aliæ res celeres carentes animo et fere etiam corpore poëtis dicuntur habere alas, volare, ut observatum hoc a P. Victorio var. lect. xxvi. 13. *Emmeness.*

467 *Ergo]* Id est, quia sic incensus est. *Servius.*

Polluta pace] Vel sua vel Trojanorum. *Idem.*

Polluta pace] Aliter enim adversus socerum moveri non debuit. Præterea impellebatur a Furia. *Donat.*

Polluta] Cum Latinus dicatur pacem polluisse, quod desponsam Turno destinaverit alteri tradere, non abhorret ab hujus verbi potestate illud Horatii Od. iv. 5. ‘Nullis polluitur casta domus stupris.’ Inde superior illa conquestio Amatæ ad Latinum: ‘Quid tua sancta Fides,’ &c. *Cerda.*

468 *Indicit]* Figurata verbum bellicum posuit. *Servius.*

Indicit] Verbum bellicum signate positum, aliqui notant, probant re nulla. Sed *indictum bellum*, id est, denuntiatum, lib. ult. de Legationibus. Brissonius notat l. ix. de verb. signif. Quis nescit bella indicta Fecialium opera? Quid, quod *indicare*, est verbum sacrorum? nullum vero bellum apud antiquos, nisi prius nuncupatis votis. Ergo, quia dicturus postea, ‘Divosque in vota vocavit,’ præmittit, *indicit*, ut verbum sacrum. Sic *feriæ indictæ*, id est, *imperativæ*, apud Macrobi. i. 16. Satur. et Virg. l. i. ‘Divum templis indicit honorem.’ Quem in locum lege Servium. *Cerda.*

Primis] Ductoribus, ut causam scient: *Donatus.*

Primis juvenum] Clarum est hic significari scientissimos rei militaris; sed Poëta, ingeniosissimus Augusti adulator, tanquam aliud agens, et poetice rem tractans, allusit tacite

ad principes juventutis, qui facti ex instituto Augusti, ut liquidum ex Tacito Annal. l. i. ‘Genitos Agrippa Cajum ac Lucium in familiam Cæsarium induxerat, necdum posita puerili prætexta, principes juventutis appellari cupiverat.’ De iisdem Cajo et Lucio extat Augusti nummus apud Goltzium; C. L. CÆSARES. AUGUSTI. F. COSS. DESIG. PRINC. JUVENT. Erant vero principes juventutis, qui sequenti ævo dicti sunt Cæsares, nimirum destinati ad successionem Imperii. Et quidem multa in Virgilio simillima alii observarunt; nam sæpissime unius tantum voculæ allusione ad res Augusti celebrandas aspiravit. *Cerda.*

470 *Se satis amb. venire]* Ita alius P. ‘veniam satis omnibus unus.’ *Ich will allen gewachsen gnug sein.* De quo me vide ad Plantum. *Taubmann.*

471 *In vota vocavit]* Quia nuncupatis votis bella sumebant. *Servius.*

Divosque in vota vocavit] Scilicet ante bellum. Aperte attingit morem Romanum. Apud Polyb. l. iii. Annibal moturus castra inducitur prius τοῖς θεοῖς ὑπὲρ πάντων εὐχόμενος: vota faciens Diis pro salute omnium. Non enim fas exire ad hostem, nisi annuente numine. De Rege quodam Ammianus l. xxi. ‘Tardante trans Tigridem Rege, dum moveri permitterent sacra.’ Et postea de eodem: ‘Nuntiatur Regem, cum omni manu quam duxerat, ad propria revertisse, auspiciis dirimentibus.’ *Cerda.*

472 *Certatim]* Amor maximus, et favor in Turnum ostenditur. *Donat.*

473 *Hunc decus cgregium formæ moriet]* Turni scilicet decus. Nam hoc dicit, alios pulchritudo Turni, alios nobilitas, alios virtus movebat ad bellum. Nam hoc est, ‘animis audacibus implet,’ id est, fortibus. Quidam hæc ad singulos, qui se in arma hortabantur, referri volunt. *Servius.*

Juventa] In codicibus aliquot antiquis, *juventa* legitur. Sed omnino melius ‘Decus formæ,’ et ‘Decus ju-

ventæ' legere. *Pierius.*

Hunc decus, &c.] Forma et ætas plurimum valent ad misericordiam excitandam. Ter. And. I. 5. 52. 'Mi Pamphile, hujus formam atque ætatem vides.' Ad quæ verba videndus Donatus. Recte Apulejus Metam. I. III. 'ut et formæ simul et ætatis contemplatione ad justam indignationem arrecti, pro modo facinoris sæviatis.' *Emmeness.*

474 Hunc claris dextera factis] In Mediceo codice, *clari facti* scriptum est cum paraphrasi, *virtutis*. Sed melius videtur, *claris factis*, ut sit hypallage, pro, 'dextera clara factis.' *Pierius.*

475 Rutulos an. au. inplet] Vide Nob. Heins. ad hæc Ovid. Met. VII. 120. 'Minyæ clamoribus implent.' *Emmeness.*

477 Arte nova] Dolo. *Servius.*

Speculata locum, quo litore] Pronomen pro nomine ponitur, non pro nominibus. Unde nove inter duo nomina unum pronomen posuit: nam recte *quo loco* diceret; et hoc semel tantum fecit. *Idem.*

Locum, quo litore] Rectius fuisset, *quo loco*. Nove autem inter duo nomina unum pronomen posuit. Et hoc semel tantum fecisse Virgilium, ait Servius. Sed et paulo ante; 'Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem.' *Fabric.*

478 Insidiis cursuque] Cursu agitabat. Nam si *insidiis* circumvenimus, non agitamus. *Servius.*

479 Canibus rabiem] Studium mutavit in rabiem. *Idem.*

Hic sub. can. rab.] Huic simile commentum Statii Theb. I. VII. ubi Tisiphone in rabiem agit tigres Bacchi, quæ mansuetæ prius. Versus sunt: 'Has ubi vipereo tactas ter utramque flagello Enmenis in furias, animumque redire priorem Impulit.' *Cerda.*

Cocytia virgo] Alecto. vs. 562. 'Cocytique petit sedem.' *Taubmann.*

Delph. et Var. Clas.

480 Noto odore] Cervino. Solent enim ita institui. Horatius, 'Venaticus ex quo Cervinam catulus pellem latravit in aula.' *Servius.*

481 Ut cervum ardentes agerent] Hinc Horat. Epod. VI. 'Agam per altas aure sublata nives, Quæcunque præcedet fera.' *Cerda.*

Laborum C. f.] Hoc est, 'Et primæ revocabo exordia pugnae.' *Servius.*

Laborum] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis, *laborum* legitur: eo enim vocabulo Virgilius adversa solet exprimere. Sunt tamen qui probant. legend. *maiorum*. *Pierius.*

482 Animos accendit agrestis] Plus quam si diceret, *agrestium animos*. *Servius.*

Animos agrestis] Excitavit eos primum, qui facilius excitari potuerunt, propter imperitiam et feritatem. *Donatus.*

483 Cervus erat, &c.] Hanc tanti belli causam, ut nimis levem, vellicat Macrobi. V. 17. Qua tamen magis opportuna, magisque artificiosa, nullam excogitari potuisse, contra istum accuratissime docuit Jo. Jovian. Pontanus in Antonio, p. mihi 146. *Taub.*

Cornibus ingens] *Ingens*, et ad præstantem formam pertinet, et ad magnitudinem cornuum. *Servius.*

Cornibus ingens] Sic Phædr. I. 13. 'Ibi dum ramosa mirans laudat cornua.' Sed de his alio in loco. *Emm.*

484 Tyrrhidæ pueri] Tyrrhi filii: et, ut diximus supra, alludit ad nomen. Nam Tyrrhus dictus est pastor, apud quem Lavinia peperit. *Idem.*

485 Tyrrhusque pater] Sunt qui *Tyrrheus* legant, propter productam in patronymico *Tyrrhidæ* penultimam, ut Pelides a Peleo, Tyndarides brevi penultima a Tyndaro, qui Græcis τυνδαρος, τυνδάρεος, et τυνδάρεως unde et τυνδαρίδας dixit aliquando Eurip. per ei in penultima. Supra tamen Belidæ nomen Palamedis, a Belo, ut Tyrrhides forsitan a Tyrrho. *Germanus.*

Virg.

9 S

Cui regia parent Arm.] Magistrum hunc pecoris vult fuisse, et saltuarium. Nam hoc est, 'Et late custodia credita campi.' Magister autem est pecoris, ad quem omnia pertinent animalia. Cicero, 'Nominat hominem, quem magistrum pecoris esse dicebat.' *Servius.*

Cui regia parent Armenta] Sophocl. in Tyr. ἐπιστάται τοῖς βασιλικοῖς ποιμνοῖς. Armentarium Latini, Græci ἀγελάρχην. *Germanus.*

Cui regia parent Armenta] Saltuarii sive ἀγροφύλακος officium erat conservare fructus, fines custodire, pascere armenta, ut Pignor. de Servis p. 274. Multa de Magistro pecoris observavit Bochart. hist. anim. II. 44. *Emmeness.*

486 *Late]* In Romano codice, *lati*, sed familiari vitio; nam *late* adverbium omnino melius judicatur. *Pier.*

Campi] Continuatio intelligitur et una planities. Si *camporum* diceret, interpositos significaret montis tumulos, &c. *Donatus.*

487 *Adsuetum imperiis, &c.]* Fuit hoc e deliciis veterum, qui cervos tales habebant mansuetos, qualisque hic cervus describitur a Marone. Illustris est et lata descriptio Calpurniana Ecl. VI. Sumpsit Calpurnius descriptionem suam non tantum a Virgilio, sed, ut credi potest, ab Ovid. Metamorph. I. X. qui ita de cervo Cyparissi: 'Namque sacer Nymphis Carthæa tenentibus arva Ingens cervus erat, lateque patentibus altis Ipse suo capiti præbebat cornibus umbras, Cornua fulgebant auro, demissaque in armos Pendebant tereti demissa monilia collo. Bulla super frontem parvis argentea loris Vineta movebatur, parilique ætate nitebant Auribus e geminis circumcava tempora bæcæ.' Addit deinde, solutum illum frenari a Cyparisso, in cuius etiam tergo sedebat, quod est argumentum animalis mansuetissimi. Scimus (Paulo Veneto attestante) Me-

ditas populos Tartarorum uti cervis ad sessionem, tanquam asinis aut equis. De Heliogabalo etiam Lampridius: 'Processit in publicum et quatuor cervis junctis ingentibus.' Non absimilia Vopiscus de Aureliano. Sunt et notissima, quæ de cerva Sertorii Scriptores tradunt. Tu legé Plutarch. in ejus vita. *Cerda.*

Silvia] Bonum puellæ rusticæ nomen formavit. *Servius.*

488 *Ornabat cornua]* Similes blanditiis de cervo Cyparissi Ovid. 'Tu modo texebas varios per cornua flores, Nunc eques in tergo residens, huc lætus et illuc Molliâ purpureis frænabas ora capistris.' Similes Statius Theb. I. VII. de tigris Bacchi, quas ipse Deus vagas dimiserat, 'Illas turba Dei, seniorque ex more Sacerdos Sanguinis oblitâ atque Indum gramen olentis Palmite maturo, variisque ornare corymbis Curat, et alterno maculas interligat ostro.' De tauro etiam Europæ Ovid. Metam. I. II. ait illum præbuisse 'cornua sertis impedienda novis.' Ampelus pueri apud Nonnum I. XI. Pausanias in Arcadic. cervam exhibet habentem ψέλαιον, *torquem.* Vide vero in quo pretio cervus hic Maronis, cum post obitum donatus fuerit rogo, quod testatur Statius Silv. II. *Cerda.*

489 *Pectebatque ferum]* Quadrupedem. Ut, 'In latus inque feri curvam compagibus alvum:' sic dicta, quod velocitate pedum ferantur. *Serv.*

Pectebatque] In codicibus aliquot antiquis, *potabat* legitur: quod non ita venustum videtur, neque adeo curationi adcommodatum. *Pierius.*

Ferum] *Ferus* et *fera* pro quavis bestia, etiamsi immitis ea non sit. Martial. de formica, 'Implicuit tenuem succina gutta feram.' Sic Æn. II. de equo Trojano, 'In latus, inque feri curvam compagibus alvum.' Itaque, quamvis iret rediretque, et quamvis esset mansuetus, ferus tamen; nam hæc ejus natura. Justinia-

nus Instit. l. ii. tit. 1. 'Cervos quodque quidam ita mansuetos habent, ut in silvam ire et redire soleant; quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat.' Mitto bestias alias, quæ ita frequentissimo usu. Callimachus de sue, θηρὸς ὀδόντας: et de leone, θηρὸς δέρμα. *Cerda*.

490 *Manum patiens*] *Patiens illius rei*, dicimus. Unde apparet unum u causa metri esse detractum. *Serv.*

Mensæ herili] Nove dixit. Nam herum non nisi dominum dicimus: nisi forte ideo dixit, quia dat ei humanum sensum. Nam ait paulo post, 'Imploranti similis.' *Idem*.

Manum] In codicibus aliquot *manum*, ubi manifesta Synzesis, subtractum tamen u alterum plerique malunt: et ita codices emendatiores habent. Quanquam nihil prohibet *Manum* quarto casu inservire participio. *Pierius*.

Ille, manum pat. mens. ads. herili] Χειροήθης, πρῶτος, ὑποχείριος, καὶ τιθαστός. Græci autem catellos, aut animales domesticas, ὡς παρασίτους, τραπέζας vocant, quod mensis dominorum inhiare soleant, ut Hom. Iliad. Ψ. ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπέζης κύνες ἦσαν. Ut autem hic Maro 'manum patientem' dixit, sic et de aquila Apollonides Epigr. κείνου δ' αὐλίσθην ἐνὶ δώμασι, χειρὶ συνήθης Κράντορος, οὐ φεύγων ζῆνα τὸν ἐσσόμενον. Grammatici autem volunt mansuetum, quasi manui suetum χειροήθει respondere. Quod autem ad illud, 'mensæ assuetus herili,' Plutarch. συμπ. ζ. προβλ. δ. admonet reges Persarum ὁμοτραπέζους canes habuisse, quod cibatu omnia prope animalia mansuescant. *Germanus*.

Manum pat.] Mansuetus teste Non. Marcello dicitur quasi 'manu adsuetus et patiens manum.' Omnia enim, quæ sunt natura fera, manuum perulsione mitescunt, inde Georg. iii. 186, 'Equi amare' dicuntur 'plausæ cervicis sonitum.' *Emmeness*.

491 *Errabat silvis*] Pascebat, ut, 'Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.' *Servius*.

Errabat silvis] Non male hic Victorius capit feram ἄφετον, ita enim appellantur belluæ, quæ vagantur libere sine ullo custode. Talis fuit ea cerva, quam jam exhibui ex Pausania, cui cervæ in torque incisus hic versus, Νεβρὸς ἐὼν ἐάλων ὅτ' ἐς Ἴλιον ἦν Ἀγαπήνωρ: *Hinnulus excipior solvente Agapenore Trojam*. Inde signate statim, 'rursusque ad limina nota,' &c. ἄφετοι enim et sacræ feræ ita libere vagabantur, ut nocte tamen redirent ipsæ ultro ad nota domicilia. De qua res clarus est Livii locus l. xxiv. ubi sermo est de gregibus sacris Junoni Laciniae: 'Lucus ibi frequenti silva, et proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum.' Fortasse ἄφετος, id est, sacer, leo ille, de quo Statius Silv. ii. 'Quid quod abire domo, rursusque in claustra reverti Suetus, et a capta tam sponte recedere præda, Insertasque manus laxo demittere morsu?' *Cerda*.

492 *Ipsæ*] Id est, sua sponte. *Serv.*

493 *Errantem*] His versibus ponit excusationem Ascanii. *Donatus*.

Rabidæ] In codicibus aliquot antiquis, *rapidi*, virili genere. Sed in Romano, atque in Porcio, significatione et genere mutato, *rabidæ* legitur, quod ideo placet, quia superius rabiem canibus objectam legimus. *Pierius*.

Rabidæ canes] Certissima est nota in sermone animalium, auctores quippe cum de illis loquuntur, si sermo sit de generositate, sæpissime mares nominat, si de feritate, sæpissime feminas. Ergo hic, ubi feritas, et rabies canum proponitur, voluit genus

muliebre, non masculum. Ita Georg. III. in rabie amoris læna inducitur catulorum oblita; non leo. Ibidem ‘pessima tigris:’ et ‘rabidæ tigres,’ et ‘lynceæ Bacchi variæ.’ Iterum, ‘Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:’ non equorum. *Cerda.*

Rabidæ canes] Recte: quia in fæminis plus iracundiæ est. Alii l. *rapidæ.* Taubmann.

Rabidæ canes] Fæminino genere usurpari *canes*, quando de re venatica sermo est, notat Torr. ad Hor. Epod. 2. ‘multa cane trudit apros,’ &c. *Emmeness.*

494 *Secundo Deflueret*] Secundo, id est, cum aqua. Unde et adverso dicimus, contra aquam. Nam ideo *deflueret*, dixit: et *secundo* ideo, quia cursus fluminis post natantem videtur. *Servius.*

Deflueret] Aliquando hoc verbum fluendi finem significat: ut Horat. Epist. ad Lollium l. ‘Rusticus expectat dum defluat annis.’ Consulendus ad hunc poetam Torrent. l. 12. ubi in propria notione hic usurpari monet. *Emmeness.*

495 *Ripaque æstus viridante levaret*] Missum faciam, quod plerique codices antiqui *lavaret*, legunt: quum magis omnino placeat *levaret*. Id minime dissimulaverim, quod in codicibus aliquot manu scriptis invenitur, ‘*Ripaque æstus undante levaret*:’ nihil enim hoc displicet, quamvis *Viridante* gratus et lascivius. *Pierius.*

Ripaque æstus vir. lev.] De suo cervo Ovid. Metamorph. l. x. ‘Fessus in herbosa posuit sua corpora terra Cervus, et arborea frigus ducebat ab umbra.’ *Cerda.*

498 *Deus affuit*] Aleto Denm. dicit: sicut de Venere, ‘Descendo, ac ducente Deo.’ Nam, ut diximus, numina utriusque sexus videntur ideo, quia incorporea sunt, et quod volunt assumunt corpus. Ut autem *Deum* dicamus pro Dea, non aperte ponitur, sed in subauditione. *Erranti.* Li-

cet enim certum esset feriturum, tamen bene *errantem* dixit, quia non usquequaque semper certus est ictus. Horatius, ‘Nec semper feriet quodcunque minabitur arcus.’ *Servius.*

Deus] Id est, eventus, qui humanos actus aut implet aut deserit. *Donat.*

Deus] Id est, Aleto. Sic Ennius in Annalibus de Furiis loquens: ‘Quos omnes Erebo perhibent, et Nocte creatos.’ Tu adi, quæ jam late ego Æn. II. ad illud, ‘Descendo, ac ducente Deo,’ ubi Venerem intelligens, *Deum* nominat, non *Deam*. *Cerda.*

Abfuit] Hoc varie reperitur in codicibus antiquis scriptum. Nam *affuit*, et *afuit*, et *adfuit*, et etiam *atfuit* legitur. Vera tamen lectio, et antiqua magis, *abfuit* est. *Pierius.*

499 *Perque ilia*] *Hoc ile* et *hæc ilia* facit. Hinc et Juvenalis, ‘Vis frater ab ipsis libus?’ Nam quod Marullus Mimographus dixit, ‘Tu Hectorem imitaris: ab Illo nunquam recedis:’ cum de guloso diceret, alludit ad civitatis nomen. Nam *ab ili* debuit dicere. Bene autem ea loca vulnerata dicit, quæ statim mortem afferre non possent, ut domum rediret, et esset caussa bellorum. Nam si statim periret, aut ipse aut vulneris auctor lateret. *Servius.*

Venit arundo] Verbo Homeri; nam Iliad. xvi. Πατρόκλου δ' ὑπὲρ ὤμων ἀριστερὸν ἦλυθ' ἀκωκή: *Patrocli super humerum sinistrum venit cuspis.* *Cerda.*

500 *Nota*] Quorum humanitatem diu comprobasset. *Donatus.*

Nota intra tecta] Græci uno vocabulo *ἡθεα* dicunt notas sedes, ἀπὸ τοῦ *ἔθους*. *Germanus.*

501 *Successitque gem. stabulis*] Supra Georg. ‘Tecto assuetus coluber succedere, et umbra.’ *Germanus.*

503 *Silvia prima soror*] Bene puellæ dat doloiis impatientiam. *Servius.*

Palmis percussa lacertos] Nota doloris, de qua jam ego Æn. v. Et hic adjungo Ovid. Met. II. ‘Pectora nuda meis conabar plangere palmis.’

Statum Theb. i. 'sævis plangoribus amens Tecta replet, vacuumque ferens velamine pectus:' videlicet ad iectus inferendos, ut alibi explico. Idem in iii. de nobili femina, 'Liventiaque ora Ungue premens.' Nomus l. xxiv. luctum femineum describens: *Τυπτομένων παλάμῃσιν ἔγυς φοινίσσεται μαζῶν*: *Rubebat ambitus mammillarum, quæ percussæ palmis.* De Proserpina Claud. l. ii. 'planctuque lacertos Verberat.' De ipsomet luctu idem de vi. Cons. Hon. 'et saucia lividus ora.' *Cerda.*

504 *Duros conclamat agrestis*] Aut qui semper duri sunt: aut duros, qui cervi interitum non dolebant. *Serv.*

Conclamat] Verb. militare. *Conclamare casa*: ad arma: *furtum* etiam; apud JC. *Taubmann.*

505 *Olli*] Plerique codices antiqui cum Mediceo, legunt *illi*. Sed puto hoc ex paraphrasi emanasse, quæ *olli* vocabulum vetus interpretaretur. *Pierius.*

Pestis] Furia. *Servius.*

Pestis] Interpretes Furiam capiunt. Dispicet vehementer: ego pastores intelligo, qui statim ad Silvæ clamores. Ducit me in hanc mentem tum contextus ipse, tum asperitas, quæ ut fatue de Furia, ita præclare de rusticis, qui duri et asperi. Itaque dicit Poëta, belli pestem latere in silvis, propter virtutem rusticorum: tales enim existimati rustici. Vide quæ jam ego late Ge. ii. ad illud, 'Hanc olim veteres vitam coluere Sabini.' *Cerda.*

506 *Inprovisi adsunt*] *Ἐποτύπωσις* tumultus rustici. De qua re Scalig. Poët. i. 12. *Taubmann.*

Torre] *Hic torris* facit, ut *hic fusilis*. *Servius.*

Obusto] Exemplaria vetera Palatina legunt *abusto*. Sunt tamen alia, in quibus *adusto* legere est: sed *Obusto* nulli displicet, ut in Mediceo. *Pierius.*

Hic torre arm. obusto, Stipitis hic

gravidis nodis] Sic in fine Æn. xi. 'Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis.' Arma rusticis propria sunt torres, stipites, sudes, &c. ut inferius 523. 'non jam certamine agresti, Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis.' *Emmeness.*

507 *Gravidi*] Gravis, propter nodos scilicet. *Servius.*

Repertum Rimanti, telum ira facit] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, *repertum est* habetur: et pro *ira facit* in cod. aliquot antiq. *ira fuit* legitur; quod aliorum iudicio relinquimus. *Pierius.*

Quod cuique rep.] Est hoc quod Actius in Chrysippo: 'Neque quisquam a telis vacuus, sed uti cuique obvium fuerat ferrum, alius saxum, rodum.' Alii legunt, 'alius saxo rude,' &c. Sed redeo. Quod Tacitus l. i. 'Quod cuique promptum, arma, equos, aurum offerentes,' et ii. 'tela ad subitum usum properata.' Quod Plato Polit. l. v. *ὅ, τι ἐκάστω παρέτυχεν ὕπλον.* Quod Appian. i. Civil. in re simili *τὰ προστυχόντα ξύλα ἀρπάσαντες.* Quod Homer. Odys. xiii. *ὅ, τι χεῖρας ἵκοιτο.* Simile quoque belli agrestis genus agnosces in Dionys. l. i. in historia Remi et Romuli latentium sub pastoritio habitu. Ait enim: 'Clamore sublato frequentes impetum in primos fecerunt, eosque circumventos alii jaculis, alii lapidibus, alii telis, ut quodque singulis in manus veniebat, petere cœperunt.' Paria habet Pausanias l. iv. in bello quopiam: *οὐδὲ τὰ ὕπλα ἅπαντα ἀνελάμβανον, ἀλλὰ ὅτῳ προχείρῳ μάλιστα τύχοι τις ἀρπάζοντες*: *Non undique contractis armis, sed eo quisque telo arrepto, quod casus obtulisset.* Sallust. etiam in exercitu Catilinæ: 'Panci militaribus armis instructi: ceteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant.' Bellissime hoc genus militiæ ita attigit Stat. Theb. vii. 'mutant galeas, alienaque cogunt Ad juga cornipedes, ferus

omni pectore sævit Martis amor.' *Cerda.*

Repertum] Qui differentiam statuunt inter *invenire* et *reperire*, hoc dicunt esse laboris et diligentiae, illud aut quod facili negotio comparatur: vel *invenire* artis esse et industriae; *reperire* casus et fortunæ. Quod nostri poetæ congrueret sententiæ. Sed has differentias refutat Robert. Tit. Controv. VIII. 21. *Emmeness.*

508 *Rimanti, telum*] Quod quærens quisque reperit, ira pro telo esse jubet. 'Furor arma ministrat.' Lucanus l. III. 'Invenit arma furor.' *Taub.*

Tyrrhus] In codicibus aliquot antiquis legere est, *Tyrrheus*: eaque de caussa superius in Romano codice scriptum est *Tyrrhædæ*. Sed enim pone ultima ei esse deberet: est vero passim in obliquis *Tyrrhei*, ut *Orphei*, *Ilionci*, eodem codice. *Pierius.*

509 *Quadrifidam*] Quæ findi partes posset in quatuor. *Servius.*

Quadrifidam] Pari sensu in Georg. 'Quadrifidasque sudes.' *Cerda.*

Cuneis coactis] Satis signate *coactis* dixit. Exprimit autem antiquum morem: ut, 'Sed primi cuneis scindebant fissile lignum.' *Servius.*

510 *Spirans immane*] De hac locutione Nob. Heinsius videndus ad Met. v. 348. *Emmeness.*

511 *At sæva e speculis, &c.*] Totum sequentem locum exploratum Statio Theb. l. III. jam vidit Scaliger. Ergo ille, 'Prima manu rutilam de vertice Larissæo Intendit Bellona facem, dextraque trabalem Hastam intorsu agens, liquido quæ stridula cælo Fugit, et adversæ celso stetit aggere Dirces. Mox et castra subit: ferroque auroque coruscis Mista viris turmale fremit; dat. euntibus enses: Plaudit equos, vocat ad portas; hortamina fortes Præveniunt, timidisque etiam brevis addita virtus.' Itaque, quod Maro Furia, Statius Bellonæ: quod ille signo pastoralis, hic hastæ trabali attribuit. Effecta varia sunt.

Ut vero Virg. 'tempus Dea nacta nocendi;' ita Valer. Arg. III. 'tempus rata Diva nocendi.' *Cerda.*

E speculis] In plerisque codicibus manu scriptis, non habetur *e*: sed id male. *Pierius.*

E speculis tempus dea nacta nocendi] Sic Justinus VIII. 1. de Philippo. 'Siquidem Philippus rex Macedoniæ, veluti e specula quadam libertati omnium insidiatus,' &c. et recte *nacta*, quod verbum accommodatum fraudibus et malitiæ. Apulejus Met. l. x. 'Grandem scelerum materiam nacta.' Vide Donatum ad Ter. Hec. iv. 4. 59. *Emmeness.*

512 *De culmine summo*] Proprie, quia de tectis agrestium loquitur. *Servius.*

Stabuli de culmine] Signate, et proprie; culmina enim agrestia sunt, dicta quasi a culmo, quod culmis palarum contexta. Ita Eclog. i. 'Pauperis et tuguri congestum cespitem culmen.' Ibidem in re pastoritia, 'Et jam summa procul villarum culmina fumant.' Itaque bene hic *Servius*: 'Proprie, quia de tectis agrestium loquitur.' Annexum huic doctrinæ, sumi ab Ovid. Fast. iv. pro fabæ stipula: 'Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla: Tertia res, duræ culmen inane fabæ.' *Cerda.*

513 *Pastorale canit signum*] Vocat *signum*, instrumentum, quo conclamatum ad arma. Ita et Julius Civil. l. III. 'Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent.' Sumpsit fortasse sententiam ab Homero, apud quem contentio Iliad. l. XI. ἦνδ' ἑὸν θεὰ μέγα τε, δεινὸν τε Ὀρθεὶ Ἀχαιοῖσιν. *Conclamarit Dea altum, horribileque Orthium carmen Achivis*: videlicet ad pugnam. Ab utroque, verius a Virgilio, Stat. Theb. l. i. inducit Tisiphonem, dantem signum ad bellum: 'Ut stetit abrupta qua plurimus arce Cytheron Occurrit cælo, fera fibila crime virenti Congemi-

nat signum terris.' Est etiam locus alius Hom. Iliad. xx. per initium non absimilis, ubi Dii clamant, excitantes ad pugnam Græcos et Trojanos. Sed quod hoc signum pastorale? utique buccina: nam post pauca se explicans Poëta ait, 'qua buccina signum Dira dedit, raptis concurrunt undique telis Indomiti agricolæ.' Est enim buccina pastorum inventum. Propert. Eleg. iv. 11. 'Nunc intra muros pastoris buccina lenti Cantat.' Unde idem Propert. Eleg. iv. 1. ubi representat nascentis Romæ primam originem, quæ tota fuit pastorum, ita ait, 'Buccina cogeat priscos ad verba Quirites, Centum ille in prato sæpe Senatus erat.' *Idem.*

Cornuque recurvo] Quasi definiat buccinam, quæ e cornu, et hoc recurvo. Scio Vegetium dissidere, qui buccinam distinguit a curvo cornu, ita scribens in. 7. 'Tubicines, cornicines, buccinatores, qui vel tuba, vel ære curvo, vel buccina committere prælium solent.' Sed dicamus prisco ævo, quod secutus est Maro, confusa hæc fuisse. Itaque antiquitus buccina, et æs, aut cornu curvum, idem fuit instrumentum, quod etiam satis indicat Ovidius Met. l. 1. 'cava buccina sumitur illi Tortilis, in latum quæ turbine crescit ab imo.' Quod instrumentum videtur intellexisse Lucillus apud Nonium verbo *cogere*, cum ait: 'Rauco concionem sonitu et curvis cogant cornibus.' *Idem.*

514 *Tartaream*] Aut terribilem, aut fortem. *Servius.*

Intendit] In Romano codice *incendit*, quod non æque placet: pleraque vero ita immutata sunt in omnibus pene auctoribus: quia, ut alias admonuimus, plerisque in libris manu scriptis *c* et *t* eadem pene forma notata reperiuntur. *Pierius.*

515 *Intonucere*] In Romano codice, et quibusdam aliis antiquis, *silvæ insonuere* legitur. Sed *intonucere* melius. *Idem.*

516 *Triviæ longe lacus*] Est nemus haud longe ab Aricia, in quo lacus est, qui Speculum Dianæ dicitur. Et notandum, quia vocem ejus paulatim facit procedere: quod locorum indicat commemoratio. *Servius.*

Triviæ longe lacus] Id est, Avernoz, qui a Latini stabulis esset remotissimus. *Donatus.*

Triviæ lacus] Non solum nemora et lucos consecratos fuisse Dianæ notavit Turneb. xxx. 27. sed et lacus. Unde *Diana Limnæa* appellata l. viii. apud Strabonem. *Emmeness.*

Audiit] In antiquis codicibus plerisque *audit* unico *i*, utroque loco scriptum est: quod tamen pro duobus pronuntiari debeat: ut antiquo marmore *filis* pro *filiis* scriptum observavimus, et alia quædam hujusmodi. Neque præterierim in Romano codice, et quibusdam aliis, *audit et amnis* legi. Sed omnino magis placet *audiit*, dactylus, una dictione. *Pierius.*

517 *Sulfurea Nar albus aqua*] In via Flaminia est civitas Narnia in montibus posita, quibus subest Nar fluvius, qui Tyberino conjungitur. Ideo dicit 'Sulfurea Nar albus aqua.' Quia, dum currit, est sulfurei coloris; dum hauritur, albi: et Sabini lingua sua *Nar* dicunt sulfur. Ergo hunc fluvium ideo dicunt esse *Nar* appellatum, quod odore sulfureo nares contingat: sive quod in modum narium geminos habeat exitus. *Servius.*

Sulfurea] In Romano codice, *sulpurea* per *p* scribitur: ut alibi etiam *sulpura*: ex quo patet *sulphur* aliquando per *ph* scribi solitum, quum tamen dictio Latina sit: id enim Græce *θέρειον*, et *θεόφιον* dicitur. *Pierius.*

Nar] Fluvius, qui Tiberino conjungitur. De quo et Ennius: 'Sulphureas posuit spiramina Naris ad undas.' Item Plin. iii. 12. 'Nar amnis exhaurit illos (Velinos lacus) sulphureis aquis.' *Taubmann.*

Sulfurea Nar albus aqua] Plinius III. 12. 'Nar sulphureis aquis.' Ennius Annal. I. VI. 'Sulphureas posuit spiramina Naris ad undas.' Servius: 'Sabini lingua sua Nar dicunt sulphur.' Claudian. Paneg. Prob. 'et Nar vitiat odor, sulphure.' Auson. εἰδ. 'sulphureus Nar.' Sidon. I. 5. 'Naris sulphurea.' Itaque ab aqua sulphurea Nar dicitur albus: sic et Silius I. IX. 'Narque albescentibus undis.' Servius hic: 'dum currit est sulphurei coloris, dum hauritur albi.' Sic et Tyberinum volunt aliqui dictum Albulam ab sulphure: unde illustratur Statius libro primo Silvar. 'Illic sulphureos cupit Albula mergere crines.' *Cerda.*

Nar] Annis nomen, terminus inter Umbriam Sabinumque agrum, lævam Tibyris ripam petens, omnium, qui in hunc defluunt, maximus. Vide Cluver. Ant. Ital. II. 10. qui masculini generis facit, contra Sanctium, qui neutrius esse monet et indeclinabile p. 294. et 300. *Emmeness.*

Fontesque Velini] Ultra amnem sunt. Ut diximus, vox Furie paulatim procedit. *Servius.*

Fontesque Velini] Dictum jam in I. VI. Virgilianum hemistichium usurpat Florus I. 14. ubi ait: 'Curio Dentato Consule, omnem eum tractum, qua Nar ambit, fontesque Velini,' &c. Sed de hac lectione dubito. *Cerda.*

518 *Pressere ad pectora natos*] Statius, 'Pressitque Palæmona mater.' Item contra, 'Nec natos ausæ deponere matres.' *Servius.*

Pressere ad pectora] Ostendit maternum affectum. *Donatus.*

Et trepidæ matres pressere, &c.] Maxima in perturbatione hoc fieri solet. Hunc locum Maronis et Euripidis confert Victor. var. lect. XXVI. 10. sed nostro palmam tribuit. Ut hunc locum ex Apollonio transtulit Virgilius, sic Lucanus imitatus est Virgilium I. 1. 'Et pavidæ natos

pressere ad pectora matres.' Vide Rutgersii var. lect. VI. 9. *Emmen.*

519 *Ad vocem*] Buccinæ. Ut, 'Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.' Nam quicumque sonus dici vox potest. *Servius.*

Tum vero ad vocem] Primo dixit, 'Silvia auxilium vocat:' postea dixit, 'Vocat agmina Tyrrhus,' et venisse aliquos. Tertio, Furia bellum finitimis tuba canit, et plurimi venere. *Donatus.*

520 *Concurrunt*] In veteribus aliquot codicibus, *occurrunt*, non ita proprie legitur. Sed dicamne illud, *Curro* verbum eandem olim habuisse pronuntiationem, quæ nunc in ore vulgi est? *concurrunt* enim in antiquissimis codicibus notatum animadverti: ne credamus sola illa *torvom*, *divom*, *sævom*, et alia hujusmodi *u* in *o* mutasse. *Pierius.*

Raptis concurrunt undique telis] Jam Macrobius conjunxit cum Virgilio Ennium ita scribentem Annal. I. III. 'Postquam defessi sunt, stant, et spargere sese Hastis ansatis, concurrunt undique telis.' *Cerda.*

Raptis concurrunt undique telis] Sic Philostratus VI. 13. ἀρπασάμενοι ξύλα καὶ λίθους, καὶ ὅ τι εἰς χεῖρας ἐκάστω ἔλθοι. *Emmeness.*

521 *Indomiti agricolæ*] Ita Julius belli Civ. I. 1. 'pastores indomiti.' Possis in hoc fervore rusticorum usurpare illud Taciti Hist. I. 1. 'Nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator.' Nec non illud Petron. Sat. 'Arma placent miseris, detritaque commoda luxu Vulneribus reparantur, inops audacia tuta est.' *Cerda.*

522 *Auxilium castris effundit aperitis*] Id est, ipsa in auxilium effunditur. *Servius.*

Auxilium castris effundit] Nam in periculo regii pueri non paulatim processum est, nec partibus, sed simul omnes. Tuetur autem Trojanos ab invidia, ut non ferant, sed ut defen-

dant injuriam. *Donatus.*

Castris apertis] Huic loco lucem dat *Lazius Comm.* iv. 5. cum inter varia castrorum nomina, ea quoque infert, quæ dicta peculiariter *castra aperta*, id est, sub dio, præeunte ad hanc rem *Livio* l. xxiii. ‘Agrumque Campanum ferro, ignique est depopulatus, donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire.’ Ergo in *Poëta*, *castris apertis*, erit subdialibus. Sed non dubium, quin simplicius *Poëta* possit explicari, videlicet aperta fuisse castra ad effundendos milites, ea ratione, qua dicimus, aperto ostio erupisse aliquem. Ita *Stat.* dixit *Theb.* l. ii. ‘densi sic agmine facto Quinquaginta altis funduntur in ordine portis.’ *Cerda.*

523 *Direrex acies]* Ordinarunt in latitudine. *Servius.*

Direrex acies] Sic *Apulejus Met.* iii. ‘dirigitur præliaris acies,’ id est, ordinatur. *Emmeness.*

524 *Praustis]* *Præ* brevis fit propter sequentem vocalem: quod in una parte orationis factum tolerabile est, quia compositus est sermo. *Serv.*

Stipitibus duris agitur sudibusve præustis] Nonnulli *stypitibus* per *y* prima syllaba scribunt: ut ἀπὸ τοῦ στύπου veniat: idem enim significat. Quidam malunt per *i* Latinum, uti etiam *stipare* per *i*, quamvis στύπιον, unde verbum deductum volunt, per *y* scribatur, quæ apud nos in *u* transit; *stupam* enim dicimus. Est et illud animadversione dignum, quamvis, et hoc κατὰ πάρεργον, apud *T. Livium* libro primo primæ Decadis desiderari lectionem castam, ‘Sudem præustam.’ Nam ita in codice vetusto legimus, ‘Ut Feclialis hastam ferratam aut sudem præustam ad fines eorum ferret.’ Vulgata enim exemplaria legunt *hastam ferratam, aut sanguineam.* *Pierius.*

Stipitibus duris, &c.] Simile belli genus repræsentat *Livius* l. xxxiv.

‘Jam castra hostium oppugnabantur, saxisque, et sudibus, et omni genere telorum submovebantur a vallo Romani.’ *Statius* l. iv. ‘pinus armat stipēs.’ *Cerda.*

Sudibusve præustis] Ita *Propert.* iv. 1. ‘Nec rudis infestis miles radiabat in armis. Miscebant usta prælia nuda sude.’ *Ammianus* l. xxxi. ‘clavas in nostros conjicientes ambustas.’ Nam hæc arma barbaris et rudi sæculo usitata. *Taubmann.*

525 *Ferro ancipiti]* Utriusque noxio. Dicit autem aut gladios aut bipennes. *Servius.*

Sed ferro ancipiti] Ξίφει ἀμφήκει, ἀμφιστόμφ, ἀμφικόπῳ, ἔγχει ἀμφιτόμφ, et ἀμφιγυλίῳ. *Theocritus* autem in re bellica διακρίνεσθαι dixit, ut alibi docuimus, pro decernere. *Germanus.*

526 *Seges]* Terra modo: ut, ‘Quid faciat lætas segetes.’ Per *atra* vero, fertilem significat, ut in *Georgicis* ostenditur. *Servius.*

Horrescit strictis seges ensibus] Ita in l. xii. ‘strictisque seges mucronibus horret Ferrea.’ Et in l. xi. ‘tum late ferreus hastis Horret ager.’ Et *Ge.* ii. ‘densique virum seges horruit hastis.’ *Homerus* *Iliad.* l. xiii. Ἐφριξεν δὲ μάχῃ φθισίμβροτος ἑγγέλῃσι: *Horruit autem pugna corruptrix hominum hastis.* *Lycophron* in *Cassand.* πέφρικαν δ’ ὥστε λήϊον γυῖαι δόγχαῖς ἀποστίλβοντες: *Horrebant ut arva segetis hastis splendentes.* *Ennius* apud *Macrobi.* ‘Sparsis hastis longis campus splendet et horret.’ Alibi idem: ‘Horrescit telis exercitus asper utrinque.’ Pulchre quoque *Nonnus* l. xxii. cristas galearum vocat segetem: nam de duce quodam, Ἐγχεῖ Βιστονίῳ κορυθαίολα λήϊα τέμνων: *Telo Bistonio secans segetes, quæ erant in variis galeis.* Videtur mihi *Stat.* eandem rem repræsentare, cum dixit l. vii. ‘Talis erat campo belli fluitantis imago.’ Nam *Poëta* illam spicarum agitationem solent explicare per fluctus. *Claud.* in *Ruff.* l. ii. ‘seges ferri’ dixit. Non hinc abit vota *Hesychii*,

qui Æschylum dixisse ἀθήρα, id est, *aristam*, ἀντὶ τῆς ἐπιδοπαρίδος, *pro hastæ cuspidē*. Plutarchus etiam in Catone ἀθήρα dixit pro mucrone gladii. Scio a nonnullis dici, quid peculiaris intelligi ea voce a Plutarcho. *Cerda*.

527 *Sole lacessita*] Naturale enim est, ut metallorum splendor plus fulgeat alia luce percussus. *Servius*.

Sole lacessita] Eo modo, quo Lucr. l. iv. 'Fateare necesse est, Corpora quæ feriant oculos, visumque lacesant:' idem lib. eodem: 'Hæc loca per voces veniant, auresque lacesant:' idem: 'Hic odor ipse igitur, nares quicunque lacessit.' *German*.

Æraque fulgent Sole lacessita] Est hoc, quod Lucanus dixit: 'Ardentesque acies percussis Sole corusco Consipexit telis.' Actius etiam Epinansimache, 'Ab classe ad urbem tendant, nec quisquam potest Fulgentium armum armatus ardorem obtui.' Nostèr pari fulgore Æneid. xi. 'campique armis sublimibus ardent.' Quem locum vide. Libr. etiam ii. dixit, 'Ardentes elypeos, atque æra micantia cerno.' Euripid. Phœniss. cum recenset apparatus bellicum multa habet ejusmodi: ut cum ait, κατὰ χαλκὸν ἄπαν πῆδον ἀσπράπτει: *Æneus campus totus fulgurat*. Hippomedon dicitur ἀσπερ-ωπὸς, *fulgurans vultu instar sideris*. Et de Polynice φλέγεθον, a fulgore. Iterum, 'Ἀμφὶ δὲ πόλιν νέφος Ἀσπίδων πυκνὸν φλέγει, Σχῆμα φοινίκιον μάχης. Homerus Iliad. xi. χαλκὸς οὐρανὸν εἶσω λάμπετ': *ferrum ad calum usque splendebat*. Statius libro duodecimo Theb. 'nec pulvere crasso Armorum lux victa perit, sed in æthera longum Frangitur, et mediis ardent in nubibus hastæ.' Et de galea Martis l. iii. *jubar*: et de ejusdem elypeo, *lux*: et l. iv. 'Solem radiis ignoscere ferri.' *Cerda*.

Lucem] In codicibus aliquot antiquis, *lumen* legitur. Sed *lucem* melius. In aliquot aliis, *lucem sub lumina* habetur cum paraphrasi Solis.

Sed *nubila* ob antitheton magis receptum est. *Pierius*.

528 *Fluctus uti, &c.*] Hanc collocationem dictionum laudat Scal. iv. 48. P. ubi de artificiosa verborum dispositione agit: aitque, Poëtam priores motus paucisyllabis dictionibus sensim deduxisse ad habitum ipsum, quem longiore designarit, *Albescere*. Sic Æn. i. cum etiamnum essent in principio navigationis, monosyllabis egit: 'Vix e conspectu,' &c. *Taubm*.

Albescere] E rerum natura hoc sumptum est: nam cum increscente crebrescenteque vento incipit mare paulum turbari et miscere, partes ejus, quæ non moventur, albescere videntur et vernare. De qua re Aristot. sect. 23. quæst. ult. Alioquin cum inhorruit, nigrescit: unde Æn. v. 2. 'fluctusque atros Aquilone secabat.' Turneb. xxvi. 28. Porro hanc Comparisonem, quam ex Iliad. iv. sumptam Macrobius v. 13. exagitat, magnificam et plenam et nobilem docet Scalig. v. 3. Uno enim, inquit, tractu processum fluctuationis aptissime descripsit. Nam ante motum, quæ animadversione dignus sit, albescit maris superficies: crispata enim fulget. Deinde paulatim sese tollit: tum altiores undæ contumescunt: postremo subvertitur a fundo ipso, &c. potes et, *primo ponto* (nam ita legit Scal. atque ita est in Rom. et Carp. Codd.) interpretari, in littore. Verum ibi semper albescit: semper enim frangitur. Hæc ille. Legitur hæc Comp. et Ge. iii. 237. *Idem*.

Vento] In Romano codice, *ponto* legitur, hoc est, prima parte Ponti: sed magis placet omnino *vento*, quo spirante crispantur in spumas undæ, et ita albescunt. *Pierius*.

529 *Paulatim sese tollit mare*] Sic bella dixit surrexisse paulatim, sicut ventis flantibus sensim mare turgescit. *Servius*.

Paulatim sese tollit mare] Vertit, ait Macrob. Satur. i. 13. illud Homeri, πόντος μὲν τὰ πρῶτα κορύσσεται. *Cerda*.

531 *Hic juvenis*] Et puerum et juvenem nonnunquam indiscrete ponit Virgilius, ut hoc loco. Nam Almonem, quem modo juvenem dicit, paulo post ait puerum. Movet autem miserationem ab ætate, cum dicit *juvenis*: a virtute, quod dicit, 'Primam ante aciem:' vulneris etiam crudelitate. *Servius*.

Hic juvenis] Post cadem cervi, tulit sors, ut maximus natorum Tyrrhi occideretur. Movet autem pathos, et quod Tyrrhi filius, et quod maximus natu, et quod juvenis. *Donatus*.

Hic juvenis, &c.] Nota: *Juvenis* est, id est, andax: et est in *prima acie*. Scalig. III. 4. *Taubmann*.

Stridente sagitta] Homer. *Iliad*. XVI. adhibet ὄϊστων ῥίζον, καὶ δοῦπον ἀκόντων: stridorem sagittarum, sonitum jaculorum. Ibidem, ἐβραχε τεύχεα, sonuerunt arma. *Cerda*.

532 *Almo*] Bene rustici nomen usurpavit ex fluvio. *Servius*.

Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus Almo] Veteres quidam codices versum ita scribunt, gnatorum Tyrrhei fuerat qui maximus Almo. Dicitur vero *Almo* per o finale, ut *Plato*, *Solo*: nullum enim nomen Latinum on litteris finire, ait *Sosipater*. *Plinius* quædam designat usu recepta, ut *Pluton*, *Xenophon*. Juniores Grammatici plura recepere. *Pierius*.

533 *Hæsit enim sub gutture volnus*] Id est, sagitta. Ut, 'Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus.' *Servius*.

Hæsit enim sub gutture volnus] In antiquis aliquot codicibus, exit legitur: ubi *volnus* pro telo ponetur, veluti superius, 'Illum infesto vulnere Pyrrhus Insequitur.' Est huic simile transiit costas, de quo suo loco dictum: *hæsit* tamen, Mediceæ codicis lectio, haud quaquam contemnenda. *Pierius*.

Hæsit enim sub gutture volnus] Simile fere mortis genus usurpatum est Homero, apud quem *Idomeneus* II. XIII. Asium transfigit, λαμδὸν ἐπ' ἀνθε-

πέωνα: ad jugulum sub mento. Apud *Nonnum* I. XXII. cadit quidam in acie, τετυμμένους ἀνθεπέωνα, ictus in gutture. Apud *Silium* I. IV. 'Hæsit barbaricum sub anhelo gutture telum.' Apud eundem I. V. Carthaginenses duo occumbunt 'transfixi guttur.' *Cerda*.

Udæ Vocis iter] Hoc est, udum iter vocis. Non enim vox uda est; sed per udam arteriarum labitur viam. Unde in febrientibus deficit. *Serv.*

Udæ Vocis iter] *Lucret.* 'liquidum citharæ carmen:' et *Tryphiodorus* equi Durii ῥάχιν ὑγρὴν dixit, hoc est, flexibilem, et circumactilem. Vide quæ ad illum superiorem Bucol. locum observata sunt, 'Pinusque loquentes.' *Germanus*.

535 *Corpora multa virum circa*] Constrata sunt. Rhetorice viles trudit in medium: nobiles vero primo et ultimo commemorat loco. *Servius*.

Seniorque Galesus] Pathos ab ætate: item a causa, quod pacis mediis. Cupiditas pacis ostenditur ex divitiis, quas in bello perdere erat anxius. *D.*

Galesus] In Romano codice, et hic et inferius *Gelæsus* scribitur per e prima syllaba, et æ diphthongo pene ultima. In reliquis *Galesus*. *Pier.*

Seniorque Galesus] Notetur expressio status, fortunarum, ætatis, cum facto viri studiosi, et eventus. *Scal.* III. 2. *Taubmann*.

536 *Dum paci medium se offert*] Reddit causam, cur senex bellis intererat. *Servius*.

Dum medium paci, &c.] Μεσάζων, μέσσιτος, et μεσίτης, Græcis dicitur mediator, factor pacis, arbiter, et sequester. *Germanus*.

Dum paci medium se offert] Lege doctissimum caput *Macrobio* I. IV. item *Saturn.* ubi tractat πᾶσιν, quæ *Virgilius* movet a causis; et principe loco exemplum hoc adhibet. *Cerda*.

537 *Ditissimus arvis*] Secundum antiquum morem. *Horatius*, 'Dives antiquo censu.' *Servius*.

Arvis] In Mediceo agris. Sed *arvis*

hic receptum. *Pierius.*

538 *Quinque greges illi balantum]* *Gregem* etiam dici de bobus, non dubium est, et maioribus animalibus, etiam si hic distinxisse videatur. Certe *Homer.* *Od. M.* ἀγέλας bobus tribuit, πῶεα onibus: ἐπὶ τὰ βοῶν ἀγέλαι, τόσα δ' οἶων πῶεα καλά. *Eumæus* subulcus *Od. Ξ.* de *Ulyssis* heri facultatibus, Δώδεκ' ἐν ἡπείρῳ ἀγέλαι· τόσα πῶεα οἶων, Τόσσα συνῶν συβόσια, τόσ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν Βόσκουσι. qui versus *Il. A.* reputantur sub persona *Nestoris*. Nec absimile illud *Il. γ.* ubi *Homerus* divitias *Erichthonii* commendat, non ab auri cumulo metallorumve, sed ab armentis et pecore, ἐριχθόνιον βασιλῆα, Ὅς δὴ ἀφνειότατος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων, Τοῦ τρισχίλιναι ἵπποι ἔλος κᾶτα βοῦκολέοντο Θήλειαι πῶλοισιν ἀγαλλόμεναι ἀταλοῖσι. Sunt non indocti, qui *reditum*, non *redditum* dici velint, pro censu et proventu annuo, ab his formis poëtis familiaribus: 'redeant armenta, gravis ære manus, caseus, et dona.' *Germanus.*

Quinque greges] Πολύμηλον sive πολύαρνα describit, et πολυβούτην. Vide *Æn. vi. 38.* *Cato* interrogatus, quis esset *paterfamilias*: respondit, Eum qui bene pascit, et bene arat. *Taub.*

538 *Quina redibant Armenta]* Pro quinque, sicut bina. *Servius.*

539 *Et terram centum vertebat aratris]* Duo dixit a *Catone* memorata, qui interrogatus qui esset *paterfamilias*, respondit, Eum qui bene pascit, et bene arat. *Idem.*

540 *Æquo dum Marte]* Aperta contentione, bello manifesto, nam sic dicimus. *Æquum* autem, pro æquali non possumus dicere, cum soli interempti sint *Itali*. *Idem.*

541 *Promissi dea facta potens]* Honesta elocutio, potens promissi. Promisisse autem eam consensione intelligimus. Nam non promisi. *Id.*

542 *Inbuit]* Initiavit. Et bene *Sanguine*. Nam potest bellum et a discordia et a dissensione inchoare. *Id.*

Sanguine bellum Inbuit] *Lucret. l. vi.* inbuere etiam igni tribuit: 'Multaque præterea prius ipso tecta vapore Eminus ardescunt, quam cominus imbuat ignis.' Vide illud supra *Buc.* 'Imbuet agnus.' *Calab. l. vi.* τοῖδ' ἔμπαλιν ὀρμήσαντες Αἵματι δεῦρον ἄρηα μετ' ἀργείοισι θορόντες· et *Mosch.* πλάνη δῶρα, τὰ γὰρ πυρὶ πάντα βέβαπται. id est, imbuta, et tincta igne. Item *Calab. l.* ἐδεύετο δ' αἵματι πολλῷ Δεινὸς ἄρης. *Germanus.*

Primæ commisit funera pugnæ] Sunt hæc, quæ *Statius Th. iii.* vocat 'semina pugnæ, et primordia belli.' *C.*

Commisit funera] Μάχην συνῆψε: ita *Cic.* dixit, 'prælium committere:' item ludos, iudicium, pro, inchoare. Ita *Varro*: 'maturo ovo cœnam committit,' i. incipit: ut exponit *Non.* et *Lips. Antiq. l. iii.* *Taubmann.*

543 *Et cæli convexa per auras]* Potest tamen esse *Epexegesis*, per auras, id est, cæli convexa. Nec enim aliud sunt auræ. Dicit etiam quidam *Commentarius Convecta* legendum, ut sit ipsa *convecta*: quod difficile in exemplaribus invenitur. *Servius.*

Convexa] Sunt qui *convecta* legant. Sed in exemplaribus non invenire *Servius* attestatur. *Pierius.*

Convexa] *Turn. xxvi. 28.* interpretatur *convecta*: ut *Ge. iv.* 'Usque coratis amnis divexus ab Indis:' pro, *directus*: at veteres omnes τὸ per bis capiunt. q. d. Alloquitur *Junonem* per cæli convexa, et per auras. *Servius* etiam notat, quendam *Commentarium* dicere legendum *convecta*: scil. *Furia*. Cæterum *Gul. Canterus Nov. Lect. vii. 18.* legit: 'cæli convexa peragrans;' aut, *pererrans*, quod placebat *Corn. Valerio.* *Taubmann.*

544 *Victrix]* Voti compos. *Serv.*

Adfatur] Jam cum superbia. Bene autem ei in principio denegavit orationem; quasi ad scelera festinanti: quam modo tribuit post bella jam cæpta. *Idem.*

545 *Bello discordia tristi]* Juno enim

belli poposcerat semina. Hæc ipsa etiam bella perfecit. *Idem.*

Perfecta discordia] Habuit rationem personarum: nam laus est in Furia, quod, in aliis est vituperatio. *Don.*

Bello discordia tristis] In codicibus aliquot antiquis legitur, *belli discordia tristis.* Sed magis placet *bello tristis:* quo medio discordia perfecta esset. *Pierius.*

546 *Dic, in amicitiam cōant]* Ac si dicat, Ita bella commovi, ut ne tuo quidem imperio possint in pacem redire. Et hoc est, 'Affatur voce superba.' Alii dicunt, Ego inter hos bella commisi: tu vicinos populos fœderibus junge, et partibus favere compelle; quod tamen si vis, ego faciam: ut hinc sit, 'Ego si qua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Servius.*

Dic] In codicibus aliquot antiquis legere est, *sic in amicitiam cōant,* ironice. *Servius* tamen, et alii agnoscunt *dic:* idque late exponunt. *Pierius.*

547 *Quandoquidem]* In Romano codice legitur, *quando equidem.* Sed *quandoquidem* in aliis omnibus habetur. *Idem.*

548 *Hoc etiam his addam]* Non solum gloriatur de eo quod fecit, sed promisit plura facturam. *Donatus.*

Certa voluntas] Si tua in hoc consentit auctoritas. *Servius.*

550 *Insani Martis amore]* Homeri epitheton. *Idem.*

Insani Martis amore] Stat. Theb. vii. 'ferrique insana voluptas.' *Cer.*

551 *Spargam arma per agros]* Meminit sui: nam supra dixit, 'Sere crimina belli.' *Servius.*

552 *Terrorum et fraudis]* Terror ex morte tot hominum: fraus vero ex cervi vulneratione. *Idem.*

Abunde est] In Rom. codice per apostrophem *abundest* legitur, ut *in test,* et hujusmodi pleraque in antiquis marmoribus scribi solita adnotavimus. *Pierius.*

Fraudis abunde est] Quidni notam Germani subijciam? Particulam *abunde* cum eodem casu Sueton. in Jul. conjunxit: 'Se jam gloriæ potentiaque abunde adeptum.' Idque ad Græcorum imitationem: nam Aristotel. Eth. τοιοῦτων ἄλις: Apollon. l. ii. γαίης ἄλις: Cicero ad Attic. ἄλις σπουδῆς. Sic et ἄδην. Plato de Rep. et in Charm. τοιοῦτων ἄδην. *Cerda.*

553 *Stant belli. caussæ]* Manifestæ sunt: vel placent, ut, 'Stat conferre manum.' *Servius.*

Stant belli caussæ] Jacta sunt belli fundamenta. Itaque *stant,* hoc loci responder verbo κείσθαι. Hoc potius placet, quam *Servianum:* 'stant, id est, placent, ut, stat conferre manum.' Nam in hoc significato semper sequatur infinitum necesse est. Aut dictum, 'stant belli causæ,' ad eum modum, quo Propert. el. iii. 5. 'stant prælia:' et el. 3. 'Mariano prælia signo Stent.' *Cerda.*

Belli caussæ] Est hoc, quod Jupiter apud Statium libro tertio Thebaid. 'Jam semina pugnae Ipse dedi.' *Idem.*

Pugnatur cominus armis] Quamvis interdum in auctoribus confundantur arma cum telis, tela cum armis: tamen ut plurimum tela sunt, quibus eminus pugnatur, arma, quibus cominus. Itaque studiose utraque vox Maroni adjuncta. *Idem.*

555 *Conubia]* In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, *conjugia* legi: et alibi observatum pro *conubio,* *conjugio* haberi in manu scriptis exemplaribus plerisque. *Pierius.*

556 *Egregium Veneris genus]* Ironice dictum est: ut alibi, 'Egregiam vero laudem, et spolia ampla refertis.' *Servius.*

Egregium Veneris genus] Id est, filius. Sic supra Latinus 'genus Fauni,' id est, filius: et in Æn. xii. 198. 'Latonæque genus duplex,' pro Apolline et Diana: et Horatius pro Prometheus, 'Iapeti genus,' et millena.

τὸ *egregium* ironice. Sic Electra apud Soph. de Ægystho, ὁ κλεινὸς νυμφίος: *præclarus ille sponsus*. Liban. de Philippo Macedone, ore Demosthenis, βέλτιστος. Ibid. καλὸι γε οἱ μίσθοι τῆς εὐνοίας: *pulchra scilicet benevolentiae merces*. Antigone apud Sophoclem, ἀγαθὸν κρέοντα. *Cerda*.

Ipse Latinus] Ac si diceret, Quem Æneæ caussa cogor odisse. Unde et Amatæ nulla fit mentio, quæ est Trojanis inimica. Urbanus tamen totum hunc locum per interrogationem vult accipi, 'Terrorum et fraudis abunde est? Stant belli causæ?' Ut quasi per gratulationem non credat, sicut Terentii illud, 'Quia plus cupio, minus credo.' *Ser.*

557 *Super atherias*] Quia dixerat, 'cæli convexa per auras.' *Idem*.

Te super atherias] Huc respectum a Claud. in Ruff. I. ubi loquens Iustitia cum Megæra, 'non ulterius bacchabere demens.' Desidero iudicium Sili i. II. ubi Furia, quæ rem gesserat ad gustum Junonis, dicitur 'Junoni laudata.' Vide quo imperio Virgilius: 'Te super,' &c. 'Cede locis,' &c. 'Ipsa regam,' &c. Quid enim Regina Deum laudet vilissimam ministram? *Cerda*.

558 *Pater ille*] In antiquis omnibus codicibus, *pater ille*, uti etiam mutatum superius pronomen hoc adnotavimus, eo loco, 'sic Juppiter ille monebat.' legunt tamen non nulli *pater ipse*. *Pierius*.

559 *Cede locis*, &c.] Clarus Homeri locus Iliad. I. Ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν αἶθ' ἀπὸ στῆθε, μή σε νόσση Ἥρη· ἐμοὶ δὲ κε ταῦτα μελήσεται, ὅφρα τελέσω: *Sed tu quidem nunc rursus recede, ne te videat Juno: mihi autem hæc erunt curæ, ut perficiam*. *Cerda*.

Laborum est] In plerisque codicibus antiquis, *est* non habetur. *Pierius*.

561 *Attollit strid. ang.*] Honesta volantis periphrasis. *Servius*.

563 *Est locus Italiae medio*] Hunc locum umbilicum Italiae cosmogra-

phi dicunt. Est autem in latere Campaniæ et Apuliæ, ubi Hirpini sunt, et habet aquas sulphureas: ideo graviores, quia ambiuntur silvis. Ideo autem ibi aditus dicitur Inferorum, quod gravis odor juxta accedentes necat: adeo ut victimæ circa hunc locum non immolarentur, sed odore perirent ad aquam applicatæ: et hoc erat genus litationis. Sciendum sane Varronem enumerare quot loca in Italia sint hujusmodi. Unde etiam Donatus dicit Lucaniæ esse, qui describitur locus circa fluvium, qui *Calor* vocatur: quod ideo non procedit, quia ait, 'Italiae medio sub montibus altis.' Hoc nisi ad totam Italiam referas, non procedit: ut sit; Est in vallibus Italiae montuosæ. Nam in hoc loco montes penitus non sunt. *Idem*.

Italiae medio] Antiquis omnia exemplaria legunt, *Italiae medio* absque *in*. Succurrit vero ad hoc ex Solino, quod Varro tradidisse fertur, 'Italiae umbilicum in agro Reatino esse.' *Pier.*

Est locus Italiae medio] Explicui, *umbilicum*: nam Amsancti valles in Hirpinis sunt, auctore Plinio II. 93. Atqui Hirpini non longe sunt ab quarta regione Italiae, de qua regione cum loquitur idem Plinius III. 12. ubi pervenit ad agrum Reatinum, qui ibi est, ita ait: 'In agro Reatino Cutiliæ locum, in quo fluctuet insula, Italiae umbilicum esse Marcus Varro tradit.' Paria Solinus c. 7. *Cerda*.

564 *Nobilis*] Notus, quod et sequentia indicant. *Servius*.

Nobilis] Explicui, *notus*. Nam ita Plautus Rud. 'Qui scelere nobiles fieri volunt,' id est, noti. Contra, *ignobilis* pro *ignoto*. Idem Plaut. Pseud. 'Peregrina facies videtur hominis atque ignobilis.' Actius apud Diomedem: 'Ego me Argos referam, nam hic sum ignobilis.' Denum, quis nescit nobilitatem dictam a notitia? Atque inde est, ut *nobilis* in malam quoque partem capiatur, sicut

Græcis ἀολιδμος, quæ vox signat hominem et virtutibus et vitiis celebrem. *Cerda.*

565 *Amsancti valles*] Loci *amsancti*, id est, omni parte sancti: quem dicit et silvis cinctum, et fragosum torrente fluvio. *Servius.*

Amsancti] In Romano codice, *amfracti* legitur inemendate. Nam *Servius* et alii veteres Grammatici *amsancti* agnoscunt: cui quidem lectioni *Claudianus* etiam adstipulatur. Alii *amsancti*. *Pierius.*

Amsancti valles] *Amsancti* quoque mentionem fecit *Cicero* in *Divin.* ‘Quid enim non videamus quam sint varia terrarum genera, ex quibus et mortifera quædam pars est, ut et *Amsancti* in *Hirpinis*, et in *Asia Plutonia*, quæ vidimus?’ Ut autem *Poëta* in medio *Italiæ* hunc locum constituit, ita et cosmographi *umbilicum Italiæ* vocant. Ut *Sophocles* in *Tyr.* *Delphos* μεσόμφαλα γῆς μαρτεῖα vocat: item *Æsch.* in ἐπτὰ, ἀπόλλωνος εἶτε λάϊος βία τρις εἰπόντος ἐν μεσομφάλοις πυθικοῖς χρηστηρίοις θνήσκοντα, &c. *Germanus.*

Amsancti valles] De his vallibus *Plinius* II. 93. in *Hirpinis Amsancti* ad *Mephitis* ædem; locum quem, qui intravere, moriuntur. Ad hæc verba videndus *Salmas.* *Plin.* exerc. p. 85. *Emmeness.*

566 *Medioque fragosus Dat sonitum saxi, et torto vortice torrens*] In codicibus aliquot antiquis, *fragosis*, ut cum saxi jungatur: sed longe magis placeat *Torrens fragosus saxi, et torto vortice.* In antiquis vero aliquot *vertice*: quod uti dictum superius, tantundem esse vult *Arusianus.* *Pierius.*

Fragosus Dat sonitum saxi, &c.] *Curtius* I. III. de *Marsya* flumine: ‘Ex summo cacumine excurrens in subiectam petram magno strepitu aquarum cadit.’ Auctor *Thebaidos*: ‘*Hic rapax torrens cadit.*’ *Cerda.*

567 *Dat sonitum*] Compendiosa descriptio; in qua annem, et partem

ex qua funditur, et sonum cadentis aquæ, et causam soni ostendit. *Don.*

568 *Hic specus horrendum*] Hoc nomen apud majores trium generum fuit. *Ennius* fœminino posuit: *Horatius* masculino, ‘Quæ nemora, aut quos agor in specus?’ *Virgilius* neutro, quod hodie in numero singulari tribus tantum utimur casibus; *hoc specus, hujus specus, o specus*: nam pluralem tantum a genere masculino habemus in omnibus casibus. Hinc est, ‘Ipse in defossis specubus.’ Quanquam antiqui codices habeant, *Hic specus horrendus.* *Servius.*

Horrendum et sævi] In antiquis plerisque non habetur *et*: dictum vero per appositionem *sævi spiracula Ditis*, ostendit verbum unitatis numero positum monstratur in iisdem codicibus. Sed enim exemplaria pleraque monstrantur legunt, numero multitudinis. *Pierius.*

Spiracula Ditis] *Aditus*, a *spirando*, quod ibi hostiæ admotæ concidant et moriantur. Antiqui codices *piracula* habent: quæ dicta sunt ἀπο τῶν περάτων: hoc est, a finibus Inferorum. *Servius.*

Spiracula ditis] Est hoc, quod in *Æn.* VI. *janua Ditis*; in *Ge.* IV. *ostia Ditis*, quod prius *Ennio* usurpatum in *Hecuba*, ‘aperto ostio alti Acherontis:’ quod *Livius* libro sexto; ‘janua Orci:’ quod Auctor *Thebaidos*, ‘Hic scissa tellus faucibus ruptis hiat.’ *Plinius* II. 93. ‘*Spiracula* vocant alii *Charoneas* scrobes, mortiferum spiritum exhalantes.’ *Χαρωνίων* etiam *Strabo* meminit I. XIV. et *Aret.* medicus, ἐν χαρωνίοισιν (ait) αἱ πνίξεις ὀξυτάται γίνονται: *Existunt in Charoneis acutissimi flatus.* Fuit etiam *Athenis* χαρώνιος θόρα. Vide *Cælium* I. XVII. 9. et VIII. 16. Sed omnium copiosissime *Virg.* qui, ‘*Horrendum specus*:’ ‘*Ditis spiracula*:’ ‘*Vorago ingens rupto Acheronte.*’ ‘*Fauces pestiferæ.*’ *Observes* (hoc πάρεργον est) dici a *Plauto* in *Bacchid.* *donum meretricium*

januam Orci. Sed redeo, et affero similem descriptionem Silli l. xii. 'Hinc vicina palus, fama est, Acherontis ad undas Pandere iter, cæcas stagnante voragine fauces Laxat, et horrendos aperit telluris hiatus, Interdumque novo perturbat lumine manes.' Multis deinde vagatur, vocatque 'situm caligantem,' 'domos pressas infernis nebulis,' 'profundam noctem.' Omitto reliqua. *Cerda*.

Vorago] Acherontis exæstuatio. *Servius*.

Vorago] Turnebus per ἀπορρόγια explicat: nam hæc vorago abrupto Acheronte. Claudian. quoque Rapt. ii. Amsancto voraginem dat: 'flatumque repressit Amsanctus, tacuit fixo torrente vorago.' Tertullian. voragini in hoc significato dat synonymikῶς ingluviem lib. de pal. 'Utinam et Asia secunda jam sit de soli ingluvie, utinam et Africa semel voraginem paverit.' *Cerda*.

570 *Conditâ Erinny's*] Recepta: alii *Condit*, legunt, et *se* subaudiunt. *Ser.*

Conditâ Erinny's] In Mediceo codice, *condit* verbi voce scriptum est. Quam lectionem non ignoravit *Servius*. *Pierius*.

Quis condita Erinny's] Ita apud Silium l. ii. 'Tum demum ad manes perfecto munere Erinny's' redit. Et quidem Furia (ut loquar cum Hippocreat. l. i. de morb. vulg. οὐ πᾶσιν ἀσήμεως ἠφάνισθη: nam quot prius editis malis? *Cerda*.

571 *Cælumque levabat*] Relevabat, recreabat. *Servius*.

Terras cælumque levabat] In aliquot antiquis codicibus *terram* legere est unitatis numero, et *levavit* præterito tempore, quum tamen imperfectum *Servius* agnoscat. *Pierius*.

572 *Nec minus interca*] Id est, interea non minus. *Donatus*.

Extrem. Sat. bello Imp. r. m.] Quod superest, perficit. Et est translatio e pictura, quam manus complet atque ornat extrema. *Servius*.

Extremam manum] Nam in artibus extrema manus est, cum amplius manus non reponitur, quia opus est perfectum. *Donatus*.

573 *Inponit regina manum*] Locutio ista est in Prudent. Psych. in Senecæ epist. 12. in Quintil. l. i. in Boëthio, Petronio, Ausonio, aliis. Est vero sumpta vel ab opificibus ædium, vel a pictoribus. Primum astruo ex Paulo l. xxxix. ff. tit. ii. l. 18. 'Qui in conducto solo superficiem imposuit,' id est, qui ædificium struxit ultimam manum illi imponendo, inde illam postea *superficiariam* vocat. Et ex Javoleno l. xix. ff. tit. i. leg. 18. 'Tegulæ quæ nondum ædificiis impositæ sunt, quamvis tegendi gratia allatæ sunt, in rutis et cæsis habentur.' Vides hoc verbo signari extrema ædificiorum. Alterum satis indicavi ad illud Æneid. i. 'Artificumque manus.' Quæ vox de pictura accipienda. Inde celebratissimum illud Apellis de Protogene, de quo dicebat elogii loco, 'nescire illum manum de tabula tollere.' Et Epig. l. iv. ubi sermo est de statuâ Medæ, quas Timomachus ἔγραφε, pro eodem ubi sumitur, χεῖρ Τιμοδάχου, et τέχνη Τιμοδάχου, id est, manus Timomachi, ars Timomachi. *Cerda*.

574 *Reportant*] Fortasse clypeis, ex more militari, quem alibi aperio. Et *reportant*, ait, quia cæsos: est enim verbum funebre, de quo jam Ge. iv. ad illud, 'Exportant tectis, et tristia funera ducunt.' *Idem*.

575 *Almonem puerum*] Supra vocavit *juvencem*, nunc *puerum* ad invidiam, ut etiam quæ sequuntur de Galeo. *Idem*.

Fædati] Cruentati. *Servius*.

Fædatique ora Galei] *Fædati*, αἰκισθέντος. αἰκία enim ὕβρις ἐμπληγος. Isocrat. κατὰ λοχίτου. νῦν δὲ οὐχ ὑπὲρ τῆς βλάβης, τῆς ἐκ τῶν πληγῶν γενομένης, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς αἰκίας, καὶ τῆς ἀτιμίας ἤκω παρ' αὐτοῦ δίκην ληψόμενος. *Germanus*.

576 *Implorantque deos*] Ad auxilium et ultionem. *Donatus.*

Obtestanturque Latinum] Propter eadem factam testem adhibent: et dicunt, auctores rupti fœderis esse Trojanos, cum ipsi pacis jura temerant. *Servius.*

Obtestantur] Invidiosis vocibus lacerant, quod omnia mala per Trojanorum fœdus evenerant. *Donatus.*

577 *Medioque in crimine cædis et ignis*] In Romano codice, igni legitur, quippe medio. Sed *cædis et ignis* melius. *Pierius.*

Et ignis] In ipso scilicet seditionis incendio. *Servius.*

578 *Teucros in regna vocari*] Subaudi, dicit. Et *Teucros* injuriose, ac si diceret exules et perfidos. *Idem.*

Teucros et stirp. Phryg.] Pro convicio posuit, quasi dicat, indignos ad maximas dignitates vocari. *Donat.*

579 *Stirpem admisc. Phrygiam*] Ex Græcorum moribus desumptum, quorum legibus cum peregrinis et hospitibus contracta matrimonia incesta et illegitima habebantur: unde et *μῆτρῶν* e tali prognati contubernio, ut Romanis *Hybride*. *Germanus.*

Se limine pelli] Explicui, a *pactis nuptis pelli*, cum allusione ad morem, quem aperio l. ix. ad illud, 'raptas sine more Sabinas.' *Cerda.*

Se limine pelli] Limen pro amicitia poetis usitatum. *Juvenal. Sat. III. 124.* 'limine summoveor.' *Emmen.*

580 *Attonitæ Baccho*] Veluti *Baccho*: furia enim agebantur. Et sic est dictum, ut, 'At medias inter cædes exultat Amazon.' *Servius.*

Nemora avia] Per nemora. *Idem.*

581 *Thiasis*] *Choreis.* *Idem.*

Thiasis] Id est, choreis: ita *Ecl. v.* 'thiasos inducere Baccho.' *Catullus Carm. 59.* 'Thiasus' (id est, chorus *Bacchantium*) 'repente linguis trepidantibus ululat.' *Taubmann.*

Neque enim leve nomen Amatae] *Juvenalis,* 'Quæ non faciet quod principis uxor.' *Servius.*

582 *Martemque fatigant*] Prælium *Delph. et Var. Clas.*

cum clamore deprecant. *Servius.*

Martemque fatigant] Id est, exercent. *Scalig. iv. 16.* vel prælium cum clamore deprecant: ut *Apul.* 'fatigare ultionem.' *Taubmann.*

583 *Contra omina*] Superius de apibus et Lavinia. *Servius.*

Contra omina] Propter apes et incendium. *Donatus.*

Contra omina bellum] In antiquis aliquot codicibus omnino legere est, *contra omnia*: quam lectionem agnoscit *Servius*, quamvis ibi mutilus videatur, interpretesque *auguria* subaudiendum aiunt: sed utcumque illi, *omina* magis placet: et antiquorum exemplarium bona pars ita legendum persuadent. *Pierius.*

584 *Fata deum*] Propter Fauni oraculum. *Servius.*

Contra fata] Id est, sententias Deorum et Fauni responsa. *Donatus.*

Perverso numine] Irato. *Serv.*

Perverso numine] Ita hic *perverso*, pro adverso, ut *Plaut. Men. perversus dies*, id est, adversus et contrarius. Et quid aliud est illud *Propert. iv. 9.* 'Et mea perversa sauciat ora manu,' nisi adversante et oppugnante manu? *Cerda.*

585 *Circumstant*] Obliti regalis reverentiæ. *Donatus.*

Tecta Latini] In *Mediceo*, *tecta tyranni* scriptum, cum paraphrasi *Latini*. Dubitarunt forte aliqui nagationem esse, *regis tyranni*: atque ideo paraphrasin admisere. Verum hoc ego in medio relinquo. *Pierius.*

Circumstant tecta Latini] Pari furore Græci apud *Stat. Theb. III.* *Adrastum* regem fatigant: ait enim, 'Irrupere Argos, mæstique ad limina regis Bella animis, bella ore fremunt: it clamor ad auras Quantus Tyrrheni gemitus salis,' &c. *Cerda.*

586 *Velut pelagi rupes*] Cum *Cicero* seditionem fluctibus comparaverit: bene *Virgilius* eum, qui resistit seditioni, rupem vocavit. *Servius.*

Pelagi] In antiquis nonnullis codicibus legere est, *pelagi moles*, prop-

terea quod statim subsequitur, *ut pelagi rupes*. Verum hujusmodi repetitio magno cum decore et venustate summa facta mihi videtur: et probatiora omnia exemplaria *rupes* habent. Nam de *mole* statim subicit, 'Quæ sese multis circum latrantibus undis, Mole tenet scopuli nequicquam, et spumea circum Saxa fremunt.' Ubi Servius *tenet* distinguendum dicit, ut *scopuli* nominativus sit casus. In antiquis tamen codicibus distinctio est post dictionem *scopuli*, ut legatur, *mole scopuli*: sequitur vero absque et in iisdem codicibus vetustis, 'nequicquam spumea circum Saxa fremunt.' Sed copulativa ea inserta, multum habet venustatis et gratiæ. *Pierius*.

Ille velut, &c.] Comparatio talis est et *Æn.* iv. de *Æneæ* constantia; et *Æn.* x. de *Mecentii* fortitudine. Vide Scalig. v. 3. *Taubmann*.

587 *Ut pelagi rupes*] Repetitio elegantie et veneris plena. Eodem modo et Cicero seditionem populi fluctibus comparavit: unde Virgil, recte eum vocat *rupem*, qui seditioni restitit. *Idem*.

588 *Latrantibus undis*] Vetus Poëta curro litore latrans unda. Non minus pulchra translatione Tert. de Pal. ad causidicos transtulit, *causas elatrare*. *Cerda*.

589 *Mole tenet*] Hic distinguendum: ut *scopuli* nominativus pluralis sit. *Servius*.

590 *Inlisa*] Variat hæc lectio in codicibus antiquis, alijs *aspersa*, alijs *infusa*, alijs aliter legentibus. Sed enim *inlisa* vulgata lectio magis placet. *Pierius*.

591 *Cæcum Consilium*] Premittui populi bene tale nomen imposuit. *Servius*.

Exsuperare] In aliquot antiquis codicibus, *expugnare*. Sed *Exsuperare* in pluribus habetur. *Pierius*.

592 *Eunt res*] In Ro. codice una dictione legitur, *cantes*, quippe populos. Sed enim *eunt res*, longe venus-

tius, et figura apud auctores frequentiori dictum videtur. *Idem*.

593 *Deos aurasque*] Nam omnibus contra stantibus, quem alium suæ sententiæ potuit adhibere testem. *Donatus*.

Testatus inanis] In antiquis aliquot codicibus, *testatur inanis* legitur. Sed alterum illud magis placet, ut cum verbo *Frangimur* connectatur. *Pier.*

594 *Frangimur*] Permansit in rupis translatione. *Servius*.

Frangimur] Franguntur commoda nostri imperii: et ponit signata verba in translatione: nam frangitur navis, et fluctibus instantibus interit. *Donatus*.

Procella] In antiquis aliquot codicibus *procellis* est, numero multitudinis. Sed *procella* suavius. *Pierius*.

Ferimurque procella] Supra: 'frustra retinacula tendens Fertur equis auriga:' et de Troïlo: 'fertur equis.' *Germanus*.

595 *Sacrilego sanguine*] Quia bellum sumebant contra voluntatem Deorum. *Servius*.

596 *O miseri*] Dolet errore peccantium. Nullus enim sciens cadit in foveam scelerum. *Donatus*.

597 *Votisque Deos venerabere seris*] Quia religio rigida dicit, semel male commissæ nulla ratione revocari. Horatius, 'Dira detestatio nulla expiatur victima.' *Servius*.

598 *Parta quies*] Scilicet vicinæ mortis beneficio. *Idem*.

Nam mihi partita quies] Ita senex ad filium apud Plaut. Trin. act. ii. sc. 2. 'Mihî quidem ætas acta est ferme: tua istud refert maxime.' Q. d. Latinus: Mihi mortis vicinæ beneficio quies et securitas omnis in portu atque in promptu est: nec ulla re, nisi exsequiis regalibus per bellum privari potero. Vide Adag. 'In portu navigare:' et, 'Limen senectæ.' *Taubmann*.

Omnisque] Nonnulli veteres codices absque particula *que*, *omnis in*

limine legunt. Sed *omnisque* multo melius. *Pierius.*

In limine portus] Securitas omnis in promptu est. *Servius.*

599 *Funere felici spoliis]* Exequiis tantum regalibus careo. *Idem.*

Funere felici spoliis] De funere felici sive regio, quod magnificentius fuit Censorio, agit Guther. de Jure Man. II. 2. *funus pro exsequiis* apud Ovid. Metam. VII. 606. 'nullis de more feruntur Funeribus.' *Emmen.*

600 *Sepsit]* In Romano codice, *sæpsit* cum diphthongo, veluti etiam *sæpta* superius adnotavimus. Ejusdem enim analogiæ, *Sæpe*, *Sæpes*, et *Sæpio*. *Pierius.*

601 *Mos erat]* Varro vult *morem*, communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus, consuetudinem facit. *Servius.*

Mos] Observationes, aut legibus aut assensibus hominum sunt. *Mos*, longo tempore custoditus, legem facit, quæ etiam ad posterum transit, ut hic patet. *Donatus.*

Mos erat, &c.] De hoc loco accurate Macrob. III. 8. item Scal. Poët. III. 17. Qui cum inconnexus et alibi sibi contrarius videatur, Servium mihi vide, qui eum curiose explicare conatus est. *Taubmann.*

Hesperio in Latio] Hoc est, in antiquo. Nam, ut in primo diximus, duo Latia fuerunt. Unde non frustra *Hesperio* addidit. Quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse, falsum est. Nam a Numa Pompilio primo instituta est: sed carmini suo, ut solet, miscet historiam. Notandum sane inconnexum esse hunc locum, si quis totius libri consideret textum. Nam supra ait, 'Longa placidas in pace regebat:' item dicturus est, 'Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante:' et nunc dicit, 'Mos erat Hesperio in Latio.' Supra etiam, 'Captivi pendent currus.' Item, 'Tyrrhenas i sterne acies.' Quare ne sint contraria, accipiamus

Italiam primo caluisse bellis, medio tempore quievisse: et ad antiquum studium nunc reverti, sicut Romani bello flagravere sub Romulo, quievere sub Numa, sub Tullo Hostilio pristina studia repetiverunt. Hinc est quod et ipse Virgilius ait, 'Longa placidas in pace regebat:' non perpetua. Item, 'desuetaque bello Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.' Nam *retractare*, est repetere quod omiserat. Tale aliquid dicit de genere Syllano Sallustius. Nam volens ostendere antiquos majores ejus consulares fuisse, vicinos vero ignavissimos, Syllam vero florentissimum ait, 'Igitur Sylla patriciæ gentis fuit, familia jam extincta majorum ignavia.' *Servius.*

Hesperio in Latio] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'mos erat in Latio Hesperio:' quod non æque placet. *Pierius.*

Quem protinus] Jugiter, deinde: nam nunc temporis est adverbium; alibi loci: ut, 'cum protinus utraque tellus Una foret.' *Servius.*

Urbes Albana] Vide ordinem. Prius Latinum nominat, deinde Albam, postremo Romam. Non id semel: nam Æn. I. 'genus unde Latinum, Albanique Patres, atque altæ moenia Romæ.' Et I. v. 'priscos docuit celebrare Latinos.' Et post pauca, 'Albani docuere suos, nunc maxima rerum Accepit Roma,' &c. *Cerda.*

Sacrum] Quia non pro levi duxerunt, quasi putarent sacrilegium committi, nisi esset observatus. *Donat.*

602 *Maxima rerum Roma]* Imperii potita. *Servius.*

Roma] Magna laus moris cum a principe terrarum populo servetur. *Donatus.*

Maxima rerum Roma] Horat. Sat. I. 5. et Tibull. el. II. 5. *magnam* vocant Romam. Propertius el. IV. 1. et Claudian. Paneg. Olib. *maximam*. Ammianus lib. XVI. 'Imperii, virtutumque omnium larem.' Ab Basilio

Seleuciensi l. i. Teclæ, *μεγίστη Ῥώμη, καὶ βασιλίσσουσα*: *maxima, et regnans Roma*. Ac Simocattæ Historiæ Mauricii l. i. Romanum nomen dicitur *πολυθρήλλητον τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐπίτιμον*, *per gentes omnes vulgatissimum, et honoratissimum*. Ea vero fuit Romæ dignitas, ut Proverbii loco dicerent veteres *Roma altera*, cum urbem aliquam vellent eximie laudare, quod ex Salviano, Ausonio, Errico jam astruxit Joannes Sabarus in Sidon. l. 11. Sed de elogiis Romæ jam fuse in vi. Est autem ‘maxima rerum,’ idem quod, maxima imperiorum: nam *res*, est imperium. *Cerda*.

603 *Morent in praelia Martem*] Nam moris fuerat, indicto bello, in Martis sacrario ancilia commovere. Unde est in octavo, ‘utque impulit arma.’ *Servius*.

604 *Sive Getis*] In honorem Augusti celebrat bellum *Thracium, Dacicum et Sarmaticum*: et simul indicat, Imperium Rom. latissime ad Ortum, Septentrionem, et Meridiem propagatum fuisse. De quo accuratissime Lipsius in Admirandis l. 2. et 3. *Taubmann*.

Inferre] Ad normam Græcorum. Eurip. Hel. *πόλεμον εἰσήνεγκεν*. *Cerda*. *Lacrimabile bellum*] Getarum fera gens etiam apud majores fuit. Nam ipsi sunt Mysii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. *Servius*.

605 *Hircanisve*] Gens est dicta a silva Hircania, ubi sunt tigres. *Id*.

Arabisve parant, seu tendere ad Indos] Venit ab eo quod est *hic Arabus*; nam ab eo quod est *hic Arabs, ab hoc Arabe, Arabibus facit*: sicut *Hiberus*. Unde est in Lucano, *Occurrit Hiberis alter, et Hiber*. Nam Horatius dicit, ‘discet Hiberus Rhodanique potor.’ Item lectum est *Æthiopus*, sed modo tantum *Æthiops* dicimus. *Idem*.

Hircanisve Arabisve] In Mediceo codice, et plerisque aliis, per copulativam que scriptum est, *Hircanisque Arabisque*. Advertendum vero, quod a genitivo Græco Ἀραβῶν *Arabos*, Lati-

ni nominativum *Arabus* faciunt, πτ *Elephantus* ab ἑλέφαντος, ita *Delphinus, Abacus, Titanus*: quanquam et Græco etiam declinatu interim delectemur. Agnoscit Sospater, *Arabs Arabis*, et *Arabus Arabi*, utrumque positum a Virgilio: Cinnamque ait in propemptico Pollionis *Belidis* dixisse, ut Virgilium *Arabis*, atque hæc ex Plinio subjungit, *es* nrm. plur. finita nominativo, dativo *bus* recipiunt: idque commentatores jubent. Quid ergo si sic declinavit, ut Plautus in Bacchidibus, *Arabus*: et in Penulo, *Murrinus odor Arabus*. Lucillius xxv. *Arabus Artemo*. Denique et C. Casius in epistola, quam de Dolabella scripsit, ‘Arabi mirifico animo erga nos fuerunt,’ inquit. *Arabs*, Maro: ‘Omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi.’ Florus ad Hadrianum, ‘quasi de Arabe, aut Sarmata manubias.’ Hæc a magnis viris accepta ideo libenter retuli, ut eorum calumniis obviam irem, qui sæpe incusant me, nimis ad humilia nonnunquam declinare, videantque summos viros hæc eadem non incuriose pertractasse, quæ delicata nostra ætas quodammodo fastidit. *Pierius*.

606 *Auroramque sequi*] Ingenti ambitu dixit ipsum ortum diei pro populis. *Servius*.

Auroram] Id est, Orientis populos. Similia huic loco Propert. ii. 8. ‘India, quin, Auguste, tuo dat colla triumpho: Et domus intactæ te tremit Arabiæ,’ &c. Vide Turn. vi. 13. et xxvi. 33. *Taubmann*.

Parthosque rep. s.] Hoc, in honorem Augusti posuit: quo imperante a Parthis repetita sunt signa, quæ Crassus triumvir perdiderat. Qui cum aviditate sua contra auspicia bellum suscepisset, interdicentibus tribunis plebis, captus cum filio est, et necatus infuso in os auro, cujus amore pugnaverat. *Servius*.

Parthosque reposcere signa] Horat. Od. iv. 15. ‘Et signa nostro restituit

Jovi, Direpta Parthorum superbis Pos-
tibus, et vacuum duellis Janum Qui-
rini clausit:’ et idem Ep. 1.2. ‘Canta-
brica bella tulisti Sub duce, qui tem-
plis Parthorum signa refixit.’ Ad Cras-
si historiam alludit et Propert. ‘Vos
o quibus arma Grata magis, Crassi
signa referte domum:’ et alibi:
‘Crassos, cladesque piate, Ite, et Ro-
manæ consulite historiae.’ *Germ.*

Parthosque reposcere signa] Illustrat
Turneb. xxvi. 33. Gaudium ob re-
cepta signa exponit nummus, quem
vide apud Augustinum tab. 13. num.
22. *Emmeness.*

607 *Sunt gemina belli portæ*] Sacra-
rium hoc Numa Pompilius fecerat cir-
ca imum Argiletum, juxta theatrum
Marcelli: quod fuit in duobus bre-
vissimis templis. Duobus autem
propter Janum bifrontem. Postea,
captis Phaleris, civitate Tusciæ, in-
ventum est simulacrum Jani cum
frontibus quatuor. Propter quod in
foro transitorio constitutum est illis
sacrarium aliud, quod novimus hodie-
que quatuor portas habere. Janum
sane apud aliquos quadrifrontem esse
non mirum est. Nam alii eum diei
dominum volunt, in quo ortus est et
occasus. Horatius, ‘Matutine pa-
ter, seu Jane libentius audis.’ Alii
anni totius, quem in quatuor tempora
constat esse divisum. Anni autem
esse Deum illa res probat, quod ab
eo prima pars anni nominatur. Nam
ab Jano *Januarius* dicitur. *Servius.*

Sunt gemina belli portæ] Plutarch.

in lib. De fort. et virt. Rom. ἐκλείσθη
μὲν οὖν τότε καὶ τὸ τοῦ Ἰανοῦ διπύλον,
&c. Atque adeo Titus Livius, vir Pal-
ladis, oleæ, pacisque amans, exultat
sibi contigisse post bellum Actiacum
videre templum illud claudi. Certe
et venerunt in manus meas nomismata
cum hac inscriptione: JANVM CLVSIT
PACE PRIVS POPVLO ROMANO VBIQVE
PARTA: et hoc quoque testimonio:
PACE POP. ROM. TERRA MARIQVE
PARTA IANVM CLVSIT: quæ omnia
ad Neronem referuntur, hanc sibi
inter tot scelera de pace laudem in-
juste vindicantem, tam nitenti desi-
derio et studio ad pacis gloriam non
solum bonis principibus contenden-
tibus, sed et ignavis flagitiosisque
φιλέληρον εὐδοξίαν affectantibus. *Ger-
manus.*

608 *Religione sacræ*] Tremendæ,
execrabiles. Nam et paulo post dic-
turus est, ‘Tristesque recludere por-
tas.’ *Servius.*

609 *Centum aræi*] Numerus, et ma-
teriæ qualitas, dat vim. *Donatus.*

Claudunt vectes] Sunt qui ad effrin-
gendas fores, esse vectes, non ad clau-
dendas putant, Terentii verbis decepti
E. iv. 7. 4. sed et asservandis et mu-
niendis inservire docet Non. Marc.
Emmeness.

Ferri robora] Bene addidit *ferri*.
Nam omne quod forte est, *robur* vo-
camus. *Servius.*

Ferri Robora] Fortasse ex Lucret.
l. ii. ‘Et validi silices, duri robora
ferri.’ In Homero est Iliad. viii. σι-
δήρειαι πύλαι: in Orpheo, χαλκήρειαι πύ-
λαι. *Cerda.*

610 *Janus*] Quidam Janum *Eanum*
dicunt ab eundo, eumque esse Martem
et quod apud Romanos plurimum po-
test, ideo primum in veneratione no-
minari. Alii *Janum* ærem credunt;
et quia vocis genitor habeatur, idcir-
co mandari ei preces nostras ad Deos
perferendas. Alii, *Janum*, mundum
accipiunt, cujus causæ ideo in pace
clausæ sunt, quod mundus undique

clausus est; belli tempore aperiuntur ad auxilium petendum ut pateant. Nam quasi mundo, ei duas facies dederunt, Orientis et Occidentis, quod jam supra dictum est: alii quatuor, secundum quatuor partes mundi. Alii *Clusivium* dicunt, alii *Patuleum*, quod patendarum portarum habeat potestatem. Idem *Junonius*, inde pulchre Juno portas aperire inducitur. Idem *Quirinus*, unde trabeatum Consulem aperire portas dicunt, eo habitu quo Quirinus fuit. *Servius*.

[*Janus*] Additur ad robur portarum Deus, qui bifrons omnia circumspiciat, ne furorum et scelerum insania portæ temere aperiuntur. *Donatus*.

611 *Sedet patribus*] Firma est omnium sententia. *Idem*.

612 *Ipsè Quirinali trabea*] Aut regali, aut qua usus est Romulus intellige: Horatius, 'Trabcati jura Quirini.' Suetonius in libro de genere vestium, dicit tria esse genera trabearum. Unum Diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regum, quod est purpureum: habet tamen album aliquid. Tertium, Augurale de purpura et cocco. *Quirinali* ergo regali. *Servius*.

[*Cinctuque Gabino*] Gabinus cinctus est toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere veteres Latini, cum necdum arma haberent, præcinctis togis bellabant, unde etiam milites in procinctu esse dicuntur. Hoc rursus utebatur consul bella indicturus, ideo quia cum Gabii, Campaniæ civitas, sacris operaretur, bellum subito evenit. Tunc cives cincti togis suis ab aris sunt ad bella profecti, et adepti victoriam. Propter quod omen tali habitu semper utebantur in bellis. Unde hic ortus est mos. *Servius*.

[*Cinctuque Gabino*] In plerisque codicibus antiquis, inemendate legitur *Sabino*, quum *Gabino* sit omnino legendum: de quo *cinctu*, ut obiter

locum apud Livium corrigamus, ita habetur in veteri cod. Parrhasiano: 'Sacrificium erat statutum in Quirinali colle genti Fabiæ, ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset.' Vulgata exemplaria habent, *gentis Fabiæ* genitivo casu, et pro *C. Fabius Dorso*, corrupta verba, *Claudius Fab. Dorsum*. *Pierius*.

[*Cinctuque Gabino*] Quæ ratio sit cinctus Gabini, a grammaticis et Servio explicatur: de eo Lucanus 'Turba minor sequitur ritu succincta Gabino:' et Livius de consule Decio: 'Ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit.' Persii quoque interpres de Penatibus: 'Habitu Gabino Dii Penates formabantur, involuti toga supra humerum sinistrum, et sub dextro.' *Germanus*.

613 *Insignis reserat stridentia limina consul*] Is qui prior creatus est: licet similem habeant potestatem. *Serv.*

[*Insignis*] Servius et Cælius XII. 8. *Insignem* Consulem hic interpretantur eum quem Cic. *Priorem*, Plinius *Majorem* vocavit: vel quod primo loco renunciatus; vel, quod penes ipsum fascès essent. De quo accurate Cælius. *Taubmann*.

614 *Ipsè vocat pugnâs*] Tria sunt, ut diximus supra, militiæ genera: Sacramentum, in quo jurat unusquisque miles se non recedere nisi præcepto consulis post completa stipendia, id est, militiæ tempora: Conjuratio, quæ fit in tumultu, id est, Italico bello et Gallico, quando vicinum urbis periculum singulos jurare non patitur; sicut de Fabiis legimus: Evocatio, quod genus nunc tangit: nam ad subitum bellum evocabantur. Unde etiam consul solebat dicere: 'Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.' *Servius*.

[*Vocat pugnâs*] Dat pugnandi potestatem. *Donatus*.

615 *Adsensu conspirant cornua rauce*]

Nam et tubæ simul inflabantur. *Serr.*

Ad sensu conspirant corn. r.] Adi initium l. viii. ad illud, 'rauco streperunt cornua cantu.' Delectaberis, Lector, lecto Ammiano, qui sæpe similes strepitus strepit, ad Poëtam quam ad scriptorem propior: ut, cum ait l. xvi. 'torvum increpantibus tubis;' et l. xviii. 'Orientis fortuna periculorum terribiles tubas inflabat.' *Cerda.*

617 *Tristisque recludere portas]* Sapissime Virgilius bella vocat *tristia*. Hinc ergo portæ bellum denuntiantes *tristes*. Idem.

619 *Fæda ministeria]* Cruenta: more suo. *Servius.*

Cæcis se condidit umbris] Texnit statumen suum Statius Theb. iii. filo Maroniano, ubi de Sacerdote ita scribit: 'Ille nec aspectum vulgi, nec fida tyranni Colloquia, aut cætus procerum perferre, sed atra tegi, et superum clausus negat acta fatari.' Nisi quis velit adumbratum ab Statio locum alterum Nostri Æneidos ii. ubi Calchas abditur, neque vult oraculum manifestare: nam statim sequitur, 'Te pudor, et curæ retinent per rura Melampus. Bissenos premit ora dies, populumque ducesque Extraxit incertis.' *Cerda.*

621 *Regina deum]* Quod non decebat: ergo ostenditur pertinax inimicitia. Neque aperuit solum, sed evertit postes a cardine. *Donatus.*

Morantis] Bella differentes. *Serv.*

622 *Inpulit ipsa manu portas]* Flexu alio Homer. II. xxi. ἀρεσαν πύλας. pulchre: nam remissio et laxatio portarum pro aperture est. 'Statim, ἀπώσαν ὀχῆας, dimoverunt obices, quod Noster majore incremento, 'cardine verso.' Homer. iterum Iliad. xxiv. verbo communi, αἰεὶ πύλας: et Eurip. κλήθρα λύσαντες μοχλοῖς. Verbum ipsa ἐμφατικῶς, quasi Juno defessa aliorum ministerio, ipsa per se iras exerceat. Itaque huic Deæ conveniunt illa, quæ ipsa secum loquitur apud

Senecam in iris contra Herculem: 'Perge ira, perge, et magna meditantem opprime, Congredere, manibus ipsa jam lacera tuis: Quid tanta mandas odia?' *Cerda.*

622 *Rupit Saturnia postes]* Aeyrologiam fecit commutando Ennii versum. Nam ille ait, 'Belli ferratos postes, portasque refregit.' *Servius.*

Rupit] Quasi portas e cardinibus avellerit Juno. Ennius: *Belli, &c.* Contra Martial. l. x. *Ad Janum*, pacem optans: 'At tu, sancte pater, tanto pro munere gratus Ferrea perpetua claustra tuere sera.' *Taubmann.*

623 *Inexcita]* Ecce quantum potuit factio Junonis. *Donatus.*

Ardet inexcita Ausonia, &c.] Subitum hunc ardorem ad pugnam et apparatus quærentium arma æmulatur Statius Theb. l. vii. 'Arma, arma insani: sua quisque ignotaque nullo More rapit, mutant galeas, alienaque cogunt Ad juga cornipedes: ferus omni pectore sævit Martis amor, cædisque nihil flagrantibus obstat. Præcipitant redimuntque moras.' *Cerda.*

Immobilis ante] Non semper, sed antehac. Potest tamen et immobilis a Furia. Nam ante gessit bella, sed jure indicta per Feciales, per patrem patratum. *Servius.*

625 *Pulverulentus equis]* Pulvis belli nota. Statius Theb. iv. 'Arma, tubas audire calens, et pulvere belli Sordentem flavere comam.' Frequenter Horatius, ut in istis: 'pulvere Troïco;' et, 'patiens pulveris;' atque alibi. *Cerda.*

626 *Tergent]* Ab eo, quod est *tergeo*, venit: et *tergunt*, a *tergo* *tergis*, quod de usu jam recessit. *Servius.*

Lucida tergunt] Quamvis codices nonnulli *tergunt* legant, plures tamen et probatiores *tergent* legunt: et *Tergo* *tergis* ex usu penitus recessisse *Servius* affirmat. *Pierius.*

627 *Arvina]* Secundum Suetonium in libro de vitiis corporalibus, 'Ar-

vina est pingue durum, quod est inter cutem et viscus.' Alii arvinæ nomine laridum dicunt. *Servius*.

Arvina pingui] In antiquo codice solita mutatione ex *u* digammo, in *b* mutam *arvina* scriptum: est perinde ac *jubentutis*, pro *juventutis*. In antiquis aliquot marmoribus notatum inspicitur,

EX LONGO TEMPORE IUBENTVTIS.
Et ita *Iubentius Celsus*, pro *Iuventius*. Jam vero *bixit*, pro *vixit*, sexcenties notatum observavi. Sed illud non præterierim ob vitæ longioris memoriam, quod in æde D. Ceciliæ trans Tiberim legitur,

T. FIELLENIVS. IANVARIVS
SE. VIBO. FECIT. SIBI. QVI
VIXIT C. ANNIS. LXXXVIII.

Picrius.

Arvina pingui] Ut qua quis pinguescat. *Cyprianus* epist. ad *Donat.* l. II. 'Arvina assidui nidoris moles membrorum robusta pinguescit.' Est quippe arvina pingue illud, quod inter cutem et carnem. Variant alii in explicando. *Scaliger* seivum esse intelligit; nam *Glossar.* *ἄρως ἄνευ σαρκός*, *pinguedo sine carne*. Est vero hæc seiv definitio. Adjicit, vocem esse Siculam: nam *Hesych.* *ἄρβινη, κρέας* (melius *στέαρ*) *σικελολ.* Quod Noster per *arvinam*, *Seneca* in *Thyeste* loquens de ense, 'sordidus pacis vitio quietæ.' *Cerda*.

Subiguntque in cote securis] Observat *Turneb.* xxvii. 21. artifices illos, qui arma ad nitorem fricabant tergebantque, dici olim *Samiarios*: nam et in historiis hoc sensu *ferramenta samiata* reperiuntur, quia videlicet creta *Samia* splendor ferro conciliabatur. *Samia* quidem vasa in honore olim et pretio fuisse sciunt omnes. *Crinitus* quoque xxii. 10. 'samiata ferramenta,' in *Aureliani Augusti* epist. de offic. trib. mil. accipit pro mucronatis et acuminatis in spiculum: et *samium*, idem esse, quod acutum, sicuti *samiare*, acutere. *Leo*

etiam *Imperator* (citante *Stevechio* in *Vegetium*) de apparatu bellico cap. 3. num. 50. 'Samiatores, id est, qui omnes acies ferreas exacuunt.' *Glossar.* *ἀκονητής, samiarius, acutiator*. Sed et *Nonius* ita ait: 'Samium, acutum. Unde et samiare dicimus acutere, quod in Samo hoc genus artis polleat.' Docte itaque *Stevechius samiare* legit in *Vegetio* loco jam a me adducto. Nec minus docte in *Virgilio* explicabis 'subigunt securēs in cote,' id est, samiant. Quid vero etiam, si cote cum dixit, *cotem Samiam* intellexit, insinuator antiquitatis, non ostentator? In exitu nolui nescires verba illa *Aureliani*, quæ indicat *Crinitus*. Ea apud *Vopiscum* hæc sunt: 'Arma tersa sunt, ferramenta samiata, calceamenta fortia.' Hæc sunt profecto, quæ in historiis reperiri, *Turnebus* notavit. Ex istis lucem do *Stat. Theb.* l. III. ubi in belli apparatu ita ait: 'tum fessa putri rubigine tela, Horrentesque situ gladios in sæva recurvant Vulnera, et attrito cogunt juvenescere saxo.' Cur enim in hoc saxo non potuit samiationem adumbrare, ut in cote *Virgilius*? Ita vero multi in *Statio* legunt, non *mitescere*, ut supra representavi. Ad eandem rem potuit *Sil.* alludere l. IV. cum ait, 'saxoque exasperat ense.' Ut et *Claudian.* *Paneg. Stil.* 2. 'Rursum cote novat nigras rubigine falces.' *Cerda*.

629 *Adeo magnæ*] Valde magnæ, ut *Terentius*, 'Adolescentem adeo nobilem.' *Servius*.

Quinque adeo] Numerum et magnitudinem exprimit. *Donatus*.

630 *Atina potens*] Civitas hæc est juxta *Pontinas* paludes: dicta *Atina* a morbis, qui Græce *ἄτρα* dicuntur, quos paludis vicinitas creat. *Serv.*

Atina potens] Arguit erroris veterem interpretem *Cluver.* ant. Ital. III. 8. *Pomptinas* quippe paludes longe remotas esse ab hoc oppido. Sita est hæc urbs apud ipsum *Apean-*

ninum montem in edito, et, ut Silius, in nivoso colle sita. Ille plura. *Emmeness.*

Tiburque superbum] Aut nobile : aut per transitum tetigit illud, quod cum aliquando a senatu auxilia poscerent Tyburtes sub commemoratione beneficiorum, hoc tantum a senatu responsum acceperunt, 'Superbi estis.' *Servius.*

Tiburque superbum] Oppidum Latii, hodie *Tivoli*. Describit eam civitatem accuratius Cluver. *ant. Ital.* III. 4. *Emmeness.*

631 *Crustumericque*] Mutavit. Nam *Crustumerium* dicitur. Cassius Hemina tradidit, Siculum quendam, nomine uxoris suæ Clytemestræ condidisse Clytemestrum, mox, corrupto nomine, *Crustumerium* dictum. Alii volunt a crustula panis, quam Trojani coacti fame exedisce dicuntur, appellatam. *Servius.*

Turrigeræ Antennæ] Bene muratæ. *Antennæ* autem dictæ sunt, quod eas annis præterfluit, quasi ante amnem positæ. *Idem.*

Antennæ] De Antemnis consulendus Cluver. *ant. Ital.* II. 9. *Emm.*

632 *Tegmina tuta, &c.*] Explorato hoc loco Silius I. IV. etiamsi de thorace, 'Conseritur tegmen laterum impenetrabile, multas Passurnus dexteras, atque irrita vulnera thorax.' Propius est illud Aristoph. in *Lysist.* qui de galeis loquens, καὶ ταῦτα καλύμματα φέρε περὶ τὴν κεφαλὴν : *fer hæc ad caput tegmina.* *Cerda.*

Cavant capitum] Referendum ad galeas, dicente Propertio III. 14. 'Virgineumque cavo protegit ære caput.' *Idem.*

Salignas Umbonum cratis] Ut dicit Sallustius de Lucanis, 'Qui de vimine facta scuta, recentibus detractis coriis, quasi glutino adolescebant.' *Ser.*

Flectuntque salig. Umbon. cratis] Theocrit. εἰδ. ιστ'. ἤδη βαστάζονσι σαρακῆσοι μέσα δοῦρα, Ἀχθόμενοι σακέεσσι βραχίονας ἱετίνοισιν' et Eurip. in *Supp.*

κρέων γε τοῦνθένδε ἰτέαν λαβὼν χερσὶ ubi clypeum, non hastam, ut quidam, elegantiores interpretantur, cum sæpe ἰτέαν χαλκόνωτον idem poëta appellet, et salicis ipsa materia lentior fragiliorque sit, quam quæ in hastarum usus accommodari possit. Sunt qui velint alludere poëtam ad γέβρον, ἀσπίδα περσικὴν ἐκ λύγων. Erasmus autem γέβρας crates vimineas vertit; et γέβρον scutum Persicum. *Saligneus* vero, et *salignus* dicitur. Cato De re rust. 'Si lapis non erit, perticis saligneis.' Ovid. 'lecto non indignanda saligno.' Ulp. I. vitem : Arb. furt. cæs. 'Sed et si quis saligneas virgas instituendi salicti causa defixerit.' Ut autem Latini Grammatici *salicem* a saliendi, hoc est, crescendi celeritate deducunt, quod sive sata, sive terræ impacta, statim surgit; ita et Græci ἰτέαν pari forma ἀπὸ τοῦ ἰέναι, τοῦτέστι, ταχέως αὔξεσθαι, derivant. *Germanus.*

633 *Thoracas ænos*] Quia apud majores loricae tantum pectora tegebant; ut Statius, 'triplici servantur pectora ferro.' Pectora; nam tergo nullus metus. *Servius.*

634 *Lento ducunt argento*] Flexili argento ducunt, id est, extendunt. Est autem spondaicus et reciprocus versus. *Idem.*

635 *Vomeris*] Ecce qualis amentia universorum agrestium fuit, ut instrumenta vitæ profutura in perniciem vitæ verterent. *Donatus.*

Honos] Valerius Probus, in Artium institutis, honos habere ultimam naturam longam tradit, hoc loco citato. *Pierius.*

636 *Requouunt*] In codicibus aliis *recoquunt*, secunda syllaba per c. In Romano, *recocunt*, utraque per c: nam superius diximus, referente Velio Longo, q litteram olim a multis exclusam fuisse; neque a Nigidio Figulo unquam in commentariis suis positam, teste Victorino. Præterea diximus placuisse aliis, quoties post c

sequeretur u; ser per q adnotare, ut meum, teum, sequum scribendum procurarent. Quocirca requoquunt hi scriberent. *Pierius.*

637 *Classica jamque sonant*] Bene posuit amphibologiam. Nam *classicum* dicimus et tubam ipsam et sonum. *Classicum* autem est flexilis tuba. *Servius.*

Tessera signum] Symbolum bellicum, quod ad pugnam exeuntibus datur; scilicet propter confusionem; ut fuit in exercitu Marii, 'Lar Deus;' in Syllæ, 'Apollo Delphicus;' in Cæsaris, 'Venus genitrix.' *Idem.*

Tessera] Significat nuncium gerendum significantem bellum. *Donat.*

It bello tessera] Symbolum bellicum, (σύνθημα) quod ad pugnam exeuntibus datur: quod aut vocale est aut mutum: ut in bello Cæsaris erat, 'Venus genitrix;' in Marii, 'Lar Deus;' in Syllæ, 'Apollo Delphicus.' Silius l. v. 'tacitum dat tessera signum.' Livius l. vii. 'Cæteris omnibus tesseram dari jubet.' Vide Marc. Donati dilucidat. *Taibmann.*

It bello tessera] Tessera est, (teste Vegetio ii. 7.) præceptum ducis, quo, vel ad aliquod opus, vel ad bellum movetur exercitus: vel, est tabella latinscula, (ut Lips. Dial. v. 9.) inscripta, quam Græci uno verbo πλατεῖον, et quia e ligno erat, ξυλόφειον, appellant. *Tesserarius* dicebatur, qui distribuebat. Vide Stewechin ad Vegetium ii. 7. et iii. 5. *Emm.*

Signum] Tres sunt militares res, quæ signi nomine efferuntur a Poëta. Tessera, quam hic habes: deinde vocale instrumentum, ut tuba, buccina; et hanc signum vocavit supra, 'pastorale canit signum.' Tertio, vexillum: audis enim in Æn. viii. 'Ut belli signum.' Habebit Maro subscriptores. De tessera Suet. Nerone c. 9. 'Signum excubanti Tribuno dedit, optima matrem.' De tubis Livius l. xxx. 'Tribunis edicit, ut ubi prætorio dimisso signa concinuissent.' De

vexillo an signum quoque dicatur, inane est quærere. Nam quis nō ita? Illud non omittendum, Cæsarem Gallic. l. ii. de pugna subitaria in Nervios, tres has res militares unica periodo inclusisse sub eodem signi nomine, quod diligenter notavit Lipsius de Milit. iv. 12. 'Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret; signum tuba dandum, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum.' Habes vexillum, tubam, tesseram. Nam extremum de hac capiendum; alioquin frigeret sermo. *Cerda.*

638 *Trepidus*] Festinus: more suo. *Servius.*

639 *Cogit equos*] Hæc pars apparatus non omissa Silio l. iv. 'domitat pars verbere anhelum Cornipedem in gyros, saxoque exasperat enssem.' Nec Statio Theb. iii. 'Exturbent resides frænos.' *Cerda.*

Ille frementis Ad juga cogit equos] Frementes describuntur equi in bellum euntes, ut observavit Bochart. in multis poetis. Eum vide Histor. animal. ii. 8. *Emmeness.*

640 *Loricam induitur*] Dicimus et 'induo illa re,' et 'illam rem.' *Serv.*

Trilicem Loricam] A coagmentatione filorum lorice bilices, trilices, quadrilices dicuntur. Adi Rob. Tit. controvers. ii. 18. *Emmeness.*

641 *Pandite nunc*] Relaturns antiquitatis memoriam invocat Musas: ne sive vera sive falsa referat, culpam habeat: et invocando proponit quid sit narraturus. *Donatus.*

Helicon, dea] Parnassus mons Thesaliæ dividitur in Citheronem Liberi, et Heliconem Apollinis; cuius sunt Musæ. Est autem Homeri versus: 'Ἔσπετε νῦν μοι, μοῦσαι, Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι' 'Τμείς γὰρ θεαὶ ἐστέ, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα, ἡμεῖς δὲ κλέος ὄλον ἀκούομεν, οὐδὲ τι ἴδμεν' Ὅλτινες ἡγεμόνες θαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν. *Servius.*

Helicon] Quis non jam de hoc monte? Obvia ubique notitia, et undecunque peti potest. Tantum eligo illud Pansaniae in Bæotie. ὁ δὲ Ἑλικῶν ὄρων τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐν τοῖς μάλιστα ἐστὶν εὐγεωσ, καὶ δένδρων ἀνάπλεωσ: *Helicon montium, qui in Græcia sunt, præstat soli bonitate, et arborum crebritate.* Hæc fortasse causa, cur is Musis sacer: nam quo illæ ventitarent, nisi ad loca herbida, amœna, καὶ λωπεύοντα? ut Homerus loquitur duodecima Iliade. *Cerda.*

Movius] Legituret *monete*. Servius.

Cantusque moveat] Ita supra, 'Majus opus moveo.' Et Manil. l. i. 'Helicon movere cantibus.' Quod Horat. epist. ii. 2. 'Verba lyrae motura sonum.' Et Car. iii. 4. 'animo moventes.' Aliqui legunt, 'cantusque monete,' fortasse, quia supra 'Tu vatem,' tu, Diva, mone.' Præfero vulgatum 'moveat.' Sed unde sumpta locutio? Solebant insolentes Poëtæ gloriari, se fontes Musarum hausisse, ut ita suo carmini gloriam quærerent. De istis Ausonius in Mosella, 'totamque solent haurire Aganippen.' Et de Pollio Statius Silvar. l. ii. 'Altius immensa turbavit Pollus urna.' Qui modesti erant, tantum dicebant, se libasse fontium aquas. Ideo poëma suum idem Ausonius vocat 'tenue libamen Musæ.' Pari modestia Persius, 'Nec fonte labra proliui Caballino.' Non negat libamina, sed proluviem hanc negat. Ergo Poëta: O Deæ, pandite Helicon, ubi Musarum fontes; moveat cantus tantum leviter ad undam motam: nolo fontem turbetis, nolo imos gurgites; satis mihi summa aqua ad levem motum concitata. Dixi hæc navigans ad auram Casauboni: nam ille nihil de Virgilio. *Cerda.*

642 *Exciti*] Alias, *acciti*. Sed primum præfero, vel ex imitante Papiño Theb. l. iv. qui in simili belli apparatus: 'Quis numerum ferri, gentesque, et roborâ dicto Æquarit mortale sopans? suus excit in arma

Antiquam Tyrintha Deus.' Et in vii. 'Exciverat omnem Aoniam.' Sed et Poëta supra, 'Ardet inexcita Ausonia.' Silius quoque ex eadem imitatione, 'excierint populos.' Versus jam attuli. Scio Sallustium in Jugurth. dicere, 'paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci.' *Idem.*

Quæ quemque secutæ Compleverint] In antiquis plerisque codicibus, *quemque* per *m*, et *complerunt*. Sed quia *floruerit* sequitur, placet, *complerint*. Taceo *compulerint*: quod alibi legitur inemendate. *Pierius.*

643 *Campos*] Præclare: campus enim de militari sæpissime. Propert. iv. 11. 'forti melius concurrere campo.' Et iii. 3. 'Aut quibus in campis Mariano prælia signo.' Horat. Od. ii. 9. 'Exiguïs equitare campis.' De Mezentio Noster, 'Turbidus ingreditur campo.' Sed tenue hoc. *Cerda.*

Quibus Itala jam tum Floruerit] In antiquis omnibus exemplaribus, legere est, 'quibus Itala jam tum Floruerit;' pro *tantum*, quod mirifice placet; ut non modo *nunc* dicat Italiam viris florere, verum ab eo *jam* tempore florescere cœpisse. *Pierius.*

644 *Quibus arserit armis*] Aut splenderit: aut amore flagraverit. *Servius.*

645 *Et meministis enim, divæ*] Celebrat hoc merito Scaliger, et ego alibi exorno. Mater enim Musarum fuit Mnemosyne, id est, Memoria. Habet vero nomen novem literas, pro numero filiarum. Est locus apud Maximum Tyrium dissert. 28. ad hanc rem pertinens. Omitto Græca. 'Præclarus nihilominus animus, et qui corporis sui hospitem bonum nactus est Deum, etiam hic a tumultu se vendicat; relictoque quantum in se est, corporis consortio, quæ vel vidit ibi, vel audivit, memoria ruminat. Nec aliud est, cur Mnemosynem Musarum matrem esse tradant Poëtarum fabulæ. Nihil enim aliud

Musæ sunt illis, quam scientia; chorus videlicet divinus, opusque Jovis, quas producit ordinatque Mnemosyne. Colamus Musas, colamus Mnemosynem.' Ex eadem observatione verbum hoc Musis dedit Tibul. l. iv. 'Non te deficient nostræ memorare Camœnæ.' *Cerda*.

616 *Ad nos vix, &c.*] Scal. Poët. iv. 1. Idem v. 3. de toto hoc loco ita annotat: Illa quoque in Hom. II. II. Ἐσπετε νῦν μοι, μούσαι, &c. tametsi sunt magnifica, tamen horum magnitudinem non attingunt. Nec ferream illam vocem, quod Hom. fecit, hic optare sibi voluit; sed in rem potius atrocem transtulit in Sexto, de tartareis suppliciis: 'Non mihi si linguæ,' &c. Cætera vero quanto magnificentius! Nam illud quantum, 'bello exciti reges.' Majus et illud, 'quæ quemque sequuntæ Complerint campos acies.' Et quam jucundum, 'Et meministis,' &c. Illud vero trepidum atque humile, ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν. Quibus adpersit floribus, 'Ad nos vix,' &c. ubi tum singula seorsum, tum simul verba omnia sunt considerata. Id quod toto in Catalogo tibi faciendum est: atque utroque quidem. Quibus in locis tanto excedit Homeri tumultuariam illam narrationem, quanto excedit meam orationem omnium hominum cogitatio. Hæc ille. Porro hunc locum, qui expressus e Catalogo navium Homérico, defendit contra Macrobr. Pontanus etiam in Antonio. *Taubmann*.

617 *Primus init bellum*] Non mirum si sacrilegus et contemptor Divum contra piam gentem prior arma suscepit. Et scienda est poëtæ affectatio. Nam alepsiam nefas est dicere. Hic enim aliquos commemorat, quos bello non invenis. Item in sequentibus aliquos invenimus, quorum hic nullam fecit commemorationem. *Servius*.

Primus] *Primus*, quia asper: *primus*, quia contemptor eorum Deorum,

quibus auctoribus Ænæas ad Italiam venit, et conjugium Laviniae factum est. *Donatus*.

Tyrrhenis asper ab oris] Oriundo Tuscus, non qui nunc de Tuscia venit, quem antea pulsum a civibus constat. *Servius*.

648 *Contemptor divum Mezentius*] In antiquis cod. *divom*. Cur vero Divum contemptor habitus sit, causam ponit Macrobius: eum quippe Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant. Quod vero *Divom* per *u* et *o* in antiquis codicibus habetur, non ignoro esse literatissimos viros, qui scriptionis hujusmodi rationem haud quaquàm admittere voluerint, quod *Divum* ajunt per syncopam, ex dictione *Divorum*, *o* et *r* mediis literis expunctis, factum. Sed hoc nihil prohibet, quin veteres illi suo jure facerent, qui terminationem eam, quæ per *uu* geminatum esset, in omnibus formis abhorrebant: quare tam accusativo quam genitivo casu *Divom* scriptitabant. Ita *avom*, *salvom*, *ricom*: et distinctis syllabis, *suom mareitum*, et sexcenta hujusmodi: quorum exempla ex inscriptionibus passim toto opere disposuimus. Et nos ita sæpe scribendum curavimus, quia sæpissime ita scriptum in antiquis Virgilii cod. offenderamus: et Fab. Quintilianum affirmare videbamus ad tempora usque præceptorum suorum *cervom*, et *servom*, et similia *v* et *o* literis scripta, ea adjecta ratione, quod subjecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequireret. *Pierius*.

Contemptor divum] Marcus Cato l. 1. Orig. (ut est apud Macrobr. Sat. l. III.) ait Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant. Et inde ait Macrobr. contemptorem Divum dici a Virgilio, quod Divinos honores sibi exegisset, non (ut videbatur Aspro) quod sine respectu Deorum in homines impius fuisset. Adjicit Ma-

erobius ex eodem Catone verba, quibus Latini metu Mezentii vovebant, hæc scilicet: 'Jupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius quam Mezentio, uti nos victores facias.' Statius de Capaneo Theb. l. III. 'superum contemptor.' Ajacem inducit Sophocles contemnentem Deorum opem, et respuentem auxilium Minervæ. Multis hæc Tragicus. *Cercl.*

Agminaue armat] Aut eorum qui enim secuti fuerant: sicut ejus filium. Nec enim credibile est solum fugisse. Nam et Satius dicit, 'Vel quos movet exul, et hæsit Tristibus aucta fides.' Aut certe eorum quos Turnus dederat. Ut Adrastus Polynici in Statio, qui ait, 'Ne parva movens inglorius arma Iret.' *Servius.*

649 *Filius huic juxta Lausus*] Codices aliquot antiqui, legunt 'filius huic fuerat Lausus.' Aliquot alii, 'filius hunc Lausus juxta.' Alii, *huc juxta*. Quæ quamvis ita multipliciter legantur, non tamen a vulgata lectione, quæ est 'filius huic juxta Lausus,' discedendum est. *Pierius.*

Pulchrrior] Qui adspirationem in medio ponunt a πολὺχειρ deducunt, id est, *fortis*, ut *Servius* exposuit vs. 656. Vide luculentius disputantem Dausquium in Orthograph. et quæ dicta Ge. II. 534. *Emmeness.*

650 *Corpore Turni*] Imitatione Homeri in catalogo navium: νιρεὺς, ὃς κάλλιστος ἀνὴρ, &c. Corpus Turni pro Turno, sic et passim βίην ἥρα-κλείην, κλεινὴν πολυνείκους βίαν, apud Euripidem in Phœn. et πριάμοιο δέμας et apud eundem in Iphig. μήτηρ δ' ὀδμαρτεῖ τῆς κλυταίμνηστρης δέμας. Sic et Œdipus de Creonte affectati regni suspecto: δρῶντα γάρ νιν ὦ γύναι κακῶς Εἴληφα τοῦ μὲν σῶμα σὺν τέχνῃ κακῇ et ibidem, τέθνηκε θεῖον ἰοκάστης κάρα et in Colo. σῶμα ἀνικῆτον θηρὸς, Pro Cerbero: et, θησέως κάρα. Sic et Horatius phrasi Græca virtutem Catonis dixit, pro ipso Catone: et Propert. scelus Polymnestoris, pro Polym-

nestore, l. III. 'Te scelus accepto Thracis Polymnestoris auro, Nutrit in hospitio non Polydore pio.' *Germ.*

651 *Lausus equum*] Laudat Lausum a fortitudine, quæ in pulchro corpore rara solet esse. *Donatus.*

Equum domitor] Ἴππόδαμος, πλῆξιππος, ἵπποχάρμης, ἵπποπόλος, et Ἴππων κέντωρ, poetis passim. *Germanus.*

652 *Agyllina ex urbe*] De Cerete oppido. *Servius.*

Agyllina] Nomen oppidi *Agylla*: et sic reponendum in Solino c. 8. non *Argylla*; monuit Delrius ex m. s. In secunda vocali nihil certi video; nam modo *Agylla*, modo *Agilla*. Conditam hanc urbem a Pelasgis scribit Solin. dicto loco; et fuisse olim Lydorum sedem alii adnotarunt. Sed fuit hoc nomen vetustum urbis, nam postea Cære dicta est, et incolæ Cæretani. *Cerda.*

Urbe Agyllina] Hetruriæ oppidum, quod alio nomine *Cære*, de quo Cluver. ant. Ital. II. 408, et seqq. *Emm.*

Nequicquam] Quia in prælio periit, nec patrium recepit imperium. *Serv.*

653 *Patriis qui latior esset Imperiis*] Dignus qui haberet imperatorem potius quam exulem patrem. *Idem.*

656 *Pulchro*] Forti: ut diximus supra. *Idem.*

Hercule pulchro] Sunt codices in quibus *Hercule forti*, legatur. Observatum vero est alibi Herculi nomen a fortitudine inditum: nam Alcides ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, hoc est, a robore atque viribus appellatus est. Pnto vero ego *forti* loco hoc Servianam esse paraphrasim, qui *pulchrum* pro *forti* poni dicit. Multum præterea venustatis et decoris est in ea agnominatone: 'Satus Hercule pulchro Pulcher Aventinus:' ut id denique sit, quod Horatius ait, 'fortes creantur fortibus.' Est et *ostendit equos* in aliquot antiquis. Sed longe melius *ostentat*. *Pierius.*

657 *Pulcher Aventinus*] *Aventinus*, mons urbis Romæ est: quem constat

ab avibus esse nominatum: quæ de Tyberi ascendentes illic sedebant, ut in Octavo legimus, ‘Dirarum nidis domus opportuna volucrum.’ Quidam etiam rex Aboriginum, Aventinus nomine, illic et occisus et sepultus est: sicut etiam Albanorum rex Aventinus: cui successit Procas. Varro tamen dicit in gente populi Romani, ‘Sabinos a Romulo susceptos istum accepisse montem, quem ab Avente, fluvio provinciae suæ, appellaverunt Aventinum.’ Constat tamen has varias opiniones postea secutas. Nam a principio *Aventinus*, dictus est ab Avibus, vel a rege Aboriginum: unde hunc Herculis filium constat nomen a monte accepisse, non ei præstitisse. *Servius*.

Aventinus] Lege Macrobi. v. 16. ubi quæpiam de imitatione Virgilio in admiscendis fabulosis narrationibus ad vestigia Homerica. *Cerda*.

Insigne paternum] Absolute dixit. *Servius*.

Clypeoque insigne paternum] Virgilianis auspiciis Valer. Arg. l. vi. inducit Coraxen gestantem in clypeo patris Jovis insigne; nam cum præcesserit, ‘Scythicis quem Jupiter oris progeniit,’ subjungit: ‘Cuncta phalanx insigne Jovis, cælataque gestat Tegmina, dispersos trifidis ardoribus ignes.’ *Cerda*.

658 *Centum angues*] Secundum Simonidem, ut diximus supra: nam alii dicunt ix. fuisse. *Servius*.

Centum angues] Gloriæ causa hydram gestabat: sed Indibrium matris ex hoc apparebat. *Donatus*.

Centum angues, &c.] Locum Euripidi, in Phœniss, unde hic sumptus, viderunt jam alii. Ait ille: Ταῖς δ’ ἐβδόμῃς Ἀδραστος ἐν πύλαισιν ἦν Ἐκαστὸν ἐχίδνας ἑσπείδ’ ἐκπληρῶν γραφῇ Ἰδρας. Adrastus vero erat in septima porta Implens scutum pictura centum viperarum *Hydræ*. Usitatum hoc Barbaris ad ferocitatem ostentandum, et terrorem ingenerandum.

Sic ab Homero in thorace Agamemnonis dicuntur esse Iliad. l. xi. κυρνεοὶ δράκοντες τρεῖς: tres dracones cærulei; et postea de scuto ejusdem, κυάνεος ἐλέλικτο δράκων: cæruleus circumvolutus erat draco. Cui draconi dantur κεφαλὰς τρεῖς, tria capita. Plutarchus de Pythiæ oraculo dat scuto Aliarti ἐπίσημον ὄφιν. Audi quæ Statius de clypeo Capanei: ‘Quatuor indomitis Capaneus erepta juvenis Terga superque rigens injectu molis abenæ Versat onus: squallet triplici ramosa corona Hydra recens obitu. Pars anguibz aspera vivis Argento cælata micat, pars arte reperia Conditur, et fulvo moriens ignescit in auro.’ De scuto Hippomedontis formato ad horrorem, idem Statius Theb. l. iv. ‘humeros, et pectora late Flammeus orbis habet, perfectaque vivit in auro Nox Danaï: fontes Furiarum lampade nigra Quinquaginta ardent thalami: pater ipse cruentis In foribus laudatque nefas, atque inspicit enses.’ Valer. Flac. l. vi. de scuto Coraxis: ‘Insper auratos collegerat ipse dracones, Matris Horæ specimen linguisque adversus uterque Congruit, et tereti serpens dat vulnere gemmæ.’ Silius l. ii. de Terone: ‘Centum angues idem cælatum insigne gerebat In clypeo, et sectis geminam serpentibus hydram.’ *Cerda*.

Centum angues, &c.] Fabulam Lernææ serpentis habes apud Pælephatum fab. 39. et Ovid. Metam. ix. 68. ubi Nobiliss. Heinsius hunc Maronis locum restituit, et plura notanda de hujus anguis capitibus notavit. *Emmett*.

659 *Collis Aventini silva*] In silva collis Aventini. Et dicendo *Aventini*, ostendit antea id esse nominatum. *Servius*.

Collis Aventini silva] In codicibus aliquot antiquis, in silva, legitur. Magis vero Virgilianum videtur absque præpositione dictum. *Pierius*.

Rhea sacerdos] Alludit ad nomen matris Romuli, quæ dicta est Ilia, Rhea, Silvia. *Servius*.

Rhea] Corripit Naso Fast. iv. 'Sæpe Rhea quæta est.' Maro Græcos sequitur, qui brevem syllabam faciunt longam addito jota. *Cerda*.

660 *Furtivum*] Illicite conceptum: quippe a sacerdote. Sic ait alibi, 'Et dulcia furta.' *Servius*.

Furtivum partu sub luminis edidit oras] Antiqui plerique codices legunt, *fortivo partu*: et *oras*, non *auras*, quam exemplaria itidem vetera non desunt, in quibus 'ad sublimis edidit auras' legere est. Sed enim 'sub luminis edidit oras' magis omnino placet, ut Lucretianum illud sapiat, 'Dias in luminis oras.' Nam qui *auras* scripsere, forte secuti sunt eorum superstitionem, qui *Olam*, *Aulam*, *Plostra*, *Plaustra*, et alia eodem modo scribere malebant. Atque ut de mutatione huiusmodi aliquid ulterius referamus, scimus *Oratam*, ex Verrio Flacco, teste Festo, 'piscis genus a colore auri appellari, quod veteres o pro au ponebant.' Hinc *Sergium*, quod annulis aureis et gradibus nteretur, *Oratam* appellatum. *Pierius*.

Furtivum] Soph. in Elect. τοὺς τὰς εὐνὰς ὑποκλεπτομένους: *suffurantes concubitus*. In re simili Homer. λάβρη: et Pindar. κλέπτουσα. Virg. Ge. iv. 'Dulcia furta.' Quem locum adi. Spectant hæc ad tenebras quas amant, qui amant. Interpres Theocriti: δέϊ δὲ τοῖς κλεπτομένοις ἔρωσι σιγῆς καὶ νυκτός: *Furtivi amores indigent silentio et nocte*. Advocatque Menandrum, qui ὦ νύξ, σοὶ γὰρ δέϊ πλείστον ἀφροδίτης. *Cerda*.

661 *Mixta*] Μυγείσα Græce dixit. *Servius*.

Mulier] Compendiose mortalem dixit. Consequens namque fuerat, ut diceret 'Mista Deo mortalis.' *Idem*.

Mixta deo mul.] Id est, Herculi Rhea. ita Hom. in Catal. θεὰ βροτῶ

ἐννηθεῖσα. idem alibi: θεῶφι φιλότῃ μιγεῖσα κρυπταδίη. ita μίγνυσθαι aliis etiam *coire* est. De congressu autem mortalium cum substantiis divinis disputat Plutarch. in Numa. *Taubm*.

Laurentia arva] Laurentum civitas plurimum potuit. Nam omnia vicina loca ejus imperio subjacuerunt. Unde nunc ait 'arva Laurentia:' cum juxta Tyberim armenta Hercules paverit. Sed secundum antiquum situm, ante Albam et Romam, Tyberis Laurentini territorii fuit. *Servius*.

662 *Geryone*] Geryones rex fuit Hispaniæ: qui ideo trimembris fingitur, quia tribus insulis præfuit, quæ adjacent Hispaniæ, Balearicæ minori, et majori, et Ebusæ. Fingitur etiam bicipitem canem habuisse: quia et terrestri et navali certamine plurimum potuit. Hunc Hercules vicit: qui ideo fingitur ad eum olla ærea transvectus, quod habuit navem fortem et ære munitam. Hunc Geryonem alii Tartessiorum regem dicunt fuisse, et habuisse armenta pulcherrima, quæ Hercules occiso eo abduxit: de cujus sanguine dicitur arbor nata, quæ Vergiliarum tempore poma in modum cerasi sine ossibus ferat. Sane sciendum declinari hic *Geryones*, hujus *Geryonæ*: unde est, *Tergemini nece Geryonæ*: ut *Anchises Anchisæ*. Unde usurpavit Sallustius, *Geryonis* dicens. Veniens autem Hercules, in quadam Campaniæ civitate pompam triumphi sui exhibuit: unde *Pompei* dicitur civitas. Postea juxta Bajas, caulas bubus fecit, et eas sepsit: qui locus *Boaulia* dictus. Nam hodie *Baulæ* vocantur. *Servius*.

Geryone] Scripsit jam Passerat. hic legendum *Geryona*, ut et viii. 'Tergemini nece Geryonæ,' non *Geryonis*. Fortasse, quia Lucretius l. v. 'Quidve tripectora tergemini vis Geryonai.' Et Plin. iv. 22. 'In hac Geryones habitasse a quibusdam existimatur.' Et in Epig. l. iv. Anthol. γηρυόνην. et alibi, γηρυόνου, qui casus ab

γηρύωνης. Itaque vult ille inflectendum nomen per primam Græcorum. Sed recte tamen Germanus admonet Æn. viii. reperiri in Græcis γερυονεύς, γερύωνης, γερύων. Cerda.

Tirynthius] A Tirynthia civitate Argis vicina, in qua nutritus est Hercules. *Servius*.

663 *Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas*] Admiratio, locorum longinquitate. *Idem*.

Boves Hiberas] In codicibus aliquot antiquis, *Iberos* virili genere legitur. Sed in usu frequentiori est per femininum dicere: ut, 'Reddidit una boum vocem:' et 'Abstractæque boves,' cum et tauros etiam abstraxisset. *Picrius*.

Tyrrhenoque b.] Admiratio, locorum longinquitate. Justinus l. xlv. sub finem: 'Armenta Geryonis' (Hispani) 'quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tantæ famæ fuere, ut Herculem ex Asia prædæ magnitudine illexerint.' *Taubmann*.

664 *Pila manu*] *Pilum* proprie est hasta Romana, ut *gesa* Gallorum, *sarissa* Macedonum. *Servius*.

Pila] *Pilum* proprie hasta Romanorum, *Spiculum* quoque dictum: ut *Gæsum* Gallorum, *Sarissa* Germanorum. Vide Veget. i. 20. et ad eund. God. Stewech. in primis Alexandr. vi. 22. *Taubmann*.

Pila] *Pilum* Romanorum telum esse, notius pæne est, quam ut probare necesse sit: vide 14. dissertationem de telis legionum, quam, præter alias emaculatissimas curas, orbi literato reliquit Vir et genere et eruditione et omni virtutum genere admirabilis R. H. Schellius. Pili luculentiorum descriptionem memini me tradere Ge. i. 495. *Emmeness*.

Dolones] *Dolo* est flagellum, intra cuius virgam latet pugio. Aut secundum Varonem, 'Ingens contus cum ferro brevissimo.' *Dolones* autem a fallendo dicti sunt, quod decipiant ferro, cum speciem præferant ligni.

Et multi volunt per teretes mucrones, *dolones* dici: per veru Sabellum, *pila* significari. *Servius*.

In bella dolones] Grammatici a *dolo* deducunt *dolones*: quod pugio in corpore teli conditus lateat. Suet. in Claudio, 'cum dolone ac venatorio cultro præstolantes.' Et Jurisconsultus l. si ex plagis ad l. Aquil. 'Flagello,' inquit, 'quod in manu habebat, in quo dolon inerat, vulnerare tabernarium cæperat.' Pollux minimum in navi velum *δόλωνα* vocat, ut majus *ἀκάτιον*, maximum *ἐπίδρομον*. *Germanus*.

665 *Et tereti pugnant, &c.*] Expli- cui integrum versum de uno tantum instrumento. Itaque, non dicit gestari teretem mucronem, et veru: sed veru, cui teres mucro, idque per hendyadem: binæ enim orationes rem unam efficiunt, ut, 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Et in hoc ipso tractu legis, 'Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram.' Ubi sententia est, Hydram esse incinctam centum serpentibus anguineis; ut etiam Persius Sat. II. 'An quia non fibris ovium, Ergennaque jubente?' Id est, jubente Ergenna aruspice consultis fibris ovium. Etenim si teres mucro diversus esset a veru, oporteret indicare, quodnam genus teli: in nemine autem tale quidpiam reperi. Quæ locutio familiaris est Græcis, qui unam tantum orationem duplici sæpe verbo efficiunt, ut cum ait Demosth. orat. i. in Aphobum: τὴν μὲν τοίνυν προῖκα τοῦτον τὸν τρόπον εἶχε λαβών: *Dotem igitur ad hunc modum acceptam tenuit*: ubi satis, aut εἶχε, aut ἔλαβε. Deinde facit pro explicatione mea Polybii locus hic l. vi. 'Vernta partim crassiora sunt, partim tenuiora, ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habent diametron, quæ quadrata, trientale latus: tenuiora hastilibus modicis assimulantur.' Vides, ut duo genera verutorum constituat, et primum crassius,

firmius, teres: ut jam de hoc primo loqui Poëtam existimemus. Ideo Silius l. III. ‘tereti pugnax instare veruto.’ Sic enim lego in Silio ad imitationem Virgilii, non, *tenui*, ut in vulgatis. Etenim *veru* et *verutum* idem, tantum diversa forma, quod jam Lipsius monuit. Sed quare hæc veruta dicuntur Sabella? Quia illis usi Sabelli, aut Samnites, qui iidem cum Sabellis. Imo Samnites ipsi dicti ab hoc telo. Festus: ‘Samnites ab hastis appellati sunt quas Græci, *σαννία* appellant, has enim ferre assueti erant.’ Inde sunt qui dicant, non debere homines ipsos dici Samnites, sed Saunites. Esse autem *saunion* idem cum *veruto* jam astruxit idem Lips. nam ubi Livius in classibus armandis *verutum* scribit, Dionysius *σαννιον* nominat. Itaque Poëta per *Veru Sabellorum* intelligit saunia Samnitum. Sed placuit Latinis veruta nominare, ‘quod veluti verua habeant præfixa,’ ait Festus. Nonnulla ex his, quæ dixit, astruit Plinii locus III. 12. ‘Samnitium, quos Sabellos, et Græci Saunitas dixere.’ Strabo quoque non longe ab exitu: *Σαννίτας, οὗς οἱ Ἕλληνες Σαμνίτας λέγουσι*. Cur vero ὑποκοριστικῶς appellati sint Sabelli, ibi Strabo scribit, sed multis, ideo omitto. *Cerda*.

666 *Ipse pedes*] Ad genus respicit. Nam et Hercules pedes semper incessit, cum equos habuerit nobilissimos. *Servius*.

Tegumen leonis] Præter hydram etiam leonis pellem, aliud insigne patrum, gestabat. *Donatus*.

Tegumen] Antiqua omnia exemplaria *Tegimen* legunt, vel *Tegumen*, ut etiam in III. ‘Consertum tegimen spinis.’ Inferius tamen est, ‘Tegumen habent capiti,’ κατὰ συνκοπήν. *Pierius*.

Torquens] Sustinens. Ut, ‘Axem humero torquet.’ *Servius*.

Torquens] Retuli ad cinctionem: vere; nam ipse in Æn. VIII. loquens

Delph. et Var. Clus.

de Evandro: ‘Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.’ Itaque idem dicit, quod Claudian. II. in Ruff. ‘revocat fulvas in pectora pelles.’ Nam tortio illa nihil est aliud, quam revocatio ad cinctionem. Eurip. in Herc. furen. *Ξανθὸν κράτ’ ἐπινωτίστας Δειψὸν χάρματι θηρός*: *Flavum caput torquens in terga Terribili rictu feræ*. Stat. l. x. ‘Tigridis exuvias in lævum torquet.’ Silius l. VIII. hanc tortionem indicat verbo *obire*, cum ait: ‘Pectora pellis obit cæsi venatibus ursi.’ Hieronym. ad Lætam verbo *volito*; nam de quadam vestis in partem aliam rejectione: ‘per humeros hyacinthina læna forte volitans.’ De cujus loci lectione consule Heral. l. VII. in Arn. *Cerda*.

667 *Inplexum*] In codicibus aliquot, *inplexum* legitur: sed *inplexum* magis receptum. *Pierius*.

Terribili inplexum sæta] Est hoc quod flexu alio dixit Ovid. Fast. II. ‘fulvi sætis hirsuta leonis vellera.’ Et Noster in Æn. VIII. ‘pelle leonis.’ Ubi villosus leo est cum hirsutæ sætarum. Possis etiam per cruditatem efferre; ut infra, ‘crudus pero.’ Apollon. l. I. tauri pellem vocat, *λάχνη μέλαν, ἀtram lanugine*. Pulchre dixit Quintil. ‘Judicis tristem et impexam antiquitatem.’ *Cerda*.

668 *Indutus capiti*] Circa rem Grammaticam monearis in Virgilio *capiti* non esse dativum, sed vere ablativum: quasi dicat, *indutus capite*; aut, *indutus in capite*. Veteres enim omnes ablativos ita finiebant. Sed de hoc jam late in Eclog. VI. ad illud, ‘Serta procul capiti tantum delapsa jacebant.’ Et aliquid Æn. II. ad illud, ‘Includunt cæco lateri.’ *Idem*.

Indutus capiti] De terminatione ablativi per *i* multa conguessit exempla Sanctius in Min. p. 86. *Emmen*.

669 *Horridus*] Tremendus: non revera horribilis. *Servius*.

Herculeoque humeros implexus amictu] Nam Hercules *λεοντήν* gerebat,

Virg.

9 U

forma alia λεοντήν. Euripides in Hercule: Στολήν τε θηρὸς ἀμφέβαλλες σὺ κάρη Λέοντος, ἥπερ αὐτὸς ἐξοπλίζετο: Ferique pelle tu leonis induis caput, fuit gestamen illud Herculis. Nota vero humeros dici, quasi utrumque etiam humerum leonis pelle indutum habuisset Hercules. Sed contra est Ovid. qui in epist. Deian. 'Nempe sub his animam pestis Nemæa laceratis Edidit, unde humerus tegmina lævus habet.' Pro Virgilio est Valer. Arg. l. viii. qui de Hercule loquens, 'aptans humeris, capitique leonem.' Ab hoc amictu dictus Hercules Epig. l. iv. λεοντόχλαινος: et alibi amictus ipse Νέμειος χλαῖνα, et χλαῖνωμα λέοντος. Cerda.

670 Gemini] Geminos dicit vel simul natos: vel duos, ut alibi: 'Gemini a Tenedo.' Donatus.

Gemini fratres] An quia nati uno partu, et ideo hi duo soli relicto Tibure venerunt, ut qui majore charitate inter se utpote astricti ejusdem natalitii sorte? An vero gemini, id est, duo, in quo sensu frequens quoque hæc vox? Ut velis. Ego in primum inclino. Aliam rationem indicat Poëta, cur duo tantum venerint, cum ait, 'Tiburtia mœnia linquunt,' quasi aliquo dissidio distracti a fratre; nam linquunt, ait: sic Ge. iv. Aristæus cum querimonia, 'te matre relinquo honorem,' &c. Ideo etiam Tiburtia, quasi dicat, non tam sua, quam fratris, qui contemptis fratribus, a se dedit eponymiam oppido. Sed potes simpliciter capere linquunt, sicut Homer. Iliad. xiv. ἔστυ λήποντε: urbem linquentes, videlicet Juno et Somnus. Cerda.

Tum gemini fratres, &c.] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam, Catillus, Coras, et Tiburtus: ibique civitatem condidere, et fratris majoris nomine Tybur appellarunt. Ex iis duo nunc militatum veniunt, fratre domi relicto. Vide Turneb. xi. 26. et xxii. 3. Taubmann.

Tiburtia mœnia linquunt] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam: Catillus, Coras, Tybur vel Tyburtus. Hi simul omnes unam fecere civitatem; et eam de fratris majoris nomine Tybur appellaverunt: licet et alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tyburto vel Tyburte. Servius.

671 Tiburti] In Romano codice, Tyburni legitur, quod non ignoravit Servius. Adverte vero Tyburtia per i prima syllaba, non per y scribi apud Græcos, et ita in plerisque veterum monumentis observavi. Est et ubi legas, Tiburtia limina. Sed mœnia omnino agnoscitur ab eruditis: ut ad conditores fratres fratris adludatur, quorum unus tantum urbi nomen dedit. Pierius.

Fratris Tiburti dictam cogn. gent.] Horatius tamen Tybur, mœnia Catilli vocavit, ut videatur existimasse Tybur a Catillo conditum. Viri docti ex librorum veterum consensu Tyburni fratris legunt. Germanus.

Tiburti] Non dubito, quin legendum, ex vetustis codicibus, Tyburni, non Tyburti; etiamsi Turnebus utramque lectionem admittat. Sed certe falsus. Primo, quia in Horatii correctiss. codicib. Od. i. 7. legitur, 'Et præceps Anio, et Tyburni lucus, et uda Mobilibus pomaria rivis.' Deinde, quia Statius in Silv. describens Manlii Tyburtinum, ait 'illa recubat Tyburnus in umbra.' Tertio, quia Plinius xvi. 44. Tyburno scribit, sic enim legitur: dum, non Tyburto: et Cruquius censet, et Lævinus ita vidisse in codice Plinii manuscripto testatur. Cerda.

672 Catillus] Unde mons Catilli, quem Catelli dicunt per corruptionem, juxta Tibur. Servius.

Catillus] Per duplex l legendum; alterum tamen abjecit Hor. Od. i. 18. 'Mœnia Catili,' An Tiburis conditor fuerit, disputat Torrentius ad su-

pra dictum locum: et Cluver. Ant. Ital. III. 960. et seqq. *Emmeness.*

Coras] A cujus nomine est civitas in Italia. *Servius.*

674 *Nubigenæ]* Νεφεληγενεῖς. *Germanus.*

675 *Descendunt Centauri]* Ex hac comparatione equites eos fuisse intelligimus. Quod tamen dicturus est postea, 'Nec non celeresque Latini: Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ.' *Servius.*

Homolen Othrynaque nivalem] Montes Thessaliae. *Idem.*

Homolen Othrynque nivalem] Præclare montes Thessaliae conjungit: nam Thessalia olim sedes Centaurorum, sicut Ossa, Pelius, alii. Inde Homer. Iliad. I. φησὶν ὄρεσκόφουσι, *feris monticolis*, id est, Centauris. Et ab Stat. dicuntur Theb. XII. 'Ossæi bimembres.' Othryos meminit Ptolemæus I. III. τοῦ δὲ Ὄθρυος ὄρους, ait ille. Plinius IV. 8. loquens de Thessalia: 'Othrys Lapitharum sedes,' Statius Achil. I. 'nubilis Othrys,' Solinus c. 13. 'Pindum et Othryn agitent, qui Lapitharum originem prosequuntur: Ossam, quos Centaurorum fabulis immorari juvat.' Legendum fortasse in Solino, *stabulis*, cum respectu ad Virgilianum, 'Centauri in foribus stabulant.' Redeo. De Omole rarior mentio. Omolium in Magnesia oppidum Plinius constituit IV. 9. Huic voci addi, ut plurimum, aspirationem video. De forma, qua montem vocat *nivalem*, jam Ge. IV. ad illud, 'Tanainque nivalem,' *Cerda.*

676 *Ingens Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore]* Cedit silva, cedunt et virgulta. *Servius.*

677 *Fragore]* Cum utique a minore ad majus venire debuerit. *Idem.*

Magno cedunt virgulta fragore] Sophocles, in Antig. ὅσα δένδρων ὑπέκει, κλώνας ἐκσάζεταί. Græci autem κολοσῦρτον, proprie dicunt stipularum

strepitum, fascium, vel lignorum, dum trahuntur, excitato pulvere. *Germanus.*

678 *Nec Prænestinæ fundator defuit urbis]* De civitatibus totius orbis multi quidem scripserunt: ad plenum tamen Ptolemæus Græce, Latine Plinius. De Italicis etiam urbibus Hyginus plenissime scripsit, et Cato in Originibus. Apud omnes tamen, si diligenter advertas, de auctoribus conditarum urbium dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romæ origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit, 'Urbem Romanam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, et cum his Aborigines.' Alii dicunt ab Evandro: secundum quos Virgilius, 'Tunc rex Evandrus Romanæ conditor arcis.' Alii a Romulo, ut, 'En hujus, nate, auspiciis illa inelyta Roma.' Si igitur tantæ civitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. Unde nec historicos, nec commentatores varia dicentes, imperitiæ condemnare debemus. Nam antiquitas ipsa creavit errorem: et plerique fundant, plerique augent, et ad se transferunt nomina: quam rem etiam non parvum errorem afferre manifestum est. Ut ecce Laurentum a Pico factum est: ut, 'Laurentis regia Pici.' Item a Lavinio Latini fratre et *Lavinium* dictum. Item a Latino *Laurentum*. Item a Lavinia *Laurolarinium*. *Prænestæ* locus est haud longe ab urbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est, ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant Pontifices et Dii Indigetes, sicut etiam Romæ. Erant etiam duo fratres, qui Divi appellabantur. Horum soror, dum ad focum sederet, desiliens scintilla, ejus uterum percussit: inde dicitur concepisse. Postea enixa puerum, juxta templum Jovis abjecit: quem virgines aequatum euntes juxta ignem inventum sustulerunt, qui haud

longe a fonte erat. Unde Vulcani dictus est filius. *Servius.*

681 *Cæculus*] Ideo *Cæculus*, quia oculis minoribus fuit: quam rem frequenter efficit fumus. Hic postea collecta multitudine, postquam diu latrocinatus est, Prænestinam civitatem in montibus condidit. Et cum ad ludos vicinos populos invitasset, cœpit eos hortari ut secum habitarent, et pro gloria jactare se filium esse Vulcani. Quod cum illi non crederent; invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis chorus est flamma circumdatus. Quo facto commoti omnes simul habitaverunt, et Vulcani filium esse crediderunt. Hinc est, 'Omnis quem credidit ætas.' Quasi post dubitationem: et quia sine dubio ætas varia in spectaculis fuit. *Idem.*

682 *Altum Præneste*] Cato dicit, 'Quia is locus montibus præstet, Præneste oppido nomen dedit.' Ergo *altum*, quia in montibus locatum. Dicimus autem et *hoc Præneste*: 'Quique altum Præneste viri.' Et *hæc Prænestis*, unde est, 'Cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' *Idem.*

Quique arva Gabinæ Junonis] Gabii diu in agris morati, tandem Gabios condiderunt. Unde perite *arva* dixit, non *mœnia*. Sane Juno illic religiosissime colitur. Est autem locus haud longe ab Urbe. *Idem.*

Gabinæ Junonis] Apud Gabios, Juno religiosissime colebatur; unde dicta est Gabina, quod Servius notat. Meminit hujus Deæ Silius in XII. 'nec amœna retentant Algida, nec juxta Junonis tecta Gabinæ.' Ait etiam Lilius I. III. reperiri Romæ inscriptionem Junonis Gaviæ, pro Gabinæ, more fortasse Græcorum, quibus *b* nostrum sonat *v*. *Cerda.*

683 *Gelidumque Anienem*] *Anio* fluvius haud longe ab Urbe est: sed hic euphoniâ secutus est. Nam

Ennius Anionem dixit juxta regulam. *Servius.*

Anienem] Fluvius haud longe ab Urbe. Ennius *Anionem* declinavit. Vide Charis. p. 42. *Taubmann.*

Anienem] Celebratissimus est omnium in Tiberim defluentium amnis, de quo Cluver. ant. Ital. I. II. p. 711. 712. *Emmeness.*

684 *Hernica saxa colunt*] Sabino-rum lingua, saxa *Hernæ* vocantur. Quidam dux magnus Sabinos de suis locis elicit, et habitare secum fecit saxosis in montibus. Unde dicta sunt *Hernica loca*, et populi *Hernici*. *Servius.*

Hernica saxa] De Hernicis populis Latio veterrimo conterminis et saxis Cluver. ant. Ital. III. 6. *Emmeness.*

Dives Anagnia] Aut fertilis: aut alludit ad historiam. Nam Antonius, Augusti sorore contempta, postquam Cleopatram duxit uxorem, monetam ejus nomine in Anagnia civitate jussit feriri. *Servius.*

Dives Anagnia] Hujus urbis hoc extat elogium in Strab. I. V. 'Ἀναγρία πόλις ἀξιόλογος, quasi hæc urbs præstantissima fuerit, et omni commemoratione dignissima. Hanc commemorationem Virgilius aperit vocans divitem, credo ab fertilitate. Aut (putante Servio) fit allusio ad historiam; nam Antonius in hac urbe jussit monetam fieri cum nomine Cleopatrarum, cum hanc duxit, contempta Octavia. Sed ego de fertilitate capio ex adjuncto Amaseni irrigantis agros Anagninienses, aut (ut vocat Plinius) Anagninos. Juvat Silius I. VIII. qui, 'Queis putripinguis sulcaris Anagnia gleba.' Et I. XII. 'frugiferis Cerealis Anagnia glebis.' Macrobius V. 18. ait, Anagniam fuisse nobilissimam Hernicorum urbem. Incidit suspicio an legendum in Poëta *pascis*, ut fiat similis apostrophæ ad urbem, et fluvium. *Cerda.*

Pascis] In nonnullis codicibus, *pascis* habetur per apostrophem, ut conveniat cum sequenti membro, 'Quos, Amasene pater:.' alii agnoscunt *pascit*. Pierius.

685 *Quos, Amasene pater*] Aut *pascis*: ut sit Antiptosis. Nam *Amasenus* est fluvius, qui Anagninienses agros inrigat. *Servius*.

Quos, Amasene pater] De oppido Anagnia Cluverius consulendus l. iii. p. 981. et de Amaseno amne eodem p. 1008. *Emmeness*.

Arma] *Scuta*. *Servius*.

686 *Nec clipei*] *Scuta* majora: dicta ab eo quod celent corpus, ἀπὸ τοῦ κλέπειν. *Idem*.

Nec clipei currusve sonant] In antiquis aliquot codicibus, per *que* copulativam, non per *ve* disjunctivam particulam legitur: 'nec clupei currusque.' Sed *Currusve* receptum magis. *Pierius*.

687 *Liventis plumbi*] Plumbeis masculis pugnabant. *Donatus*.

Glandes Liventis plumbi] Sphæraulæ bombardicæ sunt. Ovid. l. vii. 'Contorto verbere glandes.' Olim, ante usum bombardarum, apparet missas fuisse fundis. *Hartung*.

Glandes Liventis plumbi spargit] Indicat funditores, etiamsi abstineat a nomine fundarum. Clare Propertius explicat el. iv. 3. 'Plumbea cum tortæ sparguntur pondera fundæ:.' et dubio procul ad Virgilium allusit. Lucretius etiam l. vi. dixit, 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volyenda liquescit.' Etenim telum, quod e funda rotabatur, erat glans plumbea. Seneca Nat. Quæst. ii. 56. 'Liquescit excussa glans funda.' Ovid. Metamorph. ii. 'Balearica plumbum funda jacit.' Neque tamen semper plumbum, sed interdum lapides. Diodorus de funditoribus Belearibus: βάλλουσι λίθους πολὺν μείζους τῶν ἁλῶν: *jacunt lapides multo majores quam alii*. Imo Isidor. definiens ita ait: 'Funda, quod ex ea fundantur lapi-

des.' Lege in Æn. ix. ad illud, 'Et media adversi liquefacto tempora plumbo Diffidit.' Dictum *liventis* ex naturali colore hujus metalli, quod lividum. Quod vero Virg. per verbum *spargit*, Statius per *pluo*, Theb. l. viii. 'stridentia funda Saxa pluant.' *Cerda*.

Liventis plumbi] De quo Lipsius in Poliorcet. Dial. iv. 2. et 3. et De Militia Rom. Dial. v. 19. *Taubm*.

688 *Fulvosque lupi de pelle galeros*] *Galerus* genus est pilei, quod Fronto genere neutro dicit, hoc *galerum*. *Servius*.

Fulvosque lupi de pelle galeros] *Galerus* genus est armaturæ, loco galeæ, ut vult Varro. Putat Junius respondere illi, quem Dionys. vocat πῖλον κωνοειδῆ, quia turbinata figura. Lazijs viii. 14. nominat 'pileos hiemales.' Puto itaque duplex esse discrimen inter galeam et galerum. Primum, galerus acuminatior et turbinatior galea. Alterum, galerus erat e pellibus ferarum, cum galea ut plurimum ex ære. Itaque, quod Herodotus ait l. vii. Thiraces gestasse cassides e pelle vulpina: quod Strabo l. xi. Albanos et Hiberos pugnare galeis ferinis; et quoscunque mihi offeras, qui multi; hos (inquam) omnes possum referre ad galeros. Notat tamen acute Lipsius l. iii. de Milit. Rom. velitem Romanum sæpe e lupo Romana fera, et Romuli nutrice, galeas sibi adaptasse, et eo respectum hic a Marone, ut etiam a Propert. Eleg. iv. 11. 'Et galea hirsuta compta lupina juba:.' atque a Polybio scribente, ubi ait de castrametatione, in hunc modum: 'Adornatur præterea miles et simplici casside, cui lupi pellem imponunt.' Itaque non minus auctores isti alludunt ad feram Romani Imperii, quam Virg. Æn. i. ubi de Romulo ait, 'lupæ fulvo nutricis tegmine lætus.' Sed redeo ad galeros, quos dici etiam cudones, jam alii adnotarunt, ex illo

Silli, 'caput his cudone ferino stat cantum:' iterum; 'cudone comantes disjecit crines.' Cudonem enim recte nominaris pileum coriaceum, sive pel-litum. His omnibus directe oppo-nuntur *λυκρόποδες*. Sunt hi, qui habe-bant amictos pedes lupinis pellibus. Horum meminit Aristophan. in Ly-sist. ubi vide interpretem. *Cerda*.

Galeros] De Galero, pileo facto ex pelle, Solerius p. 249. *Emmeness*.

689 *Tegmen habent capiti*] In pleris-que codicibus antiquis, habent nume-ro multitudinis notatum est, et quod superius adnotavimus *tegimen*, ut *re-gimen*. Eadem proportionem hoc quo-que loco scriptum inveni *tegimen* per Proceleusmaticum. Sed magis placet eruditis *tegmen* per syncopam. Sicubi enim Proceleusmaticus pes apud Vir-gilium invenitur, ex iis ille dictionibus constat, quæ vocalium hiatus habean-t, vel ut ex figura aliquas syllabæ duæ in unam coire possint, vel ex duabus vocalibus altera consonans fieri, ut in vocabulis, *Parietibus* et *Ariete*, i potest in consonantem solidescere, et in *genua labant*, u, ut nonnulli putant, pari mo-do pro consonante censi. *Pierius*.

Vestigia nuda sinistri Instituire pedis] Atqui ipse est in pugnantis primus: sed bene nudus est, quia tegitur scuto. Dextrum autem tectum conveniebat esse, quasi ab armis remotum. *Serv*.

690 *Instituire*] Aperte ex Lucret. l. iv. 'Qui capite ipse suo instituit vesti-gia retro.' Bene autem advertit Gifan. dici hoc ex disciplina gladiatorum, atque esse pugilum *προβολήν*: sicuti 'ponere vestigia.' Cicero enim in iii. in Anton. 'Ille autem ex Myrmillone dux, ex gladiatore Imperator, quas fecit strages, ubicumque posuit vesti-gia?' Inde de equo militari Virgilius, cum primum incipit ingredi gradibus compositis, 'vix summa vestigia ponat arena.' Et aperte de re militari Lu-cretius l. iii. 'Te sequor, o Grajæ gentis decus, inque tuis nunc Fixa pedum pono pressis vestigia signis.'

Ergo Virgilinus in re quoque belli 'instituire vestigia,' signans certam militum disciplinam, et institutionem in figendis pedibus, in regendis vesti-giis. Debes hæc Gifanio: et mihi Philostratum, qui in Heroicis loquens de cursu, militari exercitatione, ait, *ἵχνη μεγάλα ἐντετύπωται τοῖς δρόμοις*: magna curculis impressa vestigia sunt. *Cerda*.

Pero] Rusticum calceamenti fuerat genus. *Servius*.

Crudus teg. alt. pero] *Crudum peronem* videtur dixisse, ut Apollon. ὠμοὺς ἱμάντας πυγμῆς, μύρμηκας: tum etiam *crudum*, quod sit calcens rusticus e crudo corio: *πηλοβατῖς, ἀρβύλη, φαϊκῶσιον, καρβατίνη*. Græci autem *πεζέ-τερον* militem altero pede nudum, altero armatum vocant: quam vocem Pollux Macedonicam esse vult; unde et socios Philippi *πεζετέροvs*. Alii *πεζάλτερον* malunt. *Germanus*.

Crudus pero] Id est, dextrum pedem vestibat calceus rusticus e crudo corio. Rævardus tamen i. 8. Var. per *perones* intelligit non rusticos, cum Ser-vio; sed cum Tertulliano, 'puros cal-ceos,' quibus per nives, glacies, im-bresque usi sint: immo et *perones* ma-gistratum gemmis insignitos legi an-notat. *Taubmann*.

Pero] De hoc rusticorum calce-amento vide Balduinum de calceo c. 17. *Emmeness*.

691 *At Messapus equum domitor*] Hic per mare ad Italiam venit. Unde Neptuni dictus est filius: quem invul-nerabilem ideo dicit, quia nusquam periit nec in bello. Ignem autem ei nocere non posse propter Neptunum dicit, quia aquarum Deus est. Ab hoc Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit ejus socios, et eos comparat cyenis. *Domitor* au-tem *equorum*, quasi animalium quæ pater invenerat. *Servius*.

Messapus] *Mesapus* varie scribitur in codicibus antiquis, aliis ss, aliis pp geminantibus: id quia nondum a ve-

teribus Grammaticis observatum, neque in marmoribus usquam a me lectum est, in medio relinquam. *Pierius.*

At Messapus] De hoc *Messapo*, qui Græcis *Anthedonius*, vide *Turneb.* xxii. 3. Ideo autem *Neptuni filius* dicitur; quia per mare in Italiam venit. *Equorum domitor*; quia equum Neptunus invenit. Ignis ei nocere non potest: quia parens est aquarum Deus: *invulnerabilis*; quia nusquam periit in bello. Ab hoc *Ennius* originem vult ducere, ut *Silius* l. xiv. meminit: ‘*Ennius antiqui Mesapi ab origine regis:*’ unde et *cantantes* inducit ejus socios, eosque *cygnis* comparat. *Taubmann.*

692 *Sternere]* In antiquis aliquot exemplaribus, *nec sistere* legitur. Sed *sternere* malunt omnes. *Pierius.*

693 *Jam pridem, &c.]* Habet cognationem cum hoc versu illud *Æn.* i. ubi *Cupido*, ‘*vivo tentat prævertere amore Jampridem resides animos, desuetaque corda.*’ Et illud l. vi. ‘*Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis Agmina.*’ Ut vero *Virg.* ‘*resides populos*’ in re belli: ita *Horat.* *Od.* iii. 3. ‘*bellum resedit.*’ *Demosthen.* in *Philip.* de his qui otiosi ad bellum, *καθημένους*, id est, sedentes. *Cerda.*

694 *Agmina in arma voc. sub.]* Respexisse hic *Virgilium* ad militarem evocationem, non solum interpretes *Donatus* et *Servius*, sed etiam putant *Briss.* de *Form.* l. iv. et *Lipsius* de *milit.* *Rom.* l. i. Quod tamen vocari in dubium potest. Itaque in *Virgilio* subitaria est militia, non evocatio. *Livius* l. iii. ‘*Hernici et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites, ita tum repentina auxilia vocabant, jussi.*’ Quid quod *Virgili* militia tota est cum tumultu, ac proinde subitaria? Idem *Livius*: ‘*Senatum censere subitarios milites tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.*’ Pro illis tamen est, tum *vocat*: tum dici ea agmina *desueta bello*, quod pro-

prium fuit *Evocatorum*, quod ex *Dione* apparet l. xlv. dicti enim sic, ὅτι πε-
παυμένοι τῆς στρατίας ἐπ’ αὐτὴν αὐθις
ἀνεκλήθησαν: quod *defuncti militia ite-
rum ad eam revocentur.* Sed primum languidum est, cum enim vox signata sit *evoco*, sciret profecto *Poëta* rem ita disponere, ut signatum verbum poneret. Alterum æque est languidum; nam evocatio nunquam legitur in subitario bello, quale exhibet *Virgilius*; neque in multis exemplis a *Lip-
sio* congestis, tale quid invenias. Neque vero scio, cur statim dici debeat bellum *Evocatorum*, quod fit a desuetis, cum multa alia desiderentur. *Cerda.*

Ferrumque retractat] Id est, iterum tractat quod jam tractare desueverat: sic *Horat.* ‘*Cææ retractes munera næniæ.*’ *Emmeness.*

695 *Hi Fescenninas acies]* *Fescennium* oppidum est, ubi nuptialia inventa sunt carmina. Hi autem populi ab *Atheniensibus* ducunt originem. *Servius.*

Fescenninas] Pulchre milites cantantes exhibiturus e *Fescennio* advocat, ubi carmina nuptialia inventa, ac proinde joci, cantiones, et omnis παρ-
βησία ἀναϊδής. Hoc oppidum ab *Argi-
vis* ducit *Solinus* c. 8. et *Fescennium* nominat. Mirum, cum *Plinius* iii. 5. *Fescennium* dicat: et huic simia illa hære soleat. Est et discrimen alterum; nam *Fescennium* *Plinius* *Etru-
riæ*, *Servius* *Campaniæ* attribuit. Sed correctior *Servius* *Danielis* adimit hoc, quod pertinet ad *Campaniam*. *Cerda.*

Fescenninas] *Fescennium*, vel *Fescen-
nia*, *Thusciæ mediterraneæ* oppidum, hodie *Civita Castellana*: hinc carmina, item *licentia Fescennina*, apud *Livium*. *Taubmann.*

Fescenninas] Hoc oppidum per *a* et *um* terminatur; *Dionysio* dicitur φασκένιον, sed mendosum putat *Cluver.* *ant. Ital.* l. ii. p. 550. ubi plura de hac urbe. De *Fescenninis versibus*,

id est, impudicis, Macrobi. Saturn. II. 4. *Emmeness.*

Æquosque Faliscos] *Faliscos* Haliscus condidit. Hi autem immutato *H* in *F*, *Falisci* dicti sunt: sicut *febris* dicitur, quæ ante *hebris* dicebatur: *Formicæ*, quæ *Hormicæ* fuerunt, ἀπὸ τῆς ὀρμῆς. Nam posteritas in multis nominibus *F* pro *H* posuit. *Æquos* autem dicit, id est, justos, quia populus Romanus missis decemviris, ab ipsis jura fecialia et nonnulla supplementa duodecim tabularum accepit, quas ab Atheniensibus habuerant. *Servius.*

Faliscos] De *Faliscis* agit Cluver. ant. Ital. I. II. p. 538. et 545. docet Soractem esse Faliscorum montem: de his urbium, populorum, montium, &c. nominibus nostrum imitatus canit Sil. Ital. I. VIII. *Emmeness.*

696 *Hi Soractis habent arces]* *Soracte*, quiescit mons apud Hirpinos haud longe a *Flaminia*: de quo *Horatius*, 'Vides ut alta stet nive candidum Soracte.' *Servius.*

Arces] De hoc in XI. Posuit *arces*, pro montes. Sic de Romanis montibus: 'Septemque una sibi muro circumdedit arces.' Et *Georg. IV.* 'ferrunt Rhodopeiæ arces.' *Cerda.*

Soractis arces] *Soracte*, mons in *Faliscis* vicinus *Flaminia*, in quo *Apollo* colebatur. V. N. *Æn. XI.* 785. *Hor. Od. I. 9.* 'Vides, ut alta stet nive candidum Soracte.' *Taubmann.*

Flaviniaque arva] Locus est in Italia, *Flavinium* nomine. *Servius.*

Flavinia arva] *Flavinii* oppidi meminit Cluver. Ital. ant. p. 550. *Emmeness.*

697 *Et Cimini cum monte lacum]* Et lacus, et mons hoc nomine appellantur. Sane hoc fabula habet: Aliquando *Hercules* ad hos populos venit, qui cum a singulis provocaretur ad ostendendam virtutem, defixisse dicitur vectem ferreum quo exercebatur: qui cum terræ esset affixus, et a nullo potuisset auferri, cum rogatus sustu-

lit. Unde immensa vis aquæ secuta est, quæ *Ciminum lacum* fecit. *Serv.*

Cimini] Lacus et mons *Cimini* post *Sutrium* est, prope *Viterbium*. Lacus hodie *il Lago di Vico*; Mons etiamnum *Ciminus* vocatur. *Taubmann.*

Et Cimini cum m. l.] *Ciminus* mons est et lacus. Vide Cluver. ant. Ital. I. II. p. 560. et de lucis *Capenis* p. 547. *Emmeness.*

Lucosque Capenos] Hos dicit *Cato* *Vejentum* condidisse auxilio regis *Propertii*, qui eos *Capenam*, cum adolevisset, miserat. Unde et porta *Capena*, quæ juxta *Capenos* est, nomen accepit. *Servius.*

Lucosque Capenos] Ab his dicta *Capena porta*, quæ postea *Appia*, et nunc *Sancti Sebastiani*. Primum scribit *Servius*, alterum *Frontinus* de *Aquæ ductibus*, tertium *Marlianus*. *Cerda.*

698 *Æquati numero]* Digesti in ordinem. Hinc *sapenumero* scripsi: hoc est, ordine, congruenter, sicut decebat, rationabiliter. *Servius.*

Ibant æquati numero] Hom. II. A. τῶν δ' ὥς ὀρνίθων πετεηνῶν ἔθνεα πολλὰ χηνῶν, ἢ γεράνων, ἢ κύκνων δουλιχοδείρων Ἀσίῃ ἐν λειμῶνι καὸστρίῳ ἀμφὶ ῥέεθρα, Ἐνθα καὶ ἔνθα ποτῶνται ἀγαλλόμεναι πετερύγεσι Κλαγγήδων προκαθίζοντων, σμαράγεῖ δέ τε λειμῶν et *Apollon. I. IV.* Ἡ ὅτε καλὰ νάοντος ἐπ' ὀφρύσι πακτωλοῖο Κύκνοι κινήσωσιν ἐν μέλος, ἀμφὶ δὲ λειμῶν Ἐρσῆεις βρέμεται, ποταμοῖο δὲ καλὰ ῥέεθρα. Ut autem hic 'longa canoros dant per colla modos,' δουλιχοδείρων Ep. Gr. ut hic Hom. δουλιχοδείρους et ut hic *nubem volucrum*, *Æpigr. I. III.* Ἀλκιμένης πτανῶν εἶργον ἐπῶθε νέφος et eodem libro, Οὔλον ἀνθρώπων κείνο νέφος γεράνων. Facit autem ad hunc locum *Virgilii*, superioris illius recognitio *Georg. I.* 'Varias pelagi volucres, et quæ Asia circum Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.' Asia autem palus, et pratum *Asium*, in *Lydia* sunt. Nimirum et *Apollonii* interpres scribit,

principio Lydiam vocatam fuisse Asiam: ἄσια γὰρ τὸ πρότερον ἐκαλεῖτο ἡ λυδία, καὶ ὅμηρος ἄσιω ἐν λειμῶνι, καὶ ἡ κιθάρᾳ ἄσια λέγεται. Quod autem epitheton dat cycnis a raucedine Maro, secundum morem patrium et provinciae locutum poetam vult Servius; tanquam in Italia rauciores sint, et habeantur olores ὠδικώτεροι. *Germ.*

Regemque canebant] *Canere* sæpe Latinis quod laudare. Horat. Epod. 9. 'Galli canentes Cæsarem.' et Plin. 'Cato brassicae miras laudes canit.' Ecl. vi. 3. 'cum canerem reges et praelia.' *Emmeness.*

699 *Ceu quondam*] Harum avium comparatione ostendit hos inertes et deliciosos. *Donatus.*

Ceu quondam] Vide Scal. Poët. v. 3. *Taubmann.*

Liquida inter nubila] Pura: sed nihil tam contrarium nubibus: nam liquidæ non sunt, ut in quinto diximus, ubi est, 'Liquidis in nubibus arsit arundo.' Unde *nubes* pro aëre accipimus positas. *Servius.*

700 *Et longa canoros Dant per colla modos*] Secundum Plinium, qui ait in naturali historia; 'cycnos ideo suavius canere, quia colla longa et inflexa habent: et necesse est eluctante voce per longum et flexuosum varias reddere modulationes.' *Idem.*

Canoros Dant per colla modos] In locis ab Homero desumptis hunc numerat Macrobo. v. 8. Cygnos cantare suaviter satis circa horam præcipue mortis fabulantur passim poëtæ. Omis- sis aliis Ovid. epist. Heroid. vii. 'Sic ubi fata vocant, udis abjectus in herbis Ad vada Mæandri concinit albus olor.' Sed merito explodit illam sententiam Ælian. Var. hist. i. 14. Vide quæ Cerda ad vs. 705. notavit. *Emm.*

701 *Sonat amnis et Asia*] Caystrum dicit, qui cohaeret Asiae paludi; quam cum significamus, *A* longa est: cum sit brevis si provinciam significare voverimus, quod significatur in Georgicis, ut, 'Atque Asia circum Dulcibus

in pratis rimantur prata Caystri:' nam cum Asiam de provincia dicimus, *A* brevis est, ut, 'Postquam res Asiae.' *Servius.*

702 *Pulsa palus*] Ita Propert. ii. 26. 'Lernæ pulsa repente palus.' Et Tibull. emendante Scaligero: 'Exiguus pulsa per vada linter aqua.' *Cerda.*

704 *Misceri*] Silius l. xii. 'Miscibat primas acies.' *Idem.*

Gurgite ab alto Urgeri nubem] Eodem plane sensu Georg. i. 'urget ab alto Notus.' *Idem.*

705 *Volucrum raucarum*] *Raucum* τῶν μέσων est, sicut *grave olens*. Nam legimus, 'Graviter spirantis copia Tymbræ.' Sciendum tamen Virgilium secundum morem provinciae suæ locutum, in qua bene canentes cycni rauciores vocantur. *Servius.*

Volucrum raucarum] Non placet Serv. Dicuntur cycni ranci, quia nihil tenue aut argutum, sed raucum quid insonant. Sed nec fortasse tale quidpiam: nihil enim canunt, necque in morte. Sed Poeta sequitur opinionem ita existimantium. Cantum illorum referendum puto ad complosionem alarum, idque ex Nazianzeno, et Dione Chrysostomo. Adjicio nunc Philostratum utrique assentientem l. i. Icon. ubi ait pictum Zephyrum venustuli adolescentis forma, qui flatum mitteret in cycnos; et addit, καὶ αἱ πτέρυγες ἤπλωνται τοῖς κύκνοις πρὸς τὸ πλήττεσθαι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου: *Cycnis extensæ sunt alæ, ut vento feriuntur.* Et loco alio ejusdem libri, ubi sermo est de Phaëtonte, loquens etiam de cycnis ait: Ζεφύρω τὲ χρῆσσονται πρὸς τὴν ὁδὴν ἐλαφρῶ καὶ ἐνοδίῳ: *utentur ad cantum Zephyro levi, atque ad iter congruo.* Ejusdem est opinionis Phile in Jambis suis, ita scribens de cycnis: Ἀνίσταται γὰρ τῶν πτερῶν ἡ πυκνότης, Νευρῶν τάσιν γ' ἐντεχνον ἐκμιμουμένη, Καὶ πληκτρον εὐθὺς ὁ Ζέφυρος ἐπιγίνεται: *Erecta sursum namque pennarum seges, Attemperatos calide neros refert, Quos Zephyrus im-*

pellens velut plectrum ferit. Hæc ille; tametsi addat statim, illos quoque harmoniam edere *τραχήλου βαρβίτω, colli barbito.* Ita quippe ille barbiton colli, ut Virg. 'dant per colla modos.' Callimachum ad alas refero, cum ait hym. Apollin. *ὁ δὲ κύκνος ἐν ἡέρι καλὸν αἰεῖδει:* *Cyenus modulatur dulciter in aëre.* Simile proditur de cicadis: tantum enim alas commovent, cum edunt. argutulum illum strepitum. Sic Epigram. l. iii. cicada ipsa loquens, *λιγυρὰν μούσαν ἐνέειν ἀπὸ πτερύγων:* *immittebam ab alis dulcem cantilenam.* Cerda.

Volutum nubem] Græca ratione: ita Epigr. l. iii. legitur *νέφος πτανῶν,* ita *γεράνων,* pro vi et copia. Ita apud Livium l. v. 'nubes equitum peditumque:' et Stat. 'nubes armorum.' *Taubmann.*

706 *Ecce, Sabinorum prisco de sanguine*] Usurpat hoc. Nam Clausus Sabinorum dux, post exactos reges cum quinque millibus clientum et amicorum Romam venit: et susceptus habitandam partem urbis accepit: ex quo *Claudia* et tribus est et familia nominata. *Servius.*

Ecce Sabinorum] Cum historia, quam attuli in Explicatione, consonant Liviana hæc l. i. ubi Publius Decius ita loquitur cum Appio Claudio: 'Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ seu Ap. Clausum, seu Appium Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt.' Nihil clarius ad illustrationem Poëtæ, qui a Clauso nominat Claudiam gentem. Audi eundem l. iv. 'Claudiam certe gentem post Reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum.' Ratio hujus mutationis hæc est. Qui Romam commigrabant aliunde, ut Romanis gratiores essent, ac proinde jura civitatis consequerentur, aptabant sua nomina ad formam nominum quæ erant in urbe, facta aliqua literarum muta-

tionem. Inde Lucumo ille Demarati filius, qui Romam cum Tarquiniis venit, comparato ibi domicilio, dictus est Lucius Tarquinius, non Lucumo. Sic Appius Clausus, vel potius Atta Clausus, mutatus est in Appium Claudium: et mox præcedente tempore iidem Claudii dicti quoque sunt Clodii, quod ait Suetonius: verba postea afferam. Dixi Appium Clausum dicendum Attam; nam ita nominat illum Tacit. Annal. l. xii. et Livius l. ii. clare: 'Atta Clausus, cui postea Appio Claudio Romæ nomen fuit.' Quin in Vaticano reperiri codice *Attum*, sive *Attium*, jam Lipsius monuit. Credibile itaque in primo loco Livii, quem attuli, legendum esse *At.* non *Ap.* Porro ad vestigia Virgilio, et ab hoc filo historiarum Silius l. xvii. 'Hic prisca ducens Clausorum ab origine nomen Claudia.' Et Ovid. in Fast. 'Claudia Quincta genus Clauso referebat ab alto.' *Cerda.*

Prisco de sanguine] De antiquis Sabinis. *Servius.*

Prisco de sanguine] Strabo l. v. *ἔστι δὲ καὶ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες:* *Sabini autem gens est antiquissima, et aborigenes.* Plutarchus colonos fecit, Lacedæmoniorum, et huc refert Sabinorum virtutem. Verba ejus: *Σαβῖνοι πολλοὶ μὲν ἦσαν, καὶ πολεμικοί, κώμας δὲ ᾤκουν ἀτειχίστους, ὥς προσῆκον αὐτοῖς μέγα φρονεῖν, καὶ μὴ φοβεῖσθαι Λακεδαιμονίων ἀποίκους οὖσιν:* *Sabini gens magna, et bello boni, vicus incolabant sine manibus, habebant ingentes animos, ut qui coloni Lacedæmoniorum.* Cur ergo antiquitas Virgiliana non referatur ad hanc originem. *Cerda.*

Magnum Agmen] Propter quinque millia clientum. *Servius.*

708 *Claudia nunc a quo*] Gentis Claudiae, a Clauso deductæ, mentionem facit honorificam Tacit. Annal. l. xii. per multos annos, sine adoptione, suo gentili decore continuæ et nixæ, his verbis, de Claudio impera-

tore: 'His evictus, biennio majorem natu Domitium filio anteponit, habita apud Senatum oratione in eundem, quem a liberto acceperat, modum. Adnotabant periti nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Appio Claudio continuos duravisse.' *Germanus*.

Claudia] Cum extet in Vate grande hoc Claudiorum elogium in gratiam suorum Principum, placitum andias aliquot ejusdem gentis elogia. Sueton. in *Tiber.* c. 2. 'Notissimum est Claudios omnes, excepto duntaxat P. Clodio, optimates, assertoresque unicos dignitatis, ac potentie patriciorum semper fuisse.' Apud Livium l. vi. Appius Claudius audit, 'Claudiae genti jam inde ab initio nil antiquius in Rep. patrum maiestate fuisse,' quod ipse postea Appius firmat. Rarum est illud quod Tacit. *Annal.* l. xii. scribit, ubi sermo est de adoptato Domitio: 'Adnotabant periti, nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Atta Claudio continuos duravisse.' Æstimetur intervallum Consulium, et hoc esse rarum apparebit. Ab hac fortasse sobolis ubertate Poëta signate postea, *diffunditur*. Idem Tacit. *Ann.* iv. 'Sanctos, acceptosque Numinibus Claudios.' *Cerda*.

Diffunditur] Hoc per verbum ἀνάγωφ Philostrat. loquens de Evodiano, γένος ἐς Νικήτην ἀνήγεν. *Idem*.

709 *In partem data Roma Sabinis*] Hoc de alia traxit historia. Nam post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et Titum Tatium fœdus, recepti in urbem Sabini sunt: sed hac lege, ut in omnibus essent cives Romani, excepta suffragii latio. Nam magistratus non creabant. *Servius*.

Postquam in partem data Roma Sabinis] In antiquis aliquot codicibus legere est, 'postquam pars est data Roma Sabinis.' Sed *in partem* usus est superius etiam Poëta poster: 'In

partem prædamque.' *Pierius*.

710 *Amiterna cohors*] De Amiterno oppido. *Servius*.

Amiterna cohors] Pro oppido Amiterna. Qualis hæc urbs, et an Sabinorum sit, expedit Cluver. *ant. Ital.* l. ii. p. 685. *Emmeness*.

Priscique Quirites] Id est, Sabini. *Prisci* autem ideo, quia post fœdus Tatii et Romuli placuit ut quasi unus de duobus fieret populus. Unde et Romani, *Quirites* dicti sunt, quod nomen Sabinorum fuerat a civitate Curibus: et Sabini a Romulo *Romani* dicti sunt. *Servius*.

Amiterna cohors, priscique Quirites] Plinius iii. 12. eodem ordine, quo hic Poëta, *Sabinorum, Amiternini, Curenses*. Itaque principe loco post Sabinos constituit Amiterninos, et deinde Curenses. Atque adeo *prisci Quirites* Virgilio, sunt *Curenses* Plinii. Nam Quirites a Curibus, auctore Plutarcho, et omnibus. Cur vero Curenses vocat priscos Quirites, rationem supeditat Strabo l. v. 'Curis, urbs quondam insignis, nunc autem viculus, e qua exciti sunt T. Tatius et Numa Pompilius, qui Romæ regnarunt.' Ergo, *prisci Quirites*, non sunt Romani, sed Curenses, qui ante Romanos, imo a quibus Romani ipsi. *Cerda*.

711 *Ereti manus omnis*] Oppidum est dictum a Junone, id est, Ἥρας, quæ illic colitur. *Servius*.

Ereti, Mutusca] In codicibus aliquot antiquis, *Heriti*. Sed omnino ἥπητος Græce scribitur: et quamvis ἀπὸ τῆς Ἥρας, in honorem cujus positum oppidum ajunt, deducatur: nusquam tamen in Græcis auctoribus adspirationem observavi, parceque in Latinis, et in antiquis Valerii Maximi codicibus, 'prope vicinum Sabinæ regionis Eretum,' scriptum est absque adspiratione, quam dictionem nonnulli ita depravarunt, ut *fretum*, scripserint. *Mutusca* quoque varie scribitur, sed inemendate; veluti su-

perius in plerisque codicibus, *lucosque Calenos*, pro *Capenos* invenias. *Pierius*.

Ereti manus omnis] Dictum hoc oppidum ἀπὸ τῆς Ἑρας, a *Junone*, quæ ibi culta, *Servius* scribit. Et *Solinus* c. 8. 'Heretum a Græcis, in honorem *Heræ*. Sic enim Græci *Junonem* vocant.' *Strabo* in *Sabinis* constituit: verba ejus, ἡρῆτον τῆς σαβίνης κώμης. Nunc vicus parvus. Græci jam Ἑρετον, jam Ἑρετον. Vicum hunc celebrem fuisse. figlinis jam alii scripserunt; inde *Eretinas mentes*, pro stupidas, quasi argillaceas, et cretaceas, dictas *Fulgentius* observavit ex vetere scriptore et ab illo *Turneb.* xvi. 10. Verba antiqui scriptoris sunt: 'Averruncassit *Diva* tam *Eretinas* hominum mentes.' Hanc *Divam*, *Junonem* possum explicare, ex dictis initio hujus *Notæ*. Simile apud *Strabonem* l. ii. σκαπονέως δίκην: nam fossor quoque pro stupido, ut et argillaceus. Sic *Pers.* Sat. 5. 'nec cum sis cetera fossor,' id est, stultus: quasi hujuscemodi operarii totius sint eruditionis expertes. Sunt, qui versum *Persii* ad finem Sat. 1. de *Ereto* capiant, 'Fregerit heminas *Ereti* *Ædilis* iniquas.' Alii *Areti* legunt. *Cerda*.

Ereti] Oppidi nomen, quod hodie *Monte Rotondo*, positum est haud procul *Tiberis* ripa in edito colle. Vide *Cluver.* ant. Ital. l. ii. p. 667. *Emm.*

Oliviferaque Mutuscæ] Hæc *Trebia* postea dicta est, quam modo *Tribulam* dicunt: apud quam *Hannibal* delevit populum Romanum. *Lucanus*, 'Cannarum fuimus *Trebiæque* juvenis.' *Servius*.

Oliviferaque Mutuscæ] Sunt *Mutuscæ* inter *Sabinos*, ut clare *Plinius* iii. 12. et *Ortelius* in *Indice*, et alii. De toto autem *Sabinorum* tractu ita *Strabo* l. v. ἀπασα δ' αὐτῶν ἡ γῆ διαφρόντως ἐλαϊόφυτος ἐστι, καὶ ἀμπελόφυτος: ager illorum egregie olivetis, et vinctis consitus est. Sed signate de

Mutuscarum voluptatibus, deliciis, blandimentis extat *Epigramma Martialis* l. v. 'Humida qua gelidas submittit *Trebulæ* valles, Et viridis cancri mensibus alget ager, Rura *Cleonæ* nunquam temerata leone, Et domus *Æolio* semper amica *Noto*, Te *Faustine* vocant, longas hic exige messes *Collibus*, hibernum jam tibi *Tybur* erit.' Est videlicet *Trebulæ* eadem cum *Mutuscis*, tantum diversum nomen. *Plinius* iii. 12. 'Trebularum, qui cognominantur *Mutuscæ*.' Errat vero insigniter καὶ ἀνοήτως *Servius*, cum scribit, hanc *Trebulam* *Mutuscæam* esse eam, quæ postea dicta *Trebia*, ubi *Annibal* Romanos delevit. Etenim *Trebia* exitialis Romanis in agro *Placentino* fuit, longe a *Sabinis*, et horum *Trebulæ*. Sunt qui nominent *Mutuscas*, et *Mutustas*. Nunc dici *Trevium* animadvertit *Barbarus* in *Castig. Plinianis*. Sunt qui *Mutuescas*, et *Mutuescanos* nominent, ex lapidibus. *Cerda*.

Mutuscæ] Errorem *Servii* confundentis oppidum *Trebulam* et annem *Trebiæ*, apud quem *Hannibal* exercitum Romanum memorabili prælio fudit, notavit *Cluver.* ant. Ital. l. ii. p. 683. *Emmeness*.

712 Qui *Nomentum urbem*] Hoc ex sua persona dicit poëta. Nam adhuc civitas *Nomentana* non fuerat, ut in sexto ait, 'Hi tibi *Nomentum* et *Gabios*.' Item, 'Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.' *Servius*.

Nomentum] Numerantur etiam *Nomentani* a *Plinio* inter *Sabinos* iii. 12. Imo ait *Strabo* l. v. agrum *Sabinum* esse, qui a *Tyberi* usque *Nomentum* protenditur. Ab hoc *Nomentana* via, qua scilicet *Nomentum* itur. *Cerda*.

Nomentum] Oppidum in *Sabinis*, hodie *Lamentano*. Distat ab urbe *M. P. X.* *Taubmann*.

Nomentum] Alii *Latinis*, alii *Sabinis* adscribunt. Rationem addit *Clu-*

ver. ant. Ital. II. 666. Meminit etiam noster Æn. VI. 773. *Emmeness.*

Rosea rura Velini] *Velinus* lacus est circa Reate juxta agrum, qui *Rosulanus* vocatur. Varro tamen dicit lacum hunc a quodam consule in Nartem vel Naren fluvium (nam utrumque dicitur) esse diffusum: post quod tanta est ea loca secuta fertilitas, ut etiam perticæ longitudinem altitudo superarit herbarum: quinetiam quantum per diem demptum esset, tantum per noctes crescebat. Quod Virgilius ad suam provinciam transtulit, dicens, 'Et quantum longis carpent armenta diebus, Exigua tantum gelidus rōs nocte reponet.' *Servius.*

Rosea] Sunt quidem codices, in quibus *rosceida* legatur, sed *Rosea* agnoscit *Servius* a loci nomine: legas tamen apud Plinium, '*Sabini*, ut quidam existimavere, a religione, et cultu Deorum *Sevini* appellati: *Velinos* incolunt lacus *Roscidis* collibus:' qui dubio procul ad Virgilianum carmen respexisse videtur. *Πῶσος* tamen agnoscunt Græci: unde *Rosius*, et *Roseus* gentile nomen. Quare *Servius* non imperite *Rosca* legit. *Pierius.*

Qui Rosea rura Velini] *Velinus* lacus, unde dicti *Velini*, situs est juxta Reate in agro *Roseo* (*Servius* *Rosulanum* vocat) hinc Poëta conjungit '*Rosea rura Velini.*' Plinius XVII. 4. ita scribit: '*Cæsar Vopiscus*, cum causam apud Censores ageret, campos *Roseæ* dixit Italiæ summum esse, in quibus perticas pridie relictas gramen operiret.' Est autem lacus *Velinus*, et campi *Rosei*, in agro *Sabino*, ut videas Poëtam nunquam degenerare; omnes enim *Clausi Sabini* comites ex agro *Sabino* elicit. Plinius clare III. 12. '*Sabini*, ut quidam existimavere, a religione et Deorum cultu *Sevini* appellati: *Velinos* accolunt lacus *Roseis* campis.' Sic enim legendus locus Plinii admodum deformatus. Meminere præterea lacus *Velini* *Columella* VIII. 16. et *Tacitus*

Annal. I. 1. Prior persequens lacus piscatu nobiles; posterior loquens de conatu *Tiberii* volentis avertere flumina et lacus, per quos augetur *Tyberis*. *Cerda.*

713 *Tetricæ horrentis rupes*] *Tetricus* mons in *Piceno* asperimus. Unde tristes homines, *tetricos* dicimus. *Servius.*

Tetricæ horrentis rupes] Montem hunc *Sabinorum* et horrore nubium, et rupium asperitate deformem esse, et inde homines dici *tetricos*, partim *Servius*, partim alii adnotarunt. Inde est, ut multi in *Persio* Sat. VI. legant, '*Jamne lyra, et Tetrico* vivunt tibi pectine chordæ?' non *tetrico*, ut in vulgatis. *Silius* I. VIII. 'et a *Tetrica* comitantur rupe cohortes.' *Cerda.*

Tetricæ, &c. mont. Severum] *Tetricus* mons hodie monte di *S. Giovanni*: *Severus Monte negro* appellatur: de utroque videndus *Cluver.* ant. Ital. II. 692. *Emmeness.*

Montemque Severum] Proprium nomen montis est: sicut agri, *Roseus*. *Servius.*

Montemque Severum] Adjectivum agnoscit *Marcellus* cum respectu ad rupes montis *Tetrici*. Sed *Servius*, et *Erythræus* nomen proprium montis, et *Erythræus* adhuc in *Sabinis*. Et quidem nomina tam montis *Tetrici*, quam *Severi*, qui duo siti in *Sabinis*, nescio qui congruunt cum ipsis *Sabinorum* moribus. De quibus ita *Livius* loquens de *Numa*: '*Suo pte ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit.*' Quin *Passe-ratius* ait, *Furias* dictas a *Propertio* el. IV. 12. '*turbam severam.*' *Cerda.*

714 *Casperiamque colunt*] *Casperia* et *Forulæ* civitates sunt. *Servius.*

Casperiamque] Ex antiquis codicibus, omnino *Casperiam* legendum, non *Casperulamque*. *Pierius.*

Casperiamque] Oppidum est supra Cures circa fontes amnis Himellæ. *Aspra* vulgari vocabulo dicitur: vide Cluver. Ital. ant. II. 676. De Himella, qui fluvius fluit in Tiberim infra Narem, idem p. 607. *Emmeness*.

Forulosque] In antiquis aliquot codd. *ferulos*, habes, sed inemendate: ita *Himellæ*, pro *Himellæ*. Pierius.

Flumen Himellæ] *Hymella* fluvius est: et dixit *Hymellæ flumen*, ut 'Buthroti urbem.' *Servius*.

715 *Qui Tiberim Fabarimque bibunt*] Bene *bibunt*, nam Tyberis in Tuscia oritur: sed transit etiam per Sabinos. Unde *bibunt*, non *possident* dixit. Et sciendum Turno dari auxilium a tractu Piceni, Samnii, Campaniæ, et pro parte Apuliæ: omnis vero Tuscia superior et Venetia Æneæ præstat auxilium. *Fabarim* autem quem dicit, etiam ipse per Sabinos transit, et *Farfarus* dicitur. Plautus, 'Dissipabo te tanquam folia Farfari.' Ovidius, 'Et amœnæ Farfarus umbræ.' *Servius*.

Fabarimque] *Faburum* in antiquis aliquot codicibus habetur, sed apud plures *Fabarim*, lectione auctororum consensu comprobata. *Pierius*.

Fabarimque bibunt] *Servii* sententiam, quod *Farfarus* etiam appelletur, confirmare videtur nomen, quod hodie ei manet *Farfa*. Vide Cluver. ant. Ital. II. 707. Negat hoc Turneb. xv. 7. Farfari meminit Ovid. Met. XIV. 330. 'Narque tulit præceps, et amœnæ Farfarus umbræ.' Quid sit *bibere Tiberim et Fabarim* dictum Ecl. I. 63, et Ecl. x. 65. *Emmeness*.

Frigida misit Nursia] Piceni civitas. *Frigida* autem, aut re vera aut certe venenosa, nocens. Gracchi namque ubique in concionibus suis *Nursinos* sceleratos appellaverunt: et scimus amare Virgilium historiarum rem per transitum tangere. *Servius*.

716 *Nursia*] Plinius III. 12. *Nursinos* in Sabinis numerat, ut et Ptolemæus in tabula sexta Europæ c. 1.

Nunc vocari Norzan Læander scribit. Sed cur *frigida*? Quia vere frigida, ait Serv. vel quia (ait idem) venenosa, et nocens. Probat. Nam Gracchi in concionibus solebant *Nursinos* appellare sceleratos. Solet autem Virgilius historias attingere in transitu. Ut hanc *Servii* Notam capias, adi quæ ego jam late Ecl. VIII. ad illud, 'Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.' Et Ecl. IX. ad illud; 'Heu cadit in quemquam tantum sæculus.' Certe in tabula Ptolemæi prope *Nursiam* montes sunt, in quibus ut plurimum algor, et frigus: ut jam prima *Servii* explicatio probari queat. Addit vim Silius, qui lib. VIII. 'nec non habitata pruinis Nursia.' *Cerda*.

Nursia] Patria Sertorii: *frigida* dicitur, ut Cluver. Ital. ant. II. 691. quia sita est inter Apennini pruinæ. *Emmeness*.

Hortinæ classes] Hortini equites, qui *classes* dicuntur. Unde et eorum tubas *classica* dicimus: et partes populi *classes* vocamus, quas quinque fuisse legimus. *Servius*.

Hortinæ classes] Id est, Hortini Equites: unde et eorum tubæ dicebantur *Classica*. *Hortanum*, vel *Horti*, oppidum Thuscæ, ab amœnitate hortorum sic dictum. *Taubmann*.

Populique Latini] Qui intererant Albani montis viscerationi. *Servius*.

Populique Latini] Ait Plin. III. 12. 'Infra Sabinos Latium est.' Itaque Poëta post Sabinos infert statim Latinos, ut proximos. *Cerda*.

717 *Infaustum interluit Allia nomen*] *Allia* fluvius haud longe ab urbe est: juxta quem Galli, Brenno duce, decimoquinto calendarum Augustarum die, deleto exercitu, post triduum etiam urbem vastaverunt, excepto Capitolio. Sane *Allia* dicitur, cui propter metri necessitatem unum *l* addidit, ut *Alliæ* diceret, sicut *reliquias* et *relliquias*: unde apparet bene dixisse Lucanum: 'Quos Aliæ clades.' *Servius*.

Quosque secans infaustum interluit Allia nomen] Optime *infaustum nomen*, cum de Allia est sermo: hic enim fluvius infamiam contraxit, ex quo ad illum Romani fœde fusi fugatique sunt a Gallis. Inde Ovidius in *Ibim gravem* appellat: 'Hæc erat in fastis cui dat gravis Allia nomen.' Et de Arte i. *flebilem*, et Lucanus *damnata* l. vii. 'Et damnata diu Romanis Allia fastis.' Silius l. viii. 'horrificis sese extulit Allia ripis.' Cicero ad Attic. epist. ix. 4. 'Majores nostri funestiorum diem esse voluerunt Alliensis pugnae, quam urbis captæ.' Infeliciter certe res omnis gesta Vittelio est, qui 'omni divino humanoque jure neglecto, Alliensis die Pontificatum maximum cepit.' Verba sunt Suetonii in ejus vita cap. 7. *Cerda*.

Allia infaustum nomen] *Allia*, fluvius distans ab Urbe Roma ad xi. lapidem, via Salaria: apud quem Romani a Gallis, duce Brenno, fusi sunt, et Roma inde capta, ad xv. Calend. Sextil. ut tradit Livius l. vi. Plutarchus in Camillo, ubi multa de inauspicatis diebus agit, *diem Alliensem* ἀποφράδα ἡμέραν vocat: qui Homero esset χίμαιρα δυσώνυμος. Talis erat et Cremerensis, et Cannensis, alique. Lucanus l. vii. 'cedant feralia nomina Cannæ, Et damnata diu Romanis Allia fastis.' *Taubmann*.

Infaustum Allia nomen] Cladem Alliensem enarrat Livius v. 37. et seqq. Florus i. 13. Ab Allia flumine nomen habet, quod infra Farfarum est: parvum quidem, ab fama apud Romanos seu potius infamia ingens. Ut Cluver. ant. Ital. ii. 708. per simplex *l* scribunt: ut et Græci ἄλῃα ποταμός, ἄλῃας ἡμέρα: vide Dausq. *Emmeness*.

718 *Marmore*] In plerisque codicibus antiquis, pro *marmore*, *litore* scriptum invenias. Sed in Romano, *marmore*: ita in Mediceo, et aliquot aliis. *Pierius*.

719 *Orion*] Nimbosum sidus, et ortu, et occasu. De occasu hic audis.

De ortu Æn. i. 'Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion.' De utroque Aristotel. Meteor. ii. 5. ubi et rationem exhibet: verba ejus: ἄκρατος δὲ καὶ χαλεπὸς ὁ Ὀρίων εἶναι δοκεῖ, καὶ δύνων καὶ ἐπιτέλλων, διὰ τὸ ἐν μεταβολῇ ὥρας συμβαλεῖν τὴν δύσιν, καὶ τὴν ἀνατολήν, θέρους, ἢ χειμῶνος· καὶ διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἄστρου, ἡμερῶν γίνεσθαι τι πλῆθος: Orion, et cum oritur, et cum occidit, incertus ac difficilis esse propterea videtur, quod ejus exortus, et occasus, tum, cum tempora evariant, commutanturque, ille æstate, hic hieme accidunt. Idque propter sideris magnitudinem durat diebus pluribus. *Cerda*.

720 *Vel cum sole novo torrentur aristæ*] Prima ætatis parte. Nam proprie Sol novus est octavo calendas Januarias: sed tunc non sunt aristæ, quas ab ariditate dictas esse constat. *Servius*.

Sole novo] Id est, prima ætatis parte. Ita Attici veteres τὸ κέντρον χειμερινὸν vocarunt, νέον ἔτος, quod inde inciperet computus anni prisce Solaris. *Novum Solem* Statius vocat etiam Kal. Januar. propter novos fascēs Consulū. Vide Scalig. De Emendat. Temp. v. 12. *Taubmann*.

721 *Hermi campo*] *Hermus* Lydiæ fluvius, qui superflus campis gignit fertilitatem. Unde arenas aureas fingitur trahere. *Servius*.

Hermi] Amnis est 'in sinu Smyrnæo' secundum Melam i. 17. quem locum illustrat Vossius. Hujus etiam meminit Plin. v. 29. 'A Smyrna Hermus amnis campos facit, et nomini suo adoptat.' *Emmeness*.

Lyciæ flaventibus arvis] Fertilis frugum provincia. *Servius*.

722 *Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus*] In plerisque antiquis codicibus, scriptum inveni, veluti prius in impressis legebatur, 'scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus:' lectionem vero illam 'tremet excita tellus,' quam nuper eruditissimi viri publicarunt, in Me-

diceo, et in Porcio, tantum ex manu scriptis codicibus vidi.' *Pierius*.

723 *Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis*] Hunc Agamemnonis plerique comitem, plerique nothum filium volunt: qui cum venisset ad Italiani audito adventu Æneæ, in bellum ruit, non amore Turni, sed odio hostilitatis antiquæ. Unde ait, 'Trojanum nominis hostis.' *Servius*.

724 *Halesus*] Fuisse hunc conditorum Faliscorum jam Turnebus asstruxit XXII. 3. ex Ovid. *Amor.* III. 12. 'Argiva est pompæ facies, Agamemnone cæso, Et scelus, et patrias fugit Halesus opes. Jamque pererratis profugus terraque, marique, Mœnia felici condidit alta manu. Ille suos docuit Iunonia sacra Faliscos, Sint mihi, sint populo semper amica suo.' Quia vero hic ab Argis in Italiam venit, ideo Argolicum vocat Silius I. VIII. 'Nec non Argolico dilectum litus Haleso.' Solinus etiam cap. 8. 'Ab Haleso Argivo Faliscam.' *Cerd*.

Curru jungit Halesus equos] Ita maluit Poëta, quam; 'Jungit Halesus equos curru:' id quod plebejus quispiam P. fecisset. Spondeus enim disjunctus a subsequente dictione, quæ Daetylum instituit facere, moram jugandi equos nondum junctos connotat. De qua artificiosa verborum dispositione Scal. IV. 48. et Pontanus in Actio. Hic autem *Halesus* conditor fuit Faliscorum: ut docet Turn. XXII. 3. Ovid. *Am.* III. 12. Et *Agamemnonius* dicitur, sive quod comes, sive filius nothus Agamemnonis fuerit. *Taubmann*.

725 *Rapit populos*] Raptim adducit. Etiam Campaniæ loca commemorat. Nam Massicus mons est vitibus plenus. *Massica* autem dixit, ut *Manala*. *Servius*.

Rapit populos] Silius I. VIII. 'Tellus æratas raptabat in agmina turmas.' Iterum loquens de Peligno, 'gelidoque rapit Sulmone cohortes.' Et I. XII. 'Raptum iter est, victor-

que moram non passus eundi.' Tacitus *Annalium* I. 'Expeditum exercitum in Chattos rapit.' *Cerda*.

Vertunt] Indicat arationem. *Plinius* XVIII. 16. 'Si eviderint herbæ, remedium unicum est aratio, sæpius vertendo, donec omnes aliæ radices intereant.' Sed de hoc jam in *Georgicis*. Solent Poëtæ hujusmodi catalogos virorum fortium amplificare simili opum narratione, ut quærant aliquod diverticulum, ne perpetua sit series nominum. Sic Valerius primo Argon. 'Proximus huic Butes Attæis dives ab oris, Innumeras nam claudit apes, longaque superbus Fuscet nube diem.' Dicit *nubem* de apibus, ut ante illum Virgilius. Redeo. In hac re multus est Homerus: ut enim Virg. in hoc catalogo ait venisse, qui arant montem Massicum felicem vitibus; ita ille Haliarton in sua recensione vocat ποιηένθ', *herbosam*: et Arnem πολυστάφυλον, *vitiferam*: et de Epidauro, ἀμπελόεντα, *vitibus consitam*. De Orchomeno, πολύμηλον, *pecorosum*. De Pteleo, λεχεποίην, *herbosum*. De Itone, μητέρα μήλων, *matrem ovium*. De Pyrrhaso, ἀνθεμόεντα, *floridam*. Et mille alia. Sic Statius in suo catalogo I. VII. 'Aulida qui Græcamque serunt, viridesque Plateas, Et sulco Peteona domant.' Et I. XII. in simili recensione, 'Dives, et Egaleos nemorum, Parnesque benignus. Vitibus, et pingui melior Lycabets oliva; Venit atrox Iteus, et olentis arator Hymetti.' Et in I. IV. ubi similis recensio, 'pecorosaque Phyllos.' Iterum: 'Qui ripas Lincæ tuas, tua litora multo Vomere suspendunt.' Nonnus I. XXVI. in simili ad bellum catalogo ait relictum εἰσπορον ἀλκα γαλῆς: *bene seminatum sulcum terræ*. Idem.

726 *Massica*] Vinum Massicum Campaniæ multis est nobile, uni Horatio nobilissimum, adeo crebra in illo mentio hujus vini. Sat. II. 4. 'Massica si cælo supponas vina se-

reno.' Od. I. 1. 'veteris pocula Massici:' et Od. II. 7. 'oblivioso Massico;' quia cum hoc vino abeunt molestiæ. Et Od. III. 21. 'Quocunque lectum nomine Massicum Servas.' Plautus Pseud. scen. ult. 'Credo equidem potesse te scelus Massici montis uberrimos quatuor Fructus ebibere in una hora.' Sed de elogio hujus vini attuli Columellæ verba Ge. II. ad illud, 'et Bacchi Massicus humor.' Ejusdem meminit Virg. Ge. III. 'munera Bacchi Massica:' ubi vult significare vinum excellentissimum κατ' ἐξοχήν. Porro Massicum eundem esse cum monte Gauro, et tantum diversa nomina Abraham. asseverat. *Idem.*

727 *Aurunci misere patres*] Isti Græce *Ausones* nominantur. *Servius.*

Aurunci] Plin. III. 5. Auruncos numerat inter populos Latii. Quin hos esse antiquissimos Ausones et *Servius* scribit, et ex Isacio in Lycophronem astruit Abraham. Ortel. Inde Virg. diserte *patres* nominat, vel, ut legunt alii, 'Arunci misere senes.' Cum hac vetustate alludunt verba Ammiani, qui de illis, uti antiquissimis, ita loquitur lib. xxx. 'Auruncorum, Sicanorumque jamdiu leges ignotas, cum Evandri matre abhinc sæculis obrutas multis.' Et de Auruncis loquens Livius I. VIII. signate ait, 'mœnia antiqua eorum.' Dignum est quod sciatur etymon Auruncorum, qui sic dicti tanquam *Averrunci*. Antiqui enim et *auruncare* et *averruncare* pro eodem dixerunt: inde Auruncus Deus, sive *Averruncus* est, qui Græcis θεὸς ἀποτρόπαιος, *malorum aversor*. Habuit autem hæc gens id nominis, quasi ἀποσπασθέντες, id est, *avulsi, et aversi a suis sedibus*, quia erronei et πλάνητες. De hoc latius Scaliger. in Festum. *Cerda.*

Sidicinaque juxta Æquora] Ab oppido quod *Sidicinum* dicitur. *Servius.*

Sidicina] *Sidicinum* in Campania ponit Plin. III. 5. Alio nomine *Tea-*

num. Ait enim: 'Tea-num Sidicinum cognomine.' Strabo quoque σιδικινουδ meminit; et Horat. epist. I. 1. 'cras ferramenta Tea-num Tolletis, fabri,' &c. Et Teani fluminis in hoc tractu Orosius v. 18. Credo Poëtam posuisse in carmine Sidicinos post Auruncos, memorem historiarum. Fuit enim acre bellum inter Auruncos et Sidicinos, quod Livius scribit I. VIII. ab eo loco: 'Inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum,' &c. Subit mentem, an Sidicini dicti sint, quasi seditiosi. Nescio an aliquis probaturus sit conjecturam, cui certe favet tum Livii locus I. VIII. 'Toties jam Sidicini, aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant;' tum quæ de aliis populis non absimilia, ut quæ nuper de Auruncis, et quæ antea de Tetricis: et de urbe quam θαλάμῃας vocat Pausanias I. III. a susceptis ibi liberis a Tyndareo. Hoc enim etymon ab scriptore colligo. *Cerda.*

728 *Æquora*] Codices aliqui *aquora*, non *litora*. Utrumque ad varian-dam poësin. Nam qui de Auruncis dixerat, *collibus altis*, de Sidicinis proximis, *litora*, aut *æquora*, cum clara oppositione ad colles. Silius I. XII. arva nominat: 'Tum Sidicina legunt pernicibus arva manipulis.' *Idem.*

Cales linquant] Civitas est Campaniæ. Nam in Flaminia est, quæ *Cale* dicitur. Est et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius captam a Perpenna commemorat. *Servius.*

Cales] Urbs quoque Campaniæ. Coloniam nominat Vellejus priore volumine, quam ait deductam Sp. Posthumio et Veturio Calvino Coss. Hanc etiam urbem infert ex memoria historiarum fidelis Vates. Hæc enim urbs et proxima est Sidicino, et inter utramque stricta amicitia fœdera. Itaque quemadmodum urbs utraque in Romam olim conspiravit;

sic nunc ntraque in Æneam. Amat enim Virgilius similes historias in excursu indicare. Vide Livium ab eo loco l. viii. 'Insequens annus, L. Papyrio Crasso, Cæsone Duellio Coss. Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat, Sidicinis finitimis arma conjunxerat.' Hujus urbis nomen ad Calain refert Silius l. viii. his versib. 'Nec cædit studio vicinus sanguine miles, Quem genere Cales, non parvæ conditor urbis, Ut fama est, Calais Boreæ, quem rapta per auras Orithyia vago Geticis nutrit in antris.' Ex Silio habes *Cales* in Virgilio esse numeri multitudinis. Sed idem Silius in singulari libro xii. ibi ait: 'Threiciamque Calem, vestras a nomine nati Orithyia domos.' *Cerda*.

Cales] De hoc oppido, sive vico, *Cagli* dicto, Cluver. ant. Ital. l. ii. p. 617. ejus meminit Horat. Od. iv. 12. 'Vinum Calibus pressum.' *Emm*.

Annisque vadosi Accola Volturni] Fluvius juxta Cumas cadit in mare. *Servius*.

729 *Volturni*] Annis Campaniæ vulgo æcolis *Volturno* et *Voltorno* dictus, de quo Cluver. ant. Ital. l. iv. p. 1093. non tantum annem, sed et oppidum ejus nomine statuit in Campania Mela ii. 4. Plin. iii. 5. et Strab. l. v. *Emm*.

Saticulus asper] Populus Campaniæ asper moribus. *Servius*.

Saticulus asper] A Colonia *Saticula*, quæ a non nullis et *Satricula* appellatur. An in Campaniâ, an in Samnio, non convenit. Adi disputantem hac de re fusiis Cluver. ant. Ital. l. iv. p. 1183. *Emmeness*.

730 *Oscorumque manus*] Capuenses dicit, qui ante *Osci* appellati sunt, quod illic plurimi abundavere serpentes. *Servius*.

Oscorumque] Male in quibusdam antiquis codicibus, *Tuscorum* est. *Pierius*.

Oscorumque manus] Qui ante dicti

fuerunt *Opici*, postea autem *Opsci*, vel *Obsci*, unde *Osci*; inter Ausonas numerandos putat Cluver. ant. Ital. l. iii. p. 1059. ubi etiam de *Osca* lingua. *Emmeness*.

Aclydes illis Tela] *Aclydes* sunt tela quædam antiqua, adeo ut nec usquam commemorentur in bello. Legitur tamen quod sint clavæ cubito semis factæ, eminentibus hinc et hinc acuminibus quibusdam: quæ ita in hostem jaciuntur religatæ loro vel lino, ut peractis vulneribus possint redire. Putatur tamen esse teli genus, quod per flagellum in immensum jaci potest. *Servius*.

Aclydes] *Aclydas* quidem teli genus, commentatores tradunt: de quo tamen nemo certum asseverat: in quodam vero antiquo codice legimus *Acides*: quod apud Græcos, et telum, et cuspidem significare manifestum est. Forte tamen aliquis erit, qui de *Aclyde* certius aliquid in medium ferat. Nobis enim ad plurima hujusmodi perquirenda otium non fuit. *Pierius*.

Aclydes] Quidam hæc tela dicta putant, quasi *ἀκίδες*, a Cuspide: Turnebus, quasi *ἀγκυλίδες*, cum et *ἀγκύλαι* Græcis *jacula* sint: et credit fuisse ansata vel amentata: et *lentum flagellum* exponit amentum loreum, quo tela alligata revocari poterant a jactu. Vide xxx. 21. Silius: 'Aclidis usus erat.' Marcellus Donatus P. Comes, l. Dilucidat. putat *aclydes* fuisse claves ferreas, ejusmodi et patrum nostrorum memoria in usu fuerint, acuminibus quibusdam circa caput circummunitas, ad cassides præsertim contundendas, et disrumpendas loricas, &c. *Taubmann*.

731 *Aptare flagello*] Quo sensu? An ut summis virgis arborum flagellisque insertæ fuerint, non duris robustisque stipitibus? An *flagellum* hic, lorum et amentum? An denique loris revinctas fuisse; sic, ut missæ recipi possent et redire? *Lip*.

sus etiam hic hæret : quem vide Dial. Poliorcet. iv. 4. *Idem.*

732 *Lævas catra tegit*] Scutum lo-
reum, quo utuntur Afri et Hispani.
Servius.

Lævas catra tegit] In aliquot anti-
quis codicibus, *lævas* numero multi-
tudinis. Sed et *lavam* unitatis nu-
mero reperitur. *Catra* quoque varie
scribitur in vetustis exemplaribus.
Nam et *catra*, et *scetra* reperitur :
sed melius ex Livio *catra* : unde ‘Ce-
trati milites.’ *Pierius.*

Falcati cominus enses] Affectavit
varietatem. Nam consequens fuerat,
‘Dextras armant gladii falcati.’ Fal-
catus autem ensis est *harpe*, qua usus
est Lucanus, ‘Harpen alterius mon-
stri jam cæde rubentem.’ *Servius.*

Falcati enses] Sunt enses curvi :
ἄρπαι Græcis : qualem Perseo tri-
buunt Poëtæ : qui etiam *falces* vo-
cantur : inde *Falcarii* apud Cic. in
1. Catil. Turneb. xxvi. 28. Lucanus :
‘Harpen alterius monstri jam cæde
rubentem.’ *Taubmann.*

733 *Indictus*] *Ἀννημόνευτος*, supra :
ab indico, ‘indicti honores templis.’
Germanus.

734 *Æbale*] *Æbalus* filius est Telo-
nis et Nymphæ Sebethidis. Hæc au-
tem est juxta Neapolim. Sed Telon
diu regnavit apud Capreas insulam
contra Neapolim sitam. Filius vero
ejus patriis non contentus imperiis,
transiit ad Campaniam, et multis po-
pulis subjugatis suum dilatavit impe-
rium. *Servius.*

Sebethide] Sebethi amnis cursus est
inter montem Vesuvium et Neapo-
lim. Ideo Columella cum Neapoli
conjunct in suo horto : ‘Doctaque
Parthenope Sebethide roscida lym-
pha.’ Et Statius Silvar. l. 1. illius
meminit in mentione Neapolis, his
versibus : ‘At te nascentem gremio,
mea prima recepit Parthenope, dul-
cisque solo tu gloria nostro Reptasti :
nitidum consurgat ad æthera tellus
Euboïs, et pulchra tumeat Sebetos

alumna.’ Inde quoque arrepta oc-
casio celebrandi hujus fluminis Sin-
cero Sannazaro, utpote Neapolitano,
qui vir poëtica laude floruit præ
mortalibus sui ævi. Sed quid sui
ævi? Quid si Neapoli majorem glo-
riam Sannazarus attulit quam Sta-
tius Papinius? Non erit iniquus cen-
sor, qui hoc censeat. *Cerda.*

Sebethide nymphæ] A *Sebetho* amne,
quia inter *Vesorum* montem et *Nea-
polim* decurrens *Fiume de la Maddu-
lena* nuncupatur : et inde Fons, qui
vicatim per Neapolim labitur, omnes
fere usus civibus præstans, popula-
riter *Fornello*. *Taubmann.*

735 *Teleboum Capreas cum regna te-
neret*] Cum teneret Capreas regna
Teleboum. Nam *Teleboæ* Caprearum
sunt populi, quos Telon suo régebat
imperio : quidam dicunt *Capreas* a
Capreo, qui in illis regionibus potens
fuit, nominatas. *Servius.*

Teleboum Capreas cum regna teneret]
Capreæ insulæ nomen : eas Telebois
habitatas fuisse docet ex Tacito Clu-
ver. Ital. ant. l. iv. p. 1168. Hanc in-
sulam in deliciis habuit Tiberius, ut
ex Suetonio discimus. *Emmeness.*

736 *Sed non et*] In antiquis ali-
quot codicibus, *sed non jam* legitur.
Pierius.

*Patriis sed non et filius arvis Conten-
tus*] Quis nescit, quæ de Alexandro
Scriptores, cûi Philippi patris reg-
num visum angustum? *Cerda.*

737 *Premebat*] Vis indicatur, et
credo hoc verbum duci a jure, l.
xxxviii. ff. t. l. l. ii. ‘ut premeret,
atque oneraret libertinas personas.’
Et quidem forense esse verbum satis
indicat Budæus, qui *καταμαρτυρῶ σοῦ*
reddidit, *premo te meo testimonio* : et
sic accipit illud Demosthenis : *ὃς*
αὐτὸς ἑαυτοῦ καταμαρτύρηκε. Inde
et in codicibus legas, ‘priusquam ac-
cusati se criminis, quo premuntur,
exuerint.’ *Idem.*

738 *Sarrastis populos*] Populi Cam-
paniæ sunt a Sarno fluvio. Conon

in eo libro quem de Italia scripsit, quosdam Pelasgos, aliosque ex Peloponneso convenas, ad eum locum Italiae venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit, et flumini, quem incolerent, Sarno nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis, et se *Sarrhastes* appellasse: hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt. *Servius*.

Sarrastis populos] Versum Virgilio ita reddit Silius l. viii. 'Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes.' Vocat Sarnum *mitem*, quia hic fluvius non præceps, sed placidus, et utilis irrigandis agris; inde Poëta, 'et quæ rigat æquora Sarnus.' Quia fluit plano agro. Et Strabo l. v. de Vesuvio, qui Sarno imminet, ἀγροῦ περιεκοῦμενον παγκάλως, ἀμεινίσσις agris circumdatus. Pari nota Plinius iii. 5. 'spectante monte Vesuvio, alfluente vero Sarno amne ager Nucernus.' Rigat videlicet Sarnus agrum Nucernum. Et quidem Nuceriam iidem Sarrastæ condidere, quod *Servius* testificatur. *Statius* quoque *Silvar.* l. i. voluptatem indicat eo versu, 'Nec Pompeiani placeant magis otia Sarni.' *Cerda*.

Sarnus] Vide Cluver. *ant. Ital.* p. 1156. *Emmeness*.

739 *Rufus Batulumque tenent*] *Castella* Campaniæ a Samnitibus condita. *Servius*.

Batulumque tenent atque ar. Cel.] In Romano codice, *Batulum*; et *Celemne*, pro *Celennæ* legitur: utrumque commendate. *Pierius*.

Rufus Batulumque] Ait *Serv.* esse duo castella Campaniæ a Samnitibus condita. De *Rufis* scribit *Erythr.* fuisse oppidum in Campania, et nunc sine vestigiis. Quid vero si a *Virgilio* Silius vel contra corrigendus? Ait enim *Silius* l. viii. 'Qui Batulum, Mutrasque colunt.' *Cerda*.

Arca Celennæ] *Junonis* locus Campaniæ est, *Celemne* locus sacer *Junoni*. *Servius*.

Celennæ] Agnoscit *Serv.* locum in Campania, cui nomen *Celennæ*, et sacrum *Junoni*. Quid si colonia *Apamiensium*? est enim *Apamea* urbs Asiae sita ad ostia *Marsiae* fluminis, quam urbem *Celennas* vocari tradit *Plin.* v. 29. *Cerda*.

740 *Et quos maliferæ despectant mænia Abellæ*] Multi *Nolam* volunt intelligi: et dicunt iratum *Virgilium* nomen ejus mutasse propter sibi negatum hospitium: et id aperte noluisse dicere, sed ostendere per periphrasin: nam illic *Punica* mala nascuntur: ut nunc *Bella* pro *Nola* posuerit. Alii volunt accipi, ut sit *Synalæpha*, et legatur *mænia Abellæ*. Quidam hanc civitatem a rege *Murano* conditam *Mæram* nomine vocatam ferunt, sed *Græcos* primum eam incoluisse, quæ ab nucibus *abellanis* *Abella* nomen accepit. Alii quod imbelles vulgus et otiosum ibi fuerit, ideo *Abellam* appellatam: hujus cives, cum loca circa *Capuam* possiderent, orto tumultu interiisse, aliosque fugientes *Mæram* abiisse, et ejus incolis servisse, et quod imbelles fuerint, *Abellanos* dictos. *Servius*.

Despectant mænia Abellæ] Antiqui omnes codices, quotquot habui, *mænia Bellæ* legunt: quod vero et *Abellæ* legi possit rationem videris apud *Servium*; tum etiam apud *Strabonem* *Abellæ* legitur, ubi hæc hoc ordine ponit urbes, τῆς δὲ λατίνης ὁδοῦ καὶ ἐτι σουέσσουλα, καὶ ἀτέλα, καὶ νῶλα, καὶ νουκερία, καὶ ἀνέραι, καὶ ἀβέλλα. *Pierius*.

Abellæ] Est et montis nomen, et oppidi, et torrentis, in Samnitibus. Oppidum in monte situm *populos* despectat. Mons ipse tempestatis intemperie horridus, quasi ἄελλα dictus, &c. Etiam *Erythr.* mavult *Abellæ*, vel *Arellæ*: unde sint *Arellanæ nuces*: atque apud *Nolam* hodieque urbem dici *Arellam*. *Taubmannus*.

Abellæ] Municipium et colonia, de

qua fusiis agit Cluver. Ital. ant. l. iv. p. 1185. *Emmeness.*

741 *Cateias*] Tela Gallica. Unde et *Teutonicum ritum* dixit. *Cateium* quidam asserunt teli genus esse tale, quale aclydes sunt, ex materia quam maxime lenta, cubiti longitudine, tota fere clavis ferreis illigata, quam in hostem jaculantes, lineis, quibus eam adnexerant, reciprocam faciebant. *Cateia* autem lingua Teuthis-
ca hastæ dicuntur. *Servius.*

Torquere cateias] Quia in plerisque codicibus i litera longiori forma notata est, supraque aliarum fastigia alte producta, factum est ut in Romano codice, et quibusdam aliis, *catelas*, inde *catellas* notatum fuerit: illud enim i longum, l literam, qua nunc scribentes utimur, esse crediderunt. Quod ideo dictum volui, quia Longobardica manus sæpe fallat in i literæ scriptione, nisi hoc advertaris. *Pierius.*

Teutonico ritu soliti torquere cateias] Non fero Servium, et alios, qui dicunt dici *ritu Teutonico*, pro Gallico. Quasi non sciret Poëta aliter rem afferre. Illas interpretationes, quæ Maroni dant angustam venam, semper respuo. Mali Poëtæ coguntur, boni liberi sunt. Nam esto, cateia Gallorum sint; cur non et Teutonum; unde enim probantur esse illorum, non horum; præcipue in tam exigua mentione cateiarum? Quid quod Donatus nihil de Gallis agnoscit, et tantum Teutonas assumit? Sed jam ad auctores, qui de hoc telo. Val. Flac. Arg. vi. 'Et puer e primo torquens temone cateias.' Silius l. iii. 'panda manus est armata cateia.' Nulla alia, quod sciam, mentio. Inde suspecta esse possunt, quæ de hoc telo Isidorus, et alii. Unde enim sciunt illa? 'quæ jacta quidem non longe propter gravitatem evolat, sed quo pervenit, vi nimia perfringit.' Verba sunt Isidori. Neque intelligo, quæ in illo sequuntur, 'quod si ab artifice mittatur, rursus redit ad eum qui misit.'

Nam cur non etiam redibit, si mittatur ab alio quam ab artifice? Ego facile credo hæc Isidori esse deformata, non minus quam superiora ejusdem: 'Cateia, quam Horatius caiam dicit.' Quibus jam mederi curarunt et Lipsius, et Grial. Prior ita: 'Cateia quam Doreatio cavam dicit.' Posterior vero: 'Cateia, quam Lucilius cælam dicit.' Vide, ut uterque suam astruat conjecturam. Ex ultimis Isidori verbis istis, 'Hispani, et Galli Teutonos vocant,' videlicet cateias, recte conjicit Grial. (nam hic Lipsium aliter corrigentem non moror) esse fortasse quos Hispani dicunt *chucos*, aut *chucones*. Ceterum qua forma Noster *Teutonico ritu*, ea Juvenal. Sat. x. 'Teutonico curru.' et Propertius III. 3. 'Teutonicas opes.' *Cerda.*

Ritu] Id est, more, modo. Valer. Argon. l. iv. 'Cum subito Arcadio sonuit cava fistula ritu:' videlicet, eo modo, quo solent Arcades, cæpit Mercurius modulari. *Idem.*

Cateias] Erant hastæ angusto et brevi ferro Germanorum et Gallorum. Alex. vi. 22. et Servius Dan. quem mihi vide. *Taubmann.*

742 *Raptus de subere cortex*] Bene *Raptus*: id est, raptim sublatus: quia recens suberis cortex in quamvis formam tota flectitur facilitate. *Servius.*

743 *Micat æreus ensis*] Livius l. iv. 'hostis urgere scutis, micare gladiis.' Sen. epist. 109. 'etiamsi circa me gladii micarent.' *Cerda.*

744 *Montosa Nersæ*] Civitas in montibus posita. *Servius.*

Montosæ] Non *montuosæ*: eam siquidem vocem ut barbaram docti explaudunt. *Germanus.*

Nursæ] In Romano codice, *Nyræ* per y scribitur, ut *Cymarum*, pro *Cumarum*. Sunt et plerique codices in quibus *Nersæ* per e scriptum est. Sed *Nursæ* receptum. *Pierius.*

Nersæ] Dubitatur an sit in Æquiculis. Vide Cluver. II. 785. *Emmen.*

745 *Insignem famam*] Bene *fama*, quia

occidetur : ut, 'Ufentemque Gyas : cadit et Tolumnius augur.' *Servius*.

Insignem] Ab hoc elogio statim ab initio *Æn.* viii. 'ductores primi Messapus et Ufens.' *Cerda*.

746 *Horrida præcipue cui gens*] *Æquicolas* gentem dicit, et morum et vitæ qualitate præduram. Sane aliud pendet ex alio. Ideo erant horridi, quia venabantur, quia habebant duras glebas, id est, infertiles. Nam molles, feraces sunt : ut in *Georgicis* docet, 'Et cui putre solum, namque hoc imitatur arando.' *Servius*.

747 *Æquicola*] In plerisque veteribus codicibus, *Æquicula*, pene ultima per *u* notata est, pro *Æquicola*. Nam ea terminatio, quæ est in *ola* plerumque per *u* scribi animadverti, ut *epistula*, quod non in veteribus tantum codicibus, verum etiam in antiquis monumentis non semel observavi. *Pierius*.

Æquicula] Alii efferunt per ultimam vocalem *Æquiculas*. Horum meminit *Plinius* iii. 12. Hos *Livius* *Æquos* nominat. Alii *Æquanos*. Illud de *duris glebis*, *Silius* l. viii. reddit, 'rastrisque domant *Æquicula* rura.' Quia dura gleba, ideo domanda. *Cerda*.

748 *Armati terram exercent*] Credo allusum a poëta ad veteres historias. Ita enim sæpe a Romanis pugnatum est cum *Æquis*, ita sæpe illi rebellaverunt, ut pene necessario cum armis esse deberent, etiam in cultu agrorum. Apud *Liv.* l. iii. fœdus rumpunt, quod ictum erat priore anno : et l. iv. post impetratas inducias annorum octo, non multo post bellum iterum parant. Cum etiam l. v. ita deleantur, et ea cæde, 'qualis ubi ira magis quam virtute res geritur,' ait Scriptor, tamen l. vi. iterum bellum moluntur, et vincuntur a *Camillo*. Denique cum l. 9. illorum oppida unum et quadraginta capiuntur, diruantur, incenduntur, ita ut 'nomen *Æquorum* prope ad interitum deletum' esset, quis crederet,

post hanc cladem illos arma capturos? tamen ecce l. x. denuo rebellant, 'cum præter animos feroces' (ait *Livius*) 'nihil ex antiqua fortuna haberent.' Inde jure optimo idem Scriptor l. ix. vocat illos 'veteres hostes.' Et l. iv. dicit quotannis illos bellum capessere : '*Æquorum*' (ait) 'jam velut anniversariis armis assueverat civitas.' Quid ergo mirum si semper in armis essent etiam in labore agrorum? Nec mihi dubium, quin ad illorum ingenium respectum sit a *Virgilio*. *Idem*.

749 *Et vivere raptis*] Qui *Livium* legat, clare sciet *Virgilium* loquentem ex ingenua rapacitate *Æquorum*. Assueverunt enim rapinis, direptionibus, populationibus. Apud illum l. iii. *Æqui* *Hernicorum* fines depopulantur, perguntque infesti in agros Romanos. Ibidem diripiunt agrum *Latinum*, *Lanuvium*, *Tusculanum*, tanquam nimbus in loca omnia effusi. Sed signatissima sunt verba ejusdem scriptoris hæc eodem l. iii. 'Fortuna *Volscis* *Æquisque* prædonum potius mentem, quam hostium dedit.' iterum : '*Fabio*, ut *Antium* legiones duceret, datum ; *Cornelio*, ut *Romæ* præsidio esset, ne qua pars hostium, qui *Æquis* mos erat, ad populandum veniret.' Jure ergo Poëta de illis, 'Convectare juvat prædas, et vivere raptis.' *Idem*.

750 *Quin et Marruvia venit de gente sacerdos*] *Medea* quando, relictis *Colchis*, *Jasonem* secuta est, dicitur ad *Italiam* pervenisse : et populos quosdam circa *Fucinum* ingentem lacum habitantes, qui *Marrubii* appellabantur, quasi circa mare habitantes, propter paludis magnitudinem, docuit remedia contra serpentes. Quamquam alii *Marrubios* a rege dictos velint. Hi ergo populi *Medeam Angitiam* nominaverunt ab eo quod ejus carminibus serpentes angerent. Ab his nunc *Umbroni* venisse dicit non regem, sed ducem. Sunt autem isti *Marsorum* populi. *Servius*.

Marruvia] Veteres pene omnes codices, *Marubia* legunt per *b* mutam. Romanus tamen, *Marula* habet. Stephanus in iis, quæ compilavit ex Hermodoro Bizantino *μαρίάβαν*: sed in Sabinis ponit: verum auctor ille adeo passim corruptus est, ut parce admodum ei sit adhibenda fides. *Pierius*.

Marruvia] Plinius III. 12. hos inter Marsos numerat, atque Marsos a Circes filio ortos: ob idque affuisse illis ingentiam vim contra venena et serpentes: VII. 2. Quin et *Angitios* putant nuncupatos: quod oblectantes angerent serpentes. Vide Cælium VI. 16. et Servium. *Taubmann*.

Marruvia] Caput Marsorum statuit oppidum Marruvium Cluv. I. III. p. 769. qui utramque lectionem inveniri docet. *Emmeness*.

751 *Fronde super galeam, &c.*] Frondibus comptus festæ olivæ. *Servius*.

Comtus olivæ] Nam ut Vates, ita et sacerdotes coronati et infulati erant: Turn. X. 3. Servius exponit; 'Comptus frondibus festæ olivæ.' Hic tamen sacerdos pugnans non inducitur. *Taubmann*.

752 *Archippi*] Oppidi Marsorum Archippi meminit Plinius III. 12. et Solin. c. 8. Quod certe non abludit a rege Marsorum Archippo. Itaque apparet ex cognitione harum historiarum, Poëtam hunc vocasse Archippum. Non placet in Solinum Camers, qui tam in Solino quam in Plinio *Alchippen* vult legi, non *Archippen*. Ego puto in utroque legendum *Archippen*: et quidem in correcto Dalecampii Pliniano codice *Archippen*, est, et in nonnullis Solini ita legi Camers ipse attestatur. *Cerda*.

Archippi] Fuisse circa lacum Fucinum hoc oppidum constat, ex Virgilio, Plinio, Solino, ad quem consule Salmas. Plin. exercit. p. 59: qua autem parte, quia haustum est, nemo facile divinaverit. Vide Cluver. Ital. ant. I. II. p. 771. *Emmeness*.

Missu] Credo allusum a Poëta ad Romanos legatos in bello, et poëticè

missum dixisse. *Cerda*.

Fortissimus Umbro] Quidni a gente trahat Mæro attributum? Elogium Appiani de Marsis Civil. I. est hoc, *ἔστι γὰρ τὸ ἔθνος πολεμικώτατον*: est enim natio bellicosissima. *Idem*.

753 *Vipereo generi*] Terrenis serpentibus. *Servius*.

Vipereo, &c.] Totum hunc locum imitatur Silius I. VIII. 'Hæc bellare acies norant, ac Marsica pubes, Et bellare manu, et chelydri cantare soporem, Vipereumque herbis hebetare, et carmine dentem. Ætæ prolem Angitiam mala gramina primam Monstravisse ferunt, tactuque domare venena.' *Cerda*.

Graviter spirantibus hydri] Aquæ serpentibus. *Graviter* autem *spirantibus*, solo nocentibus flatu. Lucanus, 'Ante venena nocent.' *Servius*.

754 *Spargere*] Conficere: ut Cicero, 'Et spargere venena didicerunt.' *Id.*

Manu] Nam in veneficiis non tantum est carmini locus, sed etiam *manu*, id est, iis quæ fiunt manus opera: ut cum adhibentur herbæ, medicamenta, etiam quædam interdum vincula. Ita Plaut. Amph. act. II. 1. 'Nescio quid mali est mala objectum manu:' id est, nescio quis ejus mentem excantavit. Turn. IV. 15. *Taubmann*.

755 *Arte levabat*] Leviores esse faciebat, ut, 'Nostrumque leves quæcunque laborem.' *Servius*.

756 *Medicari cuspidis ictum*] Medicor illam rem, et illi rei: sicut *modulor*. *Idem*.

756 *Sed non Dard.*] Ita Æneid. IX. 'Sed non augurio potuit depellere pestem.' *Taubmannus*.

757 *Evaluit*] Efficacius, quam, *valuit*. Scal. IV. 16. *Idem*.

In volnera] Antiqui plerique codices, *in volvere* legunt ablativo casu, dum vulneraretur. *Idem* tamen significat, *in volnera*. *Pierius*.

758 *Marsis*] Marsorum virtus in serpentes cui non nota? Ideo Poëta Umbroni, ut Marso, hanc communi-

cat. Potentiam Marsorum ad Circen confert Plinius VII. 2. 'Simile et in Italia Marsorum genus durat, quos a Circes filio ortos servant, et ideo inesse his vim naturalem eam.' Eadem ferme scribit XXV. 2. ubi de Circæis ait, 'esse domitores serpentium,' videlicet 'durante in Marsis a filio ejus' (Circes) 'orta gente,' et cap. 8. 'Gentem Marsorum serpentibus illasam esse nihil mirum. A Circes filio hi genus ducunt, et de avita potentia deberi sibi sciunt servitium venenorum, ideo venena contemnunt.' Firmicus (citatur hunc Cælius VI. 16.) Matheseos I. IV. 'Marsos, qui aspides venari consueverunt.' Agellius XVI. 11. 'Vi quadam genitali datum, ut serpentium virulentarum domitores sint, et incantationibus herbarumque succis faciant medelarum miracula.' *Cerda*.

Quæsitæ montibus] Habetur in Mediceo per *in*. Sed in antiquis plerisque aliis exemplaribus legitur, *quæsitæ montibus* absque *in*. Leve hoc fortasse videbitur multis; sed iis, qui sese stilo exercere gaudent, pensitatione non injucundum. *Pierius*.

759 *Te nemus*, &c.] Hæc laudat Scal. III. 2. et IV. 29. et V. 16. *Taub.*

Angitia] Antiqua aliquot exemplaria, *Argitia* legunt. Sed *Angitia* melius ex Solino, ut etiam habetur in codice Poreio. *Pierius*.

Angitia] Quæ hæc, explicat Solinus c. 8. 'Caius Cælius Ætæ tres filias, Angitiam, Medeam, et Circen, fuisse dicit. Circen Circæos inedisce montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem. Angitiam vicina Fucino occupavisse, ibique salubri scientia adversus morbos resistentem, cum desisset intus hominem vivere, Deam habitam. Medeam,' &c. Et Silius: 'Ætæ prolem Angitiam mala gramina primam Monstravisse ferunt.' Servius tamen hoc nomen ad Medeam refert, non ad sororem: verba ejus: 'Ili ergo

populi (Marsi) Medeam Angitiam nominaverunt, ab eo, quod ejus carminibus serpentes angerent.' Notat etiam Cælius in adducto loco, ipsosmet Marsos dictos Angitios, quod oblectantes angerent serpentes. *Cerda*.

Fucinus] Hunc lacum in Lucania ponit Vibius, sed errare eum docet Cluver. ant. Ital. I. II. p. 771. in Marsis esse testis est et Maro satis luculentus. *Emmeness*.

Vitrea unda F.] Id est, aqua pellucida clarus. Horat. Od. III. 13. 'O fons Blandusiæ, splendidior vitro.' *Taub.*

760 *Liquidi flevire lacus*] Etiam alii. *Servius*.

Te liquidi flevire lacus] Moschus in Bione: Καὶ ποταμὸν κλάδοντε τὸν ἱερὸν ἑντα ὁ ὄνομα: *Deflete fluvium mitem Bionem*. Fracast. Syphil. I. II. ita dulcissime: 'Te ripæ flevire Athesis, te voce vocare Auditæ per noctem umbræ, manesque Catulli, Et patrios mulcere nova dulcedine lucos.' Sed et Statius Theb. I. X. non minus dulciter: 'Te nemus Cæbalium, te lubrica ripa Lacænæ Virginis, et falso gurges cantatus ore Flevit, Amyclæis Triviæ lugebere Nymphis.' Et I. XII. 'Arcada, quem geminæ pariter flevire cohortes.' Valer. Arg. I. IV. 'Flevit Amymone, flevit Messenides undæ.' *Cerda*.

761 *Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius*] Theseus, mortua Hippolyte, Phædrum, Minois et Pasiphaës filiam, superduxit novercam Hippolyto. Qui cum illam de stupro interpellantem contempsisset, falso delatus ad patrem est, quod ei vim voluisset inferre. Ille Neptunum patrem rogavit, ut se ulcisceretur: qui agitati currum Hippolyto, immisit phocam: qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana, ejus castitate commota, revocavit eum in vitam per Æsculapium, filium Apollinis et Coronidis, qui natus erat exsecro matris ventre, ideo, quod, cum Apollo audisset a Corvo, ejus custode, eam adul-

terium committere, iratus Coronidem, maturo jam partu, confixit sagittis. Corvum vero nigrum fecit ex albo: et exsecto ventre Coronidis produxit Æsculapium, qui factus est medicinæ peritus. Hunc postea Jupiter propter revocatum Hippolytum interemit. Unde Apollo iratus ei Cyclopas fabricatores fulminum confixit sagittis: ob quā rem a Jove jussus est Admeti regis novem annis apud Amfrisum armenta pascere, divinitate deposita. Sed Diana, Hippolytum revocatum ab Inferis in Aritia, Nymphæ commendavit Ægeriæ: et cum *Virbium*, quasi bis virum, jussit vocari: cujus nunc filium cognominem dicit in bellam venire: adeo omnia ista fabulosa sunt. Nam cum castus ubique inductus sit, et qui semper solus habitaverit, habuisse tamen fingitur filium. Re vera autem, et ut supra diximus, *Virbius*, est nomen conjunctum Dianæ, ut matri Deum Atys, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis. *Servius*.

762 *Virbius*] Παλίψυχος, παλίμβιος. *Germanus*.

Virbius] *Virbius* Aritiæ et Virbii filius, qui antea *Hippolytus*. Fabulam narrat etiam Diodorus, et Ovid. Met. xv. 45. imprimis Euripid. in Hippolyto. Vide etiam Servium. *Taubm.*

Quem mater Aricia misit] Civitas juxta Albam. *Mater* autem propter Augustum dicit, qui fuerat ex Aricina matre progenitus: ac si diceret, Quæ tanti auctor est generis. *Servius*.

Aricia] Sæpius dictum in Romano cod. familiarem esse mutationem ex *i* in *e*: ut in veterum aliquot monumentis, *neglegentia*, in nummis *Mauzetania*, et alia pleraque. Ita hoc loco et *Verbius*, et *Aretia* scriptum est; sed *Verbius*, non in hoc auctore tantum, sed in aliis quoque per *e* scriptum observavi; per *i* vero scribi debere ostendit analogia: quoniam, ut apud Adamantium est, eum virum bis factum esse memorant. Cavet vero auc-

tor is, ne *Virvius*, litera media per *r* digammon scribatur: quoniam *bis* numerus per *b* mutam notetur, quum tamen eo loco, quod superius attigimus *Favium*, non *Fabium*, contra nostri temporis usum præcipiat scribi. Quantum vero pertinet ad urbem, in Strabonis codicibus ἀρίτια μετὰ τὸ ἔλ-
βαιον per ἰῶτα scriptum, quum ἀρήτιον τῆς τυρρηνικῆς χώρας per ῥητα scribatur. Non præteribo vero loco hoc, quod ad literæ mutationem attinet, observasse Quintilianum, ut *sibe*, a Messala, ita quæse, scriptum in multorum libris, comperisset se ex Pediano T. Livium ita his usum, qui et ipse eum sequebatur: quæ nos (ait ille) *i* litera finimus. Quid vero illud apud Verrium, qui Scipionem Africanum Pauli F. *rederguisse* per *e* literam enuntiasset dicit? Contra vero *pertisum* per *i*, cujus nieminit Lucilius, cum ait, 'Quo facetior videar et scire plus quam cæteri, *pertisum* hominem, non *pertesum* dicens, ferum natura genus.' *Pierius*.

763 *Egeriæ lucis*] Nympha in Aricino nemore, quam amicam suam Numa esse fingebat, ad firmandam legum suarum auctoritatem. *Servius*.

Egeriæ lucis] Probe. Nam Egeria putata est habitasse in lucis, et fuisse lucorum Dea. Plutarchus loquens de Numa: 'Ὁ δὲ Νουμᾶς ἐκλιπὼν τὰς ἐν ἄστει διατριβὰς, ἀγραιοῦν τὰ πολλὰ, καὶ πλανᾶσθαι μόνος ἤθελεν, ἐν ἄλσεσι θεῶν, καὶ λειμῶσιν ἱεροῖς, καὶ τόποις ἐρήμοις ποιοῦμενος τὴν διαίταν: Numa autem relicta urbana vita, rusticari sæpe, et errare solus voluit, egitque vitam in lucis Deorum, in sacris pratorum amœnitatibus, et in desertis locis, ac recessibus. Post quæ verba statim subjicit vulgatam famam de congressu Numæ cum Egeria in desertis locis: cum qua simulavit nocturnos congressus (ait Livius) ut hoc miraculi commento melius in animos descenderet. *Cerda*.

Hymettia] In Romano codice, le-

gere est 'Humentia circum Litora:' sed malunt omnes, *Hymetia* ab Atticæ monte. Sed id quoque observandum est apud Græcos geminato ττ scribi ὑμήτιος, nomenque observant τδ v natura producere. *Pierius.*

Hymettia circum Litora] Sunt qui *Hymettia*, legant, pro *Humentia* verum hæc lectio nulla ratione defendi posse videtur, ut me opportunissime admonuit D. Giphanius: nisi Hippolytum prætexamus Atticæ suæ memorem Atheniense quoque nomen *Hymetti* montis novo et mutato solo dedisse, ut supra veteres factitasse docuimus in *Georg.* ubi de Galeo egimus. Mavult tamen idem Giphanius, doctique omnes παμψηφεί *humentia* retinere, etiamsi ex affinitate et quadam huius loci cognatione cum sequente illo, 'Eductum Martis luco *Simethia* circum Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici,' per vocum ὁμοφωνίαν *Simethia* non ridicule legi posse utrobique videatur. *Germ.*

764 *Pinguis ubi et placabilis ara Dianæ*] *Pinguis* frequenti sacrificio: *placabilis* autem, ac si diceret, Non qualis ante fuit, vel illic vel apud Tauros humano gaudens cruoere: quam historiam plene in secundo invenies, cum *Iphigeniæ* incidit commemoratio. *Servius.*

Pinguis] Respicit Græcorum πίονη, et sacra, quæ illi vocant πίονα, καὶ παχύκνημα. Quippe ab luclenta, et frequenti victimarum mactatione, aræ dicuntur pingues, sicuti agnæ ipsæ et victimæ πίονες. *Cerda.*

Placabilis] Forsan non amplius humano sanguine gaudens, ut quæ, auctore Euripide, θυσίαις ἤδεται βορροτοκόνοις, aut eo loco sacrificia et humanas victimas non poscentis. Hic autem versus ex Ennio est, cujus, 'pinguis ubi et placabilis ara Palici.' Scilicet et Græci πίονα νηόν. *Germ.*

765 *Arte novercæ Occiderit*] Bene vim sceleris expressit sola novercæ commemoratione. *Servius.*

Arte novercæ] Βουλευμάσι μητρνιάς. Vide Eurip. in *Hippol.* *Germanus.*

Postquam arte novercæ Occiderit] Quis ignorat amorem *Phædræ* erga *Hippolytum* privignum, et huius obitum? Omitto. Legit Muretum Var. 1. 12. ubi conjungit similia novercærum exempla plura, de quibus et nos aliqua in *Eclog.* Sed inter omnes novercæ, una *Phædra* decantatur tragicis Euripidi, Senecæ, aliis, ut dirissima omnium. Illam, non aliam, Poëta ἄδῃλος in exemplum proponit l. 1. quem et veritam: Μητρνιάι προγόνουσιν ἀεὶ κακόν, οὐδὲ φιλοῦσαι Σάζουσιν. Φαίδραν γυνῶθι καὶ Ἰππόλυτον: Qualis dent miseris privignis fata novercæ Scire cupis? noscas *Phædran* et *Hippolytum*. Est arte novercæ, dolo novercæ: τῇ τέχνῃ. Nam ut Græcis τέχνη est dolus, ita Latinis, ars. *Cerda.*

767 *Turbatis distractus equis*] Negabant hoc *Træcenii* apud Pausan. in *Corinthiac.* Nam de illis, et *Hippolyto* loquens ita ait: ἀποθανεῖν δ' αὐτὸν οὐκ ἐθέλουσιν σφρέντα ὑπὸ τῶν ἵππων: Ajunt illum ab equis tractum non obiisse. Adducit argumentum, οὐδὲ τὸν τάφον ἀποφαίνουσι εἰδότες, nam nullo loco illius sepulcrum extat. Imo de illo, τὸν δ' ἐν οὐρανῷ καλούμενον ἡνίοχον τοιοῦτον εἶναι νομίζουσιν ἐκείνον Ἰππόλυτον: Veruntamen eum raptum ad cælum putant, et eum esse *Hippolytum* dicunt, qui auriga nunc est. Inde lucem capit *Ovidius* Fast. vi. ubi loquens de *Ophiucho*: 'Surgit homo juvenis stellis afflatus avitis, Et gemino nexas porrigit angue manus. Notus amor *Phædræ*, nota est injuria *Thesei*, Devovit natum credulus ille suum.' Verum est, induci ab *Ovid.* ab equis raptum, etiamsi in cælo constituat. Sed discrepantiæ istæ in fabulis usitatæ. *I.*

769 *Pæoniis revocatum herbis*] Ant medicinalibus: a *Pæone* medico *Deorum*, qui *Pæon*, secundum *Doricos*, dicitur: secundum rationem, *Pæon*. Aut re vera herbam *Pæoniam* dicit, cujus *Creta* ferax est. *Servius.*

Pæoniis revocat. herb.] Sic et Plutarch. in opusc. παιονίοις λόγου φαρμάκοις. Æschyl. tamen in Agam. ὅτῳ δὲ καὶ δεῖ φαρμάκων παιονίων, diversa scripturæ ratione. *Germanus.*

Amore Dianæ] Amore, id est, cura. *Servius.*

770 *Umbris infernis]* His opponit *vitæ lumina*. Quæ oppositio facit, ut hic nequeat ferri lectio illa, *limina vitæ*. Quamvis aliis locis debeat agnoscī. Poëtæ enim *vitæ limina* et *vitæ oras* libenter usurpant. *Cerda.*

772 *Medicinæ talis et artis]* Quæ etiam fata dissolveret. *Servius.*

773 *Phæbigenam]* Sic legit Probus. Alii legunt *Pænigenam*, matre Pæna genitum. *Servius.*

Phæbigenam] De natalibus Æsculapii locus est satis longus in Corinthiac. Pausaniæ. Lege. De lectione Poëtæ notat Lilius Synt. vii. videri interpretem Statii Theb. iii. legere, *pænigenam*, quasi per pœnam matris natum. Nam ejus matrem Coronidem Apollo sagittis suis peremit, quod cum Ischi concubisset. Tractat Pindarus late hanc fabulam Od. Pyth. iii. et attingit Apollonius l. iv. Alia ratio est in Servio. Ait enim: 'Pænigenam, Pœna matre genitum.' Mihi placita vulgaris lectio. *Cerda.*

In undas] In antiquis codicibus alibi *ad undas*, alibi *in undas* legitur. *Pierius.*

774 *Secretis recondit Sedibus]* Idem cautus in Rhea Jovis matre, quæ ablatum filium crudeli Saturno, κόλποις ἐνικάπτετο κρήτης, ait Oppian. Cynege. l. iii. 'finibus Crete commisit,' ut videlicet ibi esset tutus Jupiter. Idem cautus in Cerere apud Claud. Rap. lib. i. quæ timens raptus futuros: 'Commendat Siculis furtim sua pignora terris.' *Cerda.*

775 *Relegat]* Commendat ab aliis segregatum. *Servius.*

Nemorique relegat] Ut quo semper delectatus Hippolytus, imo et ubi cultus. Paus. in Corinthiac. 'Ἴππο-

λύτῳ δὲ τῷ Θησέως τέμενός τε ἐπιφανέστατον ἀνείται, καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ, καὶ ἄγαλμά ἐστιν ἀρχαῖον: Hippolyto Thesei filio locus eximia pulchritudine dedicatus est, cum templo, et prisce operis simulacro. Et ibi Regem fuisse ibidem adnotat Paus. ait enim historiam narrans, ἐβασίλευσε. Ovid. Fast. vi. 'Lacus eum nemorisque sui Dictinna recessu Celat: Aricino Virbius ille lacu est.' Et Statius loquens de Diana Aricina Silv. lib. iii. 'Jamque dies aderat profugis cum Regibus altum fumat Aricinum Triviæ nemus, et face multa Consocius Hippolyti splendet lacus.' Porro lacus hujus, qui in Aricino nemore, meminit quoque Ovid. Metam. l. xiv. 'Quæque colunt Scythicæ stagnum nemorale Dianæ.' Ex Ovidio, et Statio habes, nemus, ubi inclusus est Hippolytus, esse Aricinum. In quo nemore ille filium habuit, qui nunc ad Latinum bellum contra Æneam; unde supra, 'quem mater Aricia misit.' *Cerda.*

776 *Solus]* In solis locis. Nam solus quomodo, qui filium dicitur suscepisse? *Servius.*

Ignobilis] Non vilis, sed ignotus: quanquam possit etiam ad illud referri, quod dicunt quibusdam artibus hominum vitam ultra fata protendi: ita tamen ut solam habeant vitæ imaginationem; videntur enim omnia facere, nec faciunt. *Idem.*

Ævum] Ævum, est ætas perpetua, cujus neque initium, neque extremum nascitur; sed hoc modo ævum, ætatem Hippolyti posuit. Veteres ævum etiam Deorum vitam dicebant, nam et Virbius inter Deos colitur. Virbium autem quidam Solem putant esse, cujus simulachrum non est fas attingere, propter quod nec Sol tangitur. *Idem.*

Ignobilis ævum Exigeret] Eurip. in Iphig. ὅς ἀκίνδυνον βίον ἐξέπερασε, ἀγνώως, ἀκλεῆς, hoc est, ἀγνωστος, ἀγνώριστος et Hom. Od. λ. de Telemachio: ἀλλὰ ἔκκλητος Τηλέμαχος τεμένη νέ-

μεται. *Germanus.*

777 *Versoque ubi nomine]* De re facto: ut, 'Æstrum Graii vertere vocantes.' *Servius.*

Versoque] Plerique codices antiqui, absque particula *que*, legunt *verso ubi*: in qua dictione eruditioribus auribus judicandum relinquo, quam venustius sit legere, 'solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum Exigeret verso ubi nomine Virbius esset.' Posse vero verum ita nulla collisione consistere ostendit, quod superius legimus, 'Antiqua e cedro Italûsque paterque Sabinus:' et huiusmodi pleraque apud hunc eundem poetam. *Pierius.*

778 *Unde etiam Triviæ templo]* Exponit τὸ αἶτιον. Nam Callimachus scripsit αἶτια: in quibus etiam hoc commemorat. *Servius.*

Templo Triviæ] Plures antiqui codices habent, *Templo Triviæ*. Alii, *Triviæ templo*: quod eorum curæ commendamus, qui spondeum duobus dactylis interjectum addere carmini majestatem agnoscunt. *Pierius.*

779 *Cornipedes]* Ita in Æn vi. 'cornipedum equorum.' Et Statius l. iv. 'Cornipedem trepidos suetum prævertere cervos.' *Cerda.*

Arcentur equi] Quoniam apud quasdam gentes ad aram equo sedere permittebatur. *Servius.*

Arcentur] Neque hoc solum, sed tanquam auctores mali viginti equos Hippolytus mactandos dedicavit Æsculapio, quod tradit Pausan. Corinth. *Cerda.*

Quod litore] In codicibus aliquot antiquis, *quo litore* legitur. Neque obstat Hippolytum in Attica, non in his regionibus fuisse dilaceratum, quando Poëtis, ea concessa licentia, ut et fabulas, et historias nonnumquam ex commodo suo pervertant: placet tamen *quod*, ut sit redditio causæ. *Pierius.*

780 *Monstris m.]* Ægeus enim agitantem currum Hippolyto, rogatu pa-

tris Thesei, immisit phocas, quibus equi territi eum distraxerunt. *Taub.*

Pavidi effudere] Græci *pavidum equum* φοφοδεῖν vocant. Sunt qui *sternacem* dictum putant a Marone, non quod, ut cespitator, sed ut consternari et terreri facile solitus, sessorem exequat. Grammatici tamen malunt a *sternendo sternacem* deducere: ut ὀρθοπλήγα, ἀναχατίζοντα, καὶ ἐκτραχηλιστήν. *Germanus.*

781 *Filius]* Huius Virbii. *Taub.*

Haud secius] Non segnius patre. Dicit autem tantæ eum fuisse audaciæ, ut nec paternæ mortis terreretur exemplo. *Servius.*

Secius] In antiquis plerisque codicibus, *segnius* legitur: quam lectionem *Servius* agnoscit, quum dicit, non 'segnius patre.' *Pierius.*

783 *Præstanti corpore]* Laus creberrima magnorum ducum. Quia videlicet corpus primum omnium oculis subjicitur, ac proinde statim ad illius speciem animum effingimus, quando 'omnis nostra vis' (ait Sallust. in proœm.) 'in animo et corpore sita est.' Cum itaque triplex sit militaris statura; media, exilis, procera; extremam hanc videtur Poëta innuere. Hæc ab Spartiano in Hadrian, vocatur 'prolixa,' a Suetonio 'eminens,' a Livio 'eximia.' Lege Godescal. in Veg. l. 5. et Sabarum in epist. 1. 2. Sidon. ubi sermo est de statura Regis Theodoric. De Trajano Plinius Paneg. et cum illo loquens: 'tu sola corporis proceritate elatior aliis, et excelsior, non de patientia nostra quendam triumphum, sed de superbia Principum egisti.' Dicit hoc, quia priores Principes advehebantur humeris hominum. Hanc in Menelao agnoscit Hom. Il. III. qui stantibus aliis, ipse ὑπέπρεχεν εὐρέας ὤμους, eminebat latis humeris: et in Agamemnone, nam vocat illum ἄνδρα πελάριον: et in Ajace, de quo, ἔξοχος Ἀργείων κεφαλὴν. De Pyrrho, Romanorum hoste ferunt, historiæ di-

cere solitum delectori suo: 'Grandes elige, ego fortes reddam.' Hanc videtur agnoscere Claudian. in Germanis; cum ait Paneg. Stilicon. I. 'Hic Rhodani proceræ cohors.' De quibus et Julius Gall. I. I. 'ingenti magnitudine corporum Germanos.' Hanc Ammian. in Imperatore Gallo I. XIV. 'forma conspicuus bona, decente filo corporis, membrorumque recta compage.' *Cerda.*

784 *Vertitur*] Id est, agit. *Serv.*

Et toto vertice supra est] Statius, 'Et toto despectat corpore bellum.' *Idem.*

Toto vertice supra est] ὑπερακρίξει Euripidi: ut suis scil. esset admirabilis, et hostibus formidolosus. Ita Statius: 'et toto despectat corpore bellum.' Repetitur Æn. IX. et XI. Hinc autem locum contra Macrob. acerrime defendit Pontanus in Antonio, pag. 150. item Scaliger v. 3. Poët. *Taubmann.*

785 *Cui triplici, &c.*] Galeam dixit eam, quam Gr. τρυφάλειαν vel τριλόφειαν vocant, quasi τρίφαλον, quæ habet tres conos et lophos, tresque cristas, veluti jubas. Hoc autem 'trium cristarum insigne' non ex Hom. sed novitium esse, atque ex Æschylo et Aristoph. sumptum docet Turnebus XXVIII. 16. Veteres variis rebus in galea usos, vel ad horrorem, vel ad ornatum, multis docent Alex. ab Alex. I. 20. et Godesc. Stewechius ad Veget. I. 20. Atque hinc morem istum fluxisse putant, quo etiamnum hodie *Insignia familiarum* exornata atque distincta videmus: cum galeis insident leones, lupi, cervi, canes, aquilæ, vultures, dracones, et aliarum bestiarum sive capita sive cornua, sive pedes: quæ tamen, quasi minus Christiana sint, improbat Lud. Vives, in suis Symbolis. *Taubmann.*

786 *Ætnacos efflantem faucibus ignis*] Nimios: quantos habet Ætna. *Serv.*

Ætnacos efflantem faucibus ignis] Comparata hæc ad horrorem. Ita de

Chonodomario Ammian. I. VI. 'vertici flammens torulus aptabatur.' Et de Turno eodem Virgilius, 'tremunt sub vertice cristæ Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittunt.' Et de Æneæ galea, 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes.' De Diomede Hom. Iliad. v. Δαίε οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκμάτων πῦρ. *Lucebat ei ex galcæque et sento indefessus ignis.* De eodem Ausonius in Periochia, 'vomit aurea flammæ Cassis, et undantem clypeus defulgurat ignem.' De Chimæra ipsa Hesiod. Theogon. Ἡ δὲ Χίμαιραν ἔτικτε πνέουσαν ἀμαϊμάκετον πῦρ, Δεινὴν τε, κρατερὴν τε, ποδώκεά τε: *Chimæram peperit spirantem ignem indomitum, Terribilem, magnam, celerem, fortem.* Sed redeo ad galeas. Silius I. v. de Flaminio, 'Lux galeæ:' I. X. 'galea exhorrescere flammæ.' et I. IX. 'summaque in casside largus Undantes volvit flammæ ad sidera vertex.' Statius Theb. I. IV. 'Flumine cristatum galeæ jubar.' Ab hoc horrore Apollon. I. II. galeas vocat δεινὸν λαμπομένας, *horribiliter micantes.* Sed et in genere universa arma sic exornantur a Poëtis. De sento Annibalis Silius I. IV. 'radiantem tegminis orbem;' et 'magno percussit lumine campos:' iterum: 'spargentem flammæ clypeum.' *Cerda.*

Ætnacos, &c.] Id est, nimios, quantos habet Ætna: vel certe *Chimæra* mons ille in Lycia ignivomus. Similem locum e Silio confert Scalig. v. 16. Arma autem Turno attribuit Argiva: ut significet Argivum fuisse; ut et duces, qui ipsum sequuntur; ut vs. 795. *Taubmann.*

787 *Tam magis illa fremens, et trist.* *eff. fl. Quam magis eff. cr. s. p.*] Legitur in Arte, quod *tam, magis, maxime, minus, minime*, positivo tantum jungantur: quod tamen tunc observabitur, si ponantur ad augmentum istæ particulae: tunc enim vitiosam faciunt elocutionem. Cæterum si ad exæ-

quationem positæ sint, possunt vel comparativo, vel superlativo, vel pro his gradibus ipsæ inter se jungi. Hinc ergo est, 'Tam magis illa fremens et tristibus effera flammis, Quam magis effuso crudescunt sanguine pugna.' Non enim ad prælationem positæ sunt, sed ad exæquationem. Majores enim nostri vitia non in dicto, sed in significatione esse voluerunt. Hinc est in Sallustio, 'Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est.' Nam et hic exæquatio est, non comparatio. *Servius.*

Tam magis Quam magis] Sic et Lucret. l. i. 'Et quam quæque magis cohibet res intus inane, Tam magis his rebus penitus tentata labascit.' Supra autem Ge. iii. alteram, ut docuimus, relativorum particulam omisit: 'Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra, Lætæ magis pressis manabunt flumina mammis.' *Germ.*

Tam magis, &c.] Aliter disposuit has particulas Plautus Pœn. 'Quam magis aspecto, tam magis est nimbatæ.' Et Asin. 'Quam magis te in altum capessis, tam æstus te in portum refert.' Ex Lucretio, Terentio, aliis, plura alii congesseunt. *Cerda.*

789 *At levem clypeum*] Hanc clypei descriptionem cum aliis aliorum Poëtarum comparans Scaliger, judicat in Virgilio meram esse operam, in aliis meram ostentationem. Ut in Stat. Theb. vi. 'pater ordine juncto Lævus, arundinæ recubansque sub aggere ripæ Cernitur, emissæque indulgens Inachus urnæ; Io post tergum, jam prona dolorque parentis, Spectat inocciduis stellatum visibus Argum.' Et in Sil. de scuto Flammini l. v. 'Tum clypeum quatit, aspersum quem cardibus olim Celticis ornat eruo: lumentique sub antro Cœtæ lupæ permulcens puerilia membra Ingentem Assaraci cœlo nutribat alumnus.' Hos, et similes descriptores cum lego, audire videor pueros balbutientes si conferantur

cum vegeta virtute Virgilio. *Idem.*

Io Auro insignibat] Hæc Inachi filia Argivorum fluminis fuit. Hanc amavit Jupiter: et dum cum ea esset, Juno supervenit. Timens ille, ne deprehenderetur, Ionem mutavit in vaccam; et eam poscenti dedit Junoni, ne pellicem confiteretur: cui Juno Argum oculatum omnibus membris Aristonidis filium custodem apposuit. Quem cum Jupiter per Mercurium interemisset, Juno eum in pavonem mutavit: Ioni vero immisit æstrum, quo diu exagitata ad Ægyptum venit, et Jovis voluntate in Isiu mutata colique capta est. *Servius.*

790 *Insignibat*] Signo suo clarum esse faciebat, sua pictura insignem faciebat. *Idem.*

Jun satis obsita, &c.] Fortasse ex Theocrito εἰδ. xix. 'Ἐν μὲν ἔην χρυσοῖο τετυγμένη Ἰνάχου Ἰὼ Εἰσέτι πόρτις ἐοῦσα, φύην δ' οὐκ εἶχε γυναικός: Inerat enim ex auro facta Inachi filia Io Adhuc ritula, neque formam habebat femina.' *Cerda.*

791 *Argumentum ingens*] Aut fabula, ut Cicero, 'Argumenta erant in valvis:' aut re vera argumentum, quo se Græcum probare cupiebat. Hoc enim etiam Amata superius dixit, 'Inachus Acrisiusque patres, mediæque Micenæ.' *Servius.*

Argumentum] Hanc vocem in sermone picturæ etiam usurpat Apulejus l. v. correctoribus Lipsio et Colvio: 'Mirus prorsum magnæ artis homo, qui magnæ artis subtilitate tantum effleravit argumentum.' Alii legunt, *effigiavit argentum*, non credo inepte. Sed ego profero locum Tullii Verr. vi. 'argumenta erant in valvis.' et Propert. qui vii. 3. 'Argumenta magis sunt Mentoris addita formæ.' *Cerda.*

Argumentum] Id est, ingeniosum artificium. Cic. in Verr. 'Ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis,' id est, emblemata. Propert. l. iii. 'Argumenta magis

sunt Mentoris addita formæ.' Aut revera argumentum, quo se Græcum probare cupiebat: quod et Amata dixerat. *Taubmann.*

Argumentum] Quintil. v. 16. enarrans hujus vocabuli notiones hæc refert: 'Quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. Nec mirum, cum id quoque inter opifices vulgatum sit: unde Virgilio: argumentum ingens,' &c. argumentum de picturis dici ostendit Junius l. ii. *Emmeness.*

Custos] Ne reverti posset in formam priorem. *Servius.*

Custos virg. Argus] Græcis ἄργος ὁ πανόπτης, πολυωπός. Ab eo autem Argos nomen duxisse docet Eustath. in eum Il. B. locum, δῶκε διακτόρω ἄργειφόντη, quæ postea Peloponesus dicta est a Pelope. Epig. vii. οἷα πολύγληρον βουκόλον Ἰναχίης. Hunc et πανόπτην vocat Eurip. quo etiam insignitum clypeum Hippomedontis re-

gis narrat: eundem et μυριωπὸν Æsch. in Prom. et πανόπτην βουκόλον in Suppl. *Germanus.*

792 *Pater Inachus*] Pater non tantum ipsius Jovis: sed auctor originis Turni. *Servius.*

Urna] Fluviorum insigne. Statius Theb. ii. 'pater ipse bicornis In lacum prona nixus sedet Inachus urna.' Et de Ismeno in ix. 'demissaque volvitur urna.' De Inachio, et Ius fabula, et ejus metamorphosi, nihil hic expecta. De Hermo Claud. Rap. ii. 'undantem declinat prodigus urnam:' et de Rheno in Ruff. i. 'projecta torpuit urna.' Eandem dat Eridano in Cons. Hon. vi. *Cerdu.*

Cælatæque annem fundens pater Inachus urna] Fluviorum Dii depinguntur simul cum urna, qua flumina effundere videbantur. Augustini consule Numismata tab. 4. numm. 8. et 16. *Emmeness.*

793 *Insequitur nimbus peditum*] Homer. Iliad. iv. νέφος εἵπετο πεζῶν: *nubes peditum sequebatur.* Silius l. xii. 'telorum nimbum' dixit, et l. vi. 'nubes Laconum.' Et Claud. de laudibus Serenæ: 'si belli nubes ingrueret.' *Cerdu.*

Clipeata] Aliqui hic legunt *pilata agmina*; in his Joann. Passerat. in Comment. ad Tibul. l. iv. voluntque allusum ad illud Varronis: 'duo sunt genera agminum, quadratum, quod immistis etiam jumentis incedit, ut ubi-

vis possit considerare: alterum pilatum, quod sine jumentis incedit; sed inter se densum est, quo facilius per iniquiora loca tramittitur.' Sempromius quoque ita scribit: 'sive pilatum, sive passim iter facere volebant.' Citant hæc fragmenta Passerat. et Scal. uterque in Tibullum. Sed fragmenta hæc jam viderunt lucem apud Serv. Pet. Danielis in Æneid. xii. ad illud, 'pilataque plenis Agmina se fundunt portis.' *Cerdu.*

794 *Totis Agmina densentur campis*]

Qui oculis poterant subjacere. *Densentur* autem, *denseo*, *denses* dicimus; aliter non. *Servius*.

Densantur] In antiquis codicibus, et *densantur*, et *densentur* observavi: utrumque recte, ex usu veterum. *Pierius*.

Densantur] Hic forte melius *densentur*; ita nonnulli codices: de quo jam in Georg. Et Ennius 8. Annal. 'Densentur campis horrentia tela virorum.' Sic apud Catul. de Nupt. Jul. et Manl. 'Tardat ingenuus pudor:' ubi alii, *tardet*. Et Nævius apud Nonium, *dicebo*, pro *dicam*, a verbo *diceo*, *dices*. Sic et *nubes*, pro *nubis*. *Cerda*.

Densantur] Mss. et Aldus, *densentur*. Et signate notat Servius, *denseo*, *es*, dici: non aliter. Docentque idem Gifanius et Lamb. non solum in Ovidio, Horat. Lucretio, Salustio, sed et Virgilio, *densere*, non *densare*, scriptum esse, aut scribi debere. Lucret. l. i. 'quia se condensat aër.' Horat. Od. iv. 28. 'Mixta senum ac juvenum densentur funera.' Æneid. 'unanimes densete catervas.' Ge. i. 'obtentia densentur nocte tenebræ,' &c. *Taubmann*.

Argivaque pubes] Et hoc ad generis, ut supra diximus, pertinet probationem: quod eum sequebantur Argivi. *Servius*.

795 *Aurunca*] Fabricius pertendit scribend. *Arunca*: vel, ut in Mss. *Aurunca*, &c. *Taubmann*.

Veteresque Sicani] Bene *veteres*: nam ubi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani: quos postea pepulerunt Aborigines. *Servius*.

796 *Sacranæ acies*] Dicunt quendam Corybantem venisse ad Italiam et tenuisse loca, quæ nunc vicina sunt. Ex eo populos ducentes originem, *Sacranos*, appellatos. Nam sacra ti sunt Matri Deum Corybantes. Alii *Sacranas acies* Ardeatium volunt, qui aliquando cum pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt. Unde *Sacrani*, dicti sunt. *Servius*.

Sacranæ acies] Possum putare *Sacranos* esse, qui insulam *Sacram*, alio nomine *Hieram* incolebant: quæ insula sita juxta Siciliam. Vide *Abrahamum* in Indice. Cum vero olim coloni multi ex Hispania in Siciliam migrarint, quid si a *Sacranis* Hispaniæ *Sacra*, aut *Hiera*? Etenim *Sacranam* oppidum Hispaniæ *Plinius* agnoscit III. l. *Cerda*.

Sacranæ acies] Alii legunt, *Gauranæ*, alii *Sarranæ*. Vide *Pontanum* ad *Macrob. Saturn.* v. 15. et *Brisson.* de *Form.* l. i. qui a vere sacro dictos *Sacranos*, putat. *Emmeness*.

Picti scuta Labici] *Glaucus Minois* filius venit ad Italiam, et cum sibi imperium posceret, nec acciperet, ideo quod nihil præstabat, sicut ejus pater præstiterat; zonam eis transmittendo, cum antehac discincti essent, ostendit sentum, a quo et ipse *Labicus* dictus est, et ab eo populi, ἀπὸ τῆς λαβῆς, quam Latine *ansam*, vocamus. *Picti* autem *scuta*, id est, in bello frequenter probati. Nam apud majores virorum fortium picta erant scuta: e contra inertium et tyronum pura erant. Unde est, 'Parmaque inglorius alba,' id est, non picta. *Servius*.

Picti scuta Labici] Sic dicti ab *ansis* sentorum, quas *λαβὰς* appellant, unde etiam *Labicani* non *Lavicani* vocantur. Vide *Dausq.* et *Scalig. animadv.* ad *Euseb.* p. 175. *Emmeness*.

797 Qui saltus, *Tiberine*, tuos] Non originem, ut diximus supra. *Servius*.

Sacrumque Num. L. a.] Aut jam tunc *sacrum*, aut *Prolepsis* est. Nam consecratus est *Numicus* postquam inventum est illic cadaver *Æneæ*. *Id.*

Sacrumque Numici] Ἀναχρονισμός: nam sacratus denum est hic fluvius postquam *Æneæ* cadaver illic inventum est. *Taubmann*.

798 *Litus arant*] *Litus* fluminis: ut, 'viridique in litore conspicitur, sus.' *Servius*.

Rutulosque exercent vomere collis] Ex.

perlustrato hoc loco Statius Theb. l. iv. 'it Doricus ordo sub armis, Qui ripas, Linææ, tuas, tua litora multo Vomere suspendunt.' Manilius l. i. dixit, 'exercita frugibus arva.' *Cerd.*

799 *Circæumque jugum*] Circa hunc tractum Campaniæ colebatur puer Jupiter, qui *Anxurus* dicebatur, quasi *ἀνευ ξυροῦ*, id est, sine novacula: quia barbam nunquam rasisset; et Juno virgo, quæ *Feronia* dicebatur. Est autem fons in Campania juxta Tarracinam, quæ aliquando *Anxiris* est dicta. *Servius.*

Circæumque jugum] Promontorium est Latinorum in Italia, Ptolemæo. Mela vocat *Circæ* domum, ut ex illo adducit Ortelius; potuisset addere et Solinum cap. 8. Inde *Circæi* populi, de quibus magna mentio apud unum Livium, præsertim l. i. et vii. et Plinium iii. 5. Nescio an apte Germanus proferat Aristotelis locum *περὶ θανμ. ἀκουσμ.* verba Aristotelis sunt: λέγεται δὲ περὶ Ἰταλίαν ἐν τῷ Κιρκάρῳ ὅρει φάρμακόν τι φύεσθαι θανάσιμον: *Fertur in Circæo monte circa Italiam nasci venenum mortiferum.* Nam Virgilius videtur capiendus de loco, qui in Italia, non extra. Et cum promontorium in Latio agnoscat, ut dixi, Ptolemæus, ut ex illo notat Ortelius, de hoc sensu procedit. *Cerda.*

Quis Jupiter Anxurus arvis Præsidet] In antiquioribus sane *Jupiter* unico p habetur. In Romano, et aliquot aliis, *Anxirus*. In aliis plerisque, *Anxyris* per y, ut Græce scribitur. Et *Anxiris* per i Latinum iis qui Græce nesciebant. *Pierius.*

Juppiter Anxurus, &c.] Colebatur, inquit *Servius*, circa *Circæum jugum* et Campaniæ tractum puer Jupiter, qui *Anxurus* dicebatur, quasi *ἀνευ ξυροῦ*, quia barbam nunquam rasisset, et Juno virgo, quæ *Feronia* dicebatur. Ab aliis autem *Jupiter* ipse *πολὺς* colebatur: unde Athenis *διπόλια* instituta, quæ et *διδασία*, et ipse *διπόλιώδης* apud Aristophan. ab aliis

Dolph. et Var. Clas.

ζεὺς πολιεὺς dictus: quanquam Aristot. lib. de Mundo, ἀπὸ τῆς πόλεως ὀνομάζεσθαι, sit auctor. Fortasse in Suppl. Æsch. ad πολλὸν δια alludit, ζῆνα μέγαν σεβόντων, τὸν ζένοιον δ' ὑπέρτατον ὃς πολλῶ νόμῳ αἴσαν ὀρθοῖ. Pervenit ad me Jovis *Anxuri* simulacrum cum hoc argumento et specie, ut imberbis, et pene ephebus, solioque subnixus, altera manu pateram teneat, altera sceptrum, cum hac inscriptione, quæ simulacri oras ambitumque ab una parte percurrit: *Jovis Anxur*, a reliqua, *C. Vibius. C. F. C.* Quod mihi simulacrum respondere videtur alteri, quod et Jovi dictum est, sub imagine expressa insidentis pueri tergo *Amaltheæ* capræ, et cornu ejus sinistra comprehendentis, cum hoc elogio, *Jovi crescenti*. Refert autem facie altera nomisma solam capram sine sessore, hoc circumjectam titulo, *Jovi conserv. aug. Ger.*

800 *Et viridi gaudens Feronia luo*] Non vacat quod addidit *viridi*. Nam cum aliquando hujus fontis lucus fortuito arsisset incendio; et vellent incolæ exinde transferre simulacra, subito reviruit. *Servius.*

Feronia] Græcis quoque *φερόνια* nemoris Dea, a ferendis fructibus; aliis *αὐτόφορος*, aliis *φιλοστέφανος*, *φερσεφώνη*, aliis. *Germanus.*

Feronia] Meminit Horat. Sat. i. 5. 'Ora manusque tua lavimus, *Feronia*, *lympha*.' Ad quem locum vide *Torrentium. Emmenens.*

801 *Qua Satūræ jacet atra palus*] Secundum hanc lectionem revera *Saturam* paludem intelligimus, sed alii *Asturæ* legunt: quod si est, *paludem* pro flumine posuit. Nam haud longe a Tarracina oppidum est *Astura*, et ejusdem cognominis fluvius. *Servius.*

Saturæ palus] Cælius xix. 25. docet, hanc paludem etiam *Pontinam* dictam, et olim xxiv. urbium fuisse capacem locum: in eoque agro, testibus Livio, Floro, et Agellio, memorabilem pugnam inter Val. Corvinum

Virg.

9 Y

et Gallum factum esse.' *Taubmann.*

802 *Quærit iter vallis*] Satis figuratis verbis expressit flumen angustum. Contra de Tyberino ait, 'In mare prorumpit.' *Servius.*

Conditur] Aliqui legunt, *volvitur*, nam de amne Horat. Ep. 1. 2. 'Labitur, et labetur in omne volubilis ævum.' Et Od. iv. 14. 'volvitur Aufidus.' et iv. 1. 'aquis volubiles.' De Asopo Nonnus l. xxvii. Ἰχθὺς ἐλίσσων, *vestigium volvens*. Sed retinenda vulgaris lectio: nam tametsi omnes fere id enuntient per verba motus, ut cum Herodotus l. 1. dixit, de hac re loquens, ἐσβάλλει, et ἐξίει, et ἐκδιδόι, et simillimis alii; tamen et verbum *condo* cum motu, etiam in Latio est. Cæsar enim Gall. l. 1. 'condi in silvas' dixit. Sed cesso. *Cerda.*

Ufens] Conjunxit Poëta loca inter se vicina, ut apparet ex verbis Plinii iii. 5. 'A Circæis palus Pontina est; dein flumen Ufens, supra quod Tarracina oppidum, lingua Volscorum Anxur dictum.' Sic itaque Poëta jungit jugum Circæum, Saturnam, id est, paludem Pontinam, Ufentem fluvium, Anxurem, id est, Tarracinam. Ait *Servius*, signari angustiam fluminis; nam 'iter quærit,' et 'conditur in mare,' cum contra de Tyberino, 'in mare prorumpit,' quo factus fluminis indicatur. De hoc amne Claudian. Paneg. Proh. 'tardatusque suis erroribus Ufens.' Cur *tardatus erroribus*? quia 'quærit iter per valles.' Uterque enim tam Virgil. quam Claudian. indicat varios flexus hujus amnis. Quia vero 'per imas valles,' ideo *gelidus*, id est, cum algore. *Idem.*

Ufens] Fabric. docet, perpetuo scriptum esse *Ufens*. *Taubmann.*

803 *Hos super advenit Volca de gente Camilla*] Prudenter post impletam commemorationem virorum, transit ad feminas. Ita enim et de Trojanis legitur, qui ultimum Amazonum auxilium postulaverunt; quæ res ab Ho-

mero prætermissa est. Sane jam præsagium est infelicitatis futuræ, quod inter ipsa principia armantur et foeminæ. *Servius.*

Volca de gente] De Priverno Volscorum oppido, ut, 'Privernum antiqua Metabus cum excederet urbe.' *Id.*

804 *Agmen agens*] Nam agmen ab agendo. Tacit. Ann. 1. 'aguntque in primo agmine.' *Cerda.*

Florentis ære catervas] Ennius et Lucretius *florens* dicunt omne quod nitidum est: hoc est secutus Virgilius. Aliter Acyrologia est. Lucretius, 'Florebat navibus pontus.' *Serv.*

Florentis ære] Potius quam *fulgentes*. Scal. iv. 16. Sed tamen Æn. viii. 594. dixit, 'fulgentes ære.' Ennius, ut et Lucret. auctore *Servio*, dixerunt *florens* omne quod nitidum. Ita hic l. v. 'Tum mare velivolum florebat navibus pandis.' l. iv. 'lumina lucernarum florentia flammis.' Ita Cato; 'mare velis florere videres.' Statius: 'florentes lumine postes.' Vide Scallig. ad Manil. p. 471. Nov. Edit. et Not. Ge. ii. 6. *Taubmann.*

805 *Calathisve Minervæ*] Minerva et armorum Dea est, et lanificii: sed Camilla animum ad arma sola contulit. *Servius.*

Non illa colo calathisve Minervæ] Lanificium significari arbitror, ut illo libro viii. 'Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva.' Turneb. xi. 22. Lanificium Romanis, inquit Lipsius Elect. 1. 17. impensæ curæ. Docent nuptiæ, in quibus sponsæ colus præferebatur cum lana: cingulum erat e lana, postes velati lana, omnia videlicet signa et indicia matronis operæ futuræ. *Pontan.*

Non illa colo calathisve Minervæ, &c.] Loens Apollonii Arg. l. 1. ubi loquens de Lemniis feminis, Ταῖσι δὲ βοῦκοῖλαι τε βοῶν, χαλκεία τε δύνειν Τεύχεα, πυροφόρους τε διατμέσθαι ἀρούρας Πηλεῖον πάσῃσιν Ἀθηναίης πέλεν ἔργων, Οἷς αἰεὶ τὸ πάροιθεν ὀμίλειον: Quibus cura bouum, æreaque induere Arma, fertilesque scin-

dere terras, *Gratius omnibus Minervæ erat studiis, Quibus semper antea incubebant.* Huic Musæ etiam Silius institit l. II. exornans suam poësin, *Hæc ignara viri, vacuoque assueta cubili, Venatu, et sylvis primos dependerat annos: Non calathis mollita numus, operaturo fuso, Dictynnum, et saltus, et anhelum impellere planta Cornipedem, ac stravisse feras immitis amabat.* De magna illa viragine Tecla Basil. Se-leuciens. l. I. περί δὲ ἰσθὺν καὶ ἡλακάτην ἡσχολασμένην, et alibi: ἰσθῶ δὲ μᾶλλον, καὶ ἡλακάτη προσκαθῆσθαι, ἀ καὶ μόνα γυναιξιν, ὡς εἰπεῖν, ἢ φύσις ἀπένειμεν: *Sed tela potius, coloque adsidere, quæ sola munera, ut ita dicam, mulieribus natura attribuit.* Plutarch. de Virtutib. mulier. ἐν ἰστοῖς ἡσυχίαν ἀγούσα. Inde ergo Camillæ laus, quæ non contenta donatis a natura sexui femineo, aspiravit ad laudes virorum. Trojanæ femineæ apud Calab. l. I. Ἀλλήλας ἔτρυνον, ἀπὸπροθοὶ δ' εἶρια θέντο, Καὶ ταλάρους, ἀλεγεινὰ δ' ἐπ' ἔντεα χεῖρας ἱαλλον: *Se mutuo concitant, longe lanas abjiciunt, Et calathos, et ad sæva arma adjiciunt manus.* Cerda.

Calathis] Hi in opere lanificii. Ovid. epist. 'Rasilibus calathis imposuisse manum.' Aristoph. Lysist. vocat καλαθίσκον: idem alii. *Idem.*

Calathisve Minervæ] *Minerva* hic pro lanificio ponitur: apud Arnob. pro filo etiam legitur. At enim Æn. VIII. 'Cui tolerare colo vitam tenni-que Minerva,' est tenui pretio, quod et *Minerval* dicitur: ut quidem Serv. exponit: quanquam et hic lanificium non valde quæstuosum *Minervam* interpretatur Turneb. XI. 22. A calathis autem et operibus, ἐργάνῃ *Minerva* dicta est, quæ ἐργα ubique dici, notat Pimpont. *Taubmann.*

807 *Cursuque pedum*] Bene *pedum* adjecit, ne per equum ejus gloria minueretur: quod ei objicitur: 'Quid tam egregium, si fœmina forti Fidis equo?' *Servius.*

Cursuque pedum prævertere ventos]

Theocritus Eclog. VIII. πρόσθε θεῶν ἀνέμων: ante ventos currere. Callimach. hymno in Delum, ἀνέμοισιν ἐρίζειν: contendere ventis. Homer. Iliad. X. θεῶν ἀνέμοισιν ὅμοιοι: currere ventis similes. Rursum Callimach. hymno in Dian. θάσσοντας ἀνδράων: auris velociores. De equis Neoptolemi Calaber l. VIII. ἴσον δ' ἀνέμοισι φέρονται: feruntur cum ventis pariter. Nonnus l. XXVIII. dat cuidam cursori ποδῆννεμα γούνατα: genua quibus ventosi pedes: et l. XXII. de Baccho ait, ἵκελος αἶραις, similibus ventis. Manil. l. V. 'Vixque rotis levibus summum contingere campum Vincentem pedibus ventos.' Non abit ab hac hyperbole illa Statii l. I. 'Illicet igne Jovis, lapsisque citatior astris.' Et l. III. 'non ocyns alti In terras cadit ira Jovis.' Nec illa Pind. εἰδ. Pyth. θεὸς ὁ καὶ περὶόνειν αἰετὸν κίχρ, καὶ θαλασσαιὸν παραμείβεται δελφίνα: *Deus, qui et alatum aquilam assequitur et marinum prævertit delphina.* Nota sunt quæ de Lada omnes scribunt: et quæ Plinius variis locis, præsertim VII. 20. et quæ de Scipione Silius l. VIII. 'sæpe alite planta Ilia perfossum, campi per aperta volantem Ipse pedes prævertit equum.' De filio Atalantæ Statius l. VI. 'Narratur cervas pedes inter aperta Lycæi Tollere, et omissum cursu deprendere telum.' *Cerda.*

Prævertere ventos] Euripides quoque *Achillem* vocat ἰσάνεμον, et λαίψηροδρόμον. Et *Ludas* quidam Alex. M. cursor tanta pedum velocitate memoratur, ut vestigia ejus in arena non apparerent. Porro de Cursoribus admiranda collegit Lipsius Epist. Centur. Ad Italos et Hispanos, LIX. *Taubmann.*

808 *Ille vel, &c.*] Sunt, qui hæc quatuor Carmina Virgilii non esse pertendunt: quæ tamen Quintil. VIII. 6. citat: atque ex Homeri Iliad. XX. mutuata, post Macrob. Scaliger etiam notat V. 3. quæ digna sunt ut agnoscantur. *Idem.*

Illa vel intactæ segetis, &c.] Calpurn. Eclog. iv. 'viridi sic exultavit in arvo, Tangeret ut fragiles, sed non curvaret aristas.' Homer. Iliad. l. xx. Ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θεόν, οὐδὲ κατέκλον: *Per summum usphodeli fructum currebant, neque frangebant.* Ab Homero Hesiodus, loquens de Iphiclo, Ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέεν, οὐδὲ κατέκλον, Ἄλλ' ἐπὶ πυραμίνων ἀθέρων δρομάσσκε πόδεσσι: *Per summum fructum antherici currebat, neque frangebatur, Sed per triticeas aristas currebat pedibus.* Sed Dio Chrysost. Orat. 33. loquens de equis Trojanis, ait ita fuisse veloces, ὥστ' ἐπ' ἄκρων θεῶν σταχίων: *ut currerent per summa spicarum.* Pessime autem illi, quibus censendi ius est, amputant a Virgilio hos quatuor versus. Ad vestigia porro Virgilio Statius sua l. vi. 'vix campus euntem Sentit, et exilis plantis intervenit aër, Raraque non fracto vestigia pulvere pendent.' Rem hanc ita expressit Soph. in Ant. κοῦφον ἐξέρας πόδα: *levem attollens pedem.* Statius iterum eodem lib. 'alto per gramina sulco,' dixit ad rem eandem. *Cerda.*

809 *Aristas]* *Aristæ* sunt primæ spicæ partes, ab eo, quod primæ arescant, dictæ. *Servius.*

810 *Fluctu suspensa tument]* In aliquot veteribus codicibus, legere est, *fluctus tumentis*, quod minime placet. Non sum vero nescius, esse aliquos usque adeo naris supra modum emunctæ, ut quum quatuor illos versus legunt, 'Illa vel intactæ segetis per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas; Vel mare per medium, fluctu suspensa tument, Ferret iter, celeres nec tingeret æquore plantas:' adulterinos eos iudicent; ut qui a Virgiliana gravitate videantur alieni. Sed valeant tam severi Critici, quando in exemplaribus omnibus antiquis ea carmina reperiuntur: neque hyperbolica ea lascivia indecora est, præsertim in vir-

gine laudanda, quum toleretur in Apollonio, in Polyphemi agilitate describenda, unde locum Poëta noster mutuatus est, cujus versus non apposui, quia sunt jam omnibus in promptu. *Pierius.*

811 *Tingeret]* Mergeret: ut, 'Tingat equos.' *Servius.*

812 *Juventus, Turbaque miratur matrum]* Ante, ornatum ejus: post, arma dicturus est. Unde hysteropteron in respondendo esse voluerunt: ut ornatum matres, viri vero arma mirentur. Sed melior sensus est, si, sicut dictum est, accipiamus. Ea enim sexus uterque miratur, quæ sunt posita contra opinionem; ut mirentur fœminæ arma in muliere, viri ornatum in bellatrice. *Servius.*

813 *Turbaque miratur]* Ducit ab Homero Odys. ii. Ursinus: τὸν δ' ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θεῖντο. Ego ab Calab. l. i. qui simili plane ratione Penthesileam inducit adveniantem ad Trojanum bellum: ἀμφὶ δὲ τρῶες Πάντοθεν ἐσσύμενοι, μέγ' ἐθάμβεον, εἴτ' ἐσίδοντο Ἄρεος ἀκαμάτοιο βαθυκνήμιδα θύγατρα: *Trojanæ vero circum Undique irruentes, admirantur plurimum, Ut viderunt invicti Martis filiam cum altis tibialibus.* *Cerda.*

814 *Inhians]* Stupore quodam in ore patefacto. *Servius.*

Attonitis inhians animis] Velut ἐμβρονητοῖς. Sic et absolute, ni fallor, Lucr. l. i. 'Pascit amore avidos inhians in te, Dea, visus;' ita ut 'Pascit visus in te,' accipiamus ut Maro: 'Pascitur in magna silva,' &c. Non autem inhians in te: cum prædæ et prædam inhiare dicamus, non in prædæ: et absolute alibi Maro dixerit, 'tenuit inhians tria Cerberus ora.' *Germanus.*

815 *Velet honos lævis humeros]* Poëtice luxuriat; nihil enim aliud dicit, quam tegi humeros regia purpura, quæ in summo honore. Sed docet te loqui extra vulgus. Apollon. l. i. inducit Venerem pari ferme modo

indutam, nam ἐκ ὤμων, *ab humero*, pergebat vestis, πῆχυν ἐπὶ σκαίδν, *usque ad levum cubitum*. Cerda.

Fibula crinem, &c.] Usus fibularum in feminis aperit Ælianus Var. hist. I. 18. τῶν δὲ χιτῶνων τὰ περὶ τοὺς ὤμους ἄχρι τῶν χειρῶν οὐ συνέβραπτον, ἀλλὰ περόναις χρυσαῖς καὶ ἀργυροῖς συνέχεσι κατελάμβανον: *Tunicarum eam partem, quæ est ab humeris usque ad manus, non consuebant, sed continuis fibulis aureis et argenteis constringebant*. Sed latius patuit ejus usus, videlicet ad continendum omnem fluxum: nam Claud. Eutrop. II. ‘Carbaseos induta sinus post terga reductas Uberibus propior mordebat fibula vestes.’ Inde Nonnus I. XXXII. fibulam vocat κληῖδα χιτῶνος, *clavem vestis*. De Atalanta Ovid. Metamorph. VIII. ‘Rasilis huic summam mordebât fibula vestem.’ Ergo Maro illas capiti attribuit, ut indicet frænatas esse comas, quod Claudianus Rap. I. III. dixit, ‘libertatemque comarum Injecta voluit tandem frænare corona.’ Sed Camilla Virgiliana comas frænât fibula. Credo autem Græcorum ἔμπυκα respondere Virgilianæ fibulæ. Dictus ἔμπυξ, teste Eustathio, διὰ τὸ ἀμπεχεῖν τὰς τρίχας, *a cohibendis crinibus*. Sic

Pallas et Diana ab Statio Theb. I. II. inducuntur cum flavo nodo in vertice. Sic sponsa apud Claudian. de VI. Cons. Hon. ‘Substringitque comas gemmis.’ Et Juno apud Nonn. I. XXXII. πλοκίην κόμην, *comam implexam*. Lucan. de Phœbade I. V. ‘stringit vitta comas.’ *Idem*.

816 *Lycium pharetram*] Quasi Lyciam. Ut legimus, ‘Cretenses sagittas.’ *Servius*.

Lyciam ut gerat ipsa pharetram] Sunt antiqui codices, ubi *ferat* scriptum est. Sunt qui *gerat* magis proprium velint, et alterum illud ex paraphrasi adjectum esse. Est et *ipsa* pronomen, pro *illa* in antiquioribus exemplaribus: verum alterum hoc receptius. *Pierius*.

Ipsa] Et hoc in laude est, quod arma sua ipsa portarit, et quidem tantæ molis: nempe pharetram, et hastam myrteam præfixo ferro graviorem, qua pastores solent pugnare. Videatur et Turnebus XXIII. 22. *Taub.*

817 *Pastoralem præfixa cuspidē myrtum*] Quia hac pugnare pastores solent. *Servius*.

Myrtum] Non hastam myrteam, sed ipsam myrtum. Statius, ‘Lernæam jacet ille trabem.’ *Idem*.

ÆNEIDOS

LIBER VIII.

1 *Ut belli signum, &c.*] Quemadmodum Poëta libro VII. Æneam suum, auspiciis divinis et blandientibus elementis omnibus, ad Italiam duxit; quam et descripsit, et catalogum copiarum Turni recensuit: ita deinceps persequitur, quantis animis atque apparatu in bellum utrinque itum

fuerit: præcipue quid Æneas, paucitati copiarum suarum diffidens, consilii ceperit: et quo pacto in somnis a Tiberino rem suam edoctus sit: neque auxilium solum humanis, sed armis etiam divinis ornatus processe-rit. Inprimis autem admirabile est ‘Clypei’ illud (ut P. loquitur) ‘non

enarrabile textum.' Et alioquin hic liber varietate rerum, elegantia, et eruditione certat cum reliquis, præcipue ob digressiones illas in historias, et orationes summo artificio compositas. Porro, quemadmodum Græcia, sub Agamemnone, in Trojæ excidium conjurabat in Aulide: ita hic sub Turno Latium conjurat in Trojanorum reliquias. *Taubmann.*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce] Apud majores nostros tria erant militiæ genera in bellis gerendis. Nam aut legitima erat militia, aut conjuratio, aut evocatio. Legitima erat militia eorum, qui singuli jurabant pro republica se esse facturos: nec discedere nisi completis stipendiis, id est, militiæ temporibus, et *sacramentum* vocabatur, ut *Æn.* ii. 'Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura.' Aut certe si esset tumultus, id est, bellum Italicum vel Gallicum, in quibus ex periculi vicinitate erat timor multus: quia singulos interrogare non vacabat: qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, et exinde proferens duo vexilla, unum roseum, quod pedites evocabat, et unum ceruleum, quod erat equitum, (nam ceruleus color maris est, a cujus Deo equum constat inventum) dicebat, 'Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.' et qui convenissent, simul jurabant, et dicebatur ista militia *conjuratio*. Alii album et roseum vexilla tradunt, et roseum bellorum, album comitiorum signum fuisse. Fiebat etiam *evocatio*. Nam ad diversa loca diversi propter cogendos mittebantur exercitus. Modo ergo duo sunt genera militiæ, *conjuratio* et *evocatio*, quippe in tumultu. Sane incongruum non est, quod signum belli, id est, vexilli elevationem Turno dat, aut quia de rege Latino dixerat supra, 'Rerumque reliquit habenas.' Aut quia Turnus furore succensus maluit ipse efficere quam jubere, ut omnes

abrumpat moras: aut quia, sicut dictum est, Latinus, cui soli imperandi hoc jus erat, abstinnerat, et nemo, illo abstinente, parebat. Turnus ergo ideo hujusmodi officium arripuit, quia etsi ipse non imperabat, tamen prohiberi non poterat. *Belli* autem *signum* generaliter dixit (nam multa sunt) sed vexillum significat, quod est tractum a veli diminutione, ut *velum*, *vexillum*. *Servius.*

Ut belli signum, &c.] Vexillum imperatores habebant penes se in tabernaculo: et qui delectum olim habebant, in arce ponebant: cum prælium etiam erat committendum proponebatur tollebaturque vexillum, ut in lib. de bello Alexandrino: 'Quod ubi conspexit, celeriter vela subdnci, demitti antennis jubet, et milites armari, et vexilló sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves sequebantur, idem ut facerent significabat.' Cæsar l. ii. de Bello Gallico: 'Cæsari omnia uno tempore erant agenda, vexillum proponendum, quod erat insigne: cum ad arma concurrì oporteret, signum tuba dandum.' Vexillo igitur pugnandi dabatur signum, et in repentino tumultu prælii inopinati, ad arma concurrendi. Tollebat et signum, quod vexillum erat, qui rapide celeriterque milites contrahebat, ut hoc loco. Tollitur etiam signum ad præsidium comparandum et spem ostendendam confirmandosque animos: Cicero pro Marcello: 'Et his omnibus ad bene de omni Rep. sperandum, quasi signum aliquod sustulisti.' *Turnebus.*

Ab arce] Quoniam vexillum in arce poni solebat, quod esset specimen imperati exercitus. *Servius.*

Turnus] Namque Latinus seprerat se tectis, rerumque reliquerat habenas, supra vii. *Farnab.*

2 Strepuerunt cornua] Quæ simul sonabant: ut, 'Æreque adsensu conspirant cornua rauco.' *Servius.*

Et rauco strepuerunt, &c.] Similes

strepitus, et plane tragicos habes in Lucret. libro secundo: 'raucisono mirantur cornua cantu.' Et in Silio l. XIII. aspirante ad Virg. 'Insonuere tubæ passim, clamorque virorum, Tinnitusque simul litui, raucoque tumultu Cornua, et in membris concussa furentibus arma.' Pari fremitu Hom. Iliad. x. Ἀλλῶν συρίγγων τ' ἐνοπήν, ὁμαδὸν τ' ἀνθρώπων. *Cerda.*

3 *Utque aeris concussit equos*] Hoc ad equites pertinet. Et utrum hoc epitheton equorum perpetuum est, an dum concutiantur? *Serrius.*

Concussit] Pro cursu excitavit. *Farn.*

Utque impulit arma] Hoc ad pedites. Est autem sacrorum: nam is, qui belli suscepit curam, sacrarium Martis ingressus, primo ancilia commovebat, post hastam simulacri ipsius, dicens, 'Mars vigila.' Quidam sane suos equos et sua arma, de Turno, tradunt: scilicet, ut cæteris esset exemplum. *Serrius.*

Utque impulit arma] Sæpius dictum est præpositionem in subsequente *p* in plerisque codicibus antiquis, in *m* minime mutari; id quod non in Virgilianis tantum exemplaribus est, verum etiam in Horatianis, Caesarianis, Ammiani Marcellini historiis, et aliis auctoribus, qui vel Longobardicis, vel ejus generis literis notati sunt. In illis enim Tineis præpositiones fere omnes in dictionibus incolomes habentur, ut hoc loco, *impulit* per *n*. Neque nescius sum Grammaticos adversus hanc scriptionis rationem reclamare: quod illius literæ sonus ante *p* non nisi *m* sonare possit, quum necessarium sit, post eam particulam enuntiatam, statim occludere labia secunda syllaba *impu*. Sed esto vi naturæ, *m* sonus ipsius literæ ante *p* pronuntiatur: quid obstat, ut et si aliter enuntiat, non tamen integra scribi possit, quum alia pleraque sint, quæ aliter scribimus, aliter pronuntiamus, ut observat Velius Longus.

Ac ne Græcorum sermonem in testimonium adducamus, qui *t* quum scribunt ante *n*: *d* tamen pronuntiant, literæ illius remollita duritie: iidem *γ* ante *γ*, *κ*, *χ*, *ξ*, notant. Sed enim litteræ, quæ est *n*, pro *γ* scripto sonum exprimunt. Noluimus nos eos superstitiosius imitari, ideoque *Angelus* non *Aggelus* scribimus, *Ancora* non *Agcyra*, *Anchises* non *Agchises*, *Phalanx* non *Phalagx*: ea enim sic Græce scribuntur, ἄγγελος, ἄγκυρα, ἀγκίστης, φάλαγξ. Sed *m* tamen aliquando quum scripsimus, alterius literæ sonum pronuntiamus, ut Quintiliano et Velio Longo testibus apparet, in *Multum ille*, et *Illum ego*. Quare me nihil offenderit, siquis in *n* etiam eandem esse rationem assæruerit, et in præpositionem scribendo incolomem servaverit, pronuntiationis vero leges naturæ concesserit. *Pierius.*

4 *Extemplo*] Aut subito: aut re vera ex ipso templo, id est, post divina arma commota. *Serrius.*

Extemplo turbati animi] Sic apud Val. Flacc. l. VI. ubi Mars impulit, et concussit currus: 'Protinus e castris fugit sopor, excita tela, Turbati coiere duces.' Docet observantissime Godesc. quæ particulæ sequantur post *ut*, ad rem subitam explicandam. Videlicet; *Ut, extemplo. Ut, statim. Ut, continuo. Ut, confestim. Ut, repente. Ut, postea. Ut, protinus.* Vide, ut firmet bonis auctoribus. *Cerda.*

Simul] *Simul* et *omne* dicit: id est, uno tempore, omnibus in unum coëuntibus. *Donatus.*

Tumultu trepido] Festino: more suo. Non enim timere poterant, qui pericula vincebant. *Serrius.*

5 *Conjurat*] Notandum de re bona conjugationem dici posse. Ergo *conjuratio* τῶν μέσων est. *Idem.*

Conjurat] Conjuratio autem totius Latii, et tumultus, id est, timor multus, et concitatio tot populorum ad laudes Æneæ pertinent. Inservit etiam Æneæ hic tumultus: ne pere-

grinus in hospites, et socius in fœderatos impius videatur, si primus bellum moveat. *Donatus.*

Conjurat] Sic Statius Achill. l. i. 'video jam mille carinis Ionium Ægæumque premi: nec sufficit, omnis Quod plaga Grajugenum tumidis conjurat Atridis.' *Emmeness.*

Juventus effera] Effërata per furiam; ut, 'arma velit poscatque simul.' *Servius.*

6 *Primi*] Utrum ordine, an dignitate? *Idem.*

Messapus et Ufens] Bona electio personarum ad delectum habendum: unus eques bonus, id est, Messapus, mittitur: alter pedes egregius. *Id.*

7 *Contemtorque deum*; *Mezentius*] Quis enim justius, quam sacrilegus, contra pios et præpararet bellum et gereret? *Servius.*

Contemtor deum Mezent.] Magna laus Æneæ, ut Mezentius contemtor Divum aliquando invenerit quem timeret. *Donatus.*

Contemtorque deum Mezentius] Qui sibi divinos honores et primitias offerri imperavit. *Farnab.*

Cogunt] Non congregant, sed vi cogunt timidiore. In qua re etiam ipsi duces timorem suum ostendunt. *Donatus.*

Cogunt] Συνάγουσι, συναπολίζουσι, id est, in unum colligunt, ut quidem Nonius exponit: contra *Donatus*; invitos urgent. *Taubmann.*

8 *Vastant cultoribus agros*] Abducendo cultores, vastos et desertos efficiunt. Sallustius in Jugurtha, 'Vastus ab natura et humano cultu:' alibi, 'Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus,' hoc est, hominibus deserta. *Servius.*

Vastant] Vacuos faciunt abducendo cultores, ita vs. 571. 'viduasset civibus urbem:' Scalig. iv. 16. Atque hoc est quod ait Veget. i. 3. 'Ex agris præcipue, supplendum esse robur exercitus: armisque aptiorem esse rusticam plebem, quæ sub divo

et in laboribus enutritur.' Vide et Lipsii Politic. v. 12. *Taubmann.*

Vastant cultoribus agros] Quemadmodum Virgilius hoc loco agros cultoribus vastari dicit propter militiam; sic Statio pascua dicuntur vacuari proptereandem, Achilleid. l. iii. 'Dat bello pedites Ætolus, et asper Acarnan Argos agit turmas: vacuantur pascua ditis Arcadiæ.' *Emmeness.*

9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem*] Diomedes postquam reperit irâ Veneris a se vulneratæ, uxorem apud Argos cum Cillabaro, ut Lucilius, vel Cometa, ut plerique tradunt, turpiter vivere, noluit reverti ad patriam; vel, ut dicitur, ab adulteris proturbatus; sed tenuit partes Apuliæ: et edomita omni montis Gargani multitudine, in eodem tractu civitates plurimas condidit. Nam et Beneventum et Æquumtuticum ipse condidit, et Arpos, quæ et Argiripa dicitur, ad quam nunc Venulus mittitur: non Arpinum, quam constat esse Campaniæ: unde Cicero Arpinas. Sane sciendum Apuliam uno dictam vocabulo: sed hujus partem, quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam, qui illic imperarent; item Dauniam, a Dauno rege Apuliæ: a quo hunc Diomedem quidam hospitio receptum dicunt. Sane artificiose ad Diomedem mittitur, movenda est enim indignatio et metus Diomedis, ut subveniat Latinis contra Trojanos, vel ut eum quasi civis citius posset adducere. *Servius.*

Mittitur et magni] Magnum signum timoris, ut etiam ab externis auxilium petant. *Donatus.*

Venulus] Hunc fuisse constat Argivum. Nam Tyburs est, ut ille dicat locus, 'Prædam Tyburti ex agmine raptam, Portat ovans.' Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt. *Servius.*

Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem, &c.] Hujus legationis me-

minit Ovidius *Metam.* xiv. 457. 'At Venulus magnam profugi Diomedis ad urbem Venerat: ille quidem sub Iapyge maxima Dauno Mœnia condiderat: dotaliaque arva tenebat. Sed Venulus Turni postquam mandata peregit, Auxiliumque petit, vires Ætoliis heros Excusat,' &c. *Emm.*

10 *Consistere*] Jam esse conditos, id est, fundasse civitatem. Plus est enim *consistere*, quam *venisse*. *Servius.*

11 *Advectum Ænean*] Quasi quem antea vicerat, ne desperet de victoria. *Donatus.*

Classi] Ita frequenter veteres, non in hac sola, sed in aliis vocibus. Sic *segeti*, pro segete: *capiti*, pro capite: *ruri*, pro rure: *vesperi*, pro vespere: *Carthagini* in Plauto, pro Carthagine. Sed de hac inprimis voce jam Achilles Statius. Nam Sisenna apud Nonium, 'perpetua classi.' Catull. 'Namque ferunt olim classi cum mœnia Divæ.' Idem, 'Per medium classi barbara navis Athon.' *Cerda.*

ictosque Penatis] Ut major sit indignatio: et amat Poëta, quotiens adversum Trojanos poscuntur auxilia, Penatibus victorum crimen adscribere: ut apud Æolum, 'Ilium in Italiam portans victosque Penates.' *Servius.*

12 *Inferre*] Hic invidiam facit: ut, 'Inferretque Deos Latio;' proprie enim inferuntur Penates. *Idem.*

Regem se dicere posci] Unde illud est, 'Expectate solo Laurentum.' Et dicendo *posci*, agit subtiliter. Nam si non venit errore, sed fato, omnem sibi utique est vindicaturus Italiam, sine dubio et Diomedis imperium. *Idem.*

Regem se posci] Quasi dicat, Mentitur in hac re. *Donatus.*

13 *Multasque viro se adjungere gentis Dardanio*] Hic metum injicit, et bene non Æneæ dixit, sed viro *Dardanio*: ut non sit mirum si sequebatur hominem sibi cognatione sociatum: ut, 'Hinc Dardanus ortus, Huc repe-

tit.' *Servius.*

Multasque, &c.] Adjungit hæc vera, ut etiam falsa credantur. Vult igitur inferre timorem Diomedis, ut vel sua causa pellat Æneam: sed non tantum terrorem ut desperet de victoria, si properabit. Est autem in singulis repetendum, *edoceat*. *Donatus.*

14 *Dardanio*] Bene ita: non, *Æneæ*. ut minus sit mirum, si sequatur hominem sibi cognatione sociatum. Unde l. iii. 'Hesperia quibus idem Dardanus auctor.' Ibid. 'Hinc Dardanus ortus.' Et hoc nomen admonere etiam debuit Diomedem veteris odii in bello Trojano. *Taubmann.*

15 *Quid struat his cæptis*] Cum hæc etiam cœperit. Et participialiter dixit, ab eo quod est incipio, *capit* facit. Hinc est *cæptis*. *Servius.*

Quem, si Fortuna sequatur] Eventum pugnae cupiat. Si eam fortuna comitetur, quem finem suæ velit esse victoriae, ipsum melius nosse qui jam antiquus est hostis. Ergo *quem* acute pronunciandum, ut sit ordo, quem eventum pugnae cupiat fortuna sequatur. *Idem.*

16 *Eventum pugnae cupiat*] In aliquot antiquis codicibus, *cupiet* legitur: sed longe venustius *cupiat*. *Pier.*

Manifestius ipsi] Vult autem intelligi Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum: non tantum propter præsens imperium, sed et causa hostilitatis antiquæ. *Servius.*

Manifestius ipsi, &c.] Ut qui Trojanos prius propiusque noverat. *Farnab.*

17 *Quam Turno regi*] Rutulorum duci, aut cui jus ad regnum Laurenti. *Farnab.*

18 *Talia per Latium*] Gerebantur, subandis: et est formosa Ellipsis. *Servius.*

Laomedontius heros] Virtute et calliditate Laomedonti respondens. *Don.*

Laomedontius heros] Æneas. *Farn.*

19 *Cuncta videns*] Mente pertractans. Nam non videbat. *Servius.*

Cuncta videns] Id est, nihil ex iis

quæ hostes agerent illum latuit. *Donatus*.

Curarum fluctuat æstu] His verbis futuram præoccupat comparisonem, quæ est Apollonii de verbo ad verbum. *Servius*.

Curarum æstu] Propter exiguas copias suas, et tantos hostiles apparatus. *Donatus*.

Fluctuat æstu] Utrumque verbum de mari est. *Servius*.

Curarum fluctuat æstu] Pulchre Sil. l. viii. 'undantes dolores.' Lucret. vi. 'Volvere curarum tristes in pectore fluctus.' Petron. 'in hoc dictorum æstu motus incedo.' Statius Theb. v. 'vario sic turbidus æstu Angitur.' Valer. Arg. v. 'Præcipue Æsonidem varios incerta per æstus Mens rapit undantem curis, ac multa novantem.' Catull. 'magnis curarum fluctuat undis.' Apul. l. iv. 'In cogitationis salo fluctuare.' Ammian. l. xv. 'In æstu mentis ancipiti.' Latini proculdubio a Græcis, qui pari energia. Oppian. Hal. v. *νοδς δ' οἱ ἤντε κῆμα ἐλῆται*: *Torquetur ei animus, tanquam fluctus*. Sophoc. in Electra, et de illa *σαλεύει, fluctuat*. Herodian. de Commodo, *κυμαίνουσιν οὖν ἔχων τοσαύταις φροντίσι τὴν ψυχὴν*: *Habens animum tantis curis fluctuantem*. Joan. Chrysostom. hom. de Patient. *κύματα τῶν λογισμῶν*. Sic vicissim tranquillum animum dicunt *ἀκύματον*, et *ἀνύμονα*, ut qui careat fluctibus curarum. Ad eum modum, quo dixit Synes. l. de Insomn. *σχολάσασα τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἀγοραίων αἰσθήσεων*: *Anima vacans forensium curarum diluvio*. Cerda.

20 *Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc*] Vel quod suis copiis bellum Itali adversus eum parabant, vel quod a Diomede vetere hoste suo auxilia postulabant. *Servius*.

Celerem] Ad corporis comparationem, quod tardum est, ut, 'Iterumque ad tarda reverti Corpora.' *Sere*.

21 *Perque omnia versat*] Sic in iv. de Didone, 'partes animum versabat

in omnes.' Synes. lib. de Insomn. *οὐδὲν γὰρ οὕτως ὥσπερ πνεῦμα εὐτράπελον*: *Nihil tam est versatile quam spiritus*. Homero satis fuit Iliad. i. *διάνδιχα μερμήριζεν*. Isocrati, *δόξαν παραλάττουσαν*, ut Virg. in iv. *alternanti*. Philo dixit, *τῆς διανοίας ἀμφικλινῶς ἐχούσης, καὶ ἀντισπωμένης*: *variante animo*, atque in utranque partem vicissim propendente. Æschines, *ἀπόρως διακείσθαι*. Græci omnes *ἀπορεῖν, καὶ διαπορεῖν*. Cerda.

22 *Sicut aquæ, &c.*] Illustro hanc comparisonem aliis, qui similem in suis carminibus. Incipio ab Apollonio, a quo Virg. sed cum victoria. Ille itaque Arg. iii. *Ἡελίου ὥς τις τε δόμοις ἐνιπάλλεται ἀγλήη ὕδατος ἑξανιούσα. τὸ δὴ νέον ἢ ἐλέβητι, Ἡέ που ἐν γαυλῶ κέχνηται. ἢ δ' ἐνθα, καὶ ἐνθα Ὀκείη στροφάλιγγι τινάσσεται ἄισσοῦσα*: *Solis veluti aliquis in ædibus resultat splendor Ex aqua exiliens quæ modo aut in lebe, Vel certe in situla infusa, huc, illucque Celeri conversione commovetur impulsa*. De Annibale Silius l. vii. 'Nulla vacant incæpta dolis, simul omnia versat, Miscetque exacueus varia ad conamina mentem. Sicut aquæ splendor radiatus lampade Solis Dissultat per tecta, vaga sub imagine vibrans Luminis, et tremula laquearia verberat umbra.' Non multum abit Claud. in descriptione orientis diei Rapt. l. ii. 'Impulit Ionios præmisso lumine fluctus, Nondum pura dies, tremulis vibratur in undis Ardor, et errantes ludunt per cærula flammæ.' Credo habuit ante oculos Ovidium ita scribentem, 'Flamma nitore suo templorum verberat aurum, Et tremulum celsa spargit in æde jubar.' Valer. Arg. l. xiiii. dixit, 'Stagna vaga sic luce micant, ubi Cynthia cælo Prospicit, aut medii transit rota candida Phæbi.' De Virgilio Sidon. ep. ii. 10. 'Intus lux micat, atque bractratum Sol sic sollicitatur ad lacunar, Fulvo ut concolor erret in metallo, Distinctum vario nitore marmor Percurrit

cameram, solum, fenestras.' Lucret. l. vi. non adhibet comparisonem, sed repræsentat idem cum reliquis, ita caneps: 'Præterea Solis radiis jactatur aqua! Humor, et in lucem tremulo rarescit ab æstu.' *Idem.*

Tremulum lumen] Ennius in Menalippa: 'Lumine sic tremulo terra, et cava cærulea cudent.' Et Lucret. l. iv. 'Jamque rubrum tremulis jubar ignibus.' Et l. v. 'tremulum jubar hæsitat ignis.' Vide quæ fuse l. vii. ad illud: 'splendet tremulo sub lumine pontus.' Præclare Sidon. ii. 2. de radio Solis, 'radio peregrinante.' Nam tametsi ille de cursu Solis loquatur, sed trahi huc potest. *Idem.*

23 *Sole repperçum*] Aut vacat *re*: aut bene *repperçum*; quia primo aquam ferit, inde postea tendit ad tecta. *Servius.*

Radiantis imagine Lunæ] Negant omnes Physici lumen lunæ aliud ex se reddere: et vituperatur hoc dicto Virgilius; quod tamen tolerabile est, quia non lunam, sed imaginem dixit lunæ, quam a Sole lumen accipere manifestum est. An ideo *radiantis*, ut quoniam Luna lumen de Sole mutuatur, idem videatur etiam ipsa efficere quæ de Sole procedit. *Idem.*

Imaginem lunæ] Lumen in laqueariis intelligit, lunæ imaginem exceptam, atque repperçam, inquit Jul. Scal. Poët. v. 6. *Farnabius.*

25 *Laquearia*] Multi *lacunaria* legunt: nam *lacus* dicitur. Unde est in Horatio, 'Nec mea renidet in domo lacunar.' Non enim a *laqueis* dicitur, sed ab eo quod sunt lacus. *Serv.*

Summique ferit laquearia tecti] Miror Servium eos non neglexisse, qui *lacunaria* legunt: quum vel ex Horatii exemplo, quod apposuit, syllabæ repugnantiam viderit, etsi multi polysyllaborum regulam usurpant. *Pier.*

Laquearia] Sic dicuntur summa ædium a variis laqueis et sculpturis, quibus polita esse solent, ut de cælo dixit Manil. l. i. 'Hæc igitur texunt

æquali sidera tractu Ignibus in varias cælum laqueantia formas.' Non contemnendi tamen, qui ajunt, *lacum*, præter vulgarem significationem, esse etiam trabem planam in ædificiis; unde Lucill. 'resultant ædesque, lacusque.' Ergo a *lacu lacunar, lacunare, lacunarium*: et per antistæchon *laquear, laqueare*. Juvat hanc sententiam verbum rusticum, *ablaqueo*, quod non a *laqueis*, sed a *lacubus*: est enim *ablaqueare*, tanquam *ablacunare*, lacunas videlicet et fossas facere ad caudices arborum. Inde 'ablaqueata vites' in Plin. et aliis. Ergo, si huic extremæ sententiæ adhærendum sit, in quam inclino; non tam *lacus*, aut *laqueare*, aut *lacunar* in ædibus erit trabs illa plana, ut Grammatici explicant; quam cava illa, quæ in tectis apparent, nos *bouedas* dicimus. Hoc enim magis consentaneum cum lacu, et *ablaqueo*. Lacus etiam in re simili, Sidonius meminit epistola secunda libr. ubi loquitur de cœnatione, quæ erat in triclinio. *Cerda.*

26 *Alitum*] Pro *alitum*: sed metri caussa, ut diximus supra, addidit syllabam. *Servius.*

Alitum] Deflexit paululum a Lucret. l. iv. 'alitum genus, atque ferarum.' Noluit hoc ultimum, quia non omnes feræ noctu dormiunt, imo multæ tunc exeunt a latebris prædam facturæ. Alius imitator incogitanter *ferarum* diceret, quia sic Lucret. Stat. Silv. i. non contentus est, nisi tria adjungeret, ut sciamus illum explorasse Lucretium et Virgilium. Versus est: 'Alitum, pecudumque mihi, durique ferarum Non renuere greges.' Et Silv. v. 'tacet omne pecus, volucresque, feræque.' Seneca Rhetor. Controv. 16. ait, Virgilium expressisse in melius versus hos Varronis, 'Desierant latrare canes, urbesque silebant, Omnia noctis erant placida composta quiete.' Vide et longam descriptionem Apollon. l. iii. ab eo versu: Νύξ μὲν ἔπειτ' ἐπὶ γαίαν ἄγειν κρέφας, &c.

Ceterum Latini Poëtæ *aliturum*, pro *aliturum*, imitatione Græcorum. Qui Homerum libarunt, sciunt esse in eo φαάνθεν, pro φάνθεν: ἀντιώσαν, pro ἀντιώσαν: ἑφ, pro φ: ὄρωρε, pro ὄρε: στυγέρι, pro στυγέρι: ἄτω, pro ἄτω: ἀταρτηρός, pro ἀτηρός: τεταγών, pro ταγών: ἡγορόντα, pro ἡγορώντα: ἔεδνα, pro ἔδνα: et millena. *Cerda*.

28 *Pater*] *Pater*, hic dignitatis nomen est; sæpius tamen divinitatis. Vide quæ diximus supra ad Georg. iv. 369. *Emmeness*.

Sub ætheris axe] Id est, sub ære. *Servius*.

Gelidique sub ætheris axe] Est hoc, quod Horat. 'sub Jove frigido;' quod omnes, *sub divo*, ὑπαιθρον. *Cerda*.

29 *Turbatus pectora*] Sic supra *Æn.* i. 232. 'Lacrimis oculos suffusa nitentis.' ad quem locum vid. *Servius*. Plura vero hujus constructionis exempla si quis desiderat, adeat *Vechner*. *Hellenolex.* i. 5. in fine. *Emm*.

30 *Seramque dedit per membra quietem*] *Tardam*: quippe in bellicis curis. *Seram* autem pro *sero*, adverbium temporis in nomen deflexum. *Dedit* autem mire dixit: hoc est, indulsit quietem corpori suo. *Servius*.

Seramque dedit per membra quietem] *Stat.* *Theb.* iii. de *Thydeō*: 'animosaque pectora laxet *Sera* quies.' Nam dux et princeps esse debet vigil, et sero somnum capere. Ita de *Adrasto* idem *Stat.* i. viii. 'sed agit miseranda potestas invigilare malis.' Et de *Annibale* *Sil.* i. xii. 'vigil ille, nec ullam *Ad* requiem facilis.' Eundem *Polyb.* i. iii. inducit vigilantem ὅλη τῇ νυκτὶ, tota nocte. Laudatur *Julianus* *Cæsar* ab *Ammian.* i. xxvi. quod exurgeret, cum versabatur in bello, 'nocte dimidiata.' *Cerda*.

31 *Huic deus ipse loci*] Cum ipse fluvius *Tyberinus* sit, quid ita intulit *Deus* fluvio? *Tyberinus* enim *Deus* genius loci. *Servius*.

Tiberinus] Bene *Tiberinus*, quia supra dixerat *deus*. Nam in sacris

Tyberinus, in *Cænolexia* *Tyberis*, in poemate *Tybris* vocatur. *Idem*.

32 *Populeas, &c.*] Similis attollentis se fluminis imago placita *Statio*, credo ex perlustrato *Virgilii* loco, apud quem *Vulturius Silv.* i. iv. 'Crinem mollibus impeditus ulmis *Vulturinus* levat ora.' Et *Ismenus Theb.* i. ix. 'levat aspera musco Colla, gravemque gelu crinem, ceciditque soluta *Pinus* adulta manu, demissaque volvitur urna.' Ut etiam *Claudiano* de vi. *Cons. Hon.* ubi de *Eridano*: 'ille caput placidis sublime fluentis Extulit, et totis lucem spargentia ripis Aurea roranti micuerunt cornua vultu.' Ibidem de aliis animalibus, 'frondentibus humida ripis Colla levant pulcher *Ticinus*, et *Ad-dua* visu *Cærus*, et velox *Athesis*.' Et de *Tyberino* *Paneg. Olib.* 'illicet herbis Pallentes thalamos, et structa cubilia musco Deserit, atque domum Nymphis commendat herilem.' Apud *Sil.* quoque i. iv. *Juno* apparet *Annibali* sub forma *Thrasimeni* lacus, 'Et madidæ frontis crines circumdata fronde *Populea*.' *Ausonius* de *Mosella*, 'Exeris auratæ *Taurinæ* frontis honorem.' *Cerda*.

Senior] Atqui ubique eum flavum dixit: sed *senior*, aut propter spumas dictum est: aut ad reverentiam pertinet. Sic *Lucanus* orbe *Roma* adhuc florente, 'Turriero canos effundens vertice crines.' *Servius*.

Visus se attollere] Huc aspiravit *Statius* *Theb.* iv. 'Annis adhuc imis vix truncam attollere frontem Ausus aquis.' Et *Val. Arg.* iv. ubi de *Hyla*, 'Ecce puer summa se tollere visus ab unda.' *Cerda*.

33 *Tenuis glauco velabat amictu Carbasus, et crinis umbrosa tegerbat arundo*] Fluvialem aquam purificationi aptam latenter ostendit in tantum, ut etiam harundinibus, quæ fluminum germina esse non dubium est, purificatio rite celebretur. Ideo, inventa occasione, poëta ab harundinibus tectum flu-

vium inducit, ut doceat hoc etiam harundinibus in purificatione quod per aquam impleri posse, sicut in sacris traditur. Ideo et ubique fluminibus harundinem dat, ut l. x. 'Velatus harundine glauca Mincius.' et Ge. xi. 'Ripis fluvialis harundo.' Quod autem ait, *tenuis glauco velabat amictu Carbasus*, docet quædam sacra pure a linteatis debere fieri. *Carbasus* autem genus lini est: 'Linum' vero, ut ait Plinius, 'melius inrigatione fluminum quam pluvia nascitur.' Ideo et vestis lineæ fluminibus tanquam propria datur. *Serv.*

Tenuis glauco velabat amictu] *Glauco* et *ceruleus* color tribuitur fluvialibus et marinis Diis, ut Virgilius hoc loco. *Paterculus*: 'cum ceruleatus et nudus caputque redimitus arundine, et caudam trahens, genibus in-nixus, Glaucum saltasset in convivio.' Nam *ceruleatum* dicit ceruleo indutum amictu: sic, quia vitreus color glauco et ceruleo proximus est, *Circe* dicitur *vitrea* Horatio od. l. 17. pro aquarum accola et maritima, et tanquam aquarum nympha, cum aquarum color vitreus sit, et nymphæ apud Maron. lanificium exerceant, Ge. iv. 'Carpebant hyali saturo fucata colore.' id est, vitri. *Turnebus.*

34 *Carbasus]* Genus est lini, *κάππασον* Græcis: quod Pausanias l. i. negat igne consumi. E carbaso autem texebantur et tenuissima vela: *Turn.* xxiv. 40. De toto hoc loco vide et *Servium*. *Nonius*: 'Carbasus, pallium quo fluvii amictuntur.' *Taub.*

Carbasus] Vestis carbasina, glauca, fluvio concolor. *Farnab.*

35 *Tum sic adfari]* Sabaudis, *risus*. *Servius.*

Curas his demere dictis] Habitum futura orationis ostendit. *Idem.*

36 *O sate gente deum]* Alibi, 'Deum certissima proles,' et 'sate sanguine divum.' Sane interdum hæc epitheta non vacant, sed vim hortandi obtinent. *Idem.*

O sate] Metaphora hæc venustissima et usitatissima. *Sophoc.* *Ajace*: σπέρμα Λαργίου πατρός. *Pind.* Od. vi. *Olymp.* de *Hercule*: σερμὸν θάλος Ἀλκαϊδᾶν et Od. ix. σπέρμα μέγιστον. *Philostrat.* *Imag.* ἄρρεν σπείρει. *Hom.* Il. ii. ὄξος Ἄρηος. *Plutar.* Porciam *Catonis Uticensis* filiam vocat εὐγενή χώραν ἐκτεκνώσασθαι, terram fertilem ad liberos procreandos. Superiora sunt, *semen, germen, ramus.* *Cerda.*

Gente deum] Ita sæpe Æneam suum nobilitet ἔπος hujus *Heroëm*; ut, cum ait, 'Deum gens, Ænea,' 'Deum certissima proles,' et sæpe alias. *Homer.* de suis *Heroibus*: Ἰκελος θεῶ, θεοειδής, θεογενής, διογενής, θεοείκελος, ἀντ'θεος, διοτρεφής, ισόθεος, δῖος, θεῖος, θεοῖς ἐναλίγκιος, et alia hujusmodi. *Idem.*

Urbem Qui revehis nobis] Ut, 'Ilium in Italiam portans:' urbem ergo pro civibus posuit. *Servius.*

Revehis] Propter *Dardanum*. *Idem.*

Urbem Qui revehis] Ita *Ilioneus* l. vii. supra. 'Hinc *Dardanus* ortus huc repetit.' *Farnabius.*

37 *Æternaque Pergama servas]* Pro 'servas et æterna facis,' id est, efficis ut æterna sint. *Servius.*

38 *Expectate solo Laurenti]* Dat adfectum etiam locis. Ut, 'Ipsæ te, Tityre, pinus, Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta vocabant.' *Idem.*

Expectate solo Laurenti] In antiquis aliquot codicibus, *expectate*: quamvis nonnulli adimant s, quum opperiri significat. *Picrius.*

Expectate] Hæc lectio firmat illam l. vi. 'tuaque expectata parenti Vicit iter durum pietas?' Ubi tamen aliqui, *spectata*, non male ad eum modum, quo 'explorata fides,' dixit *Stat. Silv.* iii. Ceterum huic excursui similis ille *Electræ* apud *Soph.* ubi illa anxie expectat fratrem *Orestem*, δῖος εὐφροني βήματι μολόντα τάνδε γᾶν: *ven-turum in patriam terram felici Dcorum cursu.* Neque dispari affectu *Antiphila* apud *Terent.* *Heautont.* Act. ii.

sc. 4. 'O mi expectate Clinia, salve.' *Cerda.*

39 *Hic tibi certa domus*] Quod superius ab Apolline poposcerat, hoc nunc indicat Tyberis: ut, 'Da propriam, Tymbræe, domum, da mœnia fessis.' *Servius.*

Ne absiste] Inemendate legitur *adsiste*, in plerisque codicibus etiam antiquis: quum *absiste*, dubio procul sit legendum. Ait enim Tyberinus, Tametsi tantus bellorum motus insurgit, ne tamen animum desponde, sed quod instat, audacter exequere. *Pierius.*

40 *Tumor omnis et iræ Concessere deum*] Quidam *concessere*, pro *discessere* accipiunt. Alii ita tradunt, qui nondum concesserunt, sed utiliter dissimulant; sed aliqua hemistichia in Virgilio tam sunt sensu imminuta, quam verbis, ut ecce hoc loco. Namque non possumus intelligere quiesvisse omnem tumorem et iram Deorum, cum et adhuc inimica sit Juno; et ad Trojanorum perniciem addantur alia numina, ut Furia, aut Juturna. Unde mire quidam conclusit hunc versum dicens, 'Concessere Deum profugis nova mœnia Teucris.' *Concessere* ergo indulerunt vel cessarunt, id est, permiserunt; ut, 'Nec si muneribus certes concedat Iolas,' id est, permittat, indulgeat; et 'Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.' Quod si ita acceperimus, ut dicat Teneros constituere civitatem, nec ea numina, quæ irata sunt, vetant, nihil erit contrarium. Nam et ipsa Juno hoc dicit: 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque immota manet fatis Lavinia conjux.' Hic autem sensus, etiamsi detrahas subanditionem, potest accipi a superioribus: ut sit, 'Tumor omnis, et iræ Concessere Deum,' ut, 'Hic tibi certa domus, certique penates.' *Servius.*

Tumor omnis et iræ Concessere deum] In veteribus omnibus codicibus quot-

quot habui, *tumor* legitur, quod physice dictum esset. Effusa enim bile jecur intumescit, inde oritur exandescencia. Unde apud Horat. 'Vemeum fervens difficili bile tumet jecur.' Et alibi Virgilius, 'Tumida ex ira tunc corda residunt.' Deque Meleagro apud Ovidium est, 'Tumida frendens Mavortius ira.' Neque tamen displicet *timor*, quia Juno ea tot, quæ eventura erant, metuens, veterisque memor belli, tantas exci- verat turbas. In timore præterea tumor est, ut Cornelius Fronto tradit, ut in metu motus animi, in formidine interdum ratio, in pavore nil non puerile. *Pierius.*

Tumor omnis et iræ] Salmasius hic non *timor*, quod Pierio non displicet, sed *tumor*; legit; et loci hujus auctoritate hanc vocem restituit Julio Capitolino in Pertinace c. 11. 'Sed quum Tausius quidam, unus e Tugris, in iram et tumorem milites loquendo adduxisset, hastam in pectus Pertinacis objecit.' Quo loco ante illum legebatur *timorem*; sed ut recte ibidem Vir summus, 'nunquam ira cum timore.' *Emmeness.*

41 *Concessere deum*] Vide, ut explicui. Nam Servii nugas non fero; et quis feret assutelam illam? Ejus argumento facile occurras; nam Virg. non dixit, cessasse iras omnium Deorum: et ad ejus sententiam satis est, Jovem, et alios commutatos: de quo tamen in II. 'ferus omnia Juppiter Argos Transtulit.' Hic igitur Deus jam mitis. Sic Neptunus, qui fundamenta Trojæ quassavit, postea semitem Trojanis in naufragio præbet; et in V. etiam favet naviganti Æneæ ad preces Veneris. Cum enim alius hemistichium suppleverit, nescio cur mire factum dicat Servius. De imitatione breviter. Huic loco hæsit Silius I. VIII. ubi Anna apparet Annibali, excitatque ad bellum. Lege ab eo loco, 'Omnis jam placata tibi manet ira Deorum,' &c. Et postea

ipse Annibal, 'placavimus iras Cælicolum, redeunt Divi.' Inde apud eundem Paulus obtestatur Varronem temere ruentem ad bellum, hunc in modum: 'cladi parce obvius ire, Dum transit Divum furor, et consumitur ira Fortunæ.' *Cerda.*

42 *Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum*] In Romano codice, *nec vana putes* legitur, quod minime displicet. Sed et *ne recte.* *Picrius.*

Ne vana putes] Quia solent multi in somnis decipi, dat signum, quo cognoscat hoc somnium verum esse. *Donatus.*

43 *Litoreis ingens, &c.*] Licet possumus etiam de fluvio *litus* dicere; ponit tamen discretionem, ut hic, *sub ilicibus.* Paulo post, 'Viridique in litore conspicitur sus.' Hanc autem porcā, ut diximus supra, secum habuere Trojani, quam amissam in Campania invenerunt cum fœtu circa Laurentem agrum: quam ideo Æneas immolavit Junoni, quia ipsa dicitur Terra: ut est, 'conjugis in gremium lætæ descendit.' Scimus autem hoc animal inimicum esse frugibus: ut caprum vitibus, qui Libero immolatur. Alii de ea sue dicunt, habuisse eam Trojanos, et ubi primum generasset, ibi certam spem sedis concepisse. Alii in litore Laurenti inventam, quam secutos Trojanos in eum montem pervenisse, ubi postea Alba a colore porcæ, *Longa* a positione, sit condita. Sane et *litoreis* et *litoralibus* dicitur. *Servius.*

Litoreis ingens, &c.] Heleni idem vaticinium iisdem verbis prolatum habes l. iii. *Farnab.*

44 *Triginta, &c.*] Apto hic verba Varron. de Re Rust. 'Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat: si minus pariat, fructuariam idoneam non esse; si plures pariat, esse portentum. In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Lavinii Æneæ triginta porcos peperit albos. Itaque, quod portenderit factum xxx. annum, ut Lavinenses condiderint

oppidum Albam. Hujus suis, ac porcorum etiam et nunc vestigia apparent.' Juvenal. Sat. xii. de hac sue, 'lætis Phrygibus mirabile sumen, Et nunquam visis triginta clara mamillis.' Meminit ejusdem et Tertul. l. i. contra Marcion. *Cerda.*

Triginta capitum, &c.] Porcelli 30. signant annos totidem, quibus exactis, Ascanius conditurus erat urbem, a sue alba dictam, *Albam*: 'Et stabit Alba potens, alba suis omine dicta.' Propert. iv. 1. *Farnab.*

Enixa jacebit] Participio utens tangit historiam. *Servius.*

45 *Solo recubans*] *Solo* videtur abundare. *Servius.*

Solo] Non abundat vox, o Servi, ut tibi placitum; imo necessaria est, ut notetur solum urbis condendæ. *Cerda.*

47 *Ex quo*] Qua ratiocinatione. *Ser. Redeuntibus annis*] Ex Lucret. l. i. 'Quinetiam multis solis redeuntibus annis:' ubi docuit Lambinus expressam a poëta vim Græcæ vocis ἐνιαυτὸς, tanquam in se rediens. Quod et supra apertius Ge. ii. significavit Maro: 'Atque in se sua per vestigia volvitur annus.' *Germanus.*

49 *Haud incerta cano*] Ab Plin. iii. 5. Tybris dicitur 'vates, ac monitor religiosus.' Loquitur de inundationibus, quibus semper futurum aliquid nuntiabatur. *Cerda.*

Quod instat] Quod solum ex laboribus restat. Cura enim Æneæ præsentis fuerat necessitatis. *Servius.*

51 *Arcades his oris, genus a Pallante profectum*] Euander Arcas fuit, nepos Pallantis regis Arcadiæ. Hic patrem suum occidit, suadente matre Nicostrata, (quæ etiam *Carmentis* dicta est, quia carminibus vaticinabatur.) Alii ipsam Nicostratam, matrem Euandri, cum esset centum decem annorum, a filio peremptam tradunt. Constat autem Arcadas plurimum vixisse, in tantum, ut quidam usque ad trecentos annos vivendo pervenerint. Ipse autem Euander, dimissa provincia sua, exilio,

non sponte, compulsus venit ad Italiam, et pulsus Aboriginibus tenuit loca in quibus nunc Roma est, et modicum oppidum fundavit in monte Pallatino, sicut ait Varro, 'Nonne Arcades exules confugerunt in Palatium, duce Euandro?' Hic autem mons Palatinus secundum Virgilium, a Pallante avo Euandri est dictus: secundum Varronem et alios, a filia Euandri Pallantia ab Hercule vitata, et postea illuc sepulta. Alii a Pallante, qui de filia Euandri natus, et ibi sepultus est immaturæ ætatis. Alii a filio Euandri, qui post mortem patris seditione occisus est. Alii a balatu, *Ballanteum* volunt dictum. Et exinde per Antistoichon, id est, mutata litera, *Pallanteum* dictum. Sed si a balatu hoc nomen venerit, *pa* longa est: sicut eam Martialis ponit plerumque. Si autem a Pallante, *pa* brevis est, ut eam ponit ubique Virgilius, secundum suam opinionem. *Servius*.

Arcades] Brevitate utitur, ne tædio afficiat Æneam. Genus enim dicit et nomen et urbem, et spem dat auxilii ab iis, qui et ipsi hostes sint et peregrini, quos jure oderint Latini. *Donatus*.

Genus a Pallante profectum] Profectum ad has oras genus a Pallante, non a Pallante profectum. *Servius*.

52 *Qui regem Euandrum, qui signa*] Id est, qui regis Euandri signa secuti; ut, 'Sanguine placasti ventos et virgine cæsa,' pro sanguine virginis cæsæ. *Idem*.

53 *In montibus*] Ut diximus supra, est in minoribus illis collibus. An pro monte, an inter montes? *Idem*.

Posuere in montibus urbem] Pari forma Sil. l. xii. 'sedes posuere.' Et Horat. Ep. l. 10. 'Ponendæque domo quærenda est area primum.' Sic Æn. vi. 'posuit templa,' Et Juven. Sat. 12. 'pono altaria.' Hi omnes pro ædifico. Ait vero *in montibus*, quia urbs Roma sita in septem arcibus, ac proinde urbs quoque Euandri, quæ, juxta Pausaniam, pars Romæ. *Cæda*.

54 *Pallantis proavi*] Confundit nomina, ut plerumque solet: nam avus fuit. Sic et illud dixit, 'Luco tunc forte parentis Pilumni Turnus.' Et alibi, 'Pilumnusque illi quartus pater.' A quibusdam tamen hic Pallas, auctor Euandri generis, Ægei filius fuisse dicitur, qui a fratre Theseo Athenis regno pulsus, ad Arcadiam venit, et ibi regnum tenuit: et hoc poëta quasi Romanis dicit, nam ad Æneam non pertinet. *Servius*.

Proavi] Imo *avi*: nam Euander Arcas nepos erat Pallantis Arcadiæ regis. *Taubmann*.

Pallanteum] Cecidisse in hac voce l alterum cum *n* ævo politiore testis mihi est locupletissimus, et instar mille scriptorum, Dionysius Halycarnasseus l. i. Παλάντιον, ὡς ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ σφῶν μητροπόλεως· νῦν μέντοι Παλάτιον ὑπὸ Ῥωμαίων λέγεται συγχέαντος τοῦ χρόνου τὴν ἀκρίβειαν, καὶ παρέχει πολλοῖς ἀτόπων ἐτυμολογιῶν ἀφορμὰς: Palantium quasi a sua in Arcadia metropoli: nunc tamen Palatium a Romanis dicitur, temporis lapsu confusa scriptiois accurate, præbuitque hoc multis absurdarum occasionem etymologiarum. Absurdas illas apud Festum invenies. Expressim Dionysius: Χρόνῳ δὲ ὕστερον μετέπεσε τὸ ὄνομα ἐν ἀναιρέσει γραμμάτων τοῦ τε Δ καὶ τοῦ Ν: Proccedente tempore excidit ea vox, sublatis literis L et N. Dausquius.

55 *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina*] Ducunt, aut gerunt, aut in longum trahunt. Et bene præstandorum auxiliorum exprimit causam, ne magis Turno, quasi Græco, favere credantur. *Servius*.

Hi bellum assidue ducunt] Ducunt, non gerunt, dixit, ut ostendat belli continentiam, et usitatum exercitium belli cum vicina gente, ut Græci ἀσκεῖν πόλεμον, et ἄγειν, hoc est, πολεμοτροφεῖν, quod accedit ad illud Æschyli καπηλεύειν πόλεμον, ad quod alludens Ennius, 'Non cauponantes bellum, sed belligerantes:' Hom. ἀπρηκτον πόλεμον πολεμίζειν. *German*.

56 *Fædera junge*] Legitur et *fædere junde*. Servius.

57 *Iipse ego*] Pollicetur homini ignaro viam se ostensurum. Donatus.

Recto flumine ducam] Non ad naturam alvei referendum est; nam ait, 'et longos superant flexus;' sed recto fluminis itinere, quia non sunt erraturi: et sic dixit, ut, 'Tunc se ad Cajetæ recto fert litore portum,' hoc est, a litore non recedens. Sic ergo et nunc *ducam*, a litore fluvii non recedentem significat. Est et alia expositio, ut *recto flumine* edomito, frenato, et in tranquillitatem redacto intelligamus: quod etiam fecit; ut, 'Mitis ut in morem stagni placidæque paludis.' Ut sit *recto*, præteriti temporis participium, ab eo quod est *rego*. Servius.

Recto flumine] Alii legunt, *tecto*, silva scilicet et arboribus, quia Tiberis flexuosus. Farnab.

58 *Adversum remis superes subvectus ut amnem*] In codicibus aliquot, mutato numero *adversum superes remis*. Sed concursus ille syllabarum *sum, su, res, re*, molestam præ se fert asperitatem. In aliquibus autem manu scriptis, versus hic non habetur. Pierius.

Adversum] Polyb. Hist. l. III. ποιησάμενοι τὴν πορείαν ἐναντίοι τῷ ρεύματι παρὰ τὸν ποταμὸν. Itaque, quod nos 'adverso flumine,' ille, *ἐναντίοι τῷ ρεύματι*. Ibidem præclare alio flexu, τῆς τοῦ ρεύματος βιάς, et ideo statim pari consecutione, βιάζεσθαι πρὸς τὸ ρέμμα, quod Virg. *subvectus*. Cerda.

Subvectus] Sidon. l. 5. 'per ostia adversa subvectus.' Tacit. Annal. l. II. 'Nilo subvehabatur.' Idem.

Subvectus] Livius l. IV. dec. 3. 'Flumine adverso subvectum.' Taub.

59 *Surge age, nate dea*] In Romano codice, et quibusdam aliis, non habetur *age*. In nonnullis altera manu superadditum, quum antea legeretur, *surge o nate Dea*. Sed omnino *surge age* magis placet. Missum fa-

cio *gnate Deum*, quod et ipsum in veteri habetur codice. Pierius.

Primis] Proprium cadentibus astris, cum primum nox occiderit: et dictum juxta vulgarem opinionem, tanquam oriente die occidant astra. Servius.

Primisque cadentibus astris] Dictum jam Æneid. II. Sed quid, *primis astris*? Placeat scholion Servii. Id est, primum cadentibus, cum primum nox occiderit. Sed ego hic morem aperio, quem Poëta attingit: ad quem audiendus interpretes Apollon. τοῖς μὲν οὖν κατοικομένοις περὶ τοῦ ἡλίου δυσμαὶς ἐναγίζομεν, τοῖς δ' οὐρανίοις ὑπὸ τὴν ἑω τοῦ ἀνατέλλοντος ἱερέομεν: *Mortuis circa occasum Solis parentamus, cælestibus, autem auroræ tempore sub exortum Solis sacrificamus*. Ergo, quia Junoni res sacra fieri præcipitur, ideo 'cadentibus astris.' Inde postea, 'Surgit, et ætherii spectans orientia Solis Lumina.' Cerda.

60 *Junoni fer rite preces*] Sicut etiam Helenus monuit. Et sic *fer preces*, quemadmodum *sacra ferri* dicimus. Servius.

Junoni] Matutinum tempus congruum sacrificiis ostendit. Docet potentum iras, supplicando potius, quam repugnando superari. Donat.

Junoni fer rite preces] Eodem consilio adhibetur præceptum a Tybri, quo ab Heleno in Æn. III. Vide. Est vero *ferre preces*, quod in VI. *fundere preces*. Et *ferri* dicuntur preces, quia res sacræ. Sic ferre Diis thura, solemnia, piacula. Seges exemplorum, tum in Brisson. tum in Heraldo ad l. VII. Arnob. Cerda.

61 *Supplicibus supera votis*] In Romano quidem codice, *votis* legitur. Sed in plerisque aliis, *donis*: ut idem repetatur, quod in Æn. III. præceptum ab Heleno fuerat. Tametsi Ti. Donatus *votis* agnoscit utroque loco. Pierius.

Victor honorem Persolves] Bene ei adimit bellicam curam, promittendo voti fore compotem. Servius.

Victor] Beneficiorum meorum ex voto compos. *Taubmann.*

62 *Ego sum]* Non arroganter, sed necessario laudat suum officium. *Donatus.*

Ego sum, pleno quem flumine cernis] In codicibus aliquot antiquis legere est: *ego sum, quem pleno gurgite cernis.* Sed altera lectio magis omnino recepta. *Pierius.*

Pleno flumine] Arroganter: ut et de Ismeno Stat. Theb. l. ix. 'Jamque super ripas utroque exstantior ibat Margine.' Quod in Æn. iii. dixerat, 'magnoque in aggere ripas.' Et de Vulturno Sil. l. iv. 'Et ripas habitare nescientem.' Hujusmodi fluvii πληροῦμενοι dicuntur ab Simocatt. vii. 17. De Tyberi, sed in tempestate, Plin. viii. 17. 'Alveum excessit, ripis alte superfunditur, innatat campis.' Est hoc, quod de Lyco amne Curt. l. iii. 'Majore vi ac mole agentem undas.' Hom. Iliad. v. πλήθοντι ποταμῷ. Plutarch. in Alexand. plenum fluvium vocat μετέωρον. *Cerda.*

63 *Stringentem ripas]* Radentem, imminuentem; nam hoc est Tyberini fluminis proprium, adeo ut ab antiquis *Rumon* dictus sit, quasi ripas ruminans et exedens: in sacris etiam *Serra* dicebatur. Unde ait nunc, 'et pingua culta secantem:' in aliqua etiam urbis parte *Terentum* dicitur, eo quod ripas terat. Alii *Stringentem* juxta veterem morem dictum intelligunt. *Stringere* enim significare dicunt, tactu modico præterire: ut ipse ait in x. 'Magno strinxit de corpore Turni.' *Servius.*

64 *Ceruleus Thybris]* Altus, profundus. *Idem.*

Calo gratissimus] Pro his qui in calo sunt. *Idem.*

Calo] Sic δόμοις, pro τοῖς οἴσιν ἐν τῷ δόμῳ, dictum ab Æschylo in Agam. Ursinus notat, eo versu, Δόμοις δὲ ταῦτα καὶ Κλυταιμνήστρῃ μέλειν Εἰκός: *Par est, hanc rem curæ esse domibus et*

Clytæmnestræ. Ergo calo, pro celestibus. *Cerda.*

65 *Hic mihi magna domus]* Scilicet circa exitum suum: quamvis enim alibi ortus, hunc tamen locum incolo. Alii Romam dicunt Tyberini esse domicilium, hinc dixisse 'magnam domum.' Alii ostia dicunt ab hoc, quod nos, cum per diversa discurrerimus officia, in domum nostram nos recipimus, ibique requiescimus; ut idem hic cum per reliqua spatia discurrerit, recipiat se per ostia in mare. Alii, domum, non Romam significare, quæ adhuc non erat, sed regionem illam, ut ostendat sibi eam demum electam, quæ ad totam gloriam perventura sit. *Servius.*

Domus] De aquis. Sic et Georg. iv. 'Jamque domum mirans genitricis, et humida regna.' Et Æneid. i. 'Nympharum domus.' Prop. i. 20. 'Grata domus Nymphis humida Thyniasin.' *Cerda.*

Celsis caput urbibus exit] De Thuscia, quam illis multum constat floruisse temporibus. Nam et Lucumones reges habebat, et maximam Italiæ superaverat partem. *Servius.*

Caput urbibus] Romam vocat Liv. l. xxi. 'Arcem et caput Italiæ.' Majore incremento Noster, ac nullo termino, præfert urbibus omnibus: nam de omnibus intelligendus. Dionys. Afer περ. Romam vocat μέγαν οἶκον ἀνάκτων, et μητέρα πασάντων πόλεων: magnam domum regum, matrem omnium urbium. Sil. l. i. 'magnanimis Romam caput urbibus alte Exerere.' Auson. Mosell. 'Caput rerum, Romam.' Sidon. i. 6. 'Domicilium legum, gymnasium literarum, curiam dignitatum, verticem mundi.' Cum illa matris appellatione, qua Dionys. illam afficit, congruunt versus isti Corippi l. i. 'Addidit antiquum tendentem brachia Romam; Exerto et nudam gestantem pectore mammam, Altricem Imperii, libertatisque parentem.' Claud. quoque Paneg.

Stil. l. III. *matrem vocat. Cerda.*

66 *Lacu fluvius*] Abutitur lacus nomine, ut mox, 'Quo te cunque lacus : ' fluvius autem hic ipse scilicet Deus alvei. *Servius.*

Lacu] Antrum vocat Claudianus Rapt. l. III. apud quem Jupiter fluvios 'humentibus invocat antris.' Et de eodem Tyberi Sil. l. VIII. 'sacro se conjugis antro Condidit.' *Cerda.*

67 *Nox Ænean somnusque reliquit*] Ut, 'fessos cum sole reliquit : ' et cito, 'orientia solis Lumina,' pro orientis solis lumina. *Servius.*

Nox Ænean somnusque reliquit] In antiquis aliquot exemplaribus, *relinquit*, per instans, ut conveniat cum *surgit*. *Pierius.*

Nox Ænean somnusque reliquit] *Hom.* Iliad. II. ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν : *dimisit me dulcis somnus.* *Euripid.* Orest. ἐβαλεῖς ἐξ ὕπνου. Ibidem, quæ excitant a somno dixit μεταστῆσυνα ὕπνου. Græci alii, ἐξυπνίζειν, διυπνίζειν, διανιστῆν. In Platone Polit. VIII. est ἀπόσασθαι ὕπνον, cui confine διακρούεσθαι, et ἀποσεῖσθαι. Quæ verba reddit Stat. Theb. l. II. per 'somnos excensit.' Quod verbi etiam est in Calpurnio, et Q. Sereno, atque aliis. Sed Virg. ideo *reliquit*, quia de placido somno : nam *excussio* de turbato, et formidoloso. Ideo minus probandus Ennius, qui in gravi somno dixit, 'Vix ægro tum corde meo me somnu reliquit.' Cumenim premimur dormientes, excutere somnum volumus : omnino ἀπόσασθαι, ἀποσεῖσθαι, διακρούεσθαι. Ut vero Virg. *nox reliquit* ; ita Eurip. in Herc. νύξ ἔχει βλέφαρα : *nox habet palpebras*, pro, dormit. *Cerda.*

68 *Spectans orientia solis Lumina*] Viguit hic mos inter Gentiles, ejus etiam fit mentio Æneid. XII. 'Illi ad surgentem conversi lumina Solem.' Hunc precum ritum aliunde indicamus. Valer. Argon. III. 'Imperat hic alte Phœbi surgentis ad orbem Ferre manus, totisque simul procum-

bere campis.' Tertull. Apolog. 'Deinde suspicio Solem nos adorare, quod innotuerit ad Orientis regionem precari : sed et plerique vestrum affectatione aliquando et cœlestia adorandi ad Solis ortum labia vibratis.' Latin. Pacat. Paneg. Theodos. 'Nam, ut divinis rebus operantes, in eam cœli plagam ora convertimus, a qua lucis exordium est : sic ego,' &c. Apul. l. II. 'Tunc Orientem obversus, et incrementa Solis augusti tacitus imprecatus.' Dio apud Plutarch. in vita, inducitur ἀνατέλλοντι τῷ ἡλίῳ προσευξάμενος, orientem Solem adorans. Mos hic originem traxit ab eo, quod Vitruvius scribit IV. 5. his verbis : 'Ædes autem sacræ Deorum immortalium ad regiones, quas spectare debent, sic erunt constituendæ ; uti si nulla ratio impederit, liberaque fuerit potestas, ædis signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem ; uti, qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes, spectent ad partem cœli orientis, et simulacrum, quod erit in æde : et ita vota suscipientes contineantur ædem, et orientem cœli.' Itaque, quia qui in templis vota faciebant, conversi ad simulacra erant, ac proinde ad orientem Solem, idque ex ædium positione ; factum, ut mos idem usurparetur etiam extra templa. *Cerda.*

69 *Undam de flumine palmis Sustulit*] Quia dicitur nox etiam solo somno polluere. Unde est, 'Et noctem flumine purgat.' *Servius.*

Cavis undam de flumine palmis Sustulit] In antiquis aliquot codicibus, *sustinct* legitur. Et quod subsequitur, *talis effundit*, præsentī tempore, quod in vulgatis *effudit* habetur. *Pierius.*

71 *Nymphæ*] Hic distinguendum, ut generalitatem sequatur specialitas : ut in Georgicis, 'Mater, Cyrene mater.' Nam vitiosum est post speciem genus inferre. *Servius.*

Nymphæ] Potest sic distingui: *Nymphæ Laurentes*, quoniam ipsæ in tempore fuerant necessariae: deinde pone, *Nymphæ genus amnibus unde est*. Possumus etiam intelligere esse duplicationem. Tertia distinctio est, ut dicas, *Nymphæ*: ut generaliter proferatur: deinde ad speciem redeat et dicat, *Laurentes Nymphæ*, quæ erant præferendæ. *Donatus*.

Nymphæ Laurentes] Ex Callimacho in Hym. in Del. νύμφαι θεσσαλίδες, ποταμοῦ γένος, εἴπατε πατρί. *Germanus*.

Genus amnibus unde est] Quidam hic hypallagen putant; ut sit *Nymphæ* quæ ab amnibus genus habetis. Sane cum *unde* hodie ad locum referamus, veteres etiam personis applicabant, ita ut ad omne genus et ad omnem numerum referrent, ut hoc loco genus fæmininum et pluralem numerum posuit, cum alibi masculinum et singularem posuerit, 'genus unde Latinum,' quod plenius in initio primi libri *Æneidos* dictum est. *Servius*.

72 *Tuque, o genitor cum flumine*] Sic enim vocatur in precibus, 'Adesto, Tyberine, cum tuis undis.' Tyberim vero alii a rege Aboriginum dictum volunt, qui juxta dimicans interemptus est. Alii ab eo rege, quem Glaucus Minois filius in Italia interemit. Alii, inter quos et Livius, ab Albanorum rege, qui in eum cecidit. *Idem*.

Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto] *Tu o genitor*, distinguendum esset ex antiquis codicibus, in pronomen et adverbium vocandi. Corripereturque *tu*, ob subsequentem vocalem: quod non ideo apposui, quia lectionem hujusmodi probarem; sed, ut codicum tantum varietatem indicarem. Quidam, ut in plerisque aliis locis, *que* particulam inseruere. Hinc plerique codices habent, *tuque o Tybri, tuque o genitor*. *tum* imperite quam absurde. Per-

inde ac etiam *sancto* pro *sancto* scripsere. Nam s etiam simplex in *x* mutare quorundam mos fuit, ut habetur in veterum monumentis, *Cassius xecundus*, et alia quædam hujusmodi. *Pierius*.

Tuque, o Thybri tuo gen.] Ita Servius et plerique Codd. veteres: quod et Fabricius notat. Et quia ἀναφορά ἐκφωνητικὴ vehementior est, ideo lectio etiam probior. Formula autem invocandi erat: 'Adesto Tiberine cum tuis undis.' Vulgati: *Tuque o Tybri, tuo gen.* Quidam vett. etiam: *Tuque o Tybri, tuque o gen.* male. *Taubmann*.

Genitor] Honoris causa: vel quia subit, quod ut pater consulerat. *Donatus*.

Cum flumine] Nihil est aliud, 'Tybris cum flumine,' quam Tybris ipse, aut flumen ipsum. Ita Silius l. viii. 'Sed pater ingenti medios illabitur amne Albula.' Et l. ix. 'Eridanus captivo defluit alveo.' *Cerda*.

73 *Accipite Ænean*] Sapit versum Soph. Elect. Δέξασθέ μ' εὐτυχούντα ταῖς ὁδοῖς: *Accipite me læto successu per hasce vias*. Et Virgilium Statius Theb. l. iv. ubi precatio fit ad fluvium: 'bellis modo lætus ovantes Accipias, fessisque libens iterum hospita pandas Flumina, defensasque velis agnoscere turmas.' Bacchus apud Nonn. libr. xi. loquens cum fluvio, ἡβήτηρα δέχεσθo: *juvenem accipito*; qui videlicet juvenis natatui se committebat. *Idem* Nonn. l. x. Δέξo με καὶ σὺ θάλασσα, μετὰ χθόνα δέχυνσο Νηρεῦ Χειρὶ φιλοξένω: *Accipe me, et tu mare, accipe me Nereu post terram Manu benigna, hospitali*. Pari gustu Propert. l. 8. 'Accipiat placidis Oricos æquoribus.' *Idem*.

Arcete periclis] Hypallage, pro a me prohibete pericula. *Servius*.

74 *Quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra Fonte tenet*] In Romano codice, *tenent* legitur, ut *lacus* sit pluralis numeri. Non enim adhuc

proprium Fontem aut Lacum novit.
Pierius.

Quo te cumque lacus tenet] Lacus est quoddam latentis adhuc aquæ receptaculum: et dictus lacus quasi lacuna: ex qua erumpens aqua efficit fontem: qui cum fluere cœpit, alveum facit. Unde tria ista dixit: lacum, fontem, alveum. Hoc enim est, 'Quocumque solo pulcherrimus exis.' Quanquam multi hoc versu superfusionem ejus velint significari: ideo autem hoc dixit Æneas, quia audierat, 'Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.' *Servius.*

Quo te cunque lacus] Hoc ergo numini spondet: Ubicumque te invenero, sive ex fonte nascentem, sive in stagno collectum, sive fluentem per liberos exitus; venerabor te pro meritis tuis, et semper offeram vota.
Donatus.

75 Quocumque solo pulc. exis] De Enipeo Hom. Od. Δ. ὃς πολλὸν κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. Et hæ laudes, quamvis compendiosæ, sapere mihi videntur versus hos, qui apud Dionysium Afrum laudes ejusdem fluvii continent. Θύβρις ἐλισσόμενος καθαρὸν ῥόον εἰς ἄλλα βάλλει, Θύβρις εὐρρέτης ποταμῶν βασιλεύματος ἄλλων, Θύβρις, ὃς ἡμερτὴν ἀνατέμνεται ἀνδιχα ῥώμην, ῥώμην τιμήσσαν ἐμῶν μέγαν οἶκον ἀνάκτων. Ut autem hic *cornigerum*, sic supra, *taurino cornua vultu*, de fluvio. *Germanus.*

76 Semper honore meo] Amphiboliam facit. Satis autem pie Æneas pollicetur, cum Tyberis verecunde poposcerit. Ait namque, 'Mihi victor honorem Persolves.' *Servius.*

Semper] *Semper*, duplicatum, plenam præstitorum memoriam significat. *Donatus.*

Semper honore meo, &c.] Fluvio quippe tantarum rerum monitori promittuntur sacra. Apud Sil. l. III. 'Placatur meritis monitor Cyllenius aris:' scilicet ab Annibale, qui etiam aliis sacra fecit, uni imprimis

Mercurio, qui sibi indicaverat exitum Italici belli. Est etiam par Virgil. locus ejusdem Sil. l. IV. 'At Pænnus multo fluvium veneratus honore, Gramineas undis stravit socialibus aras.' Versum Virgilii mutavit Claudian. Paneg. Olibr. flexu isto, 'Semper honoratus nostris celebrabitur undis Iste dies.' *Cerda.*

Semper celebrabere donis] In plerisque codicibus antiquis, *venerabere*, specie Latino sermoni insolita: *celebrabere* autem omnino melius. *Pierius.*

77 Corniger] Flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum bonum imitatur murmur undarum: sive quod plerumque in cornuum similitudine curvatas cernimus ripas.
Servius.

Hesperidum fluvius regnator aquarum] Bene addidit *Hesperidum*, id est, Italicarum. Nam Eridanus rex est fluminum Hesperiae, ut, 'Fluviorum rex Eridanus.' *Fluvius* vero, vocativus antiquus est, quia apud majores in omni forma similis erat nominativo. Sed modo aliter est in secunda tantum forma: namque si proprium fuerit nomen, et *i* ante *us* habuerit, *us* perdita facit vocativum: ut *Terentius*, *Terenti*, nullo excepto: si autem appellativum sit, in *e* mittit si vocativum; ut *pius pie*, *fluvius fluvie*: excepto *filius*, nam *fili* facit. Plerumque tamen poëtæ euphoniæ causa antiquitatem sequuntur. *Idem.*

Regnator] Ut ostendat omnibus fluminibus potiorum. *Donatus.*

Regnator] Vulgo aliis est *Rex*: ita Æn. II. 'Regnatorem Asiae.' Quam vocis dignitatem Scal. notat IV. 16. *Taubmann.*

78 Adsis o tantum, et propius] In Romano codice, et in Mediceo, *adsis o tantum* legitur. In aliquot aliis, *adsis, et tandem propius*. Sed omnino venustius est, *o tandem*. *Pierius.*

Et propius] Legitur et *proprius*. Et, si *proprius*, familiarius, stabilius

significat: ut, 'et proprius res aspicere nostras.' Si autem *propius*, citius significat. Cicero in Verrinis, 'Nec eo quicquam est propius factum, quam ut illud exemplum de Adriano Syracusas referretur.' Et hoc est melius: nam statim est porca conspecta, et Æneas non dubitavit de fide oraculi, sed exposcit celeritatem. *Servius*.

Adsis o tantum] De hac formula videndus Brisson. Produco imitatore Sil. l. iv. 'Adsis, o, firmesque tuæ, Pater, alitis omen.' *Cerda*.

Tua numina] Tua oracula et promissa. *Servius*.

Tua numina] Contendit enixe Melternus in suis Spicilegiis legendum *omina*, ex veterum more satis trito, qui omina firmari poscebant: et nihil putat obstare hiatum versus. Nam Virg. ipse, 'Credimus, an qui amant.' Agnosco formam, nec muto versum. Dicuntur enim Dii tueri, firmare, vindicare, sancire sua numina. De quo alibi. *Cerda*.

79 *Geminas*] Pro duas. *Servius*.

Geminasque leg. de cl. biremis] Notat Turneb. Advers. xxiv. 40. Poëtam posteriora tempora respexisse: necdum enim Æneæ sæcula talia invenisse navigia, quæ sequentia exhibuerint. *Germanus*.

80 *Remigioque aptat*] Id est, ad remigium, officium remigantium, alibi pro turba remigantium: ut, 'Remigium supplet.' *Servius*.

Socios simul instruit armis] *Socios* appellat classiarios istos seu epibatas. *Pontanus*.

81 *Monstrum*] Quia et subito et cum triginta porcellis est visa. *Serv.*

Monstrum] Id est, quod est contra rationem naturæ. *Donatus*.

Monstrum] Propria usus voce, a monstrando et prædivinando: ut et portentum a portendendo. Videatur Cic. de Divin. *Cerda*.

82 *Fatu concolor albo*] Expedita locutio. *Servius*.

83 *Procubuit*] Sen. epist. 65. ita extulit flexu alio: 'Fœtus suos non distinguunt feræ, et se in alimentum pariter omnium sternunt.' *Cerda*.

Viridique in litore] Fluviali scilicet. *Servius*.

Viridique in litore] Id est, fluminis: nam in iii. 'Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus.' Nec novum dari litora fluminibus, ut et ripas mari. Mitto rem tritam. *Cerda*.

Conspicitur sus] Horatius, 'Et amica luto sus.' Sciendum tamen hoc esse vitiosum monosyllabo finiri verbum, nisi forte ipso monosyllabo minora explicentur animalia. Ut, 'Parturient montes nascetur ridiculus mus.' Gratiores enim versus isti sunt secundum Lucilium. *Servius*.

84 *Pius Æneas*] Oportunum epitheton, quoniam remi divinam facit. *Idem*.

Tibi enim] Vacat enim, et tantum ad ornatum pertinet: integrum est ergo tibi, ut ex iteratione crescat augmentum. Terentius, 'O Mysis Mysis.' *Idem*.

Maxima Juno] Quæsitum est quæ sit Juno maxima. Nam, ut diximus, variae sunt ejus potestates: ut Curetis, Lucina, Matrona, Regina: et dicunt Theologi ipsam esse matrem Deum, quæ Terra dicitur. Unde etiam porca ei sacrificatur. Ergo perire elegit epitheton, ut *maximam* diceret. *Servius*.

85 *Mactat sacra*] Mactatio post immolationem est: unde bono usus est compendio. Sane hysteroproteron est in hoc versu: Primum enim est, *cum grege sistit ad aram*: et sic *mactat*, id est, auget, perficit. Sed sciendum sacrum proprie esse, quod ad Deos pertinet, et hic breviter factum sacrificium dixit. *Idem*.

Mactat] Prius sistit, deinde mactat. Ergo ordo est, Quam Æneas tibi ad aras cum grege sistit, et cum grege mactat: ut intelligatur etiam

fœtus mactasse. *Donatus.*

Mactat] Verba ista, *mactat*, *ferens sacra, sistit*, sacrorum sunt, et Brissonio jam observata. *Cerda.*

Cum grege] Ambitiose Poëta triginta filios gregem dixit. *Servius.*

86 *Fluvium]* Hic fluvium ipsum aquæ cursu lenitum accipiendum est. *Idem.*

Quam longa est, nocte] In quantum longa est: ut, 'Nunc hiemem inter se luxu quam longa fovere.' *Idem.*

Quam longa est, nocte] In codicibus aliquot antiquis, non habetur *est*, sed enim figuratam illam priorem lectionem agnoscit *Servius.* *Pierius.*

Tumentem Leniit] Hom. Od. E. 38 ἀντίκα παῖσεν ἐν ῥόον, ἔσχε δὲ κῆμα, πρόσθε δὲ οἱ πόησε γαλήνην, τὸν δ' ἐσάωσε Ἐσποταμοῦ προχοάς. *German.*

87 *Leniit, et tacita]* In Romano codice, more suo, *lenit*, unico *i*, quod vel oblonga figura scribi debet, ut pro duobus accipiatur, sicuti *memor beneficI*: vel spondeus est κατὰ συνάλρεσιν. Sed magis placet *leniit*, dactylus. *Pierius.*

Refluens] Velut in alveum suum recurrens, ut Æneas, contra undas pergens, descendentis celeritate propemodum uteretur. *Servius.*

88 *Mitis]* Vel ad Tyberin, vel ad stagnum referes. *Idem.*

Mitis] Et mente et flumine, propter navigationem. *Donatus.*

89 *Æquor aquis]* Ipsius æqualitatem, nam et post ait, 'Placido æquore.' *Servius.*

Sterneret æquor aquis] Sæpe Hom. et Apollon. ἐστόρεσε πόντον, et ἐστρωσε, pro eo, quod est γαλήνην ἐποίησε: ut supra admonuimus. *Germanus.*

Remo ut luctamen abesset] Nam alibi, 'luctantur marmore tonsæ.' Et Claudianus i. Paneg. Stilicon. 'Stagna reluctantia quaterent Saturnia remi.' Describit utique Poëta milites οὐ ῥοδιάζοντας, et qui nullo essent πτύλφ, et nullo ῥοθίφ κώπη, ut loquitur Aristid. Orat. πρὸς τοὺς αἰτιώμ.

Ovid. Trist. iv. 5. ab Nostro luctamen dedit remis; ut etiam Auson. in Mossella. *Cerda.*

90 *Ergo iter inceptum celerant]* In plerisque codicibus antiquis, *peragunt*, legitur. Utrumque placet, sed melius *celerant*. In Mediceo, *celebrant*, quod cum eo quadraret, quod sequitur, 'rumore secundo.' Quod vero ajunt interpretes *rumore secundo*, id est, bona fama, nihil ad Virgilianam sententiam facere videtur. Nam *rumor* hic pro plausu ponitur. *Pierius.*

Celerant] Alii, *celebrant*. *Taubm.*

Rumore secundo] Hoc est bona fama, cum neminem læderent. Aut certe dicit ante eos venisse quam fama nuntiaret esse venturos. Aut *rumore* pro *Rumone* posuit. Nam, ut supra diximus, Rumon dictus est, unde et ficus ruminalis ad quam ejeti sunt Remus et Romulus: quæ fuit ubi nunc est Lupercal in circo; hac enim labebatur Tyberis, antequam Vertumno factis sacrificiis averteretur. Quamvis ficum ruminalem alii a Romulo velint dictam, quasi Romularem. Alii a lacte infantibus dato. Nam pars gutturis, *ruma* dicitur. Ergo si fuerit *Rumone secundo*, favente fluvio intelligimus. *Servius.*

Rumore secundo] Ego existimo Maronem dicere Trojanos lenitate fluminis, et monstro albæ scrophæ exhilaratos, lætis et secundis ominibus et acclamationibus iter inceptum urgere; *rumorem* enim sic vocat hic, et omnia significat, ut apud veterem poetam 'Solvere imperat secundo rumore adversaque avi.' *Turnebus.*

Rumore secundo] Accipio plausum nautarum, ad eum modum, quo l. iii. 'Nauticus exoritur vario certamine clamor.' Ut et Sil. l. xi. 'Nauticus implebat resonantia litora clamor.' Sic illud Ennii Annal. l. vii. 'populi rumore secundo,' accipio, læto populi plausu, et favore. Ita et illud Sueti apud Macrob. Satur. vi. l. 'Re-deunt, referuntque petita rumore

secundo.' Et veterem Poëtam apud Tull. Divin. 1. 'Solvere imperat secundo rumore, adversaque avi.' Quæ verba clare notant celeusma nauticum. Hæc simplex, et vera, ut puto, explicatio. *Cerda.*

91 *Labitur uncta vadis abies*] Descendentis celeritate prope conscendit. Statius de disco, 'similisque cadenti Crescit in adversum.' *Servius.*

Labitur uncta vadis abies] In codicibus aliquot antiquis *uda*, non *uncta*, legitur. Sed *uncta* magis proprium, quo epitheto alias etiam Poëta usus est ad pingendas naves, 'natat uncta carina.' Quod vero subjunxit, 'Undas et nemus mirari,' secundum Pythagoræ disciplinam dictum, qui putabat omnia, spiritum vegetationis habentia, posse mirari. *Pierius.*

Uncta] Forte idem apud Græcos μέλαινα, quod interpretes Homer. II. B. exponit, pice oblita, seu picata. *Hart.*

Mirantur et undæ] Laus Trojanorum per phantasiam quandam ex undarum vel nemoris admiratione veniens. *Servius.*

92 *Insuetum*] Hypallagen agnosco: fluvio enim insuetæ erant naves illæ, et arma. *Cerda.*

Fulgentia] Ita Apollon. Arg. 1. in navigatione Argon. Στράπτει δ' ὑπ' ἡελίῳ φλογὶ εἴκελα νηὸς ἰούσης Τεύχεα. *Fulgebant vero a Sole instar ignis, nave cunte, Arma.* *Cerda.*

93 *Pictas carin.*] V. N, Æn. v. 663. *Taubmann.*

94 *Noctemque diemque fatigant*] Ut, 'Silvasque fatigant,' pro ipsi fatigantur. An deest *se*, ut sit fatigant *se*: an diem fatigant, pro occupant et consumunt? *Servius.*

95 *Superant flexus*] *Superant*, transcunt, ut 'Fontem superare Timavi.' Et hic ostendit non esse alveum fluminis rectum. Quia Tyberim libri Augurum colubrum locuntur, tanquam flexuosum. *Idem.*

Variisque teguntur Arboribus] Hoc est, 'Hunc inter fluvio Tyberinus

amæno.' *Idem.*

96 *Secant placido æquore silvas*] Ostendit adeo perspicuam fuisse naturam fluminis, ut in eo apparerent imagines nemorum, quas Trojanæ naves secabant. Terentianus, 'Natura sic est fluminis, ut obvias imagines nemorum receptet in lucem suam.' *Servius.*

Secant silvas] Ut Virg. *secari silvas*, dixit, quia una cum undis viderentur secari, ita Sen. epist. 114. ex correctione Jos. Scal. 'versoque vado remigant hortos.' Sed de loco Sen. vide Lips. *Cerda.*

97 *Sol medium cæli conscenderat igneus orbem*] Alterius scilicet diei. *Servius.*

Sol medium, &c.] Ad verbum Hom. Iliad. I. VIII. ἡέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβέβηκει. Repetit Odyss. VIII. Stat. Theb. v. 'Sol operum medius summo librabat Olympo.' Claud. Rapt. III. 'Sed postquam medio Sol altior astitit orbe.' Sumpsit fortasse Claud. ab Sophoc. qui Antig. ἐν αἰθέρι Μέσῳ κατέστη λαμπρὸς ἡλίου κύκλος: in æthere Medio adstitit splendidus Solis orbis. Valer. Arg. III. 'Jam summas cæli Phæbus candentior arcus Vice-rat, et longas medius revocaverat umbras.' Accepit Valerius ab Ovid. qui Met. XIV. 'cæli medio cum plurimus orbe Sol erat, et minimas a vertice fecerat umbras.' Pulchre Nazian. Carm. 50. *Ἡ πυρρὸν βάλλοντος ὑπὲρ κρατὸς ἡελίοιο. Quia videlicet tunc est Sol supra hominum capita. *Cerda.*

98 *Cum muros arcemque procul*] Palatinum vidit: nec situm præsentem considerare debemus. Tunc enim nullis obstantibus ædificiis, et Tyberi per Lupercal (ut diximus) fluente, facile mons poterat videri Palatinus. *Servius.*

Cum muros arcemque procul, ac rara domorum] In Oblongo codice perverteri, et quibusdam aliis, *arces* legitur numero multitudinis, ut referatur ad

colles septem, vel ad illud, ‘Septemque una sibi muro circumdedit arces.’ Nam ‘rara domorum Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cælo Æquavit.’ Est autem pro *et rara*, in Romano codice, et in Mediceo, *ac*. *Pierius*.

99 *Cælo æquavit*] Pro ad cælum extulit. *Serrius*.

Quæ nunc Romana potentia, &c.] Ab hoc loco Stat. Silv. III. ‘Nec mora jam Latii montes, veteresque Penates Euandri, quos mole nova Pater inclytus urbis Excolit, et summis æquat Germanicus astris.’ Et Æn. II. ‘æquataque machina cælo.’ In Græco Epig. πρὸς ὄλυπον ἐμψχανέοντο κολασόν. Silius lib. XI. miro incremento, ‘saxa impellentia cælum.’ Loquitur scilicet de Alpibus, et de iisdem in I. ‘et saxa minantia cælo.’ Sed hæc obvia in Poëtis. *Cerda*.

100 *Euandrus habebat*] In Romano, et in Mediceo, *Euandrus*. Nam *Euan-der*, vocativi casus esse volunt, pro *Euandre*, κατὰ μετάθεσιν. Reliqui tamen codices *Eunder* habent nominativo casu. Voluntque alii *Euandre* in vocativo fieri κατὰ μετάθεσιν, ut illud, ‘Nam tibi Tymbre caput,’ quod agnoscit Probus. Sosipater tamen Carisius ita scribit, ‘Alexander, Teucer dici debet: sed et Alexandrus, et Teucerns dici possunt, ut Virgilius, Teucrus et Euandrus, secundum illam scilicet rationem, qua nomina Græca in *os* exeuntia, Latine in *us* exire Aurelio placet.’ Contra quam regulam a Græcis ἄγρος, idem a nobis *ager* dicitur. Ideoque, ut in his, et cæteris consuetudo sequenda est. Sed enim super hoc latius habetur libro tertio, eo versu *Teucrus Rhateas*. *Pierius*.

102 *Forte die sollemnem illo*] Εὐθυμβόλως, id est, bono omine victori Deo, Trojanis venientibus, sacra celebrabantur. Bona etiam usus est æconomia. *Serrius*.

Forte die sollemnem illo] In Romano

codice, *solemne* genere neutro legitur, quod minime placet. *Pierius*.

103 *Amphitryoniadæ magno divisque ferebat*] Amphitryo rex Thebanorum fuit, cujus uxorem Alcmenam Jupiter adamavit, et dum vir ejus Œcæliam civitatem oppugnat, de trinoctio facta una nocte, cum ea concubuit: quæ post duos edidit filios; unum de Jove, id est, Herculem; alterum de marito qui Iphitus appellatus est. Ergo adsumpsit epitheton Amphitryoniadæ, et satis perite ait, ‘Divisque ferebat.’ Nam cuivis Deo sacrificaretur, necesse erat post ipsum reliquos invocari. *Serrius*.

Magno] Apparet hoc fuisse epithetum proprium Herculis. Sic infra, ‘Māximus ultor.’ Arnob. etiam I. I. ‘Nonne ipsum Herculem magnum?’ Magnitudo enim Herculei corporis celebrata omnibus, ut etiam animi. *Cerda*.

Divisque ferebat] Quidam sic intelligunt: Ergo Hercules de Divis est, ut est illud schema, ‘Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhoëa, Et. conjuratos cælum rescindere fratres:’ ergo et superiores tres conjurati: et, ‘niveamque Paron sparsasque per æquor Cycladas:’ ergo et illa e Cycladibus. *Serrius*.

Ferebat] Verbum sacrum. Plaut. Asin. ‘Tum si coronas, sarta, unguenta jusseris Ancillam ferre Veneri, aut Cupidini.’ *Cerda*.

104 *Ante urbem*] Secundum antiquum situm. Tunc enim brevis civitas fuerat. *Serrius*.

Ante urbem] Ut sacra sæpe intra urbem, ita sæpe extra urbem, et in agris, ex religione. Sed de unis sacris Herculis extra urbem locus est insignis in Orat. Demosth. de Falsa Legat. ubi, cum dixerit coactos fuisse Athenienses alterius oratione, ἡράκλεια ἐντὸς θύειν τείχους, εἰρήνης οὐσης: *Herculis sacra intra mœnia facere, cum pax esset*, postea subjicit, ὃ καὶ θαυμάζω, εἰ μὴδὲ τὸν τοὺς θεοὺς καθ’ ὃ πάτριον ἦν τιμᾶσθαι ποιήσαντα, τούτων ἀτιμώρη-

τὸν ἀφῆσεται: id quod miror, si eum, per quem Deos patrio ritu colere non licuit, impune dimittetis. Hinc colligo, non illum erraturum, qui Euandri sacra referat ad Græcum ritum. Notat vero senior Scal. Poët. III. 26. fieri sacra a Virg. Herculi extra muros, 'quia fuit pene semper peregrinus.' Scaligero accinit observatio mea ex Plutarch. ἐν ῥώμῃ, ubi ait, pueros juraturos per Herculem εἰς ὑπαίθρου προΐναι: exire sub dium. Et ratio, quia hic Deus, οὐκ ἐπιχώριος, ἀλλὰ πρόσθεν ξένος: non indigena, sed hospes et peregrinus. Cerda.

Luco] Lucum Scal. III. 89. dictum ait, quod sacrificiorum frequentia luceat. Taubmann.

Pallas huic filius] Pro, cum hoc. Servius.

Pallas huic filius una] Quod in veteribus aliquot codicibus Pallans scriptum invenitur, non est præter alicujus ætatis consuetudinem. Nam præter ea, quæ alibi retulimus, in antiquis inscriptionibus observata, Romæ apud Marium Melinum, magnæ celebritatis Patricium, hospitem olim meum officiosissimum, in antiquissimi monumenti titulo, vidi Pallans per n scriptum. Est vero cippus is pulcherrime elaboratus opere Corinthio, omnium, quæ ad hanc diem viderim, lascivissimo, cujus inscriptionis verba singula in hunc modum habent,

VOLVSIÆ
ARBVSVLÆ
PALLANS Q. N.
A. FRVM.
CONTYBERNALI
CARISSIMÆ ET SIBI.

In cujus basi est

PERMISSV DEC.

Alibi etiam nomen id hoc pacto scriptum, in veterum monumentis observavi, præsertimque II duplicato, quod jam plerique non illiterati viri simplici I scribere cæperunt. Sed enim non sum nescius, veteres inscriptiones hujusmodi plerumque va-

riare, literamque ipsam n, non modo superaddi solitam, verum etiam, ubi ex analogiæ ratione sit adscribenda, plerumque rejici, ut alibi factum in nominibus, infas, et clemes ostendimus. Sed quamvis ita veteres scriptitaverint; Probus tamen Valerius nomen hoc in as terminari tradit. Et hunc locum citat, ut as longum ostendat. Qui si ans per n et s agnovisset, non hoc usus esset testimonio. Alibique errare eos dicit, qui putant Pallantis genitivum a recto Pallans, per n literam: et Palladis a Pallas, absque n deduci: quas voces accentu tantum distingui monstrat, quum Pallas Dea, sit oxytonon: Pallans, heros, paroxytonon. De terminatione vero eorum nominum, quæ sunt infas, et clemes, satis est libro primo dictum. Hujusmodi vero generis est etiam prægna, quod per as absque n in antiquissimo codice Terentiano scriptum in Eclyra legi eo loco, 'Nam abducta a vobis prægna fuerat filia.' Sane apud Sosipatrum Carisium, ubi utrum partium, an partum, genitivo plurali a pars partis, dicendum sit, quæritur, Plinii verba referuntur, dicentis, consuetudinem jam partium proferre cæpisse, ut prægna, et optimatum: ubi videtur etiam prægna prægna, ut optimas optimatis, a Plinio agnita. Illud pro corollario addere visum est, quod in eodem codice Terentiano, qui est in bibliotheca Vaticana, qui subsequitur versus post eum, quem paulo ante citabamus, 'Neque fuisse prægna unquam ante hanc scivi diem:' absque dictione prægna, notatus est, ut ita legatur, 'Nam abducta a vobis prægna fuerat filia. Neque fuisse unquam ante hanc scivi diem.' Quam lectionem ex peritis nonnulli plurimum approbant. Sed enim animadvertendum, non esse locum Pyrrhichio in senario versu, nisi his absque synalepha scandere voluerimus, primo loco Tribachym statuentes, in hunc modum: Neque fu-

iss' un. quam an. te hanc. scivi. diem. Verum hæc in medio relinquere consilium est, quæ sola sibi longum orationis apparatus exposcerent, tam multa apud eum quoque auctorem sunt injuria temporum labefactata. *Pierius.*

105 *Juvenum primi, pauperque senatus*] Totam ostendit ætatem, et præmisit *juvenes*: nam per *senatum*, seniores significavit. *Pauper* autem, aut ad numerum retulit (centum enim sub Romulo fuerunt) aut revera *Pauper*, per quod Romani imperii ostenditur parsimonia pro laude tunc habita. Et libri veterum tradunt a majoribus sacrificando parsimoniam observatam esse. *Servius.*

Pauper senatus] Et numero et opibus intellige. *Donatus.*

106 *Tura dabant*] *Dabant*, verbo sacrorum usus est. Nam dici solebat in sacris, 'Da quod debes de manu dextra aris.' *Servius.*

Thura dabant] Explicat Bris. lib. i. quid sit *thura dare*, videlicet, quod Arnob. 'ante ipsa numinum signa altaribus injicere;' quod Ovid. 'thura focis imponere;' quod Plin. XII. 14. 'aris ingerere.' *Cerda.*

Tepidusque cruor] Frustra quidam cruorem pecorum, sanguinem hominum volunt. Nam Juvenalis ait, 'Sanguis Iret, et a magno cervix ferienda magistro.' Virgilius, 'Atque atros siccebat veste cruores.' *Servius.*

107 *Celsas videre rates*] Quia dixit, 'Geminasque legit de classe biremes.' *Idem.*

Inter opacum Adlabi nemus] Hoc est, Per nemus: ut, 'hunc inter flavio Tyberinus amæno.' Et est honesta elocutio, ut si dicas, Inter cænam locuturus sum, id est, per cænam. *Id.*

108 *Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis*] In Romano codice, et aliquot aliis, *tacitos* legitur, quippe *viros*: non tamen displicet *tacitis remis*. *Pierius.*

Tacitis incumbere remis] Pro ipsi

taciti, id est, sine celeusmate. *Serv.*

Tacitis incumbere remis] Hic dictum *tacitis remis*, ut l. x. 'tacitis subremigat undis.' Quia videlicet adlapsus potius fuit, quam remigatio in amne placidissimo, nullo remorum luctamine. Itaque hoc est, quod Stat. l. VIII. 'ratis conticuit per fluctus:' et l. IV. 'tacitas undas:' ibid. 'pigra vado Langia tacente:' et l. XII. 'tacent sine litore fluctus.' Quod Aristid. in Ægyptiaca de aquis, ἀρεμῇ μένει. Quod Nonn. loquens de Nymphis l. XXII. Σιγαλέοις ἐλικηδὸν ἐμυκήσαντο βεέθροις: *Taciturnis volutim sonabant fluctibus.* Allusum a Virg. ad Hom. Iliad. VIII. μὴ μὰν ἄσπουδῇ γε νεῶν ἐπιβαλεῖν ἕκηλοι: ubi ἄσπουδῃ, et ἕκηλοι indicant rem Virgilii. Nam Hector ibi loquens eo est animo, ut putet abituros Græcos nullo navium strepitu, ut solent qui insidias per aquas struunt, quarum exemplum habes in Ammian. l. XVIII. ubi loquitur de Juliano Cæsare, ad ejus imperium milites 'decurrere jubentur per flumen adeo taciti, ut etiam remi suspenderentur, ne Barbaros sonitus excitaret undarum.' *Cerda.*

110 *Consurgunt mensis*] Quidam mensas proprie Deorum tradunt, nam et ideo subjunctum, 'quos rumpere Pallas Sacra vetat.' Ne interruptione sacrificii (*rumpere* enim pro interrumpere posuit) piaculum committeretur. Unde etiam Helenus, 'Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum, Hostilis facies occurrat, et omina turbet.' Denique cum ludi Circenses Apollini celebrarentur, ut Hannibal nuntiatus est circa portam Collinam urbi ingruere; omnes raptis armis concurrerunt. Reversi postea cum piaculum formidarent, invenerunt saltantem in circo senem quendam: qui, cum interrogatus, dixisset se non interrupisse saltationem, dictum est hoc proverbium: 'salva res est, saltat senex.' *Audacem* autem dicit ubique Virgilius,

quoties vult ostendere virtutem sine fortuna: unde etiam Turnum audacem vocat. *Servius*.

Consurgunt mensis] Videtur hæc vox fuisse sollemnis ad hanc rem, vel ex uno Catullo, qui in Nupt. Carmine, mensarum mentione non facta, tantum, 'vesper adest, juvenes, consurgite;' id est, a mensis. *Cerda*.

Consurgunt mensis] Convivia olim rem sacram comitabantur: ad quæ adhibebantur tantum carissimi. De quo ad Plantum Milite act. III. 1. *Taubmann*.

Audax] Non temerarius, sed propria virtute confidens. *Donatus*.

Audax] Scalig. Poët. III. 26. Aspicere, mihi, inquit juvenem, et fortem, et religiosum, et acreni. 'Vetat sacra rumpere.' Deinde, 'rapit telum,' non sumit: mox, volat; ipse, non alius ejus jussu. *Taubmann*.

Rumpere sacra vetat] Nam sacra, quavis ex caussa, interrumpere, piaculum erat, ne repentino quidem in urbem hostium incursu nunciato. Vide Plut. in Numa et libr. De Superstit. *Taubmann*.

112 *Et procul*] Cum assiduum bellum gererent cum gente Latina, non mirum si anxie cuncta exploraret. *Donatus*.

Juvenes, quæ caussa subegit] Succincta et plena interrogatio: cui per singula respondit Æneas. *Servius*.

O Juvenes] Oratio necessariis in tanto metu interrogationibus plena. *Donatus*.

Quæ caussa subegit Ignotas tentare vias] In antiquis aliquot exemplaribus, quæ cura legitur. Sed caussa magis placet. Ea enim ab Ænea refertur, eo versu, 'Quos illi bello profugos egere superbo.' *Pierius*.

113 *Ignotas tentare vias*] Ideo ignotas, quia videt eos esse peregrinos; et bene breviter; sed frequentius interrogationibus eos urget, ut, 'State viri: quæ caussa viæ, quive estis, in armis?' *Servius*.

Quo tenditis] Quia ex deflexu videbat illos velle descendere. *Don.*

114 *Qui genus*] Quo genere, et bona eloquentio. *Servius*.

Qui genus] In antiquis aliquot codicibus, qui genus non ineleganter positum. In aliquot aliis quis genus: quod aliis diligentius examinandum relinquo. *Pierius*.

Qui genus] Versus pene Hom. Od. I. τίς; πόθεν εἰς ἀνδρῶν; πόθι τοι πόλις, ἥδ' ἐ τοκήες. Ut etiam Odys. III. ὦ ξείνοι, τίνας ἔστε; πόθεν πλείσθ' ὄγρ' ἀ κέλευθα; Quem versum repetit Odys. IX. et alias sæpe. Odys. etiam VII. τίς; πόθεν εἰς ἀνδρῶν; τίς τοι τὰδε εἶματ' ἔδωκεν; His locis etiam institit Euripid. in Cyclop. ubi Polyphemus magna cura Græcos examinat: θέλω δ' ἔρεσθαι πόθεν ἐπλεύσατ' ὧ ξένοι; Ποδαποί; τίς ὑμᾶς ἐξέπαιδευσεν πόλις; Et in Hel. Ἀτὰρ τίς εἰ; πόθεν τίνος; et in Rhes. τίς; ἢ πόθεν; ἢ ποίος πάτρας; Hæc nolui reddere, ut quæ eandem contineant sententiam cum Virgiliana. Ut vero Hom. et Eurip. paria multa loca de re eadem; ita et Virg. Nam etiam in Æn. I. 'Sed vos, qui tandem? quibus aut venistis ab oris?' Iterum: 'Quis te, nate Dea, per tanta pericula casus,' &c. Et in VI. 'Sed te qui vivum casus, age, fare,' &c. *Cerda*.

Unde domo] De qua civitate? *Serv.*

Unde domo] Arripuit Hor. epist. I. 7. 'Quære, et refer, unde domo? quis?' Sil. I. X. 'ingentia bella Clusina venere domo.' Sueton. Vitell. cap. 2. 'Vittellius domo Nuceria.' Plant. Pæn. 'domo Carthaginicensi.' Virg. VII. 'Qui Cerete domo.' In his omnibus patriam intellige, sedesque ejusque, et domicilium. Sil. I. III. 'Alpina domo,' quasi in Alpibus fuerit domicilium. Sed præclarum est Sidonii testimonium I. 11. 'Ceterum si requisisses, qui genus? unde domo? non eminentius, quam municipaliter natus,' &c. ubi domum explicat per municipium. *Cerda*.

An arma] Tropum fecit metri

caussa. Nam consequens erat, ut cum dicit *pacem*, subjungat bellum. *Servius*.

115 *Puppi sic fatur ab altā*] Sic intelligendum, ut simul dicat et faciat. *Idem*.

116 *Paciferæque manu ramum præ-tendit olivæ*] Ne moram faceret in responsione, quoniam Pallas prius de pace quæsierat, et ideo mox signum pacis ostendit, ut cætera Pallas securus audiret. *Idem*.

Paciferæ olivæ] Pacis nota data huic arbori. Ovid. *Metam.* vi. 'oleis pacalibus:' et de *Pont.* i. l. 'pacatæ ramus olivæ.' Inde Virg. in vi. illam Numæ attribuit Regi pacifico. Silius l. xiii. ejus ramum vocat, 'pacis pig-nora.' Prudent. *περ. στεφ.* 'pacis honorem.' Valerius quinto *Argon.* 'frondemque imbellis olivæ:' et libro quarto, 'virgam paciferam.' Tertul-lianus de *Coron.* 'mitem.' Stat. l. xii. 'ramis insontis olivæ.' Et Theb. ii. 'pacem præfatur oliva.' Polyb. l. iii. cum quospiam induxerit Barbaros cum ramis oleæ, adjicit, τοῦτο γὰρ σχε-δὸν πᾶσι τοῖς βαρβάροις ἐστὶ σύνθημα φίλας, καθάπερ τὸ κρηκεῖον τοῖς Ἕλλη-σιν: *Est hoc fere apud omnes Barbaros amicitiae signum, ut inter Græcos cadu-ceum.* Cerda.

117 *Trojugenas ac tela*] Breviter singulis quæsitis respondit: et *Tro-jugenas* ad *Qui genus* referendum. *Servius*.

Tela vides inimica Latinis] Bona conciliatio: nam audierat, ut 'Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.' Ergo 'tela inimica' ad illud pertinet, 'Pacemne huc fertis, an armā?' *Idem*.

118 *Quos illi bello profugos*] Sicut et vos. Et movet conciliationem etiam ex similitudine fortunæ. *Idem*.

Profugos] Ut ostendat juxta peregrinos inmites. *Donatus*.

Superbo] Injusto. *Servius*.

Superbo] Quia injustum. *Donatus*.

119 *Equandrum petinus*] Hoc ad

'Quo tenditis' pertinet. *Servius*.

Ferte hæc] Hoc ad ramum pertinet. *Dicite* ad verba. Et *ferre* vobiscum et *dicite* κατ' αὐτό. *Idem*.

Dicite] Quia non solus in tanto tu-multu venerat Pallas. *Donatus*.

120 *Dardaniæ venisse duces*] In Ro-mano codice, et aliquot aliis, *duces* legitur, in nonnullis *viros*. In pleris-que vero codicibus, vel hæc vel illa dictio abrasa discernitur. Sed enim *duces* omnino magnificentius est. *Pierius*.

Dicite lectos Dardaniæ venisse duces] Et ad meritum ejus pertinet, qui fu-erat rogandus, et ad terrorem, si contrariis votis exciperentur. Et extolli debet *Dardaniæ*, quia loco laudis est positum. *Donatus*.

Socia arma rogantes] Hoc ad illud pertinet, 'quæ causa subegit.' *Ro-gantes* autem ad id pertinet, quod a Sibylla dictum fuerat, 'Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes?' *Servius*.

121 *Obstupuit tanto percussus nomine Pallas*] Ne repetam amplius *obstupuit*, eo me vertam, quod *percussus* in anti-quis codicibus habetur, a *percutio*. Quod vero isti *percellere*, unde *per-culsus*, ad animum tantum spectare dicunt, apud Ovidium quinto *Meta-morphoseos* legas, 'Stipite qui media positus fumabat in ara Percutit:' quod quidem nulli non videatur ad corpus pertinere. *Pierius*.

Tanto percussus nomine] Dardani scilicet commemoratione. *Tanto* au-tem, id est magnitudine nominis. *Servius*.

122 *Egredere o, quicumque es*] In Romano codice, sententia non pro-fertur per dissolutum; sed conjungi-tur cum *obstupuit*, copulativa parti-cula adjecta, hoc pacto, 'et gradere o, quicumque es, ait.' Sed enim *egredere* video magis eruditus placere. *Pierius*.

Egredere o, quicumque es, &c.] No-tetur summa civilitas, atque adeo hu-

manitas Pallantis in ignotum. Summam etiam modestiam bene nato bene institutoque adolescenti attribuit Poëta: qui patri respondendi munus reliquit. Sed videatur Scal. III. 19. De Moribus. Taubmann.

Quicumque es] Hoc ad nomen Æneæ pertinet. Nam esse Trojanos audierat. Servius.

Quicumque] Ad hominem non ad originem referas. Donatus.

Coramque parentem Adloquere] Codices plerique veteres *parente* legunt ablativo casu, ut sit *coram parente*. Sed mihi magis placet *parentem adloquere*, ut est in Romano codice, et aliis optimis. Pierius.

Coramque parentem Adloquere] Optime summum iudicium servat parenti et regi. Donatus.

123 *Nostris succede penatibus hospes*] Mire sine patris auctoritate nihil confirmat, et tamen *hospitem* appellat. Servius.

124 *Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit*] In plerisque codicibus antiquis, *excepitque manu dextramque*: et pro *amplexus*, sunt codices in quibus *implexus* legitur: quæ lectio cum *dextra* ablativo conveniret. Sed enim *amplexus* plures fautores habet. Pierius.

Dextramque amplexus inhæsit] Ostendit virum et virtutis et hospitalitatis amatorem. Servius.

Dextramque amplexus, &c.] Nam *dextra* fidei nota, quem morem pene ad satietatem inculcat Maro. Ter in hoc lib. bis in IV. semel in III. et in VI. et sæpe alibi. Interpres Aristoph. ad verba hæc ἐν νεφέλ. τὴν χεῖρα δὲς τὴν δεξιάν ita ait: ἔθος ἦν ἐπὶ πίστει, καὶ συνθήκαις βεβαίαις τὰς δεξιὰς διδόναι ἀλλήλοις: *Mos fuit, dextras invicem dare fidei, et fœderibus firmandis*. Tull. Philip. XI. ‘*Dextra, quæ fidei testes esse solebant.*’ Medea apud Sen. ‘*Fidemque supplex præsidis dextra petii.*’ Cerda.

Inhæsit] Quid si signatissimo hoc

verbo alludit ad morem, quem Tacit. explicat Annal. I. XII. his verbis: ‘*Mos est Regibus, quoties in societatem cœant, implicare dextras, pollicesque inter se vincire, nodoque perstringere?*’ Eadem lux dari Homero potest Iliad. VI. ἐν τ’ ἄρα οἱ φῦ χειρὶ: *illique in manum hæsit*: et Apollonio Arg. I. χεῖρα δὲ χειρὶ Ἀκρὴν ἀμφιβαλὼν: *manui inserens summam manum*: et aliis. Observa etiam hanc manus inhæSIONEM factam ex more hospitalitatis, quam rem jam late Stuechius Antiq. Conv. I. I. quem adeas. Idem.

125 *Subeunt luco, fluxumque relinquunt*] Hypallage in sensu: et hic *subeunt* juxta veteres dativo junxit, cum alibi juxta usum præsentem accusativo junxerit, ut, ‘*Æneæ subiit mucronem*’; sicut et *succede* veteres dativo junxerunt, quod significat penitus ingredi, uti hoc loco, ‘*ac nostris succede penatibus hospes.*’ Sallustius tamen, ut dictum est, accusativo junxit. Servius.

126 *Dictisque adfatur amicis*] Est hoc, quod Plut. in Lucullo προσεῖπον ἀλλήλους φιλοφρόνως. Cerda.

127 *Optime Grajugenum*] Quantum ad Æneam pertinet, Græci neque boni neque meliores sunt. Ergo. ‘*optime Grajugenum*’ superlativus est pro positivo. Nam *optimus malorum*, non possumus dicere. Superlativus enim suo tantum jungitur generi. Sic ergo dixit, ut Homerus, δικαιοτάτος κενταύρων, id est, *justissimus Centaurorum*, pro *justus*. Et est rhetorica persuasio, nam principium ex utriusque persona sumpsit. ‘*Optime Grajugenum*’ ad Euandrum pertinet: ‘*cui me fortuna precari,*’ ad Æneam; qui se fatetur supplicem venire. Sed quia ignotus est, et ostendere vult quod impetrare debet, ait, ‘*Dardanus Iliacæ primus pater urbis et auctor.*’ Contra quos auxilium petat, ‘*Gens eadem, quæ te.*’ Quid ipsi etiam sit utile a quo bene-

ficium postulatur, 'Nos si pellant nihil abfore credunt:' dicit enim nos pellimur, sed vos servietis postremi; ipsam proposuit, 'Accipe daque fidem:' ad ultimum possumus reddere beneficium: 'Sunt nobis fortia bello Pectora:' nam utrum posset is, a quo petebatur, omisit, quia manifestum erat posse, et ignotus a demonstratione personæ suæ incipere debebat. *Servius.*

Optime Grajugenum] Notat Gifan. Conl. ad Lucret. pro *Graigenis*, et *Troigenis*, dici, *Grajugenas*, et *Trojugenas*, ad eum modum, quo *dissipare*, *carnufex*, *optumus*: nam aliter per *i*, dicendum esset, ut *primigenus*, *ventigenus*, *Pænigenus*, *Phæbigenus*. Quæ in hunc locum Serv. scribit de re Grammatica, falsa sunt. Vocem, *optime*, retuli in explicatione ad virtutem animi; possit, qui velit, ad militarem, ad eum modum, quo Homerus sæpe ἀγαθὸν βοῆν Μενέλαον: et Iliad. iv. ἐσθλὸν ἐνὶ προμάχοισι, loquens de Echepolo, 'bonum inter antesignanos,' id est, fortem. Utique, quod ipse sæpe ταλασίφρονα, ταλάφρονα, κρατερὸν. Atque ita postea reddens Euander vicem Æneæ, ait: 'ut te fortissime Teucrum,' Hanc explicationem inf. agnoscit Servius. *Cerda.*

Cui me Fortuna precari] Servavit τὸ πρέπον dicendo *fortuna*: et 'cui me precari,' antiquum est: nam modo, *quem precari* dicimus. Terentius, 'Credo qui mihi sic oret.' Item, 'Facite, ut vobis decet.' Sallust. 'Locum editiorem quam victoribus decebat:' et est Græcum; ut, εὖχασθαι ἀπὸλλωνι. Sane veteres et *precor illi*, pro *precor pro illo* dicebant; Plautus in Amphitryone, 'Noli pessimo precari,' hoc est, pro pessimo noli precari: aut hyperbaton est, hoc modo: tibi me fortuna vitta comptos voluit prætere ramos, et precari. *Servius.*

128 *Vitta comtos ramos]* Ut in pacis petitione ramus olivæ cum vittis

offeratur, partim fabulæ, partim naturæ efficit ratio. Nam cum de nomine Athenarum Neptunus et Minerva contenderent; et jussisset Jupiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset hominibus; equum Neptunus, Minerva olivam protulit, et statim vicit. Unde cum ejus ramus alicui offeratur, indicat eum esse meliorem. Hinc illud proverbium, 'Herbam do:' id est, cedo victoriam. Quod Varro in Antiquitatis libris ponit, 'Cum in agnibus herbam in modum palmæ dat aliquis ei, cum quo contendere non cupit, et fatetur esse meliorem.' Vittas autem habet ramus olivæ ideo, ut inertiam et imbecillitatem offerentis ostendat. Scimus enim oves, unde lana, e qua vittæ, egere alieno semper auxilio. Aut quia et lana in tutela Minervæ sit, quæ pacis bellicque sit cultrix, aut quia mite et quietum animal est ovis; cujus quietem habere debent, qui in fœdus et amicitiam cœunt. Quæritur autem quid dixerit *comptos*; sed ut crines comi dicimus cum nectuntur, ita et hic etiam ramos *comptos* et illigatos intellige, ut ipse, 'tum ramum innectit olivæ.' Ergo quod illic *innectit*, hic *comptos* dixit. *Servius.*

Et vitta comtos, &c.] Erat habitus supplicum, 'rami oleæ compti vittis,' id est, ornati, innexi, illigati. Æschyl. in Suppl. exhibet λευκοστεφεῖς νεοδρέπτους κλάδους: *ramos recens decerptos coronatos albo*, id est, ramos oleæ lana obvolutos. Vel, explicatore Plut. in Thes. κλάδος ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας ἐρίῳ λευκῷ κατεστεμμένος: *ramus sacræ oleæ redimitus lana alba*. Ex his itaque Plutarchi verbis explicandi omnes, quoties hanc rem attingunt non plene. Ut cum Appian. in Hispan. tantum dicit ἱκετηρίας: et Euripid. ἱκέσιοι κλάδοι: et Sophocl. Œdip. ἱκετηρίους κλάδους. Hi omnes, et reliqui, quos mihi exhibeas, capiendi de olea, et lana illi obvoluta. *Cerda.*

Voluit] Hinc cum laudat quod tantus cum vir rogare compellitur. *Serv.*

129 *Danaum quod ductor et Arcus*] Nec quod multitudinem haberes extimui: nec quod esses Arcas: ut illic hoc tendat, 'geminis conjunctus Atridis,' id est, Agamemnoni et Menelao cognatione conjunctus. Et hoc ad laudem Euandri pertinet: qui qualitate morum non timeri meruit. *Idem.*

130 *Fores*] Pro fuisses; et notandum *fores*, de præterito. *Idem.*

Geminis conjunctus Atridis] *Geminos* hic duos, aliter *gemin*i uno partu editi. Quæritur sane unde Euander Atridis genere fuerit conjunctus; et quamvis Hesiodus dicat qualiter conjunctus sit Euander, tamen quidam ajunt Thestii filias Ledam et Hypermnestram fuisse, Eedæ et Tyndarei filias Clytemnestram, Helenam, et Tymandram fuisse, quam duxit uxorem Echemus Arcas, cujus filius Euander. Clytemnestram et Helenam notum est Agamemnoni et Menelao junctas fuisse. Alii ita tradunt Steropes et Atlantis filios Cœnomaum et Majam fuisse; Cœnomaï Ippodamiam filiam, unde Atreus natus, at Majæ filius Mercurius, ex quo Arcades, de quibus Euander; quod Accius in Atreo plenius refert. Alii ita narrant, Atlas complures habuit filios, sed de Lino Pelopen genuit; is Atreum, Atreus Agamemnonem et Menelaum; Mercurius deinde est Nicostratæ pater, quæ fuit mater Euandri; Mercurium Maja filia Atlantis genuit: sic Euander Atridis conjunctus est; Trojanis autem sic jungitur, ex Electra, Atlantis filia, et Jove Dardanus nascitur; ejus filius Erichthonius; ex eo Assaræus; ex illo Capis; ex illo Anchises; ex illo Æneas. *Id.*

131 *Mca me virtus*] Hæc arrogatio ad honorem Euandri pertinet, et sane paulo adrogantius videretur virtutem suam laudasse, nisi Deorum oracula et facta conjungeret: deinde ut Eu-

andro blandiretur; 'tua,' inquit, 'terris didita fama,' et, ut in audientis mente remaneret, in ultimo addidit, 'et fatis egere volentem.' Sed hic singula distinguenda, ut major sit enumeratio. *Idem.*

Sancta oracula divom] Tyberis scilicet, vel Apollinis; ut, 'via prima salutis, Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.' *Idem.*

132 *Cognatique patres*] Insinuatio Rhetorica a genealogia, et cognatione, cujus reverentia, διὰ δμῶνιον et γενέθλιον, genti, laribus, et familiis præfecit: ut passim apud Pindarum. *Germanus.*

Didita fama] Divulgata: ut, 'Diditur hic subito Trojana per agmina rumor.' *Servius.*

Didita fama] Præteribo quod in antiquis aliquot codicibus *debita* legitur, quum *didita* in emendationibus habeatur: quod Servius etiam agnoscit in codicibus emendatis: dumque exponit *didita* divulgata, ut illud, 'Diditur interea Trojana per agmina murmur.' Lucretianum id quidem verbum; et in hoc significato ab utroque horum sæpissime positum. *Pier.*

Didita fama] Ut supra, 'diditur rumor.' *Lacr. l. ii.* 'Dum facile in venas cibus omnis diditur:' vox frequens Lucretio. Et *Tacit. Ann. l. xi.* 'Clarum ex eo, didita per provincias fama, parare iter ad Germanicos exercitus:' ubi omnino *didita fama* legendum ex hoc Maronis loco. *Germanus.*

Didita fama] Quamvis Turnebus hoc loco, ut etiam apud Tacitum *Ann. l. xi.* legat *dedita*; nullum dubium tamen, quin legendum sit *didita*, quod et Servius agnoscit, dum exponit: *divulgata*. Et *Pierius* ita in codicibus emendationibus haberi fatetur. Glossæ quoque Latino-Gr. *dide* exponunt: διαδῶς, μέριξε: et Glossæ Isidori: *Diditum, percrebatur, divulgatum.* *Emmeness.*

133 *Fatis egere volentem*] Id est,

quod voluntatis fuerat, egit necessitas fati. *Servius.*

Volentem] Videtur alludere ad voluntarium militem; ut Eurip. in Helen. ἐκούσι ἀρχας: imperans volentibus: et infra, οὐδὲν πρὸς βίαν στρατηλατῶν: ducens copias non per vim. Cerda.

134 *Dardanus Iliacæ primus pater urbis et auctor, &c.*] Dardanus, ex Jove et Electra Atlantis filia genitus, de Italia forte abire compulsus, agros Troicos petit, ibique Dardanium oppidum in regione Dardania colloca- vit. Sane hic reddit quod ait supra, 'Cognatique patres.' Sed sciendum Atlantes tres fuisse: unum Maurum, qui est maximus: alterum Italum, patrem Electræ; unde natus est Dardanus: tertium Arcadicum, patrem Majæ; unde natus est Mercurius. Sed nunc ex nominum similitudine facit errorem; et dicit Electram et Majam filias fuisse Atlantis maximi. Nec præter rationem ait, et, 'maximus;' et, 'Idem Atlas generat:' nam et ipse habuit etiam horum nominum filias; id est, Electram et Majam. *Servius.*

135 *Ut Graji perhibent*] Id est, ut vestræ continent literæ: firmius enim est, quod ipsorum testimonio infer- tur. *Idem.*

Ut Graji perhibent] Ut hoc tuorum testimonio probem. *Donatus.*

Electra Atlantide cretus] Apoll. l. i. ἔκλεισαν Νῆσον ἐς ἡλέκτρης ἀτλαντίδος. Ubi interpres, τὴν σαμοθράκην λέγει· ἐκεῖ δὲ ἔκει ἡλέκτρα ἡ ἀτλαντος, καὶ ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων στρατηγῶν, ἣν φησιν ἑλλάδικος ἡλεκτρινάνην καλεῖσθαι· ἐγέννησε δὲ τρεῖς παῖδας· δάρδανον τὸν εἰς τροίαν κατοικήσαντα, ὃν καὶ πολυάρχη φασὶ λέγεσθαι ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· καὶ ἡετίωνα, ὃν καὶ ἰασίωνα ὀνομάζουσι· καὶ φασὶ κεραυνωθῆναι αὐτὸν ὑβρίζοντα ἔγαλμα τῆς δῆμητρος· τρίτην δὲ ἔσχευ ἁρμονίαν, ἣν ἡγάγετα κάδμος. Καὶ ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς ἡλεκτρίδας πύλας τῆς Θήβης ὀνομάσαι—ἀθηνίων δὲ φησιν ὅτι διὸς καὶ ἡλέκτρας ἐγένετο ἰασίων καὶ δάρ-

Delph. et Var. Clas.

δανος. Germanus.

136 *Adcehitur Teucros*] Et homines et regionem significat. Sane prolepsis est; nam post Dardanum Teucri appellati sunt. *Servius.*

Maximus Atlas] In Romano codice, *maximus Atlans*: de cujus descriptionis ratione pleraque diximus in primo Æneidos. Succurrit vero nunc marmor simili ratione inscriptum, quod elegantia ingenia subjec- tum hic non aspernabuntur.

ASPRENANS CALPURNIUS

TORQUATUS PATRI-SUO.

Fuisse enim in hujuscemodi nomine veram lectionem *Asprenas* apud antiquiores, fatentur omnes. Tum in æde Divæ Ceciliæ trans Tyberim, *Asprenatis Cæsiani* legitur absque n obliquo casu. *Pierius.*

138 *Mercurius pater est*] Mercurius Jovis et Majæ, quæ est una de Pleiadibus, filius, auctor eloquentiæ et liræ, internuntius Deorum. Iste etiam palæstræ inventor, hoc modo esse narratur: Choricus, rex quidam Arcadiæ, filios habuit Plexippum et Enetum, et Palæstram filiam. Sed juvenes cum casu inter se haberent certamen, impressione et nisu corporum invenerunt luctamina, qui cum hoc, patre præsentē, facerent, et ille re nova delectaretur, ex ea re ludus factus est, quam rem Palæstra, soror juvenum, Mercurio amanti se prodidit; qui, cum rem novam vidisset, pleniorē de industria artem homines docuit. Hoc seni juvenes a sorore proditum nuntiant; ille iratus est potius filiis, quod non tanquam furem Mercurium insequerentur, quem cum illi in monte dormientem invenissent, manus ei amputaverunt: unde et ipse Cyllenius et mons dicuntur. Namque Græce κυλλοῦς, aliqua mutilatos parte corporis dicunt; unde etiam hermas vocamus quosdam stimulos in modum signorum sine manibus. Mercurius vero Jovi con- questus, Choricum evisceratum in

Virg.

10 A

folliculum redigi fecit; amatam vero suam Palæstram remuneratus, omne luctamen, quod corpore conficitur, palæstram vocari fecit. Alii Mercurium, quasi medicurrium a Latinis dictum volunt, quod inter cælum et Inferos semper incurrat. Hic etiam mercimonii Deus est. Quidam hunc in petaso et in pedibus pinnas habere volunt propter orationis, cuius auctor est, velocitatem. Caduceum illi ideo adsignatur, quod fide media hostes in amicitiam conducatur; quæ virga ideo serpentibus inligata est, ut sicut illi obliiti veneni sui in se cōeunt, ita hostes, contemptis et depositis inimicitiiis, in amicitiam revertantur. *Serv.*

Candida Maja] Splendidior enim est Maja inter Pleiadas, quæ est una de Atlantidibus, id est, Pleiadibus. Non ergo *candida*, pulchra, ut *candida Dido*. Meminit autem Majam Atlantidem esse, ut, 'Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,' et, 'Multi ante occasum Majæ cœpere,' cum vellet per Majam etiam cæteras Atlantidis filias intelligi. *Idem.*

Candida Maja] Id est, pulchra; ut, *candida Dido*. Nescio enim cur *Serv.* obsistat huic explicationi. Vel locutus Poëta cum respectu ad Pleiadas; nam Maja est una Pleiadum, et ceteris splendidior. Vel demum *candida* est πορύα, veneranda (explicatoribus Parrhas. in Claudian. et Erythraeo in Indice), nam Aratus πορύα Μαΐα dixit. *Cerda.*

139 *Cyllenæ*] Mons est Arcadiæ, ubi Maja Mercurium est enixa. *Fudit* autem non injuriose dictum est. Ut in Pisonem, 'Qui te belluam ex utero, non hominem fudit.' Sed celeritatem parientis ostendit: quod infantibus dicitur om̃en felicitatis adferre. Spectat etiam ad rationem physicam. Nam celer est ubique Mercurius, ut diximus supra. Ideo dicit eum etiam in ortu fuisse velocem. *Servius.*

Cyllenæ gelido conceptum in vertice fudit] In antiquis codicibus, partim

Cyllene, partim *Cyllenæ* legitur. Et conceptum vertice absque in, quod non placet. *Pierius.*

Fudit] Pari verbo Arnob. l. iii. 'Caduceator ille Cyllenius in algido fusus monte:' et l. i. 'Mercurius utero fusus Majæ.' Ad quæ loca Herald. similia aliorum. Nam Lactant. iii. 17. 'Locus in quo quisque est fusus ex utero.' Et Zeno Veronens. 'Communi cum p̃cendibus lege fundimur a natura.' Arnob. quoque l. iv. 'Jovem ex feminæ effusum alvo.' De natalitio Mercurii in promptu est Hesiodus Theog. Ζηνὶ δ' ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαῖη τέκε φαιδιμον Ἑρμῆν: *Jovi Atlantis Maja peperit illustrem Mercurium.* *Cerda.*

140 *Auditis si quicquam credimus, Atlas*] In codicibus aliquot antiquis, si cuiquam credimus, *Atlans* legitur. Sed quidquam magis placet. Et *Atlas* absque n scribi dictum. *Pierius.*

141 *Idem Atlas*] Ne similitudine nominis falso id usurpare videretur. *Donatus.*

142 *Genus amborum*] Aut meum et tuum, aut Trojanorum et Arcadum; ergo amborum potest utrorumque accipi. *Servius.*

Sanguine ab uno] Scil. Atlantis: nam Electra genuit Dardanum, Maja Mercurium: et Dardanus Trojanis dedit principium; Mercurius Arcadibus. *Taubmann.*

143 *Neque prima per artem Tentamenta tui pepigi*] Cum nullo ante pactus sum, ut te, aut per artem aliquam, aut per legatos, probarem: sed intrepidum me tibi commisi. *Servius.*

Neque prima per artem, &c.] Nec sententiam tuam aliqua artis calliditate elieni. *Donatus.*

Neque prima per artem Tentamenta] Credo alluisse Maronem ad holidum demissiones aut specilla chirurgica, quibus artifices vulnera explorant; aut etiam ad instrumenta quibus putearii et aquileges terræ naturam periclitantur, eam figentes, et depactis

præacutis ferreis, ferratisve obeliscis, qualitates ejus experiuntur; tunc hanc meam opinionem verbo ipso pangere, quod est *πηγνύειν* et figere: ita ut Æneas dicat, nulla se *προπαρσκεινῇ* uti voluisse, antequam in colloquium veniret cum Euandro, nec ulla ejus tentamenta, *βασάνους*, pepigisse: id est, nullis eum specillis defigere, hoc est, explorare voluisse; sed sincere et recta eum aggredi. Quamvis sint qui *Pangere tentamenta* accipiant pro componere et struere; ut pangere versus et vites. *Germ.*

144 *Tentamenta pepigi*] Experimenta pactus sum: nam geminus est hic præteritus ab eo quod est *paciscor*: facit enim et *pepigi* et *pactus sum*, sicut *placeo* et *placitus sum*. *Pago* enim, unde multi venire volunt *pepigi*, nusquam est lectum. Et altera est expositio, Non tentavi te quibusdam pactionibus, quibus crederem tuto ad te venturum; ut hæc fuerit ars tentantis. Aut non *legatos*, tale est quemadmodum in oratione ab alio in aliud initium transitur, ut, 'Me me, adsum qui feci.' Et non respondetur propositis; ergo illud refertur: Non *legatos* misi, aut tale aliquid, quod sententiam compleat. *Serv.*

Tentamenta tui pepigi] In antiquis plerisque codicibus, *temptamenta* per *mp* legitur: quam scribendi rationem, præter omnium fere codicum antiquorum congeriem, in aliquot etiam marmorum inscriptionibus observavi: cujusmodi ea est, 'ejus monimenti partem alienare temptaverit.' Sed enim ubi ita scriptum invenitur, alia quoque præter eruditum usum inspicuntur. Nos itaque *tentamenta* scribamus, ut omnes fere notæ melioris homines hodie scribunt. *Pierius.*

Me me ipse, neumque Objeci caput] In antiquis aliquot codicibus *memet* legitur. De primæ vero syllabæ quantitate, vide Valerium Probum, et observatum a Grammaticis, *Tute-*

met esse dactylum, quod ejusdem est proportionis. Missum faciam *capud* per *d*, in antiquo quodam codice passim notatum. Nam de literæ illius mutatione, satis superius dictum. *Id.*

Me me] *Me me*, per Epizeuxim reiteratur, cum impetu pronunciationis: ut Æn. ix. 'Me me, adsum qui feci.' et l. xii. 'Me me duce ferrum Corripite.' Sese autem geminatur sine aliqua figura; ut magis exaudiatur: quia sibilus tantum est. *Erythr.*

145 *Objeci*] Cum periturus essem, quæ etiam tibi salutaria essent non expavi. Nam cum gente tibi inimica et crudeli bellum gero: et dicendo, *unam gentem*, extenuat timorem belli. *Donatus.*

146 *Gens eadem, quæ te*] Sic agit, ut et ipse præstare videatur. Nam et supra ait, 'Socia arma rogantes.' Et argute inseruit *eadem*, nec addidit *nos*. *Servius.*

Gens eadem] Eodem argumento Æneas utitur ad Euandrum, quo Turnus supra, cum mittit legatos ad Diomedem. Ait enim, 'Quid struat his cæptis, quem si fortuna sequatur, Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.' Itaque concinnus est Poëta, qui Turno et Æneæ eandem dat rationem; illi petenti auxilium ab Diomede, huic ab Euandro. Nam uterque, Quid de te fiet, si ego vincar? Putat vero præclare Ursin. adumbratam orationem Corcyræorum apud Thucydidem l. i. Hoc verum putabit, qui legat eam orationem: initio enim ajunt, postulata sua commoda esse Atheniensibus: in excursu addunt, Corinthios inimicos esse iisdem Atheniensibus. Signata verba: *καὶ προκαταλαμβάνοντες ἡμᾶς νῦν, ἐς τὴν ὑμετέραν ἐπιχείρησιν*: dum nos primos nunc aggrediuntur, vos petunt, et invadunt. Et iterum: *καὶ μέγιστον ὅτι αὐτοὶ πολέμοιοι ὑμῶν ἦσαν*: quod est maximum, iidem vestri sunt hostes. Reperi ego locum

aliū ejusdem Thucyd. l. III. ad rem eandem, ubi pulcherrima est hæc gnome : τὸ δὲ ἀντίπαλον δέος μόνον πιστὸν ἐς ξυμμαχίαν : *mutui metus æqualitas societatem sola facit fidelem.* Cerda.

[*Daunia*] Rutula, a Dauno. *Serv.*

[*Crudeli bello*] Supra, 'Bello profugos egere superbo.' *Idem.*

147 *Nihil absfore credunt*] Sic obfuturum nihil arbitrantur. *Idem.*

148 *Quin omnem*] Ut non omnem : et bene *omnem* ait, ne non solum Eudrum contemnere viderentur. *Id.*

[*Penitus sua sub juga*] Utrum penitus sub juga mittant, an omnem penitus Hesperiam? *Idem.*

149 *Et mare, quod supra, teneant*] Hadriaticum dicit. *Idem.*

[*Quodque adluit infra*] Tyrrhenum dicit; omne enim mare quod a Sicilia usque ad Hispaniam tendit *Inferum* appellatur; ideo quod Sol ibi ad inferiores cæli partes delapsus occidat. *Idem.*

[*Quodque adluit*] In antiquis, *abluit*; quod non ita placet. Est enim hic *adluere*, vel *alluere*, quod frequenter utitur Plinius in hanc sententiam. *Pierius.*

150 *Accipe daque fidem*] Ab utili agit. Et hoc est quod ait in *Æn.* decimo, 'humanis quæ sit fiducia rebus.' *Servius.*

[*Accipe daque fidem*] Sume auxilium et da. *Donatus.*

[*Accipe daque fidem*] Ennius: 'Accipe daque fidem: fœdusque feri bene firmum.' Græci etiam, πίστιν δίδόναι καὶ δέχεσθαι, dicunt. *Taubmann.*

[*Sunt nobis fortia bello Pectora*] Iterum sic landat juventutem suam, quasi præstet auxilium. *Servius.*

[*Sunt nobis, &c.*] Prudentissime qui ab alio auxilium petit, suum promittit. Annecto verba Symmachi epist. III. 61. 'Ego in referenda vicissitudine par esse curabo: nam qui ab alio poscit, sui quoque studii frequentem operam pollicetur.' Hinc nata videtur trita sententia: 'Ab alio offi-

cia poscens, promittit sua.' *Cerda.*

[*Fortia pectora et animi*] Nam in bello animi fortitudo et corporis robur requiritur. *Donatus.*

151 *Rebus spectata juvenus*] Experimentis probata, decennali scilicet prælio. Et bene promissionem rebus confirmat et testimoniis, quæ est verbis invalida. *Servius.*

[*Et rebus spectata juvenus*] In codicibus nonnullis antiquis *e rebus* legitur. Sed enim sententia videtur et exposcere. *Pierius.*

[*Spectata*] De qua jam factum est periculum. *Donatus.*

152 *Ille os oculosque loquentis*] Suffecerat ad recordationem Anchisæ vultum agnovisse: addidit, 'et totum lustrabat lumine corpus;' quod sine dubio non vacat. Nam quia Æneas in virtute sua multa prædixerat, orationem ejus voluit æstimare de corpore; et postquam fides facta est, inde cæpit, 'ut te, fortissime Teucrum, Accipio.' *Servius.*

153 *Totum lustrabat lumine corpus*] Paterna in eo lineamenta cognoscens. *Idem.*

[*Totum lustrabat lumine corpus*] Ex Statii Musa l. VI. dices hoc idem, *permetiri aliū oculis*; ait enim, 'ut sese permensi oculis.' Quod enim Virg. *totum*, ille restaurat adjuncta præpositione *per*, qua totum indicat corpus. Silius l. v. ad Nostri vestigia, 'clypeumque viri, atque immania membra Lustrabat visu.' Deficit, tum in aliis, tum in acumine: nam Virgil. ideo *lumine*, quia *lustrabat*. Consentaneæ enim duo lucis verba adhibentur. Homer. dixit *Iliad.* XVII. *παπταλῶν Ἀλάντα μέγαν.* Theocr. *εἶδ.* XXIV. a quo fortasse Maro: Καὶ μὲν ἀπὸ τὰς κεφαλὰς ποτὶ τὴν πόδε συνεχὲς εἶδεν: *Et me a capite ad pedes perpetim vidit.* Indicat vero Virg. quidpiam magnum inesse Æneæ, quem tam avide et attente Euander perlustrabat. Non aliter ac de congressu primo Scipionis atque

Annibalis scripsit Liv. l. xxx. 'Paulisper alter alterius conspectu admiratione mutua prope attoniti contuere.' Catull. dixit, 'cupido conspexit lumine;' et 'cupide spectando.' Hunc affectum ita expressit Heliodor. l. vi. πολλοῖς τοῖς ὀφθαλμοῖς περισκοπεῖ: *multis oculis perlustrat*. Indicat aviditatem videntis. *Cerda*.

Lumine] Pro luminibus: id est, oculis. *Servius*.

154 *Pauca refert*] Non pauca, sed paucis: id est, breviter. Hoc vult dicere, multa eum dixisse, sed paucis. *Idem*.

Ut te] Quemadmodum: 'ut te, fortissime Teucrum.' Ad 'optime Grajugenum' reddidit, 'fortissime Teucrum.' *Idem*.

Ut te, &c.] Eurip. in Herc. ὡς ἔσμενός σ' ἔσειδον ἐς φάος μολών: agnosco, ἐπιγινώσκω. In quam sententiam et Menelaus Od. Δ. Pisistrato Nestoris filio respondens: βέβα δ' ἀρίγνωστος γόνος ἀνέρος, ᾧ τε κρονίων Ὀλβον ἐπικλώσῃ γαμέοντί τε γενομένῳ τε. *Germanus*.

155 *Accipio adgnoscoque libens*] In codicibus aliquot antiquis, *aspicio adgnoscoque* legitur. Sed plures omnino *accipio* habent: ut, 'Illos porticibus rex accipiebat in amplis.' *Pierius*.

Adgnosco libens] Postquam probavit ex habitu corporis vera esse quæ dicebat Æneas, per Anchisen eum laudat adulatione deposita. Sane inter *agnosco* et *cognosco* superfluo quidam volunt facere discretionem, ut cognoscamus novos, agnoscamus antiquos: sed hæc a poetis metri necessitate variantur. Nam *agnosco* propter Synalæpham dixit. *Serv.*

156 *Vocem Anchisæ magni*] Mire, quod non fecit Ænean dicentem, qui scit Euandrum cognoscentem. *Idem*.

Hesione visentem regna sororis] Commemorationi necessitudinis reddit commemorationem hospitii. Sane fabula de Hesione et nota est, et ali-

quot locis exposita; quis enim nescit a Laomedonte mercedem Neptuno et Apollini ob muros Trojæ fabricatos negatam; cumque incursu maris civitas vexaretur, coactum Laomedontem filiam Hesionam ceto obijcere, eamque ab Hercule liberatam, eversa Troja et occiso Laomedonte, propter negatum præmium, Telamoni suo comiti in matrimonium datam, ex qua natus est Teucer? quæ causa fecit, ut Priamus, ad visenda sororis regna proficiscens, cum Salamina tenderet, et iter per Arcadiam faceret, et tunc ab Euandro esset susceptus Anchises. *Idem*.

Hesione visentem regna] In Romano codice Græca pronuntiatione scriptum est *Hisionæ*, prima syllaba per i, quo sono η literam pronuntiant; ἩΣΙΩΝΗ enim scribitur. Variatque declinatio genitivi in antiquis codicibus. Nam in aliis *Hesiones*, ut ἡσιόνης; in aliis *Hesione*, Latino declinatu: quin etiam *Hesione* per e simplex reperitur. Sed *Hesiones* omnino doctioribus placet. *Pierius*.

Visentem regna] Videre cupientem. *Servius*.

158 *Salamina*] Hanc olim dictam Halamina, quia sita in mari Ægæo, certum, et postea Salamina, more Græco. Sic Helli transiere in Sello, Hardiæi in Sardiæos, Hamitæ in Samnitas, Halmantica, arx literarum, in Salmanticam: et sexcenta alia. Est qui putet Salmanticam dictam, quasi ἀλλήν μαντικήν, a trito illo antro Dæmonum. Cui minus assentio; nam hoc iuperrimum est, si comparetur cum antiquitate Salmanticæ, et fortasse fabulosum. *Cerda*.

159 *Protenus*] Uno eodemque tempore: hoc est, dum pergit, vidit Arcadiam. Nam non possumus simul intelligere; cum Salamina insula sit, Arcadia in continenti. *Servius*.

160 *Tum mihi prima genus vestibat flore juventa*] In codicibus aliquot antiquis, *vestebat*; sive, ut Priscianus

putat, mediarum vocalium transpositione, quæ postmodum in *ei* diphthongum contrahuntur; sive magis, ex Lucillii sententia, ad *i* productam indicandam, ea diphthongus scribi solita sit. Nam in *deico*, et *ameiceis*, et *periculeis*, nulla synæresis. Sed et *juventa* varie scribitur: in nonnullis enim codicibus *juventus*, in aliis quibusdam *juventas* invenitur: de quibus alibi dictum. *Pierius*.

Tum mihi prima genas] *Lucr. l. v.* ‘*Juventas Occipit, et prima vestit lanugine malas.*’ *Hom. Od. A.* πρὶν σφῶϊν ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους Ἀνθήσαι, πυκάσαι τε γένυν εὐανθεί λάχνη: et *Pind. in Olymp.* πρὸς εὐάνθεμον δ’ ὅτε φυὰν λάχλαι νιν μέλαν γένειον ἔρεφον: *Æsch. in ἐπτά.* στείχει δ’ ἰούλος ἄρτι διὰ παρηίδων, ὧρας φουύσης, ταρφὺς ἀντέλλουσα θρίξ. *Homer.* quoque χαριεστάτην vult esse ἥβην τοῦ ὑπνῆτου, ut in *Protag.* meminit *Plato*: et *Græci* προθήβας, primo vigore ætatis adolescentes. His autem verbis, ‘*vestibat genas flore,*’ alludit ad ἀνθεῶνα *Græcorum.* *Germanus*.

Genas vestibat] *Hinc* vestis pro pube. Unde *vesticeps*, *pubes*; et *investiceps*, *impubes*. *Investis* quoque *puer*, *imberbis* *Palladio*. *Lanuginem* autem ipsam, *florem* *Virgilius* appellat. *Vestibat* vero pro *vestiebat*; nam *Poëtæ* metri gratia plerumque vocalem *e* abjiciunt. *Erythr.*

Vestibat] *Vestire*, tralatium ad primam barbæ lanuginem. Ita *Lucr. l. v.* ‘*Tum demum pueris ævo florente juventas Occipit, et molli vestit lanugine malas.*’ *Hinc* *vestis* pro pube, *ibid.* ‘et *impubem* molli pubescere veste: Et pariter mollem malis demittere barbam.’ Et *noster* infra, vs. 659. ‘*Aurea casaries ollis, atque aurea vestis.*’ id est, *barba*: ut *Serv.* exponit, et *Scal. iv. 16.* probat. Nam *vestis* generaliter omne integumentum est: ita *arbores*, *gramen*, *herbæ*, *segetes* dici possunt *vestes terræ*; ut notat *Gifan.* Ita *Prud.*

‘*vestem plumarum*’ dixit. *Columella*, ‘*ripas graminè vestitas.*’ *Plinius*, ‘*animal pilo vestitum.*’ *Idem* *Prud.* ‘*Unde seges late crinitis fluctuat agris, Densius et gravidis se vestiat æquor aristis.*’ *Hinc* *investis* *puer* dicitur *imberbis* *Palladio*: item *vesticeps*, *pubes*: quanquam *Gifanius* illum hic intelligit, qui *vestem virilem* nondum sumpserat; hunc, qui sumpserat. Porro, quam *lanuginem* *noster* *florem* appellat, *Lucret.* ‘*mollem barbam,*’ *Lucillius* ‘*barbulam primam:*’ et alluditur ad *Græcorum* ἀνθεῶνα, id est, *mentum*, quod a pilorum flore sic dictum putant. *Taubmann.*

Flore] Ita *Pacuvius*: ‘*Nunc primum opacat flora lanugo genas.*’ *Idem*: ‘*Genas lanugo flora nunc demum irrigat.*’ *Idem*: ‘*Nam flori crines video ut propexi jacent.*’ Sed hoc forte *alienius*, e *Scalig. ad Fest.* in *Genas.* *Idem.*

161 *Mirabarque duces Teucros*] *Hos* laudat: quo melior sit ille, quem præfert. *Servius*.

Mirabarque duces] *Est* huic sententiæ suus fundus. Solent senes laudare et admirari, quæ gesta sunt ipsis juvenibus: ea displicent, quæ tunc accidunt. *Horat. epist. ad Pison.* ‘*Laudator temporis acti.*’ Exemplum hujus rei abunde extat in *Nestore* *Homerico*, in *Virgiliano Euanthro.* *Cerda.*

162 *Cunctis altior*] *Non* solum ad staturam, sed ad omnia. *Servius*.

Sed cunctis altior ibat] *Imitatur* *Maro* receptam inter mortales opinionem de heroibus, quos non solum animi dotibus, sed et corporis magnitudine et præstantia homines superare cæteros persuasit sibi jam olim boni simpliciorisque sæculi sanctimonia; ut quæ ex illis insignibus virtutibusque, imperia magistratusque decerneret; indorum potissimum atque *Æthiopum* exemplo, qui proceritati corporis, liberalitatisque, et dignitati vultus, regna deferre solerent,

ut advertit Aristot. Pol. I. vii. his :
 εἰ μὲν τοίνυν εἴησαν τοσοῦτον διαφέροντες
 ἄτεροι τῶν ἄλλων, ὕσον τοὺς θεοὺς, καὶ
 τοὺς ἥρωας ἡγούμεθα τῶν ἀνθρώπων δια-
 φέρειν, εὐθὺς πρῶτον κατὰ τὸ σῶμα πολ-
 λὴν ἔχοντας ὑπερβολὴν, εἶτα κατὰ τὴν
 ψυχὴν, ὥστε ἀναμφισβήτητον εἶναι, καὶ
 φανεράν τὴν ὑπεροχὴν τοῖς ἀρχομένοις
 τὴν τῶν ἀρχόντων, δῆλον ὅτι βέλτιον αἰεὶ
 τοὺς αὐτοὺς, τοὺς μὲν ἄρχειν, τοὺς δ'
 ἄρχεσθαι καθάπαξ· ἐπεὶ δὲ τοῦτο οὐ
 ῥάδιον λαβεῖν, οὐδὲ ἔστιν, ὥσπερ ἐν ἰνδοῖς
 φησι Σκῦδαξ, εἶναι τοὺς βασιλέας τοσοῦ-
 τον διαφέροντας τῶν ἀρχομένων, φανερόν
 ὅτι διὰ πολλὰς αἰτίας ἀναγκαῖον πάντας
 ὁμοίως κοινωνεῖν τοῦ κατὰ μέρος ἄρχειν
 καὶ ἄρχεσθαι. Germanus.

Cunctis altior ibat Anchises] Est hoc,
 quod Hom. Iliad. III. ἔξοχος Ἀργείων.
 Quod Claud. Ruff. II. 'et Principe
 celsior ibat.' Quod Stat. Silv. I.
 'quantum Latonia Nymphas Virgo
 premit, quantum egomet Nereidas
 exsto.' Cerda.

163 Juvenili ardebat amore] Inest
 enim juvenibus strenuis studium ad-
 quirendarum amicitiarum. Horatius,
 'Animusque virilis Quærit opes et
 amicitias.' Servius.

Juvenili ardebat amore] In Romano
 codice, et in quibusdam aliis, juvenali
 legitur per *a* in pene ultima, quod
 etiam in aliorum auctorum veteribus
 exemplaribus observavi. Et agnatum
 a Grammaticis alibi demonstravi.
 Pierius.

164 Et dextræ conjungere dextram]
 In antiquis aliquot codicibus, legere
 est dextram et conjungere dextræ. Sed
 quattuor syllabarum per *e* prolatarum
 sonus, continuatioque, exilitatem
 quandam præ se ferunt ad fastidium
 usque. Idem.

165 Accessi, et cupidus Phenei] Phine
 multis modis corrupte legitur. Nam et
 Phænei et Phænei reperitur. Sed enim
 per *e*, Phenei trisyllabum omnino le-
 gendum ex probatoribus exemplari-
 bus. Homer. οἱ Φένεόν τε νέμοντο. Id.
 Cupidus] Ἐπιθυμῶν. Servius.

Phenei sub mænia]. Oppidi Arcadiæ.
 Hom. οἱ Φένεόν τ' ἐνέμοντο, καὶ ὄρχομε-
 νὸν πολύμηλον. Nec nos debet movere,
 quod cum Euander de Palanteo sic
 dixit, 'Phenei sub mænia;' cum sci-
 amus poëtas vicinas omnes pro una
 habere civitates: sicut de Didone
 facit, quam nonnunquam Tyriam, ali-
 quotiens Sidoniam vocat. Idem.

Phenei] Contemno notam Servii.
 Nam cur Poëta poneret Pheneum
 pro Palanteo? An ille clinguis? Ita-
 que nulla ratio hujus conjecturæ.
 Pheneum fuisse oppidum in Arcadia
 scimus auctoritate Homer. Iliad. II. et
 Plin. IV. 6. et Poëtam de illo intelligi
 nihil obsistit. An Euander dominus
 Palantei tantum? imo totius Arcadiæ.
 Exemplum, quo errorem suum firmat
 Servius, de Tyro, et Sidone, alibi
 everti. Sciret Poëta alia ratione ver-
 sum circumflectere, et Palanteum
 ponere. Tu et Plinii locum alterum
 corrige XII. 26. ubi pro Psophide Arc-
 adiciæ, legendum, Phereo Arcadiæ, ex
 lib. vet. Cerda.

166 Ille mihi insignem pharetram]
 Jus hospitii habet inter se remunera-
 tionem: sed verecunde tacet Euan-
 der de suis muneribus. Servius.

Insignem pharetram] Mire munera
 exornat, ne videantur levia. Donat.

Ille mihi, &c.] Ex ritu gentium om-
 nium, quibus in usu hospitalia mune-
 ra. Notus Homer. locus Iliad. VI.
 ubi Ceneus dat hosti suo Bellerophonti
 ζωστήρα φοίνικι φαεινόν. Contra,
 hic illi χρύσειον δέπας ἀμφικύπελλον: et
 alter Odys. VIII. Lege ab eo loco:
 'Ἄλλ' ἄγε οἱ δῶμεν ξεινήϊον. Virtutem
 hanc de Atheniensibus Plutar. præ-
 dicat, de Germanis Tacitus in illorum
 moribus. Vide etiam eundem Annal.
 I. XIV. de Persis Ammian. I. XVIII.
 de Leucanis Ælian. I. IV. per initia
 ab eo loco, λέγει τις νόμος Λευκανῶν.
 De Abydenis Suidas. Vide quæ de
 Cimone Atheniensi Cic. Off. II. quæ
 de Lucilio Plut. ἐκ ῥωμ. ἀποφθ. Cerda.
 Lyciasque sagittas]. Enumerando

singula, efficit ne communia et ficta videantur. *Servius*.

Insignem pharetram] Lyciam capio ex adjunctis sagittis. Itaque insignis pharetra, etiam Lycia. Vide *Æn.* vii. ad illud, 'Lyciamque pharetram.' Et nota varietatem poëseos: ibi celebrat pharetram Lyciam, hic sagittas Lycias; ut tu scias utramque rem commendari ab eadem provincia debere. Alia similia in hoc *Vate*. *Pyrrha* et *Deucalion* orbem restituerunt jactatis lapidibus: et tamen *Eclog.* vi. 'Hinc lapides *Pyrrhæ* jactos,' nulla facta mentione viri. Contra *Ge.* i. 'Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,' nulla facta mentione uxoris. In hoc l. *Cacum* vocat jam semihominem, jam semiferum. C.

167 *Auro dedit intertextam*] Legitur et *intertexto*. Et figurate dictum est, *intertextum aurum habentem*. *Servius*.

Auro intertextam] In Romano codice legere est, *intertexto*. Sed *intertextum* melius. *Pierius*.

Chlamydem auro intertextam] Signatus ornatus chlamydis. Sic *Æn.* v. 'Victori chlamydem auratam.' *Tacit.* Ann. xii. 'chlamyde aurata.' *Spartian.* in *Hadrian.* 'Cum a *Pharasmāne* ipse ingentia dona accepisset; atque inter hæc, auratas quoque chlamydes trecentas.' Sed notanda *Virg.* verba, quam alii *auratam chlamydem*, ipse *auro intertextam*, ut sic explicet, cur dicatur *aurata*. Ergo, non *aurata*, quia tantum ad oram cum auro, ut visum nonnullis humanioribus ævi mei principibus: sed quia *tota intertextum auro et purpura*. Bene itaque *S. Isidor.* loquens de paludamento, quod idem cum chlamyde, 'cocco, purpura, et auro distinctum.' *Cerda*.

168 *Frenaque binā*] Poëticæ: Nam duo debuit dicere. Bina enim secundum *Ciceronem* non dicuntur, nisi de his quæ sunt numeri tantum pluralis. Nam *Cicero* per epistolam culpat filium dicens, male eum dixisse, 'Di-

rexī literas duas:' cum *literæ*, quotiens *epistolam* significant, numeri tantum pluralis sint. Contra, *epistolas binas* non dicimus, sed *duas*. *Servius*.

Aurea] Poëtarum loca, qui equos ornant aureis, argenteisque illustrat *Basilius* in *Orat.* πρὸς πλουτοῦντας; etiamsi reprehendens: Χαλινοί, καὶ ζῶναι, καὶ περιδέρβαι, πάντα ἀργυρὰ, πάντα χρυσόπαστα, τάπητες ἀλουργοὶ κοσμοῦντες τοὺς ἵππους ὥσπερ νυμφῖους: *Fræna*, *zonæ*, *frontalia*, *argentea omnia*, atque *aurea*, *tapetia purpurea equos ornantia*, non aliter atque *sponsos*. *Apul.* l. x. 'Me phaleris aureis, et fucatis ephippiis, et purpureis tapetis, et frænis argenteis, et pictilibus baltheis, et tintinnabulis perargutis exornatum.' Par splendor in istis *Appiani* in *Mithrid.* καὶ ἵππων χαλινοί, καὶ προσστερνῖδια, καὶ ἐπωμῖδια πάντα ὁμοίως διάλιθα, καὶ κατάχρυσα: *Equorum fræna*, *pectoralia*, *tergoralia*, *omnia pariter gemmis ornata, et aurea*. *Cerda*.

Pallas] Nisi placeat *Pallans*, ut in plerisque veterum monumentis notatum est. Et quia nomen id *n* non recipere tradit *Probus*, certe geminato saltem *ll* scribendum erit. *Pier.*

169 *Juncta est mihi fœdere dextra*] Antiquis amicitii per *Anchisæ* hospitium. *Servius*.

170 *Crastina*] Ad hoc exemplum *Claud.* *Rapt.* l. ii. 'Crastina puniceos cum Sol detexerit ortus.' *Virg.* iterum in *Æn.* xii. 'cum primum crastina cœlo Puniceis invecta rotis Aurora rubebit.' *Cerda*.

171 *Auxilio latos dimittam*] Hæc sunt pauca, quibus auxilium pollicetur. *Servius*.

Auxilio latos dimittam] In hoc etiam nomine, *auxilio* variatum. Nam sunt qui *ausilio* per *s*, sunt qui per *x*, sunt qui per utrumque *x* et *s* scribant: et superius in monumentis veterum *auxsilium* per *x* et *s* notatum observavimus. Nos *auxilium* ex usu eruditorum emendatiore scribimus. Sed illud magis me moverit, quod in

codicibus aliquot antiquis *Auxilio tutos* legitur. Sed *lotos* magis receptum. *Pierius*.

Dimittam, opibusque iurabo] Ἀποπέμψω. Plato in Hipp. Majo. τὸ—
ἐχόντες χρήματα, καὶ σοῦ δυναμένου τὰ
μέγιστα αὐτοῦς ὠφελεῖν, οὐ πλήρη σε ἀρ-
γυρίου ἀπέπεμψαν; *Germanus*.

Opibus] Id est, militibus. *Opes* antiqui vocabant milites. *Servius*.

172 *Quando huc ven. am.*] Siquidem amici venistis. Extraneos enim ad sacra non licebat adhibere. Hos autem adhibet ad sacra, quasi antiquis junctos amicitii. Unde infert, 'et jam nunc sociorum assuescite mensis.' *Idem*.

173 *Annua, quæ differre nefas*] Anniversaria sacrificia, id est, solennia, ideo non differuntur, quia nec iterari possunt. Solenne autem hoc esse ipse ait, 'Forte die solennem illo rex Arcas honorem.' Nam calendaria, si qua fuerint ratione dilata, possunt repeti: nec piaculum eorum intermissione committitur. Sane hoc sacrum *pollutum* vocatur, quod populo annis singulis luitur. *Idem*.

Annua] Ἐνιαυτίας θυσίας. *Germ.*

Quæ differre nefas] Alludit ad antiquos Numæ sacrorum ritus, qui tam arcta religione continebantur, ut ne nuntiato quidem repentino in urbem hostium incursu rumpi aut interpellari possent. Unde et supra: 'audax quæ rumpere Pallas Sacra vetat.' Vide Plutarch. in Numa, et lib. De superstitione. *Idem*.

Faventes] Ut in sacris, *Favete linguis: favete vocibus*. *Servius*.

174 *Et jam nunc*] Ordo est, et jam sociorum. *Idem*.

Sociorum adsuescite mensis] Nihil magis ad societates conjungendas validum, quam eorundem sacrorum participatio: ideo invitat ad easdem sacrorum epulas, ut firmetur societas. Alludit quippe ad δοχὰς, καὶ ὑποδοχὰς, καὶ ξενικά συμπόσια, sive, ut Pindarus vocat, ξενίας τραπέζας. *Quintil. De-*

clam. 301. dixit 'mensæ societatem.' *Cerda*.

175 *Dapes*] Epulæ Deorum propriæ, ut Jovis cæna. *Servius*.

Dapes] Proprie, ut notatum *Servio*: 'Dapes epulæ Deorum propriæ, ut Jovis cæna.' Festus: 'Dapes apud antiquos dicebatur res divina.' Inde notante eodem, *daptice* pro magnifice; et *dapticum*, amplum et magnificentum: nam quæ Deorum sunt, magnifica sunt. Addit idem *dals* apud Græcos ejusdem esse potestatis, unde *daps* Latina vox. Illustro Festum ab Polluce, qui l. vi. δορπία, ἡ πρώτη τῶν Ἀπατουρίων προσήκει δ' ἂν αὐτοῖς καὶ δαλς, ἀφ' ἧς καὶ δαιτυμόν: *Dorpia*, dies prima sacrorum *Apaturiorum*, quibus convenit *dals*, unde δαιτυμόν. Vides, ut convivium sacrorum dicat δαῖτα, et convivatorem illorum δαιτυμόνα. *Cerda*.

Sublata reponi Pocula] Quoniam metu reliquerant mensas, ideo ait *reponi*. *Servius*.

Sublata] Aut metus causa, aut saetate interveniente. *Donatus*.

176 *Gramineo*] Hic de gramine facto: alibi *gramineo*, pro *graminoso*, ut 'Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.' *Servius*.

Gramineo] Suppetente quippe hanc materiam agro ipso. Sed notetur cursim, apud Græcos adhuc in ipsis tectis epulatum in gramine et herbis; nam videlicet aulæ ipsæ sub dio erant. Quod ex Homer. Athen. notat l. iii. et v. Vates enim de Peleo, αὐλῆς ἐν χόρτῳ ἔχε δὲ χρύσειον ἄλυσον: *Tenebat aureum poculum aulæ in gramine*. Proprie χόρτος fœnum est. Sed et hunc morem Strabo suppetit, loquens de Gallis, καθ' ἑξόμενοι δειπνοῦσιν ἐν στίβασι: *sedentes cibum capiunt in stramentis frondeis*. Pollux quoque inter loca, in quibus fit accubitus, στιβάδας nominat. *Cerda*.

Sedili] Bene *sedili*. Nam in templâ Herculis lectisternium esse non licebat. Quamvis apud veteres omnes

sedentes vrescerentur. *Servius*.

Sedili] Nam mos fuit non accumbendi, sed sedendi in his sacris: unde in VII. 'Hæc sacris sedes epulis.' *Donatus*.

Sedili] Hic tantum Macrobian nota necessaria, qui ait III. 8. non vacare vocem *sedili*; nam propria observatione cautum erat, in Herculis sacris epulari sedentes. Adducitque Corneliū Balbum ἐξηγητικῶν I. XVIII. ita scribentem: 'Apud aram Maximam observatum, ne lectisternium fiat.' Est autem 'ara Maxima,' *Herculea*. *Cerda*.

177 *Præcipuum*] Potest et præcipuum accipi. *Servius*.

Præcipuumque, &c.] Od. A. αὐτὴν δ' ἐς θρόνον εἰσεν ἄγων, ὑπὸ λῖτα πετάσας Καλὸν, δαιδαλέον. Et Od. Γ. ἔλε χεῖρα καὶ ἴδρυσεν παρὰ δαίτῃ Κῶεσιν ἐν μαλακοῖσι. Et Od. Ξ. ἐστόρεσεν δ' ἐπὶ δέρμα ἰονθάδος ἀγρίου αἰγὸς Αὐτοῦ ἐνεύναιον μέγα καὶ δασύ, χαίρε δ' ὀδυσσεὺς "Ὅττι μιν ὥς ὑπόδεκτο. Sic et in epulis præcipuum honore, hoc est, discubitu honoratissimum, ad convivam dixit Tacit. Ann. I. XIX. 'Sciscitanti causam, apud Cæcinam Tuscum epulari multos, præcipuum honore Junium Blæsum nuntiatur.' *Germanus*.

Toro] Proprie; nam Latinus *torus* respondet Græcorum στιβάδι, quæ vox signat stramenta frondea, et graminea. Sumi autem solent epulæ super stibadibus, ut, non longe hinc, dicebam. In Anthol. I. VII. ποτὶ δεῖπνον ἐπελθὼν, Ξυνῇ κεκλιμένην ἔδρακον ἐν στιβάδι: ad convivium cum irem, *Vidi illam communi accumbentem in stibade*. *Cerda*.

Villosi pelle leonis Accipit Ænean] Aut suscipit ad sedendum: aut pascit, ut, 'Illos porticibus rex accipiebat in amplis.' *Torum* autem herbarum super solum fuisse intelligamus, ne sit *sedili* contrarium. Congrue autem de leonis pelle dicitur cooperitum, quia nihil opportunius in Herculis festo. *Servius*.

Leonis] Quod conveniebat Herculis sacris. *Donatus*.

178 *Accipit et Invitat*] Verba hospitalia. *Servius*.

Solio acerno] Imitatione Apollonii: αὐτὰρ ἐν ὑψίστῳ βασιλεὺς μόσσυνι θαάσσων Ἰθελας πολέεσσι δικας λαοῖσι δικάζει. Nimirum heroicis temporibus reges ipsi μόσσυνι, hoc est, *solio ligneo*, utebantur. *Germanus*.

179 *Tum lecti juvenes*] Non vacat *lecti*. In sacris enim Herculis nec servi intererant nec liberti: adeo ut Appius, qui sacra hæc transtulit in libertos, vel, ut quidam volunt, in servos publicos, et carnerit oculis, et intra annum omnem familiam perdidit Pinariorum. *Servius*.

Certatim] Id est, studiose. *Idem*.

Araque sacerdos] Maximæ scilicet. Nondum enim templum Herculis fuerit: sed ara tantummodo, quam *maximam* dicit ex magnitudine fabricæ. *Idem*.

180 *Viscera tosta ferunt, &c.*] Solebant veteres in sacrificiis hostiæ partem conjicere in ignem, Diisque immolare, partem vero cum iis; qui sacrificio intererant, vesci, ut hoc loco Enander cum sociis: vel ad eos quoque nonnunquam, qui sacrificio non interfuissent, mittere. Et exta quidem prius comedebant quam reliquam carnem, unde et hic primo loco ministrantur. Sic Valer. Argon. I. II. 'sacris dum vincitur extis Prima famas.' Sed plenius de his disputantem vide Cl. Salmasium in Plinian. Exercitat. *Emmeness*.

Ferunt] Verbum conviviale, et hac doctrina sæpe illatum Maroni hic, et Ge. IV. et Æn. I. ac V. In Græcis vidi φέρω, εἰσφέρω, εἰσκομίζω. Athen. I. III. φερέτω τράγημα, Xenoph. Anab. VII. τρίποδες εἰσηνέχθησαν πᾶσιν κρεῶν μεστοί. Ath. III. εἰσεκομίσθη ἡπατα. *Cerda*.

181 *Dona*] Sic in re quoque frumentaria Græci, præsertim cum mentione Cereris. Isocr. Pang. loquens

de hac Dea, ait : dedisse illam mortalibus δωρεὰς διττὰς, duplex donum, nimirum καρπὸς, καὶ τελετὴν, fruges, et initiationem. Idem.

Laboratæ Cereris] Quæ eget laboris : ut, ' Mox et frumentis labor additus, ut mālâ culmos Esset rubigo.' Glandes enim sine ullo labore nascuntur. *Servius*.

Laboratæ Cereris] Ea forma Ovid. ' laboratæ merguntur in æquore puppes : ' et Græci ἐκπονεῖν, et ἐκπονέισθαι : ut de efficto cane ποῖτα Ἐπίγ. I. IV. σύκινος οὐ ῥῖνῃ πεποννημένος, οὐδ' ἀπὸ μίλτου, ἄλλ' ἀπὸ ποιμενικῆς αὐτοματοῦς ξοῖδος. *Germanus*.

Bacchum] Cautè : non pocula ; nam hæc reposita jam in mensis : tantum ergo illatum vinum. *Cerda*.

Ministrant] Respondet huic διακονέω. *Anacr.* μέθυ μοι διακονεῖτο. *Athen.* I. IV. διηκόνουν ἄνδρες μαχαιοφόροι. *Pari* consecutione eodem lib. ministrum mēnsarum vocat *diacomum*. Non abbit acceptio *Xenophont.* qui *Memor.* II. *diacomum* vocat ἀγοραστὴν, id est, obsonatorem, emptorem. Idem.

183 *Perpetui tergo bovis*] Aut secundum *Homerum* intelligendum, qui dicit carnes dorsi apponi solitas honorabilioribus, ut sit sensus talis : Posuit ante eos magni bovis carnes eas, quæ apud majores in honore fuerunt : aut re vera *perpetui* ; nam de hoc bove immolato *Heruli*, carnes carius vendebantur caussa religionis : et inde vitulus alter redimebatur, qui ex illius pretio comparatus quasi *perpetuus* esse videbatur. *Tergo* autem potest a parte totum intelligi, quamvis alii dicant ideo *tergo bovis*, quod ad aram maximam aliquid servari de tauro nefas est : nam et corium illius mandunt. *Servius*.

Perpetui tergo bovis] Dicit, appositum uni *Æneæ* (vide ut explicui) integrum tergum bovis. Hic enim *Heroum* honos in convivio. *Athen.* I. I. εἰσὶ δὲ τοῖς ἀρίστοις κατὰ δεῖπνα τιμαί. Τυδεΐδης γοῦν καὶ κρέας, καὶ

πλείους δεπάεσσι τιμᾶται· καὶ Αἴας νότοιςσι διηνεκέεσσι γεραίρεται : *Sunt et optimatibus in convivio honores. Diomedes enim et carnibus, et plenis poculis honoratur : et Ajax honestatur longis tergoribus.* Alludit quippe in re *Diomedis* ad *Iliad.* VII. ubi is dicitur solitus coli a Græcis ἔδρῃ τε, κρέαςιν τε, ἰδὲ πλείους δεπάεσσι : sede, carnibus, plenis poculis. In re autem *Ajæ* ad *Iliad.* VII. ubi *Agamemnon*, Νώτοισιν δ' Αἶαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν. Ergo, *perpetuum Virgilii*, et *dihecēs Homeri* sibi respondent. Est enim *dihecēs longum, continuum, porrectum.* Tractat et *Hom.* locum *Dio Chrysost.* Orat. II. καὶ τὸν Αἶαντα μετὰ τὴν νίκην φιλοφρονεῖται τοῖς νότοις : *Ajæ* post victoriam accipit dorso bovis. Notat etiam *Eustathius* in adductum *Homeri* locum : νότια ἄ κρέα παρτίθεσθαι εἴοικε τοῖς ἐν ὑπεροχῇ : apponendas carnes ex humeris victimarum his, qui præstant dignitate. Confirmatque ex *Herodoto*, qui ait, Reges solitos in convivio, θυομένων τὰ δέρματα καὶ τὰ νῶτα λαμβάνειν, καὶ πρώτους ἔχειν ἐν τῷ δείπνῳ, καὶ διπλάσια νέμειν αὐτοῖς τὰ πάντα : accipere victimarum pelles, humeros, locum principem, dupla omnia in distributione. *Herodoti* locum invenies I. VI. Neque vero turbet novitium *Lectorem*, integrum tergum bovis, quantus ipse est bos, appositum : nam integros boves assari solitos satis docet *Athen.* Coqui etiam apud *Plutar.* integros apros assant ad cænâ *Antonii*. Quin hoc ad exemplum *Herculis* ipsius, qui apud *Philost.* Imag. 2. in *Thiodamante*, non jam tergus, sed σιτεῖται βοῦν ὅλον, ὥς μηδὲ τὰ ὀστέα περιττὰ ἡγεῖσθαι : totum edit bovem, adeo ut ne ossa quidem omittenda duxerit. Quæ *Virg.* nominat terga, et *Homerus* νότους, *Aristoph.* in *Iren.* ὀσφὺν, lumbum. *Cerda*.

Lustralibus exitis] Aut pinguibus. Moris enim fuerat, completo lustrò, pingues victimas offerre *Censores*. Aut certe de quinquenniali bove, id

est, perfectæ ætatis: nam Homerus dicit, *πόνα, πενταέτηρον*: aut quia per quinquennium ipsis victimis urbs lustrari solebat. Alii proprie *lustralia* dicunt, quæ duabus manibus accepta in aram Pontifex vel Censor imponit, quæ non proseantur. *Servius*.

Lustralibus extis] Multi hic mihi videntur *φλυαρεῖν*. Tantum illos sequor, qui 'exta lustralia' explicant, quæ lustrant, purgant, ut pars sacrorum. Itaque *ἀφοσιοῦμαι* illos, qui confugiunt ad bovem *πενταέτηρον, quinquennem*. Scio hunc bovem induci ab Hom. sed ad Virg. hoc nihil. Ut Virgilius, capiendus quoque Stat. Theb. II. 'lustraliaque exta Lacte novo perfusus edit Vulcanius ignis.' Neque enim placent, quæ ibi interpret. Non omittenda Turnebi Nota, dici a Virg. *lustralia*, quæ ab Liv. loquente de hoc sacro, *solemnia*. Neque Colvii scribentis in Apulejum, veteribus in usu fuisse cibum, qui reliquus fuisset e sacrificio. Apul. ipse I. IX. 'Sacrificales epulas cum Sacerdotibus Deæ cœnitabat.' Horat. Serm. II. 'Vernasque procaces Pasco libatis dapibus.' Tertull. de Spect. 'Non sacrificamus, non parentamus: sed neque de sacrificio et parentato edimus.' Vescitur ergo Æneas et Trojani carnibus quæ fuerant reliquæ e sacrificio. *Cerda*.

184 *Postquam exenta fames, et amor compressus edendi*] Postquam et necessitati satisfactum est, et voluptati. *Servius*.

Postquam exenta fames] Non libenter audiuntur sermones, nisi venter satur sit. *Donatus*.

Postquam exenta fames, &c.] Quis ignorat Homericum illud? *Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο*. Sed ego hic adjungam, uti alii, Eurip. in Ione *δείπνων δ' ὅταν λήγωσι*. ibid. *Βορῆς ψυχὴν ἐπλήρουν*. Calab. *Οἱ δ' ὅτε δὴ παύσαντο πότου δαιτός τ' ἐρατεινῆς*. Ælian. Var. Hist. XII. I. *μετὰ γὰρ τὸ ἐμπλησθῆναι τροφῆς*. Hippoc. lib. de

ἱλατίβ. βρώσις πάνει λιμὸν, δίψην ἔπαυσε πόσις. Hom. Iliad. XI. novo flexu, *Αὐτὰρ ἐπεὶ τάρπημεν ἐδητύος, ἡδὲ ποτῆτος*. Et Iliad. XIX. *οἶνοιο κορεσσάμενος, καὶ ἐδωδῆς*. Non reddidi, quia clara. Athen. I. IV. *pulchre, ἥδη δ' ἡμῶν ἡδέως ἀπηλλοτριωμένων τοῦ σωφρονεῖν*: cum jam omnes suaviter alieni a temperantia essemus. Quid Latini: Ovid. Met. IV. 'epulis functi.' Sil. I. XI. 'pulsæ fames.' Valer. Arg. II. 'vincitur fames:' ut etiam Stat. Theb. I. 'victa fames.' et Achill. II. 'placata fames epulis.' *Cerda*.

Et amor compressus edendi] Diximus in Romano codice evenire sæpius, ut dictiones, quæ per geminum *ss* scribendæ forent, per *n* et *s* notatæ sunt, ut hoc loco *compressus*. Id, ea de causa, factum est, quod geminarum consonantium diversus admodum usus apud veteres fuit; quadam enim ætate multa, quæ nos unico *s* nunc scribimus, geminato illi, uti superius dictum est, scribebant, *aussus, imperiosus, formossus*, et similia. Contra fuere tempora, quibus, ut observatum a Verrio est, consonantes minime geminarentur. Ubi. verò quid gemina consonante scribendum occurrisset, supra literam, quæ gemina scribenda erat, notam quandam ponere consueverant. Amplius Velius Longus Nisum auctorem citat, qui *comese* et *suese*, et alia hujusmodi simpliciter *s* scribenda censuerit, ea ratione, quod juxta productam vocalem consonans progredi non soleat, et præsertim quondam minime geminaverint. Quam vero notam Victorinus Sicilicon appellat, geminandis consonantibus superponi solitam hujusmodi est figura' ut alibi monuimus. Quod apud eos, qui de ponderibus et mensuris scribunt, animadverti. Posterioris inde sæculi imperitia factum est, ut crediderint notam eam compendiarie scripture apicem esse, quem loco literæ *n* solemus interdum adlinere. Hinc *compressus*

hoc loco, et in aliis codicibus, *impeperionsus*, et *formonsus*, quæ nonnunquam ss geminato scribi consuerunt, emanasse crediderim. Quanquam in *formonsus* circumflexum accentum, aut τὴν μάκρην etiam huic errori ansam dedisse credi possit, ut alibi disputatum est. *Pierius*.

Amor edendi] A *Lucret.* l. vi. ‘et amorem obturet edendi.’ Uterque ab *Hom.* qui ἐδῆτύος ἔρον. *Cerda*.

185 *Rex Euandrus*] Aut non servavit nominis declinationem; nam *Euander* facit, sicut ipse alibi: ‘*Pallas Euander* in ipsis;’ aut Græce declinavit, ὁ Εὐάνδρος. *Servius*.

Rex Euander ait] *Panci* admodum codices sunt, in quibus *Euander* legatur, sed in quamplurimis, *Euandrus*, de quo superius satis dictum. Quamvis *Servius* in *Georg.* dicat nomina, quæ apud Græcos in *gros, tros, pros, cros, dros*, exeunt, apud nos in *er* terminari, et secundæ esse declinationis. Ex quibus duo tantum nomina designentur, *Codrus*, et *congrus*. Verum hæc latius ex *Carisio* recitavimus libro tertio. *Pierius*.

Rex Euandrus ait] Maluit hic Græcum Εὐάνδρος quam Latinum *Euander*. *Et ait*, scilicet post epulas: nam nulla narratio jucunda crepante ventre. Ita *Hom. Odyss. viii.* post versum illum, αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος, &c. sequitur, Μοῦσ’ ἄρ’ ἀοιδὸν ἀνῆκεν ἀειδέμεναι κλέα ἀνδρῶν: *Musa jubet canere hinc illustria facta virorum.* *Cerda*.

Non hæc solemnia] Variat in uno pronomine. ‘Non hæc solennia nobis, Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram.’ *Servius*.

186 *Has dapes*] Dum origiem sacrorum narrat, epulas etiam excusat. *Donatus*.

Hanc tanti numinis aram] Hujus aræ magnæ meminit his verbis *Tacit. Ann. l. xv.* ‘Sed vetustissima religione, quod *Servius Tullius Lunæ*, et magna ara, fanumque, quæ præsentī *Herculi Arcas Euander* sacraverat, ædesque

Statoris Jovis vota Romulo, Numæque regia, et delubrum Vestæ, cum Penatibus populi Rom. exusta.’ In quam sententiam et *Plutarch.* ἐν βωμαῖς. in cap. διὰ τῷ Ἡρακλεῖ γινομένης θυσίας, &c. ὡς δὲ φασιν ἔνιοι, καὶ μετὰ τοῦ ἀνθρώπων ὄντος ἔτι βωμὸν ἰδρύσασθαι τὸν Εὐάνδρον αὐτοῦ, καὶ θυσίαν προσαγαγεῖν. *Germanus*.

Tanti numinis] Hæc αὔξις respicit *Herculis* fortitudinem: hæc enim virtus in illo præ aliis spectanda; ideo ‘tantum numen.’ Inde postea *servati*, ut de militari Deo. Quis enim ignorat ‘servari in bello,’ quid sit? ut et Græcis ζωγρεῖσθαι. Ego vero, si juvarent codices, libenter legerem, ‘hanc tanti nominis aram.’ Quia hæc ara dicta *Maxima* et ideo *tantum numen.* *Cerda*.

187 *Vana superstitio*] *Superstitio* est timor superfluous et delirus. Aut ab aniculis dicta *superstitio*, quia multæ superstites per ætatem delirant, et stultæ sunt; aut secundum *Lucretium*, *Superstitio est superstantium rerum*, id est, cœlestium et divinarum, id est, quæ super nos stant, inanis et superfluous timor. *Servius*.

Vana superstitio veterumque ignara deorum] In Romano codice, et quibusdam aliis antiquis, legere est *veterumque*: et ita scriptum est in *Lactantii Firmiani* codicibus, ubi libro iv. locum hunc exponit in hunc modum: ‘Qui novos sibi ritus assumebant, ut *Deorum* vice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos supersticiosos vocabant. Eos vero, qui publicos et antiquos Deos colerent, Religiosos nominabant. Unde *Virgilius*, ‘*Vana superstitio veterumque ignara Deorum.*’ Alii leg. *veterumve.* *Pierius*.

Veterumque ignara deorum] Duo dicit, Non ideo *Herculem* colimus aut quia omnem religionem veram putamus, aut quia Deos ignoramus antiquos: cautum enim fuerat, et apud *Athenienses* et apud *Romanos*, ne

quis novas introduceret religiones. Unde et Socrates damnatus est: et Chaldæi vel Judæi sunt urbe depulsi. Sane quidam veteres Deos Novensiles dicunt, quibus merita virtutis dederint numinis dignitatem, Ergo ideo *vana*, quia superstitio ignara Deorum. *Servius*.

189 *Servati*] Quasi agnoscat Herculem Deum SERVATOREM, non minus ac Jupiter dictus est SERVATOR peculiari eponymia. Ergo, quia Servator aliorum Hercules, ideo Deus: nam sacra hæc instituta tantum ex memoria beneficii accepti. Hercules ipse Anthol. l. iv. ait, natum se esse *σώζειν ἀγαθὸς ἐξ ἀχέων*: ad servandos bonos ex doloribus, videlicet unus fuit ex numero Deorum *ἀλεξικακῶν*: et illum dictum ab Cois *Ἀλεξω* Aristid. scribit. *Cerda*.

Servati facinus] Verbum *facinus* ad solemnia et dapes referendum est, hoc sensu: Ista solemnia et has dapes obimus, dum salutis adeptæ a latrone sævissimo anniversariam memoriam celebramus. Quid si exponamus *facinus* sacrificamus, cum sequatur velut per *ἐπελήγησιν*, meritosque novamus honores? Pont.

Novamus honores] Detraxit *re*, nam *renovamus* debuit dicere. Quam particulam alibi addit: ut, 'Fata renarrabat Divum.' Aliter in *Æn.* quarto, 'Tecta novantem,' dixit. Quidam intelligunt proprie esse *novare*, replicando vetera quandam facere novitatem, ac per hoc excludere vetustatis injuriam. *Servius*.

190 *Jam primum saxis*] In perverti codice *jampridem* legitur, quod nonnullis minime displicuisse animadverti. *Pierius*.

Suspensam hanc aspice rupem] Cacus, secundum fabulas, Vulcani filius fuit; ore ignem ac fumum vomens; qui vicina omnia populabatur. Veritas tamen secundum Philologos et historicos hoc habet, hunc fuisse Eumandri nequissimum servum ac furem.

Novimus autem *malum* a Græcis *κακὸν* dici: quem ita illo tempore Arcades appellabant. Postea, translato accentu, *Cacus* dictus est: ut *Helene Helena*. Ignem autem dictus est vomere, quod agros igne populabatur. Hunc soror sua ejusdem nominis prodidit. Unde etiam sacellum meruit, in quo ei pervigili igne, sicut *Vestæ*, sacrificabatur. *Servius*.

Suspensam rupem] Quasi jam jamque lapsuram. *Idem*.

Suspensam rupem] De Anagnia Silius l. xii. 'surgit suspensa trementi Dorso.' Et Statius secundo Silv. 'Litus et in terras scopulis pendentibus exit.' *Cerda*.

191 *Disjectæ procul ut moles*] In Romano codice, *dejectæ* legitur, quod non æque placet. Dicturus enim rem ab Hercule gestam, majus nescio quid ostendit, dicendo 'moles disjectas.' Loquitur vero de fragmentis illis, quæ ab Aventini vertice, et imis radicibus, avulsit Hercules, ut sibi aditum in antrum Caci patefaceret. *Pierius*.

193 *Hic spelunca fuit*] Totum hunc locum adumbrat Valer. l. iv. Lege ab eo loco, 'Litore in extremo spelunca apparuit ingens Arboribus super, et dorso contexta minanti.' Nec non Silius cum scribit l. vi. 'Intus dira domus, curvoque immanis in antro Sub terras specus, et tristes sine luce tenebræ.' Ovid. de hoc ipso Caci antro Fast. i. 'Proque domo longis spelunca recessibus ingens Abdita, vix ipsis invenienda feris.' Livius quoque *speluncam* vocat hanc domum Caci; Dionys. *ἄντρον*, et *δλαῖραν*. *Cerda*.

Recessu] A vestigiis scilicet hominum. *Servius*.

Vasto sumnota recessu] Uti Manil. l. i. Virgilium imitans, dixit de astris 'longo sumnota recessu.' Eleganter dictum a Propert. iv. 6. 'fugiens portus' ad signandum hunc recessum: et El. 10. ejusdem lib. 'Et si qua

extremis tellus se subtrahit oris.
Cerda.

191 *Semihominis*] Hoc est, feritate corrupti. *Servius.*

Semihominis] Id est, semiferi. Nam infra, 'villosaque setis Pectora semiferi.' Sed poetice ista, nam Liv. tantum, 'pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus.' Ab Martiali Cacus, 'silvarumque terror.' Ab Propert. iv. 10. 'Incola Cacus erat metuendo raptor ab antro.' Martialis procul ab Ovid. qui Past. i. 'Cacus Aventinæ timor, atque infamia sylvæ.' Porro hæc vocum compositio trita est. Notandus versiculus ille Nasonis, 'Semibovemque virum, semivirumque bovem.' De quo vide quæ scribit Sen. Rhet. Declam. 2. *Cerda.*

Semihominis Caci] Fabulam Caci ad amorem detorquet Plutarchus in ἑρωτικῷ· ἄξιον δὲ σαφῶς παρὰ ταῖς μούσαις μνημονεύσαι· τὸν μὲν γὰρ ἡφαίστου παῖδα ῥωμαῖοι κάκον ἰστοροῦσι πῦρ καὶ φλόγας ἀφίεναι διὰ τοῦ στόματος ἔξω ρεούσας, αὐτὴ δ' ἀληθῶς μεμιγμένα πῦρ φθέγγεται, καὶ διὰ τῶν μελῶν ἀναφέρει τὴν ἀπὸ τῆς καρδίας θερμότητα. *Germanus.*

Facies] Pro, universus visus. *Serv.*

Facies quam dira tenebat] In Romano codice, et aliquot aliis pervertustis, *tegebat* legitur. Sed *tenebat* receptum magis. *Pierius.*

195 *Inaccessam*] Participium sine verbi origine. *Accedor* enim non dicimus: sed tale est, ut *placita*, *nupta*, *triumphata*, *regnata*. Et queritur quis hoc ante Virgilium dixerit. *Servius.*

Solis inaccessible] Est hoc, quod Homer. Odys. v. οὐδέ ποτ' ἥελιος φαέθων ἀκτίσιν ἐβαλλεν. Nonnus l. xxxi. ad verbum, δύσβατον. *Cerda.*

Semperque recenti Cæde, &c.] De antro Amyci paria Valer. l. iv. 'Infelix domus, et sonitu tremebunda profundi, Et varii pro rupe metus: hinc trunca rotatis Brachia rapta viris, strictoque immortua cæstu, Os-

saque tetra situ, et capitum mæstissimus ordo.' Sil. l. vi. 'semessa jacebant ossa solo informi.' A Virgilio Ovidius Fast. i. de Caco, 'Ora super postes, affixaque brachia pendent, Squalidaque humanis ossibus albet humus.' Stat. Silv. ii. 'atraque Caci Rura.' Præclare idem Theb. ii. loquens de Sphinge, 'Monstrat silva nefas.' Nonnus etiam vagatur simili conquestione et affectu l. xx. Dionys. describens Lycurgi domum, qui hospites mactabat, hunc in modum, φονίῳ παρὰ προθύλαια Λυκούργου Ἀκρά ποδῶν, καὶ χεῖρες ἐπηώρητο θανόντων: *homicidæ ad vestibula Lycurgi Extrema pedum, et manus pendebant occisorum.* Nec non Eurip. in Taur. ubi multa de mactatis hospitibus, et παθητικὰ omnia, ut cum ait; περὶ κίονας ναῶν αἷμα βρότειον: *humanus sanguis ad columnas templorum:* et in Alcestid. ubi sermo est de Diomede pascente equos humano sanguine: Φάτνας ἴδοις ἂν αἷμασιν πεφυρμένας: *Videbis præsepia conspersa sanguine.* Excitat et hinc affectus Opp. Cyn. ii. κατὰ δὲ χθονὶ πολλὰ κέχυνται Δεΐφανα ποιφύσσοντᾶ, καὶ ἀσπαίροντα φόνοισι: *humī vero multæ jacent effusæ Reliquæ spirantes, et palpitantes caedibus.* Idem.

196 *Foribusque adfixa superbis*] In aliquot antiquis exemplaribus legere est, 'foribus suspensa superbis.' Sed *adfixa* nescio quid atrocius ostendit. In Mediceo absque particula copulativa, *foribus affixa* legitur. *Pierius.*

197 *Ora virum*] Hoc est, capita. *Servius.*

198 *Huic monstro*] Bene mutavit casum in quo inerat turpis significatio verbi, ne diceret 'huic Caco.' *Id.*

Illius atros Ore vomens ignes] Quippe filius Vulcani flammās paternās ejectabat. Geminus itaque huic loco locus Nonni l. xxix. ubi de duobus Vulcani filiis ita ait: Ἠφαίστου δὲ τοκῆος ἐρευγομένου πυρὸς ἀτμῷ Σὺργενέας σπινθήρας ἀνηκόντιζον ὀπωπαί: *Vulcani vero patris cructantis flammās*

ignis vapore Cognatas scintillas ejaculantur oculi. Cerda.

200 Attulit et nobis aliquando] Tandem aliquando et nobis subventum est. Scalig. iv. 16. Taubmann.

Et nobis] Sicut multis, quibus Hercules profuit monstra purgando. Ser.

Ætas] Beneficium temporis: ut, 'Volvenda dies en attulit ultro.' Id.

201 Auxilium adventumque dei] Hysteroproteron: ante enim adventum, sic auxilium debuit dicere. Idem.

Maxumus ultor] Non tantum nos: sed omnium terrarum. Idem.

Maxumus ultor] In codicibus nonnullis perveteribus, maxumus heros legitur. Sed magis placet ultor, quod ex iis titulis est, qui Dis adscribi soliti sunt in veterum nummis: ut, 'Jovi ultori:' et, 'Mars ultor.' Resque ipsa gesta titulum hujusmodi exposcere videtur. Pierius.

202 Tergemini nece Geryonæ] Hæc fabula dicta est illo loco, 'Postquam Laurentia victor Geryone extincto Tiryntius attigit arva.' Servius.

Tergemini] Pulchre Hor. Od. II. 14. 'Ter amplum Geryonem.' Uterque caute, Virg. (inquam) et Horat. in magna discrepantia. Nam Hesiod. *τρικάρηνον γηρυονῆα*. Æschyl. vero in Agamem. *τρισώματος γηρυών*. Pausan. Eliac. priorib. *τρεῖς ἄνδρες γηρυόνης*. Nonnus l. xxv. *τρίλοφος*. Notabis unice, hanc vocem *tergeminus*, cum sermo est de Geryone, de Cerbero, et de Diana, semper esse idem, quod *triplex*. De aliis vero, idem quod *multiplex*. Ut apud Tibull. l. iv. 'Mors tergemina:' apud Horat. 'tergeminus honores.' Porro Talum illum immanem, quem celebrant Poëtæ, qui Argonautica scripsere, *τριγύγαντα* vocat Orpheus, *trigigantem*, ab paribus, credo, fabulamentis. Cerda.

Tergemini nece Geryonæ] Observavit Passeratius, legendum esse *Geryonæ*, auctore Servio ad illud e septimo Æneid. 'postquam Laurentia victor Geryona extincto Tiryntius

attigit arva:' ubi male *Geryone* pro *Geryona* dicit legi. Sciendumque Servio declinari, *Geryones*, *Geryonæ* (unde est, 'Tergemini nece Geryonæ') ut *Anchises*, *Anchisæ*: unde usurpasse Sallustium *Geryonis* dicentem. Videtur autem Lucretium imitari Servius, apud quem legerat l. v. 'Quidve tripectora tergemini vis Geryonai.' Observavi tamen ego Græcis *γηρυονεύς*, *γηρυόνης*, et *γηρυών*, *όνος*, variari. Caterum de Geryone vide supra Æn. vi. Pertinent autem ad loci hujus enarrationem hæc Hæsiodi in Theog. *χρυσάωρ δ' ἔτεκε τρικάρηνον γηρυονῆα*, *Μιχθεὶς καλλιρόη κόρη κλυτοῦ Ὠκεανοῖο*. *Τὸν μὲν ἄρ' ἐξενάρειξε βίη ἥρακλειή, Βουστὶ παρ' εἰλιπόδεσσι περιρρύτῳ εἰν ἐρυθείη, Ἥματι τῷ ὅτε περ βοῦς ἤλασεν εὐρυμετώπους Τίουνθ' εἰς ἱερὴν, διαβὰς πόρον Ὠκεανοῖο, Ὀρθόν τε κτείνας, καὶ βουκόλον εὐρυτίωνα Σταθμῶ ἐν ἡρόεντι πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο*. *Geryonæ* autem et hujus abactionis in Gorgia meminit Plato. Germanus.

Tergemini Geryonæ] *Trimembris* sive *tricorpor* fingitur; aut, quia tribus insulis præfuit, ut ait Servius: aut, quia tres fratres fuere tantæ concordiae, ut uno animo omnes regi viderentur; ut tradit Justinus. Taub.

Spoliisque superbus] Atqui boves abduxerat: sed *spolium* est quicquid de hostibus tollitur, ut, 'Addit equos et tela quibus spoliaverat hostem.' Item, 'Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.' Sane aliter supra, 'foribusque superbis.' Servius.

203 Alcides] Hoc primum nomen viri hujus, si credis Sex. Empyrico Matth. l. viii. Nam postea Hercules nomen superinduxit, cum jam Deus. Proprie itaque Poëta *Alciden* nominat, et iterum postea; 'Non tulit Alcides animis:' quia in his locis de hoc viro loquitur, ut de homine. Jam ab illo loco, 'Ex illo celebratus honos,' &c. ubi Deum factum memorat, ad Herculis nomen confugit; ut cum ait: 'Et domus Herculei custos

Pinaria sacri.' Iterum: 'Dixerat, Hereulea bicolor cum populus umbra.' Adjungo Empyrico Pindarum Olymp. vi. σεμνὸν θάλος Ἀλκαῖδ' ἄν: nobile germen Alcidarum; videlicet de Hercule nondum Deo. Dio etiam Chrysost. Orat. 31. ἐν γούν θήβαις Ἀλκαῖος ἀναιεῖται τις, ὃν ἥρακλέα φασὶν εἶναι: Thebis Alcæus quidam consecratus est, quem esse ajunt Herculem. Inde jam tu Lector infinitis locis Poëtarum lucem dabis. *Cerda.*

Taurosque hac victor agebat] De eodem Hercule in Anth. l. iv. βόας ἤγαγεν ἐξ Ἑρθεύης. Pausan. l. iv. ad exitum: ἐλάσαι τῶν γηρυόνου βοῶν τὴν ἀγέλην. Quo verbo et Plato in Gorg. τοῦ γηρυόνου ἤλασας τὰς βοῦς. Præpositio additur in Anthol. iv. ποιμένας ἐξελάσασθε. Oppian. Cyn. ii. ἀγόμεν ἐξ Ἑρθεύης. Et Philost. vit. Apollon. l. v. τὰς βοῦς ἐλεῖν. Dio Chrys. Orat. 8. τὰς βοῦς ἀπὸ ἡλάσε' et Orat. 64. τὰς βόας ἀφείλετο γηρυόνου. Omnes isti loquuntur de Hercule, et omnes vario flexu. Ovid. 'Ecce boves illuc Erythæidas applicat Heros.' Propert. iv. 10. 'Amphitryonides qua tempestate juvencoſ Egerat a stabulis, o Erythræa, tuis.' *Id.*

Victor] Perpetuò epitheto Herculis usus est, quia omnia animalia vicit, quod in sequentibus plenius dicitur. Sane de Caco interempto ab Hercule, tam Græci quam Romani consentiunt. Solus Verrius Flaccus dicit, Garamum fuisse pastorem magnarum virium, qui Cæcum adflixit, omnes autem magnarum virium apud veteres Hercules dictos. *Servius.*

Victor] Macrob. Satur. iii. 6. refert, vel ad victorias omnium animalium, unde Romæ ædes duæ VICTORIS HERCVLIS: vel ad historiam Octavii Herennii, qui fortissime contra prædones pugnavit ope Herculis, atque adeo huic Deo ædem sacravit VICTORIS nomine. Adducit hoc Macrob. ex Masurio. P. Victor meminit Herculis Victoris in foro Boario,

Delph. et Var. Clas.

in undecima regione. *Cerda.*

204 Vallemque boves annemque tenebant] De Baulis, qui dicti veluti Boaulia, aut Boalia, corruptione vocabuli, videlicet a loco, ad quem Hercules compulſit boves Geryonis ad stabulandum, lege elegantes versus Symm. Epist. i. 1. *Idem.*

205 At furis Caci mens]. Pro ingenti scelere, furis nomen posuit. Capitale enim crimen apud majores fuit ante poenam quadrupli. Sed hic quidam ab Euandro tanquam in degeneris fraude furem appellatum volunt. *Servius.*

At furis Caci mens effera] Non inficior in Romano codice, et quibusdam aliis recentioribus codicibus, furis legi. Sed enim exemplaria pleraque vetusta, cum Mediceo et Porcio, furis habent, quo vocabulo quam maxima exprimitur ignominia. Neque enim ignorabat Virgilius, quam severe olim apud Veteres furtum puniri solitum esset, quamque levi de caussa, vel uno verbo furti quis argueretur. Quippe si jumentum quis aliorum duxisset, quam quo utendum accepisset, aut longius quam quem in locum petiisset, Q. item Scævola declarante, 'Quod cui servandum datum est: si id usus est, sive quod utendum acceperit, ad aliam rem, atque adceperat, usus est, Forti se obligasse.' Multaque hujusmodi tum a Labeone, tum a Sabino examinata, quæ temporum illorum integritatem ostendant. Quare Servius pro ingenti scelere furis nomen positum ait. Hoc vero loco non tam epitheton illi monstro proprium est, quam etiam inservire tempori videtur. *Pier.*

Ne quid inausum Aut intractatum, &c.] Juniores intentation scribunt. In Romano codice, et in Mediceo, intractatum legitur. Nam tractare, et contrectare, de furibus sæpe dictum observes. Solinus: 'Dum tractat etiam ea, quæ concesserant in Arcadam jura, duce Hercule oppressus est.' *Id.*

Virg.

10 B

207 *Quatuor*] Aretat Ovid. Fast. i. 'De numero taurós sensit abesse duos.' Livius nihil finiens, *partem tantum* aversam ait. Dionys. ὀλίγας τινὰς, *paucas*. Propert. nullum assignat numerum. Ceterum origo hujus voculæ *quatuor* digna est, quæ sciatur ab magistro Jul. Scal. a quo didicisse testatur Christian. Florens in Iren. Aristoph. Veteres tantum habuerunt tres numeros, ἐν, δύο, τρία; postea dixerunt, ἄτερον, pro, καὶ ἕτερον: unde corrupte *quatuor*: et deinde καὶ ἐν κε: unde *quinque*: sic et ἄτερα, unde *cætera*. Cerda.

Præstanti corpore] Intellige ἐξαιρέτους, ἐξόχους, ἐκκρίτους, ut et postea, 'forma superante.' Idem.

208 *Avertit*] Erat proprium *Abegit*: sed respexit ad prædam, quæ *averti* dicitur: ut, 'raptas ad litora avertere prædas.' Servius.

Avertit] Præclare: nam a tergo, et per caudam. Sic *aversa* vulnera, quæ in tergo accipiuntur: et *averto* est ὑπομάσχαλον ἐπὶ τοῦ νότου ἵππου, lorum in tergo equi; quod jam Budæus ex Græco interp. λαλεῖται δ' ἀβέρτα ἐκ τοῦ ἀπεστράφεισθαι. Usi alii hoc verbo, ut cum Stat. Theb. xi. 'avertit bonus error equos.' Sed cum proprietate Maronis nemo: nam eo expressit non solum furtum, sed furti modum. A Virgilio arripuit Liv. ad rem eandem: 'Aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit.' Ut et Ovid. Fast. i. 'Traxerat aversos Cacus in antra ferox.' Et Prop. iv. 10. 'Aversos cauda traxit in antra boves.' Martial. aliter v. 66. 'Ducere nec rectas Cacus in antra boves.' In genere autem verbum *averto*, est, quo furtum pecorum indicatur; ut cum Catull. in Nupt. Pel. 'Colchis avertere pellem.' Cerda.

Forma superante] Ea facie dictum censet Turneb. xxiii. 15. qua Varro 'exsuperantes viros' dixit, id est, proceros, altissimos, vel etiam fortissimos. Taubmann.

209 *Atque hos*] Quotiens masculinum et fœmininum junguntur, hæc disciplina est, ut etiam si posterius est fœmininum, masculino respondeamus. Servius.

Ne qui for. ped. vest. rect. — *versisque viar. indic.*] Supra Æn. v. de labyrintho: 'qua signa sequendi falleret indeprensus, et irremeabilis error.' Et Propert. De Caci furto: 'Hinc ne certa forent manifestæ signa rapinæ, Aversos cauda traxit in antra boves.' Sic et Cicero, 'exemplo,' inquit, 'furum, qui, ne deprehendantur, signa commutare solent.' Admonuit autem me P. Ronsardus, flos decusque Galliæ, hymni Homeri in Mercurium, et ipse hymno dignus, ex quo Virgilius hanc de Caco contextit fabulam, ut Cacus ab Hercule, ita et Maro ipse a Ronsardo αὐτοφορῇ deprehensus, qui quidem his testibus furtum indicavit, conclamavitque: βόες ἀμβροτοὶ ἀδλιν ἔχεσκον τῶν τότε μαϊάδος υἱὸς εὐσκοπὸς ἀργειφόντης Πεντήκοντ' ἀγέλης ἀπετάμετο βοῦς ἐριμύκους, Πλανοδίας δ' ἤλαυνε διὰ ψαμαθῶδεα χῶρον, Ἴχνη ἀποστρέψας, δολίης δ' οὐ λήθετο τέχνης, Ἀντία ποιήσας ὅπλ᾽ αὖς πρόσθεν ὕπισθεν, τὰς δ' ὕπιθεν πρόσθεν, κατὰ δ' ἔμπαλιν αὐτὸς ἔβαινε, Σάνδαλα δ' αὐτίκ' ἔριψεν ἐπὶ ψαμάθοις ἀλήρσιν, Ἀφραστ' ἦδ' ἀνόητα διέπλεκε θανματὰ ἔργα. Dionysius autem Halicarn. ἀρχ. α. videri posset hunc locum Græce vertisse; ubi Caci historiam tractat: ὀλίγας δέ τινας αὐτῶν εἰς τὸ ἄντρον, ἐν ᾧ πλησίον ὄντι ἐτόλγανε τὴν δαίταν ποιούμενος, ἀποκρύπτεται, ἔμπαλιν τῆς κατὰ φύσιν τοῖς ζώοις πορίας, ἐπισπάμενος ἐκάστην κατ' οὐραν' τοῦτο δὲ αὐτῶν τῶν ἐλέγχων ἀφανισμὸν ἐδύνατο παρασχέειν, ἐναντίας φανησομένης τοῖς ἴχνεσι τῆς ὁδοῦ. Germanus.

Pedibus rectis] Pro *pedum rectorum*, dativus pro genitivo. Servius.

210 *Versisque viarum Indiciis*] Hoc est vestigiis, quod aversi trahebantur: id est, contra naturam injicientibus errorem indicibus. Ipsa (inquit) deci-

piebant indicia, quæ indicare consueverunt. Nam *indicium* ab indicando nomen accepit. *Idem*.

211 *Saxo occultabat opaco*] Volo observes variationem, et miros flexus Virgilii. Ovid. cum idem narret in Fast. Propert. et alii, jejuni sunt tamen collati cum hoc magistro. Nam in hoc audies *rupem, molem, domum, scopulum, speluncam, recessum, humum, saxum, antrum, montem, dorsum, specum, Regiam, cavernas, tenebras*: item mille alia, quæ his annexa ad ornatum. Ut noster, *saxo occultabat*, ita Hom. de Polyphemo Odys. ix. πέτρην ὑπέθηκε θύρῃσιν. *Cerda*.

212 *Quærenti nulla*] In Romano codice, et aliquot aliis, *quærentis* legitur, numero multitudinis. Non enim verisimile est Herculem tantum quævisisse. Sed oratio crescit ex infinito. In Mediceo, *quærente* per modum consequentiæ scriptum cum paraphrasi *Hercule*: quæ quidem structura videtur subagrestis. *Pierius*.

Quærenti nulla, &c.] Ovid. Fast. i. 'Nulla videt taciti quærens vestigia furti.' Liv. 'vestigia omnia foras versa vidit.' Dionys. l. i. ἐναντίας φανησομένης τοῖς ἔχνεσι τῆς ὁδοῦ: *via erat vestigiis contraria*. Est hoc, quod Stat. Theb. vi. 'vestigia indeprehensa.' Alludit cum hoc excursu ille Soph. in Antig. ubi sepulti Polynicis nulla apparent signa, aut vestigia, cum tamen sepultus esse sciatur. Late hoc Tragicus, idem omitto. Theocrit. εἰδ. xxv. dixit, καὶ οὐδ' ὅπη ἔχνεα τοῖο φρασθῆναι δυνάμην: *neque usquam vestigia illius observare poteram*. *Cerda*.

Signa] Et hic *signa* pro vestigiis. *Servius*.

Discessu mugire boves] Nam et bruta quædam familiaritatis affectum habent. *Donatus*.

215 *Discessu mugire boves*] Jos. Scalig. ad Catull. Carn. 62. *Mugire, impleri, relinquere*, eodem tempore censet, quo *morcret et pararet*: et, *quum impleri, quum relinquere*, eodem modo dic-

tum ait, ut apud Catull. *quum properare*. Sic Claudianus de Nupt. Honorii: 'Quum procul augeri nitor, et jucundior aër Attonitam lustrare domum.' Creberrimum apud Sallustium, Infinitivus modus pro Definito tempore. Qui hunc locum aliter accipiunt, Grammatici sunt; hoc est, ἀκανθολόγοι, Scaligero judice. *Taub*.

Omne querelis Impleri nemo] Non, ut multi dicunt, quia consortes perdidit: sed quia avellebantur a pascuis. Insa enim est hokus aviditas edendi. Unde est, 'Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci,' vel certe propter stabulorum mutationem. *Servius*.

Omne querelis Impleri nemo] Lucret. ii. de vacca: 'Completque querelis Frondiferum nemo,' nempe μυκηθμῶ. *Germanus*.

216 *Impleri nemo*] Pro impletur et relinquitur, infinitum pro indicativo. *Servius*.

Et colles clamore relinqui] Cum clamore: ut, 'et templum clamore petebant;' et 'Atque Ixionei vento rota constitit orbis,' id est, cum vento. Et hoc est melius: nam multi dicunt, 'Relinquebantur colles etiam a clamore:' hoc est, tantum recesserant a collibus boves, ut nec echo resultaret, scilicet ad colles jam clamore non perveniente. Quod non procedit: quia hoc sensu illud excluditur, 'Reddidit una boum vocem.' Si enim tam longe fuerunt, ut nulla ratione recedentium boum mugitus colles derelictos feriret: quemadmodum inclusi bovis est clamor auditus ab Hercule? Alii: ita inquit imago vocis evadens, tanquam relictis collibus inauditur*. *Idem*.

217 *Reddidit*] Quasi inclamata. *Idem*.

Una boum] Figura Græca, μία τῶν βοῶν. *Idem*.

Reddidit una boum vocem] Apollon. l. iv. τοὺς δ' ἄμυδις βληχῆτε δι' ἡέρος ἕκετο μῆλων, Μυκηθμός τε βοῶν αὐτο-

σχεδὸν οὕτ' ἔβαλλε' et Æsch. in Suppl. λευκόστικτον ὃς δάμαλιν ἀμπέτραις ἡλιβαίοισιν, ἀλλὰ πίνυνος μέμυκε φράζουσα βοτῇρι μόχθους. Vocem autem tribuit et brutis poëta, nimirum inarticultam: sic enim definitur vox ab Aristot. l. II. De animo: ἡ δὲ φωνή, ψόφος τίς ἐστιν ἐμψύχων τῶν γὰρ ἀψύχων οὐθέν φωνεῖ, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα λέγεται φωνεῖν, οἷον αὐλὸς, καὶ λύρα, καὶ ὅσα τῶν ἀψύχων ἀπότασιν ἔχει, καὶ μέλος καὶ διάλεκτον· εἰκοι γὰρ ὅτι καὶ ἡ φωνὴ ταῦτα ἔχει· πολλὰ δὲ τῶν ζώων οὐκ ἔχουσι φωνήν, οἷον τὰ τε ἄναιμα, καὶ τῶν ἐναιμῶν οἱ ἰχθύες, καὶ τοῦτ' εὐλόγως, εἴπερ ἀέρος κίνησις ἐστὶν ὁ ψόφος, ἀλλ' οἱ λεγόμενοι φωνεῖν, οἷον ἐν τῷ ἀχελώφ ἰχθύες, ψοφοῦσι τοῖς βραγχίοις, ἢ τινι ἐτέρῳ τοιούτῳ· φωνὴ δὲ ἐστὶ ζώου ψόφος, καὶ οὐ τῷ τυχόντι μορίῳ, ἀλλ' ἐπεὶ πᾶν ψοφεῖ τύπτονός τινος, καὶ τι, καὶ ἐν τινι, τοῦτο δὲ ἐστὶν ἄλλο, εὐλόγως ἂν φωνολογία ταῦτα μόνον ὅσα δέχεται τὸν ἀέρα. Post autem paulo exactius etiam vocem definit, nec solo, ut supra, animati sono ac strepitu; sed ita: ὥστε ἡ πληρὴ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος ὑπὸ τῆς ἐν τοῦτοις τοῖς μορίοις ψυχῆς πρὸς τὴν καλουμένην ἄρτηριαν, φωνὴ ἐστὶν· οὐ γὰρ πᾶς ζῶων ψόφος, φωνή, καθάπερ εἵπομεν· ἐστὶ γὰρ τῇ γλώττῃ ψοφεῖν, ὥσπερ οἱ βήττοντες, ἀλλὰ δεῖ ἐμψυχόν τε εἶναι τὸ τύπτον, καὶ μετὰ φαντασίας τινὸς, σημαντικὸς γὰρ τις ψόφος ἐστὶν ἡ φωνή, καὶ οὐ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος, ὥσπερ ἡ βῆξ. Germanus.

Sub antro Mugit et Caci spem]. In antiquis plerisque codicibus, *mugit* per synæresim scribitur, sive potius *I oblongum* fuerit pro gemino. Pierius.

218 *Mugit*] More suo, pro *mugivit*: ut, 'Audiit et Triviæ longe lacus.' Servius.

Custodita fefellit] Id est, cum custodiretur fefellit. Idem.

Custodita] Nihil profuit custodia et astutia. Donatus.

219 *Exarserat*] Pro *exarsit*. Serv. *Atra felle dolor*] Quo irascimur se-

cundum Physicos, ut splene ridemus, Persius, 'sed sum petulanti splene cachinno.' Idem.

Exarserat felle dolor] Nempe ab atra bile ἡράκλειον πάθος est: quæ et heroica, et sacra passio. De qua Aristot. Probl. I. Sect. 30. Vide Gualter. et Lamb. ad illud Horat. Od. I. 15. 'meum Fervens difficili bile tumet jecur.' Simul autem verbo, *exarserat*, qualis natura sit bilis, ostendit. Sic Æn. V. 'exarsit dolor ossibus.' I. VII. 'exarsit in iras.' I. XI. 'exarsit violentia Turni.' Mirum vero, Poëtam in felle iracundiam ponere, quam rectius alii in corde. Certe Hom. interprete Cic. Tusc. III. 'Corque meum penitus turgescit tristibus iris.' Et noster etiam Æn. VI. 'tumida ex ira tum corda residunt.' Taubmann.

220 *Rapit arma manu, nodisque gravatum Robur*] Duo dixit, sagittas et clavam: et non vacat *que*. Nam si armorum Epexegesis est: 'nodisque gravatum Robur,' vacat *que*. *Gravatum* autem, pro *Grave* posuit. Nam grave est per naturam ponderosum: *gravatum*, quod oneratur extrinsecus. Sed quidam melius *gravatum*, quam grave dictum volunt, quasi extrinsecus nodi sint additi. Idem.

Rapit] Et non cepit: nec passibus, sed cursu, magis injuriam quam damnum dolens. Donatus.

221 *Robur*] Ita et Herculis clavam vocat Valer. Arg. I. 'Magnanimus spectat pharetras, et inutile robur.' Stat. in Silv. 'exitiale ferebat Robur.' Facit *nodosum*, ut Ovid. 'clava trinodis.' Cerda.

Aërii] Quasi per aërem iter cape-ret: hoc enim indicat Poëta. Sic apud Calab. I. XI. dicitur carpi *διηερῆν οἶμος, iter aërium*, ab his, qui Trojanos muros oppugnabant, in eosque ascendebant. Idem.

222 *Tum primum*] Id est, primo Herculis beneficio. Servius.

Tum primum, &c.] Lege Petr. Victo-

hūm var. III. 5. ubi similitudo Virgiliani loci cum Platonico, de Thrasy-macho, cum primum timui. Valer. Arg. I. IV. ubi ait, 'Ille dies ægros Amyci sudoribus artus Primus, et arenti cunctantem vidit hiatu.' Dicit, Amycum pugnans cum Polluce, tum primum timoris notas dedisse, quod nunquam prius. Addit: 'Nec sua defessum noseunt loca, nec sua Regem Agmina.' Adjungo etiam, fortasse in illis *Cacum timentem* respectum ab ingenioso Poëta ad vocem Græcorum *κακὸς*, cui inter alia significata est etiam timor, et ignavia in bello. Unde Hom. synonymicῶς *κακὸν καὶ ἀναλκιν*: et Græci alii sæpe *κακό-τητα* pro ignavia. *Cerda*.

Timentem] Hoc tria signa ostendunt: Oculi, qui omnes animi motus indicant. Cursus celerior solito: et in speluncam, non in loca aperta, se contulit. *Donatus*.

223 *Turbatumque oculis*] Ea parte turbatum, quæ proditrix mentis est. Alii *oculi* legunt, et accipiunt a superioribus, 'videre turbatum oculi.' *Ser*.

Ilicet] Potest *ilicet* accipi pro *igitur*, aut *continuo*. *Idem*.

Fugit ilicet ocior Euro] Anth. I. I. Ζεφύρου ἐλαφρότερος. Nonnus I. XXI. dixit *πτερόν εὐρου*. Eurip. in Aulid. Achillem facit *ἰσάνεμον ποδῶν*, *pedibus parem ventis*. Silius I. X. 'Hæmonio Borea, pennaque citatior ibat:' et I. III. 'volat ocior Euro.' Sed signatius omnibus Virgilius *fugit*, non *volat*; locutus enim ex natura timoris; dicente Homero Iliad. XI. *φόβα φόβου κρυόντος ἑταίρη*: *fuga frigidi metus sociæ*. Et Eurip. in Ione, fugam vocat *πτερόεσσαν*, ab *timentium* alis: et Thoanti in Taur. dat *ἄκν ποδα ἴσον πτεροῖς*: *pedem celerem similem alis*. *Cerda*.

224 *Pedibus timor addidit alas*] Et Hom. *φόβα φόβου κρυόντος ἑταίρη*. Φέβεσθαι etiam Græci fugere a timore dicunt. Euripides quoque pari metaphorâ in Suppl. *φόβος με ἀναπτεροῖ*

dixisse videtur. *Germanus*.

225 *Raptis*] Nam celeritas solvere prohibuit. *Donatus*.

226 *Dēxit saxum*] Hoc machinamento adjicit Poëta animum ad artificiatâ illa, quibus fores præcludebantur, de quibus fuse Vitruv. Cyrellus in Michæam dixit, *ἐπεκύλισε τῷ στόματι (τοῦ σπηλαίου) λίθον*: *advolvit lapidem ori speluncæ*. *Cerda*.

Arte paternâ] Perseverat in fabula. Sane aliter ferro, aliter arte. *Serv*.

227 *Emuniit*] Ysteroproteron; fulsit ut muniti essent: et *emuniit* sicut *mugit*, pro *mugivit* et *emuniivit*. *Id*.

Obice postes] Hanc *obicem* dicimus, ut, 'Ecce maris magna claudit nos obice pontus.' Dubitant enim nonnulli utrum masculinum sit. *Idem*.

Emuniit obice postes] In antiquis codicibus, *obice* unico *i*, de quo plura Gellius. *Pierius*.

Objice] Ov. Fast. I. in hac eadem re: 'Ille aditum fracti præstruxerat objice montis, Vix juga movissent quinque bis illud onus.' *Cerda*.

228 *Tirynthius*] A Tirynthia, ubi natus est, civitate, ut diximus supra; et est versus hypermetrus. *Servius*.

Omneque accessum lustrans] In ple-risque codicibus antiquis, non est versus hypermeter, sed *omnem accessum* legitur: magis tamen placet, 'omnemque Accessum lustrans.' *Pierius*.

229 *Accessum lustrans huc or. fer. et illuc*] Theocr. in Herc. *λεοντοφ. πάντη δ' ὕσσε φέρων* — *ὕρος τανύφυλλον ἔρευνῶν*. Et Eurip. in Phœn. *ὅμμα πανταχοῦ διοιστέον, κἀκέϊσε καὶ τὸ δεῦρο*. et Theocr. de leone omnia oculis colustrante, *περιγληνόμενος ὕσοις*. Hunc etiam actum, hancque contentionem oculorum ad observandum, Homer. Od. M. ita expressit: *ἐκαμον δέ μοι ὕσσε Πάντη παπταίνοντι πρὸς ἡεροειδέα πέτρην*. *Germanus*.

Accessum lustrans] Sil. I. XII. de Annibale hærente prope Neapolim, 'Nunc aditus lustrat, clausas nunc cusptide pulsat Infesta portas, frui-

turque timore caventum.' Pari imagine Ovid. Trist. iv. 1. 'Sævus anhelanti mœnia lustrat equo.' Virg. infr. 'Lustrat Aventini montem.' In his omnibus locutio ducitur a re venatoria. Qualem Soph. expressit in Ajace per initia, ubi Ulyssem inducit *κυνηγετοῦντα*: et Ajacis ipsius *μετρούμενον ἵχνη νεοχάρακθ'*, metientem vestigia recens impressa: et postea Ulysses ipse *κεῖνον ἵχνεύω*: et de se *κυκλοῦν*: est enim et hoc proprium venatorum. Ideo Sil. l. xii. 'Lustrat inops animi, rimatur et omnia circum.' Ubi *rimari* et *lustrare circum*, est *κυκλοῦν*, venatorium. Et quidem verbum *lustrare* nos ducit ad ferarum lustra. Nam lustrare est, quod statim idem Ulysses persistens in re eadem, *Εὐθέως δ' ἐγὼ κατ' ἵχνος αἰίσσω*: Ego vero statim persequor vestigia. Cerda.

230 *Dentibus infrendens*] Proprie *infrendens* est, inter se comprimens dentes, nam et *frendere* significat dentibus frangere; unde et *nefrendes* infantes, quia nondum habent dentes; et Varro *frenos* hinc putat dictos: *frendere* ergo quomodo frangere? ut *fresa faba*, fracta. Servius.

Dentibus infrendens] Notā irati hominis. De Hormisda Rege Persarum Simocatta iv. 1. *ὁ δὲ βασιλεὺς χαλεπαῖναι τε, καὶ τετριγῶς τοὺς ὀδόντας*: Rex autem furcens, et *infrendens* dentibus. Est hoc ferme quod de irato leone Theocritus eīd. xxv. *λαμυροὺς δὲ χανῶν ὑπέδειξεν ὀδόντας*: hians terribiles ostendit dentes. Claudianus, ut notet mitem Manlium, neque iracundum esse, ait: 'nec dentibus unquam Instrepiit horrendum.' Adduco alterum Simocattæ locum, qui dentes, et manus conjungit iv. 4. *ὁρῶ γὰρ ὑμᾶς ἐπεντρυφῶντας τοῖς ἀδικήμασι, καὶ κροτοῦντας τῷ χεῖρι, τοῖς ὀδοῦσι δὲ τετριγῶτας*: Video vos gaudentes aliorum injuriis, pulsantes manibus, frendentes dentibus. Cerda.

231 *Acentini montem*] Ut 'fontem Timavi, Butthroti urbem.' Servius.

232 *Ter fessus valle resedit*] Egens consilii. Sallustius, 'Fessus in Pamphiliam se receperat.' Nam *corpore fatigatum* dicimus, *animo* verò *fessum*: quamvis hoc sæpe confundit auctoritas. Sane quidam sic distinguunt, 'ter saxea tentat limina,' et subjungunt, 'nequicquam ter,' ac post, 'fessus valle resedit,' ut semel sederit. Idem.

233 *Stabat acuta silex*] Pene omnes hunc *silicem* dixerunt. Nam et Varro et Lucretius ita dixerunt. Tanta tamen est Virgillii auctoritas, ut persuadeat nobis etiam *hanc silicem* dici. Idem.

Stabat acuta silex] Non solum virtus, sed etiam prudentia Herculis ostenditur. Donatus.

Stabat acuta silex] Ad totum hunc locum, qui de virtute Herculis disturbantis, convellentisque scopulos, allusum a Silio l. iii. his versibus: 'Primus in expertas adiit Tirynthius arces. Scindentem nubes frangentemque ardua montis Spectarent Superi: longisque ab origine sæclis Intemerata gradu magna vi saxa domantem.' Cerda.

Præcisus saxis] Sil. l. iii. vocat 'inaccessos aditus.' Alii 'prærupta loca.' Homero sunt *προβλήτες ἀκταί* Odys. l. xiii. Plutarch. in Anton. similem locum vocat *ἄβατον, καὶ ἀπροσπέλαστον*: et in Agide *χαλεπὸν καὶ δυσπρόσοδον*. Simocatta v. 4. *ἀπρόσιτον*. Polyb. l. iii. *ἐρυμνότητας, καὶ τραχύτητας*. Iosephus Bell. l. i. *πετρώδη, καὶ δύσβατα χωρία*. Hippoc. sect. 3. *χώρην ὑρεινήν, τρηχειήν, ὑψηλήν*. Basilus Seleuciensis. *τόπον οἷκ ἐπίδρομον*. Idem.

234 *Dorso*] Quid frequentius hac locutione? Eurip. Iphig. in Taur. *χθονὸς νῶτα*. Idem in Elect. et Plato etiam in Phæd. *νῶτον οὐρανοῦ* dixere. Pind. *νῶτα αἰθέρος*. Huic elegantiae vicinæ aliæ. Neque enim solum Græci *νῶτον* de hac re, id est, *dorsum*, aut *humcrum*: Eurip. Elect. γῆς αἰ-

χένα. Herodot. αὐχλὴν τῆς χώρας. Simocatta i. 12. ὕρου αὐχένα. Pollux etiam i. 1. partem clavi nautici vocat αὐχένα. De altero Apollon. ῥάχιν σπηλαίου. Herodot. ῥάχιν τοῦ οὐρέος. In Epig. ῥάχιν γῆς. De tertio, certum est juga montium dici δειρίδας ἀπὸ τῆς δειρήs. Idem.

Altissima visu] Nota Græcorum ἀκροκέρεια, cacumina vocari posse, quæ eis μέγιστον ὕψος ἐκτείνεται, in maximam extenduntur altitudinem. Pulchre Stat. Theb. iii. 'audaci seductus in æthera dorso.' Idem.

235 *Diraium volucrum*] Modo dirarum, non mali ominis dicit, ut sunt bubones: sed quæ humanis cadaveribus vesebantur. Dixit enim, 'foribusque adfixa superbis Ora virum, tristi pendebant pallida tabo.' Serv.

Domus] Ita Stat. l. v. nidum vocat 'querculam domum,' et in ix. nidum Halcyonum, 'fluctivagam domum.' Sed hoc jam ex Græcis et Latinis illustravi Ge. ii. ad illud, 'Antiquasque domos avium.' Cerda.

237 *Dexter*] Hoc est, a dextra parte consistens. Servius.

Nitens concussit] Ovid. in re eadem, 'Nititur hic humeris, cælum quoque sederat illis, Et vastum motu collabefactat onus.' Par ejus virtus prædicatur a Propert. iv. 10. 'Ille humeris postes concussit opacos.' Cerda.

Concussit] Solvit, impulit. Satis signatis usus est verbis. Servius.

238 *Radicibus*] Pari tralatione Claud. Eutrop. ii. 'Concurrere freti fauces radice revulsa.' Et Stat. l. v. 'Ortygiam abruptam radicibus.' In Græco Epig. Anthol. l. iv. saxa, quibus constructus pons Caligulæ, dicuntur καταρρίζουσθαι. Virg. fortasse a Lucret. qui l. iii. 'Scilicet avolsis radicibus.' Notetur duplex locutus. Prima Hom. Iliad. xx. a quo radices montis dicuntur πόδες, pedes. Altera Opp. qui id nominis traduxit ad mare. Nam Hal. i. dixit ῥίζαν ἁλός,

radices maris: ut et iv. ῥίζας ἁλός. Cerda.

Inde] Potest esse ordinis, non loci, ut dicat inde, pro, deinde. Idem.

239 *Impulsu quo maximus insonat æther*] In antiquis aliquot, intonat habetur. Sed insonat in pluribus. Pierius.

Insonat] Vide uti a Vitruv. v. 8. distinguantur τόποι κατηχοῦντες, περιηχοῦντες, ἀντηχοῦντες, συνηχοῦντες, id est, loci dissonantes, circumsonantes, resonantes, consonantes. Poëtæ tamen liberi sunt in enuntianda hac vocis et Echus responsione. Quod vel ab uno Claud. satis discas. Ille Ruff. ii. 'Nemus resonat clamore,' 'tonat Ossa,' 'geminatur fragor, pulso Olympo.' et Eutrop. ii. 'Athos responsat,' 'nemus remugit,' 'Rhodope ingeminat.' De vi. Cons. Hon. 'fragor reboat,' 'Echo intonat.' Paneg. Olib. 'resultant colles.' Tertull. de Pœn. dixit, 'dissiliunt montes.' Quod cognatum Virg. 'qui dissultant ripæ.' Josephus Bell. vii. 11. συνήχει ὕρη. Cedren. συνεπηχέντων τῶν ὀρέων. Apollon. l. iv. Φθογγῇ ἀποτρομέουσιν ἂν οὐρεα τηλόθι βῆσαι. Soph. Antig. dixit βρέμουσιν ἀντιπλήγες ἅκται. Sil. l. ix. mugitum in re simili. Addit Virg. mira αὐξήσει insonuisse ætherem. Basil. Seleuciens. l. i. locutus est ut Poëtæ; nam de simili strepitu βοῆς εἰς αὐτὸν τὸν αἰθέρα φθασάσης. Ovid. de ipso loquens Caco in avulso scopulo, 'fragor æthera terruit ipsum.' Non insulse in Virg. legi posset, 'intonat æther,' tum ex multis aliis, tum ex Appian. qui Civil. i. ait tantum fuisse strepitum ὥς γενομένης βροντῆς: ac si factum esset tonitru. Cer.

Æther] De etymo hujus varie. Aristot. ab æterno, et irrequieto ambitu. Quasi. ἀεὶ θεων. Alii quasi ἀεὶ θέρειν, καὶ θερμαίνειν, quod semper calefiat. Idem.

240 *Refluitque exterritus annis*] Rem naturæ vertit in fabulam, cum ruina rupis in se recurrere necesse sit im-

petum fluminis. *Servius*.

Refluit] Ita sup. 'refluens unda substitit.' Ovid. de Istro, 'in caput vertet iter.' Stat. Theb. iv. 'refluens Nilus.' Plin. II. 303. 'amnes retro fluere.' Græci rem hanc dicunt παλίρροϊαν. Homer. Iliad. XVIII. ἀπορρόου ὠκεανοῖο. Eurip. in Med. ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαί. *Cerda*.

241 *At specus*] In hoc loco spelunca significat longitudinem et interiores recessus: *Regia*, latitudinem: *Cavernæ*, coarctas angustias. Fuit spelunca, sed pro qualitate personæ dicta est regia. *Cavernas* autem dixit patuisse, id est, non solum latas partes sed angustas. *Regia*: quia ibi tyrannidem agigaret. *Donatus*.

At specus, &c.] Versus hic factus ad imitationem Enniani illius Ann. XVI. 'Tum cava sub montem late specus intus patebat. Patuit vero specus ad dejectum scopulum. Habes hujus rei imaginem in expugnatione quapiam apud Ammian. I. XX. 'Turri collapsa, cum patuisset iter in urbem.' *Cerda*.

At specus, et Caci] Haud dubie hi sex consequentes ex ordine versus ducti sunt ex illis Hom. II. γ. ἐδδειςεν δ' ὑπένερθεν ἄναξ ἐνέρων αἰδωνεύς, Δέϊσας δ' ἐκ θρόνου ἄλτο, καὶ ἴαχε μή οἱ ὑπερθε Γαῖαν ἀναρρήξειε ποσειδάων ἐνοσίχθων, Οἰκία δὲ θνητοῖσι, καὶ ἀθανάτοισι φανείη σμερδαλέ' εὐρώοντα, τὰ τε στυγέουσι θεοὶ περ. Quod autem, 'trepident inmisso lumine manes,' dixit, alludere videtur ad ζῶα νυκτίνομα quæ cur lucem gravate sustineant, et ad illam conniveant, hæc est Plutarchi αἰτιολογία, Symp. α. probl. η. ἡ γὰρ ὕψις, inquit, αὐτῶν ὑπὸ τοῦ μεθμερινοῦ φωτός, ἀδρανῆς οὔσα, κατακλύζεται, καὶ κρατεῖται, μὴ δυναμένη πρὸς πολλὴν καὶ ἰσχυρὴν ἀσθενοῦς κεράνυσθαι, πρὸς δὲ τὸ ἀμυρὸν καὶ λεπτόν, οἷον ἀστέρος φῶς, αὐγὴν διαρκῆ καὶ σύμμετρον ἐξίησιν, ὥστε κοινωνεῖν, καὶ συνεργεῖσθαι τὴν αἴσθησιν. Vide in idem argumentum Aristot. De animo lib. III. cuius est hoc quoque Metaph. Δ. ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα

πρὸς τὸ φέγγος ἔχει μεθήμεραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Germanus*.

Ingens Regia] Regia, sicut Cacus putabat. Sic est et illud dictum, 'illa se jactet in aula Æolus.' *Servius*.

242 *Penitus patuere cavernæ*] Admissum lumen est usque ad secreta speluncæ. Cavernas autem speluncæ per Tapinosim dixit. Sane veteres loca concava, vel si quid incurvum fuisset, *cavernas* appellabant. *Idem*.

Umbrosæ penitus patuere cavernæ] Ad gustum hunc Claud. Stilic. II. 'penetrare profundum Panditur et sedes, ævique arcana patescunt.' *Cerda*.

243 *Non secus, ac si*] De consecutione harum vocum vide Godesc. lib. de Ling. Lat. *Cerda*.

Si qua vi] Terræ hiatus non nisi ex terræ motu fit, qui quoniam aut motu aquæ inferioris nascitur, aut crebris tonitribus, aut de concavis terris erumpentibus ventis; ideo ait, 'si qua vi.' Quod autem dicit: 'Infernas reseret sedes,' notandum est etiam de impossibilibus fieri posse comparisonem. *Servius*.

Deliscens] Græci omnes διαβραγεῖν. *Cerda*.

244 *Infernus reseret sedes, et regna recludat*] In codicibus aliquot antiquis, *reserat* et *recludit* legitur, præsentī tempore. Sed altera lectio cultior ab eruditorum collegio judicatur. *Pierius*.

245 *Diis invisæ*] Superis scilicet. *Servius*.

Diis invisæ] Inimicitiae quidem inter θεοὺς οὐρανίους et καταχθονίους. Pluto apud Stat. I. VIII. 'Quæ superum labes inimicum impexit Averno Æthera? quis rupit tenebras?' Hom. Iliad. XX. ait de Diis cælestibus στυγέουσι videlicet οἰκία Plutonis, ubi odium vides: et de Cerbero Sen. 'diem invisum expuit.' *Cerda*.

Barathrum] Quid proprie sit, aperit interpret Aristoph. in Plut. τὸ βά-

βαθρον, χάσμα τι φρεατῶδες καὶ σκοτεινὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐν ᾧ τοὺς κακούργους ἔβαλλον: *Barathrum, hiatus in Attica tenebrosus, et instar putei, quem in locum nocentes deturbabantur.* Idem.

246 *Trepident inmisso lumine*] *Lucanus*, 'Et subito periere die.' *Serv.*

Trepident inmisso lumine Manes] In Romano codice, *trepidentque* legitur, quod et versum et sententiam replet, et numerosius sonat. *Pierius.*

Trepident inmisso lumine Manes] Vicinum hoc *Notæ* superiori. *Timent enim manes cœli lucem.* Inde *minæ Magæ* apud *Lucanum* libro sexto: 'tibi, pessime mundi Arbiter, immitam ruptis Titana cavernis, Et subito feriere die.' Inde etiam apud *Sen.* in *Fur.* horror *Cerberi* ad visam lucem. *Lege* et *Claud.* etiam de horrore equorum *Platonis* ad visum Solem. *Pluto* apud *Stat.* l. viii. 'jucundaque offensus luce.' *Claud.* *Rapt.* i. de extremo malo, 'Titania pubes Vidisset cœleste jubar.' *Propertius* de re *Caci* loquens iv. 10. 'Atque uni Stygias hominum junxisse tenebras.' *Cerda.*

247 *Insuperata deprensus in luce repente*] *Lucan.* l. vi. 'Et subito feriere die.' De *Cerbero* *Sen.* 'Nitor percussit oculos lucis ignotæ.' Idem.

Deprensus in luce] In codicibus aliquot antiquis, non habetur *in.* *Pier.*

248 *Saxo*] Ita vocat montis illius specum. Sic et *Hom.* Il. xii. πέτρην de monte. Et *Epigram.* iii. de scopulo maris πρὸς πέτρῃσι: et l. i. scopulum, ubi aves nidificant, πέτρον. *Cicero* *Tuscul.* ii. reddens versus *Æschyli*, 'ex sublimi vertice saxi.' ubi per saxum intelligit montem *Ætam*. Sic capi potest illud *Æn.* ii. 'Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.' Id est, de montis vertice. *Cerda.*

Insueta rudentem] *Clamantem.* Abusive dictum est, sicut supra de leonibus: 'et sera sub nocte rudentum.' Nam *rudere* proprie asinorum est. *Persius*, 'Findor ut *Arcadiæ* pecuaria rudere dicas.' Aut ideo *rudentem*,

quia supra ait, 'semihominis *Caci*.' *Servius.*

Insueta rudentem] Sunt codices antiqui, in quibus 'insueta paventem' scriptum est: sed *rudentem* magis tumultum auget. *Pierius.*

Insueta rudentem] De *Caco* *Propert.* iv. 10. 'Per tria partitos qui dabat ora sonos.' *Cerda.*

249 *Telis premit*] Omne quod jaci potest *telum* vocatur; dictum ἀπὸ τοῦ τηλόθεν. Unde addidit, 'omniaque arma Advocat.' *Servius.*

Telis premit] *Sagittis* fortasse, quod supra indicavi. *Liv.* ait, *Cacum* ictum fuisse clava. Accepit, credo, ab *Ovid.* qui, 'Occupat *Alcides*, adductaque clava trinodis *Ter*, quater, adversi cædit in ora viri.' *Dionys.* quoque, ἡρακλῆς αὐτὸν τῷ ῥοπάλῳ κτείνει: *Hercules illum clava interficit.* Sed *Virg.* quidem contra *Cacum* omnia arma advocat, et conficit ferum *telis*, id est, *sagittis*: *ramis*, id est, clava: 'vastis molaribus,' id est, saxis grandibus. *Cerda.*

250 *Ramis*] *Ramus* hoc loco est clava *Herculeæ*: etenim *Hercules* cepit contra *Cacum* 'robur nodis gravatum,' et frustra certe cepit, nisi hic interpreteris de eo robore, aut clava. Etenim si *Propertio* libro quarto el. 10. licuit dicere: 'Mænaliō jacuit pulsus tria tempora ramo *Cacus*:' si *Propertio* (inquam) licuit dicere *ramum Mænaliū* pro clava *Herculaneā*, cur non *Virgilio* *ramos* pro clava *tricuspidē*? *Orpheus* in *Hymno* *Herculis*, loquens cum illo, 'Ἐξέλασον δὲ κακὰς ἄρας, κλάδον ἐν χειρὶ πάλλων: *Expelle mala nocumenta, vibrans ramum manu.* Lib. iv. *Anth.* clava *Herculis* dicitur ὄζος *θηρολέτης*, 'ramus feras conficiens:' et adhuc πτόρθος μέγας, *ramus magnus.* *Pausan.* *Corinth.* ait *clavam* *Herculis* repullulasse, ῥόπαλον ἀνεβλάστησε: hoc autem proprium est rami. Vides uti clava *Herculaneā*, clare nominetur *ramus.* *Virgilius* voluit *ramis* in plurali, quia integra ar-

bor gestata Herculi, cum omnibus ramalibus et radicibus, quod satis indicat Theocr. εἰδ. xxv. ait enim; Εὐρώων, σύν πυκινῶσιν ὁλοσχερὲς ἔσπασα ῥίζης : *Cum invenissem, una cum densis integram avulsi radicibus.* Ab his, quæ dicta in hac Nota, sciat juvenus, unde gestamen hoc Herculis dictum sit *clava*: non certe aliunde, quam a *ramo*, aut *ligno*. Non itaque probe Isidor. dixit, clavam Herculis dictam a clavis ferreis. Nihil in ea clava ferreum fuit, sed quia tota e ligno, ideo clava. Sed, quando sum in clava Herculeana, dicam duo. Primum de materia. Virg. cum nominarit *robur*, videtur inclinare in roboream. Sed veritas est, eam fuisse ex oleastro: nam Theocrit. εἰδ. xxv. eam vocat ἀγριέλαιον, id est, *silvestrem oleam*; atque etiam κότινον, *oleastrum*, quod idem. Pausan. etiam l. ii. ita scribit: τὸν δὲ ἥρακλέα λέγουσιν ἀνευρόντα τὸν πρὸς τῇ Σaronίδι κότινον, ἀπὸ τούτου τεμῆν ῥόπαλον: *Ferunt Herculem abscidisse clavam ab oleastro, quem ad paludem Saronidem invenerit.* Unde cum Apollon. Arg. iv. hanc clavam vocat ὄζον ἐλαίης, *ramum oleæ*, explicardus est, ἀγριελαίης: et Virg. qui *robur* dixit, capiendus tantum de firmitate. Alterum est de loco, ubi inventa hæc clava. Vidisti in Pausan. ad paludem Saronidem. Prop. indicat inventam in Mænalo, qui mons in Arcadia; nam vocat ‘ramum Mænalium.’ Apollodorus tamen l. i. loquens de Hercule, ῥόπαλον αὐτὸς ἔτεμεν ἐκ Νεμέας: *clavam ipse excidit e Nemea silva*: hæc autem in Achaia fuit. *Id.*

Vastis molaribus] Asperrimis saxis, non unde mola fiunt: et secundum Homerum dixit: μολοειδὲ πέτρῳ. Aut certe magis et molis convenientibus. *Servius.*

251 *Fuga jam super ulla pericli*] In plerisque codicibus antiquis, non habetur est verbum. Id vero me nihil offendit adjectum. *Pierius.*

Fuga jam super ulla pericli] Τὸ est, Fabric. c Mss. omittit. *Super* valeat

superest: quomodo Æn. vii. ‘si qua super fortuna laborum.’ Silius: ‘Haud illi comitum super unus.’ *Taubmann.*

Fuga pericli] Similis locus Catulli: ‘Nulla fugæ ratio, nulla est spes, omnia muta, Omnia sunt deserta, ostentant omnia lethum.’ Eurip. quoque in Alcest. οὐδ’ ἔστι κακῶν ἄκος οὐδέν. A quo proculdubio Opp. Hal. ii. ἀλλ’ οὔτι κακῶν ἄκος, οὐδ’ ἄλευρῇ. *Cerda.*

252 *Faucibus ingentem fumum* (*mirabile dictu*)] Consuetudine sua usus est, ut, cum aliquid contra naturam factum infert, prædicet unde incredibile videatur, ut ‘Nascenti cui tres animas Feronia mater, Horrendum dictu dederat.’ Et *mirabile dictu*, Parenthesis. *Servius.*

Faucibus ingentem fumum, &c.] Lucretius l. i. ‘Faucibus eruptos iterum ut vis evomat ignes.’ *Ursinus.*

Faucibus ingentem fumum] Ita de Caco Ovid. ‘Prima movet Cacus colata praelia dextra, Remque ferox saxis stipitibusque gerit. Queis ubi nil agitur, patrias male fortis ad artes Confugit, et flammæ ore sonante vomit: Quas quoties spirat, spirare Typhoea credas, Et rapidum Ætnæo fulgur ab igne jaci.’ Porro de isto fumante et flammato anhelitu Sil. xii. ‘Stygios exhalat in aëra flatus:’ et de Japeto, ‘fumantem, ejectantem ore flammæ, anhelantem igni, et sulphure.’ Taurum Cretæ spirantem flammæ πυρίπνοον vocat Poëta quidam Anth. l. iv. et iii. hic ignitus flatus dicitur ἄσθμα πυρός. *Cerda.*

253 *Involvitque domum caligine cæca*] Quam multis rem eandem! Hic vides: ‘Evomit fumum ingentem, involvit domum cæca caligine, eripit prospectum oculis, glomerat noctem fumiferam, commiscet igne tenebras, fumus plurimus agit undam, æstuat specus atra nebula, vomit in tenebris vana incendia.’ Et nota, illum abstinuisse a verbis *spiro* et *exhalo*, quia jam Ge. i. ‘tauri spirantes naribus ignem:’ et ibid. ‘quæ tenuem exhalat nebulam:’

et a *subtexo*, quia jam Æn. III. 'Cœlum subtexere fumo.' Demum ab aliis, quæ eodem lib. intulit, loquens de Encelado, et Ætna. Et (quod miror) a verbo *eructo*, quod videbatur unice dandum Caco *ερεύγοντι* fumum e faucibus. *Idem*.

255 *Fumiferam noctem*] Non est noctis epitheton, sed quam Cacus fumum evomens faciebat. *Servius*.

Commixtis igne tenebris] Utrumque enim evomebat. *Idem*.

256 *Non tulit*] Non sustinuit. *Id. Animis*] Pro ira, unde iracundos dicimus *animosos*. *Servius*.

Seque ipse per ignem] Tanto ad ultionem fervore properans, Caci contempsit incendia, nam intrepidus se per ea jecit, nec ipsam loci altitudinem metuens. *Donatus*.

Per ignem] Per eam rem, unde ille sperabat auxilium. *Servius*.

257 *Qua plurimus undam Fumus agit*] In antiquis aliquot codic. *quo*. *Pier*.

Undam] Datur hæc fumo, et igni, ut Ge. II. 'Undantem Ætnam:' et alias. Hic notetur locus Tertul. Apolog. 'Lucernis vestibula enubilabant:' et Pers. Sat. v. 'nebulam vomuere Incernæ.' Ita enim nebula datur lucernis, ut undâ ignibus. Utrumque enim aqueum. *Cerda*.

Undam] Vaporem torrentis ritu exundantem. Nam *undam* pro copia et affluentia varie usurpari, docet Gifan. Collectan. Lucret. *Taubmann*.

259 *Incendia vana*] Vana quantum ad Herculeum pertinet. *Servius*.

Incendia vana] Vel, quia frustraneum hoc munimen contra Herculeum: vel potius, quia vere vana, ut in quibus fumi multum, ignis parum. *Cerda*.

In nodum complexus] Id est, ligat complexu, et nodo brachiorum. Nonn. I. XXI. *γυιαλκεί δεσμῷ*: 'Valido membrorum vinculo.' Lucan. I. IV. 'Herculeos nodos' dixit. Ambros. de Virginit. 'matrem stringentem nodo manus.' Itaque nodus præclare ad signandam strictionem. Sen. in Furen.

'arctos nodos' de serpentibus; ut etiam de iisdem Æn. II. 'divellere nodos:' et Theoc. *εἰδ.* XXIV. *δεσμὸν* etiam de serpentibus. Et non dubium quin Virg. alluserit ad *Herculaneum nodum*. Hos nodos brachiorum Herculis Sil. I. III. *nexum* vocat, 'nexuque elisa leonis Ora.' Cic. Tusc. II. ait leonem extinctum *pressu* Herculis. Stat. Theb. II. *attritu*. Eurip. in Hercul. *βραχίονος ἀγχόναν*. Itaque *nodos* illos vocabis *nexum*, *pressum*, *attritum*, *ἀγχόνην*. Lucanus I. IV. copiosus est in explicandis his amplexibus Herculis, loquens de Antæo. Signatiora sunt; 'alligat terga, arctat medium compressis ilibus, hæret pressis membris, stringit pectora.' Pulchre certe Ovid. Met. IX. *forcipem* vocat, cum ait, 'ceu guttura forceipe pressus.' *Idem*.

260 *Corripit in nodum complexus*] Manibus complexus constrictum tenet. *In nodum* autem valet, *in nodi modum*. Turneb. XIX. 29. et XIV. 40. Alluditur fortasse ad *Herculaneum nodum*, qui arctissimus erat: Gr. *λυγισμός*. *Taubmann*.

Complexus] Respondere videtur Græcorum τῷ ἀγκὰς ἐλῶν. Est enim, ut Eustathius interpretatur, ἀγκὰς περιπλεχθῆναι. Nam, ut ipse inquit, ἀγκὰς ἀλλήλων λαμβάνειν λέγονται οἱ παλαιότες παρ' ὁμήρω. *Germanus*.

Angit inhærens Elisos oculos, &c.] *Angit guttur*, bene dicimus; *angit oculos*, non procedit. Ergo *angit* ad unam rem pertinet: ut, 'Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis.' Nam fortuna non discitur. Unde multi *elidens* legunt, et integer sensus est. Nam *elisos* solæcophanes est: ut sit ita, 'Angit guttur, et elisos oculos facit.' *Serv.*

Angit] Videlicet gutture; vel ex verbo *ango*, ut Græci ἀγχω. Itaque presso gutture, oculos Caco elisit. Sic Nonnus I. XXV. ait datam necem leoni ab Hercule ἀσίδηνον, sine ferro, tantum λέναντι βραχίονα λοξὸν ἐλίξας, cir-

cumdans brachium leoni. Itaque hoc est, quod de Hercule Epig. l. iv. ἀγχόμενος παλάμαις. Et de Antæo ibid. ἔχει πεπονημένον ἐκ παλαμάων: et de leone Dio Chrys. Orat. 64. ἄγξας ἐπνίξε: et quod Stat. Theb. iv. ‘rabi-
dum enim colla minantia monstri An-
geret, et tumidos animam angustaret
in artus.’ *Cerda.*

261 *Et siccum sanguine guttur*] Per hoc jam exanime cadaver ostenditur. *Servius.*

Siccum sanguine guttur] Ita in Æn. ix. ‘Et siccæ sanguine fauces.’ *Cerd.*

262 *Foribus domus atra revolsis*] In codicibus aliquot, *reclusis* legitur: quod est admodum leve tanto in co-
natu. Quare magis placet *revolsis*, ut
in Romano et aliquot aliis probatori-
bus habetur. *Pierius.*

263 *Abjuratæque rapinæ*] *Abjurare* est rem creditam negare perjurio: sed hoc isti loco non congruit. Unde modo *abjuratas rapinas* contra jus re-
tentas intelligamus. Alii *abjuratus*,
abductas atque alieni juris factas,
alii fraude et furto abductas tradunt.
Servius.

Abjuratæ rapinæ] More Græcorum, qui ἀπομνῆναι καὶ ἀποδιδόναι, τὸ ἀποφα-
τικῶς ὁμνῆναι, ἤγουν ἐνὸρκῶς ἀποφάσκειν ἐπομνῆναι δὲ τὸ καταφατικῶς ὁμνῆναι.
Vide Eustath. *Germanus.*

Abjuratæque rapinæ] Dionys. histo-
riam narrans de juramento tacet: tan-
tum ait, rogatum Cacus respondisse,
boves a se non visas. Virgilius per-
jurium addit ad augendum crimen,
ad eum modum, quo Symm. epist. ii. 86. ‘Partem pretii emptor abjurat.’
Et Claud. Hon. vi. ‘Abjurata palam
Libyæ possederat arva.’ Notat Col-
lect. Symb. ex Scipione Gentili, esse
abjuratum, quod emptum est, et non
solutum, imo abnegatum. Et has ip-
sas boves Plato in Protag. vocat
ἀπριάτους. *Cerda.*

264 *Cælo ostenduntur*] Aspirat huc
Stat. Theb. i. de Œdip. deformato ab
oculis erutis: ‘Tum vacuos orbes,

crudum et miserabile vitæ Suppli-
cium, ostentat cælo, manibusque cru-
entis Pulsat inane solum.’ *Idem.*

Pedibusque, &c.] Juvenal. Sat. v. ‘Duceris planta, velut ictus ab Her-
cule Cacus, Et ponere foras.’ Erasm.
Chil. ii. Cent. l. c. 18. ait, *pedibus
trahi*, dici de victis, sumpta locutio-
ne vel ab historia Vulcani, quem Jup-
piter dejecit de cælo ποδὸς τεταγών:
vel ab Hectoris, quem illigatum pedi-
bus equi raptarunt. Hinc itaque lux
Virgilio, et Juvenali. *Idem.*

Informe cadaver] *Informe*, magnum,
cujus formam non sit facile complec-
ti: et *cadaver* est corpus nondum
sepultum: dictum *cadaver*, quod ca-
reat honore sepulturæ. *Servius.*

265 *Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos*] Non poterant homi-
nes, videndo cadaver, sua corda satia-
re. *Tuendo* autem pro *intuendo*. *Id.*

Nequeunt expleri corda tuendo] Stat.
Theb. i. perpetuus Virg. imitator,
‘juvat ire, et visere juxta Liventes
in morte oculos, uterique nefandam
Proluviem, et crasso squallentia pec-
tora tabo.’ Et post pauca: ‘nequit
iram explere potestas.’ Latet et in
Virg. Homeri imitatio Il. xxii. ubi
Græci, interfecto Hectore, currunt
visuri illum, admirantur ejus statu-
ram, et speciem. Valer. l. iv. ‘Ipse
etiam expleri victor nequit.’ *Cerda.*

266 *Terribilis oculos*] Hanc notam
deformitatis post mortem dat Stat.
Capaneo, et Suetonius Neroni. Prior
Theb. xi. ‘Iste jacet latera com-
plexus fragmina turris, Torvus adhuc
visu.’ Posterior c. 29. Principem
mortuum exhibet exstantibus, ‘rigen-
tibusque oculis, usque ad horrorem
formidinemque visentium.’ Iterum
Stat. Theb. iii. ‘Servantem vultus,
et torvum in morte peracta.’ Lucan.
l. v. ‘Torquet adhuc oculos.’ Ovi-
dii Met. viii. ‘Immanemque feram
multa tellure jacentem Mirantes spec-
tant, neque adhuc contingere tutum
esse putant.’ Claud. Rapt. iii. ‘et

adhuc crudele minantur Affixæ facies truncis.' Florus l. i. 'Relictæ in vultibus minæ, et in ipsa morte ira vivebat.' Sallust. de Catil. interfec- to: 'Ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens.' Poëta hanc terribilitatem unis oculis attribuit, ut in quibus sedes irarum. De oculis enim Joan. Chrys. Orat. Pelagiæ Virg. *δριμὺν καὶ φοβερόν*: aciem illorum *πικρὰν καὶ ἄκρατον* vocat Plut. in Sylla. Eurip. Phœniss. *δύμασι γαργύς*. *Cerda*.

[*Villosaque satis, &c.*] Hoc Homerus ad virilitatem, fortitudinemque retulit, II. Δ. *ἐν δέ οἱ ἦτορ Στήθεσσι λασίοισι διάνδιχα μερμήριζεν* Sophocl. in Trachin. Nessum *δασύστερνον* vocat: et ut hic 'Cacum semiferum,' ita et eadem fabula Nessum ipsum *θήρα*. *German*.

267 *Semiferi*] Bene *semiferi*, cum supra *semihominis*. *Servius*.

268 *Latique minores*] *Næve* et *satis* licenter *minores* dixit, cum ab ipso Euandro Herculem constet esse susceptum; et *minores* non dicamus, nisi quotiens graduum deficit nomen, ut puta, filius, nepos, pronepos, abnepos. Ubi isti gradus defecerint, merito jam dicimus *minores*: sicut etiam *maiores* dicimus post patris, avi, proavi, abavi, atavique vocabulum. Ergo *minores* accipimus pro deinceps; vel certe *minores*, cum quibus vivit, quia ipsum constat esse longævum; nam post ait, 'O mihi præteritis referat si Juppiter annos.' *Servius*.

Minores] Loquitur Virg. cum respectu ad reliquam ætatem, et ideo probe *minores*. Hoc novum in Poëtis non est. Itaque non discedit Poëta a significato hujus vocis. Proprie enim *minores*, qui ultra trinepotes: sicuti *maiores*, qui ultra tritavum. Sic, cum postea dicit, 'domus Pinaria,' loquitur procul dubio cum respectu ad ætatem posteram, sicut et Liv. Nam clarum est, assumptum ab Hercule unum e Pinariis, ut unum quoque e Potitiis; non totam Pina-

riorum familiam. Quod efficax argumentum contra Servium. *Cerda*.

269 *Primusque Potitius auctor, Et domus Herculei custos Pinaria sacri*] Apud majores nostros raro advenæ suscipiebantur, nisi haberent jus hospitii. Incertum enim erat, quo animo venirent. Unde etiam Hercules primum ab Euandro non est susceptus: postea vero, cum se et Jovis filium dixisset, et morte Caci virtutem suam probasset, et susceptus, et pro numine habitus est. Denique ara est ei maxima consecrata, quod Herculi Delphicus Apollo in Italia fore prædixerat. Cum ergo de suo armento ad sua sacrificia boves dedisset, inventi sunt duo senes, vel, ut quidam tradunt, ab Euandro dati, Pinarius et Potitius: quibus, qualiter se coli vellet, ostendit: scilicet ut mane et vespere ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cum circa solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior advenit; Pinarius postea, extis jam redditis. Unde iratus Hercules, statuit ut Pinariorum familia tantum ministra esset epulantibus Potitiis et complentibus sacra. Unde et *Pinarii* dicti sunt *ἀπὸ τῆς πείνας*, id est, a fame. Nam senem illum Pinarium constat alio nomine nuncupatum. Hinc est quod paulo post Potitii tantum facit commemorationem: ut, 'primusque Potitius ibat.' Quod antem dicit, *Domus Herculei custos Pinaria sacri*, non est contrarium: nam *custos* est ministra, ut in undecimo, 'At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis Alta sedet,' id est, ministra. Alii *custos Pinaria sacri* dicunt, quod cum ara maxima vicino incendio conflagraret, a Pinariis liberata sit, et ideo *custos sacri*. *Auctor* vero *Potitius* quare? num quod sine familia Potitiorum sacra ista non fiebant, donec illos Appius Clodius corripuit pecunia, ut servos publicos hoc sacrum docerent; propter quod dicitur et ipse mox cæcus fac-

tus, et Potitiorum familia intra breve tempus extincta? Quidam tradunt ideo *custos*, quod Potitii sacra publica servis publicis prodiderint; et quamvis tradatureos ideo ad sacra Herculis non admitti, quod serius venerint; et ideo *custos*, quoniam nec prodendi habuerint facultatem; et id quasi religiose dictum est, quod ignorantiae eventus attulerat; tamen habent Ciceronem auctorem, qui in De domo sua, Pinarium Nattam appellans, sic dicit, 'Quem ego tamen credo, sic est ortus ab illis, quos memoriae proditum est ab ipso Hercule, perfuncto laboribus, sacra didicisse.' Quidam etiam tradunt ideo Potitiis ab Hercule sacra commissa, quod cum ipse Hercules rem divinam faciebat, ipsum Herculem fortuito invocasset Potitius: fertur tunc Herculem, accepto omine divinitatis, rejecto Pinarario, perpetuæ epulationis sacrum Potitio tradidisse, a quo videbatur consecratus; et *Potitius* dici, quod eorum auctor epulis sacris potitus sit; *Pinarius* quod eis, sicut dictum est, fames epularum sacrarum indicta sit: hoc enim eis Hercules dixisse dicitur, ὑμεῖς δὲ πεινάσετε. *Servius*.

Primusque Potitius auctor] Ex eo Livii, ubi de ara Herculis agit: 'Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta potirentur, Pinarii ad cæteram dapem venirent:' infert Nannius Potitios a potiando, Pinarios ἀπὸ τοῦ πεινᾶν dictos: quod certe ex illo Plutarchi ἐν ῥωμαϊκοῖς approbo, διατί, δυοῖν βωμῶν ἡρακλέους ὄντων, οὐ μεταλαμβάνουσι γυναῖκες, οὐδὲ γέονται τῶν ἐπὶ τοῦ μείζονος θυομένων; πότερον ὅτι τῶν ἱερῶν αἱ περὶ τὴν καρμένην ὑστέρησαν, ὑστέρησε δὲ καὶ τὸ πεινάρειον γένος, ὅθεν εἰργόμενοι τῆς θοίνης, ἐστρωμένων τῶν ἄλλων, πεινάριοι προσηγορεύθησαν, ἥ διὰ τὰ μυθολογούμενα περὶ τοῦ χιτῶνος, καὶ τῆς δηϊανείρας. *Germanus*.

270 *Et domus Herculi custos, &c.*] Ἀσπερ κατὰ διαστολὴν, inquit, Potitio-

rum, qui ab Appio Claudio præmio corrupti, sacra servis publicis prodiderunt. Sed Veratius Pontificalis, in eo libro, quem fecit de *Supplicationibus*, ita ait: Pinaris, qui novissimi comeso prandio venissent, cum jam manus prausores lavarent, præcepisse Herculem, ne quid postea ipsi, aut progenies ipsorum ex decima gustarent, sacrandi sibi: sed ministrandi tantummodo caussa, non ad epulas convenirent. Quasi ministrantes ergo *sacri custodes* vocari: ut ipse Virgil. *Æn.* xi. 'At triviæ custos jam dudum in montibus Opis,' id est, ministra. Nisi forte custodem dixit eam, quæ se prohibuerit et continuerit a sacris, ut ipse Ge. iv. 'Et custos furum atque avium cum falce saligna Hellespontiaci servet tutela Priapi.' Hic utique custodem prohibitorum avium furumque significat: *Macrob. Saturnal.* iii. 8. *Pontanus*.

Domus Pinaria] A Pino, secundum quosdam, filia Numæ Pompilii, ut docet Plutarch. in Numa. *Germanus*.

271 *Luco*] Templum enim nondum habuerat Hercules: sed aram tantummodo, ut diximus supra. *Servius*.

Maxima] Ingens enim est ara Herculis, sicut videmus hodieque post januas Circi maximi. Alii *maximam* ideo dicunt, quia illo tempore omnis erat honore potior; quam sibi Hercules, postquam se a matre Euandri Jovis filium esse et immortalem futurum cognovit, statuit. *Idem*.

Quæ maxima semper] Hæc est illa ara, quæ in Herculis honorem extructa, de qua Propert. iv. 19. 'Maxima quo gregibus devota est ara repertis.' Sed præstat audire verba Livii, quæ ore Euandri ad Herculem: 'Jove nate, Hercules, salve, te mihi mater veridica interpres Deum aucturum cælestium numerum cecinit, tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima in terris gens MAXIMAM vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturum-

que fata, ara condita, atque dicata ait.' Habes aram maximam a Livio. Rationem, cur ita dicta, quam ille tacuit, exhibet Dionys. quia videlicet cum aras multas haberet in Italia Hercules (adeo ut rarus esset locus, ubi is non coleretur) hæc inter ceteras veneratione erat præcipua. Nam et dejectiones fiebant per eam, conventionesque, quibus voluissent plurimum firmitatis inesse. Dionys. ὁ δὲ βαμὸς, ἐφ' οὗ τὰς δεκάτας ἐπέθυσε ἡρακλῆς, καλεῖται μὲν ὑπὸ ῥωμαίων Μέγιστος: Ara, ubi decimas sacrificavit Hercules, vocatur a Romanis Maxima. Notabis Ovidium et Tacitum oppositos esse. Nam ille Fast. i. 'Constituitque sibi, quæ Maxima dicitur, aram; Hic ubi pars vobis de bove nomen habet.' Ubi vides, Herculem sibi aram statuisse. Scriptor vero Annal. xv. 'Magna ara, fanumque, quæ præsentī Herculi Arcas Euander sacrauerat.' Sed utrumque esse verum poterit, cum uterque operam dederit his sacris. *Cerda.*

272 *Erit quæ maxima*] Repetitio verbi ad honorem et potestatem pertinet. *Servius.*

Erit quæ maxima semper] Eadem geminatione Propert. iv. 10. 'Maxima quæ gregibus devota est ara repertis, Ara per has, inquit, maxima facta manus.' *Cerda.*

273 *In munere*] Non tam in officio, quam in honore hic accipiendum. *Servius.*

In munere] *Munus* dicitur cura unius cujusque rei perficiendæ imposita cum necessitate faciendi. *Donatus.*

274 *Porgite dextris*] Præbete invicem pocula: et est Homeri, τοὺς μὲν ἄρα χρυσέοισι κυπέλλοις υἷες ἀχαιῶν Δειδέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος. Id est, propinate mutuo. An diviæ sunt personæ, ut, 'Cingite fronde comas,' ad convivas referatur; 'pocula porgite,' ad ministros? *Servius.*

Pocula porgite dextris] In codicibus

aliquot antiquis, *spargite* legitur: sed *porgite* magis receptum. *Pierius.*

Porgite] Stat. Silv. ii. *porxit.* Sil. ix. *porgebat.* Val. Arg. ii. 'porgens carchesia.' Fest. *exporgere* pro *exporrigere.* Titinnius (citante Nonnio) 'exporge frontem.' Par illud apud Varr. Rust. ii. 1. *subduxe:* et Teren. Adelph. *produxe.* Horat. Sat. i. 9. *surrexe:* et Sat. ii. 3. *surpите:* et Od. iv. 13. *surpuerat;* quod acceptum a Lucret. qui *surpere.* Plaut. Asin. 'surrui pallam,' pro *surripuit.* Et Heraldus in Arnob. agnoscit *surgere,* pro *surrigere.* Porro, sciri velim, verbum *porrigo* esse conviviale, quod apparet ex Virg. hic, et Valerio jam adducto; et Ovid. Art. ii. 'pocula porrige.' Itaque respondebit τοῖς ἐκτείνειν, ἐπιβάλλειν, ὀρέγειν, quæ variis locis Athen. attribuit convivantibus: ἐτ τῷ προτείνειν, quo usus Plut. in vita Alex. φιάλην προτείνειν. *Cerda.*

275 *Communemque vocate Deum*] Aut quia Æneias est Hercules; ut supra dixit Æneas, tam Græcos quam Trojanos de uno sanguinis fonte descendere: aut *communem Deum* dixit, inter Deos atque homines; unde medius fidius dictus. Aut utriusque naturæ medium, id est, inter mortalitatem et divinitatem. Sunt enim numina aliqua tantum cælestia, aliqua tantum terrestria, aliqua media; quos Deos Apulejus *Medioximos* vocat; hoc est, qui ex hominibus Dii fiunt. Alii *communem Deum* ideo dictum volunt, quia secundum pontificalem ritum idem est Hercules, qui et Mars. Nam et stellam, Chaldeis dicentibus, unam habere dicuntur, et novimus, 'Martem communem' dici: Cicero, 'Martemque communem.' Virgilius, 'et Dis communibus aras.' Item paulo post, dat Salios Herculi, quos Martis esse non dubium est. Alii *communem*, humanum, beneficium, φιλόανθρωπον, unde et *communes homines* dicimus. Varro dicit 'Deos alios esse qui ab initio certi et sempiterni

sunt, alios qui immortales ex hominibus facti sunt;' et de his ipsis alios esse privatos, alios communes: *privatos*, quos unaquæque gens colit; ut nos Faunum; Thebani Amfiaraum; Lacedæmonii Tindareum: *communes*, quos universi; ut Castorem, Pollucem, Liberum, Herculem. *Servius*.

Communemque vocat deum] Ut per conjunctionem fœderum se Trojanis commixtum ostenderet, vel quia supra ostendit Æneas Trojæ et Arcadiæ populos iisdem parentibus genitos. *Donatus*.

Date vina] Quia tantum Diis superis vina libari decebat. *Servius*.

Date vina] Respuo Servianam commendationem hanc: 'Date vina: quia tantum Diis Superis vina libari decebat:' nam apud Apollon. l. ii. Iason, cum primum Colchos appulit, vinum fudit, non solum in honorem Telluris, ac Deorum Patriorum, sed etiam ψυχῆς καμόντων ἡρώων: *animabus mortuorum Heroum*. Apud Plaut. etiam Lar Familiaris ait: 'Huic filia una est: ea mihi quotidie Aut thure, aut vino, aut aliqui semper supplicat.' Atqui Lares esse, quos Dionys. l. iv. vocat τοὺς κατ' οἰκίαν ἡρώας, certum est, id est, *Heroës domorum*. Inde illos Priscian. interpretatur θεοὺς κατοικίδιους, quia præsunt domibus. Intelligebant vero Gentiles per θεοὺς ἡρώας, *animas defunctorum*, qui domos olim habitassent, et mortui tueri easdem crederentur. *Cerda*.

Date vina volentes] Vel quia obsequia non accipiuntur, nisi plena voluntate fuerint persoluta: vel quia inimicus aliquando Trojæ Hercules fuit. *Donatus*.

276 *Herculea populus*] Herculi consecrata: qui cum ad Inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore corona facta caput velasse: unde foliorum pars temporibus coherens, et capiti, abluit sudorem: pars vero exterior propter Inferorum colorem nigra permansit. Et honeste

ait, 'pendit populus,' id est, corona de populo. Atqui lanro coronari solebant, qui apud aram maximam sacra faciebant; sed hoc post urbem conditam cœpit fieri, neque alia fronde circumdat caput prætor Urbanus, qui Græco ritu sacrificat. Sed Poëta ad illud tempus retulit, quo Euander apud aram maximam sacra celebravit. Varro enim, Rerum humanarum lib. docet in Aventino institutum Lauretum, de quo proximo monte decerpta laurus sumebatur ad sacra; quam visipse dixerit, 'Populus Alcidiæ gratissima.' *Servius*.

Herculeæ] Nam populus Herculi sacra: ut Ge. ii. 66. 'Herculeæque arbor. umbrosa coronæ.' *Bicolor* dicitur, quia cum Hercules ab Inferis rediret, hanc primam arborem dicitur contemplatus esse, et se inde coronasse, conveniente colore arboris illi eventui, quo a tenebris in lucem commeavit. Ovid. et *olea bicolor*. Taubmann.

Bicolor populus] Poëta capiendus, non de corona facta ex utraque populo, alba et nigra, sed tantum de alba. Roges: si *alba* tantum, qui *bicolor*? Audi Ovidium, qui de olea, 'Ponitur hic bicolor sinceræ bacca Minervæ.' Atqui olea non alba et nigra. Ergo ut Ovid. oleam vocat *bicolorem*, ita Maro populum. Et uterque capiendus de discrimine illo, quod est inter utramque faciem. Ita Petron. 'olivas in altera parte albas, in altera nigras.' Stat. præclare Silv. ii. notans hoc discrimen dixit 'discolor umbra populus.' Ut Virg. Æn. vi. 'Discolor unde auri per ramos aura refulsit:' videlicet color dissidens in uno eodemque loco. In Pers. Sat. iii. 'bicolor membrana' est, introrsum candida, extrorsum purpurea, aut lutea. Itaque, una et eadem membrana dicitur *bicolor*: quia Tibull. iii. 2. 'Lutea sed niveum involvat membrana libellum.' Aut purpuream, quia Martial. xi. 5. 'Et

jam purpureis dat tertia nomina fastis.' Juvat etiam Servius, qui de Hercule: 'Cum ad Inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore corona facta caput velasse: unde foliorum pars temporibus coherens, et capiti, abluit sudorem; pars vero exterior, propter Inferorum colorem, nigra permansit.' Demum Virgilii *bicolor*, idem est, quod Ovid. Met. x. 'acerque coloribus impar.' *Cerda*.

277 *Rependit*] Non hoc referas ad pendentes lemniscos; nam nulli in hac coronâ: tantum est honesta, et poëtica locutio. *Idem*.

278 *Sacer implevit dextram scyphus*] Legitur in libris antiquis Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum attulisse, quo utebatur in sacris: quod ne carie consumeretur, pice oblitum servabatur, cujus magnitudinem et religionem simul significat dicendo, 'Implevit dextram sacer scyphus.' Scypho prætor in anno semel vino libabat, neque hoc sine sacra fiebant. Possumus et illud accipere, quod inter munera Deorum etiam pocula sunt. Sallustius, 'Hi sunt qui secundum pocula et alias res aureas, Diis sacra instrumenta convivio mereantur.' *Servius*.

Et sacer implevit dextram scyphus] *Sacer* ideo posuit, quia quibus sacrorum cura est, habent dicata numinibus vasa, quibus obsequia divina perficiunt. *Donatus*.

Et sacer implevit dextram scyphus] In codicibus aliquot antiquis, legere est 'et dextram implevit sanctus scyphus.' Sed vulgata lectio receptior. *Pierius*.

Scyphus] Proprie: nam *scyphus* vas est Herculis. Plutar. in vita Alex. ad finem, σκύφον Ἡρακλέους, *scyphum Herculis*. Sen. in Epist. 'Alexandrum intemperantia bibendi, et ille Herculaneus ac fatalis scyphus perdidit.' Stesichorus loquens de Hercule, Σκυφίον δὲ λαβὼν δέπας ἔμμετρον

Delph. et Var. Clas.

ὡς τριτάτην Πίον ἐπισχόμενος, τὸ δὲ οἱ παρέθηκε φόλος κεράσας: *Scyphum accepit, vas plenum, capacisque trium lagenarum, Bibit, exhausitque; quod et Pholus miscuit et præbuit*. Apud Enrip. Alcest. ipsemet Hercules meminit sui σκύφου. Affertur vero scyphus, quia, ut dicebam, vas capacissimum, et in secunda mensa et libationibus res fiebat poculis largissimis. *Cerda*.

279 *In mensam læti libant*] Hoc est, *date vina volentes*. Queritur sane cur in mensam et non in aram libaverint? Sed apud antiquos inter vasorum suppellectilem, etiam mensam cum aris mos erat consecrari, quo die templum consecrabatur; unde bene ait, 'In mensam læti libant,' quam constabat cum ara maxima dedicatam, ut alibi, 'Mensæque Deorum.' *Serv.*

Læti libant] Hoc est, *læti libant*, quod est *et volentis*: qui enim sacra numinibus solvit, nec invitus debet esse nec tristis. *Donatus*.

In mensam læti libant] Videlicet effusa aliqua parte vini e patera in mensam. Ex eodem more in *Æn. i.* dixit, 'in mensam laticum libavit honorem.' Et Sil. l. xi. 'ante omnes ductor honori Nominis augusto libat carchesia ritu. Cætera quem sequitur, Bacchique ex more liquorem Irrorat mensis turba.' Sed quæ ratio hujus moris? Quia veteribus mensa pro ara fuit, et sacrum quiddam. Inde, sicut Diis libabatur, ita et mensæ: ut apte hic Servius. Vide Scal. in Festum, et Lips. Antiq. Lect. l. iii. Oppugnat posterior, imo ridet Macrobius interpretantem Virgilium, Sat. iii. 11. secus, ac par est. Non ego moror Nascimbænum, atque Hortensium hærentes Macrobio. Porro mori huic annexus cottabus. Vel enim in mensam aliquid vini effundebatur, vel in pavementum: si in mensam, dicebatur σπένδειν, et λείβειν, si in pavementum, κοτταβίζειν. *Cerda*.

280 *Derexo Olympo*] Inclinato in noctem cælo. *Servius*.

Virg.

10 C

282 *Pellibus in morem cincti*] Aut in morem Herculis: aut certe secundum morem sacerdotum: aut quia Pan Deus Arcadiæ pelleus sit, unde Euander. *Idem.*

Pellibus in morem cincti] Hunc morem peto ab Eurip. Bacch. ubi in re sacra loquens de duobus senibus bacchantibus, Θύρσους ἀνάπτειν, καὶ νεβρῶν δорὰς ἔχειν, Στεφανοῦν τε κρᾶτα κισσίνους βλαστήμασι: *Thyrsos ligare, et agnorum pelles habere, Et coronare caput hederacis germinibus.* Sil. etiam l. iii. sacra exhibet cum cinctione nebridis. Ergo, ut Bacchi ministri incincti nebride, ita credamus Sacerdotes Herculis usos λεοντῇ in ejus sacris: et *cincti* ait; nam hic habitus sacrorum. Stat. Silv. v. 'Verbera succincti formidavere Luperci.' *Cerd.*

Flammasque ferebant] In codicibus aliquot antiquis, *flamnam* numero unitatis. *Pierius.*

Flammasque ferebant] Hæ quoque ex more sacrorum. Curt. de Alexandro l. iii. 'Multis collucentibus facibus, patrio more, sacrificium Diis præsidibus loci fecit.' Ovid. Fast. iii. 'Sæpe potens voti frontem redimita coronis, Fœmina lucentes portat ab urbe faces.' Stat. Theb. ii. 'Centum ibi virgineis votæ Calidonides aris Actæas tibi rite faces, et ab arbore castra Nectent purpureas niveo discrimine vittas.' Apul. lib. extremo in re sacra: 'Ad manum dextram gerebat flammis adultam facem.' *Cerda.*

283 *Instaurant*] Integrant, et renovant. Varr. *Instaurare, quasi instar novare.* Itaque cautior Virgilius Valerio Arg. l. v. nam hic absolute, 'instaurant mensas.' Sed Virg. secundis tantum attribuit. Esse vero verbum sacrorum, liquidum ex Livio, qui sæpe attribuit sacris ludis, videlicet libris xxix. xxxi. xxxvii. et sæpe alibi, ut et Tacitus. *Idem.*

Et mensæ grata secundæ Dona ferunt] Quia, ut dixi, una carnis fue-

rat, altera pomorum; *mensæ* autem *secundæ* quæ sunt alioquin gratæ. *Servius.*

Mensæ secundæ] Secundæ mensæ mentio sparsa apud plures scriptores. Sed præsertim videndus Ath. l. xiv. Græci nominant δευτέρας τραπέζας: et Ath. explicat verbo ἐπιδειπνῆσαι: quasi *iterum cœnare.* Inde est, ut etiam dicantur ἐπιδειπνίδες, quæ vox usurpata Martiali Epig. xi. 32. et τράπεζαι ἐπιδόρπαι, et ἐπιδόρπισματα, atque etiam ἐπιφορήματα. Ab Plätone (teste Athen.) dicuntur ἐπιτραπέζωματα. Natæ omnes istæ voces ab secundo loco, quo illatæ hæ mensæ. Intelligebant vero antiqui *secundæ mensæ* nomine cibos omnes delicatiores ex saccharo, aut melle (verius ex melle tantum; nam saccarum non ita in usu veterum) qui post quietem inferebantur ad gulam de novo excitandam; tum etiam omnis generis poma. Dulcia illa Græci vocant τραγάλια, πέμματα, τραγήματα, Latini *bellaria.* Ath. observat, adeo gratas fuisse mensas secundas, ut a nonnullis non τράπεζαι δεύτεραι, sed absolute τράπεζαι dicerentur κατ' ἐξοχὴν, ut quæ sua suavitate tantum dici mensæ mererentur. Vide et de secundis mensis Plutar. in Cleomene. Ab uno, quod sciam, Martiali fit mentio tertiæ etiam mensæ: in loco enim advocato, ita ait: 'Has prima feret, alterave cœna, Has cœna tibi tertia reponet.' *Cerda.*

284 *Cumulantque oneratis lancibus aras*] Id est, reddunt exta. *Servius.*

285 *Salii*] *Salii* sunt, qui tripudiantes aras circumibant. Saltabant autem ritu veteri armati, post victoriam Tiburtinorum de Volscis. Sunt autem *Salii Martis* et *Herculis*; quoniam Chaldaei stellam Martis *Herculem* dicunt; quos Varro sequitur; et Tiburtes *Salios* etiam dicaverant. Quidam hos a saltu appellatos tradunt, quos alii a Numa institutos, ut arma ancilia portantes saltarent. Er-

go bene a saltu appellati; horum numerum Hostilius addidit: nam duo sunt genera Saliorum, sicut in Saliaribus carminibus invenitur, Collini, et Quirinales, a Numa instituti; ab Hostilio vero Pavorii et Pallorii instituti. Habuerunt sane et Tusculani Salios ante Romanos. Alii dicunt Salium quendam Arcadem fuisse, qui Trojanis junctus hunc ludum in sacris instituerit: nonnulli tamen hos a Dardano institutos volunt, qui Samothracibus Diis sacra persolverent. Quidam etiam dicunt Salios a Morrio rege Vejentanorum institutos, ut Aeneas Neptuni filius eorum carmine laudaretur, qui ejusdem regis familiae auctor ultimus fuit. *Idem.*

Salii] Scaliger ad Catull. Omnes (inquit) ludii et saltatores, qui ad cantum et tibiam in sacris ludunt, *Salii* et *Salisubuli* dicuntur: ut hic *Salii* simpliciter sunt ludii ad sacra Herculis saltantes. Qui enim primi ἐνὸπλιον ὕρχησιν, doctore Æneæ, in Italia saltarunt, *Salii* dicti sunt. Quare frustra hic argutatur Macrobius, III. 12. dum quærit quare Salios Herculi attribuit Virgilius potius quam Marti. Itaque recte ὑμνωδὸς *Salius* vertitur a vetere Glossario: unde et Virgil. dixit 'Salios ad cantum,' ut Propert. 'Pastor ad baculum.' Κατ' ἐξοχὴν autem Ludii Martis dicuntur *Salii*, et Mars ipse *Salisubulus*, &c. Hæc ille. Vide et Turneb. XIII. 8. et Servium Dan. Fuere autem Saliorum duo chori: *senum*, qui tantum voce laudes Herculis exsequebantur: *juvenum*, qui gestu corporis facta ejus monstrabant. Lacedæmone vero tres erant chori: puerorum, juvenum, senum. De quibus Plutarch. Lycurgo. Ejusmodi autem στίχους ἐπὶ θυσιῶν ἡρακλέους ἀκαιμένα vocabant. De quibus Festus, et in eund. Scaliger. Series autem Laborum Herculis affabre sculpta est in scuto Euryali apud Calabr. I. VI. *Taubmann.*

286 *Populeis*, &c.] Arbore quippe Herculeæ. Stat. Silv. III. de hoc Deo, 'Populeaque movens albantia tempora silva.' Inde Claud. dicturus laudes Herculis: 'Pone habitum, quo mollis amas, et frondis amatæ Linque nemus, mollique exsutus tempora lauro, Populea mecum carmen luctare sub umbra.' Theocrit. in Pharm. λεύκαν, id est, *populum*, dicit esse ἡρακλέος ἱερὸν ἔργον, *Herculis sacram plantam*. Quin nulla aliâ ratio, cur magni Heroës (ut apud Horat. Od. II. 3. Teucer) *populeas* gestarent coronas, quam ad imitationem fortissimi Herois. Ergo, ut Bassarides, Satyri, Sileni ministri Bacchi coronabantur hedera, corymbis, pampynis: ut Gratia apud Martian. I. II. rosis; nam illæ ministræ Veneris, et rosa ipsa est Veneris; ut Cyrenenses (quod est apud Macrobius. I. 7.) ficis, cum sacrum faciunt Saturno, quia ficus Saturni est: ita pari consecutione ministri Herculis populo Herculeæ. Tertull. vero complectitur omnes arbores sacras Herculi, in libr. de Cor. 'Hercules nunc *populum* capite præfert, nunc *oleastrum*, nunc *apium*.' *Cerda.*

Evincti tempora ramis] In codicibus aliquot antiquis, et *vincti* legitur, quod non ita placet. *Pierius.*

287 *Hic juvenum chorus, ille senum*] Neque quidem placet, quod in nonnullis codicibus *atque senum* legitur, admissa Servii distinctione. *Idem.*

288 *Laudes Herculeas, et facta ferunt*] Senes tantum voce laudes Herculis exsequebantur: Juvenes et gestu corporis ejus facta monstrabant. Unde ibi immorandum est, 'Hic juvenum chorus,' ut *Salii* juvenibus conveniunt, carmina ad senes pertinent. Et bene *Senes* facta Herculis canunt, quorum ætas scire et interesse gestis Herculis potuit, antequam hic ab hominibus transiret ad Deos. Sane quæritur cur huic Deo operto capite sacrum fiat. Legitur

enim in libris antiquioribus his verbis, 'Mihi detecto vertice cuncti Sacrificant.' Id facit observatio ne quis in æde Herculis ejus habitum imitaretur. Signum enim ejus operto capite est. Constat autem ante adventum Æneæ in Italiam, aram Herculi consecratam, ab Ænea vero morem operiendorum capitum inductum, sicut ait, 'purpureo adopertus amictu.' *Serv.*

Ferunt] Alii, *ferant*, quod præfero. *Cerda.*

Prima novercæ Monstra] Bene, *Prima*: nam et alia omnia Junonis insidiis pertulit. Fabula autem hoc habet; Hercules natus est cum Iphiclo Amphitryonis filio: sed cum Juno duos serpentes immisisset Herculi, Iphiclus de cunis terrore lapsus suo vagitu excitavit parentes: qui cum surrexissent, viderunt Herculem angentem manibus angues immisos ei novercalibus odiis. *Servius.*

Novercæ Monstra] Claud. de laudibus Herculis: 'datur inde novercæ Materies, gravibusque odiis augmenta ministrat, Quod vinci cœpisse pudet: mox improba binos In tua membra jubet, dum nasceris, ire dracones.' Pind. etiā Nem. 1. loquens de Junone, πέμπε δράκοντας. *Cerda.*

Novercæ Monstra] Plaut. Amphitr. v. 1. Theocrit. in *Herculisco*. Mart. l. xiv. 'Elidit geminos infans, nec respicit, angues.' *Taubmann.*

Prima novercæ Monstra, &c.] Totidem fere verbis Statius Silv. iii. 48. in *Herc.* Surrent. 'cum prima novercæ Monstra manu premeres, atque exanimata doleres.' Sidon. Epithal. Polem. 'Parvulus, hic gemino cinctus serpente novercæ Inscius arridet monstris, ludumque putando, Insidias, dum nescit, amat: vultuque dolentis Extingui deflet, quos ipse interfecit, angues.' *Elidere* autem hoc loco est *suffocare* vel *occidere*, ut Nonius exponit. *Emmeness.*

289 *Eliserit*] Præfocaverit. Et

hunc versum junge; unum est enim, *monstra* et *angues*. *Servius.*

Disjecerit urbe] In vetustis aliquot codicibus, *dejecerit* legitur. Sed majorem vim et impetum ostendit *disjecerit*. *Pierius.*

Disjecerit urbis] Legendum hic *disjecerit*, non *dejecerit*: et sic quoque partim ex veteribus libris, partim scriptorum auctoritate scribit apud Ovidium Nicolaus Heinsius Met. xii. 209. 'Nam certe valuit, vel cum Lyrnesia primus Mœnia disjeci:' ad quem locum eum vide. *Emmeness.*

291 *Trojamque*] Ut supra diximus, Trojam Hercules evertit propter negatos sibi a Laomedonte equos divino semine procreatos, et Esionæ nuptias, quam a ceto liberaverat, necato patre ejus Laomedonte. Sane Critici frustra culpant Virgil. quod, præsentibus Trojanis, Trojæ laudari introduxit excidium, non respicientes quia hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegium est. Alii magis hoc in solatium Æneæ cautatum posse accipi tradunt: nam quod Herculi datur, Græcis auferitur, et potest obliteratus dolor videri præteritus; quando ad fatalem terram perventum est; sicut alibi ait Æneas, 'illic fas regna resurgere Trojæ,' ut ibi jam dixerat, 'salve fati mihi debita tellus:' quia expectatus venerat solo Laurenti arvisque Latinis. *Servius.*

Trojamque] Hom. Il. v. loquens de Hercule: Ἰλίου ἐξαλάπαξε πόλιν, χήρωσε δ' ἀγρούς: *Ilī civitatem diripuit; viduavit vias.* Calab. etiam l. 1. ait, expugnatam a Græcis Trojam, ἄμ' ἥρακλῆϊ δαΐφρονι: *una cum forti Hercule.* *Cerda.*

Æchaliāque] Æchalia civitas in Eubœa insula fuit, cujus Eurytus rex Iolem filiam Herculi denegavit, victori certamine sagittarum ante promissam, ideo quod eum fuerat filius dehortatus, dicens ab Hercule et Megæram uxorem, et ex ea filios inter-

emptos, quod factum fuerat Junonis instinctu. Unde iratus Hercules propter nuptias sibi denegatas, eversa civitate, interemit Eurytum et Iolem sustulit. *Servius*.

[*Æchaliæ*] Ovid. Epist. 'Gratulor Æchaliæ titulis accedere nostris.' Et de Pont. iv. 'Alcides capta traxit ab Æchalia' (laudem.) *Cerda*.

[*Ut duros mille labores*] In Romano codice, et duos, quod non aequè placeat. *Pierius*.

[*Duros mille labores*] A qualitate, duos; a quantitate, mille. *Taubmann*.

[*Mille*] Pro multis. *Servius*.

292 *Rege sub Eurystheo*] Hujus asperrima imperia sustinuerat Hercules voluntate Junonis. Nam hoc est quod dicit, 'Fatis Junonis,' id est, voluntate: vel certe responsis, quæ Eurystheo in Herculem dederat: et quidam bono auspicio, 'Fatis Junonis,' positum volunt; hoc est, quam etiam Trojani gravem sustinent, ut Dei jubentur exemplo, qui tam multis ejus instinctu subjacuerit ærumnis: virtute tamen ad divinitatem pervernerit. *Idem*.

[*Fatis*] Horat. 'fatalem laborem' dixit de Hercule Epist. ii. 1. *Cerda*.

293 *Nubigenas*] De Ixione et Nube procreatos Centauros, superius diximus. Pindarus, ipsum, cum equas pasceret, incestasse eas, inde Centauros natos, dicit. *Servius*.

[*Nubigenas*] De pugna Herculis contra Centauros pulchrum est Græcum Epig. i. iv. in Herculem vino captum. Ὀῖτος ὁ νῦν ἔνπῳ βεβαρημένος, ἡδὲ κυπέλλῳ, Κενταύρους νήφων οἰνοβαρεῖς ὕλεσεν: Qui nunc est gravis somno et vino, Sobrius vicit ebrios Centauros. Pausan. Heliac. prior, modum pugnae adjungit; ait enim Herculem ποξέοντα Κενταύρους: et in Lacon, meminit pugnae singularis Herculis cum Orejo Centauro. *Cerda*.

[*Nubigenas*] De Ixione et Nube procreatos. Etiam Æn. vii. 685. 'nubigenas Centauros dixit.' Ov. Met. xii. Fab. 5. 'ardescunt germani cæde

bimembres.' *Taubmann*.

[*Bimembris*] Mitto Stat. qui *bimembres* cum Poëta libris i. et xii. Silium i. iii. Claudianum Ruff. vii. Cornificium indicatum a Macrobo. vi. 5. et adduco aliorum flexus. Cic. Tusc. ii. 'biformato impetu Centaurorum.' Manil. l. i. 'Mistas equo:' iterum; 'tergo pectus commissus equino.' Claud. Ruff. i. 'cognatis aptavit equis.' Stat. Theb. l. iv. 'duplex Hylæus.' Cic. ex Soph. Tusc. ii. 'bicorpoream manum,' id est, exercitum bicorporeorum. Demum Manil. de Capricorno, 'duplici formatus imagine.' Notetur locus Stat. Theb. l. ix. qui Centauris dat duplicem animam, equi unam, hominis alteram. *Cerda*.

294 *Hylæumque Pholumque*] Hylæum Theseus occidit. Pholus vero Herculem suscepit hospitio, eo tempore, quo ad pugnandos Centauros esset profectus. Lucanus: 'Hospes et Alcida magni Phole.' Unde apparet per poeticam licentiam nomina esse pro nominibus posita. Alii Pholum non abhorreere a vera historia tradunt; Pholus enim, dum miratur sagittas Herculis, quibus tot Centauros interfecerat, una ex illis in pedem ejus decidit, cujus vulnere sanari non potuit. *Servius*.

[*Cresia mactus Prodigia, &c.*] *Mactus*, bene ad leonem, quem interemit, refertur. Nam Cretensem taurum non mactavit: sed cum eum incolumentem ad Eurystheum perduxisset, ille eum, licet flammis vomuisse dictus sit, inlectus pulchritudine, in Atticam regionem reliquit: qui cum Marathonem vastaret, a Theseo postea occisus est. Uno tamen verbo utrumque sæpe concluditur, aliquotiens una pars, ut: 'Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis.' Alii *mactus*, ad Centauros sicut ad Leonem referri volunt. *Idem*.

[*Cresia Prodigia*] Sic et Theoc. εἰδ. xxv. leonem Nemæum vocat τέρας:

et eundem Panasis, βεμβνήταιο πελώρον. Taurus ideo prodigiosus, quia flammivomus. Lib. iv. Epig. inter labores Herculis: Ἐκ Κρήτης δὲ πυρίπνοον ταῦρον. Fuit vero hic taurus in urbe Cnossu. Paus. Heliac. priorib. inter labores Herculis, καὶ τὸν ἐν Κνωσσῷ ταῦρον. Sed Poëta generatim Cretam maluit. Servius verba Poëtæ refert ad leonem, non ad taurum, ἀτόπως. Ratio illius, quam omitto, nulla est: nam fabulæ liberæ sunt. Neque etiam quadrant Cressia prodigia cum leone Nemeo ex distantia locorum. Præterea, Marathonius taurus, quem Theseus interfecit, nihil ad Cretam. Est enim Maratho in Achaia. Itaque, alius est taurus Herculis, alius Thesei: ille in Creta interfectus, hic in Attica; quod clare scribit Isocrat. attingens res Thesei in encomio Helenæ. *Cerda.*

295 *Prodigia*] Hanc vocem duci a verbo *prodico*, certum ab Tullio de Nat. II. ubi ait: ‘Ostendi, monstrari, portendi, prodici: ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur.’ Itaque legendum in Tullio *prodici*, non *prædici*. Idem.

Nemea sub rupe] Nemea silva est vicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem, qui Luinae filius et invulnerabilis dictus est. *Nemea* autem anapæstus est. Nam et *Ne*, et *me* breves sunt. *Servius.*

Nemea sub rupe leonem] In Romano codice, *Nemea* legitur. Sed enim Servius *Nemea* legendum ostendit, quia *Nemeas* derivativum sit: Apud Græcos tamen utrumque reperitur ὁ νέμεος, καὶ ὁ νεμεαῖος, ut observatum a Grammaticis. Est etiam in Romano codice, *semensa*, pro *semesa* errore illo familiari. *Pierius.*

Leonem] Hunc leonem a Chimæra uno partu editum et Sphingem auctor est Hesiod. ἡ δ’ ἄρα σφίγγ’ ὀλοὴν τέκε καδμείοισιν ὕλεθρον, Ὅρθω ὑποδμηθεῖσα, νεμειῶν τε λείοντα, Τὸν β’ ἤρηθρεψασα, διὸς κυδρὴ παράκοιτις, Γούνοισιν κατένασσε νεμείης πῆμα’ ἀνθρώποις, Ἐνθ’ ἄρ’

ὕγ’ οἰκείων ἐλεφαίρετο φύλ’ ἀνθρώπων. Κοιρανέων τρητοῖο νεμείης—ἀλλὰ ἐῖς ἐδάμασσε βίης ἡρακληείης. *Germanus.*

Nemea sub rupe leonem] Ferunt fabulæ, latuisse leonem hunc in antro. Ergo, *sub rupe*, id est, in antro rupis. Stat. Silv. l. III. ‘et formidatus Nemees ager;’ quia ab antro leo excurreret in vicina arva, et l. IV. ‘Nemees frondentis alumnus.’ Sen. in Fur. ‘Nemeæ timor:’ et in Œt. ‘Nemæi mali: Nemeæ pestis.’ Pind. quoque huic feræ dat ἄλσος. ‘Sicut Euripid. in Furent. Διὸς ἄλσος ἡρήμωσε λέοντος. Paus. Heliac. prior. τὸν λείοντα ἐν Νεμεῇ. Theoc. εἰδ. xxv. Νεμέου θηρός. Hesiod. Theog. Νεμειῶν λείοντα. Sed quidem Val. pro interprete Virg. est; nam quod hic *sub rupe*, ille clare *antrum*, cum ait l. VIII. ‘Talis ab Inachiis Nemeæ Tyynthius antris.’ Atque etiam Pausan. Corinth. ubi ait, videri suo adhuc ævo Nemei leonis σπήλαιον, *antrum*: et Theocrit. εἰδ. xxv. ubi, Θηρίον, αἰνολέοντα, κακὸν τέρας ἀγροιώταις, Κόλην ἀδιν ἔχοντα Διὸς Νεμείοιο παρ’ ἄλσος: Feram, sævum leonem, malum monstrum agricolis. Cavum domicilium habentem in nemore Jovis Nemei. Digna sunt, quæ legantur duo Epigrammata Anthol. l. v. Initium primi μηκέτι ταυροβόριο. Alterius: ἐκ Νεμείης ὕλεων. *Cerda.*

296 *Stygii tremuere lacus*] Id est, Inferni, quo tempore descendit ad rapicædum Cerberum. *Servius.*

Tremuere lacus] Tremor aquarum est. Græci illis dant παραχίν: et Hom. παρασσεταί πόντος: et Ov. in Can. epist. ‘Ut mare sit tremulum, tenui cum stringitur aura.’ Ergo, Virgil. ita aquis dedit humanum affectum, ut non recederet a proprietate illarum. *Cerda.*

Janitor Orci] Multus est in his Sen. in Furente. In Poëta est ἐξήγησις. Nam ideo *lacus tremuere*, quia Cerberus. Pausan. in Hel. prior. τὸν κύντα τοῦ ἄδου, inter labores Herculis reponit. Et in Arcad. loquens de En-

rystheo ex vet. Ποῖτα: Εὐτέ μιν εἰς Ἀἶδαο πύλάρταο προῦπεμψεν Ἐξ Ἑρέβους ἄξοντα κύνα στυγεροῦ Ἀἶδαο: *Tunc, ipsum indomiti demisit in atria Ditis, Colla canis traheret furvi quo Regis ab aula. Idem.*

297 *Ossa super recubans*] Aut ad terrorem dictum est: aut certe illud est quod supra diximus Cerberum esse terram, quæ corpora sepulta consumit. Nam inde Cerberus dictus est quasi κρεοβόρος. Alii pueriliter volunt a Cerbero Amphiarai ossa consumi, qui hiatu terræ secundum fabulas descendit ad Inferos. *Servius.*

Ossa super recubans semesa] De Cerbero similiter Statius Theb. l. iii. 'Illos ut cæco recubans in limine sensit Cerberus, atque omnes capitum subrexit hiatus, Sævus et intranti populo: jam nigra tumebat Colla minax, jam sparsa solo turbaverat ossa.' Ut autem hoc loco 'semesa ossa,' sic apud Sil. l. vi. 'semesa jacebant Ossa solo infirmi:' et *semesu viscera* apud Ovid. Met. vi. 664. 'si possit, reserato pectore, diras Egerere inde dapes, semesaque viscera gestit.' qui locus et vett. Codd. ritori pristino est restitutus ab Nicolao Heinsio; nam ante eum perperam legebatur: 'demersa viscera.' *Emmeness.*

Semesa cruento] *Semensum* non dicimus, sicut nec *ensum*: nam *esum* facit et *comesum*. *Servius.*

298 *Nec te ullæ facies*] *Facies*, id est, species, more suo, vel periculorum vices multæ, ut, 'Nova mi facies,' &c. 'Quæ scelerum facies;' subauditur tamen *terruere*. *Idem.*

Ullæ facies] Quæ stabulantur in aditu Inferorum, Æn. vi. Vel, periculorum vices. *Taubmann.*

Non terruit ipse Typhoëus Arduus, arma tenens] Et hoc poëtice. Nam si interemit Centauros, quemadmodum etiam Gigantum interfuit prælio, qui ante innumeros annos fuisse dicuntur? Ergo *Non terruit*, pro *non terreret* vel *terrisset*, ut sit, 'Nec

te Typhoëus ipse terreret.' *Servius.*

Typhoëus] Ὁ τυφωεύς. De formatione talium vide Indicem Erythr. *Taubmann.*

299 *Non te rationis egentem*] *Liptotes* figura. Nam minus dixit, et plus intelligimus: hoc enim dicit, Prudentissimum te non circumvenit. *Servius.*

Rationis egentem] Ab Lucret. credo, qui l. iv. 'præstat rationis egentem.' Ab his alii. Nam Manil. l. ii. 'rationis eget.' Stat. Theb. l. iii. 'rationis egebit:' et l. i. flexu alio, 'rationis inops.' Hom. ἀμηχανῶν. Vulgus Græcorum, ἀποπλαν, διαποπλαν. Statius transfert ad res alias, ut cum ait l. v. 'egentem sanguinis ensem:' et l. 'nec stirpis egemus,' id est, sumus nobiles. Cui in v. opponit directe, 'Obscurum proavis, et priscae lucis egentem.' *Cerda.*

Rationis egentem] Consternatum, de statu mentis dejectum, et consilii inopem, ἀμηχανοῦντα, q. d. *Hydra λέρνας μυρίοκρανος* te non expavescit, neque consternavit: ut notat Turneb. xxiv. 26. et 40. *Taubmann.*

300 *Lernæus anguis*] Id est, Hydra. *Servius.*

Lernæus] Ab palude, ubi hic anguis. Eurip. in Herc. ὕδραν ἑλειον, quasi dicas *hydram palustrem*. *Cerda.*

Turba capitum] Et est talis figura, qualis 'Munera nec sperno,' aliis amphibolia videtur; *Si: non te Lernæus turba egentem capitum anguis, remanet rationis egentem ordinaveris remanet Lernæus t. e. c. a. sic est, non eguisti ratione cum te Lernæus anguis circumstetit capitum turba. Præter hæc quæ Herculem hoc loco Poëta fecisse memoravit, alia facta Herculis hæc sunt: superatus aper Erymanthius; post cerva; item Stymfalides aves, quæ alumnæ Martis fuisse dicuntur, quæ hoc periculum regionibus inrogabant, quod cum essent plurimæ volantes, tantum plumarum de se emittebant, ut homines et animalia necarent, agros et

semina omnia cooperirent. Inde ab Augea Elidensium rege rogatus, bovia, quæ stercore animalium congesto, pestilentiam tam suis quam vicinis regionibus creaverant, immisso Alfeo flumine, repurgavit, et regionibus salubritate reddita, ipsum regem, negata sibi mercede, interemit; inde equos Diomedis Thracis, qui humanis carnibus vescebantur, abduxit; inde ad Hippolytæ cingulum petendum perrexit, eamque, ablato cingulo, superavit. Ad Geryonem autem, sicut jam supra dictum est, navi ænea navigavit, tergo leonis velificans, ibique primum Orthrum canem, Echidnes filium, peremit; deinde Eurytiona pastorem, Martis filium; novissime Geryonem, cujus abduxit armenta. Item ad Hesperidas perrexit, et Anthæum filium terræ victum luctatione necavit. Inde in Ægypto Busiridem necavit, qui advenientes hospites immolare consueverat; post Prometheum Jovis imperio in Caucasio monte religatum, occisa sagittis aquila, liberavit: Acheloum etiam fluvium, qui se propter Deianiram (Ænei filiam certando cum Hercule in formas varias commutabat, mutatum in taurum, avulso ab illo cornu, victoria cedere compulit: post Lycum regem, qui, se apud Inferos constituto, Megaram uxorem ejus tentaverat, reversus peremit, propter ejus necem Juno ei insaniam misit, et uxorem necavit ac filios, qui post receptam sanitatem cum expiationem parricidii ab Apolline petisset, nec ab eo responsa meruisset, ira concitus cortinam ipsam et tripodem Apollinis sustulit; ob quod iratus Jupiter, eum Omfalæ servire præcepit. Cujus finis humanitatis talis fuit: cum Deianiram conjugem per fluvium, in quo Nessus Centauros commeantes transvehebat, etiam Hercules transvehere vellet, ausus est Nessus occulte Deianiram de stupro interpellare; quod cum Hercules agnovisset, Nessum peremit, sed Nessus moriens Deianiram

monuit, ut sanguinem suum exceptum servaret, et si quando advertisset Herculem altera fœmina delectari, sanguine ipso vestem inlitam marito daret, per quam vindicari possit. Sed Deianira, cum audisset maritum Iolen Euriti Cæcaliensis amare filiam, vestem tinctam Nessi sanguine, Lichæ servo dedit ad eam perferendam, qui cum Herculi in Ceta occurrisset, manus uxoris tradidit; quam cum ille Jovi sacrificaturus induisset, tanto corporis ardore correptus est, ut, non invento remedio, pyram construere juberet, donatisque Philoctetæ sagittis, peteret ab eo, ut cremaretur; quo facto, inter Deos relatus est. *Servius.*

Turba capitum] In Græco Epig. l. iv. *πολυκεφάλων ὄφιν*: et in alio, *πολυάχων ὄδρην*: Eurip. in Herc. *μυριόκρανον*, et *παλιμβλαστῇ ὄδραν*. Plato in Euthydemo, et Pausan. Corinth. de eadem, *πολλὰς κεφαλὰς*. Horat. Od. iv. 4. hanc numerositatem expressit verbo *crevit*: ut etiam Ovid. 'nec profuit hydræ Crescere.' Idem statim aliter, 'geminasque resumere vires.' Sen. Cæt. 'Hydræ centum anguibus:' et in Furen. 'numerosum malum.' Arnob. l. i. 'multiplicium capitum superavit, compescuitque natrices.' Mart. ix. 104. 'fœcundam hydræ.' Propert. usus numero multitudinis ii. 24. 'Lernæas hydras.' Euripid. in Hercul. certo, sed magno numero, *ἐκατογκεφάλων ὄδρας*, ubi dat centum capita; explica, multa: nam idem in Bacch. *πολύκρανος δράκων*. His omnibus nescio quid altius 'turba capitum.' Ait Paus. Corinth. ex quopiam, vere huic monstro unum caput fuisse; sed a Pisandro Poëta data multa capita, quo et fera terribilior, et carmina sua plus dignitatis habere viderentur. Et quidem Aratus Phænom. tantum dixit, *ὄδρης κεφαλῇ*. *Cerda.*

Circumstet] Quia turba. Idem omnino, quod Sen. Cæt. 'Centum anguibus vallatus.' Et est sensus: Non te

premi sivist, non es pavefactus. *Id.*

301 *Salve*] Hic *Salve* sic dictum est ut alibi, *Sis felix*. Hic divus fidius solus dicitur, quod solus fidem fecit se Jovis filium. *Servius*.

Vera Jovis proles] Nullus enim humano sanguine procreatus tanta perficeret. *Idem*.

Decus addite divis] Eodem plane sensu Horat. Od. II. 19. de Ariadna relata in cælum, 'Fas et beatæ conjugis additum Stellis honorem.' Eadem phrasi Stat. Theb. III. 'decus addere.' Val. Arg. IV. de Iside, 'jam Divis addita.' Auson. Mosell. 'magnoque honor additus anni.' Notat Germ. Herculem ab Luciano dici μέτοικον, id est, παρέγγραπτον, quasi cooptatum in Deorum numerum. *Cerda*.

302 *Dexter adi*]. Id est, propitius. *Servius*.

Dexter adi] Cur Poëta *dexter*? quia dextra omnia propitia et fausta. Interpres Aristophanis in Equit. ad verba illa, καὶ τῶν θεατῶν ὅστις ἐστὶ δεξιός, explicat, δεξιός, ἀγαθός, εὖνους ἡμῶν: *Dexter, bonus, benevolus nobis*. Sic Juvenal. Sat. X. 'dextro Jove.' Ovid. Trist. V. 4. 'dextro Apolline.' Plut. in vita Arati, Ἀπόλλωνα ὑπερδέξιον. Et uni imprimis Herculi datum hoc: nam Virgil. hic, 'dexter adi.' Pers. Sat. II. 'Dextro Hercule.' Horat. Sat. II. 6. 'Amico Hercule.' Contra Dii sinistri, aut lævi, de quibus locutus Arnob. I. IV. 'Dii lævi sinistrarum regionum sunt præsides, et inimici partium dexterarum:' et Virg. 'Numina læva.' *Cerda*.

Pede secundo] Omine prospero. *Servius*.

Pede secundo] Omine prospero: ita Æn. X. 'Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.' *Taubmann*.

303 *Super omnia Caci, &c.*] Id est, hoc factum laudant ultra omnia. Et sic est dictum, ut est, 'Et te super omnia dona Unum oro.' Et bene quantum ad ipsos pertinet, rem ma-

jorem et sibi utiliore servare post omnia: quia ita sæpe fit, ut ea, quæ in præsentia aguntur, fabulis omnibus postea addantur, et quæ expetierant potiora videantur ignotis, et fides habeatur illis quæ audierant, et his quæ viderant. *Servius*.

305 *Consonat omne nemus strepitu*] Adnecto his Pind. Olymp. X. αἰδέτο δὲ πᾶν τέμενος τερπναῖσι θαλαῖς, τὸν ἐγκώμιον ἀμφὶ τρόπον: *Personat totum nemus jucundis conviviis, laudatorium in modum: et Pyth. I. πάντα δὲ χοροὶ παρθένων, λυρᾶν τε βοαὶ, καναχαλ' αὐλῶν δονέονται: Chori virginum circumquaque, lyrarumque clamores, et strepitus tibiarum volutantur: et Calabrum, qui I. IV. post celebratum convivium Deorum ita canit: ἐπετέρπετο δ' οὔρεα πάντα, καὶ ποταμοί, καὶ θῆρες, λαίνετο δ' ἄφθιτος αἰθήρ, Ἄντρα τε χεῖρωνος περικαλλέα, &c.: letabantur montes omnes, Et fluvii, et feræ, exultabat et immortalis æther, Atque etiam perpulchra Chironis antra. *Cerda*.*

Collesque resultant] Ammian. I. XIX. 'Resultabant altrinsecus exortis clamoribus colles.' Indicatur hoc verbo, quid sit Echo; est enim vocis resultantia. Plato in Phædro: καὶ οἶον πνεῦμα, ἥ τις ἦχῳ ἀπὸ λείων τε καὶ στερεῶν ἀλωμένη, πάλιν, ὕθεν ὠρμήθη, φέρεται: *Ac veluti aër et Echo a levibus solidisque repulsa corporibus, eodem, unde venerunt, iterum reflectuntur. Idem*.

306 *Divinis rebus Perfectis*] Forte ab Lucret. I. I. 'solemni more sacrorum Perfecto.' Simile et Theocritus εἰδ. XXV. τῷ δ' εἰς ἄστυ, λιπόντε κατ' αὐτόθι πλοῦς ἀγροῦς, Ἔστιχέτην: *Illi vero in urbem, relictis ibi agris pinguis, ibant. Idem*.

307 *Obsitus ævo*] Ætate involutus, ut Terentius ait, 'Annis pannisque obsitus.' Nonnulli *obsitum*, quasi insitum et obsessum et possessum tradunt. *Servius*.

309 *Varioque viam sermone levabant*] Sermocinando enim viæ tedium tol-

litur, et tempus fallitur. Sen. de Brevit. vitæ c. 9. 'Sermio, lectio, aut aliqua interior cogitatio iter facientes decipit: pervenisse se ante sciunt quam appropinquasse.' Publ. Syrus: 'Comes facundus in via pro vehiculo est.' Apul. Met. l. i. 'Simul jugi, quod insurgimus, asperitudinem fabularum lepida jucunditas levigabit: et noster supra Ecl. ix. 64. 'Cantantes licet usque (minus via lædat) camus: ad quem locum vide quæ diximus. *Emmeness.*

310 *Facilesque oculos fert omnia circum*] Physici dicunt ex vino mobiliiores oculos fieri. Plautus, 'Faciles oculos habet: id est, mobiles vino. Hoc etiam Mecænas in Symposio, ubi Virgilius et Horatius interfuerunt, cum ex persona Messalæ de vino loqueretur, ait: 'Idem humor ministrat faciles oculos, pulciora reddit omnia, et dulcis juventæ reducit bona.' *Servius.*

Facilesque oculos] Verus et proprius habitus hospitis qui omnia avidè lustrat. Apage hinc Servianum commentum de ebrietate. Quod dico de habitu hospitem, propius ad rem. Silius l. xii. de Amibale capto deliciis Bajarum, 'Stagnorum, terræque simul miracula lustrat.' Et de eodem ingrediente Capnam l. xi. 'Exin victor ovans sedato pectore tandem Spectandis urbis tectis, templisque serenos Lætos circumfert oculos, et singula discit.' Cæterum ab Nostro Manil. l. i. 'Circumfert tacitos oculos, vultumque per orbem.' Quæ de oculorum mobilitate scripsit Cælius iii. 28. cuius in promptu sunt. Sed cur ibi desideratur Aristot. qui Problem. sect. vii. quæst. 8. *ἐν κινή- τότατον ὁ ὀφθαλμός: oculus res mobilis- sima.* In Græco etiam Epig. est *πο- λυστρέπτους ὀπωπᾶς.* Et Nonn. lib. xix. dixit, *ὀφθαλμοὺς ἐλέλιξεν ἀλήμο- νας: vibravit cugos oculos:* et l. x. *στραφάδας ὀπωπᾶς,* quasi *versatiles.* Eu- rýpid. Elect. *ὕμμασι τροπαλοῖς, oculis*

versatilibus. His omnibus oppone *ἀπλανὲς ὕμμα,* ut loquitur Nonnus li- bro trigesimo primo. *Cerda.*

311 *Capiturque locis*] Delectatur, id est, uno loco diutius retinetur. *Servius.*

312 *Exquirique*] Ita garrulæ ætati gratam præbet occasionem plura fabulandi. Vide Macrobi. vii. 2. *Taub.*

313 *Romanæ conditor arcis*] Condi- tor Pallantei, ubi nunc palatium est: quod non est re vera arx, sed tenet omnium rerum principatum. Et hic subtiliter videtur significare, Romam initium ab Euandro ducere. *Servius.*

Romanæ conditor arcis] Propter Palatium, ubi regiam suam Euander condidit. Rem aperient verba Dio- nys. l. i. Omitto enim alios. Ergo ille: 'Faunus Arcadas, quorum numerus erat exiguus, magna cum humanitate excepit, ipsisque de suo agro dedit, quantum voluerunt. Arcades vero, ut Themis divino furore correpta ipsos monuerat, collem a Tyberi non longe distantem delegerunt, qui nunc fere in ipso urbis Romæ meditullio est situs. Atque juxta collem istum ædificarunt parvum pagum, quem temporis progressu ad tantam magnitudinem fata provec- tura erant, quantam nulla alia urbs, aut Græca aut barbara, esset adeptura.' Et paullo post: 'Nunc Palatium a Romanis dicitur.' Tu Justinum leges l. xliii. *Cerda.*

314 *Hæc nemora indigenæ Fauni*] *Indigenæ*, id est, inde geniti, *αὐτόχθονες.* Et sciendum secundum Hesiodi Theogoniam primo Deos genitos; inde hemitheos; post heroas; inde homines innocentes; ultimo scelera- tos: quem et hic nunc ordinem servat. Sane sicut supra dictum est, Faunus Pici filius dicitur, qui a fando, quod futura prædicaret, *Faunus* appellatus est, quorum etiam respon- sa ferebantur. Hic Faunus habuisse filiam dicitur Omam, castitate et disciplinis omnibus eruditam, quam qui-

dan, quod nomine dici prohibitum fuerat, Bonam Deam appellatam volunt. Hos Faunos etiam *fatuos* dicunt, quod per stuporem divina pronuntiant: quidam *Faunum* appellatum volunt eum, quem nos *propitium* dicimus. *Servius*.

Indigenæ] Id est, *αὐτόχθονες*, *αὐθιγενεῖς*, terrigenæ sive *aborigines*, qui non sunt e stirpe adventitia: quales se censebant Athenienses; Arcades, Thessali, &c. Vide Turn. VII. 14. et XIII. 8. *Taubmann*.

Nymphæ] Dryadas capio, quæ semper mistæ Faunis et Satyris. De iisdem cape Statium Theb. VI. ubi in luco quodam constituit, 'Nymphas, Faunorumque greges.' Sic Ge. I. 'Ferte simul Faunisque pedem, Dryadesque puellæ.' Versus ipse factus ad imitationem Lucret. I. IV. 'Hæc loca Capripedes Satyros, Nymphasque tenere Finitimi memorant.' *Cer*.

Gensque virum] Agrestes hic divinitus describuntur, ait Scaliger III. 2. cum enim primum in cavis arboribus et speluncis habitarent, sobolemque ibi educerent, dicti sunt inde procreati. Vide Adag. 'E quercu genitus:' et Lucr. I. V. *Taubmann*.

315 *Truncis, et duro robore nati*] Hoc figmentum ortum est ex antiqua hominum habitatione, qui ante factas domos, aut in cavis arboribus, aut in speluncis manebant: qui cum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati. *Servius*.

316 *Quis neque mos, neque cultus erat*] Id est, nullam sui curam habebant. Alii ad animum referunt, ut Sallustius, 'Indocti incultique.' Alii ad morem, hoc est, qui neque legibus aut imperio cujusquam regebantur; quia mos est lex quædam vivendi, nullo vinculo adstricta; hoc est, lex non scripta. Sed hic *cultum*, legem, imperium, dictum volunt: alii *mores* pro legibus; veluti, 'Moresque viris et mœnia ponet,' et 'Veterisque Dei

se more tenentem.' *Idem*.

Quis neque mos, &c.] De hoc ævo Manilius I. I. 'Nam rudis ante illos nullo discrimine vitæ In speciem conversa operum ratione carebat.' *Cerd*.

Nec jungere] In aliquot antiquis, neque particula ea ter repetita: 'queis neque mos, neque cultus erat, neque jungere tauros.' Sunt tamen qui *nec* monosyllabum tertio loco malint. *Pierius*.

317 *Conponere opes*] Reservare, ordinare. *Servius*.

Conponere opes] Est, quod Ovid. ait, 'nec quærere norant, nec parta tueri:' h. e. in diem vivebant. *Taub*.

Parcere parto] De die, inquit, vivebant, nec inventa servabant. *Serv*.

318 *Rami, atque asper victu venatus alebat*] Cognato quodammodo victu alebantur: aut venatu montium, aut arborum ramis: hinc enim ali debent ex arboribus nati. *Idem*.

Sed rami] Ita in ævo rudi, de quo Max. Tyr. dissert. XI. αἱ τροφαὶ τοῖς ἀνθρώποις φηγοὶ καὶ ὄγχραι· καὶ διὰ τοῦτο ἐπεφημίσθη φέρειν ἢ γῇ τοὺς καρποὺς αὐτομέτως: *Victus erant fagi et pyri: inde ortum, ut terra diceretur ferre sponte sua fruges*. Ovid. 'Contentique cibus, nullo cogente, creatis, Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant, Cornaque, et in duris hærentia mora rubetis, Et quæ deciderant patula Jovis arbore glandes.' *Cerda*.

Venatus alebat] Non minus cibo hoc, quam superiore, explicata ævi illius ruditas: ut ab Ammian. I. XIV. 'Victus universis caro ferina est, lactisque abundans copia, qua sustentantur, et herbæ multiplices: et, si quæ alites capi per aucupium possunt.' *Idem*.

319 *Primus*] Quasi et alius venerit e cælo, sed primus in Italiam venit. *Servius*.

Ab ætherio venit Saturnus Olympo] Hoc dicit secundum poëticum morem. Nam Saturnus rex fuit Cretæ, quem Jupiter filius bello populit.

Hic fugiens ab Jano rege, qui urbem habuit ubi nunc Janiculum est, susceptus est, qui regnabat in Italia: quem cum docuisset usum vinearum et falcis, et humaniorem victum, in partem est admissus imperii, et sibi oppidum fecit sub clivo Capitolino, ubi nunc ejus ædes videtur, qui postea suum repetivit imperium. Ex hoc et Saturnalia, ut essent memorialia vitæ quam Saturnus docuerat, qua die simili et promiscuo victu utuntur servi et liberi. Ideo autem in æde ipsius ærarium Saturni, quod ibi potissimum pecunia servaretur, eo quod illi maxime credatur. *Idem.*

Olympo] Inmo e Creta venit: sed ob vitæ integritatem dictus est cælo descendisse. Vide Lactant. i. 13. *Taubmann.*

320 *Arma Jovis fugiens*] Adduco verba Ennii in Eumero: 'Post hæc deinde Saturno data est sors, ut caveret, ne filius eum regno expelleret. Ille, elevandæ sortis, atque effugiendi periculi gratia, insidiatus est Jovi, ut eum necaret. Juppiter, cognitis insidiis, regnum sibi denno vindicavit, ac fugavit Saturnum. Qui, cum jactatus esset per omnes terras, persecutibus armatis, quos ad eum comprehendendum, vel necandum, Juppiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.' Janus apud Ovid. 'Hac ego Saturnum memini tellure receptum.' Saturnus ipse apud Prudent. 'Sum Deus, advenio fugiens, præbete latebras, Occultate senem, gnati feritate tyranni Dejectum solio.' *Cerda.*

321 *Is genus indocile*] Pro *indoctum*. Nam *indocile* est quod penitus non potest doceri: *indoctum*, quod non-dum didicit. Hos autem dicit esse compositos: unde apparet quia *indocile* dixit pro *indoctum*. Hoc autem est quod dicit Cicero in primo Rhetoricorum, 'Feros adhuc homines magni cujusdam viri oratione compositos.' *Servius.*

Dispersum montibus altis] Fuit hæc vita mortalium ante urbes conditas. Hom. interp. in Iliad. xxiii. οἱ παλαιοὶ νομαδικῶ χρώντο βίῳ, οἰκίας μὴδέπω κτάνενοι: utebantur veteres erratili vita, cum carebant domibus. Quod vero Virgil. prædicat de Saturno, hoc Pausan. de Phoroneo Inachi filio Corinth. qui ἀνθρώπους συνήγαγε πρῶτον ἐς κοινὸν, σποράδας τῶς καὶ ἐφ' ἐκάστοτε οἰκοῦντας: dispersos ante homines, et seorsum habitantes, in unum locum compulit. Et de Theseo in Attic. qui Athenienses ἤγαγεν ἐς μίαν πόλιν. Et quidem de Theseo etiam Plutarch. *Cerda.*

322 *Legesque dedit*] Atqui dixit, 'haud vinco, nec legibus æquam:' sed intelligimus Saturnum dedisse leges, quibus adeo obtemperaverunt, ut jam ita per naturam sine legibus viverent. Hunc sane Deum et leges recipere et legibus præesse docet antiquitas; nam ideo et acceptæ a populo leges in ærario clauderantur, quoniam ærarium Saturno dicatum erat, ut hodieque ærarium Saturni dicitur. *Servius.*

Latiumque vocari Maluit] Bene *Maluit*. Nam et *Saturnia* dicta est: ut, 'et nomen posuit Saturnia tellus.' Et Virgilius *Latium* vult dici, quod illic Saturnus latuit fugiens Jovem. Fabula nota est, quod Saturnus filios suos de Ope genitos voraverit, cum audisset a filio se regno esse pellen-dum; et quod ei uxor, nato Jove, lapidem pro infante obtulerit devorandum. Varro autem *Latium* dici putat, 'quod latet Italia inter juga Alpium et Apennini.' Quidam ferunt a Latino dictum *Latium*, alii ipsum *Latinum*, a Latio. *Idem.*

324 *Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt*] Veteres codices fere omnes legunt 'aurea quæ perhibent:' nempe, sæcula fuere sub illo rege, quæ perhibent aurea. In aliquot vero codicibus, quod non ita placet, legere est 'aureaque perhibent illo

sub rege fuisse Sæcula.' Sed vulgata lectio, *aureaque, ut perhibent*, magis doctis omnibus adridet. *Pierius.*

Aurea quæ perhibent] Fabric. e Mss. I. *Aurea, quæ perh.* Quomodo aliquoties etiam citat Helenius. *Taubm.*

Aurea sæcula] Constat hæc sæcula 'meliore metallo' dixit Claud. vi. Hon. *Peraurum* indicantur ævi hujus virtutes. Symmach. cum blandimento Principum x. 21. 'Credimus igitur, his remotis, ad regnum suum rediisse virtutes. In ditionibus parsimonia, in senatu ordo retinebitur: nec se ostentabit opulentia semper bonis infirma temporibus.' Loquitur videlicet cum respectu ad ævum aureum, in quo hæ virtutes. *Cerda.*

325 *Sic placida populos in pace regebat*] Ut merito aurea sæcula crederentur. *Servius.*

In pace] Est hoc prope singulare ἐγκώμιον vitæ aureæ. Nam de hoc ævo Ovid. 'Mollia securæ peragebant otia gentes.' De eodem Auctor Octaviæ: 'humanum genus Non bella norat, non tabæ fremitus truces, Non arma gentes.' Et Claud. de Cons. Theod. 'Nonne vides ut nostra soror Clementia tristes Obtundat gladios?' Iterum: 'Exultat cum Pace Fides.' Arat. Phænomen. inter notas ævi hujus: Οὐπω λευγαλέον τότε νεῖκεος ἠπλόσαντο, Οὐδὲ διακρίσιος περιμπεφός, οὐδὲ κυδοιμού: *Nondum perniciosam tum litem noverant, Nec disputationem contentiosam, nec seditionem.* *Cerda.*

326 *Decolor ætas*] Vitiosa, quæ decoloraret veteres mores. In omni enim vitioso corpore inest pessimus color. Et alludit ad naturam metallorum, quam cernimus discolorem: nec immerito; supra enim dixerat 'Aurea secula:.' ideo nunc dixit 'Ætas decolor,' id est, aurea et ferrea, sicuti Hesiodus dicit. Sane *decolor ætas*, quis ante hanc? *Servius.*

Decolor ætas] Unum est causa alterius. Erat ætas *decolor*, id est, vitiosa

colore, quia *deterior*, id est, detricto colore. Sic Ovid. Trist. l. iv. 'Decolor ipse suo sanguine Rhenus erat.' Id est, vitiatum erat colore Rhenus. Detritio autem maxime colorem vitiat ac deformat. Itaque *decolor*, non est sine colore, sicuti neque ἄχρους Græcis: sed tam Græcus quam Latinus explicat sua voce deperditum et deformatum colorem. Ita Hippoc. lib. de Aër. Loc. et Aq. conjungit synonymice ἀχρῶους καὶ ἀρρώστους, *decolores et infirmos* homines. Ovid. Pont. iii. 2. 'Araque; quæ fuerat natura candida saxi, Decolor affuso tincta cruore rubet.' *Cerda.*

Decolor ætas] Sic Ovidius Heroid. Epist. ix. 3. 'Fama Pelasgiadas subito pervenit in urbes Decolor et factis inficienda tuis:.' et Jul. Capitolinus: 'decolorare famam.' Sil. Ital. l. xi. 'patrias papillatim decolor artes Exiit.' *Emmeness.*

327 *Belli rabies*] Contra Pacem ævi aurei. Eleganter vero *rabies* de bello. Claud. iii. Hon. 'Martis rabies.' Sil. l. v. 'belli rabiem.' Ammian. l. xvi. 'Barbara feritate certaminum rabiem undique concitante:.' et l. i. 'subrescentis rabiem belli.' Horat. Od. i. 15. 'jam galeam Pallas, et ægida, Currusque et rabiem parat.' *Cerda.*

328 *Tum manus Ausonia, &c.*] Omnes terræ habitatores, aut indigenæ, aut advenæ, aut convenæ, aut incolæ sunt. *Indigenæ* sunt inde geniti, ut idem de Faunis dixit: *advenæ* de uno loco venientes; ut Saturnus: *convenæ* de diversis; ut Ausones et Sicani: quamvis quidam *Ausones* cognominatos ab Ausone Ulyxis et Circes filio dicant. Sicani autem, secundum nonnullos, populi sunt Hispaniæ, a fluvio Sicori dicti. Lucanus: 'Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis.' Hi, duce Siculo, venerunt ad Italiam, et eam tenuerunt, exclusis Aboriginibus. Mox ipsi pulsi ab illis, quos ante pepulerant, insulam

vicinam Italiæ occupaverunt: et eam Sicaniam a gentis nomine, Siciliam vero a ducis nomine; dixerunt: quam Thucydides dicat de Sicilia Italum regem venisse, et ab eo esse Italiam appellatam. Alii sic distinguunt *Sicanæ*, et subjungunt, *Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus*. Semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venisse dicuntur; at Italia plura nomina habuit; dicta est enim Hesperia, Ausonia, Saturnia, Vitalia. *Servius*.

Tum manus Ausonia et gentes] In Romano codice *Ausonia*. Ausoniam vero putat Verrius dictam ab Ausonio rege, Ulyssis filio, ex Calypso; qui primus partem eam tenuerit, ubi Beneventum et Cales: deinde paulatim sic dicta sit tota Italia, quæ ab Alpihus includitur. Quod vero paulo infra, non procedere ait Servius, quod a Livio traditum est, 'Tybrin dictum ab Albano rege Tyberino,' suppetias Livio fert Varro, dum is quoque 'Tybrin a Tyberino Silvio, Albanorum rege, quod is in eo extinctus sit,' dictum asserit. Alii leg. 'Tum manus Ausoniæ.' *Pierius*.

Et gentes venerè Sicanæ] De his alibi dictum. At Dionysius tradit, Arcades omnium Græcorum primos, Ionio emenso, in Italiam colonos misisse. Hinc ajunt Ænotrum cum Aboriginibus, xvii ætates ante excidium Iliense, cum Pencetio fratre, classe in Italiam transmisisse. Junioris Lycaonis is fuit filius, quintus a Phoroneo, qui omnium primus in Peloponneso regnarit, ut quidam prodidere. *Hort*.

Sicanæ] De Sicanis Myrsilus Lesb. de Orig. Italiæ: 'Italiam coluere Græci, Arcades, Veneti, Ligures, Arcades, Rutuli, Siculi.' Marlian. in Topograph. l. 9. 'Urbem Roman in Occidenti ad Tyberim conditam centum et viginti stadiis a mari distantem Siculos primum inhabitasse constat.' *Cerda*.

329 *Et nomen posuit*] Deposuit. Et enim, ut in primo dictum est, pro temporum et locorum diversis rationibus, a novis colonis aut regibus, a quibus invicem pulsi fuere, nomen mutatum fuit, Italia, Ænotria, Ausonia, Hesperia, Saturnia, &c. *Hort*.

330 *Inmani corpore Thybris*] Hic Tuscorum rex fuit, qui juxta hunc fluvium pugnans cecidit: et ei nomen imposuit; vel, ut quidam volunt, a Glaucio Minois regis filio occisus est. Alii volunt istum ipsum regem latrocinatum esse circa hujus fluminis ripas: et transeuntibus crebras injurias intulisse. Unde Tybris quasi *ὑβρις* dictus est, ἀπὸ τῆς ὑβρεως, id est, ab injuria. Nam amabant majores, ubi aspiratio erat, θ ponere. Alii Tyberim Jani et Camasenæ filium ibi in bello periisse tradunt: Varro Tyberim a Tyberino quodam rege Latinorum, quod ibi interierit, dictum tradit. Alii, ut supra diximus, volunt eos, qui de Sicilia venerunt, Tybrin dixisse a similitudine fossæ Syracusanæ, quam fecerunt per injuriam. Afri et Athenienses juxta civitatis murum. Nam quod Livius dicit, ab Albano rege Tyberino Tybrin dictum, non procedit: ideo quia etiam ante Albam Tybris dictus invenitur. Sed hic Alexandrum sequitur, qui dicit Tyberinum Capeti filium venantem, in hunc fluvium cecidisse, et fluvio nomen dedisse. Nam et a Pontificibus indigitari solet. *Servius*.

Thybris] Duo dicit, et vocatum fluvium prius Albulam, et deinde a Tybri rege Tybrim. Messala Corvinus in lib. de progenie Augusti: 'Tyberinus in Albula flumine demersus mutavit fluvio nomen, Tyberi deinceps nuncupato.' Dionys. Antiq. l. 1. eadem; tantum addit, immersum regem prælio juxta commissio. Eadem Cato de Originib. adjicit, nomen Albulæ datum huic fluvio ab Janigenis. Demum id ipsum Sextus

Pompejus, Plin. III. 5. Ovid. Fast. I. 1. et Varro Ling. Lat. I. IV. qui ait, fluvium fuisse sepulcrum Tyberini. *Cerda*.

331 *Post Itali*] Etiam Euander se Italum dicit. *Servius*.

332 *Albula nomen*] Antiquum hoc nomen a colore habuit. *Idem*.

333 *Me pulsum patria*] Aut, ut diximus supra, propter patricidium: aut certe oraculorum necessitate compulsus. *Idem*.

Me pulsum] Non sua culpa patria caruisse, sed fatorum, demonstrat: quæ, ut ipse dicit, sunt insuperabilia, *Donatus*.

Pelagique extrema sequentem] Id est, aut per extrema pelagi actum: aut, ut dicunt quidam, 'per pelagus extrema sequentem,' ut *Pelagi* adverbium sit, aut pro *in pelago*, aut 'pelagi pericula.' *Servius*.

Pelagique extrema] Me navigationem in longinquas et ultimas terras procul domo parantem: ut *pelagi extrema* audiamus extremas et longissime remotas ejus partes. XXIV. 40. *Turnebus*.

334 *Fortuna omnipotens, et ineluctabile fatum*] Secundum Stoicos locutus est, qui nasci et mori fatis dant; media omnia, fortunæ. Nam vitæ humanæ incerta sunt omnia: unde et miscuit, ut quasi plenum ostenderet dogma. Nam nihil tam contrarium est fato quam casus: sed secundum Stoicos dixit. Alii 'fortuna omnipotens, propter fugam et exilium: 'ineluctabile fatum,' idcirco, ut se sceleris et parricidii crimine purgaret. *Servius*.

Fortuna omnipotens] Erat hic seges amplissima evagandi: sed ego tantum quasdam veluti auctorum notulas. *Fortuna* a Tullio pro Marcel. dicitur 'rerum omnium domina.' A Menand. πάντα κυβερνῶν, στρέφω, σώζω, gubernans omnia, rotans, servans. A Plin. II. 7. *Numen*. Ab Horat. Od. I. 35. *Divæ*. Ab Actio apud

Non. *domina*. Sen. Agam. 'Regum casus fortuna rotat.' Vide an *omnipotens*, quæ humana omnia ludibunde. Nam apud Horat. ludit 'insolentem ludum.' Græcus Poëta de illa, μέρῳ των τυραννῶν. Aristotel. dixit, mortalia omnia esse τύχης παίγνιον, *ludibrium fortunæ*. Ab illo accepit Simocatta, qui Hist. IV. 13. Alexandrum Mag. vocat τύχης παίγνιον. Curt. I. III. 'omni ratione potentior fortuna.' Sallust. Jugurth. de illa, *regit*. Sic et Græci βασιλείαν vocant, et βασιλεύουσιν. Plutar. de audien. Poët. illi dat δύναμιν ἰσχυράν. *Cerda*.

Ineluctabile fatum] Hoc etiam illustro brevibus Notulis. Hom. Odys. οὐ θεῶν τρέπεται νόος. Nonnus I. XXV. ἀτρέπτου λινὰ μοίρης. Eurip. Alcest. τύχα δυσπάλαιστος. Pausan. Attic. ἀλλ' οὐδεὶς πόρος ἐστὶν ἀνθρώπῳ παραβῆναι τὸ καθήκον ἐκ τοῦ θεοῦ. Plutar. de consol. ad Apoll. ταῖς μοῖραν οὐκ ἔστιν ἐκφυγεῖν. Soph. Elect. ἀνήνυτον οἶτον κακῶν: et Antig. μοιριδία δύνασις δεινὰ. Pind. Olymp. I. ait ἄταν vinci non posse. Calab. de Jove I. XI. οὐ γάρ τι μετατρέπεται νόος αἰνός. Nonn. I. XL. ἀκαμπεὰ νήματα μοίρης. Max. Tyr. dissert. 30. ἀτρεπτον ἐπικεκλωμένον. Plutar. de Poët. audien. ἀφύλακτον: et in vita Lysand. ἀφευδὸν τὸ πετρωμένον Aristid. Hymn. in Jovem, ἀφυκτος εἰμαρμένῃ. Joseph. Bell. Judaici, VII. 3. eandem εἰμαρμένην vocat ἀμήχανον, et quam nemo potest διαφυγεῖν: et cap. 10. ἀφυκτον οὔσαν, scilicet εἰμαρμένην. Majore incremento loquitur cap. 12. οὐ δυνατόν ἀνθρώποις τὸ χρεῶν διαφυγεῖν, οὐδὲ προοραμένοις. Ait, videlicet, non posse homines effugere fatum, etiamsi præviderint, et providerint. Itaque nulla satis providentia. Latinos nolui in hac Nota, quia nullus finis. *Cerda*.

335 *Matrisque*] Q. d. Non solum, *Fortuna* impulit, *Fatum* protrusit, *Apollo* præcepit, sed et mater mea, quæ Dea et vates fatidica est, jussit. *Taubmann*.

Egere] Coëgerunt, ut quasi ostendat initium. *Servius*.

336 *Carmentis nymphæ monita*] Matris Euandri, quæ Nicostrate dicta est. Sed ideo *Carmentis* appellata a suis, quod divinatione fata caneret; nam antiquæ vates *Carmentes* dicebantur; unde etiam librarios, qui eorum dicta perscriberent, *Carmen-arios* nuncupatos. Alii hujus comites Porrimam et Postvortam tradunt, quia vatibus et præferta et futura sunt nota. Alii etiam Tyburtem dicunt. *Nymphæ* autem, maritæ dicit: nam Græce *νύμφη*, Latine *sponsa* dicitur. Hæc autem non vere *Nympha* fuit, sed vaticinatrix. Alii *Nympham* ideo dictam, quoniam qui res Arcadum scripserunt, tradunt sex feminas ibi fuisse, quæ *Nymphæ* vocarentur, in quibus et *Carmentem*: proprio ergo vocabulo, non epitheto poetico, usus est. *Idem*.

Carmentis nymphæ] Etymon hujus vocis consecratur Plutarch. ἐν ῥωμαϊκ. τὴν δὲ καρμένταν, οἶμαι, εὐάνδρου μητέρα λέγουσιν οὖσαν, ἐλθεῖν εἰς ἰταλίαν ὀνομαζομένην θέμιν· ὡς δ' ἔνιοι, νικοστράτην, ἐμμέτρους δὲ χρησμούς· ἄδουσιν, ὑπὸ τῶν λατίνων καρμένταν ὀνομαζέσθαι· τὰ γὰρ ἔπη κάρμινα καλοῦσιν· οἱ δὲ μοῖραν ἡγοῦνται τὴν καρμένταν εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο θύειν αὐτῇ τὰς μητέρας. Ἔστι δὲ τοῦ ὀνόματος τὸ ἔτυμον, ἐστέρημένη νοῦ, διὰ τὰς θεοφορήσεις· ὅθεν οὐ τὰ κάρμινα τῇ καρμέντῃ τοῦτομα παρέσχεον, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπ' ἐκείνης ἐκλήθη, διὰ τὸ τοὺς χρησμούς ἐν ἑπέσι καὶ μέτροις ἐνθουσιῶσαν ἄδειν: nimirum Carmentem, ut mente carentem, ut insanam vatem Sibyllam, et Cassandram furentem, Maro supra. *Germanus*.

Auctor] Scilicet oraculorum. *Serv.*

337 *Monstrat et aram*] Aut quam Euander matri fecit extinctæ: aut aram pro monumento: aut ideo aram, quia ibi sepulta est, et post excessum dea credita. Hæc ara juxta portam, quæ primo a Carmente *Carmentalis* dicta est: post *Seclerata*, a Fabiis

ccc. sex, qui, per ipsam in bellum profecti, non sunt reversi. *Idem*.

338 *Carmentalem portam*] Plutarch. in Cam. καρμεντὶς πύλη· et καρμεντάλια in Romæ. quæ mulieres agitant, quod putarent καρμένταν μοῖραν εἶναι κυρίαν τῆς ἀνθρώπων γενέσεως. *Germanus*.

340 *Vatis fatidicæ*] Bene addidit *fatidicæ*: nam vatem et poetam possumus intelligere. Ut solum, plenum non erat. Ergo tale est, ut illud in Sallustio, 'In tugurio mulieris ancillæ.' Non quia mulieris, statim et ancillæ; si autem ancillæ, statim et mulieris. *Servius*.

Cecinit quæ prima] Quia postea etiam Sibylla. *Servius*.

Cecinit quæ prima] Magnum argumentum quod Dea fuerit et fatidica: cum prima cecinerit Æneas futuros magnos, et Pallanteum futurum nobile. *Donatus*.

341 *Nobile Pallanteum*] Futurum scilicet, sicut et Æneas: ad sequens enim Romanorum retulit tempus. *Servius*.

Et nobile Pallanteum] In Romano codice, legitur nomine: veluti dixerat 'Carmentalem Romano nomine portam.' Sed omnino nobile magis placet, ob antiqua tot eo de loco monumenta. *Pierius*.

342 *Lucem*] Qui postea a Romulo asyli nomen accepit. *Donatus*.

Asylum Rettulit] Postquam Hercules migravit e terris, nepotes ejus, timentes insidias eorum quos avus adflixerat Athenis, sibi primi Asylum, hoc est, templum misericordie, collocarunt, unde nullus posset abduci: quod etiam Statius dicit, ut, 'Herculeos fama fundasse nepotes.' Ideo ergo ait, 'Quem Romulus acer Asylum.' *Servius*.

343 *Rettulit*] Hoc est, fecit ad imitationem Atheniensis Asyli: quod ideo Romulus fecit, ut haberet advenas plures, quibus conderet Romam. Juvenalis, 'Et tamen ut longe repe-

tam, longeque revolvam Nomen, ab infami gentem deducis Asylo.' Sane hoc non ad Euandri personam adplicatur, quod ipse Æneæ retulerit. *Id.*

Gelida monstrat sub rupe Lupercal] Sub monte Palatino est quædam spelunca, in qua de capro *luebatur*, id est, sacrificabatur: unde *Lupercal* dictum nonnulli putant. Alii quod illic lupa Remum et Romulum nutrierit. Alii (quod et Virgilius) locum esse hunc sacratum Pani, Deo Arcadiæ: cui etiam mons Lycæus in Arcadia est consecratus; et dictus *Lycæus*, quod *λύκος*, h. e. lupos, non sinat in oves sævire. Ergo ideo et Euander Deo gentis suæ sacravit locum, et nominavit *Lupercal*, quod præsidio ipsius numinis, lupi a pecudibus arcerentur. Sunt qui dicant hunc Panem: alii Deum bellicosum: alii Liberum patrem; eo quod capro ei fit divina res, qui est hostia Liberi propria. In hujus similitudinem innecti cultores ejus, cui Lupercalia instituta sunt, quia Deus pastoralis est: nam Remum et Romulum ante urbem conditam Lupercalia celebrasse, quod quodam tempore nuntiatum illis sit latrones pecus illorum abigere, illos togis positis cucurrisse, cæsisque obviis, pecus recuperasse, id in morem versum ut hodieque nudi currant. Nonnulli propter sterilitatem hoc sacrum dicunt a Romulo constitutum, ideoque et puellæ de loro capri cæduntur, ut careant sterilitate et fecundæ sint: nam pellem ipsam capri veteres *februum* vocabant. *Idem.*

Lupercal] Unde *luperci* et *lupercalia* dicuntur. *Donatus.*

344 *Parrhasio dictum Panos de more Lycæi]* Ordo est, 'Monstrat Lupercal Panos Lycæi dictum de more Parrhasio:' id est, ostendit Lupercal Panos Lycæi dictum ex more Arcadico. Nam *Parrhasia* Arcadia est. *Servius.*

Dictum] Dicatum, consecratum. *Id.*

Dolph. et Var. Clas.

Panos Lycæi] Hujus *Panos*, genitivus est Græcus: et *Panos Lycæi* sic dictum est ut 'Iovis Olympici, Apollinis Delfici.' *Idem.*

Panos Lycæi] Sophocle. in *Elect.* τοῦ λυκοκτόνου θεοῦ ἀγορὰ λύκειος et Æsch. in *ἑπτά* καὶ σὺ λύκει' ἄναξ, λύκειος γενοῦ στρατῶ δαίφ' quamvis alii ad Apollinem referri malint, qui et *λύκειος* dicebatur a poetis, et Æschylo in *Agam.* ὅτοτοί λυκεῖ' ἀπολλων, sub persona Cassandrae, διὰ τὸ ἐν λυκίᾳ τῇ πόλει τιμᾶσθαι αὐτὸν, ἢ διὰ τὸ ἐν λύκον αὐτῷ ἱερὸν εἶναι, ἢ, ὅ γ' ἐκ κρείττον, διὰ τὸ λυκοφῶς ποιεῖν τῆς νυκτὸς ὑποχωροῦσης: quamvis et fortasse ad Panem illud Æschyli, in *ἑπτά*, referri satius sit, cum pauculis post versibus, invocata quoque Diana, Apollinem disertis verbis inclamet chorus: ὦ φίλ' ἀπολλων, κónαβος ἐν πύλαις, &c. quod alioqui superfluum videretur, si tam vicinis et propinquis clausulis bis eundem Deum appellaret. Non omitendum autem sæpe Jovis Lycæi a Pindaro mentionem fieri, ut eo loco, ὅσα τ' ἀρκάσ' ἀνδρῶν μαρτυρήσει λυκαίου βωμοῦ ἄναξ: ubi sola diphthongi differentia in penultima hæc vox distinguitur. *Germanus.*

345 *Sacri monstrat nemus Argiletu]* *Sacri*, execrabilis. Sane *Argiletum*, quasi *argilletum*, multi volunt a pingui terra: alii a fabula. Nam Euander Argum quandam suscepit hospitio, qui cum de ejus cogitaret interitu, ut ipse regnaret, Euandro hoc non sciente socii intellexerunt, et Argum necarunt. Cui Euander et sepulcrum fecit, et locum sacravit: non quod ille merebatur, sed hospitalitatis causa. Bene autem in hac re Euander immoratur, et docet causas ne apud hospitem veniat in suspicionem. Ergo *Argiletum* ab Argo illic sacro et sepulto. Alii Argum occisum dicunt ab ipso Euandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hospite factus esset inimicus. Alii Danaën cum duobus filiis Argo et Argeo, quos de

Finco habuit, venisse in Italiam, et locum, ubi nunc Roma est, tenuisse; ibique Argum Aboriginum insidiis interfectum loco nomen dedisse. Alii Argiletanam portam appellari, quod eam Cassius Argillas sive fecerit sive refecerit, quod ibi Cassius, post Argillus, bello Punico primo sit interfectus ob turbulentam et seditiosam naturam. Alii quod Argillus senator post Cannense prælium suaserit a Pœnis pacem postulari, ideo in senatu carptum, domumque ejus dirutam, et locum *Argiletum* appellatum. Quidam dicunt, cum Capitolii, ubi nunc est, fundamenta jacerentur, caput humanum, quod *Oli* diceretur, inventum; quo omine sollicitatos conditores, misisse ad Tusciam ad aruspiceum illius temporis nominatum, qui jam indicaverat Argo filio suo, tributum fataliter esse, ut is locus orbi imperaret, in quo illud caput esset inventum. Obvii igitur Argo hi qui missi erant, ubinam esset pater interrogaverunt; qui cognita causa itineris eorum, omne responsum patris prodidit, monuitque ut caverent, ne ab eo interrogatione deciperentur. Sed cum legati ad eum pervenissent, et de significatione inventi capitis quærerent, volens ille dominatum orbis patriæ suæ potius adscribere, interrogavit *anne hic*, suum locum ostendens, *invenissent*: illis negantibus, suspicatus proditum esse responsum, quæsit an quenquam obvium fecissent: illis simpliciter confitentibus occurrisse sibi juvenem, tunc aruspex, conscenso equo, sequutus Argum occidit eo loco ubi nunc Roma est, a cujus cæde *Argiletum*: quamvis hæc historia etiam de alio nomine saepe celebrata sit. *Servius*.

Argileti] Varr. Ling. Lat. l. iv. '*Argilethum* sunt qui scripserunt ab Argo, seu quod is huc venit, ibique sepultus sit: alii ab *argilla*, quod ibi hoc genus terræ.' De duplici loco

ita dicto, disertim Fab. Pictor de Orig. Italiæ l. i. 'Subsidens septem collibus campus Argens dictus est ab Argo Euandri hospite, et comitibus Argivi Herculis, qui ad Euandrum venerunt, et in Saturnia subsederunt. Hinc extrema Argiletha dicuntur. Superior Argilethus dicitur in principio vici Thusci sub Cælicolo, inter circum Maximum et Aventinum, ubi lethum Argi simul et sepulcrum est. Imus vero Argilethus est, ubi Janus Quadrifrons, qui et Vertumnus, in fine vici Thusci, ad radices Capitolii in foro Boario, ubi Saturniæ vestigia.' Ab Argiletho *tabernæ* illæ *Argilethanae* celebratæ Martiali. *Cerda*.

346 *Testatur locum*] Jurat non sua culpa jura hospitii esse violatâ; vel in testimonium ducit nomen loci, vel detestatur. *Servius*.

Et letum docet hospitii Argi] In codicibus aliquot legere est, *et mortem docet*. Sed magis placet *letum*, ut perstet in nominis adlusione de Argileto. Quamvis non ignoro esse, qui ab *Argola* quodam, viro non ignobili, qui fuerit ibi sepultus, locum dictum velint. Alii ab *argilla*, quod ibi id genus terræ affatim fuerit. *Pierius*.

Letum Argi] Conjunxit carmine superiore *Argilethum*, dissolvit in hoc, 'lethum docet hospitii Argi.' Ita dissolvit Mart. l. i. 'Argi nempe soles subire lethum.' Et l. ii. 'Argique lethum multus obsidet sutor.' *Cerda*.

Argi] Qui ex hospite factus est inimicus: unde non erat pudendum, si hospitem talem interemisset, qui hospitalis religionis oblitus fuisset. *Donatus*.

347 *Tarpejam sedem*] Prolepsis: duo hæc enim nomina postea monti indita sunt. *Servius*.

Ducit] Ostendendo, non autem ambulando: nam senex ardua non ascendisset vespertino tempore. *Don.*

Aurea nunc] Nunc ad utrumque per-

tinet, et ad aurea et ad Tarpejam sedem. Nam Tarpeja sedes dicta est a Tarpeja virgine: cum enim Romulus contra Sabinos bella tractaret, et Tarpejo cuidam dedisset arcem tuendam, filia ejus Tarpeja aqutum profecta in hostes incidit: quam cum hortarentur ad proditionem arcis, illa pro præmio poposcit ornatum manuum sinistrarum, id est, armillas. Facta itaque arcis proditione, hostes ingeniosa morte promissa solverunt. Nam scuta, id est, sinistrarum manuum ornatum, super illam jacentes, eam vita privarunt; quæ illic sepulta, Tarpejæ sedi nomen imposuit. *Serv.*

Aurea nunc, olim, &c.] Eodem hoc argumento pene Propert. lib. suum iv. inchoavit sub his verbis: 'Hoc quodcunque vides, hospes, quæ maxima Roma est, Ante Phrygæm Æneam collis et herba fuit.' Tale quid et apud Nasonem Met. viii. de Philemonis tugurio in templum verso: 'Illa vetus, dominis etiam casa parva duobus Vertitur in templum: furcas subiere columnæ, Stramina flavescent, aurataque tecta videntur, Cælatæque fores, adopertaque marmore tellus.' *Germanus.*

Aurea nunc] Vere, aurea: nam, ut cætera sileam, in solam inaurationem Capitoli supra duodecim millia talentorum impensa sunt, quæ nobis sunt septuagesies bis centena millia Philipæorum, sive, septem milliones, et quod excedit. De quo vide mihi J. Lipsium Admirandis Rom. iii. 5. item Propert. iv. 1. *Taubmann.*

349 *Religio*] Id est, metus, ab eo quod mentem religet, dicta religio. *Servius.*

Jam tum religio pavidos, &c.] Jam tum, hoc est, quum esset locus ille humilis atque desertus, jam habuit numen, eratque illic, quod terreret accedentes, et his incuteret horrorem, maxime rusticanis, qui pavore naturali omnia metuunt, et universa formidant. *Donatus.*

350 *Dira*] Magna, admirabilis: ut, 'An sua cuique Deus sit dira cupido?' *Servius.*

Dira religio] Δεισιδαιμονία. Religio sæpissime est horror, qui nos quasi ligatos tenet. Vide Herald, ad Arnob. *Taubmann.*

350 *Jam tum sileam*] In Romano, sileus. In quibusdam aliis, jam jam sileam. Sed jam tum magis omnino placet. *Picrius.*

Saxum] Sic appellatur Capitolium. *Servius.*

Saxum] Tarpejum. *Taubmann.*

351 *Hoc nemus*] Bene ubique *Nemus* dixit, nam tunc ædificia non erant. *Servius.*

352 *Quis Deus*] Dubitando quis Deus, affirmat Deum esse. *Idem.*

Habitat deus] Nihil dici signatius poterat. Designat enim ναόν, id est, templum, quod dictum παρὰ τὸ ναεῖν, ab habitando. Sic passim apud Græcos οἶκοι θεῶν pro templis, et Latini domum dicunt, et ædem. Itaque præclare Arnob. l. vi. 'Apollo hic habitat, in hoc manet Hercules, illo Summanus.' Iterum de re consimili loquens: 'Si simulacra hæc omnia Superiorum sunt imagines Numinum, ergo et in cælo habitare dicendus est Deus talis,' &c. Claud. de vi. Cons. Hon. loquens de monte Palatino, 'Exultatque habitante Deo.' Signate Eurip. Hecub. Ἀδης ὠκισται, ab domo. Sed οἶκον etiam pro templo accipit Cyrillus Alex. in c. i Mich. numer. 4. unde et κατοικεῖν de Deo cum scribit, κατοικεῖ μὲν οὖν ὁ ὕψιστος οὐκ ἐν γὰρ τοῖς ἐκ λίθων ναοῖς, ἢ χειροποιητοῖς τεμένεσι; *Habitat igitur altissimus non in templis lapideis, aut lucis manu factis.* Et Servator Christus Matth. xiii. Ὁ ὁμόςας ἐν τῷ ναῷ, ὁμνύει ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν. *Cerda.*

Ipsam Credunt se vidisse Jovem] In hoc scilicet nemore. Sane ad illud alludit, quod primi dicuntur Jovi templa et rem divinam fecisse: Æacus enim primus in Arcadia templum

constituissē dicitur : nec enim longe sunt a monte Olympico ; unde eos dicit Jovem vidisse : et quod ipsi sunt *προσέληνοι*, id est, ante Lunam creati, ut ait Statius, ‘ Arcades astris, Lunaque priores : ’ licet dicat Sallust. Cretenses primos invenisse religionem : unde apud eos natus fingitur Jupiter. *Servius*.

Arcades ipsum Cred. se vid. Jovem] Consentit cum Servio Arcades *προσελήνους* vocante locus ille Apollonii l. iv. οἱ οὖν ἔσαν ἀρκάδες ἀπιδανῆες, Ἀρκάδες, οἱ καὶ πρόσθε σεληναῖς ὑδέονται Ζῶειν φηγὸν ἔδοντες ἐν οὐρεσιν. Ubi interpretēs : ἀριστοτέλης ἐν τῇ τεγεατῶν πολιτείᾳ φησὶν, ὅτι βάρβαροι τὴν ἀρκადίαν ἤκησαν, οἵτινες ἐξεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρκάδων ἐπιθεμένων αὐτοῖς, πρὸ τοῦ ἐπιτεῖλαι τὴν σελήνην, διὰ καὶ κατανομάσθησαν προσέληνοι· τινὲς δὲ φασὶν ἐνδυμῶνα εὐρηκέναι τὰς περιόδους, καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τῆς σελήνης, ὅθεν καὶ προσεληνούς τοὺς ἀρκάδας κληθῆναι, ἀρκὰς γὰρ ὁ ἐνδυμῶν. *Germanus*.

353 *Nigra[n]tem*] *Nigra[n]tem* vocat, quam Hom. *κυανέην*, et tempestates cipientem. Notetur etiam, Poëtam hujus vocis, qua tamen crebro utitur, primam, nisi hic, semper extendere : quamvis in *Niger* pr. brevis sit natura. *Taubmann*.

354 *Ægida concuteret*] Hic distinguendum : nam ægida, id est, pellem Amaltheæ capræ, a qua nutritus est, in sinistra Jupiter tenet. Sane Græci poëtæ turbines et procellas *καταγίδας* appellant, quod hæc mota faciat tempestates. Ergo *Nigra[n]tem*, tempestatem commoventem. *Servius*.

Ægida concuteret] De Ægide obvia notitia. Omitto. Attende strepitum verborum, quibus fulminantem Jovem notat, ut Sil. l. xii. ‘ Ægida turbato quatientem in prælia mundo.’ Iterum de eodem : ‘ Ægida commoveat nimbos, flammæque vomentem.’ Præclare ista Poëtæ. Minutius quippe distribuens, ita ait : ‘ Juppiter, cum Hammon dicitur, habet cornua : et,

cum Capitolinus, tum gerit fulmina : et cum Latiaris, cruore perfunditur.’ Vide, ut Jovi obsidenti Capitolium dentur fulmina. Nam poëtæ in mentione Jovis Capitolini inducunt fulmina et tonitrua, ut Martialis Epig. lxx. et Prop. l. iv. ‘ Tarpejusque Pater nuda de rupe tonabat.’ *Cerda*.

Dextra, nimbosque cieret] Et de dextra fulmina commoveret : nam modo *nimbos* pro fulminibus posuit, quæ dextra jacet. Ægidis autem concussio commovet pluvias. Ergo ‘ Concuteret ægida,’ atque per eam nimbos moveret. *Servius*.

355 *Disjunctis oppida muris*] Unum Jani, aliud Saturni, jam tunc vetusta. *Idem*.

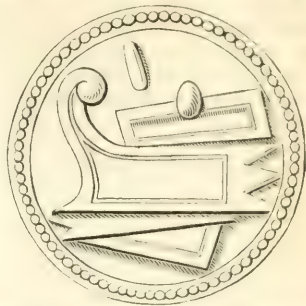
356 *Monumenta virorum*] Hoc sermone ostendit etiam Saturnum virum fuisse. *Idem*.

357 *Hanc Janus pater*] Janus in Janiculo habitavit, qui quod una navi exul venit, in pecunia ejus ex una parte Jani caput, ex altera navis signata est. *Idem*.

Hanc Janus, &c.] Vide Macro. i. 7. et Varr. De Ling. Lat. l. iv. et ibidem Scaligerum. *Janiculum* autem erat oppidum in regione transtiberina. *Taubmann*.

Janus pater] Servii sententiam, ‘ in Jani pecunia ab una parte navim fuisse signatam, quoniam navi exul venerat,’ destruit Macro. Sat. i. 7. ubi de Jano loquens, sic ait : ‘ Servavit et in hoc Saturni reverentiam, ut, quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera navis exprimeretur, quo Saturni memoriam in posteros propagaret.’ Ergo non quia *Janus exul venerat*, ut vult Servius, sed *Saturnus*. Verum felicius navis hujus symbolum, quia, ut Plutarchus in *Ῥωμαϊκοῖς*, etiam Janus, Euander, et Æneas mari in Italiam venerunt, de arca Noë interpretatur Samuel Bochartus Phaleg. i. 1. Ipsum vero nummum, qui æneus est, et quem mihi suppeditavit V. Cl.

Theodor. Ryckius, J. U. D. et Hist. ac Eloq. Professor, hic subjicio. Em.

Hanc Saturnus condidit arcem] In codicibus aliquot antiquis, *arcem*, non *urbem*, legas : quod est historiæ propius : nisi *urbem* dictum sit ad ampliationem et honestiorem rei nuncupationem : sive ad id respexerit, quod Roma inde κατ' ἐξοχὴν *urbs* appellata est. *Pierius.*

358 *Janiculum huic, &c.]* Arnob. l. i. 'Janus Janiculi conditor, et civitatis Saturniæ Saturnus auctor.' Minutius : 'Itaque latebram suam, quod tuto latuisset, vocari maluit Latium, et urbem Saturniam de suo nomine : et Janiculum Janus ad memoriam uterque posteritati reliquerunt.' Janiculum trans Tyberim situm Dionys. scribit l. v. Appian. Civ. i. id nomen tribuit colli uni ex septem Romanis, τὸν λόφον τὸν καλούμενον ἰανουκλον. De altero ita legitur in fragmentis Origin. quæ exstant Catonis nomine : 'a quo Saturnia olim, ubi nunc Capitolium, et ab ea late Saturnia terra.' Itaque, urbicula hæc Saturnia est, quæ deinde dicta Capitolium, consentiente etiam Dionys. qui l. ii. per initia : 'Ad collem alterum, qui nunc Romæ habitatur, tum Saturnium ab incolis, nunc a Romanis Capitolium appellatum.' Sed redeo ad verba Catonis, in quibus ille primo allusit ad versum Ennii, 'Saturnius illi Nomen erat ; de quo late Saturnia terra.' Deinde ex ejus verbis videtur posse intelligi, nomen hoc datum proximo oppido, et

hinc in Italiam reliquam manasse. *Cerda.*

359 *Dictis]* Dubium est, nomen sit *dictis*, an participium. *Servius.*

Ad tecta subibant] *Ad tecta subibant*, inquit, non *tecta subibant*, ut ingredi ; sed jam ut propiores fieri viderentur. *Donatus.*

Tecta] Nullum cadit temere Virgilio verbum. Noluit *domum*, *ædes*, aut aliud simile, sed *tecta*, ut meram paupertatem exprimeret, quasi nihil aliud esset in eo tugurio, quam tectum, et tota regia tantum non sub dio esset. Infra quoque, 'angusti subter fastigia tecti :' quia 'res inopes Euandrus habebat.' et hic, 'Pauperis Euandri.' Iterum, 'Euandrum ex humili tecto lux suscitât alma.' *Cerda.*

360 *Passimque armenta videbant]* Quæ post mortem Caci passim nullo timore vagabantur. *Servius.*

361 *Romanoque foro]* Romanum forum est, ubi nunc rostra sunt. Sed et hic prolepsis fecit, nam postea sic dictum est. *Idem.*

Lautis mugire Carinis] Carinæ sunt ædificia facta in carinarum modum, quæ erant circa templum Telluris. *Lautas* autem dixit, aut propter elegantiam ædificiorum, aut propter Augustum, qui natus est Curiis veteribus, et nutritus in lautis Carinis. Alii dicunt Carinas montem nominatum, quod ager suburbanus ante portas Curiis erat. Alii *lauta loca* legatorum,

quæ in ea regione instructa accipere consueverant. Alii quod ibi Sabini nobiles habitaverint, quorum genus invidere et carinare solebat. *Carinare* autem est obtrectare. Ennius, 'Contra carinantes, verba atque obscœna profatus.' Alibi, 'Neque me decet hanc carinantibus edere chartis.' Alii, quod Romani-Sabinis instantibus fugientes, eruptione aquæ ferventis et ipsi liberati, et hostes ab insequendo repressi; aut quia calida aqua lavandis vulneribus apta fuit, locus *Lautis* appellatus est. *Idem.*

Lautis mugire Carinis] In Romano codice legitur, *cavernis*, errore fœdo. *Pierius.*

Rom. for. et laut. mug. Carinis] Hor. Epist. 1. 7. 'Atque Foro nimium distare Carinas Jam grandis natu queritur.' In ea autem urbis regione, Pompeji Magni domus fuit, quæ occupata ab Antonio, occasionem joco et cavillo Sexti Pompeji dedit in Antonium, exceptum cœna cum Cæsare a Pompejo ipso in navi, professo, se in *carinis* suis tum demum cœnam dare: de quo vide Plutarch. in Antonio. et Patere. *Germanus.*

362 *Ad sedes*] Palatium. *Taub.*

Hæc limina victor Alcides subiit, &c.] Virg. hic jus pontificale quibusdam videtur subtiliter tangere: domus enim in qua Pontifex habitat, Regia dicitur, quod in ea Rex sacrificulus habitare consuesset, sicut Flaminia, domus in qua Flamen habitat, dicebatur; quod hic ostendit ex persona Euandri, quem facit orantem, ut Æneæ suam ingrederetur domum, non utique profanam, sed sacratam, scilicet quæ fuerit hospitium Herculis, illis versibus: 'hæc, inquit, limina victor Alcides subiit, hæc illum regia cepit;' quem etiam honore divinæ dignationis sociat, adjiciens: 'Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum Finge Deo:' hæc enim dicendo quid aliud agit, quam ut sacratæ religionis usum tribuat antistiti et

divina communia; utpote quem etiam Pontificali honore nuncupaverat, dicens: 'Maxime Tencrorum ductor;' neque enim quia ductor eo maximus, sed quia maximus eo omnia regit. Regiæ autem verius meminit dicendo, 'Tecta subibant Pauperis Euandri, Romanoque foro:' quis enim ignorat regiam, ubi Numa habitaverit, in radicibus Palatii, finibusque Romani fori esse? Victor autem Alcides subiit εὐστυβόλως, id est bonum Æneæ omen ostenditur; Varro enim Divinarum l. iv. victorem Herculem putat dictum, quod omne genus animalium decies vicerit. Sed Romæ victoris Herculis ædes duæ sunt; una ad portam trigeminam, altera ad forum boarium, cujus commentum causa hæc exponitur: Marcus Octavius Eserninus in prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ diffusus est, mercaturam instituit: bene re gesta, decimam Herculi dicavit; postea cum navigans hoc idem ageret, a prædonibus circumventus fortissime pugnavit, et victor recessit: quem in somnis Hercules docuit sua opera servatum: cui Octavius, impetrato a magistratibus loco, ædem cum signo sacravit, et *Victorem* incisus literis appellavit. Ergo Virgilium non tantum ad victoriam præsentem *victorem* dixisse, sed occulte perpetuo ejus Epitheto usum debemus accipere; quippe quem Romæ sub hoc nomine sacratum coli videbat: nam supra ait, 'Taurosque hæc victor agebat,' cum de pugna ejus alia loqueretur. Sane hic *subiit* juxta usum præsentem accusativo junxit, cum antiquo more alibi dativo junxerit, ut 'Progressi subeunt luco.' *Servius.*

Victor Alcides] De duabus Herculis Victoris ædibus Romæ, quarum hic mentionem facit Servius, vid. Salmas. Plinian. Exercitat. p. 10. *Emm.*

363 *Regia*] Quæcunque domus, modo a rege habitetur, *regia* jure dicitur. *Donatus.*

Cepit] Mire dixit: ut alibi, 'Nec te Troja capit.' *Servius*.

364 *Aude, hospes, contemnere opes*] Bene *Aude*, quasi rem arduam et difficilem; tanquam virtute opus sit animi et ad expellendum amorem divitiarum. *Idem*.

Aude, hospes] Multum tribuit Æneæ, cum Herculi comparet. *Donatus*.

Aude] In animum tuum, quasi rem arduam, fortiter inducito ac sustineo, ut ait Turn. xxi. 8. quomodo Gr. *τολμᾶν* usurpant. Martial. xii. 6. 'sed tu sub principe duro Temporibusque malis ausus es esse bonus.' Horat. Epist. ii. 2. 'audebit verba movere loco.' Nempe qui *συμπλοκὴν* et *ἀλλήλουχίαν* Virtutem constituerunt, partem quoque *μεγαλοφυχίας* in contemptu divitiarum posuerunt; ut *μικροφυχίας*, in cupidine earum: unde dixit, *Aude*. *Taubmann*.

Te dignum Finge Deo] Compone te et forma in similitudinem Numinis: quod juxta sectam Cynicam hospes Herculis suadet. Sane quidam *Deo* pro immortalitate dictum volunt. *Serv.*

Te dignum finge Deo] *Finge*, præsta, forma, redde, ut supra de lupa, 'alternos fingere lingua:': ut et Valerius 'solidam virtutem nasci magis' dixit, 'quam fingi.' *Deo* autem *Hercule* accipio. *Germanus*.

365 *Non asper*] Non aspernator, id est, fastidiosus. *Servius*.

Rebusque veni non asper egenis] Ne asper venias, inquit, aut offensus ex eo, quod ingrederis pauperis domum: ego enim, si copiosus non sum, nec abundans pro merito tuo, non sum tamen mendicis aut miser. Quapropter, quum dicimus, *rebusque veni non asper egenis*, non bis debemus accipere, ut sit, Non asper veni usurus rebus egenis. *Donatus*.

366 *Angusti subter fastigia tecti, &c.*] Ex contrarietate quaesitus ornatus; ait enim, 'Angusti tecti subter fastigia ingentem Ænean duxit.' *Serv.*

Angusti subter fastigia tecti Ingentem

Ænean duxit] In codicibus aliquot antiquis, *subeunt* legitur. Sed *subter* lectio castior videtur: aliter *Ingentem Ænean duxit*, imperfecta erit oratio. *Pierius*.

Angusti subter fastigia tecti, &c.] Præclare ingens hospes Æneas succedit subter angustum tectum. Ita Sidon. iii. 2. 'Parva tuguria magnus hospes implesti.' Sed quidem Sidon. a Plin. accepit, qui Paneg. Trajani, 'quod denique tectum magnus hospes impleveris.' Præclare Paulin. de Sancto Martino, 'Succedens humili tecto celsissimus hospes.' Estque hoc fere illud, quod Claud. de Bell. Get. 'stat pallidus hospite magno Pastor.' Ovid. Met. viii. de Diis, 'Summissoque humiles intrarunt vertice postes.' Itaque fuit necessarium, ut capita demitterent ingentes ipsi præ tecti angustia. *Cerda*.

368 *Effultum*] Sicut supra dictum est, apud veteres dicebatur super quod unusquisque jacisset. *Serv.*

Pelle Libystidis ursæ] Species pro genere: nam cujuslibet feræ possumus accipere. Ideo dicit *Libystidis*, ut ex pretio bestiae aliquid gratiae potuisset ipsis stratis accedere. *Id.*

Pelle Libystidis ursæ] Ut ex pretio bestiae aliquid gratiae illi stratoaderet. *Donatus*.

Libystidis ursæ] Vide quæ de vocis hujus orthographia Pierius, supra Æn. v. 37. quæque ad illum locum de ursis Africanis Cerda: et locum quem nos ibi citavimus. *Emmeness.*

369 *Nox fuscis tellurem amplectitur alis*] Passim, ut supra, *νύξ μελανόπτερος*: et saepe apud Hom. *μέλαινα*, et *ἐρεβεννή* et Eurip. *μελανοπτερόγων μῆτερ ὀνείραν*. *Germanus*.

Fuscis] Cornelius Fronto ait: 'Fusco album opponitur, nigro candidum.' Præclare ergo *fuscus color* in exitu diei, qui in ortu est *albus*. Nam de oriente luce proferri *albente die, caelo, &c.* non, *caelo candido*, quis est qui ignoret? Ab eodem Frontone illustro

Ovid. Met. xi. canentem, 'Candida de nigris, et de candentibus atra,' ubi *candida nigris* opponit. A Virgilio corrigendus Tibullus ii. 1. ubi de Somno, 'fulvis circumdatus alis,' legendum, *fuscis*. Cerda.

Amplectitur] Ita Stat. Theb. xi. 'Nox favet, et grata profugos amplectitur.' Et l. i. 'Nox quæ terrarum cælique amplexa labores.' *Id.*

Alis] Alæ nocti dantur. Eur. Orest. ubi nox invocatur, *μόλε, μόλε κατάπτερος: veni, veni pennigera*. Ennius Annal. xvi. 'Nox quando mediis signis præcincta volabat.' Stat. Theb. ii. loquens de nocte, 'volat umbra.' *Idem.*

370 *Exterrita mater*] Ideo territa, quia mater. *Servius.*

Tumultu] Gallicus tumultus. *Id.*

372 *Volcanum adloquitur*] Tantum habens spei, quantum uxor de viro concipere debet: et tantum desperationis, quantum odium inter vitricum et privignum esse consuevit. Ergo illum fraude adoritur. *Donat.*

Thalamo] Ut inter secreta lectuli extorqueret, quod ille nollet. *Idem.*

Thalamo] Id est, in thalamo. Observata Poëtæ occasio aptissima huic sermoni. Nam in thalamo, id est, in loco dicato amoribus, quid non uxor consequeretur? Hæc sunt illa tempora, quæ Æn. iv. dicuntur *mollissima*, et *molles aditus*. Unice quadrant in hunc locum versus Lucret. l. i. ubi monens Venerem, quo puncto temporis debeat petere pacem a Marte, ita ait: 'Hunc tu, Diva, tuo recubantem corpore sancto Circumfusa super, suaves ex ore loquelas Funde, petens placidam Romanis inclyta pacem.' Observandum itaque, qua occasione Principem adeas, aliquid petiturus. Martialis volebat librum suum tradi Domitiano, cum lætus esset post epulas, non matutino tempore. Hoc idem vult caveri libris suis Ovid. Trist. i. 'si cuncta videbis initia,' &c. et Pont. l. ii. 'Cumque

serenus erit, vultusque remiserit illos, Qui secum terras imperiumque movent.' Sed aurei sunt versus Horat. epist. i. 13. petentis a Vinnio, videat qua occasione Cæsarem pro se adeat: 'Si validus, si lætus erit, si denique poscet; Ne studio nostri pecces, odiumque libellis Sedulus importes, opera vehemente minister.' *Cerda.*

Aureo] Similis sæpe nitor in Poëtis omnibus, et in uno Homero sæpissime, in cujus paginis frequentissime de Deorum ornatu, quorum ædes, cubicula, currus, thalamus; aurea, argentea, nitida omnia. Euripid. Phœniss. Palladem vocat *χρυσόσπιδα*. Convivia Deorum apud Calab. l. iv. *χρυσείοις κανείοις*. Calimachus in Hymno dat Apollini indumentum, fibulam, arcum, pharetram, lyram, calceos, omnia *χρύσεια*. Deorum 'aurea barba' celebratur. Vide Sueton. Calig. c. 52. *Idem.*

373 *Dictis divinum adspirat amorem*] Id est, dictis suis addit venustatem, ut amabiliter ejus audiat oratio. Sane Venus petitura pro filio de adulterio procreato, orationem suam ingenti arte composuit: quod etiam Vulcanus ipse testatur dicens, 'quid causas petis ex alto?' Non enim aperta est petitio ejus: sed longo procæmio perversum amorem arte circumvenit. Præsentem ergo quæstionem hanc, quæ nascitur ex petitione Veneris impudica, solvimus his modis: primo quod Vulcanum amore circumvenit; nam et post completam orationem statim eum complectitur et molli amplexu fovet: deinde nacta est ejus occasionem temporis, quo Marti arma faciebat, quem fuisse sciebat adulterum; per quod datur intelligi, Vulcanum jam omnem suspicionem et iram, quam habuit circa Venerem, deposuisse; adeo ut arma etiam ipsi fabricaret adultero: præterea Vulcanum uxorium fuisse testantur, et ipse Virgilius dicens, 'Tunc pater æterno fatur devinctus amore;'

et Statius, ubi Martem Venus adloquitur: ut, 'At non eadem Vulcania nobis Obsequia, et læsi servit tamen ira mariti.' Nam quod dicit Donatus, potuisse fieri, ut cum Anchisa concumberet Venus ante quam Vulcano nuberet, non procedit. Constat enim a principio Venerem uxorem fuisse Vulcani. Sane divinum τὸ θεῖον debemus accipere. *Servius*.

Divinum] Quem humanis pectoribus dono inserere consuevit. Nam amor, qui est ex voluntate nostra, humanus est. *Donatus*.

Divinum amorem] Hunc locum frustra suggillat Euangelus apud Macrob. Sat. I. 24. quem tuetur Pontanus in *Antonio*. *Taubmann*.

Aspirat amorem] In aliquot codicibus antiquis, *inspirat*. Sed et *adspirat* invenitur, quod nonnullis placet. *Pierius*.

374 *Dum bello Argolici, &c.*] *Dum*, postquam. Sane hæc oratio rhetorica suasio est; nam principium a verecundia sumpsit, dicendo enim nunquam se molestam antea fuisse, ostendit impetrare debere; præsertim ex eo, quod non timuerit petere. 'Nunc Jovis imperio Rutulorum constitit oris: Ergo eadem supplex venio.' Hæc non tantum rogandi, sed etiam impetrandi vim habent, verso tamen ordine; nam primo arma petit, deinde adjuvat exemplo dicendo, 'te filia Nerei,' &c. deinde causam 'Aspice qui cœant populi.' Ipsum enim *populi* multitudinem significat, et quasi non impugnet, sed impugnetur Æneas, ita pathos fecit, dicens, 'In me excidiumque meorum:' nam quod a principio arma petit, hæc ratio est, quod rem nec magnam nec difficilem Vulcano petebat, ideo et statim posuit; nam ubi majus aliquid est, ante causa dicenda est, ut præmollitis animis, tunc quod petitur, suggeratur. *Servius*.

Dum bello Argolici] Diutius immoratur Homerus, quam hic Virgilius

II. E. cum Junonem inducit κεκαλωπισμένην, varioque ornatu et mundo muliebri instructam, uxoriis illecebris mariti animum tentantem et periclitantem. *Germanus*.

Dum bello Argolici vastabant Pergama reges Debita] Frustra in Virgilian. Lection. contendit H. Stephanus Servium hic pro bello legisse *fato*, quia *debita* exponit: 'fataliter ad exitium destinata.' Nam præterquam quod Pierius nullam ex vett. codd. lectionis hujus mentionem faciat, Servius similiter infra ad vs. 410. ubi de *fato* ne verbum quidem, 'cui tolerare vitam impositum' exponit: 'cui hæc est fataliter data necessitas.' Sed τὸ *debita* hoc significat, ut ex Servio hic, et ad vs. 398. patet: in quo loco ad verba, 'nec fata vetabant Stare,' commentatur: 'atqui supra ait *debita*.' *Emmeness*.

375 *Debita*] Fataliter ad exitium destinata. *Servius*.

Casurasque inimicis ignibus arces] Causa cur non petierit. *Idem*.

376 *Miseris*] Atqui honestum est miseris subvenire: sed hoc dicit, Cur te fatigare pro hominibus fati necessitate perituris? *Servius*.

Non arma rogavi] Argute hic in principio arma nominat, ut jam intelligatur quid petitura sit. *Idem*.

377 *Artis opisque tuæ*] Duo duobus reddit, *opis*, *arma*: aut certe idem valet *opis* quod *artis*; hinc opifices. *Idem*.

Artis opisve tuæ] In antiquis aliquot codicibus, *opusve*, ut sit, *Arma opusve artis tuæ*. Nam non tam armorum præsidium, quam etiam artificii visendam pulchritudinem admirabitur Poëta, in armis ipsis. Est etiam *opisque* legere. *Pierius*.

378 *Incassumve tuos*] Ordo est, Tuosve labores incassum exercere volui. *Servius*.

379 *Priami deberem plurima natis*] Scimus quod Paridi tantum debuit: sed hoc honestius ad aliarum commemo-

morationem personarum adduci potest, ne ex turpi causa Paridi debuisse videatur, et simul, ut quidam tradunt, pulchritudinis suæ Vulcanum admoneret, hoc est, Formæ judicio Jovis conjugem vici. *Idem.*

Priami natis] De Creusa maxime intelligit: laborat autem ut verecunde videatur petere, ne mariti auxilium inaniter rogaret in rebus, quæ removeri non possent. *Donatus.*

380 *Æneæ flevissem sæpe laborem]* Bene post Pergama, post Trojanos, post Priami liberos, cum excusatione fit *Æneæ* commemoratio: dicit enim se ejus infelicitate commotam, ut illud causas habeat, hoc miseratione consistat. *Servius.*

381 *Jovis imperio]* Id est, nunc vero: et subdistingue, nunc autem Jovis imperio, ne videatur impudens, si aliena regna videposceret: et hoc latenter dicere videtur, Fave huic, cui etiam Jupiter favet. *Idem.*

Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris] In Oblongo codice, et quibusdam aliis antiquis, *imperio* unitatis numero legitur, quod etiam apud Servium advertas. Missum vero faciam, quod in plerisque codicibus et hic et alibi *Rutulorum* secunda syllaba per *i* notatur. *Pierius.*

382 *Eadem]* Quæ tunc scilicet sili, quæ nihil petii. *Servius.*

Supplex venio] Allusum ad *ἱκέτας*, sic enim dieti supplices, *παρὰ τὸ ἱκεσθαι*, quod venirent. Inde apud Curt. l. iv. 'Si veneris supplex, et matrem, et conjugem, et liberos recepturum te esse promitto.' Itaque *venire supplicem*, est *ἱκεσθαι ἱκέτην*: qua forma, *furere furorem, sævire sævitium*, &c. Sed carent Latini simili paronomasia. Barbare diceres *venientem venire*, id est, esse supplicem: sed culte *supplicem venire*. Sic in *Æn.* xi. 'en supplex venio.' Stat. *Theb.* i. 'supplex advenio.' Arnob. l. i. 'supplices irent.' Inde *Tertull.* de idololat.

'De adversaria officina in domum Dei venire,' id est, venire supplicem. *Cerda.*

Sanctum mihi numen] Si *sanctum* simpliciter accipiat, leve est numen. Ergo *sanctum*, ut *leges sanctas* dicimus, id est, firmas, a sanciendo. *Servius.*

383 *Arma rogo]* Hic distinguendum, ut cui petat non dicat; sed relinquat intelligi, ne fœde apud maritum et amorem suum circa Anchisem memoret et susceptum de adulterio filium. *Idem.*

Genetrix nato: te filia Nerei] Hoc est, soles hoc præstare matribus; et dicit Thetidem quæ Achilli arma impetravit: et bonis utitur comparationibus dicendo *filia Nerei*, cum ipsa Jovis sit filia. Item uxor *Tithonia*, cum sit ipsa Vulcani. *Neri*, autem, pro *Nerei*. Omnia enim quæ in *eus* exeunt hodie, apud majores in *es* exhibant: ut *Nereus Neres: Tydeus Tydes*: et genitivum in *eis* mittebant, ut, *Tydeis, Nereis*. Sed quia plerumque supra in Latinitate detrahitur, remanebat *ei*. Hinc est *filia Nerei, Immitis Achillei*. Item, in Sallustio, 'Ad bellum Persei Macedonicum.' *Idem.*

Genetrix nato] Majorem miserationem movet nominibus necessitudinum, quam movisset nominibus propriis. *Donatus.*

Genetrix] Ex antiquioribus codicibus. scribendum *genetrix* media syllaba per *e*, ut alibi monuimus. *Pier.*

Te filia Nerei] In codicibus aliquot antiquis, *Neri* legitur. In nonnullis, *Neres*. Super quo declinatu multa Servius memorat. Priscianus vero in hujusmodi nominibus positum ait dativum pro genitivo. Quare *Nerei* scribendum erit. Sed *Neri* promitti non incongruum, facta synæresi in *ei* Græcam diphthongum. *Idem.*

384 *Tithonia conjux]* Aurora pro Memnone. *Servius.*

Tithonia conjux] Nimirum et Quin-

tus Calaber l. ii. de pugna Achillis et Memnonis, τύπτον ἀσπίδας, ἄς ἠφαιστος ὑπ' ἀμβροσίῃ κάμε τέχνη. Germ.

385 *Aspice, qui cōtant populi*] Τὸ αἶτιον : ut præsentem ostenderet necessitatem : dicendo autem *populi*, phantasiam fecit. Servius.

Clausis Ferrum acuant portis] Ut ostenderet festinationem : dixit enim superius, 'Quinque adeo magnæ positis inexcudibus urbes Tela novant.' *Idem.*

386 *In me*] Artificiose arma petit etiam sibi profutura : Nisi enim subvenis, iteram vulnerabor : nam a Græcis fuerat vulnerata. Unde est, 'Equidem credo mea vulnera restant.' *Idem.*

In me] Junxit personam suam, ut magis moveret. Donatus.

387 *Niveis*] Ad exemplum fortasse Homeri, qui suam Junonem sæpissime λευκώλενον. A quo etiam Arnob. l. iv. loquens de Junone, 'Ulnarum nivei, marmoreique candores.' Calp. Flacc. Declam. 2. 'nivea membra.' Nonnus l. xxxi. Dionys. χιονέησι παρήσι. Eurip. in Aul. λευκήν δέρην. Tale illud Horat. 'brachia candidæ Cervici juvenis dabat.' Cæda.

388 *Cunctantem*] Scilicet de promissione, quam per amplexum suum immisso amore persolvit. Servius.

Cunctantem amplexu molli foret] In Servii verbis aliquid desideratur : et ut illi etiam suppetias feramus, Nonius Marcellus locum hunc exponens ait *cunctantem, dubitantem*. Quare ita etiam apud Servium legendum crediderim : 'Cunctantem, dubitantem scilicet de promissione.' Deest enim *dubitantem* in Servianis scriptis. Pier.

Cunctantem amplexu molli foret] Videtur hic locus simile aliquid habere cum illo Homeri Il. A. quando Jovem cunctantem inducit in responso faciendo ad Thetidis postulata : τὴν δ' οὔτι προσέφη νεφεληγερέτα ζεὺς, ἄλλ' ἀκῶν δὴν ἦστο· θέτις δ' ὥς ἤψατο γούρων, ὧς ἔχει' ἐμπεφυῖα, καὶ ἤρετο δεύ-

τερον αἰθῆς. Ut autem hic, *hinc atque hinc diva lacertis*, Epiq. νύμφη Νυμφὸν ἀμφιχυθεῖσα περίπλοκον ἡδὲ δεσμῶ. Germanus.

Cunctantem amplexu molli foret] Sic apud Apul. Met. l. v. 'His verbis et amplexibus mollibus decantatus maritus, lacrymasque ejus suis crinibus detergens, facturum spondit.' Em.

389 *Acceptit solitam flammam*] Vel quasi maritus, vel alludit ad rem naturalem. Namque ideo Vulcanus maritus fingitur Veneris, quod Veneris officium non nisi calore consistit. Unde est, 'Frigidus in Venerem senior.' Servius.

Acceptit solitam flammam] Ostendit plus profuisse, loci, temporis, et personæ observationem quam verba. Donatus.

Flammam] Omnia explicant vim amoris, *flammæ, medullæ, ossa*. Horat. de amore, *torret*. Noster de Didone, *ardet*. Ab Apollon. l. iii. amor dicitur οἶλος, *ferus*. Quia videlicet, ὑπὸ κραδίῃ εἰλυμένος αἶθετο λάθρη : *sub corde tectus occulte ardebat* : et sup. dixerat, βέλος δ' ἐνεδαίετο κούρη : *sagitta ardebat in virgine* : quæ ὑπὸ κραδίῃ. Cæda.

Acceptit solitam flammam : *notusque medullas Intravit calor, &c.*] Similis amoris descriptio occurrit apud Stat. Achill. ii. 104. 'nullo temeratus pectora motu Dirigit totisque novum bibit ossibus ignem. Nec latet haustus amor ; sed fax vibrata medullis In vultus atque ora redipit, lucemque genarum Tingit, et impulsam tenui sudore pererrat.' et statim : 'Sic variis manifesta notis, palletque, rubetque Flamma recens.' *Ennecness.*

390 *Labefacta per ossa cucurrit*] Si ossa labefecit, quanto magis animum ? Servius.

Et labefacta per ossa cucurrit] In plerisque codicibus antiquis, *calefacta* legi, sed *labefacta* Servius agnoscit. Quæ phrasid Catulliana est, 'Non si illam raræ labefactes munere vestis.' Pierius.

391 *Atque olim*] Fere, ut solet : nam non est adverbium temporis. *Servius*.

Atque olim] *Wie bissweilen*. Est enim *olim* adverb. omnium horarum. V. N. Plant. Mil. I. 1. *Taubmann*.

Rupta] Hoc Græci ῥήγνυσθαι. Iliad. XVI. ἐπερράγη αἰθήρ : et Plut. in caus. Phys. πυρὶ κεραυνίῳ ῥαγέντι : et in Lucul. αἶρος ἀπορράγεντος. Sic et Stat. Theb. I. ‘rumpitur æther.’ et VII. ‘fulmina rupta.’ Manil. I. I. ‘cœlum fulmine ruptum.’ Ex Musa Virg. Petronius : ‘Vix dum finierat, cum fulgure rupta corusco Intremuit nubes, elisosque abscidit ignes.’ *Cer*.

392 *Igneæ rima micans*] Id est, fulmen, cujus naturam expressit. Namque nubes vento coactæ plerumque rumpuntur, et ex se fulmen emittunt. Quamvis philosophi fulgura et tonitrua simul exprimi dicant. Sed illud celerius videtur, quia clarum est, tonitrua autem ad aures tardius pervenire. Alii *rima micans*, fulgetram dicunt : ex hoc ad velocitatem amoris, qui momento Vulcanum percussit. *S*.

Igneæ rima] A Virgil. clare Plin. II. 43. ‘coruscare igneas nubium rimas.’ Manil. I. I. mutavit in verbum, ‘Dum nova per cæcam rimantur lumina noctem.’ Circumscripsit, credo, idem has igneas rimas per *tenues flammæ*. Hinc etiam colorem traxit Sardon. I. 11. ‘dedit hiantis interregni rima fulgorem.’ Pulchro flexu Val. Arg. IV. ‘noctem lux dirimit.’ *Cer*.

Percurrit lumine nimbos] Ab Lucret. qui I. V. ‘et magnum percurrunt murmura cælum.’ Ab utroque Propert. II. 16. ‘Vidist’ in toto sonitus percurrere cælo?’ Noster maluit *nimbos* signate et proprie, non cælum : nam fulmina generantur in nubibus. Itaque Manil. I. I. ‘fabricantes fulmina nubes.’ *Idem*.

393 *Sensit læta dolis et formæ conscia conjunx*] Intellexit se sola pulchritudine pervertisse mentem mariti. Alii duabus rebus Venerem volunt

maritum adgressum, dolis et pulchritudine ; et volunt melius, ‘dolis et formæ conscia,’ quam læta ; et formæ melius dativo casu quam genitivo. *Servius*.

Sensit læta dolis, &c.] Sapor Horæ II. XIV. τὸν δὲ δολοφρονέουσα προσήδα πότνια ἥρη. Et Virgilianus in Lucano I. X. ‘Quem formæ confisa suæ Cleopatra, sine ullis Tristis adit lacrymis simulatum compta dolorem.’ *Cerda*.

394 *Puter*] Qui loco patris Æneæ esset profuturus. *Donatus*.

Æterno amore] Turn. XIII. 8. explicat magno atque immenso, quia Curt. I. IV. ‘Ablue corpus illuvie æternisque sordibus squallidum.’ Possis etiam ita Lucretium, qui I. I. de Marte amante Venerem, ad quem certe aspiravit Virg. ‘in gremium qui sæpe tuum se Rejicit, æterno devinctus vulnere amoris.’ *Cerda*.

Devinctus] Hoc sermone ostendit eum posse cuncta concedere. *Serv*.

Æterno devinctus amore] In Romano codice, et in quibusdam aliis perverteribus, *devinctus* legitur, quod amoris proprium est, et vinculum in mysticis significationibus amorem denotat. Neminem enim facilius ad te trahas, et arbitrio colligaris tuo, quam amantem. Poëtæ vero passim amoris laqueos et retia decantarunt ; ut sæpe apud Lucretium : ‘Nam vitare plagas in Amoris ne jaciatur, Non ita difficile est, quam captum retibus ipsis Exire, et validos Veneris perrumpere nodos.’ *Pierius*.

Æterno devinctus amore] V. Codd. *devictus amore*, quomodo etiam malit Gifanius, ad illud Lucr. I. I. ‘æterno devinctus vulnere amoris.’ *Taubm*.

395 *Quid causas petis ex alto*] Mirum : et hoc libenter et solide promittentis ; et utitur argumentatione longe repetita. Est autem de usu dictum, Cicero primo libro ad Brutum, ‘Si Pompejus non ex alto peteret, et multis verbis me jamhorta-

retur.' *Servius*.

Quid caussas] Ita loquitur, quasi non ipse esset, qui paulo ante cunctabatur. *Donatus*.

Ex alto] Longa circuitione verborum. *Idem*.

Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit Quo tibi, diva, mei] Legitur utroque loco, *quid*, ut repetitio sit, 'quid caussas petis ex alto? fiducia cessit quid tibi, diva, mei?' Sed quo adverbium secundo loco magis placet. Illud autem, quod est *ex alto* Servius exponit, 'argumentatione longe repetita.' Nonius, 'ex vetusto et antiquo' interpretatur. *Pierius*.

Quid caussas petis ex alto] Actius armorum judicio, ut suggessit mihi D. Giphanius, 'Cur cætera tam ex alto appetissis dissidia Agamemnon?' *Germanus*.

397 *Tum quoque*] Sicut nunc: et *tum quoque* bis audiendum. *Servius*.

Teucros armare] Per *Teucros* Ænean debemus accipere, quia Venus ante ait, 'Arma rogo;' et subjungendo 'Genetrix nato,' per similitudinem significat Ænean. Ergo Poëta aliud dicendo, aliud dedit intelligi. Sane *fuisse*, in proximo repetitum, decorem addidit. *Idem*.

398 *Nec pater omnipotens*] Notandum, quod hic Iovem a fati separet, cum alibi jungat, ut, 'Sic fata Deum rex Sortitur.' Sed hanc imminetium malorum dilationem Etrusci libri, primo loco a Jove dicunt posse impetrari, postea fati: unde et hic sic ait, 'Nec pater omnipotens, nec fata vetabant.' *Idem*.

Nec pater omnipotens] Non posse penitus subverti, sed posse differri fata, ostendit Poëta. *Donatus*.

Nec fata vetabant Stare] Atqui supra ait, *debita*. Sed sciendum secundum aruspicinæ libros et sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri. Ergo non est con-

trarium: nam fata differuntur tantum, nunquam penitus immutantur: quod etiam Juno dicit, ut, 'Atque immota manet fati Lavinia conjux; At trahere, atque moram tantis licet addere rebus.' *Servius*.

400 *Si bellare paras*] Quia dixerat, 'In me excidiumque meorum.' Quidam hunc sensum illi jungunt, 'ab-siste precando Viribus indubitare tuis:' cætera enim per parentheses dicta sunt. *Idem*.

Si bellare paras] Non dubium, quin hæc respiciant Homerica Venerem, quæ inter arma, ut Juno et Pallas. De armata Venere exstat Epigram. Leonidæ Anthol. l. iv. Ἀρεὸς ἔντεα ταῦτα τίνας χάριν ὦ Κυθήρεια Ἐνδένουσαι, κενέον τοῦτο φέρουσα βάρος; Αὐτὸν Ἀρη γυμνὴ γὰρ ἀφάπλισας· εἰ δὲ λέλειπται Καὶ θεὸς, ἀνθρώποις ὅπλα μάτην ἐπάγεις: *Cujus* (obsecro) *gratia*, o *Venus*, *Martis arma hac Induisti*, ferens inane hoc *pondus*? *Nuda enim cum esses Martem ipsum vicisti. Si itaque victus Deus, frustra in homines arma geris.* *Cerda*.

401 *Quicquid in arte mea possum promittere curæ*] *Quicquid in me curæ est, id est, officii et sollicitudinis.* *Servius*.

402 *Ferro*] Ad robur pertinet. *Don*. *Liquido electro*] Aut liquefacto aut puro: et secundum Plinium in naturali historia, sunt tria electri genera: unum ex arboribus, quod succinum dicitur: aliud quod naturaliter invenitur: tertium quod fit de tribus partibus auri et una argenti: quas partes etiam si naturam resolvās, invenies manifestas. Unde errant qui dicunt melius esse naturale. Electri autem natura probatur veneno; quo recepto, et stridorem emittit, et varios ad similitudinem arcus cælestis reddit colores. Et ad lumina in convivio clarius auro et argento lucet. *Servius*.

Liquidore potest electro] *Potestur* omnino in codicibus aliquot antiquis reperitur. Et in aliquot etiam duæ

ultimæ literæ abrasæ sunt. In Romano tamen, et in quibusdam aliis codicibus, ipsa vetustate venerabilibus, *potest* habetur. Quod magis placeat, ut duo declinemus evitanda: *potestur* illud post Lucretiana tempora jam obsoletum, et primam in dictione *electro* correptam, quæ natura longa est: ut, 'sudant electra myricæ,' *ἤλεκτρον* enim Græce per η vocalem, omnium porro consensu longam, scribitur. *Pierius*.

Liquidore potest electro] *Διαφεγγεῖ ἤλεκτρον*. Pollicetur e ferri electricæ temperatura, arma firma et splendida. Est autem *electrum* auri argentine mixtura quædam, ut Plinio et Pausaniæ videtur, quinta argenti portione commista. Tertull. Advers. Hermogen. c. 25. 'Electrum ex auro et argento fœderatum.' Utitur et infra, vs. 624. et in Ceiri: 'Dives coralio fragili, ac electro lacrimoso.' ita enim ibi Josephus Scaliger restituit. Servius tria genera electri facit: quem vide. Cæterum variat hic lectio. Politianus quidem Miscell. c. 71. et Fabricius et H. Stephanus in Schediasmat. Virgil. et plusculi Codd. MSS. hæc propugnant. Contra Erythræus, auctoritate Nonii, Prisciani, et vett. quorundam Codicum, legit: 'liquidove potestur electro.' proque ista lectione tanquam pro aris et focis pugnat: quæ quidem nec Lambino nec Pimponio improbata fuit. Neque obstarè ajunt modulum Syllabæ in *ἤλεκτρον*: cum Latinis nulla sit religio, interdum a quantitate Græcorum discedere. Esse etiam, qui Creticum hic agnoseant. Ajunt præterea, Poëtam de industria antiquum sermonem dedisse Vulcano; exemplo Jovis et Junonis, quorum ille *fuat*, hæc *confieri* Æn. x. et iv. dixerit, &c. *Taubmann*.

Electro] Ad pulchritudinem. Sed armorum splendor vehementer areet hostes. *Donatus*.

403 *Animæque valent*] Fabrica Vul-

cani duobus constat, ventis et flatu: hic ergo *animæ* pro spiritu quo fabriles folles inflari solent, id est, venti, ἀπὸ τῶν ἀνέμων. Horatius, 'Impellant animæ lintea Thraciæ.' Unde *anima* dicitur, quæ secundum aliquos ventus est: ut, 'Atque in ventos vita recessit.' *Servius*.

Animæ] Venti, quibus ignis animatur. *Donatus*.

Animæ] Venti, quibus ignis e folibus animatur. *Animæ* enim ventis attributæ sunt. Arnobius: 'Nunquid suas animas exspiraverunt venti?' Lucret. l. v. 'ventorum secundas animas' dixit. Hinc perbelle 'venti inanimés exspirare,' ab Apul. dicuntur: nec abit fortasse alterum Arnobii: 'Emortuis flaminibus neque cælum coarctatur in nubila.' Vide J. Meurs. Crit. Arnob. i. 2. *Taubmann*.

Absiste precando] Hac forma Liv. 'absistere obsidendo.' Ut vero cum infinito, 'absiste indubitare,' ita in vi. 'absiste moveri.' Phæd. in fabell. 'timere absistite.' *Cerda*.

404 *Viribus indubitare tuis*] Id est dubitare; nam *in* vacat; et hoc dicit, Precum nimietas postulationis significat dubitationem. Sane *indubitare* quis ante hunc? *Servius*.

Viribus indubitare tuis] Desine, me rogando, ostendere, te diffidere tuæ apud me auctoritati. Non enim verum est (ait Scalig. iv. 16.) quod dixit Servius, *in* vacare. Auget enim, ut *infractum*. Quærit tamen Servius, quis ante Virgil. ita locutus sit. *Taub.*

Ea verba locutus] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Servius*.

405 *Optatos dedit amplexus*] Quales hi essent, explicat Claud. Magn. 'Cytherea maritum Sponte rapit, cælique toros imitata priores Pectora lascivo flatu Mavortia necit.' Lege Agell. ix. 10. *Cerda*.

Placidum] In Æn. iv. 'placidam quietem.' Α Βακχίλιδε, σῶμνος μελῳδῶν. Cum toto hoc Virgilio cursu consentaneus locus Statii Theb. iii.

ubi Venus Martem supplex aggreditur; ille vincitur lenocinio sermonis, atque etiam in amplexus ruit. *Idem.*

406 *Conjugis infusus gremio*] Hoc est, ante concubuit, et sic quievit. Probus vero et Carminius propter sensum cacephaton, *infusum* legunt, ut sit sensus, Dormiit cum conjugē dormiente, id est, petiit soporem *infusum*, etiam conjugis e gremio. Alii *infusus* legunt, ut significetur coisse illos, et sic sopitos, et volunt esse emphasin coitus, nam *infusum gremio soporem* nihil esse dicunt: multi autem cacephaton accipiunt; ne duo epitheta videantur, *placidum* et *infusum*. Alii figurate accipiant *placidum per membra*, pro eo, quod est placidum membris. *Servius.*

Conjugis infusus gremio] Sunt codices admodum veteres, in quibus *infusum* legitur, quod non æque placet. *Pierius.*

Infusus] Bene: quem scil. amoris calor liquefecerat. Ita Ge. II. de Jove pluvio: 'fœcundis imbribus æther Conjugis in gremium lætæ descendit.' *Taubmann.*

Gremio] Intelligimus *gremium*, non solum sedentis sinum, verum etiam quicquid homini ad requiem præstiterit locum: ita alibi, 'Et fotum gremio Dea tollit in altos,' &c. *Donatus.*

Per membra] Potest ambiguum videri, Vulcani an Veneris. *Servius.*

407 *Inde, ubi*] Scalig. Poët. II. 6. et v. 6. *Taubmann.*

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ, &c.] Similiter supra Æn. II. 268. 'Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris Incipit, et dono divum gratissima serpit.' Ad quem locum vide quæ de noctis et diei divisione *Servius*. Addo hic Censorinum De die natali in fine cap. 23. et 24. *Emmeness.*

Prima quies, &c.] Ita vocat somnum usque ad mediam noctem. De *Juliano* ait *Ammian.* I. XVI. solitum surgere, cum esset in bello, 'nocte

dimidiata.' Integram noctem suis militibus dormire non permittebat *Annibal*, de quo *Sil.* I. XII. 'Pœnus ut ad somnos vix totam cursibus actæ Indulsit publi noctem.' Est in *Stat. Theb.* I. 'vix lucis spatio, vix noctis abactæ.' *Cerda.*

408 *Curriculo*] Tempore modo: alias loco, alias officio. *Cicero* in oratore, pro loci spatio: 'Hæc sunt curricula ac spacia multiplicium variorumque verborum.' Et multi sic distinguunt: 'Inde ubi prima quies, medio jam noctis abactæ, *Curriculo* expulerat somnum, cum fœmina primam, Cui tolerare colo vitam, tenuique *Minerva* impositum:' nam, 'quies *curriculo* expulerat somnum cum pene,' nihil est: quid enim est quies, nisi somnus? aut ut sit aliquid, non est abstentia matrona illa dum surgit, quia festinat maxime: aut 'tolerare colo vitam, tenuique *Minerva* Impositum:' et hic distinguitur; quid enim est 'Impositum cinerem?' cum illud sit pulchrius, cui castitas imposuit lanificio tolerare vitam, ut sequatur, 'cinerem et sopitos suscitât ignes,' ut alibi, 'et sopitas ignibus aras Excitat.' *Servius.*

Cum femina primum, Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva] Quia sequitur inferius, 'Haud secus ignipotens,' crediderunt nonnulli *ceu fœmina* legendum. Sed enim codices plerique veteres, cum iis qui apud me sunt, *cum*, non *ceu* legunt: spectat enim comparatio ad tempus etiam antelucanum, quod et *Volcanalia* nuncupant: quare addit, 'nec tempore signior illo.' Sed hoc utcumque placeat, non laboro. Quod vero super, 'tenuique *Minerva*,' tam multa congerantur ab interpretibus, in loci hujus expositionem excogitata, aliter nonnulli codices admodum antiqui legunt, ubi 'calathisque *Minervæ*' habetur. Sed enim 'tenuique *Minerva* in Romano codice est, in Mediceo, et aliis quibusdam; eamque lectio-

nem agnoscunt Arus. Messus, et Priscianus. *Pierius*.

Quum femina] Ita MSS. et H. Steph. et Turneb. leg. quod et Fabric. probat, et Interpres Terentii. Porro hanc mire elegantem ethopœiam et œconomiam in femina paupere et industria notat et Scalig. iii. 2. *Taubm.*

Cum femina] Petita proculdubio comparatio ab Apollon. Arg. iii. ubi postquam descripsit sollicitos Medæ amores, continuo subjicit: 'Ὡς δὲ γυνὴ μαλερῶ πυρὶ κάρφεια χεύατο δαλῶ Χερνῆτις, τῇ περ ταλασσήϊα ἔργα μέμνηλεν, Ὡς κεν ὑπὸ ῥόφιον νύκτωρ σέλας ἐν τρύαιτο Ἀγχι μάλ' ἐγρομένη· τὸ δ' ἀθέσφατον ἐξ ὀλίγοιο Δαλοῦ ἀνεγρόμενον σὺν κάρφεια πάντ' ἀμαθύνει: *Non aliter quam mulier candenti ab igne stipulas injicit titioni Paupercula, cui lanaria res curæ est, Ut familiarem noctu ignem excitare possit Ocyus surgens: illeque plurimus ex parvo Torre suscitatus stipulas omnes consumit.* Ita et Terent. Heaut. ii. 3. inducit pudicam feminam, occupatam 'ad lanam, texentem telam studiose.' *Cerda*.

409 *Colo*] Hunc sequimur: nam *hujus coli* dicimus, non ut Statius, *hujus colus*. *Servius*.

Tenuique Minerva] Non filo tenui, id est, subtili artificio, sed parvo pretio lanificii, id est, tenniter et exiliter victum præbente. Et alii hic distinguunt, et subaudiunt *mos est*, aut, *placet*: ut sit sensus, 'Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva mos est,' vel 'placet:' et sic inferunt: 'Impositum cinerem et sopitos suscitavit ignes.' Ut contra Horatius, 'Incedis per ignes suppositos cineri doloso.' Alii sic legunt, *tenuique Minerva Impositum*: quasi fato datum, hoc est, cui hæc est fataliter data necessitas. *Servius*.

Tolerare colo vitam, &c.] Mulier, quæ vitam lana et colo sustinet, *χερνῆτις* dicitur ab Apollon. superiore Nota, atque etiam ab Hom. II. xii. versibus huc aptandis, ut quos po-

tuit Virg. respicere. Ἄλλ' ἔχον, ὥστε τάλαντα γυνὴ χερνῆτις ἀληθῆς, Ἥτε σταθμὸν ἔχουσα, καὶ εἰρίον ἀμφὶς ἀνέλκει Ἰσάζονσ', ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἔρηται: *Sed habebant se, ut mulier pauper et justa lanceas tenens, Quæ pondus habet, et lanam utrinque appendit Exæquans, ut liberis tenuem mercedem ferat:* ubi γυνὴ χερνῆτις est mulier quæ nendo victum quaerit, ἀπὸ τῆς χειρὸς, et τοῦ νείν. Pollux enim, νείν, κλώθειν, et στρέφειν æquabiliter dixit de lanificio. Itaque, *χερνῆτις* est in femina, quod in viro *χειρόβιος*. Suid. *χειρόβιοι*, οἱ ἐκ χειρῶν ζῶντες, καὶ ταῖς τέχναις προσκαθήμενοι. *Cerda*.

Tolerare] Hoc verbo tennitas et parsimonia Lucretio sæpius notatur. Ita Gr. διακαρτερεῖν est se quoquo modo sustentare. Ita Cæsar, 'equos exiguo pabulo et corpora militum radicibus quibusdam tolerari,' dixit. Sic 'tenuis Minerva' hic merito dicitur ars lanificii, quæ non valde quæstuosa est, ut notat Turneb. xi. 22. et xxvi. 30. Græcis etiam ταλασία, lanificium est: α τλάω, suffero et exantlo labores. Terent. Andr. 'Primum hæc vitam parce ac duriter Agebat, lana ac tela victum quaeritans.' *Taubmann*.

410 *Cinerem et sopitos*] Τὸ et ἐπεξηγητικῶς. *Cinerem*, qui sunt ignes sopiti, ἀναξωपुरεῖ. *Idem*.

411 *Noctem addens operi*] Per transitum ostendit noctem esse partem diei. *Servius*.

Noctem addens operi] Annectit German. illud Julii Civil. iii. 'Quo propeans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat.' Et quidem in re Virg. Apollon. Arg. iv. κλωστήρα γυνὴ ταλαεργὸς ἐλίσσει Ἐννυχίη: *Mulier fusum versat laboriosa ac nocturna.* *Cerda*.

Famulas] Pro manibus accipiamus, quibus vice famularum utuntur pauperiores, quibus ad comparandas famulas pecunia non est. *Donatus*.

412 *Exercet penso*] Fatigat. *Te-*

rentius, 'Primo hæc vitam parce ac duriter agebat.' Hinc ergo traxit Virgilius ut diceret, 'castum ut servare cubile Conjugis;' id est, ne cogatur propter paupertatem pudorem deserere. *Servius.*

Castum ut servare cubile possit] Vult Serv. sententiam ductam ab illo Terent. 'Primo hæc vitam parce ac duriter agebat.' Nam similiter Virg. representat in sua femina tenuem vitam ad servandam castitatem. Sed Germano visum, sumi ab Eurip. qui in Helen. ἀκέραιον ὡς σώσαιμι Μενέλεω λέχος: *purum ut servarem Menelai lectum.* Apud eundem Clytemnestra ad Agamemnonem, σώζουσα λέκτρον. Et quidem Juven. Sat. vi. lanificium castis feminis attribuit. Ejus versus sunt: 'Præstabat castas humilis fortuna Latinas Quondam, nec vitii contingi parva sinebant Tecta, labor, somnique breves, et vellere Thusco Vexatæ duræque manus.' *Cerda.*

413 Parvos educere natos] Vidisti jam in præmissis: ἵνα παῖσιν ἀεικέα μισθὸν ἄρῃται. Apollon. l. iv. inducit feminam insudantem lanificio, quod habere ὄρφανὰ τέκνα, viduus liberos, marito mortuo. *Idem.*

414 Ignipotens] Vulcanus, ut diximus, ignis est: et dictus Vulcanus quasi Volcanus, quod per aërem vollet. Ignis enim e nubibus nascitur. Unde etiam Homerus dicit eum de aëre præcipitatum in terras, quod omne fulmen de aëre cadit: quod quia crebro in Lemnum insulam jacitur, ideo in eam dicitur cecidisse Vulcanus. Claudus autem dicitur, quia per naturam nunquam rectus est ignis. *Servius.*

Ignipotens] Ut dicitur Mulciber a mulcendo ferro, ita Ignipotens a domando illo; potens enim ignis in duram materiam. *Cerda.*

Nec tempore segnior illo] Bene comparationis similitudini duo reddidit, festinationem et industriam. *Servius.*

415 Mollihus e stratis] Lucret. l. iv.

Delf. et Var. Clas.

'lecti mollia strata.' Hom. Odyss. xx. ἐν λέκτροισι μαλακοῖσι. Sed cum Virg. *surgit*, respectum ad illud Odyss. xxiii. ἄρτο δ' Ὀδυσσεὺς Εὐνῆς ἐκ μαλακῆς: *surrexit Ulysses ex molli cubili.* *Cerda.*

Opera ad fabrilia surgit] Dura: et ex contrariis epithetis fecit ornatum, dicens, 'Mollihus e stratis surrexit ad opera fabrilia.' *Servius.*

416 Insula Sicaniū juxta latus Æoliamque Erigitur Liparen] Physiologia est cur Vulcanus in his locis officinam habere fingatur inter Ætnam et Liparen: scilicet propter ignem et ventos, quæ apta sunt fabris. *Æolium* autem *Liparen* ideo, quia una est de illis septem insulis, quibus Æolus imperavit. *Idem.*

Insula Sicaniū, &c.] Ptolemæo et Abrahamo ipsissima est *Hiera*, quæ hodie *Vulcania*, et a Plinio *Therasia* etiam dicitur. Verba ejus iii. 9. 'Inter hanc (Liparen) et Siciliam altera, antea Therasia appellata, nunc Hiera, quia sacra Vulcano est, colle in ea nocturnas evomente flammæ.' Itaque ideo *Hiera*, quia Vulcano ἱέρα. Sumpsit Plin. ab Aristot. Met. ii. 8. ubi ait, hanc insulam unam esse ex Æoliis, et solitam in ea intumescere partem terræ, quo tumore disrupta, ἐξῆλθε πνεῦμα πολὺ, καὶ τὸν φέψαλον καὶ τὸν τέφραν ἀνήνεγκε: *multum spiritus prodiit, qui scintillam cineremque sustulit.* Et addit: καὶ τὴν τε Λιπαράων πόλιν, ὅσων οὐ πόρρω, πᾶσαν κατετέφρωσε: *Urbem Liparacorum vicinam universam cinere obruit.* Hæc ergo ratio, cur ea insula dicatur officina Vulcani. De altera etiam Hiera, quæ sita ad Lilybæum, vide Indicem Abrahami. *Cerda.*

Insula Sicaniū, &c.] J. C. Scalig. v. 3. cum officina Vulcani Homericam, quam ille Iliad. xviii. stultissime (ut ait) in cælo facit, componit nostram, eamque *cælestem* vocat: cum divinis sit descripta verbis; Homerica vero plebejis. Una autem Vulcaniarum

Virg.

10 E

insularum nomine *Hiera* describitur, quæ sacra Vulcano est, colle inibi nocturnas evomente flammæ. Turneb. xxvi. Alii eam intelligunt, quam vulgus hodieque *Bulcam* vocat. Taub.

417 *Fumantibus ardua saxis*] De his locis, (Lemno inquam,) ubi etiam Vulcani officina, Valer. Arg. ii. 'Ventum erat ad rupem, cuius pendentia nigris Fumant saxa jugis, coquiturque vaporibus aër.' Ait *ardua*, quod in *Æn.* vi. dixerat, 'Cyclopum educata caminis.' Et Eurip. in *Elect.* Κυκλώπειά τ' οὐράνια τέλχεα: *Cyclopea aëria mænia.* Cerda.

418 *Quam subter specus*] In vetustis aliquot exemplaribus, *quam subtus* habetur. *Pierius.*

Cyclopum exesa caminis] *Exesa* ad usum caminorum, qui sunt Cyclopum: an *caminis exesa*, pro ignibus *exesa*? *Servius.*

Cyclopum] Ex veterum opinione. *Plin.* vii. 56. 'Fabricam ferrariam invenere Cyclopes.' *Cerda.*

419 *Antra Ætnæa tonant*] Magnitudinem ictuum ostendit, quibus etiam vicini montes resultabant: aut certe *Ætnæa* quasi *Ætnæ* dixit. *Servius.*

Antra Ætnæa] Cave fallaris; non in *Ætna* officina Vulcani, sed in *Hiera*, ut explicui: nam *Ætna* in ipsa est Sicilia; *Hiera* extra illam. Igitur *antra Ætnæa*, vel ex necessitate, cum *Ætna* Siciliae, ad eum modum quo *Sidonius* ad *Felicem*, 'Vulcanium Lipare.' et inf. 'Ætnæi Cyclopes.' et *Callimach.* Hymn. *Dianæ* Cyclopes Vulcani ministros constituit *ῥήσιν ἐν Λιπάρῃ*: vel potius '*antra Ætnæa*,' id est, vasta et magna. Quicquid enim magnum, dictum olim *Ætnæum*. *Cerda.*

Tonant] Nam ictus malleorum in incudibus instar tonitruum. *Stat. Silv.* iii. 'Non tam grande sonat (lego, *tonat*) motis incudibus Ætna, Cum Brontes, Steropesque ferit; nec major ab antris Lemniacis fragor est, ubi flammeus Ægida cælat Muleiber.'

Nam *Valer. Arg.* iv. 'Et tonat afflicta semper domus ignea massa.' Scio in aliis esse *sono*; nam *Callimach.* Hym. *Dian.* loquens de Cyclopibus. δοῦπον ἄκμονος ἠχῆσαντος, *strepitum sonantis incudis*: et *Oppian.* Hal. v. ἄκμοσι δυσκελάδοις. Sed cum *Stat.* videatur pergere ad *Virg.* placuit legere *tonat*, non *sonat*. *Apollon.* l. iv. de incudibus Vulcani ferreis hoc flexu, στιβαρῆσιν ἀράσσονται τυπίδεσσιν: *durissimis tunduntur malleis*. Iterum: σιδηρέων τυπίδων. *Claud.* iii. Hon. 'Ignifluisque gemit Lipare fumosa cavernis:' et *Eutrop.* ii. 'multisque gemunt incudibus æra.' Sic *Virg.* *statim gemitum*. *Cerda.*

420 *Auditi referunt gemitum*] Et hoc breviter significavit, id est, referentes gemitus audiuntur; non enim prius audiuntur, et postea referunt gemitus: potest et his intelligi, audire eos primum cum eduntur, postea per *Echo* cum venerunt in eos locos, ex quibus repulsi vocis imaginem referunt. *Servius.*

421 *Stricturæ Chalybum*] *Strictura* est terra ferri in massam coacta. *Chalybes* autem proprie populi sunt, apud quos nascitur ferrum: ut ipse, 'At *Chalybes* nudi ferrum, virosque *Pontus Castorea*.' unde modo *Chalybum* posuit *stricturas*, pro ferri massis. *Idem.*

Stricturæ Chalybum] '*Strictura*,' inquit *Servius*, 'est terra ferri in massam coacta.' *Nonius* *Marcellus* locum hunc citat, exponitque, '*Stricturæ* sunt scintillæ.' *A stringenda* vero *acie* vocabulum *stricturis* impositum ait *Plinius* libro xxxiv. *Pierius.*

Stricturæ, &c.] Vel scintillas erumpentes. Nam *Nonius*: '*Stricturæ* dicuntur proprie scintillæ, quæ de ferro ferventi exeunt.' *Rutilius Itiner.* i. 'Non *Biturix* largo potior *strictura camino*.' Dicitur certe *strictura* etiam extra ignem. Nam *Plin.* xxxiv. 14. '*Stricturæ* vocantur hæ

omnes, quod non in aliis metallis, a stringenda acie vocabulo imposito.' Corrige Plinium ab Isidoro, 'stringendo apte vocabulo imposito.' Persius etiam 'venas ferri stringere' dixit Sat. II. Demum Glossæ: *strictura*, μέταλλον. Sed mitto rem Grammaticam. Velim notes locum Nonni I. XXII. in quo multa similitudo cum Virgiliano: Ὡς δ' ὅτε χαλκείων τις ἐπ' ἄκμονι χαλκὸν ἐλαύνων Ἀκαμάτῳ βαισθήρι περίβρομον ἦχον ἰάλλει Τύπτων γείτονα μύδρον· ἀποθρώσκουσι δὲ πολλοὶ Ἀλλόμενοι σπινθήρες ἀρασσομένοιο σιδήρων, Ἡέρα θερμαίνοντες: Ut vero cum faber quispiam in incude ferrum tenuans Indefesso malleo igne stridentem sonitum emittit Percutiens vicinam massam candentem: exsiliunt vero multæ Salientes scintillæ pulsati ferri, Quæ aërem calefaciunt. Cerdæ.

Anhelat] Ita Claud. Rapt. I. de Phlegethonte ignito amne, 'Vorticibus anhelat.' Pulchre Stat. Theb. IX. 'omnis anhelat Unda nefas.' Et Epig. I. III. ἄσθμα πύρρος, ignis anhelitum. Pers. Sat. V. 'anhelanti coquitur dum massa camino.' Idem.

423 Hoc tunc] Id est, hac tunc: et hoc pro hac posuit, secundum antiquum morem. Nam antea hoc, adverbium loci fuit, quod nunc abolevit. Nam crebro in antiquis lectionibus invenitur, sicut in epistolis probat Verrius Flaccus, exemplis, auctoritate, ratione; dicens in adverbis pro u, o plerunque majores ponere consuetos: et sic pro hac, hoc veteres dicere solebant: sicut pro illic, illo dicimus. Unde etiam hoc, o longum esse apparet, sicut illo, quod pro illuc ponitur. Servius.

Huc tunc ignipotens] Huc quidem in plerisque vulgaris codicibus habetur: sed plerique veteres hoc legunt, quod Servius agnoscit pro hac positum. Circumfertur vero Epitaphium, quod extat Capuæ, in quo de more hujusmodi scriptum sit: INFERRI HOC NON LICET NISI QUORVM NOMINA SCRIPTA SVNT ET QVIBVS CAVERO. Pierius.

Hoc] Notat Serv. dictum olim hoc pro hac, et illo pro illuc. In inscriptionibus hoc frequentissimum: in quibus sæpe consoles, faciendum, Hercoli, mollati sont, pro, consules, faciendum, Herculi, multati sunt. Consule inscriptiones Smettii et Gruteri. Sed quidem in libro Colatii scriptum hoc loco hac, non hoc, attestatur Ursinus. Cerdæ.

424 Ferrum exercebant] Œconomia. Servius.

Ferrum exercebant] Ita Thetis apud Hom. II. XVIII. Vulcanum adiret: Τὸν δ' εὖρ' ἰδρώντα, ἐλίσσόμενον περὶ φύσας: Hunc invenit sudantem, motantem se circa folles. Et nota voculam ferrum. Itaque mirum quod scribit Pausan. Corinth. ubi ait, juxta templum Cephissi esse caput Medusæ λίθου, e lapide: et tamen adjicit, Κυκλάπων φασὶν εἶναι καὶ τοῦτο ἔργον: Dictum opus hoc esse Cyclopium. Ibidem quoque meminit muri facti a Cyclopiibus. Itaque illi fuere opifices in duplici distinctissima materia. Cerdæ.

425 Brontesque, &c.] Quid facturi sint ex nominibus docet. Nam Brontes a tonitru dictus est, ἀπὸ τῆς βροντῆς. Steropes, a fulgetra, ἀπὸ τῆς στεροπῆς. Pyraemon vero, qui nunquam a calenti incude discedit, ἀπὸ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἄκμονος, Nam πῦρ ignis est, ἄκμων incus. Servius.

Nudus membra] Per hunc etiam cæteros nudos fuisse significat. Idem.

426 Informatum] In quandam formam designatum et compositum. Dicit autem in fulmine partem non perfectam, partem jam politam fuisse. Idem.

Informatum] Κέρανον ὑποτετυπωμένον, prima et rudi quadam forma fulmini inducta. Informare enim et deformare pictoriæ aut statuariæ sunt vocabula. Et informatio, σκιογραφία est. Taubmann.

Manibus] Deest in, ut sit, in manibus. Servius.

427 Toto genitor quæ plurima cælo]

Toto cælo, id est, ab omni parte cæli. Num dicunt physici de sexdecim partibus cæli jaci fulmina. Quæ autem, pro qualia: ut, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio?' id est, talem. Ergo hoc dicit, Faciebant fulmen in eorum similitudinem, quæ Jupiter jacet toto cælo, hoc est, diversis partibus cæli, scilicet sexdecim. *Idem*.

Toto gen. quæ, &c.] Respondet illi Gr. *οἷα τε πολλά*. Neque vero semper casus ad canonem Grammat. casui responderet: ita hic, *Fulmen, quæ*. Taubmann.

428 *Dejicit*] Quibusdam videtur humiliter dictum: alii *de* pro valde accipiunt; sicut diximus *deamo* pro valde amo. *Servius*.

Dejicit] Antiqua aliquot exemplaria *deicit*, unico *i*, legunt; longe vero plura *dejecit*, pene ultima correpta: eaque dictio præsentī tempore pluribus locis ita scripta, *dejecio dejecis*, non *dejicio*, scribi aliquando solitum ostendit: ac de mutatione quidem literæ *i* in *e*, satis superius disputatum. Hoc vero loco Non. Marcellus *dejicit, mittit* interpretatur. *Pierius*.

Pars imperfecta munebat] Apollonius Arg. l. i. unum radium defuisse ait: at noster sic divinitas: itaque addit, 'Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque Miscebant operi:' et alia incomparabilia. Philosophice etiam tria fulmini attribuit pro substantia; *imbrem, nubem, ignem*: id est, aquam, aërem, ignem. Non enim excuti potest, nisi a frigido et humido fulmen, quod calidum et siccum est: neque sine impetu erit, et loco; idcirco aërem dedit. Addit præterea *τὰ ὕδια, fulgores*, id est, *ἀστραπαὶ*: eosque *terrificos, &c.* Scalig. Poët. v. 6. et 3. *Taub.*

429 *Tris imbris torti radios, tris nubes aquosæ Addiderant, &c.*] Constricti et coacti in grandinem. Statius, 'siccō quos asper hiatu Præsolidat Boreas.' Et sciendum, hoc eum velle ostendere, toto anno jaci fulmen;

nam per has periphrases, tempora ostendit anni totius, quæ et quatuor esse et ternos menses habere manifestum est. Unde dicit, *Tris imbris torti radios*; hoc est, grandinis, quæ abundat per hiemem: *Tris nubes aquosæ*; hoc est, veris, quo tempore nimie sunt pluvie: ut, 'et ruit imbriferum ver.' *Rutuli tris ignis*; hoc est, æstatis. *Et alitis austri*; id est, autumnī, quo ventorum crebra sunt flamina. Et prudenter his omnibus naturam exprimit fulminis: quod necesse est ut per nubes nascatur et ventos: nam alibi ait, 'Fulminis adflavit ventis et contigit igni.' Et bene in materiam fulminis vertit ea ex quibus fulmen nascitur; nubem, imbrem, ventum: nam, ut physici volunt, cum nubes ventis vehementer agitatae sunt, sic incalescunt ut accendantur. Sane fulmen triplici præditum potestate est: est ostentatorium, peremptorium, præsagium: ostentatorium est, quo terror incutitur, ut, 'Fulgores nunc horridos, sonitumque metumque.' At cum dicit, 'flaminisque sequacibus iras,' peremptorium docet. Præsagi autem sic meminit, 'Tertius ille hominum Divumque interpret Asylas, Cui pecudum fibræ, cæli cui sidera parent, Et linguae volucrum, et præsagi fulminis ignes.' Nonnulli vero manubias fulminis his numinibus, id est, Iovi, Iunoni, Marti, et Austro vento adserunt attributas; quod hoc loco ostendunt: nam cum dicit, 'Tris imbris torti radios,' Iovem significasse intelligitur; cum vero, 'tris nubes aquosæ,' Iunonem intelligit; cum, 'rutuli tris ignis,' Martem; et sic adjectum 'alitis Austri,' venti. Alii ideo ternorum radiorum volunt mentionem factam, quia fulmen trisulcum est: aut enim afflat, aut incendit, aut dissipat. et 'imbris torti radios,' pro, tortos radios; *torti* autem, elementis; et hoc verbo frequenter utitur, quotiens vim aliquam vult exprimere, ut, 'Torquet

aquosam hyemem:’ et, ‘an te, genitor, cum fulmina torques.’ *Servius*.

[*Tris imbris*, &c.] Multa hic *Serv.* quæ mihi vehementer displicent; et quæ scribit *Julius Scal.* tractans hunc locum, etiam respuo. Ego puto, illam esse veram sententiam, quæ majore consecutione adhæret verbis *Poëtæ*, ac proinde sic explico. Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cælo*, vel *ruentibus magnis pluviis*, vel *aëre æstuante*, vel *ventis flantibus*. *Grandinem* intelligo per *imbrem tortum*, in quo tantum consentio cum *Servio*: nam, quæ de hieme ait, omnino errat:

pluviam immensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aërem, per *ignem*: flatus ventorum agnosco in *Austro*; hic enim ventus præ aliis positus *κατ’ ἐξοχὴν*, nam eo flante, pertinaciores esse solent tempestates. Ergo, compingit *Poëta* hoc *Jovis* fulmen, formatque illud partibus, ut det huic Deo fulmen, quod jaculetur hac quadruplici tempestatum opportunitate. Unicuique autem parti assignat tres cuspides, ut omnes sint duodecim, hoc typo, quem tibi ex antiquis manoribus subijcio.

Si quis quærat, cur *Poëtæ* semper faciant radium *Jovis* trisenulum, intelligat nullam esse aliam rationem, quam celeritatem cadentis fulminis una cum vibratione: ita enim celeriter rotatur, ut triplex in aëre appareat vibratio: sic *Poëtæ* linguas serpentum dicunt trisulcas. Si quis rationes alias quærat, adeat quæ scripsit *Hadr. Junius Animadvers.* v. 19. Qui volunt novem tantum cuspides dari a *Virg.* huic fulmini, videntur non satis consequenter loqui. *Cerda*.

Imbris torti] Accipio de grandine, secutus *Servium*, et vim vocis. Lapidēs enim dicuntur torqueri, ut et

tela omnia. *Hor. Epist.* ii. 2. ‘torquet nunc lapidem.’ Atqui *Claud. Cons. Manl.* grandinem vocat saxa, eo versu, ‘Quis trahat imbriferas nubes? qui saxa creentur *Grandinis*? unde rigor *nivibus*.’ Itaque *tortus imber*, erit imber saxeus qui torque-
tur. Quod *Soph. Antig.* *πυρὶ παλτῶ*, a vibratione, qua fulmen torquetur. Et *Pind. Pyth.* i. *αἰχματὰν κεραυνόν*: nam cuspidata quoque torquentur; sic de telo, hasta, sagittis aliis. *Idem*.

Nubis aquosæ] Alibi: ‘Torquet aquosam hiemem.’ Ad hoc fortasse genus fulminis alludit *Calab.* i. iv. ubi *Juppiter* vocatur *ἀργικεραυνός*: quasi ‘qui utatur albente fulmine.’ *Id.*

430 *Addiderant*] A Virg. Ovid. Met. l. iii. nam in fabrica fulminis, 'Est aliud levius fulmen, cui dextra Cyclopum Sævitiæ flammæque minus, minus addidit iræ.' *Cerda*.

Rutuli] Claud. Cons. Manl. 'quæ flamma per auras Excutiat rutilos tractus?' Valer. Arg. vii. 'rutilique a fulminis æstu.' Pind. Olymp. ix. Jovem vocat *φαινικοστερόπαν*, *rubentem fulmine*. De eodem Hor. 'rubente dextera.' *Idem*.

Alitis austri] Obvium hoc. Græci *ἀνέμους περρόντας*. *Idem*.

431 *Fulgores nunc terrificos*] Quas fulgetras dicunt. *Servius*.

Fulgores nunc terrificos] In Romano et omnibus fere aliis veteribus codicibus, *horrificos* legere est. Et ubi inferius habetur, *Ægidaque horrificam*: iidem omnes, quotquot viderim, codices, *horriferam* legunt uno consensu. *Pierius*.

Fulgores] Græcis *ἀστραπαί*, a verbo *fulgere*, quod Glossæ etiam *ἀστράπτειν* exponunt. Sed de hoc verbo vid. Salmasius ad Solinum p. 1135. *Emm*.

Sonitumque metumque] Non quem habeant, sed quem inferant, et per *sonitum* tonitrua ostendit: per *metum*, fulgetras. Et hunc ordinem sic posuit ut hominibus videtur. Nam revera prior est conlisis nubium, unde ignis emanat. Nos autem ideo prius fulgetras videmus quam tonitrua audimus, quia velocior oculorum, quam aurium sensus. *Servius*.

Sonitum] Propter tonitrum, nam semper comes fulminum. Ita infra in hoc lib. volens signare tonitrum, 'cum sonitu venit.' Claud. Stil. ii. 'sonoro Concutiens tonitru.' Et hic sonitus a concussione. Nonn. l. x. *βροντῆς κτύπον*. Et Hom. sæpe, *ἐλέλιξεν Ὀλύμπον*. Et Manil. l. i. 'Nubila' cur toto quaterentur pulsu fragore.' *Cerda*.

432 *Miscebant*] Sic Epigr. l. iv. in Herc. *λύσιππος χαλκῷ δ' ἐγκατέμιξ' ὀδύνην* et eodem in Medeam: *ὀλιγον*

δοῦδ' ἀνὴρ *καὶ λύσαν ἐρήτυμον ἔνθεος ἀνὴρ* *Μαρμάρῃ ἐγκατέμιξε*. *Germanus*.

Sequacibus] Persecutricibus, quoniam rapax natura ignis est; et ordo est, 'Irasque flammis sequacibus.' *Servius*.

433 *Currumque rotasque*] Nova locutio, 'currum et rotas instabant:' nec nos moveat, quod in domo Vulcani Marti currus fabricatur; eo enim absente fabricabatur. *Idem*.

Marti currum] Hunc Denim usum in bellis curru Poëtæ passim clamant. Ita illum Homerus sæpe, et Il. xv. etiam equos jungit hic Deus *δειμόν τε, φόβον τε*. et Od. vi. *χρυσήνιος* dicitur: ab Auctore Hymnorum *βρισάρματος* et ibi dicitur sedere *ὑπεράντυγος*. Latines quid numerem? Silius l. iii. et iv. Stat. Theb. iii. Claud. Eutrop. ii. omnes illi dant currus. Alii etiam qui passim obvii. *Cerda*.

434 *Instabant*] Callimach. Hymn. Dian. de iisdem Cyclopiis. *ἐπείγετο γὰρ μέγα ἔργον*: *Urgebat ipsos opus magnum*. *Idem*.

Instabant] Eodem modo voce hac etiam utitur supra Æn. ii. 241. 'Instamus tamen inmemores cæcique furorē:' et Ge. iii. 109. 'illi instant verberē torto, Et proni dant lora.' Hinc *institores* dicuntur, qui tabernæ aut negotiatorio præponuntur, ut etiam servi pecuniis dandis præpositi: item, quibus vestiarii, aut lintearii dant vestes lintheaque circumferenda ac distrahenda; quia instant, hoc est, merces ac negotia aliena urgent. Græcis: *ἐπιστάται*, ἀπὸ τοῦ ἐφίστασθαι. Sed hæc et plura vide apud Gerard. Joan. Vossium in Etymol. voce *institores*. *Emmeness*.

435 *Ægidaque horriferam*] *Ægis* proprie est munimentum pectoris æreum, habens in medio Gorgonis caput: quod munimentum si in pectore numinis fuerit, *Ægis* vocatur: si in pectore hominis, sicut in antiquis imperatorum statuvis videmus, *lorica* di-

citur. *Servius.*

Turbatae] Vel concitatae et iratae, vel turbantis. Nam timuit Homœoteleton, et fecit supinam significationem. Alii ad fabulam referunt, quia dicitur in bello Gigantum arma perdidisse turbata; ut quasi ipsa nunc reparet, ejus dicti nullus auctor invenitur idoneus. *Idem.*

Turbatae] Ad bella concitatae. vs. 4. 'Extemplo turbati animi.' Turneb. xxvi. 29. et Servius Dan. vel etiam *turbatae*, id est, terribilis: ut notat Heinsius ad illud Silii ix. 'obliqua retorquens lumina, turbato superavit Gorgona vultu.' quod Græci P. dicunt γοργότερον γοργὸς ποτεδέκετο. *Turbatus* enim γοργὸς hic est: hinc et Dores γοργῶ vocant quod Attici μορμῶ, terri culamentum puerorum. *Taubmann.*

Palladis arma] Non solius. Itaque male scriptum est ab Aristide orat. II. de hac Dea: Καὶ γάρ τοι μόνῃ μὲν τὴν αἰγίδα δ' αἰῶνος φορεῖ, μόνῃ δὲ τοῖς τοῦ πατρὸς ὕπλοις εἰς τὸν ὁμηρικὸν πόλεμον κοσμεῖται: *Sola Ægidem fert perpetuo, et paternis armis in Homericō bello sola ornatur.* Male (inquam) ut liquet ex Homero Iliad. xv. 306. ἦρχε δ' ἄρ' "Εκτωρ, &c. Sed et Junoni datam Ægida jam indicavi supra. Verum est, præcipue gestata a Pallade, sed non ab sola: et quia præcipue, ideo apud Plutarch. in Themist. habetur prodigiosum ἀπολέσθαι τὸ γοργώνειον ἀπὸ τῆς θεοῦ τοῦ ἀγάλματος: *desiderari Ægidem ab simulacro Deæ*, id est, Palladis; nam de illa est sermo. Nec solum dabatur Diis aliis, sed etiam gestabatur a Principibus. Nam apud Eurip. in Rhes. Gorgon. gestatur μετώποις ἵππικοῖσι πρόσδετος' *illigata equorum frontibus.* *Cerda.*

436 *Squamis serpentum auroque polibant*] Ægida horrifera aureis squamis serpentum certatim polibant. Alii volunt revera de corio serpentum dicere eum arma esse levigata. *Servius.*

Squamis serpent.] Politianns Miscell. c. 47. scribit, etiamnum Romæ simulacrum Palladis videri Ægida gestans squamoso draconum corio circumtectam: plane ut hic describitur. *Taubmann.*

Auroque polibant] Ab Paus. Attic. exhibetur Μεδούσης τῆς γοργόνος ἐπὶ χρυσος κεφαλὴ: *inauguratum caput Medusæ Gorgonis.* Ab eodem Hel. prior ἀσπὶς χρυσῇ Μέδουσας τὴν γοργόνα ἔχουσα ἐπειργασμένην: *clypeus aureus, in quo caput Medusæ Gorgonis.* *Cerda.*

Polibant] In aliquot antiquis, *poliebant*: de qua scribendi ratione, satis superius disputatum est. *Pierius.*

437 *Connexosque anguis*] Gorgonis scilicet capiti. *Servius.*

Connexosque anguis] Ita caput Gorgonis ab omnibus. Sil. l. ix. 'Sibillaque horrificis torquet serpentibus Ægis.' Nonnus l. xxv. loquens de Perseo volante cum capite Medusæ, δρακοντείης τρομέων. συριγμὸν ἐθείρης: *tremens sibilum serpentinae comæ.* *Cerda.*

Ipsamque in pectore divæ] Hoc est, quæ in pectore ponatur. *Servius.*

In pectore divæ] Expressissime. Tunc enim Ægis, cum a Diis gestaretur, secus cum a mortali. Mart. vii. 1. 'Cum vacat hæc, Cæsar, poterit lorica vocari: Pectore si sacro sederit, Ægis erit.' Et ix. 21. 'At te protexit Superum Pater, et tibi Cæsar Pro jaculo et parma, fulmen et Ægis erat.' Et xiv. 179. ad Minervam argenteam: 'Dic mihi, virgo ferox, cum sit tibi cassis et hasta, Quare non habeas Ægida? Cæsar habet.' In quibus omnibus assentatorie Domitiani divinitatem prædicat. Ergo signate Poëta, 'in pectore Divæ Ægida.' Paus. Attic. loquens de statua Palladis: καὶ οἱ κατὰ τὸ στήρνον ἢ κεφαλὴ Μεδούσης: *erat illi in pectore caput Medusæ.* Ovid. Metam. iv. de Pallade, 'Pectore in adverso, quos facit, sustinet angues.' *Cerda.*

In pectore] Propert. ii. 2. 'Dulichias Pallas spaciatur ad aras Gor-

gonis anguiferæ pectus operta canis.' Taubmann.

438 *Desecto vertentem lumina collo*] Aut sua lumina circumferentem, et mortis indignatione quærentem, quorum se iuteritu posset ulcisci. Aut certe intuentum lumina in saxa vertentem. Aut horrore suo aliorum oculos avertentem, ne cum periculo videretur. Hoc autem caput ideo Minerva fingitur habere in pectore, quod illic est omnis prudentia quæ confundit alios, et imperitos ac saxeos comprobatur. 'Desecto vertentem.' Quomodo *vertentem*? Id est, secto collo non sua lumina vertentem, sed immutantem eorum faciem, qui hanc vidissent: aut *vertentem* dixit, lumina adversa habentem, ut habuit cum secaretur ei collum, et quæreret aspectibus vindicari. *Servius*.

Desecto vertentem lumina collo] Sunt codices, in quibus *desecto* legatur. In aliquibus, *dissecto*. In Romano, *dejecto*. Sed *desecto* magis placet, ut in Mediceo est. *Pierius*.

Desecto collo] Hinc Propert. Eleg. iv. 11. 'desecta Tolumni ervix.' *Cerda*.

Vertentem lumina] Sunt hi oculi, quos *obliquos* vocat Horat. epist. i. et ab eo Petron. Sat. Calab. l. xiv. βλοσυρὸν ὄμμα, cum de Ægide: Ἐν γάρ οἱ πεπόνητο κάρη βλοσυροῖο Μεδοῦσης Σμερδαλέον. Ab eadem intuitione Pallas γοργῶπις dicitur ab Soph. in Ajace. *Idem*.

439 *Tollite cuncta, inquit*] Vile est quod plerique dicunt, propter arma Martis iratum esse Vulcanum, præsertim cum et arment Minervam et fabricent fulmina Cyclopes: et Vulcanus dixerit, 'Cuncta tollite.' Ergo *Tollite*, aut differte, est, aut celerius terminate. *Servius*.

Tollite] Magnum Æneæ meritum, quod cuncta superis necessaria tollerentur, ut arma illi fierent. *Don*.

Cæptosque auferte labores] Quia dixerat, 'His informatum manibus jam

parte polita Fulmen erat.' *Servius*.

Cæptosque auferte labores] In codicibus aliquot antiquis, *certos* legitur, hoc est, qui quotidiana opera exercentur, qui olim instituti, qui vobis præcipue soliti. Nam alia, quam soleant excudere, nunc opera imperaturus est. Non tamen displicet *cæptos*, ut codices aliquot etiam manu scripti legunt. *Pierius*.

440 *Ætnæi Cyclopes*] Ut, 'Ætnæos fratres.' *Servius*.

441 *Arma acri viro*] Suppressit cuius causa, ne nimis uxorius videretur. Nec nominat privignum, qui naturali malitia odiosus esse potest. *Donatus*.

Acri viro] Notat hominem, qui τὴν ἰσχὺν εἵρωστος, ut loquitur Diodorus. Vel ut Suid. νικήσαντα πάντας μάχῃ, καὶ κρατήσαντα. Itaque acritudo ista tota ad bellum, et militarem virtutem, proprie ἔτοιμος. Nam Xenoph. iv. παῖδ. ἔτοιμοί εἰσι μάχεσθαι. *Cerda*.

Nunc viribus usus] Hoc est, nunc est vestrarum virium exercitium, id est, tempus est exercendæ virtutis circa arma viri fortis. Et sic dictum est, ut dicimus, 'opus est viribus' et hoc quidam non ad difficultatem operis, sed ad celeritatem referunt. *Servius*.

442 *Rapidis*] Latis. *Idem*.

Rapidis manibus] Ut in festinatione. Sic supra, 'rapit arma manu;' et conjungit eum manibus 'artem magistræ.' Itaque quadrant in hunc locum verba Hippoc. lib. de Flatib. τὸ γὰρ ἔθος τῇσι χερσὶ κάλλιστον διδασκαλεῖον: Num videlicet admovere manum operi est optimus magister docendi. Colum. Rei Rust. l. i. 'Usus et experientia dominantur in artibus.' *Cerda*.

Arte magistræ] Ambitiosius quam si dixisset *magistri*, et rem persone in artem transtulit: ut si dicas, *opus est peritia medicinæ*, non *medici*. *Serv.*

443 *Præcipitate moras*] Præcipitanter, id est, festinanter abjicite. *Id.*

Præcipitate moras] In aliquot antiquis, *moram*. Sed numero multitudinis magis placet, quod majorem ostendit festinationem. *Pierius*.

Nec plura effatus] Sicut festinantem decebat. *Servius*.

441 *Ocius incubuere*] Quam ille præceperat. *Idem*.

Ocius incubuere] Jubentis auctoritas ostenditur. *Donatus*.

Ocius] Addidi explicans, 'ocius solito.' Verissime: non enim verum plausibile illud Grammaticorum, comparans sumi pro positivo. Est hoc invertere naturas vocum. Itaque in his mera est ellipsis. Sic postea in hoc libro, 'gravior ne nuntius aures Vulneret,' est, gravior solito: et in *Æn.* v. 'comitis senioris Aestæ,' non est, senis; sed loquitur cum respectu aliorum. Et, cur Vechnerus in sua Hellenolexia infinitas ellipses agnoscens hanc adimit? Nec verum est in *Soph.* πλέον ἐχθίστη, explicandum πολὺν, sed aliquid subaudiatur, necesse est. *Cerda*.

Pariter] Pari modo dicitur, et pro similiter et pro simul. *Servius*.

445 *Laborem sortiti*] Diviserunt inter se laboris officium: ut, 'Sortiti remos.' *Idem*.

Fluit] De auro et reliquis metallis: quæ ita solvuntur, ut currant tanquam effusa. *Donatus*.

Fluit æs rivis] Illustrare hunc locum potest *Plin.* xxxiv. 8. ad finem, ubi meminit æris quod ipse *caldarium* vocat, estque fusile æs; et eo ait *Cyprum* abundare. Et addit, ejusmodi æs excoctum purgatumque vitis formari inductile et regulare. Quod certe *Vulcanus* præstat in hac armorum fabrica. *Æs* quoque ductile in *Claud.* agnosce *Paneg. Stil.* ii. ubi ad ductum *Virg.* 'Quæ non incudes streperent? quæ flamma vacaret Fabrilis? quæ non fluerent fornacibus æra Effigies ductura tuas?' Adhuc et *Paneg.* iii. celebrans ejusdem liberalitatem; 'si solveret ignis

Quas dedit immanes vili pro pondere massas, Argenti potuere lacus, et flamina fundi.' *Cerda*.

Auri] Apud veteres non ita discriminatæ artes ut apud nos. Qui nunc separati medici, ac chirurgi, olim conjuncti. Sic etiam nunc separantur artifices fabri, qui ferrum cudunt, et qui aurum poliunt. Ergo in officina *Vulcani*, etiamsi hic ferrarius, non tamen materia omnis ferrea. En hic aurum admistum æri et ferro. Supra quoque Cyclopes 'polibant auro' ægidem *Palladis*. Regia Solis apud *Ovid.* (quod opus *Vulcani* est) construitur auro, pyropo, argento, ebore. *Claudiani* locus de Nuptiis *Hon.* et *Mar.* nitidus est ad hanc rem: 'Lemnius hæc etiam gemmis exstruxit et auro, Admiscens artem pretio, gravibusque smaragdis Supposuit cæsas hyacinthi rupe columnas. Beryllo paries, et iaspide lubrica surgunt Limina, despectusque solo calcatur Achates.' Apud eundem *Rapt.* ii. in reliquo ornatu Veneris, tum 'sudata marito Fibula purpureos gemma suspendit amictus.' *Tertull.* de *Cor.* loquens de *Pherecyde*: 'Dat Priapo et tæniæ idem, et Ariadnæ sertum ex auro, et Indicis gemmis, *Vulcani* opus, Liberi munus, post et sidus.' De armis *Achill.* *Eurip.* *Aul.* χρυσέων ὕπλων ἡφαιστοπόνων. Jubæ *Achill.* ii. xxii. dicuntur χρύσσαι, et additur auctor *Vulcanus*: ἄς ἡφαιστος ἔει λόφον ἀμφὶ θαμειάς. Apud *Stat. Theb.* ii. monile *Augiæ* habet smaragdus, et adamanta, atque fabricatum Cyclopum opera. *Calab.* i. ii. meminit poculi aurei, quo *Priamus* excepit *Memnonem*, et addit esse opus *Vulcani*. *Hesiod. Theog.* facit στεφάνην χρυσέην, ejusdem, *Vulcani* opus. *Cerda*.

Metalium] Recte conjungit, 'aurique metallum.' Est enim *metallum* vox universalis ad fodinas omnes, sive aureas, sive argenteas, sive ferreas. Hispani *mīnas* dicimus. *Ulpian*,

in Orat. Demosthen. contra Leptinem: θάσος καταπικρὸν τῆς θράκης, ὅπου ἦν καὶ τὰ μέταλλα ποτε τῶν Ἀθηναίων: *Thasus e regione Thraciæ est, ubi metalla fuerunt aliquando Atheniensium.* Herod. Musa vii. loquens de monte Pangæo: ἐν τῷ χρύσεά τε καὶ ἀργύρεα ἐνὶ μέταλλα: *In quo sunt metalla aurea et argentea.* Itaque fodinas quoque marmoris possis metalla nuncupare. Nam et Alciat. Parerg. i. 39. alumen dici metallum ex Ulpiano J. C. observavit. Notio nominis, nam ἄλλον reperitur μετ' ἄλλον, perscrutando scilicet: inde μεταλλᾶν, perscrutari. Quod etymon probant Eustathius, Isidorus, Plinius, et ab omnibus Galeotus lib. de Prom. Doct. c. 14. *Idem.*

446 *Vulnificusque Chalybs*] Populum apud quos nascitur, pro ferro posuit. *Servius.*

Liquescit] Dixit proprie. Nam ferrum non semper solvitur, sed mollescit. *Idem.*

Liquescit] De ferro quod non ita solvitur. *Donatus.*

Chalybs vasta fornace liquescit] Sic Persius Sat. v. 'anhelanti coquitur dum massa camino.' Et Stat. qui Silv. III. 'Indomitusque silex curva fornace liquescit.' Et iterum eodem lib. 'Quæ Divum in vultus igni formanda liquescat Massa.' Pulchre Soph. Antig. σίδηρον ὅππῃ ἐκ πυρός: *ferrum assumptum igni.* Qui ita ferrum tractant χαλκοτύπους vocat Aristotel. de Cæl. II. 9. Nazianz. carm. 50. πυρὸς μένος σίδηρον, subaudi μαλθάσσει. *Cerda.*

447 *Ingentem clypeum informant*] Designant. *Ingentem* autem et magnitudine et soliditate. Nam et *clypeum* dixit, qui magnitudine corpus furatur. Unde et clypeus dictus est ἀπὸ τοῦ κλέπτειν: et dicturus est, 'septenosque orbibus orbis Impediunt': id est, veluti septem senta facta in unitatem connectunt. *Servius.*

Omnia contra Tela Latinorum] Ex persona Poëtæ: nam Cyclopes ne-

sciebant cui fabricarent. *Donatus.*

448 *Septenos, &c.*] Quatuordecim circulis: sic clypei textura currebat ordinatis omnibus, ut se invicem necerent. *Idem.*

Orbibus orbis Impediunt] Hic versus supra Æn. v. in ludo, qui Troja. *Germanus.*

Septenos orbis] Sic infra Æn. XII. 925. Turni clypeus dicitur 'septemplex:' ut etiam Ajacis apud Ovid. Met. XIII. 2. 'Surgit ad hos dominus clypei septemplex Ajax.' Sic Achilles apud Hom. II. Σ. 481. quintuplex: Πέντε δ' ἔρ' αὐτοῦ ἔσαν σάκεος πτύχες. *Emmeness.*

449 *Ventosis*] Ventos gignentibus, aliter 'Ventosa per æquora vectis,' qui ventis turbentur. *Servius.*

Ventosis follibus] Huc traho historiam Pausan. Lacon. ubi ait ænigmate quodam folles ferrarios appellari *ventos*, quod folles vi expellant conceptas auras. Græca sunt, ἀνέμοις μὲν τοῦ χαλκῶς εἰκάζων τὰς φύσας, ὅτι καὶ αὐτὰ βίαιον πνεῦμα ἤφισαν. *Cerda.*

450 *Accipiunt redduntque*] Jungendum: uno enim eodemque tempore partim reddunt, partim ventos accipiunt. *Servius.*

Ventosis follibus auras Accipiunt redduntque] Aristot. lib. περὶ ἀναπνοῆς, ubi in Empedoclem disputat, qui causam inspirandi et expirandi sanguini tribuebat aut supera petenti, aut in fistulas quasdam venasque se recipienti; Aristoteles, inquam, respirandi in animalibus rationem follibus officinarum ærariarum assimilat, his verbis: λέγει μὲν οὖν ταῦτα περὶ τοῦ ἀναπνεῖν ἀναπνέει δὲ, ὥσπερ εἵπομεν, τὰ φανερώς ἀναπνέοντα διὰ τῆς ἀρτηρίας, διὰ τε τοῦ στόματος ἅμα καὶ τῶν μυκτήρων, ὥστε, εἰ μὲν περὶ ταύτης λέγει τῆς ἀναπνοῆς, ἀναγκαῖον ζητεῖν πῶς ἐφαρμόσει ὁ εἰρημένος λόγος τῆς αἰτίας. Φαίνεται γὰρ τοῦναντίον συμβαῖνον, ἄραντες μὲν γὰρ τὸν τόπον, καθάπερ τὰς φύσας ἐν τοῖς χαλκείοις, ἀναπνέουσιν, αἶρυν δὲ τὸ θερμὸν εὐλογον, ἔχειν δὲ τὸ αἷμα τὴν τοῦ θερμοῦ χώραν,

συνίζοντες δὲ καὶ καταπνίγοντες, ὥσπερ ἐκεῖ τὰς φύσας, ἐκπνέουσι, πλὴν, ἐκεῖ μὲν οὐ κατὰ ταῦτόν εἰσδέχονται τε τὸν αἶρα καὶ πάλιν ἐξιᾶσιν, οἱ δὲ ἀναπνέοντες κατὰ ταῦτόν. *Germanus.*

Accipiunt redduntque] Hippocrat. περ. φουσ. ita opponit, ἐμπνέοντα, ἐκπνέοντα, εἰ πνεῦμα διαπνεόμενον, καὶ πάλιν ἐξερχόμενον. Item huic ἔλκειν πνεῦμα opponit ἀπὸ ἀνατρέχει. Manil. l. i. ita, 'reddit, recipit:' et ii. 'reddit, rapit:' et de Luna, 'reddit, repetit.' De re Virg. locus est Auson. in Mossella, ubi sic opponit: 'Sic ubi fabriles exercet spiritus ignes, Accipit alterno cohibetque foramine ventos.' *Cerda.*

Stridentia tingunt] Tingendo stridere faciunt. *Servius.*

Stridentia tingunt Æra lacu] *Lucr.* l. vi. 'Ut calidis candens ferrum e fornacibus olim Stridit, ubi gelidum propere demisimus imbrem.' Σίζειν autem proprie Græci dicunt de ignito ferro in aqua extincto, unde et σισμός, et σίσις. *Arist. Meteor.* l. ii. τὸν δὲ ψόφον ἐπισβεννυμένον πυρὸς, καὶ τὴν σίξιν βροντὴν. Hi autem versus etiam *Ge.* iv. 171. *Germanus.*

Stridentia tingunt Æra lacu] *Elegant* ter *Ovid. Met.* xii. 275. cum hoc stridore comparat sonitum, quem Charaxi sanguis ex vulnere, stipite candente ipsi inflicto, effluens dabat: 'Arserunt crines: et vulnere sanguis inustus Terribilem stridore sonum dedit; ut dare ferrum Igne rubens plerumque solet, quod forceipe curva Cum faber eduxit, lacubus demittit: at illud Stridet; et in trepida submersum sibilat unda.' Et ix. 170. 'Ipse ruor, gelido ceu quondam lamina candens Tincta lacu, stridit.' ad quem locum de hoc verbo vid. *Nic. Hein-*sius. *Emmeness.*

451 *Æra lacu*] Amat lacum, pro aqua ponere. *Servius.*

Gemit] Ita vis illa explicata. Ut enim *Hom.* II. xviii. tela dicuntur σπονδέα, suspiriosa et gemebunda, ad notandum impetum, quo emissa: et

II. viii. dicat, πύλαι μύκον οὐρανοῦ, mugierunt cæli portæ, ad magnum strepitum indicandum; sic Latini *gemo*. Ut hic *Virg.* et *Claud. Eutrop.* ii. 'multisque gemunt incudibus æra.' Et iii. *Hon.* 'Ignifluisque gemit Lipare fumosa cavernis.' Et *Callimach.* de foliibus Vulcani, βαρὺν στόνον, gravem gemitum. Hos sive gemitus, sive strepitus *Callimach.* mire exaggerat, loquens de sonitu malleorum in antris Cyclopi: αἶε γὰρ Αἴτην, Αἶε δὲ Τρινακρίη, Σικανῶν ἔδος, αἶε δὲ γέλιτων Ἰταλὴ μελάλην δὲ βοήν ἐπὶ Κύρνος αὔτει. *Cerda.*

452 *Illi*] Quidam pro alii accipiunt. *Servius.*

453 *In numerum*] In ordinem: ut, 'Tunc vero in numerum Faunosque ferasque videres Ludere.' *Idem.*

In numerum] Ordinatis vicibus ferendi et versandi. Quod autem *incudibus* in plurali dixit, et massam et forcepem in singulari, intelligas singulis incudibus singulas massas et forcepes fuisse. *Donatus.*

In numerum] Ut hic *in numerum* de laborantibus ad ferrariam, ita de laborantibus ad remos *Ovid. Trist.* iv. 1. 'In numerum pulsa brachia versat aqua.' *Cerda.*

In numerum, &c.] Vide quæ dicta supra *Ge.* iv. 175. *Emmeness.*

Forcepe] *Forfices*, quibus incidimus: *forcepes*, quibus aliquid formum teneamus, quasi formi capes. Nam *formum* est calidum. Unde et *formosos* dicimus, quibus calor sanguinis ex rubore pulchritudinem creat: has tamē forcepes in Medicinalibus Græci ἀρθιοθήρες appellant, quibus solent in bello vulneratis spicula extrahi. *Servius.*

Forcepē massam] Sunt quidem codices, in quibus *forfice* legatur. Sed enim *Servius* agnoscit *forcepe*, et utriusque diversum ostendit usum. *Carisius forcepe* loco hoc positum a Virgilio tradit: quamvis de *forfice* cum *Servio* non sentiat. Quod vero exemplaria *massam* habent, in *Carisii* codicibus

ejus loco ferrum legitur. *Pierius.*

454 *Dum hæc properat*] Hoc est, properanter facit: et est honesta elocutio. *Servius.*

Æoliis] Nam, ut diximus, Vulcania una est de septem Æoliis, in quibus Æolus regnavit. *Idem.*

Lemnius] Quia in Lemnum insulam, ut diximus, cecidit: vel a Iunone propter deformitatem dejectus; quam aërem constat esse, ex quo fulmina procreantur. Ideo autem Vulcanus de femore Iunonis fingitur natus, quod fulmina de imo aëre nascuntur: quod etiam Lucanus dicit, 'Fulminibus terræ propior succenditur aër, Pacem summa tenent.' *Idem.*

455 *Euandrum, &c.*] Similis locus Il. et Od. II. De quibus curiose Scallig. v. 3. *Taubmann.*

Lux suscitât alba] Ita apud Stat. Theb. III. Adrastum jacentem in lecto 'Lux movet, ingentesque jubent assurgere curæ.' Legendum fortasse monet. Imitatus est Sophoclem Noster, apud quem in Elect. 'Ὡς ἡμῖν ἤδη λαμπρὸν ἥλιον σέλας Ἐῶα κινεῖ φθέγματ' ὀρνίθων σαφῇ: Nam nobis jam splendidum Solis jubar Excitat matutinos avium cantus. Virgili sententiæ confinis vox Græcorum, quibus Sol dicitur ἡλέκτωρ, quod homines ἀλέκτρον, id est, sine lecto faciat. Notatque commode Germ. ubi in Supplicib. Æschyli dicitur, Ζηνὸς ὕρην τόνδε νῦν κυκλήσκειτε, scribi ab interprete, Ζηνὸς ὕρην, artem Jovis esse ἥλιον, Solem. Ratio: quia ἐξανίστησι ἡμᾶς, ὥς ἀλεκτρῶν, excitat nos, ut gallus. *Cerda.*

456 *Matutini volucrum sub culmine cantus*] Potest et generaliter accipi volucrum quarumvis, quæ matutine sonant: potest et specialiter, ut hirundinum; potest et gallorum, quæ omnia propter sermonis humilitatem vitavit. *Servius.*

457 *Tunicaque inducitur artus*] Homerus de surgente Agamemnone Il. II. μαλακὸν δ' ἐνδυνε χιτῶνα: et de surgente Telemacho Od. II. εἴματα ἐσσά-

μενος: et de surgente Pentheselea Cal. I. I. ἀμφ' ὁμοῖσιν ἐδυνε τεύχεα. Lege Magium Miscel. III. 3. ubi ex hoc Virgiliti loco, ex duplici Homeri, ex duplici Suetonii, disserit de usu tibialium negato veteribus. Quod ex his locis Magius elicit, alii ex Quintil. XI. 3. alii ex Agellio XIII. 20. *Cerda.*

458 *Tyrrhena vincula*] Tusca calceamenta. Et dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, nunc milites. Alii calceos senatorios volunt, quia hoc genus calceamenti a Tuscis sumptum est. *Servius.*

Tyrrhena vincula] Sed quæ sunt Tyrrhena vincula Virgili? Utique Tusca calceamenta, de quibus Hesychius: Τυρρηνικά σανδάλια κάττυμά τι ὑψηλὸν οὕτω καλεῖται: Tyrrhenica sandalia dicuntur altum quoddam calceamentum. Sed major lux ab Polluce, qui VII. 22. Τυρρηνικά τὸ κάττυμα ξύλιον, τετραδάκτυλον, οἷδ' ἐμάντες ἐπὶ χρυσοῖ, σανδάλιον γὰρ ἦν ὑπέδησε δ' αὐτὸ φειδίας τὴν Ἀθηνῶν, ἐκάλουν δ' αὐτὰ τυρρηνουργή: Tyrrhenica, quorum solca lignea, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata; erat enim sandalium: hoc Minervam induit Phidias, et hæc vocabant Tyrrhenica. *Servius* ait, fuisse 'Tusca calceamenta, quasdam crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, mox milites; de quibus videtur locutus Agellius XIII. 20. 'Omnia enim ferme id genus, quibus plantarum calces tantum infime teguntur, cetera prope nuda, et teretibus habenis vincta sunt, solcas dixerunt, nonnunquam voce Græca, crepidulas.' Et Festus, de hoc calceamento loquens, ait, 'pedis solo subjicitur.' Imo inde dictæ soleæ, quod solo pedis subjiciantur. Ergo 'Tyrrhena vincula' Virgili sunt, 'meræ soleæ,' quibus plantæ teguntur, et quibus corrigiæ ad ligationem. De hoc genere sandalii intelligendi veteres, cum nominant vincula. Ut Ovid. Fast. v. 'habent gemini vincula nulla pedes.'

et l. II. loquens de Hercule muliebribus calceis induto, 'Scindebant magni vincula parva pedes.' Et Met. III. 'vincla duo pedibus demunt.' Et Tibull. I. 5. 'Vinclaque de niveo detrahet ipse pede.' Et Noster Æn. IV. 'unum exuta pedem vinculis.' Imo, calcei Græce dicuntur ὑποδήματα ab his vinculis. *Cerda.*

Tyrrhena vincula] Tusca calceamenta altiora. Et erant alioqui Tusci peritia artium egregii. Vide Turneb. XXVI. 29. et XXX. 38. *Taubmann.*

459 *Tegeæum ense*] Arcadicum gladium. *Servius.*

460 *Demissa ab lava pantheræ terga retorquens*] A sinistro humero pellem demissam habuit, quam retorquens et in dextram revocans partem se amiciebat. *Idem.*

Demissa ab lavæ] Antiqui aliquot codices, a *læro* legunt, ut subintelligatur humero. Sed ab *lava*, scilicet parte, vel manu, magis recepta lectio. *Pierius.*

Pantheræ terga] Παρδαλέην. Panthera autem, quæ et πάρδαλις, sic dicta, quod cicurari non possit, et inter semper feras posita sit ab Aristot. I. I. De nat. anim. his verbis: ἔτι τὰ μὲν ἡμερα, τὰ δὲ ἄγρια· καὶ τὰ μὲν αἰε, οἶον ἄνθρωπος καὶ ὄρεος, αἰε ἡμερα· καὶ ἄγρια, ὥσπερ πάρδαλις καὶ λύκος. Sed et πανθήρ Græcis dicitur, qui a nonnullis Lupus cervarius. *Germanus.*

461 *Gemini custodes*] Hoc et in Homero lectum est: et in historia Romana, quæ ait, 'Syphax inter duas canes stans Scipionem appellavit.' *Servius.*

Gemini custodes] Hoc et in Hom. Od. II. 11. lectum est de Telemacho Ulyssis f. Vide Lipsium, Epist. Centuria I. ad Belgas, 44. *Taubmann.*

462 *Solemnique canes comitantur her.*] Solemnis mos, et ab ævo Heroum ductus. Homer. Od. II. de Telemacho, Οὐκ οἶος, ἅμα τῷ γε δύο κύνες ἀργοὶ ἔποντο: Non solus, simul cum duo canes veloces sequebantur. Hujus loci memi-

nit Philostrat. Apollon. VI. 14. et Martial. I. XI. meminit 'canis Dulichii.' Pollux I. 4. εἴπέτο ἕρα τῷ ἡρακλῇ καὶ κύνων κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον· οἶσθα γὰρ ὅτι τοῖς ἥρωσι συνέσιεσαν μέχρι τῆς ἐκκλησίας οἱ κύνες: Sequebatur Herculem canis veteri instituto. Scis enim canes una cum Heroibus conciones ingredi. Hoc de se prædicat Priam. II. I. XXII. Οὗς (κύνες) τρέφου ἐν μεγάρῳσι τραπέζῃς πύλαωρους: Quos (canes) nutrivisti in ædibus mensarios janitores. Et II. XXIII. de Achille dicitur, Ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπέζῃς κύνες ἦσαν: Novem huic regi mensarii canes erant. Inde in sermone magnorum ducum magna etiam mentio canum. Vid. Plutarch. in Themistocle, ubi de cane Xantippi, et Periclis. Vide eundem de cane Alcibiadis, qui erat θανααστὸς τὸ μέγεθος, καὶ τὸ εἶδος: et in Pelopida de cane Alexand. Phæacorum. Alexander etiam Magnus (ut idem testificatur) canem habuit σπεργόμενον, ut in deliciis. Et Eustath. in II. XXII. εἶθος ἦν τὰς αὐλείους θύρας τηρεῖσθαι ὑπὸ κυνῶν. Vide historiam quampiam de cane comite viæ apud Cedren. p. 362. et Plutarch. ἐν ἑλλ. ubi Hyperocho regi Inachiorum dat comitem canem. De canibus porro catenatis videndus Artemid. I. III. Seneca de Ira III. 37. et Petron. Satyr. *Cerda.*

463 *Hospitis Æn. sed. et secr. petebat*] Ut supra Ge. IV. 'In secreta senis ducam.' Vide autem apud Turnebum 'secretum petere,' Advers. III. 4. *Germanus.*

464 *Sermonum memor*] Scilicet promissi auxilii, ut, 'Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.' *Servius.*

Heros] Hoc nomen non tantum præsentis est virtutis, sed et præteritæ. Unde est quod Euandrum Heroem dicit, cum sit virtutis emeritæ: plerumque heros et generis est. *Id.*

465 *Se matutinus agebat*] Rem temporis ad personam transtulit. *Idem.*

Se matutinus agebat] Hæc loquendi forma frequentissimi sunt Græci, et

ab istis adventitia hæc in Romanos. Hom. Od. XVI. ἑσπέριος ἦλθεν, *vesper-tinus venit*: et Il. VIII. ἡοίοι θωρηχθέν-τες, *matutini armabantur*: et X. χθιζὺς ἰπέσχετ' Ὀδυσσεύς: *hesternus promisit Ulysses*. Quin apud illos hæc locutio ad dies quoque translit. Nam Theoc. εἰδ. X. ἔραμαι ἑνδεκαταῖος: et Hippocrat. I. VII. ἐπίδ. ad exitum, ἑβδομαῖος ἀπέθανεν. Quasi dicas: 'Amo undecendius,' 'Obiit septemdius:' id est, 'undecim dies elapsi sunt post quos amo,' 'Obiit die septimo.' *Cerda*.

Æneas se matutinus agebat] Id est, tempore matutino, sic statim vs. 465. 'matutini cantus volucrum,' pro, volucres mane canentes. Et notata jam nobis hæc loquutio supra Ge. III. 538. Vid. et Gronovium Observat. I. I. sub finem. Sic Homer. Il. A. 497. de Thetide loquens, ἡερὴ ἀνέβη μέγαν οὐρανόν: *matutina conscendit altum cælum*: ubi Scholiastes τὸ ἡερὴ exponit ἑωθινή, ὀρθρινή: et de Jove vs. 424. χθιζὺς ἔβη μετὰ δαῖτα: *hesternus abiit ad epulum*, pro χθὲς, *heri*. Ut autem hoc loco *agere se*, sic supra VI. 337. 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' Pro quo Apulejus *facere se*, Met. I. V. 'Psyche paullo fidentior intra limen sese facit:' et I. X. 'Ut primum ante iudicis conspectum facta est.' *Emmeness*.

467 *Jungunt dexteras*] Sic enim se antiqui salutabant. *Servius*.

Mediis residunt Ædibus] Ut ad capiendâ consilia in secretiore parte domus. Sen. in Thyest. nominat 'arcanam regiam.' Stat. Theb. III. 'arcanam aulam.' et I. II. ita ait, loquens de Adrasto, Polynice, Tydeo, 'postquam mediis in sedibus anlæ Congressi, inque vicem dexteras junxere, locumque, Quo serere arcanas aptum, atque evolvere curas, Insidunt.' Pars enim media secretior, ut quæ ab omni parte remotior ab auscultatoribus. *Cerda*.

468 *Licito tandem sermone*] *Tandem*, quia amorum desiderio nox fecerat

moram. Vel tandem dato secreto. *Ser.*

Licito tandem sermone fruuntur] *Ar-*cano, ut interpretor: qui sermones a Plutarch. in Lucull. dicuntur λόγοι ἀπόρρητοι. Licebat enim jam Euan-dro secreta animi patefacere. Et vero, 'frui sermone,' loqui ad invicem, quod Calab. I. II. ἀλλήλοις ὑάρι-ζον. *Cerda*.

470 *Maxime Teucrorum ductor*] Di-cendo *maxime*, subtiliter ostendit eum Pontificis maximi et scientiam et po-testatē habere. *Servius*.

Maxime Teucrorum ductor] Suasorii generis oratio, qua consulit Æneæ, ut a Tarchonte Hetruscorum duce auxilium petat. Suadet ab oppor-tuno, ut spem injiciat firmiorum opum certissimam, adversus poten-tes hostes. Exordium ductum ab in-sinnatione. Ostendit enim vires suas tenuiores esse, quam quæ ad tantum bellum sufficiant: laudans simul Æ-neæ virtutem. *Hort*.

Maxime] Non dubium, quin mili-taris virtus signetur; nam hæc super-latio non tam a Latinis fontibus ma-nat, quam a Græco, in quo μάχιμος est *pugnax*, *bellicosus*, et *μαχιμώτατος*, *bellicosissimus*. *Cerda*.

Nunquam Res equidem Trojæ vic-tus] Satis mature *equidem* dixit: id est, Ego equidem Trojam te vivo victam non arbitror, quantum est in opinione mea. *Servius*.

472 *Pro nomine tanto*] Pro tui no-minis gloria. *Idem*.

473 *Thusco claudimur anni*] *Tusco* ideo dixit, quia ipse fuit Romani finis imperii. Juvenalis: 'Et quæ imperii fines Tiberinum virgo natavit.' *Idem*.

Claudimur anni] In Æn. X. 'claudit nos objice pontus.' Et *anni* pro *anne*: antiqui enim sic finiebant hos casus; quod jam alibi. *Cerda*.

474 *Hinc Rutulus premit*] Hoc est, 'Gens eadem quæ te crudeli Daunia bello Insequitur.' *Servius*.

Et murum circumsonat armis] Et bre-vitatem sui ostendit imperii, et hosti-

lem necessitatem: ob quam se penitus exarmare non poterat. *Servius*.

Murum circumsonat armis] In codicibus aliquot antiquis *Circumsonat arcens* legitur. In aliquot aliis, *Arrens*: ut non nnus nominetur hostis ad majorem timoris exaggerationem, sequē honestius excuset, quod modico eum auxilio juvet. Mihi autem *armis*, ut in codicibus emendationibus habetur, nequaquam displicet. *Pierius*.

Murum circumsonat armis] Est hoc, quod Æn. x. 'Rutuli portis circum omnibus instant.' *Cerda*.

475 *Sed tibi ego, &c.*] Artificiose ait, ut etiam quæ monstrantur auxilia, ipsius esse videantur. *Ingentes* autem *populos*, non sine causa dixit. Nam Tuscia duodecim Lucumones habuit, id est, reges, quibus unus præerat. Unde est, 'Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.' *Ser.*

Opulentaque] Bene hoc addit. Nam pecunia nervus rerum gerendarum. *Taubmann*.

476 *Quam fors inopina*] Hoc beneficium casus præstat, qui efficit ut eo tempore quæras auxilium, quo Tyrreni ducem requirunt. *Servius*.

Fors inopina] Alludit ad oraculum Sibyllinum: 'via prima salutis, Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.' *Hort.*

Fors inopina] Præter opinionem. *Scalig.* iv. 16. *Taubmann*.

477 *Fatis huc te poscentibus adfer.*] Perge illuc poscentibus fati. Nam talis est sensus, si legeris *adfer*. Similiter jungit fortunam fato: ut supra, ubi ait, 'Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum.' Si autem legeris *adfers*: sensus erit talis, Fati necessitate factum est ut venires: fortunæ beneficio ut illi ducem requirant. Legimus ergo et *adfer* et *adfers*. *Serv.*

478 *Haud procul hinc*] Ut hic ei facile persuadeat. *Idem*.

Saxo incolitur fundata vetusto] Antiquo opere: ut, 'Templa Dei saxo venerabar structa vetusto.' *Servius*.

479 *Urbis Agyllinae*] Quæ nunc *Cerc* dicitur. *Idem*.

Urbis Agyllinae] Hujus urbis conditores fuerunt Pelasgi, qui venerunt ex Thessalia, ut testatur Stephanus, et recte ex eo ad Solinum monet Salmasius: perperam autem is c. 2. 'Agyllam a Pelasgis, qui primi in Italiam literas intulerunt, quis conditam ignorat?' Nam Pelasgi, qui literas intulerunt in Italiam, fuerunt Euander cum sociis, qui venerunt ex Arcadia; cum illi, qui *Agyllam* condiderunt, sint e Thessalia. Dicta præterea fuit hæc civitas, ut recte *Servius*, *Cære*: unde vero nomen illud sortita sit docet nos Stephanus in Ἀγύλλα his verbis: Θετταλῶν γὰρ κρατούντων τῆς πόλεως, προσελθόν τις τῶν ἀπὸ Λυδίας Τυρρηνῶν, ἡρώτα, τί ἂν εἴη τὸ ὄνομα τῆς πόλεως; τίς δὲ ἀντὶ τῆς ἀποκρίσεως, τὸ χαῖρε εἶπεν, ὅθεν Τυρρῆνοί κρατήσαντες, Καῖρε προσηγόρευσαν. Ejus incolæ *Cæretani*, de quibus vid. *Torrentius* ad *Horat.* *Epist.* i. 6. 62. *Emmense*.

Lydia quondam Gens bello præclara, &c.] Quondam insedit, non quondam bello præclara, nam etiam tunc florebat. Sane etiam supra diximus, Mæoniam provinciam esse, cujus dum brevitatem duos fratres Lydum et Tyrrenum ferre non posset, ex sorte Tyrrenus cum ingenti multitudine profectus est, et partem Italiæ tenuit, et Tyrrenam nominavit. Hi diu piraticam exercuerunt, ut etiam Cicero in Hortensio docet, cum captivos novis pænis adfligerent, occisorum eos religantes cadaveribus: quod Virgilius dat Mezentio, sciens lectum esse de gente Tyrrenorum. Sane illo tempore Tyrreni dicti sunt: postea *Tusci*, ἀπὸ τοῦ θύειν. *Lydi* autem a Lydo, regis fratre, qui in provincia remanserat: et Lydia, provincia, positivum; Lydia, gens, derivativum pro Lydica. Sane hanc Agyllinam quidam a Pelasgo conditam dicunt, alii a Telegono, alii a Tyrreni filio. *Insedit* autem,

secundum Sallustium, 'Montem sacrum atque Aventinum insedit.' *Ser.*

480 *Jugis insedit Etruscis*] Nunc dativum, nunc accusativum, verbum hoc assumit: supra *Æn. II.* 'arces Tritonia, respice, Pallas Insedit:' et *x.* 'Non satius cineres patriæ indisse supremos?' *Germanus.*

482 *Sævis tenuit Mezentius armis*] Undè illi magis indigni injuriis quorum persona laudata: et hoc positum est ut ostendatur, an utile illis sit jungi *Æneæ.* *Servius.*

483 *Quid memorem infundas cades*] Figura oratoria, quæ Paralepsis vocatur. Cicero, 'Nam illa nimis antiqua prætereo.' *Idem.*

481 *Effera*] *Cruenta. Idem.*

Di capiti ipsius] Ut est, 'Quod Dii prius omen in ipsum Convertant.' Quando enim volumus exprimere indignitatem rei, quasi commoti avertimus orationem, ut 'Dii talia Græjis.' *Idem.*

Di capiti ipsius] Imprecantis: ut Aristoph. *eis κεφαλὴν σοι.* Vide *Turneb. xi. 12.* et *Not. ad Plant. Pœnulo III. 3.* Aut potius Gr. illud respexit, *τῇ κεφαλῇ ἀναμάττειν.* *Taubm.*

Di capiti ipsius] De hac imprecandi formula vid. *Brisson. de Formul. p. 112. et 113. Emmeness.*

485 *Mortua quin etiam*] Quod supradictum est; quod Cicero etiam in *Hortensio* de *Tuscis* dixit. *Servius.*

487 *Tormenti genus*] Exclamatio est inventi supplicii, et detestatio. *Idem.*

Tormenti genus] De hoc tormenti genere *Tyrrhenorum*, quod Poëta *Mezentio* tribuit, videatur *Plutarch. in Artaxerxe. Val. Max. ix. 2. et P. Victorius iv. 18. Var. Meminit et Cic. in Hortens. Taubmann.*

Sanie taboque] Sanies, mortui est: tabo, viventis scilicet sanguinis. *Ser.*

Taboque fluentis] In antiquo codice, *fluenti*, quippe *tabo*, legitur. *Pierius.*

488 *Longa sic morte necabat*] De *Barbaris* quibusdam *Valer. J. ix.* ait, necandos homines includi ab illis fe-

rarum pellibus, egestis prius intestinis, 'atque ut diutius pœnæ sufficiant, cibo et potione infelicem spiritum prorogare.' In bove illo æneo, cui subditæ flammæ, quid aliud quærebatur, quam atrocitas mortis et lentities? *Lucan.* 'moremque nefandæ Dirum sævitæ pereuntis parere morti.' Duo nempe illa, atrocitas et lentities, reperta ab *Tyranno* in *Lucianum Martyrem Joh. Chrysost.* scribit *Or. 46.* Ait enim quævisse supplicii genus *ὁμοῦ καὶ δριμυτάτην γενέσθαι, καὶ μακροτάτην*: quod simul acerbissimum et longissimum esset: et in *Orat. de Macchabæis* meminit horribilium suppliciorum cum summa lentitie. Verba ejus: *φρικταῖς τιμωρίαις κατὰ μακρόν.* *Tiberius* mortem vocabat 'leve supplicium,' et maturitatem in moriendo gratiam; quare 'mori volentibus vis adhibita vivendi,' ait *Sueton. c. 61.* Cui affine illud *Sophoc. Elect. οὐ γὰρ θανεῖν ἔχθιστον, non triste est mori*, sed eum, qui mori cupit, non posse consequi. *Eurip. Hippolyto* dixit, *Ταχὺς γὰρ Ἀΐδης βῆστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ*: *Festinata mors grata homini infelici.* *Cerda.*

489 *At fessi, &c.*] Cum essent fessi, tandem circumsistunt. *Servius.*

At fessi tandem cives, &c.] Fessi videlicet acerbitate suppliciorum, quæ narrata: ideo illius imperium diuturnum esse non potuit. *Sallust. epistola illa ad C. Cæsarem de ordinanda Repub.* 'Equidem ego cuncta Imperia crudelia, magis acerba quam diuturna arbitror.' De *Jugurtha* idem: 'fatigati Regis suppliciiis.' *Cer.*

Infanda fumentem] Notat enormia supplicia. *Idem.*

491 *Obtruncant socios*] Non dubium, quin eminentissimus Poëta attingat facilem illam rationem expugnandi Tyranni quæ sit diminutione virum. Si enim prius illos opprimas, qui sunt fidi et socii Tyranni, non dubium, quin facilius illum possis opprimere. *Idem.*

402 *Ille inter cædes Rutulorum*] In Vaticanis omnibus codicibus, *cædem* unitatis numero legitur; non ita in plerisque aliis. *Pierius*.

493 *Confugere*] Confugiebat: ut diximus, historicus stilus est. *Serv.*

Defendier] Defendi, id est, defendebatur. Et vertit historiam. Nam, ut diximus, Turnus magis confugit ad Mezentium. *Servius*.

Confugere, &c.] Monet *Serv.* inverti historiam; nam potius ad Mezentium Turnus confugit. Fortasse, quia scriptum a Liv. I. 'Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Hetrusco- rum opes, Mezentiumque eorum regem, confugiunt; qui Cære opulento nunc oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis,' &c. *Cerda*.

494 *Furiis surrexit Etruria justis*] Huic respondet sequens versus, 'quos justus, in hostem Fert dolor;' hunc autem 'justum dolorem' et sæpe usurpant jurisconsulti, et Arist. Ethic. *νέμεσιν* vocat, quam inter *φθόρον* et *ἐπιχαιρεκακίαν* locat mediam. Horatius 'justam indignationem:' unde et *ἀξιόμισήτοι* apud Plutarch. De invid. et od. *μισοῦνται δὲ πολλοὶ δικαίως, ὥς οὗς ἀξιόμισήτους καλοῦμεν*: sic et εὔστυγείν, juste odisse, apud Æsch. in Suppl. *ἔλευσον ἀνδρῶν ὕβριν εὔστυγήσας*. Iram vero, quæ ex injuria conflatur, inter modos rationesque tyrannidis solvendæ ponit Aristot. πολ. ε. ubi docet conspirationes in caput principum, ut hic, fieri crebrius potiusque quam in principatum, ab iracundia et contumelia. *Germanus*.

Etruria] Scribendum sine aspiratione, ut monuit *Pierius* supra ad Ge. II. 533. Vid. præterea *Dausq. Orth.* I. II. p. 154. *Emmeness*.

495 *Ad supplicium*] Bene, non ad bellum. *Servius*.

Præsenti Marte reposcunt] Sine aliqua dilatione. *Idem*.

Præsenti Marte] Videlicet, dum calent animi, ne furor tepescat, et

Delph. et Var. Clas.

languescat ardor. Est hæc una militarium virtutum. *Ammian.* I. XVII. in re simili: 'statim, ne alacritas in- teperceret pugnatorum.' Julius magnus tractandi militiam dux Civil. III. milites suos 'conquiescere ante iter confectum vetuit,' quia videlicet ardebant desiderio pugnae. Pompejus quoque statim, 'moram nullam ad insequendum intulit.' *Cerda*.

496 *His ego te, Ænea, ductorem*] Quasi grande incrementum. *Serv.*

Addam] Aut dabo: aut re vera addam habentibus Tarchontem. *Idem*.

497 *Toto namque fremunt*] Vel præterita narrat, vel conjectura est, utrum velint qui cessant. *Idem*.

498 *Longævus haruspex*] Argumento ætatis vult doctum videri. Quibusdam sane displicet quod aruspici nomen non addiderit, cujus ætatem auctoritatemque designat. *Idem*.

Longævus haruspex] Propterea τὸ *longævus* additum dicit *Servius*, ut 'ætatis argumento doctum' ostendat. Hinc quoque apud *Apul. Metam. v.* Pan inquit: 'Senectutis prolixæ beneficio multis experimentis instructus sum.' Ad quem locum vid. quæ in hanc rem *Pricæus. Emmeness*.

Retinet haruspex fata canens] Cum superstitione plurimum in Ethnicis dominaretur, tum maxime erat illius usus, cum refrænanda esset multitudo. Nam vulgus aliter non continebatur. Inde ab aruspice Virgiliano confictum mendacium Deorum. Opportunus est *Polyb.* locus I. IX. quem vide. *Cerda*.

499 *Mæoniæ*] Quia *Lydi*, qui *Hetruriam* tenuerunt, ex *Lydia*, *Mæonia*, et provinciis aliis conflati sunt. *Cerda*.

500 *Flos veterum*] *Ennianum. Serr.*

Flos veterum, &c.] Signat filios, qui a bonis et bellicosis parentibus. Itaque, quamvis magnos duces possis nominare *florem* sui ævi. Sed hic Poëta strictius adhuc pro juventute, quæ vere ætatis flos. Ita vetus in-

scriptio in agro Veronensi, FLORENTES ANNOS MORS IPSA ERIPVIT: indicatur juvenus. Signatissime Liv. l. viii. 'Prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat.' Et l. xxxii. 'flos Achæorum juventutis.' Pind. Olym. xiii. Ἄρης ἀνθεὶ νέων οὐλλὰς αἰχμαῖσιν: *Mars floret juvenum perniciosis præliis.* In his vides florem cum juventute. Quin Demades apud Athen. l. iii. vocat adolescentes *ver civitatis*; ait enim, τοὺς ἐφήβους ἔαρ τοῦ δήμου. *Cerda.*

Flos] *Florem* dixerunt veteres, quod optimum purissimumque est in qua re, ut egregie docet Rittershusius ad Oppian. Κωνηγετ. iv. 153. *Emm.*

502 *Nulli fas Italo*] In antiquis aliquot codicibus, mutato numero, legitur 'fas Italo nulli.' Sed principium a spondeo versum omnino graviolem reddit. *Pierius.*

Nulli fas Italo, &c.] Applaudit hinc loco ille *Æn.* vii. ubi etiam fata canunt, externo genero jungendam Laviniam, ut hic externo duci committendum exercitum. *Cerda.*

Subjungere] Coniungendo subungere. *Servius.*

Subjungere] Hoc verbo etiam utitur Horat. Epist. i. 1. 19. 'Et mihi res, non me rebus, subungere conor.' Est autem loquutio desumpta a bobus, qui *subjungi* dicuntur, cum iugo alligantur, *disjungi*, cum solvuntur: unde *subjuges*, et *injuges* boves, qui sub iugo fuerint, vel non fuerint; ut ibi Torrent. *Emmeness.*

503 *Externos optate duces*] Votis scilicet. Vel certe *expectate*, legite. *Servius.*

Optate] Eo significato, quo in *Æn.* i. 'Pars optare locum tecto.' Itaque non capio *optate*, pro *exoptate*, sed pro *adoptate*. Dici porro *optiones*, illos qui adjutores dabantur centurionibus, quod ab aliis optarentur, id est, adoptarentur, notum jam labore doctissimorum Cujacii, Turnebi, Lipsii, Bisciolæ, qui loca Festi et Taciti

producent et corrigunt. *Cerda.*

504 *Hoc acies campo*] Quasi jam in bellum parati. *Servius.*

Resedit] Ut pugnatura et parata ad bellum. Julius Civil. iii. 'Ad asparagum consedit Pompejus.' Castra enim dicuntur *considerare*. Itaque militare verbum. Lucan. l. vi. 'inse-dit castris.' Eurip. Supplement. παρ' ὅπλοις ἤμενος: *in armis sedens.* Sed Virgil. non *consedit*, sed *resedit*, quia, surrexerat furis justis. Sic Capitol. in Pertin. 'in templo Concordiæ resedit:' quia præcesserat illius e castris ad Senatum itio. *Cerda.*

505 *Regnique coronam*] Insigne: non revera coronam, quam Tusci reges nunquam habuerunt: ergo species est pro genere. *Servius.*

506 *Mandatque insignia*] Aut mittit insignia, id est, omnia ornamenta regalia: aut re vera ipse Tarchon oratores ad me misit, coronamque cum sceptro regni. *Mandatque insignia*, id est, magna, ut castris succedam et capessam regna Tyrrenha. Alii, *insignia* pro fascibus qui ad Romanos a Tuscis translati sunt; aliud est enim *insigne*, singulari numero; aliud *insignia*, in quibus vestis et sella regia accipi potest; vel *mandat* tradit, ut dicimus mandari magistratum. Sallustius, 'Ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.' *Idem.*

Mandatque insignia Tarchon] In antiquo codice, *Tarcho*. Alibi vero ex C. Julii Romani et quorundam aliorum sententia, nullum nomen Latinum *on* literis finiri monuimus: quamvis Plinius nomina quædam dicit proprios gentis suæ vultus formamque apud nos etiam custodire. De nominibus autem hujusmodi Fab. Quintilianus ait, 'ut Palæmo, Thelamo, et Plato' (nam sic cum Cicero quoque appellat) 'diceretur, retinuerunt: quia Latini, quod *o* et *n* literis finiretur, non reperiebant.' *Pierius.*

Tarchon] Hic est Tarchon ille, cuius ministerio usus ad urbium struc-

tionem Tyrrhenus is, qui a se Tyrrheniam nominavit. De quo Tyrrheno Strab. l. v. καὶ δώδεκα πόλεις ἔκτισεν, οἰκιστὴν ἐπιστήσας Τάρκωνα: condidit urbes duodecim, usus præfecto Tarchonte. Itaque in expeditione nobilissima, qua Lydi, duce Tyrrheno, in Italiam appulere, credibile secundum locum fuisse Tarchonti. Atque adeo ex peritia historiarum locutus Poëta, cum hunc præ aliis nominavit Lydorum præfectum. Addit Strab. de hoc Tarchonte, ὃν διὰ τὴν ἐκ παίδων σύνεσιν πολὺν γενέσθαι μυθεύουσι: quem a puero canum fuisse fabulantur propter prudentiam. Idipsum de eodem et Cycno Trojano Eustath. scribit in Il. ii. διὰ φρόνησιν καὶ ὁ Τυρσηνὸς Τάρκων καὶ ὁ Τροϊκὸς Κύκνος πολλοὶ ἐκ γενετῆς φημίζονται. Itaque, quamvis Strabo et Græci alii nominent Tarchonem, Virgilius Tarchontem, ut apparet ex locis aliis, tamen esse eundem liquidum ex ductu historiarum. Nisi quis inde astruat in Virgilio legendum Tarchonem. Cerda.

508 *Sed mihi tarda gelu*] Occurrit tacitis quæstionibus, dicens se non esse propter senilem ætatem: filium propter mistum genus per originem matris. Unde Æneam dicit ire debere, cui et ætas et origo regna concedunt. Servius.

Sed mihi tarda gelu, &c.] Cum compareret Euander ætatem suam senilem cum vigore annorum Æneæ, videtur proculdubio adumbratus locus Pindari Pyth. iv. Ait itaque Pelias ad Jasonem: ἀλλ' ἦδη μὲ γεραῖον μέρος ἀλικίας ἀμφιπολεῖ: σὸν δ' ἄνθος ἦβας ἄρτι κυμαίνει: *Sed jam me circumdat pars ætatis senilis; fervet vero flos pubertatis tuæ.* Et Pindaro quidem hæsit Valer. Arg. i. apud quem Pelias post decantatam senectutem suam, 'Si mihi quæ quondam vires,' &c. subiicit loquens cum Jasone, 'Tu, cui jam euraque vigent, animique viriles, I decus, et pecoris Nephelæi vellera Grajo Redde tholo, ac tantis temet

dignare periclis.' Sed et excursui Poëtico similem Taciti locum animadverto. Vides enim, ut Euander excuset se senem a regno, et Pallantem juvenem, deferatque ad Æneam, qui in bona ætate et media. Ergo Tacit. de Tiberio: 'Hæc et de Armenia apud Patres disseruit, nec posse motum Orientem nisi Germani sapientia componi; nam suam ætatem vergere, Drusi nondum satis adolevisse.' Ut hic 'tarda senectus,' ita Sen. Rhet. Controv. 7. 'Ego senectute immobilis, et vincto simillimus.' Cerda.

Seclisque effæta senectus] Notandum dicta secula etiam in uno homine, secundum eos qui dicunt seculum triginta annos habere. Nam alii centum et decem; alii mille annis putant seculum contineri. Servius.

Gelu] Scite hoc in nota senectutis. Patrocles apud Stob. Serm. 115. vocat senectutem βλοῦ χειμῶνα, vitæ hiemem. Apud eundem Eratosthenes, cum diceret vigentem ætatem esse instar veris, declinantem instar ætatis et autumnii, addebat, χειμῶνα δὲ τὸ γῆρας: senectutem esse hiemem. In dialogismo illo satis celebrato Adriani Cæsaris et Epicteti, cellæ quatuor constituuntur, videlicet tepidaria, sudatoria, assa, frigidaria. Prima datur infantibus, altera pueris, tertia juvenibus, quarta senibus. Stat. Theb. iii. 'pectora gelida' absolute dixit pro senibus, opponens juvenibus. Causam huius frigoris reddit Aristot. Rhet. ii. 13. nam senes καρψυγμένοι εἶσιν, refrigerati sunt, ab refrigerato jam sanguine: sicut contra juvenes θερμοί, calidi. Cerda.

Sæclis] Accipio primam Servii explicationem, qui sæculum explicat de spatio triginta annorum; ducorque hoc argumento: tres illas ætates, aut tria sæcula, quæ de Nestore omnes prædicant, et imprimis Tullius in Catone Majore, et Hor. Od. ii. 9. 'ter ævo senectus:' et ante omnes Homer. Il. i. nonaginta anni sunt, explicatore

Plutarcho. Nam is, cum dicat in Cato-
ne Majore, virum hunc ætatis anno
nonagesimo Servium Galbam accu-
sasse, adjicit, pervenisse illum et vita
et factis ad triplicem ætatem Nesto-
ris. Græca sunt: Σερίων Γάλβα κατ-
ηγόρησεν ἐνενηήκοντα γεγονῶς ἔτη· κιν-
δυεύει γὰρ, ὡς ὁ Νέστωρ, ἐς τριγωνίαν τῷ
βίῳ καὶ ταῖς πράξεσι κατελθεῖν. *Idem.*

Senectus Invidet imperium] Ita
apud Herodian. l. ii. Pertinax indu-
citur γῆρας προῖσχύμενος, prætendens
senectutem, ut excuset se ab Imperio.
Applaudunt et verba Taciti Hist. l. i.
‘Ipsa ætas Galbæ, et irrisui et fasti-
dio erat adsueta juventæ Neronis, et
Imperatores forma ac decore corpo-
ris (ut mos est vulgi) comparantibus.’
Idem.

509 *Invidet imperium*] Bona locu-
tio: ut, ‘Liber Pampineas invidit
collibus umbras.’ *Servius.*

Seræque ad fortia vires] De hoc languo-
re senectutis Sophronius apud Stob.
γῆρας μαραῖνον παραχέυει. Marcor enim
comitatur res tabidas. Cui accinit
Aristotel. qui per verbum μαραινέσθαι
explicat solutionem senum. Et Probl.
sect. 30. δειλοὺς vocat, ut etiam Rhet.
ii. 13. προωδοπεποίηκε τὸ γῆρας τῇ δει-
λίᾳ: senectus viam aperuit timiditati.
Quæ ferme repetit in Probl. loco ad-
ducto, προωδοπεποίηκε γὰρ τῷ φόβῳ. De
Scipione Africano Liv. l. xxxviii.
‘in juvenia bella assidue gesta, cum
senecta res quoque defloruere.’ Nam,
ut ait Sen. in Fur. ‘Post multa vir-
tus opera laxari solet.’ Plutar. de
Mario jam sene: τοῦ γήρως τὸ δραστή-
ριον ἐκείνον καὶ θερμὸν ἐν αὐτῷ κατασβε-
νύντος: extinguente senectute strenuita-
tem illam atque ardorem. Euripid.
in Hercul. Γῆρα δὲ τρομερὰ γυνῆ, κάμαν-
ρον σθένος: Membra trementis senectu-
le, et robur invalidum. Seras istas vi-
res Græci nominant γῆρας ἀκρότατον,
ἔσχατον, προβεβηκὸς, μακρότατον, πο-
λυετή. Pulcherrime Plato Leg. viii.
ἐπέρμετρον. Philost. βαθὺ γῆρας. *Cerda.*

510 *Mixtus matre Sabella*] Pro du-

plici genere natus. *Servius.*

Matre Sabella] Regis Sabinorum
filia. *Taubmann.*

511 *Partem patriæ traheret*] Sic
dixit traheret, quomodo dicitur, origi-
nem ducere. *Servius.*

Partem patriæ] Sidon. Epist. iv.
21. ad Asprum, cum præmiserit, ‘He-
duus pater tibi, mater Averno est,’
exemplo Maronis, a quo hanc Pallan-
tis duplicem originem adducit, ita
absolvit: ‘Ecce habes magnum maxi-
mo auctore (Virgilio) documentum,
quod patriæ pars computanda sit et
regio materna.’ *Cerda.*

Et annis] Ad se retulit. *Servius.*

512 *Generi fatum indulget*] Ad Pal-
lanta retulit. *Idem.*

Quem numina poscunt] Ut, ‘Exter-
nos optate duces.’ *Idem.*

Quem numina poscunt] Sup. ‘fatis
huc te poscentibus affers.’ *Cerda.*

513 *Ingredere*] Verbum militare,
et in quo ferocia atque ostentatio.
Val. Arg. i. de Jasonē, ‘Heu quibus
ingreditur fatis, qui gentibus horror
Pergit!’ Et l. ii. de tauro victore,
‘qualis per pascua victor Ingreditur,
tum colla tumens, tum celsior armis.’
Sic et Lucan. l. ii. præmissa Cæsaris
ferocitate, ‘Ingreditur pulsa fluvium
statione vacantem.’ Quis nescit de
Marte Gradiro? Quis non illud Hom.
Il. iii. μακρὰ βιβῶντα: grandia ingre-
dientem? Inde Basil. Seleuciensis l. i.
vitæ Teclæ: ἄμα καὶ τούτοις καὶ ὁ
θάμνις ἔδει, μακρὰ βιβὰς, ποιητικῶς τις
ἂν εἴποι, παρὰ τὸ δικαστήριον: Inter
quos et Thamyris, grandia, ut poëtice
quispiam loqueretur, ingrediens, ad tribu-
nal cursitabat. *Idem.*

Italum fortissime ductor] Εὐσυμβόλως
jam ductorem Italiæ vocat Æneam.
Servius.

514 *Hunc tibi prætere*] In aliquot
antiquis legere est, nunc tibi. Sed
pronomē illud indicativum longe
plus ponderis et energię habere vi-
detur, dicendo hunc Pallanta. Nam
et in pronomine ipso, et in proprio

nomine emphasis est. *Pierius.*

Spes et solatia] *Spes*, quia multa sibi de ejus virtute promittebat pater: *solatia*, quia, amissa conjuge, amici filii utebatur solatio. *Servius.*

Spes et solatia] Ad filium suum Annibal apud Sil. ‘*spes o Carthaginis altæ.*’ Ideo liberi *spes*, quia propagaturi genus. Ut *solatia*, ita ab Agathone Poëta filii dicuntur ἡδὺ φυσάντων, genitorum jucunditas. *Cerda.*

515 *Pallanta adjungam]* Sic et apud Apollon. l. II. Lycus offert filium suum comitem sociumque Jasoni: ξυνῆ μὲν πάντεσσιν ὁμόστολον ὕμιν ἐπεσθαι Δάσκυλον ὀτρυνέω ἐμὸν νείεα. *Germanus.*

Tolerare] Quasi rem asperam et difficilem. Et per hoc significat nondum eum sufficere, ut intelligatur quid nolit; nam et paternam sollicitudinem servat, et heroicam virtutem; et ideo non vult simpliciter dicere, nondum debere puerum pugnare, sed verecunde, ‘sub te tolerare magistro.’ *Servius.*

Sub te tolerare magistro] Hoc loco commendatur disciplina et educatio. Missis enim ad militiam adolescentibus Roman. primo anno custos, sub quo disciplinam ediscerent, et magister, sub cujus imperio tyrunculi acuerentur, publice dabatur, ne expertes operum militarium arma tractarent. Huc ergo alludit Poëta, ut etiam l. v. ‘*Custodem ad sese, comitemque impubis Iuli, Epytidem vocat.*’ *Pontan.*

516 *Militiam et grave Martis opus]* Hom. μέγα ἔργον ἀρης. Oppian. ἔργον ἔρωτος, pro, ἔρως: et Halieut. l. 105. ἔργα ὀνίσκων, pro, ὀνίσκοι: ubi vid. Rittersh. Ita alibi: *ferri rigor*, pro *ferum*: *robur aratri*, pro *aratrum*. Lucr. *robur saxi*, pro *saxum*: *rigor auri*, pro *aurum*. *Taubmann.*

517 *Miretur]* Imitetur. Lucanus, ‘*Miratoremque Catonis,*’ id est, imitatore, Optima enim ingenia ne-

cesse est, ut ea, quæ mirantur, imitentur. *Servius.*

Primis et te miretur ab annis] Sunt codices antiqui, in quibus legere est, *te imitetur* absque synalepha. Sed omnino *miretur* magis placet: quia plus est *mirari*, in quo rei, quam vix te assequi posse speres, magnitudo ostentatur. *Pierius.*

Miretur] Symmach. Epist. I. 39. ‘*Frater meus Gorgonius admirator virtutum tuarum.*’ Apud Valer. Arg. l. IV. Hercules ad Hylam jam raptum; ‘*nec res ultra mirabere nostras.*’ *Cerda.*

518 *Arcades huic equites]* In antiquis et emendatis codicibus, *Arcadas* per *as* scriptum est, metro ita suadente: nam accusativus pluralis in *es* Latinus esset, et non nisi producta ultima poneretur. *Pierius.*

Robora pubis] Antiqui aliquot codices *corpora pubis* legunt. Sed omnino longe melius est *robora*. *Idem.*

Robora pubis] Expressissime in sermone Arcadam, qui valentissimi et fortissimi ex roboreo cibo. Stat. Theb. VII. prædicans de Aconteo, solitum feras prosternere, addit rationem cur huic homini tanta virtus, ‘*Arcas erat.*’ Sic Catullo, qui in Nupt. Pelei, ‘*Argivæ robora pubis.*’ *Cerda.*

519 *Suo nomine]* Bene in omnibus filii gratiam facit: maluit enim munus suum cum persona ejus dividere, quam suo nomine totum dare. Namque dicit, *Dat tibi Pallas milites ducentos suo nomine*: ipse vero a me accipiat ducentos. *Servius.*

Totidemque suo tibi nomine Pallas] In codicibus aliquot antiquis legere est: *suo tibi munere Pallas*. Sed enim *Servius* nomine agnoscit. *Pierius.*

520 *Defixique ora tenebant]* Aut tacebant, ut, ‘*tenuitque inhians tria Cerberus ora:*’ aut stupebant. *Servius.*

Defixique ora tenebant] Vetusta

quædam exemplaria legunt *intentique*. Sed enim *defixi* magis placet, quod præ se fert etiam stuporem quandam. *Pierius*.

522 *Tristi cum corde*] Propter brevitatem auxiliorum. *Servius*.

Tristi cum corde] Clarum testimonium veræ syntaxeos, 'putare cum corde.' Sicut et Sall. Jugurth. 'facinus suum cum animo reputas,' pro 'reputans animo.' Sic et *de*. Serv. infra 'de lapide feritur,' pro 'lapide feritur:' et 'de gladio feritur,' pro, 'gladio.' Unde Heraldus ad Arnobium, Gelenium reprehendit, qui legeret, 'discobinata limis;' nam vetus lectio, 'discobinata de limis.' Idem Arnobius l. i. 'Ex malleis fabricatos,' pro, 'malleis fabricatos.' Plaut. Mercat. 'Ex summis opibus, viribus usque experire, nitere,' pro 'summis opibus.' Factum hoc Græcorum imitatione, ajunt Germ. atque Herald. Homer. enim (ait prior) ὄρμαινε ἀνὰ θυμόν, pro, ὄρμαινε θυμῷ. Euseb. (ait posterior) Præp. l. v. ἐκ τῶν οἰκείων βελῶν, καὶ τοξευμάτων βαλλόμενοι, pro βέλεσι, καὶ τοξεύμασι. Vide etiam, quæ observ. Vechn. in Hellen. *Cerda*.

Putabant] Figura, per tempora: *putabant*, quasi putassent, nisi signum dedisset: aut certe *putabant*, cogitabant. Unde et arbores putari dicuntur, quia diu deliberatur, quid eis adimi debeat, quid relinqui. *Putare* est et discernere, et in partes redigere, inde *disputare*. *Servius*.

523 *Cælo aperto*] Sereno, ut 'Et aperta serena Prospicere,' in eo est enim quid aperti. *Idem*.

Cælo aperto] *Sereno*, explicat Serv. Ego aliter explico. *Aperto cælo*, id est, rupto et hiante tonitribus, fulguribus, fragore. Nihil enim inconvenit ita accipi hic hoc verbum. Imo liquida totius loci sententia esse videtur, signum datum a Venere disrupto cælo, quod explicans addit: 'Namque improvise,' &c. Transactis

vero fremitibus pacatum est cælum et visa sunt in serena parte arma intra nubem emicare. Hæc melior consecutio Poëtæ. Quin, tantum abest, ut *apertum cælum* semper sit serenum, ut potius Basil. Seleuciens. in vita Teclæ l. i. id verbi adhibeat ad magnas pluvias indicandas: ita enim loquitur de Deo: καὶ κλείσας ἐπὶ τρισὶν ὅλοις ἔτεσι καὶ μηνὶν ἕξ τὸν οὐρανόν, καὶ τηρήσας ἀνέφελον καὶ πάλιν ἀνοίξας αὐτὸν, καὶ ποιήσας ὁμβροτόκον ubi *clausum cælum*, est serenum; *apertum*, cum pluvia. *Cerda*.

Cytherea] Antonomastice pro Venere: ab urbe, aut insula ubi colebatur, et in quam delata cum primum nata ex undis est. Hesiodus enim προσέκυρσε Κυθήροις. Cythera vero sic vocata, παρὰ τὸ κεύθειν καὶ κρύπτειν τὸ αἰσχρὸν, ab occultando turpi, Phornutus ait. Hesychius etiam ait, dici quasi κευθόμενον. Turpe illud, quod occultatum, est Venus ipsa nuda, cum eo appulit. *Idem*.

524 *Improvise*] Nullum enim indicium præcesserat nubium. *Servius*.

Vibratus] Proprium telorum ad fulgura transtulit. *Idem*.

Fulgor] Id est, fulgetra. Et tria genera fulgoris esse dicuntur: unum *consiliarium*, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur: alterum *auctoritatis*, quod evenit re gesta quod probet: tertium *statum* est, ubi nec novi quicquam gessimus nec cogitamus, sed quietis nostris rebus fruimur: sed duo hæc quæ sequuntur ad locum hunc non pertinent. Primum sane apte videtur adnecti, ubi quod cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur, quod *consiliarium* dicitur. Nam et hic modo Æneas de brevitate auxilii cogitat, qui ait, 'Multaque dura suo tristi cum corde putabant:' et sic fulgur factum est, quod eum hortetur, ne de bellicis subsidiis desperet. *Idem*.

525 *Cum sonitu*] Tonitruum scilicet. Et, ut diximus supra, ordinem

tenuit qui nobis apparet, ut fulgetras dicat priores, cum sint ante tonitrua. *Idem.*

Ruere omnia visa] Sic enim sonat ut videatur ruina: alibi, 'cœlique ruina.' Bene autem temperavit dicens *visa*, id est, ad opinionem animi. *Idem.*

526 *Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor*] 'Tyrrhenum clangorem' dixit: ideo quia apud Tuscos tubam constat inventam. Ergo 'Tyrrhenus clangor,' sonus Tyrrhenarum tubarum. Et bene congruis omnibus arma nuntiantur per sonum tubarum. Et figurate per epitheti immutationem Tyrrhenæ tubæ. Varro de seculis auditum sonum tubæ de cœlo dicit. Videtur hic opportune 'Tyrrhenæ tubæ' facta mentio, ut jam Tyrrhenorum castra vocare videatur Æneas. *Idem.*

Tyrrhenusque tubæ, &c.] Attingit Poëta hoc loco inventionem tubæ, quæ apud Hetruscos. Ex qua opinione locuti alii. Stat. Theb. vi. 'Tyrrhenum murmur:' et iii. 'Tyrrhenus clangor.' Athen. i. iv. τυρρηνῶν δ' ἐστὶν εὐρημα κέρατά τε καὶ σάλπιγγες: *Tyrrhenorum inventum sunt et cornua et tubæ.* Pollux i. iv. τυρρηνὸς αὐλὸς, *Tyrrhenica tuba.* Eurip. Phœniss. τυρσηνικῆς σάλπιγγος: et in Heracl. τυρσηνικῇ σάλπιγγι. Inde Stat. i. vii. pro, bellicos tumultus, dixit, 'Tyrrhenos tumultus.' *Cerda.*

Mugire] Ab Lucret. qui i. iv. 'Cum tuba depresso graviter sub murmure mugit.' Nonn. Dionys. i. xxiii. διερχὴ υῤῥήσατο σάλπιγγι: *humida mugiebat tuba.* Pari elegantia attribuitur rebus aliis. Aristoph. tonitruo, μυκησαμένης (inquit) δὲ βροντῆς. Nonnus mari i. xxxii. πόντος μυκόμενος. Ammian. i. xvii. terræ motibus: 'Tunc enim necesse est velut taurinis reboare mugitibus fragores, fremitusque terrenos.' Stat. i. x. tonitribus, ad imitationem fortasse Aristoph. 'arcanum mugire polus.' Hom.

Il. i. hoc extulit per verbum ipsius tubæ: σάλπιγγεν (inquit) οὐρανός. *Id.*

Clangor] Sic et de tuba Silius l. ii. 'Tyrrhenæ clangore tubæ.' Virg. alibi, 'clangorque tubarum.' Valer. 'Luctificum clangente tuba.' Apul. de Mund. 'Cum tuba bellicum cecinit, milites clangore incensi.' Hic clangor a claritate, credo, sonitus. Inde in Æn. v. 'Inde, ubi clara dedit sonitum tuba.' Et clarus hic sonitus, quia tuba instrumentum est directum, et oppositum raucedini cornuum. Ovid. 'Non tuba directi, non æris cornua flexi.' *Idem.*

527 *Fragor intonat ingens*] *Fragor* est proprie armorum sonus. Quod autem dicit *intonat* illud spectat, 'fulminat Æneas armis,' quæ vult fragore tonitrua, splendore fulgetram, imitari. Non autem mirum est a Venere adlatis armis inesse fulgorem. Nam et Homerus dicit a Thetide oblata arma habere motum quendam et spiritum: quæ duo in aqua esse manifestum est. Thetidem autem novimus Nympham esse. *Servius.*

Fragor increpat ingens] Antiqui plerique codices, Vaticanique omnino cum Mediceo, et Porcio, *increpat* legunt: quamvis *intonat* ea ratione Servio placet, quod alibi dictum a Poëta: 'fulminat Æneas armis.' Quod vero paulo post sequitur, *pulsa tonare*, in antiquis aliquot, *sonare* legere est. Sunt etiam vetusti admodum codices, in quibus 'fragor intonat aures' legatur; sed hoc aliorum iudicio relinquemus. *Pierius.*

Fragor] Nam frangit se nubes in fulmine. Stat. i. x. 'tonitru malus æthera frangit Juppiter.' Simocatta Hist. ii. 7. βαρδαῖος σκηπτός. Sen. Rh. contr. 16. 'terribili fragore horridæ tempestates.' *Cerda.*

528 *Inter nubem*] Per nubem, more suo. Et dicit in serena parte cœli fuisse nubem per quam arma portata sunt. *Servius.*

Cœli in regione serena] Ominosum

esse tonitru cælo sereno, supra Georg. eo loco docuimus, 'nec cælo plura sereno Fulgura,' &c. ubi in malam partem, ἀναισώς, et inauspicato committi ex serenitate tempestatem constat: hic autem αἰσώς et εὐωνόμως, ut sententia loci satis demonstrat. Semper tamen placide cæli constitutione temperata, tonitru prodigiosum esse, ut insolens et præter naturam docet Lucret. l. v. 'Nec fit enim sonitus cæli de parte serena, Verum ubicunque magis denso sunt agmine nubes:' et item Æn. vi. 'Fulgmina — nam cælo nulla sereno, Nec leviter densis mittuntur nubibus unquam.' Denique: 'cur nunquam cælo jacet undique puro Jupiter in terras fulmen,' Germanus.

529 *Per sudum*] *Sudum* est quasi subudum, serenum post pluvias, ut ver sudum. Alii *sudum* semiudum volunt dici, cum per nubes ad nos perveniat Solis ictus non integer. *Servius*.

Per sudum] Puto *sudum* esse serenum, et vere seudum, id est, sine udo. Tiberianus apud Fulgentium: 'Aureos subducit ignes sudus ora Lucifer,' id est, serenus. Tertull. lib. de Pall. directe opponit humiditati. Nam de cælo: 'dein substillum, et denno sudum.' Est vero *substillum*, subliquidum, substillansque cælum. Vir etiam doctus Passerat. *sudum* in hoc Virg. loco accipit, uti illud Horat. 'Per purum tonantes Egit equos,' ut idem sint *per purum*, et *per sudum*. *Cerda*.

Pulsa tonare] Recte arma, quæ iisdem ignibus quibus fulmina, facta sunt, ait tonare pulsa: et hic magis proprie quam Homerus; ille enim spirare ait et moveri; hic vero armis Æneæ cælestem sonitum dedit, unde veniebat. *Servius*.

531 *Adgnovit sonitum*] Hoc est quid sonitus significaret. *Idem*.

Et divæ] In Romano codice non habetur *et*, ut per appositionem le-

gas, 'Divæ promissa parentis.' Eruditius tamen auribus vulgata lectio, 'Sonitum et Divæ,' magis adblanditur. *Pierius*.

Divæ promissa parentis] Κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligamus Venerem ei promisisse. *Servius*.

532 *Tum memorat*] Interpretatur prodigium, ut Euandri et præsentium omnium animos confirmet et sollicitudinem discutiat. *Hortens*.

Hospes] Et qui suscipit, et qui suscipitur, *hospes* vocatur, ut hoc loco Euander. Item supra, 'Hospitis Æneæ sedem.' *Servius*.

Ne quare profecto] Hic *profecto* veste pro expletiva conjunctione positum. Ambæ particulæ ad ornatum pertinent tantum. *Idem*.

Ne vero, hospes, ne quare profecto] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'ne quare, hospes, ne quare profecto.' Utraque lectio et venusta est, et a Virgiliana phrasi non aliena. *Pierius*.

533 *Portenta*] Modo bona omina. *Servius*.

Ego poscor Olympo] Aut de Olympo poscor, id est, hæc signa mei caussa fiunt: aut certe in Olympum poscor. Alii *Olympo poscor*, alii *Olympo sequentibus jungunt*. *Idem*.

Poscor Olympo] Poscor ad bellum e cælo. *Taubmann*.

534 *Hoc signum*] Soph. in Colon. σημεία δ' ἤξει τῶνδέ μοι παρηγγύα, *Ἡ σεισμὸν, ἢ βροντὴν, ἢ τοῦ διδς σέλας. *Germanus*.

Divæ creatrix] Rerum omnium generaliter. *Servius*.

Creatrix] Pro, genitrix, ut apud Catul. 'Patria o mea creatrix, patria mea o genitrix.' *Cerda*.

535 *Vulcanique arma*] Verba Hom. Il. xviii. ἡφαίστοιο παροισέμεν ἔντεα καλὰ. *Idem*.

537 *Hec quantæ, &c.*] Adeo de victoria fretus est, ut etiam hostium misereatur: quod Æneæ κατὰ τὸ πρέπον recte tribuitur, qui pius ubique indu-

citur: et hinc nascitur ille sensus, 'Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti.' Item Æneas, 'Hi nostri reditus, expectatique triumphī, Hæc mea magna fides!' *Servius*.

[*Heu quantæ, &c.*] Scal. III. 11. et v. 16. *Taubmann*.

538 *Quas pœnas mihi Turne dabis*] Pœnas dant qui pœnis digna perpetrarunt. Dicimus enim pendere, de- pendere, solvere, persolvere, luere pœnas: et ista quidem patientis sunt. Agentis autem, exigere, poscere, repetere, capere, infligere, irrogare pœnas. Delictum vero Turni, quod pœna ulciscendum sit, est ruptio fœderis, quod a Latino cum Ænea factum. *Pontanus*.

[*Quam multa sub undas*] In Romano codice legere est, *sub unda*: quod non displicet: in loco enim volvenda sunt. Sed *sub undas*, ad locum, omnino vehementius est. *Pierius*.

[*Quam multa sub undas*] Lucretius ablative extulit l. i. 'Dat sonitu magno stragem, volvitque sub undis Grandia saxa.' *Germanus*.

539 *Volves*] Constantini Paneg. 'Aliorum quidem hostium corpora et arma præceps fluvius volvendo devexit.' Possis idipsum per verbum *roto*: nam Auctor Theb. de torrente, 'Partesque lapsi montis exesas rotat.' *Cerda*.

540 *Poscant acies*] Quasi eant nunc, et flagitent bellum. *Servius*.

[*Poscant acies, &c.*] Eodem plane sensu, quo l. vii. 'Hac gener atque socer coëant mercede suorum.' Quem locum adi. Ut hic 'poscant acies,' ita Sueton. Othon. c. 9. 'pugnam deponentium.' Stat. Theb. viii. 'prælia poscunt.' Curt. l. ix. 'pugnas deprecimus.' *Cerda*.

[*Fœdera rumpant*] Quæ se facturum Latinus promiserat, non enim erant facta: aut certe *fœdera*, quod in septimo Æn. legati cum muneribus missi. *Servius*.

541 *Solio*] Sic dicta sedes Principum.

Herodian. solium Principum vocat βαῖμα. Simocatta Hist. l. i. καθέδραν. *Cerda*.

542 *Herculeis sopitus ignibus aras*] Hypallage est, id est, suscitabat aras Herculeas, in quibus erant ignes sopiti. *Servius*.

[*Herculeis sopitus ignibus aras*] Fuit moris populi illius ignem ad sacra non accendi ex profano igne: sicut nec contra, ignem profanum ex sacro. Ergo, ignis ad sacra accenditur a Virg. ex igne sacri præcedentis diei. Phædrus clare in fabell. 'Itaque hodie, nec lucernam de flamma Deum, Nec de lucerna fas est accendi sacram.' Sumit quippe *lucernam* pro vulgari igne, et non sacro. *Cerda*.

543 *Hesternumque Larem*] Cui pridie sacrificaverat: et est iteratio; nam male quidam *externum* legunt, id est, extraneum. *Servius*.

[*Hesternumque Larem, &c.*] Placet Servio *hesternum*, cui pridie sacrificaverat, improbatque *externum*: quod tamen et in Romano codice, et quibusdam aliis pervetustis codicibus, invenitur. Sunt qui *parvos Penates* externos intelligant: quum solitus sit Poëta Æneæ Penates 'magnum Deos' appellare; ut eo loco, 'feror exsul in altum Cum sociis, gnatoque, Penatibus et magnis Dis:' et per 'magnum Penates' jurat Ascanius in Æn. nono. Dixerat tamen Euandrus: 'Communemque vocate Deum.' De quo plura Macrobius. *Pierius*.

[*Hesternum Larem*] Hunc locum imitatur Naso Met. viii. 'Inde foco tepidum cinerem dimovit, et ignes Suscitast hesternos.' *Germanus*.

544 *Mactat lectas de more bidentis*] De more lectas, an de more mactat? *Servius*.

545 *Euandrus*] Pro *Euander*, sed vitavit ὁμοιοτέλετον sequentis verbi. *Idem*.

[*Euandrus pariter, &c.*] In antiquis plerisque codicibus, *Euandrus* per terminationem us scriptum est, quod hoc

loco perplacet, quia sic *ὁμοιοτέλευτος* evitatur, quæ tribus continuis dictionibus haberetur in *er*, si *Euander* etiam legeretur. Quid vero veteres de nominibus hujusmodi tradiderint, alibi recitatum est. *Pierius*.

Euandrus] Voluit vitare *ὁμοιοτέλευτον*: ut etiam alibi, *Tum Pater Euandrus*, non *Euander*, quia præcessit, *Pater*. Puto dictum *Εὐάνδρον*, quasi *fortem, et robustum*, quia erat *Arcas*, videlicet a glandium cibo, quo victitabant *Arcades*. Cum quo alludit, *Arcadiam* dictam a *Pind. Olymp. vi. εὐάνορα*, a viris virtute præstantibus. *Cerda*.

546 *Post hinc ad navis graditur*] Unum vacat, aut *post*, aut *hinc*: ut, 'Post hinc digrediens jubeo frondentia capris *Arbuta*?' tale est et illud, 'Primus ibi ante omnes.' *Servius*.

547 *Qui sese in bella sequantur*] In expeditionem et bellicam præparationem: nam ut supra dictum est, *bellum* est tempus omne quo vel præparatur aliquid pugnae necessarium; vel quo pugna geritur. *Prælium* autem dicitur conflictus ipse bellorum. Unde modo bene dixit, 'Qui sese in bella sequantur;' non ad prælium: nam ad auxilia petenda vadit, non ad pugnam. Quanquam etiam si sic diceret, 'qui se in prælium sequantur;' non valde abs re esse videbatur. Hi enim equites, cum a *Tarchonte* accepisset *Æneas* auxilium, cum aliis *Hetruscis* equitibus per terram missi, obvios statim habuere bellantes: et quasi jam hinc recta pergere videntur in prælium. Unde etiam a *Cymodocea* naviganti *Æneæ* dicitur, 'Iam loca jussa tenet forti permixtus *Hetrusco* *Arcas* eques.' *Idem*.

548 *Præstantes virtute legit*] Ego triplicem divisionem video copiarum. Hic duplicem agnoscis: *Trojanorum* enim partem secum ad *Tarchontem* ducit, partem committit fluvio. Rursum, postquam itum ad *Tarchontem*, equitem in partem duplicem dividit,

et unam præmisit ad *Ascanium*, terrestri, ut credo, itinere (hoc jam *Serv. vidit*) et de hac parte militum accipienda illa l. x. 'Iam loca jussa tenet forti permixtus *Hetrusco* *Arcas* eques.' Alteram ipse secum navibus exportavit; de qua in *Æn. x.* 'medio *Æneas* freta nocte secabat.' *Cerda*.

Prona aqua] *Horat. Carm. i. 29.* 'Quis neget arduis *Pronos* relabi posse rivos *Montibus*, et *Tyberim* reverti.' *Germanus*.

549 *Segnis*] Sine remigio, id est, cessans, nihil administrans. Et respexit ad descendentes, de quibus ait, 'Remigio noctemque diemque fatigant:' licet fuerit lenissimus fluvius. Epitheton ergo ad tempus, non enim ignavos dixit: aut *segnis* certe, quia meliores elegerat. *Servius*.

Defluit] Defertur. *Idem*.

550 *Rerum*] Quas gesserat. *Idem*. *Patris*] Ubi esset. *Idem*.

552 *Exsortem Æneæ*] Per id quod non est factum, quod factum est indicatur. Per *exsortem* autem optimum et præcipuum significat: *exsortem* autem, ut *exlegem*: et multi hoc loco reprehendunt *Virgilium*, qui cum *Æneam* ubique Pontificem ostendat, et Pontificibus non liceat equo vehi, sed currum, sicut in septimo a *Latino* ei currum missum dicit, cur equo eum usum faciat, dicens, 'ducunt *exsortem* *Æneæ*, quem fulva leonis Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis:' et, 'Jamque adeo exierat portis equitatus apertis *Æneas* inter primos:' ejus rei hæc redditur ratio: *Æneam* non tantum Pontificii juris, sed omnium sacrorum et peritum et primum fuisse: *Virgilium* autem inventa occasione ritum Romanarum ceremoniarum exponere: more etenim veteri sacrorum, neque *Martialis* neque *Quirinalis* Flamen omnibus ceremoniis tenebatur, quibus Flamen *Dialis*, neque diurnis sacrificiis destinebantur; et ab-

esse eis a finibus Italiæ licebat, neque semper prætextam, neque apicem, nisi tempore sacrificii gestare soliti erant. Ergo si ire eis in provinciam licebat, et equo sine religione vehi licuit: quod hic ostendit velut in Provinciam misso Æneæ, equum datum; nam Euander hoc ait, 'Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis Jungere castra paro,' deinde infra de potestate obtinendæ Provinciæ subtexuit, 'Ipse oratores ad me regnique coronam Cum sceptro misit.' Tum, excusatione interposita, hortatur Æneam, ut Etruscis regem, et ducem desiderantibus, præsit; ait enim, 'tu, cujus et annis, Et generi fatum indulget.' Incedere ergo et equo merito uti potuit, si ei ire in Provinciam fas erat. Sciendum tamen poëtam contentum esse diversum Jus Pontificale, dum aliud narrat, attingere. *Servius*.

Exsortem] Id est, equum eximium, præcipuum: ἐξαιρετον sive ἀπόκληρον. Scal. iv. 16. Vide Æn. v. 534. 'exsortem ducere honorem,' id est, præmium extra ordinem, quod omnium honorificentissimum erat. Scalig. et Turneb. xiii. 8. *Taubmann*.

553 *Pellis obit totum*] Pellis ostenditur magnitudo in eo, quod dicit *totum obit*, id est, circumdat. *Servius*.

Quem fulva leonis Pellis obit, &c.] Ex equi hujus Virgiliani imagine Stat. l. ix. 'Venator raptabat equus, quem discolor ambit Tigris, et auratos adverberat unguibus armos.' Et l. iv. pari poësi, 'Cornipedem velatum geminæ dejectu lyncis.' Dicit *geminæ lyncis*, ut suppleat illud Maronis, 'Pellis obit totum:' nam cum lynx leone sit minor, duplex pellis adhibenda pro una leonina. Pulchre Valer. Arg. l. vi. de chlamyde, quam Aron gestabat, 'implet equum;' videlicet, quod Noster, *obit totum*. De equo Flamini Cons. Silius: 'Caucasam instratus virgato corpore tigrim.' Hom. Iliad. xi. ad indican-

dam hanc magnitudinem pellis leoninæ, δέρμα λέοντος μεγάλοιο ποδηνεκές: *pellem leonis magni demissam ad pedes*. Ab Hom. Apollon. Arg. i. δέρμα ταύροιο ποδηνεκές. *Cerda*.

Unguibus aureis] Aut quia ungues ipsi, cum aruerint, auri imitantur colorem, aut quia solent deaurari. *Statius*, 'auro mansueverat ungues.' *Servius*.

554 *Subito vulgata*] Cur subito? ipse dicit: quasi per parvam urbem. *Idem*.

Urbem] Pallenteum. *Taubmann*.

555 *Ocius*] Positivus antiquus est, id est, celeriter. Nec enim potest esse comparativus ubi nulla est comparatio; tractum ex Græco ὠκέως. *Servius*.

Ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis] Antiqui aliquot codices ad *limina* habent. Sed *litora* peritioribus placet. Nam inde navibus in castra provecti sunt. Id etiam observandum, quod *Servius* ait, 'Ocius positivus antiquus est, id est, celeriter. Nec enim potest esse comparativus, ubi nulla est comparatio.' At quomodo positivus, cujus masculinum *ocior* sit, ut: 'fulminis *ocior* alis.' Quare dicendum potius comparativum esse pro positivo, ita tamen, ut insolitum quiddam significet: Ita ibi, 'Adloquitur Venus tristior,' quam scilicet solita sit. *Pierius*.

556 *Vota metu duplicant matres*] Bene 'metu duplicant,' nam inest semper in matribus votum. *Servius*.

Vota duplicant] Non signat duo vota, sed multa; id est, multiplicant. Nam quod Horat. Od. i. 6. dixit *duplicis Ulyssei*, eo versu, 'Nec cursus duplicis per mare Ulyssei,' sic legendum, non *duplices*: hoc (inquam) Hom. πολύτροπος, et πολύμητις: ut jam duplex Horatii, non sit διπλοῦς, sed πολύτροπος. Ita Sidon. i. 7. 'Vota facimus, preces, supplicationesque geminamus,' id est, multiplicamus. A Virg. Prudentius Hym. xii. περ.

στεφ. 'Mox huc recurrit duplicatque vota.' *Cerda*.

Propiusque periclo It timor] *Periclo*, id est, ad periculum vicinus: aut certe 'It timor propius periclo,' *propius* pro propior: nam matres quod timet, hoc putant liberis posse contingere. Aut certe æquatur periculo timor, et per dativum extulit, ut 'Propius stabulis armenta tenerent,' aut poetice dixit timorem periculo comitem. *Servius*.

557 *It timor et major Martis jam apparet imago*] In Romano codice, et *timor et major*. Sed id forte solito more. Sunt etiam vetusti codices, in quibus absque particula *jam* ita legitur, 'major Martis apparet imago.' Nostræ tamen ætatis ingeniis *jam* illud interpositum magis adridet, quod nescio quid addat carminis majestati. *Pierius*.

Propiusque periclo It timor] Tractat locum istum Aristotel. *Rhet.* v. 2. ubi ait, non omnia mala metui, sed ταῦτα, ἃν μὴ πόρρω, ἀλλὰ συνέγγυς φαίνεται ὥστε μέλλειν: hæc, quæ non longe, sed proxime apparent, ut futura sint. Nam τὰ πόρρω σφόδρα οὐ φοβοῦνται: quæ longe admodum non metuuntur: et inf. ἐγγὺς δὲ φαίνεται ὃ φοβερόν: prope apparet, quod metuitur. Imo ait, illud esse verum periculum, cum res metuenda est in proximo, τοῦτο γὰρ ἐστὶ κίνδυνος, φοβεροῦ πλησιασμός. *Soph.* in *Antig.* Φεύγουσι γάρ τοι χ' οἱ θρασεῖς, ὅταν πέλας ἦδῃ τὸν Ἀἰδῶν εἰσχωρῶσι τοῦ βίου. De Alexandro *Curt.* l. iii. 'Ceterum, ut solet fieri, cum ultimi discriminis tempus adventat, in solitudinem versa fiducia est.' Quia videlicet videbat tantum 'unam superesse noctem, quæ tanti discriminis moraretur eventum.' *Claudian.* *Bell. Get.* 'propiore periclo Omnibus attonitis.' *Ammian.* l. xxxv. 'palescentem morte propinqua Machabeum.' *Cerda*.

Jam apparet] Adhuc illis pergentibus jam prælium cogitabatur a matribus: ergo, ut solet, imaginem τὴν

φαντασίαν, ut est, 'et plurima mortis imago:' hanc *Sallustius* speciem dicit; sicut ipse dicit, 'speciem captæ urbis efficere discedentes.' *Servius*.

558 *Pater Euandrus*] Cum dicit *pater*, ostendit cujus. *Servius*.

Dextram complexus euntis] Filii scilicet, quia dixerat *pater*. *Idem*.

Dextram complexus] Defendi potest lectio ex imitatione *Val. Arg.* ii. 'dextramque amplexus et hærens:' et *supr.* *Virgil.* 'dextramque amplexus inhæsit.' *Cerda*.

559 *Hæret inexpletum lacrimans*] Multi hic distinguunt, ut sit, *Inexpletus* hæsit, et talia locutus est *lachrymans*. Alii legunt, 'inexpletus lachrymis.' *Honestius* tamen est *inexpletum lachrymans*, ut sit nomen pro adverbio, id est, inexplēbilitē. *Serv.*

Hæret inexpletum lacrimans] Non placet, quod in quibusdam codicibus antiquis, *inexpletus* legitur, quamvis agnitum veterum etiam temporibus. In aliquot aliis, in *amplexus lacrimans* habetur. Sed *inexpletum* agnoscunt eruditi omnes. *Pierius*.

560 *O mihi præteritos referat si Jupiter annos*] Et o et si optantis sunt: id est, utinam, quæ nunc junguntur; nam singula ante ponebantur. Ut, 'Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus.' Ergo unum vacat quantum ad antiquitatem: et notandum votum de præterito fieri. *Servius*.

O mihi præteritos, &c.] Votum senum, quale *Hom.* sæpe. Tale illud *Entel. Æn.* v. 'Si mihi quæ quondam vires:' et *Val. Arg.* i. de *Pelia*, et latius eod. l. de *Æsone*. *Cerda*.

O mihi, &c.] Comparant hic Grammatici *Euandrum* cum *Nestore* *Iliad.* H. et A. sed imperite, auctore *Scalig.* v. 3. *Taubmann*.

Si] Quæ præcessit o, est hic elegans pleonasmus. Sic in *Æn.* vi. 'o si qua via est:' et in xi. 'o si solitæ,' &c. Sed cur pleonasmus? quia, cum vult, adimit, nulla jactura sententiæ, ut in vi. 'si nunc se nobis:' ubi

poterat: 'o si nunc.' et Ecl. II. 'o tantum libeat.' ubi poterat: 'o si libeat.' Itaque jam, o: jam, si: jam, o si, potes in tuis affectibus. Sed et attollitur affectus ex utraque dictione. *Cerda.*

561 *Qualis eram, cum primam aciem*] Aut ut sim talis, qualis tunc eram quando ista perfeci. Aut certe laudantis est, 'Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' Et bonum principium parentis, qui filium ad bella mittens cohortetur; ab ætate enim juvenum cæpit, eni facile esse debet hostem prosternere; simul et filium paternis exemplis admonuit, ut, 'Et pater Æneas et avunculus excitat Hector.' *Servius.*

Cum primam aciem] In antiquis codicibus, *primum* legitur. Sed melius 'primam aciem.' *Pierius.*

Præneste sub ipsa] In septimo neutro genere dixit: 'Quique altum Præneste viri.' *Servius.*

Præneste sub ipsa] In oppidi hujus conditore variant; Virgilio enim supra Æn. VII. 682. dicitur *Cæculus*. Plutarcho, qui in etymo tamen cum Servio ad illum locum convenit, *Telegonius*, in Παράλλ. p. 316. Τηλέγονος Ὀδυσσεως καὶ Κίρκης, ἐπὶ ἀναζήτησιν τοῦ πατρὸς πεμφθεὶς, ἔμαθε πόλιν κτίσσαι ἔνθα ἂν ἴδῃ γεωργοὺς ἐστεφανωμένους καὶ χαρεῖοντας. Γενόμενος δὲ κατὰ τινὰ τόπον τῆς Ἰταλίας, καὶ θεασάμενος ἀγροίκους πρηνίους κλάδοις ἐστεφανωμένους καὶ ὀρχήσει προσευκαιρούοντας, ἐκτίσε πόλιν, ἀπὸ τοῦ συγκυρήματος Πρηνιστον ὀνομάσας, ἣν Ῥωμαῖοι παραγώγως Πραίνεστον καλοῦσιν. Stephano vero *Prænestus*: Πραίνεστος, πόλις Ἰταλίας ἀπὸ Πραινέστου τοῦ Λατίνου τοῦ Ὀδυσσεως καὶ Κίρκης υἱοῦ. Aliud etymon, quam Plutarchus et Servius, adducit Festus: 'Præneste dicta est, quia is locus, quo condita est, montibus præstet.' Dicitur autem hic *Præncstis* et hoc *Præneste*, ut monuit Servius d. I. Sed ex Festo videtur etiam dici posse 'hæc Præneste.' *Enm.*

562 *Scutorumque incendi victor acer- vos*] Hoc traxit de historia. Tarquinius enim Priscus, victis Sabinis, in honorem Vulcani eorum arma succendit, quem postea secuti sunt cæteri. *Servius.*

563 *Regem Herilum*] In Romano codice, *Erulum* per u, more suo, ut *Sibulla* pro *Sibylla*, *Thrasullus* pro *Thrasyllus*, et alia hujusmodi passim apud Tacitum, et aliquot alios. *Pier.*

564 *Cui tris animas*] Per transitum ostendit illam Platonis et Aristotelis contentionem, qui dubitant utrum quatuor an tres animæ sint in homine, φυσικῇ, αἰσθητικῇ, νοητικῇ, remota κινητικῇ. Hoc autem loco per tres animas magnum et perfectum indicat virum. Nam quantum ad fabulam pertinet, tres animas per tria habuit corpora. Attendendum sane hoc sibi Euandrum vindicare, quod fuit in Hercule. Nam ut ille Geryonem extinxit, ita hic Erylum occidit: inde est quod paulo post ait, 'neque finitimo Mezentius unquam Huic capiti insultans.' Herculis enim mos fuit, ut etiam non rogatus laborantibus subveniret. Tunc enim, sicut Varro dicit, 'Omnes qui fecerant fortiter, Hercules vocabantur.' Licet eos primo XLIII. enumeraverit. Hinc est quod legimus Herculem Tiryntium, Argivum, Thebanum, Libyum. *Servius.*

Feronia mater] Nympha Campaniæ, quam etiam supra diximus. Hæc etiam libertorum Dea est, in cujus templo raso capite pileum accipiebant. Cujus rei etiam Plautus in *Amphitryone* facit mentionem, 'Quod utinam ille faxit Juppiter, ut raso capite portem pileum.' In hujus templo, Tarracinae, sedile lapideum fuit, in quo hic versus incisus erat: BENEMERITI SERVI SEDEANT, SYRGANT LIBERI. Quam Varro libertorum Deam dicit Feroniam, quasi Fidoniam. *Idem.*

565 *Horrendum dictu*] Dictum est

per Poëtam his; quibus fides difficiliorem interponit adfectum, ut alibi, 'Horresco referens,' et 'Horrendum dictu latices nigrescere sacros,' et hoc facit, ut probabilitas credendi nascatur. *Idem.*

Terna arma movenda] Figura poëtica, nam *trina* debuit dicere. *Arma* enim numeri sunt tantum pluralis: *movenda* autem vel contra ipsum, vel ab ipso. *Idem.*

569 *Finitimo*] Aut in finitimo: aut finitimo capiti, id est, vicino. *Idem.*

570 *Huic capiti insultans*] Ad curam enim viri fortis et viri boni pertinet, ne quid injuriose fiat alicui homini: ergo et hinc contumeliam ducit, quod finitimos a tyranni injuria non defenderit. *Idem.*

Neque finitimus Mezentius unquam, &c.] In antiquis aliquot codicibus, *finitimo* legitur, vel *mihī*, vel *huic capiti*. Et 'exultans dedisset funera.' Legitur et *usquam* in codicibus aliquot antiquis, quod pertinet ad repetitionis ornatum, si cui ita legere placuerit: 'Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam Gnate tuo. Neque finitimo Mezentius usquam Huic capiti insultans tot ferro sæva dedisset Funera, tam multis viduasset civibus urbem.' Quo loco Servius ait: Proprie *viduasset* dictum a Virgilio: quia Urbs est generis fæminini, abusive vero et satis incongrue ab Horatio dictum, 'Viduus pharetra risit Apollo.' Quia scilicet putat ipse *viduam*, quasi *viro iduam* dici. Atqui sunt ex Grammaticis, quorum auctoritas minime contemnenda est, qui *viduum*, a *re* et *duitate*, dictum velint; sicut *vesanus*, non *sanus*, atque ita non incongrue dixerit Horatius, 'Viduus Apollo.' *Pier.*

Huic capiti] Pro toto Soph. Elect. δ κασιγνήτων κάρα. Sen. Rhet. Cont. 16. 'in caput testimonium dicere.' Max. Tyr. dissert. 20. εἰς ἐχθρῶν κεφαλὰς ἀπελθεῖν. Synes. epist. 49. θεοφιλῇ κεφαλῇ, id est, ἀνθρώπων

θεοφιλῇ. *Cerda.*

571 *Viduasset civibus urbem*] Scilicet viris fortibus peremptis: et proprie *viduasset* dixit, quia urbs generis est fæminini. Horatius abusive et satis incongrue in genere masculino posuit, dicens, 'Viduus pharetra risit Apollo.' *Servius.*

Viduasset civibus urbem] Pari forma Sen. in Œdip. 'viduas colonis Respicias terras miseranda Thebe.' Etenim vox ista eleganter transfertur ad plura. Quin de virgine quoque dicitur. Consule, quæ Delrius scripsit ex Labeone in Medeam. Et adde ex mea observatione vocem quoque *orphanus*, qui non de eo tantum, qui caret patre, cum dixerit Pind. Olymp. ix. ὀρφανόν γεγέας: *orphanum Cerda.*

Viduasset civibus urbem] Scil. viris fortibus interemptis. Alluditur ad χηρεῖαν πόλεως, quam vult Eustath. λειπανδρίαν dici. Sic. Ge. iv. dixit: 'Arvaque Riphæis nunquam viduata pruinis.' *Taubmann.*

572 *At vos, o superi*] Jam hinc quasi pater loquitur: divisa enim est hæc adlocutio, et ultima pars ejus habet adfectum parentis, quod et ipse ostendit dicens, 'Et patrias audite preces.' Prima vero viri fortis est: ut, 'Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' *Servius.*

At vos, o superi, et dicom tu maxime rector, &c.] In antiquo admodum codice, lectio hæc variat in hunc modum, 'Divom tu maxime rector Jupiter Arcadii quæso reminiscere regis, Exaudique preces patrias.' Vulgata tamen lectio plures habet fautores, quia sequitur, 'si numina vestra Incolumem Pallanta mihi, si fata reservent;' apostrophe ad plures. *Pierius.*

At vos, o superi, &c.] Perculit hic subito Euandrum horror timentem de nati exitu; vere enim Liv. l. xxiv. de consule eunte ad bellum: 'Subiit

inde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit, adversa, secunda,' &c. Si in omnes hæc quadrant, certius in Euandrum, qui senex, et pater, et jam tacito quodam animi sensu ferebatur, putabatque non deinde visurum se vivum natum. Consule Henr. Steph. Sched. iv. 17. *Cerda*.

574 *Patrius audite preces*] Poterat videri idem dixisse, nisi libenter voto suo immoraretur. *Servius*.

576 *Si visurus eum vivo*] In codicibus aliquot antiquis, *vivom* legitur: quod non ita placet. Nam ad id, quod nonnulli obijciunt, recte *vivom* positum quia præter vota vidit eum postmodum, sed non *vivum*, responsum fecerim, satis esse, quod jam dixerat, 'si numina vestra Incolumem Pallanta mihi, si Fata reservant.' Et quia non satis erat desiderio patris filium esse incolumem, nisi et jucundissimo ejus frueretur aspectu, ejusque complexus peteret, adjecit, 'Si visurus eum vivo, et venturus in unum.' *Pierius*.

Visurus eum vivo] Recte sentit German. exprimi ab eminenti Poëta effigiem humanæ vitæ sub persona Euandri, ejusque metu, cum fata sæpe corrumpant parentum gaudia, ademptis liberis, prolato Plutarch. loco e libro περί τῆς ἐς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας, quod videlicet parentes prius decedant ex vita, quam viderint virtutem filiorum. Nulla enim parentes punguntur acriore cura. Thamyris apud Basil. Seleuciæ Episcopum lib. i. sanctiss. Teclæ, ait, hoc maximum esse parentum votum, καὶ παῖδας, καὶ παίδων παῖδας καταλιπεῖν: relinquare liberos, et liberorum liberos. Vere Chorus apud Euripidem Supplic. τί γὰρ ἂν μείζον τοῦδ', ἐτι θνατοῖς Πάθος ἐξεύροις, ἢ τέκνα θανόντα ἐσιδέσθαι; et Androm. θανεῖν σὲ πρέσβυ χρὴ πάρος τῶν σῶν τέκνων. *Cerda*.

577 *Patiar*] In antiquis pene omni-

bus codicibus, *patior* est præsentit tempore, quod augeat assensum, et rem jam actu esse subinnuit, vel ad incommoda senectutis respicit, quæ per se ipsa morbus est, de qua Comicus ait: χαλεπὸν τὸ γῆράς ἐστιν ἀνθρώποις βάρος. *Pierius*.

Durare laborem] Ipsius scilicet senectutis. Terentius, 'Senectus ipsa morbus est.' *Durare* autem est sustinere. Horatius, 'Ac sine funibus vix durare carinæ Possunt imperiosius æquor.' *Servius*.

578 *Infandum casum*] Parentis est nolle memorare quod formidat. *Id*.

Infandum casum] Non nominat mortem, sed circumscribit, territus omine. Itaque vitam nominavit, mortem non audet, sed loco mortis 'infandum casum' dixit. Quæ vox eadem notat usu Virgiliano. In *Æn.* iii. 'infandi Cyclopes, gentem nefandam,' quia illi occisores hominum. In ii. 'Jamque dies infanda aderat;' in qua ego occidendus: et, 'vos aræ, ensesque nefandi,' quibus ego occidendus. Snp. clare, 'Quid memorem infandas cædes?' Itaque vocem, quæ mortem notat, pro morte posuit. Quia quæ sunt ἐξάγιστα esse debent ἄρρητα. *Cerda*.

579 *Nunc nunc o liceat*] In antiquissimo codice Romano, et quibusdam aliis, legere est *nunc o, nunc liceat*. Quod quantam præ se ferat venustatem et elegantiam, nulli arbitror ambiguum esse. *Pierius*.

Crudelem vitam] Quæ filio est superstes. *Servius*.

581 *Sola et sera*] Quia et unus erat, et serius susceptus, id est, a seniore: vel propter hoc vitam optat longiorem, quod brevem ex illo fructum consecutus sit, vel quod sera ex filiis voluptas sit. *Idem*.

Mea sola et sera voluptas] In Mediceo, et in Porcio, transpositis verbis, legere est, 'mea sera et sola voluptas:' quod majori cum orationis ornatu, si diligenter inspicias, factum

animadvertes. Est vero hoc ejusmodi filium Homerus vocat τηλεγένητον, τηλύγετον, καὶ μονογενῆ. *Pierius.*

Sera et sola] Μονογενῆ sive μονόπαιδα, et τηλύγετον significat. Τηλύγετοι autem sunt, ut Hom. Interpret ait, ἐν γερουτικῇ ἡλικίᾳ σπαρέντες. Ita Ægeus ad Theseum apud Catull. 'Gnate, mihi longa jucundior unice vita: Gnate, ego quem in dubios cogor dimittere casus, Reddite in extremæ nuper mihi sine senectæ,' &c. ita supra Æn. vi. 764. 'Quem tibi longævo serum Lavinia conjux:' et infra Æn. ix. 481. 'tunc ille senectæ Sera meæ requies?' *Taubmann.*

Sola] Indicatur filius, μονόπαις, et μονογενής, id est, ut vertit Catull. *unica.* De Oreste apud Soph. *Electra*, αἶ μοι μόναι παρήσαν ἐλπίδων ἔτι: Quæ mihi sola spes erat reliqua. Inde incrementum orationis Apollon. Arg. i. Hinc enim auget animum Alconis, qui Phalerum filium ad bellum miserat, tum τηλύγετον, genitum in senectute: cum μοῖνον ἔδντα, *unicum.* Cui loco videtur Poëta instituisse, cum Euander Pallantem ad bellum mittat, et τηλύγετον, et μόνον, serum et solum. *Cerda.*

582 *Complexu teneo*] In Romano codice legere est per participium, *complexus.* 'Dum te complexus.' Sed enim *complexu* omnino melius. *Pier.*

Complexu teneo] Dignus est, qui legatur locus Eurip. in *Hecuba*, ubi miri excitantur affectus inter extremos complexus Hecubæ matris, et Polyxenæ filiae, cum hæc ibat ad mactationem. Certe Sen. Tragicus Euripidem habuit pro magistro cum filius Hectoris rapitur a Græcis a sinu matris. *Cerda.*

Gravior ne nuncius aures Vulneret] In codicibus antiquioribus scriptum est, 'nuncius auri Vulneret.' Exponit vero Marcellus *gravior, tristior.* *Pierius.*

Auris Vulneret] Proprie: quia ingrata. Arnob. l. i. 'Vulneratis ac-

cipiunt auribus.' Lactant. vii. 1. 'Vulnerant aures eorum præcepta continentiae.' Tale illud Plauti Aul. 'lapides loqueris,' &c. Ita Æn. xi. 896. 'Turnum sævissimus implet Nuntius.' Symmach. epist. vi. 8. 'nuntii vulnus.' *Taubmann.*

583 *Supremo*] Hoc ex persona Poëtæ, quia periturus erat Pallas. *Servius.*

584 *Famuli collapsum in tecta ferebant*] In antiquis codic. *conlapsum* habetur, præpositione incolumi, instar ejus inscriptionis, quæ Romæ adhuc superat in monumentis L. Septimii Sev. Pii,

ARCUS CAELIMONTANOS PLVRIFARIAM VETVSTATE CONLAPPOS ET CONRVPTOS A SOLO SVA PECVNIA RESTITVERVNT. *Pierius.*

Famuli conlapsum, &c.] Supra Æn. iv. de Didone idem pene. *German.*

585 *Janque adeo exierat*] Adeo, ad ornatum pertinet tantum. *Servius.*

587 *Inde*] Hic deinde significat, et est polysemus sermo. *Idem.*

Ipsæ agmine Pallas In medio] Hic enim mos fuit ut tyrones ponerentur in medio, et ambirent viri fortes exercitum. Aut certe honoris est, medium locum in exercitu tenere, ut ipse alibi, 'medio dux agmine Turnus.' *Idem.*

588 *In medio*] Quæ J. Góropius de loco digniori hinc etiam disputat, nugæ esse docet Lipsius *Elect.* ii. 2. Pallas erat in medio quidem agmine: sed in suo, non Æneæ; ut dux et imperator, cui locus iste debebatur. Neque ulla hic comparatio est ad alium, sive altiorē, sive minorem. *Taubmann.*

Conspectus] Conspicuus, conspicabilis. Nam pro nomine participium posuit: sic est, 'et versis Arcades armis.' *Servius.*

Conspectus] Veste militari conspicuus et spectabilis: sive, ut Tibull. i. 1. conspicendus: 'Totus et argento conspectus, totus et auro In-

sideat celeri conspiciendus equo.' *Taubmann.*

589 *Qualis ubi Oceani*] *Homericum est. Servius.*

Qualis ubi Oceani, &c.] Vide omnino quæ de his versibus J. C. Scaliger de Re Poët. v. 3. Eos quoque adhibuit Fabilius quidam, magister Maximini Junioris, cum eum Græco carmine describeret, ut testatur Julius Capitolinus in ejus vita c. 1. 'Usus est magistro Græco literature Fabilio, cujus epigrammata Græca multa extant, maxime in imaginibus ipsius pueri: qui versus Græcos fecit ex illis Latinis Virgillii, quum ipsum puerum describeret. 'Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit, Talis erat juvenis patrio sub nomine clarus.' Græce eos hoc modo vertit Is. Casaubonus: Οἷος ἀπ' Ὁκεανοῖο Ἐωσφόρος εἰσι ῥόαν, Οὐρανόθεν κεφαλὴν προφέρων σκεδᾶν δέ τε νύκτα, Τοῖος ἔην νέος οὗτος ἐν ἡλικίᾳ φαεινός. Ut autem hoc loco Pallas cum Lucifero comparatur, sic apud Horat. Od. III. 9. Lydia de Calai suo: 'Quamquam sidere pulchrior Ille est.' *Emmeness.*

590 *Ante alios astrorum diligit ignis*] Venus in cœlo habet unam propriam stellam, quæ oriens Luciferum, occidens Vesperum facit. Inde Statius, 'Et alterno deprenditur Venus in ortu.' Habet etiam duas alias, unam in signo Tauri, et unam in Septentrione. Unde etiam Taurus domus esse dicitur Veneris. Ideo dixit, 'Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes.' *Servius.*

591 *Os*] Dari os astris alibi indicavi, et illustravi. Manil. l. v. ex correctione Scalig. 'cum corniger extulit ora.' *Cerda.*

Sacrum] Venerabile. *Servius.*

Tenebrasque resolvit] Propter jubar, quod sola possidens aliquod adfert lumen. *Idem.*

592 *Stant pavidæ matres, &c.*] Affectus fœminarum exuberans: de quo

Scal. III. 13. *Taubmann.*

Oculisque sequuntur] Mira brevitate hoc explicuit, id est, quam longissime prospiciunt. *Servius.*

Oculisque sequuntur] In plerisque vetustis codicibus, *secuntur* notatum observet. Sed enim per *q* scribendum Victorini sententia est. Alii quidam *q* in verbo *sequuntur* et *loquuntur* ita adamarunt, ut eorum etiam participia *sequutus, loquutus*, per *q* scribere voluerint, præcipientes horum scriptionem ad originem referri debere. *Pierius.*

593 *Pulveream nubem*] Ὑστεροπρότερον. *Servius.*

Pulveream nubem] De pulvere nubem dixere Silius l. III. 'Incita pulveream campo trahit ungula nubem.' Idem l. XIV. omitto. Claud. Bell. Get. 'Pulveris ambiguum nubem.' Quintil. Declam. 315. 'in illa nube pulveris.' Isti a Lucret. qui lib. v. 'Pulveris exhalat nebulam.' Et omnes adhuc ab Hom. qui Il. XXIII. de pulvere excitato ab equis, ὥστε νέφος, ἢ θύελλα: ut *nubes, aut procella*. Et *procellam* dixit, ut etiam Soph. in Elect. κλύδων' ἐπιπτον, equestrem *procellam*, loquens de cursu equorum. *Cerda.*

594 *Qua proxima meta viarum*] Qua proximus circuitus est. *Servius.*

Agrine facto] Agmen est proprie exercitus ambulans: quicquid fuerit aliud, abusive dicitur. *Idem.*

596 *Quadrupedante, &c.*] Notetur carminis artificium: cujusmodi repetitur Æn. XI. 875. *Quadrupedare* autem, auctore Turn. XXVI. 29. de quadrupedibus dicitur. Ita apud Plautum Capt. IV. 2. 'piscis advehuntur quadrupedante crucianti canterio.' *Taubmann.*

Sonitu quatit ungula campum] Ita Horat. Epod. XVI. 'et urbem Eques sonante verberabit ungula.' Unde Græcis et μώνυχες et μονώνυχες ἵπποι. Pindarus a pulsu pedum ἱππόκροτον ὄδδν vocat, Pyth. IV. et Hesiodo καραχίποδες ἵπποι, qui pedibus sonitum

reddunt. *Idem.*

Est ingens, &c.] De loco religioso videatur Macrobius III. 3. et Gell. IV. 9. *Idem.*

597 *Prope Cæritis amnem]* Agylla civitas est Tusciæ, a conditore Agella appellata, cui ex inscientia Romana aliud est inditum nomen. Nam cum Romani euntes per Tusciam interrogarent Agyllinos quæ diceretur civitas, illi utpote Græci, quid audirent ignorantes; et optimum ducentes si prius eos salutarent, dixerunt χαῖρε: quam salutationem Romani nomen civitatis esse putaverunt, et detracta aspiratione, eam *Cære* nominaverunt, ut dixit Yginus de urbibus Italicis. *Amnis* autem aut tacuit nomen, aut, ut quidam volunt, Minio dicitur: quia alibi dixit, 'Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis.' Alii certe montem putabant, ob hoc oppidum dictum. *Servius.*

598 *Late sacer]* Hoc est, non solum colebatur a civibus, sed etiam ab accolis. *Idem.*

Undique] Deest *quem*, vel *eum*. *Id.*

599 *Nigra]* Umbrosa: more suo. *Idem.*

Nigra] Alluceat hic mos. In Ge. III. 'nigrum nemus:' et Ge. I. 'turbine nigro:' in Æn. VI. 'nigra Tartara:' in Æn. V. 'nigra nube.' Ge. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' In his, et multis aliis obscuritas indicatur. *Cerda.*

600 *Veteres sacrasse Pelasgos]* De his varia est opinio. Nam alii eos ab Atheniensibus, alii a Laconibus, alii a Thessalis dicunt originem ducere, quod est propensius. Nam multas in Thessalia Pelasgorum constat esse civitates. Hi primi Italiam tenuisse perhibentur. Filocorus ait, ideo nominatos Pelasgos, quod velis et verno tempore advenire visi sunt, ut aves. Yginus dicit Pelasgos esse qui Tyrreni sunt: hoc etiam Varro commemorat. *Servius.*

Veteres sacrasse Pelasgos] Pelasgi

quinam fuerint, quomodo in Italiam venerint, quæ loca tenuerint, quo pacto se Aboriginibus junxerint, tandemque deleti fuerint, omnia hæc persequitur lib. primo antiq. Dionys. *Pont.*

601 *Arvorum pecorisque deo]* Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum et agrorum Deum esse Silvanum. Prudentiores tamen dicunt eum esse ἑλικὸν θεόν, hoc est Deum τῆς ὕλης. Hyle autem est fex omnium elementorum, id est, igni sordidior et aëre, item aqua et terra sordidiora, unde cuncta procreantur: quam ὕλην, Latini *materiam* appellaverunt; nec incongrue, cum materia silvarum sit. Ergo quod Græci a toto, hoc Latini a parte dixerunt. *Servius.*

Arvorum pecorisque deo] Vehementer inclino, legendam hic, *Silvarum pecorisque Deo*, non *arvorum*. Quia sermo Poëtæ, qui hic totus de luo, ad silvas nos ducit, non ad arva. Deinde, quia Ge. I. Deum istum invocavit ad argumentum I. IV. nam in nemoribus et hortis apiaria, quæ res longe ab arvis et campis, in quibus frumenta. Quam ad rem consentanee Horat. Epod. II. 'Ut gaudet insitiva decerpens pyra, Certantem et uvam purpuræ.' *Cerda.*

Lucumque diemque] Hoc a Romanis traxit, apud quos nihil fuit tam solenne quam dies consecrationis. Hinc est illud, 'Nostrosque hujus meminisse minores.' Ecce et hic luo et numen et consecrationem dedit. *Serv.*

603 *Tarcho et Tyrreni]* *Tarcho*, sic legitur, et est Latinus nominativus de Græco veniens, ab eo quod est *Tarchon*: perdita litera *n*, et *ω* in *o* mutata, ut *Apollo* Ἀπόλλων: aliter versus non stat. *Idem.*

Tuta tenebant Castra locis] Hoc est, industria et natura munitissima. Sed novimus castra per naturam munita esse non posse, nisi in collibus fuerint: quod si in montibus sunt, quomodo procedit, 'Latis tendebat in arvis?'

Ne sit ergo contrarium, intelligamus quod hodieque videmus et legimus, hanc collium fuisse naturam, ut planities esset in summo, in qua inerant castra Tarchontis. Quanquam multi velint, 'celsoque omnis de colle videri iam poterat legio,' ad Æneam referre, ut intelligamus venientes in collibus fuisse Trojanos: castra vero Hetrusca in campis. Quod si velimus accipere, quemadmodum procedit, 'tuta tenebant Castra locis?' nam *tuta*, id est, per naturam locorum. *Idem.*

Tuta tenebant Castra locis] In aliquot codicibus antiquis legere est, 'cuncta tenebant castra:' quod si admittas, Servii omnis ambiguitas tollitur. 'Namque omnis furiis surrexit Etruria justis,' quæ castra eo loco metata erat. *Pierius.*

604 *De colle videri]* Incertum utrum ipsa in colle agens, an ab his qui de colle prospiciunt. *Servius.*

605 *Tendebat in arvis]* Ut, 'Hic sævus tendebat Achilles.' Hoc est, tentoria habet. *Idem.*

Tendebat] Vide Æn. II. 29. *Taub.*

606 *Et bello lecta juvenus]* Quia ait supra, 'qui sese in bella sequantur, Præstantes virtute legit.' Aut *lecta* proprie, quia delectus militum est. *Servius.*

607 *Fessique et equos et corpora curant]* Ingenti arte quod sequebatur omisit, redditurus in decimo. Namque si vellet dicere venisse Æneam, vidisse Tarchontem, petisse auxilia, satis longum fuerat, et peribat illud quod ait supra, 'Toto namque fremunt condensæ litore puppes:' cum et Hetruscorum festinationi dicentis brevitatis congruat. Verum hoc quod in isto loco prætermisit, reddidit in decimo, dicens, 'Namque ut ab Eundo castris ingressus Hetruscis, Regem adit, et regi memorat nomenque, genusque.' *Idem.*

Curant] Verbo *curandi* utebantur in rebus ad vitam victumque spec-

tantibus. 'Cura te, mi Tyro,' apud Cic. Apud Horat. 'curare cutem, genium, pelliculam.' Apud Terent. 'Curasti te molliter.' Lucret. I. II. 'Propter aquæ rivum, sub ramis arboris altæ Non magnis opibus jucunde corpora curant.' Livius et historici frequentissime. *Pontanus.*

608 *At Venus, &c.]* Locus clarus Hom. in exitu II. XVIII. ubi de Thetide Achilles matre: 'Ἡ δ', ἱρηξ ὤς, ἄλτο κατ' οὐλύμπου νιφέντος, Τεύχεα μαρμαίροντα παρ' Ἡφαίστοιο φέρουσα: Ἦαυε vero, velut accipiter, desiliit ab Olympo nivoso, Arma splendentia a Vulcano affèrens. *Cerda.*

Ætherios nimbos] Per aërem numinum, scilicet purgatiorum, qui circa deos est. 'Ἡ δ' ἐς νῆας ἵκανε, θεοῦ πάρα δῶρα φέρουσα.' *Servius.*

Ætherios nimbos] Servius aërem Numinum purgatiorum, qui circa Deos est, (de quo supra) intelligit: at Gifanius, nubes: imitatione Lucretii, qui 'æthereas nubes' dixerit; ut et Prudent. *Taubmann.*

Dona ferens aderat] Et Virgilio, et superioribus Homeri, adhæsit Silius I. II. 'Ecce autem clypeum sævo fulgore micantem Oceani gentes ductori dona ferebant, Callaïcæ telluris opus.' Thetis apud Hom. θεοῦ πάρα δῶρα φέρουσα. *Cerda.*

Reducta] Secreta. *Servius.*

610 *Egelido secretum flumine vidit]* *Egelido*, id est, nimium gelido: et est una pars orationis, ut Ge. IV. 'Eduamque pirum:' id est, valde duram: et sic dixit, 'secretum flumine egelido,' hoc est, præsidio fluminis: ut dicimus, *secretus est monte* vel silvis. Latenter autem ostendit, Æneam, non nisi flumine ablutum, numen videre potuisse. *Idem.*

Ut procul egelido secretum flumine vidit] In Romano codice *hæc gelido*: ut sit *hæc* scilicet *Venus*, quod incompositum videtur. In aliis *et*, in aliis *e* separatim legitur. Placet vero unica dictione *egelido* per compositionem

particulæ, quæ valde significat. *Pier.*

Egelido] *Servius* leg. *egélido*, et exponit, Nimium gelido: ut 'edura pyrus' *Ge. iv.* valde dura. *Muretus* tamen *Catulli* illud *Carm. XLIII.* 'Jam ver egelidos refert tepores,' interpretatur moderatos calores; exemplo illius *Ovid. Amor. XII. 11.* 'Ezgelidum Borean, egelidumque Notum.' De cuius tamen lectione vide *J. C. Scalig. Poët. l. vi.* Ita *Columell. l. x.* 'Nunc ver egelidum, nunc est mollissimus annus.' *V. N. Ge. II. 65.* *Taubmann.*

611 *Seque obtulit ultro*] Id est, Deam confessa, ut in secundo dixit; est autem ὑστεροπρότερον, et ordo est, Obtulit se, et locuta est. *Servius.*

612 *Promissa*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον, ut supra, 'Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix.' *Idem.*

613 *Laurentis superbos*] Ut, 'Quos illi bello profugos egere superbo.' *Idem.*

614 *Acrem Turnum*] Fortem: et proprie apud nos acer est, qui apud Græcos δεινός dicitur. Nam fortem et vehementem δεινός, et asperum, et amarum potest significare. *Idem.*

Poscere] Provocare. *Cicero*, 'Poscunt majoribus poculis,' id est, provocant. *Idem.*

616 *Radiantia*] Sic et ab Græcis ἀκτῖνες dantur armis. *Propert. I. 4.* 'miles radiabat in armis.' Hi radii fortasse ab insertis gemmis. Nam *Ovid. Pont. III. 4.* 'Scuta, sed et galeæ gemmis radiantur et auro.' *Cerda.*

617 *Deæ donis*] Propter arma. *Servius.*

Ille deæ donis] *Macrobius. v. 8.* et 9. *Homer. Iliad. XIX.* *Hartung.*

Tanto latus honore] Quod manifeste viderat matrem, et plenam numinis æni. *Servius.*

618 *Expleri nequit*] Si perpendas omnia; quod non expleatur; quod oculis in cuncta intendat; quod miretur, et verset: magnum opus, magnum Æneam, magnum etiam Virgilium intelliges: *Scal. v. 3.* Hunc lo-

cum defendit etiam contra *Grammaticos Pontanus* in *Antonio. Taub.*

Oculos per singula volvit] Ita *Eurip. Phæniss. ὧν οὐνεκα ὄμμα πανταχοῦ διοιστέον*: et *Hom. II. XVII. ὅσσε φαεινὰ Πάντοσε διέλσθη.* *Cerda.*

619 *Miratur, interque manus*] In plerisque codicibus antiquis legere est, 'miraturque, interque manus:' quod quidem mihi plurimum placet. *Pierius.*

Interque manus et brachia versat] *Jungendum* est, ut intelligas Ænean manibus minora, brachiis majora arma considerasse, ut puta lorica vel scutum: hæc enim sunt arma majora: minora vero, galeam, gladium, ocreas. *Servius.*

Versat] Considerat. Ut, 'huc illuc vincolorum immensa volumina versat.' *Idem.*

620 *Terribilem cristis galeam*] Vides, ut galeam ornet a cristis, quibus terribilis: a flammis, quas vomit. *Hom. galeam Achillis* ita: Τεῦξε δέ οἱ κόρυθα βριαρὴν κροτάφοις ἀραρυῖαν, Καλὴν, δαιδαλέην, ἐπὶ δὲ χρύσειον λόφον ἦκε. Vides et victoriam. Quid, quod uno versu, quod duobus ille, imo plura? nam addit flammæ, quæ desunt Homero, et admittit varietatem, quæ hic non necessaria. *Sil. I. II.* 'galeamque coruscis Subnixam cristis vibrant, cui vertice coni Albentes nivæ tremulo nutamine pennæ.' Et *terribilem* dixit, reddens frequentissimum illud *Hom. δεινὸν δὲ λόφος καθύπερθευ ἔνευεν*: *Horrende desuper conus nutabat. Cerda.*

621 *Fatiferumque ensen*] *Fatum* sæpe pro morte positum legitur; *fatiferum* ergo *lethiferum. Servius.*

Fatiferumque ensen] Quia in eo sita fata Turni. Ad hunc modum dixit *Cicero* hostilem sicam suo lateri devotam. Et *Sil. de Annibale*: 'Ensem unum, ac multis fatalem millibus hastam.' Et *Hesiod. in Scut.* ait de sagittis *Herculis*, esse in illis mortem præfixam: πρόσθεν μὲν θάνατόν τ' εἶχον. Sic ergo in ense Æneæ fixa mors

Turni. *Cerda*.

Rigentem, Sanguineam, ingentem] Distinguendum propter plura epitheta. *Sanguineam* autem velut cruentam, terribilem. *Servius*.

622 *Cum cærulea nubes*] Profecto nihil potuit aptius; quum cæruleam nubem implevit splendore. Idem namque in ferro polito est. Scal. v. 3. *Taubmann*.

623 *Solis inardescit radiis*] Irim Physica ratione describit, quæ fit cum aquosam nubem ardor solis inradiat. Nec est incongrua hæc comparatio, cum lorica de diversis metallis fieri plerumque consueverat. *Servius*.

624 *Levis ocreas*] Id est, nitida tibialia. *Idem*.

Recocto] Sæpe purgato, quia quanto plus coquitur, melius fit: ergo ad qualitatem et ad commendationem refertur. *Idem*.

Auroque recocto] In Oblongo codice, quem Pomponii Læti delicias ajunt, 'auroque nitentem' legitur, ut sit 'levis ocreas electro, auroque nitentem, Hastamque et clypei non enarrabile textum.' Sed magis placeat, *recocto*, ut in reliquis omnibus exemplaribus habetur. *Pierius*.

625 *Non enarrabile*] Bene *non enarrabile*; cum enim in clypeo omnem historiam Romanam vellet esse descriptam, dicendo 'Illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella: carptim tamen pauca commemorat, sicut in *Æn.* primo ait, 'videt Iliacas ex ordine pugnatas: nec tamen universa describit. Sane interest inter hunc et Homeri clypeum: illic enim singula dum fiunt narrantur; hic vero perfecto opere noscuntur; nam et hic arma prius accipit Æneas quam spectaret: ibi postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem. Opportune ergo Virgilius; quia non videtur simul et narrationis celeritas potuisse connecti, et opus tam velo-

citer expediri, ut ad verbum posset occurrere. *Servius*.

Clypei non enarrabile textum] Refert Serv. ad bella, quæ ibi sculpta. Ego ad varia metalla, e quibus confectus, et veluti textus clypeus. Itaque, sicuti ocreæ ex electro et auro factæ, sic potuit clypeus; in quo acumen invenio. Quasi dicat: Materiam ocrearum potui explicare, clypei nequeo; ideo *non enarrabile*. Neque hoc novum. Nam Lucret. l. vi. 'ferrea texta.' *Cerda*.

626 *Illic, &c.*] Poëtæ sex (mitto alios) vocari in certamen possunt: Græci tres, Homerus, Hesiodus, Nonnus: Latini tres, Virgilius, Statius, Silius. Hi omnes clypeos suos simili apparatu exornarunt. Homeri judicium sit penes Scaligerum, de quo ait, 'licuisse illi in ea verborum opulentia ineptire.' Enituit etiam in re simili ingenium Calabri l. v. in fabrica scuti Achillis: qui tamen totus, ut assolet, ad Homeri umbram. *Idem*.

627 *Hæud vatam ignarus*] Liptotes figura, id est, futurorum non inscius. Et quibusdam videtur hunc versum omitti potuisse. *Servius*.

Venturique inscius ævi] Non ævi, sed quæ in ævo erant futura. *Idem*.

Stirpis ab Ascanio] Usque ad Augustum Cæsarem. *Idem*.

Pugnataque in ordine bella] Et hic subaudiri potest de Ascanio. Et bella Albanorum, quæ Romanorum, in clypeo dicit. *Idem*.

Pugna bella] Forte a Catull. qui 'magna bella pugnata.' Aut a Lucil. qui apud Donat. Comm. Terent. 'Vicimus, o socii, et magnam pugnavi-mus' pugnam.' Liv. l. viii. 'bellum a Consulib. bellatum:' et l. ix. 'pugnam pugnata:' quod repetit l. xl. Latini hoc a Græcis. *Cerda*.

630 *Factam*] Vere hallucinantur, qui hanc vocem trahunt ad duplicem significationem, in sermone animalium. Semper enim in sermone animalium significat levatam partu femi-

nam. Plin. viii. 16. loquens de leæna, 'cum pro catulis fœta dimicat.' Silius l. x. 'Haud secus ac Libyca fœta tellure leæna, Invadunt rapidi jamdudum, et inania tentant Nondum sat firmo catuli certamina dente.' Dixi signate, in sermone animalium; nam extra hunc exempla suppetunt contrarii significati. *Idem.*

Mavortis in antro] Potest accipi, et fecerat lupam Mavortis, et Mavortis in antro. Fabius speluncam Martis dixit. Dicendo autem *et*, ostendit multa alia esse depicta. Est autem elegans figura 'fecerat procubuisse,' sane laus operis, ut tale videretur. *Fatam* vero quæ peperit et nutrire potuisset. *Servius.*

631 *Procubuisse*] Id est, prima parte se inclinasse, quod Græci *προκύνειν* dicunt: ut inclinatione corporis ubera præberet infantibus. Nam si *procubuisse*, jaciisse accipias, contrarium est quod dicit, 'Ludere pendentes pueros.' Quod si *procubuisse*, ut, 'cum fœtis cœncolor albo Procubuit,' acciperemus; intelligere debemus *pendentes*, desiderio alimonix suspensos, vel intentos, ut, 'pendetque iterum narrantis ab ore.' Alii *pendentes*, cessantes, ut 'pendent opera interrupta minæque Murorum ingentes.' Sciendum tamen voluisse eum gestum proprie exprimere, quem in ipsius lupæ cernimus statuis. *Id.*

Lupam] An fera hæc, an femina hujus nominis, otiosum sit quærere, ubi exstant Livius, Dionysius, Plutarchus. Sed Poëtam de vera lupa intellexisse, clarum. Similes successus illorum, qui nutriti a feris, lege apud Alex. Gen. ii. 31. Vide et Notas Dalecamp. ad Plin. xv. 18. ubi de ficu Ruminali. Lege etiam Ælian. Var. Hist. xii. 42. et xiii. 1. ubi successus Atalantæ simillimus Romulidis. Et natales Lyncæ, et Parrhasii, Regum Arcadiæ, apud Plut. de Fort. Rom. qui etiam nutriti a lupa: et historiam Æsculapii apud

Paus. Corinth. De historia Romuli, in qua sum, audi Plinii judicium viii. 17. Paneg. Majorani ad umbram Virgilii describit clypeum Romæ, 'videas hic crasso fusa metallo Antra Rheæ, fœtamque lupam, quam fauce relicta Blandiri quoque terror erat: quamquam illa vorare Martigenas, et picta timet.' Claud. quoque Paneg. Olibri. et Prob. simili historia clypeum ornat, 'Et formidato clypens Titana lacessit Lumine, quem tota variarat Mulciber arte. Hic patrius Mavortis amor, fœtusque notantur Romulei, post amnis inest, et bellua nutrix: Electro Tyberis, pueri formantur in auro, Fingunt æra lupam, Mavors adamanta coruscat.' *Cerda.*

Geminos huic] Modo revera geminos: alias similes. Sane totus hic locus Ennianus est. *Servius.*

632 *Ludere*] Moveri. Terentius, 'Congrum istum paulisper in aqua sinito ludere,' id est, moveri. *Idem.*

Ludere pendentes pueros] Scribit ex Q. Fabio Pictore Dionys. Antiq. l. i. suo ævo Romæ sacellum extitisse, ubi esset statua hujus rei index; videlicet lupa duobus infantibus mammas præbens, opus antiquum, atque ex ære. Statuæ Romuli lactentis meminit Cic. Divinat. l. ii. Credendum alluisse Poëtam ad hanc statuam. Et hoc est, quod dixit Serv. Virgilium expressisse gestum, 'quem in ipsius lupæ cernimus statuis.' Existimo statuam illam, cujus meminit Dionysius, esse illam, quam Liv. l. x. factam scribit ex bonis fœneratorum: 'Ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt,' videlicet Ædiles. *Cerda.*

Lambere matrem] Quasi matrem, cujus affectum pueris exhibebat. Sane veteres etiam nutrices *matres* vocabant, ut ait Plautus in Menæchmis, 'Et mater non possit dignoscere quæ mammam dabat.' *Servius.*

Lambere matrem] Dionys. l. i. ἐδίδου

τὰς θήλας τοῖς στόμασιν αὐτῶν, καὶ τῇ γλώττῃ τὸν πηλὸν, οὗ κατὰπλεω ἦσαν, ἀπέλιχμα: Dabūt illis mamas, et lingua abstergebat lutum, quo erant pleni. Liv. l. 1. Summissas infantibus praeuisse mamas, ut lingua lambentem pueros magister Regii pecoris invenerit. Ov. Fast. 1. 'Constitit, et cauda teneris blanditur alumnis, Et fingit lingua corpora bina sua.' Hoc extremum a Virgil. qui statim, 'et corpora fingere lingua.' Græci λιχμᾶσθαι dicunt, quod in uno Opp. crebrum, ut cum ait 3. κυν. de ura λιχμᾶται γλώσση φίλον γόνον: alibi λιχμᾶν: nam post pauca: ἄρκτος λιχμῶσα παῖδας. Cerdū.

633 Tereti cervice] Rotunda cum longitudine. Ut, 'incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ.' Servius.

Illam tereti cervice reflexam, &c.] In Romano codice, reflexa eodem casu cum cerice legitur. Sed reflexam figuratum magis. Operæ pretium vero est hujusmodi figuram plerisque in locis, tum ex marmore tum ex ære, Romæ spectare. Ambigas enim utrum Virgilius a Sculptoribus, an Sculptores a Virgilio hujus imaginis desumpserint exemplar. Quod vero subsequitur 'et corpora fingerē lingua,' sunt antiqui codices, in quibus *lingere* scriptum sit: sed enim *tingere* pro *tergere* agnoscit Servius etiam M. Tullii Ciceronis usu. Pierius.

Tereti cerice reflexam] Ex Lucr. l. 1. 'Atque ita suspiciens tereti cerice reposita.' Cic. etiam ex Arato de Nat. Deorum: 'Obstipum caput, et tereti cerice reflexum.' Catull. de Acme et Septim. 'Leviter caput reflectens.' Virg. iterum in x. 'reflexa cerice.' Cerdū.

634 Mulcere alternos] Non quod in pictura erat, dicit: sed id quod intelligimus factum fuisse. Ut, 'Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros.' Servius.

Mulcere] Hinc Sil. l. v. 'Ceū fœtum lupa permulcens puerilia membra.'

Cerdū.

Et corpora fingere lingua] Id est, tergere. Cicero in Sestiana, 'Spongiis sanguis effingebatur,' id est, tergebatur: *fingere* tamen et formare aliquid, et ad integram faciem arte perducere significat: inde *factores* dicuntur, qui imagines vel signa ex ære vel cera faciunt. Servius.

635 Nec procul hinc Romam] Congruē juxta proprios conditores. Id.

Raptas sine more Sabinas] Raptas spectaculo, sine ullo exemplo. Aut sine ullo bono more: vel raptas stupratas, id est, per vim: historia autem talis est: Romulus, cum turbam civium non haberet, asylum condidit; ad quem locum si quis confugisset, cum exinde non liceret auferri; hic cum videret virorum multitudinem sine connubiis posse deperire, a vicinis civitatibus matrimonia postulavit; sed ab eis contemptus, *celetes* se Neptuno, Equestri Deo, qui et Consus dicitur, editurum proposuit, ad quos *celetes* cum de vicinis civitatibus maxima multitudo cum omnibus feminis convenisset, Romulus eas, signo dato, rapi de spectaculo fecit: ob quam rem a Sabinis bellum ei indicatum est, in quo cum jam capto a Sabinis Capitolio in foro Romano pugnaretur, et ejus milites fugerent, Jovi Statori templum se facturum esse promisit, si ejus stetisset exercitus. Quo voto restituta pugna cum anceps esset, interventibus mulieribus Sabinorum quæ jam Romanis nuptæ erant, pugna sedata est, et icto fœdere, Tatius Rex Sabinorum in partem urbis acceptus est; unde Romani a Curibus *Quirites* appellati sunt. Idem.

Raptas de more Sabinas] Sunt qui de more, præter morem, hoc loco teste, dici velint. Sed enim ego de quidem illud in nullis antiquis codicibus notatum observavi. Passim vero raptas sine more scriptum animadverti. Sed id de paraphrasi sumptum puto.

Quod vero sequitur, 'consessu caveæ,' dictio *consessu* corrupta plurimum est in codicibus antiquis. *Pierius*.

Raptas sine more Sabinas] A Servio, qui *Consuali*, quibus raptus contigit Sabinarum, dicit fuisse mense Martio, dissentit Plutarchus in Romulo p. 26. festum hoc in diem XVIII. Augusti, qui est xv. Kal. Septembr. conjiciens: 'Ετολήθη μὲν οὖν ἡ ἀρπαγὴ περὶ τὴν ὀκτωκαίδεκάτην ἡμέραν τοῦ τότε Σεξτιλίου μηνός, Αὐγούστου δὲ νῦν, ἐν ᾗ τὴν τῶν Κωνσαλίων ἑορτὴν ἄγουσιν. Kalendarium vero Romanum vetus die XII. Kal. Septemb. collocat: et idem Kalendarium etiam a. d. XVIII. Kalend. Januar. refert. Festo autem hoc, quia Neptuno Equestri sacrum, equi asinique coronari ac otari solebant, teste Plutarcho in 'Ρωμαϊκ. pag. 276. *Emm*.

636 *Consessu caveæ*] *Cavea* est, ubi populus spectat. Vallis autem ipsa, ubi Circenses editi sunt, ideo *Murcia* dicta est, quia quidam vicinum montem Murcum appellatum volunt; alii, quod fanum Veneris Verticordiae ibi fuerit, circa quod nemus e myrtetis fuisset, inde mutata litera *Murciam* appellatam: alii *Murciam* a murco, quod est murcidum, dictam volunt. Pars a Dea Murcia, quæ cum ibi Bacchanalia essent, furorem Sacri ipsius murcidum faceret. *Servius*.

Caveæ] Habes in Virgil. insignem hunc locum, quo probes *caveam*, dici de Circo. Certe dictam de Theatro, et Amphitheatro, jam alibi. De Circo, non ita in promptu testimonia. *Cerda*.

Magnis Circensibus actis] Magnis quantum ad paupertatem pristinam pertinet. Nam legimus propter equorum inopiam diversis eos tunc usos animalibus. Raptæ autem Sabinæ Consualibus, hoc est mense Martio. *Consus* autem est Deus consiliorum: qui ideo templum sub Circo habet, ut ostendatur tectum debere esse consilium. Inde est quod Fidei panno

velata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet et velata. Ideo autem dicato Consi simulachro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu consilium. Iste *Consus* et equestris Neptunus dicitur; unde etiam in ejus honorem *Circenses* celebrantur. Errant ergo qui dicunt 'magnis Circensibus,' aut Megalesiacis aut Romanis, quos constat fieri ante calendas Januarias. *Actis* autem, cum agerentur: quia non erat præsens a passivo participium, ut, 'Et qua vectus Abas.' *Circensibus*. *Circenses* dicti vel a circenitu, vel quod ubi nunc metæ sunt, olim gladii ponebantur quos circumibant; dicti inde *Circenses* ab ensibus, circa quos circumibant. Sane notandum positos *Circenses* sine adjectione ludorum, cum ita dicamus ludos theatrales, ludos gladiatorios, ludos *Circenses*. *Servius*.

Magnis Circensibus] *Circenses* ludicuri *magni* sint appellati, docet *Asconius*. *Taubmann*.

638 *Romulidis*] Hic dativus pluralis venit ab eo quod est hic *Romulida*. *Servius*.

Curibusque severis] Mire et merito dixit *severis*. Cum enim filias perderint Ceninenses, Antemnates, Crustumini, et Sabini; cæteris quiescentibus, Sabini soli bella sumpserunt, sicut dictum est: sed intervenientibus postea triginta fœminis, jam enixis, de illis quæ raptæ erant, pax facta est: ex quarum nominibus *Curie* appellatæ sunt. In communem etiam mulierum honorem *Calendæ* eis dicatæ sunt *Martiae*. *Horatius*, 'Martii cœlebs quid agam calendis?' *Juvenalis*, 'Munera fœmineis tractat secreta calendis.' Nec enim aliter congruit *Martias* calendas esse fœminarum, nisi quia (ut diximus) a fœminis bella sedata sunt. Sane sciendum omnes virgines raptas, excepta *Hersilia*, quam, sublatam a marito, sibi *Romulus* fecit uxorem.

Aut *severis*, disciplina; aut rem hoc verbo reconditam dixit, quia Sabini a Lacedæmoniis originem ducunt, ut Hyginus ait de Origine Urbium Italicarum, a Sabo, qui, de Perside Lacedæmonios transiens, ad Italiam venit, et expulsus Siculis, tenuit loca, quæ Sabini habent: nam et partem Persarum nomine Caspiros appellare cœpisse, qui post corrupte Casperuli dicti sunt. Cato autem et Gellius a Sabo, Lacedæmonio, trahere eos originem referunt. Porro Lacedæmonios durissimos fuisse omnis lectio docet: Sabinorum etiam mores populum Romanum secutum, idem Cato dicit: merito ergo *severis*, qui et a duris parentibus orti sunt, et quorum disciplinam victores Romani in multis secuti sunt. *Idem.*

Curibusque severis] Ita Livius de Numa et Curibus orto scribit, 'Ipsum non tam peregrinis artibus instructum, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum,' &c. Vide Florid. II. 12. Ald. Manut. de Quæsit. per Epist. I. 1. *Taubmann.*

639 *Posito certamine*] Finito: ut, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' *Servius.*

Posito certamine] Recte Servius exponit *finito*. Sic Apul. Met. II. 'Cum primum Telephron hanc fabulam posuit, compotores vino madidi rursum cachinnum integrant.' *Emmeness.*

Reges] Romulus Romanæ: et Titus Tatius Sabinæ gentis. *Taubmann.*

640 *Jovis ante aram*] Ante templum Jovis Statoris; quod fecerat Romulus postquam orans elatis armis mernit ne suus exercitus fugaretur. *Servius.*

Pateramque tenentes] Vino repletam: moris enim erat in faciendis fœderibus vinum effundere in terra, ac precari ut fœdifragorum sanguis similiter effunderetur. Ita apud Homer. II. Γ. 300. post vinum e cratere effusum precatur quis: Ὡδέ σφ' ἐγκέφαλος χαμάδις βέοι, ὡς ὅδε οἶνος, Ἀδῶν καὶ τεκέων: Sic ipsorum *cerebrum in ter-*

ram fluat, sicut hoc vinum, Ipsorum et liberorum. *Emmeness.*

641 *Cæsa jungebant fœdera porca*] *Fœdera*, ut diximus, dicta sunt a porca fœde et crudeliter occisâ. Nam cum ante gladiis configeretur, a Feacialibus inventum ut silice feriretur; ea causa quod antiquum Jovis signum lapidis siliceni putaverunt esse. Cicero *fœdera* a fide putat dicta. Sed hujus porcæ mors optabatur ei, qui a pace resiliisset. Falso autem ait *porca*: nam ad hoc genus sacrificii porcus adhibebatur: ergo aut usurpavit genus pro genere, ut, 'timidi venient ad pocula damæ:' cum *has damas* dicamus: item supra *lupam*, cum artis sit *hic* et *hæc lupus*: aut certe illud ostendit, quia in omnibus sacris fœminæ generis plus valent victimæ. Denique si per marem litare non posset, succidanea dabatur fœmina. Si autem per fœminam non litassent, succidanea adhiberi non poterat. Quidam porcam, euphoniæ gratia, dictam volunt. Hujus autem facti in sacra via signa stant: Romulus a parte palatii, Tatius venientibus a rostris. *Servius.*

Cæsa jungebant fœdera porca] Quintilianus libro octavo, ubi de ornatu disserit, 'Quædam,' ait, 'non tam ratione quam sensu judicantur, ut illud, *cæsa jungebat fœdera porca*. Fecit elegans fictio nominis, quod si fuisset *porco*, vile erat.' Quod vero ait Servius falso dictum a Virgilio *porca*, quod ad hoc sacrificii genus *porcus* adhiberetur, Suetonius Tranquillus in vita Claudii contra opinionem Servii, 'Cum regibus fœdus in foro icit, porca cæsa,' inquit. Tametsi Livius quoque *porcum* statuit. *Pier.*

Porca] Ita et Quintil. VIII. 3. atque ita et Sueton. in Claudio, c. 25. Et notat Servius, in omnibus sacris fœminini generis plus valuisse victimas. Livius tamen l. 1. in fœdere *porcum* saxo silice feriri dicit. Verum in rebus feacialium *porcum* etiam de fœmina dictum, Turneb. docet XXVI. 19. c

Cic. de LL. II. 'porco fœmina piaculum dare:' et Cato R. Rust. 134. 'Priusquam porcum fœminam immolabis.' Etiam Marcell. Donatus P. Comès, l. 1. Dilucidation. Livium cum nostro et aliis conciliat. Quod, ut titulo *hominis* mas et fœmina comprehenditur, ita sit in *porco*. Et notetur *porcum* a Poëtis passim vocari 'mysticam hostiam.' Vide me ad Plautinum Rudent. iv. 6. Taubmann.

642 *Citæ Metum in diversa quadrigæ*] Donatus hoc loco contra metrum sentit, dicens, 'Citæ, divisæ:' ut est in jure, 'Ereto non cito:' id est patrimonio vel hereditate non divisa. Nam *citus*, cum divisus significat, *ci* longa est. Ergo *citæ*, veloces intelligimus. Quod autem dicit Virgilius *Metum*, *Metius Suffetius* dictus est, quod nomen mutilavit causa metri. Novimus autem nominum vel mutationem vel mutilationem concessam poëtis: sic pro Polluce, Castorem: pro Citheride, Lycoridem posuit: ut, 'Sed quæ legat ipsa Lycoris.' Hic autem Metius Suffetius, cum apud Albanos summam rerum teneat, e Romanis in auxilium contra Fidenates vocatus, jure societatis venit quidem, sed in ipso prælio ad hostes defecit. Quod cernens Tullus Hostilius, ait voce maxima militibus suis, ita ut etiam hostis audiret: 'Ne trepidetis, meo consilio factum est, ut factiose Metius Suffetius ad hostes transiret.' Quo consilio et suis pene amissas jam reddidit vires; et effecit ne hostes crederent Metio: quem, post victoriam captum, Tullus Hostilius religavit ad duas quadrigas, ita ut ab unis quadrigis traherentur manus, pedes vero ab alteris: quibus agitatis velociter, enim crudeli morte discerpit. Videns itaque poëta Romano nomini incongruam esse vindictam, culpam criminis retorquet in auctorem, dicens ex sua persona ad ipsum Metium. *Servius*.

Citæ] Veloces: Turu. vi. 24. Taub.

Metum in diversa quadrigæ Distulerant] Antiqui omnes codices, quotquot habui, *Metum* legunt dictione bisyllaba, quam alibi unico *t*, alibi geminato reperias; mutilatamque esse dictionem causa metri Servius ait, dum ipse quoque *Metum* bisyllabum agnoscit. Sane *Mettius* duplicato *t*, pluribus locis in veterum monumentis scriptum animadverti. Placentiæ in D. Pauli templo *L. Mettius*. L. F. duobus *t t* notatum est; et Romæ in ædibus Pauli Plançæ legere est, Q. *Mettio* et P. *Mettio*, tametsi non ignorem et *Metia*, et *Melius* unico *t* alibi notatum. Utcunque vero, primam in eo nomine syllabam produci volunt. Sed enim hic minime præterire possum, quod pervulgato errore in Livianis codicibus, et alibi passim, *Metius Suffetius* per *S* prima litera scriptum est, cum dubio procul *Fuffetius* per *F* sit scribendum. Ita etiam apud Dionysium Halicarnasæum et Græcos alios invenias *φουφέτιον*. Præterea, si qui noluerint Græcis adhibere fidem, ostendit mihi Iannus Parrhasius, vir utraque lingua eruditissimus, T. Livii codicem vetustate venerabilem, in quo *Fuffetius* scriptum erat prima litera per *F*, non per *S*. Quem quidem codicem nomina quædam speciosa Vindiciannus, Nicomachus Dexter, et Victorianus se emendasse adscripserunt; idque in Symmachorum gratiam fecisse professi sunt. Ad hæc, et Nonii Marcelli vetustum codicem protulit, et alios quosdam auctores, in quibus eodem modo *Mettius Fuffetius* scriptum habebatur. Ajunt præterea Pomponium Laetum, totius antiquitatis virum observantissimum, qui superiori ætate in Romano Gymnasio primas obtinuit, sapius inelamitare solitum, *Fuffetius* dicendum. *Pierius*.

643 *Distulerant*] Dilaceraverant. Horat. Epod. v. 'Post insepulta membra Different lupi.' Ita et Græcis, *διαφέρειν* est *διασπαράττειν*. Taub,

At tu dictis, Albane, maneres] Ideo etiam mendacis infert, ut facilitæ quæstioni, et invidiæ crudelitatis occurrat. Sane constat, post victoriam de Albanis Romanorum, quam per conditionem Horationum et Curiatorum adepti sunt, hoc factum esse, quod hoc loco poëta narravit: nam quemadmodum Metius vel ad auxilium facile nisi jussus venisset? vel post cognitam fraudem acciri tam facile potuisset, nisi tanquam subjectus congratulatum victoriam ad Tullum Hostilium venisset? *Servius.*

At tu dictis, Albane, maneres] Eodem ætatis vitio, quod sæpius adnotavimus, in codicibus aliquot legitur *Alvane*, per *v* digammon; quo sono hujusmodi nomina Hispani adhuc magna ex parte pronuntiant. Id quod priori etiam ætate frequentissimo usu receptum, Adamantium compulit, ut *Albus*, *alba*, *album*, per *b* mutam scribendum præciperet, discretionis gratia, ut *Alvus* ab *Albus* discerneretur: quæ nomina tunc corrupta pronuntiandi ratione confundebantur. Est vero hæc Parenthesis, et apostropha conjuncta simul, 'Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ Distulerant (at tu dictis Albane maneres) Raptabatque viri mendacis viscera Tullus.' Ut Quintil. observat. *Pierius.*

Maneres] Manere deberes. Ita Gr. ἐμμένειν usurpant; quod Cic. Offic. III. dixit 'convenit stare.' *Taub.*

644 *Mendacis*] *Perfidum* vocat Claud. Paneg. Hon. 4. 'Perfidiam damnas? Metii satiabere prænis.' *Cerda.*

645 *Sparsi rorabant sanguine vepres*] Pomponius fœminino genere *vepram* dixit, ut Nonius attestatur. Et apud Lucretium legitur libro quarto, 'nam sæpe videmus Illorum spoliis vepres volitantibus auctas:' quamvis ita dici debere neget Caper in Orthopeia. *Pierius.*

646 *Nec non Tarquinium ejectum*

Porsenna jubebat Accipere, &c.] Tarquinius Superbus habuit perditos filios, inter quos Aruntem: qui dum in castris esset, patre suo Ardeam obsidente; et ortus esset inter eum et Collatinum maritum Lucretiæ, de uxoribus sermo, eo usque processit contentio, ut ad probandos earum mores, arreptis equis, statim domus suas simul proficiscerentur. Ingressi itaque civitatem Collatinam, ubi Lucretiæ domus, invenerunt eam lanificio operam dantem, et tristem propter mariti absentiam. Inde ad Aruntis domum profecti, cum uxorem ejus invenissent cantilenis et saltationibus indulgentem, reversi ad castra sunt. Quod Aruns dolens, cum de expugnanda Lucretiæ castitate cogitaret, mariti ejus nomine epistolam finxit, et dedit Lucretiæ: in qua hoc continebatur, ut Aruns susciperetur hospitio. Quo facto, per noctem stricto gladio ejus ingressus cubiculum cum Æthiope, hac arte egit ut secum coiret, dicens, 'Nisi mecum concubueris, Æthiopem tecum interimo, tanquam in adulterio deprehenderim.' Timens itaque Lucretia ne famam castitatis morte deperderet (quippe quam sine purgatione futuram esse cernebat) invita turpibus imperiis paruit. Et altera die convocatis propinquis, marito Collatino, patre Tricipitino, Bruto avunculo, qui tribunus celerum fuerat, rem indicans, petiit ne violatus pudor, neve inultus ejus esset interitus: et ejecto gladio se interemit: quem Brutus de ejus corpore extractum tenens processit ad populum: et multa conquestus de Tarquini superbia, et filiorum ejus turpitudine, egit ne urbem reciperentur, auctoritate qua plurimum poterat: nam ut diximus, Brutus tribunus equitum fuerat. Sed cum non susciperetur Tarquinius, contulit se ad Porsennam regem Tusciæ: qui pro Tarquinio cum ingentibus copiis, capto Ianiculo, et

illic castris positis, Romam vehementer obsedit. Et cum per sublicium pontem, hoc est, ligneum, qui modo lapideus dicitur, transire conaretur, solus Cocles hostilem impetum sustinuit, donec a tergo pons solveretur a sociis; quo soluto; se cum armis præcipitavit in Tyberim, et licet læsus esset in coxa, tamen ejus fluenta superavit. Unde est illud ab eo dictum, cum ei in comitiis coxæ vitium objiceretur, 'Per singulos gradus admoneor triumphi mei.' In tantam autem obsidionis necessitatem populus venerat, ut etiam obsides daret; ex quibus Clælia, inventa occasione, transnavit Tyberim, et Romam reversa est. Redditaque rursus est, pacis lege eam Porsenna repente: qui admiratus virtutem puellæ, dedit ei optionem, ut cum quibus vellet, rediret. Illa elegit virgines, quæ injuriæ poterant esse obnoxia: unde Porsenna, hoc quoque miratus, concessit: et rogavit per literas populum Romanum, ut ei aliquid virile decerneretur: cui data est statua equestris, quam in sacra via hodieque conspicimus. *Ejectum* autem quare? aut quia facile poterat suscipi et occidi. Sed ideo non susceptus, quia occidi non poterat, religione impediende: rex enim etiam sacrorum fuerat: unde etiam alii postea consules facti sunt, alii reges sacrorum. Sane *Porsenna*. Unum n addit metri causa: unde et penultima datus accentus est. Nam *Porsena* dictus est. Martialis, 'Hanc spectare manum Porsena non potuit.' *Servius*.

Nec non Tarquinum, &c. In codicibus antiquis, *Tarquinium* quadrisyllabum esse diximus alibi, et Poëtarum testimonio secundam a principio syllabam esse brevem ostendimus. *Porsena* quoque unico n scribitur in antiquis plerisque: ut quæ per se longa esse possit in *Murena*, *Aufilena* pene ultima: tametsi jure

suo, 'Hanc spectare manum Porsena non potuit,' dixerit Martialis: non aliter ac illud etiam, 'Traducta est Getulis, nec cepit harena nocentis,' duabus syllabis eluxatis. Illud etiam advertendum, quod Servius Lucretiæ stuprum ab *Arunte* illatum ait, quum *Livius Sextum* dicat. *Pierius*.

Porsenna] Horatius, Martial. Silius, et alii mediam corripiunt, 'cum Porsena magne jubebas.' *Taubm.*

648 *Æneadæ*] Satis longe petitum epitheton. Et potest hoc loco historia de Mutio accipi. *Servius*.

649 *Illum*] *Coclitem* scilicet. Et modo *Cocles* in hoc loco de quo dicit, proprium est nomen. In aliis appellativum: nam luseos, *coclitēs* dixerunt antiqui. Unde et Cyclopas, *coclitās* legimus dictos, quod unum oculum habuisse perhibent. Quasi στρογγυλόπας, a rotunditate. *Idem*.

Illum] Porsenam Clusinorum regem. *Taubmann*.

650 *Pontem auferet quod vellere Cocles*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, legi *auferet quia vellere*. In uno ex antiquioribus, *qui avellere* notatum est puncto inter i et a, librariorum inciticia interjecto, quum forte *quia* scriptum invenissent: sed puto ego *quia* desumptum ex paraphrasi, et *quod* antiquam esse lectionem. *Pierius*.

Pontem auferet, &c.] At non ipse *Cocles*, sed Romani: nam ille tantum hostem sustinuit. Sed defendi potest: nam *Cocles* auctor facti et audaciæ illius, ut Liv. II. 10. Gloriam autem, quæ secuta *Coclitem* ex hoc facto, vid. apud Dionys. I. v. et Liv. d. I. *Cerda*.

651 *Vinclis innaret Clælia ruptis*] Atqui obsides non ligantur: sed *vincla* pro custodiis accipiamus; aut certe pro fœderibus; aut certe *ruptis vinclis* pontis, id est, ponte resoluti. *Servius*.

Vinclis ruptis] De dispositione verborum ita Scaliger IV. 48. Magno,

inquit, consilio posuit adjectivum in fine: nimis enim frequenter *l.* impingeretur, *Clalia vinclis*: et vox illa, *raptis*, cum versum claudit, sane rumpit vincla, &c. Taubmann.

652 *In summo custos Tarpeia Manlius arcis*] In summa clypei parte: nam postea ait, 'In medio classes æratas.' Et bona ratione utitur in pictura, apta unicuique rei loca distribuens. Ideo enim in summa clypei parte dicit esse factum Capitolium, quia hoc arcem urbis esse manifestum est. Hæc historia autem talis est: Brenno duce, Senones Galli venerunt ad Urbem: circa Alliam fluvium occurrentem sibi omnem deleverunt exercitum populi Romani. Aliaque die cum vellent ingredi civitatem, primo cunctati sunt, insidias timentes, quia et patentes portas, et nullum in muris videbant. Postea paulatim ingressi cuncta vastarunt, octo integris mensibus: adeo ut quæ incendere non poterant, militari manu diruerent, solo remanente Capitolio: ad quod cum utensilibus reliqui confugerant cives; qui tamen a Gallis obsidebantur, etiam id penetrare cupientibus: quos alii per dumeta et saxa aspera, alii per cuniculos dicunt conatos ascendere. Tunc Manlius, custos Capitolii, Gallos destruxit ex arce, clangore anseris excitatus, quem privatus quidam dono Iunoni dederat. Namque secundum Plinium, nullum animal ita odorem hominis sentire dicitur. Qua causa postea eo die quo hoc factum est, canes qui tunc dormientes non senserant, cruci suffigebantur; anseres auro et purpura exornati in lecticis gestabantur. Sane hic Manlius post defensum Capitolium pro præmio singulis libris farris ob virtutem a populo donatus est. In tantam autem cibi penuriam redacti erant in obsidione, ut coriis madefactis et postea frictis vescerentur; cujus rei argumentum est, quod hodieque ara in

Capitolio est Iovis Soteris, in qua liberati obsidione, coria et sola vetera coneremaverunt. Hic tamen Manlius postmodum adductus in suspicionem regni appetiti, vel inimicorum oppressus factione, a populo damnatus est. Servius.

Custos Tarpeia Manlius arcis] In Romano codice *Malius* legitur unico *l.* Sed in Oblongo, et aliis, *Mallius*, *ll* geminato, ut apud Catullum in codicibus emendatis. Sane *Manlius* per *n* parcesime habetur in antiquis his exemplaribus: tametsi apud Livium in veteri codice *Manlius* sæpe legatur. Neque tamen mirum, si aliter inveniat usquam, quum et antiquorum inscriptiones in hoc nomine, perinde ac etiam in aliis, plurimum variant. Pierius.

653 *Pro templo*] Pro defensione templi, hoc est in templo: nam ante templum, non procedit; cum obsesus intra templum esset. Sic in *Æn.* nono, 'Ipsi intus dextra ac læva proturribus astant.' Terentius, 'Nam nisi hæc ita essent, pro illo hand stares, Phædria.' Servius.

Tenebat] Defendebat, et est militare verbum, et etiam Sallustius dicit. Unde e contrario victos, loco motos dicimus. Cicero, 'Loco ille motus est.' *Idem.*

Capitolia celsa] A. Postumius Albinus rerum Romanar. l. i. 'Illi, cui ternis Capitolia celsa triumphis Sponte Deum patuere, cui freta nulla repositos Abscondere sinus, non tutæ mœnibus urbes.' Leguntur hi versus apud Priscian. l. viii. Fuit autem A. hic Albinus Cos. cum L. Lucullo A. U. C. DCII. Auctores, Cicero in Bruto, Gellius xi. 8. Macrobi. l. i. *Ursinus.*

654 *Romulcoque, &c.*] Per literarum transpositionem, in Romano codice *Rumolco* scriptum est: nisi a *Ruma Rumolus*, quod ajunt, dictum velis, atque inde *Rumoleus*, quod ego nusquam alibi observavi. Sed apud As-

prum in antiquo codice, *Romulus* omnino scriptum est per *o* in pene ultima, ut *populus* in XII. tabulis. *Pier.*

Horrebat regia culmo] Curiam *Calabram* dicit, quam *Romulus* texerat culmis. Ideo autem *Calabra*, quod cum incertæ essent *Calendæ* aut *Idus*, a *Romulo* constitutum est, ut ibi patres vel *populus* calarentur, id est, vocarentur, et scirent qua die *Calendæ* essent, vel etiam *Idus*. A Rege *Sacrificulo* idem fiebat: ut quoniam adhuc *Fasti* non erant, ludorum et sacrificiorum prænoscere dies. *Servius.*

Horrebat regia culmo] Non hoc ex historia sumpsit, sed ipse vidit. Nam *Vitruv.* qui vixit ævo *Julii*, ita scribit II. 1. ‘*Athenis Areopagi antiquitatis exemplar ad hoc tempus luto tectum. Item in Capitolio commonefacere potest, et significare mores vetustatis, Romuli casa, in arce sacerorum, stramentis tecta.*’ *Prudent.* in *Symm.* I. II. ‘*Ipsa casae fragili texat gens Romula culmo.*’ *Tibull.* II. 2. ‘*Et stabant humiles in Jovis arce casæ.*’ *Petron.* etiam ‘*Romuleam casam*’ dixit. *Sen. Controv.* IX. ‘*Colit etiamnum in Capitolio casam victor gentium populus.*’ *Ait, etiamnum*, quod ævum et post *Virgilium*. *Ovid.* *Fast.* III. ‘*Quæ fuerit nostri si quæris Regia nati: Aspice de canna, straminibusque domum.*’ Hanc casam fuisse *Curiam Calabram*, *Serv.* explicat, de qua *Curia Macrob.* *Sat.* I. 15. Notet vero diligenter *Lector*, duplicem fuisse casam *Romuli*; unam in *Palatio*, cujus meminit *Dionys.* I. II. et *Victor*: alteram in *Capitolio*; et de hac capiendus *Virgilius*. Nam post mentionem *Capitolii*, statim, ut vides, de ea casa loquitur. *Cerda.*

655 *Atque hic argenteus anser*] *Hic*, in *Capitolio* scilicet, satis prudenter argenteum anserem dixit. Nam quasi et epitheton est coloris, et significavit rem veram. Nam in *Capitolio* in honorem illius anseris, qui *Gallorum*

nuntiaverat adventum, positus fuerat anser argenteus. *Servius.*

Atque hic] In quibusdam codicibus antiquis, hinc legitur. Sed *Servius* agnoscit hic, dum exponit in *Capitolio*. *Pierius.*

Anser] Historia ubique nota. *Ovid.* alludens ad eam dixit *Fast.* I. ‘*Capitolia defensa:*’ et *Met.* II. ‘*Servaturis vigili Capitolia voce anseribus:*’ ut et *Plin.* x. 22. ‘*Est et anseri vigilia, Capitolio testata defenso.*’ *Basilius* in *Hexam.* vocat genus anserum ἄγρυπνον, insomne, et πρὸς τὴν τῶν λανθανόντων αἰσθησιν ὀξύτατον: *acer-rinum ad sentiendum quicquid lateat.* Ducitque argumentum ab hac ipsa historia; nam illi τὴν βασιλίδι πόλιν περιεσώσαντο: *servaverunt regiam civitatem.* *Propert.* III. 3. ‘*Anseris et tutum voce fuisse Iovem.*’ *Lucret.* I. IV. ‘*humanum longe præsentit odorem Romulidarum acris servator candidus arcis.*’ Sed quis honor habitus volucris? Audi *Plut. Orat.* I. de *Fort. Alexandri*: ‘*Etiamnum solemnî pompa gestatur canis in cruce actus, et anser splendide admodum in lectica, et veste stragula pretiosa sedens.*’ Vide eundem in *vita Camilli*. En primus honor. Alter, *Plin.* loco laudato: ‘*Quamobrem cibaria anserum Censores imprimis locant.*’ Meminit et *Cic. pro Sex. Rosc.* et *Arnobius* I. VI. *Cerda.*

Auratis porticibus] Hoc ad tempus retulit florentis *Romanæ reipublicæ*. Nam illo loco ubi dixit, ‘*horrebat regia culmo;*’ ideo addidit *Romuleo*, ut incipientis et pauperis adhuc imperii tempora designaret. *Servius.*

656 *Gallos*] *Senones*, qui *Senones* dicti sunt, quod *Liberum* patrem hospitio receperant. *Idem.*

Canebat] Quasi præcanebat. Nam canere, et dicere, et divinare significat. *Idem.*

657 *Galli per dumos aderant*] In antiquo admodum codice, *olli per dumos*: quia jam positum erat, ‘*Gallos*

in limine adesse canebat.' Cæterum ea repetitio tam nominis quam verbi mihi non parum venustatis et elegantiae habere videtur, 'Gallos in limine adesse canebat, Galli per dumos ade-rant.' *Pierius*.

Arce[m]que tenebant] Deest pene. Nam prope tenuerunt. *Servius*.

658 *Defensi tenebris et dono noctis opacæ]* Multi iterationem volunt. Alii dicunt *tenebris*, propter cuniculos. *Dono noctis*: somno Manlii. Nam somnus noctis est donum. *Idem*.

Dono noctis] Græci sæpe somnum dicunt δῶρον θεῶν: ut etiam Latini, domum Deorum somnum. *Cerda*.

659 *Cæsaries]* Coma, ideo quod cædi potest. *Servius*.

Aurea cæsaries illis] Hoc autem loco ollis in antiquis habetur exemplaribus. *Pierius*.

Aurea vestis] Hoc est barba. Unde contra *investes* dicimus imberbes: unde est, 'Tunc mihi prima genas vestibat flore iuventas.' *Servius*.

660 *Virgatis lucent sagulis]* Quæ habebant in virgarum modum deductas strias. Et bene adlusit ad Gallicam linguam, per quam *virga* purpura dicitur. *Virgatis* ergo, ac si diceret purpuratis. *Idem*.

Virgatis sagulis] Turneb. II. 14. *Virgatum* hic exponit βαβδωτόν: quod virgas quasdam in longum aut latum varia serie et colore porrectas habet; ut concharum genere sunt *virgulatæ*, id est, βαβδωτά. Ita Val. Flaccus I. II. de muliere Thracia: 'nostrosque toros virgata tenebit?' Intelligit vestes barbarorum ritu discolores, et veluti virgatis segmentis contextas, non purpureas. Alii tamen, ut Cælius XVI. 7. et Pimpont. itemque Serv. putant Poëtam περιπορφύρους et εὐπορφύρους Gallos intelligere: ac si diceret, *purpuratis sagulis*. Et Servius expresse ait alludi ad Gallicam linguam, qua *virga* dicatur purpura. *Taubmann*.

Sagulis] Hæc vox a sago ducitur.

Quæ sint saga Appiani. explicat in Iberic. loquens de Lusoniis Hispanis accolis Iberi fluminis: χρώνται δὲ διπλοῖς ἱματίοις παχέσιν ἀντὶ χλαμύδων, αὐτὰ περιπορφύμενοι, καὶ τοῦτο σύγρον ἡγούνται: *Utuntur duplicibus vestimentis crassis chlamydem vice, et fibulis connectunt, eaque pro sagis ducunt*. Sueton. in Jul. c. 48. per *sagatos* intelligit Gallos. Et Trebellius in Galieno: 'Perdita Gallia arrisise, et dixisse perhibetur, non sine trabeatis sagis tuta Resp. est.' Porro in Poëta Lector per *sagula* intelligat militares chlamydes et paludamenta, legatque Lipsium de Mil. Rom. I. II. *Cerda*.

Lactea colla] Hac commendatione prædicati Galli. Sil. I. IV. 'Colla viri fulvo radiabant lactea torque.' Loquitur de Chrixo duce Boiorum. Ammian. I. XV. 'Candidi pene sunt Galli omnes.' Petron. Sat. 'Quintu,' inquit, 'Giton, circumcide nos, ut Judæi videamur: et pertunde aures, ut imitemur Arabas; et increta facies, ut suos Gallia cives putet.' Certe omnes in universum Septentrionales *candidis coloribus* honestatos Vitruv. scribit VI. 1. Et imprimis Gallos fuisse pulcherrimos Julianus Cæsar in Misopog. his verbis ait, καλοὶ δὲ πάντες, καὶ μεγάλοι, καὶ λεῖοι, καὶ ἀρτιγένειοι, νέοι θ' ὁμοίως καὶ πρεσβύτεροι ζήλωται τῆς εὐδαιμονίας τῶν φαιάκων: *Sunt omnes formosi, proceri, glabri, et recens barbati, juvenes pariter et senes felicitatem Phæacum imitantur*. Quid, quod Poëta allusit ad etymon? nam Galli, ut multis placet, ἀπὸ τοῦ γάλακτος, a lacte. *Idem*.

661 *Auro]* Aureo torque. *Taubm.*

Duo quisque Alpina coruscant Gæsa manu] Gæsum grandius longeque ferriens telum Gallorum, de quo vid. quæ Lipsius Poliore. IV. 4. Claud. de Laud. Stiliconis II. 241. 'Gallia crine ferox, evinctaque torque decoro, Binaque gæsa tenens.' Et ut hoc loco *Alpina gæsa*, sic apud Sil. Ital. I. I. 'Et Ligurum horrentesque comæ,

parmæque relatæ Hispana de gente rudes, Alpinaque gæsa.' De quo vid. Turneb. Advers. xxiii. 3. Scribendum autem per diphthongum, ut patet ex Polluce, cui γαισὸς est δόρυ πολυσίδηρον. *Emmeness.*

662 *Gæsa*] Hastas viriles. Nam etiam viros fortes Galli *gæsos* vocant. *Servius.*

Scutis longis] Per hoc, corporum ostenditur magnitudo, ut supra, 'Stabant centum nitidi in præsepibus altis.' Per quod equorum magnitudinem expressit. *Idem.*

Scutis longis] Clypeus et scutum opponuntur, clypeus enim rotundus est, scutum vero formæ oblongæ, majusque clypeo; et *scutum* Græci hinc θυρεὸν, quod referat similitudinem forium, quæ longiores sunt, quam latiores, clypeum ἀσπίδα vocant. Turneb. xi. 27. *Taubmann.*

663 *Hic*] In eodem scuto. Et congrue sacerdotes statim post templâ commemorat. *Servius.*

Hinc exsultantis] In antiquis aliquot, *Hic exsultantis.* *Hic*, hoc est in scuto, vel in hac parte. *Pierius.*

Salios] Qui sunt in tutela Jovis, Martis, Quirini, dicti *Salii*, ideo, quod circa aras saliant et tripudiant. Alii a Salio Æneæ comite dictos volunt. *Servius.*

Nudosque Lupercos] Cum in honorem Panos Lupercaliorum solemne celebraretur, pecora Romanorum subito a latronibus rapta sunt: illi, projectis vestibus, insecuti sunt: his latronibus oppressis et receptis animalibus, propter rem a nudis propere bene gestam, consuetudo permansit ut nudi Lupercalia celebrarent. *Id.*

Nudosque Lupercos] Sed cur nudi? Satis commentatio Servii: sed male nuditatem refert ad vestes abjectas. Non sic est: sed sublatae sunt vestes, et cinctæ, ut expeditius sequerentur, inde pedibus, tibiis, femoribus nudi, ut exhibent marmora. Unde ab Ovid. *cinctuti*: ab *Statio succincti*.

Quam ob rem a Plutarch. dicuntur γυμνοὶ διαθέοντες ἐν περιζώμασι: *nudi, et incincti currentes.* *Cerda.*

664 *Lanigerosque apices*] *Flamines* in capite pileum habebant, in quo erat brevis virga desuper habens lanæ aliquid. Quod cum per æstus portare non possent, filo tantum capita religare cæperunt. Nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas fuerat. Unde a filo, quo utebantur, *flamines* sunt dicti, quasi *filamines*. Verum festis diebus, filo deposito, pilea necesse erat accipere, quæ secundum alios ad ostendendam sacerdotii eminentiam sunt reperta: sicut columinæ mortuis nobilibus superponuntur ad ostendendum eorum columen. Alii dicunt non propter eminentiam dignitatis hoc factum: sed quia cum sacrificarent apud Laurolavinium, et eis exta frequenter aves de vicinis venientes locis abriperent, eminentia virgarum eas terreere voluerunt. Exinde etiam consuetudo permansit ut apud Laurolavinium ingentes haberent virgas, non breves ut in urbe. *Servius.*

Lapsa ancilia cælo] Regnante Numa Pompilio scutum breve et rotundum cælo lapsum est. Et cum aruspices respondissent illic fore orbis imperium, ubi illud fuisset, diligentia Numæ, ne quandoque ab hostibus posset auferri, adhibito Mamurio fabro, multa similia facta sunt, et in templo Martis locata. Quod autem dicit *ancilia*, plurali utitur numero pro singulari. Nam unum lapsum est. *Ancile* autem dicitur, aut quasi undique circumcisum, aut quasi ἀμφίχειρον, id est, undique labrum habens. *Idem.*

Ancilia] In antiquis codicibus manu scriptis, *ancilia* per *i* Latinum scribitur. Et eodem pacto in Antonini Pii nummis notatum est, ubi scuta tria oblonga ovali propemodum figura inspiciuntur, cum inscriptione *ANCILIA.* *Pierius.*

665 *Extulerat*] Studiosè fecerat. *S.*

Extulerat: castæ ducebant, &c.] In Romano codice *extulerant* legitur numero multitudinis, ut de Cyclopibus intelligatur. Sed magis placet *extulerat*, ut omne opus ad Vulcanum referatur, uti superius, 'Fecerat Ignipotens:' et paulo infra, 'Hinc procul' addit. Et in emendatis Prisciani codicibus, *extulerat* est, ubi ait: 'Tundo tutudi, ejus pene ultimam antiqui modo producebant, modo corripiebant.' Virg. Æn. viii. 'Cælo extulerat.' Enn. in Ann. 'viresque calentis Contudit crudelis hyems.' Insulsum vero illud est, quod apud interpretes legitur, Matronas non nisi castas pilentis usas, quum *casta* sit epitheton matronis adcommodatam. Præterea tangit hoc loco Virgilius historiam, quod matronis concessum est ut pilento ad sacra ludosque venerentur. Sed animadvertendum est perperam in vulgatis exemplaribus Livii *plaustrum* legi, pro *pilento*, ut veteres codices habent: ita enim locus ille legitur: 'Honorem ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra, ludosque, carpentis festo, profestoque uterentur.' *Pierius*.

Ducebant] Deducebant. Hæc enim fuerat consuetudo. *Servius*.

Ducebant sacra] Ducere sacra, et ferre sacra, dicuntur, qui res sacras et quæ ad sacrum utilia sunt, ferunt. Propert. iv. 1. 'Ducebant macræ vilia sacra boves.' Turn. ii. 14. Sic et ἱερὰ ἄγειν, et πομπὰς, et θυσίας, Græci dicunt. Supra: 'solemnem ducere pompas.' *Taubmann*.

666 *Pilentis matres in mollibus*] Pilenta sunt vehicula, sicut nunc basternas videmus. Erant autem tunc veneti coloris, non ut nunc sunt russati, quibus nisi castæ matronæ uti non poterant, sicut nec vittis, unde addit *Castæ*. *Mollibus* autem, pensilibus: ut molle feretrum, et oscilla mollia: contra, *plumæ pensiles* dicimus, et molles significamus: et *mollibus*, mol-

liter stratis: quidam pilenta, tectacisia vulgo dicta tradunt. *Servius*.

Pilentis matres in mollibus] De hoc vehiculi genere vid. omnino quæ Schefflerus de Re Vehiculari ii. 25. *Emmeness*.

Matres] Matresfamilias intelligit, hoc est, senatorias, nobiles, patricias faminas; quæ sacerdotiis præerant: nam sacerdotes et virgines etiam Vestales pilentis carpentisque ferebantur. Prudentius contra Symmach. l. ii. 'Fertur per medias, ut publica pompa, plateas Pilento residens molli.' Turneb. xi. 6. et xiii. 8. *Taub*.

Hinc procul] Bene a templis longe Inferos facit. Et bene 'Tartareas sedes,' ut nihil prætermisum videretur. *Servius*.

667 *Alta ostia Ditis*] Alludit ad epitheton Græcum Plutonis *πυλάρης*, frequens apud Hom. ut Od. Δ. ἡ δ' ἔβη εἰς αἶδα πυλάρται, κρατεροῖο: et post paulo; εὐρυπυλὲς αἶδος δᾶ. *Germanus*.

668 *Scelerum pœnas*] Pro sceleratorum. Et bene ait *scelerum pœnas*, in crimina enim personæ incidunt, non ipsarum sunt proprie crimina. Unde et sceleribus sunt statuta supplicia, quæ in se incidentes homines obnoxios faciunt. *Servius*.

Et te, Catilina, minaci Pendentem scopulo] Hoc quasi in Ciceronis gratiam dictum videtur. *Idem*.

Te, Catilina, minaci Pend. sc.] Apud tragicos immanissima habebatur imprecatio, ut quis apud Inferos etiam in sublimi scopulo insepultus pendeat. Vide Turn. xxiii. 3. *Taubm*.

670 *Secretosque pios*] Aut in secreto morantes, aut participaliter ab illis secretos. *Servius*.

Secretosque pios] Horat. 'Juppiter illa piæ secrevit litora genti.' Et alibi: 'Et judicantem vidimus Æacum, Sedesque discretas piorum.' *Cerda*.

His dantem jura Catonem] Et significat, *Uticensem*, qui contra Cæsarem

bella suscepit. Quomodo enim piis jura redderet, qui in se impius fuit? Et supergressus est hoc loco Homeri dispositionem. Siquidem ille Minoën, Rhadamantum, Æacum de impiis judicare dicit, hic Romanum ducem innocentibus dare jura commemorat. *Servius*.

671 *Hæc inter*] Bene inter Inferos et Superos mare factum dicit, quod, ut supra diximus, nos ab Antipodibus dividit, qui Inferi sunt nostri comparatione. *Idem*.

Tumidi maris] Sen. Rhet. Cont. 16. 'Intumuerat subitis tempestatibus mare.' Ita vero proprius maris tumor, ut Græci κύματα, id est, *fluctus*, vocant οἰδματα, id est, *tumores*, οἰδματα (inquam) pro οἰδήματα. Orph. Hymn. πόντιον οἶδμα. Sidon. Epist. II. 2. 'immane turgescit.' Vocat *mare tumidum*, quia cum in conflictu hoc Cæsaris et Antonii mare tranquillum fuerit, diebus tamen præcedentibus, et hos hic describit Poëta, mare tumuerat. Audi Plut. in Anton. ἐκείνην μὲν οὖν τὴν ἡμέραν καὶ τρεῖς τὰς ἐφεξῆς μεγάλῳ πνεύματι κυμαθὲν τὸ πέλαγος τὴν μάχην ἐπέσχε: et addit: πέμπτη δὲ νημερίας καὶ γαλήνης ἀκλύστου γενομένης συνήεσαν. Congressum hunc postea describit Poëta, ac propterea nunc tumore isto putandus est alluisse ad illum, qui præcessit in mari. *Cerda*.

Imago Aurea] Non est contrarium quod et cæruleam, et auream, et argenteam maris esse dicit imaginem: quam scimus pro ventorum qualitate mutari, et colores varios reddere, quod expressum in scuto fuisse significat. *Ibat* autem quidam pro *erat* accipiunt, ut, 'Ast ego, quæ Divum incedo regina.' Sane ubique propositum est poëtae, Augusti gloriam prædicare; itaque majorem partem operis in hoc clypeo, Augusto adsignat. *Servius*.

672 *Cærulea*] Id est, maria. *Idem*.

Fluctu cano] Omnis enim spuma

alba est. *Idem*.

Fluctu cano] Canities hæc ab spumis. Catull. 'Tortaque remigio spumis incanuit unda.' Sidon. Epist. II. 2. 'spumoso canescit impulsu.' Ovid. 'spumisque sonantibus albet.' Græci πολλὸν κύμα, πολλὸν ἄλα. Pulchre Eurip. Iphig. λάβετε κόπας, ῥοθιά τε λευκαίνετε: *Remos sumite, fluctus dealbate*. Lucet. I. II. 'Vertitur in canos candenti marmore fluctus.' Calaber etiam I. v. in Scut. Achillis, μέλας λευκαίνετο πόντος, a quo, credo, Virgilius, *cærulea*, ut ille μέλας: *cano fluctu*, ut ille λευκαίνετο. Sicut et Sen. Agamem. 'Dirimuntque canæ cærulū spumæ mare.' Ennius prior apud Agellium II. 26. 'Cæruleum spumat sale conferta rate pulsu Per mare.' *Cerda*.

Spumabant] In antiquis plerisque codicibus *spumabat* unitatis numero legitur, ut sit, 'cærulea maris imago Spumabat fluctu cano.' *Pierius*.

673 *In orbem*] In circuitu, in medio, utrum clypeo an mari? *Servius*.

In orbem] Vere et proprie ex animantis hujus natura. Ita ab Nazian. Carm. 50. Delphinus inducitur γυροῖς εὐγνάμπτοισιν ἐλίσσόμενος, quia videlicet ludibundus exhibet gyros, flexus, tortiones. Eurip. Helen. τῶν καλλιχόρων δελφίνων, a pulchris choreis, quas exercent. Et in Elect. ἔπαλλε δελφίς, et ibidem dicitur φίλαυλος, est enim amicus. musicæ et tibiarum. Vide Plutar. in Conviv. Sept. Sapient. *Cerda*.

674 *Æquora verrebant*] Ad imaginem fortasse Calab. I. IX. qui extra picturam loquens, Ἀμφὶ δὲ οἱ δελφῖνες ἀολλέες ἐσσεύοντο Κύμα διαπρήσσοντες, ἄλδς πολιοῖο κέλυσθα. Tò *verrebant*, quis nescit illustrari posse vel ab Catull. qui Nupt. Pel. 'Cærulea verrentes abiegnis æquora palmis?' vel ab Ennio, qui apud Agell. II. 26. 'Verunt extemplo placide mare marmore flavo?' *Idem*.

Æstuntque seccabant] Naturalem rem

ostendit. Nam semper mare turbatur cum Delphini apparuerint. *Serv.*

675 *Actia*] In antiquis codicibus fere passim legitur *Accia*, ce geminato, quod a similitudine quadam inter *c* et *t*, quæ est in literis Longobardicis, evenisse puto, quum *Actia* per *et* sit scribendum. *Actia* enim Acarnaniæ oppidum, ab Ambracio sinu venientibus, ubi templum Apollinis, et certamina Gymnica, et equestria celebrabantur. Unde Apollo, et *Actæus*, et *Actiacus* cognominatur. Arcadius in orthographia, ἀκτία, inquit, καὶ ἡ πόλις καὶ ἡ ἑορτὴ ἀλλ' ἡ μὲν ἑορτὴ βαρύνεται τὰ ἄκτια. Attius tamen, uti superius comprobatum est, pro nomine proprio ab *Ati*, duplicato *t*, etiam asserente Victorino in præceptis de orthographia, scribi debet: cui pleræque veterum inscriptiones adstipulantur. *Pierius*.

676 *Cernere erat*] Græca figura est. *Servius*.

Totumque instructo Marte, &c.] Antiqui aliquot codices, *extructo* legunt. Aliquot alii *instructum* per accusativum, quippe *Leucaten*. Sed enim pugnam *instruit* apud latinissimos historicos sæpe. Quare melius 'instructo Marte.' *Pierius*.

677 *Fervere Leucaten*] *Fervere* ab eo quod est *ferro* facit, nam ab eo quod est *ferreo*, *fervere* facit *ve* producta; sic *effulgere*. Alii dicunt antique per tertiam conjugationem correpta media syllaba positum, ut, 'lavit ater corpora sanguis,' pro lavat: de eo in tertio Georgicorum in ipso loco plenius dictum est. *Leucaten*: In promontorio Epiri est mons *Leucata*, quod quia saxa nuda in cacumine habuit, ex horum candore *Leucates* appellatus est. *Servius*.

Fervere Leucaten] Sic Stat. *deferre campo*. Cato, *efferverit*, uti ex manu scripti. restituit Victorius. Lucil. 'fervit ad amnem.' Attius Meleag. 'Cor ira fervit:' et in Achille: 'Fervat pectus iracundia.' Afran. Vo-

piscus, 'vociferatione fervitur.' Pomponius Scriptor Asellanarum in Pap-po Agricola, 'Domus hæc fervit flagitiis.' Ter. Varro in Desultorio, 'Fervere piratis, vastarique omnia circum.' Denique ita multa sunt veterum testimonia, ut putem apud veteres non agnitum aliud verbum. Et *ferreo*, *ferves*, debet existimari novitium respectu illius. De classe Cæsaris ad *Leucaten* scribit Florus iv. 11. *Cerda*.

Auroque effulgere fluctus] Non quod hic ex auro fluctus esse dicat, quos supra canos dixit; sed quod mare ex auro expressum sit, fluctus per aurum effulgeant. *Servius*.

Effulgere fluctus] Græci aquis dant μαρμαρυγήν: et Catull. Nupt. Pel. de illis, *refulgent*. *Cerda*.

Hinc Augustus agens Italos] Cum de statu reipublicæ esset longa contentio inter Augustum et Antonium et Lepidum, placuit ut totum Orientem teneret Antonius; Augustus Gallias et Hispanias cum Italia; Lepidus Africam, Siciliam, Sardiniam: et ad causam majoris fidei Antonius sororem Augusti duxit uxorem. Profecti itaque sunt in provincias suas. Sed Antonius in primæ ætate creatus Tribunus plebis, Cæsarianas partes cum Curione defendens, bellum civile inter Cæsarem Pompejumque commovit. Quæstor fuit, idemque Augur: quo Consule, in senatu Cæsar occisus est. Hic, sicut dictum est, cum, divisa Repub. ad Orientem isset, in Ægypto captus est amore Cleopatrar, non usquequaque adeo, ut, ea dimissa, contra Parthos proficisceretur: quibus, cum ante victor esset, post repulsus, dum Cleopatrar cupiditate festinat, exercitum omnem frigore in Armenia perdidit. Ipse tamen animalium cadaveribus pastus, cum paucis ad Ægyptum est reversus: ubi ei cœpit suadere Cleopatra ut se sortiretur uxorem, derelicta sorore Augusti: quo facta, Augustus vehemen-

ter accensus, contra eum cœpit bella moliri. Antonius re comperta, collectis Orientis viribus, prior cum uxore Cleopatra venit ad bellum. Conflictum est navali certamine circa Actium Epiri promontorium, ubi victi sunt Antonius et Cleopatra, et in fugam coacti: postea, occiso Antonio, illa sibi serpentes adhibuit. Sed Antonius, cum Alexandriam obsideri videret et in eo esse, ut capi posset, se ipsum occidit. Cleopatra vero, cum ad Augustum esset adducta, et in custodia esse iussa esset, admotis sibi, ut putatur, serpentibus, vitam finivit. Sed quia belli civilis triumphus turpis videtur, laborat poëta ut probet justum bellum fuisse, dicens Augustum esse 'cum patribus, populoque, penatibus, et magnis Diis,' contra, cum Antonio auxilia peregrina et monstrosa Ægypti numina: et re vera in exercitu Antonii omnes barbari fuerunt: quod et Virgilius dicit, 'Ægyptum viresque Orientis, et ultima secum Bactra vehit.' Unde etiam de hoc bello egit triumphum. Nec enim civile putatum est, quod tantummodo Romano duce gestum est, qui et ipse barbaræ serviebat uxori: adeo ut prætoriam ei castra concederet: quorum qui potiebatur imperio, ipse vocabatur exercitum. Unde est illo loco de Cleopatra, 'patrio vocat agmina sistro.' Nam Antonius consulare sibi tantum detinuit imperium, in quo sola est potestas jubendi. Ille enim ducit exercitum, qui habet in potestate castra prætoriam. *Servius.*

679 *Penatibus et magnis dis*] Alii id unum volunt esse; alii separant; ut *magnos Deos* accipias Jovem, Minervam, Mercurium, quos Æneas de Samothracia sustulit. *Idem.*

Penatibus, et magnis dis] Non iidem Dii hoc loco Penates, et Magni: sed diversi. Lege *Æn.* III. initio ad illud, 'Cum sociis, natoque, Penatibus, et Magnis Dis.' *Cerda.*

680 *Stans celsa in puppi*] In Romano codice, et quibusdam aliis, *stat*, verbi non participii forma, legitur. Respicit enim rectum suum, *Augustus agens Italos*, et quæ sequuntur: quod si *stans* legas, subaudiendum, *sculptus erat.* *Pierius.*

Tempora flammæ Lata vomunt] Naturaliter enim Augustus igneos oculos habuisse dicitur, adeo ut obtutum ejus nemo contra aspectare posset: denique quidam eques Romanus interrogatus ab eo cur, se viso, verteret faciem, dixerit, *quia fulmen oculorum tuorum ferre non possum*, sicut ait Suetonius. *Servius.*

Geminas cui tempora, &c.] Indicat galeam. Cum enim Principes et duces exercituum, tum aliis notis, tum maxime galeis, cognoscantur, insignem galeam Augusto dedit, ut is esse nosceretur. Certe, qui ad igneos Cæsaris oculos Virgilium ducunt, torquent illum. *Cerda.*

681 *Aperitur vertice sidus*] Appareret sidus in vertice, hoc est super galeam. Nam ex quo tempore per diem stella visa est, dum sacrificaretur Veneri genitrici, et ludii funebres Cæsari exhiberentur, per triduum stella apparuit in Septentrione, quod sidus Cæsaris putatum est Augusto persuadente: nam ideo Augustus omnibus statuis, quas ob divinitatem Cæsaris statuit, hanc stellam adjecit. Ipse vero Augustus, in honorem patris stellam in galea cœpit habere depictam. Honorifice autem poëta unam stellam *sidus* dixit, cum sidus ex multis stellis constet. *Serv.*

Patrium aperitur vertice sidus] De hoc sidere vid. quæ dicta ad *Ecl.* IX. 47. ubi etiam numisma cum ipso sidere expressimus. Recte autem ex Suetonio corrigendum hic esse *Servium*, quod per triduum tantum dicat apparuisse hanc stellam, monet *Cerda*, cum Suetonius referat apparuisse per dies septem in *Jul. c.* 88. 'Ludis, quos primo consecratos ei heres Au-

gustus edebat, stella crīnīta per septem dies continuos fulsit, exoriens circa XI. horam. Creditumque est animam esse Cæsaris in cælum recepti, &c. Exponendum vero illud, *consecratos ei*, consecratos ab eo, ut ad illum locum monet Casaubonus, ut cum aliis concilietur Suetonius, qui eos ludos, quibus apparuit hæc stella, non Cæsari, sed Veneri Genetrici tradunt consecratos. *Emmeness.*

682 *Parte alia*] Non, e contra; sed in alia parte aciei. *Servius.*

Ventis, et dis Agrippa secundis] *Agrippa* dicitur ab ægro partu, id est, qui pedibus nascitur. Sed hic *Agrippa* non adeo claro genere ortus, viribus, et societate Augusti, ad summos honores pervenit, nam et Tribunus plebis quietissimus fuit, et post tertium Consul, et in multis bellis cum Augusto gestis victoriam Augusto sua virtute confecit; nam et Sextum Pompejum apud Mylas ipse devicit, et apud Actium Antonium et Cleopatram navali certamine prope ipse superavit, ob quod meruit etiam gener esse Augusto. *Secundis* ergo dixit, Augusti comparatione. Nam hoc dicit, Augustus nimio ventorum et numinum utebatur favore. *Agrippa secundis.* Hoc est, Ille habuit primum favorem, hic secundum. Hadrianus scribit Agrippam solitum tempestate orta milites cogere, naves in fluctus urgere, ut consuetudine discriminis, dempto metu, redderet eos adversum pericula fortiores: ergo πρὸς ἀντιδιαστολήν sævi maris, quod exercitationi militibus erat, ait, 'diis et ventis secundis' esse pugnatum; ut tempestatem quidem Agrippa non timuerit; sed favor divinus maria constraverit: nam et ipsa Actiaca pugna, cum Aquilo ei esset adversus, eo exercitio, quo milites adsuverat adversum fluctus naves agere, ad portum se fugere finxit: quare cum hostes decepti insequi conati essent, conversis subito navigiis suis Alexan-

drinas naves incurrit, et telis ac flammis in eas missis, refragante hostibus fluctu, cum nihil ipsi tale facere possent, victoriam consecutus est: merito ergo *ventis secundis.* *Idem.*

683 *Arduus agmen agens*] In aliquot antiquis *arduos*, ea religione quam superius contra Terentii Scauri sententiam nonnullos diximus observasse. *Pierius.*

Insigne superbum] Quasi principale decus. *Servius.*

684 *Navali rostrata corona*] Sextus Pompeji filius in Sicilia piraticam exercuit, contra quem primo cum Agrippa dimicavit Augustus. Postea Agrippæ cura data est; qui eum delevit: ob quod ei Augustus rostratam dedit coronam, quia vicerat navali certamine. *Idem.*

Rostrata] *Navalis corona* etiam Plinio *rostrata* dicitur: quod quasi navium rostris insignita sit. Turneb. xxvi. 29. de bello Siculo intelligit, quod cum Sex. Pompejo gestum est. De qua re sic Paternulus, l. II. 'Insigne Coronæ classicæ, quo nemo unquam Romanorum donatus erat, hoc bello Agrippa singulari virtute meruit. Etiam Dio l. XLIX. tradit, Agrippam ab Augusto corona donatum esse post devictum Sext. Pompejum. Vide et Jos. Castalion. Observat. Dec. IV. 1. Gell. I. 6. *Taubm.*

Navali rostrata corona] Corona navalis rostrata est dicta, a navium rostris, et fieri solebat ex auro, teste Gell. v. 6. 'Navalis (corona) est, qua donari solet maritimo prælio qui primus in hostium navem armatus vi transilivit: ea quasi navium rostris insignita est: et muralis autem, et castrensis, et navalis fieri ex auro solent.' Agrippæ autem ob victorias navales datas esse ab Augusto coronas navales, testantur et nummi, qui extant in Augustini Numism. Tab. XI. n. 21. et 22. In quibus alter effigiem Agrippæ repræsentat cum corona navali, in qua, præter rostra,

conspiciuntur quædam turres, sive tabulata, quæ videntur explicanda de *turritis puppibus* Virgilio; nam has Servius interpretatur de *tabulatis*,

sive ‘turribus in navibus erectis, quæ hoc bello primum excogitatæ ab Agrippa.’ Nummos hic repræsentō. *Emmeness.*

‘685 *Hinc*] A parte contraria. *Serv.*

Ope barbarica] Crimen Antonii, quod ope barbarica Romanus pugnet. *Idem.*

Ope barbarica] Hanc numerat exacte Plutarch. in vita Anton. Interfuerunt enim *Bocchus Africa*, *Tarcondemus Ciliciæ*, *Cappadociæ Archelaus*, *Paphlagoniæ Philadelphus*, *Comagenæ Mithridates*, *Adallas Thraciæ Reges*. Misere vero auxilia Manichus, Herodes, Amyntas, primus Arabas, alter Judæos, tertius Lycaonas. Medorum quoque Rex auxilia misit Antonio. Florus iv. 11. meminit ‘Arabumque, et Sabæorum, et mille aliarum gentium Africæ.’ Itaque per Barbaros hoc loco non necesse est intelligere ipsos Ægyptios: sed eos, qui auxilia misere Ægyptiis, cum præsertim dicat Herodotus Musa secunda, βαρβάρους δὲ πάντας οἱ Αἰγύπτιοι καλέουσι τοὺς μὴ σφ’ ὁμογλώσσους. *Cerda.*

Variisque Antonius armis] In codicibus aliquot antiquis, ‘variis Antonius armis’ legitur, absque particula que: ut sit, *Armis variis opera Barbarica*; de habitu enim et ornatu hic agitur, quo singuli internoscerentur. *Pierius.*

‘686 *Victor ab Aurora populis*] Quia

primo vicerat Parthos, ut diximus: aut quia Antonium Parthi postea pepulerunt: sed videtur hoc ideo tacuisse, ne Augustus imbellem superasse videatur; ideo addidit victorem Orientis Antonium, ut majorem hostem Augustus vicisse videatur. *Servius.*

Victor] Dici ita potest; nam tametsi infelicissima fuerit expeditio illius in Orientem, tamen μάχας δικάω καὶ δέκα Πάρθους ἐνίκησεν, ait Plut. *Parthos vicit præliis decem et octo.* *Cerda.*

Litore rubro] Erythræo mari, quod est inter Ægyptum et Indiam. *Serv.*

‘687 *Ægyptum*] Sunt codices, in quibus Ægyptum per u scriptum inspicitur; et ita notari solitum Augusti temporibus, qui ea litera etiam in formæ superlativæ nominibus delectabatur, inscriptio declarat Horologii, quod in campo Martio erexit: in cujus basi hæc adhuc inspiciuntur:

AEGVPTO IN POTESTATEM POPVLI
ROMANI REDACTA.

Et quæ plurima hujusmodi supra recitavimus. Sane vero in Hadriani nummis utroque modo legitur, nunc Ægyptos per u vocalem Latinam,

nunc *Ægyptos* per *ν ψιλὸν* Græcam.
Pierius.

Ultima secum Bactra rehit] *Ultima*, non quantum ad fines pertinet orbis terrarum: sed ultima in imperio Antoniano. Constat enim Bactrianos post se habere gentes innumeras. *Servius*.

Ultima Bactra] Propert. III. 1. 'finem Imperii Bactra.' *Cerda*.

688 *Sequiturque (nefas) &c.*] Exclamatio est: quasi *pro nefas!* aut per parentheses dictum est: et *nefas* non in eo tantum, quod *Ægyptiam* Romanus duxerat, sed etiam quod mulier castra sequebatur; quod in ingenti turpitudine apud majores fuit. Unde bellaturus Pompejus in Lesbo reliquit uxorem. *Servius*.

Sequiturque (nefas) Ægyptia conjux] Ita hic *Ægyptia* in quodam antiquo codice; *conjux* vero variat, et in veteribus codicibus, et in marmorum inscriptionibus, ut alibi dictum. Quantum vero pertinet ad sententiam; D. Hieronymus ad Oceanum De vita clericorum locum hunc citat: quia Virgilius *nefas* posuit. 'Uxores enim,' ait ille, 'castra non sequebantur.' Quamvis, 'Romanis civilis matrimonium cum externis non permissa,' Livius dicit. Et super hoc Severinus in Topicis Ciceronis plura. *Pierius*.

689 *Ruere*] Ruebant: id est, veniebant cum impetu. Et hoc verbo more suo ostendit velocitatem. *Serv.*

690 *Convolsun remis rostrisque stridentibus æquor*] In antiquis *convolsun*. De *rostris* vero *stridentibus*, in quinto *Æneidos* multorum recitavimus opinioniones, inserendumne esset *que*, an aliter legendum, quæ non videntur nunc ad repetendum necessaria. *Pier.*

Convolsun] *Σπασμὸν θαλάσσης*, et *σπάσμα*, dixerunt Appian. I. v. et Plutarch. in vita Ciceron. id est, 'maris convulsionem.' Convelli mare dicitur cum extrahitur a se, et divellitur, sive fluctibus in tempestate,

sive remis in quacunque navigatione; præeunte hic Virgilio, qui *convolsun æquor*, in summa tranquillitate. Nam auctore Plut. in vita Anton. hic navium conflictus factus *νηνεμίας καὶ γαλήνης ἀκλόστου γενομένης*. *Cerda*.

Rostrisque stridentibus] Lege *rostrisque tridentibus*. Nam tametsi defendi queat lectio vulgata, sed inclino in hanc, secutus Erythræum in Indice, Germanum, Turnebum XXVIII. 29. Julium Scal. Poët. IV. 16. tum etiam veteres picturas, et nummos, in quibus rostra navium visuntur trifida. Ursinus etiam attestatur ita scriptum in codice, qui fuit Pomponii Læti. Rostra hæc Polybius, et Appianus vocant *ἐμβόλους*. *Idem*.

Convolsun remis rostrisque tridentibus æquor] Vide quæ *Pierius* supra ad *Æn. v. 143. Emmeness*.

691 *Credas*] Pro credat quis. *Serv.*

Credas] Ut ab Hom. *φαίης*, Expendit vocem istam Sen. Rhet. Suas. I. quasi non dicat fieri, sed videri, ideo *credas*. *Cerda*.

692 *Cycladas*] Cleopatrarum naves inusitatæ magnitudinis fuisse, etiam Dio narrat: quas Poëta hic insulis singulas comparat. Sunt autem *Cyclades* insulæ maris *Ægæi* numero LIII. in Cycli formam dispositæ. *Taubmann*.

Aut montis concurrere montibus, &c.] Hæc quidem non tam Hyperbole poetica est, quam ex historia locus sumptus. Apud Florum enim legas de navalibus Antonii: 'Sed numerum magnitudo pensabat, quippe a senis in novenos remorum ordinibus: ad hæc turribus, atque tabulatis allevatæ, castellorum et urbium specie, non sine gemitu maris, et labore ventorum ferebantur: quæ quidem ipsa moles exitio fuit.' *Pierius*.

Concurrere montibus altos] Alii *Altis* legunt; unum tamen est. *Servius*.

Montis montibus] De his et Prudent. 'Institerant tenues cymbæ fragilesque phaselli Inter turritas, Mem-

phitica rostra, Liburnas.' Vide Horat. Epod. i. 'Ibis Liburnis inter alta navium,' &c. Taubmann.

Montis concurrere montibus altos] Similiter Ovid. Met. vii. 62. 'Quid, quod nescio qui mediis concurrere in undis Dicuntur montes,' &c. Ad quem locum vid. Nic. Heinsius. *Emmeness.*

693 *Turritis puppibus instant*] Hoc de historia traxit. Nam Agrippa primus hoc genus turrium invenit, ut de tabulatis subito erigerentur, simul ac ventum esset in prælium, turres hostibus improvisæ, in navigando essent occultæ. *Servius.*

Turritis puppibus] De his vide Cælium xxix. 27. Bayf. De re navali, et Gyrard. de Navigiis. Taubmann.

694 *Stuppea flamma, &c.*] Illud, *stuppea flamma*, accipe de navibus Cæsarianis contra Antonianas. Quod sequitur, 'telisque volatile ferrum,' de Antonianis contra Cæsarianas. Itaque Cæsariani ignitis telis rem gerebant; Antoniani aliis missilibus, non certe ignitis. Dio de hac pugna, et de Cæsarianis, οἱ μὲν γὰρ βέλη τε πυρφόρα ἐπ' αὐτοὺς ἐξεδόξενον, καὶ λαμπάδας ἐκ χειρὸς ἐπηκόντιζον, καὶ λαμπάδας ἀνθρώπων, καὶ πίττης πλήρεις, πόρρωθεν μηχαναῖς ἐπεβρίπτουν, &c. Florus quoque: 'Singulas' (Antonianas) 'plures' (Cæsarianæ) 'adortæ missilibus simul cum rostris, ad hoc ignibus jactis ad arbitrium dissipavere.' De classico apparatu Antonii, in quo nulla ignis mentio, vid. Plutarch. in Anton. orat. ad milites. *Cerda.*

Telisque volatile] Cato: 'Sub tela volantia.' *Servius.*

695 *Nova cade rubescunt*] *Nova cade*, magna, nimia. Nam non dicit re vera nova arva, sed *nova cade*. Homerus ἐρυθθαίνετο αἵματι γαῖα: sed non est hoc *rubescunt*. Idem.

Arva] Ut *campus*, sic etiam *arva* de mari. Oppian. ἀλιευτ. i. in exitu lib. ποσειδάωνος ἀλωή: Neptuni arca. Pin. Pyth. i. πλάκα πόντου. Sedul. l. iii.

'et vasti premit arva freti.' Iterum; 'Libera per vitreos movit vestigia campos.' Sidon. epist. ii. 2. 'Pelagi mobilis campus cymbalis late secatur pervagabilibus.' Vide plura Æn. x. ad illud, 'campos salis ære secabant.' *Cerda.*

696 *Patrio vocat agmina sistro*] Cleopatra sibi tantum adsumpserat, ut se Isin vellet videri. Isis autem est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus recessusque significat; per sitellam, quam sinistra manu retinet, ostendit adfluentiam omnium lacunarum: Isis autem, lingua Ægyptiorum, est terra: quam Isim volunt esse. Hanc Isim et alios Deos ideo Ægyptii colunt, quia Deos reges habuisse dicuntur. Ergo in opprobrium Alexandrini exercitus, pro classico sistrum posuit; quod autem ait 'vocat agmina:' hoc est quod superius dictum est, et Augustus in commemoratione vitæ suæ refert, 'Antonium jussisse ut legiones suæ apud Cleopatram excubarent, ejusque nutu et jussu parerent:' bene ergo, 'vocat agmina,' quæ signum dabat. *Servius.*

Patrio vocat agmina sistro] Ac si Isis esset et Genius Ægypti. Propert. iii. 9. 'Scilicet incesti meretrix regina Canopi Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubin, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro,' &c. Erat autem *sistrum* instrumentum e metallo arguto, quo in sacris Isidis utebantur: παρὰ τὸ σελεσθαι. Vide Turneb. xxvi. 33. Taubmann.

697 *A tergo respicit anguis*] Hoc est, nondum videbat mortem futuram. Traditur enim, ne ad Triumphum Augusti adservaretur, admoto sibi aspide defecisse: tum *geminos*, cum unum sibi admoveretur. *Servius.*

Geminos anguis] An morsu anguium, an alio veneno interierit Cleopatra, nulla certa historia compertum. Lege Plutar. in vita Antonii, et Cedrenum pag. 150. Tantum Poëta locutus ad

opinionem Augusti, qui ex duabus punctionibus, quæ visæ in brachio Cleopatrar, credidit morsu aspidis interisse. Inde gestata est in triumpho imago Cleopatrar cum aspidē fēra affixa mordicus brachio. Sed quare illud, *non respicit?* Jactabatur (ait Plut.) jussisse Cleopatram, ut ita bestia contacta afferretur, ut illa ipsius ignorantis Cleopatrar corpus invaderet, μηδὲν ἐπισταμένης, ait scriptor. Et *gemini angues*, quia *geminae punctiones*; de quibus Plut. Ita etiam Prop. III. 11. 'Brachia spectavi sacris admorsa colubris.' A Virg. Martialis l. IV. 'Elidit geminos infans nec respicit angues.' *Cerda*.

698 *Deum monstra*] Ideo *monstra* dixit, quia sub Augusto necdum Romani Ægyptia sacra susceperant. Et admittebat locus pro laude Augusti aliquid etiam in Deos inclementius dici. Varro indignatur Alexandrinos Deos Romæ coli. *Servius*.

Deum monstra] Juven. Sat. xv. *portenta* vocat. Qua voce usus quoque Minutius, et S. Cyprian. de idol. vanit. Cic. de Nat. l. III. 'Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.' Nazian. Orat. contra Julian. II. Ægyptiorum Deos vocat θηρία σύνθετα, *bestias conflatas*: et Orat. xxiv. numerat omnium reptilium plasmata. Dixi in genere. Si bestias numerem, quis finis? Juvenalis numerat *crocodilum*, *ibidem*, *cercopithecum*. Prudentius *simiam*, scribens in Symm. Plinius III. 11. *scarabæos*. Tertull. Apolog. *Cynocephalum*. Plutarch. Sympos. IV. *gryphem*, *felem*. Phil. περ. δέκ. λόγ. *canes*, *lupos*, *accipitres*. Euseb. Præp. II. 1. *bovem*, *orem*, *ichneumona*, *aquilam*, *hircum*, *Panas*, *Satyros*. Max. Tyr. dissert. 38. *Nili pisces*. Adde *luctucas*, *cape*, *allia*; unde illud, 'Felices gentes quibus hæc nascuntur in hortis Numina.' Merito igitur Virgil. 'Omnigenumque Deum monstra:' et Cyrill. Alexand. in Mich. cap. 7. num. 71. τὰς

βδελυράς τε καὶ ἀκαθάρτους τῶν δαιμόνων ἀγέλας. Tertull. Apolog. 'Deorum dedecus.' et Plutar. Symp. IV. Deorum Ægyptiorum, meras ἀλογίας, *ineptias*, nominat. *Cerda*.

Latrator Anubis] Quia capite canino pingitur, hunc volunt esse Mercurium: ideo quia nihil est cane sagacius. Bello autem Gigantum plures Deos ferarum formas accepisse traditur. *Servius*.

Latrator Anubis] In codicibus aliquot antiquis, *natator Anubis* syllaba reclamante legitur, cum interpretatione superaddita *sagax*. Natatores enim nonnunquam proverbiali schemate de iis dici solet, qui abditissima quæque pervestigant; deque remotissimis penetralibus aliquid indagando eruunt; quum de stupidis contra et rerum omnium ignaris dici soleat μήτε νείν μήτε γράμματα. Sed enim Virgilius ænigmata hujusmodi solitus est abhorrere. Quare *latrator* omnino tam ex probatoribus exemplaribus, quam etiam ex Ovidii Synepeia legendum. Apud eum enim Metamorph. IX. 'cum qua *latrator Anubis*.' *Anubis* enim apud Ægyptios canino capite figurabatur. Quæ vero multa de hujusmodi pictura dici possent, alterius esse negotii existimamus. *Sagax* autem etiam canis. *Pier*.

Latrator Anubis] Nam colebatur hic Deus canino capite, quod scribit Plutarch. de Is. et Osir. et Euseb. de Præp. II. 1. Unde Lucan. l. VIII. 'semicane dii.' Eundem hunc fuisse cum Cynocephalo, cui caninum caput, certum est. Sunt et qui putent vere hunc Mercurium fuisse, ut Serv. hic. Et juvant verba ista Apul. 'Ille Superum commentor, et Inferum, nunc atra, nunc aurea facie sublimis, attollens canis cervices arduus Anubis, læva caduceum ferens, dextra palmam virentem quatiens.' Plutar. etiam de Is. et Os. ait *Anubin* vocatum aliquando *Hermanubin*. Hermes autem Mercurius est. Ut Virg. ita

et Ovid. Met. ix. et Prud. Symm. ii. 'latrator Anubis.' Idem Prud. in Apoth. et Prop. iii. 11. 'latrantem Anubin.' *Cerda.*

699 *Contra Neptunum*] Homerum sequitur, qui Deos dicit contra se pro diversis partibus habere certamen. Et quidam latenter illud tetigisse Virgilium volunt, quod Plinius Secundus in historia naturali dicit, quod Antonii navem piscis Echen retinuerit, qui piscis Latine *Remora* dicitur. *Servius.*

701 *Calātus ferro*] Aut in armis locatus: aut de ferro sculptus, scilicet metallo sibi congruo: aut sævit ferro. *Idem.*

Diræ] *Diræ* proprie sunt ultrices Deæ, et bene has interesse dicit prælio: aut a Jove missas ad terrorem Ægyptiis inferendum, aut puniendum Antonium, qui matrimonii læserat fidem. *Idem.*

Tristes Diræ] In Rom. cod. et in Mediceo *diræ* legitur: sed *diræ* magis placet, quod agnoscit *Servius*. Tametsi *diræ* cum epitheto *tristes*, periphrasis *dirarum* esse possit. *Pierius.*

Diræ] Bene *Diras*, id est, ultrices Deas, et *Discordiam* et *Bellonam*, comites facit Martis: ut alibi *Terrorem* et *Pavorem* et *Contentionem*. Vide Turn. xxiii. 14. *Taubmann.*

702 *Scissa Discordia palla*] Utrum *ecisso palla* gaudens, an *scissa palla* vadit, et seorsum gaudens? Ideo autem *Discordia*, quia unius civitatis et cives principes erant: et bene *Diram* *Discordia* sequitur, quam *Bellona* comitatur. Nam per *discordiam* venit ad bellum, in quo necesse est sanguinem fundi, ideo ait 'sanguineo flagello.' Horatius, 'Ira, truces inimicitias, et funebre bellum.' *Servius.*

Scissa Discordia palla] Egregia *Discordia* hypotyposis sub humana figura. Ita apud Stat. l. vii. sub humana forma, 'genuumque tenens *Discordia* ferrum.' Latam pestis hujus descriptionem habet Petron. et inter

alia, plane ut Virg. 'scisso *Discordia* crine.' et paulo post: 'Atque inter toto laceratam pectore vestem *Sanguineam* tremula quatiebant lampade dextram.' Sic de Luctu Stat. Theb. iii. 'sanguineo discissus amictu:' et de eodem Claud. Ruff. i. 'scisso mœrens velamine:' et de *Perfidia* Cons. Manl. Theod. 'fractis ut lugeat armis.' Vide multa in *Dione Chrysost.* qui sæpissime hujus pestis meminit in re civili. Lege et Sen. ii. 35. de Ira, ubi mire, adductis etiam et expensis *Virgilii* locis. *Cerda.*

703 *Quam consanguineo*] Legendum distinctis dictionibus, cum *sanguineo*: quod inscitia librorum fere passim corrumpitur. *Pierius.*

Quam cum sanguineo] Solebant *Bellonæ* ministri brachia sibi cruentare &c. Vide et Turneb. viii. 23. Sane *Fetialis* etiam hasta sanguinea et cruenta bellum indicabat, teste *Livio*. *Taubmann.*

704 *Actius hæc cernens*] Quem postea *Actium* nominavit Augustus. *Servius.*

Accius hæc cernens arcum intendebat Apollo] *Actius* hic legendum, ut superius annotatum. Est vero in Mediceo, *tendebat* simplex verbum, ut apud Horatium, 'Neque semper arcum tendit *Apollo*.' *Pierius.*

Actius Apollo] Semper Trojanis Romanisque faventem inducit *Apollinem*, et *Juliae* familiæ veluti præsidem. *Actius* dicitur, vel quasi *litoralis*, ἀπὸ τῆς ἀκτῆς unde et *Litorales Dii*, apud Catull. ἀκταῖοι θεοί: idem et in *Leucadio* illo litore colebatur: et litora ei grata esse *Homerus* etiam ostendit: vel ab *Actio* promontorio: vel, occulta allusione et vocum parethesi, allusit ad *Acciam* Augusti matrem in æde *Apollinis* a dracone compressam. Vide Turneb. xxi. 9. imprimis *Pimont*. *Taubmann.*

705 *Ægyptus et Indi*] In antiquis *Ægyptus*. *Valerius* vero *Probus* *Æ-*

guptos per os agnoscit, ubi hujus carminis exemplo rectum in os quorundam nominum corripit tradit. *Pierius*.

Ægyptus et Indi] Vide Turneb. Adversar. XXI. 9. *Taubmann*.

706 *Omnis Arabs*] In codicibus aliquot antiquis, *Araps* per *p* scriptum est: nempe quia sonus literæ ψ in *ps* exire videretur. Hinc Scaurus, ut alibi dictum, ait voluisse nonnullos *opstilit* etiam per *p* scribere. Sed enim inesse *b* mediam literam in litera ψ declarant obliqui casus, ut ἄραψ ἄραβος. Et tamen eam, quam tangit Scaurus, consuetudinem mutandi *b* in *p* ante *s*, quod ψ sonaret, in plerisque veterum inscriptionibus animadverti, ut quam e regione sacelli Divi Eustachii legisse me superius ostendi, AUT HANC ARAM APSTVLERIT: et ita in plerisque aliis locis. *Pierius*.

Vertebunt terga Sabæi] Omnes isti populi Orientis sunt. *Servius*.

707 *Ipsa videbatur ventis, &c.*] Apud plures, Cleopatram priorem fugisse; post insecutum Antonium. *Id*.

708 *Vela dare*] Qui leget Plut. et Romanos alios Scriptores, videbit fugam istam incepisse a Cleopatra, quam deinde secutus est Antonius; cum tamen ejus milites perseverarent in acie, fortissime absque duce pugnantes. Florus iv. 11. 'Prima dux fugæ, Regina cum aurea puppi, veloque purpureo se in altum dedit.' Vide et Prop. iv. 6. *Cerda*.

Jam jamque] Scilicet aviditate fugiendi. Et bene *jam jamque* addidit, quia tempus operis in pictura declarare non poterat. *Servius*.

709 *Inter cædes*] Inter suorum cadavera. *Idem*.

Morte futura] Omine mortis futuræ. *Idem*.

710 *Iapyge ferri*] Vento, qui de Apulia flans, optime ad Orientem ducit. Iapygia enim Apulia dicta est. Horatius, 'Obstrictis aliis præter Iapyga.' Quem Varro de ora maritima Argesten dicit, qui de Occi-

dente æstivo flat: hic in Apulia pestilens est. *Idem*.

Iapyge ferri] In antiquis aliquot *Iapuge*, ut ejusmodi pleraque. *Pierius*.

Iapyge] *Iapyx* ventus idem, qui *Chaurus*, sive *Argestes*; peculiari vero appellatione sic vocatus a Calabris, quod ex Iapygia sive Apulia veniens ipsis infestus esset. Iapygiæ autem sinus, ex quo *Iapyx* in Calabros flabat, sine dubio ille sinus est, in quo Ἰαπυγίαν ἕκραν collocant Græci, qui est in ipso ore sinus Tarentini: ut egregie ad Solinum docet Salmasius, quem omnino vide, pag. 1256. et seqq. *Emmeness*.

711 *Magno corpore*] Aut ita eum tanquam Deum magno corpore formatum accipiendum est, aut magno septemfluo, et non corpore mœrentem, sed magno corpore pandentem sinus. *Servius*.

Magno corpore] Ad Nili magnitudinem, quam hic celebrat Poëta, addeco verba Simocattæ vii. 16. a quo Nilus, cum is prodigiose humana forma apparuit in ipsis undis, ita describitur. Omitto Græca, ut multa: 'Obstupendus magnitudine, facie Gigantis, ferus aspectu, subflavus coma, eaque canis intermista, malæ adsimiles habitatoribus hominibus, quique ad palæstram exercentur, lumbi nautici, pectus validum, humeri lati, qualesque Heroum, brachia torosa.' Additque de hoc tam grandi homine, λόγος δὲ ἐκείνον αὐτὸν πεφυκέναι τὸν Νεῖλον: *Rumor fuit hunc illum fuisse fluvium Nilum*. Ex verbis Simocattæ explico locum Cedreni pag. 328. Ait ille apparuisse in Nilo (præternavigante annem hunc Mena præfecto Ægyptiorum) monstra duo, viri unum, feminae alterum. Simulacrum viri hoc erat: εὖστολος, εὖστερνος, καταπληκτικὸς τὴν ὕψιν, ξανθὸς τὴν κόμην, μισοπόλιος, καὶ μέχρι τῆς ὀσφύος ἐγύμνου τὴν φύσιν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ ὕδωρ ἐκάλυπτε: *Vir erat bene compositus, amplo pectore, terribili as-*

pectu, fulvo crine; intermistis canis, usque ad lumbos nudus, ceteras partes aqua tegebat. Mox adhibet speciem feminæ, quæ huic monstro comes, ejus fortasse uxor. Talia quippe Gentiles connubia. *Cerda.*

712 *Pandentem sinus*] Allusum ad Nili septem ostia. Theocr. in Europ. ἐπταπόρῳ Νείλῳ. Ab Plin. Paneg. Trajani Nilus dicitur ‘panditor amnis.’ *Idem.*

Tota veste] Putat Gif. legendum *torta.* Nam Auson. Mosell. ‘Naviger undisona dudum me mole Saravus Torta veste vocat.’ Verum est tamen a multis legi in Auson. *tota.* Et quamvis non respuam lectionem Gifanii, sed mihi certe plenius dici videtur *tota*; quasi Nilus sinus aperiret, et vestem totam panderet ad tegendos fugientes. *Idem.*

712 *Vocantem Cæruleum in gremium*] Hoc de historia est: nam legitur Cleopatram præsagio mortis futuræ oblitam esse recessus Ægypti petere: in quibus facile poterat bella reparare. De qua re se moriens dicitur increpasse. Bene ergo poëta adjicit hortatum fuisse Nilum ut interius fugeret, ideo ‘tota veste vocantem Cæruleum in gremium.’ *Servius.*

713 *Lutebrosaque flumina*] Quia Nili origo nescitur: licet Plinius dicat hanc longe ab Æthiopia Maurorum, post majorem Atlantem, lacum esse ex quo Nilus erumpit. Quod videtur esse verisimile ex belluarum similitudine. *Idem.*

714 *Triplici triumpho*] Tres enim Augustus habuit triumphos. Nam primo die triumphavit exercitus, qui Antonium vicerat navali bello. Secundo, qui Dalmatas vicerat. Tertio, ipse cum Alexandrino est ingressus triumpho. *Idem.*

Triplici triumpho] Nam videlicet Augustus ‘Cnules triumphos tres egit, Dalmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes;’ verba sunt Suet. c. 22. Videndus

etiam Dio l. li. Julianus tamen in Sermone de Cæsaribus, tria potissimum bella inducit Augustum commemorantem, videlicet *Germanicum, Actiacum, Philippense*: ubi neque Dalmatici neque Alexandrini meminit; et de Siculo ait, fuisse tanquam suorum operum πάρεργον. *Cerda.*

715 *Dis Italis votum immortale sacrabat*] Videtur ædem Apollinis dixisse, quæ est in Palatio. *Servius.*

Votum immortale sacrabat] Hoc est, nuncupatis votis, debitum consecrabat. *Germanus.*

716 *Tercentum*] Hoc est pro multis. *Servius.*

717 *Ludisque viæ, plausuque fremebant*] Hoc est, compitalitii ludi celebrati sunt. Et est Zeugma, nam et ‘delubra fremebant.’ *Idem.*

Ludisque viæ] In Oblongo codice lusu legitur: quod non æque placet. *Pierius.*

Plaususque fremebant] Ita optat Propert. iii. ‘Ante meos obitus sit precor ille dies: Quo videam spoliis oneratos Cæsaris axes, Ad vulgi plausus sæpe resistere equos.’ *Cerda.*

718 *Omnibus aris*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, legere est *omnibus aræ*, quod longe magis placet. *Aræ* enim ad preces extruebantur. *Pierius.*

720 *Candentis limine Phæbi*] In templo Apollinis in palatio de solido marmore effecto, quod adlatum fuerat de portu lunæ, qui est in confinio Tusciæ et Liguriæ, ideo ait *candentis.* *Servius.*

Candentis limine Phæbi] Ascensius, *candentis*, resplendentis interpretatur. Certe hic, *candentis* μαρμαίοντος accipio ἀπὸ τοῦ μαρμάρου, qua voce et marmor, et marmoris luciditas significatur, et μαρμαρυγή. *Germanus.*

721 *Dona recognoscit populorum*] Aurum coronarium dicit: quod triumphantibus hodieque a victis gentibus datur. Imponebant autem hoc imperatores propter concessam vi-

tam. Ideo ergo dicit *Donu*: Si hoc non esset, spolia diceret. *Servius*.

Dona recognoscit populorum] Aurum coronarium dicit. Id specie triumphorum vel oblatum vel exactum. Origo fuit, ut socii et amici victori Imperatori coronas aureas offerrent, quasi gratulantes, et meritum ei caput cingentes, quæ ante ipsum in triumpho prælatæ, populo ostendebantur. Postea invaluit, ut pro iis pecunia et aurum in coronas offerretur, et hoc proprie 'aurum coronarium.' Lipsius de magnit. Rom. II. 9. Id auri Suetonius quoque scribit in Circo offerri solitum a populo. *Hortens*.

Aptatque superbis postibus] Porticum enim Augustus fecerat, in qua simulacra omnium gentium conlocaverat, quæ porticus appellabatur 'Ad nationes.' *Servius*.

722 *Incedunt victæ longo ordine gentes*] In codicibus aliquot antiquis, *matres non gentes* habetur. Sed *gentes* rem facit ampliorem: et statim ad earum species descendit, genere jam posito. *Pierius*.

Incedunt victæ longo ordine gentes] Hæret mori. Herodian. *καλόν σοι θριαμβεύοντί τε καὶ δεσμίους ἀπάγοντι, καὶ αἰχμαλώτους βασιλεῖς τε, καὶ σατράπας βαρβάρους*: *Gloriosum tibi triumphanti erit, vinctosque, et captivos Reges præteragenti, ac satrapas barbaros*. Plin. Paneg. 'Videō jam cernere non spoliis Provinciarum, et extorto sociis auro: sed hostilibus armis, captorumque Regum catenis triumphum gravem.' Symm. epist. x. 57. 'Vidimus, quæ acta miramur, catenatum agmen victæ gentis induci, illosque jam pridem truces vultus misero pallore mutatos.' Ovid. Art. I. de triumpho Augusti: 'Ibunt ante duces onerati colla catenis, Ne possint tuti, quam prius, esse fuga.' *Cerda*.

723 *Quam variæ linguis*] Lucret. I. v. 'Quove modo genus humanum variante loquela Cæperit.' unde et μέ-

ποτες ἄνθρωποι. *Lingua* autem ut et apud Græcos a Latinis pro dialecto sæpe usurpatur, ut apud Hom. ἑλλή δὲ ἄλλων γλῶσσαι. *Germanus*.

724 *Hic Nomadum genus*] Atqui Antonius Orientis habuit populos: sed intelligamus has gentes Africae operas suas locasse: et simul cum Antonio ab Augusto esse superatas. *Servius*.

Hic Nomadum genus] In antiquis plerisque codicibus, *Numidum* legitur, quo pacto gentem eam ab Romanis appellari tradit Appianus, ut alibi diximus. *Pierius*.

Discinctos] Vel habitum eorum ostendit, qui usque in talos fluebat. Quod Plautus ridet in Pænulo dicens, 'Quænam illæ avis est?' cum Afrum vidisset vestem demissam trahentem; neque enim utuntur hodieque zonis; aut *discinctos* dixit, inhabiles militiæ. Omnes enim, qui militant, cincti sunt. Aut certe inefficaces: ut contra *præcinctos*, strenuos dicimus. Horatius, 'Altius ac nos præcincti sunt.' Unde et Græce ἐξῶνος appellatur, non qui bonam zonam habet, sed strenuus. *Servius*.

Mulciber] Vulcanus: ab eo quod totum ignis permulcet: aut quod ipse mulcatus pedes sit, sicut quibusdam videtur, aut quod igni mulcatur. *Idem*.

Mulciber] Vulcani epitheton, quod omnia mulceat ignis. Vide Macrobi. VI. 5. *Hartung*.

725 *Lelegas*] Thessalos. Lucretius de Thessalia, 'Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum.' *Serv*.

Carasque] Caræ insulani populi fuerunt piratica famosi, victi a Minoë, ut Thucydides et Sallustius dicunt. *Idem*.

Lelegas, Carasque] Hos Strabo I. VII. eosdem esse censet: aut certe terminari fuere. Ovid. Met. IX. 'Caras et armiferos Lelegas, Lyciamque pererrat.' Vide Beroald. Annot. in Servium. *Taubmann*.

Gelonos] *Populus Scythiæ. Serv.*

726 *Finxerat*] In Romano codice *tinxerat*; in aliquot aliis *fixerat*: utrumque Librariorum negligentia. *Pierius.*

Euphrates ibat jam mollior undis] Sentiens quasi se esse superatum. Horatius, 'Minores volvere vortices.' *Servius.*

Euphrates mollior] Vocem *mollitudinis* non vulgari significatione accipiendam existimo, et præmitto Græcam cognitionem: *τέρην* Græcis, id est, *tener*; et *mollis*, ducitur a verbo *τέλω*, id est, *vexo*, *affligo*; quasi illa dicantur tenera, quæ attrita jam et vexata. Sic et apud Plantum in *Mil. Glor.* 'Mitis sum equidem fustibus.' Idem Curcul. 'Hisce ego, si tu me irritaveris, placidum te hodie reddam.' Terent. quoque Eunuch. 'committigari sandalio caput.' Ergo *Euphrates mollior*; erit, afflictus jam ac bello domitus, et vexatus; non aliter, quam si quis pellem tundendo, mollem reddat ac teneram. Est hoc, quod Horat. II. 9. 'Medumque flumen gentibus additum Victis minores volvere vortices.' Tale et illud veteris inscriptionis factæ in honorem Drusi, 'Dum tibi Roma decus, æternaque sudo trophæa, Ister pacatis lenior ibit aquis.' *Cerda.*

727 *Extremique hom.*] Ἐσχατοὶ ἀνδρῶν. Scilicet in finibus Galliæ, qui spectant Britanniam, quæ Romanis olim Alter Orbis censebatur: ut notat Turneb. XXII. 11. Plin. XIX. 1. 'Ultimi hominum existimati Morini.' Ita et Hom. *Odyss. A.* *Æthiopes* vocat ἑσχάτους ἀνδρῶν. Alii etiam ἀγχι-άλους, *maritimos* ex Eustath. interpretantur. *Taubmann.*

Morini] Populi in Galliæ finibus, qui Britanniam spectant, proximi Oceano. *Servius.*

Rhenusque bicornis] Fluvius Galliæ, qui Germanos a Gallia dividit. *Bicornis* autem, aut commune est omnibus fluviis, aut proprie de Rheno,

quia per duos alveos fluit: per unum qua Romanum imperium est: per alterum qua interluit Barbaros. Ubi jam Vahal dicitur et facit Insulam Batavorum. *Idem.*

728 *Indomitique Dahæ*] *Scythiæ* populi a parte Septentrionali juncti Persidi, unde *Dani* dicti. *Idem.*

Indomitique Daci] Nomen hujus gentis varie scribitur in antiquis codicibus. Nam codices omnino sunt, in quibus *Daci* scriptum habeatur. In aliquot *Dacæ*. In Rom. codice *Dahæ*, adspiratione interjecta, unde factum ut etiam *Dachæ*, veluti accidit in *nic-hil*, alicubi notatum inveniatur. Sed enim *Dacæ* recipitur ab eruditissimis, qui sunt *Scythiæ* populi. Hermolaus Byzantinus, ut ex Stephani compendio legitur, Δάαι, σκυθικὸν ἔθνος, εἰσὶ δὲ νομάδες λέγονται καὶ Δάκαι μετὰ τοῦ κ. In quo advertendum est, impressos codices corruptos esse. Sed enim et *Daci*, ex regione *Dacia*, juxta Borysthenem dicuntur, quos a Græcorum consuetudine in comædiis *Davos* appellamus, pro servorum nominibus. Eos Attici Δάους dicunt. Vergunt illi in Germaniam, et ad Istri fontes, ut idem auctor est Hermolaus. *Pierius.*

Pontem indignatus Araxes] Hic Armeniæ fluvius, cui Alexander Magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt; postea Augustus firmiore ponte eum ligavit, unde ad Augusti gloriam dixit 'Pontem indignatus Araxes.' *Servius.*

Indignatus] Ita dictum a Plut. (ait Victorius XXXVI. 10.) ἀγανακτέω de vino, quod fervet, et se claudi ægre patitur, neque vult vase contineri: οὐ γὰρ τὸν οἶνον εἰκός ἐστι μόνον ζῆν, καὶ ἀγανακτεῖν. De mari Valer. Arg. I. 'Oceanus Phrygius prius indignatus Iulos.' Pari emphasi Claudian. VI. Cons. Hon. 'Atque indignantes in jura redegerit Aretos.' Sed iræ istæ imprimis Araxi conveniunt, qui ab Appiano in Parthis dicitur et

βάθει καὶ τραχύτητι χαλεπός: asper profunditate et rapiditate. Cerda.

729 *Per clipeum Volcani, dona parentis*] Hic distinguendum, nam *Vulcani parentis* non procedit. *Servius*.

Per clipeum Volcani] In antiquis *per clupeum Volcani*: de cuius utriusque ratione, satis superque superius disputatum. *Pierius*.

730 *Rerumque ignarus imagine gau-*

det] Ignarus erat veritatis, sed triumphorum imagine delectabatur. *Serv.*

731 *Attollens humero, &c.*] Si *fata* legeris, hoc est, quod nepotes fataliter fecerunt. Hunc versum notant Critici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati ejus; namque est ejus magis neotericus. *Idem*.

ÆNEIDOS.

LIBER IX.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur] In hoc libro mutatio est omnium rerum. Nam et aliæ personæ, et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum; quem transitum quidam culpant, nescientes Virgilium prudenter junxisse superioribus negotiis sequentia, per illam particulam; ‘*Atque ea diversa penitus dum parte geruntur.*’ Scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia; *Dum* enim cum sit conjunctio, hic tamen adverbii vim obtinet. Terentius, ‘*Mea nihil refert dum potiar modo.*’ Sane formatus est iste liber ad illa Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Ulyxem cum capto Dolone castra penetrarunt; nam partem maximam et œconomiam et negotiorum exinde habet. *Servius*.

Atque ea diversa, &c.] Liber hic nonus fere totus expressus est ex Il. K, qui δολωφονία, seu νυκτεγρεσία, inscribitur. *Ursinus*.

Diversa penitus] Valde diversa, id

est, longius remota, vel apud Pallanteum, vel in Etruria: unde paulo post dicit, ‘*Nec satis, extremas Coriti penetravit ad urbes, Lydorumque manum.*’ *Servius*.

Diversa] A Trojanorum castris remota. Sic in quinto: ‘*Quo diversus abis,*’ id est, a me remotus. *Donatus*.

2 *Irim*] Iris quasi ἔπῃ dicta est: nunquam enim ad conciliationem mittitur sicut Mercurius, sed adurbationem. Et est ministra non tantum Dearum, sed et Deorum; nam præter Homerum et Virgilius hoc probat dicens, ‘*Æriam cœlo nam Iupiter Irim Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem.*’ *Servius*.

3 *Audacem ad Turnum*] Fortem sine felicitate, sicut de Pallante diximus: et modo audaciæ laus opportuna, quia ad audendum exhortandus est. *Idem*.

Audacem] Inconsultum et temerarium. ‘*Iris vero hinc hortatur, illinc objurgat.*’ *Donatus*.

Audacem] *Serv.* explicat ‘*fortem sine felicitate.*’ *Donat.* ‘*inconsultum, et temerarium.*’ Præfert hunc *Servio*

Noster Delrius. Quia audacia semper a Poëtis cum temeritate conjungitur. Probat ex Seneca, Horatio, Claudiano. Ego ex Sophocle, qui Elect. conjungit *θρασεΐα*, id est, *dicta temeraria*, cum his, quæ *πέρα δίκας*, id est, 'cum fiunt, aut dicuntur petulantè, et extra æquum.' Ibidem conjungit *θάρσος*, et *ἀβουλίαν*, quasi ubi audacia, ibi et temeritas. Arnob. etiam l. II. conjungit *audaces*, *temerarios*. Cerda.

Parentis Pilumnii] *Pilumnus* et *Pithumnus* fratres fuerunt, et dii: horum *Pithumnus* usum stercorandorum invenit agrorum: unde et *Sterquilinius* dictus est. *Pilumnus* vero pinsendi frumenti, unde et a pistoribus colitur. Ab ipso etiam *pilum* dictum est. Quidam *Pilumnus* et *Pithumnus* Castorem et Pollucem accipiunt, nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur. *Servius*.

Parentis] Immo *Avi*: nam *Pilumnus* genuit Daunum: hic Turnum. Vide tamen *Æn.* x. 619. *Taubmann*.

4 *Sacrata valle*] Ideo *Sacrata*, quia, ut diximus supra, nunquam est locus sine religione. *Servius*.

Sedebat] Ut *Asper* dicit, *erat*, quæ clausula antiqua est, et de usu remota. Secundum *Plant.* autem, *Sedere*, est *consilium capere*, qui inducit in *Mostellaria* *servum* dicentem, 'Sine juxta aram sedeam et dabo meliora consilia.' Sed secundum augures, *sedere* est *augurium captare*: namque post designatas cæli partes a sedentibus captabantur auguria: quod et supra ipse ostendit latenter, inducens *Picum* solum sedentem, ut, 'Parvaque sedebat *Succinctus* *trabea*:' quod est augurum, cum alios stantes induxerit: Ergo *sedebat*, aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur. Unde et hic locus vice ædis *sacratæ* accipi debet, quod plenius illo loco dictum est, 'Hoc illis curia templum.' Aut quia in locis sacris sedentes, consilia habituri erant, cu-

riam in templo haberent, quod *Numa* cum sciret, *Vestæ* ædiculam non templum statuit, ne ibi *Senatus* haberi posset, et ipsa necessitate vir introiret locum. Nam et ipsa consilia a sedendo quasi *considia* dicta sunt. Sedentium enim animi tranquilliores fiunt. *Idem*.

Sedebat] In ocio erat, et non tractibus necessariis vacabat, ut multi volunt. Vult enim Poëta illius inertia laudes *Æneæ* per comparationem extollere: et ut *Æneam* laudat a loco et frigore fluminis, sic hunc vituperat, quod in loco amœno ocia retur, cum *Æneas* per laborem subiisset memora, et longinquas partes petisset. Misit ergo *Irim Juno* ut torpentem excitaret. *Donatus*.

Sacrata valle sedebat] *Turneb.* xxiii. 3. accipit de eo, qui mortuis feriat, ut *Pilumnus* pro mortuo a Turno coheretur. Nescio tamen, an ad *Pilumnii ἀποθέωσιν* potius poëta respexerit, cum Diis ex hominibus factis heroibus lucum sacrare antiquitati solenne esset, ut supra libro superiore, 'Sylvano fama est veteres sacrasse *Pelagos* Agrorum pecorisque Deo lucumque diemque:' et l. v. de *Anchise* jam inter Deos relato: 'atque hæc mea sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis:' ut verisimile sit, Turnum tum in valle *Pilumno* sacra, tanquam in sacro et religioso loco, consedis, solitum quotannis divinos ei honores instaurare. *Germ.*

5 *Thaumantias*] Secundum poëtica, *Thaumantis* filia. Cæterum ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de ejus coloribus nascitur. *Servius*.

Thaumantias] Ἀπὸ τοῦ θαύματος. Qui de arcu multa velit, adeat *Aristotel.* *Plutarch.* *Ammian.* Sed quos non? *Cerda*.

6 *Turne*] Nomine excitat, et proponit occasionem utilem non omittendam. *Donatus*.

Turne] Exhortatoria oratio, ad in-

vadenda castra hostium. Exordium a temporis expectati ratione ductum: locus ab opportuno. *Hortens.*

Divum promittere nemo] *Nemo*, pro nullus posuit, et est Aeyrologia: nam, *Divum nemo*, non possumus dicere, cum proprie *nemo* sit *nec homo*. *Servius.*

Optanti divum promittere nemo] Par locus ille, 'Ut quamvis avido parent arva colono.' Itaque vota agricolarum superat proventus agri culti, et vota Turni occasio rei gerendæ. Terent. Phorm. 'Quam sæpe temere eveniunt, quæ non audeas optare!' Sym. I. 20. de Alexandro Magno: 'cui supra votum fortuna fluxit.' Et Alexander ipse apud Curtium ad Medicum suum: 'Si Dii, Philippe, tibi permisissent, quo maxime modo animum velles experiri meum, alio profecto voluisses: sed certiolem quam expertus es, ne optasses quidem.' Quod enim magnum erat, nec Deos ipsos posse facere dicebant Ethnici. Tale illud Æn. VI. 'Vis ut nulla virum, non ipsi excindere ferro Cœlicolæ valeant.' Et in V. 'Magnanime Ænea, non si mihi Iuppiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cælo.' *Cerda.*

Divum promittere nemo] De hoc pronomine Sosipater Charisius Instit. Gram. I. I. p. 75. 'Nemo, in homine proprium est, quia significat ne homo. Antiqui et pro nullo posuerunt, ideoque nemo dicentes, quasi minus significarent, et homo addebant, ut Terentius: 'Num quis hic me sequitur? nemo homo est.' Et Lucilius XXIX. nemo est, ideo dixit: 'Quis tu homo es? nemo sum homo.' Ac non solum de homine dicitur, sed de Diis. ut Virgilius Æn. IX. 'Turne, quod optanti Divum promittere nemo Auderet.' Plura exempla in quibus *nemo* ponitur pro nullus, vid. in Sanct. Minerv. p. 305, et 306. *Emmeness.*

7. *Auderet*] Docet per transitum multa interdum temporum ratione

Delph. et Var. Clas.

provenire, quæ numina præstare non possunt: quod etiam paulo post in Matris Deum petitione Iuppiter probat dicens, 'cui tanta Deo permissa potestas.' *Servius.*

Volvenda] *Pro Volubilis.* Idem.

Volvenda] Id est, *volubilis*, ut *Servius*: vel *voluta*, ut *Turnebus*; vel potius, *quæ voleitur*, ut *Nannius*: qui Misc. v. 2. docet cum *Linaer.* Gerundia in *du* pro Participiis præsentis temporis passivæ significationis capi. Vide Æn. I. 238. 'volventibus annis.' *Taubmann.*

8. *Æneas urbe et sociis, &c.*] Ab occasione: et ostendit quid illi expugnandum sit, quia caret defensore. *Servius.*

Æneas] Magnum pondus in nomine. *Donatus.*

Urbe] Urbs ista quæ est tutam* 'ipse humili designat mœnia fossa.' Hanc 'castrum Laurens' ait dici Varro, oppidum tacet. Sed ubi primum Æneas egressus sit, eum locum Trojam nuncupari tradit. *Servius.*

9. *Palatini*] Prolepsis est. Idem.

Sceptra Palatini sedemque petivit Euandri] In Romano codice, in Mediceo, et in quibusdam aliis legere est *Palantini* a *Pallante*, uno expuncto *l*, ut syllaba prima corripereetur. Magis tamen video placere *Palatini*, sed hoc parvi refert. Longe vero majoris momenti est, quod sequitur *petivit*. Sed enim et pro *sedem*, regnum in codicibus aliquot manu scriptis observavi: quum tamen et Romanus, et plerique alii codices *sedem* legant. In Romano præterea codice, *petit*, pro *petiit* more suo unico *l* scriptum est, ut versus sit spondaicus. Nam *Euandri* prima correpta nusquam, quod meminerim, observavi. *Pierius.*

Sceptra] Id est, Regiam, aut opes Euandri. Sic Sophoc. Elect. σκήπτρα ἀμφέπειν, administrare sceptra, pro, Regnum administrare. Simocatta VIII. 10. Histor. κύριος τῶν σκήπτρων ὁ τύραννος προχειρίζεται: Tyrannus cli-

Virg.

10 I

gitor sceptrorum dominus, id est, Imperii. *Cerda*.

Petit Euandri] Ita quidem leg. Politianus c. 71. et Turn. xxiii. 3. et Fabric. alique: pro *petiit*: sicut Ecl. iii. 'Malo me Gal. petit:' ut propter coitum vocalium ult. producat. Erythræus tamen e vett. Codd. audacissime defendit 'petivit Euandri:' Quem vide. *Taubmann*.

10 *Nec satis*] Quia occurrebat ab Euandro eum facile posse remeare. *S.*

Extremas Corythi penetravit ad urbes] Ut totam Etruriam peragrasse videatur. *Corythi* autem montis Tusciae: qui, ut diximus, nomen accepit a Corytho rege, cum cujus uxore concubuit Juppiter, unde natus est Dardanus. *Penetravit* autem bene, quia supra dixerat *penitus*. *Idem*.

11 *Lydorumque manum*] Omnia hæc ad occasionem faciendi pertinent ex longinquitate, ut dictum est, regionis. *Idem*.

Lydorumque manum collectosque armat agrestis] In codicibus aliquot antiquis legere est 'Ludorumque manum et collectos armat.' In nonnullis absque ulla copulativa secundo membro, 'Lydorumque manum collectos armat agrestes.' *Pierius*.

Lydorum.] Thuscus intelligit. Nam Lydi, Tyrrheno duce, in Italiam venire, et Etruriæ partem magnam occupavere. Sic *Æn.* ii. 'Lydius Tybris,' id est, Thuscus: et x. 'gens Lydia,' de Thuscis. *Cerda*.

Armat agrestis] Ne ei formidinem inieciat, *agrestes* esse commemorat. *Servius*.

12 *Nunc tempus*] A metu. *Idem*.

Nunc tempus equos] Monet quid faciendum, ne ille in consultando perdat tempus. *Donatus*.

Currus] In Mediceo, et aliquot aliis currum unitatis numero legitur. *Pier.*

13 *Et turbata arripe castra*] Aut *arripe* et *turba*: aut *turbata* invade, per absentiam *Æneæ* inordinata: aut certe *turba* et *arripe*. *Servius*.

Turbataque arripe castra] *Trochæus* ille ex *turbata*, vel *que* particula absque collisione servata, multis negotium facessit. Sed enim in codicibus omnibus Vaticanæ bibliothecæ, in Mediceo, et aliquot aliis perveteribus, legi, 'et turbata arripe castra.' Quam lectionem ab eruditis receptam jam animadverti. *Pierius*.

Et turbata] Ita *Servius*; et ita in omnibus suis Codd. legi, Fabric. affirmat. Erythræus tamen tuetur alteram lect. 'turbataque arripe castra.' *Taub.*

14 *Dixit*] Nam objurgata est, teruit, instruxit, hortata est. *Donatus*.

Paribus alis] Id est, æqualibus, et ostendit æqualem volatum. *Servius*.

Paribus alis] Bene addidit *paribus alis*; nisi enim pari nixu præstare volatum non possunt: nam si una est debilis, incolumis vero altera, perinde sunt, ac si ambæ vexatæ sint. *Don.*

Paribus] In aliquot antiquis codicibus *pariter* habetur, ut sententia sit, simul atque ita locuta est, abvolavit. *Pierius*.

15 *Ingentem*] Ita in Georg. 'ingens arcus.' De magnitudine arcus videndus Seneca. *Cerda*.

Fuga] Pro veloci reditu, neque enim fugit. *Servius*.

Secuit sub nubibus arcum] Hoc est, duxit, ut, 'Ille viam secat ad naves.' Et re vera arcus ipse variis coloribus sectus est. Bene autem 'sub nubibus,' quia sine nubis beneficio arcus non videtur. *Idem*.

16 *Adgnovit juvenis*] Deest, *eam*, et *Irim* tantum agnovit; non et a quo missa sit, utrum a Jove an a Junone. Hinc est quod dicit, 'quis te mihi nubibus actam Detulit in terras?' Unde apparet eum scisse nuntiam illam et Jovis et Junonis esse. *Idem*.

Duplicisque ad sidera palmas Sustulit et tali] In antiquis aliquot, *duplicis ad* absque *que*, et *substulit et tali*. Sed reliqua utemque legeris, facile tulerim; auferri vero ex hoc loco *que* particulam nunquam probaverim. *Pier.*

Duplicis ad sidera palmas] Aristot. De Mundo: Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀνατείνωμεν εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχὰς ποιοῦμενοι. Vid. supra ad Æn. I. 93. *Emmeness.*

18 *Iri, decus cali, &c.*] Ex Hom. Iliad. Σ. Ἴρι θεὰ, τίς τ' ἔρ σε θεῶν ἐμοὶ ἀγγέλον ἦκε; *Germanus.*

Decus cali] Quanta est laus ornare cælum, et meritum et pulchritudo? *Donatus.*

19 *Repente*] Item aliud augurium. Nam cum Iris sine nubibus non possit videri, post ejus abscessum statim est secuta serenitas. *Clara* autem bene addidit, quia *tempestas τῶν μέσων* est. *Servius.*

20 *Medium discedere cælum*] Chasma dicit factum, id est, subitam aëris disruptionem et quendam recessum: per quod vult videri inter chasma Irim se recepisse. *Medium* autem bene dixit: nam est et summum: unde est Æn. I. 'sic vertice cæli Constitit.' Nubes autem in medio sunt, ubi omnia ista fiunt signa, quæ dicit, id est, Iris, serenitas, chasma. Nam si in summo fieret, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiore et nimium splendorem ferre non possunt. Sane *chasma* est (ita enim Plinius vocat) disruptio et quidam cæli recessus. In Auguralibus libris inter ostenta etiam *cælum discisse* dicitur. Et quidam hic *cælum* pro aëre accipiunt, ut Lucretius, 'In hoc cælo, qui dicitur aër.' *Servius.*

Video medium discindere cælum] Antiqua fere omnia exemplaria legunt, *medium video discedere cælum*. Sed illud *medium video*, aut *video medium*, parvi refert. *Discedere* vero proprie dicitur *cælum*, in hujusmodi signis, dum aperiri videtur. Utitur eadem elocutione M. Tullius in libro de divinatione: 'Nam et cælum discessisse visum est.' Quem locum, ut ingenue, hoc est more meo, loquar, mihi in memoriam redegit Jo. Bapt. Sanga, civis meus, in quo tam admirabilis quædam morum integritas, quam stili gra-

uitas et elegantia certare quodammodo videntur, sive carmen sive orationem velis: cujus ego opera usus sum, dum antiquissimum illum codicem Vaticanum notæ majoris evolvebam. Usque adeo studium ille in hac re meum semper approbavit, ut necum interdum labores hos tolerare non aufergit. *Pierius.*

Med. discedere cælum] *Discedere* hic χιάζω est: ita Cic. Offic. III. de hiatu terræ: 'Cum terra discessisset magnis quibusdam imbris.' Lucret. I. III. 'mœnia mundi Discedunt;' id est, cælum hiat. Alii *discindere c.* legunt: minus recte. Alterum etiam probant, Fabric., Lambinus, H. Stephanus, Turneb. II. 12. *Taub.*

21 *Palantesque polo stellas*] Bene *palantes*, quasi in alienum tempus errore venientes. Aut *palantes*, quæ sunt palantes, Epitheton stellarum perpetuum. *Servius.*

Sequar omnia tanta] In plerisque codicibus vetustis, *sequor* præsentī tempore legitur: quod magis placet; promptiorem enim ostendit animum ad obsequendum. *Pierius.*

Sequor, &c.] Similis locus Æn. IV. 'sequimur te, sancte Deorum, Quisquis es.' *Cerda.*

Omina tanta] Scilicet cœlestia. Et hic *omina* pro signis vel auspiciis posuit. *Servius.*

22 *Quisquis in arma vocas*] Vel Juno vel Juppiter. *Idem.*

Quisquis in arma vocas] In codicibus aliquot antiquis, *vocat* persona tertia notatum est. Sed *vocas* non improbatur. *Pierius.*

23 *Hausit lymphas*] Solebant Romani ante bella vota nuncupare, et in nuncupatione se aqua purificare: Turneb. XXV. 30. *Taubmann.*

24 *Oncravitque athera votis*] Iterum atque iterum, aut alia atque alia est vota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, ut, si post acceptum augurium ad

aquam venissent, inclinati aquas haurirent exinde manibus, et fuis precibus vota promitterent, ut visum perseveraret augurium, quod aquæ intercessu disrumpitur. Unde etiam in duodecimo, visum augurium non procedit, nec sortitur exitum firmum; quia cygnus, dimissus ab Aquila, in fluvium cecidit, ut, 'prædamque ex unguibus ales Projecit fluvio.' Hinc videtur etiam Turnum minime potuisse liberari. *Servius.*

Oneravitque æthera votis] Plerique veteres codices manu scripti *oneravit æthera* absque particula *que* legunt. Neque desunt Grammatici, qui figuram tueantur, ut eo loco facere contendunt: 'Cum clamore Gyas revocabat, ecce Cloanthum:' et quod paulo ante legebamus, 'turbataque arripe castra.' Sunt qui *æthera* per diæresin legant, ut apud Ovidium, 'Tertia post illos successit æenea proles.' Sed enim et eleganter et absolute *oneravitque æthera* positum videtur, ut, quæ necessaria fuerant ad augurium confirmandum, tribus invicem colligatis membris efferantur, 'ad undam Processit, summoque hausit de gurgite lymphas, Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.' *Pierius.*

25 *Jamque omnis campis exercitus ibat*] Intelligamus hunc exercitum primo confuse in campos ruisse: post digestum in ordines; ut sit sequentium fluminum congrua comparatio: quæ flumina dicit post camporum inundationem in alveos suos reverti. Nam hoc vult dicere: Ut de campis flumina in alveos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa. *Servius.*

26 *Dives equum*] Per genitivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. Sane hic secutus veteres, ejus rei *dives* addidit, cum alibi subtraxerit *Æn.* iv. ut 'dives quæ munera Dido,' et 'Dives inaccessos ubi Solis filia lucos.' *Idem.*

Dives pictæ vestis et auri] Locus ex illis quattuor, in quibus ea Diæresi Virgilius sit usus, ut notat *Probus. Pierius.*

Pictæ vestis et auri] Intelligit vestem auro pictam et intertextam; sed loquitur suo et poetico more, ut, 'pateris libamus, et auro.' Itaque divsim dixit, quod junctum Juvenal. Sat. vi. 'Aut latum pictæ vestis consideret aurum.' Et fortasse Virg. intelligit paludamenta; nam hæc non solum fuere *στρατηγικὰ*, imperatoria, sed etiam *στρατιωτικὰ*, militaria. Itaque describit universum exercitum paludatum. Nisi quis aretet illum ad duces tantum, qui in eo agmine. Est vero dictum *pictæ*, ut *Æn.* iii. 35. *aulæ*; qua solutione usi Poëtæ, et sæpissime inscriptiones. Romæ, BONAI DEAI SACRYM. Firmi in agro Piceno, QVAISTORES. In alia, AIRE, pro ære. *Cerda.*

Pictæ] Vide Erythr. Indic. *Taubm.*

27 *Coërcent*] Cogunt, colligunt. Alias, continent; alias, compescunt: nonnulli *postrema* pro *postremas partes* accipiunt. *Servius.*

28 *Tyrrhidæ juvenes*] Tyrrhi mentio fit supra *Æn.* vii. Inde ejus filii hic numerantur, ut quos propius clades attigit. Volunt enim ulcisci fratrem nam cædem; nam in eo præliolo cecidit Almon maximus natorum Tyrrhi. *Cerda.*

Medio agmine] Morem attingit militiæ Romanæ, quo dux in media acie, aut fere: imo omnium gentium, ut liquidum ex omnibus historiis. *Id.*

30 *Ceu septem, &c.*] Per comparisonem ostendit magno silentio ivisse Turnum, ut improvisus opprimeret incautos: tamen ingens pulvis illos manifestavit. *Donatus.*

Sedatis annibus] Quia Nilus exundat æstate, cum cætera flumina immixtione quieta sunt. *Servius.*

Septem annibus] Id est, alveis, ut vult *Servius.* Sed cum putetur unicuique Gangis esse ostium, alii de sep-

tem fluminibus, quæ in se recipere volunt Gangem, intelligunt. Vide et Plinium vi. 18. Strabo l. xv. *Gangem* ait maximum esse omnium fluviorum: proximum ab eo *Indum*: tertium *Is-trum*: quartum *Nilum*: Cicero tamen *Indum* appellat sine exceptione omnium fluminum maximum. *Taubm.*

Altus Per tacitum Ganges] Fluvius Indiæ est, qui secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit, secundum Melam septem: qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere quod tribus alveis fluat. Virgilius tamen Nilo eum jungens septem alveos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicens, 'Ceu surgens septem annibus Nilus aut Ganges.' Sane bene addidit, 'Per tacitum altus,' hoc est, profundam altitudinem: nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, ut Nilus, superfunditur campis. Unde Asper distinxit 'altus Per tacitum.' Et bene agmen exercitus flumini comparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit; 'leni fluit agmine Tybris.' *Servius.*

31 *Per tacitum*] Sic Hor. de Liri amne, *taciturnus*: et Nonn. l. xxii. *σιγαλέως ῥεέθροισ, tacitis fluxibus.* De Nilo Plin. Paneg. 'placido mollique lapsu.' De eodem Avunculus v. 9. 'lenis et concontractis aquis, domitæque violentia.' Seneca Nat. Quæst. vi. de aliis, 'leniter ac quiete fluunt.' Illustrabis satis hunc locum his, quæ jam Æn. viii. ad illud, 'tacitis incumbere remis.' *Cerda.*

Pingui flumine Nilus] Nilus dictus est quasi *νέαν ἰδὼν*, hoc est, novum limum trahens: quod volens exprimere dixit *pingui flumine*, id est, fluore: quæ res fecundam efficit terram, quod et ipse in Georgicis ostendit dicens, 'liquuntur montibus annes, Felicemque trahunt limum.' Item, 'viridem Ægyptum nigra fecundat arena.' *Servius.*

32 *Cum refluit campis*] Hoc est, a

campis rediit; tunc enim omnia ora ejus apparent: alias, cum abundat, una ejus facies est. *Idem.*

Cum refluit campis, et jam se condidit alveo] Profuerit interdum etiam, quæ sententiam dilucidiores reddunt interserere, ut hoc loco, qui doctissimis etiam ingeniis negotium facessit: quum videantur adversa, atque inter se pugnancia 'campis refruere, et jam alveo se condere.' Alludit vero hoc ad visendæ magnitudinis Colossus Nili, qui quamvis per arva longe lateque diffundi videretur, bona tamen corporis parte alveo demersus esset. Estque illud *et jam pro et etiam*, ut alio loco Ge. iii. exponit Commianus, ubi, 'Invalidus etiamque tremens etiam inscius ævi,' scriptum: ait *et jamque*, atque esse *jam*, *pro etiam*. Quam quidem sententiam saniores esse ostendit id, quod de Turno paulo ante dixerat, 'medio dux agmine Turnus Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.' Hic vero versus totus in codd. aliquot antiquis desideratur. *Pierius.*

Cum refluit campis, &c.] Sententia est: Quemadmodum de campis flumina in alveos redeunt; sic militum multitudo, quæ ante in campos confusa proruerat, in acies digesta est. Nam, *refluere campis*, non est fluere per campos; sed relabi e campis in alveos. Errant Pierii asseclæ. *Taub.*

33 *Hic subitam nigro, &c.*] Tale illud Liv. xxx. 'Densior deinde incessus tot hominum, equorumque oriens pulvis, signum propinquantium hostium fuit:' et Simocattæ Hist. ii. 3. ἐπεὶ δὲ τὸ πολέμιον παρῆλθεν καὶ ἦν κόπης πολλή: ubi adesse hostilem aciem ex multo pulvere intellectum est. Polyb. l. iii. ἅμα δὲ τῷ πλησιάζειν αὐτοὺς καὶ συνιδεῖν τὸν κονιορτὸν ἐξαιρόμενον, ἐδθέως συνετάττοντο πρὸς μάχην: simul ac oriens pulvis propinquantium hostium signum ambobus dedit, acies utrinque ad prælium instrui cœperunt. Romani apud Sall. in Jugurth. adesse sentiunt hos-

tem, cum 'ex improvise pulveris vim magnam animadvertunt.' *Cerda*.

34 *Tenebras insurgere campis*] Hom. II. XIII. κολῆς δ' αὖλ' ἄλ' ἡν, caliginem pulveris. Calab. II. ἀμφὶ πόδεσσι κόνις πεπότητ' ἀλεγεινῇ, 'Ἡ ῥά τε καὶ φάος ἤν κατέκρυψε ἡέλοιο, Αἰθέρ' ἐπισκιάσουςα. *Idem*.

35 *Ab adversa*] Castris opposita, an venienti agmini? *Servius*.

36 *Quis globus*] Id est, quantus: admirantis enim est; non interrogantis; nec enim interrogat qui nuntiat. *Idem*.

Quis globus] Primo dubitavit: deinde cognovit esse hostes. *Donatus*.

37 *Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros*] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis legere est, et *scandite*. In Oblongo, *ascendite*. Quia scilicet veriti sint tela ultimam corripere: quum nonnulli judicaverint s in *scandite* et similibus spiritum esse potius, quam literam, ut eo loco, 'Ponite spes.' Sed enim quamvis non negarim s aliquando solitam elidi: hoc tamen loco facere positionem crediderim, potius quam vel et *scandite*, vel *ascendite* legerim. Ipsa enim loquentis festinantia cum trepidatione, membra hæc dissoluta exposcere videtur. Quamvis sunt non in-eruditi viri, qui versum dicant pleniorē ac numerosiorē, si et *scandite* legatur. *Pierius*.

Ferte cite ferrum, date tela, scandite] Artificioissimum carmen. Membra enim orationis dissoluta, sicut et dictiones bisyllabas exposcit festina loquentis trepidatio. Ita Æn. IV. Dido trepidans: 'Ferte citi flammæ, date vela, impellite remos.' Litteratores syllabæ metuentes, alii legerunt et *scandite*: alii *ascendite*: quos refutat Erythræus in v. *Tela*. Taubmann.

Tela] Etiam lapides et omnia misilia dici possunt. *Donatus*.

38 *Hostis adest, eia*] Hic distinguendum, ut, *eia* militum sit properantium clamor: et est Ennianum; qui ait,

'Eia machæras.' Ergo *eia* ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alii, 'Hostis adest, eia:' legunt. *Eia* non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum Poëtam quasi actu rei et imaginatione exclamasse. *Servius*.

Hostis adest, eia] Ego puto, particulam hanc referendam ad *Cicum*, ut hic dicat: *Hostis adest, eia*. Itaque se frustra Serv. lassat. Ita quoque alloquentem retulit Sidon. Epist. I. 2. 'Tum patronus, eia, inquit, Solli meus.' *Cerda*.

39 *Condunt se, &c.*] Aptat huic verbi Germ. verba Julii de Bell. Gall. affinia: 'Portas claudere, murum complere cœperunt.' Ut hic, 'complent mœnia,' ita Liban. Declam. XV. ἐπλήρωσαν ναῦς, et Ammian. I. XX. 'Cuncta oppidi membra compleverunt.' Loquitur de militibus qui occuparunt loca omnia urbis. Polyb. I. III. loquens de Annibale: τοὺς μὲν λέμβους πεπληρωκώς. *Idem*.

40 *Namque ita discedens præceperat*] Excusatio Trojanorum, ne portas clausisse timore viderentur. *Servius*.

Namque ita, &c.] Aliter enim timidi poterant videri Trojanis, qui, instructa acie, non exirent contra hostes. Æneæ præceptum propter incertos fortunæ casus sapiens fuit. Ergo duas dedit illis virtutes: alteram, ne imbelles viderentur: alteram, ut regi parerent. *Donatus*.

Optinus armis] Peritus armorum, dux egregius, qui et futura provideret. *Servius*.

41 *Si qua interea Fortuna fuisset*] Scilicet bellicus casus. *Idem*.

42 *Ne struere audent acies*] In quibusdam antiquis codicibus, *aciem* singulari numero legitur: quod poëticum magis est. Præterea in Mediceo, et nonnullis aliis manu scriptis, *neu struere audent aciē*: quod in aliis ne legitur. *Pierius*.

43 *Castra modo, &c.*] Par præceptum in Claud. de Bell. Get. 'Exi-

quamque moram muris impende tuendis, Dum redeo.' Trojanis apud Calabrum l. i. cum carerent duce, *ἔμμνον ἀνὰ Πριάμου πολίεθρον*: *continebant se in urbe Priami*. Et addit, id factum propter timorem Achillis, *δειδιότες μένος ἢ θρασύφρονος Διαικίδαο*. Quod omnino hic Trojanis contingit propter timorem Turni. Libro etiam ii. idem capiunt consilium, ut pugnent tantum *ἐκ πύργων, καὶ τείχεος*: *ab turribus, et muro*. *Cerda*.

Tutos servarent aggere muros] Id est, tutos beneficio aggeris muros. *Serv.*

Servarent aggere muros] In Oblongo codice *tuto* *aggere* legitur. In aliis *tutos*, quod tantundem est. *Pierius*.

44 *Pudor iraque monstrat*] Licet eos hortaretur ire pudor. *Servius*.

45 *Objiciunt*] Objices ponunt, vel objicibus muniunt, et per hoc cludunt. *Idem*.

Facessunt] Hic faciunt, alias discedunt, ut, 'Illa hinc facessat.' *Idem*.

Præcepta facessunt] Ab Ennio, et Afranio. Prior Ann. i. 'dicta facessunt.' Posterior, 'dicta facessas.' Polyb. Hist. iii. *πειθαρχεῖν ὑπὲρ τῶν παραγγελλομένων*. *Cerda*.

46 *Turribus*] Pro in turribus. *Serv.*

47 *Turnus, &c.*] Hunc et sequentes versus adhibet Macrobius in exemplum siccae orationis, et opponit floridæ narrationi, quæ habetur l. xi. de Chloreo, ab eo versu, 'Forte sacer,' &c. *Cerda*.

Antevolans] Tale illud, *antemalorum*: et Amm. l. xx. 'antegressos:' et Fest. 'antefixa:' et illud sæpe inculcatum, 'inantecessum.' Sallust. Jugurth. 'antevenit.' *Idem*.

Antevolans] In hac voce motum audiri, ait Scal. iv. 16. *Taubmann*.

Tardum agmen] Peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. *Servius*.

Tardum] Non quod tarde ambularet, sed comparatione Turni. *Donat.*

48 *Urbis*] Trojæ, quam fecerat Æneas castrorum in morem. *Servius*.

49 *Maculis quem Thracius albis*] Figuras maculis albas habens: et nove albas maculas dixit, cum proprie macularum hæc sit natura, ut obscuritate sua album aliquid infuscent. *Idem*.

Thracius equus] Thraciam equorum satu nobilitatam fuisse, docet Turneb. xxi. 14. Vide Æn. v. 565. *Taub.*

50 *Portat equus*] Calaber libro primo, *ἵππος φέρεν*. *Cerda*.

Cristaque tegit galea aurea rubra] Pro galea cristas habens rubras: sed duo ablativi sunt, et duo nominativi, quos metrica ratione discernimus. Nam *rubra crista* longæ sunt ultimæ, quia ablativi sunt casus. Sane hujusmodi versus pessimi sunt. *Servius*.

51 *Ecquis erit, &c.*] Vult Germ. ductum hoc ex illo Xenoph. apud quem Cyrus suos milites cum ardore et impetu inclamans, ait: *τίς ἐψεται; τίς ἀγαθός; τίς πρῶτος ἄνδρα καταβαλεῖ;* Sed possum existimare propositum ad imitationem Hom. Il. viii. ubi, cum Græci intra munitiones suas se tenebant, Hector inclamare suos cœpit, ut irruerent. Quo facto ipse adhörtatus est equos suos. Itaque plane videtur tota illa pars libri perlustrata Virgilio, cum hæc scriberet. *Cerda*.

Qui primus] In Mediceo codice, *quis primus* habetur. *Pierius*.

52 *En, ait*] Eclipsis, festinationis exprimendæ gratia; quidquid enim addideris, sensus admittet. *Servius*.

Jaculum] Dedit principium pugnae; id enim signum fuit, ante quod nulli licebat arma movere. *Donatus*.

Jaculum intorquens] In aliquot manu scriptis codicibus, *torquens* legas. Sed in Romano, in Mediceo, et plerisque aliis, *adtorquens*. Illud vero minime placet, quod pro *emittit in auras*, *erectit* legitur. *Pierius*.

53 *Principium pugnae*] Hoc de Romana solennitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps Feacialium, proficiscebatur ad hostium fines; et

præfatus quædam solennia, clara voce dicebat se bellum indicare propter certas causas: aut quia socios læserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios redderent. Et hæc *clarigatio* dicebatur, a claritate vocis. Post quam clarigationem hasta in eorum fines missa, indicabatur jam pugna principium. Post tertium autem et tricesimum diem quam res repetissent ab hostibus, Feciales hastam mittebant. Denique cum Pyrrhi temporibus adversum transmarinum hostem, bellum Romani gesturi essent, nec invenirent locum, ubi hanc solennitatem per Feciales indicendi belli celebrarent, dederunt operam, ut unus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerunt in Circo Flaminio locum emere, ut quasi in hostili loco jus belli indicendi implerent. Denique in eo loco ante pedem Bellonæ consecrata est columna. Varro in Caleno ita ait, 'Duces cum primum hostilem agrum introitum ierant, omnis causa prius hastam in eum agrum mittebant, ut castris locum caperent.' Ergo bene hoc Poëta, de more Romano tractum, Turno utpote duci dedit; sed in hac consuetudine Fecialis, qui bellum indicebat, antequam hastam jaceret, etiam terram hostium contestabatur: unde quidam volunt Æneam, scientem quod bellum gesturus esset, sicut a Sibylla cognoverat, ubi ad Italiæ partem debitam venit, primum adorasse terram, ut 'Geniumque loci, primamque Deorum Tellurem.' *Servius.*

Principium pugnae] Solemnia verba, quibus Fecialium princeps in bello indicendo uti solebat, et quorum mentionem hic facit Servius, vid. apud Brisson. De Form. p. 343. *Emnence.*

Et campo sese arduus infert] In Romano codice, *campis*: et pro *infert*, sunt codices qui legant *affert*: quod non æque placet. Addam et *ardubs* inveniri alicubi, de quo superius satis

dictum. *Pierius.*

54 *Clamorem excipiunt socii*] Legitur et *clamore*. Si *Clamore*, sensus erit talis, Hastæ jactum socii clamore comitantur. Si *Clamorem*, intelligimus Turni eos clamorem excepisse, et cum fremitu eos sequutos esse, id est, Excipiunt clamorem Turni, et cum fremitu eum sequuntur. *Servius.*

Clamorem excipiunt socii] In Romano codice, *clamore* septimo casu legitur: quod etiam superius habuimus: loquitur enim de sociorum adclamatione, quæ fieri solet, quum regi adplauditur. *Pierius.*

55 *Inertia corda*] Non re vera: sed sicut hostibus videbatur. *Servius.*

56 *Non æquo dare se campo*] Nihil frequentius, quam æqua loca pro castris et planis. Hæc Sallust. in Catil. Julius, et Curtius opponunt montibus. Lucan. l. iv. 'Campum miles descendat in æquum.' Ibidem ita explicat: 'relicto colle aciem arvis committere.' Polyb. l. iii. loquens de Fabio detrectante pugnam, et colles semper obsidente, ait, *eis δὲ τὸ πεδῖον οὐ καθίει τὴν δύναμιν*: in campum nunquam copias deducebat, id est, in æquum, ut etiam reddit interpret nuperus. *Cerda.*

Non æquo dare se campo] Non facere pugnandi potestatem. Scal. iv. 16. *Taubmann.*

57 *Arma viros*] Vehementius viros pronuntiandum. *Servius.*

Castra fovere] Veteres *fovere*, pro diu incolere et habitare dicebant. *Idem.*

Castra fovere] Verbum contumeliosum, quippe feminarum foventium liberos. De apib. Ge. iv. 'nidos fovent,' cum clausæ latebris. *Cerda.*

Huc turbidus atque huc] Hom. *ἐνθα, καὶ ἐνθα*: et in Æn. viii. de Hercule 'huc ora ferebat, et illuc.' De lupo Stat. l. iv. 'huc, illuc turbida versans Lumina.' Est hoc, quod Tacit. Ann. ii. 'terrorem circumferre:' quod Amm. l. xxi. 'adventus sui terrorem ubi-

que dispersgens.' *Idem.*

58 *Aditumque per avia quærit*] Etiam *per avia*. Sane exprimitur Turni violentia: nam viam *per avia* nullus requirit. *Servius.*

59 *Ac veluti pleno*] Pathetica parabola. Macrobi. Saturn. iv. 5. Pathos ab ira. Venusta comparatione vim iramque Turni proponit, ducta a natura lupi, ad ovilia ovibus insidiantis, cum irrumpere nequeat. *Hort.*

Insidiatus] Arnob. l. i. 'Ovilibus insidiatur lupo.' Dicit *ovili*, pro *ovibus* metonymikōs, ut Ecl. iii. 'Triste lupo stabulis?' et Ge. iv. 'stabuli custos,' id est, ovium. *Cerda.*

60 *Fremit*] Quod Apollon. βρέμει. Et quidem *fremitum* Poëtæ multis dant feris, equo, lupo, leoni, aliis. Cassiod. in Psalm. ii. 'Fremitus proprie ferarum est, qui juste furentibus datus est, quando, ratione postposita, belluino furore succens sunt.' Itaque in eo Psal. 'Quare fremuerunt gentes,' locutio ducitur a feris; ita scilicet redditum Græcum ἐθορύβησαν. Opp. Cyn. iii. lupo eunti ad prædam dat πολλὸν ῥοῖζον: nam fremitus ille ab stridore est. *Idem.*

Ad caulas] Munimenta et septa ovium. Est autem Græcum nomen, c detracto. Nam Græci *aulas* vocant animalium receptacula. Unde in sacris ædibus, et in tribunalibus, septa, quæ turbas prohibent, *aulas* vocamus. *Servius.*

61 *Nocte super media*] Ultra mediam noctem, id est, plus, quam media, vel majore ejus parte. Est et bona elocutio facta per Syllepsin; ut si dicas, 'Legi nocte super media,' id est, contra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est, quæ non et casum mutet, et egeat subauditione. Ut, 'Hanc ego nunc ignaram hujus quodcunque pericli est.' *Idem.*

Nocte super media] Præclare; lupi enim dant se in viam ad prædandum post noctem mediam, ac pene matutino tempore, et summo diluculo. Rem

hanc probat Oppian. Cyn. l. iii. ubi inter genera luporum, unum adducit, de quo ait: Πολλῶ σὺν ῥοῖζῳ δὲ μάλ' ὀρθίος εἶσιν ἐπ' ἄγρην Πρώτῃ ὑπ' ἀμφιλύκῃ; Multo cum stridore matutinus valde it ad prædam Primum sub crepusculum. Observa verba Oppiani. Crepusculum vocat ἀμφιλύκην alludens ad etymon lupi. Hic enim dictus est a luce: nam, hac apparente, ille se dat in prædam. Præclare itaque Pausan. Corinth. et ex more hujus feræ: ἀρχομένης δὲ ἡμέρας ἐς βοῶν ἀγέλην νεμομένην πρὸ τοῦ τείχους ἐσπίπτει λύκος: Summo mane lupo impetum facit in gregem boum, qui ante murum pascebantur. Inde itaque λύκην dictam lucem, trita jam est observatio Macrobii i. 17. ut videantur Latini lucem a *lyce* derivasse. Et præsertim lux prima dicta est λύκη ἀπὸ τοῦ λευκοῦ, unde et *lupus* λύκος, quod prima luce eat ad prædam. Nec aliud verius etymon Apollinis Lycii, quam a lupo, aut luce, quod idem. Firmat hoc Macrobi. dicto loco. Objiciet aliquis, lupos etiam dare se in prædam prima nocte, et statim obortis tenebris. Diluet hoc facile Oppian. et satisfaciet Lectori. Commemorat ille quinque luporum genera, et secundo generi attribuit hanc naturam, non omnibus, ac proinde de hoc secundo capiendus Poëta. Hunc lupum ait Oppianus superare reliquos magnitudine, et celeritate, et proprie esse ἄρπαγα, id est, raptorem: unde et Æn. ii. 'lupi raptores.' *Cerda.*

62 *Balatum*] Non abeo ab opinione illorum, qui non agnoscunt *balatum*, sed *belatum*. Sicut nec *balo*, *balas*, sed *belo*, *belas*. Nam oves *be* dicunt, non *ba*. Unde Petr. Victorius verba Varon. Rust. ii. l. ita legit e vetustis libris: 'Oves, be, clare vocem effe-rentes, a quo *belare* dicunt.' Et Lipsium laudo, qui lib. de Recta pronuntiatione Ling. Latinæ c. 16. ita scribit: 'Quin tu litteram, R, igitur spernis, quia canum? M, quia boum? B,

quia ovium? Nam, hirriunt hæc animalia, mugiunt, belant.' Ita tamen adhiærendum his opinionibus, ut communis scriptio dāmnanda non sit. Ego fateor oves *be*, dicere, a Græca syllaba, βη. Sed cur non ex Dorico idiomate, βη, vertam in βα? Sicut Græcis μήτηρ est, quæ nobis, non *meter*, sed *mater*, videlicet a Doribus, qui non μήτηρ scribunt, sed μάτηρ. Observa, balatu ovium acui famem lupi, ea enim mens Poëtæ. Sic Apollon. Arg. 1. ἤντέ τις θῆρ' Ἀγριος, ὃν ῥά τε γῆρυς ἀπόπροθεν ἴκετο μήλων, Λιμᾶ δ' αἰθόμενος μετανίσσεται, οὐδ' ἐπέκυρσε Πολύμηρσιν· πρὸ γὰρ αὐτοὶ ἐν σταθμοῖσι νομῆες ἔλσαν· ὁ δὲ στενάχων βρέμει ἄσπετον ὄφρα κάμησιν. Oppian. Cyn. iv. loquens de leone: Τοῦ δηπιναλέην κραδίην ἐπάταξεν ἰωγῇ: Illius autem famelicum cor ferit balatus. Et Theocrit. εἰδ. xiii. ubi ait leonem properare ad prædam ἀπόπροθι ἐπακούσας Νεβρῶ φθεγξαμένους: cum a longe audit hinnulum clamantem. Cerda.

Asper] Vel quia iratus; nam sequitur, *ira sævit*: vel quia sitiens sanguinis; nam 'siccæ sanguine fauces.' Primum firmat Simocatta Hist. iv. 8. ubi asperitatem dicit in re irarum, ταῖς ἀπειλαῖς τῶν λόγων ἐκτραχύνῃ τὸν τύραννον: verborum minis exasperaret Tyrannum. Alterum de asperitate in sitibundo idem Virg. qui Ge. iii. loquens de angue, 'flammanitia lumina torquens Sævīt agris, asperque siti, atque exterritus æstu.' Idem.

Improbis ira] Non ira improbus, sed ira sævit; totum autem summa brevitate narratum. Servius.

63 *Sævīt in absentis*] Fantasiam sævitæ expressit: quia lupi sic circa caulas fremunt, ut in ipsis animalibus solent. Idem.

Sævīt] Hanc sævitiam exhibet Eupip. in Hecub. λύκον ἄλμονι χαλᾷ: cruento ungue lupi: et Sil. l. vii. his versib. 'ceu nocte sub atra Munitis pastor stabulis, per ovilia clausum Impavidus somni servat pecus: effera sævit,

Atque impasta truces ululatus turba luporum Exercet, morsuque quatit restantia claustra.' Disce et imitationem Virgilii, qui sententiam a Varro traxit. Hic enim ante Nostrum ita de cane loquitur: 'Si veteris potuit cervæ comprehendere lustra, Sævīt in absentem; et circum vestigia lustrans, Æthera per nitidum tennes sectatur odores.' Cerda.

Collecta fatigat, &c.] En causa tot minarum, et sævitæ; nam videlicet famelicus et sitiens. Causam hanc adhibuit Plaut. Capt. 'Quasi lupus esuriens, metui ne in me quoque faceret impetum:' et Apollon. nam de sua fera, λιμῷ αἰθόμενος, furens fame: et Sil. a quo turba luporum impasta dicitur: et Virg. Æn. ii. 'quos improba ventris Exegit cæcos rabies.' Oppian. quoque de lupo Cyn. l. iii. Πᾶσαν ἀναιδείην ἐπιειμένους εἵνεκ' ἔδωδῆς: Erumpit in omnem impudentiam propter cibum. Ad quem locum, vide quæ adducit Rittershusius. Ovid. Trist. i. 5. 'Utque rapax, stimulante fame, cupidusque cruoris Incustoditum captat ovile lupus.' Notentur elegantes versus Phile de luporum fame. Λύκος φάγων δὲ, καὶ κόρεσθεις, οὐ λύκος, ἄλλ' ἄμνός, ἂν φαίνοιτο ποιμνίων μέσον. Οὐ γὰρ δύναίτο γ' ὁ φθορεὺς ἐπεσθίειν, ἄλλ' ἔστιν εἰδῶν τῇ τροφῇ τὴν γαστέρα, καὶ τὴν ὑπογλωττίδα τῶν παρασθμίων. Καὶ τοῦ κόρου πεφθέντος ἐν βραχεὶ χρόνῳ, ὁ θῆρ πάλιν δέικνυσι τὸν πρῶτον λύκον. Idem.

64 *Ex longo rabies*] Absoluta elocutio, ut si dicas, Ille fame fatigatur ex longo. Servius.

Sanguine] Pro a sanguine. Idem.

Siccæ sanguine fauces] Superiori lib. de Caco: 'Elisos oculos, et siccum sanguine guttur:' ubi *exsanguē*, tanquam jam Caco extincto, interpretatur Servius. Germanus.

Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet] In antiquis omnibus codicibus, quotquot inspexi, absque particula *et* notatum animadverti, 'ignescunt iræ,

duris dolor ossibus ardet.' Et in Mediceo pro *ardet*, hæret habetur. *Pier.*

Dolor ossibus ardet] Præclare jungit dolorem cum ira, qui affectus cognati. Tacit. Ann. i. 1. de Germanico: 'isque, ut erat recens dolore et ira:' et l. ii. 'Germanos easpecies dolore et ira accendit.' Stat. Theb. ii. 'exedere animum dolor, iraque demens.' Arist. Rhet. ii. 2. ἔστω δὴ καὶ ὀργὴ ὀρεξίς μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης: Jam vero sit ira appetitio cum dolore conjuncta ejus, quæ apparet, ultionis. Itaque prudenter Poëta, postquam dixerat, 'ignescunt iræ,' adjecit, 'dolor ardet.' Nam plerunque alter horum affectuum est languidus, nisi alter accedat. Cujus rei exemplum est in Metello apud Sallust. de quo in Jugurth. 'Paulisper mæstus e conspectu abit; dein, ubi ira, et ægritudo permista sunt, cum maxima cura ultum ire injurias festinat.' *Cerda.*

67 *Et qua via clausos*] Qua adverbium loci est, non pronomen: nam non stat versus si *via* septimus sit, non nominativus. Ergo *qua via*: per quam partem viæ vallo Trojanos excutiat. Legitur tamen, *et quæ via*, et est sensus absolutior. *Servius.*

Et qua via clausos, &c.] In Romano codice, et plerisque aliis, legere est, *et quæ via*, quæ lectio Servio etiam videtur absolutior. In aliquot aliis legitur, 'clauso excutiat Teucros vallo.' *Pierius.*

Qua via clausos, &c.] Licet Servio sensus videatur absolutior, si pro *qua* legatur *quæ*; Gronovius tamen Obs. i. 6. retinet *qua*: et exponit: 'qua via aliqua se admittat, detque uti excutiantur Troës munimentis inque æquor effundantur:' ut Eclog. ix. 'Quo te, Mæri, pedes aut quo via ducit.' Valerius Flaccus l. iv. 'et via jussos Qua ferat.' *Emmeness.*

68 *Effundat in æquor*] In planum, in campum. *Servius.*

Effundat in æquor] In Romano codice legere est, *in æquum*, ut scilicet æquo omnes pede conferre manus

possint. Nam Turnus nunc iniquo pugnat loco, dum illi in castris aggeribus et vallo clausi obteguntur. Hic in aperto provocat: mirabanturque paulo ante Rutuli 'Teucrum inertia corda Non æquo dare se campo?' *Pierius.*

70 *Aggeribus septam circum*] In Romano codice, *clausam*. Sed enim *septam* magis placet: id vero per æ diphthongon scribitur. *Idem.*

Septam undis] Tacit. Annal. i. 'Mari Oceano, aut amnibus longinquis septum Imperium.' *Cerda.*

71 *Invadit: sociosque incendia poscit orantis*] Ysteroproteron, ut aviditatem juvenis ostenderet. *Incendia* autem pro materia, ex qua incendia sequuntur, et videtur eventum posuisse. *Servius.*

72 *Atque manum pinu*] Adverte, Turnum jam olim Æn. vii. admonitum a Furia in somnis, ut classem hanc exureret. Fuit et simile consilium Deriadæ ducis Indorum volentis comburere naves Bacchi. Lege Nonnum Dionys. l. xxxix. *Cerda.*

73 *Tum vero*] Ut signum incendendarum navium datum est. *Servius.*

Urget præsentia Turni] Plus valet præsentia ejus, qui potest jubere, quam jussio. Cum autem dicit 'fumida tæda,' exprimit quare dixerit 'facibus atris.' *Donatus.*

74 *Facibus pubes accingitur atris*] Pro *ad facies accingitur*, ut sit dativus, ut 'Accingunt omnes operi,' aut *accingitur*, armatur, instruitur facibus. *Servius.*

Accingitur] Id est, instruitur, armatur. Serv. et Turn. xxix. 25. *Taubmann.*

75 *Diripere focos*] Quæritur quid ibi faciant foci: sed in carminibus quædam, nec ad subtilitatem, nec ad veritatem exigenda sunt; aut certe *focos*, quos ibi habere potuerunt. *Servius.*

Picum fert fumida lumen] Sordidor enim in tedis et ignis et fumus est. *Idem.*

77 *Quis deus, o Musæ*] Quia res Deorum est, et ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hic autem gloria Turni latenter ostenditur, cuius vis nisi a numinibus repelli non potuit. *Idem.*

Quis Deus, &c.] Hom. Il. P. diversa sententia: ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες "Ὅπως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε νηυσὶν ἀχαιῶν. *Germanus.*

Teucris] Aut detraxit præpositionem *ab*, ut sit *ab Teucris*; aut *Teucris*, in honorem salutemque Tencorum incendia classibus averit. *Serv.*

79 *Prisca fides facta, sed fama perennis*] Omnis antiquitas difficile pura et incorrupta manat in posteros. Ergo hoc dicit, Factum hoc, licet priscum sit, id est, antiquum, tamen fama ejus non est oblitterata temporum vetustate. Alii sic intelligunt, Fabulosum est quidem, sed fides ejus rei penes priscos est; ejus enim rei, cujus auctorem facere noluit, sic ordinem protulit. Alii, Jam quidem evanuit fides, hoc est, nemo credit factum, adhuc tamen fama vivit, et dicitur. *Prisca* autem fides ἀξιόπιστος, quasi non sit facta historia. *Idem.*

Prisca fides facta, sed fama perennis] In Romano codice legere est, *sit fama perennis*. Quia *d* sæpe vertit in *t*; maximeque *set* pro *sed* scribere solet; et *e* pro *i*, et vice versa *i* pro *e*. Nam *sed* omnino agnoscit Servius. *Pierius.*

80 *Tempore quo*] Verisimilis fit res, cum tempus et locus exponitur. *Donatus.*

Quo primum] Hoc est, initio. Non enim secundo factæ sunt naves apud Idam ab Ænea. *Servius.*

Tempore quo, &c.] Respectum ad illud l. III. 'classemque sub ipsa Antandro, et Phrygiæ molimur montibus Idæ.' *Cerda.*

Phrygia formabat in Ida] Id est, formare cogitabat; non enim in *Ida*, sed apud Antandrum factæ sunt. Et bene *Phrygia in Ida*, quia et in Creta est alia *Ida*, ut, 'Mons Idaeus ubi

et gentis cunabula nostræ.' *Servius.*

81 *Alta pelagi*] Absolutum, ut 'Lata camporum.' *Idem.*

Pelagi alta] V. N. Æn. II. 725. 'opaca locorum.' *Taubmann.*

82 *Ipsa deum fertur genetrix*] Figmentum hoc licet poëticum sit, tamen quia exemplo caret; notatur a Criticis. Unde longo procæmio excusatur; nam ideo et prisca ratione religionis et Jovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in Nymphas; quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. Sane quidam fertur reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit: alii laudant, quod dicendo fertur, incredibili rei auctoritatem dare noluerit. *Servius.*

Ipsa deum genetrix] Nullus homo hæc viderat aut audiverat, sed Musæ Poëtam docuerunt. *Donatus.*

Ipsa deum fertur genetrix, &c.] In Romano codice legitur, 'Ipsa Deum genetrix fertur Berecynthia.' Ac de *c* in pene ultima nominis hujus *genetrix* satis superque dictum alias. *Pierius.*

Ipsa deum genetrix, &c.] Scribit Serv. totum hoc figmentum sigillatim a Criticis, ut quod exemplis careat. Cui recte opponit Germanus, majore figmento usum Apollonium in sua nave; quam non solum facit vocalem, sed etiam vaticinantem vectoribus, Arg. l. I. Eadem ratione Lilius Poëtam defendit de Navigiis, l. VII. adjungitque alia plena prodigiis. Phæacum naves apud Hom. nullis instrumentis indigebant, doctæ ipsæ locorum, ad quæ debuissent appellere. Alcinous dat navem Ulyssi, quæ mutata est in scopulum a Neptuno. Alterius navis conversæ in lapidem Athen. meminit. Quid, quæ de Sipylo fabulantur Poëtæ et fusum unus Calaber libro primo? *Cerda.*

Berecynthia] Mater Deum a monte Phrygiæ Berecynio, cujus ultima syllaba caret aspiratione; quam ad-

dimus, quotienscunque montem Deli Cynthum dicimus. Est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio. Nam ecce, Ripæi montes Arcadiæ non scribuntur cum aspiratione: quam addimus, cum Riphæos montes Scythiæ significamus. *Servius.*

Berecynthia] Ita quoque dicta Cybele Æn. vi. et ab Ovid. Fast. iv. et ab Hor. Od. iii. 19. et ab centenis. Unde illi nomen hoc contigerit lege in Lil. Synt. iv. Plausum, quo hæc Dea Romæ accepta fuerit, cum primum coli in Italia cœpit, vide apud Herodian. l. 1. Ejus vero mythologicas significationes satis fuse Lucret. l. ii. *Cerda.*

83 *Da, nate, petenti*] Ac si diceret, Ei, quæ jubere debuerat. Et dicendo *nate* et *parens* iteratione auxit adfectum. *Servius.*

Da] Imperativa vox ostenditur parentis. *Donatus.*

Nate] Quod nomen ad imperandum multum valet. *Idem.*

84 *Cara*] Ut sit, da parenti quam diligis et quæ te amat. Rem autem arduam petitura, causas justas inserit. *Idem.*

Domito te poscit Olympo] Videtur hoc dicere, Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit cælato matris auxilio. *Domito* ergo *Olympo*, in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. Sane hæc narratio tunc iii. libri erat, sed dilata est, ut hic opportunius redderetur: aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut κατὰ τὸ σιωπώμενον videri, aut ὑστεροπρότερον. *Serv.*

85 *Pinea silva mihi*] Congrue, nam pinus in tutela Matris Deum est. *Idem.*

Pinea silva] Pinus quippe sacra fuit huic Deæ. Sen. Troad. 'pinus matri sacra Cybeli.' Rationem habet Ovid. Met. l. x. 'Et succincta co-

mas, hirsutaque vertice pinus, Grata Deum matri, siquidem Cybeleius Attis Exiit hac hominem, truncoque induruit illo.' *Cerda.*

86 *Lucus in arce fuit summa*] Hoc est apud Gargara, quæ dicta sunt quasi κάρα κρατὸς, id est, caput capitis, altitudinis altitudo: κάρα enim est ἡ κεφαλή. Gargara autem sunt montis Idæ cacumina: propter quod dixit, 'in arce summa.' Sane et hic locum sacratum ostendit. Et 'Pinea silva' lucus fuit: tale schema est Ecl. i. 'Nec tamen interea rauce tua cura palumbes,' ubi fœminino plurali fœmininum singulare jungit. Et, 'Ite meæ quondam felix pecus,' ubi duobus fœmininis pluralibus neutrum singulare respondet. *Servius.*

Quo sacra ferebant] Non addit qui, sed intelligimus Phrygas. Item, 'Centum urbes habitant magnas,' id est, Cretes: et bene arbores consecravit, quibus immortalitatem petitura est. *Idem.*

Quo sacra ferebant] Nullum aliud hoc sacrum, quod ferebatur in lucum, quam ipsamet pinus, præeunte ad hanc conjecturam Arnobio l. v. ubi ait: 'Pinus illa solemniter, quæ in matris infertur sacrum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demessis genitalibus abstulit?' Iterum: 'Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deum matris intromittitis sanctuarium?' Possis etiam intelligere sacra alia, videlicet velamina, quibus in sacris pinus coronabatur; de quibus idem Arnob. qui hanc historiam, potius fabulam, late: 'Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, et circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem (Attin) contextit (Cybele) et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?' *Cerda.*

87 *Nigranti picea*] *Nigranti*, umbrosa: et *picea* arboris genus est,

unde pix desudat. Harum autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut etiam supra diximus. *Servius*.

88 *Has ego*] Non *trabes*: nam de acere naves non fiunt. Unde melius arbores intelligimus, referentes ad *piceas* vel *pinus*. Sane notandum *trabes* eum dixisse de arboribus, cum non dicantur *trabes* nisi jam cæsæ sint et depositæ. Abutitur ergo eo, quod posterius est, pro eo, quod est prius. *Idem*.

Cum classis egeret] Pro classe, genitivus pro ablativo; et justa *Æneæ* petitio, et concedentis benignitas numinis, exclusit piaculum. Nam his remotis, sacrilegium committeretur; ideo addidit 'læta dedi.' *Idem*.

89 *Timor anxius angit*] Aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe verum timorem voluit significare, ut separaret ab eo, qui ex cupiditate nascitur prosperorum: ut, 'exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.' *Idem*.

Timor anxius urget] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis, *angit* non *urget* est. *Pierius*.

Anxius angit] Ita *Servius*, *Fabric*. et *Erythræus*, et veteres libri. Alii, *urget*. *Taubmann*.

90 *Solve metus*] Id est, meos. *Servius*.

Solve metus] Ita in *Æn*. i. 'Solvite corde metum Teucri.' *Soph*. *Elect*. ἀπὸ λύσθαι φόβου. *Sen*. de *Tranquill*. c. 15. cura solvimur. Græci quoque ad rem eandem κατάλυσιν, id est, solutionem. Eam enim vocem usurpat *Nazianz*. *Orat*. 3. cum ait, Christianos, Juliani morte, liberatos fuisse metu. *Cerda*.

91 *Ne cursu quassatæ ullo*] In Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis codicibus antiquis, neu cursu legitur, eadem repetitione, qua etiam superius in iisdem codicibus observavimus eo versu, 'Neu struere auderent

aciem, neu credere campo.' *Pierius*.

Quassatæ] Ita in *Æn*. i. 'quassatam classem.' Quod *Sen*. *Cont*. xvi. 'resolutis compagibus.' *Cerda*.

92 *Prosit nostris in montibus ortas*] Bona brevitate detraxit et his et esse: nam plenum est, 'Prosit his, ortas esse in montibus nostris:' quod fecit elocutionis causa. Sane ostendit, quod supra *arcem* dixit pro monte; et bene *ortas*, ut sensum quandam navibus daret, verbum de origine commoda. *Servius*.

Prosit nostris in montibus ortas] Debent esse majoris meriti, quam quæ sacris in lucis non sunt ortæ. Prosit illis, fuisse mihi sacras, ortas in luco meo. *Donatus*.

93 *Torquet*] Sustinet, aut nutu suo regit. *Servius*.

Torquet qui sidera] Cui est omnium rerum potestas, sed tamen non debet aliquid præstare contra fatum, ut illa petit; scilicet ut et naves et *Æneas* non sint subjecti casibus. *Donatus*.

Torquet] Ita in *Æn*. iv. 'cælum ac terras qui numine torquet.' *Statius Theb*. l. viii. 'Torquet, et astriferos inclinat Juppiter axes.' *Cerda*.

94 *Quo fata vocas*] Ostendit fata posse aliquatenus trahi, non tamen usquequaque. Hinc enim dicit *quo*, id est, ad quam rem? *Servius*.

Quid petis istis] Id est, pro istis? nam sic dicimus, 'peto tibi,' id est, pro te. Aut *istis*, utrum precibus an navibus? *Idem*.

96 *Fas habeant*] Jus: nec enim possunt æterna esse, quæ ab hominibus facta sunt. *Horatius*: 'Debemur morti nos nostraque.' Nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. *Sallust*. 'Cæterum studia omnia nostra, sicut anima, immortalia sunt.' *Idem*.

Certusque incerta pericula lustrat Æneas] *Securus* dubia tentet? Et hoc dicit: Casibus licentiam hæc petitio vult adimere. Nam *Æneas*

sorte, qua homo est, navigationis debet timere periculum: quod perit, si ejus navibus æternitas detur. *Id.*

Certus incerta] Ita etiam opponit Auctor Theb. 'præmium incertum petis, certum scelus.' Et Vitruv. præf. l. vii. 'De incerta re certæ imagines.' Exemplum plura conjunxit Johann. Savar. *Cerda.*

97 *Cui tanta Deo permissa potestas*] Cui: ac si diceret, Nec regi quidem Deorum. *Permissa* autem data, ut hoc possit præstare. *Servius.*

98 *Defunctæ*] Liberatæ: ut, 'O tandem magnis pelagi defuncte periculis.' *Idem.*

Defunctæ] Liberatæ. *Æn. vi.* 'magnis pelagi defuncte periculis.' *Defungitur*, qui tempora sua vivendo tranisit. *Defungitur* quoque, qui munus debitum complet: ita hic *naves defunctæ* sunt, quæ Æneam, navigandi necessitate completa, in Italiam vexerunt. *Taubmann.*

Portusque tenebunt] Nautico usus est verbo, cum de navibus diceret. *Servius.*

99 *Quæcumque*] Hic ostendit alias esse perituras. *Idem.*

Evaserit undis] De undis exierit, ad eum locum, de quo navigatura jam non sit. Alii legunt 'evaserit undas,' quod si est, intelligimus, quæcumque evaserit undarum periculum. *Idem.*

101 *Mortalem eripiam formam*] Bene dixit *Mortalem*. Nec enim potest fieri, ut eadem res et mortalis sit, et immortalis: sed ut sit immortalis, ante est, ut desinat esse mortalis. *Idem.*

Mortalem eripiam formam] Est hoc, quod Prop. ii. 33. 'agrestem detrahit ab ore figuram.' *Cerda.*

Magni aquoris] Intelligit Mediterraneum, cujus rei trita jam est multorum observatio auctorum, etiam veterum, qui non Oceanum, sed Mediterraneum vocant 'mare magnum.' Non, quod non major Oceanus, sed

quia antiquis non ita notus. Ad hunc modum mare rubrum dici *suph* Hebræis, id est, *ultimum*, certissimum est: non quia vere mare illud ultimum, nam sinus Persicus majore merito posset vocari ultimus; sed quia rubrum notius Hebræis. *Idem.*

102 *Qualis Nereia Doto*] Non dixit, tales erunt: sic supra, 'Qualis mugitus fugit cum saucius aram Taurus.' *Servius.*

Qualis Nereia Clotho] In codicibus aliquot antiquis, *quales* numero multitudinis legitur. In Vaticanæ bibliothecæ omnibus exemplaribus *Doto* non *Clotho* scriptum observavi. Quam lectionem in Valerii quoque Flacci codicibus emendatis invenias, 'Quam Panope Dotoque soror:' licet professores nonnulli, qui ætatem nostram proxime præcessere, *Clotho* reponendum ex hoc Virgilii loco censuerint. Sed in Oblongo etiam codice nomen hoc altera manu depravatum est, quum *Doto* prius scriptum esset. Præterea Homerus II. xviii. cum *Galatea Doto* et *Proto* enumerat, atque alias complures Nerei filias, quæ mare incolunt, neque cum iis *Clotho* recensent. Ait enim Δωτώ τε Πρωτώ τε Φερουσά τε Δυναμένη τε: paulo vero infra καὶ ἀγακλειτὴ Γαλάτεια. Eadem sunt apud Hesiodum in Theogonia, excepto epitheto *Galatheæ*, quam *formosam* Hesiodus vocat. Quumque Nymphas eas omnes numero quinquaginta recenseat, quæ *Νηρηὸς ἀμβύμονος ἐξεγένοντο*, *Clothus* nusquam mentionem facit. Quare et his rationibus, et veteribus fretus exemplaribus, omnino legerim *Nereia Doto*. Quod vero sequitur, *et Galatea*; in Romano codice aut discretiva particula habetur. *Pierius.*

Nereia Doto] Forma alia Calab. l. iv. *Νηρηϊνήν* de Thetide, ad eum modum, quò Catull. *Neptunine*. Legendum autem *Doto*, non *Clotho*: nam et Valer. Arg. l. i. 'Hanc Panope, Dotoque soror.' Et Claud. de

Nuptiis Honorii, 'vellitque coralia Doto.' In quibus etiam pessime aliquando legebatur *Clotho*. *Doto* enim nomen Nympharum, *Clotho* Parcarum est; ut etiam astrui ex Homero potest decimooctavo Iliad. Δωτώ τε, Πρωτώ τε, Φέρουσά τε, Δυναμένη τε: *Dotoque*, *Protoque*, *Pherusaque*, *Dynameneque*. Nec nomen Parcae jungendum erat (ait Eryth.) formosissimæ Galatææ. Multos quippe errores in Auctores irrepsisse ex hac literarum vicinitate, adnotatum jam Leopardo Emendat. x. 25. *Cerda*.

103 *Et Galatea*] Sic et Homerus utramque Nympham conjunxit, ut et Valerius loco laudato, 'Huc Panope, Dotoque soror, jactataque fluctu Prosequitur mediis pariter Galatea laceratis, Antra petens.' *Idem*.

104 *Stygii per flumina fratris*] Scil. Plutonis. Notat autem juramentum 'per Stygiam paludem:' quod omnium religiosissimum erat. Eadem repetuntur Æn. x. 114. et inculcat Homerus Il. A. 528. Hymno in Apoll. vs. 84. et in Mercur. vs. 515. vide et not. Æn. vi. 323. 'Stygiamque paludem, Dii cujus jurare timent et fallere numen.' *Taubmann*.

105 *Per pice torrentis*] Ardentes: et est figmentum poeticeum. *Servius*.

Per pice torrentis] Elegantissime pice de infernis aquis. Claudianus Ruff. loquens de Furia, 'Phlegethonta sonorum Poscit, et ambusto flagrantis ab aggere ripæ Ingentem piceo succendit gurgite pinum.' *Cerda*.

106 *Totam nutu tremefecit Olympum*] Homericum est, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον. *Servius*.

Nutu] Juppiter omnia nutu et renutu faciebat: unde et numinis appellatio. Turneb. xxvi. 30. De hoc loco videatur et Scalig. v. 3. Nannius Miscell. vii. 14. notat, quod in hominibus sit *nutus*, id in Jove et Junone *tonitru* esse. *Taubmann*.

107 *Ergo aderat promissa dies*] Promissum tempus advenerat. *Servius*.

Ergo aderat promissa dies] Retulit,

quod olim gestum videretur; redit ad causam et præsentis temporis necessitatem. Venerat, inquit, dies promissa, et dispositionem suam fata compleverant: hoc est, et navigiorum munus expletum fuerat, et Æneas in Italia erat: restabat ut naves deposita forma mortali verterentur in Deas. *Donatus*.

Ergo aderat, δς.] Od. A. ἀλλ' ὅτε δὴ μῆνές τε καὶ ἡμέραι ἐξετελεύητο, Ἄψ περιελλομένου ἔτεος, καὶ ἐπῆλυθον ὥραι. Et Il. P. οἱ αἰὼν ἔπλετ' ὑπ' αἶαντος, δς. Et Epigr. I. III. νῆματ' ἀναπλήσας ἐπιμοίρια. Æsch. in χορηφ. videtur μοιρόκραντον ἡμαρ vocare, quod hic, 'tempora Parcae debita complerant.' Plato in Epinom. ὅτε θανάτῳ τις τῶν τοιούτων τὴν αὐτοῦ μοῖραν ἀναπλήσει. Et Calab. καὶ τότε γ' ὥς ἤμελλον ἐπὶ τῶν ἡματι κείνῳ Κῆρες ὑπεκτελέειν. Et Hom. Il. Θ. ἀναπλήσαι οἶτον, περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ τελευτῆσαι· οἱ κεν δὴ κακὸν οἶτον ἀναπλήσαντες ὕλωνται. *Germanus*.

108 *Turni injuria*] Scilicet quam inferebat. Et modo *injuria* est ἀδίκημα, id est, injustitia. Hinc est apud comicos *injurius*; qui audet aliquid contra ordinem juris. Et bene *injuria*, quia et contra necessitatem fati, quod Trojanos ad Italiam venire compulerat, et contra rationem fæderis bella commoverat. Alii *injuria* violentia accipiunt. *Servius*.

109 *Admonuit sacris ratibus*] In antiquis fere omnibus codicibus legere est mutato numero, 'admonuit rati-
bus sacris.' *Pierius*.

Sacris] Quia in luco Matris Deum casa est navium materies. Supra vs. 85. *Taubmann*.

Depellere] Pari verbo supra, 'rati-
bus quis depulit ignes.' Auctor Thebaidos, 'nefandas mœnibus patriis faces avete.' *Cerda*.

110 *Hic primum*] Debuerunt ante conjurationem præire signa, ne casus res facta videatur: deinde vox sequitur, ut conjectura signorum firmetur. *Donatus*.

Nova lux] Hoc est, repentina, id est, nimbus Deorum, quod ipse paulo post dicit. In secundo Æn. 'nimbo effulgens.' Et hic *lux* proprie: aliter postea, 'Continuo nova lux oculis effulsit.' *Servius*.

Nova lux] Notatur *nimbus*, id est, splendor, qui divina corpōra sēper ambit. Vide Æn. II. 590. 'Venus pura per noctem in luce refulsit.' *Taubmann*.

Lux oculis effulsit] In Romano codice, et aliquot aliis *offulxit*, et *obfuxsit* habetur. Sed *effulsit* receptum. *Pierius*.

111 *Nimbus*] Lumen quod capita Deorum ambit, ut sæpe dixi. *Serv.*

112 *Idæique chori*] De Idæis Dactylis vide Apollonii interpretem. Prope. III. 15. 'Cybelle Tundet ad Idæos cymbala rauca choros.' *Germanus*.

113 *Agmina complet*] Et *complet*, et *complerant* per *n*: et ita reliqua scribuntur præpositione incolumi, in antiquioribus: quibusdam codicibus. *Pierius*.

114 *Ne trepdate meas*] Pro *ne festinetis*. Et per hoc significatur, ideo ad navium defensionem egressos non esse Trojanos, quia numen vetuit. *Servius*.

115 *Maria ante, &c.*] Pulchre a loco in quo erant, possibilitatem sumsit. *Donatus*.

116 *Quam sacras dabitur pinus*] Fabula talis est: Attis, puer speciosus, cum Matris Magnæ præesset sacris, a rege civitatis suæ adamatus est; sed cum intelligeret vim sibi a rege instare, quasdam in silvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit; quem semianimum sub pinu latentem cum invenissent antistites Matris Magnæ, perlatum in templum Deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret

memoria, Mater Magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur; pinumque arborem, sub qua jacuerat, tutelæ suæ adscripsit, et effecit ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur. *Servius*.

117 *Ite, deæ pelagi*] Alii lucusque volunt Matrem Deum locutam. Prope enim videtur absurdum ipsam indicare quæ sit, cum jam nymphis et audientibus utique et videntibus dicat. Alii jungunt 'Genitrix jubet.' et putatur melius, quia postea ait, 'quas alma Cybele Numen habere maris, nymphasque e navibus esse Jusserat.' *Idem*.

Genetrix jubet] In quibusdam codicibus antiquis ita scriptum inveni, 'genetrixque jubet, sua quæque Continuo,' &c. ut sit, 'Vox excidit, Ne trepdate,' et quæ sequuntur: 'Genetrixque jubet, Vos ite solutæ, ite Deæ pelagi, sua quæque continuo puppes abrumpunt vincula.' Sed enim *genetrix jubet*, ex persona Deæ magis placet. *Pierius*.

Genetrix jubet] Forma hæc solita in imperio. Soph. Antig. οὐρ' ἂν κελεύσαιμι. Juppiter supra, *jubeo*. Tacit. Ann. II. de duce: 'proturbare hostem jubet.' et de Principe; 'occuldi Cotyn jubet.' *Cerda*.

119 *Delphinumque modo*] Alia fuit comparatio Apollonii de Nereïdibus I. IV. Αἱ μὲν κατὰ βέροθος ἐλέγκαι αἰθυρήσι Δῶνον: Illæ autem profunditatem subierunt mergis similes. Ita omnes explicant αἰθυῖαν. Ego *fulicam* capio. *Idem*.

Delphinumque modo] Delphini enim, cum ima maria petunt, primam sui corporis partem mergunt, id est, caput. *Taubmann*.

120 *Mirabile monstrum*] In Romano codice legere est, *mirabile dictu*. Sed *monstrum* magis placet. Quod vero sequitur, *reddunt se totidem facies*, in antiquis aliquot *redduntur totidem* habetur. *Pierius*.

121 *Quot prius aratæ steterant ad litora proræ*] Versus hic non habetur prorsus in Romano codice, neque in Mediceo, neque quidem in plerisque antiquis, nisi subdititiis. Habet vero locum in Æn. decimo, ubi Nymphæ Æneæ obviam fiunt. Cæterum illud non omittendum, quod ubi invenitur adscripticius, non *proræ*, sed *puppæ* legitur. 'Proræ' enim 'pelago obvertuntur,' et 'Stant litore puppæ.' In Oblongo vero codice, neque *proræ*, neque *puppæ* legitur, sed *naves*. Id autem loco suo examinabitur. Neque tamen dissimulandum quod in codice Porcio versus is, qui desideratur in aliis, invenitur quidem, sed non eo ordine quo in vulgatis exemplaribus, sed ita transpositus, 'Ima petunt, hinc virginæ mirabile monstrum, Quot prius aratæ steterant ad litora proræ, Reddunt se totidem facies, pontoque ferantur.' Quæ quidem structura, si versus sit admittendus, longe videtur elegantior. *Idem.*

Proræ] Recte; licet versus insuavior; quia *naves* noluit dicere: *puppæ* non potuit: neque enim puppæ aratæ sunt: ut notat Scaliger iv. 48. Porro Classis hujus Æneïæ μεταμόρφωσιν describit etiam Ovidius iv. 530. et seqq. Qui vero Critici hoc, ut nimis hyperbolicum notant; nec Homero debuissent parcere, qui Phæacum naves intellectu præditas, ipsasque ἀπηδάλους natare cecinit, Ulyssea Θ. Vide et Æn. x. 219. *Taubmann.*

123 *Obstupescere animis Rutuli*] Hoc est, Rutulorum, dativus pro genitivo. Timuerunt ergo Rutuli, timuit Messapus numinis marini filius, qui utique fiducia patris et sui, nihil ex mari timere debuerit, vel certe, 'Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro:' timuit etiam Tyberis. Per hos autem gradus, id est, Rutuli, Messapi, annis, major Turni designatur audacia. Talis est et in quarto, 'At non infelix animi Phænissa.' *Serr.*

124 *Turbatis Messapus equis*] Non

placet quod in Romano codice legitur *turbatus*. Præterea *Messapus* varie scribitur: nonnullis, uti dictum ss, nonnullis pp *geminantibus*: neque id constanter: aliis etiam utranque consonantem simpliciter scribentibus. *Pierius.*

Cunctatur et annis] Est hoc, quod Hom. de Xantho, Δεινὸν δ' ἄμφ' Ἀχιλλῆα κυκώμενον ἴστατο κύμα: *Horrenda autem circum Achillem turbata constitit unda.* et Virg. Æn. viii. 'refluens substitit unda.' *Cerda.*

Et annis Rauca sonans] Licet antiquitas habuerit *hic* et *hæc annis*; melius tamen est accipere *rauca sonans*, pro *rauce*, quam *rauca annis*. *Servius.*

125 *Rauca sonans*] Calaber l. iv. loquens de Xantho, ῥόον κελάδοντα, et ποταμοῦ ἡχέεντος. Eidem dat Hom. Il. xxi. πάταγον, ὀρυμαγδόν: *strepitum, fremitum*; et, βράχε ῥέεθρα, ὕχθαι ἱαχόν: *strepuerunt fluentia, clamaverunt ripæ.* De eodem βορμύραν *murmurans*. Sed non dubium, quin hac raucedine alluserit Virgil. ad mugitum, qui dari solet fluminibus. Ibidem Hom. μεμνῶς ἦν τε ταῦρος: *mugiens tanquam taurus.* *Cerda.*

Revocatque pedem Tiberinus ab alto] Nunc ipsum Deum territum dixit: supra undas fuisse perterritas et in se repressas. *Servius.*

Revocatque pedem] Pari turbatione de Xantho Hom. Il. xxi. πάντα δ' ὄρινε ῥέεθρα κυκώμενος: et de Tybr. Æn. viii. 'recluitque exterritis annis.' A Virg. Propert. i. 15. de fluminibus, 'ad caput revocare liquores.' Et observa assumi plerumque ad hanc rem verba composita ab re. Nam Horat. Od. i. 29. 'relabi rivos, reverti Tyberim.' Ovid. de Pont. iv. 'flumina reditura,' et in Epist. 'versa recurat aqua.' Virg. Æn. viii. 'refluens unda.' Plin. 'mare refugum.' Auctor Thebaid. 'regeret in fontem citas revolutus undas annis:' ubi *regero*, et *revolvero*: ita possis, ἀναχωρεῖν,

ἀναππεῖν. Vide Æn. viii. ad illud, 'refluitque exterritus amnis.' *Cerda.*

126 *At non audaci cessit fiducia Turno*] In codicibus aliquot antiquis ad cappacismum evitandum, transpositis dictionibus legitur, 'at non audaci Turno fiducia cessit.' Sed enim *cessit fiducia Turno* versus reddit sublimiorem validioremque, qui languescere videatur, si *fiducia cessit* legas. *Pier.*

Audaci Turno] Ecce ubi confirmat Epitheton, quod Turno semper imponit, et hoc colore futuram orationem ostendit. *Servius.*

127 *Animos tollit dictis*] Magnanimitatem suam, quia ipse non terreatur, comprobatur dictis. Tale est et illud de contrario, 'Turbatumque oculis.' Potest tamen accipi, Eorum animos tollit qui erant terri, et hinc increpat. *Idem.*

Increpat ultro] Temeritas maxima, qui cum factum intellexisset, debuit potius fortunam suam deffere. *Donatus.*

128 *Trojanos hæc monstra petunt*] Id est, Appetunt, hoc est, ad Trojanorum pertinet damnum: ut, 'Reginam petit.' *Servius.*

Hæc monstra] Sic et Græcis τέρας tam monstrum vulgari significatione, quam signum a numine dicitur, ut passim apud Hom. et Eurip. in Phœn. οἱ δ' αὖ παρ' ἡμῶν δεξιὸν διδς τέρας ἰδόντες, &c. *Germanus.*

Juppiter ipse, &c.] Scilicet qui omnibus præstare consuevit. Unde et *Juppiter* dictus est, quasi juvenis pater. Ergo *Auxilium solitum* non circa Trojanos accipimus; sed quod ipse omnibus præstare consuevit. Alii *auxilium solitum*, auxilium fugæ accipiunt. *Servius.*

His Juppiter ipse] Reddit versus Hom. II. viii. Ἡ οὐ γινώσκεις ὅτι ἐκ Διὸς οὐκ ἔπεται ἀλκή; *An non cognoscis, quod ex Jove non sequitur auxilium?* *Cerda*

129 *Auxilium solitum*] Quasi dicat, Qui fugere semper soliti sunt. *Don.*

Non tela, nec ignes Expectant Rutulos] Non expectant Trojani, ut Rutulorum ignibus aut telis pereant: qui jam navium amissione perierunt. *S.*

130 *Expectant Rutulos*] In antiquis *expectant*. Sed enim Grammatici quidam in hoc significato adimunt s, uti alibi dictum. *Pierius.*

Maria invia Teucris] Color est. Nam rem, quam pro se Trojani putabant, in contrarium vertit, dicens, navigationis et fugæ auxilium perdidisse Trojanos, quos constat pro felicitate habuisse, navigationis vitare discrimina. *Servius.*

131 *Rerum pars altera adempta*] Id est, naturæ rerum. Humanæ enim naturæ duo elementa concessa sunt, mare et terra. *Idem.*

Rerum pars altera adempta est] Neque id placet, quod in Romano codice legere est *dempta est*, quum aures magis impleat *adempta*, quod forte factum per apostrophen. *Pierius.*

132 *Terra autem in nostris manibus*] Ita est in Romano codice, et in Oblongo, et in Mediceo: sed in aliis quibusdam antiquis legere est, 'in manibus nostris.' *Idem.*

Tot millia] Separa, et deinde dicentes. *Donatus.*

Tot millia gentes Arma ferunt Italæ] *Milia* unico l antiquissima veterum consuetudine scriptum. In codicibus antiquis plerisque *gentis* legitur, quod genitivi casus multi volunt esse, 'Gentis Italæ.' Sed mihi figuratum magis videtur *gentes* legere, atque ita nescio quid elegantius præ se ferre. *Pierius.*

133 *Nil me fatalia terrent*] *Nihil* pro non, et tacitis occurrit quæstionibus dicens, Si fataliter se ad Italiam venisse dicunt, jam venerunt, completa sunt fata: et callide tacuit quod erat fatale. Trojani enim dicebant Italiam sibi regna deberi. Et est oratorium, quæstiones ita proponere, ut facilem solutionis sortiantur eventum. *Servius.*

134 *Si qua Phryges præ se jactant responsa deorum*] *Jactant*, quasi et ista confingant: aut, 'Præ se jactant,' præferunt. *Idem*.

Phryges] Pro convitio posuit. *Donatus*.

- 135 *Sat fatis Venerique datum est*] In Romano quidem codice et in Mediceo *est* habetur: in aliis vero minime: perinde ac etiam in eo loco, 'sat patriæ Priamoque datum,' absque *est* legitur: quod longe concinnius videtur. *Pierius*.

Tetigere quod arva, &c.] Quæstio est, an superare possent qui forte venerint; et, sicut supradictum est, per concessionem argumentatur: etiamsi vera sunt quæ jactant, tamen jam completa sunt, 'tetigere quod arva Fertilis Ausoniæ Troës.' *Serv.*

Tetigere quod arva, &c.] Non abit hic locus ab eo *Æn. vii.* 'Si gener externa petitur de gente,' &c. ubi quemadmodum *Amata* interpretatur fata in gratiam Turni; ita hic Turnus in gratiam quoque sui. *Cerda*.

136 *Sunt et mea contra Fata mihi*] Hoc falsum est quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur uti mendacio, cum redarguere nullus potest; ut in hoc loco: quis enim potest scire si Turno vere data sint, necne, responsa? Sane quia scit falsum esse quod loquitur, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceloratam gentem, raptam sibi conjugem. In quo facto, utitur Græcorum exemplo, qui ob raptam Helenam gentem delevere Trojanam. *Servius*.

Sunt et mea Fata mihi] Allusum forte ad *Hom. Il. iii.* παρὰ γὰρ θεοὶ εἰσιν ἡμῶν: *Adsunt et nobis Dii.* Tale et illud *Ovid.* 'habetque Deos pars utraque.' Hæc duo alii junxerunt. Addo Tacitum qui *Ann. i.* 'Non hic silvas et paludes, sed æquis locis æquos Deos.' *Achill.* quoque ad *Hectorem Il. xx.* τις καὶ ἐμοὶ γέ θεῶν ἐπιτάρβοθός ἐστι. *Plutarchi.* in *Nicia*:

ἀλλ' ἑτέροις ἔχων μάντεϊς δ' Ἀλκιβιάδης: *sed alios habet Alcibiades vates.* Similimum illud *Eurip.* in *Heracl.* ubi *Iolaüs*: 'Si Argivis præest Juno, nobis Minerva.' Græca sunt: τῶν μὲν γὰρ ἦρα προστατεῖ, ἡμῶν δ' Ἀθήνα. Inde in *Phæniss.* *Polynices* Argivus invocatur Junonem contra fratrem, *Eteocles* Thebanus Minervam contra fratrem. *Cerda*.

138 *Conjuge prærepta*] Invidiose sponsam conjugem vocat. *Servius*.

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoque gementur. *Idem*.

Solos Atridas] Si luerunt pœnas primarum injuriarum in *Atridas* pulsī patria, luent et istarum in nos jam extorres, et ideo imbecilliores: est ergo mirum exemplum. Deprimit autem omnia illorum gesta apud Trojam, et se Græcis præponit, quod non fraude, sed vi velit adoriri. *Don.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Comparat *Macrob. v. 9.* locum hunc cum illo *Homerico Il. ix.* τί δὲ λαὸν ἀνήγαγεν ἐνθάδ' ἀγέλας Ἀτρεΐδης; ἢ οὐχ' Ἑλένης ἔνεκ' ἡυκόμοιο; ἢ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι; Et quidem versum *Homeri* cum jactatum instar *Proverbii* *Erasmus* jam monuit ex *Ulpiano*. Lege illum *Chil. iv. Cent. 6. c. 34.* *Cerda*.

Tangit] Est hoc, quod *Hom.* sæpe in re simili *ικάνει*, et *ἔκετο*. Alii ἀπτεσθαι, et *θλγειν*. *Ovidius* *Epist.* 'nec te, *Pari*, munera tangunt,' id est, non te afficiunt, et commovent munera. *Val. Arg. viii.* 'socios ea gloria tangit.' Vid. *P. Victor. Var. Lect. ix. 19.* *Idem*.

140 *Periisse semel satis est*] Quasi obiectio est, ut si dicatur, 'sed periisse semel satis est;,' immo vero semel satis fuit eos peccasse: ex quo colligitur quotiens peccaverint, totiens eos perire debere. *Servius*.

Sed periisse semel satis est] In codicibus nonnullis admodum vetustis,

legere est, si perissee, et pro peccare, peccasse. Nam si sed legas, ratiocinium illud non nihil impetum concitata orationis remorari videtur, quæ nihilo secius tamen decurrit, dicendo si. In quo illud unum est negotium, ut ad objecta respondeatur, neque nunc per interpellationem, dum res geritur, retardetur. Affirmativa enim omnis enuntiatio moram trahit, quæ in condicionali, vel conjunctiva properatur. *Pierius.*

Sed perissee, &c.] Sensus est: Si semel peccasse, et peccati istius pœnam luisse sufficeret; profecto Trojanani omnes fœminas vehementissime odissent. Ita diluit occupationem peccandi consuetudine in Trojanis: ut quos exitum suum ad frugem bonam formare non valuerit. *Taubmann.*

141 Penitus modo non genus omne perosos Fœmineum] Modo omne genus fœmineum non eos penitus perosos oportebat, propter quod ante perierunt. Locutus est autem figurate. *Servius.*

Penitus modo non genus omne, &c.] In codicibus aliquot antiquissimis 'modo nec genus.' Sed recte *Servius* non adverbium agnoscit. Est et ubi *perosum* legatur, sed corrupte. Nam *perosos* legendum: quod duorum infinitivorum *perissee* et *peccare*, suppositum est. *Pierius.*

Modo non] Ferme, commodum: Græcis *μονοβουχί*. Sic *Tibull.* i. l. 'Jam modo non possum contentus vivere parvo.' *Emmeness.*

142 Medii fiducia valli] Quod inter Trojanos Rutulosque sit medium: et bene de muris nihil dixit. *Servius.*

143 Fossarumque moræ] Non tutela: sed mortis dilatio. *Idem.*

Fossarum moræ leti discrimine parvo] In Romano codice legere est 'fossarumque mora et leti discrimine parvo Dant animos.' In eodem, in Porcio, et aliis quibusdam manu scriptis, 'discrimina parva' legitur per appositionem, quod valde

placet. *Pierius.*

Leti discrimina parva] Quantum scilicet murus habet latitudinis, tantum a morte est discriminis. Quis nescit illud *Juven. Sat. xii.* 'digitis a morte remotus Quatuor: aut septem, si sit latissima tæda?' Cestius apud *Sen. Rhet. Cont. 16.* 'Parva materia sejungit fato.' Quem ad locum *And. Schott.* adducit verba *Theonis Sophistæ.* Quæ præcipue ad rem faciunt, hæc sunt: *πλησίον ἔχοντες τὸν θάνατον πλεύουσι, λεπτήν ἔχοντες εἰς σωτηρίαν ἐλπίδα, τὰ ξύλα, ἐφ' ὧν φέρονται: Proximam habent mortem, qui navigant, tenui lignorum, quibus feruntur ad salutem, spe.* Ideo *Plin. eleganter xxxv. 7.* naves vocat *pericula.* Quasi nihil periculosius, quam ubi est minimum discrimen a morte. *Curt. l. iii.* de re alia loquens, 'tenue discrimen' dixit. *Hom. Iliad. τυτθὸν γὰρ ὑπ' εἰς θανάτοιο φέρονται: paululum enim a morte distant: et l. x. ὀλίγος δ' ἔτι χώρος ἐρύκει: quia exiguum loci spatium a morte arcebat. Cerda.*

144 An non viderunt] Legitur et 'At non viderunt:' si *An non*, absolutum est; si *At non*, inceptiva est particula ad ornatum pertinens. *Horatius*, 'At o Deorum quicquid in cælo regit.' Tale est, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor:' et est exemplum a majore ad minus, hoc est, At credo, non viderunt *Neptuni* manu fabricata mœnia conflagrasse, ut fiduciam vitæ in exiguo vallo et parva fossa habeant. *Servius.*

An non viderunt] In antiquis plerisque codicibus *At non* legitur, particula ea confutationibus, comparisonibus, et redargutionibus apta: ut, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor.' *Pierius.*

145 Considerare in ignis] Ita *Æn. ii.* 'considerare in ignes Ilium.' *Prop. iii. 9.* 'in cineres arcem sedisse.' Et *Tacit. Hist. iii.* 'Cum omnia sacra profanaque in igne considerent.' *C.*

146 *Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum Apparat*] In codicibus aliquot antiquis *sed vos electi* legitur, quod nequaquam placet. Illud non ita repudiaverim, quod in Mediceo et aliis codicibus perveteribus habetur, 'ferro qui scindere vallum.' Et in aliquot ex his *apparet*. Non per interrogationem, sed per enuntiatum; quamvis interrogatio non displiceat. *Pierius*.

Sed vos, o lecti, &c.] Totus hic locus Homerum sapit ex Nota Macrob. v. 9. Habentur versus Il. xii. Ὀρνυσθ' ἱπποδάμοι Τρῶες, βήγνυσθε δὲ τεῖχος Ἀργείων, καὶ νηυσὶν ἐνίετε θεσπιδὰς πῦρ: *Surgite bellatores Trojani, frangite munitionem Græcorum, et navibus impingite ignem noxium*. *Cerda*.

Lecti ferro] Utrum ad ferrum lecti, an potius acie lecti? ut si dixisset, virtute lecti. *Servius*.

O lecti] Nescio quid hoc grandius ad benevolentiam, quam illud omnium *o socii*: quam illud Ammiani l. xx. ore Juliani, 'propugnatores mei fortes, et fidi:' quam illud ejusdem l. xxi. 'magni commilitones.' Tales milites *κριθέντας* vocat Hom. Il. xiii. *Cerda*.

Vallum] Historice locutus est: *Vallum* autem dicitur ipsa munitio. Nam *valli* fustes sunt, quibus vallum munitur. Ipse de sustentaculis vitium, 'Vallos primus sub tecta referto.' *Servius*.

Scindere vallum] Tale illud Hom. Il. xii. apud quem Hector hortatur suos τάπρον διαβαινέμεν. *Cerda*.

147 *Mecum invadit, &c.*] Sup. quoque se exemplum proposuit: 'Ecquis erit mecum, o juvenes, qui primus in hostem,' &c. Alexander apud Curt. l. iv. 'Nec postulare se, ut fortiter capesseret prælium, nisi ipse ceteris fortitudinis fuisset exemplum; se ante prima signa dimicaturum spondere:' et de eodem l. iii. 'ante prima signa ibat.' De Juliano Amm. l. xv. 'Pugnatores accendens

præenndo.' De Annibale Polyb. Hist. iii. τότε μὲν ὑπόδειγμα τῷ πλήθει ποίων ἀντὶν: *Se ipse multitudini in exemplum dabat*: et statim παραβάλως διδοὺς αὐτὸν εἰς τοὺς κινδύνους: *temere se in pericula objiciebat*. Marius ab Sallust. Jugurth. dicitur, 'in prælio consultor idem, et socius periculi.' Plin. de Trajano Paneg. 'dux et miles.' Ut de Alexandro Curt. iii. 'Non ducis magis quam militis munera exsequebatur.' De Catilina Sallust. 'Strenui militis, et boni Imperatoris officia simul exsequebatur.' Vide Albertum Krant. Hist. Vand. vi. 20. ubi loquitur de Absalone Episcopo belli duce. *Cerda*.

Trepidantia castra] Ut, 'turbata arripe castra.' *Servius*.

Trepidantia castra] Nam hæc occasio rei gerendæ. Respectum, credo, ad illud Iridis, quæ supra ad Turnum, 'et turbata arripe castra.' Idem Turnus in Æn. x. 'ultro occurramus ad undam Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.' *Cerda*.

148 *Non armis mihi Volcani, non mille carinis*] Bene arma generaliter dixit. Nam et ipse habuit a Vulcano, sed solum gladium: ut, 'Eusem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.' Per hoc autem quasi latenter dicit se Achille esse meliorem, qui se Trojanos etiam sine divinis armis superare posse confidit. *Servius*.

Mille carinis] Vid. supra Æn. ii. 198. *Emmeness*.

149 *Addant se protinus omnes*] Ne timere videatur auxiliorum multitudinem, dicit incrementa esse victoriæ: quidam *protinus* hic pro *licet* accipiunt. *Servius*.

150 *Tenebras et inertia furta Palladii*] Nam Diomedes et Ulysses noctu Trojam ingressi, simulacrum Minervæ fatalis sustulerunt. Vide Æn. ii. 161. *Taubmann*.

151 *Cæsis summæ custodibus arcis*] In Romano codice, 'cæsis latæ cus-

totidibus arcis' legitur: in quibusdam aliis *late* adverbialiter: horum utrumque fœdiorum ostendit eadem. Sed epitheton *summæ*, proprium est arcis. Et Homericum est carmina repetere: quod nonnunquam Virg. imitatur. *Pierius*.

152 *Nec equi cæca condemur in alveo*] In Romano codice *alveo*. Unde in quibusdam aliis antiquis *cæco*. Sed de *alveo* non admodum sollicitus fuerim. Quod vero *cæco*, an *cæca* legendum sit, Attius quidem virili genere *alvum* posuit: sed Virgilium ait *Nonus* femininum protulisse. *Idem*.

153 *Luce palam*] Propter 'tenebras et furta inertia.' Vel *luce*, quod Ilium nocte captum est: *palam*, quia insidiis. *Servius*.

Igni circumdare muros] In gloriam sui, in contemptum Trojanorum: nam hoc genus belli totum ad contemptum hostium. Auctor Paneg. Constantini: 'Neque vallo fossaque obsessio inchoata est, nec cuniculis agendis, nec machinis admovendis, nec incutiendo ariete tentati quassatique sunt muri: sed statim injectæ faces portis, scalæ propugnaculis,' &c. Hæc enim in oppugnando facilitas et celeritas despiciat arguit: et de hac re est sermo Panegyristæ. Inde in Æn. XII. 'Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis,' Quasi ita facile oppugnaretur Latini civitas. *Cerda*.

154 *Haud sibi cum Danaïs, &c.*] A natione, ut imbelli, et quæ tecto dolo, non virtute, vincere didicit: quare diserte addidit, *arte Pelasga*. Græcis dolis, et Græca fide. *Hortens*.

Faxo] Germ. *Was gilt*. Vide Notas Plauti Aul. III. 5. 20. *Taubmann*.

155 *Esse putent*] In codice Mediceo, et aliquot aliis antiquis, 'esse ferant' legitur. *Pierius*.

Decimum quos distulit Hector in annum] Legere est in antiquo codice, *decimum* per *u* in pene ultima: et in antiquissimo codice actionum in Verrem M. Tullii, semper *decumas* notatum animadverti, 'et agri Vejentani

decumas votas.' Et ita passim apud Livium in veteri codice, 'et quartionis decumi' Augusti Liberti monumentum alibi citavimus, ne quis hoc per librariorum imprudentiam scriptum putaret, sed quia ætas illa in Augusti gratiam ita scribere consuerit. Cujusmodi exempla locis pluribus recitata sunt. *Pierius*.

Quos distulit Hector] Bene solius Hectoris facta est commemoratio, ut ostendatur periisse eum, qui potuit esse terrori. Et satis Hectori dedit, quasi plus esset discurrere quam vincere, per quod vult Ænean nihil fortiter in bello fecisse Trojano. *Servius*.

Decimum quos dist. Hector in annum] Est hoc, quod in Æn. XI. de eodem Hectore et Ænea: 'et in decimum vestigia rettulit annum.' Ita etiam Hector a Sen. Troadib. dicitur 'mora fatorum,' ut etiam a vetere Poëta Apronio Silone apud Sen. Rhet. Suas. I. 'belli mora conceidit Hector.' Andromacha Il. XXII. loquens cum suo Hectore: Οἶος γὰρ σφιν ἔρυσσεν πύλας, καὶ τεῖχεα μακρά: Solus enim ipsis defendebas portas, et muros longos. Philostr. in Heroic. de eo loquens, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῷ, καὶ μὴ ἐπ' ἄλλῳ, εἶναι τὴν Τροίην: in illo, et in alio nemine, Trojanorum rem sitam. Ab Calab. II. dicitur μέγα κράτος Τρώων: et I. X. ἐρύετο δούρατι πάτρην. Vide et Strabon. I. XIII. ubi Fimbria cum gloriaretur, undecimo die Trojam cepisse, cum Agamemnon vix annis decem, audivit, οὐ γὰρ ἦν Ἐκτωρ ὁ ὑπερμαχῶν τῆς πόλεως: non enim Hector aderat, qui pro civitate pugnaret. In Æn. II. 'spes o fidissima Teucrum.' Sen. Frag. 'columnen patriæ.' *Cerda*.

156 *Melior quoniam pars acta dici*] Id est, major, et prima. An quoniam dicit hoc optimum quod maturum? *Servius*.

Melior pars dici] Id est, major, et prima, hoc est, e duodecim horis septem primæ: quæ cum exactæ sunt, non major tantum, sed et melior pars acta est. Et consultis-

sime dixit non *majorem*, sed *melio-rem* partem. Romani enim primis septem horis seria tractabant, reliquis jocos, balnea, et convivia sectabantur. Paulus JC. 'Cujusque diei major pars est horarum septem primarum diei, non supremarum:' quem locum curiosissime explicat L. Ramirez Hisp. ad Martial. iv. 8. Vide et Turneb. iii. 14. Ita 'solidum diem' Horatius Od. i. vocat eas horas, quæ ante cœnam rebus seriis destinatæ erant, ut diximus etiam ad Plant. Asinar. iv. 2. 'De die potare.' Taubmann.

Pars acta diei] In plerisque codicibus antiquis, *diei est* legitur; quod sua me offendit exilitate; quum absque substantivo verbo concinnius omnino versus hic enuntietur. Pier.

157 *Bene gestis corpora rebus*] In eo tantum, quod hostes non ausi sunt egredi: nam nihil egerant. Ergo hortativa est oratio ad socios, ut audaciores esse debeant cum videant se timeri. Servius.

158 *Procurate*] Verbum compositum, id est, curate. Idem.

Corpora procurate] Hæc e mediis castris in Poësin tracta, in Seal. v. 3. Proverb. est Varronis: 'Pransus paratus:' quod a militibus tralatium est, qui pransi et curatis corporibus ad pugnam expediti ducebantur. Cato Orig. l. v. 'Exercitum suum pransum paratum cohortatim eduxit foras atque instruxit.' Hinc idem Varro: 'Pransum ac paratum esse hominem oportet,' id est, ad omnem casum semper instructum. Vide J. Lips. ii. 9. Elect. et Auson. Popmam in Collect. p. 209. Contrarium est, 'Pransus potus:' quo et Cic. utitur. De quo in Comment. nostro Plautino Menæch. iii. 2. Taubmann.

Pugnam sperate parari] Scilicet contra Trojanos, non a Trojanis, ne videatur contra supradicta omnia nunc sociis inferre terrorem. Ergo a me parari sperate, id est, pugnaturus vos scitote, licet hostes muris se teneant, ut, 'Arma parate animis, et spe præ-

sumite bellum.' Servius.

Et pugnam sperate parari] Antiqui omnes codices, quotquot inspexi, *sperate parari* legunt. Quod etiam agnoscit Servius, cum dicit, 'contra Trojanos, non a Trojanis,' scilicet parari pugnam. Pierius.

159 *Vigilum excubiis*] *Excubiæ* diurnæ sunt: *Vigiliæ*, nocturnæ. Serv.

Vigilum excubiis] Notant Grammatici *excubias* esse diurnas, *vigilias* nocturnas: ita tamen ut *excubiæ* pro vigiliis sumantur, non contra *vigiliæ* pro excubiis. Credo illos decipi in hoc extremo, nam *vigiliæ* fortasse pro excubiis, inclinante in hoc Ammiani loco l. xx. 'Proin dies et noctes intenti vigiliis, cautiores stantes utrobique faciebant.' Ubi *vigilias* nominat de diebus pariter et noctibus, nullo discrimine. Et statim, cum narratur bellum, die factum, non noctu ait: 'Defensores, ni vigilassent, exitium adfore jam sperantes.' Cerda.

160 *Cingere flammis*] In antiquis *flamma*. Sed magis placet *flammis* numero multitudinis, ut negotium id multorum opera procuratum indicet. Pierius.

161 *Bis septem Rutuli*] Locus Hom. clarus II. IX. "Ἑπτ' ἔσαν ἡγεμόνες φυλάκων, ἑκατὸν δὲ ἑκάστω Κοῦροι ἄμ' ἑσ-τειχόν, ὀδὸν δ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντες: *Septem erant duces custodium, centum vero cuilibet Juvenes una ibant, longas hastas manibus habentes.* Virgil. supra Homerum 'bis septem,' quia infra, 'variantque vices.' Itaque, etsi non dicat, certum est tamen, septem præpositos vigiliis, dum alii septem interquiescerent; deinde variatam vicem. Cerda.

162 *Centeni quemque*] Centurionum scilicet, ex more Romanæ militiæ; nam ex numero militum, qui eos sequuntur, gradus dignitatis apparet. Servius.

Centeni quemque sequuntur] In Romano codice *secuti* legitur: in reliquis *sequuntur*, et *secuntur*. Pierius.

163 *Purpurei cristis juvenes*] Hic

versus per figuratum ablativum prolatus est. *Servius*.

Purpurei cristis juvenes] Sunt codices, in quibus 'purpureis cristis' legatur. Sed figuratum magis *purpurei*: et huic similis nominativus sequitur 'auroque corusci,' quamvis etiam dici possit, 'Corusci purpureis cristis, auroque.' *Pierius*.

Purpurei cristis juvenes] Figurata, et elegans locutio, pro *purpureis cristis*: ipsi enim a cristis purpurei. Sic infra vocat Nisum 'jaculo celerem,' pro, 'jaculo celeri.' Iterum, 'Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis Aureus?' pro *armis aureis*. Sic Pers. Sat. v. 'recutita Sabbata,' pro Sabbata Judæorum recutitorum. Judæi enim recutiti, et vere apellæ, non Sabbatum. Hom. libro II. xi. φοίνικι φαινός, id est, *splendidus purpura*. Eurip. in Herc. πολὺν δάκρυον, loquens de Amphitryone, *lacrymas canas*, pro, *lacrymas cani hominis*: et in Tauris: ἀπνους ἀκτὰς, *insomnes petras*. Non certe petrae marinae insomnes, sed qui præternavigabant. Ibid. κλισίαν λύκων δολίην, pro, *λύκων δολίαν*: et in Rheso, φωτὸς αἰμόλυον δόρυ: *hominis hastam deceptoricem*, pro, *φωτὸς αἰμόλυον*. *Cerda*.

164 *Variant vices*] Ut invicem potent. *Servius*.

Variantque vices] Similiter apud Apulejum Met. I. ix. 'Anus quædam, stupri sequestra, et adulterorum internuntia, de die cottidie inseparabilis aderat: cum qua protinus jentaculo, ac dehinc vino mero mutuis vicibus velitata, scenas fraudulentas in exitum miserrumi mariti construebat.' *Emmeness*.

165 *Indulgent vino*] Ablativus casus est, et deest sibi; ni figuratum est, ex fiducia scilicet; sequitur enim, 'quæ Rutulos habeat fiducia.' *Serv.*

Vertunt crateras aënos] Potantes exhauriunt: et est hemistichium Ennianum. *Idem*.

Vertunt crateras aënos] Innuitur largissimum potandi genus; ita enim

bibebatur, ut toti crateres verterentur. Ita accipe Plautum in Stichio: 'Namque ædipol quamvis subito vel cadus verti potest.' Et Stat. Theb. I. vi. 'spumantemque ore supino Vertere,' scilicet craterem: et Horat. duobus in locis. Nam Od. III. 29. 'Non ante verso lene merum cado.' Et Stat. II. 8. 'Invertunt Aliphanis vinaria tota.' Sicut ergo 'inclinare cadum,' erit parce bibere: ita *vertere*, erit largissime. Nam, cum eo res devenit, ut cadus vertatur, jam tum fundus hauritur. *Cerda*.

166 *Confluunt ignes*] Ad ignem enim agebantur vigilæ. Hinc statim vs. 189. 'Lumina rara micant.' Hom. Iliad. Θ. 550. πυρὰ δὲ σφισι καίετο πολλά: et 557. Τρώων καίοντων πυρὰ φαίνεται Ἰλίοθι πρό. Χίλι' ἄρ' ἐν πεδίῳ πυρὰ καίετο, πὰρ δὲ ἐκάστω ἔλατο πεντήκοντα, σέλας πυρὸς αἰθομένοιο: *Trojanorum accendentium ignes apparebant ante Ilium. Mille siquidem in campo ignes ardebant, apudque singulos Sedebant quinquaginta viri ad jubar ignis ardentis*. Et Horat. Od. I. 10. 'Thessalosque ignes, et iniqua Trojæ Castra fefellit.' *Emmeness*.

Custodia] Nomen ambiguum, sed modo quæ custodit. *Servius*.

Custodia] Nota diligenter, *custodiam* non solum dici de carcere, ubi vincti, sed etiam de ipsis custodibus: et ita hoc loco *custodia* sunt ipsi milites. Josephus Bell. VII. 15. τὸ τεῖχος φρουραῖς ἐπιμελεστέραις διελάμβανεν. Ubi φρουρὰς dixit, quos statim φρουροὺς se explicans. Adjicit enim, οὐ μὴν ἀντέχειν οἱ φρουροὶ πρὸς τὰς αὐτομολίας ἰσχυρὸν. Et Claud. Entrop. II. in sermone etiam vigiliarum, 'vicibus custodia nullis Advigilat vallo,' id est, nulli custodes per vices vigilant. Sed et *custodiam* sumi pro ipsis vinetis omitto, ne agam quæ jam Lipsius. Itaque vox una contrariam habet significationem: nam significat et custodientem, et custoditum. *Cerda*.

Noctem custodia ducit] Est hoc, quod Horat. Epist. I. 5. 'Æstivam

sermone benigno tendere noctem.' Locutus vero Virgil. phrasi Plauti Trucul. 'noctes ducere.' Propert. i. 3. 'perducas noctes.' Stat. Theb. ii. 'Insomnem ludo certatim ducere noctem.' Valer. Arg. i. 'ludoque educite noctem.' Lucan. l. iv. 'Extrahit insomnes bellorum fabula noctes.' Plutar. in Themist. *νόκρας ἀγρυπνεῖν*. *Idem*.

167 *Insomnem ludo*] Custodes vigilabant, bibebant, ludebant: quæ omnia non refectionis erant, sed fatigationis. Et observa in his decorum. *Taubmann*.

168 *E vallo*] E muro. *Servius*.

Hæc super e vallo prospectant Troës] Hæc videntes Trojani; facilis enim fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat. *Donatus*.

Armis alta tenent] Bona elocutio, id est, armati tenent alta, hoc est, muros; *tenent* autem custodiunt. *Serv.*

169 *Trepidi formidine*] Festini per formidinem. Nam non est iteratio. *Id.*

170 *Explorant*] Confirmant. *Idem*.

Pontisque] Qui fiunt in muris angustioribus. Ut sit facilior transitus ad divisas muri partes. *Idem*.

Propugnacula] Pinnae murorum. *Idem*.

Pontisque et propugnacula jungunt] Explico, 'jungunt pontes propugnaculorum.' Est enim figurata locutio, ut, 'pateris libamus, et auro.' Sunt vero hi pontes, qui parati ad discursum militum, ideo excitabantur inter turres, aut propugnacula. Hos pontes fuisse apud Amm. intellige, cum de obsessis ait l. xx. 'Ingentibus animis per turres discurrebant,' scilicet mediis pontibus. Inde idem eodem lib. nominat 'mœnium membra,' videlicet ab hac distinctione formati operis; nunc enim hi pontes tanquam brachia, quæ porriguntur inter turres. Quo etiam modo locutus Cassiod. in Psalm. 148. 'Palatium, quod multis membris, multis

spatiis ambiatur.' Vide Sidon. Epist. ii. 2. et ibi Savarum. *Cerda*.

173 *Rectores juvenum*] Legitur et *juveni*. Si *juveni*, Ascanium: si *juvenum*, magistros militum accipe. *Serv.*

Juveni] Ascanio, aut appellatione unius omnes intellexit. *Donatus*.

Rectores juvenum] Ex disciplina militari, ut apparet ex Tacit. Ann. i. 7. ubi Druso juveni eunti ad Pannonias datus rector a Tiberio Ælius Sejanus. Et ex eodem l. iii. ubi, 'datusque rector C. Cæsari Armeniam obtinenti.' Hos Æschines contra Tirmarchum vocat *διδασκάλους*, ut postea Virgil. *magistros*. Talem virum Horat. Od. i. 3. vocat *Regem*, eo versu, 'Actæ non alio Rege puertia.' *Cerda*.

Rerum dedit esse magistros] Pari forma Plato lib. πολ. E. οὐ τοὺς φανλοτάτους αὐτοῖς ἐπιστήσουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἐμπειρία τε καὶ ἡλικία ἱκανοὺς, ἡγεμόνας τε καὶ παιδαγωγοὺς εἶναι. *Germanus*.

Magistros] Inde verbum magistrari apud Festum, pro moderari. *Cerda*.

174 *Omnis per muros legio*] Tale quid Enn. Ann. iii. 'mæros, urbemque forumque Excebiis curat.' Jungit, ut vides, *muros* cum *sorte*, et cum *legione*. In primo alludit ad etymon, ait Columna in Enn. Nam *muri*, aut *mæri* (quod idem) dicti sunt ἀπὸ τῆς *μοίρας*, quod quisque pro parte aut sorte sua illos tueatur. In altero alludit hac conjunctione ad veterem notitiam, qua *murus* usurpatus est pro legione; ait Lips. in Analect. ad Militiam Rom. Clare Veget. 'Antiquos murum dixisse pedestrem exercitum.' Dio l. liv. τοιαῦτα τέλη τῶν ἐκ καταλόγου στρατευομένων: ubi *τέλη* sunt *muri*, et Dio pro legionibus posuit. Quis scit ergo an ex hac affinitate significationum quaesita Poëtæ affinitas vocum trium, 'murus legio sortita?' *Cerda*.

Sortita periculum] Aut sorte divisa ad defensionem periculi: aut parturienti periculum quod quisque experiretur. *Servius*.

175 *Exercetque vices*] I. e. per vices exēbare jubet. Supra, vs. 62. ‘agni balatum exercent,’ id est, continent, movent: ita Æn. x. ‘Exercere diem,’ est, exercere se in die. Scalig. iv. 16. *Taubmann*.

Exercetque vices] Est hoc, quod Prop. El. iv. 12. ‘Fungere maternis vicibus,’ &c. Sup. alio flexu, ‘variantque vices.’ Hom. Il. ix. ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον: *per vices habebant custodias*. Et quidem per duas vigilias; nam hic fuit mos Romanus, vel ex Lucano, qui l. v. ‘Tertia jam vigiles commoverat hora secundos.’ Itaque primi vigiles durabant primam et secundam vigiliam; secundi tertiam et quartam. Audis enim in Lucano *secundos vigiles* surrexisse ad tertiam vigiliam. *Cerda*.

Quod cuique tuendum est] Exercet unusquisque vices ad id, quod accipit, tuendum. *Servius*.

176 *Nisus, &c.*] Quam scite dixit nomen patris, locum in quo natus, et quibus esset studiis! *Donatus*.

177 *Hyrtacides*] Sunt qui putent (neque vero hoc illepidum quæsitum existimat Victorius xxviii. 16.) Nisum fuisse fratrem Asi, quem Homerus celebrat: tum quia Asius ab Græco ὕρτακιδης quoque dicitur: tum etiam, quia uterque aggressus est audax facinus; Asius apud Homerum, Nisus apud Virgilium. *Cerda*.

Ida Venatrix] A plerisque Ida mater Nisi accipitur, quia dixit *venatrix*. Nam si montem volueris accipere, abusive ‘Idam venatricem’ dictam intellige pro venationibus abundantem. Nam *venatrix* est proprie quæ venatur, non quæ venationibus abundat. Aut *venatrix* pro his, qui in ea venantur, ut ‘domitrixque Epidaurus equorum.’ *Servius*.

Ida] Capiō montem: et suspicor hunc Heroem esse ex numero illorum, qui dicti geniti e montibus, ut alii ex fluminibus, ex vetere heroïcorum temporum consuetudine, quibus lupanaria

in his locis celebrata sunt, vel certe conjugia. Hinc est, ut multi Heroës dicantur fluviorum, aut montium filii, de qua re jam alibi a me. *Cerda*.

Ida venatrix] Jan. Parrhasius et Erythræus de Ida monte intelligunt, quem Hom. etiam Hymno in Venerem μητέρα θηρῶν, ferarum parentem, vocavit. *Taubmann*.

178 *Jaculo celerem*] Bene inducit Nisum optimum esse jaculatorem: et hanc præmittit armorum peritiam, quia plurimum potuerit in Euryali defensione. *Servius*.

179 *Et juxta comes Euryalus*] In antiquis aliquot exemplaribus ‘Et Nisum juxta Euryalus’ legitur. *Pier*.

Et juxta comes Euryalus] Paria amicorum multi conjunxerunt; hæc si velis, adi Joannem Scopam Collectan. c. 10. ubi ex Plutarcho, Philostrato, Val. Max. *Cerda*.

180 *Trojana neque induit arma*] Hoc est, qui nondum bellicosa arma induerat, id est, acceperat. Et hoc dicit, Pulcher quidem erat, sed nondum bellandi peritus. *Servius*.

Trojana neque induit arma] Cæteris pulchrior. Pulcherrimus autem cum esset armatus. *Donatus*.

Trojana nec induit arma] In antiquis aliquot codicibus, *neque induit* suaviori numero legitur. *Pierius*.

Trojana neque induit arma] Ego hunc sensum esse censeam: In Trojanis pulchrior alter non erat Euryalo; neque in armatis quidem Trojanis; vel tunc etiam, cum Trojana arma induisset. Nec Donati verba hinc abeunt. *Taubmann*.

181 *Prima juventa*] Num prima lanugine? *Servius*.

Juventa] *Juventa*, lanuginem erumpentemque barbam significat: ut et ἡβη Græce. Turneb. xii. 15. *Taub*.

Intonsa] Hoc ad sua tempora retulit, alioquin heroës non tondebantur. *Servius*.

182 *His amor unus erat*] Id est, eorum studio flagrabant. *Idem*.

His amor unus erat] Reddit verum Hom. II. XVI. Πάτροκλός τε καὶ Αὐτομέδων ἓνα θυμὸν ἔχοντες. Sidon. Epist. v. 9. 'Animæ duæ, animus unus.' Minutius in Octav. 'Crederes unam mentem in duobus fuisse divisam.' Manil. I. II. 'Unum pectus habent, fideique immobile vinclum.' Theocr. εἰδ. XII. ἀλλήλους δ' ἐφίλασαν ἴσῳ ζυγῷ : *mutuo se amabant æqua lege, æquo jugo.* Cerda.

Pariterque in bella ruebant] Aut simul aut similiter, et pari virtute, id est, æque fortes erant. Servius.

183 *Tunc quoque communi*] Supra dixit, sorte singulis curanda loca provenisse: quod ipsum fuerat ad istorum felicitatem, ut nec ipsa sors divisisse videatur, quos tanta familiaritas copulaverat. Donatus.

Statione] *Stationes* non solum pro diurni temporis poni custodia, ut existimant, Lipsius De Milit. Rom. v. 8. et alii, verum etiam nocturni, docet in Notis ad Polyb. De Castris Rom. Robbertus Hermannus Schelius c. 2. Emmeress.

184 *Dine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale, &c.*] Apud Plotinum philosophum, et alios, quæritur, utrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates et consilia moveatur, an impulsu alicujus numinis. Et primo dixerunt mentes humanas moveri sua sponte: deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos Genio, et numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur: prava vero, nostra mente nos cupere et desiderare. Nec enim potest fieri ut prava humanum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Unde nunc hic ortus est sensus. Hoc enim dicit Nisus, O Euryale, Diine nostris mentibus cupiditates injiciunt et desideria? an Deus sit ipsa mentis cupiditas? *Mentibus vero addunt.* Bene dixit *addunt.* Nam animus sui natura prudens est, sed ei additur, ut aliquid impatienter desideraret. Ser.

Dine hunc ard. ment. &c.] Repræsentat hic Maro susceptas II. K. explorandi vices communi conspiratione ab Ulysse et Diomede; cum Diomedes Trojanorum castra observaturus hæc ad Nestorem Νέστορ ἐμ' ὁτρύνει κραδίη, καὶ θυμὸς ἀγήνωρ, Ἀνδρῶν δυσμενέων δύναι στρατὸν ἐγγὺς ἐόντα Τρώων. Ulysses quoque in Cyclop. Eurip. εἰσῆλθέ μοι τι θεῖον quod respondere videtur huic, 'Dine hunc ardorem,' &c. Et II. N. καὶ δ' ἐμὸι αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι Μᾶλλον ἐφορμάται πολεμίζειν, ἥδ' ἐμὰ χεῖρες ὑπερθε : quod reddere videtur hoc versu Maro. Germanus.

Dine hunc ardorem, &c.] Incendorne hoc ardente desiderio Dei alicujus instinctu? An quisque diram et immensam suam cupiditatem pro Dei instinctu habet? Sed enim de divinis hisce verbis legendus est Cælius II. 9. et J. Parrhasius in Orat. pro Milone p. 159. et P. Victorius I. VII. c. ult. et XXVI. 1. et T. Canterus Var. II. 6. itemque ipse Servius: ita Euripides atque etiam Menander, Ὁ νοῦς γὰρ ἡμῶν ἐστὶν ἐν ἐκάστῳ θεός. Taubmann.

185 *Dira cupido*] Magna. Nonnulli tamen inter *cupiditatem* et *cupidinem* hanc differentiam esse volunt, ut masculino genere *Cupidinem* deum ipsum, id est, τὸν ἔρωτα significemus: fæminino *cupiditatem*: quamvis hoc auctores plerunque confundunt. Ser.

Dira cupido] Cogitationesne magnanimas Deus aliquis movet, an ipsa sibi mens Deus est? Donatus.

Dira cupido] Recte Servius exponit, *magna*: sic supra Æn. VI. 721. 'quæ lucis miseris tam dira cupido?' et Juven. xv. 96. 'longæ diræ obsidionis egestas.' *Inradere* autem, quod in seq. vs. est, *appetenter incipere* denotat, ut Nonio exponitur. Emmen.

186 *Aliquid magnum*] Scilicet per hostis transitum. Servius.

Aliquid jamdudum invadebat magn. Mens a. m.] Nec ita recedunt hi apud

Hom. Od. Δ. οὐκ οἶδ' εἴτις μιν θεὸς ἄρο-
 ρεν, ἥ ἐ καὶ αὐτοῦ Θυμὸς ἐφορμήθη ἵμεν ἐς
 πύλον. Hic autem et observandum
 et laudandum, ζεύγος φιλικόν, καὶ τῶν
 ἐταίρων ξυνωρίς. Est item perlegend-
 us et ille locus ἐν ἐπτά σοφ. συμμ.
 apud Plutarch. ubi motus animi cor-
 porisque spontaneos distinguit, eos-
 que, qui impulsore Deo in humanis
 cientur animis, sub his quidem ver-
 bis : 'Ανάχαρσις εἶπεν ὅτι τοῦ Θαλέω κα-
 λῶς ὑπολαμβάνοντος ἐν πᾶσιν εἶναι τοῖς
 κυριωτάτοις μέρει τοῦ κόσμου καὶ μεγί-
 στοις ψυχῇν, οὐκ ἄξιόν ἐστι θαυμάζειν εἰ
 τὰ κάλλιστα περαίνεται θεοῦ γνώμη· ψυ-
 χῆς γὰρ ὄργανον τὸ σῶμα, θεοῦ δὲ ἡ ψυχὴ·
 καὶ καθάπερ σῶμα πολλὰς μὲν ἐξ αὐτοῦ
 κινήσεις ἔχει, τὰς δὲ πλείστας καὶ καλλί-
 στας ὑπὸ ψυχῆς· οὕτως αὖ πάλιν ἡ ψυχὴ
 τὰ μὲν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένη πράττει, τὰ
 δὲ τῷ θεῷ παρέχει χρωμένῳ κατευθύνειν
 καὶ τρέπειν ἑαυτὴν ἢ βούλοισι, πάντων
 ὀργάνων εὐπρεπέστατον οὖσα. German.

187 *Agitat*] Molitur. Servius.

Quiete] Modo otio, non somno.
 Nam in vigiliis fuerat conlocatus ;
 qui enim custos est, de insomnio suo
 queri non potest. *Idem.*

188 *Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum*] Ipsius desiderii vult esse
 rationabiles causas ; ne vanum mens
 agitare videatur : nam et negligentia
 hostium per fiduciam nimiam osten-
 ditur, et occasio dabatur aliquid stre-
 nue gerendi. *Idem.*

Habet fiducia] Quam sint confiden-
 tes. Scalig. xiv. 16. Taubmann.

189 *Lumina rara micant*] De simili
 inertia Tacit. Ann. i. 'Apud Roma-
 nos invalidi ignes, interruptæ voces,
 insomnes magis quam pervigiles.'
 Stat. Theb. viii. 'Incertæque faces,
 et jam male pervigil ignis.' Pet.
 Apollon. l. ii. Excid. Hierosolym.
 'Romanos sopor altus habet, tum lu-
 mina sparsis Viva micant jam nulla
 locis.' Cerdæ.

Somno vinoque sepulti] Alterum pen-
 det ex altero. Servius.

Somno vinoque sepulti] In Rom. et

aliquot aliis legere est *soluti*, non *se-
 puli* : ut, *Solent se somno* : et *Lyæus*
 eo quod *solvat* appellatus. Servius
sepulti, quasi *sine pulsu* interpretatur.
 Sed et inferius quoque codices omnes
 veteres *soluti* legunt in hanc senten-
 tiam. Illud vero Ovidianum ex se-
 cundo Fastorum, 'Utque videt co-
 mites somno vinoque sepultos,' sunt
 qui *gratos* legant. *Pierius.*

Somno vinoque soluti] Vetus liber,
 qui apud me est, pro *soluti*, habet,
sepulti : quæ scriptura non omnino
 rejicienda ; sic enim Lucret. l. i. lo-
 cutus est : 'morbo affectis, somno-
 que sepultis.' Ursinus.

190 *Silent late loca*] Lucret. l. i.
 'fera murmura militiæ Per maria,
 ac terras omnes sopita quiescant.'
 Cerdæ.

Porro] Hortantis est. Aut num
 conjunctio expletiva? Servius.

191 *Quid dubitem*] Id est, cogitem :
 omnis enim cogitatio in dubitatione
 est ante sententiam. *Idem.*

Quæ nunc animo sent. surg.] Quid
 decreverim faciundum. Taubmann.

192 *Ænean acciri, &c.*] Multum
 quippe interest rerum gerendarum
 præsentia ducis. Polyb. Hist. l. iii.
 inter ea quæ ad firmandos animos
 conducunt, principe loco ponit, ἡ τῆς
 παρουσίας ἐνέργεια τῶν ἐπισπωμένων.
 Nam nihil efficacius ; ideo signate
 ἐνέργεια. Cerdæ.

Ænean acciri omnes, &c.] In antiquo
 quodam codice *omnis*, ut quadret cum
 viciniore *populus*, quod non ita mihi
 satis facit, quum dilatatio totius in
 partes figura longe venustior videat-
 ur. Quare *omnes* omnino magis
 placet. Sed enim et *populos* in veteri
 codice, nominativo singulari, legitur.
 Quam dictionem ita scriptam in legi-
 bus xii. tabularum Victorinus adno-
 tavit, ut alibi ostendimus. *Pierius.*

Populusque patresque] Transfert in
 Trojanos Romanam consuetudinem,
 ut solet plerumque. Prius enim ju-
 bebat aliquid *populus* : postea con-

firmabat senatus. *Servius.*

193 *Reportent*] *Portent.* Nam *Re* vacat. Aut ab eo, quod est reportare. *Idem.*

194 *Si tibi, quæ posco, promittunt*] ‘Poscere est,’ secundum Varronem, ‘quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus: petere vero est, cum aliquid humiliter et cum precibus postulamus.’ Et bene quod Euryalum nolit ducere, latenter ostendit. Nam ideo adiecit, ‘mihi facti Fama sat est.’ *Idem.*

Nam mihi facti Fama sat est] Tale quid apud Aristot. lib. E. πολ. ubi docet, non deesse pro re nata illustres animas, quæ sola honesti ambitione et gloria quovis periculo tyrannos invadant, ut ab eis recepta jura libertatis civibus suis reddant, exemplo Dionis, qui inter audendum (ut Chion item Platonius) in ipso cæptorum initio, oppressus occubuit. *Germanus.*

Nam mihi facti Fama sat est] Est hoc, quod Tacit. de Germanico Annal. II. post præclarum confectum bellum, ‘ratus conscientiam facti satis esse.’ Et Aristotel. Polit. V. de viris hac mente præditis, τοῖς μονάρχαις ἐγχεροῦσιν, οὐ κτήσασθαι βουλόμενοι μοναρχίαν, ἀλλὰ δόξην. Tullius Tusc. I. de Ennio: ‘Mercedem gloriæ efflagitat ab his, quorum patres affecerat gloria.’ Loca quæpiam ejusdem Tullii hac de re obvia sunt cuique. Sententia Græca teritur ista: Καλῶς ἀκούειν μᾶλλον ἢ πλουτεῖν τέλει. Silius I. VI. ‘Arripuit, traxitque virum fax mentis honesta Gloria.’ Graviter Val. Flacc. Arg. I. ‘Si qua operis tanti domito consurgere ponto Fama queat, tu sola animos, mentemque peruris Gloria: te viridem videt immuncemque senectæ Phasidis in ripa stantem, juvenesque vocantem.’ Hom. II. XVII. ubi Hector acriter pugnanti promittit dimidium spoliolum, τὸ δὲ οἱ κλέος ἴσσεται ὕσσον ἐμοὶ περ, inquit. *Cerda.*

195 *Tumulo reperire sub illo*] In codicibus aliquot pervetustis, *aperire* legitur: quippe *viam*, quæ clausa erat hostium obsidione: neque quidem timendum syllabæ, quia locus communis est. *Pierius.*

Sub illo] Pro *ex illo*: præpositionem mutavit. *Servius.*

196 *Mœnia Pallantea*] Ubi nunc credit esse Æneam. *Idem.*

197 *Obstupuit magno laudum, &c.*] Non laudavit Euryalum Nisus, ut suarum amore laudum percusum dicat Poëta. Sed hoc vult, amore ac desiderio earum laudum, seu illius gloriæ, quam Niso videbat propositam, et ad quam illum impetu quodam eximio ferri cernebat, Euryalum quoque fuisse correptum, ita vehementer, ut pæne apud se non esset. *Pontanus.*

Laudum percussus amore] De virtute Cic. pro Archia: ‘animum gloriæ stimulis concitat.’ Xenoph. I. I. παιδ. τοὺς ἐπ’ αὐτῶν ἐραστάς. *Cerda.*

Percussus amore] Ut sæpe dictum; veteres omnes codices *percussus* legunt per *ss* geminatum. *Pierius.*

198 *Ardentem*] *Modo ardentem*, ut, ‘Ardet amans Dido:’ an festinantem? ut, ‘Instant ardentem Tyrii:’ an cupiditate cædis flagrantem? ut, ‘Ardet in arma magis:’ an propter illud, quod ipse dicat? ‘Diine hunc ardorem mentibus addunt,’ et deinde, ‘Aut pugnā, aut aliquid jamdudum invadere magnū.’ *Servius.*

199 *Socium sum. adjung. r.*] Ad res belli socium Græci vocant ex Nota Germani συλλήπτορα, συνεργόν, ξυνεργάτην, συμπράκτορα. Ex mea, ἐπικούρον, ἐταῖρον, ξυμμαχοῦντα, ξέμμαχον. Duo prima frequentissima in Homero, duo postrema in Thucydide, et aliis. Soph. in Elect. δορυξένους vocat, et ibidem auxiliatorem συμπονοῦντα. Poëta omnes passim ἀρωγόν, et Hom. aliquando ἐπιτάρβητον. Qua voce usus II. XVII. in oratione Æneæ ad Hectorem, et Trojanos. Xenoph. IV.

ἐλλ. φίλον, id est, *amicum*, accipit in re belli. Verba ejus: ἐγὼ ὑμῖν, ὅτε τοῖς Ἀθηναίοις ἐπολεμεῖτε, φίλος καὶ ξύμμαχος ἐγενόμην: *Ego vobis, cum bellum adversus Athenienses gerebatis, amicus et socius fui. Cerda.*

Summis adjungere rebus] Summum et extremum dicimus et laudabile. Bene ergo in rebus dubiis sermone usus est dubio: nam hoc dicit, Non debes me, nec a tua gloria, nec a periculis segregare. *Servius.*

Summis adjungere rebus] Quibus deesse non decet, ut loquitur Lucan. l. viii. nam de amicis, 'Adversis non deesse decet;' imo, ut iritus versus Græcorum: Ἰδίας νόμιζε τῶν φίλων τὰς συμφοράς. Intellegit vero Poëta per res summas, belli postrema pericula et ardua, quæ Ammian. vocat l. xx. 'ardorem rerum terribilium;' in quibus ait, non dividendos a se principes exercituum: et l. xxii. 'metum ultimorum discriminum.' Et Polyb. Hist. l. iii. ἐκκλητικὸν ἀγωνίαν. Eodem lib. extremum hoc periculum vocat ὁλοσχερῇ διατροπῇ καὶ κίνδυνον. *Cerda.*

200 *Fugis]* Cum hoc verbum hoc loco accipiat de prætextu et excusatione, qua utebatur Nisus, ne ferret secum Euryalum, huc traho Soph. in Antig. qui verbum φεύγω eodem plane significato, Κοῦδελς ἐναργής, ἀλλ' ἔφευγε τὸ μὴ εἶδέναι. Ad verbum, 'fugiebat scire.' *Idem.*

201 *Non ita me genitor, &c.]* Ipse puer est necdum probatus. Unde se et a belli temporibus et a patris virtute commendat. *Servius.*

Non ita me genitor, &c.] Observa in ista amicorum contentione adumbratam aliquam ex parte illam Orest. et Pylad. cum neuter vellet divelli ab altero, sed una aut servari, aut mori. De qua re late Eurip. Iphig. in Taur. Elect. etiam ad Orest. suum, σύν σοι καταθεῖν αἰρήσομαι, καὶ ζῆν: tecum volo mori, et vivere. *Cerda.*

Non ita me genitor, &c.] Decorum in adolescente: qui se ab illis temporibus et a patris virtute commendat; cum ab sua non posset. Quasi qui bello Trojano natus, disciplinam militarem cum ipso lacte suxerit. *Taub.* 202 *Argolicum terrorem]* Quem Græci inferebant. *Servius.*

Troæque labores] Bene κατὰ τὸ σωπώμενον annos Euryali ostendit, nam si a cæpto Trojano bello, quod decennium tenuit, septem anni erroris addantur, anni decem et septem sunt: est ergo ætas pene ad bellum inhabilis; sed exercitium ostenditur, quod inter bella nutritus est. *Idem.*

203 *Sublatum]* Susceptum. *Idem.*

Sublatum] Id est, educatum: ita Horat. Sat. ii. 5. 'validus male filius in re Præclara sublatus aletur.' Infantes olim simul ac nati forent, humi deponerentur. Ab humo vero tollebat pater, et in sinum recipiebat. Ita Terent. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Qui autem non tollebat, pro abdicato et projectio erat. Signate Terent. Heaut. 'Mimini mihi te esse gravidam, et mihi te magnopere interminatum, Si puellam parerem, nolle tolli? CHR. scio quid feceris: sustulisti.' Vide de hoc ritu Lipsium Centur. i. ad Belgas, Epist. 85: et Cognatum ipsius J. Bernart. ad Statium Theb. l. i. Sed et Turneb. Advers. xxi. 11. *Taubmann.*

204 *Magnanimum Ænean]* Ideo secutus non ut vitæ studeam, sed gloriæ. *Servius.*

Fata extrema secutus] Non placet quod in Romano codice fama legitur, quum 'secutus extrema fata' sit omnino casta lectio. *Pierius.*

205 *Est hic, est animus]* Hic, potest esse et adverbium demonstrantis; ut sit, 'Est hic,' est in meo pectore: potest et sic accipi ut dicas, 'Est hic animus lucis contemptor,' hoc est, iste animus. Ergo hic et produci potest et corripi. *Servius.*

Est hic, est animus lucis contemptor]

Lucis, vitæ, ut φάος Græcis sæpe, pro vita: et φάος λεύσσειν, frequens Euripidi, pro vivere: Græcis, θυμὸς τοῦ ζῆν ὑπερόπτης: Plutarch. in lib. πότερον ἀθηναῖοι ἰσοκράτης. δὲ τοὺς ἐν μαραθῶνι προκινδυνεύσαντας ὥσπερ ἀλλοτρίαις ψυχαῖς φήσας ἐναγωνίσασθαι, καὶ καθυμνήσας τὴν τόλμαν αὐτῶν, καὶ τὴν ὑπεροψίαν τοῦ ζῆν. Germanus.

Est hic, est animus lucis contemtor, &c.] Similiter Statius Theb. i. 605. 'Haud tulit armorum præstans animique Chorcæbus, Seque ultro lectis juvenum, qui robore primi Famam posthabita faciles extendere vita Obtulit.' Et supra Æn. v. 230. 'Hi proprium decus, et partum indignantur honorem Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.' Ubi vid. quæ notavimus. Emmeness.

206 Istum qui vita bene credit emi honorem] Qui istum honorem. Serv.

Qui vita bene credit emi] Novi ipse quoque pro laude vitam contemnere. Novi facinus magnum, sine magno periculo compleri non posse: quippe gloriæ pretium est, necis discrimen. Donatus.

Qui vita, bene credit emi] Sic et Aristot. Polit. v. ἀνεῖσθαι ψυχῆς: et Æsch. αἱματός ἐστιν ἡ ἀρετὴ ὀνία. Ut autem hic bene emi, εὐωνύεσθαι Græci dicunt, et εὐωνον. Pindarus quoque Pyth. vi. eadem forma πρίατο μὲν θανάτοιο κομῶδαν πατρός. Propert. 'Quod si certa meos sequerentur funera casus, Tali mors pretio vel sit emenda mihi.' Germanus.

Emi] Græci hoc sæpe, et ab illis Latini pari frequentia. Simocatta Hist. Mauric. vi. 7. κινδύνους ψυχῆς τὰς νίκας ἀνούμενοι: periculis vitæ ementes victorias: et iii. 12. αἰδῶ τοῦ μισθώματος τὸ θανάτῳ παρ' αὐτῶν ἐξωνούμενος: emens ab illis mortem reverentia præmiorum. Plut. in Mario dixit, τὸ ποτὸν ὄνιον αἱματος: potum aque vendi sanguine. Affert idem in vita Coriolani veterem Poëtam, qui ψυχῆς ἀνεῖται. Vide Horat. Od. iii. 14. Ovid.

Eleg. Amor. ii. 10. Propert. iii. 16. Sen. Rhet. Suas. 7. Curt. i. iii. Ennod. Declam. 8. et plures alios. Cerd.

Quo tendis] Id est, ad quem niteris: libenter emat vita, id est, vitæ pretio. Servius.

207 Nil tale verebar] Quale tu suspicaris. Idem.

208 Nec fas] Hac distinctione illustrat τὸ ἥθος. Q. d. Non fas est, inquam. Taubmann.

Non] Distinguendum, ut initium jurisjurandi sit, 'Ita me referat.' Servius.

Ita me referat tibi magnus orantem Juppiter] Mire jusjurandum compositum sic enumerat, quasi relicturum eum, cum de virtutibus ejus optime sentiat. Idem.

Ita me referat, &c.] Credi vult Nisus. Assumit ergo Jovem, quo nullus ex doctrina Gentilium religiosior: Euryalum, quo nullus charior. Quasi dicat: Ut nemo a me religiosius Jove colitur; ita nemo te charius amatur. Apud Stat. Theb. ii. quidam ita blanditur alteri, 'sic optanti victor reveharis amico:' quod geminum huic, 'ita me tibi Juppiter orantem referat.' Nota etiam Nisum tacite sibi met vitam precari. Nota et formulam hanc, 'ita me referat.' Sic in ἀποκολακευτῶσει Sen. 'Ita illum salvum et felicem habeam:' et Sen. Rh. Suas. 7. 'Ita te fruar.' Cerdas.

Ovantem] Lege Carol. Pasch. Coron. l. vii. c. ult. ubi de hac voce non vulgaria, et ex quibus illustrari queat hic locus. Lege et Plut. in vit. Marcelli, ubi hanc vocem ducit ab ove. Ut enim a triumphantibus bos immolabatur; ita ovis ab ovantibus. Id.

209 Quicumque oculis, &c.] Innuit τὸν ἐπόψιον δία. Germanus.

Hæc] Humana negotia: vel quæ loquitur. Servius.

210 Sed si quis] Multas causas prætendit: primam ipsius pueri, secundam propter se, tertiam matris, et est parenthesis. Idem.

Sed si quis] Omnia huc refert, quod in omni causa minus spei, plus timoris inest. *Donatus.*

Quæ multa vides discrimine tali] Certe Statius: 'Invida fata piis, et sors ingentibus ausis Rara comes.' *Taubmann.*

211 *Si quis in adversum rapiat casusve deusve]* Hoc est, quæ multa, ut in tali discrimine, accidere posse intelligis. *Servius.*

Si quis in adversum, &c.] Ex hac Musa Sil. suam nobilitat l. III. ore Annibalis ad uxorem Imilcen, abnuentis illam secum abducere, 'Quod si promissum vertat fortuna favorem, Lævaque fit cæptis, te longa stare senecta, Ævumque extendisse velim; tua justior ætas, Ultra me impropere ducant cui fila sorores.' *Cerda.*

213 *Raptum pugna]* Sunt qui explicent *raptum*, id est, interfectum, acie; nam *rapi* dicuntur, qui moriuntur. Sed puto non hoc Poëtam dicere, imo alludere ad duas nobiles historias, Antigona sepelientis fratrem Polynicem raptum e campo; Priami sepelientis filium Hectorem redemptum pretio. Nam cum distinctione loquitur ita: Sit qui me sepeliat vel raptum, vel redemptum. Sæpe enim hostes vetabant sepeliri interfectos; quod fecit Creon contra Polynicem, quod late Soph. in Antig. Objicies: Ait, 'raptum pugna,' non campo. Nihil id moror. Nam ita explico, 'Raptum pugna,' id est, campo pugnae. *Idem.*

Proctiove] Pro vel; re enim syllaba proprie vel significat. *Servius.*

214 *Mandet humo solita]* Multi hic distinguunt, alii jungunt: 'mandet humo solita,' ut sit, commendet in terra. *Solita* autem, i. e. cui mandari defuncti solent. *Idem.*

Fortuna] Scilicet quæ piis invidere consuevit. Statius hinc trahens colorem ait, 'Invida fata piis, et fors ingentibus ausis Rara comes.' *Idem.*

215 *Absenti ferat inferias]* *Absen-*
Delph. et Var. Clas.

ti, quem non sepelierit. Hoc est, cenotaphion faciat, et impleat honorem sepulchri. De inferiis autem plenius in quarto Georg. invenies. *Idem.*

Absenti] *Absentem* pro mortuo hic poëta accipit: ut supra Æn. IV. 'sequar atris ignibus absens:' ut et Græci nonnunquam ἀπεληλυθότα, οἰχόμενον, ἀποιχόμενον: et Eurip. ἀπελθεῖν τοῦ βίου et Chrysost. ὥσως μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον: ut et εἶναι pro vivere, et οὐκ εἶναι, mortuum esse. *Germanus.*

Decoretque sepulcro] Vere mortuis sepulcrum est decus. Liban. Declamat. XV. ἐκοσμήσατε τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας: Qui præclare in bello occubuerunt, decoravistis. Soph. in Elect. de honore mortuorum καλὸν δicit, *honestum, pulchrum*: alibi sepulcrum vocat ἐντιμον, *honoratum*, quia sepultus. Et in Antig. loquens de Creonte sepeliente Eteoclen ait, τὸν μὲν προτίσας, *hunc quidem honorans*: de eodem nolente sepelire Polynicem, τὸν δ' ἀτιμάσας, *hunc autem dehonestans*. Ibidem Antigone dicitur τὰ φον κοσμοῦσα. *Cerda.*

Sepulcro] Intelligit honorarium, et cenotaphium, de quo jam Æn. III. *Id.*

216 *Miseræ]* Ad illum exitum quem timet retulit: an dolenter jam *miseræ*, quæ in hoc consilio filii periclitatur? *Servius.*

217 *Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Prosequitur]* In Romano codice, *multis a matribus* habetur, in quo vel, procul, aut, dissepata, intelligendum esset. Sunt etiam codices in quibus legas, *Multis e matribus una*. Sed enim est hoc superfluum, quum jam sola dictum sit. Magis vero me moverit, quod verbum *persequitur*, in antiquis aliquot codicibus, non *prosequitur* notatum est. Tangit enim hoc perseverantiam in sequendo gnato. *Pierius.*

Puer] Mire dissuadet dicendo *puer*. *Servius.*

E matribus] E nobilibus: nam *ma-*

tres non nisi nobiles dicimus. Unde et *matronæ* dictæ sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse. Nam legitur in undecimo, 'Et mæstum Iliades crinem de more solutæ.' *Idem*.

218 *Nec mænia curat Acestæ*] Id est, Nec tenetur desiderio Segestæ civitatis. *Idem*.

219 *Ille autem*] Hunc locum esse interruptum oratione Nisi intelligimus. *Idem*.

221 *Vigiles simul excitat*] Qui vigiliarum officium habebant. Hoc est, futuros vigiles; alioquin quomodo excitat? et totum junctim legendum est, ut simul et dictum et factum videatur. *Idem*.

Vigiles simul excitat] Si vigiles fuerunt, quomodo excitabantur? Manifestum est, hic nullam esse quæstionem. Vicibus enim servatis, ea hora, dormientibus aliis, qui fuerant vigilaturi, Nisus tunc et Euryalus vigilabant: proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex vigilum numero. *Donatus*.

Vigiles simul, &c.] Il. Z. οἱ μὲν ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον. Unde et Eurip. in Iphig. ἀκινήτους φυλακὰς τειχέων dixit. Et Calab. κατὰ πρόλιν ἔθνεα τρώων Ἀμφὶ πύλας καὶ τεῖχος ἀμοιβαδὺν ὑπνώσκον *vigilie* vero, προφυλακῇ, παννυχὶς, nocturnæ sunt tantum: *excubiæ*, tam diurnæ quam nocturnæ, φρουρὰ, φυλακαὶ, προκοιτῆαι. *Germanus*.

222 *Servantque vices*] Hic distinguendum: alias sensus non procedit. *Servius*.

Servantque vices] Scil. Nisi et Euryali. *Taubmann*.

Statione relicta] Hoc ad Nisum et Euryalum pertinet, ut sit sensus, 'statione relicta, Ipse comes Niso graditur:' quidam, 'servantque vices statione relicta,' pro stationis relicte vices servant, intelligi volunt: ut, 'et pulchra faciat te prole parentem:' hoc est, pulchrae prolis. *Servius*.

223 *Graditur*] Agnosce verbum militare, quod datum puero ad jactantiam et ostentationem. De Trajano Plin. Pan. 'Magno gradu anteires.' De militibus Amm. l. xxii. 'alacri gradu sequentibus.' De iisdem grassantibus cæde intra Regiam Ægysthi Soph. in Elect. quos ibi Furias vocat: Βεβᾶσι δ' ἄρτι δωματῶν ὑπόστεγοι, Μετὰδρομοὶ κακῶν πανουργημάτων. De Deiphobo Hom. Il. xiii. μέγα φρονέων ἐβεβήκει. *Cerda*.

Regemque requirunt] Regis filium, ut, 'Magnum reginæ sed enim miseratus amorem.' *Servius*.

Regemque requirunt] In antiquis aliquot codicibus, *revisunt* habetur. *Pierius*.

Regem] Regis filium, Ascanium. Ita Æn. vi. *Regina*, pro Regis f. *Taubmann*.

224 *Cetera per terras omnis*] Exaggerat more suo vigilantum laborem. *Servius*.

225 *Laxabant curas*] Hæc somni vis, et virtus. Sic nautæ Æn. iv. 'somno positi sub nocte silenti Lenibant curas, et corda oblita laborum.' Ab his curis, quas adimit somnus, vocat illum Ovid. in Epist. 'mulcentem pectora:' et Græci λυσιμελῆ. Quam vocem reddidit Lucret. l. iv. nam de somno, 'animi curas e pectore solvat.' Martial. l. vii. 'Et dura in noctem curarum vincula solvunt.' Ab Sen. Agam. somnus dicitur 'curarum domitor.' *Cerda*.

Corda oblita] Eadem copiosius Æn. iv. 522. et seqq. *Taubmann*.

226 *Ductores Teucrum primi, et delecta juvenus*] In codicibus pene omnibus antiquis, quotquot habui, versus legitur absque et copulativa particula, 'Ductores Teucrum primi, delecta juvenus.' Sed enim copula hic omnino necessaria videtur, ut duces a militibus distinguat, et ordinem Romanorum mores ubique, uti suus est mos, tangat. *Pierius*.

Delecta juvenus] Notetur, Poëtam

non exclusisse juventutem a consiliis de Republica. Item de nocte etiam consilia agitari: quæ ob id εὐφρόνη dicitur Euripidi in Iphigenia. *Taub.*

227 *Consilium summis regni de rebus habebant*] *Summis*, utrum maximis; an quod putabant eas in extremo sitas? et est Lucilii versus; uno tantum sermone mutato. Nam ille ait, 'Consilium summis hominum de rebus habebant.' *Servius.*

Consilium summis, &c.] In codicibus aliquot manu scriptis, *concilium* legas: nempe quia et *consilium* in veteribus exemplaribus reperitur; quod illi nomen ab esse *consicium* deducebant. Nam *consilium* a *consulo* est, et diversum quid significat. Sed enim in altero illo significato *scita plebis*, et *scire plebem* apud veteres invenio; non *consilium*, aut quid hujusmodi. Ea vero potissimum de causa convenerant, ut, quid unicuique e rebus videretur in medium *consulerent*. *Pierius.*

228 *Quisve Æneæ jam nuntius esset*] *Jam*, aut cito, ut festinandum sit, et jam nuntiandum Æneæ, nec differendum: aut cum nullum invenirent, ad desperationem quasi nemo esset jam qui posset audere. *Servius.*

Quisve Æneæ jam nuntius esset] In antiquis aliquot exemplaribus *isset* legitur. Nam hoc etiam querere poterant, Nuntiassetne adhuc quispiam Æneæ quid rerum gereretur. Sed quia dixerat Nisus, populum et patres exposcere mitti viros, qui certa reportarent, magis placet *esset* vulgata lectio. *Pierius.*

229 *Adnixi hastis*] *Mira facies consilii*; in dubiis non sedent, sed stant. Ostendit ergo jam eos diuturna statione fatigatos. Quod autem stant, et Romani moris est, et bellicæ necessitatis. Hunc autem standi habitum et Sallustius commemorat, ut, 'Fessi arma sua quisque stantes incumbere.' *Servius.*

Stant longis adnixi hastis] *Habitus*

vere militaris. Ab Homero inferuntur Diomedes bellator, et Ulysses, ἔγχει ἐρειδομένω: *hastæ innixi*. Itaque de Diomede ait, μενεπτόλεμος, id est, bellator, indicans hunc esse habitum bellatoris, et Il. III. Ἀσπίσι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πέπηγε: *Scutis inclinati, juxta autem longæ hastæ erant infixæ*. Et de Achille Il. XXII. meditante mortem Hectoris, Στῆ δ' ἄρ' ἐπὶ μελῆς χαλκογλῶχιος ἐρεισθεὶς: *Stetit vero fraxineæ hastæ innixus, cui cuspidis arca*. Et Hector ipse Il. VIII. inducitur hastæ ἐρεισάμενος. Auctor Theb. 'Reclinis hastæ:' et Statius Theb. II. 'Adnixi jaculis, et humi posita arma tenentes, Exspectant hostem.' Claud. Bell. Gild. in re etiam belli, 'stat circumfusa juvenus Nixa hastis:' et l. de Bell. Get. Geta quispiam militaris et grandævus inducitur, 'capuloque acclinis eburno.' Virtus apud Prudent. Psych. 'defixa cuspidis sistit.' *Cerda.*

230 *Castrorum et campi medio*] In medio campi est statio, qui campus castrorum medius fuit: quia in mediis castris principes sunt semper; et bene *campi medio*, quam *campo medio*: tunc enim *campo medio*, cum aliquot campi sunt, et unus est medius campus: *Campi* autem *medio*, in media parte unius campi. *Servius.*

Castrorum et campi in medio] In codicibus antiquis, *in* præpositio non habetur. Sunt vero codices, qui legant 'castrorum et medio campi.' *Pierius.*

231 *Alacres*] *Concitatî*. Terentius, 'Quid tu es tristis, quidve es alaceris?' *Servius.*

Alacres] Hæc vox notat homines προθύμους ad bellum, id est, 'promptos; et fervidos, et vere ardentes.' Vim vocum sæpissime oppositiones explicant. Sidon. Epist. I. 4. ita opponit: 'Vegetis et alaceribus exemplum; desidibus et pigris incitamentum:' et epist. 6. ejusdem lib. 'Cum sis alacer domi in aggredienda

peregrinatione, trepidum te iners desperatio facit.' In quibus vides *alacres* opponi *pigris*, *trepididis*, *inertibus*. Ego dubitabam, an in Sidon. legendum esset, 'trepidum te iners desperatio facit.' Nam Symm. 1. 32. *alacrem* explicat per *ignem*, ut ita videatur alacritati opponi, quod non est igneum, utique tepidum. Verba Symmachi: 'Ego te vegetum, et alacrem commonebo? eadem opera auras ut vigeant, et ignes ut caleant, admonebo.' *Cerda*.

Admittit orant] Hoc verbo ostendit olim et apud reges admissionem fuisse officium. *Servius*.

232 *Rem magnam, pretiumque moræ fore*] Dicebant se adferre rem magnam, cujus mora pretium posset adferre, id est, pœnam. Terentius, 'Ego pretium ob stultitiam fero,' ut sit sensus, si tardius mittamur ad Æneam, luemus hostibus pœnas. Alii sic intelligunt, Scimus quidem adventum nostrum moram vestris adferre consiliis: verum hujus moræ erit pretium, id est, remuneratio. Namque hoc offerebant quod illi cogitabant, ut diximus supra, 'quisve Æneam jam nuntius esset?' Alii deesse putant *adfirmantes*, ut sit sensus, Adfirmantes rem magnam futuram, et multum illos consecuturos, si audiendi se moram pertulissent. Alii, qui *pretium* pro pœna dicunt positum, ita tradunt, Eos anxios tandiu super rebus dubiis futuros, quandiu se non admiserint ad loquendum. *Servius*.

Pretiumque moræ fore] Vide, ut expleni. Alii non ad gustum: ad meum, et Virgilio, Sophocles Elect. τοῦ χρόνου χρόνος: *lucrum in tempore*, id est, pretium est temporis. Scio in Soph. per negationem rem dici. Ad rem nihil. Statius quoque ad eundem gustum l. vii. 'Præcipitant, redimuntque moras.' Et de Jugurtha Sallust. 'belli moram redimebat.' Et Ovid. in Epist. 'grandi moræ pretium,' id est, mora quælibet magno

æstimatur. *Cerda*.

233 *Accepit trepidos*] Festinos: more suo. Ergo per metalepsin cupidus dixit ἀπορροῦντας; non enim possumus timentes accipere, quod festinabant. *Servius*.

234 *Tunc sic Hyrtacides*] In antiquis *tum*, quod et alibi sæpe pro *tunc* positum. *Pierius*.

Mentibus æquis] Id est, secundis, explicatore Ammiano l. xxi. qui synonymice, ore Constantii Imperatoris: 'Accipite quæso æquis auribus et secundis.' Nec alio sensu Plin. Paneg. Trajani: 'æquiore animo sunt homines,' id est, faventiore et secundiore. Ergo ait, 'audite æquis mentibus,' id est, favete nostræ petitioni. *Cerda*.

235 *Neve hæc nostris spectentur ab annis*] Bene excusat: quia scit de ætate puerorum posse dubitare, dicens non ex suggerentum persona, in qua est major auctoritas, sed sua vi consilia ponderanda. *Spectentur* autem æstimentur. *Servius*.

236 *Rutuli somno vinoque sepulti*] Occasio prius narratur, quam consilium, ut necessario ad id quod nuntiat, veniat. *Idem*.

Vinoque sepulti] Uti diximus alio itidem loco, in Oblongo, et aliquot aliis codd. *soluti* legitur. *Pierius*.

237 *Procubere*] Superius quidem verbum hoc habetur: sed hic veteres omnes codices, quotquot inspicere licuit, excepto Mediceo, *conticuere* legunt; quod magis indicat eos somno laxatos, in quo nihil magis quam silentium expetitur. *Idem*.

Locum insidiis conspeximus ipsi] Ordo est, locum conspeximus, qui insidiis patet: *ipsi* autem ad fidem pertinet; qui enim rem tantam nuntiat, debet firma auctoritate contendere; et communicat conscio quod solus conspexit. *Servius*.

238 *Qui patet in bivio*] Necessaria signa addidit. *Idem*.

Portæ, quæ proxima ponto] Apparet,

ut et supra diximus, castra Trojana in Hostiensi fuisse. Siquidem nullus alter locus in Lauro-lavinati hinc fluvio cohaeret, hinc pelago. Et nunc dicit, 'portæ, quæ proxima ponto.' Item paulo post dicturus est, 'murorum in parte sinistra Opposuerunt aciem, nam dextra cingitur amni.' *Servius.*

Quæ proxima ponto] In antiquis aliquot codicibus, 'quæ proxima ponto est,' una plus dictione legitur. *Pier.*

239 *Interrupti ignes*] Signum est sopitorum ignium, quotiens major fumus erigitur. *Servius.*

240 *Fortuna*] Occasione. Ad inquirendum Æneam. Alii hunc ordinem volunt, 'si fortuna permittitis uti, Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernetis: nec nos via fallit euntes Quæsitum Æneam, et mœnia Pallantea.' *Idem.*

241 *Quæsitum*] Ut quæramus. *Id.*

Quæsitum Æneam ad mœnia Pallantea] In antiquis *Æneam et mœnia*; καθ' ὅστερον πρότερον. *Pierius.*

242 *Cum spoliis*] Hinc est, quod supra Euryalo dixit, 'me referat tibi magnus ovantem Iuppiter:' respiciens ad id, quod posset fortiter facere. *Servius.*

243 *Nec nos via fallit*] Bene utique cuncta cum amico communicat. *Id.*

Nec nos via fallit euntis] Ex perlustrato Homeri versu II. XXIII. Στρωπῶ ἐν ὁδῷ παραδύμεναι, οὐδέ με λήσει: *Angusta in via subire, nec me fallit.* Cerda.

244 *Vidimus*] Demonstrat rem fieri posse. *Donatus.*

Obscuris primam sub vallibus urbem] Nos in obscuris vallibus positi vidimus primam urbem, hoc est, primam partem urbis. Nam Palatium in monte est, non in vallibus. *Servius.*

Primam sub vallibus urbem] Carisius *primam* pro *in primis* hic positum ait, atque expositum Terentianum illud in Adelphis, ab Hellenio Acrone, 'in prima fabula.' Ita et illud, 'Trojæ

qui primus ab oris,' pro *in primis*: ubi Terentius Scaurus in commentariis in artem poeticam l. x. 'Non qui ante omnes,' inquit, 'sed ante quem nemo est.' Et addit, 'Quo genere plures primi accipi possunt.' *Pierius.*

Primam urbem] Recte Servius 'primam partem urbis' exponit. Similiter Terent. Prol. Adelph. vs. 9. 'prima fabula,' et Heautont. v. 1. 29. 'ultimis ædibus.' Plaut. Cure. iv. 1. 14. 'in foro infimo:' et Cistell. Act. v. in fine: 'postrema comœdia.' Phædrus II. 4. 'Aquila sublimi quercunidum fecerat, Feles cavernam nacta in media pepererat: Sus nemoris cultrix ad imam posuerat,' &c. *Emm.*

245 *Totum annum*] Hoc est, regionem annis. *Servius.*

246 *Annis gravis, atque animi maturus Aletes*] Sallustius de Philippo, 'Qui ætate et consilio cæteros anteibat.' *Idem.*

Hic annis gravis, &c.] Ita apud Apul. Met. l. II. 'Hujus adhærebat lateri senex jam gravis annis.' Ad quem locum consule Pricæum. Ut vero hic 'animi maturus,' sic supra Æn. v. 73. 'ævi maturus Acestes.' Ubi vide quæ diximus, et Turneb. XIX. 29. *Emmeness.*

Atque animi maturus Aletes] In Romano codice, *animis* legitur: quod non ita placet. *Pierius.*

247 *Di patrii*] Maturi hominis matura oratio. Recte autem incipit a Diis quorum favore Respub. tales viros recipiunt. Lachrymæ autem gratulationis fuerant, quod extitissent tales. Item doloris quod recordaretur tot fortium virorum jam amissorum, quia dixerat, 'Non tamen omnino Tencros delere paratis.' *Don.*

Di patrii] Quia *Patrii*, ideo *Troja*. Sic etiam et Deos Patrios, et patriam terram conjunxit Sophoc. in Elect. Ἄλλ' ὦ πατὴρ γῆ, θεοὶ τ' ἐγχάριοι. Et iterum in Antig. ὦ γῆ, θήβης ἔστυ πατρίων, καὶ θεοὶ πατρου-

γενεῖς. *Cerda.*

Di patrii, &c.] Vide quæ dicta ad Ge. I. 598. *Emmeness.*

248 *Non tamen omnino Teucros delere paratis]* Ac si diceret, Licet irascamini ad tempus, hinc tamen apparet non velle vos penitus delere Trojanos, quod tales animos nostris juvenibus datis. *Servius.*

Cum tales animos juvenum, tam certa tulistis P.] In antiquis fere omnibus exemplaribus, *talis animos juvenum et tam certa tulistis* legitur: quod magis placet. *Pierius.*

Certa] Hoc loco firma vel fortia. *Servius.*

250 *Humeros dextrasque tenebat]* Hoc ad affectum retulit: nec enim simul fieri potest. Intelligimus autem quod et singulos et membratim amplectebatur. *Idem.*

251 *Vultum lacrimis, atque ora rigabat]* Poëtica junxit: et modo unum significant; est autem iteratio. Interdum recipiunt discretionem. Nam est naturaliter *facies*, quam habemus; *vultus* vero, quem pro nutu animi ad tempus formamus. *Idem.*

Et vultum lacrimis atque ora rigabat] Gratulationis fuerunt lachrymæ et doloris. *Gratulationis*, quod extitissent tales voluntarii. *Doloris* vero, quia dixit, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' Recordatus est enim, quam perdidissent magnanimos heros Trojani. *Donatus.*

252 *Pro laudibus]* Id est, virtutibus: ab eo, quod præcedit, id, quod sequitur, ut *Æn. v.* 'Primam merui qui laude coronam.' *Servius.*

Pro talibus ausis] In codicibus aliquot antiquis *pro laudibus istis* legitur: et id *Servius* agnoscit. In eo porro veteri codice, qui apud me est, ita etiam legēbatur; sed utraque dictio abrasa est, et 'talibus ausis' adscriptum. Est vero hoc idem alibi, ubi *Æneas* Lausi pietatem admiratur, qui sese morti objecerat pro salute patris, 'Quid tibi nunc miserande

puer pro laudibus istis, Quid pius *Æneas* tanta dabit indole dignum?' *Pierius.*

254 *Di moresque dabunt vestri]* *Ciceronis* est, tractum de Philosophis, qui dicunt sufficere ad gloriam, benefacti conscientiam. Scit enim Poëta nihil esse majus, quam quod vel a Diis meruerimus, vel rectis moribus fecerimus. *Servius.*

Di] Qui bonis favent. *Donatus.*

Moresque vestri] Recte vivendo. *Id.*

255 *Actutum]* Confestim, sine dilatione: et est adverbium temporis. *Servius.*

Actutum] Vox hæc Comicis, *Plauto* præcipue, familiarissima. Verum unde significet *statim*, docet *Priscianus* l. xv. p. 1013. 'Actutum derivatum est ab actu, id est, celeritate.' *Virg. Æn. ix.* 'tam cætera reddet Actutum pius *Æneas*, atque integer ævi *Ascanius.*' Formatur autem *actutum* ab *actum*, sicut a *cinctus cinctus*, quod occurrit apud *Horat.* de Art. Poët. vs. 50. *Emmeness.*

Æneas] Et, ut diuturnior res sit, *Ascanius.* *Donatus.*

Integer ævi] *Integri ævi*, id est, *Adolescens* cui ætas integra superest. Unde *Ennius* 'Deos ævi integros' dicit, quibus multum ævi superest. Et bono omine ad pericula pergentibus, etiam per *Ascanium* præmium pollicetur. Longiorem enim eis vitam promittit, si ea expectent quæ *Ascanius* dare majora possit. *Serv.*

Integer ævi] Ἐνθάδικος: quod superius *Bucol.* ambitu verborum, 'firmata virum te fecerit ætas.' *Germ.*

Integer ævi] Pro eo *Statius*, 'integer annorum,' *Theb. i.* 415. 'Celsior ille gradu procera in membra, simulque *Integer* annorum, sed non et viribus infra *Tydea* fert animus,' &c. Et supra *Æn. ii.* 638. 'Vos o, quibus integer ævi Sanguis, ait, solidoque suo stant robore vires.' Ad quem locum vide. *Emmeness.*

Ævi] Nemo satis assequetur *Vatis*

hujus vigilantiam. Hanc Serv. aperit, cum ait: 'Ennius Deos ævi integros dicit, quibus multum ævi superest.' Nam ævum de Diis dici, ut qui diu vivant, certum. Serv. quidem Æn. vi. 'Longævo, id est, Deo. Ævum enim proprie æternitatis est, quæ non nisi in Deos venit;' profertque Ennium, qui ait, 'Romulus in cælo cum Diis genitalibus ævum Degit.' Et quidem Symmach. Epist. ix. 79. æternitatem indicat, cum ait: 'Ævum maneat hic dies, qui te nobis filia dedit.' Plin. Epist. iv. 21. opponit *tempus*, et *ævum*, cum ait: 'si computes annos, exiguum tempus, si vices rerum, ævum putes.' *Cerda*.

256 *Meriti*] Præstiti: ut, 'Merui quoque.' Item 'Quique sui memores aliquos fecere merendo.' *Serv.*

257 *Inmo ego vos*] Pulchre Poëta fidem sponsionis Alethi addidit, ut eum statim promissa Ascanii sequerentur. *Idem*.

Cui sola salus genitore reducto] Mediceus codex, et aliquot alii *recepto* legunt. Sed id melius inferius, 'nihil illo triste recepto.' *Pierius*.

Cui sola salus genitore reducto] Conformia huic multa, quæ sunt apud Soph. in Elect. ubi Electra ipsa spes omnes, salutem, gloriam, sita omnia putat in Orestis fratris adventu. *Cer.*

258 *Excipit Ascanius*] Id est, subsequitur: et a Poëta dictum est. *Vos* autem *Nise*, figurate, ut, *Vos o Caliope*. *Sola salus* vero, cui una est salus, genitore reducto. *Servius*.

Excipit Ascanius] Subsequitur. Gr. ὑποδέχεται, ὑπολαμβάνει. Æn. vi. 723. 'Suscepit Anchises.' *Taubmann*.

Per magnos, Nise, Penatis] Hoc est, quod ait 'Penatibus et magnis Diis,' id est, quos Æneas secum advexerat. Nam ideo ait 'Assaracique larem,' id est, familiæ nostræ vel generi proprium, vel quos nos Trojani præcipue colimus, de quibus ait Æn. iii. 'Phrygiique Penates, Quos mecum a Troja mediis ex ignibus urbis Ex-

tuleram.' Qui tamen Dii, qui sint, a diversis varie traduntur, sicut supra dictum est. *Servius*.

Magnos Penatis] Qui universim multa velit de Penatibus, adeat diligentem operam Delirii in Novis Comment. Sen. in Thyest. vs. 264. ab pag. 373. et deinde per plures, ubi diligenter de distinctione Larium et Penatium. Vide etiam Arnob. l. iii. ubi recenset varias Gentilium opiniones de Penatibus. *Cerda*.

259 *Assaracique Larem*] Ambitiose ad laudem sui, ostentans scilicet divinitatem unius e majoribus suis, ideo cum Vesta, et Penatibus jungit. Pari ambitione Germanicus apud Tacit. Ann. i. in oratione ad milites: 'Tua Dive Auguste cælo recepta mens, tua pater Druse imago,' &c. Plin. Paneg. sæpissime commemorat divinitatis Nervæ ad jactantiam Trajani: quippe is adoptione filius Nervæ fuit. Ait vero signate *Larem*, alludens ad opinionem Gentilium, qui putabant animas Heroum, cum relatæ essent, ex superstitione eorum, in superos, verti in Lares et Genios. Ovid. Fast. v. ait animam Augusti versam in *Larem*: 'Bina gemellorum quærebam signa Deorum, Viribus annosæ facta caduca moræ; Mille Lares, Geniunq; ducis, qui tradidit illos, Urbs habet, et vici numina trina colunt.' *Idem*.

Canæ Vestæ] Venerabilis, antiquissimæ. Ipsa enim antiquissima Dea est Terra. *Servius*.

Canæ Vestæ] Dicit *canam*, antiquam et perpetuam. *Obtestari* autem est, ob aliquam causam Deos testes adhibere. *Donatus*.

Canæ vestæ] Supra, 'cana fides et Vesta.' *Germanus*.

Vestæ] Jurat per numen, cujus tanta apud veteres fuit religio, ut ἀνέσπιος pro impio etiam, et injusto accipiat, quasi injustus vere esset, qui Deam hanc non coleret. Vocat *Canam*, quia Terra antiquissima fuit

Deorum, et *Vestam* esse Terram Gentiles dicebant. Sunt qui putent per *Vestam* signari ignem. Abunde hoc fabulatores. Illud certum, in tanto cultu habitam hanc Deam, ut dicat Pausan. l. v. *θύουσι δὲ Ἑστία μὲν πρώτη, δευτέρῳ δὲ Ὀλυμπίῳ Διὶ: Sacrificant Vestæ quidem primum, deinde Jovi Olympio.* Hinc non male primatus iste et canicies Vestæ elici queat. *Cerda.*

260 *Obtestor*] Adjuro: et est ordo, Immo ego, cui sola salus genitore reducto, vos obtestor, revoke per Deos parentem. *Servius.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] Id est, Quicquid casu, quicquid consilio egero, vobis committam: nam per *fidem*, consilia significat: per *fortunam* opes, imperium, et cuiuslibet rei possibilitatem. Alii sic tradunt, *fortuna* ut possit, *fides* ut velit promissa persolvere. Alii ita, quantum habeo fortunæ in vestris pono gremiis, doque fidem me ita animatum esse et sic sentire; mihi, inquit, habeo conjunctam fortunam et fidem. Nam cum volumus ostendere quantum in nostra sit potestate, dicimus fortunam et fidem: *Fortuna* de nostris est possessionibus, *fides* quantum nobis creditur ab inimicis. *Idem.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] *Fortuna* in eventu est factorum, *fides* autem in potestate. Quæcumque, inquit, in me fuerit *fortuna*, hoc est, si melior me *fortuna* respexerit, et si qua in me *fides* est, hanc servabo meritis vestris, in tantum, ut in vestro arbitrio sit, quid rependi vobis pro meritis debeat. *Donatus.*

261 *In vestris pono gremiis*] Ἐγκολπῶ, παρακατατίθεμαι. Hom. sæpe: θεῶν ἐν γούνασι κείται: et θεῶν ἐν κολποῖς. Pro eodem tamen, ac si, 'in vestris pono manibus,' dixisset, hoc est, ἐγγυαλίζω, ἐγχειρίζω. Unde et ὑπόγονον, τὸ ὑποχείριον. *Germanus.*

262 *Nihil illo triste recepto*] Subau-

dis, erit. *Servius.*

Nihil illo triste recepto] Aliquid huic affine Soph. Antig. ubi Ismena soror Antigonæ ita ait amans sororis, Καὶ τίς βίος μοι σοῦ λελειμμένη φίλος; De Trajano Plin. Paneg. 'Inde alii se satis vixisse, te viso, te recepto.' Apud Curt. l. iii. mulieres captivæ 'negabant se captas, si viveret Rex.' Et Horat. Od. i. 7. 'Nil desperandum Teucro duce, et auspice Teucro.' *Cerda.*

263 *Bina dabo, &c.*] Remuneratio pro obitis periculis. Enumerat pulcherrima dona, quorum spe ad memorabile facinus faciendum, adolescentes, alioquin per se satis paratos, invitat. *Hortensius.*

Argento perfecta] Id est, tota argentea. *Servius.*

Aspera signis pocula] Vide supra ad Æn. v. 268. 'Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.' *Emm.*

264 *Devicta genitor quæ cepit Arisba*] Atqui secundum Homerum *Arisba* misit Trojanis auxilium, et ab Achille subversa est. Sed accipimus aut ante bellum Græcorum *Arisbam* a Trojanis captam, et in amicitiae fœdus admissam: aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successit hereditatem, ut sit, *quæ cepit*, pro *quæ accepit*. *Servius.*

Devicta Arisba] Scilicet ab Achille. Dicta est *Arisba* a Meropis vel Macareï filia, quam primum Paris in conjugio habuit. Quidam ab Abante, qui Troïca scripsit, relatum ferunt post discessum a Troja Græcorum, Astyanacti ibi datum regnum: hunc ab Antenore expulsum sociatis finitimis civitatibus; inter quas et *Arisba* fuit: Ænean hoc ægre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac prospere gesta re Astyanacti restituisse regnum: quod si ita est, merito eam Æneas et vicisse et hæc pocula inde cepisse memoratur. *Idem.*

Devicta Arisba] Nihil enim tollitur post victoriam, nisi quod sit magni

meriti. *Donat.*

Arisba] Oppidi hujus meminit Hom. II. XII. et XXI. et Plin. v. 30. ubi conjungit tria oppida unius tractus, 'Rheteum, Dardanium, Arisben.' *Cerda.*

265 *Et tripodas geminos, &c.*] Intel-
liguntur *tripodes ἀναθηματικοί*, qui or-
natus caussa appenduntur in aedibus,
sive publicis sive privatis. *Petitus.*

Tripodas] Vide Æn. v. 110. *Taub-
mann.*

Duo magna talenta] Bene addidit
Magna, nam varium apud diversas
gentes pondus est talenti. Unde *ta-
lentum* potest et breve aliquid et mag-
num significare. Nam, ut supra dixi-
mus, secundum Plautum, talentum
septuaginta librarum est: qui cum
dixisset debere centum quadriginta
libras, paulo post intulit duo talenta;
per jocum dicens, 'Debentur talenta
tot, quot ego et tu sumus.' Item
Homerus *talentum* breve quiddam os-
tendit, quippe quod accepit victus:
cum victori levia data sint munera.
Servius.

Auri duo magna talenta] Nunquam
modicus Hom. in quo δέκα δὲ χρυσοῖο
τάλαντα: decem auri talenta. Quod et
Ovid. arripuit: 'Addita sunt illis
auri bis quinque talenta.' *Cerda.*

Auri duo magna talenta] Locus Plau-
ti, quē citat Servius, est in Mostel-
laria. Verum non dicit Plautus ta-
lentum esse librarum (sive minarum,
quæ tantundem sunt) septuaginta, ut
hoc loco et jam supra ad Æn. v. 152.
monuit Servius; sed esse librarum
sexaginta. Nam Act. III. 1. 114.
ædes dicuntur emptæ 'duobus ta-
lentis magnis,' atque 'arraboni per-
solutæ minæ XL.' et Sc. 3. 16. et
Act. IV. 3. 27. 'deberi adhuc minas
LXXX.' Emptæ igitur ædes minis
centum et viginti. Neque in tota
Fabula fit mentio 'minarum centum
quadraginta,' ut refert Servius; sed
procul dubio pro 'minis quatuor qua-
driginta,' ut paucis versibus ante pri-

um locum legitur, lectum a Servio
'centum quadraginta,' perperam.
Sed etiamsi ita legeretur, tamen non
sequeretur, quod Servius intendit:
dicuntur enim solummodo tot minæ
a danista sumptæ mutuo, non vero
totidem emptas ædes: uti locum
adeunti patebit. Non audiendus
præterea hic est Petitus, post vocem
auri interpungens, eamque referens
ad *tripodas*, non vero ad *talenta*; 'duo
enim ista talenta,' inquit, 'quia ap-
pellantur magna, non sunt auri, sed
argenti:' de quo vid. omnino Gro-
novius de Pecunia Vetere III. 3. *Em-
meness.*

266 *Cratera antiquum*] Hoc est, an-
tiquo opere factum, ut ei pretium
crescat ex tempore. *Servius.*

Quem dat] Pro, *dedit*: de hac sexta
Solæcismi specie Diomedes, Valla,
&c. *Taubmann.*

267 *Si vero, &c.*] Morem quandam
tangit: quem explicat Victorius XXVI.
1. *Idem.*

Si vero capere Italiam, &c.] In ali-
quot veteribus codicibus alio numero
legitur, 'si vero Italiam capere scep-
trisque potiri.' Sed prior ille nu-
merus *capere Italiam* magis placet.
Pierius.

Capere Italiam] Obtinere. *Servius.*

268 *Ducere sortem*] Statuere. Alii
proprie *ducere* legunt, quod est sor-
tium: ut, 'Stat ductis sortibus urna.'
Alii *deicere* legunt secundum illud,
'dejectamque ærea sortem Accepit
galea.' Id est, sortiri prædam. *Id.*

269 *Vidisti quo Turnus equo*] Me-
liore reconomia Nisum noluit induce-
re, postulantem equum Turni præmii
loco; sed honestius facit ultro offerri,
cum Homerus fecerit Dolonem Achil-
lis currus improbe postulantem.
Idem.

270 *Ipsum illum*] Equum scilicet,
cui ex pronomine addidit dignitatem.
Idem.

Ipsum illum] Id est, equum, non,
ipsum illum clypeum. Notetur forma

Græca, quæ μὴν αὐτόν. Hom. sup. τοὺς ἵππους, ipsos equos. Eurip. in Herc. Furent. emphatice ait, πατέρα τόνδ' ἥρακλεος: patrem illum Herculis. Ait vero ipsum illum δεικτικῶς. Nam, ut bene Albert. Krant. Hist. 1. 8. 'Spec-tata ante oculos præmia alacriorem faciunt pugnaturum.' Cerda.

Cristasque rubentis] In Romano codice, *comantis* legitur. Sed *rubentis* placet: quia 'purpurei cristis juvenes' superius indicati sunt. *Pierius*.

Cristasque rubentis] Id est, rubras: quas vs. 163. vocat *purpureas*: item *puniceas*, Æn. XII. *Taubmann*.

271 *Excipiam sorti*] Extra sortem seponam, ut tibi dari possint; id est, præter sortem dabo. *Servius*.

Excipiam sorti] Extra sortem tibi dabo, atque extra ordinem: quod honorificentissimum erat. Martial. I. XIV. 'Hæc illi sine sorte datur,' &c. Propert. II. 18. 'Quæ quem tibi excepi,' &c. ἐξάρητα νύξάμην. Vide Æn. VIII. 552. et Turneb. XXII. 15. et XIII. 8. *Taubmann*.

Jam nunc] Aut jam nunc excipiam. *Servius*.

272 *Matrum*] Cum dicit *Matrum*, non solum sexum ostendit, sed etiam propter muneris laudem vult ostendere fecundas. *Idem*.

273 *Captivosque dabit*] Subaudiendum *bis sex*. *Idem*.

274 *Insuper his*] Super hæc, est figurata elocutio per dativum casum. *Idem*.

Insuper] Mos mirandus in Poëta. Ubi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, dividit, interponendo aliquid, quod tamen non sit alienum. *Donatus*.

Insuper id campi, quod rex habet ipse Latinus] Varie legitur hic versus. Nam codices nonnulli veteres *insuper his campi quod*, et quos. Alii legunt et *his campis quod rex habet ipse*. Utcunque vero priores legantur dictiones duæ, placet quod legere. *Pierius*.

Campi, quod rex habet ipse Latinus]

Mos fuerat ut viris fortibus, sive re-gibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, ut habuit Tarquinius Superbus in campo Martio: quod spatium ab Homero τέμενος dicitur. Hoc ergo quod Latinus pro honore de republica habuit, ab Ascanio intel-ligamus esse promissum. *Servius*.

276 *Venerande puer*] Refero ad pulchritudinem, quæ prædicata de Euryalo. Nescias enim quo cultu et religione colantur, qui pulchri sunt. Et quidem visa pulchritudo statim ingenerat reverentiam sui. Latinus Patricus Paneg. Theodos. 'Augustissima quæque species plurimum creditur trahere de cælo. Sive enim divinus ille animus venturus in corpus, dignum prius metatur hospitium: sive, cum venerit, fingit habitaculum pro habitu suo,' &c. ubi vides, ut loquatur de forma augusta, ut de re cælesti, divina, religiosa. Inde Pind. Olymp. VII. gratiam, qua quis valet, αἰδολαν vocat, id est, *venerandam*. Adrasti filia ita describuntur ab Stat. Theb. II. 'Ibant insignes vultuque, habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem.' Quasi purpureus color mistus candido, id est, pulchritudo oris utroque constans colore, verendas fecerit. Propter formam hanc augustam et dignam Deo, credo dictum à Virg. in Ciri; 'Octavi venerande meis adlabere cæptis Sancte puer.' Iterum: 'Et te sancte puer venerabilis.' Claudianum quoque ita accipio loquentem de Stilicone, cum is puer, 'Jam tum conspicuus, jam tum venerabilis ibas.' Et Fabium Declam. 340. 'Sacrum illud prætextarum, quo infirmitatem pueritiæ sacram facimus, et venerabilem.' Electra ab Euripid. in Orest. dicitur πόρνια, ut quæ pulcherrima, id est, *veneranda*. Victor Uticensis in Hist. de Persecut. Vandalica I. III. 'Venerabilis adolescens Majoricus.' *Cerda*.

Pectore toto] Omni affectu. Et est

de proverbio. Cicero de legibus: 'Nisi toto pectore amantur, ut dicitur.' Cum enim dicit, *ut dicitur*, ostendit proverbiale. *Servius*.

279 *Tibi maxima rerum Verborumque fides*] Et rempublicam tibi committam, et tecum omne communicabo consilium. *Idem*.

280 *Contra quem talia fatur Euryalus*] Cur cum duobus sit locutus Ascanius, et unus illi, respondit, id est Euryalus, et minor? Quia Euryalo et familiarius, et posterius est locutus: deinde quod Euryalus matrem commendare debeat. *Idem*.

281 *Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arg.*] Ab hoc officio et ab hac audacia accessu temporis inferior non probabor, qualiscunque fortuna comitetur. Id est, nunquam aut tam secunda fortuna acciderit, aut tam adversa, ut me dissimilem mei faciat; hoc est, neque secundis intumescam, neque adversis deiciar. *Idem*.

282 *Dissimilem arguerit*] Ex perlustro hoc loco Symm. Epist. I. 28. 'Convenit dictum cum fide morum tuorum, nec unquam te dissimilem scriptis talibus dies arguet.' *Cerda*.

Tantum Fortuna secunda, Aut adversa cadat] Tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam: semper velim fortiter facere. Nam hoc est quod dicit, 'tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.' Tantum ergo meum est hoc promittere, sive prospera sive adversa fortuna comitetur: nam *aut* disjunctiva particula est, non negantis adverbium. Quidam sic intelligunt: Tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat, tanquam nunc in secundis rebus sit, cum obsideatur. Alii ita putant: Me nulla dies dissimilem arguet, sive, quæ est hodie, fortuna permanserit, sive etiam læta fuerit; id est, nec si feliciter mihi, nec si infeliciter cesserit, dissimilis ero huic conatui. Et melius legitur, sine aspiratione, id

est, 'aut adversa.' *Servius*.

Tantum Fortuna secunda, Haud adversa cadat] Solum illud absit, ne fortuna in nos vultum contrarium vertat, quod in nostra non est potestate; sed potius in fortunæ ipsius arbitrio. *Donatus*.

283 *Super omnia dona*] Ultra omnia, magis quam omnia; proprie enim *super* id significat; ut sit pro omnibus donis. *Servius*.

284 *Genetrix*] Magnum pondus in his verbis. Maternum enim nomen omnes affectus transit. Præterea quod sit ex genere Priami non acceptione nova, sed vetustate conjuncta. Laudavit ergo a genere: sed quia frustra laus originis tangitur, nisi is qui laudatur, vita et moribus se majoribus suis dignum gerat, ponit suas virtutes. Excusat autem quod ignaram relinquat: quia nisi illa causa intercessisset, scelus non parvum commisisset. *Donatus*.

Priami de gente vetusta] De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat. Nam Ascanius nepos est Priami per Creüsam. *Servius*.

285 *Miseram*] Quæ sic impatienter diligit filium. *Servius*.

286 *Mecum excedentem*] Ut, 'Ille meum comitatus iter:' vult enim intelligi sui causa matrem secutam. *Idem*.

287 *Hanc ego nunc ignaram hujus, &c.*] Ἡθος ab insigni pietate in matrem, imitatione Homeri, qui Telemachus matre insalutata ab Ithacæ solventem inducit, et hac cautione matris satagentem: ἀλλ' ὕμῳ μὴ μητρὶ φίλῃ τὰδε μυθήσασθαι Πρίν γ' ὅτ' ἂν ἐνδεκάτῃ τε δωδεκάτῃ τε γένηται, *Ἡ αὐτὴν ποθέσαι, καὶ ἀφορμηθέντος ἀκοῦσαι, Ὡς ἂν μὴ κλεῖουσα κατὰ χρόα καλὸν ἰδῇ. Sic apud Calabr. VII. celat magna pietate matrem Deïdaniam Neoptolemus causam adventus ad se Ulyssis Diomedisque, eo quidem structum, ut ipsum Trojæ fatalem,

in Græcorum castra militiamque perducerent, *χρειῶ δ' ἦντιν' ἱκανον ἐπέκρυνε μέχρις ἐς ἡῶ, Ὀφρα-μὴ ἀχυνμένην μιν ἔλῃ πολύδακρῖς ἀνίη, Καί μιν ἐπεσσύμενον μάλα λυσσομένη κατερύκη.* Germanus.

Ignaram] Hic *ignaram*, cui non dixerit. *Servius*.

Quodcumque pericli est] Syllepsis. Nam subaudis *periculum*. *Idem*.

Quodcumque pericli est] In Romano codice, et aliquot aliis *pericli* absque *est* legitur. Sed hoc loco sententia verbum id requirit, et versum venustiore facit. *Pierius*.

288 *Inque salutatum linquo*] *Insalutatam*: et est *Tmesis*, ut 'inutilis inque ligatus Cedebat.' *Servius*.

Salutatam] Verbum *saluto* dicitur non solum de primo sermone, sed etiam de extremo, quo alicui *valedicimus*. Vide et *Plaut. Mil.* 'Etiam nunc saluto te familiaris prius quam eo: Conservi conservæque omnes, bene valete, et vivite.' *Ennod. Epist. viii. 14.* 'Insalutatam me velut incognitum linqueretis.' *Cerda*.

Nox] Quia scilicet illorum, quæ geruntur in die, testis est dies; illorum, quæ in nocte, *nox*. Talis hæc *Nisi* et *Euryali* adgressio. Sic *Æneæ* *Æn. vi.* juratur *fides*, quæ 'tellure sub ima est,' quia ipse tunc in infernis locis. Qui in mari est, *Neptunum* testem advocat. Qui est intra ædes, solet testari ipsos parietes et tecta; quod alicubi facit *Plautus*. Qui est sub dio, ipsum testatur aërem. Sic in *Eurip. in Aulid.* *Ὅτος αὐτός ἐστιν αἰθῆρ, ὃς τὰδ' ἤκουσεν σέθεν:* *Ær* hic (testis) est, qui a te hæc audivit. Sed de Nocte peculiare est illud *Soph. Elect.* *Τὰ δὲ παννυχίδων ἡδὴ στυγεραὶ ζυνίσσας' εὐναὶ μογερῶν οἴκων.* *Synesius* lib. de *Insomn.* locutus est ab *Soph.* cum scripsit, *μάρτυρας ἀκολασίας τὰς ἐν αὐτῇ (κλίνῃ) νύκτας ποιήσασθαι: facere noctes testes intemperantiæ in (lecto) ipso.* *Idem*.

Et tua testis Dextera] Quia loqui-

tur cum illo, ideo ejus dexteram jurat, et obtestatur. Sic *Æneās* loquens cum Regina *Afra*, 'Testor utrumque caput,' id est, meum ac tuum. *Mettell.* apud *Sallust.* *Marium* obtestatur 'per amicitiam.' *Idem*.

289 *Quod nequeam lacrimas perferre parentis*] Excusat ne videatur crudelis. Unde sequitur matris ejus tragicus et miserabilis ille conquestus, 'Potuisti linquere solam Crudelis?' et alia. *Servius*.

290 *At tu, oro, solare inopem*] In codicibus aliquot manu scriptis, *hanc tu*. Sed magis placet *at*. *Pierius*.

Inopem] Modo auxilii egentem. *Servius*.

Relictæ] Aut a me, aut ab hominibus. *Idem*.

291 *Hanc sine me, &c.*] Fac, me posse sperare te non defuturum precibus meis. *Scalig. iv. 16.* *Taubmann*.

Audentior] Ut sapientior ab appellatione non a participio futura, cum *Terentius* in *Heautontimorumenio*, 'Natu gravior, ignoscentior.' *Servius*.

292 *In casus omnis*] Ut supra, 'Fortuna secunda, Aut adversa cadat.' *Servius*.

Percussa mente] In antiquis omnibus codicibus *percutsa*, uti sæpe dictum. *Pierius*.

293 *Pulcher Iulus*] Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cum res sit in hoc loco religionis. *Sere*.

294 *Atque animum patriæ, &c.*] Par ille loquens l. x. 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' Non ab affectus *Electræ* apud *Sophoclem*, quæ, visa domo, ubi pater perierat, statim animo stringebatur, commota vehementer patris pietate. Neque versus *Hom. Odys. iv.* de pietate *Telemachi*: *Δάκρυ δ' ἀπὸ βλεφάρων χαμάδις βάλε πατὴρ ἀκούσας: Fudit ab oculis in terram lacrymas audiens de patre.* *Cerda*.

Strinxit pictatis imago] Momordit, perstrinxit, admonuit. Sensus autem est, aut postquam vidit istum sic amare matrem, paternæ pietatis virtutem cœpit agnoscere. Aut certe cœpit etiam ipse sic in pietatem moveri, ut ejus consueverat pater. Aut certo exemplo Euryali avidius cœpit amare patrem, etiam ante dictum. *Servius.*

295 *Tum sic effatur*] In antiquis, et *tum* et *tunc* invenio, et *adfatur*: quod, ut mihi videtur, non ita congruit huic loco. *Pierius.*

296 *Sponde digna tuis, &c.*] Quidquid scis, ait, convenire meritis tuis, quidquid arbitratus fueris te dignum, ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut jam te accepisse confidas. *Donatus.*

Spondeo] Ursinus emendat *sponde*, tum ex vetusti Colatiani codicis, tum ex Gabrielis Faërne auctoritate. Est verbum fori. Pers. Sat. v. ‘Marco spondente recusas.’ Rem hanc ita Cal. l. i. πολλὰ δ’ ὑπέστη δωσέμεν: *daturum plura in se recepit.* *Cerda.*

297 *Nunquē erit ista mihi genetrix*] Non absimile illud Adherbalis ad Romanos apud Sallust. ‘Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem.’ Neque illud Plauti in Captiv. ‘Pol ego, si andeam, te meum patrem nominem, Nam secundum patrem, tu es pater proximus.’ *Idem.*

298 *Nec partum gratia talem Parva manet*] Debet ab omnibus coli quæ talem creavit: non ergo a te tantum, sed per te commendatur. *Servius.*

299 *Casus factum quicumque sequetur*] Satis congrue. Præmia enim non debentur eventui, sed voluntati: hoc est, quicquid evenerit, præmia dabo. *Idem.*

Casus factum quicumque sequetur] In antiquis plerisque codicibus, *sequuntur* numero plurali habetur. In aliquot ‘factum casus quicumque sequetur,’

transpositis dictionibus. *Pierius.*

Casus factum quicumque sequetur] Proculdubio mortem intelligit; sed non nominat, ut caveat omni. Erat enim mortis mentio abominanda. De qua re jam ego plene Æn. viii. et hic adjicio similem poëticæ locutionem. Qui faciebant testamenta, primum sibi bene ominabantur, deinde addebant, ‘si quid vero accidat,’ ad significandam mortem, non ausi illam nominare. Dictæ formæ auctor Laërtius, apud quem Aristoteles in suo testamento; ἔσται μὲν ἐδ, ἐὰν δέ τι συμβαίῃ, &c. sic et Theophrastus: ἔσται μὲν ἐδ, ἐὰν δέ τι συμβῇ, &c. Apud Sueton. Claudius moriturus cum mortalitatem nominaret, qui aderant abominati sunt vocem. *Cerda.*

300 *Per caput hoc juro*] Hunc locum excutit Apulejus in lib. De Deo Socratis: quem, quod conveniat et huic, et illi de Mezentio l. x. ‘dextra mihi Deus,’ &c. omnino vide. *Germanus.*

Per caput hoc juro] Exempla hujus moris multa in hunc locum congerit Jac. Pontanus, Tiraquellus in Alexandrum, Brissonius in Form. Omitto omnia, et advoco Athenæum l. ii. ita scribentem: ὅτι δ’ ἱερὸν ἐνόμιζον τὴν κεφαλὴν, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ κατὰ αὐτῆς δμνέειν, καὶ τοὺς γινομένους ὑπὸ αὐτῆς παρμῶν προσκυνεῖν, ὡς ἱεροῦς: Quod autem caput sacrum veteres existimarent, ex eo liquet, quod per ipsum jurarent, adorarent; etiam sternutationes inde ortas, tanquam sacras: ubi vides rationem; non enim tantum juratur per caput, quia charissimum; sed etiam, quia sacrum. Inde juramentum capitis ait Hom. esse μέγαν ὄρκον, magnum juramentum. *Cerda.*

Per quod pater ante solebat] Alii volunt ideo ante, quia absens est Æneas. Sed jurare possumus etiam per absentis filii caput. Alii ad causam religionis trahunt, quæ præcepit ut filii imitentur in omnibus rebus suos parentes: ut nunc quasi imitatio sit

jurisjurandi, ut dicat Ascanius, 'Juro per caput meum;' sicut præsens pater per suum caput jurare consueverat, quotiens fidem suam confirmare cupiebat. Alii volunt ideo dictum *ante*, quia pontificibus per liberos jurare non licebat; sed per Deos tantummodo: ut sit *ante*, antequam pontifex esset Æneas. Ergo *ante* aut temporis est, aut ordinis. *Servius*.

301 *Reduci rebusque secundis*] Mira arte moratur in prosperis, et ea iterat: tacet adversa, et magis intellectui et subauditioni relinquit. Cum enim non dicat, Si non redieris, ait, 'Matrique tuæ, generique manebunt.' Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos ita præmia decernebantur, 'Illi liberisque ejus:' ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. *Idem*.

302 *Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt*] More Romano, quo præmia decernebantur: **ILLI LIBERISQ. EIUS**: ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. Cic. Philipp. xiv. 'Atque etiam censeo P. C. quæ præmia militibus promissimus nos, Rep. recuperata, tributuros ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex his, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, conjugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.' *Taubmann*.

303 *Hæc ait illachrymans*] In veteribus codicibus, 'sic ait inlacrumans.' *Pierius*.

Humero simul exiit ense] Notetur mos plenus charitatis. Eunt juvenes ad bellum, et armantur a suis, quasi omnes illis salutem velint. Apud Liv. l. vii. in historia Manlii contra Gallum, 'armant inde juvenem æquales.' Apud Hom. Il. x. Thrasymedes armat Diomedem euntem ad periculum ense, scuto, galea: sicut et Meriones Ulyssem arcu, ense, galea. Apud Apollon. l. i. Atalanta

eunti Jasoni ad expeditionem dat in viam ἔγχος ἐκηβόλον. Sed et armant amici Nisum, ita ut partem quisque conferat. Hanc rem observatam a Plutar. video in vita Alexand. ubi narrans arma, quibus hic Princeps indutus ad debellandum Dariū, ait gladium, quo armabatur, fuisse donum Κιτίεων, De baltheo, τιμὴ δὲ τοῖς Ῥοδίων πόλεως, ὅφ' ἦς ἐδόθη δῶρον. De thorace, ἐκ τῶν ληφθέντων ἐν Ἰσσοῖ. De amictu, qui supra thoracem, τῶν Σικελικῶν. *Cerda*.

Humero simul exiit ense] Ex Il. x. sumpta ait Macrobi. v. 9. sed tu mihi Scalig. vide Poët. v. 3. *Taubmann*.

304 *Lycaon Gnossius*] Cretensis. Et est laus ab artifice: hunc autem gladium Euryalo datum intelligimus, nam Nisus accepit galeam et pellem. *Servius*.

306 *Dat Niso Mnestheus pellem*] Par donum Æn. v. 'tergum Getuli immane leonis Dat Salio villis onerosum, atque unguibus aureis.' Tale etiam munus apud Sil. l. xv. 'fraternum lena nitebat Demissa ex humeris donum, quam fœderis arcti Trinacrius Libyco Rex inter munera pignus miserat, Æoliis gestatum insigne Tyrannis.' *Cerda*.

Dat Niso Mnestheus pellem] Scriptum hoc ex consuetudine Heroicorum temporum. Ut enim exsuvio leonis Herculem; sic et alios heroes vestitos, aut aliarum bestiarum, legimus. Turnebus xxix. 25. *Taubm*.

Pellem horrentisque leonis Exuvias] Τὸ αὐτὸ dixit: hoc est, bis idem: ut, 'Bellum etiam pro cæde boum, stratisque juvenicis, Laomedontiadae, bellumne.' *Servius*.

307 *Galeam fidus permutat Alethes*] Galeæ enim sunt explorantium arma, sicut etiam Homerus ostendit. *Permutat* autem compositum pro simplici. *Idem*.

308 *Protenus armati, &c.*] Hæc omnia Scal. v. 3. ad Homerica Il. x. sollertissime exigit. *Taubmann*.

309 *Primorum*] Genitivus hic est, ab eo, quod est hic *primus*, hi *primi*, et ab eo, quod est *primores*, sicut hi *proceres*: quorum nominum nominativus singularis non invenitur, licet dicamus *hujus primoris*, *hujus proceris*. Servius.

310 *Votis*] Aut cum votis: aut pro reditu vota facientes: an *Juvenumque manus ad portas votis prosequitur?* an *juvenum* quidem manus ad portas, *senum* vero votis prosequitur? ut *juvenes* quidem illos deduxerunt, *senes* vero optaverunt illis reditum. Servius.

Pulcher Iulus] Ut in Ænea Augustum, ita in Iulo Julium repræsentat. Atqui de Julio Vellejus libro altero: 'forma omnium civium excellentissimus.' Cerda.

311 *Ante annos*, &c.] Talem Æschyl. ἀνδρόπαιδα ἄνδρα vocat: qui 'ingenio ætatem præcurrit,' ut loquitur Cicero: vel, ut Silius, 'qui annos transcendere factis Molitur.' Videtur autem Poëta hic etiam ad Augustum respicere, qui solutus Rom. Legibus, ut ait Cicero, ætatis privilegio, in prima adolescentia Consulatum gessit: ut et Bucol. indicatur: 'Hic illum vidi juvenem, Melibæe,' &c. Taubmann.

Curamque virilem] Ita de eodem in Æn. III. 'animosque viriles.' Horat. epist. ad Pison. 'mares animos in Martia bella.' Alii masculos. Euripid. de Oreste, φρένας ἄρσενας. Cerda.

312 *Multa patri portanda dabat mandata*] In antiquis exemplaribus, 'multa patri mandata dabat portanda.' Sed quamvis idem numerus sit, quoquoque, atque eadem pene vocalium et syllabarum vis, nitidior tamen structura ea videtur, quæ in vulgatis habetur exemplaribus. 'Multa patri portanda dabat mandata.' Pierius.

Multa mandata] Sunt hæc Symmach. Epist. VI. 18. 'largiora mandata.' Et, 'mandata dabat,' ut Sal-

lust. Catil. 'mandata verbis dat.' Cerda.

Portanda] Nuntianda. Servius.

Aura Omnia discernunt] Hic affectus sæpe a multis. Theophylactus Simocatt. Hist. Mauric. I. 5. περιφρονεῖ τὰς συνθήκας, καὶ τοὺς ὅρκους ταῖς ἀπαῖς φέρειν ἐδίδου: contemnit pacta, et dabat jurata sacramenta ventis ferenda. Et IV. 9. τῆς διαλέξεως εἰς ἀέρα χυθείσης: colloquio in aërem effuso. Et c. 4. libri quinti, καὶ μὴ διηχέσθαι τοῦ λόγου τὸ καιρὸν εἰς ἀέρα διαλυόμενον: quæ a me opportune dicta sunt, ea in ventos dissolvi ne permittite. Val. Arg. I. III. 'rerum labor omnis in auras Solvitur.' Claud. Bell. Get. 'Mandemusne Noti flabris quoscunque timores Pertulimus?' Stat. Achill. II. 'Irrita ventosæ rapiebant verba procellæ.' Quod sumpsit a Catullo, qui, 'Irrita ventosæ linquens promissa procellæ.' Ut etiam Noster, qui ab eodem Catull. verbum *discernunt*: ille enim prius, 'Quæ cuncta aërii discernunt irrita venti.' Lucret. I. IV. 'ventis verba profundam.' Cerda.

Aura Omnia discernunt] Utuntur poëtæ his et similibus locutionibus, quoties oblitteratum aliquid, neglectum, aut frustra monitum, volunt significare. Sic Catull. ad Ortalum: 'Ne tua dicta vagis nequicquam credita ventis Effluxisse meo forte putes animo.' Ovid. Heroid. Epist. II. 25. 'Demophoon ventis et verba et vela didisti.' Hor. Od. I. 26. tristitiam a se amovere cupiens inquit: 'tristitiam et metus Tradam protervis in mare Creticum Portare ventis.' Ad quem locum plura Lambinus. Vid. præterea Victorius Var. Lect. XXX. 8. *Emmeness*.

313 *Et nubibus inrita donant*] Ut ipse, 'Partem volucres dispersit in auras.' Servius.

314 *Superant*] Transgrediuntur. Servius.

Noctisque per umbram] Antiqui omnes codices *per umbras* numero multi-

tudinis legunt, quod non ita placet, quod hujusmodi plurale manibus aut defunctorum animis, magis adcommodari soleat. *Pierius*.

Noctisque per umbram] Sic Iliad. x. de Diomede et Ulysse speculatum euntibus: βάν ῥ' ἔμην, ὥστε λέοντε δῶα, διὰ νύκτα μέλαιναν, Ἄν φόνον, ἄν νέκυας, διὰ τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἶμα. Ut autem *noctis per umbram*, Eurip. in Iphig. κατ' εὐφρόνης σκιδν. *Germanus*.

315 *Castra inimica*] Non tantum hostilia, sed et pernicioſa; nam cum dolore dictum est *inimica*: unde scilicet redituri non erant, quod exsequentibus comprobatur; dicendo enim, 'multis tamen ante futuri Exitio?' id est, antequam ipsi perirent, ostendit pernicioſa castra esse, quæ ipsis mortem fuerant adlatura. Et bene cito dictum est exitio, cum castra mortifera dicuntur. *Servius*.

317 *Corpora fusa vident*] Accedo sententiæ Victorii, qui refert hæc verba ad milites ἐρρήμμενους καὶ μεθύοντας dictos a Polybio Hist. l. vi. qui in alta rerum fiducia, securique hostilis machinamenti, nec excubias agunt, nec munia militaria ex disciplina obeunt. *Germanus*.

Corpora fusa] Notat Victor. ita verbo *humoris* hoc dictum a Virg. ut ab Hom. ἡνία χεύειν, *habenæ fluxerunt*. Sed oportuisset expendere altiore *Musam* Virg. quia enim de ebriis sermo, et vinum *funditur*; ita 'fusa corpora.' *Cerda*.

Litore] Aut aream *litori* proximam, sicut solet; quidam *litore* fluminis volunt. *Servius*.

Currus] Quia ante dixerat; 'Portæ, quæ proxima ponto.' *Idem*.

318 *Inter lora rotasque*] Inemendate legitur in nonnullis codicibus, *inter tela rotasque*. *Pierius*.

Inter lora rotasque] Ad hunc modum dixit de Hectore Eurip. in Rheso, τὸν ὑπασπίδιον κοῦτον ἰαύει: *Carpit somnos in clypeo*. Quia videlicet subjectus clypeus capiti. *Cerda*.

Simul arma jacere, Vina simul] Ita et Liv. l. xli. 'vino, somnoque mersos jacere.' Hujus rei imaginem repræsentat Heliod. Hist. Æth. l. i. ubi hinc arma, hinc pateræ, omnia mistim jacebant, tela et vasa, gladii et mensæ. Amm. l. xxi. una conjungit gladios et pocula, loquens de corruptissima militum disciplina. Hom. in summa ignavia Thracum omisit vasa, et arma tantum exhibet, quæ χθονὶ κέκλιτο. Una nata ingens ea cædes. Idem de armis dixit κείσθαι. *Idem*.

319 *Vina simul*] Hoc est, vasa vini, scil. in quibus vina ponuntur. *Servius*.

Vina simul] Quid si reliquias vini in poculis intelligas; vel etiam vomitu regurgitata vina? ut vs. 350. *Taubmann*.

Ore locutus] Non est Perissologia; nam secundum Homerum, exploratores, quæ volunt, plerunque sibilo significant. *Servius*.

320 *Audendum dextra*] Quia audemus et cursu et animo. *Idem*.

Audendum] Græcicum. Nam Eurip. Iphig. πολυητῆον. Pulchre dixit Simocat. ii. 18. τὸ πᾶν τῆς ἀριστείας ἀναθέντες τῷ θράσει, quasi omnis fortitudinis laus referenda sit ad unam audaciam. Inde idem iii. 13. directe opponit δειλίαν et εὐτολμίαν in re belli: et illam esse ait feminarum, hanc virorum. Ceterum exhortatio ista Nisi adumbratur ab illa Ulyssis, qui, ut ad Thracas pervenit, ita ad Diomedem, Ἄλλ' ἄγε, δὴ πρόφερε κρατερὸν μένος. *Cerda*.

Nunc ipsa vocat res] Id est, somnus et vinum. *Idem*.

Ipsa vocat res] Occasio suadet. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

321 *Hac iter est*] Per hostium cædem et audaciam nostram. *Servius*.

Tu, ne qua manus, &c.] Alia est apud Hom. divisio, apud quem Diomed. totus incumbit cædi, Ulysses prædæ equorum. Noluit Poëta ita

sordide Euryalum occupari; sed, destitatis Niso cædibus, Euryalo dat aggressus hostiles a tergo coërcendos. *Cerda.*

Attollere] Adsurgere. *Servius.*

322 *Custodi]* Sen. epist. 75. 'In hostili regione versantibus huc et illic circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda cervix.' Quod videtur Sen. sumpsisse ab Eurip. qui in Phœniss. ὄν δὲν ἐκ' ὅμμα πανταχῇ διωστέον Κῆκεῖσε δὴ τὸ δέειρο, μὴ δόλος τις ᾖ. *Cerda.*

Consule] Provide. *Servius.*

323 *Hæc ego vasta dabo]* De quibus dixit, 'Corpora fusa vident.' *Idem.*

Hæc ego vasta dabo] Plerique veteres codices una cum Porcio legunt, *hæc ego vastabo.* Cæterum ea lectio, quæ vulgarior est, *vasta dabo* magis omnino pluribus satisfacit: quamvis in nonnullis, ea abrasa lectione, *vastabo* sit inde repositum. *Servius* hoc de corporibus, quæ fusa jacebant intelligi vult: sed nunquid potius de locis dictum existimemus, quæ occupata clusaque erant a custodiis, eaque vastaturum pollicetur? ut, 'Euryalum lato dein limite ducat.' *Pier.*

Et lato te limite ducam] Est hoc, quod Æn. x. 'ardens limitem agit ferro.' Et de Cassio Charea Tacit. Ann. I. 1. 'Tum adolescens animi ferox inter obstantes et armatos ferro viam patefecit:' et I. II. de Rom. milite: 'viamque strage hostium aperiret.' Et de Constantino Auctor ἄδελφος Paneg. 'Et, nisi viam tibi cædibus aperuisses, spem totius generis humani et vota deceperas.' Hunc limitem respondere Homericæ γεφύρῃ observavit Spondanus in Il. x. explicans vocem τριστοιχεῖ, pene ad exitum libri illius. Plutarch. in vita Caton. Censorii ad rem eandem dixit, διαφωτίσας τὸν τόπον. Nam, qui viam facit cum aliorum strage, clarum reddit, et perspicuum locum, qui multo milite fuerat obscuratus. Id autem *vacuefaciendo*, ut loquitur Val. Max.

Delph. et Var. Clas.

iv. 1. *Cerda.*

324 *Vocemque premit]* Aut summissa voce loquitur, aut tacet. *Serv.*

Vocemque premit] Comprimit, tacet. Phædr. I. 11. 'Qui (leo) postquam cæde fessus est, asinum evocat Jubetque vocem premerè.' Ovid. Metam. I. 205, 'qui postquam voce manuque Murmura compressit; tenere silentia cuncti. Substitit ut clamor pressus gravitate regentis.' et vs. 715. 'Supprimit extemplo vocem,' &c. *Emmeness.*

Superbum] Cur *superbum* dixerit, enarrat: 'qui forte tapetibus altis Extractus.' *Superbum* enim est et nobile, ut, 'Tiburque superbum.' *Extractus* autem, pro 'extractis tapetibus altis:' veteres et mensis et toris tapetes aptabant. *Servius.*

325 *Rhamnetem]* Observationem, cur has voces suo poemati Maro inseruerit, lege apud Turn. Adv. xxii. 15. et Passer. in Prop. Eleg. iv. 1. et Serv. I. v. ad illud, 'Tres equitum numero turmae.' *Cerda.*

Tapetibus altis] Dicitur, hoc *tapete*, hujus *tapetis*, et hoc *tapetum*, hujus *tapeti*, ut supra jam ad Æn. vii. 277. monuit *Servius*, et utrumque reperias apud Virgilium. Apud Nonium Varro in Hercule Socratico: 'In omnibus rebus bonis quotidianis: cubo in Sardonianis tapetibus.' Et Turpilii: 'Glabrum tapete.' Immo et hic *tapes* in masculino usurpat Virgil. infra hoc lib. vs. 358. 'relinquunt Armaque, craterasque simul, pictosque tapetas.' Quod, quia apud nullum auctorem, quam nostrum, legit *Charisius*, minus probat: verum non tantum sic loquitur Virgilius, sed etiam Statius Theb. I. 518. 'Emanire thoros, altosque inferre tapetas.' *Emm.*

326 *Extractus]* Aut ipse suffultus: aut (quod potius) *extractus*, pro, *extractis* tapetibus, notissima hypallage Virgiliana. Et signate *extractus*, quo apparatus, et magnificentiam intelligas. Hor. Od. II. 3. 'extractis in

Virg.

10 M

altum divitiis: et Sat. 1. 1. 'quid habet pulchri constructus acervus?' Cato apud Fest. 'Gloria, atque honore, quomodo quisque sibi struxit.' Inde *struices* dicuntur rerum omnium apparatus et copiae. Ex Virg. Stat. Theb. 11. 'Fuderat Assyriis extructa tapetibus alto Membra toro.' *Cerda*.

Toto proflabat pectore somnum] Periphrasis est, ne verbo humili stertentem diceret. *Servius*.

326 *Toto proflabat pectore somnum*] Quod ait de Rhamneta, eum toto pectore somnum proflare, cum supra universe de Rutulis dixerit, 'passim vino somnoque per herbam Corpora fusa' jacuisse; haud dubie de quiete minime tacita, sed ronchos egregie trahente, stertenteque accipiendum est. Quem soporem Caelius Aurelianus medicus, elegantissime *sorbilem* nuncupavit: et Plautus in Milit. 'L. Sorbet dormiens. P. Quid sorbet? L. Illud stertit volui dicere: sed quia consimile est quid stertas, quasi sorbeas.' *Pontanus*.

Toto proflabat pectore somnum] Stat. Theb. 111. 'effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacnosque meo crateras anhelum Proflabant sub luce Deum.' Et Theb. v. clarius ad Virg. Musam, 'Helyum temeraria Gorge Evinctum ramis, altaque in mole tapetum Efflantem somno crescentia vina, superstans Vulnere disjecta rimatur veste.' Quod vero hic *proflabat*, Soph. in Ajace, 'φυσῶντ' ἄνω πρὸς βίνας. *Cerda*.

327 *Rex idem, et regi augur*] Ostendimus alibi et reges antiquitus sacerdotio fungi solere. Et postea, urbe condita, tanta dignitas augurandi scientiæ accessit, ut reges in eorum collegium adscribi voluerint. Talem Poëta facit hic Rhamnetem et regem et angurem. *Hortens*.

328 *Sed non augurio potuit depellere pestem*] *Augurio* hic pro scientia augurii, et ostendit per transitum fati necessitatem nulla peritia posse de-

PELLI. Est autem Homericus versus, 'Ἄλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν. *Servius*.

Sed non augurio, &c.] Similis sententia Orestis apud Soph. in Elect. Καὶ μάντις ὦν ἄριστος, ἐσφάλλον πάλαι: *At cum Vates esses optimus, errasti jamdudum.* Apollon. quoque Æn. 11. ἀλλὰ μιν οὔτι Μαντοσύναι ἐσάωσαν: *sed neque illum vaticinia servarunt.* Et Æn. 1v. de Mopso vate, οὐ φύγεν ἄσαν Μαντοσύναι: *non fugit fatum vaticiniis.* In hæc nos incidimus. Germanus adducit Xenophontem, qui ait, vates sæpe, cum aliis futura prævideant, sibi ipsis non præcavere. Non est alienus affectus ille Hom. Il. vi. de Axylo, qui cum benignus esset erga omnes, eosque humaniter exciperet largissimis opibus, 'Ἄλλ' οἱ οὔτις τῶν γε τότ' ἤρκεσε λυγρὸν ὄλεθρον: *Tamen nemo ab illo depulit acerbum fatum.* Neque ille Statii Theb. 11. 'heu nihil auguriis adjuta propinquis.' *Cerda*.

329 *Temere*] Passim, fortuito, negligenter, vel humi, vel periculose; ut in consuetudine solemus dicere, temerarios homines. *Temere*, significat et facile. Plautus, 'Magnus est hic fluvius non hac temere transiri potest.' Significat et subito: Ennius: 'Quo tam temere itis citati, catomitarii?' Significat sine causa: Ennius: 'Haud temere est quod tu tristi cum corde gubernas.' *Servius*.

Temere] Ostendit hos ita vino fuisse oppressos, ut cecidisse potius quam corpora ad quietem tradidisse viderentur. *Donatus*.

330 *Armigerumque premit Rhemi*] Romanus, Porcius, et plerique alii codices antiqui, legunt 'armigerumque Remi premit:' nam *Remus* primam corripit. Ovid. 'Interea crescente Remo, crescente Quirino.' Scribitur præterea passim absque adspiratione. *Pierius*.

Armigerumque Remi] Inter munia armigerorum, tum hoc imprimis, adesse domine suo excubanti. *Cicer*.

‘Quis est iste Lollius? armiger Catilinæ, stipator sui corporis, comes excubitorum.’ Lucilius Itin. lib. 1. ‘Officiis regerem cum Regia tecta magister, Armigerasque pii Principis excubias.’ Cum vero dominus una cum auriga, cum armigero, cum famulis interficitur, representatur cædes facta a Diomede Il. vi. ubi Axyllum interficit, cum quo una θεράποντα Καλήσιον, famulum Calesium, qui Ἰππιον Ἔσκεν ὄφηνίλοχος, erat equorum auriga. Cæda.

Premittit] Opprimit, occidit. *Serv.*

Sub ipsis equis] Circa ipsos equos. *Idem.*

331 *Secat*] Quod non fit sine mora. Hoc veniebat ex securitate agentis et ignorance patientis ex nimia ebrietate. *Donatus.*

Secat] Hom. Il. xiii. κεφαλὴν ἀπὸ δειρῆς Κόψεν Ὀϊλιάδης. Cæda.

Pendentia colla] Quasi ebriorum: aut ita jacentium ut colla penderent. *Servius.*

333 *Singultantem*] Cum singultu animam efflantem. *Idem.*

Singultantem] Credo exprimi Homericum ἀσθμαίνοντα, anhelantem: ubi Diomedes Il. x. interficit Rhesum. Pulchre dixit Sid. epist. ii. 2. de aqua, ‘flexilis plumbi meatibus implicita singultat.’ Cæda.

Atro] Potest et superioribus applicari, ut sit intellectus, ‘sanguine singultantem atro;’ potest et sequentibus jungi: sed melius sequentibus. *Servius.*

334 *Nec non Lamyrumque Lamyrumque*] In Romano codice et in Porcio *Lamyrum*, in aliquot aliis *Lomurum*, in Oblongo *Limyrum*. Denique quot codices, tot nominis varietates. Omnes vero uno consensu incipiunt ab *L* litera. *Pierius.*

335 *Plurima nocte Luserat*] Pro plurimum luserat dixit, vel per plurimam noctem. *Servius.*

Plurima] Pro plurimum Grammatici; ego κατὰ subaudio. Sic Arist.

in Plut. οἰμᾶξει μακρά: ubi Grammatici etiam, μακρὰ, id est, λίαν, πάνν, idque Ἀττικῶς: sed falso; imo, κατὰ μακρὰ, lugebis multa. Ibid. δειλότατόν ἐσθ’ ὁ πλοῦτος: plutos res est timidissima: ubi subaudi κατὰ. Cæda.

337 *Deo*] Vel vino, vel somno. *Servius.*

Deo victus] Ostendit hunc sola ebrietate oppressum esse. *Donatus.*

Deo victus] Ambigue *Servius*; de vino explicat *Donatus*, Scaliger iv. 16. et alii; sed videtur potius accipiendum de somno, et præcipue quidem, cum felicem dicat fore, si vigilasset. Certe de somno jam olim accepit Lactantius Statii interpretes ad Theb. l. ii. ubi Statius plane Virgilii locum superiorem vs. 166. et 316. imitatus, somnum similiter *Deum* vocat: ‘Insomnem ludo certatim educere noctem Suaserat: effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum,’ &c. *Emm.*

Protenus] Hic, porro tenus. *Serv.*

338 *In lucem*] Usque ad lucem; ut Martial. ‘in lucem semper Acerra bibit.’ Vide Alciat. Parerg. ii. 23. Hom. Od. xvi. ἐς ἥω. Cæda.

339 *Inpastus*] In hac Comparat. multus decor est, multus affectus, multus impetus. Leo enim præterquam quod vorat, etiam trahit. Sane quum iratus est, quod ore apprehendit, succutit, atque inter mandendum fremit, &c. Scal. v. 3. *Taubmann.*

Per ovilia turbans] Perturbans ovilia: nam Tmesis est. *Servius.*

Per ovilia turbans] Pro perturbans, Vide Victor. xxvii. 16. Gifanius exponit, vagans, errans. *Taubmann.*

340 *Vesana fames*] Nam vere hæc in furias, et rabiem agit. Sic Æn. ii. de lupis famelicis, ‘Exegit cæcos rabies.’ Et Calab. l. viii. dat fami ἀναιδέα θυμόν: nihil enim famelica rabie inverecundius. Pari verbo Joseph. Bell. Judaic. vii. 7. ἀναλδειαυ αἰτ τοῦ λιμοῦ. Cyrus apud Xenoph.

phiont. l. vi. dicit, neminem ita fortem esse, ut possit λιμῶ μαχόμενος στρατεύεσθαι: contra famem pugnando stare in acie. Calaber libro quarto de fame ait, αἰνὴ ἀνάγκη: et, λιμὸν ἀταρτηρόν. Joannes Chrysostomus de hoc malo in Oratione Luciani Martyris, πάντων γὰρ θανάτων οὗτός ἐστι χαλεπώτατος. Cujus rei postea reddit rationem hanc: καθάπερ γὰρ δημιδὲς τις τοῖς σπλάγχχοις ἔνδον καθήμενος ἅπαντα καταξάινει τὰ μέλη, πυρὸς παντὸς καὶ θηρίει σφοδρότερον κατεσθίων πάντοθεν τὸ σῶμα, διηνεῖ τὸν καὶ ἄρρητον παρέχων ὀδύνην. Ab hac crudelitate et tortione deinde eandem famem vocat γαστρός τὴν τυραννίδα, ventris tyrannidem. Qui multa de hoc malo voluit, adeat Joseph. Bell. Jud. vii. 7. et 8. et locis aliis. Illud imprimis notabile de femina, quæ hostes contumeliis concitabat, ut se interficerent: putabat enim mortem esse malum levius fame. Hæc est ea femina, quæ postea filium suum interfecit, coxit, edit. *Cerda*.

341 *Mutumque metu*] Scilicet pecus: nam male quidam accipiunt ‘mutam fremit,’ de leone: quod si dixeris, vacat *metu*. *Servius*.

Mutumque metu] Eadem conjunctio amata Lucretio l. i. ‘Muta metu terram genibus summissa petebat.’ Et quidem Lucret. de metuente Iphigenia; nam metus loquelam adimit: sic ergo *pecus mutum* in summo metu. Cic. Tusc. l. ii. ait, pueros dolores ferre, neque erumpere in querelas *metu*. Et in Verr. ‘Metu, conscientiaque peccati mutum, atque exanimatum.’ Sic Æn. xii. ‘Stat pecus omne metu mutum.’ Calab. l. iii. inducit himulos τρομέοντας φθόγγον ζριβρύχμοι λεόντος: trementes ad vocem leonis graviter frementis. Quo in tremore ἀφθόγγους capio. *Cerda*.

Fremet ore cruento] Est hoc, quod Sil. l. ii. de hac fera, ‘murmure anhelo Infrendens.’ Et Epig. l. iv. βάρυ βρύχημα λέοντος. Vox hæc propria

leonis. Pollux l. v. λεόντων δὲ βρύχημα. Ammon. βρυχῶνται ὁ λέων. Suidas, βρύχων τοὺς ὀδόντας ὁ λέων. Hinc est, ut *fremori*, quo passim utuntur Latini in rugitu leonis, respondere queat βρύχημα. *Idem*.

343 *Incensus et ipse Perfurit*] Exemplo Nisi. *Servius*.

Perfurit] Plus quam furit. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

Sine nomine plebem] Bene expressit et bellatoris peritiam, et tyronis inconsideratam aviditatem. Nam Nisus reges interemit: Euryalus sævit in plebem: ut Sallustius, ‘Ex insolentia avidus male faciendi.’ *Sine nomine* autem dixit, sine gloria, quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina; atqui adjecit *nomina*, nam ait, ‘Fadum, Hebesumque subit.’ Ergo aut sine dignitate et nobilitate, aut seorsum plebem dicit, et seorsum nobiles, quorum nomina inseruit. *Servius*.

Sine nomine plebem] Demosthenes in Chersoneso, ἀνάνυμον καὶ ἄδοξον, quibus opponit ἐνδόξους καὶ γνωρίμους. Soph. in Elect. ἀγαθοὺς opponit νανύμους. Nam νάνυμος idem qui ἀνάνυμος Græca decurtatione. Sil. l. viii. ‘Cetera in obscuro famæ, et sine nomine vulgi.’ Ennius in Alexandro, ‘Multi alii adventant, paupertas quorum obscurat nomina.’ A quo fortasse Virg. in Æn. v. ‘Multi præterea, quos fama obscura recondit.’ Inde est, ut sæpe *nomen* pro gloria. Horat. Od. iii. 9. ‘Multi Lydia nominis.’ Liv. libro primo. ‘Magnas opes, magnumque nomen sibi fecerunt.’ *Cerda*.

344 *Fadumque Hebesumque subit*] In antiquis plerisque codicibus, *Heresum* legas. In nonnullis omnino perperam, utraque consonante inserta, *Herbesum*: nempe ut lectori liceret, quam mallet expungere, sive *Herbesum*, sive *Heresum* agnosceret. *Pierius*.

Rhetumque Abarimque] In codicibus nonnullis, transpositis consonan-

tibus, *Arabique legere est.* In aliquot aliis *Abratinque*, in nonnullis *Rhæcunque Fabrumque*. Sed de nomine *Rhæcus* et *Rhætus*, alibi dictum. *Idem.*

345 *Ignaros*] Ad omnes pertinet, excepto Rhæto, qui solus sciens occisus est, et conspiciens universa. *Donatus.*

Rhætum vigilantem] Hoc loco non tantum Rhæti timor, sed et Euryali audacia comprobatur. *Servius.*

Vigilantem] Hic solo timore periiit: qui nec clamare, nec ire contra ausus est. *Donatus.*

346 *Se post cratera tegebat*] Quippe ebrius, et ita non scuto. Sicut *Ge. II.* Centaurus ebrius pugnat *cratere*. Consule et *Ovid. Metam. XII.* *Virg.* Homerum sapit, qui *Iliad. VI. ὁ δέ μιν σάκει κρύπασκε φαεινῷ.* *Cerda.*

348 *Condidit*] Notat Germ. dictum imitatione *Hom.* qui *Iliad. XVI.* et *XX. πᾶν δ' εἴσω ἔδν ξίφος.* Itaque ut *Hom. totum gladium*, *Virg.* 'ensem condidit.' Sic in *I. II.* 'capulo tenus abdidit ensem.' *Idem.*

Condidit adsurgenti] Impetus adsurgentis ictum jūvit. Sicut aper saltu aut pondere venientem ictum adjuvat. *Taubmann.*

Et multa morte recepit Purpuream] Multi hoc distinguunt, ut sit sensus talis, *Educit gladium multo cruore purpureum.* Alii 'multa morte recepit,' ut sit, *Eduxit gladium cum multo cruore: et sic inferunt, 'Purpuream vomit ille animam:' secundum eos, qui animam sanguinem dicunt.* *Servius.*

Recepit] *Eduxit: ut, I. X.* 'Hastamque recepat Ossibus hærentem,' vel secundum *Homerum, ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταίη.* *Cornutus nocte legit, et adnotavit, utrum nocte pro morte; an cum multa nox esset?* *Idem.*

349 *Purpuream*] *Purpura nigra est cum rubore.* Sic sanguis propter copiam vini, nigrior in eo fuerat. *Donat.*

Purpuream vomit ille animam] Prop-

ter cruorem, et ejus colorem; nam et *Homer. αἷμα* vocat πορφύρεον, sanguinem purpureum. Quo respectum a *Plin.* loquente de purpura *IX. 38.* 'Laus ei summa color sanguinis concreti, nigricans aspectu, idemque suspectu refulgens, unde et *Homero purpureus dicitur sanguis.'* *Aristot. de Anim. I. I.* Critiam adducit, qui putabat animam hominis esse sanguinem. De versu porro illo vulgatissimo *Hom. ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταίη,* lege *Ælian. Var. Hist. XVI. 1.* atque etiam *Eustathium in Homerum ipsum.* Quos duos tamen ad explicandum *Virgilium* traducant aliqui, assentire his nequeo. Apage enim, ut de occisione purpuræ sermo sit in *Virgilio*; fortasse neque in *Homero.* Itaque *Virg.* tantum dicit; 'vomit animam purpuream:' id est, purpurantis coloris sanguinem, in quo posita vita. Lege, si placet, locum *Theocriti* apud *Athen. I. XII.* super versu illo *Hom. Cerda.*

Cum sanguine mixta Vina refert] *Ovid. Metamor. XII.* 'Sanguinis ille globos pariter, cerebrumque, merumque, Vulnere et ore vomens.' *Stat. Theb. I. V.* 'jugulisque modo torrentis apertis Sanguine commisto redeuntem in pocula Bacchum.' *Idem.*

350 *Vina refert*] Proprie, quæ paulo ante potaverat. *Refert* autem, rejicit; *Græci*, ut ille, dicunt ἀναφέρει, hoc est, qui in tantum potando vigilaverat, ut metuens post magnum cratera se tegeret. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] In *Oblongo codice huic invenias scriptum. Pierius.*

Hic furto fervidus instat] Scilicet *Euryalus*, qui furebat latenter: ut sit furto, nocturno prælio. Nam fures ideo dicti sunt, quod furvo, id est, nigro tempore furta committunt: aut re vera 'furto fervidus,' quia *Messapi galeam sustulit, et Rhamnetis phaleras.* *Servius.*

Hic furto fervidus instat] Hic tanto

magis perficiendis cædibus operam dabat, quanto videbat occasionem multiplicem suffragari. *Furto*, quia sæviebat latenter nocturno prælio: furtivas cædes persequitur. *Donat.*

Furto] Curtius l. iv. etiam *furtum* adhibet nocturno bello, his verbis: 'Parmenio peritissimus inter duces artium belli, furto, non prælio opus esse censebat; intempesta nocte opprimi posse hostes.' Idem scribit Plutar. in vita Alexandri. Regem enim Parmenio hortabatur, ἐπιχειρῆσαι νύκτωρ τοῖς πολεμίοις, καὶ τῷ σκότῳ τὸ φοβερώτατον συγκαλύψαι τοῦ μέλλοντος ἀγῶνος: *hostes noctu aggrediretur, tenebrisque contegeret summum instantis belli terrorem.* Cerda.

351 *Ubi ignem Deficere*] In codicibus aliquot antiquis *ibi ignem*, ut sit redditio causæ, cur ad Messapi socios tenderet. *Pierius.*

352 *Deficere extremum*] Utrum ignem extremum; an deficere extremum? *Servius.*

Religatos] Non resolutos, sed diligenter ligatos. Unde addidit *Re*, id est, ex militari consuetudine optime ligatos. *Idem.*

Rite] Ex more. *Idem.*

354 *Sensit enim*] Parenthesis. *Id.*

Nimia cæde] Deest, illum. *Idem.*

Ferri] Φέρεσθαι. *Idem.*

355 *Absistamus, ait: nam lux, &c.*] Hom. Iliad. x. Ἄλλ' ἵομεν, μάλα γὰρ νύξ ἔσται, ἐγγύθι δ' ἥως: *Sed camus, jam enim nox clanguet, et aurora appetit.* Adducit et Ursinus illud Georgiæ, ἀλλά γε τὸ φῶς πολεμοῖ τοῖς τοιούτοις: *sed lux pugnat pro istis.* Cerda.

Lux inimica] Proditrix. *Servius.*

356 *Pænarum exhaustum satis est*] Bene *exhaustum*, ut ostendat eos avidos cædis fuisse, et cruoris hostilis. *Idem.*

Via facta per hostes] Ut, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Idem.*

357 *Multa virum solido argento*] Mira arte, tempus expressit, quo necesse erat hæc omittere. *Idem.*

358 *Pulchrosque tapetas*] Secundam Græcos per masculinum genus. *Idem.*

359 *Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis Cingula*] Phaleræ ornamenta equorum sunt: et est sermo Græcus τὰ φάλαρ' εὐποίητα. *Cingulum* autem hominum, generis neutri est. Nam animalium, fæminino genere, dicimus *has cingulas.* *Idem.*

Phaleras] Non desunt, qui phaleras ab equis traducant ad equites, dicantque, eas fuisse ornamentum non modo equorum, sed etiam equitum. Verum solum fuere equorum. Lux clara a Virgil. Æneid. v. 'equum phaleris insignem.' Juven. Sat. xi. 'ut phaleris gauderet equus.' Sertorii equum Plutar. inducit φαλάρων ἀνάπλεον πολυτελῶν. Appian. in Libyc. ἵππον χρυσοφάλαρον: Itaque *phalerae tantum sunt equorum.* Cum legis frequenter in Scriptoribus, phaleras dadas equitibus, intellige ad usum equorum. Et magnum profecto argumentum, quod facta mentione phalarum, fiat quoque signate mentio equitum. Cum Liv. scripsit l. ix. decretum in Comitibus, 'ut plerique nobilium aureos annulos, et phaleras deponerent,' significat (me interprete) ut equites detraherent, et ab manibus annulos, et ab equis phaleras. Vis problem? Audi Val. Max. ix. 3. 'offensi annulos aureos sibimet ipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt.' Loquitur videlicet de re eadem de qua Liv. Inde et Plin. signatissime xxxiii. 1. 'Sed et phalerae positæ, propter quas nomen equitum adjectum est: annulos quoque depositos a nobilitate.' Verba illa Sueton. August. c. 25. 'Dona militaria aliquanto facilius, phaleras, et torques, quicquid auro, argentoque constaret, quam vallares et murales coronas, quæ honore præcellerent, dabat,' capio etiam de phaleris equorum, nam torques quidem equitum erant. Sic Calpurn. apud Liv. l. xxxii. donat equites suos phaleris. Objicies

forſan, mittit Cædiciuſ Tyburti haſ phaleras in donum. Sed cur non mitti poſſint Tyburti ad uſum equi? ſicuti in viii. ‘Ille mihi inſignem pharetram, Lyciaſque ſagittas Diſcedens, chlamydemque auro dedit intertextam, Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.’ Cuius rei eſt etiam exemplum in Xenoph. l. iv. ἑλλ. ὁ δὲ δεξιόμενος, φάλαρα ἔχοντος περὶ τῷ ἵππῳ Ἰδαίου τοῦ γραφείως ἀγάγκαλα, περιελὼν ἀντέδωκεν αὐτῷ. Rem enim eandem Plutar. narrat in vita Ageſilai; et ait, phaleras ab equo detractas donatas juveni. Eſſe præterea quæpiam in auctoribus, quæ difficile traducantur ad equos, ut phalaræ illæ viginti quinque, quas Siccus Dentatus retulit ab hoſtibus, auctore Valer. iii. 2. In cuius etiam donis Dionys. adhibet l. x. στρεπτοὺς, καὶ φάλαρα, illos collo, haſ pectori, ut quivis ſuſpicetur. Cum quo alludit Juvenal. Sat. ult. et vs. ultimo, ‘Ut læti phaleris omnes, et torquibus omnes.’ Sed Juvenalem quidem de phaleris equorum capiunt non mali interpretes, Britannicus et Autumnus. Deinde vir doctus Carol. Paſchal. de Coron. x. 19. phaleras conſtituit inter ornamenta capitis, et militares criſtas, atque eſſe, τοὺς προμετωπίδιους ἀσπίδίσκους: *scutula circa frontem*. Suidas hoc ſcutulum, aut clavum galeæ φάλον vocat, et origo vocis ἀπὸ τῶν φάλων: ſic enim dicuntur conſi galearum. Ergo quid vetat de hiſ inſignibus capi poſſe auctores aliquos? Nihil video, quod pugnet. Hoc vero contra me non eſt, qui tantum conor contra illum, qui in lib. de Mil. Rom. ſcripſit, ‘phaleras pependiſſe demiſſas ad pectus.’ Itaque pectora hominum phalerata fuiſſe pernego. Nec eſt, quod mihi Silium objicias, qui l. xv. ‘phaleris hic pectora fulget, Hic torquet aurato circumdat bellica colla.’ Nam huic nihil credo. Neque enim eſt princeps clauſicus in Latio. Cum

enim vidisset in Scriptoribus datas phaleras militibus et torques, putavit illico κατ’ εὐθειας illas gestandas esse ab hominibus in pectore. *Cerda.*

Aurea bullis Cingula] Hæc cingula equorum quoque sunt, ut et phalaræ. Nec facile cedam, si quisquam alio detorqueat, et putet hæc cingula fuiſſe ad uſum Rhamnetis, non equi, præeunte mihi ad hanc rem Apulejo lib. de Deo Socratis, ubi ait: ‘Neque enim in emendis equis phaleras conſideramus, et balthei polimina inſpicimus, et ornatiffimæ cervicis divitias contemplamur: si ex argento, et auro et gemmis monilia variæ gazæ dependent: si plena artis ornamenta capiti et collo circumjacent: si fræna caelata, ephippia fucata, cingula bullis aurata ſint,’ &c. Hic locus, ut contuenti apparebit, factus eſt ex locis Virgilio nonnullis; nam et poſtea ſubjicit locum Georg. iii. ‘Argutumque caput,’ &c. et illud de ‘dependentibus monilibus’ ſumptum eſt ab Æneid. vii. In cingulo itaque non potuit ad alium locum alludere, niſi ad illum, in quo ſum. Non ad illum l. i. ‘Aurea ſubnectens exercitæ cingula mammæ;’ neque ad illum l. xii. ‘notis fulſerunt cingula bullis Pallantis pueri.’ Nam in utroque ſermo eſt de cingulis militariſ virorum: baltheos etiam vocant. In hoc uno de cingulis equorum; et nulli aliaſ hæc vox in Virg. eſt. *Idem.*

Bullis] Attingit hac vocula ornatum cingulorum, de quo alibi loquor. Itaque non aurea cingula, ſed tantum bullæ; ut, ‘purpurei criſtis juvenes.’ Sunt bullæ, claviculi. *Id.*

360 *Tyburti Remulo ditissimus olim Quæ mittit dona*] Conſuetudo erat apud majores, ut inter ſe homines hoſpitii jura mutuiſ muneribus copularent, vel in præſenti, vel per internumtios. Sensus ergo nunc talis eſt: Cædiciuſ quidam Tyburti Remulo, cum cum ſibi abſens hoſpitio vellet adjungere, miſit phaleras et cingula,

bullis aureis, hoc est, clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit, qui postea victus a Rutulis est, et occisus: post ejus mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo hæc reperta sunt munera. Quod autem dixit *Tyburti Remulo*, aut Tyburtino intelligimus, hoc est, de Tybure, ut sit dativus ab appellativo veniens hic Tyburs: aut *Tyburti*, hoc est, filio Tyburti; ab eo quod est hic Tyburtus, hujus Tyburti, ut sit *Tyburti Remulus*, sicut *Deiphobe Glaucci*. Servius.

361 *Cum jungeret absens*] Aut cum se illi jungeret, aut cum jungeretur. *Idem*.

362 *Suo moriens dat habere nepoti*] Nepoti Remulo, quem supra avo cognominem diximus. Nam quotiens aperte non ponitur nomen filii vel nepotis, cognominem eum esse intelligimus avo vel patri, quorum nomen aperte positum invenimus: et contra si filii vel nepotis positum nomen fuerit, prætermissum autem parentum, cognomines eos esse intelligamus, necesse est. *Idem*.

Dat habere] Græca forma, ut, ἔδωκεν ἔχειν. Ita Hom. Iliad. xvii. δῶκε φέρειν: et vi. δάσειν τῷ θεράποντι καταξέμεν: et vii. δῶκε φορῆναι. Stat. Thebaid. i. 'reddit habere.' Totus vero hic locus textitur ad imitationem Hom. Il. x. ubi galea, quæ Ulyssi imponitur abeunti Trojam ad explorationem, narratur fuisse Amyntoris, deinde Autolycei, mox Amphidamantis, postea Moli, ab hoc pervenisse ad Merionem, demum ad Ulyssem. Est etiam locus simillimus Theocriti in Europa, ubi aureus calathus permutat possessores plures. Nam illum Vulcanus dat Libyæ, Libya Telephaëssæ, Telephaëssa Europæ. *Cerda*.

363 *Post mortem*] Scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi et Euryali, bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit, si diligenter

advertas. Sane sciendum hunc locum unum de xiii. Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis, sive sic relictis sunt, ut a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur. *Servius*.

Bello Rutuli pugnaque potiti] In Romano codice, *prædaque potiti* legitur: in aliis quibusdam manu scriptis *pugna*. *Pierius*.

364 *Nequicquam*] Non fruiturus: et est, *nequicquam aptat*: non, *nequicquam fortibus*. *Servius*.

Nequicquam] Quia omnia in morte perditurus erat. *Donatus*.

365 *Galeam Messapi*] Non occisi Messapi abstulit galeam, (nam dimicaturus est paulo post) sed invenit jacentem, et sustulit. *Servius*.

Habilem] Aptam et convenientem. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

Cristisque decoram] Bene præmittit dicens *decoram*: nam ejus splendore prodente, Euryalus capitur. Denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti inferiorem galeam, habiliorem galeam Alethes permutavit. *Servius*.

366 *Excedunt castris*] Rutulorum scilicet: nam supra dixit, 'Castra inimica petunt.' *Idem*.

367 *Præmissi equites*] Hos neque alio loco a Turno missos usquam dixit, nec prius de eis mentionem fecit: dubitatur ergo a quo sint, vel quibus præmissi, vel cur præmissi, cum eos constat, aliis jam in campo positos, advenire. *Idem*.

Ex urbe Latina] Non est contrarium illi loco, ubi ait, 'Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas:' quod modo a Latina urbe auxilia venire commemorat. Intelligimus enim Latium in principio discordiæ et tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia; nam cum et cœtui, et fœderibus interfuisse dicturus est. *Idem*.

368 *Legio campis instructa moratur*] Proprie: nam *legiones* peditum sunt: *turmæ* vero equitum. *Idem*.

369 *Turno regi*] In omnibus bonis, *regis*, dicitur inventum: nam quasi absurdum est, duobus positis, Turnum potius quam Latinum responsa dare. *Idem*.

370 *Tercentum*] Quia Romani equites primo trecenti fuerunt. De singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus. An *Tercentum*? ut ἐννέα πᾶντ' ἔσαν. *Idem*.

Tercentum] More Rom. Tot enim primo fuere: cum de singulis Curiis, quarum xxx. erant, deni darentur. Et recte *scutatos* vocat: nam *scuta* Equitum, et in longum producta erant; ut peditum *clypei*, qui rotundi. Vide Not. Æn. II. 227. *Taubmann*.

Scutati omnes] Armati; a parte totum. Non clypeati: nam clypei, peditum sunt: scuta, equitum. *Serv*.

Volscente magistro] Proprie: nam magister equitum dicitur more Romano, quod dictatori adjungi solet. *Idem*.

Volscente magistro] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio, et in aliquot aliis, *Volcente* legere est: et ita passim *Volcens* absque *s* inter *l* et *c*. *Pierius*.

371 *Muros subibant*] Muros Trojanorum. Et est locutio de Cicerone, 'Poterisne ejus orationem subire?' *Servius*.

Muroque subibant] Vetera aliquot exemplaria muros habent. *Pierius*.

372 *Lævo limite*] Respicens situm regionis locutus est. *Servius*.

373 *Sublustris noctis in umbra*] *Sublustris* nox est habens aliquid lucis. Horatius, 'Nocte sublustris nihil astra præter Vidit et undas.' *Idem*.

Sublustris noctis in umbra] Umbra noctis, quæ sereno cælo habet aliquid luminis. *Donatus*.

Sublustris noctis in umbra] Videtur indicare νύκτα ἀμφιλύκην, τὸ μὴ καθαρὸν φῶς, ἀλλ' ἔτι σκοτῶδες. Hom. II.

Η. ἡμος δ' οὐτ' ἄρ πω ἤως, ἔτι δ' ἀμφιλύκη νύξ. Ἀόγη enim σκοτία. Dicitur item λυκόφως, et λυγρόφως. Livius I. v. 'Nocte sublustris cum primo inermem, qui tentaret viam, pramississet,' &c. Quam lucem eleganter Apollonius I. II. descripsit: ἡμος δ' οὐτ' ἄρ πω φάος ἔμβροτον, οὐτ' ἔτι λίην Ὀρφναλί πέλεται, λεπτόν δ' ἐπιδέδρομε νυκτὶ φέγγος, ὅ τ' ἀμφιλύκην μιν ἀνεγρόμενοι καλέουσι: et Aratus ἀμφιλύκης meminit, ἥ ἐ τῶν ἄλλων ὅ τ' ὠκεανοῦ ἀρβύονται Ἀστέρες ἀμφιλύκης, ὅ τ' πρώτης ἔτι νυκτός. *Germanus*.

374 *Inmemorem*] Amentem. 'Instamus tamen immemores,' vel incuriosum, vel incautum. *Servius*.

Radiis] *Lunaribus* intelligendum. *Idem*.

375 *Haud temere*] Particula hæc modo, non sine caussa significat: alias fortuito, alias male, alias improvide, alias passim: ut, 'Temere inter tela jacentes:' alias facile. Plautus, 'Rapidus fluvius est hic, non hac temere transiri potest;' quæ pro loco accipiuntur et intelliguntur: adverbio qualitatatis sane relatum est hoc loco. *Idem*.

Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens] In codicibus nonnullis *haud temere visum* absque *est*. Sospiter, ubi *temere* pro negligenter positum ait, versum ita citat, 'Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens:' nomine *Volcens*, uti superius adnotatum est, absque *s* in medio scripto. *Pierius*.

376 *State viri, &c.*] Mira brevitate omnia interrogat. *Donatus*.

State viri, quæ causa viæ? &c.] Æmulatur Stat. Theb. II. 'Ac prior; unde viri? quidve occultatis in armis?' Et I. x. 'Exclamat; prohibete gradum quicunque.' Tale et illud Liv. I. XXIII. ubi præfectus Romanæ classis ad fugientes quosdam: 'Cum quæreretur, qui, et unde, et quo tenderent cursum?' Quod hic *state* Diomedes ad Dolonem, μένε; mane. Et

Aristoph. Plut. Ποῖ, ποῖ; τί φεύγεται; οὐ μενεΐτον; Cerda.

377 *Nihil illi tendere contra*] Hoc est, nihil contra responderunt: nam *tendo* contra sermonem tuum, est respondeo tibi: *tendo* contra iter tuum, est occurro tibi: ergo *nihil contra tendebant*, id est, nihil respondebant e contra. Servius.

378 *Fidere nocti*] Quod Ovid. Metamorph. XIII. 'et se committere nocti.' A quo accepit Propert. III. 16. 'Committam mene tenebris?' Cerda.

379 *Ad divortia*] Viæ in diversa tendentes, hoc est, ad diverticula viæ militaris. Terentius, 'Ubi ad ipsum venit diverticulum.' Diverticula autem sunt semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ militaris. Servius.

Ad divortia] In Sidon. est quidpiam huic simile II. 9. licet in re laeta: 'Jam primum sagacissimis in hoc exploratoribus destinatis, qui reditus nostri iter aucuparentur: domus utraque non solum tramites aggerum publicorum, verum etiam calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula insedit, ne quo casu dispositis officiorum insidiis elaberemur.' In Curt. est I. III. 'Armati quoque, qui eos persequerantur, nota diverticula petere ceperunt.' Nam Virgilii *divortia*, diverticula sunt. Liv. lib. XLIV. dixit: 'Prope divortium itinerum castra posituri erant.' Græci ἐκτροπὰς dicunt. Qua voce Latinis characteribus usus Varro apud Nonium in *Spissum*: ubi enim multi legunt *extrophas*, legendum, *ectropas*. Nonius *divortium* explicat *separatorem*. Favet illi Cic. qui synonymicōs *dissidium*, cum ait in Cluentiana: 'Sæpe fieri divortia, atque affinitatum dissidia videmus.' Ibi, 'Ecce autem subitum divortium, discedit a Melino Cluentia.' Inde ad matrimonium, ut in adductis Tullii. Sunt qui putent, peti vocem ab aquis, quæ ab uno loco derivantur, divertuntque

in varia. Favent loca Livii, et Amiani. Prior I. XXXVIII. 'Ad divortia aquarum castra posuisse.' Posterior I. XV. 'divortia riparum adradens.' Sed Virg. sermo sumptus est, ut puto, a venatoribus, quod liquidum tam ex Sidonii verbis adductis, quam ex istis Nazianz. Orat. 20. νέων προκαταλαβόντων τὰς διεξόδους τῆς θήρας: *Juvenes viarum exitus venaturi præoccupant*. Cerda.

380 *Aditum coronant*] Melior lectio *abitum*, quam *aditum*. Cingunt enim silvam ne abeant, non ne adire possint. Servius.

Abitum coronant] In Romano codice, in Oblongo, et in Mediceo *aditum* legitur, quamvis meliorem lectionem *abitum* Servius esse dicit, ut in Porcio, et plerisque aliis. Picr.

Aditum coronant] Legendum fortasse *abitum*. Nam infra, 'Nisus abit, jamque imprudens evaserat hostes.' Sententiam ita extulit Josephus Bell. VII. 26. ubi sermo est etiam de silva cincta equitatu, πρῶτον μὲν τοῖς ἱππεῦσιν ἅπαν κυκλοῦται τὸ χωρὶον. Et Stat. Theb. II. 'densaque nemus statione coronant.' Cerda.

381 *Silva fuit, &c.*] Brevis descriptio, et qua ea sola continentur, quæ errorem Euryalo facere possint. Huc separati sunt quos discerni non oportuit. Donatus.

Dumis, atque ilice nigra] Talem locum Hesiod. exhibet in Theb. ἐν ὄρει πεπυκασμένῳ ὕληντι: in monte denso silvoso. Nost. Georg. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' Et in VI. 'densa ferarum tecta.' Ovid. Fast. 'Est nemus, et piceis, et frondibus ilicis atrum.' In Fast. V. 'nemus arboribus densum.' Stat. Theb. VI. sylvam vocat opulentam 'larga umbra.' Lucan. I. III. ubi de laco antiquissimo, 'Obscurum cingens connexis æra ramis.' Cerda.

383 *Rara per occultos ducebat semita callis*] Legitur et *lucebat*: quod si est, *rara* pro *raro* accipiendum, ut sit,

Raro lucebat, herbis scilicet in aliquibus locis intervenientibus. Si *ducebat*, intelligimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est, hominum viam: et non ostendit quo *ducebat*, sed intelligamus euntes. *Servius*.

Rara per occultos, &c.] Sunt hæ semitæ, et occulti calles, quos Sallust. Jugurth. vocat ‘tramites occultos:’ et statim de locis, ubi hi tramites, ‘ea consita arbustis, pecore, atque cultoribus frequentabantur.’ Sidon. etiam dixit epist. II. 9. ‘calles compendiis tortuosos, atque pastoria divtricula.’ Explico Virgilium per Sallustium, et Sidonium; nam Serv. accipit ‘raram semitam inter calles pecorum.’ Hæsit, credo, etymo, nam callis a pecorum callo. Sic in IV. ‘Calle angusto,’ de via trita formicarum gressibus. Utrobique Poëta intelligit *τρίβους, καὶ τετρυμμένους τόπους*: sic enim Græci vocant factos *ὑπὸ τῶν ὁδοιπορούντων*, a viatoribus. *Cerda*.

384 *Euryalum impediunt*] *Impedio* te dicimus per accusativum, et casus mutari non potest, nisi deseras verbum; ut dicas ‘impedimento mihi est.’ Sciendum sane multas inferri in Euryalum excusationes. *Servius*.

385 *Regione viarum*] *Regionem* hic rectum iter dixit, ab eo, quod regat tramitem. *Idem*.

386 *Nisus abijt*] Bene meminit velocitatis, quam ei in quinto dedit: ut, ‘Primus abijt, longeq̃ ante omnia corpora Nisus Emicat.’ *Idem*.

Inprudens] Scilicet remanentis Euryali, aut *imprudens* suasisse; alii *imprudens*, valde prudens accipiunt. *Id.*

387 *Atque lacus, qui post Albæ, &c.*] Omnino sic legendum, non *locos*. Juvenal. Sat. IV. ‘Utque lacus suberant, ubi quanquam diruta servat Ignem Trojanum, et Vestam colit Alba minorem.’ Propert. III. 22. ‘Albanusque lacus socii Nemorensis ab unda,’ Strabo I. I. loquens de monte

Albano, *ἔχει δὲ καὶ τοῦτο λίμνην*: *habet hic mons adjacentem lacum*. Sed quidem de lacu Albano mentio multa in Livio, Plinio, Valerio, Plutarcho in vita Camilli, aliis, qui loquuntur de victoria parta adversus Veientes. Inde fortasse Martialis Epig. VII. 1. per *Thetin* lacum hunc intelligit, cum ait: ‘Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ, Cæsar, et hinc Triviam prospicis, inde Thetin.’ Porro de duplici Alba Italiæ (nam vere duplex fuit, non una, ut male volunt aliqui) vide Strabonem, et reliquos Geographos. Plinius discriminat vocans *Albam Albanorum*, et, *Albam Atbensium*. *Cerda*.

Lacus] Ita omnino legendum docet Erythræus et alii. Nam Alba inter montem excelsum et Lacum magnum exstructa est. Vide Dionys. Alii leg. *locos*. *Taubmann*.

Albæ de nomine] Vel porcæ, vel civitatis, vel regis Albani, cui successit Procas. *Servius*.

Qui post Albæ de nomine dicti Albani] Albæ Regi successisse Procam, ait Servius. Sed Livius eum Aventino successisse dicit. *Pierius*.

390 *Infelix qua te regione reliqui*] Se infelicem dixit, qui dolet: non illum, propter quem dolet. *Servius*.

Euryale, infelix] Duplex est lectio: vel infelix Euryale, vel, Euryale, ego infelix qua regione reliqui te? Sed magis ad se refert, cui labores et pericula jam peracta, repetenda sint. *Donatus*.

391 *Quare sequar*] Suaves sunt Grammatici, qui hæc vocant adverbia. Tu semper substantivum subaudi, ut hoc loco, ‘quare regione sequar?’ Sic, *huc, illac, istac*, subaudi *via*. *Cerda*.

Inter omne revolvens] Urbanus hucusque verba Nisi vult esse: alii, poëta dant, ‘Rursus perplexum iter omne revolvens.’ *Servius*.

392 *Fallacis silvæ*] Ut Nisus usquequaque sequar, dixisse videatur. *Id.*

Vestigia retro Observata] Par historia Æn. II. ubi Æneas, 'et vestigia retro Observata sequor per noctem.' Contra Catull. 'inobservabilis error.' Est vero hoc, quod alibi, 'vestigia torsit.' Nonnus I. XL. ita, ἔχρος ἔκαμψε. *Cerda.*

393 *Observata*] Id est, observans. *Servius.*

Silentibus] Pro ipse silens, aut silentibus, 'cum tacet omnis ager.' *Idem.*

394 *Signa sequentum*] Militarem sonum dicit, qui varius est: nam interdum canit, ut insequantur eos, qui fugiunt: interdum receptui. *Idem.*

395 *Nec longum in medio tempus*] Inter auditum sonum, et visum Euryalum: et est Eclipsis. *Idem.*

Nec longum in medio tempus] Omnis hæc phrasis Græca est, et ab Euripide in Heracl. usurpata: ὥν μέσφ πολλὸς χρόνος, 'En ᾧ διεργασθῇ τ' ἄν' et in Ione: ὁ δ' ἐν μέσφ χρόνος πολλὸς δὴ τοῖσδε θησαυρίσμασι' et Æsch. in Suppl. μῆκος δ' οὐδὲν ἐν μέσφ χρόνον. *Germ.*

397 *Fraude loci et noctis*] *Fraude loci*, difficultate loci; *noctis*, pro tenebris, et obscuritate, fraudem appellat. Quidam, 'noctis subito turbante tumultu' legunt, ut sit, *noctis tumultu*, nocturno tumultu explorantium. *Servius.*

Fraude loci] Est Euryali capti defensio ne per inertiam videatur factus esse captivus. *Donatus.*

398 *Oppressum rapit*] Hoc est, Quem jam manus omnis rapit, nam male quidam *Videt, rapit* accipiunt: quod si admiseris, vacat 'Quem jam manus omnis.' *Servius.*

Conantem] Quasi nihil proficentem, ideo frustra: nam hoc est conari. Cicero in Oratore quasi opponens: 'Nos conamur, Demosthenes perficit.' Dædalus Æneid. VI. 'Bis conatus erat casus effingere in auro.' Sed nihil tandem, ideo, 'Bis patriæ cecidere manus.' Itaque conari dicit irritum studium. *Cerda.*

399 *Quid faciat*] Mire adfectum suum poëta interposuit. *Servius.*

400 *In hostes*] Quidam *in enses* legunt, et melius hoc putant, quam *in hostes*. *Idem.*

401 *Pulchram properet per voln. mortem*] Aut deest *adire*, aut deest *ad*, ut sit *ad mortem* properet, aut certe antique 'properet mortem,' ut, Plautus, 'Properate prandium.' Ennius, 'Festivum festinant diem.' *Servius.*

Pulchram properet per voln. mortem] Ex Pind. Pyth. Ode Z. μὴ φιλα ψυχὰ βίον ἀθανάτων σπεῦδε. *Germanus.*

Properet mortem] Ita Plautus, 'properare obsonia.' V. N. Aulularia act. II. 3. *Taubmann.*

Properet mortem] Similiter active Horat. Carm. Od. III. 24. in fine: 'Indignoque pecuniam Heredi properet, &c.' Sic infra *propinquare* I. X. 'tu rite propinques Augurium:' et Sil. Ital. I. II. 'ipsa propinqua Effectus:' et cod. lib. 'mortem licet arma propinquent.' *Emmeness.*

Pulchram mortem] Gloriosum enim est pro amico deficere. Et *Pulchram* ex persona poëtæ dictum, vel certe *pulchram* ad eum, qui hoc putat. *Ser.*

402 *Ocius*] Pro ociter. *Idem.*

Ocius adducto torquens, &c.] Cito reduxit eum hastili dextera: cito ideo, ne locum mutarent, qui Euryalum tenebant. Reductio autem manus ideo fit, ut fortius exeat telum. *Donatus.*

403 *Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur*] In Romano codice, et aliquot aliis legere est, 'altam ad Lunam:' quod nequaquam displicet. In Porcio 'altam Lunam et.' Cujusmodi quidem lectio agnoscitur a Prisciano, ubi tam *et*, quam *atque* poëtice nonnunquam postponi notat, aliter vero non, exemplo hinc ex Virgilio citato, 'Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.' Plerisque tamen eruditis placet magis absque ulla copula carmen legi. Est et

ore precatur in antiquis aliquot codicibus, quod parvi refert. *Pierius.*

Suspiciens altam Lunam] Quid si a multiscio Poëta allusum ad morem, quem aperit Scholiast. Theocriti? τοῖς ἔρωτι συνεχομένοις τὴν σελήνην μετακαλεῖσθαι συνηθές: *consuetum invocari Lunam amantibus.* Firmat exemplo Euripid. qui tale quiddam agere inducit Phædræ in Hipp. *Cerda.*

Sic voce precatur] Frequentissimum est Homero ante similes ictus, atque incursus hostiles, precari Numina. Omitto illum, et do Pind. Olymp. Od. 1. apud quem Pelops ante certamen cum Œnomao sic ad Neptunum, ἐμοὶ μὲν οὐτοσὶ Ἄθλος γ' ὑποκείσεται, τὸ δὲ Πρᾶξιν φίλαν δίδοι. Ab Ulysse apud Eurip. aggrediente facinus contra Cyclopem fit precatio ad Vulcanum, et Somnum: illum, quia torre inflammandus Cyclops; hunc, ut dormiat. Ab Elect. apud Soph. ut Dii juvent conatus Orestis in mactando Ægyptio. Quod vero hic 'voce precatur,' Hom. Iliad. v. in precibus Diomedis, ἡρᾶτο βοῇ. Quod Homericum satis indicat, nullum esse pleonasmum in Virgilio. Latinus enim tantum constructionem mutat. Nam *voce precari*, nihil est aliud, quam tollere vocem ad precandum. *Idem.*

404 *Tu dea*] Ut possis. *Donatus.*

Tu dea, tu præsens, &c.] Ex perlustrato toto hoc loco ita Stat. Theb. vi. 'Diva potens nemorum (tibi enim, tibi erinis honori Debitus, eque tuo venit hæc injuria voto) Si bene quid genitrix, si quid venatibus ipse Promerui, ne (quæso) sinas hoc omine Thebas Ire, nec Arcadiæ tantum meruisse pudorem.' *Dea* autem cum respectu ad morem, et religionem Romanam. Nam Luna culta in hoc populo, ut *Dea*: illi templum sacrum; cujus meminit Tac. Ann. xv. in mentione enim aliorum templorum: 'vetustissima religione, quod Serv. Tullius Lunæ,' &c. Quem in locum vide Lipsium. *Cerda.*

Tu præsens nostro succurre labori] Non dicit *qua præsens es*, sed *præsens succurre*, id est, ilico, statim: ex consuetudine ejus, ut de vicino et proximo ducat opportunas invocationes. 'Faune precor, miserere,' inquit: et 'Nymphas venerabar, Gradivumque patrem Geticis qui præsidet arvis.' Et in repetitione, 'Tu Dea, tu præsens,' major emphasis videtur. *Servius.*

Tu præsens] Servius exponit *Præsens* ilico. Sed cur non potius *præsens*, propitia, favens? ut illud in Buc. 'Nec tam præsentis alibi cognoscere Divos.' *Pierius.*

404 *Præsens*] Favens, Georg. iii. 452. 'Non tamen ulla magis præsens Fortuna laborum est.' Et Ge. i. 10. 'Et vos agrestum præsentia numina Fauni.' Et Ecl. i. 42. Vid. Lambin. ad Horat. l. i. Carm. Od. 35. vs. 2. *Emmeness.*

405 *Astrorum decus*] Laudat quam rogat, ut benevolam reddat. *Donat.*

Astrorum decus] Lunæ elogium. Manil. l. 1. vocat dominam Phæben. ἐπ. Θηβ. πρέσβιστον ἄστρον νυκτὸς ὀφθαλμός. Itaque par elogium cum Sole; nam sicut hic diei oculus, ita illa noctis. Et 'astrorum decus' ait Poëta, quia Luna quoque astrum est, sicut et Sol. Scholiast. ibi: καὶ Πίνδαρος ἄστρον φησί. Ab Stat. l. viii. Luna 'soror ignea Phæbi.' Recte *ignea*; nam et Græci φωσφόρον vocant, et sacra Biblia φωστῆρα: ubi etiam illi datur principatus, ut Soli; nam de illa εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς. *Cerda.*

406 *Si qua*] Qua vacat, et hic et in sequenti. *Servius.*

Si qua, &c.] Ostendit quod meritum nihil proficeret, nisi pro se pater fecisset. *Tholus* autem dicunt medium tecti, in rotunditatem collecti, Petit autem quod facile est, non liberationem sui et socii, sedurbationem globi. *Donatus.*

408 *Suspendive tholo*] *Tholus*, proprie est veluti scutum breve, quod in

medio tecto est, in quo trabes cœunt: ad quod dona suspendi consueverunt. Quæ tam diu dona dici poterant, quam diu non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. Bene autem venatorem inducit numen invocare sylvarum. Alii *tholum* ædium sacrarum dicunt genus fabricæ, Vestæ et Pantheon: alii tectum sine parietibus columnis subnixum. Ædes autem rotundas tribus Diis dicunt fieri debere, Vestæ, Dianæ, vel Herculi vel Mercurio. *Serv.*

Suspende tholo] Nam de præda olim Diis immolabant, et partes etiam quasdam interdum de tholo (quod medium tecti est in rotunditatem collecti) eis suspendebant et consecrabant: ut Dianæ aprorum capita et cervorum cornua. Turneb. iv. 22. *Taubmann.*

Suspende tholo, aut sacra ad fastigia fixi] *Tholos* et *fastigia* conjungit quoque Arnobius Advers. Gent. l. vi. 'Quid quod multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, et sublimibus elata fastigiis?' *Tholum* autem esse in medio tecto præter Arnob. confirmat quoque Vitruv. De Architect. iv. 7. dum inquit: 'In medio tecti ratio ita habeatur, uti quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi præter florem:' ad quem locum vid. Philander. Ex hoc dona, quæ Diis offerebantur, suspendi solebant: unde apud Stat. Silv. i. 'et dives prædæ tamen accipit omni Exuvias Diana tholo:' et Theb. l. ii. 'figamque superbis Arma tholis.' *Tholus* Italica *Cupala*, nobis *laterna* dicitur. *Figi* vero dicuntur dona, quæ in Deorum templis suspendebantur. Ita supra Æn. i. 287. *arma* dicuntur *figi*, ad quem locum vid. quæ dicta. *Emmencess.*

409 *Turbare globum*] Sana petitio. Nam quia tot vincere impossibile fuerat, petit ut saltem eos perturbet telorum beneficio. *Servius.*

Rege tela per auras] Per noctem,

in qua sine auxilio numinis recti jactus esse non possunt. *Idem.*

Rege tela per auras] Sic Hom. Iliad. E. βέλος δ' ἴθυνεν Ἀθήνη. Commode scilicet Nisus ad teli directionem invocat Lunam: τοξικῆς γὰρ προστάτης, ut docet Eustath. ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἐνομιζοντο διὰ τὴν ἀντιβολίαν αὐτῶν ἀλληγορικῶς, ἥ διὰ τὸ συμβάλλεσθαι τοῖς τοξεύουσι. Unde et Maro de Apolline: 'Direxti tela Corpus in Æacidae.' *Germanus.*

Rege tela] Par verbum Æn. vi. 'direxti tela.' Verbo Virg. Lucanus l. vii. 'superos sperare secundos, Ipsi tela regent per viscera Cæsaris.' Illud vero l. vi. *direxti* Claud. imitatur, Hon. iv. 'qua dirigat arte sagittas Armenius.' Omnes ab Hom. qui Il. i. βέλος δ' ἴθυνεν Ἀθήνη: telum rexit Pallas; et xvii. Ζεὺς πάντα βέλεα ἴθυνει. His opponit idem Hom. ἐτώσια πίπτει ἔραζε: irrita cadunt in terram; quia videlicet non a Diis regebantur. Affero locum Eurip. in Phœniss. qui fortasse obversatus est Poëtæ, cum hæc scripsit, Ἑπεοκλῆς δὲ Παλλάδος χρυσάσπιδος βλέψας πρὸς οἶκον εὔχετο· ὦ Διὸς κόρη, Δὸς ἔγχος ἡμῶν καλλινικον ἐκ χειρὸς εἰς στέρν' ἀδελφοῦ τῆσδ' ἀπ' ὠλένης βαλεῖν, Κτανεῖσθ'. *Cerda.*

410 *Toto connixus corpore*] In Romano codice *connisus*. Ac de geminatione quidem apud antiquos adeo rara, superius dictum. Quantum vero pertinet ad *x* vel *s* in participii forma reponendas, Valerius Probus sentire videtur, eandem esse appellationem in proprio nomine, in appellativo, et participio, *Niso* Hyrtaci filio, *niso* participio, et 'nisuque immotus eodem.' Quare *connisus* ex Probi sententia scribendum. *Pierius.*

Ferrum Conicit: hasta] De ferro ad hastam transit. *Conicit*, pro *conjicit* Nam *conicit* antiquum est. *Servius.*

411 *Hasta volans noctis, &c.*] Expressum hic beneficium Deæ et humane fortitudinis robur. Hastam enim Rutuli Sulmonis scutum excipit,

et per scutum penetrans in præcordia transit. *Donatus.*

Dicerberat] Ita in v. Dares, 'et verberat ictibus auras.' Stat. l. VIII. 'Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos.' *Cerda.*

412 *Et venit*] Ad verbum Hom. II. XVII. δι' αὐχένος ἤλυθ' ἀκωνή: *venit cuspis per cercicem.* Quintil. Declam. 315. 'tela illa in nos, et in oculos venientia.' *Idem.*

Adversi in tergum Sulmonis] *Tergum* pro *tergus* dixit. Sallustius, *Tergis vinciebant*, pro *tergoribus*: ut intelligamus hastam in scutum venisse, et illic esse conlisam: ut *frangitur*, sit pro colliditur. Fisso scuti ligno etiam præcordia penetrasse, aliter non procedit. Nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit, 'Fisso transit præcordia ligno.' Alii re vera in tergum volunt esse percussum, quod falsum est: nam quo modo ante fissum lignum esset, et sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc esse de his, quos supra insolubiles dictum est. *Serrius.*

Et venit adversi in tergum Sulmonis] Hunc locum perplexos habere Grammaticos docet Turneb. XXIX. 25. quod et *tergum*, et *adversum* dicat; cum tergum sit in averso: itaque *tergum* pro clypeo ipsis hic accipi; malle tamen se *adversum* hic interpretari, qui erat e regione, etsi non adverso pectore, ut in eodem libro, 'ardentem, cædisque insana cupido Egit in adversos,' pro eo, quod est, in eos, qui ante eum ex adverso ei erant, etsi tergum averterant et fugerant. Unde et mox, 'hinc raptas fugientibus ingerit hastas In tergum.' Hastam porro sic fractam esse ipso impetu, ut funderetur: ita lignum et hostile fissum, et ipsa fissione acuminatum præcordia transisse; quod fissorum fragmenta aspererent in aciem plerumque, et penetrabilia reddantur. *Germanus.*

413 *Fixo transit præcordia ligno*] In veteribus codicibus vel *fisso* legi, a *findo*, quod agnoscit Servius, vel lectionem abrasam, et modo *fixo*, modo *fracto*, aliena manu repositum. *Pier.*

Ligno] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Serrius.*

414 *Vomens calidum de pectore flumen*] Lucret. l. II. 'Sanguinis expirans calidum de pectore flumen.' *Germanus.*

Calidum de pectore flumen Frigidus] Recedente enim eo, quod in corpore calidum est, frigus repente succedit. *Singultus* vero sanguinem sequens, animæ luctantis argumentum erat. Nam hic plena descriptio est morientis ex magno ictu. *Taubmann.*

415 *Frigidus*] Noniō exponitur *mortuus*. Similiter *frigus* pro *morte* posuit Horat. Sat. II. 1. 'O puer, ut sis Vitalis metuo, et majorum ne quis amicus Frigore te feriat?' ad quem locum consule Lambin. *Emm.*

Et longis singultibus ilia pulsant] In Romano codice *pulsant*, sed melius unitatis numero. *Pierius.*

416 *Diversi circumspiciunt*] Pacuvius in *Medea*, 'Diversi circumspicimus, horror percipit.' Sallust. Jugurth. 'Diversi rem quærere.' *Cerda.*

Hoc acrior idem] Quod latuerat, et quod ei primus prospere cesserat jactus. *Serrius.*

417 *Telum librabat ab aure*] Gestus jaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur, aut enim ab aure, aut a latere tela jaciuntur. *Idem.*

Summa librabat ab aure] Summa copia scriptoris: nam supra dixit 'adducto lacerto.' *Donatus.*

Telum vibrabat] In codicibus plerisque omnino *vibrabat* legitur: sed in emendatioribus *librabat*. *Pierius.*

Librabat] Inde libratores antiquis. Tacit. Ann. I. XIII. 'Libratoribus funditoribusque attributus locus, unde eminens glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret,

pari undique motu.' *Germanus.*

Librabat ab aure] Sil. l. v. 'tum librat ab aure Intorquens jaculum.' Ovid. Met. II. 'Intonat, et dextra libratum fulmen ab aure Misit in aurigam.' Notat vero Scal. in Prop. Eleg. IV. 11. 'jaculari a capite,' esse e Græco more, producto hoc Euripidis testimonio ex Hippol. Καὶ παρὰ χαίταν ξανθὰν ῥίψαι Θεσσαλὸν ὕρπακ', 'Ἐπίλογχον ἔχουσ' ἐν χειρὶ βέλος. Sed quidem τὸ *ab aure* tantum notat magnam vim adhibitam a jaculatore; idem quod sup. 'adducto lacerto.' Sic enim major fit impetus. Neque aliter capiendus Hom. Iliad. XXIII. δίσκου οὐδ' ἀκατωμαδίῳ. Sunt autem οὐδ' ἀκατωμαδίῳ, id est, impetus. Ergo ait Hom. 'impetus disci jactati ab humero.' Quia retro adducitur discus, et veluti ab humero jacitur ad majorem vim. Eundem impetum in Prudentio agnosco, qui Psychom. 'dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda.*

418 *Dum trepidant, iit hasta Tago]* In codicibus antiquis *iit* omnino per synæresin. Sive *it* præsentis temporis omnino sit, et vi subsequentis adspirationis producatum, quod magnum literatissimis viris negotium facessit: meliore tamen parte in eorum sententiam concedente, qui concisionem factam ex, *iuit*, autumant, ut in Terentiano prologo existimat, pro existimavit: quam lectionem Donatus agnoscit, licet apud Priscianum, in hoc citato versu, neque *it*, neque *iit* legatur, sed 'volat hasta Tago per tempus utrumque.' Sed et illud observatione dignum, quod Carisius monet tempora pluraliter tantum dici, quamvis Virgilius singulari usus, ut hoc loco. *Pierius.*

It hasta Tago] Si τὸ *it* præsentis est temporis, insequens *h* vim literæ habebit, ut ejus adminiculo syllaba brevis producat: cum hic nulla incidat cæsura, quæ id faciat. Quan-

quam Mart. Capella tradat, Syllabam, quæ desinat in *t* literam, esse communem. Alii tamen hic *iit* legunt; quia sequatur, *hæsit*. Vide Erythr. Indic. *Taubmann.*

Per tempus utrumque] Congruè dicit telum per tempus utrumque transisse: ait enim, 'Diversi circumspiciunt:' hoc est, huc et illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus utrumque transire. Asper tamen dicit, 'Per tempus utrumque,' hoc est, inter tempus utrumque; ut e contra, 'Hunc inter fluvio Tyberinus amæno,' id est, per hunc. Quod si est, intelligamus eum in fronte esse vulneratum. *Servius.*

Per tempus utrumque] Asper (auctore Servio) exponit; Inter utrumque tempus: ut eum in fronte vulneratum intelligamus. Notetur autem *tempus* etiam priore numero pro parte capitis dici: contra quam Sosipater putat. Ita Lucret. 'Tum vacuum tempus linquunt,' id est, animum, qui in capite est, auctore Turnebo. Catull. Carm. 61. 'tremulum movens Cana tempus anilatas Omnia omnibus annuit.' *Taubmann.*

419 *Stridens]* Ab Ennio, ut jam notant omnes, qui Ann. l. XI. 'Missaque per pectus, dum transit, stridebat hasta.' *Cerda.*

Tepefacta cerebro] Alibi, 'Et fixo ferrum in pulmone tepescit.' *Servius.*

420 *Serit]* Crescit ira, quoniam auctor facti non apparebat. *Donat.*

Atror Volcens] In antiquis codicibus *Volcens*, uti dictum, absque s. Atque ita scribendum inferius, 'Volcentem petit, in solo Volcente moratur.' *Pierius.*

421 *Auctorem]* Puto allusum ad Græcum αὐτόχειρα, cum sermo sit de corde facta. Nam tametsi ea vox ad alia traducatur, ut cum Soph. in Antig. dixit, αὐτόχειρα τάφου, auctorem sepulcri, sed præsertim illa in bello cadibus hæret. *Cerda.*

University Of California, Los Angeles

L 007 625 762 5

SOUTHERN BRANCH
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
LOS ANGELES

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

AA 000 406 811 0

